التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

19

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

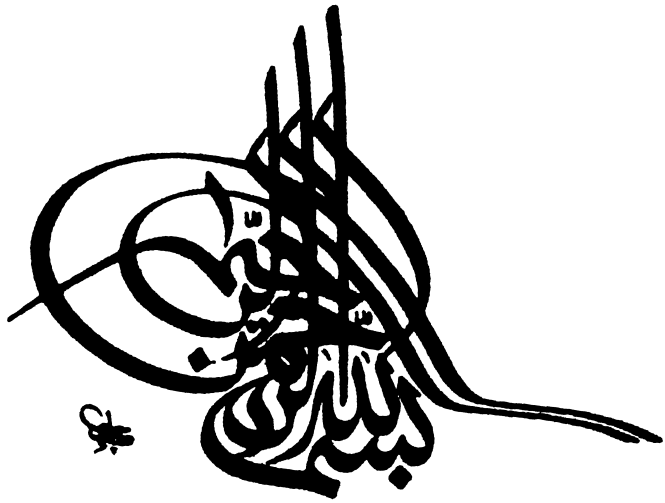

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

(19. CİLT)

Orijinal Adı

Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-38-2 (19.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan

Abdullah Karakuş

İç Düzen

Çelebi Şenel

Baskı

Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

19. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَآءُ اِنَّهٗ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهٖ مَنْ نَشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا وَاِنَّكَ لَتَهْدِيٓ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِي لَهٗ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اَلَآ اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

"Bir vahy ile veya bir perde arkasından, yahut bir elçi gönderip de, izni ile dilediğini vahyetmesi dışında, Allah'ın hiçbir insana konuşması söz konusu değildir. Şüphesiz O, çok yücedir ve hakîmdir. İşte biz, sana da böylece emrimizden bir rûh vahyettik. Önce sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz o (kitabı) bir nûr yaptık ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz. Şüphesiz ki sen, mutlaka doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi kendisinin olan Allah yolunu gösteriyorsun. Gözünüzü açın (bütün) işler ancak Allah'a dönüp dayanır"
(Şûrâ, 51-53).

Bil ki Allahu Teâlâ kudretinin, ilminin ve hikmetinin mükemmelliğini bildirince, bunun peşinden peygamberlere nasıl konuşup vahyettiğini anlatmıştır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin manası şöyledir: "Allah, insanlar ile ancak şu üç şekilde konuşur:

a) Vahy yoluyla, ki bu vahyden maksat, kalbe atılan ilham, yahut da rüyadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesine ve oğlunu kesmesi için **Hz. İbrahim** (a.s)'e bu şekilde vahiyde bulunmuştur." **Mücâhid**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allahu Teâlâ **Zebûr**'u, **Dâvud** (a.s)'a, kalbine vahyederek indirmiştir."

b) Allah, kelâmını herhangi bir elçiyi vasıta kılmaksızın, peygambere doğrudan doğruya duyurur ki bu da vahiydir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın

Hz. Musa (a.s)'ya vasıtasız olarak duyurduğu kelamına "**vahiy**" demiş olmasıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Vahyolunana kulak ver, dinle"* (Tâhâ, 13) buyurmuştur.

c) Allah, peygambere melek bir elçi gönderir ve bu melek, Allah'ın vahyini, insan olan peygambere tebliğ eder, ulaştırır. Bu hususu hasr yoluyla ifade edersek şöyle denilebilir: "Allah'tan olan vahyin insana ulaşması, ya bir tebliğ edici vasıta kılınmaksızın, yahut böyle bir tebliğ edici, vasıta kılınarak olur.

Birincisi, yani Allah'ın vahyinin bir aracı vasıta kılınmaksızın peygambere ulaşması hakkında şu denebilir: O peygamber, Allah'ın kelamını bizzat ya duymamıştır, yahut duymuştur. Bunlardan birincisine, yani, o peygambere, vahy-i ilahinin herhangi bir şahıs vasıta kılınmaksızın ulaşıp da, peygamberin, bizzat Allah'ın kelamını duymayışına gelince, bu, إِلَّا وَحْيًا *"vahy ile"* ifadesinden; ikincisine, yani ilahî vahyin peygambere bir şahıs (melek) vasıta kılınmaksızın ulaşıp, ama peygamberin Allah'ın kelâmının bizzat kendisini duymasına gelince, bu da, أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ *"bir perde arkasından..."* ifadesinden; üçüncüsüne, yani peygambere ilahî vahyin bir aracı vasıtasıyla ulaşmasına gelince, bu da, *"Yahut bir elçi gönderip de, izni ile dilediğini vahyetmesi..."* ifadesinden anlaşılmaktadır.

Bil ki bu üç kısımdan her biri vahiydir. Fakat Cenâb-ı Hak, birincisine "**vahiy**" ismini vermiştir. Çünkü kalpte ilham yoluyla meydana gelen şey, bir anda meydana gelir. Dolayısıyla vahiy lafzını bunun için kullanmak daha evlâdır. İşte bu kısımları birbirinden ayırıp ortaya koyma hususundaki sözümüz bundan ibarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Mekândan Münezzehtir**

Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunduğunu söyleyenler, bu âyetteki, *"Bir perde arkasından..."* ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü âyetin takdirî manası, "Allah, insan ile, ancak şu üç şekilde konuşur:

a) Bir perde arkasında olarak... şeklindedir. Bu söz, Allahu Teâlâ'nın, ancak belli bir yer ve yönde bulunması halinde doğru olur. Buna şu şekilde cevap verilir: Âyetin zâhiri, her ne kadar siz (Mücessimenin) ileri sürdüğü manayı akla getirse bile, aklî ve naklî deliller, Allahu Teâlâ'nın bir yer ve yönde bulunmasının imkânsızlığına delâlet etmektedir. Binâenaleyh âyetin bu ifadesini, buna göre te'vil etmek gerekir. Bu şu manadadır: Bir kimse, konuşanı görmediği halde, sözünü duyup dinlediğinde, bu durum o kimsenin sanki bir perde arkasından konuşmasına benzer. İşte bu mecâzî mananın söz konusu olmasının sebebi, böyle bir benzerliktir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyet Rü'yetullahı Men Etmez**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın görülemeyeceğine delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, vahyinin işte bu üç şekilde olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh eğer Allah, görülebilseydi, kulu O'nu gördüğü halde, Allah'ın kullarıyla konuşması mümkün olurdu. Böylece de bu, üç çeşide ilave, dördüncü bir (vahiy) çeşidi olmuş olurdu. Halbuki Allahu Teâlâ, böyle bir dördüncü kısmın, *"Ben, insanlar ile ancak şu üç şekilde konuşurum..."* demek suretiyle, bulunmadığını bildirmiştir."

Buna şu şekilde cevap verilir: Biz (Ehl-i sünnet), âyetin lafzına bir kayıt koyuyoruz. Bu durumda âyetin manası, "Allah dünyada insanlarla ancak şu üç tarzda konuşur" şeklinde olur. Buna göre de, sizin ileri sürdüğünüz şeye mahal kalmaz. Böyle bir kayıt koyma, her ne kadar âyetin ifade ettiği mananın aksine ise de, bu âyetler ile Cenâb-ı Hakk'ın kıyamet günü görülebileceğini ifade eden âyetlerin arasını te'lif edip, uyuşturmak için, gereklidir. Allah en iyi bilendir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Allah'ın Kelâm Sıfatı**

Ümmet-i Muhammed, Allahu Teâlâ'nın kelâm (konuşma) sıfatı bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Eş'ârî** ve taraftarlarının dışındakiler, Allah'ın kelâmının, işte bu duyulan harfler ve birleştirilmiş sesler olduğu hususunda müttefiktirler. Ama **İmam-ı Eş'ârî** ve taraftarları, Allah'ın kelâmının, işte bu (bildiğimiz) harfler ve sesler ile ifade edilen, kadîm bir sıfat olduğunu söylemişlerdir.

Birinciler, yani Allah'ın kelâmının bu harfler, kelimeler ve seslerden ibaret olduğunu söyleyenler de, kendi içlerinde iki grupturlar:

a) Bu harflerin ve seslerin de kadîm olduğunu söyleyen **Hanbelî**'ler, ki bunları akıllılardan saymaya değmez. Bir gün onlardan birine tesadüf ettim ve şöyle dedim: "Allahu Teâlâ'nın bu harfleri, ya tek bir defada, yahut da art arda konuşmuş olduğunu farz edelim. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü bütün bunları tek bir defada konuşmak, terkip edilmiş-dizilmiş olan nazmı ifade etmez. Binâenaleyh işte art arda olan harf ve seslerden mürekkep (meydana gelmiş) bu nazmın, Allah'ın kelâmı olmaması gerekir. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü Cenâb-ı Hak eğer bu harfleri art arda konuşmuş olsaydı, bunlar muhdes (mahluk) olmuş olurlardı." O (**Hanbelî**) bu sözü duyunca, "Bize düşen, inanıp geçmektir, yani Kur'ân'ın kadîm olduğunu kabul edip, duyduğumuza uygun olarak inanıp, bu söz üzerinde durmamaktır" dedi. Böylece bunu söyleyen kimsenin, kalbinin teslimiyetine hayran kaldım.

b) Bu işin ehli olan kimselere gelince, onlar, bu harflerin ve seslerin, mevcut değilken, yok iken meydana geldikleri hususunda mutabıktırlar. Onların, "Bu harfler mahluk mudur, yoksa böyle denilmeyip de, tam aksine, bunlar hâdistir mi, denilir. Yahut, bunlar, başka bir ifâdeyle mi ifâde edilebilir?" şeklinde, bu hususta farklı farklı ifadeler kullanmışlardır. Yine bunlar, "Bu harfler, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kâim midir? Yoksa, Allah bu harfleri, başka bir cisimde mi yaratmıştır?" şeklinde de ihtilaf etmişlerdir. Birincisi, **Kerrâmiye**'nin, ikincisi, **Mu'tezile**'nin görüşüdür. Allah'ın kelâmının, bu lafız ve ibârelerin kendisine delâlet ettiği kadîm bir sıfat olduğunu iddiâ eden **Eş'ârîler,** Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir perde arkasından..."* ifadesinden, melek ile peygamberin, harflerden ve seslerden münezzeh olan o kelâmı, bir perde arkasından duyduğu hususunda ittifak ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bir cisim olmadığı ve bir mekânda bulunmadığı halde, zâtının görülmesi imkânsız bir şey olmadığına göre, harf ve ses olmadığı halde, kelâmullahın duyulup işitilmesinde, hangi imkânsızlık söz konusu olabilir?

Ebû Mansûr el-Maturîdî es-Semarkandî de, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kaim olan bu sıfatın duyulmasının imkânsız olduğunu; duyulan şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın o ağaçta yarattığı harfler ve sesler olduğunu iddia etmiştir ki, bu görüş, **Mu'tezile**'nin görüşüne yakın bir görüştür. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Kelâm Hakkında Mu'tezile'nin İddiası**

Kadî, bu âyetin, şu bakımlardan kelâmullahın hâdis olduğuna delâlet ettiğini söylemektedir:

a) Âyetteki "اَنْ يُكَلِّمَهُ اللهُ" fiili buna delâlet etmektedir. Çünkü, "اَنْ" ile kullanılan muzarî fiil, istikbâl ifâde eder.

b) Cenâb-ı Hak, kelâmını, "**vahiy**" olarak vasfetmiştir. Çünkü "**vahiy**" sözü, bu işin, en hızlı bir biçimde meydana geldiğini ifade eder.

c) *"Yahut bir elçi gönderip de, izni ile dilediğini vahyetmesi..."* ifadesi, meleğin, beşer olan peygambere tebliğ ettiği bu kelâmın, tıpkı, o peygamberin, doğrudan doğruya Allah'tan duyduğu kelâm gibi olmasını gerektirir. Meleğin, beşer olan peygambere tebliğ ettiği şey ise, hâdistir. Binâenaleyh, o peygamberin doğrudan doğruya Allah'tan duyduğu o kelâm, meleğin beşer olan peygambere tebliğ ettiğine denk bir kelâm olup, meleğin, beşer olan peygambere tebliğ ettiği kelâm hâdis olup, hâdise denk olan da yine hâdis olunca, o zaman, "Peygamberin doğrudan doğruya Allah'tan dinlediği o kelâmın da, hâdis olduğunun" söylenilmesi gerekir.

d) Âyetteki, *"Yahut bir elçi gönderip de (..) vahyetmesi"* cümlesi, bu vahyin, "irsâl-peygamber olarak gönderme"den sonra olmasını gerektirir. Mevcûdiyeti, bir başkasının mevcudiyetinden sonra olan ise, hâdis olur.

Kadî'nin bu görüşlerine şu şekilde cevap veririz: "Biz Ehl-i sünnet, sizin öne sürdüğünüz bu izahların tamamını, harfler ve sesler manasına alıyor, biz de, bunların, yok iken meydana gelerek hâdis olduklarını kabul ediyoruz. Aklın bedâheti de, durumun böyle olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, doğruluğu, aklın bedâheti ve Kur'ân'ın zahiri ile bilinen bir neticeyi ispat etmeye ne gerek var? Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

(Doğrudan) Allah'tan olan vahyin, bir başka şahsın vasıtasıyla olmadığı sabit olup, her vahyin bir başka şahıs vasıtasıyla meydana gelmiş olması da imkânsızdır. Aksi halde, ya "teselsül" ya da, "devr-i fasit" gerekir ki her ikisi de muhaldir. Binâenaleyh, bir başka şahıs vasıta olmaksızın da, vahyin meydana gelebileceğini mutlaka kabul etmek gerekir. Şimdi burada, şöylesi birkaç bahis ortaya çıkmaktadır:

Peygamberin Sesi Teşhisi

Birinci bahis: Bir başka şahis vasıta olmaksızın, Allah'ın vahyini dinleyen bu peygamber, dinlediği o kelâmın, "Kelâmullah" olduğunu nasıl ayırt edecektir? İmdi eğer biz, "O, harf ve sesten münezzeh olan o kadîm sıfatı duymuştur" dersek, o peygamber bu kelâmı dinlediğinde, onun "Kelâmullah" olduğunu zarurî olarak bilmiş olması imkânsız olmaz. Yine, "O, bundan sonra bir başka delile muhtaçtır.." da denilebilir. Ama biz, duyulanın harfler ve sesler olduğunu söylersek, bu duyulanın "Kelâmullah" olduğuna delâlet eden bir delilin bulunması durumu hariç, onun "Kelâmullah" olduğu hususunda kesin bir karar vermek imkânsız olur.

Vahyin Tamamlanma Mertebeleri

İkinci bahis: İlgili peygamber bu vahyi melekten dinlediğinde, bu sözü tebliğ edenin, saptıran şeytan değil de, mâsûm olan melek olduğunu nasıl bilir? Gerçek şudur ki, o peygamber, bunu, kesin bir biçimde ancak, ona vahyi tebliğ edenin habîs şeytan değil de, mâsûm bir melek olduğuna delâlet eden bir mu'cizeye binâen bilebilir. Böyle olması durumunda ise, Allah'tan olan ilahî vahiy, ancak, mu'cize zuhûrundaki şu üç mertebe ile tamamlanır:

Birinci mertebe: Melek, o kelâmı Allah'tan aldığında, melekler için bu kelâmın, "Kelâmullah" olduğuna delâlet eden bir mu'cizenin tahakkuk etmesi gerekir.

İkinci mertebe: Bu melek peygambere vâsıl olduğunda, yine peygamber için, mutlaka bir mu'cizenin bulunması gerekir.

Üçüncü mertebe: İlgili peygamber o vahyi, ümmetine ulaştırdığında, yine o peygamber için bir mu'cizenin olması gerekir. Böylece, mükellefiyetin, insanlara, ancak mu'cizelerdeki bu üç mertebeden sonra teveccüh ettiği sabit olmuş olur.

Vahy Meleği Cebrail

Üçüncü bahis: Meleklerden herhangi birisinin, bu vahyi, doğrudan doğruya Allah'tan aldığında şüphe yoktur. O halde bu melek, **Cebrail** (a.s)'dir. **Cebrail** (a.s)'in bu vahyi, bir başka melekten aldığı da söylenebilir. Velev ki, arada bir vasıta bulunsun, bütün bunlar ihtimal dahilindedir. Bunlardan herhangi birisinin kesin olduğuna delâlet eden herhangi bir şey yoktur.

Vasıtasız Vahy

Dördüncü bahis: Beşer arasında, herhangi bir vâsıta olmaksızın, doğrudan doğruya Allah'tan vahiy alan var mıdır? Meşhur olan **Musa** (a.s)'nın, Kelâmullah'ı, arada herhangi bir vasıta olmaksızın dinlemiş ve duymuş olmasıdır. Bunun delili, *"Vahyolunana kulak ver.."* (Tâhâ, 13) âyetidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken, kuluna, vahyettiğini vahyetti..."* (Necm, 10) âyetine dayanılarak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in de, doğrudan doğruya vahiy aldığı ileri sürülmüştür.

Beşinci bahis: Melekler, kendilerini, farklı farklı şekillere sokup öyle gösterebiliyorlar. Peygamberin, her seferinde, o meleği gördüğünün kabul edilmesi halinde, bu defada gördüğünün, ilk defada gördüğünün aynısı olduğunu bilebilmesi için, bir mu'cizeye ihtiyaç duyulur. Eğer, peygamber onun şahsını görmezse, seste bir benzerliğin meydana gelmiş olması ihtimalinden dolayı, bu durumda, mu'cizeye duyulan ihtiyaç, daha fazla olur. Ancak ne var ki, her defasında mu'cizenin izhâr edilmesine duyulan ihtiyaç konusunda bir problem olduğunu da hiç kimse söylememiştir.

***YEDİNCİ MESELE:* Allah'ın Şeytana Hitabı!**

Kur'ân'da, Allah ile **İblis** arasında geçtiği zikredilen münazara, Allahu Teâlâ'nın, herhangi bir vasıta olmaksızın **İblis** ile konuştuğuna delâlet etmektedir. O halde bu durum, Allah'tan **İblis**'e bir vahiy olarak isimlendirilebilir mi, isimlendirilemez mi? Görünen odur ki, buna vahiy denilemeyeceğidir.

Bu konuda mutlaka, derin ve mükemmel bir araştırma yapmak kaçınılmazdır.

SEKİZİNCİ MESELE

Nâfî, lâm hafinin ref'i ile, "**yursilu**" ve "فَيُوحِيَ فَهُوَ يُرْسِلُ" takdirinde olmak üzere, mahallen merfû olarak yâ'nın sükûnu ile, "**fe yûhî**" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, mastar te'vîlinde (manasında) olmak üzere, nasb ile "**fe yûhiye**" şeklinde okumuşlardır. Buna göre sanki, "Allahu Teâlâ beşer ile ancak, vahiy veya kelâmını bir perde arkasından duyurmak (إِسْمَاعًا) yahut da elçi gönderme ile... konuşur" denilmek istenmiştir. Ancak ne var ki, bu konuda bir problem söz konusudur. Çünkü, "وَحْيًا أَوْ إِسْمَاعًا" kelimeleri isim, "**yursile**" ise fiildir. Halbuki, fiilin isme atfı ise, hoş değildir... Buna şu şekilde cevap verilir: Kelâmın takdiri, "Cenâb-ı Hak, beşer ile ancak, ona vahyetmek, yahut, perde arkasından ona vahyi duyurmak (...أَوْ يُسْمِعَ), yahut da elçi göndermek (يُرْسِلَ رَسُولًا) suretiyle konuşur" şeklindedir.

***DOKUZUNCU MESELE:* Şeytan Vahyde Parazit Yapamaz**

Ehl-i hakka (Ehl-i sünnete) göre, doğru olan şudur: "Melek, ilgili vahyi ilgili peygambere tebliğ ettiğinde, şeytan, bu vahiy arasına bâtıl şeyler sokmaya muktedir olamaz." Bazıları, *"Biz, senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebî göndermedik ki, o, arzu ettiği zaman şeytan onun dileği hakkında ille (bir fitne ortaya) atmış olmasın"* (Hacc, 52) âyetine dayanarak, bunun olabileceğini ileri sürmüş ve "Şeytan, Necm Sûresi'nin âyetleri arasına, "Bunlar (putlar) yüce kuğulardır. Onlardan şefaat beklenir" ibaresini soktuğunu söylemişlerdir. Dostumuz **Melik Sâm İbn Muhammed,** -ki, saltanat erbabından kendileriyle karşılaştıklarımın en efdalidir- şöyle derdi: "Çok güçlü delillerin mevcudiyetinden sonra, böylesi bir söz, şu iki bakımdan batıldır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِصُورَتِي *"Kim rüyasında beni görürse, o gerçekte beni görmüştür. Çünkü şeytan, benim sûretime giremez..."*[1] buyurmuştur. Binâenaleyh şeytan, rüyada, peygamberin kılığına girmeye muktedir olamadığına göre, daha nasıl, Allah'ın vahyini tebliğle meşgul olduğu bir sırada **Cebrail** (a.s)'e benzemeye muktedir olabilecektir?

b) Hz. Peygamber (s.a.s), مَا سَلَكَ عُمَرُ فَجًّا إِلَّا وَسَلَكَ الشَّيْطَانُ فَجًّا آخَرَ *"Ömer bir yola girmeye dursun; şeytan, mutlaka yolunu değiştirir, başka bir yola girerdi"*[2] buyurmuştur. Binâenaleyh şeytan, aynı yolda **Hz. Ömer** (r.a)'le

1 **İbn Mâce,** Rûyâ, 2 (2/1284).

2 Buhâri, Fezâilü's-sahabe, 6.

birlikte bulunmaya muktedir olmadığına göre, daha nasıl, Allah'ın vahyini tebliğ ettiği bir yerde **Cebraîl** (a.s) ile bulunabilir, buna güç yetirebilir?!"

ONUNCU MESELE

Âyetteki فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ *"Bu melek, Allah'ın izni ile, Allah'ın dilediklerini vahyeder"* demektir, ki bu ifade, güzelin kendi zatında (lizatihi) güzel; çirkinin ise kendi zatında çirkin olmayıp tam aksine, herhangi bir tahsis yapmaksızın, Allah'ın, dilediği şeyleri emretme; yine herhangi bir tahsis söz konusu olmaksızın istediği şeylerden de nehyetme yetkisine sahip olmasını iktizâ eder. Çünkü, eğer durum böyle olmasaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın *"dilediğini"* ifadesi yerinde ve doğru olmazdı. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda, "إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ" buyurmuştur ki bu, "O, mahlûkatın sıfatlarından münezzeh; fiillerini, hikmetinin gereğine göre icrâ eden, böylece de, bazen arada bir vasıta olmaksızın ilhâm yoluyla; bazen sözünü duyurmak suretiyle; bazen de, kerîm meleğini vasıta kılmak suretiyle konuşan bir hakimdir" demektir.

Kur'ân'ın "Rûh" Vasfı

Cenâb-ı Hak, peygamberlerine olan vahyinin kısım ve keyfiyetlerini beyan edince, وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir rûh vahyettik.."* buyurmuştur ki, buradaki "**rûh**" kelimesiyle, Kur'ân kastedilmiştir. Kur'ân'a "rûh" vasfı, o, cehâlet veya küfür ölümlerine karşı hayatı sağladığı için verilmiştir.

Vahyden Önce Peygamber

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ *"Önce sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin"* buyurmuştur. Ulemâ, "Peygamberler, kendilerine vahiy gelmezden önce küfür üzere idiler" denilemeyeceği hususunda icmâ etmelerinin yanı sıra, bu âyetin ne demek istediği hususunda ihtilaf etmiş ve buna cevap olmak üzere, şu izahları yapmışlardır.

a) "Kitâp, yani Kur'ân nedir? İman, yani namaz nedir bilmezdin" demektir. Bu görüşe göre, buradaki "**iman**" kelimesi, *"Allah imanınızı, yani namazlarınızı zayi edici değildir"* (Bakara, 143) âyetinden dolayı namaz manasına alınmıştır.

b) Burada bir muzaf hazfedilmiş olup, kelamın takdiri, "sen, kitap nedir, iman ehli kimlerdir; yani, iman edecekler ve etmeyecekler kimlerdir, bilmezdin" şeklindedir.

c) Sen, beşikte bir çocuk iken, "kitap nedir, iman nedir bilmezdin."

d) İman, Allahu Teâlâ'nın, kendisiyle mükellef tuttuğu bütün şeyleri ikrar etmekten ibârettir. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s), peygamberliğinden önce, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylerin tamamını bilmiyor, tam aksine o, (sadece) Allah'ı tanıyıp biliyordu. Bu, bizim bahsettiğimiz şeye aykırı değildir.

e) Allah'ın sıfatları ikiye ayrılır:

1) Sırf aklî delillerle bilinebilenler;

2) Sadece, naklî delillerle bilinebilenler.. Binâenaleyh, bu ikinci kısmın, peygamberlikten önce bilinmesi mümkün değildir.

Kur'ân'ın "Nûr" Vasfı

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا *"Fakat biz, o (kitabı) bir nûr yaptık ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz..."* buyurmuştur. Âlimler, âyetteki جَعَلْنَاهُ *"onu... yaptık"* kelimesindeki "**onu**" zamirinin neye râcî olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri bunun, âyetteki "**iman**" lafzına değil de, "**kitab**"a, yani "Kur'ân'a râcî olduğunu; zira, sayesinde ahkâmın bilindiği şeyin Kur'ân olduğunu; dolayısıyla da, hiç şüphesiz böylece, sayesinde hidâyete erilen, yol bulunan nûr'a benzetildiğini söylerlerken, kimileri de, bu zamirin, hem "**kitap**" hem "**iman**" lafzına ikisine birden râci olduğunu söylemişlerdir. Bu güzeldir, zira bunların ikisi de aynı şey demek olup, tek zamirin, aynı anda iki şeye râci olması, tıpkı, *"Onlar bir ticaret, yahut bir oyun, bir eğlence gördükleri zaman dağılıp oraya yöneldiler"* (Cuma, 11) -(ki burada, "اِلَيْهِمَا" buyurulmamış da, "اِلَيْهَا" buyurulmuştur)- âyetinde olduğu gibidir.

Kur'ân'ın Rehberliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz..."* buyurmuştur. Bu, Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân'ın bizzat kendisini, hidâyetin ta kendisi kıldıktan sonra -nitekim bir âyette, *"O, müttakiler için hidâyet rehberidir"* (Bakara, 2) buyurmuştur- O'nun, bu Kur'ân sayesinde bazılarını hidâyete erdirip, bazılarını erdirmediğine delâlet eder. Bu âyette ele alınan hidâyet, ancak davetten ve ilgili delillerin izahından ibarettir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i vasfederken, *"Şüphesiz sen, sırat-ı müstakîm'e hidâyet edersin.."* (Şûrâ, 52) buyurmuştur. Ki bu, herkes ve her şeye nispetle, umumîliği ifade eder. Halbuki, *"Bununla, kullarımızdan dilediğimize hiyadet ederiz"* cümlesi ise, hususîliği ifade eder. Böylece "davet" manasında olan hidâyetin, umumîliği; *"ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz.."* cümlesindeki hidâyetin ise, hususîliği ifâde ettiği sabit olur. Hususî olan hidâyet ise, umumî olan hidâyetten

başkadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz.."* cümlesinden kastedilen şeyin, delillerin ortaya konulması ve özürlerin izâle edilmesi (manasına gelen) hidâyetten başka bir şey anlamına gelmesi gerekir. Bu hidâyetin, cennet yoluna iletme manasında olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Fakat biz onu bir nûr yaptık ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz..."* buyurmuştur ki bu, "Biz, Kur'ân'ı, sayesinde dilediğimiz kimseleri hidâyete erdirdiğimiz bir nûr yaptık" demek olup, bu ancak, dünyada tahakkuk eden hidâyete uygun düşer. Hem size (**Mu'tezile**'ye) göre, bazıları hakkında cennete hidâyet etmek vacip, diğer bazıları hakkında ise yasaktır. Her iki duruma göre de artık, âyetteki *"kullarımızdan dilediğimize"* ifadesinin bir mana ve anlamı kalmaz. Böylece bu âyetle, Cenâb-ı Hakk'ın, dilediği kimseleri hidâyete erdirdiği ve dilediği kimseleri de saptırdığı, bu hususta kendisine itiraz edilemeyeceğinin kastedildiği sabit olmuş olur.

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rehberliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ *"Şüphesiz ki sen, mutlaka doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun"* buyurmuş, böylece Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın hidâyete erdirmesi gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de hidâyete erdireceğini; Peygamberin dosdoğru yola sevk edeceğini ve bu dosdoğru yolun da صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi kendisinin olan Allah'ın yolu..."* olduğunu beyan etmiş ve böylece de, kendisine ibadet edilebilecek olan zâtın, göklerin ve yerin mâliki olan zât olduğuna dikkat çekmiştir ki, bundan maksadı da, Allah'tan başkasına ibadet edenlerin görüşünü iptal etmektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ *"Gözünüzü açın, (bütün) işler ancak Allah'a dönüp dayanır..."* buyurmuştur ki, bu, bir tehdit ve caydırıcılık özelliği taşımaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu mükellefiyetleri kabul etmeyenlerin işlerinin, Allah'a, yani kendisinden başka bir hâkimin olmadığı o yüce makama varıp dayanacağı, böylece de o hâkimin bütün insanlığı, hak ettikleri mükâfat ya da cezâ ile, mükâfatlandıracağını ya da cezalandıracağını açıklamıştır.

Müellif (r.h) şöyle der: "Bu sûrenin tefsiri, Hicrî 603 senesinin Zilhicce ayının sekizinci cuma gününün sonunda tamamlanmıştır. Ey işleri idâre eden! Ey, zamanları evirip çeviren! Ey, her türlü hayrı, sürüru ve neş'eyi veren! Ve ey, belâları, şerleri savuşturan, def eden! Ey, Erhamerrâhimîn! Fazlın ve rahmetinle, bizi kabirlerin karanlıklarında, nûrlu mekânlara ulaştır!.." (Amin).

***

ZUHRUF SÛRESİ

Bu sûre Mekkî olup, seksen dokuz âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kur'an Dersi

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِۙ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّهُ فِيٓ اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾ اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ ﴿٥﴾ وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَاْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٧﴾ فَاَهْلَكْنَآ اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨﴾

"Hâ, Mîm. (Hidâyet yolunu) apâşikâr gösteren bu kitaba yemin ederim ki, gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân yaptık. Şüphesiz o Kur'ân, katımızdaki ümmü'l-kitâpta (ana kitapta) sâbit, yüce ve çok kıymetli bir kitaptır. Siz, haddi aşan bir topluluksunuz diye, o dersi (Kur'ân'ı) sizden uzaklaştırıp, vaz mı geçeceğiz? Halbuki biz, evvelki ümmetlere de nice peygamberler gönderdik. Onlar da kendilerine bir peygamber geldiğinde mutlaka onunla istihzâ ederlerdi. Bundan dolayı biz, kuvvet bakımından bunlardan daha çetin (ümmetleri) helâk ettik. Nitekim o evvelki ümmetlerin misalleri geçmiştir" (Zuhruf, 1-8).

Bil ki âyetteki "حٰمٓ * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ" ifadesi şu iki takdirdedir:

1) Takdiri, هٰذِهِ حٰمٓ * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ "Bu, Hâ Mîm'dir. Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki..." şeklindedir. Bu takdire göre kasem (yemin), bu sûrenin "Hâ Mîm" Sûresi oluşuna yapılmıştır. Bu durumda da, bundan sonraki ifade, yeni bir cümle olur.

2) Bunun takdiri, هٰذِهِ حٰمٓ * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ * اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا *"Bu, Hâ Mîm (Sûresi'dir). Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki biz onu, Arapça bir Kur'ân yaptık"* şeklindedir. Bu durumda yemin edilen husus, bu kitabın Arapça bir Kur'ân yapılışıdır.

Kitap'tan Maksat

Âyetteki "**kitab**" ile ne kastedildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla Kur'ân-ı Kerîm kastedilmiştir. Buna göre, Allahu Teâlâ Kur'ân'ı Arapça kıldığına yemin etmiştir.

b) Bununla, kitâbet (yazı) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, çok büyük faydalarından ötürü "yazı"ya yemin etmiştir. Çünkü ilimler, yazı sayesinde gelişir-yükselir. Zira önceden geçen bir ilmi ortaya koyup onu yazar, kitap haline getirir; sonra gelenler de ona vâkıf olursa, bu sonrakilerin o ilmi daha ileri götürmesi mümkün olur. İşte bu sayede de, faydalar çoğalır ve doruğa ulaşır.

Mübîn'in Manası

Cenâb-ı Allah'ın bu kitabı, "**mübîn**" (açık ve açıklayıcı) olarak vasfetmesinin sebepleri şunlardır:

1) Bu kitap, kendilerine indirildiği kimseler için mübîndir, açık ve açıklayıcıdır. Çünkü bu, onların dilleri ve lehçeleri ile inmiştir.

2) Mübîn, hidâyet yolunu, dalâlet yolundan ayıran ve her konuyu, o konu dışındakilerden ayırıp, her birini apaçık ve mufassal hale getiren demektir. Bil ki Hak Teâlâ'nın, Kur'ân'ı "**mübîn**" (açıklayıcı) olarak nitelemesi, mecâzdır. Çünkü gerçekte bu açıklayıcı, Allahu Teâlâ'nın kendisidir. Kur'ân bu adı, kendinde bulunan beyanlardan (açıklamalardan) dolayı, mecâzî olarak almıştır.

Kur'ân'ın Arapça Yapılması

Âyetteki إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *"Gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân yaptık"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kur'ân'ın muhdes (mahluk) olduğunu ileri sürenler, bu âyeti şu bakımlardan delil getirmişlerdir:

1) "Âyet, Kur'ân'ın "kılınmış" olduğunu göstermektedir. "Kılınmış" ise, yaratılmış ve yapılmış manasınadır. Eğer bu görüşe muhalif olanlar, "kılma" ile, "Allahu Teâlâ'nın Kur'ân'a "Arapça" adını vermesi" manası niçin kastedilmiş olmasın?" derlerse, biz deriz ki: "Bu, şu iki bakımdan kabul edilmez:

a) Eğer buradaki "kılma" ile, "bu ismi verme" manası kastedilmiş olsaydı, o zaman, her ne kadar Arapça olsa da, Kur'ân'â "a'cemî" (yabancı

dilde bir kitap) diyene göre, Kur'ân'ın "a'cemî" olması gerekirdi. Bunun olamayacağı malumdur.

b) Eğer buradaki "kılma" işi, isim verme manasına olsaydı, o zaman "isim verme" işi de "kılınmış" bir şey olurdu. Halbuki "isim verme" işi de Allah'ın kelâmıdır. Bu ise, Allahu Teâlâ'nın kelâmının bir kısmını, "kılmış" olmasını gerektirir. Kılmak-yapmak, Allah'ın kelâmının bir kısmı için söz konusu olunca, bütünü hakkında da doğru olur.

2) Cenâb-ı Allah, bu kitabı "Kur'ân" diye isimlendirmiştir. Buna, bir kısmı bir kısmına yaklaştırılıp bir araya getirildiği için, "Kur'ân" adı verilmiştir. Böyle olan her şey ise, "yapılmış", "işlenmiş" ve "kılınmış" olur.

3) Allahu Teâlâ bu kitabı, "Arapça" olarak tavsif etmiştir. Kur'ân, bu lafızlar Arapların koyup kullanmalarına göre, manalarına ve ıstılahlarına tahsis edildikleri için "Arapça" olmuştur. Bu da, yine o Kur'ân'ın, "yapılmış", "kılınmış" ve "mahlûk" (yaratılmış) olduğuna delâlet eder.

4) Bilindiği gibi, Allah'tan başkasına yemin etmek câiz değildir. Buna göre bu âyetin takdiri, "Hâ Mîm, bu Kitab-ı Mübîn'in Rabbine yemin olsun ki..." şeklindedir. Buna, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilen, *"Ey Tâhâ ve Yâsîn (sûrelerinin) Rabbi; Ey Kur'ân-ı Azîm'in Rabbi..."* şeklindeki dua da delâlet eder."

Bütün bunlara şöylece cevap veririz: Söylediğiniz şeyler doğrudur. Çünkü sizler, bütün bu deliller ile, (Kur'ân okuduğunuzda) birbirini takip eden bu harf ve kelimelerin muhdes ve mahluk olduğuna istidlâl ettiniz. Bu ise, zaten açıkça bilinen bir şeydir. Sizinle bu konuda münakaşa eden kim ki?.. Sizin yaptığınız, olsa olsa, sözlerinizin neticesi, kesinlikle böyle olduğu bilinen bir hususta, delil getirip durmaktan ibarettir. Buna lüzum yok.

İKİNCİ MESELE: **Lealle Tereccî Edatının İzahı**

Âyetteki "لَعَلَّ" (umulur ki) kelimesi, temenni ve ümit ifade eder. Bu ise, işlerin neticesinin nereye varıp dayanacağını bilen bir zata uygun düşmez. Binâenaleyh bununla burada, "كَيْ" (için ... diye) manası kastedilmiştir, yani, "Biz onu, manasını akledesiniz, muhtevasını kavrayasınız diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik" demektir. **Mu'tezile** şöyle der: "Binâenaleyh bu ifadenin özü, "Biz onu, manasını iyice anlayasınız diye Arapça olarak indirdik" şeklinde olur ki, bu da şu iki şeyi ifade eder:

a) Allah'ın fiillerinin, birtakım maksat ve gayelere bağlı olduğunu gösterir.

b) Allahu Teâlâ bu Kur'ân'ı, insanlar onunla hidâyet bulsun diye indirmiştir. Bu ise, Allahu Teâlâ'nın, her insanın hidâyete ermesini ve kendisini tanımasını istediğine delâlet eder. Böylece de bu husus, Allahu Teâlâ'nın birtakım kimselerden, kendisini inkârı ve Allah'ı tanımamalarını irade ettiğini söyleyenlerin görüşünün aksine bir görüş olur."

Bil ki **Mu'tezile**'nin bu tür istidlâlleri meşhurdur. Biz Ehl-i sünnetin bunlara cevapları da meşhurdur. Binâenaleyh bu cevapları tekrarlamaya gerek yok. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kur'ân, Anlaşılmak İçindir**

Âyetteki, *"(Kur'ân'ı) anlayasınız diye"* ifadesi, Kur'ân'ın anlaşılacağına; "Bazısı anlaşılır, bazısı anlaşılamaz" diyenlerin aksine, Kur'ân'da kapalı, ne manaya olduğu anlaşılmayan âyetlerin bulunmadığına delâlet eder.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَإِنَّهُ فِى أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌ *"Şüphesiz o Kur'ân, katımızdaki ümmü'l-kitabta sâbit, yüce ve çok kıymetli bir kitaptır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE:

Hanna ve **Kisâî**, **"ümmü'l-kitâb"** ifadesini, elif'in kesresiyle **"immü'l-kitab"**; diğerleri, zammesiyle **"ümmü'l-kitab"** şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Ümmû'l-Kitâb**

"إِنَّهُ"deki **"hû"** (o) zamiri, "ümmü'l-kitâb" (kitabın anası) ifâdesindeki kitaba râcîdir.

Âlimler, **"ümmü'l-kitâb"** ile ne kastedildiği hususunda şu iki değişik görüşü ileri sürmüşlerdir.

Levh-i Mahfuz'un Sıfatları

Birinci görüş: Hak Teâlâ'nın, *"Aksine o, Kur'ân-ı Mecîd'dir. Levh-i Mahfûz'dadır"* (Burûc, 21-22) âyetinden ötürü, bu, Levh-i Mahfuz'dur. Bil ki bu görüşe göre, âyette geçen şu sıfatların hepsi de, Levh-i Mahfuz'un sıfatları olur:

Birinci sıfat: "Ümmü'l-kitâb" (kitabın anası)... Onun böyle adlandırılmasının sebebi şudur: Her şeyin temeline ve esasına, o şeyin anası denir. Kur'ân da, Allah katında, Levh-i Mahfûz'da sâbit olup, daha sonra en yakın semâ'ya (göğe) indirilmiş, oradan da insanların ihtiyaçlarına uygun olarak, parça parça (dünyaya) indirilmiştir.

İbn Abbas (r.a)'tan şu rivâyet edilmiştir: "Allah önce (kader) kalemini yaratmıştır. Allah, Kalem'e, yaratmak istediği bütün şeyleri yazmasını emretmiştir. O halde bu kitap, Allah'ın katındadır."

Levh-i Mahfuz'un Varlık Sebebi

İmdi eğer "Allah, "**allâmü'l-guyûb**" (gaybları en iyi şekilde bilen) iken ve unutması-yanılması imkânsızken, Levh-i Mahfûz'u yaratmasındaki hikmet nedir?" denilirse biz deriz ki: Allahu Teâlâ, Levh-i Mahfûz'da, mahlûkatla ilgili hadiselerin hükümlerini kaydedip, melekler de o hâdiselerin, oradaki yazılı şekillerine uygun olarak meydana geldiğini görünce, Allah'ın hikmetinin ve ilminin mükemmelliğini böylece anlarlar.

İkinci sıfat: Bu, âyetteki لَدَيْنَا *"katımızda bulunan"* kelimesidir. Bunu **İbn Abbas** (r.a) zikretmiştir. Buna, bu pâyenin verilmesi, onun bütün mahlûkatın hallerini ihtivâ eden bir kitap oluşundan ötürüdür. Buna göre sanki o, Allah'ın mülkü ve melekûtunda meydana gelecek, bütün her şeyi ihtiva eden bir kitaptır. İşte bundan ötürü, ona böyle bir pâye verilmiştir. **Vâhidî,** bu kelimenin, Kur'ân'a sıfat olduğunu ve takdirinin, "O, Kur'ân katımızdadır, ümmü'l-kitaptadır" şeklinde olmasının muhtemel olduğunu söylemiştir.

Üçüncü sıfat: Onun "**aliyy**" (yüce) oluşudur. Bu, onun bütün yanlışlardan ve batıllardan yüce ve uzak olmasıdır. Bunun, "her zaman bir mu'cize olarak kaldığı için, bütün kitaplardan yüce olan" manasında olduğu da söylenmiştir.

Dördüncü sıfat: Onun "**hakîm**" yani, "belagat ve fesahat bakımından muhkem (sapasağlam) olmasıdır. Bu "**hakîm**"in, "üstün hikmetli" manasına olduğu da ileri sürülmüştür.

Bütün bu sıfatların, bu manalarda, Levh-i Mahfuz'un değil de, Kur'ân'ın sıfatları olduğu da söylenmiştir.

İkinci görüş: "**Ümmü'l-Kitâb**" ile ilgili ikinci görüş, bununla, *"O (Allah), sana o kitabı indirendir. O kitapta, muhkem âyetler vardır ve bunlar ümmü'l-kitaptır, yani kitabın esasıdır"* (Âl-i İmrân, 7) âyetinden hareketle, muhkem âyetlerin kastedilmiş olmasıdır. Buna göre ifadenin manası, "Hâ Mîm Sûresi, Kur'ân'ın esası olan, muhkem âyetler ihtivâ eder" şeklindedir.

Uyarmadan Vazgeçilmez

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ *"Siz, haddi aşan bir topluluksunuz diye, o zikri (Kur'ân'ı) sizden uzaklaştırıp, vaz mı geçeceğiz?"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Nâfî, Hamza ve **Kisâî,** elif'in kesresiyle, "...اِنْ كُنْتُمْ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Eğer siz haddi aşanlar olursanız, zikri (Kur'ân'ı) sizden

uzaklaştırıp, inzalinden vazgeçmeyiz" şeklinde olur. Bu "اِنْ" edatının, tıpkı وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ... *"Faizden artakalanları bırakın, çünkü siz mü'minsiniz"* (Bakara, 278) âyetinde olduğu gibi "اِذْ" (çünkü) manasına olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh bu âyette cezâ (cevap) kısmı, şart cümleciğinden önce gelmiştir. Diğer kıraat imamları, "لَئِنْ" (için) takdirinde olarak, bir illet (sebep) manasıyla, fethalı olarak, "اَنْ كُنْتُمْ" şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Safhan Deyimi**

Ferrâ ve **Zeccâc,** "Onu terk ettim, ondan vazgeçtim, onu bıraktım" manasında olmak üzere, Arapçada, "اَضْرَبَ وَضَرَبَ عَنْ" fiilinin kullanıldığını ve "صَفْحًا" kelimesinin, "yüz çevirerek, uzaklaşarak" manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu kelimenin aslı, "Sen boynunu yana çevirdin" ifadesine dayanır. Binâenaleyh bu ifadenin takdiri, ya "نَضْرِبُ... اِضْرَابًا" yahut "نَصْفَحُ... صَفْحًا" şeklinde olur (ve bu kelime mef'ûl-ü mutlak olur).

Âlimler, âyette geçen "**zikr**"in ne demek olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bu ifadenin manasının, "Biz sizden, Allah'ın azabının zikrini çevirir miyiz?" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının, "Biz, sizden nasihat ve öğütlerimizi geri çevirir miyiz?" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun manasının, "Biz sizden Kur'ân'ı geri çevirip, (çeker miyiz?)" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, ifadedeki istifham, istifhâm-ı inkarî olup, "Biz, haddi aşan kimseler olmanız sebebiyle, mazeretleri ortadan kaldırmayı ve uyarmayı ihmal etmeyiz" demektir.

Katâde şöyle demiştir: "Şâyet bu Kur'ân, bu ümmetin evvelkileri kabul etmediği zaman kaldırılmış olsaydı, o zaman onlar helâk olurlardı. Ancak ne var ki Allah, rahmeti sebebiyle, bu Kur'ân'ı onlara indirmeyi sürdürmüş ve onları, bu Kur'ân'a, yirmi sene boyunca sürekli davet etmiştir."

Bu Âyetten Maksat

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, âyetin bu ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

1) Rahmet... Buna göre mana, "Biz, sizin kötü tercihinizden dolayı, sizi ihmal etmeyeceğiz. Tam aksine, hak yola dönmenize değin, size hatırlatmalarda bulunacağız ve size öğüt vereceğiz" şeklinde olur.

2) Bu, olabildiğince bir tehdit ifade eder. Yani, "Siz, istediğinizle baş başa bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?! Hayır, hayır.. Biz size, amelde bulunma

mecburiyetini getiriyor, sizi dine çağırıyoruz; görevinizi ihmal edip kötü şeylere yöneldiğinizde de, sizi muâheze edeceğiz.." demektir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "اَفَنَضْرِبُ" ifadesindeki fâ'nın, bu ifâdeyi, takdiri اَنُهْمِلُكُمْ فَنَضْرِبُ "Biz sizi ihmal edip de, böylece sizden zikri kaldırır mıyız?" şeklinde olan, bir mahzûfa atfetmek için olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّلِينَ * وَمَا يَاْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"Halbuki biz, evvelki ümmetlere de nice peygamberler gönderdik. Onlar da kendilerine bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla istihzâ ederlerdi.."* buyurmuştur ki bu, "Geçmiş ümmetlerin, kendilerini hak dine davet eden peygamberlerine karşı takındıkları tavır, hep yalanlama ve alay etmek olmuştur. Binâenaleyh, kavminin, yalanlama ve istihzâya yönelmeleri sebebiyle, üzülmemen gerekir. Çünkü musibet genelleştikçe, kişiler üzerindeki tesiri ve baskısı hafifler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَهْلَكْنَا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا *"Bundan dolayı biz, kuvvet bakımından bunlardan daha çetin ümmetleri helâk ettik"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın, kendilerine peygamberler gönderdiği o önceki kavimler, Kureyş'ten daha çetin, yani sayıca ve kuvvetçe daha ileri idiler.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِينَ *"O evvelki ümmetlerin misalleri geçmiştir..."* buyurmuştur. Bu, "Mekke kafirleri, küfür ve yalanlama hususunda, kendilerinden öncekilerin yoluna girmiş, o yolu takip etmekteler. Binâenaleyh, onların başına gelen şeyin zillet ve rüsvaylığın kendilerinin de başına geleceğinden sakınsınlar. Çünkü biz onlar gibi olanların halini kendilerine anlattık... Nitekim Cenâb-ı Hak *"Biz (onlardan) her birine misaller îrâd ettik..."* (Furkan, 39) ve *"Siz, nefislerine zulmedenlerin diyarlarına da yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız sizin için apaçık meydana çıktı... Size bir çok misaller de gösterdik..."* (İbrahim, 45) buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

Hayat Seyri

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٩﴾
اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾
وَالَّذِى نَزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً بِقَدَرٍ فَاَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾

وَالَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُا عَلٰى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَاِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

"Celalim hakkı için, eğer onlara, "Gökleri, yeri kim yarattı?" (diye) sorarsan, "Elbette, onları, o mutlak gâlip, o her şeyi hakkıyla bilen yarattı" derler. (O Allah ki), yeri sizin için bir beşik yaratmış, onda, sizin için, doğru gidesiniz diye yollar açmıştır. Gökten, bir ölçü ile su indirmiştir. İşte biz bu su ile, ölü bir memlekete can verdik. Siz de böylece, çıkarılacaksınız! Bütün (mahlûkları), sınıf sınıf yaratmış, sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyleri halk etmiştir. Ta ki, sırtlarında karar kılasınız, sonra üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz ve "Bunları bize râm eden Allah'ın şânı ne yücedir, münezzehtir, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz mutlaka, neticede ancak Rabbimize döneceğiz" diyesiniz" (Zuhruf, 9-14).

Bil ki, biraz önce, hem müsriflerden, yani müşriklerden, hem de peygamberlerden bahsedilmişti.. Dolayısıyla, *"şâyet onlara sorsan.."* ifadesindeki, *"onlara"* zamirinin, hem peygamberlere, hem de kâfirlere râci olması ihtimal dahilindedir. Ancak ne var ki, doğruya en yakın olan, bu zamirin kâfirlere râci olmasıdır. Böylece Allahu Teâlâ bu kâfirlerin, göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların yaratıcısının, azîz ve hakîm olan Allah olduğunu ikrar ve kabul ettiklerini beyan buyurmuştur ki, bundan da maksadı, onların buna rağmen, yine de, Allah'ın yanı sıra başkasına ibadet edip, O'nun öldükten sonra diriltmeye kadir olacağını inkâr ettiklerini belirtmektir. Onlar hakkındaki haber ve açıklama, daha önce de geçmişti. Cenâb-ı Hak şimdi, yarattığı şeyleri tekrar zikretmek suretiyle, kendisine delâlet eden delilleri ortaya koymaya başlayarak, اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا *"(O Allah ki), yeri sizin için bir beşik yaratmış..."* buyurmuştur. Şâyet bu ifade, kâfirlerin sözünün devamı olan bir ifâde olmuş olsaydı, o zaman, onların, "Yeri bizim için bir beşik kılan.." demeleri gerekirdi. Bir de, bu sözün arasındaki, *"İşte biz bu su ile, ölü bir memlekete can verdik"* ifadesi, ancak Allah'ın kelâmı olmaya uygun düşer. Bu ifâdenin, halk dilindeki bir benzeri de, bir

kimsenin birisinin, "Bu mescidi yapan âlim falancadır" dediğini duyup, bu sözü duyan bu kimsenin de, "Zahit ve kerim olan.." demesidir. Buna göre sanki, bu sözü duyan kimse, "Ben onu, senin onu tarif ettiğin sıfatın ötesinde, daha güzel sıfatlarla tanıyor ve biliyorum.. Böylece de, onun vasfı hususunda ilâvede bulunuyorum.." demiş olur. Böylece de, o iki adam tarafından ifade edilen bu iki sıfat, tek bir şahıs için olmuş olur.

Bu Âyetteki İlahî Sıfatlar

Bu âyetteki nazmın keyfiyetini anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu âyet, Allah'ın şu çeşitli sıfatlarına delâlet eder:

Birinci sıfat: Allah'ın, göklerin ve yerin yaratıcısı olması.. Kelâmcılar, Allah'ı bilmenin başında, O'nun, bu âlemin yaratıcısı ve fâili olduğunu bilmenin geldiğini söylemişlerdir. İşte bundan dolayı da, bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın hâlık (yaratıcı) olmasıyla, söze ve kelâma başlanmıştır. Ki bu mana ancak biz, âyetteki "halk-yaratma" kelimesini "yaratma, yoktan var etme, îcat etme" manasına aldığımızda tam ve uygun olur.

İkinci sıfat: Âyette geçen "**el-Azîz**" kelimesinin ifade ettiği hususdur. "**el-Azîz**" gâlip, anlamındadır. Sayesinde üstünlük ve galebenin elde edildiği şey ise, kudrettir. O halde, buradaki "**el-Azîz**" kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmel oluşuna bir işârettir.

Üçüncü sıfat: Âyetteki "**el-Alîm**" kelimesinin ifade ettiği husus olup, bu da Allah'ın, ilminin mükemmel olduğuna bir işârettir. Bil ki, ilim ve kudretin en mükemmel hali bir zatta mevcut olduğunda, o zât, bütün mümkinâtı yaratmaya kâdir olur. İşte bu incelikten dolayı Cenâb-ı Hak, bu iki sıfatın kendisinde mevcut olduğunu önce belirtmiş, daha sonra diğer ayrıntıları buna dayandırmıştır.

Dördüncü sıfat: *"Yeri sizin için bir beşik yaratmış.."* âyetinin ifade ettiği husus.. Biz, bu kitabımızda, yerin bir "**mehd**-beşik" oluşunun ancak onun durgun, hareketsiz olduğu; ziraatçılık ve binâ yapmanın ancak onlara riâyetle mümkün olabileceği birtakım hususî sıfatlarla muttasıf olduğu ve onun, ölülerin ve dirilerin kusur ve ayıplarını örtücü ve gizleyici olduğu için olduğunu belirtmiştik. Beşik, çocuk için bir istirahat mahalli olunca, yer de, kendisindeki pek çok rahatlık sebebiyle, "beşik" olarak nitelenmiştir.

Yerde Hazırlanan Geçitler

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا *"Orada, sizin için, yollar açmıştır.."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Ki bu ifadenin maksadı, insanların

mükemmel anlamda istifade edebilmelerini, ancak herkesin bir beldeden diğer bir beldeye, bir mıntıkadan diğer bir mıntıkaya geçmeye kâdir olduğunda söz konusu olacağını; Allah'ın eğer, bu geçitleri, işte bu şekilde hazırlamamış ve üzerlerine birtakım hususî alamet ve ipuçları koymamış olması halinde bu yararlanmanın mümkün olamayacağını bildirmektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ *"... doğru gidesiniz diye..."* buyurmuştur ki, bu ifâdenin manası:

a) Bu yolları koymanın maksadı, sizin yol bulabilmeniz içindir,

b) Dinde, hakka ulaşasınız diye.." şeklindedir.

Gökten Yağmur İndirmesi

Altıncı sıfat: وَالَّذِى نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا *"Gökten, bir ölçü ile su indirmiştir. İşte biz, bu su ile, ölü bir memlekete can verdik"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Burada, şöyle birkaç bahis vardır:

1) Bu ifadenin zahiri, suyun (yağmurun) gökten indiğini göstermektedir. Binâenaleyh durum, gerçekten böyle midir, yoksa, o yağmurun buluttan indiğini; zira, insanın üzerinde bulunan her şeye "semâ" dendiği için, "semâdan inen" şeklinde adlandırıldığı da söylenebilir mi?

Cevap: Bu konu, tafsilatlı bir biçimde daha önceleri ele alınmıştı.

2) Âyetteki, "بِقَدَرٍ" tabirinin manası, "o bölgenin halkının, ihtiyaç duyduğu kadar; ne fazla, ne de noksan olmaksızın gökten iner.." demektir. Yoksa bu ifade, "**Nûh**'un kavmine ölçüsüz bir biçimde indirilip, onları boğması" anlamında değildir.. Tam aksine, "sizin ve hayvanlarınızın geçimini temin edecek kadarıyla indirmiştir" demektir.

3) Âyetteki, "ölü bir memleket" ifadesi, "bitki bulunmayan belde" demek olup, "**enşernâ**" fiili de, "Biz onu dirilttik" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ *"Siz de böylece çıkarılacaksınız"* buyurmuştur ki bu, "Bu delil, Allah'ın kudret ve hikmetine delâlet ettiği gibi, O'nun öldükten sonra diriltmeye ve kıyameti gerçekleştirmeye de kâdir olacağına delâlet eder. Buradaki, vech-i şebeh (benzetme yönü) Cenâb-ı Hakk'ın, ölü halde iken bir beldeye can vermesi gibi, insanları da ölümlerinden sonra, onları canlılar ve hayat sahibi varlıklar haline getirmesidir. Bazıları, "Hayır, buradaki "vech-i şebeh" Allah'ın yağmur suyuyla yeryüzünde bitki bitirmesi gibi, tıpkı, menî gibi bir su ile, onları, yani insanları yerden çıkarması ve onları yeniden yaratmasıdır" demişlerdir. Ama,

bu izah zayıftır. Çünkü lafzın zâhirinde, bu ilâve açıklamalar değil, sadece yeniden yaratmanın ispatı yer almıştır.

Her Nev'in Çift Özelliği

Yedinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِى خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا *"Bütün (mahlûkları) sınıf sınıf yaratmış..."* âyetinin ifade ettiği husus.. **İbn Abbas,** "Âyetteki, **"ezvâc"** kelimesiyle, tıpkı, tatlı-ekşi, beyaz-siyah ve erkek-dişi gibi çeşitler, türler kastedilmiştir" derken, bazı muhakkik âlimler, "üst-alt, sağ-sol, ön-arka, mazi-müstakbel, zât-sıfat, yaz-kış ve ilkbahar-sonbahar gibi, Allah'ın dışında her şey çifttir" demişlerdir. Bunların çift oluşu, mümkinü'l-vücûd olduklarına, yoktan var edildiklerine delâlet eder. Hak Sübhânehû ve Teâlâ ise, zıttan, eşten, mukâbil ve ona destek veren minh'ten (nevâdıd) münezzeh olan tek bir varlıktır. İşte bundan dolayı O, *"Bütün (mahlukları), sınıf sınıf yaratmış.."* buyurmuştur ki, "Çift olan her şey, yaratılmış, mahlûktur" demektir. Böylece bu, bunları yaratanın, çift olmaktan münezzeh olan mutlak, tek ve vâhid (Allah) olduğuna delâlet eder.

Tek'in Çift'ten Efdal Olması

Ben de şunu ekliyor ve diyorum ki: Hesap ilmini bilenler, şu bakımlardan, "tek" olanın "çift"den daha üstün olduğunu söylemişlerdir:

1) Çift'in en azı, ikidir. Ki "iki" de ancak, iki tane bir bulunduğunda meydana gelir. O halde bu demektir ki, çift, tek'e muhtaçtır. Tek ise, çift olmaktan müstağni olan, "birlik, bir" demektir. Halbuki, müstağni olan, muhtaç olandan daha üstündür.

2) Çift, eşit olarak, ikiye bölünebilir. Tek ise, bölünmeyen demektir. Bölünmeyi kabul etmek, (bölünebilmek), bir etkilenmedir, teessürdür. Halbuki, bölünmeyi kabul etmemek, kuvvettir, çetin oluştur ve karşı koymadır. Dolayısıyla tek, çiftten daha üstündür.

3) Tek olan sayının mutlaka, iki kısmından birisi çift, diğeri ise, tekdir. O halde, bu demektir ki tek sayıda, aynı hem çift, hem de tek vardır. Halbuki, çift olan sayıda, iki kısımdan her biri, mutlaka çifttir. (İki değişik kısmı) ihtiva eden ise, böyle olmayandan daha üstündür.

4) Çift olma, iki kısmından her birinin, diğerine, zât, sıfat ve miktar bakımından denk olması demektir. Bütün mükemmellikler bunun için bulunmakta olup, aynısı, başkası için de söz konusu olunca, bu mutlak anlamda mükemmellik olmuş olmaz. Ama, tek olana gelince, tek oluş sadece ona ait olup, ondan başkasında ve benzerinde söz konusu değildir. O halde

bu demektir ki, bu anlamdaki mükemmellik, başkasına değil, sadece ona aittir. Dolayısıyla da, tek oluş, daha üstün olmuş olur.

5) Çift sayıda, mutlaka iki kısımdan her biri, diğerine, bazı bakımlardan denk, bazı bakımlardan ise ayrıdır. Sayesinde denkliğin, ortaklığın meydana geldiği şey, sayesinde farklılık ve başkalığın meydana geldiği şeyden başkadır. O halde, bu demektir ki, her çift, zâtları gereği, mümkinü'l-vücutturlar (var olmaları başkasına bağlıdır). Her mümkin varlık ise, muhtaçtır. Böylece, çift olmanın, muhtaç oluşun kaynağı olduğu sabit olmuş olur. Tek oluş ise, müstağni ve müstakil olmanın kaynağıdır. Çünkü çift sayı, bu teklerden her birine muhtaçtır. Ama, bu tek sayılardan her birisi, çift sayılardan müstağnidir. Böylece, çift sayıların, mümkin, muhdes ve mahlûk oldukları, tek'in ise, kendi başına, müstakil olarak kaim olabilen, kendisi dışındaki her şeyden müstağni olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, *"Bütün (mahlûktan), sınıf sınıf yaratmış.."* buyurmuştur.

Gemi ve Binekler

Sekizinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ *"Sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyleri halk etmiştir.."* âyetinin beyan ettiği hususdur. Çünkü yolculuk, ya deniz ya da kara yolculuğu şeklinde olur. Deniz yolculuğunda taşıyan, gemidir, kara yolculuğunda taşıyan ise, hayvanlardır. Burada, şöyle iki soru sorulabilir:

Zamirin Müzekker Yerine Müennes Olması

Birinci soru: Cenâb-ı Hak âyetteki, "عَلٰى ظُهُورِهِ" yerine, niçin "عَلٰى ظُهُورِهَا" dememiştir? Âlimler buna birkaç bakımdan cevap vermişlerdir:

a) **Ebû Ubeyde,** "Âyetteki zamirin müzekker getirilişi, Cenâb-ı Hakk'ın, "مَا" lafzından dolayı olup, ifadenin takdiri, "(عَلٰى ظُهُورِ مَا تَرْكَبُونَ" şeklindedir" demiştir.

b) **Ferrâ** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, buradaki "عَلٰى ظُهُورِهِ" kelimesini, tıpkı "**ceyş**", "**cünd**" kelimeleri gibi, kendisinde, çoğulluk anlamı bulunan müfret'e muzaf kılmıştır. İşte bundan dolayı zamir, müzekker kılınmış; "**zuhûr**" kelimesi de çoğul getirilmiştir.

c) Buradaki müenneslik, hakiki müenneslik değildir. İşte bundan dolayı buradaki lafız, farklı olabilmiştir. Ki bu tıpkı, عِنْدِي مِنَ النِّسَاءِ مَنْ يُوَافِقُكَ "Benim yanımda, sana muvafakat eden kadınlar vardır" denilmesi gibidir.

İkinci soru: Arapçada, رَكِبُوا الْأَنْعَامَ "hayvanlara bindiler" ve رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ "gemilere bindiler" denilir. Halbuki, âyette Cenâb-ı Hak, her iki cinsi de zikretmiştir. O halde daha nasıl, sadece "تَرْكَبُونَ" buyurmuştur?

Cevap: Kuvvetinden dolayı, vasıtasız, yani harf-i cersiz müteaddi olan taraf, vasıta ile (harf-i cer ile) müteaddi olan tarafa üstün tutulmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ *"... sonra üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz... diye.."* buyurmuştur. Allah'ın nimetlerini anmak demek, o kimselerin o nimetleri kalplerinden çıkarmamaları demek olup, bu zikir, anış, kişinin, Allahu Teâlâ'nın denizin sathını, rüzgârları ve geminin kütlesini, insanın, o gemiyi istediği ve dilediği tarafa evirip çevirebileceği bir biçimde yaratmış olduğunu bilmesi demektir. Binâenaleyh, insanlar, denizin, rüzgârların ve geminin, insanın istediği tarafa evirip çevireceği bir biçimde yaratılmasının, insanın tedbirinden değil, tam aksine hakîm, alîm ve kâdir olan Allah'ın yönetimi ile olduğunu bildiğinde, bunun Allah'tan kaynaklanan yüce bir nimet olduğunu anlar da, işte bu durum, insanı, Allah'a boyun eğmeye, O'na itaate ve O'nun sonsuz nimetlerine şükretmeye sevk eder.

Binite Binişteki Dua

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ *"Bunları, bize râm eden Allah'ın şânı ne yücedir, münezzehtir! Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik.." diyesiniz.."* buyurmuştur. Bil ki, Cenâb-ı Hak, gemiye binmek için, muayyen, belli bir zikir tayin etmiştir ki, bu, *"Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır"* (Hûd, 41) ifadesidir.

Hayvanlara binmek için de, bir başka zikir belirlemiştir ki, bu da, *"Bunları bize musahhar, hizmetçi eden Allah'ın şânı ne yücedir, münezzehtir!"* ifadesidir. Evlere, konak yerlerine girerken de, bir başka ifadeyi belirlemiştir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rabbim, beni bereketli bir menzile kondur.. Sen konaklatanların en hayırlısısın... "* (Mü'min, 29) ifadesidir.

Bu hususstaki sözün özü şudur: İnsanın üzerine bindiği o hayvan, mutlaka ve mutlaka, insandan çok çok kuvvetlidir. Üstelik kendisinin, insana boyun eğmeye sevk eden bir aklı da yoktur. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, o hayvandan böylesi bir yararlanmanın olabilmesi için, hem dış yaratılışı, hem de iç yaratılışı açısından o hayvanı, hususî birtakım özelliklerle donanmış olarak yaratmıştır. Onun dış yaratılışına gelince, o, dört ayağı üzerinde yürür. Böylece de onun dışı, insanın üzerinde durmasının çok güzel

ve uygun olan bir yer gibi olur. İç yaratılmasına gelince, o hayvan, onca kuvvetine rağmen, Allahu Teâlâ onu, insanın emrine amâde kılıp inkıyad eder bir biçimde yaratmıştır. İnsan işte bu enteresanlıklar hususunda iyice düşünüp, aklıyla bu sırlar denizine dalınca, işte bu sonsuz ve ezici kudret ve hikmetinden ötürü duyduğu hayret büyür de, işte o zaman mutlaka, *"Bunları bize râm eden Allah'ın şanı ne yücedir, münezzehtir! Yoksa, biz bunlara güç yetiremezdik.."* der. **Ebû Ubeyde,** "O, onu hakimiyeti altına almıştır" anlamında, Arapçada "فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ" ifadesinin kullanıldığını söylerken, **Vahidî,** bu ifadenin iştikakının, Arapların "ضَرَبَ لَهُ قَرْنًا" deyimlerinden olduğunu söyler. Yine, "Güç kuvvet bakımından onun dengiyim" anlamında, "اَنَا قَرْنٌ لِفُلَانٍ" deyimi kullanılır. Buna göre, âyetin anlamı, "Biz insanlarda, bu hayvanı ve bu gemiyi, zapt ve rabt altına alabilecek kudret ve kuvvet yoktur. Binâenaleyh, ilmi, hikmeti ve mükemmel kudretiyle bunları bizim emrimize amâde kılan Allah'ı takdis ederiz.." şeklindedir. **Keşşâf sahibi,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ayaklarını üzengiye koyduğunda, "Bismillâh" dediğini, hayvanın üzerine dimdik oturduğunda da, **"el-Hamdü lillâhi alâ külli hâlin; sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ... Ve mâ künnâ lehû mukrinîn ve innâ ilâ rabbinâ le munkalibûn.."** dediğini rivâyet etmiştir. **Kâdî,** tefsirinde, **Ebû Muhled**'den, **Hz. Hasan İbn Ali** (r.a)'nin, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: **Hz. Hasan,** hayvana binip de, **"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ..."** diyen birisini gördü, bunun üzerine ona, "Bununla emrolunmadın, sen **"el-Hamdü lillâhi'llezî hedânâ li'l-İslâmi, el-Hamdü lillahi'llezî menne aleynâ bi Muhammedin (s.a.s), ve'l-hamdu lillâhi'llezî cealena min hayri ümmetin uhricet linnâsi.."** demek, daha sonra da, **"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ.."** söylemekle emrolundun..." dedi.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu rivâyet edilmiştir: O yolculuğa çıkmak isteyip de, binitine bindiğinde, üç defa tekbir alır, sonra **"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ..."** der, daha sonra da, *"Allah'ım, bu yolculuğumda senden, iyiliği, takvayı ve razı olacağın amelleri yapmaya beni muvaffak kılmanı istiyorum! Allah'ım, bu yolculuğu bize kolaylaştır; yerin uzaklığını bize yakınlaştır! Allah'ım, bu yolculuğumda sen yoldaşım ve ehlime bıraktığım halifemsin. Allah'ım, yolculuğumuzda bize yoldaş ol ve ehlimiz hususunda da bize halef ol!"* derdi. Evine döndüğünde de, *"Bizler, Rabbimize, tevbe ediciler, dönücüler ve hamd edicileriz.."* derdi.

Zemahşerî'nin İddiasına Cevap

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu âyet, şu bakımlardan, **Cebriyye** (Ehl-i sünnet)nin görüşünün aksine delâlet eder:

1) Allahu Teâlâ, "لِتَسْتَوُۥا عَلٰى ظُهُورِهِۦ" buyurmuş, bu ifadenin başına, كَيْ "için" anlamına gelen lâm'ı getirmiştir ki, bu Allahu Teâlâ'nın, bizden, bu fiili yapmamızı istediğine delâlet eder. Ki bu da, **Cebriyye** (Ehl-i sünnet)'nin, Allahu Teâlâ, insanlardan küfrü de, inkârı da ısrarı da, murat etmiştir" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eder.

2) لِتَسْتَوُۥا ifadesi, Allahu Teâlâ'nın, fiillerinin, birtakım maksat ve gayelere bağlı olduğuna delâlet eder.

3) Allahu Teâlâ'nın bu hayvanları bu vasıflarda yaratmasının sebebi, sırf kullarından şükür sâdır olması içindir. Binâenaleyh, şâyet kulun fiilini Allahu Teâlâ yaratmış olsaydı, o zaman âyetin manası, "Ben bu hayvanları, kulumun lisânında, dilinde, **"Sübhanellezî sehhara lenâ..."** ifadelerini yaratmam için halk ettim.." şeklinde olurdu. Halbuki bu, bâtıldır. Çünkü Allahu Teâlâ, bu vasıtalar olmadan da bu lafızları kulunun dilinde yaratmaya kâdirdir.

Bil ki, bu izahlara karşı verilecek cevap malumdur, bunları tekrar etmenin bir anlamı yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنَّا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ *"Biz mutlaka neticede Rabbimize dönüp gidicileriz..." (diyesiniz)*" buyurmuştur. Bil ki bu sözün, daha öncekilerle ilgisi şudur: Gemiye binmek tehlikelidir. Bazen gemi parçalanıp yolcuları helâk olabilir. Hayvana binmek de böyledir. Çünkü hayvan için de, binicisinin helâkine sebep olacak umulmadık şeyler olabilir. Durum böyle olunca da, gemiye binmek de, hayvana binmek de insanın kendini tehlikeye atmasını gerektirir. Binâenaleyh binenin, ölümü hatırlaması ve şüphesiz (bir gün) yok olacağını, Allah'a döneceğini ve Allah'ın kaza ve kaderinden bir kurtuluşun olmadığını hatırlaması gerekir. Öyle ki bu sakıncalar onun başına tesadüfen gelecek olsa, ölüme hazırlanmış ve ölümü gönlüne yerleştirmiş olur.

Allah'a Kız İsnadı

وَجَعَلُوا لَهُۥ مِنْ عِبَادِهِۦ جُزْءًا ۗ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ اَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ
بَنَاتٍ وَاَصْفٰىكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ
وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِى الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى الْخِصَامِ غَيْرُ

مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

"Böyle iken kullarından kimini, O'ndan bir parça olduğunu iddia ettiler. Gerçekten insan açıkça "kefûr"dur. Yoksa O, yaratmakta olduklarından, kızlar edindi de, oğulları size mi ayırıp seçti? Onlardan biri, benzerini Rahman'a isnat ettiği şeyle müjde verildiği zaman, o insan, gamla dolar ve âdeta dilsiz halde, yüzü kapkara kesilir. (Onlar) süs içinde yetiştirilmekte olup da, mücâdeledeki (hüccetini) açıklayamayan kişiyi mi (Allah'a nisbet ediyorlar?) Onlar, o Rahman'ın bizzat kulları olan meleklerin de dişi olduğunu söylediler. Onların yaratılışında hazır mı idiler?! Onların, (bu yalan) şâhitlikleri kaydedilecek ve onlar (bu hususta) sorguya çekileceklerdir" (Zuhruf, 15-19).

Allah'a Cüz' İsnadı

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorarsan, elbette ... "Allah yarattı" derler"* (Zuhruf, 9) buyurunca, onların bunu kabul etmelerine rağmen, Allah'ın kimi kullarını onun bir parçası saydıkların anlatmıştır. Bundan maksadı da, onların akıllarının azlığına ve tutarsızlığına dikkat çekmektir. Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Bekr'in rivâyetine göre **Âsım,** Kur'ân'ın her yerinde, zâ'nın ve hemzenin zammesiyle "جُزْءً" şeklinde okumuştur. Kelimenin her iki şekli de kullanılan lehçelerdir. **Hamza** ise, vakf yaptığında (bu kelimede durduğunda), hemzesiz olarak, "جُزًا" (cüzâ) şeklinde durur.

İKİNCİ MESELE

"Kullarından kimini O'na bir cüz (parça) isnat ettiler" ifadesiyle ne kastedildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Meşhur olan görüşe göre, bu ifade ile, müşriklerin, Cenâb-ı Hakk'ın çocuğu olduğunu söylemeleri kastedilmiştir ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: İnsanın çocuğu, onun bir parçasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي *"Fatıma benden bir parçadır"* buyurmuştur. Aklen de böyledir. Çünkü babadan bir parça (nutfe) ayrılır, sonra bu parça ana rahminde

büyür ve bundan, aynen asıl olan, baba gibi olan bir insan meydana gelir. Durum böyle olunca da, kişinin çocuğu, kendisinin bir parçası demektir. Binâenaleyh âyetteki جَعَلُوا *"kıldılar"* ifadesi, "isnat ettiler, böyle olduğunu söylediler" demektir. Buna göre mana, "Onlar, Allah'ın bir parçası olduğunu söylediler. Bu parça da, O'nun kullarından bir kuldur" şeklindedir.

Bil ki eğer Allahu Teâlâ, وَجَعَلُوا لِعِبَادِهِ مِنْهُ جُزْءًا "Kulları için, O (Allah'tan) bir parça kıldılar, isnat ettiler" demiş olsaydı, bu, onların, bazı insanlarda, Allah'ın bir parçasının bulunduğunu söylediklerini ifade ederdi ve bu parça da, çocuk olmuş olurdu. O halde âyetteki bu ifadenin manası, "Onlar, Allah'a bir parça isnat ettiler ve bu parça O'nun kullarından bir kuldur" şeklindedir. Velhasıl, o müşrikler, Allah'ın çocukları bulunduğunu söylediler. Bunu izah için âlimler birtakım izahlar yapıp şöyle dediler: "Arapçada "**cüz**", "dişi" demektir." Bunu söyleyenler, görüşlerini ispat için, şu iki beyti delil getirdiler.[3]

إِنْ اَجْزَأَتْ حُرَّةٌ يَوْمًا فَلَا عَجَبَ قَدْ تُجْزِئُ الْحُرَّةُ الْمِذْكَارُو اَحْيَانًا

"Eğer, bir hür kadın bir gün, kız çocuğu doğurmuşsa, buna şaşmamalı.. (Zira), zeki bir hür kadın da bazen kız çocuğu doğurur"

زُوِّجْتُهَا مِنْ بَنَاتِ الْأَوْسِ مُجْزِئَةً لِلْعَوْسَجِ اللَّدْنِ فِى أَبْيَاتِهَا غَزَلٌ

"Evs kabilesi kızlarından, hep kız doğuran biriyle evlendirildim.. Ki, o kızlar evlerinde hep, yumuşak böğürtlen ağacından yapılmış eğerceklerle ip bükerler.."

Zeccâc, Ezherî ve **Keşşaf sahibi (Zemahşeri),** bu kelimenin bu manada olduğunu söylemenin yanlış ve bu beyitlerin uydurma olduğunu iddia etmişlerdir.

2) "Âyetteki bu ifade ile, Allah'a ortak koşma (şirk) kastedilmiştir. Çünkü o müşrikler, Allah'ın ortakları bulunduğunu söylerlerken, bütün kızların Allah'ın değil, bazısının da başka (tanrıların) kızları olduğunu iddia etmişlerdir. Binâenaleyh bu müşriklerin, kulların hepsinin Allah'a ait olmadığını, bir kısmının Allah'ın, bir kısmının başkalarının olduğunu söylemişlerdir." Âyetin bu manada olduğunu söyleyenler, "Bu görüşün birincisinden daha evlâ oluşunun delili şudur: Eğer bu âyeti, Allah'ın ortakları olmadığı manasına alır, bundan sonraki âyeti de, Allah'ın çocukları olmadığı manasına alırsak, âyet, bütün bâtıllara karşı toptan bir reddiye olmuş olur" dediler.

3 Lisanû-l-Arap 1/47.

Kızlar Allah'ın, Oğullar Sizin mi?

Daha sonra Cenâb-ı Allah, أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفٰيكُمْ بِالْبَنِينَ *"O, yaratmakta olduklarından, kızlar edindi de, oğulları size mi ayırıp seçti?!"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ bu münazarayı, en güzel bir şekilde sıralamıştır. Çünkü o, kendisinin çocuğu bulunamayacağını anlatmış, çocuğunun olmasının farz edilmesi halinde bu çocuklarının kız olmasının imkânsızlığını beyân etmiştir. Çocuğunun bulunamayacağının izahı şöyle yapılabilir: Çocuk, hiç şüphe yok ki babadan bir parçadır. Parçası bulunan şey ise, "mürekkep" varlıktır. Her mürekkep ise, "mümkin" varlıktır. Hem sonra, böyle olan şey, birleşmeyi, ayrılmayı, bir araya gelmeyi ve dağılmayı kabul eder demektir. Bunları kabul eden şey ise, sonradan var olmuş ve yaratılmış bir (kuldur). Dolayısıyla böyle olan, kadîm ve ezelî bir ilah olamaz.

İkinci hususa, yani Allah'ın çocuğu olduğu farz edilmesi durumunda, bu çocuğun kız olmasının imkânsızlığının izahı da şöyledir: Çünkü oğlan, kızdan daha üstündür. Binâenaleyh kalkıp, Allah'ın, kendisi için kız çocuklar edinip, erkek çocukları kullarına nasip ettiğini söylersek, kulların durumunun, Allah'ın durumundan daha mükemmel ve üstün olması gerekir ki bu, aklın bedâheti ile reddedilen bir durumdur. Arapçada, "Onun için bu, o hususta bir ortağı bulunmaksızın tahakkuk etmiştir", "Falanca için şunu seçtim" manasına: "اَصْفَيْتُ فُلَانًا بِكَذَا" denilir ki bu tıpkı, *"Rabbiniz oğulları size mi seçip verdi"* (İsra, 40) âyetinde olduğu gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, kızların noksan olduklarını şöylece beyan etmiştir: وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (1) *"Onlardan birine, Rahman'a isnat ettiği şeyin bir benzeri müjde verildiği zaman, o insan gamla dolar ve (adetâ) dilsiz halde, yüzü kapkara kesilir."* Bu, "Noksanlıkta bu derece olan bir şeyi, aklı olan insanın Allah'a nisbet etmesi nasıl uygun olabilir?" demektir.

Kız Doğuran Kadın

Anlatıldığına göre bir Arabın hanımı kız doğurmuş. Bunun üzerine adam, hanımının bulunduğu evi terk edince hanımı şu beyti söylemiş:

مَا لِأَبِي حَمْزَةَ لَا يَأْتِينَا / يَظَلُّ فِي الْبَيْتِ الَّذِي يَلِينَا / غَضْبَانَ اَنْ لَا نَلِدَ الْبَنِينَا لَيْسَ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا مَا شِئْنَا / وَإِنَّمَا نَأْخُذُ مَا أُعْطِينَا

"Ebû Hamza'ya da ne oluyor, oğlan doğurmadık diye öfkelenerek, yanıbaşımızdaki evde yatıp kalkıyor da yanımıza uğramıyor. Dilediğimizi yapmak (elde etmek) elimizde değil. Biz ancak, bize verileni alıyoruz."

Âyetteki "ظَلَّ" kelimesi, ef'âl-i nakısanın (noksan fiillerin) pek çoğunun da aynı manaya geldiği gibi, "صَارَ" (oldu) manasındadır. **Keşşâf sahibi,** mübtedâ-i mahzûfun haberi olarak "مُسْوَدٌّ" ve "مِسْوَادٌ" şeklinde okunuşu da söylemiştir. Buna göre bu cümle, haber mevkiinde olur.

2) اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِى الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ *"(Onlar) süs içinde yetiştirilmekte olup da, duruşmada (hüccetini) açıklayamayan kişiyi mi (Allah'a nisbet ediyorlar)"* âyetinin ifade ettiği husus... Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** fiili, yâ'nın zammesi, nûn'un fethası ve şın'ın şeddesiyle, meçhûl olarak "يُنَشَّؤُ" şeklinde okurlarken; diğerleri, yâ'nın zammesi, nûn'un sükûnu ve şın'ın fethasıyla "يُنْشَؤُ" şeklinde okumuşlardır. **Keşşâf sahibi** bunun, "يُنَاشَأُ" şeklinde de okunduğunu söyleyerek, "**inşâ**" manasına olarak "**münâşe'e**" şeklinde kullanılması tıpkı, "**mugâlât**" fiilinin, "**iglâ**" manasında kullanılması gibidir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki bu ifade ile, yine kızların eksikliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Şöyle ki birtakım süsler içinde büyütülen, aslında noksandır. Çünkü eğer onun kendinde böyle bir noksanlık olmasaydı, süsle-püsle tezyine ihtiyaç duymazdı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun durumunun eksikliğini, *"Duruşmada (hüccetini) açıklayamayan"* iadesiyle belirtmiştir. Bu, "Kız-kadın, mücâdele ve çekişmeye ihtiyaç duyduğu zaman bunu hakkıyla yapamaz ve delilini ortaya koyamaz. Çünkü dili tutuk, aklı kıt ve tabiaten biraz ahmaktır. Nitekim, "Kadın, hüccetini ortaya koymak isteğiyle konuştuğunda, çoğu zaman aleyhine hüccet olacak şeyleri söyler" denilir. İşte bütün bu izahlar, kadının ileri derecede eksik olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bunların, Allah'ın çocukları olduğunu söylemek nasıl uygun düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, süslenmenin kadınlar için mubah, erkekler için haram olduğuna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, bunu ayıp ve noksanlığın gerekçelerinden kabul etmiştir. Binâenaleyh erkeğin buna yönelmesi, kendisini zillete düşürmesi demektir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَيْسَ لِلْمُؤْمِنِ اَنْ يُذِلَّ نَفْسَهُ *"Mü'minin kendisini rezil-rüsvay etmesi câiz değildir"* hadisinden ötürü haramdır. Erkeğe uygun olan süs, Allah'a taat yolunda sabır ve takva ziyneti ile süslenmektir. **Şâfiî** şöyle der:

تَدَرَّعْتُ يَوْمًا لِلْقُنُوعِ حَصِينَةً أَصُونُ بِهَا عِرْضِي وَأَجْعَلُهَا ذُخْرًا
وَلَمْ أَحْذَرِ الدَّهْرَ الْخَئُونَ وَإِنَّمَا قُصَارَاهُ أَنْ يَرْمِيَ بِيَ الْمَوْتَ وَالْفَقْرَا
فَأَعْدَدْتُ لِلْمَوْتِ إِلالَهَ وَعَفْوَهُ وَأَعْدَدْتُ لِلْفَقْرِ التَّجَلُّدَ وَالصَّبْرَا

"Bir gün, koruyucu olarak kanaatkârlık zırhını giydim. Onunla hem şeref ve haysiyetimi korurum, hem de onu, azık edinirim. Vefâsız felekten, (onun musibetlerinden) hiç çekinmedim. Onun en fazla yapacağı şey, benim üzerime ölümü ve fakirliği fırlatması olabilecektir. Binâenaleyh ben, ölüm için, Allah (a olan imanımı) ve O'nun affını, fakirlik içinse, sabır ve katlanmayı hazırladım."

Meleklerin Dişiliği İddiası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثًا *"Onlar, o Rahman'ın bizzat kulları olan meleklerin de dişi olduğunu söylediler"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki تَجْعَلُوا *"kıldılar"* fiili ile de, "hükmettiler, öyle olduğuna karar verdiler, söylediler" manası kastedilmiştir ki bunun peşi sıra Cenâb-ı Hak, *"Onların yaratılışında hazır mı idiler?"* buyurmuştur. Bu ifadedeki soru, istifham-ı inkârî olup, "Onlar, melekler yaratılırken orada değillerdi, dolayısıyla bunun aklî deliller ile bilinmesine imkân yoktur. Naklî delillerin hepsi de, nübüvvet müessesesinin kabul edilmesine varıp dayanır. Halbuki bu kâfirler nübüvveti de kabul etmemektedirler. Dolayısıyla böyle bir netice ve hükme, naklî delillerle de varmak mümkün değildir" manasındadır. Böylece o kâfirlerin bu iddiayı, ne kesin, ne zarurî bir delil ile ileri sürmedikleri ortaya çıkar.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onları tehdit ederek, سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ *"Onların (bu yalan) şâhitlikleri kaydedilecek ve onlar (bu hususta) sorguya çekileceklerdir"* buyurmuştur ki bu, delilsiz iddianın kötü bir şey olduğuna, taklidin de büyük bir kınama ile çetin bir azabı gerektireceğine delâlet eder. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Kâfirler, böyle söylemekle, şu üç bakımdan kâfir olmuşlardır:

a) Allah'a çocuk isnat etmek suretiyle,

b) Bu çocuğun kız olduğunu söylemek suretiyle,

c) Meleklerin dişi olduğunu iddia etmek suretiyle..."

İKİNCİ MESELE: **Farklı Kıraat**

Nafî, İbn Kesîr ve **İbn Âmir,** nûn ile, "عِبَاد" kelimesini "عِنْدَ الرَّحْمٰنِ" (Rahman'ın yanındadırlar) şeklinde okumuşlardır. Bu, **Ebû Hatim**'in tercih ettiği kıraattir. **Ebû Hatim,** bunun tercih delillerini şöyle sıralar:

a) Böyle okuma, "اِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ" (A'raf, 206) ve "وَمَنْ عِنْدَهُ" (Ra'd, 43) âyetlerine uygun düşer.

b) Bütün mahlûkat, zaten Cenâb-ı Hakk'ın ibâdı (kulları)dır. Binâenaleyh bunun "**ibâdu'r-rahmân**" şeklinde okunuşunda, melekler için bir medih söz konusu olmaz.

c) İfadenin takdiri, "melekler, o kâfirlerin yanında değil, Rahman'ın yanında (katında)dırlar. Binâenaleyh bu kâfirler, o meleklerin dişi olduklarını nasıl bilebilirler?" şeklindedir.

Diğer kıraat imamları ise, bunu "عِبَادِ" (kullar) şeklinde okumuşlardır ki bu, ya "**abd**" veya "**âbid**"in çoğulu olup, tıpkı "**kâim-kıyâm**": ayakta duran, "**sâim-siyâm**": oruç tutanlar ve "**nâim-niyâm**" (uyuyanlar) kelimeleri gibidir. Bu kıraat de, **İbn Abbas** (r.a)'ın kıraati olup, **Ebû Ubeyd**'in tercihidir. **Ebû Ubeyd** bu tercihin gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Çünkü Cenâb-ı Hak o kâfirlerin *"Melekler Allah'ın kızlarıdır"* şeklindeki sözlerini reddetmiş ve meleklerin kendisinin ancak kulları olduğunu haber vermiştir. Bu kıraati de بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ *"Aksine o (melekler) şereflendirilmiş kullardır"* (Enbiyâ, 26) âyeti destekler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sadece **Nâfî,** bundan sonra şeddesiz, yumuşak ve zammeli hemze ve med ile "اُاُشْهِدُوا" (â üşhidü) şeklinde okumuştur ki bu, "Onlar, meleklerin yaratılışında hazır mı edildiler?" demektir. Yine **Nâfî**'nin bunu medsiz ve meçhul olarak, "أُأُشْهِدُوا" (e üşhidû) diye okuduğu rivâyet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, elifin fethasıyla "اَشَهِدُوا" şeklinde okumuşlardır ki bu, "Onlar orada mıydılar?" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Melek-İnsan Efdaliyeti**

Meleklerin insanlardan üstün olduğunu söyleyenler bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki "**ibâd**" (kullar) kelimesini "**ind**" (yanında) şeklinde okuduğumuzda, bu yanında oluşla, şüphe yok ki, taatleri sebebi ile Allah'a olan yakınlıkları ve faziletleri kastedilmiş olur. Üstelik âyetteki "**hüm**" (onlar) lafzı da, hasr (sadece) manasını ifade edip, "Bu yanında oluş, sadece meleklere hastır" demek olur. Binâenaleyh "hasr" manasına delâlet

eden bu lafız nazar-ı dikkate alındığında, meleklerin, kendileri dışındaki mahlûkattan daha üstün olmaları gerekir. Bu kelimeyi "**abd**" (kul) kelimesinin çoğulu olarak "**ibâd**" şeklinde okuyanların kıraatine gelince, daha evvel, Kur'ân'da geçen "ibâd" kelimelerinin, hep mü'minler için kullanılan bir lafız olduğunu belirtmiştik. Binâenaleyh bu âyette geçen, *"Onlar Rahman'ın kullarıdır"* ifadesi, kulluğun sadece o meleklere ait olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, kulluğa delâlet eden bu lafız, aynı zamanda üstünlük ve şerefe de delâlet edince, kulluğun meleklere hasr edildiğini gösteren bu ifade, aynı zamanda, fazilet ve şerefin de o meleklerin hasrına delâlet eder. Bu da meleklerin, diğer mahlûkattan daha üstün olmalarını gerektirir. Allah en iyi bilendir.

Hakka Karşı Durmanın Sonu

وَقَالُوا لَوْ شَآءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ ۗ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهٖ فَهُمْ بِهٖ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾ بَلْ قَالُوٓا اِنَّا وَجَدْنَآ اٰبَآءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾ وَكَذٰلِكَ مَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ ۙ اِنَّا وَجَدْنَآ اٰبَآءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَآءَكُمْ ۖ قَالُوٓا اِنَّا بِمَآ اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ ۖ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

"Dediler ki: "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık." Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbir şey söylemiyorlar. Yoksa biz, onlara bundan evvel bir kitap verdik de, şimdi ona mı tutunuyorlar. (Buna karşı şöyle) dediler: "Biz, atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk ve biz, onların izleri üzerinde doğru yolda bulunmaktayız." Senden önce, herhangi bir memlekette, fena akıbetleri haber verici bir peygamber gönderdiğimizde, oranın refah erbabı mutlaka, "Biz atalarımızı bir (din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyduk" demişlerdir. O peygamberlerden her biri şöyle dediler: "Ben, atalarınızı üstünde bulduğunuz dinden daha doğrusunu size getirdimse, (o zamanda

mı) atalarınızın dinine uyacaksınız." Onlar da, "Biz, o sizin gönderildiğiniz şeyleri inkâr ediyoruz" dediler. Bunun üzerine biz de onlardan intikam aldık. İşte bak, yalanlayanların akıbeti nice oldu!"
(Zuhruf, 20-25)

Bil ki Allahu Teâlâ o kâfirlerin küfür ve şüphelerinden bir başka çeşidini de nakletmiştir. Bu, o kâfirlerin, *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* deyişleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Kader Hakkında**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, **Cebriyye**'nin (yani Ehl-i sünnet'in), "kâfirin küfrü de Allah'ın iradesiyle meydana gelir" şeklindeki görüşlerinin yanlışlığına şu iki bakımdan delâlet etmektedir:

1) Allahu Teâlâ müşriklerin *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* dediklerini nakletmiştir ki bu **Cebriyye**'nin görüşünün açıkça aynısıdır. Fakat Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bu sözlerini, *"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbir şey söylemiyorlar"* buyurarak yanlış olduğunu söylemiştir. Böylece **Cebriyye**'nin görüşünü sanki önce nakletmiş, peşi sıra da bu görüşün fasit ve bâtıl olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh **Cebriyye**'nin görüşünün bâtıllığı sabit olur. Bunun bir benzeri de, En'âm Sûresi'ndeki, *"Müşrikler diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, ne biz, ne de babalarımız müşrik olmazdık." De ki: "Yanında (bu hususta) bir bilgi (ve delil) var mı? (Varsa), haydi onu bize getirin. Sizler sadece zannınıza tâbi oluyor ve sadece yalan söylüyorsunuz"* (En'âm, 146) âyetidir.

2) Allahu Teâlâ, bu âyetten önce, o müşriklerin, küfür ifade eden şu söz ve işlerini de nakletmiştir:

a) *"Kullarından kimini, O (Allah'a) bir parça isnat ettiler..."* (Zuhruf, 15).

b) *"O Rahman'ın bizzat kulları olan meleklerin de dişi olduğunu söylediler"* (Zuhruf, 19).

c) *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* (Zuhruf, 20) dediler. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu üç hususu art arda nakledip, ilk iki sözün kesin küfür olduğu sâbit olduğuna göre, bu üçüncü sözün de küfür olması gerekir."

Bil ki **Vâhidî, el-Basît**'inde bunlara şu iki şekilde cevap vermiştir:

1) **Zeccâc**'ın ifadesine göre, Hak Teâlâ'nın, *"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok"* sözü, müşriklerin, *"melekler dişidirler"* ve *"melekler Allah'ın kızlarıdır"* şeklindeki sözleriyle ilgilidir.

2) Kâfirler, *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* şeklindeki sözleri ile, *"Biz böyle emrolunduk, Allah buna razı oldu, bizim böyle yapmamızı emretti, aksini yapmamızı hoş görmedi"* manasını kastetmişlerdir." Bunlar, **Vâhidî**'nin, **Mu'tezile**'ye karşı verdiği cevaptır.

Bence bu iki izah zayıftır. Birincisinin zayıflığı şöyledir: Allahu Teâlâ, önce müşriklerin iki bâtıl iddialarını nakletmiş, bunların bâtıl oluşlarının sebebini izah etmiş, daha sonra da ilk ikisinden tamamen ayrı bir meselede, üçüncü bir görüşü nakletmiş ve bunun da bâtıl olduğunu beyan edip, bu hususta tehdidini (vaîdini) bildirmiştir. Binâenaleyh ilk iki görüşün hemen akabinden gelen bu bâtıllık hükmünü, daha önce geçmiş ve bununla ilgisi olmayan bir söze vermek, son derece uzak bir şeydir.

İkinci izah da zayıftır. Çünkü, *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* ifadesindeki bu dilemenin ne ile ilgili olduğu açıkça bildirilmemiştir. Mücmellik delilin hilafınadır. Binâenaleyh âyetin takdirinin, "Eğer Rahman, bizim onlara tapmamızı dileseydi, biz bunlara tapmazdık" şeklinde olması gerekir. Halbuki "لَوْ" (eğer) kelimesi, bir şeyin (hususun) bulunmayışından ötürü, bir diğer şeyin yokluğunu anlatır. O halde âyetteki bu ifade, Allahu Teâlâ'nın, onların putlara ibadet etmelerine dâir bir meşîetinin (dilemesinin) olmadığına delâlet eder ki, bu **Cebriyye**'nin görüşünün aynısıdır. Binâenaleyh Allah'ın fasit ve batıl olduğunu bildirdiği husus, bu hususdur.

Bazı kimseler, **Mu'tezile**'nin bu istidlâline şu şekilde de cevap vermişlerdir: Kâfirler bu sözü, istihzâ ve alay yollu söylemişlerdir. Dolayısıyla âyetteki tenkit ve kınamayı hak etmişlerdir.

(Mu'tezilî olan) Keşşâf sahibi, bu istidlâle karşı şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Âyetin lafzında, kâfirlerin bunu istihzâvârî söylediklerini gösteren bir şey yoktur. Hakkında delil bulunmayan şeyi iddia etmek, bâtıldır.

b) Allahu Teâlâ, o müşriklerin şu üç şeyi iddia ettiklerini nakletmiştir:

1) Kullarından kimini, Allah'ın bir parçası (çocuğu) olduğunu iddia ettiklerini,

2) Meleklerin dişi olduğunu söylediklerini,

3) *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* dediklerini... Binâenaleyh kalkar da, "Âyetteki kınama sadece üçüncü söz ile ilgilidir. Çünkü onlar bunu istihzâvârî' değil de, ciddî olarak söylemişlerdir" dersek, o zaman aynı kınamanın, ilk iki husus hakkında da söz konusu olması gerekir. Bu durumda da, onların bu şeyleri ciddî olarak söylemiş olmaları halinde, haklı olduklarına inanarak söylemiş olmaları gerekir. Halbuki bunun küfür olduğu malumdur. Ama ilk iki hususlaki tenkidin, bizzat sözün kendisine, üçüncü görüşte ise, sözün kendisine değil de, istihzâvârî söylenmiş oluşuna yöneltildiğini söylemek, ifâdenin, karışık olması demek olur ki, böyle bir şey Allah'ın kelâmı hakkında câiz olmaz."

Bil ki bu söze karşı, bence verilecek gerçek cevap, En'âm Sûresi'nde de ifade ettiğimiz şu hususlur: O müşrikler, Allah'ın insanların küfrünü dilemesiyle, iman etmeyi emretmenin doğru olmayışına istidlâlde bulunup, böylece de "emir" ile "irade" (dileme)nin aynı şey olması gerektiğine inandıkları için, bu sözü söylemişlerdir. Biz (Ehl-i sünnete) göre bu bâtıldır. Binâenaleyh, o müşrikler bu kınamayı, sırf "Allah kâfirin küfrünü de irade eder" şeklindeki inançlarından ötürü değil, aksine, "kâfirin küfrünü Allah irade ettiğine göre, kâfire imanı emretmesinin kabîh olması gerekir" diye inandıkları için müstahak olmuşlardır. İşte biz, bu âyetlerde söz konusu olan kınama ve tenkidi bu manada alırsak, **Mu'tezile**'nin bu âyetle istidlâli düşer. Bu izahın tamamı En'âm Sûresi'nde geçmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, müşriklerin bâtıl inançlarını nakledince, *"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbir şey söylemiyorlar"* buyurmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Müşrikler, "Allah kâfirin küfrünü murat edip, kâfirde buna sebep olan şeyleri yaratınca, kâfire imanı emretmesinin çirkin olması gerekir. Çünkü böylesi bir emir ve tehdit, şu görünür âlemde (dünyada, insanlar arasında) bile çirkin kabul edilir. Binâenaleyh bunun, gayb âleminde de kabîh (çirkin) olması gerekir" demektedirler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok"* buyurmuştur ki bu şu manayadır: "Onların, bu kıyasın doğruluğuna dair bir bilgileri yok. Çünkü insanlardan birisinin fiil ve hükümleri, Allah'ın dışında kalan her şeyin maslahatların (iyiliklerin, faydaların) bulunmasından istifade ettiği, fasit (kötü) şeylerin bulunmasından zarar gördüğü için, maslahatların ve mefsedetlerin nazar-ı dikkate alınmasına bağlıdır. Binâenaleyh insanın tabiatı ve aklı, hüküm

ve fiillerini, maslahatların gözetilmesine dayamaya sevk eder. Fakat Allah Sübhanehû ve Teâlâ, hiçbir şeyden istifade etmez ve hiçbir şey O'na zarar veremez. Arada böylesine büyük bir farkın bulunuşu aşikâr iken, Allah'ın, hüküm ve fiillerini maslahatların (menfaatlerin) gözetilmesine dayandırdığı nasıl söylenebilir? O halde, *"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok"* âyeti, "Onların, gayb âleminin, dünyaya kıyasının doğruluğu hususunda bir bilgileri yok (yani bu iki âlem, birbirine kıyas edilemez)" manasınadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ *"Onlar yalandan başka hiçbir şey söylemiyorlar"* buyurmuştur ki bu, "Bu kıyasın doğru olup olmadığını kesin bilmediklerine göre, kesin aklî delil ile, onların bu kıyasta yalancı ve uydurmacı oldukları anlaşılır. Çünkü her bakımdan menfaat ve zarardan münezzeh olan zatı, bazı şeylerden istifade eden ve bazı şeylerden zarar gören muhtaç bir varlığa kıyas etmek, aklın açıkça bâtıl olduğunu gösterdiği yanlış bir kıyastır" demektir.

Müşriklerin İstinatsızlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ *"Yoksa biz, onlara bundan evvel bir kitap verdik de, şimdi ona mı tutunuyorlar?"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği bu bâtıl görüşün doğruluğunu, onlar akıl ile ya da nakil ile anladılar" demektir. Bu işin akıl ile ispat edilmesine gelince, bu bâtıldır; zirâ, Cenâb-ı Hak, *"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbir şey söylemiyorlar"* buyurmuştur. Bunu nakil ile ispat etmek de batıldır. Zira Cenâb-ı Hak, *"Yoksa biz, onlara bundan önce bir kitap verdik de, şimdi ona mı tutunuyorlar?"* buyurmuştur. "مِنْ قَبْلِهِ" ifadesindeki "**hû**" zamiri, ya Kur'ân'a ya da peygambere râcî olup, buna göre mana, "Onlar, bu batıl şeyi, Kur'ân'dan önce indirilmiş olan kitapta buldular mı ki, böylece onların buna dayanmaları, buna tutunmaları caiz olabilsin?!" şeklinde olup, bundan maksat da, bunun, bir inkâr ve yadırgama sadedinde zikredilmesidir. Buna ne aklî delilin, ne de naklî delilin delâlet etmediği sabit olunca, bu hükmün, böyle bir şeyin bâtıl olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ *"(Buna karşı şöyle) dediler: "Biz, atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk. Ve biz, onların izleri üzerinde doğru yolu bulmuşuzdur"* buyurmuştur. Ki bu, "Allahu Teâlâ, onların, bu görüşlerinin doğruluğuna dair asla bir delillerinin bulunmadığını beyan edince, onları buna sevk eden sebebin, sadece katıksız taklit olduğunu da beyan buyurmuştur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, cahillerin, taklit yoluna tutunmalarının ta eskilerden beri sürüp gelen bir iş olduğunu beyân etmek üzere: وَكَذٰلِكَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ *"Senden evvel herhangi bir memlekete, fenâ akıbetleri haber verici bir peygamber gönderdiğimizde, oranın refah erbabı mutlaka, "Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyduk..." demişlerdir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetteki "اُمَّةٍ" kelimesi, kesre ile "اِمَّةٍ" (immetin) şeklinde de, okunmuştur ki, her ikisi de, kastetmek anlamında olan "**umum**" kökündendir. O halde "**ümmet**", tıpkı "kendisine doğru seyahat edilen şey" hakkında kullanılan "**rihle**" gibi, "kastedilen yol" anlamındadır. "**İmme**" kelimesi ise, kastedilen kimsenin üzerinde bulunduğu hâl, durum demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Taklit**

Allah'ın kitabında, taklidin yanlış olduğu hususunda sadece bu âyet bulunmuş olsaydı bile, yeterdi. Çünkü Allahu Teâlâ, bu kâfirlerin benimsedikleri görüşü ortaya koymaları hususunda, ne aklî ne de naklî herhangi bir delile tutunmadıklarını beyan etmiş, bunun peşinden de, bunların bu görüşü, geçmişlerini ve atalarını taklit etmek suretiyle benimsediklerini belirtmiştir. Allah bütün bu hususları kınamak için zikretmiştir ki, işte bu, taklide tutunmanın bâtıl olduğuna delâlet eder. Aklî bakımdan da, taklidin kötü bir şey oluşunun delili şudur: Taklit, bâtılı savunan ile haktan yana olan arasında ortak bir noktadır. Çünkü, bâtılı savunanlar içinde mukallitler bulunabileceği gibi, hakkı savunanlar içinde de mukallitler bulunabilir... Binâenaleyh, taklit hakka ileten bir yol olmuş olsaydı, bir şeyin hem kendisinin hem de o şeyin zıddının hak olması gerekirdi.. Halbuki bunun bâtıl olduğu malumdur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Dünya Zevkleri**

Allahu Teâlâ, kişiyi taklide yöneltenin, dünyadaki lezzetlerden yararlanma, tembellik ve çalışmama tutkusu ile, istidlâlde bulunma, tefekkür etmenin zorluklarına katlanma konusunda duyulan öfke olduğunu beyan buyurmuştur. Zira Cenâb-ı Hak, *"... oranın refah erbabı mutlaka, "Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk.." demişlerdir"* buyurmuştur. "**Mutrefûn**", nimet ve refahın, kendilerini şımarttığı kimseler, demektir.

Binâenaleyh, bunlar ancak şehevî ve eğlendirici şeyleri severler; hakkı talep etme yolundaki sıkıntılara katlanmadan da hiç hoşlanmazlar.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi sen, bütün belâların başının, dünyayı ve maddî lezzetleri sevmek olduğunu; bütün hayır ve güzel şeylerin başının da, Allah ve âhiret yurdunu sevmek olduğunu anlamış oldun.. İşte bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s) حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ *"Dünya sevgisi, her günahın başıdır"*[4] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne, اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَاءَكُمْ *"Ben atalarınızı üstünde bulduğunuz dinden daha doğrusunu size getirdimse (o zamanda mı) atalarınızın dinine uyacaksınız.."* demesini emretmiştir. Ki bu, "Sizin atalarınızın dininden daha güzelini de mi getirsem?!.." demektir. İşte bu noktada, Cenâb-ı Hak onların, "Biz, atalarımızın dini üzere kalacağız. Ondan ayrılmayacağız. Sen bize, ondan daha doğru olanını getirsen bile, قَالُوا اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ *"biz, seninle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz.."* Bu, her ne kadar, bizim üzerinde bulunduğumuzdan daha doğru olsa bile..." dediklerini beyan buyurmuştur. İşte bu noktada, artık onlar için, herhangi bir mazeret, tutunacakları herhangi bir delil kalmadığı için, Cenâb-ı Hak, فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ *"Bunun üzerine biz de, onlardan intikam aldık. İşte bak, yalanlayanlarının akıbeti nice oldu!"* buyurmuştur ki, bununla, kâfirleri tehdit kastedilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

İbrahim (a.s)'in Tebliği

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهٖٓ اِنَّنِى بَرَآءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ اِلَّا الَّذِى فَطَرَنِى فَاِنَّهُ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِى عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَآءِ وَاٰبَآءَهُمْ حَتّٰى جَآءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

"Bir zaman da İbrahim, babasına ve kavmine, "Ben, gerçekten sizin tapmakta olduklarınızdan uzağım, yalnız beni yaratan müstesna. Şüphe yok ki O, beni doğru yola muvaffak edecektir" demişti. (İbrahim) bunu, rücu etsinler diye, zürriyeti arasında bâki bir

4 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/334.

kelime yaptı. Daha doğrusu ben, onları da, atalarını da, kendilerine hakkı açıklayan bir peygamber gelinceye kadar faydalandırdım. (Fakat) kendilerine o hak gelince onlar, "Bu, sihirdir. Biz onu inkâr ediyoruz..." demişlerdir" (Zuhruf, 26-30).

Bil ki, Allahu Teâlâ bir önceki âyette, o kâfirleri, bu bâtıl sözleri söylemeye davet eden şeyin, sırf atalarını, geçmişlerini taklit etmek duygusu olduğunu, bu yolun bâtıl bir yol, yanlış bir metot olduğunu ve delile müracaat etmenin taklide tutunmaktan daha evlâ olduğunu beyan buyurunca, bunun peşinden işte bu âyetleri de getirmiştir ki, bundan maksat, taklit görüşünün yanlışlığına delâlet eden diğer bir hususu belirtmektir. Bu hususu şu iki bakımdan izah edebiliriz:

1) Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, delile istinaden, müdellel olarak, atalarının dininden kendisini tebrie edip uzak gördüğünü anlatmıştır. Şimdi biz diyoruz ki, dinler hususunda ataları taklit etmek, ya haram olur, ya da caiz. Eğer bu haram ise, taklit görüşü bâtıl olmuş olur. Eğer caiz ve mümkün ise, Arapların atalarının en şereflisinin **İbrahim** (a.s) olduğu malûmdur. Çünkü Arapların, **İbrahim** (a.s)'in zürriyetinden olmaları dışında, başka herhangi bir övgü ve şeref vesileleri yoktur.

Durum böyle olunca da, ataların en şereflisi olan bu atayı, Hz. İbrahim (a.s)'i taklit etmek, diğerlerini taklit etmekten daha yerinde ve uygun olur. **Hz. İbrahim** (a.s)'i taklit etmenin, başkalarını taklit etmekten daha evlâ olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, **Hz. İbrahim** (a.s), babalarının dinini terk edip, delile tutunmanın, atalara uymaktan daha evlâ olduğunu söylemiştir. Durum böyle olduğuna göre, hem ataları taklit etmeyi terk etme, hem de delili taklide tercih etme hususunda, Hz. İbrahim (a.s)'i taklit etmek gerekir.

Bunun da böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Taklidin vücûbiyyetine dair olan görüş, (**Hz. İbrahim** (a.s)'in dışındakileri) taklitten men etmeyi gerektirir. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise, bâtıldır. Binâenaleyh (mutlak anlamda), taklit görüşünün bâtıl olması gerekir. İşte bu anlattığımız, taklidin bâtıl olduğunu gösterme hususunda, ince bir yoldur ki, bu âyetle kastedilen de budur.

2) Gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda taklidi bırakıp delile tutunmaya yönelmenin daha evlâ olduğu hususundaki ikinci delilimiz de şudur:

Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s), atalarının yolunu bırakıp delile uyduğu için, hiç şüphesiz **Hz. İbrahim** (a.s)'in dinini ve yolunu, zürriyeti arasında, kıyamete değin baki bırakacağını beyân buyurmuştur. Atalarının dinleri ise, sona ermiş ve bâtıl olmuştur. Böylece, delile tâbi olmaya yönelmenin, kıyamete değin, eseri ve izi medholunmuş olarak kalacağı; taklit ve taklitte ısrarın eserinin ise, son bulacağı, dünyada ondan hayır namına, eser ve iz namına hiçbir şeyin kalmayacağı sabit olmuş olur. Böylece de, bu iki izah sayesinde, delile tabi olmanın ve taklidi terk etmenin daha evlâ olduğu ortaya çıkmış olur ki, işte bu âyetin asıl maksadı da budur. Şimdi biz, âyetin lafızlarının tefsirine geçelim.

Âyetteki, إِنَّنِى بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ *"Ben, gerçekten, sizin tapmakta olduklarınızdan uzağım"* cümlesine gelince, **Kisâî, Ferrâ, Müberred** ve **Zeccâc,** bu âyetteki "**berâ**" kelimesinin, tıpkı, "عَدْلٌ" ve "رِضًا" kelimeleri gibi, tesniye ve çoğul olmayan bir mastar olduğunu, zira Arapların اَنَا الْبَرَاءُ مِنْكَ وَالْخَلَاءُ مِنْكَ وَنَحْنُ الْبَرَاءُ مِنْكَ وَالْخَلَاءُ مِنْكَ "Ben, senden berî ve uzağım; biz senden beri ve uzağız.." dediklerini, ama, "اَلْبَرَاءَانِ" (ikil, tesniye olarak) ve "اَلْبَرَاؤُنَ" (çoğul olarak) demediklerini, zira bu durumda, mananın "ذَوَا الْبَرَاءِ" (uzaklık sahibi iki kişi) ve "ذَوُو الْبَرَاءِ" (uzaklık sahibi ikiden fazla kimse) şeklinde olacağını, ama "بَرِىءٌ" ve "خَلِىٌّ" demen halinde ise, bu kelimeleri tesniye ve çoğul yapabileceğini söylemişlerdir.

Daha sonra **Hz. İbrahim** (a.s), kendisini yaratanı bu uzak kalıştan istisna ederek, إِلَّا الَّذِى فَطَرَنِى *"Beni yaratan müstesna"* demiştir ki bu, "Ben, Allah'tan değil, sizin taptıklarınızdan beriyim, uzağım.." demektir. Buradaki "**illâ**" edatının, "لٰكِنْ" (lâkin) manasında olması ve mananın da, "Ancak ne var ki, beni yaratan müstesna. Çünkü O, beni dinine iletmiş, kendisine itaate muvaffak kılmıştır.." şeklinde olması da caizdir.

Bil ki, Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bir başka âyette, *"Beni yaratan âlemlerin Rabbi müstesna... O halde O, beni hidâyete iletir..."* (Şuarâ, 77-78) şeklinde söylediğini, burada ise, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, سَيَهْدِينِ *"Beni, hidâyete iletecek..."* dediğini nakletmiş, böylece bu iki şeyi cem ettiğini ve kelamın takdirinin âdeta فَهُوَ يَهْدِينِى وَسَيَهْدِينِ "O, beni hidâyete iletir ve o, beni hidâyete iletecek" şeklinde olduğunu belirtmiştir ki, böylece bu ifade, bu hidâyetin hem o anda, hem de ilerde devam edeceğine delâlet eder. "وَجَعَلَهَا" Yani, **İbrahim,** konuştuğu o tevhit kelimesini, yani, *"Ben, gerçekten sizin takmakta olduklarınızdan uzağım.."* ifadesini, لَا اِلٰهَ *"Tanrı yoktur"* yerine; إِلَّا الَّذِى فَطَرَنِى *"Beni yaratan müstesnâ..."* ifadesini de إِلَّا اللهُ *"Ancak Allah vardır"*

yerine koymuştur. Böylece, "اِنَّنِى بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ * اِلَّا الَّذِى فَطَرَنِى" ifadesi, âdeta **"La ilâhe illâllâhu..."**, *"Allah'tan başka tanrı yoktur"* cümlesi yerine kullanılmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, bu kelimeyi, kendi zürriyeti arasında bâki olan ve devam eden bir şey kıldığını ve zürriyeti arasında her zaman, mutlaka, Allah'ın bir olduğuna inanan ve O'nun birliğine çağıranların bulunacağını, "لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ"; böylece, umulur ki, onlardan müşrik olanların, Allah'ın, birliğini savunanların çağrısı ile dönebileceklerini, beyan buyurmuştur. "جَعَلَ" (Ceale) fiilinin failinin Allah olduğu da ileri sürülmüştür. "كَلِمَةً" ifadesi tahfif ile "كَلْمَةً" (kelmeten) ve "فِى عَقِبِهِ" kelimesi de "فِى عَقِبِيهِ" şeklinde okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ مَتَّعْتُ هٰؤُلَاءِ وَاٰبَاءَهُمْ *"Daha doğrusu ben, onları da, atalarını da, ... faydalandırdım"* buyurmuştur. Yani, **"Hz. İbrahim'in** torunları olan Mekkelileri uzun ömürlü kılmak ve nimetlere gark etmek suretiyle, faydalandırdım da, böylece onlar benim mühlet verişime aldandılar; nimetlere dalmak, şehevî arzulara tâbi olmak ve şeytana boyun eğmek suretiyle de, tevhit kelimesini ihmâl ettiler" demektir.. Ta ki, onlara "hak", yani Kur'ân ve "açıklayıcı bir Resûl" geldi.. Bu Resûl, risâletini açıkladı, yanındaki âyetleri, mu'cizeleri ve delilleri izah etti, ama, onlar o Resûl'ü yalanladılar, ona sihirbaz; getirdiğine de sihir adını taktılar ve böylece onu inkâr ettiler.

Önceki Kısımla Münasebet

Âyetin kendinden öncekilerle münasebeti de şudur: Bu Mekke müşrikleri babalarını taklide yönelip, hüccet ve deliller hakkında tefekkürde bulunmayınca, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine uzun süre mühlet verişi ve onları dünya nimetleriyle faydalandırmasına aldandılar da, haktan ve hakikatten yüz çevirdiler.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Şâyet, bu ifadeyi tâ'nın fethasıyla "مَتَّعْتَ" (metta'te) şeklinde okuyanların bu okuyuşlarının sebebi nedir?" denilecek olsa, biz deriz ki, Cenâb-ı Hak âdeta, *"... bunu, dönsünler diye, zürriyeti arasında bâki bir kelime yaptı"* âyetinin ifade ettiği mana hususunda kendi zâtına âdeta itirazda bulunarak, "Evet, sen onları uzun ömür ve bol rızıkla faydalandırırsan, onlara bunu verirsen, bu onları işte kelime-i tevhitten alıkor" demek istemiş ve bununla onları iyice ayıplamak istemiştir. Çünkü, Allah onları böylesine bol nimetlerden yararlandırınca, onlara düşen, onlara

yapması gereken, bunu, O'na şirk koşmaya ve eşler tanımaya değil de, daha fazla şükretmeye ve tevhit inancında sebata vesile edinmeleri idi.. Bunun misâli, kendisine iyilik ettiği kimsenin kötülüğünden yakınan kimsenin, kendisine dönerek, "Yaptığın iyilik ve ihsanlarla, buna sebep olan sensin!" demesidir ki, bu kimsenin bu sözünden maksadı, kendisinin yaptığını kötülemek değil, iyiliğe kötülükle mukabele eden kimseyi kötülemektir.

Allah, Risaleti Dilediğine Verir

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

"Bir de (şunu) söylediler: "Şu Kur'ân, iki şehirden birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında, (onlar değil), biz taksim ettik. Kimini, derece derece kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını çalıştırsın. Rabbinin rahmeti, onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır"
(Zuhruf, 31-32).

Zengin ve Nüfuzlu Resûl İstekleri

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede, o müşriklerden naklettiği küfürlerinin dördüncüsüdür. Bu miskinler şöyle demişlerdir: "Allah'ın risâlet makamı, kıymetli bir makamdır. Binâenaleyh bu makam ancak, şerefli bir kimseye yakışır." Onların bu sözü doğrudur, ancak ne var ki onlar bu söze, şöylesi yanlış bir mukaddime eklemektedirler: "Şerefli, kıymetli kimse, malı ve makamı çok olan kimsedir. Halbuki **Muhammed,** böyle değildir. Dolayısıyla, Allah'ın risaleti, ona uygun düşmez. Bu makam ancak, şu iki şehrin birinde, yani Mekke ve Taif'te malı çok ve makamı büyük olan birisine uygun düşer."

Müfessirler, Mekke'dekinden maksadın **Velid ibn Muğîre;** Taif'tekinden maksadın ise **Urve İbn Mes'ûd es-Sekafî** olduğunu söylemişlerdir.

Bu İsteğin Tutarsızlığı

Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerini, şu iki bakımdan çürütmüştür:

a) أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ *"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?!"* âyetinin ifade ettiği husus.. Cenâb-ı Hakk'ın bu cevabını şu bakımlardan açabiliriz:

1) "Biz dünyadaki makamları da farklı farklı kıldık.. Ve hiç kimse, onları değiştiremedi.. Böyle olunca, din ve nübüvvet makamlarındaki farklılığı, onlar, haydi haydi değiştiremezler."

2) "Bu zenginliğin, falancaya tahsis edilmesi, bizim hükmümüz ve o kimseye olan lütfumuz ve ihsanımızdan dolayıdır. Peki, bu serveti ihsan ettik diye nübüvveti de ihsan etmemiz gerektiği nereden çıkarılıyor? Hiç akıl bunu gerektirir mi?"

3) "Biz, daha önce geçmiş herhangi bir sebep olmaksızın, insanlara farklı farklı derecelerde dünya makamlarını ihsan edince, aynı şekilde daha önce geçmiş bir sebep bulunmaksızın dînî makamları vermede de, farklı farklı ihsanlarda bulunmamız niçin caiz olmasın?.." İşte, verilen cevabın izahı bundan ibarettir.

Şimdi biz, âyetin lafızlarını tefsire yöneliyor ve şöyle diyoruz, "أَهُمْ يَقْسِمُونَ" ifadesindeki hemze, istifham; karşı tarafı cehâlete nispet etmeye ve onların haktan yüz çevirişlerinden, tahakküm sevdalarından ve nübüvvet gibi en ciddi bir işi çekip çevirme iddialarından dolayı taaccüp etmeye delâlet eden inkarî (red ifade eden) bir hemzedir.

Maişetleri Taksim

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususa bir misal getirerek,نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ *"Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında, (onlar değil), biz taksim ettik. Kimini, derece derece kiminin üstüne çıkardık ki (...)"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Eşitlik Hukuktadır, Maişette Değil**

"Biz kullar arasındaki bu farklılığı, kuvvetlilik-zayıflık, ilim-cehâlet, maharetlilik-aptallık ve şöhretlilik-şöhretsizlik... gibi hususlarda meydana getirdik. Biz, böyle yaptık, zira bütün bu hususlarda herkesi müsavi kılsaydık, hiç kimse hiç kimseye çalışmaz ve hiç kimse bir başkasının emri

altına girmezdi. Böyle olması halinde ise bu durum, dünyanın harap olmasına, onun nizamının bozulmasına müncer olurdu. Böyle olmamıza rağmen, hiç kimse bizim hükmümüzü değiştirmeye ve yargımızın sınırlarının dışına çıkmaya kâdir olamamıştır. Binâenaleyh insanlar, az ve değersiz olmasına rağmen dünya halleri hususunda hükmümüzden kaçamadığına göre, nübüvvet ve risâlet makamını belli kimselere tahsis etmemiz hususunda, onların hüküm ve yargımıza itiraz etmeleri nasıl mümkün olabilir?!" demektir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında, (onlar değil), biz taksim ettik"* buyruğu, onların her türlü maişetlerinin, ancak Allah'ın hükmü ve takdiri ile meydana gelmiş olmasını iktiza eder ki, bu, haram ve helâl rızkın hepsinin Allah'tan olmasını gerektirir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ *"Rabbinin rahmeti, onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır.."* ifadesinden ne kastedilmiştir? Bu, şu şekilde izah edilebilir: Allahu Teâlâ, dini bakımdan bazı lütuf ve rahmetini kullarından bazısına tahsis edince, işte bu rahmet, o insanların toplayıp bir araya getirdikleri mallarından daha hayırlı olur. Çünkü dünya, son bulma ve sona erme ile yüzyüzedir.. Halbuki, Allah'ın lütuf ve rahmeti ise, ebediyen ve daima kalıcıdır.

Allah'ı Bulmak ... Asıl Mesele

وَلَوْلَآ اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾ وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَاِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰى اِذَا جَآءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾

"Eğer (bütün) insanlar, (küfre imrenecek) bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkacakları merdivenlerini, odalarının kapılarını, üzerine yaslanacakları tahtlarını hep gümüşten yapardık!.. (Onları) altın ziynetler(e boğardık). Bunların hepsi, dünya hayatının geçici metaından başka şeyler değildir. Âhiret (saadeti) ise, Rabbiniz katında, (ancak küfür ve günahlardan) kaçınanlara mahsustur. Kim Rahman'ın zikrinden yüz çevirirse, biz ona, şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun bir arkadaşıdır.. Şüphesiz ki bunlar, onları yoldan çıkarırlar. Onlar da, kendilerinin hidâyete erdirilmiş olduklarını zannederler.. Nihâyet o bize geldiği zaman der ki: "Keşke seninle benim aramda, gün doğusu ile gün batısı arası kadar uzaklık olsaydı.. (Sen) ne kötü arkadaşmışsın!. (Bütün temenni ve pişmanlığınız) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Muhakkak siz de, azapta ortaklarsınız.." (Zuhruf, 33-39).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, onların, zenginin fakire tercih edilmesi gerektiği fikrine binâen, ileri sürdükleri o şüphelerine bir üçüncü şeyle de cevap vermiştir ki, o da şudur: Allahu Teâlâ, dünya menfaatlerinin ve lezzetlerinin, kendisi katında önemsiz ve değersiz olduklarını beyan etmiş ve bunların değersizliğini, وَلَوْلَا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً *"Eğer, (bütün) insanlar, (küfre imrenecek) bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı..."* diye beyan etmiştir ki bu, "Şâyet insanlar, kâfir kimseyi bol rızık ve refah içinde gördüklerinde, küfre arzu duymayacak olsalardı, hiç şüphesiz nimetlenmeyi sağlayan pek çok şeyi onlara verirdim. Bu nimetler de:

a) Onların evlerinin tavanlarının gümüşten olması,

b) Üzerine basıp çıktıkları merdivenlerin gümüşten olması,

c) Evlerinin kapılarının ve üzerine yaslanıp oturdukları divanlarının da gümüşten olması.. dır.." demektir.

Zuhruf

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَزُخْرُفًا *"(Onları) altın ziynetler(e boğardık)..."* buyurmuştur. Bu kelime iki manaya gelir:

a) Altın.

b) (Genel anlamda) ziynet.. Ki, bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Tam yer, ziynet ve ihtişamını takıp süslendiği zaman.."* (Yunus, 24) âyetidir. Birinci takdire göre mana, "Biz onlara, bunun yanı sıra pek çok altın da verirdik..."; ikinci takdire göre ise mana, "Biz onlara her konuda çok ve büyük ziynetler verirdik.." şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün bunların, dünya hayatının metâı olduğunu beyan etmiştir. Allah bunlara, "metâ" adını vermiştir; zira insan, bunlardan kısa bir müddet istifade eder, sonra da bu şeyler yok olur giderler.. Âhiret ise, devamlı ve sürekli olup, o, Allah katında ve O'nun hükmünde, dünyaya muhabbetten kaçınıp da Mevlâ'yı sevmeye yönelenler içindir. Sözün özü şudur: O cahil kimseler, peygamberlik makamının, fakirliğinden dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilmeyip, zengin kimseye verilmesinin daha uygun olacağını sanmışlardır. İşte böylece de Allahu Teâlâ, mal ve makamın kendisi katında önemsiz olduğunu ve bunların, daima son bulmakla karşı karşıya bulunduğunu; bu iki şeyin bulunmasının, bir şeref ve kıymet ifâde etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesîr ve **Ebû Amr,** cins manasını murat ederek, müfret olarak, sin'in fethası ve kâf'ın sükûnu ile **sakfen** şeklinde okumuşlardır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ" (Nahl, 26) âyetinde de böyledir. Diğer kıraat imamları ise, çoğul sîgasıyla "**sukufen**" şeklinde okumuşlardır. Bunun neyin çoğulu olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bu kelimenin, tıpkı "رَهْنٌ" (cemi, رُهُنٌ) (rehin bırakılan şey) kelimelerinde olduğu gibi, "**sakf**" kelimesinin çoğulu olduğu ileri sürülmüştür. **Ebû Ubeyd,** "Bu ikisinin bir üçüncü örneği yoktur" derken, bunun, tıpkı "رُهُنٌ" kelimesinin çoğulunun "رُهُونٌ"; "زُبُرٌ" kelimesinin çoğulunun da "زُبُورٌ" olmaları gibi, "سُقُفٌ" kelimesinin çoğulu "سُقُوفٌ" olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda bu kelime, çoğulun çoğulu olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ *"Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını (...)"* buyurmuştur. Âyetteki, "لِبُيُوتِهِمْ" kelimesi, "لِمَنْ يَكْفُرُ"den bir "bedel-i iştimâl"dir. **Keşşâf sahibi,** "مَعَارِجْ" kelimesinin "مَعَارِيجِ" şeklinde okunduğunu da söylemiştir. "مَعَارِج" ya "مَعْرَجُ" kelimesinin çoğuludur; yahut da, "مِعْرَاجٌ"ün çoğuludur ki, "مَعَارِج" tıpkı, merdiven, iskele vb. şeyler gibi, yüksek yerlere çıkma aleti, demektir. "عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ" Yani, "Onlar,

o merdivenler üzerine çıkarlar, yükselirler.." demektir. Âyette "وَزُخْرُفًا" kelimesinin mansûb oluşu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelimenin manası, "Biz onların evleri için, gümüşten tavanlar ve onlar için de ziynetler yapardık.." şeklindedir.

b) Kelamın takdiri, "Gümüşten ve ziynetlerden, yani "مِنْ زُخْرُفٍ" şeklindedir. Harf-i cer hazfedilince, mecrûr mansûb kılınmıştır.

Farklı Kıraat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Bunların hepsi, dünya hayatının geçici metâından başka şeyler değildir"* âyetine gelince, **Âsım** ve **Hamza**, mîm'in şeddesi ile, "**lemmâ**" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları şeddesiz olarak "**lemâ**" diye okumuşlardır. **Hamza**'nın bu ifadeyi şeddeli olarak "**lemma**" okumasına gelince, bu kelimeyi, bu okuyuşuyla "**illâ**" anlamına almaktadır. Nitekim **Sîbeveyh,** اِلَّا فَعَلْتَ "yapsana!" manasında olmak üzere Arapların, نَشَدْتُكَ بِاللهِ لَمَّا فَعَلْتَ "Allah aşkına senden, mutlaka yapmanı isterdim.." dediklerini nakletmiştir. Ki bu kıraati, **Übeyy** (r.a)'in, "وَمَا ذٰلِكَ اِلَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا" şeklindeki kıraati de destekler. Bu kıraat, bu âyetteki "لَمَّا"nin, "اِلَّا" anlamında olduğunu göstermektedir.

Bu kelimeyi şeddesiz olarak okuyanların kıraatine gelince, **Vahidî,** "Bu kıraate göre, "**mâ**" zâiddir; kelamın takdiri, "لَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا" şeklindedir" demiştir. **Ebu'l-Hasen** de "Uygun olan, bunun şeddesiz kıraatidir. Çünkü, "لَمَّا"nın, "اَلَّا" anlamına geldiği, pek bilinen bir şey değildir" demiştir. **Kisâî**'nin de, "Ben, bunun şeddeli olmasının izahını bilemiyorum.." dediği nakledilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu âyet, onlara böyle davranması halinde, bu davranışın onları küfre sevk edeceği için, Allahu Teâlâ'nın insanlara dünya nimetlerini vermediğine delâlet eder. Öyleyse bu demektir ki, Allahu Teâlâ'nın onlara bunu vermeyişinin sebebi, onları küfre götürmemektir. Yaptığımız bu izah şöyle birtakım hükümlerin çıkarılabileceğine delâlet eder:

1) Allahu Teâlâ, o insanlara, kendilerini küfre sevk edecek şeyleri vermediğine göre, insanlarda küfrü de yaratmamıştır.

2) Lütuf fiillerinin, birtakım mazeretlerin ve bahanelerin kaldırılmasının yerine geçtiği sâbittir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, onların mazeret ve bahanelerini ortadan kaldırmak için bunu yapmadığına göre bu, Cenâb-ı

Hakk'ın, o insanlara verip lütfettiği o şeylerin, onları imana sevk edici olmasını gerektirir. Binâenaleyh âyet işte bu bakımdan, Allahu Teâlâ'nın lütuf fiillerini yaratmasının vâcip olduğuna delâlet eder.

3) Bu âyet ile, Allahu Teâlâ'nın yaptığı ve yapmadığı her şeyin, bir hikmet ve maslahattan ötürü olduğu anlaşılır. Bu ise, Allah'ın hüküm ve fiillerinin birtakım maslahat, maksat ve gayelere bağlı olduğuna delâlet eder.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, kâfirlere nimet kapılarını açması halinde, bunun insanların küfürde toplanmalarına sebep olacağını; bu yüzden de, insanların imanda toplanmalarına sebep olması için, Müslümanlara bunu vermediğini bildirmiştir" denilirse, biz (**Mu'tezile**) buna karşı deriz ki: Böyle olması halinde insanlar, dünyalık elde etmek maksadıyla İslâm ve imanda birleşmiş olurlardı. Böyle iman ise, münafıklara yakışır. Dolayısıyla en doğru olan, işin Müslümanlara zorlaştırılmasıdır. Ki böylece İslâm'a giren herkes, İslâm'a, delillere dayandığı ve Allah'ın rızasını elde etmeye vesile olduğu için girmiş olur. Dolayısıyla da işte bundan ötürü mükâfatı büyük olur.

Rahman'dan Uzak Olanın Arkadaşı Şeytan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ *"Kim Rahman'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona, şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun bir arkadaşıdır"* buyurmuştur. Bununla Cenâb-ı Hak, dünya âfetlerine dikkatimizi çekmek istemiştir. Çünkü mal ve makam elde eden kimse, Allah'ın zikrine karşı kör gibi olmuş olur. Böyle olan kimse ise, sapan ve saptıran şeytanların arkadaşlarından, onlarla oturup kalkanlardan olmuş olur. İşte bu âyetin, kendisinden önceki âyetlerle münasebetinin izahı böyledir.

Keşşâf sahibi şöyle der: Âyetteki, "يَعْشُ" fiili, şîn'ın fethasıyla da okunmuştur. Bu iki okuyuş arasındaki mana farkı şudur: İnsanın gözünde bir hastalık bulunduğunda, "عَشِىَ - يَعْشَى" babı kullanılır. İnsan, gözünde bir hastalık olmadığı halde, sanki kör imiş gibi baktığında, "عَشِىَ - يَعْشَى" babı kullanılır. Bunun bir benzeri de, topal olan kimsenin yürüyüşünün "عَرَجَ - يَعْرُجُ" fiilinin; aslında topal olmadığı halde, topal gibi yürüyen kimsenin yürüyüşünün "عَرِجَ يَعْرَجُ" fiilinin kullanılmasıdır. Nitekim **Hutay'e:**

مَتَى تَأْتِهِ تَعْشُو اِلَى ضَوْءِ نَارِهِ

"Sen ne zaman ona gelirsen, onun ateşinin ışığına kör bakarsın" yani "o ateşin büyüklüğünden ve ışığının yayıldığı alanın genişliğinden ötürü, gözün zayıfladığı için, kör gibi bakarsın" demiştir. Âyetteki bu fiil, "يَعْشُو"

şeklinde de okunmuştur. Buna göre, âyetin başındaki "**men**" edatı, şart manasını ifade etmeyen bir ism-i mevsûl olmuş olur. Böyle okuyan kimse, âyetteki "**nukayyıd**" fiilini de, "**nukayyidu**" şeklinde ref ile okuyabilir. Şîn'ın fetha ile okunması halinde, âyetin manası, "Kim Rahman'ın zikrine, yani Kur'ân'a karşı kör olursa..." şeklinde olur.

Buradaki "zikir" kelimesine "Kur'ân" manasını verişimiz, *"O (münafıklar) sağırlar, dilsizler ve körlerdir..."* (Bakara, 18) âyetinden ötürüdür. Şîn'ın zammeyle okunması halinde ise, âyetin manası, "Kim Kur'ân'a karşı körlük taslarsa, yani "Bu Kur'ân'ın gerçek olduğunu bile bile, cahilce ve körce davranırsa..." şeklinde olur. Bu da, *"Vicdanları buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde zulüm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler"* (Neml, 14) âyetinin anlattığı manaya işaret etmektedir. **Mukâtil:** "Âyetteki, "نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا" ifadesi, "Biz ona şeytanı ekleriz, böylece bunlar birbirlerinin ayrılmaz arkadaşları olurlar" manasındadır" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ *"Şüphesiz ki bunlar, onları yoldan çıkarırlar"* yani "şeytanlar o kimseleri, hak ve hidâyet yolundan çıkarırlar" buyurmuştur. Buradaki "bunlar" ve "onlar" zamirleri, insanlar ve şeytanlar manasında olduğu için, cemî (çoğul) getirilmişlerdir. Çünkü *"Kim Rahman'ın zikrinden yüz çevirirse..."* âyetindeki lafızlar her ne kadar müfret ise de, cemî manasındadırlar. وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ *"Onlar da kendilerinin hidâyete erdirilmiş olduklarını zannederler"* yani, "Şeytanlar kâfirleri yoldan çıkarırlar; kâfirler de kendilerinin hidâyete ermiş olduklarını sanırlar." demektir.

Cenâb-ı Hak, yine müfret ifade ile, حَتَّى إِذَا جَاءَنَا *"Nihâyet o bize geldiğinde..."* buyurmuştur ki bu, "O kâfir bizim huzurumuza geldiğinde..." demektir. Fiil, "جَاءَانَا" (câânâ) şeklinde de okunmuştur ki bu, "Kâfir ve onu yoldan çıkaran şeytan bize geldiklerinde..." demektir. Rivâyete göre kâfir, Kıyamet günü, kabrinden dirilip kalktığında, şeytanı onun elinden tutar, ondan ayrılmaz, böylece Cenâb-ı Hak ikisini birlikte cehenneme atar. İşte bu kâfirin, *"Keşke seninle benim aramda, gün doğuşu ile gün batışı arası kadar uzaklık olsaydı"* deyişinden anlaşılmaktadır. Bu, "Keşke benimle senin aranda, mümkün olan en büyük uzaklık bulunsaydı" demektir.

"İki Maşrık Arası" Tabiri

Âlimler, "بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ" ifadesinin tefsirini şu değişik şekillerde yapmışlardır:

1) Ekserî âlimler, bu ifade ile, "doğu ile batı arasındaki uzaklık" manasının kastedildiğini; Arapların bir gelenek olarak, iki zıt şeyden birinin ismini diğeri yerine de kullandıklarını; nitekim **Ferezdak**'ın da, "güneş ve ay" manasında, لَنَا قَمَرَاهَا وَالنُّجُومُ الطَّوَالِعُ "Onun iki kameri (ayı) ve doğan yıldızları bizimdir" dediğini; Arapların, "Kûfe ve Basra" manasında **Basratân** (iki Basra); kuşluk ve ikindi vakti için, **el-Asrân** (iki ikindi); **Hz. Ebû Bekir** ile **Hz. Ömer** için, **el-Ömerân** ve su ile hurma için, **el-Esvedân** (iki siyah şey) dediklerini söylemişlerdir.

2) Astronomi bilginleri şöyle demişlerdir: "Doğudan batıya doğu olan hareket, Felek-i A'zamîn (en büyük feleğin) hareketidir. Batıdan doğuya doğru olan hareket ise, hem sâbit yıldızların, hem de ay dışındaki gezegen yıldızlara eş olan feleklerin hareketleridir. Durum böyle olunca da, "doğu" ve "batı" ifadelerinden her biri, izâfî olarak (başka şeylere nispetle), "doğu" ve "batı" olmuş olur. Böylece bu iki yönden her biri için "doğru" (meşrık) kelimesinin kullanılmasının, mecaz değil, hakikat olduğu anlaşılır."

3) Bu ifade, yaz mevsiminin doğusu ile, kış mevsiminin doğusu (yani güneşin doğuş noktası) manasına da alınmıştır. Bu iki nokta arasında da büyük bir uzaklık vardır. Bence bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü âyetteki bu ifadeden, mümkün olan en büyük uzaklık kastedilmiştir ki bu, ancak dahası bulunamayan bir uzaklıkta söz konusu olur. Halbuki güneşin yaz doğum noktası ile kış doğum noktası arasındaki uzaklık böyle değildir. Dolayısıyla âyeti bu manaya almak, doğru olmaz.

4) Biz, güneşin günlük hareketinin doğudan doğup, batıdan batması şeklinde olduğunu gözümüzle görüyoruz. Hilâl ise, aybaşında, batı tarafında gözükür ve sonra yavaş yavaş doğuya kayar ki bu da, ayın hareketinin doğusunun (yani doğuş yerinin) batı tarafı olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, "doğu" denen taraf, güneşin doğusu, fakat ayın batısı; "batı" da, ayın doğusu, fakat güneşin batısı olmuş olur. Bu durumda da, "doğu" ve "batı" için, meşrikayn (iki doğu) denmesi doğru olur. Yaptığım bu izah belki de, âyetin lafzına uygun ve maksadına mutabık olma açısından, doğruya diğerlerinden daha yakındır. Allah en iyi bilendir.

Şeytan Ne Kötü Arkadaş!

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَبِئْسَ الْقَرِينُ *"(Sen) ne kötü arkadaşmışsın" (der)"* buyurmuştur. Yani kâfir o şeytana, "Keşke seninle benim aramda, gün doğuşu ile, gün batışı arası kadar (iki doğu arası kadar) uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın meğer" der. Bu, âyetin lafızlarının tefsiriyle ilgili

hususdur. Ama bu sözün maksadı, dünyanın önemsizliğini ve mal ile makamdaki büyük zararları anlatmaktadır. Bu böyledir. Çünkü mal çokluğu ve makam büyüklüğü, insanı Rahman'ı zikretmekten, Allah'ın Kur'ân'ını mütalaa etmekten kör gibi yapar. Böyle olan ise şeytanlarla oturup kalkan kimse olmuş olur. Şeytanlarla oturup kalkan da, hak ve hidâyet yolunu şaşırmış ve kaybeder. Böylece de hem dünyada, hem âhirette şeytanların yâr ve yarânı olmuş olur. Şeytanlarla oturup kalkmak ise, kâfirin *"Keşke seninle benim aramda, gün doğuşu ile, gün batışı arası kadar (iki doğu arası kadar) uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın!"* şeklindeki sözünden ötürü kıyamet gününde, alabildiğine büyük bir zarar sebebidir. Anlattıklarımız ile, mal ve makam çokluğunun, hem dinî hem de dünyevî bakımdan, büyük bir noksanlık ve mahrumiyete sebep olduğu sâbit olur. Bu sâbit olunca da, *"Bu Kur'ân, iki şehrin birindeki büyük (ve zengin) bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) diyenlerin, fasit bir söz söyleyip, bâtıl bir şüphe ortaya attıkları ortaya çıkar.

Azapta Beraberlik Fayda Vermez

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ *"(Bütün temenni ve pişmanlığınız) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Muhakkak siz de, azapta ortaklarsınız"* buyurmuştur. Âyetteki "اَنَّكُمْ" cümlesi, fâil olarak mahallen merfû olup, "Size o gün, azabta ortak olmanız da fayda vermeyecektir" manasındadır. Bunun bu şekilde ifade edilmesinin sebebi, insanların, "Musibet (belâ) herkese geldiğinde, normal olur (yani insana fazla ağır gelmez)" demelerinden ötürüdür. Nitekim, **Hansâ** bu manada şöyle der:

وَلَوْ لَا كَثْرَةُ الْبَاكِينَ حَوْلِى عَلَى اِخْوَانِهِمْ لَقَتَلْتُ نَفْسِى
وَلَا يَبْكُونَ مِثْلَ أَخِى وَلٰكِنْ اَعْزِى النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأَسِّي

"Şâyet, etrafımda kardeşlerine ağlayanların o kalabalık ve çoklukları olmasaydı, derdimden dolayı kendimi öldürecektim. Fakat ne var ki, ben de herkese uyarak, ondan yana nefse taziyede bulunuyorum". Binâenaleyh Allahu Teâlâ, bu azapta müşterek oluşlarının, dünyada olduğu gibi, bir rahatlama (bir kolay geliş) sebebi olamayacağını ve bunun şundan dolayı olduğunu beyan buyurmuştur:

a) Bu azap, çok çetindir. Dolayısıyla onların her birinin kendi derdine düşmesi, diğerinin durumunu görmelerine fırsat vermez. Dolayısıyla da bu azapta ortak oluş, bir hafifleme ve rahatlama (tesellî) sebebi olamaz.

b) Başlarına aynı belâ ve musibet gelen kimselerden her biri (dünyada), birbirine ellerinden geldiğince yardımda bulunur. Böylece de bir tür rahatlama meydana gelir. Bu husus, kıyamet günü imkânsızdır.

c) İnsanın, eş ve ahbabı ile oturup kalkması, pek çok yönden teselliyi ifade eder. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, şeytan her ne kadar kâfir için de bir eş ve dost ise de, onunla oturup kalkmanın kıyamette bir teselli ve cezayı hafifletme vasıtası olmayacağını beyân buyurmuştur. **İbn Mücâhid**'in kitabında, **İbn Âmir**'in, elifin kesresi ile "**inneküm**"; diğer kıraat imamlarının ise, elifin fethasıyla "**enneküm**" şeklinde okudukları yazılmıştır. Allah en iyi bilendir.

Risâletin Doğru Yolu

اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِى الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِى وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِىٓ اُوحِىَ اِلَيْكَ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ﴿٤٤﴾ وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَآ اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

"Artık (Resûlüm), o sağırlara sen mi duyuracaksın, yahut o körlere, o apaçık bir dalalette bulunan kimselere sen mi yol göstereceksin! Eğer seni kesin olarak vefat ettirsek, şüphe yok ki onlardan biz intikam alırız, yahut va'dettiğimiz (azabı), behemehal onlara gösteririz. Çünkü biz, onların üstünde iktidar sahipleriyiz. Binâenaleyh sen, sana vahyolunana kuvvetle sarıl. Muhakkak ki sen, dosdoğru bir yol üzerindesin. Şüphesiz o Kur'ân senin için de, kavmin için de bir zikir (hatırlatma)dır. Siz ondan sorumlu olacaksınız. Senden evvel gönderdiğimiz peygamberlere, biz o Rahmân'dan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız bir sor" (Zuhruf, 40-45).

İnatçı Müşriklerin Körlüğü

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette onları kör gibi davranan kimseler olarak niteleyince, bu âyette de sağırlar ve körler olarak nitelemiştir. Bu ne

güzel bir sıralamadır. Çünkü insan, ilk defa dünyayı elde etme çabasına girdiğinde, tıpkı gözünde hafif bir pus meydana gelmiş gibi olur. Sonra her ne zaman bu işlerle iştigali artarsa, maddeye olan meyli de o nispette çoğalır, manevî şeylerden yüz çevirişi doruk noktasına ulaşır. Çünkü aklî ilimlerde şöyle bir kural vardır: Bir şeyi çokça yapmak, insanda o hususta köksalmış birtakım melekelerin oluşmasına sebep olur. Böylece bu insan, o hafif pustan, kör gibi bakmaya geçer. Aynı hali günlerce devam ettirdiğinde de, kör gibi olma durumundan, bizzat körlüğe geçer. Binâenaleyh âyetteki tertip, yakinî ve aklî delillerle sâbit olan şeye uygun ne güzel bir sıralamadır.

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kavmini dine çağırmaya gayret gösteriyor, ama onlar bundan dolayı küfürde ısrara kesin olarak karar veriyor ve azgınlıklarını sonuna kadar sürdürme niyeti içine giriyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ *"Artık (Resûlüm), o sağırlara sen mi duyuracaksın, yahut o körlere sen mi yol göstereceksin?"* buyurmuştur. Bu, "Onlar senden ve senin dininden öylesine nefret etmişlerdir ki, sen onlara Kur'ân'ı duyurmaya çalıştığında âdeta sağır gibi, mu'cizelerini gösterdiğinde de sanki kör gibi oluverdiler" demektir. Cenâb-ı Allah, bunun peşi sıra, onların sağırlıklarının ve körlüklerinin, ancak apaçık bir sapıklık içinde bulunmalarından ötürü olduğunu bildirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'i Teselli

Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetinin, onların kalplerine müessir olmadığını anlatınca, فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ *"Eğer seni kesin olarak alıp götürürsek,* yani onların başına o belâ gelmezden önce seni öldürür, içlerinden alırsak, *şüphe yok ki (senden sonra) onlardan biz intikam alırız"* buyurmuştur. Yahut da bu ifade, "Sana senin hayatında, onlara va'dettiğimiz zillet ve öldürülmeyi göstereceğiz. Çünkü biz bunu yapmaya muktediriz" demektir. Bil ki, bu söz, Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i alabildiğine teselli ettiğini göstermektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetinin onlarda tesirli olmadığını beyân buyurmuştur. Ümit kesmek, iki rahatlıktan biridir. Hak Teâlâ bunun peşi sıra da, onlardan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in intikamını, o hayatta iken veya öldükten sonra alacağını belirtmiştir ki, bu da bir teselli vesilesidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, emirlerine sımsıkı sarılmasını ferman buyurarak, فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ *"Haydi sen,* bunun

hak olduğuna inanarak ve gereğince amel ederek, *sana vahyolunana kuvvetle sarıl."* Çünkü bu, ancak dinde sapanların saptığı dosdoğru bir yoldur" demiştir.

Cenâb-ı Hak, dinî menfaatler hususunda dine sarılmanın tesirini beyan edince, dünyevî menfaatler hususunda bunun tesirini de anlatarak, وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ *"Şüphesiz o Kur'ân, senin için de kavmin için de bir zikirdir"* yani "Bu, hem senin için, hem de, "Allah'ın bu büyük kitabı indirdiği kişi, falan soy ve kabiledendir" denileceği için, kavmin için büyük bir şereftir" buyurmuştur. Bil ki bu âyet, insanın mutlaka güzel övgü ve iyi nam bırakmaya rağbet göstermesi gerektiğine delâlet eder. Eğer iyi nâm, teşvik edilen bir husus olmasaydı, Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz bu Kur'ân, senin için de kavmin için de bir zikirdir (şereftir)"* demek suretiyle, bunu Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir nimet olarak zikretmezdi; **Hz. İbrahim** (a.s) de, *"Benden sonraki (insanlar) arasında, benim için güzel bir nâm bırak"* (Şuarâ, 84) diye duâ ederek bunu istemezdi. Bir de güzel nâm, şerefle geçirilmiş bir hayatın yerini tutar, hatta böylesi bir hayattan daha üstündür. Çünkü hayatın tesiri, ancak o insanın bulunduğu yerde olur. Ama güzel nâmın iz ve tesirleri, her yerde ve her zamanda görülür.

Sorgu

Allahu Teâlâ sonra da وَسَوْفَ تُسْئَلُونَ *"Siz ondan sorumlu olacaksınız"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Kelbî,** "Bu, "Bizim size, bu güzel nâmı in'âmımızın şükrünü yerine getirip-getirmediğiniz sorulacak" manasındadır.." derken,

2) **Mukâtil,** "Bununla, "Kim yalan söylerse, niçin yalan söylediği sorulacak ve bu soru, onu azarlamak ve utandırmak için sorulacak" manası kastedilmiştir."

3) Bu, "Sizler, mükellef olduğunuz şeyleri yerine getirip-getirmediğinizden hesaba çekileceksiniz" demektir.

Bil ki kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edip, ona buğzetmeleri hususundaki en kuvvetli sebep, onun putperestliği yadırgaması ve kabullenmemesidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, putlara ibadeti yadırgamanın, sadece onun dininin özelliklerinden olmayıp, bütün peygamberlerin de, putperestliği yadırgamada müttefik olduklarını beyân ederek, *"Senden evvel gönderdiğimiz peygamberlere, biz o Rahman'dan başka*

tapılacak tanrılar yapmış mıyız bir sor?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, "Ehli kitabın, **Tevrât** ve **İncil**'e mensup olmuşlardan mü'minlerine sor, onlar sana, hiçbir peygamberin dininde putlara tapmanın yer almadığını söyleyeceklerdir. Binâenaleyh bu husus bütün peygamberlerin ittifak ettiği bir husus olduğuna göre, müşriklerin bunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir buğz sebebi kılmamaları gerekir" demektir.

İkinci görüş: Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Mirac için Mescid-i Aksâ'ya götürülünce, Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) için, **Hz. Âdem** (a.s)'i ve zürriyetinden gelen bütün peygamberleri diriltti. **Cebrâil** (a.s) ezân okudu, sonra da kâmet getirdi, *"Ey Muhammed, öne geç ve onlara namaz kıldır.."* dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) namazı bitirince, **Cebrâil** (a.s) ona, *"Ey Muhammed, "Senden evvel gönderilen peygamberlere, o Rahman'dan başka tapılacak tanrılar yapılmış mı sor?"* dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Hiçbir şey sormuyorum, çünkü bunda şüphem yok"* cevabını verdi.

"Sor" Burada "Araştır, Düşün" Manasınadır

Üçüncü görüş: Sorma mümkün olmayan bir hususta, "sor" demek ile, "Bak, araştır, istidlâlde bulun" manası kastedilir ki, bu tıpkı bir kimsenin, "Yeryüzüne, "nehirlerini kimin kazdığını, ağaçlarını kimin diktiğini ve meyvelerini kimin topladığını sor. Eğer o sana diliyle cevap vermezse bile, lisan-ı hâliyle cevap verir" demesi gibidir. İşte burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendinden önce geçmiş peygamberlere bir şeyler sorması (aklen) imkânsızdır. Dolayısıyla bu ifade, "Bu meseleyi aklınla araştır, anlayışınla incele.." manasınadır. Allah en iyi bilendir.

Tebliğ Karşısında: Firavun

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَآ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَاۡئِهٖ فَقَالَ اِنِّى رَسُوْلُ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ
﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمْ بِاٰيَاتِنَآ اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُوْنَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرِيْهِمْ مِنْ اٰيَةٍ
اِلَّا هِىَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوْا يٰٓاَيُّهَ
السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ اِنَّنَا لَمُهْتَدُوْنَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ
الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُوْنَ ﴿٥٠﴾ وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهٖ قَالَ يٰقَوْمِ اَلَيْسَ لِى مُلْكُ

مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهَارُ تَجْرِى مِنْ تَحْتِىۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا
الَّذِى هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَآ اُلْقِىَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَآءَ
مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُۚ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ
﴿٥٤﴾ فَلَمَّآ اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا
وَمَثَلًا لِلْاٰخِرِينَۚ ﴿٥٦﴾

"Andolsun ki biz, Musâ'yı da âyetlerimizle, Firavun'a ve idare kadrosuna peygamber olarak gönderdik de, o, "Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim" dedi. Fakat onlara âyetlerimiz gelince, bir de ne görsünler; onlar bunlara gülüyorlar. Biz onlara herhangi bir âyet gösterdiğimizde bu mutlaka öbürlerinden daha büyük olurdu. Onlar belki dönerler diye azap ile yakaladık. Dediler ki: "Ey sihir yapan, bizim için, Rabbine, sana va'dettiği şekilde dua et. Muhakkak ki (o zaman) doğru yola kavuşturuluruz." Fakat biz onlardan azabı giderince, bir de bakarsın ki, verdikleri sözü bozmuşlar! Firavun, kavmi içinde haykırdı ve "Ey kavmim, Mısır mülkü ve altımda akan şu ırmaklar benim değil mi? Hâlâ gözünüzü açmayacak mısınız? Yoksa ben, o (Musa'dan) hayırlı değil miyim? O, değersizdir. Neredeyse meramını bile ifade edemiyor. Öyle ya onun üstüne altın bilezikler atılmalı, yahut beraberinde, peş peşe gelen ve (onu tasdik eden) melekler bulunmalı değil miydi?" dedi. Böylece kavmini küçümsedi. Onlar da ona itaat ettiler. Doğrusu, onlar fâsıklar gürûhu idiler. Nihâyet onlar bizi gazaplandırınca, onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk. Onları, bu halleriyle sonradan gelen ümmetler için ibret verici bir selef ve bir misal yaptık"
(Zuhruf, 46-56).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki burada, **Hz. Musâ** (a.s) ile **Firavun** kıssasının yeniden ele alınmasının maksadı, daha önce geçen o sözü anlatmaktır. Çünkü Kureyş kâfirleri, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini, fâkir olması ve malı-makamı olmaması sebebiyle tenkit etmişlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, doğru

oluşunda hiçbir akıllının şüphe etmeyeceği o net ve kesin mu'cizeleri **Hz. Musâ** (a.s)'ya verdikten sonra, tıpkı Kureyş kâfirlerinin ileri sürdüğü şüpheleri **Firavun**'un da ona karşı ileri sürdüğünü ve "Ben malı çok ve makamı yüksek bir zenginim. Baksanıza, Mısır'ın padişahı benim. Şu çaylar ve nehirler, ayaklarımın altından akıyor. **Musâ** (a.s) ise, fakirdir, önemsiz kişidir. Üstelik dili kekemedir, meramını ifade edemez. Fakir olan, nasıl Allah tarafından, zengin ve büyük bir hükümdara elçi olarak gönderilmiş olabilir?" dediğini belirtmiştir. Böylece **Firavun**'un ileri sürdüğü bu şüphenin, Mekke kâfirlerinin ileri sürdüğü, *"Bu Kur'ân, iki şehrin (Mekke ve Tâif'in) birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) şeklindeki iddialarının aynısı olduğu görülür. Bu şüpheyi **Firavun, Hz. Musâ** (a.s)'ya karşı ileri sürmüştür.

Resûle Karşı Çıkmak Nafile

Cenâb-ı Hak, *"Daha sonra onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın burada da kıssayı anlatmasının maksadı, şu iki hususu ortaya koymaktır:

1) Kâfir ve câhil kimseler, hep bu tutarsız iddia ve çarpık şüphe ile peygamberlere karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla buna iltifat edilmez ve buna aldırış edilmez.

2) **Firavun,** dünyada eriştiği bunca güce ve kudrete rağmen, ezilmiş ve yerle bir edilmiştir. Binâenaleyh senin düşmanlarının durumu da böyle olacaktır. Böylece, bu kıssanın burada yeniden anlatılışının maksadının, daha evvel geçtiği yerdeki maksadın aynısı olmadığı; aksine burada, bununla müşriklerin o şüphelerine cevap verme maksadı güdüldüğü anlaşılır. Demek ki kıssa burada tekrar edilmiş değildir. Bu, güzel inceliklerden birisidir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bu, âyetin lafızlarının tefsiriyle ilgilidir. Allahu Teâlâ, **Hz. Musâ**'yı âyetleriyle, yani ona verdiği mu'cizelerle, **Firavun**'a ve **Firavun**'un idare kadrosuna gönderdiğini; böylece **Hz. Musâ** (a.s)'nın, *"Ben, âlemlerin Rabbinin elçisiyim"* dediğini, onlara bu mu'cizeleri getirince, onların bu mu'cizelere güldüklerini bildirmiştir.

Denildiğine göre, **Hz. Musâ** (a.s) asâsını atınca, o bir ejderhâ oluverip, onu eline alınca da, yine asâ olunca, onlar güldüler. Yine **Hz. Musâ** (a.s)

onlara elini, yed-i beyzâ (parıl parıl parlayan bir el) olarak gösterip, sonra eski haline çevirince, gülüverdiler.

Eğer "لَمَّا" edatına, "sürpriz durum, ansızın olma" manasını ifade eden "إِذَا" ile nasıl cevap verilebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu müfâcee (sürpriz) bildiren fiil ile birlikte, mukadder (mahzûf) bir şey vardır. Buna göre sanki, "o, âyetlerimizi onlara getirdiğinde, tam güldükleri sırada susup kaldılar" denilmektedir.

Birbirinden Büyük Mu'cizeler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا *"Biz onlara herhangi bir âyet getirdiğimizde, bu mutlaka öbürlerinden daha büyük olurdu..."* buyurmuştur. Buna göre şâyet, "Bu ifadenin zahiri, bunlardan her birinin diğerinden daha üstün olduğunu göstermektedir; oysa ki bu, imkânsızdır" denilirse biz deriz ki, bu şeylerden her birinin, fazilet bakımından doruk noktada bulunduklarını ifade etme hususunu iyice anlatmak kastedildiğinde, insanlar arasında o mu'cizelere bakıp da, "Bu, berikinden daha üstündür" denildiğinde, ikinci şahsın, "Hayır, ikincisi daha üstündür"; üçüncüsünün, "Hayır, üçüncüsü daha üstündür!" diyebileceklerin bulunması anlamında olmak üzere, bu söz zikredilmiş olabilir. Bu durumda bu şeylerden her biri hakkında, "Bu, berikisinden daha üstündür" ifadesi kullanılmış olur.

Dönüş Ümidiyle Cezalandırma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *"Onları, belki dönerler* yani küfürden imana dönerler *diye, azab ile yakaladık"* buyurmuştur. **Mu'tezile** şöyle der: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini istediğine ve bu kesin mu'cizeleri, küfürden imana dönmelerini istediği için göstermiş olduğuna delâlet eder." Müfessirler, âyetteki, "**azâb**" kelimesine, Allahu Teâlâ'nın, tufan, çekirge, bit, kurbağa istilâsı, kan ve biçim değiştirme... gibi, onlara musallat kıldığı şeyler kastedilmiştir, demişlerdir.

Hz. Musâ (a.s)'ya "Büyücü!" Hitabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقَالُوا يَا أَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ *"Dediler ki: "Ey büyücü, bizim için Rabbine, sana va'dettiği şekilde dua et. Muhakkak biz (o zaman) doğru yola kavuşturuluruz"* buyurmuştur. Buna göre şâyet, "Onlar bir yandan, *"Muhakkak biz (o zaman) doğru yola kavuşturuluruz.."* derlerken, daha nasıl, **Hz. Musâ** (a.s)'ya, *"Ey büyücü..."* diyebilmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Onlar, mahir, âlim ve bilgin bir kimseye, sihirbaz diyebiliyorlardı. Çünkü onlar, sihiri, gözlerinde çok büyütmüşlerdi. Ki bu tıpkı, zamanımızda, kâmil ve ileri derecedeki bir âlim hakkında, "O, âdeta büyüledi..." denilmesi gibidir.

b) Bu ifâde, insanların iddiasına ve **Firavun**'un kavmince inanıldığı şekilde söylenmiş bir ifade olup, tıpkı başka bir âyetteki "(kendi iddian ve inancına göre), kendisine zikrin indirildiği şahıs! *"Muhakkak ki sen, mecnûnsun"* (Hicr, 6) ifadesi gibidir.

c) Onların, "اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ" şeklindeki sözleri, aksine karar vermiş ve inanmış oldukları halde söylenmiş bir sözdür. Baksana, Cenâb-ı Hak, *"Fakat biz onlardan azabı giderince, bir de bakarsın ki, verdikleri sözü bozmuşlar..."* buyurmuştur. Binâenaleyh, onların, o kelamı sihir diye nitelemeleri, *"Onların, biz hidâyete erdirilmişleriz..."* şeklindeki sözlerine ters düşmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan o azabı giderince, onların o ahdi bozduklarını da beyân etmiştir.

Firavun'un Kavmine Hitabı

Cenâb-ı Hak, **Firavun**'un, **Musâ** (a.s)'ya olan davranışını nakledince, kavmine karşı olan davranışını da naklederek, وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهٖ *"Firavun, kavmi içinde haykırdı..."* buyurmuştur. Ki bu, **Firavun** bu şekilde haykırdı ve "Ey kavmim, Mısır mülkü ve altımdan akan şu ırmaklar, yani Nil'den, kollar halinde akıttığımız şu çaylar benim değil mi?" dedi. Bu nehirlerin büyükleri dört tane olup, bunlar Melik Nehri, Tolon Nehri, Dimyât ve Tınnîs nehirleridir. Bu nehirlerin, onun köşkünün altından aktığı söylenmiştir. Sözün özü şudur: **Firavun,** malının çokluğu ve makamının kuvvetli oluşu ile, kendisinin üstünlüğüne istidlâlde bulunmuş ve اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا الَّذِ هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ *"... Yoksa ben, o (Musâ'dan) hayırlı değil miyim? O, değersizdir. Neredeyse meramını bile ifâde edemiyor.."* demiştir. **Firavun,** مَهِينٌ *"değersiz"* sözü ile, **Hz. Musâ** (a.s)'nın fakir oluşunu, durumunun ve hâlinin zayıflığını; "وَلَا يَكَادُ يُبِينُ" ifadesiyle de, dilindeki peltekliği kastetmiştir.

Âlimler, bu ifadenin başındaki "اَمْ" edâtının hangi manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak **Ebû Ubeyde,** bu ifadenin mecazî manasının, بَلْ اَنَا خَيْرٌ "Hayır, doğrusu ben daha hayırlıyım.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Buna göre önceki söz, *"Halâ gözünüzü açmayacak mısınız?"* sözünün sonunda tamamlanmış; daha sonra da, söze yeniden başlanarak "بَلْ اَنَا خَيْرٌ" anlamında "اَمْ اَنَا خَيْرٌ" denilmiştir. Diğerleri ise, buradaki "اَمْ" edatının muttasıl "اَمْ" olduğunu, çünkü takdirin, اَفَلَا تُبْصِرُونَ اَمْ

تُبْصِرُونَ "gözünüzü açmayacak mısınız, yoksa açacak mısınız?" şeklinde olduğunu; ancak ne var ki, "اَنَا خَيْرٌ" ifadesinin "تُبْصِرُونَ" yerinde getirildiğini; zira, Arapların bir kimseye, اَنْتَ خَيْرٌ *"Sen hayırlısın"* dediklerinde, bundan, o kimsenin yanında basiretli kimselerin bulunduğunun anlaşıldığını söylerlerken, bir üçüncü grup da, ilgili sözün, "اَمْ" sözünün sonunda tamamlandığını, "اَنَا خَيْرٌ" ifadesiyle ise, yeni bir söze başlandığını; zira ifâdenin takdirinin, "Gözünüzü açmayacak mısınız, yoksa açacak mısınız?" şeklinde olduğunu; ancak ne var ki, sadece "اَمْ" lafzının zikredilmesiyle yetinildiğini ve bunun, senin tıpkı bir başkasına, "bilecek misin, yoksa yemeyecek misin?" anlamında olmak üzere, "Yiyecek misin, yoksa?!.." demen gibi olduğunu, kısaltma yapmak için, sadece "اَمْ" kelimesini zikretmekle yetindiğini; âyette de, işte böyle olduğunu söylemişlerdir.

İfadesinin Düzgünlüğü

Buna göre şâyet, "**Hz. Musa** (a.s), *"Dilimden de düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar.."* (Tâhâ, 27-28) diyerek, Cenâb-ı Hakk'tan, dilindeki o peltekliği gidermesini istememiş midir? Allah bunu ona verdiğini, *"Ey Musâ, istediğin sana verilmiştir.."* (Tahâ, 36) sözüyle belirtmemiş midir? Dolayısıyla, **Firavun** daha ne hakla, bu pelteklikten dolayı onu ayıplayıp kınıyor?!." denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Firavun, "وَلَا يَكَادُ يُبِينُ" sözüyle, "O, iddia ettiği şeyde doğru olduğuna dair delilini bile, neredeyse açıklayamıyor..." manasını kastetmiştir; yoksa, "o, konuşamıyor, söz söyleyemiyor.." manasını kastetmemiştir.

b) **Firavun, Hz. Musâ** (a.s)'yı önceki haline bakarak ayıplamıştır. Çünkü, **Hz. Musâ** (a.s), dilinde böyle bir tutukluk olduğu halde, **Firavun**'un yanında uzun zaman kalmıştır. **Firavun, Hz. Musâ** (a.s)'yı, daha önce bildiği peltekliğe nisbet etmiştir. Zira **Firavun,** Allah'ın, bu kusuru ondan izâle ettiğini bilmiyordu..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ *"Öyle ya, onun üstüne altın bilezikler atılmalı... değil miydi?"* buyurmuştur. Bu ifadeyle, şu kastedilmiştir: O kavmin örfü şu idi: Onlar birisini lider ve reis yaptıklarında, onu altın bilezikler ve gümüş halkalarla süslerlerdi. **Firavun** da, **Musâ** (a.s)'dan, işte böylesi bir durum talep etmiş ve bunu görmeyi arzulamıştır.

Kıraat imamları, âyetteki "أَسْوِرَةٌ" kelimesinin okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı "**esvire**", diğerleri "**esâvire**" şeklinde okumuşlardır. O halde "**esvire**", "**sivâr**" kelimesinin çoğulu olup, "cem-i kıllet"

veznidir. Bu tıpkı, senin "حِمَارٌ" (cemi, أَحْمِرَةٌ) (eşekler) "غُرَابٌ" (cemi, أَغْرِبَةٌ) (kargalar) demen gibidir. Bunu, "أَسَاوِرَةٌ" esâvire okuyanlara gelince, bu, **"esâvir"** kelimesinin, **"isvar"** kelimesinin çoğulu olmasından dolayıdır. Bu da, bilezik anlamına gelmektedir. O halde, "أَسَاوِرَةٌ" kelimesindeki tâ, "أَسَاوِيرُ" kelimesindeki yâ'dan bedel tutulmuş olup, bu tıpkı, "بِطْرِيقٌ" (cemi, بَطَارِقَةٌ), (lider, papaz - liderler..) "زِنْدِيقٌ" (cemi, زَنَادِقَةٌ) (zındıklar) ve فِرْزِينٌ (cemi, فَرَازِنَةٌ) kelimeleri gibidir. Böylece, "أَسَاوِرَةٌ" kelimesi, "أَسْوَارٌ" kelimesinin çoğulu olmuş olur..

Sözün özü şu tek noktaya varıp dayanır: Bu da, **Firavun**'un, "Ben mal ve makamca daha ileriyim; binâenaleyh, benim ondan daha üstün olmam gerekir. Dolayısıyla, **Musâ**'nın Allah'ın elçisi olması imkânsızdır. Zira, nübüvvet makamı, hizmet edilmeyi gerektirir. Şerefli olansa, bayağı olana nasıl hizmet edebilir?!" demiş olmasıdır. Sonra, bu yanlış mukaddime, yani, "mal ve makamca ileri olan daha üstün olur.." şeklindeki söz, Mekke müşriklerinin, *"Şu Kur'ân, iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) şeklindeki sözlerinde kendisine tutundukları mukaddimenin bizzat aynısıdır.

Daha sonra Firavun, أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلٰئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ *"... yahut beraberinde, peş peşe gelen (ve onu tasdik eden) melekler bulunmalı değil miydi?"* demiştir. Âyetteki "مُقْتَرِنِينَ" kelimesiyle "مُقَرَّنِينَ بِهِ" manasının kastedilmiş olması ve bu ifadenin senin, قَرَنْتُهُ بِهِ فَاقْتَرَنَ "Onu ona yaklaştırdım, o da yaklaştı" şeklindeki sözünden iştikak etmiş olması muhtemel olduğu gibi, Arapların تَقَارَنُوا "Birbirlerine yaklaştılar" şeklindeki sözlerinden de iştikak etmiş olması mümkündür. **Zeccâc**, "bu ifadenin de, onun nübüvvetinin doğruluğunu teyit etmiş olurlar.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Halka Kendini Empozesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ *"Böylece kavmini küçümsedi. Onlar da ona itaat etti.."* buyurmuştur ki, bu, **"Firavun,** kavminden **Hz. Musa**'nın kendilerine emrettiği şeyleri hafife almalarını, ona aldırmamalarını istedi de, onlar da ona uydular, **Firavun**'a itaat ettiler. Zira onlar, "fâsık bir topluluk idiler." Çünkü onlar, bu fâsık câhile itaat etmiş, onun sözünü dinlemişlerdi.

Firavun'un Cezalandırılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ *"Nihâyet onlar bizi gazaplandırınca, onlardan intikam aldık.."* buyurmuştur. Anlatıldığına göre **İbn**

Cüreyc, bir şeye kızmış ve kendisine, "Ey **Ebû Hâlid,** sen de öfkelenir misin?.." denildiğinde, o, "Sabırları, vakarı ve ağırbaşlılığı yaratan (Allah) da öfkelenmiştir. Zira Allah, *"Nihâyet onlar bizi gazaplandırınca.."* buyurmuştur" dedi.

Bil ki, gerek "öfkelenme" gerekse "intikam alma" ifadelerinin Allah hakkında kullanılması imkânsız olan şeylerdendir. Bu demektir ki, bu iki ifadeden her biri, kendileri hakkında te'vîle başvurulması gerekli olan müteşabih lafızlardandır. Allah hakkında "öfke"nin kullanılması, "cezalandırmayı dilemesi"; "intikâm" ise, geçmiş bir suçtan dolayı, cezâlandırmayı istemesi anlamındadır.

Selef

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرِينَ *"Onları, bu halleriyle sonradan gelen ümmetler için, ibret verici bir selef ve bir misal yaptık.."* buyurmuştur. **Selef,** amel-i sâlih, ya da güzel borç gibi, daha önce yapmış olduğun her şeye denilir. Yine "**selef**", "gelmiş geçmiş atalar, akrabalar" demek olup, müfredi "**sâlifun**"dur. **Tufeyl**'in, kavmine ağıt yakarken söylediği şu beyit de bu anlamdadır:

مَضَوْا سَلَفًا قَصْدَ السَّبِيلِ عَلَيْهِمُ وَضَرْفُ الْمَنَايَا بِالرِّجَالِ تَقَلُّبُ

"Onlar, en doğru ve müstakim yol üzere oldukları inancı üzere, atalarımız olarak gelip geçtiler.. Zamanın, insanların başına getirdiği musibetler ise, (bazen) her şeyi altüst eder."

Bu izaha göre **Ferrâ** ve **Zeccâc,** "Sonrakiler, sayesinde öğüt alsınlar diye, onları önce geçenler kıldık. Yani, "Biz onları, ümmet-i Muhammed'in kâfirleri için bir selef kıldık..." demektir" demişlerdir.

Kıraat imamlarının ekserisi, fetha ile, "سَلَفًا" (selefen) şeklinde okumuşlardır ki, bu, daha önce söylediğimiz gibi, "**sâlif**" kelimesinin çoğuludur. **Hamza** ve **Kisâî** ise lâm'ın ve sîn'in dammesiyle, "**sülüfen**" diye okumuşlardır. Bu da, "**selef**" kelimesinin çoğuludur. Leys, Arapların, "önce geçmiş, yaşamış" anlamında olmak üzere, lâm harfinin dammesiyle "سَلَفَ - يَسْلُفُ - سُلُوفًا - سَلَفًا" kelimesini kullandıklarını söylemişlerdir.

Mesel

Cenâb-ı Hak, *"ve bir misal yaptık"* buyurmuştur ki, O, bununla, "Onlardan sonra gelenler için bir öğüt, bir âyet ve bir ibret vesilesi..." manasını murat etmiştir. **Ebû Ali el-Farisî** şöyle der: "Buradaki mesel kelimesi, kendisinden çoğul manasının kastedildiği tekil bir kelimedir. İşte bundan

dolayı, "**selefen**" kelimesine atfedilebilmiştir. "**Mesel**" kelimesinden, birden fazla sayıdaki şeylerin kastedilebileceğinin delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah şöyle bir mesel irâd etti: Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul, bir de (hür) bir zât ki, kendisine tarafımızdan güzel bir rızk nasip etmişiz de (...)"* (Nahl, 75) âyetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, buradaki "mesel" kelimesinin muktezasına, iki şeyi sokmuştur. Allah en iyisini bilendir.

Hz. İsa (a.s) ve Müşrikler

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا ءَأَلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَآءِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُمْ مَلَٰٓئِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾

"Meryem oğlu bir misâl olarak (öne) atılınca, hemen senin kavmin bundan, yüz çevirirler. Dediler ki: "Bizim tanrılarımız mı iyi, yoksa o mu?" Bunu sana, bir mücadeleden başka bir (maksatla) irâd etmediler. Daha doğrusu onlar, çok düşman bir topluluktur. O, İsrailoğullarına bir misal yaptığımız bir kuldan başka bir şey değildi. Eğer biz dileseydik, sizin yerinize, yeryüzünde yerinizi alacak melekler yaratırdık. Şüphe yok ki, o, saatin ilmidir. Artık buna karşı, sakın şüpheye düşmeyin. Bana tâbi olun. Bu, doğru bir yoldur. Sakın sizi şeytan çevirmesin. Çünkü o, gerçekten sizin apaçık bir düşmanınızdır" (Zuhruf, 57-62).

Âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Müşriklerin Dalaletleri**

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrede, o müşriklerin pek çok çeşitli küfürlerinden bahsetmiş ve onlara pek çok yönden cevap vermiştir. Onların küfürleri şunlardır:

1) *"Kullarından kimi O'na bir cüz isnât ettiler"* (Zuhruf, 15) âyetinin ifade ettiği husus.

2) *"Onlar, Rahman'ın bizzat kulları olan melekleri de dişiler yaptılar..."* (Zuhruf, 19) âyetinin ifade ettiği husus..

3) *"Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"* (Zuhruf, 20) âyetinin ifade ettiği husus..

4) *"Şu Kur'ân, iki şehrin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?.."* (Zuhruf, 31) âyetinin ifade ettiği husus.

5) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet (Zuhruf, 57)... Âyetin lafzı, sadece, Meryem oğlu bir misâl olarak getirilince, o kavmin bağırıp çağırmaya, gürültü yapmaya başladıklarına delâlet ediyor. Ama, bu misâlin nasıl olduğu, hangi şey hakkında olduğuna gelince, âyetin lafzı buna delâlet etmemektedir.

Nüzul Sebebi

Müfessirler bu hususta şunları ileri sürmüşlerdir ki, hepsi de ihtimâl dahilindedir:

1) Kâfirler, Hıristiyanların, **Hz. İsa** (a.s)'ya taptıklarını duyunca, "Onlar, İsâ'ya tapıyorlar; oysa, bizim ilâhlarımız, İsâ'dan daha iyidir" dediler. Onlar bu sözü, kendileri meleklere taptıkları için söylediler.

2) Rivâyet edildiğine göre, *"Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz.."* (Enbiya, 98) âyeti nazil olunca, **Abdullah İbnu'z-Ziba'râ,** "Bu, bize ve ilâhlarımıza mı, yoksa bütün ümmetlere şamil bir hüküm mü?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hayır, bütün ümmetlere şamil bir hüküm"* buyurdu. Bunun üzerine **Abdullah,** "Ben seni yendim; Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki sen, **Meryem oğlu İsa**'nın peygamber olduğunu iddia etmedin mi? **İsa** ve annesini hayırla yâd etmiyor muydun? Sen, Hıristiyanların, **İsa** ve annesine; Yahudilerin, **Üzeyr**'e taptıklarını ve meleklere de tapıldığını biliyorsun.. Binâenaleyh, eğer bunlar cehennemde olacaklarsa, biz, bizim ve ilâhlarımızın onlarla beraber olmasına çoktan razıyız..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu, kâfirler güruhu sevindiler, güldüler ve çığlıklar attılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Şüphe yok ki, kendileri için bizden en güzel (bir saadet) sebkat etmiş olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* (Enbiyâ, 101) âyetini indirdi. İşte bu âyet de (Zuhruf, 57) o zaman nazil oldu. Buna göre mana, **"Abdullah İbnu'z-Ziba'râ, Meryem oğlu İsa**'yı bir misal getirip, Hıristiyanların **İsa**'ya ibadet etmeleri sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'le mücadele edince, إِذَا قَوْمُكَ "Bir de ne

görelim, senin kavmin Kureyş, مِنْهُ يَصِدُّونَ bu meselden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'in susturulmasını görmeleri sebebiyle sevinçlerinden çığlıklar attılar, büyüklendiler ve gülmeye başladılar." Çünkü örf, taraflardan birisi, davasını savunamayıp acze düştüğünde, ikinci tarafın çığlıklar atması ve bundan sevinç duyması şeklinde cereyan edegelmiştir. وَقَالُوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ *"Dediler ki: "Bizim tanrılarımız mı iyi, yoksa o mu?"* Yani, "Sence bizim ilâhlarımız (melekler) **İsa**'dan daha iyi değil midir? Binâenaleyh **İsa** cehennem odunu olduğuna göre, bizim ilâhlarımızın durumu ise, daha hafif ve daha ehven olur!.." demektir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), Hıristiyanların, **Hz. İsa**'ya taptıklarını ve O'nu, kendilerinin ilâhı kabul ettiklerini anlatınca, Mekke kâfirleri de, **"Muhammed,** tıpkı Hıristiyanların, **Mesih**'i kendilerinin ilâhı kabul etmeleri gibi, bizim de, kendisini bizim ilâhımız kabul etmemizi istiyor.." dediler ve işte bu durumda, "Bizim ilâhlarımız mı yoksa o mu?", yani, "Bizim ilâhlarımız mı yoksa, **Muhammed** mi daha hayırlıdır?" dediler ve bu sözü, **"Muhammed,** bizi, kendisine tapmaya davet ediyor; halbuki atalarımız ise, bu putlara tapmanın gerekli olduğunu iddiâ etmişlerdi. Bu iki şeyden birisinin mutlaka yapılması gerekli olduğuna göre, bu putlara tapmak daha uygun olur.. Çünkü, atalarımız ve geçmişlerimiz, putlara tapma hususunda mutabakata varmışlardı. Ama, **Muhammed** ise, bizim kendisine tapmamız hususunda ithâma maruz bir kişidir. Binâenaleyh, putlara tapmakla meşgul olmak daha evlâ olur.." dedikleri için bu sözü söylediler. Cenâb-ı Hak ise, "Biz, **İsa**'ya tapmanın güzel bir yol olduğunu söylemedik.. Tam aksine bu, bâtıl ve yanlış bir yoldur.. Çünkü İsa, sadece, bizim kendisine in'âmda bulunduğumuz bir kuldur. Durum böyle olunca da, onların, **"Muhammed,** bizim, kendisine tapmamızı istiyor" şeklindeki sözleriyle ortaya attıkları bu şüphenin, zail olduğu..." şeklinde beyanatta bulunmuştur. İşte bu üç açıklama, âyetin lafzının, bunlardan her birine muhtemel olduğu şeyler cümlesindendir.

İKİNCİ MESELE

Nâfî, İbn Âmir, Kisâî ve **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr,** sâd harfinin dammesi ile, "يَصُدُّونَ" (yasuddûne) şeklinde okumuşlardır ki, bu, **Ali İbn Ebî Talib**'in; diğer kıraat imamları ise, sâd harfinin kesresi ile okumuşlardır ki, bu da **İbn Abbas**'ın kıraatidir. Âlimler, bu kelimenin manası hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Kisâî,** bu iki okuyuşun, tıpkı "يَعْرُشُونَ" veya "يَعْرِشُونَ" (çardak kuruyorlar...) "يَعْكُفُونَ" veya "يَعْكِفُونَ" "kapanıyorlar, devam

ediyorlar.." kelimelerinde olduğu gibi, aynı anlamda olduklarını söylerken, bazıları bu iki kullanış arasında fark bulunduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu kelimenin sâd'ın dammesi ile okunması halinde, bu kelime "اَلصُّدُودُ" mastarından olur ve mana, "İşte bu meselden dolayı haktan yüz çevirip dönüverdiler.." şeklinde olur. Ama, kesre ile okunması halinde, kelimenin anlamı "çığlık attılar, sevindiler, gürültü yaptılar.." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** ikincisi uzatılmak suretiyle, iki hemze ile, istifham yaparak, "ءَاٰلِهَتُنَا" **(e âlihetunâ)** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, tek hemze ve med ile istifham tarzında "اٰلِهَتُنَا" **(âlihetunâ),** şeklinde okunmuşlardır.

Sırf Cedelleşme Maksatları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا *"Bunu sana, bir mücadeleden başka bir (maksatla) irâd etmediler.."* buyurmuştur ki bu, "Onlar sana bu meseli, hak ile bâtılın arasındaki farkı öğrenmek maksadıyla değil, sırf cedelleşmek ve sözde, galip gelmek amacıyla zikretmişlerdir.." demektir. بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ *"Daha doğrusu onlar, düşmanlıkta çok ileri gitmiş bir topluluktur.."* Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da..."* (Enbiyâ, 98) ifâdesi, melekleri ve **Hz. İsa**'yı şümulüne almaz. Bunun böyle olduğunu şu birkaç bakımdan izah edebiliriz:

1) "مَا" kelimesi, kesinlikle, akıllı varlıkları şümulüne almaz.

2) "**Mâ**" kelimesi, çok net bir biçimde, istiğrâk ve kapsamlılık anlamını ifade etmez. Bunun böyle oluşunun delili, "كُلٌّ" ve "بَعْضٌ" kelimelerinin başına getirilerek ve meselâ, "Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınızın hepsi..." veyahut, "Siz ve Allah'ı bırakarak taptıklarınızın bir kısmı..." denilebilmesidir.

3) "Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınızın hepsi..." yahut da, "Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınızın bir kısmı..." şeklindeki sözler, karşı tarafa söylenmiş olan şifahî sözlerdir. Binâenaleyh, belki de bu sözlerin kendilerine söylenmiş olduğu kimseler arasında, meleklere ve **Hz. İsa** (a.s)'ya tapan kimseler bulunmuyordu..

4) Farz edelim ki, *"Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız..."* ifadesi, genel (umûm) bir ifâde olsun.. Ancak ne var ki, meleklere ve **İsa** (a.s)'ya saygı duyulacağına, onların ta'zim edileceğine delâlet eden nasslar, hâs ifâdelerdir. Sınırlı kavrama (husûs), genel kavrama (umûm) tercih ve takdim olunur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Mücadelenin İyi ve Kötüsü**

Mücadele etmenin kötü olduğunu söyleyenler, bu âyete tutunmuşlardır. Ancak ne var ki, biz Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın âyetleri hakkında, küfredenlerden başkası mücadele etmez.."* (Mü'min, 4) âyetinin tefsirinde, pek çok âyetin, cedelleşmenin övgüyü ve methi gerektirdiğine dalâlet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, bu iki âyetin arasını uzlaştırmanın yolu şudur: O âyetleri, hakkı ortaya koyan cedel anlamına; bu âyeti de, bâtılı ortaya koyan, onu izah eden cedel anlamına hamletmek...

İsa (a.s) Nimete Mazhar Kuldur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ *"O, bizim kendisine nimet verdiğimiz ... bir kuldan başka birisi değildir"* buyurmuştur ki bu, "İsa, ancak diğer kullarımız gibi bir kuldur. Tıpkı, **Hz. Adem**'i yaratmamız, ona nübüvvet vermek suretiyle şereflendirmemiz ve onu, olması gerektiği gibi, hayranlık uyandıran bir ibret vesilesi kıldığımız gibi, İsa'ya da lütufta bulunduk ve onu, babasız yaratmak suretiyle, bir âyet ve mu'cize kıldık" demektir. وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَٰئِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ *"Eğer biz dileseydik, tıpkı evlatlarınızı bize halef yaptığınız gibi, sizden, yeryüzünde size halef olacak melekler meydana getirir, yaratırdık."* Böylece bu husus, bizim, **İsa** (a.s)'yı, erkek olmaksızın sadece dişiden halk etmemiz gibi olurdu. Böylece de sizler, bizim ne denli üstün bir kudreti haiz olduğumuzu; üretmenin ve üremenin, melekler hakkında mümkün şeyler olduğunu; Allahu Teâlâ'nın ise, bundan yüce ve münezzeh olduğunu anlamış olurdunuz..."

Kıyamet İşareti

Cenâb-ı Hak, وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ *"Şüphe yok ki o, yani Hz. İsa, saatin ilmidir.* Yani, sayesinde kıyametin bilindiği alâmetlerden bir alâmettir." Böylece, bir şeye delâlet eden alâmet, sayesinde o şey bilinip anlaşıldığı için, "ilim" adını aldı (yani, "لَعِلْمٌ" buyuruldu). **İbn Abbas** da, bu ifadeyi "لَعَلَمٌ" (le alemün) şeklinde okumuştur ki bu, alâmet, belirti demektir. Yine bu ifade, "لَلْعِلْمُ" (lel'ılmu) şeklinde de okunmuştur. **Ubeyy İbn Kâ'b** ise, "لَذِكْرٌ" (le zikrun) şeklinde kıraat etmiştir. Konuyla ilgili hadiste şu yer almaktadır: اَنَّ عِيسَى يَنْزِلُ عَلَى ثَنِيَّةٍ فِي الْاَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ يُقَالُ لَهَا أَفِيقٌ وَبِيَدِهِ حَرْبَةٌ وَبِهَا يَقْتُلُ الدَّجَّالَ فَيَأْتِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ فِى صَلَاةِ الصُّبْحِى وَالْاِمَامُ يَؤُمُّ بِهِمْ فَيَتَأَخَّرُ الْاِمَامُ فَيُقَدِّمَهُ عِيسَى وَيُصَلِّى خَلْفَهُ عَلَى شَرِيعَةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَقْتُلُ الْخَنَازِيرَ وَيَكْسِرُ الْقَلِيبَ وَيُخَرِّبُ الْبِيَعَ وَالْكَنَائِسَ وَيَقْتُلُ النَّصَارَى اِلَّا مَنْ آمَنَ بِهِ *"İsa, elinde mızrağı olduğu halde, Arz-ı Mukaddes'te, kendisine Efîk adı verilen bir tepeye iner. Harbesi ile Deccâli*

öldürür, peşinden, imamın cemaate namaz kıldırdığı bir sırada, sabah namazında Beyt-i Makdis'e gelir. Bunun üzerine imam, geriye çekilir, fakat Hz. İsa onu yine ileri sürer ve o imamın arkasında, Hz. Muhammed'in şeriatine göre namaz kılar. Daha sonra, domuzları öldürür, haç'ı parçalar, havra ve kiliseleri tahrip eder ve kendisine inananlar hariç, Hıristiyanları da öldürür."

Cenâb-ı Hak, فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ *"Artık buna karşı, sakın şüpheye düşmeyin. Bana, yani benim hidâyet rehberi ve şeriatime tâbi olun. Bu, doğru bir yoldur, yani, sizi kendisine davet ettiğim bu şey, dosdoğru bir yoldur.."* buyurmuştur. Âyetteki, "فَلَا تَمْتَرُنَّ" ifadesi, şüphe etmek anlamında olan, "**mirye**" kökünden gelmektedir.

Cenâb-ı Hak وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ *"Sakın sizi şeytan yoldan çevirmesin. Çünkü o, gerçekten sizin apaçık bir düşmanınızdır"* buyurmuştur. Ki bu, "Atanızı cennetten çıkararak ve ondan, nûr elbisesini çekip alan o olduğu için, o şeytanın size olan düşmanlığı apaçıktır, aşikâr olmuştur.." demektir.

İsa (a.s)'nın Tebliği

وَلَمَّا جَآءَ عِيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ ۚ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

"İsa, o apaçık delilleri getirdiği zaman (şöyle) demişti: "Ben size gerçek hikmeti getirdim. Bir de, hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylerden bazısını size açıklayayım diye (geldim). Artık, Allah'tan korkun, bana tâbi olun. Şüphesiz Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbiniz. Haydi (hepiniz) O'na kulluk edin. Doğru yol budur. Sonra, aralarından hizipler (çıkıp) ihtilaf ettiler. Artık pek acıklı bir günün azabından, vay o zulmedenlere! Onlar, kendileri farkında olmayarak, (başlarına) ansızın gelecek o saatten başkasını mı gözetliyorlar?.."

(Zuhruf, 63-66).

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'nın mu'cizeleri ve apaçık vâzıh hükümleri ve kanunları getirdiği zaman قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ *"Ben size gerçek hikmeti, yani Allah'ın zâtının, sıfat ve fiillerinin bilgisini getirdim. Bir de, hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylerden bazısını size açıklayayım diye geldim..."* dediğini belirtmiştir. Bu, "**Musa**'nın kavmi, mükellefiyete dair hükümlerin bazısı hakkında ihtilaf, bazısı hakkında ittifak halinde idiler. Derken, **Hz. İsa** (a.s) onlara, o ihtilaf ettikleri meseleler hakkında doğruyu açıklamak için geldi..." demektir. Velhasıl, âyetteki "**hikmet**" kelimesi, usûlü'd-dîni, yani, itikat esaslarını; *"ihtilaf edegeldiğiniz şeylerden bazısı..."* ifadesi de, fürûu'd-dîni, yani, amelî hükümleri ifâde etmektedir.

Şâyet, "**Hz. İsa, Musa**'nın kavmine, ihtilâf ettikleri her şeyi niçin açıklamamıştır da, "bazısını" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü o insanlar, bilinmesine ihtiyaç duyulmayan birtakım şeyler hakkında ihtilaf etmişlerdi. Dolayısıyla peygamberin, bu tür şeyleri de beyan etmesi, ona vacip değildi.

Hz. İsa, usûl ve fürûu beyan edince, ...فَاتَّقُوا اللهَ وَأَطِيعُونِ "O'nu inkâr etme ve O'nun dininden yüz çevirme hususunda *Allah'tan korkun;* benim size tebliğ ettiğim mükellefiyetler hususunda da, *bana itaat edin. Şüphesiz Allah, benim de Rabbimizdir, sizin de Rabbiniz.."* demiştir.

Hıristiyanların Bölünmeleri

Cenâb-ı Hak, فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ *"Sonra, aralarından hizipler (çıkıp) ihtilâf ettiler"* buyurmuştur ki, bu, "**Hz. İsa**'dan sonra ortaya çıkan hizip ve gruplar, **Melkâniyye, Ya'kûbiyye** ve **Nestûriyye**'dir. Bu hiziplerin, Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğu da ileri sürülmüştür. فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ *"Artık pek acıklı bir günün azabından, vay o zulmedenlere!..."* Buradaki, *"pek acıklı bir günün azâbı"* ifadesiyle, Ahzâb günü (Mü'min, 30) ile ilgili vaîd kastedilmiştir. Buna göre şâyet, "مِنْ بَيْنِهِمْ" ifadesindeki zamir kimlere râcidir?" denilirse, biz deriz ki bu, **Hz. İsa** (a.s)'nın, *"Ben size gerçek hikmeti getirdim"* diye hitapta bulunduğu kimselere râcidir ki, bunlar, onun kavmidir.

Cenâb-ı Hak, هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً *"Onlar, ... (başlarına) ansızın gelecek o saatten başkasını mı gözetliyorlar?"* buyurmuştur. Âyetteki, "أَنْ تَأْتِيَهُمْ" ifadesi, "السَّاعَةَ" kelimesinden bedel olup, mana, "Onlar, sadece kıyametin gelmesini bekliyorlar, gözetliyorlar" şeklinde olur. "Âyetteki "بَغْتَةً" ifadesi, yine âyetteki, "وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ" lafzının ifade ettiği şeyin aynısını ifâde eder. Öyleyse, bunun hikmeti, faydası nedir?" diye soranlara cevaben deriz

ki: "Onlar, onun sebep ve alametlerini bilip müşahede etmeleri sebebiyle, (bu sayede), onun alâmetlerini bilirlerken... o kıyametin onlara ansızın gelmesi..." anlamında olması caizdir.

Cennetliklerin Sevinci

اَلْاَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَآ اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

"Dostlar o gün, birbirine düşmandır; takvâ sahipleri müstesnâ.. Ey, benim âyetlerime iman edip de Müslüman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur. Siz, mahzûn da olmayacaksınız. Sürûr ve ikrâma gark olmuş olarak siz de, eşleriniz de girin cennete. Onların çevresinde ikram için altın tabak ve kadehler dolaştırılıp duracak. Canlarının isteyeceği, gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır. Ve siz, burada ebedî kalacaksınız. İşte bu, yapageldiğiniz iyi amel ve hareketleriniz sayesinde, mirasçı kılındığınız cennettir. Burada sizin için birçok meyveler vardır. Onlardan yiyeceksiniz..." (Zuhruf, 67-73).

Gerçek Dostluk

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Onlar, kendileri farkında olmayarak (başlarına) ansızın gelecek o saatten başkasını mı gözetliyorlar?"* buyurunca, bunun peşinden, kıyametin halleriyle ilgili şu gibi hususları da zikretmiştir:

1) اَلْاَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ *"Dostlar o gün birbirine düşmandır. Takva sahipleri müstesna..."* Bu, "Bu dünyada dost olanlar, o âhiret gününde birbirine düşman olacaktır" demektir. Dostluklar, günah ve küfür üzerine kurulunca, kıyamet gününde düşmanlığa dönüşür. Müttakiler,

yani birbirine karşı dostluklarını iman ve takva temeli üzerine binâ eden muvahhitlere gelince, bunların dostlukları o günde düşmanlığa dönüşmez.

Hükemâ, bu âyetin tefsiri hususunda şöyle güzel bir yol izleyerek demişlerdir ki: "Sevgi, ancak birtakım hayır ve menfaatlerin elde edilip, birtakım zararların da bertaraf edileceğine inanıldığında gerçekleşen bir şeydir. İşte böyle bir inanç bulununca dostluk olur. Her ne zaman bu işin bir zarar getireceğine inanılırsa, o zaman da buğz ve nefret oluşur." Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki: Gerçekleştiğinde sevgiyi meydana getireceğine inanılan o iyi, güzel ve menfaatli şeyler, ya değişebilir türdendir, yahut böyle değildir. Eğer değişebilir türden olursa, bu sevginin de nefrete dönüşmesi mümkün olur. Çünkü bu sevgi, ancak birtakım hayır ve rahatlığa sebep olacağına inanıldığı için tahakkuk etmiştir. Ama böyle bir inanç zail olup, peşinden meydana gelen şeyin zarar ve elem olacağına inanıldığında, bu sevginin yerini öfkeye bırakması gerekir. Çünkü illetin (sebebin) değişmesi, ma'lûlün (neticenin) değişmesini gerektirir. Ama sevgiye sebep olan iyi, güzel ve menfaatli şeyler, devamlı, ebedî ve değişmez şeyler olduğunda, bu sevgi de devamlı olur, değişmez ve sürer gider.

Bu prensibi iyice anladığına göre, şimdi diyoruz ki: Dünyada iken aralarında sevgi ve muhabbet bulunan kimselere gelince, eğer bu sevgileri, dünyalık ve dünyanın hoşluklarını elde etmek maksadıyla kurulmuşsa, bu arzu ve neticeler kıyamette devam etmez, aksine orada birtakım elem ve belâların meydana gelmesine sebep olur. Böylece de dünyadaki bu sevgi, kıyamette öfke ve nefrete dönüşür. Fakat dünyadaki sevgilerini gerçekleştiren sebep, muhabbetullah, Allah'a hizmet ve Allah'a itaattaki ortak nokta olursa, işte bu sebep değişmez ve yerini başka bir şeye bırakmaz. Böylece, kıyamette de sürüp gider ve hatta dünyadakinden daha güçlü, daha temiz, daha mükemmel ve daha üstün olur. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Dostlar o gün, birbirine düşmandır, takva sahipleri müstesna..."* âyetine uygun tefsir budur.

"Kullarım" Hitabının Güzelliği

2) يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ *"Ey kullarım, bugün size hiçbir korku yoktur. Siz mahzun da olmayacaksınız"* âyetinin ifâde ettiği husus... Biz, Kur'ân örfünde ve kullanışında, "**ibâd**" (kullar) lafzının, hep "mü'min, itaatkâr ve muttakî" kimseleri tavsif ettiğini tekrar tekrar anlatmıştık. Dolayısıyla âyetteki *"Ey kullarım"* sözü Allah'a aittir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki bizzat kendisi bu kullara hitap ederek, *"Ey kullarım, bugün size hiç*

bir korku yoktur. Siz mahzun da olmayacaksınız" buyurmuştur. Bununla, şu gibi birtakım ferahlatıcı ve sevince sebep olucu incelikler vardır:

a) Cenâb-ı Hak bu kullarına vasıtasız olarak doğrudan hitap etmiştir.

b) Bunları, "kulluk" ile nitelemiştir ki, bu büyük bir şereftir. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Mirac gecesi şereflendirmek istediğinde, *"Kulunu gece yürüten Allah'ın şanı ne yücedir!"* (İsrâ, 1) buyurmuştur.

c) Âyetteki *"Bugün size hiçbir korku yok"* ifadesinin taşıdığı incelik... Cenâb-ı Hak bu ifade ile, kıyamet günü onlardan korkuyu tamamen giderdiğini bildirmiştir ki, bu en büyük bir nimettir.

d) Cenâb-ı Hak, *"Siz mahzun da olmayacaksınız"* buyurmuş ve onlarda, dünyanın elden kaçmasıyla meydana gelecek hüznü gidereceğini bildirmiştir.

Allahu Teâlâ daha sonra, اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ *"Benim âyetlerime iman edip, Müslüman olanlara (gelince)..."* buyurmuştur. Buradaki "اَلَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesinin, mübteda, haberinin mahzuf olduğu ve takdirinin, "يُقَالُ لَهُمْ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ" bunlara, "Haydi cennete girin, denilir" şeklinde olduğu söylenmiştir. Bu ifadenin takdirinin, اَعْنِى الَّذِينَ اٰمَنُوا "(Kullarım), yani benim âyetlerime iman edenler..." şeklinde olması da muhtemeldir. **Mukâtil** şöyle demiştir: Kıyamet günü ortalığı korku bürüdüğünde, bir ses, "Ey kullarım, artık bugün size hiçbir korku yok" diye nidâ eder. Mahşer halkı bunu duyunca, başlarını kaldırırlar. Bunun üzerine, yani *"Benim âyetlerime iman edip, Müslüman olan kullarım"* denilince, bâtıl dinlere mensup olanlar, başlarını eğerler.

3) Allahu Teâlâ mü'min kullarını korku ve hüzünden emin kılıp, onlara bu hususta teminat verdiğine göre, onların hesaplarının en kolay ve en güzel bir biçimde geçmesi gerekir. İşte bu yüzden onlara, اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ *"Sürûr ve ikrama gark olmuş olarak, siz de eşleriniz de girin cennete..."* denilecektir. Âyetteki "تُحْبَرُونَ" fiili, güzel denilebilecek her şey hususunda ikrâma gark olma demektir. Binâenaleyh cennetlikler, dahası olmayan bir şekilde ikramlara nâil olurlar. Bu, Rum Sûresi'nde izahı geçen hususlardandır.

Hak Teâlâ daha sonra, يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ *"onların etrafında, ikram için altın tabak ve kadehler dolaştırılıp duracak"* buyurmuştur. **Ferrâ "kûb"**, yuvarlak, kulağı olmayan baş" demektir." Binâenaleyh

âyetteki "يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ" ifadesi yani "tabaklar" yenilen şeylere; "**ekvâb**", "kadehler" ise içilen şeylere işarettir" demiştir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra tafsilatı bırakarak genel bir izahta bulunmuş ve وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"Canlarının isteyeceği, gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır ve siz orada ebedî kalacaksınız"* buyurmuştur. Sonra da, *"İşte bu, yapageldiğiniz iyi amel ve hareketleriniz sayesinde, mirasçı kılındığınız cennettir"* buyurur. Cennete mirasçı kılınmanın ne demek olduğunu, "أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ" (Mü'minun, 10) âyetinin tefsirinde iki şekilde izah etmiştik.

Cenâb-ı Hak, biraz önce yeme-içmeden bahsedince, şimdi de meyvelerden bahsederek لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ *"Burada sizin için birçok meyveler vardır. Onlardan yiyeceksiniz"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i öncelikle Araplara, sonra da bütün âleme peygamber olarak göndermiştir. Araplar, yeme, içme ve meyve bakımından sıkıntı içinde idiler. İşte bundan ötürü, onların arzularını iyice çekmek ve onları dine sevk edecek hususları kuvvetlendirmek için, onlara bu gibi nimetleri lütfedeceğini tekrar tekrar bildirmiştir.

Cehennemdekilerin İsteği

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ ۚ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

"Şüphe yok ki günahkârlar, cehennem azabında ebedî kalıcıdırlar. Bu azap onlardan hafifletilmeyecek. Onlar bunun içinde, ümitsiz susup kalacaklardır. Onlara biz zulmetmedik, fakat onların kendileri zâlimdiler. "Ey (cehennemin bekçisi) Mâlik, Rabbin bizim canımızı alsın diye seslenirler. O da, "Siz hep burada kalacaksınız" der. Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz, hak (ve hakikati) çirkin görüyordunuz. Yoksa onlar, işlerini sağlam mı tuttular? Biz

de sağlam tutanlarız. Yahut biz, onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, hayır, onların yanında bizim elçilerimiz var, (yaptıklarını) yazıyorlar" (Zuhruf, 74-80).

Bil ki Allahu Teâlâ vaadinden bahsedince, bunun peşinden Kur'ân'da sürüp gelen (genel) tertip ve metot üzere, vaîdini de getirmiştir. Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **"Mücrim" Kâfir Manasınadır**

Kâdî, âyetteki, *"Şüphe yok ki günahkârlar, cehennem azabında ebedî kalıcıdırlar"* âyetini delil getirerek, fâsıkların (günahkârların) da ebedî cehennemde kalacaklarını söyleyerek, şöyle demiştir: **"Mücrim"** (günahkâr suçlu) kelimesi, kâfiri de, fâsığı da içine alan bir sözdür. Binâenaleyh bunların ikisinin de cehennemde ebedî olması gerekir. Âyetteki "**hâlidûn**" kelimesi, "**hulûd**"a delâlet eder. Âyetteki, *"Bu azap onlardan hafifletilmeyecek"* ifadesi de, yine "**hulûd**"a (ebedîliğe) ve devama delâlet eder."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu âyetin hem öncesi, hem sonrası "**mücrim**" (suçlu) lafzı ile, kâfirlerin kastedildiğini göstermektedir. Çünkü bu âyetten önceki ifadeler, *"Ey kullarım, bugün size hiçbir korku yoktur. Siz mahzun da olmayacaksınız"* şeklinde olup, Allah'ın âyetlerine iman edip, Müslüman olan herkesin, bu ifadenin kapsamına girdiğini gösterir. Ehl-i kıblenin (Kâ'be'yi kıble kabul edenlerin) günahkârları, Allah'a ve âyetlerine iman edip, Müslüman olmuş kimselerdir. Binâenaleyh bunların hepsinin, bu vaadin muhtevasına girip, sonra gelen vaîdin sınırları dışında kalmaları gerekir. Bu âyetten sonraki *"Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz hak (ve hakikati) çirkin görüyordunuz"* âyetindeki "hak" sözü ile, ya İslâm, ya Kur'ân kastedilmiştir. Dolayısıyla mücrimlerden bahseden âyetin, hem öncesinin, hem sonrasının, bu "mücrimler" ile kâfirlerin kastedilmiş oluşunu gösterdiği anlaşılır. Allah en iyi bilendir."

İKİNCİ MESELE: **Azabın Sıfatları**

Allahu Teâlâ, mücrimlerle ilgili cehennem azabını şu üç sıfatla nitelemiştir:

a) "Hulûd" (devamlılık) ile... Birçok yerde, bunun "uzun süre kalma" demek olduğu, "ebedîlik" manasını ifade etmediği anlaşılır.

b) "Hafifletilmeme" ile.. Yani "bu, hafifletilmeyen, azaltılmayan ve eksiltilmeyen bir azaptır." Bu, ateşli hastanın, harareti düştüğünde, فَتَرَتْ عَنْهُ الْحُمَّى "Ateşi düştü" deyişlerinden alınmadır.

c) Âyetteki, *"Onlar, bunun içinde, ümitsiz susup kalacaklardır"* ifadesinin anlattığı sıfat ile... "**Müblis**", feraha ermekten ümidini kesen kimsenin, sesinin soluğunun kesilmesi gibi, sesi soluğu kesilen demektir. **Dahhâk**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Mücrim,** ateşten bir tabut içine konur ve sonra bu tabutun ağzı kapanır, kilitlenir. **Mücrim** (kâfir) bunun içinde hiçbir tarafı görmeksizin ebedi kalır." **Keşşâf sahibi,** âyetteki, "فِيهِ"nin "فِيهَا" şeklinde de okunduğunu ve "cehennemde" manasında olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mu'tezile'nin İtirazına Cevap**

Kâdî, *"Onlara biz zulmetmedik, fakat onların kendileri zalimdirler"* ifadesini delil getirerek şöyle demiştir: "Eğer Cenâb-ı Hak, kâfirlerin küfrünü onları cehenneme sokmak için yaratmış olsaydı, *"Onlara biz zulmetmedik"* ifadesiyle nefyettiği şey ne olurdu? Yani kendisinden nefyedip, onlara nisbet ettiği bu şey nedir? Yahut da, Allah'ın onlara zulmettiğini söylersek, o zaman bu, bu kâfirlerin ileri sürdüğü şeye bir şey ilave etmemiş olur. Zaten onlar da bunu iddia ediyorlardı?

Eğer muarızlarımız "Bu fiil sadece Allah'ın kudretiyle meydana gelmemiştir. Aksine hem Allah'ın, hem kulun kudretiyle birlikte meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu, Allah'tan olan bir zulüm olmaz" derlerse, biz **(Mu'tezile)** deriz ki: "Size göre zulme kâdir olmak zulmü gerektirir. O kudreti yaratan Allah'tır. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, sanki küfrü yaratmasının yanı sıra, küfre kudreti de verirse, onlara zulmedici olmaktan çıkar. Bu ise imkânsızdır. Çünkü bir fiilde zâlim olan, bununla birlikte o fiili gerektiren şeyi de yapınca, "zâlim" denmeye daha müstahak olur."

Kâdî'ye şöyle cevap verilebilir: Kulun kudreti her iki taraf için (yapma ve yapmama için) elverişli midir, yoksa bu iki taraftan birisi için belirgin (kesin) hale mi gelmiştir? Eğer kulun kudreti her iki taraf için de elverişli ise ve bu iki taraftan birinin tercihi, bir müreccih olmadan meydana gelmiş ise, bundan, bir yaratıcının bulunmadığı neticesi çıkar. Yok eğer bu tercih bir müreccihe muhtaç ise, yine başa dönülmüş olur ve mutlaka bu iş, Allah'ın kulda yarattığı müreccih (tercih ettirici) bir sebebe varıp dayanması gerekir. Yok eğer kulun kudreti iki taraftan birisi için belirlenmiş, sadece o taraf için olmuş olursa, bu durumda senin bize karşı ileri sürdüğün şey, senin için de söz konusu olur."

Bil ki (âlim) kişi, sadece istidlâl vechini görüp onu zikreden kimse değildir. Kişi o kimsedir ki, sözün öncesine ve sonrasına bakıp, bu sözün kendi görüşünün aleyhine olacağını gördüğünde, bunu zikretmeyen kimsedir. Allah en iyi bilendir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Terhîm (Kısaltma)**

İbn Mes'ûd (r.a), kâf'ı hazfederek, terhîm ile, "يَامَالِ" şeklinde okumuştur, **İbn Abbas** (r.a)'a **"İbn Mes'ûd,** "يَا مَالِ" şeklinde okuyor" denildiğinde, **İbn Abbas,** "Cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarına sebep olacak fazla meşguliyetleri ne olabilir ki?" demiştir. **İbn Abbas**'a şöyle cevap verilebilir: "Böyle bir terhîm (kelimelerin sonunu hazfetmek) güzel ve yerinde olur. Çünkü bu, zayıflık ve acizlik bakımından cehennem ehlinin, kelimelerin ancak bir parçasını söyleyebilecek bir durumda olacaklarını gösterir."

BEŞİNCİ MESELE

Âlimler, cehennemliklerin *"Ey Mâlik, Rabbin bizim canımızı alsın"* diyerek, nasıl bir istekte bulundukları hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları bunun bir temenni olduğunu söylerlerken, bazıları da, yardım dilemek maksadıyla söylendiğini, yoksa o cehennemliklerin bu azaptan kurtuluşlarının olmadığını zaten bildiklerini söylemişlerdir. Şöyle de denilebileceği ileri sürülmüştür: Bunlar, içine düştükleri o azabın şiddet ve dehşetinden ötürü, bunun böyle olduğunu unuttular da, gerçekten istediler.

Cenâb-ı Hak daha sonra, **Mâlik**'in onlara إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ *"Siz hep (burada) kalacaksınız"* dediğini haber vermiştir. Kur'ân'da, **Mâlik**'in onlara ne zaman bu cevabı verdiği, o anda mı, yoksa uzun bir aradan sonra mı bunu söylediğinin açıklaması yoktur. Eğer onların sözü üzerine ise, onların sözünden az bir müddet sonra mı, yoksa uzun bir müddet sonra mı verildiği hususunda da bir açıklama yoktur. Binâenaleyh onları hafife almak ve onların kederlerini artırmak için, bu cevabın geciktirilmiş olması imkânsız değildir. **Abdullah b. Ömer** (r.a)'den, bu cevabın, kırk yıl sonra verileceği rivâyet edilirken, başkaları, yüz yıl sonra; **İbn Abbas** (r.a) da, bin yıl sonra verileceğini rivâyet etmişlerdir. Bu sürenin ne kadar olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

Dinden Nefret Cehenneme Götürür

Cenâb-ı Allah, daha sonra cehennem bekçisi **Mâlik**'in onlara, *"Siz hep burada kalacaksınız"* diye cevap vermesinin peşi sıra, bu cevabın, âdetâ sebebi olan hususu da zikredip, لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ

"Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz, hak (ve hakikati) çirkin görüyordunuz" dediğini beyân buyurmuştur. Bundan maksat, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den ve Kur'ân'dan nefret ettiklerini ve hak dini kabul hususunda iyice öfke dolu olduklarını anlatmaktır.

İmdi, eğer: "Allahu Teâlâ onları "ümitsiz" olarak niteledikten sonra, onların artık nasıl, "Ey **Mâlik**..." diye çağrıda bulunabileceklerini söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bütün bunlar, uzun zaman ve yıllar içinde olacak şeylerdir. Dolayısıyla onların halleri, bu uzun zaman zarfında farklı farklı olacaktır. Dolayısıyla onlar iyice ümitsizliğe düştükleri için bazen susup kalırlar, zaman zaman da başlarındaki azabın şiddetinden ötürü yardım talebinde bulunabilirler. Rivâyet edildiğine göre cehennemliklere öylesine bir açlık duygusu gelecektir ki bu, içinde bulundukları azaba denk olacak. Bunun üzerine onlar, "**Mâlik**'i çağırın" diye bağıracaklar, (**Mâlik** gelince de) "Ey **Mâlik,** Rabbin bizim canımızı alsın" diyecekler.

Tuzak Kurmalarının Cezası

Cenâb-ı Hak, onların âhirette ne şiddetli bir azaba düşeceklerini anlatınca, bunun peşi sıra, onların dünyada iken, kalplerinin bozukluklarını ve nasıl tuzaklar kurup, hileler yaptıklarını ifade ederek, اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا فَاِنَّا مُبْرِمُونَ *"Yoksa onlar işlerini sağlam mı tuttular. Biz de sağlam tutanlarız"* buyurmuştur ki bu, "Mekke müşrikleri, Resûlullah'a hile yapıp tuzak kurmada, işlerini sağlama aldılarsa, onların tuzaklarını sapasağlam yapmaları gibi biz de tuzağımızı (cehennem azabımızı) sapasağlam yapıcılarız" demek olup, tıpkı *"Yoksa (o kâfirler) bir tuzak mı kurmak istiyorlar? (Bilin ki) tuzağa düşenler o kâfirlerin kendileridir..."* (Tûr, 42) âyeti gibidir. **Mukâtil,** bu âyetin, Mekke müşriklerinin, **Dâru'n-Nedve**'de (meclislerinde), Hz. Peygamber (s.a.s)'e tuzak kurmak için görüşmelerini anlatmak için indiğini söylemiştir ki bu, *"Hani kâfirler sana hile ve tuzak kuruyorlardı..."* (Enfâl, 30) âyetinde de anlattığı hususdur. Bu hadiseyi o âyetin tefsirinde anlatmıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ *"Yahut biz, onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?"* buyurmuştur. "**Sırr**", kişinin ya kendisine, yahut da hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde bir başkasına söyleyip anlattığı şey; "**necvâ**" ise, insanların kendi aralarında fısıltıyla konuştukları şeydir. بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ *"Hayır, hayır,* onların sandıkları gibi değil! Biz onları duyar, söylediklerine muttali oluruz ve elçilerimiz, yani hafaza meleklerimiz, *onların aleyhine kullanılmak üzere bütün hallerini ve konuştuklarını yazarlar."* **Yahya b.**

Muâz'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kim, işlediği günahları insanlardan saklar da, göklerde kendisine hiçbir şey saklı kalmayan o Zat'a açıklar, yani O'ndan gizlemeye çalışmazsa, bu kimse o Zât'ı, kendisini görenlerin en önemsizi yerine koymuş olur ki bu münafıklık alâmetidir."

Allah Evlattan Münezzehtir

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِى يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَآءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ الَّذِى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ اِنَّ هٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

"De ki: "O Rahman'ın bir çocuğu bulunsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum." Hem sonra, göklerin ve yerin Rabbi, Arş'ın Rabbi, onların söyledikleri şeylerden münezzehtir. (Şimdilik) sen onları bırak, (bâtıla) dalsınlar, oynayadursunlar. Nihâyet tehdit edilmekte oldukları günlerine kavuşturulacaklardır. O, gökte de tanrıdır, yerde de tanrı olandır. O, hakîm ve alîmdir. Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkü O'nun olan Allah'ın şânı ne yücedir. Saatin (kıyametin) bilgisi O'nun yanındadır. Ancak O'na döndürüleceksiniz. Allah'tan başka yalvarıp durdukları nesnelerin şefaat yetkileri yoktur, ancak bilerek hak namına şehadet edenler müstesna. Andolsun ki kendilerini kimin yarattığını onlara sorsan, elbette "Allah" derler. O halde, nasıl (haktan) çevriliyorlar. Onun, "Ya Rab" demesi hakkı için, muhakkak ki onlar iman etmez güruhtur. Şimdilik sen onlardan yüz çevir. "Selâm!" de. Artık pek yakında bilip öğrenecekler" (Zuhruf, 81-89).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** "وَلَدٌ" kelimesini vâv'ın zammesi ve lâm'ın sükunu ile "وُلْدٌ" (vuld), diğer kıraat imamları her ikisinin fethasıyla "وَلَدٌ" (veled) şeklinde okumuşlardır. **Nâfî,** "فَأَنَا" kelimesini nûn'un fethasını uzatarak, "**fe enâ**"; diğer kıraat imamları, medsiz olarak **feene** şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetteki Şartlı Önerme**

Bil ki âlimler, *"De ki: "O Rahman'ın bir çocuğu bulunsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum"* ifadesinin, zâhiri manaya almamız durumunda, Allah'ın bir çocuğu olabileceği hususunda bir şüpheyi gerektirdiğini, böyle bir şeyin ise imkânsız olduğunu iddia etmişler, bundan ötürü de âyeti te'vil etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Halbuki bana göre, durum hiç de böyle değildir. Âyetin lafzında, zâhirî manayı bırakmayı (te'vil yapmayı) gerektiren hiçbir şey yoktur. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: "Âyetteki bu ifade, "**kaziyye-i şartıyye** (şartlı önerme)"dir. Şartlı önerme ise, birisine harf-i şartın (yani "اِنْ" (eğer) edatının), diğerine de cezâ (cevap) cümlesinin başına gelen "fâ" edatının dahil olduğu iki haberî cümleden meydana gelmiştir. Önce bu ikisinin toplamından, tek bir kaziyye (hüküm-cümle) meydana gelmiş olur. Bunun misâli işte bu âyettir. Çünkü âyetteki "اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ" ifadesi, iki kaziyyeden meydana gelmiş bir kaziyyedir ki, bunlardan biri "اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ" cümlesi; diğeri ise, "فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ" ifadesidir. Şart edatı yani (اِنْ) lafzı birinci kaziyyenin başına; cezâ edatı yani (فَ) lafzı da ikinci kaziyyenin başına getirilmiştir. Böylece bu iki kaziyyeden, tek bir kaziyye meydana gelmiştir ki, bu da, **kaziyye-i şartiyye** (şartlı önerme)'dir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Kaziyye-i şartiyye, sadece şartın, cezayı yani cevabı gerektirici olduğunu ifade eder. Yoksa kaziyye-i şartiyyede, şartın doğru veya yanlış, yahut da cezânın (cevaptaki hükmün) doğru veya yanlış olmasını ihsas ettirecek herhangi bir şey yoktur. Bundan da öteye, biz diyoruz ki: Gerçek kaziyye-i şartiyye, bazen ya doğru iki kaziyyeden; yahut yanlış iki kaziyyeden; yahut yanlış şart, doğru cevaptan (cezadan) veyahut da doğru şart, yanlış cevap cümlesinden meydana gelir. Dördüncü kısım, yani doğru (hak) kaziyye-i şartiyyenin, hak (doğru) şarttan ve batıl (yanlış) cezâ cümlesinden meydana gelmiş olması muhaldir, böyle birşey imkânsızdır.

Şartlı Önermenin Çeşitleri

Şimdi bu dört kısmı misallerle açıklayalım:

1- "Eğer insan hayvan olursa, cisim olur" dediğimizde, bu kaziyyemiz, iki hak (doğru) kaziyyeden meydana gelmiş, doğru bir kaziyye-i şartiyye olmuş olur ki, bunun iki kaziyyesinden birisi, "insan hayvandır (canlıdır)" hükmümüz, diğeri de, "insan cisimdir" şeklindeki hükmümüzdür.

2- Ama, "Eğer beş bir çift sayı ise, bu eşit olarak ikiye bölünür" dersek, bu, yine doğru şartlı bir önerme olmuş olur. Fakat bu da, "Beş bir çift sayıdır" şeklindeki sözümüz ile, "Bu, eşit olarak ikiye bölünür" şeklindeki sözümüzden meydana gelmiş bir şartlı önermedir. Halbuki bu iki husus da, yani beşin çift olması ve eşit olarak bölünmesi bâtıl (yanlış) şeylerdir. Bu ikisinin bâtıl (yanlış) olması, bunların diğeri için bir hakkı (bir doğruluğu) gerektirici olmasına mâni değildir.

Biraz önce, kaziyye-i şartiyyenin sadece gerektirici olmayı ifade ettiğini söylemiştik.

3- "Eğer insan taş olursa, cisim olur" dediğimizde, bu da gerçek bir önermedir. Fakat bu önerme, bâtıl (yanlış) şart cümlesinden, yani, "İnsan taştır" şeklindeki cümlemiz ile, hak (doğru) cezâ cümlesinden, "insan cisimdir" şeklindeki sözümüzden meydana gelmiştir. Bu da caizdir. Çünkü bâtıl bazen farazî olarak vaki olmuş gibi mütalaa edilebilir. Çünkü mesela, insanın taş olduğunu farz etmemiz durumunda, insanın cisim olması gerekir. Binâenaleyh bu, doğru cezâyı (neticeyi) gerektiren bâtıl bir şarttır.

4- Dördüncü kısma, yani gerçek şartlı önermenin, gerçek şarttan ve batıl cezâdan meydana gelişine gelince, bu imkânsızdır. Çünkü bu terkipten, hakkın, bâtılı gerektirir olması neticesi çıkar ki bu, söz konusu olamaz. Ama üçüncü kısım böyle değildir. Çünkü üçüncü kısım, bâtılın hakkı gerektirici olması neticesini verir ki, bu imkânsız değildir.

Bu esasları iyice kavradığına göre, şimdi âyetin tefsirine dönüyor ve diyoruz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"O Rahman'ın bir çocuğu bulunsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum"* cümlesi, bâtıl şart ve yanlış cezâdan meydana gelmiş gerçek bir "kaziyye-i şartiyye"dir. Çünkü bizim, "Allah'ın çocuğu vardır" şeklindeki sözümüz bâtıl ve yanlıştır; ve yine bizim, "Ben, O'na tapanların ilkiyim" şeklindeki sözümüz de yanlıştır. Ancak ne var ki, daha evvel de, "Beş, çift bir sayı olsaydı, eşit olarak bölünürdü.." şeklinde misalimizle açıkladığımız gibi, bunlardan birisinin batıl ve yanlış olmasının,

bunlardan birisinin, diğeri için bir hakkı gerektirici olmasına mani olmadığını beyan ettik... Böylece bu sözün, (âyet-i kerimenin) zahirî manasına göre anlamlandırılmasında bir sakınca olmadığı ve bundan maksadın, "Şâyet Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, o çocuğa tapanların ilki ben olurdum.." olduğu; zira, hükümdarın, bir çocuğunun olması durumunda, kölesinin padişaha hizmet etmesi gerektiği gibi, çocuğuna da hizmet etmesinin gerekeceği sabit olmuş olur. Biz bu terkibin, bir çocuğu kabullenmeye veya kabullenmemeye delâlet etmediğini açıklamıştık.

Âyetin bu ifadesine yakın olan ifadelerden birisi de, Cenâb-ı Hakk'ın, "لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا" (Enbiyâ, 22) âyetidir. Bu söz de, bir "kaziyye-i şartiyye"dir. Burada şart, "لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ" cümlesi, ceza da "لَفَسَدَتَا" cümlesidir. O halde, haddi zatında şart yanlıştır. Cezâ da yanlıştır. Çünkü, doğru olan, yer ile gökte başka ilahların bulunmayışıdır. Çünkü "**lev**" edatı, "bir başka şeyin olmayışı sebebiyle, bir şeyin yokluğu"nu ifade eder. Çünkü, yer ile gök, fesada uğramamışlardır. Hem şartın hem de cezânın yanlış ve batıl olmasına rağmen, bu şart, bu cezâya bir doğruluk hakkı gerektirmiştir. İşte, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum böyledir.

İmdi, eğer onlar, "Bu ikisi arasında şöyle bir fark vardır: Zira Allahu Teâlâ bu şartı, "**lev**" edatıyla getirmiş ve *"Şâyet bu ikisinde başka ilâhlar bulunsaydı..."* buyurmuştur, "لَوْ" (lev) edatı ise, bir başka şeyin olmaması sebebiyle, bir şeyin yokluğunu ifade eder. Ama, Cenâb-ı Hak, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ise, "اِنْ" (in) edatını kullanmıştır. Bu edat ise, başkası bulunmadığı için bir şeyin yokluğunu ifade etmez; tam aksine "اِنْ" edatı, şartın tahakkuk edip etmediği hususunda bir şüphe bulunduğunu ifade eder. Peygamberde böyle bir şüphenin bulunması ise, imkânsızdır" derlerse, biz deriz ki: Bahsettiğiniz fark, doğrudur. Ancak ne var ki bizim maksadımız, şartın, "kaziyye-i şartiyye"nin doğru olmasından, biraz önce de bahsettiğimiz gibi her iki tarafın doğru veya yanlış olmaları neticesinin çıkmayacağını beyan etmektir.

Karşı tarafın, "اِنْ" lafzı, şartın tahakkuk edip etmediği hususunda, bir şüphe ifade eder" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki, bu kabul edilemez. Çünkü "اِنْ" edâtı, şart harfidir; şart harfi ise, şartın sadece cezâyı gerektirici olmasını iktizâ eder.

Ama bu şartın meydana gelmesinin malûm ya da şüpheli olmasının beyanına gelince, lafızda ("اِنْ" lafzında), bunu ifade edecek bir mana yoktur.

Özetle bahsettiğimiz bu hususlardan, âyetin bu ifadesini, her bakımdan zahiri manasına almamız mümkün olduğu ve tefsire gitmeye asla lüzum kalmadığı ortaya çıkmış olur. Buna göre mana, "Ey Muhammed, de ki: "Eğer Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, ona tapanların ve ona hizmet edenlerin ilki ben olurdum..." şeklinde olmuş olur ki, bu sözün maksadı da şudur: "Ben, inat ve işi yokuşa sürmek için, O'nun çocuğu olmadığını söylemiyorum... Çünkü, O'nun çocuğu olduğuna dair bir delilin bulunması halinde, onu kabullenen ve ona hizmet etmenin gerekli olduğunu itiraf eden ben olurdum!.. Ancak ne var ki, ne böyle bir çocuk söz konusudur, ne de onun varlığına dair bir delil vardır. O halde, bunu ben daha nasıl söyleyebilirim? Tam aksine, çocuk olmadığına dair kesin deliller vardır. O halde, daha nasıl ben, bir çocuk olduğunu söyler, bunu benimserim?!.." İşte bu sözler, asla te'vîle ve zahirden sapıtmaya ihtiyaç bırakmayacak mükemmel ve son derece açık sözlerdir. Binâenaleyh, bu konuda söylenebilecek olan, bence budur. Müfessirlerden **Süddî**'nin, onun, "Bu âyeti, zahiri manasına almak mümkün olup, te'vîle gerek yoktur" dediği nakledilmiştir. Yapılan izah da, doğru olanın, **Süddî**'nin dediği şey olduğunu göstermektedir.

Te'vîli Gerekli Görenler

Bu ifâdenin mutlaka te'vîl edilmesi gerektiğini söyleyenler, şunları zikretmişlerdir:

1) **Vahidî** şöyle der: "Bu âyetin tefsiri hususunda pek çok izah vardır. En kuvvetli olanı ise, mananın şu şekilde olduğunun söylenmesidir: "Sizin iddianıza göre, şâyet Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, "فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ" yani, "Allah'ı birleyenlerin ve sizin O'na çocuk nisbet etmenizi yalanlayanların ilki ben olurdum..." Bir kimse şöyle diyebilir: "(Bu durumda) âyetin takdiri, ya, "Eğer aslında, işin önünde Rahman'ın bir çocuğu olmuş olsaydı, onu inkâr edenlerin ilki ben olurdum!"; yahut da, "Eğer, sizin için, Rahman'ın bir çocuğu olduğu iddiası sabit olursa, onu inkâr edenlerin ilki ben olurum..." şeklinde olur. Birinci şık batıldır, olamaz! Çünkü, bir şeyin haddi zatında olması, bulunması, peygamberin onu inkâr edici olmasını gerektirmez. Çünkü peygamberin (faraza), "Eğer o şey, aslında var olsaydı bile, onu inkâr edenlerin ilki ben olurdum..." şeklindeki sözü, peygamberin yalan ve cehâlette ısrar etmesini, diretmesini gerektirir ki, bu, peygambere yakışmaz. İkincisi de bâtıldır, çünkü onlar, ister Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylesinler isterse söylemesinler, peygamber bir çocuk olmadığını

bilmektedir. Binâenaleyh, onların iddialarının, peygamberin bir çocuk olduğunu kabul etmeyişinde bir tesiri olamaz. Dolayısıyla da, onların bir çocuk bulunduğu şeklindeki iddialarını, peygamberin o çocuğu kabul etmeyişinde müessir kılmak uygun düşmez.

2) Bu ifadenin manasının, "O'nun bir çocuğu olduğunu kabul etmeyen, buna burun kıvıranların ilki ben olurdum" şeklinde olmasıdır. Bu durumda, âyette "اَوَّلُ الْعَابِدِينَ" ifadesi, bir kimsenin taassup ve kendini büyük görme duygusunun iyice kabardığı zaman kullanılan, "عَبِدَ - يَعْبَدُ - فَهُوَ عَبِدٌ وَعَابِدٌ" ifadesinden alınmış olur ki, bazıları bu kelimeyi "اَوَّلُ الْعَابْدِينَ" (evvelu'l-âbdîne) şeklinde okumuşlardır..

Bil ki, yukardaki soru, burası için de söz konusudur. Çünkü eğer âyetten, "Şâyet, Rahman'ın gerçekten çocuğu olsaydı bile, ben onu kabule yanaşmayanların ilki olurdum, bundan yüz çevirir, burun kıvırırdım" manası olsaydı, bu, peygamberin cehâlet ve yalanda ısrar ediyor olmasını gerektirirdi. Yok eğer âyetten, "Şâyet sizin iddia ve inancınıza göre, şâyet Rahman'ın bir çocuğu olsaydı, onu kabullenmeyenlerin ilki ben olurdum" manası kastedilmiş ise, böyle bir ta'lîk (bir şeyi bir şeye bağlamak) fâsittir, yanlıştır. Çünkü zaten böyle bir kabullenmeme, böyle bir inanç ve itikat ister bulunsun isterse bulunmasın, zaten mevcuttur. Durum böyle olunca da, böyle bir ta'lîk caiz olmaz..

3) Bazıları da, buradaki "اِنْ" edatının olumsuzluk edatı olduğunu ve ifadenin manasının, "Rahman'ın çocuğu yoktur; O'nun çocuğu olmadığına dair, Mekkelilerden inanıp O'nu birleyenlerin ilki benim" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki, bu uzak birtakım izahları yapmak, ancak bir zaruret olduğu zaman söz konusu olabilir. Halbuki biz, burada böyle bir zaruretin kesin olarak bulunmadığını açıkladık. Binâenaleyh, buna başvurmak caiz değildir. Allah en iyisini bilendir.

Rabbü'l-âlemîn Münezzehtir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ *"Hem sonra, göklerin ve yerin Rabbi, Arş'ın Rabbi, onların söyleyegeldikleri şeylerden münezzehtir"* buyurmuştur ki bu, "Âlemin ilâhının, zâtı gereği Vâcibü'l-Vücûd olması gerekir. Böyle olan her şey ise, hiçbir bakımdan bölünmeyi, tecezziyi kabul etmeyen mutlak tek ve mutlak ferd'dir. Çocuk ise, bir şeyin parçalarından bir parçanın ayrılması ve o parçadan, o şey gibi,

başka bir şahsın meydana gelmesi, üremesi demektir. Bu ise ancak, zâtı, bölünmeyi ve parçalanmayı kabul eden şeyler hakkında düşünülebilecek bir şeydir. Âlemin ilâhı hakkında bu, imkânsız olunca, O'nun çocuğu olduğunu söylemek de imkânsız olur.

Cenâb-ı Hak bu kesin ve aklî delili getirince, فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِى يُوعَدُونَ *"(Şimdilik) sen onları bırak, (bâtıla) dalsınlar, oynayadursunlar. Nihâyet, tehdit edilmekte oldukları günlerine kavuşturulacaklardır"* buyurmuştur ki, bundan maksadı, tehdittir. Yani, "Onların ileri sürdükleri şeyin yanlışlığı hususunda kesin hüccetler getirdim. Ama onlar, mal, makam ve riyâset elde etme hususuna öylesine bir dalmışlardır ki, bu hüccetlere dönüp bakmadılar bile.. Binâenaleyh onları, kendisinde, kendilerine yapılagelen tehdit ile karşılaşacakları güne ulaşıncaya kadar, o batıl işleri ve eğlenceleri içinde bırakıver..." demektir ki, bununla alabildiğine bir tehdit kastedilmiştir.

Gökte ve Yerde Ma'bud O'dur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ *"O, gökte de tanrı, yerde de tanrı olandır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Ebû Ali şöyle demiştir: "Âyetteki **"ilâh"** kelimesinin ne ile merfû olduğu hususunda düşündüm de, bunun merfû olmasının sebebinin, mahzûf mübtedânın haberi olduğunu gördüm. Ki, buna göre ifadenin takdiri, وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَاءِ هُوَ اِلٰهٌ "Gökte olan O, ilâh odur..." şeklindedir.

Allah Gökte Değildir

İkinci bahis: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, göklerde olmadığına delâlet eden delillerin başında gelir. Çünkü, Allahu Teâlâ bu âyeti ile, ulûhiyyet vasfına haiz olarak kendisinin göğe nisbet edilmesinin, tıpkı yere nisbet edilmesi gibi olduğunu; binâenaleyh, kendisinin, yerde olmadığı halde, yerin ilahı olduğuna göre, yine, orada olmadığı halde, göğün de ilâhı olması gerektiğini beyân buyurmuştur.

Buna göre şâyet, "Bu cümlenin, Cenâb-ı Hakk'ın çocuğu olmadığını ifade eden cümle ile ne alâkası vardır?" diye sorulursa, biz bu alâkanın şu şekilde olduğunu söyleriz: Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'yı, sadece "ol!" emriyle yaratmış, böylece de **Hz. İsa** (a.s), nutfe ve baba vasıtası bulunmaksızın oluvermiştir. Böylece, âdeta sanki şu denilmek istenmiştir. "Bu kadar şey, **Hz. İsa**'nın, Allah'ın çocuğu olmasını gerektirmez. Çünkü bu mana, aynı şey,

burada bir babalık oğulluk ilişkisi bulunmamakla birlikte, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri yaratmasında da söz konusudur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ *"O, hakîm ve alîmdir"* buyurmuştur ki, biz, Allah'ın, hakîm ve alîm oluşunun, O'nun bir çocuğunun olmasına aykırı olacağını En'âm Sûresi'nde anlatmıştık.

Tebâreke

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkü O'nun olan Allah'ın şanı ne yücedir! Saatin (kıyametin) bilgisi O'nun yanındadır. Ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Bil ki, âyetteki "تَبَارَكَ" kelimesi, ya "sebât ve bekâ" manasını ifade eden kökten, yahut da, "bol hayır, çok hayır" manasını ifade eden kökten müştakdır. Her iki takdire göre de, bu her iki manadan her biri, **Hz. İsa** (a.s)'nın, "Allah'ın çocuğu" olmasına ters düşer. Çünkü, eğer bu ifadeden, "sebat, devam, bekâ, ebedilik" anlamı kastedilmişse, **Hz. İsa** (a.s) devamı ve bekâsı vâcip olan bir varlık değildir. Çünkü **Hz. İsa** (a.s), yok iken sonradan meydana gelmiştir. Hem, Hıristiyanlara göre o, öldürülmüş ve ölmüştür. Oysa, kim böyle olursa, böyle olan ile, ezelî, ebedî, bâkî olan arasında cins birliği ve bir benzerlik bulunamaz. Bu sebeple de, **Hz. İsa** (a.s)'nın, Allah'ın oğlu olması imkânsız olur.

Yok eğer, âyetin bu ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin, yerin ve ikisi arasında kalanların yaratıcısı olması" gibi, çok lütuf ve iyiliklerde bulunması manası kastedilmişse, **Hz. İsa** (a.s), böyle de değildir. Tam aksine, yemeğe ihtiyaç duyan bir kimsedir. Yine Hıristiyanlara göre o, Yahudîlerden korkmuş, sonunda da Yahudiler onu yakalamış ve öldürmüşlerdir. Binâenaleyh, vasfı bu olan zât daha nasıl göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin yaratıcısı olan Allah'ın çocuğu olabilir?!.

Âyetteki, *"Saatin bilgisi O'nun yanındadır"* ifadesine gelince, bununla da şu kastedilmiştir: Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel olduğunu açıklayınca, ilminin de mükemmel olduğunu açıklamıştır ki, bundan maksat da, bahsettiğimiz nitelikte zât, ilim ve kudret bakımından mükemmel olan zâtın çocuğunun, Hıristiyanların nitelediği biçimde, âciz ve âlemin durumlarına vukûfiyyet sahibi olamayışının imkânsız olduğuna dikkat çekmektir.

Cenâb-ı Hak, kendisinin bir çocuğunun olmadığını detaylı biçimde anlatınca, bunun peşinden, ortaklarının da olmadığını beyân eden ifadeyi getirerek, وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *"Allahtan*

başka yalvardıkları nesnelerin şefaat yetkileri yoktur. Ancak bilerek, hak namına şehadet edenler müstesna" buyurmuştur. Bu âyet hakkında müfessirler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

Müşriklere Şefaat Yok

Birinci görüş: Buna göre bu ifadenin manası, "Allah'tan başka müşriklerin yalvardıkları melekler, **İsâ** ve **Üzeyr**..." demektir. Yani "Melekler, **İsa** ve **Üzeyr,** ancak hakka şahadet eden kimselere şefaatçi olurlar.." demektir. Rivâyet olunduğuna göre, **Nadr İbn el-Haris** ile bir grup kimse, şöyle demişlerdir: "Eğer Muhammed'in dediği doğru ise, biz, meleklere ibadet eden onları dost ediniriz. Çünkü melekler, şefaat etmeye Muhammed'den daha çok hak sahibidirler." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, âdeta şöyle demesine bu âyeti inzal buyurmuştur: "Bu kimseler hiç kimseye şefaat edemezler.. Ancak, hakka şahadet edenler müstesna.." Bu görüşe göre âyetin manası, "Bunlar, ancak hakka şahadet edenler "لِمَنْ شَهِدَ" için şefaatçi olurlar.." şeklinde olur. Böylece de, bir lâm (لِمَنْ -li men) takdir edilmiş olur. Veyahut da, ifadenin takdirinin, "Bu kimseler ancak, hakka şahadet eden kimselere şahadet etme yetkisine sahiptirler.." şeklinde olduğu da söylenebilir. Buna göre, "مَنْ" edatının başından, muzâfı olan شَفَاعَةَ (şefaate..) kelimesi hazfedilmiş olur. Bu, şefaat fiilini, lâm harf-i cerri olmaksızın müteaddi kılıp da, tıpkı, hem كَلَّمْتُ لَهُ - كَلَّمْتُهُ "onunla konuştum"; نَصَحْتُ لَهُ - نَصَحْتُهُ "ona nasihat ettim" demen gibi, شَفَعْتُ لَهُ "Ona şefaat ettim" takdirinde, شَفَعْتُ فُلَانًا "Falancaya şefaat ettim" diyen kimselerin kullanışına ve lehçesine göredir.

İkinci görüş: "Allah'ın dışında taptıkları her ma'bûd..." demektir. Âyetteki, *"Gerçeğe bizzat bilerek şahadet edenler müstesna"* ifadesiyle, melekler, **İsa** (a.s) ve **Üzeyr** (a.s) kastedilmiştir. Buna göre mana, "Kâfirlerin kendilerine taptığı o şeyler, şefaat hakkına sahip değillerdir. Ancak hakka şahadet edenler müstesnâ.. Bunlar da, melekler, **İsâ** (a.s) ve **Üzeyr** (a.s)'dir. Bunların, Allah'ın katında şefaat etme hakları ve salahiyetleri vardır" şeklinde olur. Âyetteki, "مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ" ifadesi, "Allah'tan başka ilâh olmadığına şahadet eden kimseler müstesnâ..." anlamındadır.

Taklidi İmânın Geçersizliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"bizzat bilerek"* buyurmuştur ki, bu kayıt, (hakkında bilgisi olmaksızın), sadece dil ile yapılan şahadetin kesinlikle hiçbir şey ifade etmeyeceğine delâlet eder. Mukallidin imanının, asla bir faydası olmadığını söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir:

"Allahu Teâlâ, şahadetin, beraberinde o hususta bilgi ve ilim bulunması halinde kabule şayan olacağını beyan buyurmuştur. İlim ise, o ilme sahip olana şüphe verilmek istenmesine rağmen onun şüphelenmesini anlayan **yakîn,** yani kesin bilgidir. Böyle bir ilim ise, ancak delil ile elde edilir. Böylece mukallit kimsenin imanının, asla kâfi gelmeyeceği sabit olmuş olur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ *"Andolsun ki, kendilerini kimin yarattığını onlara sorsan, elbette "Allah" derler. O halde, nasıl (haktan) çevriliyorlar?"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Allah'ı İnkâr İnancı**

Bazı kimseler, Kur'ân'daki bu ve benzeri âyetlerin, o insanların, âlemin bir yaratıcısının bulunduğunu itiraf etmeye mecbur olduklarına delâlet ettiğini sanmışlardır. **Cübbâî** ise şöyle der: "Bu, doğru değildir. Çünkü, **Firavun**'un kavmi, **Firavun**'dan başka, kendilerinin bir ilâhı olmadığını söylemiş; **İbrahim** (a.s)'in kavmi de, *"... biz sizin da'vet eder olduğunuz (din)den kat'î ve kocundurucu bir şek ve şüphe içindeyiz..."* (İbrahim, 9) demişlerdi." Onlara **(Cübbâî'ye)** şöyle denilir: "Biz, **Firavun**'un kavminin, Allah'ın varlığını inkâr ettiklerini kabul etmiyoruz. Görüşümüzün delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulüm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler"* (Neml, 14) âyetidir.

Musa (a.s) da, **Firavun**'a, *"Andolsun, bunları, birer ibret olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsindir"* (İsrâ, 102) demiştir. Dolayısıyla "عَلِمْتَ" ifâdesini, tâ'nın fethasıyla okumak, **Firavun**'un, Allah'ı bilip tanıdığına delâlet eder. **İbrahim** (a.s)'in kavminin, *"... biz sizin davet eder olduğunuz (din)den kat'î ve kocundurucu bir şek ve şüphe içindeyiz"* (İbrahim, 9) demeleri ise, kıyametin, mükellef tutulmanın ve nübüvvetin ispâtı meselesine dairdir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, Allahu Teâlâ bu ifadeyi, bu sûrenin hem başında hem de sonunda zikretmiştir. Bundan maksat, şu hususa dikkat çekmektir: "Onlar, âlemin ve bütün canlıların yaratıcısının Allah olduğuna inandıklarına göre, daha nasıl, bu inançlarının yanı sıra, zarar veremeyen, faydaları dokunmayan; sadece cansız varlıklar olan bayağı birtakım nesnelere ve habis putlara tapmaya yönelebiliyorlar?!.."

Âyetteki "فَأَنّٰى يُؤْفَكُونَ" cümlesine gelince, bu, "Niçin Allah adına, yalanlar uydurup da, "Allah bize, putlara tapmamızı emretti" diyorsunuz?" demektir. Âlimlerimizden bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanına dayanarak, bunların döndürülüp, çevrilmelerinin, kendilerinden kaynaklanan bir şey olmadığını, tam aksine kendileri dışındaki başka şeylerden kaynaklandığını söylemişlerdir. **Kadî** bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: "Sözü anlama hususunda, ya da yolu bulma konusunda şaşıran kimseye, "Nereye gidiyorsun?!" anlamında, أَيْنَ يَذْهَبُ بِكَ "Nereye götürülüyorsun?.." denilir." Âlimlerimiz de, "Nereye götürülüyorsun?!" ifadesinin zahirinin, bir başka götürücünün onu götürdüğüne delâlet ettiğini; binâenaleyh, sözü hakiki manasından uzaklaştırmanın zâhir ve aslolanın aksine bir hareket olduğunu; üstelik, onu götüren şeyin, onun kalbinde, o duyguyu yaratan zât olduğunu, çok net aklî bir delille de, o duyguyu yaratanın Allah olduğunun sâbit olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ *"Onun, "Ya Rabb" demesi hakkı için muhakkak ki onlar iman etmez gürûhtur"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Farklı Kıraatler

Birinci bahis: Kıraat imamlarının ekserisi, lâm'ın fethasıyla "وَقِيلَهُ" (ve kîlehû) okurlarken, **Âsım** ve **Hamza**, lâm'ın kesresiyle **"ve kîlihî"** şeklinde okumuşlardır. **Vahidî,** "Yedi kıraat imamının dışındaki bazı kimseler, bu ifadeyi ref' ile, **"ve kîluhû"** şeklinde okumuşlardır" demiştir. Nasb ile okuyanlara gelince, **Ahfeş** ve **Ferrâ** bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu ifade, "وَقَالَ قِيلَهُ" ve شَكَا شَكْوَاهُ إِلَى رَبِّهِ "Hz. Peygamber, sözünü söyledi, dileğini Rabbine iletti..." takdirinde olmak üzere, mef'ûl-ü mutlak olarak mansûbdur. Buna göre "قِيلَهُ" kelimesi, mukadder "قَالَ" fiili ile mansûb olmuştur.

b) Bu ifade, daha önce geçmiş olan, "أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ" (Zuhruf, 80) âyetindeki, "سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ" ifadelerine matuftur. Buna göre kelamın takdiri, "Yahut biz onların içlerinde gizlediklerini, aralarındaki fısıltılarını ve onun, yani Peygamber'in... sözünü işitmiyoruz mu sanıyorlar?.." şeklinde olur. **Zeccâc,** bu hususta bir üçüncü izah yaparak şöyle der: "Bu ifade, وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ *"Saatin bilgisi O'nun yanındadır"* (Zuhruf, 85) âyetindeki **"sâat"** kelimesinin mahalline nisbetle mansubdur. Çünkü bu ifadenin anlamı, عَلِمَ السَّاعَةَ *"O Allah, sâati bildi"* şeklindedir. Buna göre ifadenin takdiri, عَلِمَ السَّاعَةَ وَقِيلَهُ *"Sâati ve onun sözünü bildi"* şeklinde olmuş olur ki,

bunun bir benzeri de senin, عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ وَعَمْرًا "Ben, Zeyd'i ve Amr'ı dövmesine şaştım" şeklindeki sözüdür, ("عَمْرًا" kelimesi, "زَيْدٍ" kelimesinin mahalline matûftur). Bu kelimenin mecrûr okunmasına gelince, **Ahfeş, Ferrâ** ve **Zeccâc,** bu durumda bu kelimenin, "وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ" kelimesindeki "السَّاعَةِ" kelimesi üzerine atfedildiğini ve kelamın takdirini, وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَعِلْمُ قِيلِهِ يَا رَبِّ *"Kıyamet saatinin ilmi ile, o Peygamber'in "Ey Rabbim..."* demesinin ilmi O'nun katındadır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Müberred** de şöyle demiştir: "Her ne kadar matûf ile matufun aleyh arası açılsa, mesafe uzasa bile, mansûb olana atfetmek daha güzeldir. Çünkü mansub olanla onun âmilinin arasını açmak caizdir. Bu husus, mecrûr olan kelâmda ise, hoş olmamakla beraber, caizdir.

Bu ifadenin merfû okunması hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) "وَقِيلُهُ" kelimesi mübtedâ, ondan sonra gelen ifade ise, haberdir.

2) Bu kelimenin, muzâfın hazfedilmiş olduğu takdir edilerek, "عِلْمُ السَّاعَةِ"deki "عِلْمُ" üzerine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri "وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَعِلْمُ قِيلِهِ" şeklinde olur. (Bu durumda, "عِلْمُ قِيلِهِ" ifadesinden, muzâf olan "عِلْمُ" kelimesi hazfedilmiş, i'râbı ise "قِيلِهِ" kelimesine verilerek, "قِيلُهُ" -kîluhû- şeklinde olmuştur.)

Keşşâf sahibi, bütün bu izahların, mana bakımından kuvvetli olmadığını -özellikle, cümle-i itiraziyye olmaları güzel olmayan şeyler ile, mâtuf ile mâtûfun aleyh'in arasının fasledildiği yerlerde- söyleyerek, bu hususta bir diğer izah yapar ve yaptığı bu izahın, öncekilerden daha kuvvetli olduğunu iddia eder. Onun yaptığı izah şudur: "Bu ifadenin mansûb veya mecrûr olması, kasem harfinin takdir edilmesi (bu durumda mecrûrdur) ve hazfedilmesi (bu durumda nasb okunur)ne göredir. Merfû okunuşu ise, Arapların, "اَيْمُنُ اللهِ، اَمَانَةُ اللهِ" şeklindeki kullanışlarına göredir. Bu izahlara göre, "يَمِينُ اللهِ" cümlesindeki, kasemin cevâbı olmuş olur. Buna göre sanki, اِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ "Ben (Allah), o Peygamber'in, "Ya Rabb!" deyişine yemin ederim" denilmek istenmiş, veyahut da وَقِيلُهُ يَا رَبِّ قَسَمِي "O'nun, "Ya Rabb!" deyişi, benim kasemimdir, buna kasem derim..." demek istemiştir.

Ben de derim ki: **Keşşâf sahibinin** ileri sürdüğü bu izahlar da birtakım zoraki açıklamalardır. Burada, Kur'ân'da çokça görülen bir takdir bulunmaktadır ki, bu da, "اُذْكُرْ" kelimesinin takdir edilmesidir. Buna göre kelamın takdiri, اُذْكُرْ قِيلَهُ يَا رَبِّ "Onun, "Ya Rabb!" deyişini hatırla" şeklinde olur.

Mecrûr okunmasına gelince, bu durumda kelamın takdiri أُذْكُرْ وَقْتَ قِيلِهِ يَا رَبِّ "Onun, "Ya Rabb!.." deme vaktini hatırla.." şeklinde olur. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyorsa, Kur'ân'da sürüp gelen şeyin takdir edilmesi, başkasının takdir edilmesinden daha evlâ olur.

İbn Abbas'ın, bu ifadenin tefsiri hususunda, "Bu ifadeyle, "Ya Rabb!" denildi" manasının kastedildiğini, bu kelamın sonundaki hâ'nın ziyâde olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.

İkinci bahis: "قِيلٌ" kelimesi de, tıpkı "قَوْلٌ" kelimesi gibi mastardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in نَهٰى عَنْ قِيلٍ وَقَالٍ *"Peygamber, kîl u kâl'den, dedikodudan nehyetti"* şeklindeki açıklaması da böyledir. Leys de, şöyle der: "Araplar, كَثُرَ فِيهِ الْقِيلُ وَالْقَالُ "Bu hususta kîl u kâl çoktur" ifadesini kullanırlar." **Şemir, Ebû Zeyd**'den, şu deyimlerin kullanıldığını söylediğini rivâyet etmiştir: مَا اَحْسَنَ قُلْكَ، وَقَوْلَكَ، قَالَكَ، مَقَالَتَكَ "Senin kîlün, kavlin, kâlin ve mekâlin (yani sözün...) ne güzeldir!"

Üçüncü bahis: "قِيلِهِ" kelimesindeki "**hâ**" zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcidir.

Dördüncü bahis: Hz. Peygamber (s.a.s), kavminden dolayı canı sıkılıp, onların küfürde ısrarlarını anlayınca, onların iman etmeyen bir toplum olduklarını haber vermiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Nûh** (a.s)'un söylediğini naklettiği, *"Ya Rabbî! Gerçekten onlar bana isyan ettiler. Malı ve evlâdı, hüsrandan başka bir şey artırmayan kimselere uydular..."* (Nûh, 21) demesine yakın bir ifadedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, فَاصْفَحْ عَنْهُمْ *"Şimdilik sen onlardan yüz çevir, aldırma!"* demiş, böylece Peygamberi'ne, (şimdilik) onların yakasını bırakmasını emretmiştir ki, bu ifadenin zımnında, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavmine azap ile beddûada bulunmaktan men ettiği hususu bulunur. "**Safh**", yüz çevirmek, aldırmamak, vazgeçmek anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقُلْ سَلَامٌ *"Selam, de"* demiştir. **Sîbeveyh,** bunun manasının "**mütareke**" olduğunu söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasına, *"Selam sana. Senin için Rabbime istiğfar edeceğim"* (Meryem, 47) demesi ve *"Size selâm (olsun). Biz câhilleri aramayız" dediler"* (Kasas, 55) âyetidir.

Cenâb-ı Hak, فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ *"Artık pek yakında bilip öğrenecekler"* buyurmuştur ki, bundan maksat, tehdittir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfî ve **İbn Âmir,** tâ ile ve muhatap sîgasıyla, تَعْلَمُونَ *"bileceksiniz..."* şeklinde okurlarken, diğerleri, bir önceki âyette geçen, "iman etmeyen kavim..." ifadesine râci olmak üzere, yâ ile يَعْلَمُونَ *"bilecekler"* şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Kâfire Selâm Vermek**

Bazı kimseler kâfire selâm verilebileceği hususunda bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Ben derim ki: Eğer bu istidlâl doğru ise, bu, kâfire selâm verirken, sadece, "selâm.." sözüyle yetinilmesini; mü'min kimseye de, "selâmün aleyküm" denilmesini gerektirir ki, bundan maksat, Müslüman ve kâfire verilebilecek selâmların ayrı olduğuna dikkat çekmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen onlardan yüz çevir, aldırma. "Selâm" de"* âyetinin, Seyf (yani Tevbe 5) âyetiyle mensûh olduğunu söylemiştir ki, bana göre, bu gibi yerlerde nesh bulunduğunu söylemek müşkil ve zordur. Çünkü emir, ilgili fiilin, sadece tek bir defa yapılmasını ifâde eder. Binâenaleyh, (memûr) o emri tek bir defa yerine getirdiğinde lafzın delâleti sâkıt olur. Şu halde, bu gibi yerlerde nesh bulunduğunu söylemeye ne hacet var?

Bunun bir benzeri de, "**Yemînu'l-fevr**" (dil alışkanlığıyla, acele yapılan yemin) olup, bu, fukahâ nezdinde meşhurdur. Bu yemin, lafzın, bazen örf karinesiyle kayıtlanabileceğine delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, bu gibi yerlerde neshi iltizam etmeye ihtiyaç kalmadığı anlaşılır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Rahmet ve rıdvân bulutları üzerine olsun, efendimiz müellif şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, 603 H. senesinin Zilhicce ayının 11. günü olan Pazar günü tamamlanmıştır. Her şeyin evvelinde ve sonunda, açıktan ve gizlice yapılan hamdler Allah'a; salât ü selâm da, ebediyyen ve daima mukarreb meleklerine, nebilerine ve Resûllerine olsun... Bâhusus, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline, ashâbına, onların hepsine olsun...

***

DUHÂN SÛRESİ

Bu sûre, “اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ...” âyeti hariç,
Mekkî olup, 59 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Vahy Gerçeği

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِۙ ﴿٢﴾ اِنَّآ اَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ ﴿٣﴾ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍۙ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَاۜ اِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَۚ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُۙ ﴿٦﴾ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٧﴾ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُۜ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَآئِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

"Hâ, Mîm. Bu Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki, gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik. Gerçekten biz, inzâr edicileriz. Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, o gece ayrılır. Gerçekten biz, Rabbinden bir rahmet olarak, peygamberler göndeririz. Şüphe yok ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilenin tâ kendisidir. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbinden olarak... Eğer inanacak kimseler iseniz (buna da inanmalısınız). O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur, diriltir ve öldürür. O, sizin de, geçmiş atalarınızın da Rabbidir. Hayır hayır, onlar, bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar" (Duhân, 1-9).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"حٰمٓ * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ" ifadesi hususunda şu ihtimaller vardır:

1) Bunun takdiri, هٰذِهِ حٰمٓ * وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ "Bu, Hâ Mîm'dir. Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki..." şeklindedir. Bu durumda bu ifade, tıpkı, "Bu, Zeyd'dir. Allah'a yemin ederim ki..." demen gibi olur.

2) Cümle **"Hâ Mîm"** deyince tamamlanmış, daha sonra da *"Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki, biz onu indirdik"* denilmiştir.

3) Kelamın takdiri, "Hâ Mîm'e yemin olsun ki, Kitab-ı Mübîn'e yemin olsun ki, biz onu indirdik" şeklinde de olabilir. Böyle olması halinde bu, aynı şey için yapılmış iki yemin olur.

***İKİNCİ MESELE:* Kur'ân'ın Hudûsu Fikrine Cevap**

Mu'tezile âlimleri, bu ifadenin, Kur'ân'ın muhdes olduğuna şu bakımlardan delâlet ettiğini söylemişlerdir:

a) Âyetteki "**Hâ Mîm**" ifadesinin takdiri, "Bu, Hâ Mîm'dir" şeklinde olup, "Bu, şu harflerden meydana gelmiş bir şeydir" demektir. Art arda gelen harflerden meydana gelen şey ise, muhdestir.

b) Bu gibi şeylere yemin etmenin doğru olmadığı, aksine bu gibi şeylerin ilâhına yemin edildiği sâbittir. Binenaleyh ifadenin takdiri, "Hâ Mîm'in Rabbine ve Kitab-ı Mübîn'in Rabbine yemin ederim ki..." şeklinde olur. Rabbi bulunan her şey, muhdestir.

c) Cenâb-ı Hak, bunu bir "kitap" olarak nitelemiştir. Kitap ise, "cem etmek" manasında bir mastardan olup, "cem edilmiş" manasınadır. Cem edilen şey ise, başkalarının üzerinde tasarrufta bulunduğu şey demektir. Böyle olan şey ise muhdestir.

d) Allahu Teâlâ, *"Biz onu ... indirdik"* buyurmuştur, indirilen şey ise, başkalarının tasarruf ettiği bir şey demektir. Böyle olan şey ise, muhdes (mahlûk)tur.

Biz (Ehl-i sünnet), bütün bu delillerin, art arda sıralanmış seslerden meydana gelen şeyin muhdes olduğuna delâlet ettiğini, bunun açıkça ve kesin olarak bilindiğini ve bu hususta ancak akılsız, "kadîm" ile "muhdes"in ne olduğunu bilmeyenlerin ancak münakaşa edeceklerini defalarca anlattık. Durum böyle olunca da, bu delillerin doğruluğu hususunda nasıl münakaşa edilebilir? Kadîm olduğu sâbit olan şeyin, bu harf ve seslerden meydana gelen şeyden başka birşey olduğu anlaşılır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buradaki "**kitap**" ile, *"Andolsun ki biz peygamberlerimizi beyyinât (mu'cizeler) ile gönderdik ve onlarla birlikte kitap ve ölçü indirdik"* (Hadîd, 25) âyetinde buyurulduğu gibi, peygamberlere indirilmiş olan geçmiş semavî kitapların kastedilmiş olması mümkündür. Yine bu "**kitap**" ile, *"Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ümmü'l-Kitap O'nun katındadır"* (Ra'd, 39) âyetinde ve *"Hiç şüphesiz bu, katımızdaki Ümmü'l-Kitap'tadır"* (Zuhruf, 4) âyetinde buyurulduğu gibi, "Levh-i Mahfuz" kastedilmiş olabilir. Bu "**kitap**"la

Kur'an da kastedilmiş olabilir. Bununla "Kur'ân'ın murat edilmesi halinde, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı mübarek bir gecede indirdiğine dâir, Kur'ân'a yemin etmiş olur ki böylesi bir söz, Kur'ân'ın alabildiğine ululuğuna ve yüceliğine delâlet eder. Nitekim birisi, ihtiyaç duyduğu bir adamı ululamak ve yüceltmek istediğinde, "seni, sana aracı yapmak istiyorum ve senin adın üzerine sana yemin ediyorum ki..." der.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Mübîn Tabiri**

"El-Mübîn", insanların, hem dinî, hem dünyevî meselelerinde ihtiyaç duydukları şeylerin açıklamalarını ihtivâ eden şey demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, açıklama bu kitap sayesinde olduğu için, aslında açıklayıcı olan Allahu Teâlâ ise de, kitabı, "mübîn" (açıklayıcı) diye nitelemiştir. Bu tıpkı, *"Hiç şüphesiz bu Kur'ân, Benî İsrail'e şunu anlatır..."* (Neml, 76); *"Biz sana, kıssaların en güzelini anlatacağız"* (Yusuf, 3) ve *"Yoksa biz onlara bir sultan (hüccet) indirdik de, şirk koştukları şeyi onlara bu mu telkin ediyor"* (Rum, 35) âyetlerinde olduğu gibidir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı, alabildiğine açık olduğu için, konuşan, açıklama yapan gibi tavsif etmiştir. Böylece Kur'ân, konuşan bir şey olarak kabul edilmiştir. Bununla, o Kur'ân'ın bu vasfa, ileri derecede sahip olduğu anlatılmak istenmiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Mübarek Gecenin Tayini**

Âlimler, bu âyette geçen *"mübarek bir gece"* ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Kadir Gecesi

Bu cümleden olarak, ekseri âlimler bunun, Kadir gecesi olduğunu söylerlerken, **İkrime** ve bir başka grup, bunun **Beraat** gecesi, Şaban ayının 15'nci gecesi olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, *"Şüphesiz biz, o (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik"* (Kadir, 1) buyurmuştur. Burada da, *"Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik"* buyurmuştur. Dolayısıyla burada bahsedilen mübarek gecenin, bu iki âyet arasında bir tenâkuz olmaması için, Kadir gecesi denen o gece olması gerekir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Ramazan ayı ki, onda Kur'ân indirildi..."* (Bakara, 185) âyetinde Kur'ân'ın Ramazan ayında indirilmeye başlandığını bildirmiştir. Burada ise, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu mübarek gecenin Ramazan ayında olması gerekir. Bu mübarek gecenin

Ramazan ayında bulunduğunu söyleyen herkes, bunun Kadir gecesi olduğunu söyler. Dolayısıyla bu mübarek gecenin, Kadir gecesi olduğu anlaşılır.

3) Allahu Teâlâ, Kadir gecesinden bahsederken, *"Melekler ve Ruh, o gecede, Rablerinin izniyle her bir iş için iner de iner. O gece (...) bir selâmdır"* (Kadir, 4-5) buyurmuş, bu âyette ise, *"Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, onda ayrılır"* buyurmuştur ki bu ifade, Kadir Sûresi'ndeki o ifadeye uygunluk arz eder. Cenâb-ı Hak burada, *"Katımızdan bir emir ile"*; orada ise, *"Rablerinin izniyle her bir iş için..."*; burada, *"Rabbinden bir rahmet olarak"*; orada ise, *"O gece bir selâmdır"* buyurmuştur. Bu vasıflar birbiriyle mukayese edildiğinde, bu iki gecenin aynı gece olduğunu söylemek gerekir.

4) **Muhammed b. Cerir et-Taberî**, tefsirinde, **Katâde**'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "**İbrahim** (a.s)'in **suhufu** (sahifeleri), Ramazan ayının ilk gecesinde; **Tevrat** altıncı gecesinde; **Zebur** on ikinci gecesinde; **İncil**, on sekizinci gecesinde, **Kur'ân** ise yirmi dördüncü gecesinde indirilmiştir. İşte bu mübarek gece, Kadir gecesidir."

5) Kadir gecesi, Allah katında şeref ve kıymeti büyük olduğu için bu adı almıştır. Onun kadr-u kıymetinin, zamanından ötürü olmadığı malumdur. Çünkü zamanların hepsi zât ve sıfatları bakımından aynıdır. Binâenaleyh onların bir kısmının, zatlarından ötürü, diğer bir kısmından daha kıymetli olması imkânsızdır. Dolayısıyla bu gecenin şeref ve kıymetinin, kendisinde büyük kıymete hâiz, yüksek dereceli birtakım yüce ve önemli şeylerin meydana gelmesi sebebiyle olduğu anlaşılır. Dinî makamların, dünyevî makamlardan daha yüce, daha büyük ve daha önemli olduğu malumdur. Dinî bakımdan, eşyanın ve makamların en şereflisi ise, sayesinde Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sâbit olduğu ve diğer ilahî kitaplardaki hak ve bâtılın ortaya çıktığı Kur'ân'dır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı vasfederken, *"Evvelki kitaplara bir müheymin (kontrolcü)"* (Maide, 48) buyurmuştur. İşte böylece, saadet erbâbının dereceleri ve şekavet erbabının derekeleri ortaya çıkmış olur. Demek ki, hiçbir şey yoktur ki, Kur'ân ondan daha kıymetli ve daha şerefli ve daha üstün olmasın. Binâenaleyh eğer o Kur'ân'ın nüzulü (inişi), Kadir gecesinin dışında bir başka gecede olsaydı, o zaman Kadir gecesi, işte o gece olmuş olurdu. Âlimler, Ramazan ayındaki mübarek gecenin, Kadir gecesi olduğu hususunda müttefik olduğuna göre, Kur'ân'ın bu gecede indirildiğini anlıyoruz.

Beraat Gecesi

Âyetteki *"mübarek bir gece"* ile, Şaban'ın ortasındaki Beraat gecesinin kastedilmiş olduğunu söyleyenlere gelince, ben onların bu hususta, dayandıkları bir delilleri olduğunu sanmıyorum. Onlar bu hususta, bazı kimselerden rivâyet ettikleri şeyle yetinmişlerdir. Eğer bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen sahih bir söz varsa, artık bu hususta bir şey söylenemez. Aksi halde, doğru olan, birinci görüştür. Bu ikinci görüşü savunanlar, Şaban'ın ortasındaki gecenin, Leyle-i Mübareke (Mübarek gece), Leyle-i Berâe (Beraat gecesi), Leyle-i Sakk (Vesika gecesi) ve Leyle-i Rahmet (Rahmet gecesi) gibi dört adı olduğunu söylemişlerdir. Bu gecenin, gemilerden haraç alan memurun, haracı aldığına dair bir beraat (vesika-makbuz) yazıp vermesinde olduğu gibi, Allahu Teâlâ'nın bu gecede mü'minler için, böyle bir vesika yazdığından dolayı, Leyle-i Beraat ve Leyle-i Sakk adını aldığı söylenmiştir. Bu geceye şu beş özelliğin verildiği de söylenmiştir:

a) Bu gecede, *"her hikmetli iş"* ayrılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, o gece ayrılır"* belirlenir, ortaya konur, takdir edilir.." buyurmuştur.

b) Bu gecede yapılan ibadetler, faziletlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ صَلَّى فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ مِائَةَ رَكْعَةٍ اَرْسَلَ اللّٰهُ اِلَيْهِ مِائَةَ مَلَكٍ ثَلَاثُونَ يُبَشِّرُونَهُ بِالْجَنَّةِ وَثَلَاثُونَ يُؤَمِّنُونَهُ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَثَلَاثُونَ يَدْفَعُونَ عَنْهُ آفَاتِ الدُّنْيَا وَعَشِرَةٌ يَدْفَعُونَ عَنْهُ مَكَايِدَ الشَّيْطَانِ *"Kim bu gecede yüz rekat namaz kılarsa, Allah o kimseye; otuzu cennetle müjdeleyen, otuzu cehennem azabına karşı garanti veren; otuzu ondan dünya âfetlerini uzaklaştıran; onu da şeytanın tuzaklarına karşı onu koruyan yüz melek gönderir"*[5] buyurmuştur.

c) Bu gecede, rahmet-i ilahiyye iner. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّ اللّٰهَ يَرْحَمُ اُمَّتِى فِى هٰذِهِ اللَّيْلَةِ بِعَدَدِ شَعْرِ اَغْنَامِ بَنِى كَلْبٍ *"Allahu Teâlâ, bu gecede ümmetime, Kelb oğulları kabilesinin koyunlarının kılları sayısınca rahmet eder"* buyurmuştur.

d) Bu gecede, mağfiret gerçekleşir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَغْفِرُ لِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ فِى تِلْكَ اللَّيْلَةِ اِلَّا لِكَاهِنٍ اَوْ مُشَاهِنٍ اَوْ مُدْمِنِ خَمْرٍ اَوْ عَاقٍّ لِلْوَالِدَيْنِ اَوْ مُصِرٍّ عَلَى الزِّنَا *"Allahu Teâlâ bu gecede, kâhin, düşmanlıkta ileri giden, alkolik olan, ana-babasına âsî olan ve zinada ısrarlı olanlar hâriç, bütün Müslümanları affeder."*

5 **Kenzu'l-Ummal,** 27/238.

e) Allahu Teâlâ bu gecede Peygamberi'ne, şefaat yetkisinin tamamını vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Şaban ayının on üçüncü gecesinde, ümmeti için şefaat yetkisi istedi ve kendisine, şefaatin üçte biri verildi. On dördüncü gecesi, yine aynı istekte bulundu ve kendisine, şefaatin üçte ikisi verildi. On beşinci gecede de yine aynı istekte bulundu ve böylece, tıpkı ürkmüş develer gibi Allah'tan kaçanlar müstesna, bütün ümmete şefaat etme yetkisi verildi. Bunu **Keşşaf**'tan naklettim.

Şerefli Zaman ve Mekânın Gerekçesi

İmdi eğer, "Zamanın, miktarı feleklerin ve yıldızların hareketine göre belirlenmiş, uzayıp giden süre olduğunda ve aslında cüzleri (parçaları) iç içe olduğu için bir kısmının diğer kısmından üstün olmasının imkânsız olduğunda şüphe yoktur. Mekân da uzayıp giden, bomboş yer demektir. Binâenaleyh bunun parçalarının bir kısmının, bir kısmından daha kıymetli olması da imkânsız olur. Durum böyle olunca da, bunun kısımlarından bir kısmına daha fazla pâye verip diğerlerine vermemek, bir müreccih olmadan, mümkün varlığın iki tarafından birini diğerine tercih etmek olur ki, bu imkânsızdır" denilirse, biz deriz ki: Bu âlemin muhdes (mahluk) olduğunu ve fâilinin (yaratıcısının) hür ve irâde sahibi bir fâil olduğunu ispat etmek şu metoda dayanır: Hür ve irade sahibi bir fâilin, bu âlemi var etmeyi, yarattığı o vakitten önce veya sonra değil de, bizzat o vakitte yaratmış olması akıldan uzak görülecek bir şey değildir. Eğer bu esas bâtıl sayılacak olursa, o zaman bu âlemin muhdes olması da bâtıl olur ve hür irâde sahibi bir fâilin bulunduğunu savunmak da bâtıl (yanlış) olur. Bu durumda da, Kur'ân'ın tefsirine dalmanın, onun izahını yapmanın bir manası kalmaz. Eğer bu esas düstur doğru ise, ileri sürdüğünüz soru zâil olur. İşte bu hususta kabul edilebilecek cevap budur.

Hem sonra âlimler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ'nın bazı zamanlara, daha fazla fazilet vermesi, böylece de bunun, mükellefi o vakitlerde taate yönelmeye sevk edici olması tuhaf görülecek bir şey değildir. İşte bu sebepten ötürü Allahu Teâlâ, bu fazileti, vakitlerde gizleyip, onu açıkça belirtmediğini beyân etmiştir. Çünkü bu vakitler belli olmazsa, mükellef o şerefli vaktin her vakitte olabileceğini düşüneceği için, bütün vakitlerde taate sevk edici olur. Bu temel düsturu anladığında, bazı zaman ve mekânlara, insana verilen değerden ötürü, birtakım faziletlerin verilmiş olduğunu anlarsın. Çünkü insan, temeldir, asıldır. Onun dışında kalan diğer bütün mahlûkat ise, ona tâbi olan ikinci derece şeylerdir. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE: **Nüzul Gecesindeki Müşkil**

Rivâyet olunduğuna göre, **Atiyye el-Harûrî, İbn Abbas** (r.a)'a şöyle bir soru sorar: "Cenâb-ı Hak, Kadir sûresinde, *"Şüphesiz biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik"* (Kadir, 1) buyuruyor. Bu âyette de, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik"* buyurmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ bu Kur'ân'ı, aylar boyunca indirdiğine göre, *"bir gecede"* denmesi nasıl doğru olur?" **İbn Abbas** (r.a) bunun üzerine şöyle der: "Ey **İbnu'l-Esved,** eğer ben ölseydim, bu soru senin kafana takılsaydı ve cevabını bulamasaydın, sen de öylece cevap bulamadan ölüp gidecektin. Kur'ân, toptan Levh-i Lahfuz'dan Beyt-i Ma'mûr'a indirilmiştir. Beyt-i Ma'mur da, birinci kat gökte, en yakın semâdadır. İşte bundan sonra Kur'ân, çeşitli hâdiseler hakkında, zaman zaman, parça parça (dünyaya) inmeye başlamıştır.

YEDİNCİ MESELE

Bu mesele, âyetlerin birbiriyle ilgi ve münasebetinin nasıl olduğu hakkındadır: Bil ki bu âyetlerin maksadı, Kur'ân'ı şu üç bakımdan yüceltmek, ululamak ve ona saygıyı öğretmektir:

a) Kur'ân'ın zâtının ululuğunu göstermek.

b) Kur'ân'ın nazil olduğu vaktin şerefi sebebiyle Kur'ân'ın yüceliğini göstermek.

c) Nâzil olduğu yerin fazileti sebebiyle, Kur'ân'ın yüceliğini göstermek.

Kur'ân'ın Şerefinin Tezahürleri

Bunlardan **birincisi,** yani zâtı sebebiyle Kur'ân'ın yüceliğinin beyanı şu üç bakımdan olur:

1) Allahu Teâlâ, Kur'ân adına yemin etmiştir ki bu, onun ne derece kıymetli olduğunu gösterir.

2) Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın mübarek bir gecede nazil oluşu üzerine yemin etmiştir. Az önce söylediğimiz gibi, herhangi bir şeyin, kendisine ait hallerinden birisi üzerine kasem etmek, onun son derece şerefli olduğuna delâlet eder.

3) Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı, "**mübîn**" (açık ve açıklayıcı) diye nitelemiştir ki, bu da Kur'ân'ın zâtî bakımdan yüceliğine delâlet eder.

İkincisi, yani nazil olduğu vakit itibariyle Kur'ân'ın şerefli oluşunun izahı, âyetteki, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik"* cümlesinden anlaşılmakta olup, bu, onun mübarek bir gecede indirilmesinin, Kur'ân'ın şerefini

ve yüceliğini gerektirir. Hem sonra biz diyoruz ki: Âyetteki bu ifade, şu iki hususu da göstermektedir:

a) Onu Allahu Teâlâ'nın indirdiğini...

b) O gecenin mübarek bir gece oluşunu... Böylece Cenâb-ı Hak, bu ifadenin peşinden, bu iki hususdan her birinin izâhı yerine geçecek şeyi zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, bunu niçin indirdiğinin açıklanması, إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ *"Çünkü biz inzâr edicileriz"* ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu, "Bu sûrenin indirilişinin hikmeti, mahlûkatın inzârının (uyarılmasının) ancak bununla tamam olmasıdır" demektir. O gecenin *"mübarek"* oluşunun izahı da, şu iki hususdur:

a) Allahu Teâlâ'nın o gecede, bütün hikmetli işleri ayırıp, takdir etmesi.

b) Bu hikmetli işlerin, Allah katından olma şerefine sahip olması.. Bu hususa âyette, *"katımızdan bir emir ile"* ifadesiyle işaret edilmiştir.

Üçüncüsünün, yani indiği yerin şerefinden ötürü Kur'ân'ın yüce oluşunun izahı da, âyetteki, إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ *"Biz, peygamberler göndericileriz"* ifadesiyle yapılmaktadır. Cenâb-ı Hak bu ifade ile, bu **inzâr** (uyarma) ve **irsâl** (elçi gönderme) işinin kendisi tarafından olduğunu bildirmiştir.

Cenâb-ı Allah, daha sonra, bu **irsâl** (gönderme) işinin de, rahmetini tamamlamak için olduğunu beyan edip, رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ *"Rabbinden bir rahmet olarak..."* buyurmuştur. Aslında bu ifadenin, *"Bizden bir rahmet olarak..."* denilmesi beklenirdi. Fakat "Rab" oluşunun, terbiye edilen ve yaratılanlara rahmeti gerektirdiğini ortaya koymak için, zamir yerine zâhir isim getirilmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, "bu rahmetin, ihtiyaçlar içinde kıvrananların ihtiyaçlarına uygun olarak meydana geldiğini; çünkü kendisinin onların yalvarıp-yakarmalarını duyduğunu, çeşitli ihtiyaçlarını bildiğini" beyan buyurmuş ve إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"Şüphe yok ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir"* demiştir. İşte bu âyetlerin, birbirleriyle ilgi ve münâsebetinin nasıl olduğunu izah için aklıma gelenler bunlardır.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Âyetin Lafızlarının Tefsiri**

Bu mesele, âyetlerin lafızlarının tefsiri hususundadır: Âyetteki, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik"* cümlesiyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir: Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın tamamını Levh-i Mahfuz'dan, en yakın semâya (birinci göğe) bu gecede indirmiştir. Daha sonra da, mükellef insanların ihtiyaç duyduğu hüküm ve esasları bütün nüzul zamanı içinde (yirmi üç senede)

parça parça indirmiştir. Yine denilmiştir ki: Kur'ân'ın, Levh-i Mahfuz'dan istinsâhına Berat gecesinde başlanıp, Kadir gecesinde bitirilmiş; müteakiben rızıklarla ilgili nüshanın **Hz. Mîkâil**'e; harp, zelzele, yıldırım ve yere geçirmek hadiseleriyle ilgili nüsha, **Hz. Cebrâil**'e, âmellerle (yani yapılacak işlerle) ilgili nüsha en yakın göğün vazifelisi olan **İsmail**'e[6]; musîbetlerle (ölümlerle) ilgili nüsha, ölüm meleği (olan **Azrâil**'e) verilmiştir.

Kıraat Farkları

Âyetteki فِيهَا يُفْرَقُ *"O gece (...), ayrılır"* cümlesi, "O mübarek gecede ayrılır, takdir edilir" manasında olup, "فَرَقْتُ الشَّيْءَ - اَفْرُقُهُ – فَرْقاً وَفُرْقَانًا" ifadesine dayanır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: Bu fiil şedde ile "**yuferreku**" okunduğu gibi, malum olarak ve "كُلُّ" kelimesini de mansub kılarak, "**yuferriku**" şeklinde okunmuştur. Bu kıraate göre, ayırıp takdir eden Allahu Teâlâ'dır. **İbn Zeyd** bunu, nûn ile "**nuferriku**" *"Biz ayırırız"* şeklinde okumuştur.

Âyetteki كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍ *"her hikmetli iş"* ifadesindeki "**hakîm**", hikmetli manasınadır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın herkese ömür, rızık, ecel, mutluluk ve mutsuzluk gibi belli birtakım şeyleri vermesi, üstün hikmetine delâlet eder. Bu fiiller ve bu hükümler, bunları yapanın hikmetine delâlet edince, bizzat bu fiillerin kendisi, "hakîm" (hikmetli) diye tavsif edilmişlerdir ki bu, mecâzî bir nitelemedir. Çünkü "**hakîm**" gerçekte, bu işleri yapıp takdir edenin sıfatıdır. Binâenaleyh işlerin kendisinin bu sıfatla nitelenmesi, mecâzdır.

Allahu Teâlâ sonra da, اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا *"katımızdan bir emir ile"* buyurmuştur.

Buradaki "**emr**" kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılır:

a) Bu kelime "ihtisas"tan ötürü mansubdur. Çünkü Allahu Teâlâ, bu hüküm ve işlerinin şerefinin, "**hakîm**" (hikmetli) olmalarından ötürü olduğunu beyân buyurmuş; bunların kıymetli oluşlarını da "Ben bu emr (iş) ile, katımızda olan, yanımızdan çıkan, ilmimizin ve yönetimimizin gerektirdiği gibi olan emri (işi) kastediyorum" demek suretiyle iyice anlatmıştır.

b) Bu kelime, "hal" olarak mansubdur. "Hal" oluşuna göre de şu üç izah yapılabilir.

1) Bu, "اَنْزَلْنَاهُ" (Biz onu indirdik) ifadesindeki "biz" ve "onu" zamirlerinden birinden haldir. Fail zamiri "biz"den "hal" olması durumunda, manası "Biz onu, emrediciler olarak indirdik" şeklindedir.

---

6 Kitapta böyledir. Doğrusunun İsrafil olduğunu sanıyoruz (Ç.).

2) Mef'ul zamiri olan, "Onu biz, yapılması gerekli olan şeyleri gösteren bir emir olarak indirdik" şeklindedir.

3) **Ebû Ali el-Fârisi, Ebu'l-Hasan** (r.h)'ın, "**emr**" kelimesini "hal"; nekire olan "كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍ" ifadesini de "zi'l-hâl" olarak kabul ettiğini nakletmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "اِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ" yani *"O peygamberleri gönderenler biz olduğumuz için, bu inzârı (uyarıyı) biz yaptık"* buyurmuştur. Daha sonra da, *"Rabbinden bir rahmet olarak"* buyurmuştur. Buradaki rahmet olarak, "لِلرَّحْمَةِ" yani "rahmet olsun diye" manasındadır. Binâenaleyh bu, mef'ûl-ü leh olarak mansubdur,

Hak Teâlâ daha sonra, *"Şüphe yok ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir"* buyurmuştur. Bu, "O rahmet, hakikaten rahmettir. Çünkü muhtaç kimseler, ihtiyaçlarını dilleriyle ya ifade ederler, ya etmezler. Eğer dilleriyle ifade ederlerse, Allahu Teâlâ onları duyar ve bilir. Eğer kendileri dile getirmezlerse Allahu Teâlâ onların ihtiyaçlarını yine bilir. Böylece Allahu Teâlâ'nın semî ve alîm oluşunun, rahmetinin kullara indirilmesine sebep olduğu anlaşılır.

Allahu Teâlâ sonra da رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbinden olarak ..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî**, bâ'nın kesresiyle, "مِنْ رَبِّكَ" ifadesine atfederek "رَبِّ" şeklinde okurlarken; diğerleri "هُوَ السَّمِيعُ"ye atfederek, "رَبُّ" şeklinde ötüreyle okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin anlatmak istediği, "Kur'ân'ı indiren, böylesine celâl ve kibriya sıfatlarına sahip olduğuna göre, o Kur'ân da son derece yüce ve kıymetlidir" manasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ *"Eğer inanacak kimseler iseniz"* ifadesinin, burada zikredilişinin faydası şunlardır:

a) **Ebû Müslim** bunun manasının, "Eğer yakîn (kesin bilgi ve inanç) araştırıyor ve onu elde etmek istiyorsanız, işin bizim dediğimiz gibi olduğunu biliniz" şeklinde olduğunu ve tıpkı, Arapların "falanca Necid'e gidiyor" manasına "**muncid**"; "**Tiheme**'ye gidiyor" manasına "**müthim**" dedikleri gibi, o kabilden olarak da burada "**mûkın**" denildiğini söyler.

b) **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Müşrikler, göklerin ve yerin bir Rabbi ve yaratıcısı bulunduğunu kabul ediyorlardı. Dolayısıyla onlara, önce, "Peygamberler göndermek, kitaplar indirmek, o Rab'dan bir rahmettir" denildi. Daha sonra da "Kendisini göklerin, yerin ve bunlar arasındaki her şeyin Rabbi olarak kabul ettiğiniz o yüce zat, eğer bu kabulünüz ilimden ve yakînî inançtan kaynaklanmış ise, bilin ki o semîdir, alîmdir" denilmiştir ki bu tıpkı, "Bu, eğer onun nâmını ve kıssasını işittiysen, insanların, cömertliğini dilden düşürmedikleri Zeyd'in bir ikramıdır" demen gibidir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra onların yakîn sahibi olmalarını, بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ يَلْعَبُونَ *"Hayır, hayır. Onlar, bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar"* diyerek reddetmiş ve onların ikrarlarının (kabullerinin) ne ilimden, ne yakînî inançtan ve ne ciddiyetten ve hakikatten kaynaklanmadığını; aksine alay ve eğlence ile karışık bir söz olduğunu bildirmiştir. Allah en iyi bilendir.

Azabı Görünce Pişmanlıkları

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى السَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى وَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا اِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

"O halde göğün, apaşikâr bir duman getireceği günü gözetle. O duman insanları saracaktır. "Bu, pek yaman bir azap. Ey Rabbimiz, bizden bu azabı açıp kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz" (diyecekler). Onlar için, düşünüp ibret almak nerede...? Kendilerine, açıklayıcı bir peygamber geldiği halde, yine ondan yüz çevirdiler ve "Öğretilmiş bir mecnun!" dediler. Biz bu azabı biraz açıp kaldıracağız. Siz tekrar (küfre) dönersiniz. Çok büyük bir şiddet ve satvetle çarpacağımız gün ... işte o gün muhakkak ki intikam alıcılarız biz" (Duhân, 10-16).

Duhân (Duman)'ın Mahiyeti

Bil ki, "فَارْتَقِبْ" emriyle "gözetle" manası kastedilmiştir ki bu, kötü şeyler hakkında kullanılan bir ifadedir. Buna göre mana, "Ey Resûlüm, onların

azaplarını gözetle..." demektir. Âyetten sonra gelen, *"Bu, pek yaman bir azab..."* ifadesi, kendisine delâlet ettiği için, bu (gözetleme) fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. Âyetteki, *"göğün (...) getireceği günü..."* ifadesinin de, bu fiilin mef'ûlü olması mümkündür. Bu âyette geçen **"duhân"** kelimesi hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini yalanladıkları için, Mekke'de kavmine beddua ederek اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ سِنِيهِمْ كَسِنِى يُوسُفَ *"Allah'ım, onların yıllarını, Yusuf'un yılları gibi kıl"*[7] buyurmuş. Bunun üzerine, yağmurlar kesilmiş, yeryüzünde kıtlık meydana gelmiş, Kureyş alabildiğine bir açlık içine düşmüş, böylece de, kemikleri, köpekleri ve leşleri yemişler... Derken, insanlar kendilerindeki açlıktan dolayı, göğe baktıklarında, kendileriyle semâ arasını, adeta bir duman gibi görmeye başlamışlar. Bu, -kendisinden yapılan rivâyetlerin birinde **İbn Abbas** (r.a)'ın- **Mukatil** ve **Mücahid**'in görüşü olup, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın da tercihidir. Aynı zamanda **İbn Mes'ûd** (r.a)'un da görüşüdür. **İbn Mes'ûd,** bu duhân'ın, açlığın şiddetinden ötürü ahalinin gözlerine ârız olan kararmadan başka bir şey olacağını reddederdi

İbn Kuteybe, âyetteki **"duhân"** kelimesinin, işte bu durum ile tefsir edilmesinin gerekçesi olarak, şu iki açıklamayı yapmıştır:

a) Kıtlık yılında, yağmurların kesilmesi sebebiyle, yeryüzünde kuraklık had noktaya varır. Böylece, alabildiğine toz duman yükselir. Derken, hava kararır. İşte bu durum, âdeta bir dumana benzer. Bundan ötürüdür ki kıtlık yılına, bu anlamda **"ğabrân"** denilir.

b) Araplar, ileri derecedeki bir kötülüğe **"duhân"** adını verirler. Böylece de meselâ, "Aramızda, kendisi için bir dumanın yükseldiği bir iş vardır" derler. Bunun sebebi şudur: İnsanın korkusu veya acizliği artınca, gözleri kararır, böylece de dünyayı adeta dumanla dolmuş gibi görüverir.

Kıyâmet Alâmeti Duman

İkinci görüş: Bu, âlemde meydana gelen bir duman olup, kıyamet alâmetlerinden biridir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İşte bu durum meydana geldiğinde, mü'minlerde, nezleye benzeyen bir hal; kâfirlerde de, kendisinden dolayı başlarının pişmiş gibi olacağı bir hal meydana gelir. Bu görüş, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'den nakledilmiş bir görüş olup, bu aynı

7 **Buhâri,** Ezân, 128. Maksat, nebevi Yusuf (a.s) döneminde Mısırlıların maruz kaldıkları kıtlık yıllarıdır (ç.).

zamanda **İbn Abbas**'a ait meşhur görüştür. Bu görüşü savunanlar şunlarla istidlâl etmişlerdir:

a) Âyetteki, "يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ" ifadesi, semânın getirdiği bir duhân'ın, (dumanın) bulunmasını iktiza etmektedir. Halbuki, açlığın şiddetinden dolayı, gözlerde meydana gelecek karartı hakkında ileri sürdüğümüz şey ise, semânın getirdiği bir duhân değildir. Binâenaleyh, âyeti bu manaya almak, ayrı bir delil bulunmaksızın, onun zâhirinin ifade ettiği manadan dönmek, udûl etmek olur ki, bu caiz değildir.

b) Cenâb-ı Hak, bu dumanı, "apaşikâr" olmakla tavsif etmiştir. Halbuki sizin ileri sürdüğünüz durum böyle değildir. Çünkü bu, bazı insanların beyinlerinde meydana gelen ârızî bir durumdur. Bu gibi şeyler, "apaçık bir duman" olmakla nitelenemezler.

c) Cenâb-ı Hak bu dumanı, "insanları bürüyen" olmakla tavsif etmiştir. Bu ifade ancak, o duman onlara gelip, onlara bitişerek onları sardığında söylenebilecek olan bir ifadedir. Halbuki, sizin ileri sürdüğünüz hal ise, "insanları sarmakla" ancak mecazî anlamda vasfedilebilir. Biz, hakiki anlamdan mecazî manaya geçmenin, ancak ayrı bir delil bulunması halinde caiz olacağını söylüyoruz.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Kıyamet alâmetlerinin ilki, dumandır. Meryem oğlu İsa'nın inişidir ve insanları mahşer yerine süren Aden çukurlarından çıkacak olan bir ateştir."* Bunun üzerine Huzeyfe, "Ey Allah'ın Resûlü, "duhân - duman" da nedir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti okuyarak, *"Bu, doğu ile batı arasını dolduran bir dumandır. Kırk gün ve kırk gece kalır.. Mü'mine gelince, bu ona işaret ettiğinde, onu nezleye tutulmuş kimse gibi yapar. Kâfire gelince de, kâfir sarhoş gibi olur ve bu duman, onun burun deliklerinden, kulaklarından ve dübüründen (girer ve) çıkar.."* Bunu, **Keşşâf sahibi** rivâyet etmiştir.

Kâdî, Hasan el-Basrî'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir: بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سِتًّا ذَكَرَ مِنْهَا طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَالدَّجَّالَ وَالدُّخَانَ وَالدَّابَّةَ *"Şu altı şey gelmeden önce hayırlı işlerinizi vakti vaktine yapmaya bakın. Bunlardan, güneşin batıdan doğmasını, Deccâl'i, duhânı ve Dâbbetu'l-arzı zikretmiştir"*[8].

Birinci görüşü savunanlara gelince, bu görüşün, âyetin lafzını, hakiki manasından alıp mecazî manaya taşımayı gerektirdiğinde şüphe yoktur.

8 **Müslim**, Fiten, 128-129 (4/2267)

Bu ise ancak, bunu hakiki manasına almanın imkânsız olduğuna delâlet eden bir delilin bulunması halinde mümkün olur. Halbuki bu görüşte olanlar, bu görüşü zikretmemişlerdir. Binâenaleyh, onların ileri sürdüğü şeyi benimsemek cidden zordur.

İmdi eğer şöyle bir soru sorulursa: "Bizim bahsettiğimiz şeyin delili, Allahu Teâlâ'nın, onların söylediğini naklettiği, *"Ey Rabbimiz, bizden bu azabı açıp kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz"* şeklindeki sözleridir. Bu, biz bunu Mekke'de meydana gelen kıtlık anlamına aldığımızda doğru olan bir sözdür. Çünkü, nakledildiğine göre Mekke'deki kıtlık, had noktaya varınca, **Ebû Süfyan**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldi ve ondan, Allah, akrabalar aşkına, bunun kaldırılmasını istedi; Peygamber'in onlara duâ etmesi ve onlardan o belâyı Allah'ın kaldırması halinde, iman edecekleri vaadinde bulundu. Allah onlardan bu kıtlığı kaldırınca da, onlar yine şirklerine döndüler. Ama biz, âyetin bu ifadesini, "Bununla, kıyamet alâmetlerinden bir alâmetin zuhur etmesi kastedilmiştir" anlamına alırsak, bu doğru ve yerinde olmaz. Çünkü, kıyamet alâmetlerinin zuhur etmesi halinde, hem onların, *"Ey Rabbimiz, bizden bu azabı gider. Çünkü biz, iman edeceğiz.."* demeleri mümkün olmaz, hem de onlara, *"Biz bu azabı biraz açıp kaldıracağız. Siz şüphe yok ki tekrar (küfre) dönersiniz"* denilmesi mümkün olmaz." Evet, böyle sorulacak olursa, buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Bu alâmetlerin zuhurunun, mükellefiyetin sona ermediğini, böylece de bu halin meydana geldiğini, derken insanların, cidden korkup, böylece de yalvarıp yakardıkları, bu hadise kalkınca da, küfür ve günahlarına geri dönme hususunda, diğer kıyamet alâmetlerinin yerine geçmiş olması niçin caiz olmasın? Böyle bir ihtimal söz konusu olduğuna göre, onların ileri sürmüş oldukları şey düşer.. Allah en iyisini bilendir."

Dumanın "Aşikâr" Vasfı

Şimdi biz âyetlerin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak, "يَوْمَ تَأْتِى السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ" buyurmuştur. Yani, "Durum açıkça şunu gösteriyor ki, bu duman, insanları bürüyen, onları kapsayan bir dumandır; bunda kimse şüphe de etmez.. Bu ifade, mecrûr mahallinde olup, "**duhân**" kelimesinin sıfatıdır.

Yaman Azap

Âyetteki, هٰذَا عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Bu, pek yaman bir azaptır"* ifadesi hakkında şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifade mukadder bir fiil ile, mahallen mansubdur. Bu mukadder fiil de, "يَقُولُونَ" *"derler..."* kelimesidir, "يَقُولُونَ" fiili de hâl olarak mansub olup, mana, "onlar bunu der oldukları vaziyette..." biçiminde olur.

b) **"en-Nazım"** adlı eserin sahibi **Cürcanî** şöyle der: "Âyetteki "هٰذَا" sözü, **"duhân"**a işaret etmekte ve onun yaklaştığını haber vermektedir. Nitekim Arapçada, "işte düşman.. Onu karşıla!.." denilir ki, bundan maksat, düşmanın gelişinin yakın olduğuna dikkat çekmektir.

Allah'a Yalvarmaları

Daha sonra âyette, رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ *"Ey Rabbimiz, bizden bu azâbı gider"* buyurulmuştur. Şimdi biz, âyetin takdirinin, "Onlar, "Bu pek yaman bir azaptır.. Ey Rabbimiz, bizden bu azabı gider" derler.." şeklinde olduğunu söylersek, mana açıktır. Yok eğer **"kâle"** maddesi orada takdir edilmezse, biz onu, burada takdir ederiz.. Birinci görüşe göre azap, şiddetli kıtlık manasına; ikinci görüşe göreyse, helak eden, öldürücü duman anlamındadır.

إِنَّا مُؤْمِنُونَ *"Çünkü biz, iman edeceğiz"* yani, "Muhammed'e ve Kur'ân'a inanacağız" demek olup, bununla, kendilerinden bu azabın kaldırılması halinde, iman edeceklerini va'dettikleri kastedilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى *"Onlar için, düşünüp ibret almak nerede?.."* buyurmuştur. Yani, "Onlar bu durumdan nasıl öğüt ve nasihat alacaklardır. Çünkü onlara, itaatte bulunmalarının farz olduğunu gösteren daha büyük ve daha müessir âyetler gelmişti ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde zuhur eden kesin mu'cizeler ve apaçık delil ve beyyinelerdir.

Hz. Peygamber Hakkında Saçmalama

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ *"Yine ondan yüz çevirdiler,* ona iltifat etmediler ve *"öğretilmiş bir mecnûn!" dediler."* Çünkü, Kur'ân'ın Hz. Muhammed nezdinde zuhûru hususunda, Mekke kâfirleri şu iki sözü söylemişlerdir:

a) Kimileri, "Muhammed, bu kelimeleri bazı kimselerden öğreniyor" demiştir, ki, Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Andolsun ki biz onların, "Bunu mutlaka bir beşer öğretiyor" diyeceklerini biliyoruz. Haktan sapmak suretiyle kendisine nisbet edecekleri şahsın lisânı yabancı, bu ise açık bir Arapçadır.."* (Nahl, 103) ve *"O kâfirler, "... Bu hususta diğer bir zümre de ona yardım etmiştir" dediler"* (Furkan, 4) ifadesiyle anlatmıştır.

b) Kimileri de, "Bu, bir mecnûndur ve kendisine baygınlık geldiğinde, ona bu sözleri cinler telkin ediyor" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ *"Biz bu azâbı biraz açıp kaldıracağız. Siz şüphe yok ki, tekrar (küfre) dönersiniz"* buyurmuştur ki bu, "O azap sizden kaldırıldığında, o esnada, daha önce üzerinde bulunduğunuz şirke geri dönersiniz" demek olup, bu sözün maksadı, onların ahitlerine riâyet etmediklerine, acze düştüklerinde Allah'a yalvarıp yakardıklarına; ama korku ve sıkıntıları kalkınca, yine küfürlerine ve seleflerinin yollarını taklit etmeye döndüklerine dikkat çekmektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ *"Çok büyük bir şiddet ve şehvetle çarpacağımız gün... İşte o gün muhakkak ki intikam alacağız"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi,** tî'nin dammesi ile, "**nebtuşu**" şeklinde okunduğunu da söylemiştir. **Hasan el-Basrî** de, nûn'un dammesiyle "**nubtuşu**" şeklinde okumuştur ki, bu okuyuşa göre, mana, "Allah, meleklere onları yakalamalarını emreder..." şeklinde olur. "**Batş**" şiddetli, kıskıvrak yakalamak demektir. Ve o, çoğu kez art arda, peş peşe vurarak, döverek meydana gelir. Daha sonra bu kelime, peş peşe elem verme, acılar tattırma anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

"Gün"den Maksat

Bu âyetteki, "gün" sözüyle neyin murat edildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, Bedir günüdür. Bu, **İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil** ve **Ebu'l-Aliye** (r.a)'nin görüşleri olup, onlar şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Mekke kâfirlerinden o kıtlığı kaldırınca, onlar, yeniden yalanlamaya başlamışlardır. İşte bu sebeple Allah onlardan, Bedir gününde intikam almıştır."

İkinci görüş: Bu, kıyamet günüdür. **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "**İbn Mes'ûd,** "en büyük yakalama günü"nün Bedir günü olduğunu ileri sürdü, ben ise, bu günün kıyamet günü olduğunu söyledim." Bu ikinci görüş, daha doğrudur. Çünkü "Bedir günü" böylesi bir büyük vasıfla nitelenecek bir dereceye ulaşmamıştır. Ayrıca, tam ve kusursuz bir intikam, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bugün herkes ne kazandıysa onunla karşılanacak..."* (Mü'min, 17) âyetinden dolayı, kıyamet gününde olacaktır. Bir de, bu yakalama işi, mutlak surette "büyük" olarak nitelendiğine göre, bunun, yakalama çeşitlerinin en müthişi olması gerekir. Bu ise ancak, kıyamette olacaktır. Cenâb-ı Hak için "intikam" sözcüğünün kullanılması, tıpkı, "öfke", "haya" ve "taaccüp" kelimeleri gibi müteşâbihattan olup, manası malumdur' Allah en iyisini bilendir.

Musa (a.s)'nın Mısır'dan Çıkışı

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ اَنْ اَدُّوٓا اِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ
اِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ اِنِّيٓ اٰتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ
﴿١٩﴾ وَاِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ
﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهٗٓ اَنَّ هٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَاَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ
﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ
﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذٰلِكَ
وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَآءُ وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا
مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾

"Celalim hakkı için, biz bunlardan evvel Firavun kavmini de imtihan ettik. Onlara da, çok şerefli bir peygamber gelmişti: "Bana, Allah'ın kullarını teslim edin. Çünkü ben size (gönderilmiş) emin bir peygamberim.." diye. Ve, "Allah'a karşı büyüklük taslamayın.. Zira ben size, apaçık bir bürhan getiriyorum" diye (söylemişti). "Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım. Eğer bana iman etmezseniz, (bari), benden uzaklaşıp çekilin" (demişti). Nihâyet Rabbine, "Bunlar, gerçekten günahkârlar gürûhudur" diye dua etti. (Cenâb-ı Hak da), "Öyleyse kullarımı geceleyin götür. Muhakkak siz, takip olunacaksınız" buyurdu. Denizi, durgun ve açık bırak. Çünkü onlar, boğulacak bir ordudur. Onlar, bağlardan, pınarlardan, ekinlerden, güzel konaklardan, içinde nâz ve naîm ile yaşadıkları ihtişamlardan neler bıraktılar neler! İşte, (emir) böyledir. Biz, bunları başka başka kavimlere miras verdik. Ne gök ne yer onların üstüne ağladı. Onlara (emân ve) mühlet de verilmedi" (Duhân, 17-29).

Bil ki, Allahu Teâlâ, Mekkeli kâfirlerin, küfürlerinde ısrar ettiklerini beyan buyurunca, öncekilerin pek çoğunun da, böyle olduklarını açıklamıştır. Böylece de, işte bu sıfatın ve özelliğin, **Firavun**'un kavminin çoğunda

da mevcut olduğunu beyan etmiştir. **Keşşâf sahibi,** te'kîd maksadıyla, şeddeli olarak, "**fettennâ**" şeklinde de okunduğunu söylemiştir, **İbn Abbas,** bunun manasının اِبْتَلَيْنَا "imtihan ettik, mübtelâ kıldık" şeklinde olduğunu söylerken, **Zeccâc,** bu kelimenin manasının, بَلَيْنَا "denedik, sınadık" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, buna göre âyetin manası, "Biz, onlara, kendilerine o peygamberleri göndermek suretiyle, denemeye tâbi tutulan kimselere yapılan muamele gibi bir muâmele yaptık..." şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ *"Onlara da çok şerefli bir peygamber gelmişti"* buyurmuştur ki, bu Resûl, **Hz. Musa** (a.s)'dır. Âlimler, "kerîm"in ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Kelbî,** "Rabbime karşı, kerîm, yani Rabbinin nezdinde pek çok ikram çeşidine müstahak olmuş olan.." derken, **Mukâtil,** "Güzel huylu" anlamını vermiştir. **Ferrâ** da şöyle der: "Arapçada, "Falan, kavminin kerîmidir" ifâdesi kullanılır. (Bu da, bu anlamdadır). Çünkü, her peygamberin, kavmini ileri gelenlerinden ve kavimlerinden (zenginlerden) olması hususu nâdirdir.

Mü'minleri Bana Bırakın

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَنْ اَدُّوا اِلَيَّ عِبَادَ اللهِ *"Bana Allah'ın kullarını teslim edin" diye.."* buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki "**en**" edatı hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Bu, müfessire "**en**"idir. Bu böyledir, zira peygamberlerin, kendilerine peygamber olarak gönderilen kimselere gelmeleri durumu bir "kavl" (demek, söylemek) maddesinin anlamını ihtivâ eder. Çünkü o peygamber onlara, ancak bir müjdeleyici, uyarıcı ve Allah'a davet eden olarak gelmektedir.

b) Bu, şeddeli olan "**enne**"den tahfif edilmiş olan "**en**"dir. Buna göre mana, "O, onlara geldi ve dikkat, hişt.. Onları bana getirin.." şeklinde olur. عِبَادَ اللهِ *"Allah'ın kullarını..."* ifadesi ise, mef'ûlün bih olup, bunlar, İsrâiloğullarıdır. Buna göre (mana), "**Hz. Musa** geldi ve "Onları bana teslim edin ve onları benimle beraber salın" diye.." şeklinde olur ki, o zaman bu mana tıpkı, *"Artık İsrailoğullarını bizimle gönder. Onlara işkence etme.."* (Tâhâ, 47) ifadesi gibi olmuş olur.

Bunun, o İsrâiloğullarına karşı yapılmış bir nidâ olması ve mananın, "Ey Allah'ın kulları, size vâcip olan imanı, davetimi kabûlü ve yoluma uyma işini, bana ifâ edip yapın.." şeklinde olması da mümkündür. **Hz. Musa** (a.s), bunun sebebini de, kendisinin, رَسُولٌ اَمِينٌ *"onun bir peygamber ..."* olması

olduğunu belirtmiştir. Yani, "Ben, Allah'ın, vahyine ve risâletine karşı güven duyduğu bir zâtım" demektir.

Cenâb-ı Hak, وَاَنْ لَا تَعْلُوا *"... yücelik taslamayın..." diye"* buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki "**en**" edatı da, yukarda izah edilen iki hususta, tıpkı yukardaki "**en**" gibi ve "Resûlü'ne ihanet etmek suretiyle, O'na karşı büyüklük taslamayın." اِنِّی اٰتِیکُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِینٍ *"Çünkü ben size,* doğruluğunu, her akıl sahibinin kabul edeceği *çok net hüccetler getirdim."* وَاِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَرَبِّکُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ *"Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım"* şeklinde olur. Buradaki "اَنْ تَرْجُمُونِ" ifadesinin manasının, "Beni öldürmenizden" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının "Beni sözle taşlamanızdan, böylece de, "Yalancı bir sihirbaz.." demenizden (...)" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِی فَاعْتَزِلُونِ *"Eğer bana iman etmezseniz,* yani size getirdiğim hüccetlerden dolayı beni tasdik etmez ve Allah'a iman etmezseniz, *benden uzaklaşıp çekilin"* yani, "benim yolumdan, ne benim lehime ne de benim aleyhime olmaksızın, çekilin" "لِی" (-li) ifâdesindeki lâm, "لِاَجْلِ" manasına olup "için" anlamına gelen lâm'dır.

İ'tizal Kelimesi

Bu kitabın musannifi şöyle der: "**Mu'tezile,** laf atar ve övünerek, "Kur'ân'da gelen "**i'tizâl**" sözüyle, haktan değil de, bâtıldan yüz çevirme... manası kastedilmiştir" der. Onlardan biri ile bir seferinde bir mecliste beraber bulundum. Onlardan birisi, bu sözü açınca, ben ona bu âyeti hatırlattım ve dedim ki: Bu âyetteki **"i'tizâl"** kelimesiyle, **Hz. Musa** (a.s)'nın dininden ve onun yolundan ayrılma anlamı kastedilmiştir. Bunun ise, "haktan ayrılma" olduğunda şüphe yoktur." Böylece de adam, diyecek bir şey bulamadı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَدَعَا رَبَّهُ *"Nihâyet Rabbine (...) diye duâ etti"* buyurmuştur. Bu cümlenin başındaki fâ, bu ifadenin kendinden önce bulunan ve hazfedilmiş olan bir şey ile ilgili olduğuna delâlet eder. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar küfrettiler, iman etmediler de, bunun üzerine **Musa** (a.s) Rabbine اَنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ *"Bunlar, gerçekten günahkârlar gürûhudur"* diye duâ etti..." şeklinde olur.

Mücrim Tabiri

Eğer onlar, "Küfür, en büyük suçtur. Binâenaleyh, onları iyice zemmetmenin kastedildiği bir yerde, kâfirlerin "**mücrim**" diye vasfedilmelerinin sebebi nedir?" derlerse, ben derim ki: "Çünkü kâfir, dini hususunda

bazen âdil, bazen mücrim, bazen de fâsık olur. Böylece de insanların en bayağısı olmuş olur. **Keşşâf sahibi, "kavl"** kelimesinin takdir edilmesi sûretiyle, kesre olarak, "اِنَّ هٰؤُلَاءِ" şeklinde de okunduğunu, kelâmın takdirinin, "Rabbine dua etti de, "Şüphesiz bunlar günahkârlar güruhudur.." dedi" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra فَاَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ *"(Cenâb-ı Hak da): "Öyleyse kullarımı geceleyin götür. Muhakkak siz, takip olunacaksınız"* buyurmuştur. **İbn Kesir** ve **Nâfî,** elif-i mevsûle ile, "فَاسْرِ" (fesri) okurlarken, diğer kıraat âlimleri, elif-i maktûa ile, "فَأَسْرِ" (fe esri) şeklinde okumuşlardır. Çünkü "سَرٰى" ve "أَسْرٰى" aynı anlamda iki kullanılış olup, bu ifadenin anlamı, "Biz **Musâ**'ya, "geceleyin kullarımı götür. Muhakkak ki siz, takip olunacaksınız." Yani, **"Firavun** ve kavmi, sizi takip edecek ve bu da onların helâkine sebep olacak..." diye vahyettik.." şeklinde olur.

Açılan Denizin Kapanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا *"Denizi, durgun ve açık bırak..."* buyurmuştur. "رَهْوٌ" (rehv) kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Yani, "onu sakin olarak bırak.." Nitekim Arapçada, geçim ve yaşantı hoş olduğu zaman, "عِيشٌ رَاهٍ" deyimi kullanılır. Yine, "sıkıntıya düşmeden, huzur ve sükûn içinde yap.." anlamında, "اِفْعَلْ ذٰلِكَ سَهْوًا رَهْوًا" denilir. Cenâb-ı Hak bu tabirle şunu kastetmiştir. **Hz. Musa** (a.s) o denizi geçince, ona asasıyla vurmayı ve böylece de denizin eskisi gibi olup kapanmasını istedi. Bunun üzerine Allah ona, Kıptîler oraya girinceye kadar, o denizi, suyun ayrıldığı ve yolların kuru kaldığı hal üzere, ziftlenmiş bir biçimde, olduğu gibi bırakmasını emretti. Onlar oraya girince de, Allah o denizi onların üzerine kapattı.

b) **"Rehv"** geniş boşluk demektir. Buna göre mana, ذَا رَهْوٍ "Boşluk ve genişlik sahibi olarak, geniş ve boşluk halinde..." şeklinde olur. Yani, Cenâb-ı Hakk'ın, denizin arasından açtığı yolu bu şekilde olduğu gibi bırak. Çünkü onlar, boğulacak bir ordudur" demektir. Bu da, "O yolu, olduğu gibi bırak da girsinler ve böylece de boğuluversinler.." anlamındadır. Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ya bunu, kalbi onların kötülüklerinden ve eziyetlerinden azade kalsın diye haber vermiştir.

Sahipsiz Kalan Mallar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ * وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ *"Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden, güzel konaklardan, neler bıraktılar*

neler!" buyurmuştur ki, bu âyet, Allahu Teâlâ'nın onları boğduğuna, bundan sonra böyle dediğine delâlet etmektedir. Allahu Teâlâ o Kıbtîlerin geride şu beş şeyi, yani bağları, pınarları, ekinleri, güzel konakları ve içinde nâz ve naîm ile yaşadıkları ihtişamları bıraktıklarını beyan buyurmuştur. Buradaki, "Makam-ı Kerîm" deyimi ile, onların oturdukları güzel yerler ve güzel evler kastedilmiştir. Bu ifade ile, onların üzerlerinde, **Firavun**'u methedip övdükleri kürsülerin de kastedildiği ileri sürülmüştür.

وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ *"İçinde nâz ve naîm ile yaşadıkları ihtişamları da bıraktılar"* buyurmuştur. Dil âlimleri şöyle demişlerdir: "Nûn'un fethasıyla "نَعْمَةُ الْعِيشِ" deyimi "yaşantının güzel ve hoş olması" manasını; "نِعْمَةُ اللهِ" ifadesi ile de, "Allah'ın ihsan ve bağışını ifâde eder. **Keşşâf sahibi** de, "Bu kelime, nûn'un fethasıyla, "refah içinde olma" anlamını; nûn'un kesresiyle, "in'âm etme, lütufta bulunma" anlamını ifade eder" demiştir, "فَاكِهِينَ" kelimesi, "فَكِهِينَ" **(fekihîne)** şeklinde de okunmuştur.

Başka Varisler

Cenâb-ı Hak كَذٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ *"İşte, (emir) böyledir. Biz, bunları başka başka kavimlere miras verdik"* buyurmuştur. "كَذٰلِكَ" tabirinin başındaki kâf, ya, "işte böylesi bir çıkarışla onları oradan çıkardık ve onlara, başka kavimleri vâris kıldık.." anlamında olmak üzere mahallen mansubdur; veyahut da takdirin, "iş, durum böyledir" şeklinde olmasına göre, mahallen merfûdur. Yani, "Onlar, İsrâiloğulları ne akrabalık, ne din, ne de dostluk bakımından onlardan (Kıptîlerden) değildi. O İsrâiloğulları, o Kiptîlerin elinde köle idiler. Böylece Allah, o Kıbtîleri İsrâiloğulları vasıtasıyla imha etti ve İsrâiloğullarını, o Kıptîlerin memleket ve mülklerine varis kıldı" demektir.

Gök ve Yer Onlar İçin Ağlamadı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ *"Ne gök, ne yer onların üstüne ağlamadı"* buyurmuştur. Bu deyim hakkında şu izahlar yapılabilir:

Birinci görüş: Vahidî, "Basit" adlı eserinde şöyle der: **"Enes İbn Mâlik,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَا مِنْ عَبْدٍ إِلَّا وَلَهُ فِي السَّمَاءِ بَابَانِ بَابٌ يَخْرُجُ مِنْهُ رِزْقُهُ وَبَابٌ يَدْخُلُ فِيهِ عَمَلُهُ فَإِذَا مَاتَ فَقَدَاهُ وَبَلَيَا عَلَيْهِ *"Her kulun, gökte, birinden rızkının çıktığı, diğerinden de amelinin girdiği iki kapısı vardır. Kul öldüğünde, bu iki kapı onu kaybeder ve ona ağlarlar"*[9] dediğini ve bu âyeti okuyarak şöyle bu-

9 **Tirmizi,** Tefsir, 46 (5/380).

yurduğunu rivâyet etmiştir: "Çünkü onlar, Kıbtîler, yeryüzünde sâlih bir amel yapmadılar ki, o amel-i sâlih onlara ağlasın; ve onlar namına semâya, ne güzel bir söz, ne de sâlih bir amel yükselmedi ki, onlara ağlasın!.." Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür.

İkinci görüş: Kelamın takdiri, "Onlara, ne göktekiler, ne de yerdekiler ağladı.." şeklindedir. Buna göre buradan bir muzâf hazfedilmiş olup, mana, "Onlara, ne melekler, ne de mü'minler ağlamadı. Tam aksine, onların helak olmalarından sevindiler" şeklinde olur.

Üçüncü görüş: İnsanlar, bir gelenek olarak, tanınmış ve büyük bir kimsenin ölmesi durumunda, "Onun ölümünden dolayı dünya karardı; güneş ve ay tutuldu, rüzgâr, gök ve yer ağladı.." tabirlerini kullanırlar. Dolayısıyla bunlar bu sözleriyle bu lafızların ifade ettiği hakiki manayı değil de, o musibetin büyüklüğünü kastederler.

Keşşaf sahibi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَا مِنْ مُؤْمِنٍ مَاتَ فِي غُرْبَةٍ غَابَتْ فِيهَا بَوَاكِيهِ إِلَّا بَكَتْ عَلَيْهِ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ *"Kendisinde, ona ağlayanların bulunmadığı yabancı bir evde ölen mü'min kimseye, gökle yer ağlar"* dediğini naklederken, **Cerîr** de bir şiirinde şöyle demiştir: الشَّمْسُ طَالِعَةٌ لَيْسَتْ بِكَاسِفَةٍ / تَبْكِي عَلَيْكَ نُجُومُ اللَّيْلِ وَالْقَمَرِ "Güneş doğmuştur, tutulmamıştır. Ama sana, gecenin yıldızlarıyla ay ağlamaktadır.."

Âyetin bu ifadesinde, onlarla istihzâ etmeye benzer bir edâ bulunmaktadır. Yani, "Onlar, kendilerinin çok büyük kimseler olduğunu sanıyor ve ölmeleri halinde, göğün, yerin kendilerine ağlayacaklarına inanıyorlardı. Ne var ki onlar, bu noktada değil de, çok aşağı mertebede idiler" demek olup, bu söz ancak, "tahakküm" (alay ve tahakküm) için söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ *"Onlara, (emân ve) mühlet de verilmedi"* buyurmuştur ki, bu, "Onların helâk vakitleri gelince, tevbe etmeleri, tedârikte bulunmaları ve kusurlarını telafi etmeleri için onlara mühlet tanınmadı..." demektir.

Münkir Mücrimler

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَؤٌا مُبِينٌ ﴿٣٣﴾ إِنَّ هَؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا

الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

"Celalim hakkı için biz, İsrailoğullarını, o zillet verici azaptan, Firavun'dan kurtardık. Hakikaten o, haddi aşanlardan bir mütekebbir idi. Celalim hakkı için biz onlara, -hallerini bilerek- (zamanlarındaki) âlemlerin üstünde bir imtiyaz vermiştik. Bir de onlara, âyetlerden, her birinde açık birer imtihan bulunan şeyler verdik. Onlar derler ki: "O (ölüm), ilk ölümümüzden başka bir şey değildir. Biz, yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz. Eğer, davanızda doğru kimseler iseniz, şimdi atalarımızı dirilterek getirin.." Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübba kavmi ve onlardan evvelkiler mi?.. Biz onları bile imha ettik.. Çünkü onlar da mücrim idiler. Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri, eğlenenler olarak yaratmadık. Biz bunları, hakkın ikamesine vesile olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmadık. Fakat onların çoğu, (bunu) bilmezler" (Duhân, 30-39).

Bil ki Allahu Teâlâ, **Firavun** ve kavmini nasıl imha ettiğini beyân buyurunca, **Hz. Musâ** (a.s) ve kavmine nasıl ihsanda bulunduğunu da beyan etmiştir. Bil ki zararı defetme, fayda ulaştırmaktan daha önce ve daha önemlidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak söze, **Hz. Musa** (a.s) ile kavminden zararı defedişinden bahsederek başlamış ve *"Andolsun ki biz, İsrailoğullarını o zillet verici azaptan,* yani "erkek çocuklarının öldürülüp, kız çocuklarının sağ bırakılıp, hizmetçi olarak çalıştırılması ve hepsinin zor işlere koşulmak suretiyle olan zilletten *kurtardık"* buyurmuştur. Daha sonra, *"Firavun'dan kurtardık"* buyurmuştur.

Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, "**Firavun**'dan kaynaklanan o zillet verici azaptan kurtardık" şeklindedir.

b) **"Firavun"** kelimesi, "azab-ı mühîn" (zillet verici azap)tan bedel tutulup, sanki **Firavun**'un bizzat kendisinin, onlara işkence etmekte ve zillet içine düşürmekte çok ileri derecede olduğu için, bizzat kendisi **"azab-ı mühîn"** kabul edilmiştir. **Keşşâf sahibi,** bunun "مِنْ عَذَابِ الْمُهِينِ" şeklinde de okunduğunu söylemiştir ki, bu kıraate göre, **"mühîn"** (hor kılıcı, zillete düşürücü) **Firavun** olmuş olur. Çünkü **Firavun,** inananları hor ve hakîr kılmak için elinden gelen gayreti sarf ediyordu. **İbn Abbas** (r.a) da âyeti "مَنْ فِرْعَوْنَ" **(Firavun** kim?) şeklinde okumuştur. Buna göre "مَنْ" istifham (soru edatı) olur, peşi sıra gelen إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ *"Hakikaten o, haddi aşanlardan bir mütekebbir idi"* ifadesi, bu sorunun cevabı olur. Takdiri de şöyle olur: "Bu isyan içinde ve şeytanlığı içinde olan kimdir biliyor musunuz?" diye sorulmuş, daha sonra da onun durumu, "Hakikaten o, haddi aşanlardan bir mütekebbirdir" yani "Müsrifler tabakasında derecesi ileri olanlardandır" ifadesiyle anlatılmıştır. Buradaki, *"Hakikaten o haddi aşanlardan bir mütekebbir idi"* ifadesiyle, *"Firavun yeryüzünde büyüklenmeye kalkıştı"* (Kasas, 4) âyetinde anlatılmak istenen şeyin kastedilmiş olması da mümkündür. **Firavun** gerçekte bir "müsrif" idi. Adiliğine ve basitliğine rağmen, uluhiyyet (tanrılık) iddiasında bulunuşu da onun müsrif (haddi aşan) birisi oluşunun delilidir.

Beni İsrail'e Lütuf

Cenâb-ı Hak, İsrailoğullarından zararı nasıl defettiğini beyan edince, iyilikleri ve güzel şeyleri onlara nasıl verdiğini de anlatarak, وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Andolsun ki biz onlara, hallerini bilerek, (zamanlarındaki) âlemlerin üstünde bir imtiyaz vermiştik"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu iki konu var:

Birinci konu: Âyetteki عَلَى عِلْمٍ "bilerek" ifadesi "hâl"dir. Bunun "hal" oluşuna göre şu iki izah yapılabilir:

a) "Biz, onların seçilmeye, başkalarına tercih edilmeye müstahak olduklarını bilen olarak..."

b) "Onların bazen haktan sapacaklarını ve kendilerinden, bazı konularda kusurların sudûr edeceğini bilmemize rağmen..."

İkinci konu: Bu âyetin zâhiri, onların bütün âlemlerden üstün oldukları manasına gelir. İşte bundan ötürü, bu ifadeyle, "Kendi zamanlarında mevcut olan âlemlere, diğer insanlara üstün kıldık" manasının kastedildiği söylendiği gibi, bu ifadenin (başka ifadelerle) tahsis edilmiş (sınırlandırılmış)

genel bir tabir olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda bu âyet, tıpkı *"Siz (ey Ümmet-i Muhammed), insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"* (Âl-i İmran, 110) âyeti gibi olmuş olur.

Onlara Gösterilen Mu'cizeler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ "Onlara, denizin yarılması, bulutun gölgelemesi, üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi ve onların dışındaki hiçbir millete gösterilmemiş olan diğer kesin mu'cizelerin verilmesi gibi, kendisinde "apaçık belânın" yani nimetlerin bulunduğu âyetlerimizi verdik" buyurmuştur. ("**Bela**"ya, "nimet" manası verdik)" çünkü Allahu Teâlâ, sıkıntıyla imtihan ettiği gibi, bazen de sıddîk (samimi) olan zındıktan ayrılsın, ortaya çıksın diye, apaçık seçkin nimetleriyle de imtihan eder. **Hz. Musa** (a.s) kıssası hakkındaki sözün sonu burada noktalanır.

Esas Konu: Kur'ân Muhatapları

Cenâb-ı Hak bundan sonra yine Mekke kâfirlerinden bahsetmeye başlıyor. Çünkü esas konu onlarla ilgilidir. Zira Hak Teâlâ, *"Hayır, hayır. Onlar bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar"* (Duhân, 9) buyurmuştur ki bu, "Onlar, diriliş ve kıyamet hususunda bir şüphe içindedirler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların inkârda nasıl ısrar ettiklerini anlatmış ve bu arada, **Firavun**'un kavminin de, aynı şekilde küfürde ısrar ettiklerini, bundan dolayı onları nasıl imha ettiğini ve İsrailoğullarına nasıl lütufta bulunduğunu beyân etmiş; daha sonra yine ilk konuya, yani Mekke müşriklerinin, dirilişi inkâr edişlerine dönerek, اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ * اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ *"Onlar derler ki: "O (ölüm), ilk ölümümüzden başka bir şey değildir. Biz, yeniden diriltilip, kaldırılacak da değiliz..."* İmdi eğer, "Mekke kâfirleri, âhiret hayatını (dirilişi) kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh onların, "Bu (yaşadığımız hayat), bizim ilk ve yegâne hayatımızdır. Biz, yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz" demeleri gerekirdi?" denilirse, biz deriz ki: O müşriklere, "Birer nutfe iken, ölüler olduğunuz halde ve bunu bir hayatın takip etmesi gibi, ki bunu Hak Teâlâ, *"Sizler ölüler idiniz, O (Allah) sizi diriltti, sonra sizi öldürdü, sonra yeniden diriltti (diriltecek)"* (Bakara, 28) âyetiyle anlatmaktadır, sizler, peşi sıra başka bir hayatın geleceği bir ölümle ölüp gideceksiniz" denilmiş de, onlar da, "Peşi sıra bir hayatın geldiği ölüm ilk ölümdür, ikinci ölüm değildir" manasında, âyette nakledilen sözlerini söylemişlerdir, yani, "peşi sıra bir hayatın daha

olacağını söylediğiniz ölüm, sadece ilk ölümdür (yani nutfe halinde iken olan ölümdür)" demişlerdir. Binâenaleyh müşriklerin bu sözüyle, "Bu dünyadaki hayatımız, ilk ve yegâne hayatımızdır" ifadesi arasında manaca bir fark yoktur. Bu izah **Keşşâf sahibi**'ne aittir.

Bu konuda şöyle bir başka izah da yapılabilir: Âyetteki bu ifadenin manası, "Başımıza, bahsedilen bu hallerden, sadece ilk ölüm gelir" şeklindedir. Bu söz ise, onların başına ikinci hayatın kesinlikle gelmeyeceği manasındadır. Kâfirler, bu ifadeleriyle rumuzlu olarak söyledikleri bu hususu, açıkça ortaya koyarak, *"Biz yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz"* demişlerdir. Binâenaleyh mananın böyle oluşuna göre, **Keşşâf sahibi**'nin, bu zorlanmasına gerek kalmaz.

Cenâb-ı Hak, وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ *"Biz yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz"* dediklerini bildirmiştir. Arapçada, "Allah ölüleri yeniden diriltti" manasında "نَشَرَ اللهُ الْمَوْتٰى وَانْشَرَهُمْ" denilir. Bu kâfirler, şöyle diyerek, haşri ve neşri (kıyameti ve dirilişi) inkâr etmişlerdir: "Eğer öldükten sonra dirilme, haşir ve neşir, mümkin ve makûl ise, peygamberlik ve diriliş hakkındaki iddialarınızın doğruluğuna, bizce delil olabilmesi için, Rabbinizden isteyerek, atalarımızdan ölenleri, hemen bu dünyada diriltiniz." Kâfirlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den duâ etmesini ve peygamberliğinin ve dirilişin doğruluğu hususunda, kendisiyle müşaverede bulunmak için, (ataları) **Kusayy b. Kilâb**'ı diriltmesini, böylece Allah'ın ona yeniden can vermesini istedikleri ileri sürülmüştür.

Tübba' Kavminin İmhası

Cenâb-ı Allah, onlardan bunu nakledince أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ *"Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübba' kavmi mi ve onlardan evvelkiler mi? Biz onları bile imha ettik. Çünkü onlar, günahkârdılar"* buyurmuştur. Bu, "Mekke kâfirleri, "haşr" ve "neşr" hususunda bir şüphe ileri sürmediler ki onların bu şüphesine cevap verilsin. Fakat onlar, bu inkârları hususunda cehalet ve taklitte ısrar edip durdular. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, sadece bu tehdit ile yetinerek âdeta şöyle demek istedi: "Önceki kâfirler, bunlardan daha güçlü ve kudretliydiler. Ama ben (Allah), onları da imha ettim. Binâenaleyh bunları da helâk edebilirim." Âyetteki, *"Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübba' kavmi mi"* cümlesindeki istifham (soru), istifham-ı inkârîdir. **Ebû Ubeyde** şöyle demiştir: "Yemen kralarından her birine, bütün dünyadaki insanlar, onlara tâbî olmak durumunda kaldıkları için, Tübba'ın durumu, İslâm dönemindeki "halife"nin

durumu gibidir. Bunlar, en büyük Arap krallarıdır." **Hz. Aişe** (r.anha) ise, "**Tübba**"ın, sâlih bir adam olduğunu söylemiştir. **Ka'b** da, "Allah bu âyette, **Tübba**'ı değil, kavmini zemmetmektedir" der. **Kelbî,** bunun, **Ebû Küre b. Esad** olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, *"Tübba'a sövmeyin. Çünkü o Müslüman olmuştur. Tübba'ın bir peygamber olup olmadığını bilmiyorum"* dediği rivâyet edilmiştir. Buna göre eğer, "Her iki grupta da bir hayır olmadığı halde, âyette, *"Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübba' kavmi mi?"* denilmesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Kuvvet ve saltanat bakımından, bunlar mı daha ileri, yoksa **Tübba'** kavmi mi ileri idi?" demek olup, tıpkı, **Firavun** hânedanından bahsettikten sonra, *"Sizin kâfirleriniz bunlardan daha mı hayırlı (yani ileri)"* (Kamer, 43) denilmesi gibidir.

Ba's'ın Delili

Allah Sübhanehû ve Teâlâ, ba's'ın (dirilişin) ve kıyametin kesin delilini getirmek üzere وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri eğlence olsun diye yaratmadık"* buyurmuş ve âdetâ şöyle demek istemiştir: "Eğer öldükten sonra diriliş olmasaydı, bu yaratmamız bir eğlence, boş ve abes olurdu." Bu delil yolu, Yunus Sûresi'nin başında ve Mü'minûn Sûresi'nin sonunda iyice anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak Mü'minûn Sûresi'nde, *"Sizi, boş (abes) olarak yarattığımızı mı zannettiniz?"* (Mü'minûn, 115) buyurmuştur. Bu husus Sâd Sûresi'nde de ele alınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak burada da, *"Göğü, yeri ve ikisi arasında olan şeyleri bâtıl olarak (boşu boşuna) yaratmadık"* (Sâd, 27) buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, مَا خَلَقْنَاهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Biz bunları, hakkın ikâmesine vesile olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmadık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler"* buyurmuştur. Buradaki, *"onların çoğu"* ifadesiyle, Mekkeli müşrikler kastedilmiştir. **Mu'tezile**'nin, "Allahu Teâlâ, küfrü ve fıskı (günahı) ne yaratır, ne de irâde eder" şeklindeki görüşlerine, bu âyeti de delil getirişleri, cevabıyla birlikte malumdur. Allah en iyi bilendir.

Mücrimlerin Cehennem Hayatı

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْـًٔا
وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ اِلَّا مَنْ رَحِمَ اللّٰهُ اِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾ اِنَّ
شَجَرَةَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْاَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِى فِى الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾

كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

"Şüphe yok ki o ayırt etme günü onların hepsinin vâdeleridir. Şüphe yok ki o gün dost dostuna hiçbir şekilde fayda veremez. Onlara yardım da edilmez. Allah'ın rahmet ettikleri böyle değil. Çünkü O, azîz ve rahîmdir. Şüphesiz o zakkûm ağacı, günaha düşkün olanın yiyeceği şeydir. O, sıcak suyun kaynayışı gibi, karınlar içinde kaynayacaktır, erimiş madenler gibidir. (Zebânîlere) "Tutun onu ve sürükleyerek cehennemin tâ ortasına götürün. Sonra başından aşağı kaynar su azabından dökün" (denilir). (Ona da) "Tat bu azabı. Hani sen, çok ulu ve şerefliydin! Şüphesiz bu da, hakkında şüphe ve mücâdele edip durduğunuz şeydir" denilir" (Duhân, 40-50).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri eğlence olsun diye yaratmadık"* (Duhân, 39) ifadesi ile, dirilişin ve kıyametin ispatı kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun peşinden, *"Şüphe yok ki o ayırt etme günü, onların hepsinin (randevu) vakitleridir"* buyurmuştur.

Yevmu'l-Fasl'ın Manası

Kıyamet gününe, "**yevmü'l-fasl**" (ayırt etme) günü denilmesinin sebepleri şunlardır:

1) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ o gün cennetliklerle cehennemlikleri birbirinden ayırır."

2) O gün hüküm (netice) ve kazâ (muhakeme) bakımından kulların arası ayırt edilir.

3) Bu gün, Mü'minler hakkında, Allah'ın, mü'minler ile mü'minlerin hoşlanmadıkları her şeyin arasını ayırması, onları mü'minlerden uzaklaştırması manasında; kâfirler hakkında da, Allah'ın, kâfirler ile kâfirlerin elde etmek istediği bütün şeylerin arasını ayırması manasında, "**yevmü'l-fasl**"dır.

4) Allahu Teâlâ, herkesin durumunu bu günde olduğu gibi ortaya kor. Dolayısıyla herkes için, hiçbir şüphe ve ukde kalmaz. Böylece de bütün

hayaller ve şüpheler, belirsizlikler ve aldatmacalar bertaraf edilmiş olur, sadece gerçekler ve deliller kalır. **İbn Abbas** (r.a), bu âyetin manasının, "Rahman bütün kullarının arasında, onların randevu vakitlerini ayırır-belirler. Böylece iyi olanları kötülerden (yani kâfir ve günahkârlardan) ayırır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu günü tavsif ederek, يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ *"Şüphe yok ki o gün dost dostuna, hiçbir akraba hiçbir akrabasına hiçbir şekilde fayda vermez. Onlara yardım edilmez"* yani onlara yardım edebilecek kimseler yoktur" buyurmuştur ki, bu: "Kendisinden yardım beklenen, ya din ya nesep bakımından yakın olanlardır, yahut da azâd edilmiş kölelerdir. İşte bütün bunlara, "mevlâ" denir. Binâenaleyh bunlardan böylesi bir yardım sâdır olamayacağına göre, bunların dışındakilerden yardım hiç sâdır olmaz" demektir. Bu âyet, *"Hiçbir canın hiçbir cana hiçbir şekilde fayda vermeyeceği günden sakının"* (Bakara, 48) âyetine benzer. **Vâhidî**, âyetteki "mevlâ" manasına (dost dostuna fayda vermez) cümlesiyle kâfirlerin kastedildiğini söyleyerek, "Baksana Allahu Teâlâ, mü'minleri, *"Allah'ın rahmet ettikleri böyle değil..."* diyerek istisnâ etmiştir" der. **İbn Abbas** (r.a) ise o ifadeyle mü'minlerin kastedildiğini, çünkü mü'minlere, peygamberler ve meleklerin şefaat edeceklerini söylemiştir.

Zakkum: Mücrimlerin Yiyeceği

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyametin hak olduğuna delil getirip, sonra da o kıyameti anlatınca, daha sonra da kâfirlerle ilgili tehdidini bildirip, peşinden ebrâr (iyiler) için olan vaadine yer vermiştir. Kâfirlerle ilgili olan tehdidi ise إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ * طَعَامُ الْأَثِيمِ *"Şüphesiz o zakkûm ağacı, günaha düşkün olanın yiyeceği şeydir"* ifadesi olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu ifade, şîn'ın kesresiyle "شِجَرَةَ" şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin şu üç değişik şekli vardır:

a) Şîn'ın fethası ve kesresiyle **şecere** ve **şicere;**

b) Yâ ile "شِيَرَةَ" ve "شَيَرَةَ";

c) bâ ile "شَبَرَةَ"

İKİNCİ MESELE

"**Zakkûm**" kelimesinin hangi kökten türetildiğine dair açıklamalar, Sâffât Sûresi'nde geçmiş olup, tekrar etmeye gerek yok.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Mu'tezile'nin Vaîd Hakkında İddiasına Cevap**

Mu'tezile şöyle demiştir: "Âyet, bu şiddetli vaîd'in günahkârlar için de söz konusu olduğuna delâlet etmektedir. "**Esîm**", kendisinden günah sâdır olan kimse demektir. Dolayısıyla âyetin bu vaîdinin fâsıklar için de söz konusu olduğu açıktır." Buna şöyle cevap verilir: Biz, Fıkıh Usûlü'nde, başına harf-i tarif gelmiş olan müfret (tekil) isimde, aslolanın önceden bahsi geçen bir şeye hamledilmesi ve umumî (genel) manada olmadığını anlatmıştık. Burada önceden bahsi geçen şey ise, kâfirlerdir. Dolayısıyla, "**el-esîm**" (o günahkâr) kelimesinin, kâfirler manasına alınması gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebû Hanîfe'ye göre Kur'ân'ı manası ile kıraat etmek câizdir.[10] **Ebû Hanîfe,** bu hususta şunu delil getirmiştir: Rivâyet edildiğine göre **İbn Mes'ûd** bu âyeti birisine öğretiyordu. Bu kişi, "**ta'âmu'l-esîm**" diyemiyor, "**ta'âmu'l-le'îm** diyordu. **İbn Mes'ûd** (r.a), "Hiç olmazsa, (aynı manaya gelen) "**ta'âmu'l-fâcir**" de" dedi. Bu delil, Usûl-ü Fıkıh'ta anlattığımız gibi, son derece zayıf bir delildir.

Daha sonra كَالْمُهْلِ *"erimiş madenler gibi"* buyurulmuştur. Bu kelime, mîm'in zammesi ve fethasıyla okunmuş olup, ne manaya geldiği Kehf Sûresi'nde geçmiştir. Allahu Teâlâ, günahkârın (cehennemdeki) yiyeceğini, "**mühl**"e benzetmiştir. "**Mühl**" ise, zeytinyağının ve katranın tortusu; bakır ve benzeri madenlerin eriyiği demektir. Söz bu kelimeyle tamamlanmış ve daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yiyeceğin kâfirlerin karınlarında kaynadığını bildirerek, "يَغْلِي فِي الْبُطُونِ" buyurmuştur. Bu fiil, tâ ile de okunmuştur. Bunu tâ ile okuyanlar, bunun fâili olan "**şecere**" kelimesinin müennes oluşundan ötürü; yâ ile okuyanlar da, "**ta'âm**" kelimesini fâili kabul ederek okumuşlardır. Çünkü "**ta'âm**" (yiyecek) de, mana bakımından "o ağacın meyvesi" demektir. **Ebû Ubeyd,** bunun yâ ile okunuşunu tercih edip şöyle demiştir: "Çünkü daha önce bahsi geçen kelime, yani "**mühl**" kelimesi, fiilin peşi sıra geldiği kelimedir. Binâenaleyh fiilin müzekker (yâ'lı) olması evlâdır." Ama bil ki bu fiilin fâilini "**mühl**"e götürmek câiz değildir. Çünkü "**mühl**", burada müşebbehün bih (kendisine benzetilen)dir. **Mühl** gibi kaynayan şey ise, **mühl**'e benzeyen şeydir. Çünkü iyice kaynadığında ona "**hamîm**" denir.

10 Bu hüküm, Hanefi mezhebinde mutlak değil, çok kayıtlıdır. Aslında okumaktan aciz olan kimse hakkında sırf namaz farizasını ifa için ve muvakkaten olmak kayıtları ile mukayyettir. Yoksa Hanefiler tercümeye "Kur'ân" denilemeyeceğinde müttefiktirler (M. Kuttan, Mesahis, s. 320) (Ç.).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ *"Tutun o günahkârı ve sürükleyip götürün"* buyurmuştur. **Leys**, "Bu kelime, insanın yakasından tutup, onu kendine doğru çekip, hapse veya istemediği bir işe götürmendir. Arapçada, "اَخَذَ فُلَانٌ بِزِمَامِ النَّاقَةِ يَعْتِلُهَا" denir ki, bu, "bir kimsenin, hayvanın yularının dibinden yakalayıp, hayvanı zorla çekip götürdüğünde kullanılır" demiştir. **İbn Sikkît** ise, "Birisini zorla çekip hapsetmek istediğinde "عَتَلْتُهُ اِلَى السِّجْنِ وَاعْتَلْتُهُ" dersin" demiştir. Bu, bu kelime hakkındaki bütün dilcilerin görüşüdür. Dilciler, tıpkı "يَعْكِفُونَ - يَعْكُفُونَ" ve "يَعْرِشُونَ - يَعْرُشُونَ" fiillerinde olduğu gibi, bu fiilin de tâ'nın kesresi ve zammesiyle kullanılabileceğini söylemişlerdir. Her ikisi de doğru kullanıştır.

اِلٰى سَوَاءِ الْجَحِيمِ * ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ *"Cehennemin tâ ortasına sürükleyin. Sonra da başından aşağı kaynar su azabından dökün"* denilmiştir. Bu ifadede aslolan, ya, "Başından aşağı kaynar suyu dökün" denilmesi; yahut da, "Başlarının üstünden kaynar sular dökülür" denilmesiydi. Fakat âyetteki teşbih, daha ileri ve mükemmel bir manayı ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "o kimsenin üzerine bu kaynar suyun azabını dökün" demiştir ki bu, tıpkı, *"Ya Rabbî, bize bol bol sabır ver"* (Bakara, 250) denilmesi gibidir.

Cenâb-ı Hak, ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *"Tat bu azabı. Hani sen, çok ulu ve şerefli idin(!)"* buyurmuştur. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) O günahkâra (kâfire), cehennemde istihzavârî böyle hitap edilmiş olup, "Aslında sen böyle değilsin" manası kastedilmiştir.

2) **Ebû Cehil,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Onun soyu içinde, benden daha ulu ve şerefli kimse yoktur. Allah'a yemin ederim ki, sen ve Rabbin, bana hiçbir şey yapamazsınız" demiştir.

3) Bu, "Sen (ey kâfir), izzetin (ululuk ve şerefin) Allah ile olmada değil, başka şeylerde olduğunu sanıyor ve onlarla şeref bulmak istiyordun. Şimdi içine düştüğün şeye bak" demektir. Âyetteki "اِنَّكَ ، لِاَنَّكَ" şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ *"Bu azap sizin şüphe edip durduğunuz şeydir"* buyurmuştur ki bundan maksat, O'nun, bu sûrenin başında, *"Hayır, onlar bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar"* (Duhân, 9) ifadesiyle anlattığı şüpheleridir.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ
وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فِيهَا
بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ
عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ فَإِنَّمَا
يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

"Muttakîler ise, gerçekten emin bir makamda, cennetlerde, pınarların başındadırlar. İnce, nazik ve kalın ipeklerden, atlaslardan giyecekler ve karşı karşıya oturup muhabbet edeceklerdir. İşte iş böyledir. Onlara, bembeyaz şahin gözlü hurileri eş yaptık. Orada güvenli olarak (hizmetçilerden), her türlü meyve isterler. Orada, ilk ölümden başka ölüm tatmazlar. (Allah) onları cehennem azabından korumuştur. Rabbinden bir fazl-u kerem olarak (verilmiştir bunlar). İşte, en büyük saadet budur. Biz onu (o dersi), ibret alsınlar diye, senin dilinle kolaylaştırdık. Artık bekle, çünkü onlar da bekliyorlar"
(Duhân, 51-59).

Bil ki Allahu Teâlâ önceki âyetlerde vaîdinden bahsedince, bu âyetlerde de vaadinden bahsedip, *"Müttakiler ise..."* buyurmuştur. Ehl-i sünnet âlimlerimiz, "şirkten ittikâ eden (sakınan-korunan) herkese "müttakî" denir. Binâenaleyh günahkâr mü'min de bu vaadin sınırlarına girer" demişlerdir.

Güzel Mesken

Bil ki Allahu Teâlâ, onların cennetteki refahlarının sebebi olarak şu dört şeyi zikretmiştir:

a) Meskenleri (evleri-yerleri)... Bu hususta Cenâb-ı Hak, *"Emin bir makamda..."* buyurmuştur. Bil ki mesken, ancak şu iki şartın ve özelliğin bulunmasıyla güzel olur:

1) Korkulup-sakınılacak her türlü şeyden emin oluşu... Bu, âyetteki *"emin bir makam da"* ifadesiyle anlatılmaktadır. Ekseri kıraat âlimleri, mîm'in fethasıyla "**mekâm**" şeklinde okurlarken, **Nâfî** ve **İbn Âmir**, mîm'in zammesiyle "**mukam**" şeklinde okumuşlardır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu kelimenin, mîm'in fethasıyla olan "**mekam**" şekli, "durma yeri" manasına

olup, bununla mekân manası kastedilir ki, bu kelime umumî manada kullanılan hususi kelimelerdendir. Zammeli şekli ise, "bekletme yeri" manasınadır. "**Emîn**" kelimesi de, اَمِنَ - اَمَانَةً اَمِينٌ fiilinden olup, "hâin"in zıddıdır. Makâm kelimesinin, *"emin"* olarak tavsif edilişi, bir istiâredir. Çünkü "korkutan yer", sahibinin insanı korkutması manasındadır.

2) O yerde, gezinti şartlarının bulunması... Bunlar da, bağ-bahçe (yeşillik), gözeler ve sulardır. Cenâb-ı Hak, cennetliklerin meskenlerinde (yerlerinde) bu şartın bulunduğunu belirtince, daha güzeli olmayacak şekilde tavsif etmiş olur.

İpek Hil'at

b) Giyim - kuşamları... Cenâb-ı Hak, bu hususta يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ *"İnce, nâzik ve kalın ipeklerden, atlaslardan giyecekler onlar"* buyurmuştur. "**Sündüs**"ün, ince ipek; "**istebrâk**"ın da kalın ipek olduğu söylenmiştir. "İstebrâk" kelimesi, "اِسْتَبْرَكَ" kelimesinden Arapçalaşmış bir kelimedir.

Kur'ân'da Arapça Olmayan Kelime

İmdi eğer, "Kur'ân'da, Arapça olmayan bir kelime nasıl bulunabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu kelime Arapçalaşınca, artık Arapça olmuş olur."

c) Karşı karşıya oturup muhabbet etmeleri... Bu, cennetliklerin birbirleriyle dostluk edişleridir. Buna göre eğer, "Bu şekilde oturmak bir ürküntü (rahatsızlık) verir. Çünkü, bu durumda onlardan her biri, diğerinin yaptıklarını görür. Bir de sevabı-mükâfatı az olan, mükâfatı çok olanın durumunu gördüğünde, huzuru kaçar" denilirse, biz deriz ki: Âhiret halleri, dünya hallerine benzemez.

d) Eşleri, hanımları... Bu hususta Cenâb-ı Allah, كَذٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ *"İşte böyledir, onlara bembeyaz şâhin gözlü hûrileri eş yaptık"* buyurmaktadır. Bu ifadenin başındaki "kâf" ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Takdiri, اَلْاَمْرُ كَذٰلِكَ *"iş böyledir"* şeklinde olarak, mahallen merfûdur.

2) Takdiri, "Onlara işte böylesini verdik" şeklinde olarak, mahallen mansubيur. **Ebû Ubeyde**, "Âyetteki "زَوَّجْنَاهُمْ" ifadesi, tıpkı, eşin eşi ile çift teşkil etmesi gibi, "Onları çiftler yaptık, yani ikişer ikişer kıldık" demektir" der. Âlimler, bu ifadenin cennette bir evlendirme akdinin (nikâhın) bulunduğuna delâlet edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Yunûs**, bu ifadenin, "Biz onları onlara yaklaştırdık" demek olduğunu, "**tezvic bihâ**"nın evlendirme manasına gelmediğini, çünkü Arabın, bu manada "تَزَوَّجْتُ بِهَا" demeyip de, "تَزَوَّجْتُهَا" dediğini söylemiştir. **Vâhidî (r.h)** de şöyle demişti: "Kur'ân-ı Kerîm de, **Yûnus**'un dediğini destekler. Bunun delili Hak

Teâlâ'nın, فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا *"Zeyd ondan tamamen boşanınca, biz onu sana nikâhladık"* (Ahzab, 37) âyetidir. Binâenaleyh eğer maksat, "تَزَوَّجْتُ بِهَا" şeklinde ifade edilseydi, bu âyette de, "زَوَّجْنَاكَ بِهَا" denilirdi. Dolayısıyla bir kimsenin, "زَوَّجْتُهُ بِهِ" deyişi, "O tek ile, onu bir başkasıyla çift yaptım" manasına gelir. Bu tıpkı "شَفَعْتُهُ بِآخَرَ" denilmesi gibidir.

Hûr Kelimesi

"**Hûr**" kelimesi hakkında **Vâhidî**, "Bu kelime beyaz manasınadır ve "**tahrîr**" beyazlatmak demektir" der. Biz bu kelimeyi Mâide 111. âyetin tefsirinde inceledik. Gözün beyazının alabildiğine beyaz, siyahının da alabildiğine siyah olduğunu ifade etmek için, "عَيْنٌ حَوْرَاءُ" denilir. Gözlerinin beyazı, teninin renginde olmadıkça kadına "**havrâ**" (bembeyaz) denilmez. Bu âyetteki "**hur**" ile beyazlığın kastedilişinin delili, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un bunu, "بِعِيسٍ عِينٍ" şeklinde okumuş olmasıdır. "**Iys**" da, beyazlık manasınadır.

Âyetteki, "عِينٌ" kelimesi, "عَيْنَاءُ" kelimesinin çoğulu olup, "**aynâ**", iri gözlü kadın demektir. **Cübbâî**, gözleri iri ve büyük olduğunda erkek için "رَجُلٌ أَعْيَنُ"; kadın için "اِمْرَأَةٌ عَيْنَاءُ" ifadesinin kullanıldığını ve bu iki kelimenin cemisinin de "عِينٌ" kelimesi olduğunu söylemiştir.

Âlimler, âyette geçen "**hûri-ıyn**"ın kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Hasan el-Basrî**, "Bunlar sizin o dişi dökülmüş ihtiyar karılarınızdır. Allah onları yeniden yaratmıştır" derken, **Ebû Hureyre** (r.a), "Bunlar, dünya kadınları değildir" demiştir.

İtminanla Yiyecek Yemeleri

e) Yiyecekleri... Cenâb-ı Hak bu hususta, يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَ *"Orada, güvenli olarak (hizmetçilerden), her türlü meyve isterler"* buyurmuştur. Âlimler, bunun, "Onlar, sınırlanmadan ve hastalıklardan emin oldukları için, her türlü meyveden yerler" manasında olduğunu söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hak, o cennetliklerin içinde bulundukları bolluk ve rahatlıkları ifade edince, لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولٰى *"Orada, ilk ölümden başka ölüm tatmazlar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak, şöyle iki soru bulunmaktadır:

İlk Ölüm Azabı

Birinci soru: Onlar ilk ölümü cennette tatmadılar. Öyleyse, daha nasıl böyle bir istisnâ yapılabilmiştir? Buna şu şekilde cevap verilmiştir:

1) **Keşşâf sahibi**, "Bununla, "Onlar orada ölümü kesinlikle tatmazlar" denilmek istendiğini; işte bunu ifade için de, *"..ilk ölümden başka"*

ifadesine yer verildiğini; zira, geçmiş bir ölümü, gelecekte tatmanın imkânsız olduğunu; böylece bu ifadenin, muhâl olana bağlanmış şeyler türünden olduğunu; buna göre âdeta sanki, "Eğer ilk ölümün gelecekte tadılması mümkün olsaydı, muhakkak ki o cennetlikler onu tadarlardı.." şeklinde olduğunu" söylemiştir.

2) Âyetteki "اِلَّا" (illâ) edatı lâkin anlamında olup, ifadenin takdiri, "onlar orada ölümü tatmazlar; ne var ki, onlar, ilk ölümü tatmışlardır" şeklindedir.

3) Hakiki cennet, nefsin, marifetullah, tâatullah ve muhabbetullah ile huzur bulması ve manevî bir neşeye kavuşmasıdır. Bu demektir ki, bu saâdeti elde eden kimse, dünyada da cennette, âhirette de cennettedir. Durum böyle olunca da, ilk ölüm, insanın, gerçek cennet olan marifetullah ve muhabbetullah cennetinde iken tahakkuk etmiş olur. Binâenaleyh bu istisnâ bizim, "Gerçek cennet, yeme içme yurdu olan bu yurt değil, işte bu halin tahakkuk etmesidir" şeklindeki sözümüze adeta bir dikkat çekmek için söylenmiştir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اَنْبِيَاءُ اللهِ لَا يَمُوتُونَ وَلٰكِنْ يُنْقَلُونَ مِنْ دَارٍ اِلَى دَارٍ *"Peygamberler ölmezler, ancak onlar, bir evden başka bir eve naklolunurlar"* buyurmuştur.

4) Bir şeyi deneyip ona muttali olan kimse hakkında, "O, onu tattı.." denilmesi doğru olur. "Bilme"yi tatma" ile adlandırmak sahih olunca da, onu hatırlamanın da "zevk" (tatma) şeklinde adlandırılması doğru olur. Buna göre, "لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى" ifadesinin manası, "Onlar ancak, ilk ölümü hatırlamaları sebebiyle meydana gelen zevki tadarlar..." şeklinde olur.

İkinci soru: Cehennemlikler de, âhirette ölmeyeceklerdir. Şu halde, herkes bu hususta müşterek iken, daha niçin bu müjde cennetliklere verilmiştir?

Cevap: Müjde, hayatın devamı hakkında vâki olmayıp, tam aksine bu müjde, o hayatın, daha önce dünyada yapılan hayır ve mutlulukların tahakkuku ile birlikte devam edeceği hususunda olmuştur. Böylece, fark anlaşılmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ *"(Allah) onları, cehennem azabından korumuştur"* buyurmuştur. Şedde ile "**vakkâhum**" şeklinde de okunmuştur. Buna göre onlar şâyet, "Delil, cehennemden korunmanın, cenneti kazanmış olmanın bildirilmesinden önce bildirilmesini gerektirir. Çünkü, cehennem azabından korunan kimse, kurtulabilir de, kurtulamaz

da... Binâenaleyh, işte bundan sonra, o kimsenin cenneti elde ettiği hususuna yer verilirse, o zaman bir mana ifade edilmiş olur. Ama cennetin iyiliklerini elde eden kimse, hiç şüphesiz, zaten Allah'ın ukûbetinden kurtulmuş olur. Böylece de, cennet mükâfatını elde etmenin bildirilmesinden sonra, cehennem azabından kurtulmuş olmadan bahsetmek bir şey ifade etmez" derlerse, biz deriz ki: Kelamın takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın âdeta, "Allah onları, evvelemirde cehennem azâbından korumuştur" demiş olması biçimindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ *"Rabbinden bir fazl-u kerem olarak (verilmiştir)"* buyurmuştur ki, bu "Müttakîlerin, cehennemden kurtulma, cenneti de elde etme namına ulaştıkları her şey, ancak Allah'ın lütfu ile tahakkuk etmiştir" demektir. Âlimlerimiz, "Mükâfat, hak edip müstahak olma yoluyla değil, Allah'ın bir lütfu olarak tahakkuk eder" şeklindeki görüşlerine bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allahu Teâlâ, müttakîlerin mükâfatlarının kısımlarını sayınca, bütün bunların, kendisinden olan bir lütuf ve ihsan ile tahakkuk ettiğini beyan buyurmuştur."

Kâdî ise şöyle demiştir: "Cennetlikler, bu şeylerin pek çoğuna, her ne kadar kendi amelleri sayesinde müstahak olmuşlar ise de, bu, (cehennemden korunma işi), Allah'ın mahzâ lütfu iledir. Çünkü Allah, mükellef tutmak suretiyle lütfetmiştir ki, bundan maksadı, O'nun, cennetlikleri işte bu makama erdirmesidir. Binâenaleyh bu tıpkı, sayesinde bir eşyanın mülkiyetini elde edebilmesi için, başkasına mal veren kimsenin haline benzer.. Çünkü, bu elde edilen mülk hakkında, "Bu mülk, falancanın lütfu sayesindedir" denilir."

Biz diyoruz ki: Ey **Mu'tezile,** size göre, mükâfat vermek, Allah üzerinde bir borçtur. Bunu ihlâl etmesi halinde, hafif meşrep ve cahil olur, ulûhiyyet vasfından çıkar. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın cennetlikleri cehennemden koruma işini, "Allah'tan bir lütuftur" diye nasıl vasfedebiliyorsunuz?..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte, en büyük saâdet budur"* buyurmuştur. Âlimlerimiz, "tafdîl-lütfetmenin, hak edilen, mükâfattan daha üstün bir derece olduğu hususunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü, Allahu Teâlâ bunu, ilk önce, "kendisinden bir fadl, lütuf" olmakla tavsif etmiş, daha sonra da, "Kendisinden olan bu fadl'ı, lutf'u", büyük bir saâdet olarak nitelemiştir. Buna, şu da delâlet etmektedir. Büyük bir hükümdar, ücretle çalıştırdığı işçiye ücretini verip, daha

sonra bir başka kimseye, elbisesini vermesi halinde, bu elbise, durum bakımından, o ücreti vermekten daha hoş ve güzel olur..

Cenâb-ı Hak, delillerini beyân edip, vaad ve vaîdini de açıklayınca, فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *"Biz onu, ibret alsınlar diye, senin dilinle kolaylaştırdık"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, bu sûrenin başında, **"Kitâb-ı Mübîn** - yani açıklaması ve faydası bol" diye vasfedip, sonunda da bu hususu te'kîd eden şeyi getirerek, "Bu faydası bol, apaçık kitabı, biz senin lisanınla kolaylaştırdık" yani "Onu, senin dilinle, Arapça olarak indirdik.. Ta ki onlar, öğüt alsınlar.." buyurmuştur" demektir.

Kâdî, "Bu, Allahu Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini, kendisini tanımasını istediğine ve hiç kimsenin kâfir olmasını istemediğine delâlet eder" demiştir. Âlimlerimiz (Ehl-i sünnet) ise, buna, "لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ" ifadesindeki zamirler, hususî, muayyen kimselere ait zamirlerdir. Dolayısıyla biz, bu zamirleri mü'minlere râci kılıyoruz.." diyerek cevap vermişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ "Onların başına gelecek olan şeyi, *bekle.. Çünkü onlar da,* senin başına gelecek olan şeyleri *bekliyor,* başına felâketler gelmesi ümidi ve beklentisi içindeler" buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

Musannif (r.h) şöyle der: "Bu sûrenin tefsiri, 603 H. yılının Zilhicce ayının 12. gününün gece yarısı olan Salı günü gecesi tamamlanmıştır.

"Ey lütfu ve iyiliği, devamlı ve kadîm olan Allah! Sana, Arşın aydınlığı, kürsînin ziyâsı, göklerin basamakları, yörüngeleri üzere, en üst noktaya çıkmış ve yap-boz (kevn ü fesad) âleminin tozlarından münezzeh olan yücelikler üzerinde bulunan gerek sabit gerekse gezegen yıldızların nurları şahadet etmektedirler ki, Evvel, Hak ve Ezelî olana, aklın kuracağı ilgilerden, hatıra gelecek şeylerden ve muhdesât âlemiyle ilgili olanlardan hiçbir şey uygun ve münasip düşemez..

Işığı giderilen ay noksanlığını itiraf eder. Güneş de, burçlardaki hareketinin şahadetiyle, kendisinin, Rahman olan Allah'ın yönetimine muhtaç olduğunu itiraf etmekte... Tabiatlar da, üstün kudretin altında ezilip gitmektedir. O halde bu demektir ki, Allah, yücelerin yücesinde, gayb perdeleri arkasındadır. Değişen şeyler ise, O'nun değişmediğine şahadet etmekte; birbirini izleyerek yok olan şeyler, O'nun sermediyesinin devamını dile getirmektedir. Kendisine, "geçmiştir", "gelecektir" hükmünü yönelttiğimiz her şeyin yaratıcısı O'dur ve O, ondan yücedir. O'nun vücuduyla vücud (varlık) icat edilmiştir. Yokluk ve yıkılış da, yine O'nun yok etmesiyledir.

O'nun dışında kalan her şey, O'nun ceberrûtuna şaşırmıştır; melekûtunun nûru doğduğunda, aydınlatıcı ve nurdur. Mahlûkatının aklında, ancak, O Allah'ın yarattığı her şeyden başka, onların dışında olduğu fikri vardır. İzzet-celâl, kudret-kemâl, cûd-ihsan... hep O'nun'dur. Ey, bizim ve bizim ecdadımızın Rabbi! Ancak seni arzular, senin için namaz kılar ve oruç tutarız. Dayanılacak, ancak sensin. Sen, ilk mebde'sin, evvelsin. Seni, noksan sıfatlardan tenzih ederiz, takdis ederiz!.

***

CÂSİYE SÛRESİ

Otuz yedi âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Tenzîlî ve Tekvînî Âyetler

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِى خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَآبَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَآ اَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللهِ وَاٰيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

"Ha, Mîm. (Bu) kitabın indirilişi, mutlak kâdir, yegâne hüküm ve hikmet sahibi Allah'tandır. Şüphe yok ki, göklerde ve yerde, mü'minler için kat'î âyetler vardır. (Allah'ın) sizi yaratmasında ve yeryüzüne yayıp üretmekte olduğu her bir canlıda, sağlam bilgi edinecek bir zümre için âyetler vardır. Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın gökten rızık indirip, onunla yere, ölümünden sonra can vermesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde, akıllarını kullanacak kimseler için âyetler vardır. İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir ki, sana bunları, gerçeğe mutabık olarak okuyoruz. Artık onlar, Allah'ın âyetlerinden sonra, hangi söze inanırlar?" (Câsiye, 1-6).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **İ'rab**

Bil ki, "حٰمٓ * تَنْزِيلُ الْكِتَابِ" ifadesinin tahlili hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) "حٰمٓ" mübtedâ, "تَنْزِيلُ الْكِتَابِ" ifadesi, onun haberi. Böyle olması halinde, takdiri, تَنْزِيلُ حٰمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ "Hâ Mîm'i indirmek, Kitâb'ı indirmektir..." şeklinde olan bir muzaf hazfedilmiş olur, "مِنَ اللهِ" kelimesi de "تَنْزِيلُ"kelimesinin sılası, (yani müteallakı)dır.

2) "حٰمٓ" kelimesinin takdiri, "هٰذِهِ حٰمٓ" "Bu, Hâ Mîm'dir" şeklinde olarak (mahzuf mübtedânın haberidir). Daha sonra söze, biz, yeniden başlayarak, "تَنْزِيلُ الْكِتَابِ" ifadesini mübteda, "مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ" ifadesini de haber tutarız.

3) "حٰمٓ" kelimesinin kasem (yemin), "تَنْزِيلُ الْكِتَابِ" ifadesinin kasemin sıfatı, "اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ" ifadesi de, kasemin cevâbı olması... Buna göre mana, "Kitabı indirmek demek olan Hâ Mîm'e yemin ederim ki, göklerde ve yerde..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE: **el-Azîzu'l-Hakîm'in İzahı**

Âyetteki, "الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ" ifadesini, hem "**kitâb**" sözünün hem de Lafzâ-i celâlin sıfatı tutmak mümkündür. Ne var ki, ikincisi daha uygun olup, bunun delilleri şunlardır:

1) Biz, bu iki kelimeyi, Lafzatullah'ın sıfatı kabul edersek, ifâde, "hakikat", kitabın sıfatı kabul edersek, "mecâz" olmuş olur. Halbuki hakikat, mecâz'dan daha evlâdır.

2) Daha fazla yakın olmak, daha fazla tercih edilmiş olmayı gerektirir.

3) Biz, el-Azîz ve el-Hakîm kelimelerini, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olarak kabul edersek, bu, Kur'ân'ın hak olduğuna delâlet eden delile bir işaret olmuş olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın "Azîz" olması, O'nun bütün mümkinâta kâdir olduğuna; "Hakîm" olması da, O'nun bütün her şeyi bildiğine, her şeyden müstağni olduğuna delâlet eder. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın Azîz ve Hakîm olmasının yekûnundan, bizim için, O'nun bütün mümkinata kâdir, bütün malûmatı bilen, her şeyden müstağni olan bir zât olduğu; böyle olan her şeyden ise, abes ve bâtıl şeylerin sudûr etmesinin imkânsız olduğu hakikati tahakkuk etmiş olur. Durum böyle olduğunda da, mu'cizelerin zuhûru, Peygamber'in doğruluğuna delil olmuş olur. Böylece, bizim "Azîz ve Hakîm" kelimelerini, (âyette) Allah'ın sıfatı kabul ettiğimizde, işte böyle bir faydanın ortaya çıktığı sabit olmuş olur.

Ama biz bu iki kelimeyi, "**kitâb**" lafzının sıfatı kabul edersek, bundan yukardaki mana meydana gelmez. Binâenaleyh, birincisi daha evlâ olur. Allah en iyisini bilendir.

Mü'minlere Deliller

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ *"Şüphe yok ki, göklerde ve yerde, mü'minler için kat'î âyetler vardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetin bu ifadesini zahirî manasına almak mümkündür. Çünkü miktarları, keyfiyetleri ve hareketleri gibi, göklerin ve yerin bizzat kendilerinde, Allah'ın varlığına delâlet eden birtakım haller mevcuttur. Hem güneş, ay, yıldızlar, dağlar ve denizler, gökler ile yerde bulunup,

bunların her biri birer âyettir. Bu âyetin manasının, Bakara Sûresi'nde de, *"Muhakkak ki, göklerin ve yerin yaratılmasında, ... âyetler vardır"* (Bakara, 164) biçiminde açıkça ifade edildiği gibi, "Göklerin ve yerin yaratılmasında..." şeklinde olması da mümkündür ki, bu da, bizim *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan ... Allah'a mahsustur"* (En'âm, 1) âyetinin tefsirinde de söylediğimiz gibi, hür ve irâde sahibi olan kâdir bir zâtın bulunduğunu gösterir.

İkinci bahis: Biz, En'âm, 1 âyetinin tefsirinde, göklerde ve yerde olan pek çok hususun, hür ve irâde sahibi kâdir bir ilâhın bulunduğuna delâlet ettiğini söylemiştik. Bunların bir kısmını tekrarlamada herhangi bir mahzur yoktur. Bu sebeple biz diyoruz ki: Bütün bunlar, işte şu bakımlardan, bir yaratıcının bulunduğuna delâlet eder:

1) Bunlar, hâdis olmaktan halî olmayan birtakım maddelerdir. Hâdis olmaktan uzak olmayan her şey ise, hâdistir. Binâenaleyh bu demektir ki, bu maddeler hâdistir. Her hâdis olan şeyin ise, bir muhdis'i (yaratıcısı) vardır.

2) Bunlar, birtakım cüzlerden, kısımlardan meydana gelmiş olan mürekkep şeylerdir. Maddelerin birbirlerine benzediklerini daha önce açıkladığımız üzere, bu mu'cizeler birbirlerinin eşi ve dengidirler. Ama bu cüzlerin bir kısmı yüzeyde değil, içlerde yer almış iken, diğer bir kısmı ise, iç kısımlarda değil satıhta bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu cüzlerin her birinin, şu anda bulundukları o yerde bulunmaları mümkün şeylerden olmuş olur. Her mümkün için ise, bir müreccih bulunmaktadır.

3) Feleklerin ve unsurların, maddî olan mahiyetlerinin bütünü açısından birbirlerine benzemelerine rağmen, ısı, soğukluk (rutûbet), felekî ve unsurî letâfet ve kesâfetler gibi, bunlardan her birinin hususî ve belli sıfatları bulunmaktadır. Böylece bu iş, mümkin bir iş olmuş olur ki, her mümkin için ise, mutlaka bir müreccih gerekir.

4) Yıldızlar kütleleri, renkleri açısından farklı farklıdırlar. Meselâ, Zuhal (Satürn) yıldızı soluk; Müşteri, beyaz; Merîh, kırmızı; Güneş, tam beyaz; Zühre, inci beyazlığında; Utarid sarı ve ay da yumurta akı beyazlığında, yani solgun beyazdır. Hem bunların bir kısmı uğurlu; bir kısmı uğursuz; bir kısmı gündüzcü erkek, bir kısmı da gececi dişidir. Halbuki biz, maddelerin, zatları açısından birbirlerinin dengi olduklarını kabul etmiştik. Binâenaleyh, bu farklı farklı sıfatların, hür, irâde sahibi, kâdir bir ilâhın, bunlardan her birine belli sıfatları tahsis etmiş olmasından dolayı olmuş olması gerekir.

5) Her felek, belli bir yöne doğru sürat ve yavaşlık açısından, muayyen bir miktar ile hareket etmektedir. Bütün bunlar, mümkin olan hususlardır. Binâenaleyh, bunları böyle yaratan, hür ve irade sahibi bir failin bulunması gerekir.

6) Her feleğin belli bir hususiyeti vardır. Ki bunlar da, caiz ve mümkün olan şeylerdendir. Binâenaleyh, her feleğe o belli hususiyeti veren, hür ve irâde sahibi bir failin bulunması gerekir. Bu manadaki izahların tamamı, En'âm 1'deki âyetin tefsirinde mevcuttur.

Deliller Mü'minlere mi Mahsus?

Üçüncü bahis: Âyetteki, *"... mü'minler için, kat'î âyetler..."* ifadesi, bu âyetlerin (delillerin) sadece mü'minlere tahsis edilmiş olmasını gerektirir. **Mu'tezile** şöyle demiştir: "Bunlar, hem mü'minler hem de kâfirler için birer delildirler. Ancak ne var ki, bunlardan kâfir değil de mü'min istifâde edince, bunlar, *"Mü'minler için... birer âyet"* olarak ifade edilmiştir. Bunun bir benzeri de, "هُدًى لِلْمُتَّقِينَ" (Bakara, 2) âyetidir. Çünkü Kur'ân, bütün insanlar için bir hidâyet rehberidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar için bir rehberdir.."* (Bakara, 185) buyurmuştur. Ancak ne var ki, ondan sadece ve hassaten mü'minler istifade edince, pek yerinde olarak, *"müttakiler için bir rehberdir..."* denilmiştir. İşte burada da böyledir."

Âlimlerimiz ise, "Delil ve âyet, bir şeyin bilgisinin, kendisinin bilinmesine dayandığı şeydir. Bu bilgi ise, o delil gereği değil de, Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyla meydana gelir. Allah bu bilgiyi ise, kâfir hakkında değil, mü'min hakkında yaratmıştır. Bu sebeple bu, kâfir hakkında değil de, mü'min hakkında bir delil olmuş olur" demişlerdir. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *"(Allah'ın) sizi yaratmasında ve yeryüzüne yayıp üretmekte olduğu her bir canlıda, sağlam bilgi edinecek bir zümre için, âyetler vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Keşşâf sahibi şöyle der: "وَمَا يَبُثُّ" ifadesi, "خَلْقِكُمْ" ifadesindeki muzâfun ileyh durumunda olan zamire değil de, muzâf olan "خَلْقَ" (yaratmak) kelimesine atıftır. Çünkü, muzâfun ileyh olan "كُمْ", zamîr-i mecrûr-i muttasıldır. Zamir-i mecrûr-i muttasıl üzerine atfetmek ise, kabîh addedilmiştir. Binâenaleyh Arapçada, مَرَرْتُ بِكَ وَزَيْدٍ "Sana ve Zeyd'e uğradım" denilmez. İşte bundan dolayı, **Hamza**'nın "تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ" (Nisa, 1) âyetindeki "وَالْاَرْحَامَ" kelimesini, cer ile "وَالْاَرْحَامِ" (ve'l-erhâmi) şeklinde

okumasını eleştirmişlerdir. Bu atfı çirkin addedenler, "مَرَرْتُ بِكَ اَنْتَ وَزَيْدٍ" şeklinde bir ifâde de kullanmazlar (bunu da çirkin addederler)."

Kıraat Farkı

İkinci bahis: Hamza ve **Kisâî,** hem bu âyetteki "اٰيَاتٌ" kelimesini, hem de bundan sonra gelen "وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ" (Câsiye, 5) ifadesindeki "اٰيَاتٌ" kelimesini tâ'nın kesresi ile "اٰيَاتٍ" (âyâtin) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, her ikisini de merfu olarak, "اٰيَاتٌ" (âyâtun) şeklinde okumuşlardır. Merfû okunması, **Müberred, Zeccâc** ve **Ebû Ali**'nin ileri sürdüğü şu iki yöndendir:

a) Bu "اِنَّ" ve onun dahil olduğu cümlenin mahalline atfa göredir (ona nisbetledir). Çünkü, "اِنَّ" ve kendisinde amel ettiği şeyin (isminin) mahalli, mübtedâ olmakla merfûdurlar. Binâenaleyh buradaki merfûluk mahalle hamledilmiştir. Nitekim sen, اِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَعَمْرٌو "Muhakkak ki Zeyd yola çıkmıştır, Amr da..." dersin. Cenâb-ı Hak da, اَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ *"Allah, müşriklerden beridir, Resûlü de..."* (Tevbe, 3) buyurmuştur. Çünkü "اَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ" ifâdesinin anlamı, kişinin, "Allah müşriklerden uzaktır; Resûlü de..." demesidir.

b) "وَفِى خَلْقِكُمْ" ifadesinin, müste'nef bir cümle oluşudur. Bu durumda söz, cümlenin cümleye atfı şeklinde olmuş olur. Nitekim sen, اِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَعَمْرٌو كَاتِبٌ "Muhakkak ki Zeyd, yola çıkıcıdır; Amr da, yazıcıdır" dediğinde, "Amr da yazıcıdır" ifadesini, müstakil bir kelam kılmış olursun ki, bu da, senin tıpkı, زَيْدٌ فِى الدَّارِ وَاَخْرُجُ غَدًا اِلَى بَلَدِ كَذَا "Zeyd evdedir. Ben yarın falan şehre çıkacağım" demen gibidir ki, sen böylece burada iki ayrı şeyden bahsetmiş, bu iki şeyden her birini diğerine vâv ile bağlamış olursun. Bu izah, **Ebu'l-Hasan** ve **Ferrâ**'nın tercih etmiş olduğu izahtır.

Bu ifadelerin mansûb okunuşlarının izahına gelince, اِنَّ فِى خَلْقِكُمْ لَاٰيَاتٍ "Sizin yaratılmanızda da âyetler vardır.." takdirinde olmak üzere, "اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ" ifadesine atfedilmiş olması sebebiyledir. Bu görüşte olanlar, bu kıraatin, **Ubeyy İbn Kâ'b** ile **Abdullah İbn Mes'ûd**'un kıraatinde de aynen "لَاٰيَاتٍ" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu kıraate göre, bu ifadenin "اٰيَاتٍ" başına lâm'ın gelmesi, bu sözün "اِنَّ"nin başına geldiği cümlenin lafzına atfedildiğini göstermektedir.

Üçüncü bahis: Âyetteki وَفِى خَلْقِكُمْ *"ve sizi yaratmasında..."* ifadesinin manası, "insanları yaratmasında" şeklindedir. O halde, âyetteki "وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ" ifadesi, diğer canlıların yaratılmasına bir işaret olmuş olur. Bu ifadenin

hür, irade sahibi bir kâdir ilâhın varlığına delâlet etmesinin izahı da şudur: Maddeler (mahiyetçe) birbirlerine eşittirler. Binâenaleyh, bu maddelerden her birisine belli bir cüz'ün, belli bir sıfatın, belli bir şeklin verilmiş olmasının mutlaka, hür, irade sahibi olan kâdir bir varlığın tahsisi ile olmuş olması gerekir ki, bu hususa, o canlının bir yaştan diğer yaşa, bir halden diğer hale geçişi de dahildir. Bu konudaki tafsilat daha evvel geçmişti.

Gece İle Gündüzün İhtilafı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde..."* buyurmuştur. Bu "art arda geliş" **(ihtilâfu'l-leyl...)** şu şekillerde olabilir:

a) Gündüzün gece ile, gecenin de gündüz ile yer değiştirmesi.

b) Bazen gündüzün uzunluğunun gecenin uzunluğundan fazla olması, bazen de aksi olması.. Ve, yazın günlerin uzaması oranına göre, kışın gecelerin uzaması..

c) Senenin günlerinde, güneşin doğuş noktalarının değişmesi.

Ölmüş Yerin Diriltilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا اَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah'ın gökten rızık indirip, onunla yere, ölümünden sonra can vermesinde..."* buyurmuştur ki, bu da, hür, irade sahibi bir fâilin bulunduğu görüşüne şu bakımlardan delildir:

a) Bulutların inşâsı ve onlardan yağmurun indirilmesi..

b) Yere düşen daneden, bitkilerin meydana gelmesi..

c) Farklı farklı bitkilerin meydana gelmesi.. Bu farklılık, çeşitlilik, ağacın gövdesi, dalları, yaprakları ve meyveleridir. Sonra o meyvelerden, ceviz ve badem gibi, kabuğun, özü (içi) kuşatmış olduğu türler vardır; kayısı ve şeftali gibi, özün çekirdeği kuşattığı türler vardır; incir gibi, kabuğu (çekirdeği) olmayan türler de vardır. Binâenaleyh, bunca çeşidine rağmen, muhtelif bitkilerin meydana gelmesi, hakîm rahîm, irâde sahibi bir failin bulunduğu görüşünün doğruluğuna delâlet eder.

Rüzgârlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ *"rüzgârları evirip çevirmesinde..."* buyurmuştur ki rüzgârlar da, farklı taksimatlara göre, pek çok kısımlara ayrılırlar. Meselâ, doğu-batı, kuzey-güney şeklinde kısımlara ayrıldığı gibi; sıcak soğuk, faydalı ve zararlı diye de kısımlara ayrılır.

Cenâb-ı Hak, bu pek çok çeşit delillerden bahsedince, اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ *"Bunda, akıllarını kullanacak bir kavim için âyetler vardır"* buyurmuştur.

Benzer Âyetle Mukayese

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bütün bu delilleri, Bakara Sûresi'nde bir arada zikrederek, *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeyleri denizde akıtan gemilerde, Allah'ın yukardan indirip yeryüzünü, ölümünden sonra dirilttiği suda, deprenen her hayvanı orada üretip yaymasında, gökle yer arasında bulunan itaatkâr rüzgârlar ve bulutları evirip çevirmesinde, düşünen kimseler için nice âyetler vardır"* (Bakara, 164) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ, bu sekiz çeşit delili burada zikretmiştir. Bu iki yer arasındaki farklılık şu bakımlardandır:

1) Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde, *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında..."* buyurmuş, burada ise, *"şüphesiz, göklerde ve yerde..."* buyurmuştur. Âlimlerimiz nezdinde doğru olan görüş, "**halk**-yaratma"nın "**mahluk**-yaratıcının" aynısı olduğudur. (Delili ise şudur): Cenâb-ı Hak, *"göklerde, yerde... "* denilmesi ile, *"göklerin ve yerin yaratılmasında..."* denilmesi arasında bir farkın bulunmadığına dikkat çekmek için, Bakara Sûresi'nde, *"yaratılmasında..."* buyurmuş, bu sûrede ise, böyle dememiştir. Böylece bu, "halk" (yaratma)'nın, "mahlûk-yaratılan"ın aynısı olduğuna bir delil olmuş olur.

2) Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde sekiz çeşit delilden bahsetmiş, burada ise bunlardan altısına yer vermiş, gemiler ve bulutlardan bahsetmemiştir. Bunun sebebi şudur: Geminin ve bulutun hareketinin dayandığı şey, farklı farklı rüzgârlardır. Binâenaleyh, âdeta bir sebep gibi olan "rüzgârlardan bahsetmek, gemiyi ve bulutu zikretmeye gerek bırakmamıştır.

3) Cenâb-ı Hak Bakara Sûresi'nde, bu delillerin tümümü birleştirmiş ve hepsine birden tek bir durak yapmıştır. Burada ise bu delilleri üç âyete yerleştirmiştir. Bundan maksat, bunların her birine, müstakil olarak tam ve mükemmel bir nazarla bakmanın gerekli olduğuna dikkat çekmektir.

4) Cenâb-ı Hak burada, üç duraktan bahsetmiş, ki bunların ilki "يُؤْمِنُونَ"; ikincisi, "يُوقِنُونَ"; üçüncüsü ise, "يَعْقِلُونَ" ifadeleridir. Öyle sanıyorum ki, bu tertibin sebebi, adeta şöyle denilmek istenmiş olmasıdır: "Mü'minlerden iseniz, bu delilleri anlayınız. Yok eğer mü'minlerden değil de, tam aksine hakkı ve yakîni araştıranlardan iseniz, o zaman yine bu delilleri anlayınız. Yok eğer ne Mü'minlerden, ne de yakîni araştıranlardan iseniz, en azından

sizler, akıllılar sınıfındansınız. Binâenaleyh, bu delilleri anlama ve tanıma hususunda gayret gösteriniz.

Kur'ân'da Akaid

Bil ki pek çok fukahâ şöyle demişlerdir: "Kur'ân'da, kelamcıların bahsettiği ilimler yoktur. Aksine Kur'ân'da, ahkâm ve fıkıhla ilgili şeyler vardır." Bu, büyük bir gaflettir. Çünkü Kur'ân'da, sadece ahkâmlardan bahseden uzun bir sûre yoktur ama özellikle Mekkî sûreler başta olmak üzere, içerisinde tevhidin, nübüvvetin, öldükten sonra dirilişin ve kıyametin delillerinin yer aldığı pek çok sûre vardır. Bütün bunlar, akâidin (kelâmın) konularındandır. Düşünüp inceleyen her insan, akaid (usûl) âlimlerinin meşgul oldukları ilmin, Kur'ân-ı Kerîm'in mücmel (özet) olarak ihtiva ettiği ilmin tafsil edilmiş şeklinden başka bir şey olmadığını anlarlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ *"İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir ki, sana bunları gerçeğe mutabık olarak okuyoruz"* buyurmuştur. Buradaki *"hak"* ile, bu âyetlerin doğruluğunun aklen malum oluşu kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü bu âyetlerin doğru olduklarının bilinmesi, ya naklen, ya aklen olabilir. Birincisi söz konusu olamaz. Çünkü nakli delillerin doğruluğu, hakîm, kâdir ve âlim bir ilahın olduğunu bilmeye, nübüvvet müessesesini tanımaya ve mu'cizelerin o nübüvvetin doğruluğuna nasıl delâlet ettiklerini anlamaya dayanır. Binâenaleyh bu itikâdi hususları, nakli delillerle ispata kalkışırsak, devr-i fasit (kısır döngü) gerekir. Bu ise bâtıldır. Bu bâtıl olunca, bu delillerin hakikatini bilmenin, ancak sırf akıl ile, aklî delillerle olacağı anlaşılır. Durum böyle olunca da, Hak Teâlâ'nın, *"İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir ki, sana bunları hak olarak okuyoruz"* ifadesi, akâid ilmine ve aklî izahlara teşvik eden, en büyük delillerden biri olmuş olur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ *"Onlar, Allah'ın âyetlerinden sonra artık hangi söze inanırlar?"* buyurmuştur. Bu, "Kim bu âyetlerden istifade etmezse, artık bundan sonra onun istifade edebileceği hiçbir şey yoktur" demektir. Cenâb-ı Allah, bu beyanla taklidi imanın yeterli olacağını iddia edenlerin görüşünün yanlışlığını bildirmiş ve mükellefe, Allah'ın dininin delillerini düşünmesinin vâcip olduğunu beyân etmiştir. Âyetteki fiil, tâ ile تُؤْمِنُونَ *"inanırsınız"* şeklinde de okunmuştur. **Ebû Ubeyde,** yâ'lı okunuşu tercih ederek şöyle der: "Âyetteki bu ifadeden önce "لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ" ve "لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ" (inanan, akleden kavim için) ifadeleri geçmiştir.

Bu fiiller gâib sîgası olduklarına göre, buradaki fiilin de gâib sîgasıyla olması gerekir."

Eğer, "Bu ifadeden önce muhatap sîgası olan, *"Allah'ın sizi yaratmasında..."* ifadesi de vardır?.." denilirse, biz deriz ki: Bahsettiğimiz gâib sîgalar, ihtilaf edilen bu fiile daha yakındır. Daha yakın oluş ise, tercih sebebidir. Bu ifadeyi muhatap sîgasıyla okuma durumunda şu izah yapılır: "Bunun başına bir "قُلْ" (de) kelimesi takdir edilir ve "Onlara de ki "bundan sonra artık hangi söze inanacaksınız?" manasında olur."

Bilerek İnkâr Edenler

وَيْلٌ لِّكُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَّمْ يَسْمَعْهَا ۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا ِۨاتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَّرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ ۚ وَلَا يُغْنِىْ عَنْهُمْ مَّا كَسَبُوْا شَيْـًٔا وَّلَا مَا اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اَوْلِيَآءَ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًى ۚ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّنْ رِّجْزٍ اَلِيمٌ ﴿١١﴾

"Yalana, günaha dadanan herkesin vay haline! Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken, işitir ama sonra büyüklük taslayarak, bunları hiç işitmemiş gibi (küfründe) ısrar eder. İşte onu çok elem verici bir azap ile müjdele! O, âyetlerimizden bir şeye muttali olduğu zaman, bunu eğlence edinir. İşte onlar böyledir. Onlar için zillet verici bir azap vardır. Önlerinde cehennem... Onların ne kazandıkları şeyler, ne de Allah'ı bırakıp dost edindikleri şeyler, onlardan hiçbir şeyi uzaklaştıramaz. Onların hakkı büyük bir azaptır. Bu Kur'ân bir hidâyettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenler için, elem verici bir azap çeşidinden bir azap vardır" (Câsiye, 7-11).

Effakü Esîm

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlere, âyetlerini beyân edip, onca açıklığına rağmen bu âyetlere iman etmedikleri için, artık daha hangi söze inanacaklarını sorunca, bunun peşi sıra onlara büyük bir tehditte bulunarak,

"Yalana, günaha dadanan herkesin vay haline..." demiştir. **"Effâk"**, yalancı demek olup, **"esîm"** de, günahlara dadanan, çok çok işleyen demektir. Bil ki **"esîm"** (günahkâr) için şöyle iki durumu vardır:

Birinci durum: İnkârında ve büyüklük taslayışında ısrar etmesi... İşte bu durumu ifade için Cenâb-ı Hak, *"Kendine Allah'ın âyetleri okunurken, işitir ama, sonra* kendi fikirlerini ve aklını beğenerek, Allah'ın âyetlerine iman etme hususunda *büyüklük taslar ve küfründe ısrarla devam eder"* buyurmuştur.

Bu âyetin **Nadr b. Haris** hakkında nâzil olduğu ve onun, acemlerin (İranlıların) efsanelerini ve masallarını satın alıp, böylece onları anlatarak, insanları Kur'ân dinlemekten alıkoymaya uğraşması hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüştür. Halbuki âyet, bu sıfatları taşıyan herkes hakkında geneldir. Buna göre birileri, "Âyetteki, *"Sonra büyüklük taslayarak ... ısrar eder"* ifadesindeki "sonra" **(sümme)** kelimesinin manası nedir?" derlerse, biz deriz ki: Bunun bir benzeri de, *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a âittir. Sonra (bir de) kâfirler kalkmışlar Rablerine şirk koşuyorlar"* (En'âm, 1) âyetindeki *"sonra"* kelimesidir. Bu *"sonra"* şu manaya gelir: "Allah göklerin ve yerin yaratıcısı olunca, bu putları O'na, ibadet hususunda eş tutmak, akıldan uzak ve mantıksız bir iş olur." Burada da, Allah'ın âyetlerini bunca kuvvetine ve açıklığına rağmen, dinledikten sonra, inkâr ve yüz çevirme ile karşılık vermek aynı şekilde uzak ve mantıksız bir iştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا *"Bunları hiç işitmemiş gibi..."* buyurmuştur. Bunun aslı, "كَاَنَّهُ لَمْ يَسْمَعْهَا " şeklindedir. Buradaki **"hû"** zamiri, zamir-i şân olup, cümle "hal" olarak mahallen mansubdur. Buna göre mana, "O, sanki bu âyetleri duymamış gibi olur" şeklindedir.

Kâfirin Âyetlerle Alay Etmesi

İkinci durum: Günahkârların, ısrar ve kibirlenme merhalesinden, istihzâ (alay) haline geçmesidir. Cenâb-ı Allah bunu ifade için de, *"O, âyetlerimizden bir şeye muttali olduğu zaman, bunu eğlence edinir"* buyurmuştur. Aslında ilgili sözün, "O bunu alay edinir" manasında, "اِتَّخَذَهُ هُزُوًا" şeklinde olması gerekirdi, ama Cenâb-ı Hak, bu günahkârın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen âyetlerden hangi sözü duysa, bu vesileyle bütün âyetlerle istihzâya dalıp, sadece birisiyle alay etmekle yetinmediğini bildirmek için, çoğulu gösteren müennes zâmiriyle "اِتَّخَذَهَا" buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, أُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ *"Onlar için zillet verici bir azap vardır"* buyurmuştur. Buradaki, "أُولٰئِكَ" (Onlar) kelimesi, bütün böyle yalancı ve günahkârları içine aldığı için, âyetteki, لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ *"Yalana, günaha dadanan herkes"* ifadesine işarettir.

Cenâb-ı Allah daha sonra bu zillet verici azabın nasıl olduğunu anlatmak üzere ... مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ *"Arkalarında cehennem..."* buyurmuştur. Bu, "Onların önünde cehennem var" demektir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**Verâ**", ön veya arkadan, insanı perdeleyen şeye denir."

Daha sonra, onların dünyada sahip oldukları şeyin kendilerine fayda vermeyeceğini beyan ederek, وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا *"Onların ne kazandıkları şeyler, onlardan bir şeyi defedebilir"* buyurmuştur. Daha sonra putlarının da onlara fayda vermeyeceğini bildirmek üzere: وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ أَوْلِيَاءَ *"Ne de Allah'ı bırakıp dost edindikleri şeyler, onlardan bir şeyi defedebilir"* وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onların hakkı büyük bir azaptır"* buyurmuştur.

Eğer, "Bu âyetten önce, *"Onlar için, zillet verici bir azap vardır"* denilmiştir. Öyleyse, daha sonra yeniden, *"Onların hakkı büyük bir azaptır"* denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Azabın "muhîn" olması, ihânetin (hor ve hakir kılmanın, zillet vermenin) bu azap ile olduğuna; büyük olması da, zarar vermesi bakımından en son noktaya vardığına delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak هٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ *"Bu (Kur'ân) bir hidâyettir"* yani "Hidâyete erdirmede en ileri derecedir." *"Rablerinin âyetlerini inkâr edenler için, elem verici bir azap çeşidinden bir azap vardır"* buyurmuştur. "**Ricz**", azabın en şiddetlisi demek olup, delili, *"Zâlimlerin üzerine gökten bir ricz indirdik"* (Bakara, 59) âyeti ile, *"Eğer bizden bir riczi giderirsen... (dediler)"* (A'raf, 134) âyetidir. "**Elîm**" kelimesi, hem cer ile (kesreli) hem de ref ile (ötüreli) okunmuştur. Cer ile okunuşu, "مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ" takdirinden dolayıdır; onların azapları, elîm azap cinsinden olunca, azapları "**elîm**" olmuş olur. Ref ile okunuşa göre mana, "Onlar için bir azab-ı elîm vardır" şeklinde olur ve "ricz"den murat da, "pislik" manasındaki "**ricz**" olur. Bu azabın pis oluşu, *"Onlara irinli su içirilir"* (İbrahim, 16) âyetinden anlaşılmaktadır. Buna göre sanki mana "Onlar için, pisliği yudumlama, yahut içme azap ve işkencesi vardır" şeklinde olur ve "مِنْ رِجْزٍ"deki "**mîn**" edatı, azabı açıklayan min-i beyâniyye olur.

Âhiret

اَللّٰهُ الَّذِی سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِیَ الْفُلْكُ فِیهِ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِی السَّمٰوَاتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ جَمِیعًا مِنْهُ اِنَّ فِی ذٰلِكَ لَاٰیَاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ قُلْ لِلَّذِینَ اٰمَنُوا یَغْفِرُوا لِلَّذِینَ لَا یَرْجُونَ اَیَّامَ اللّٰهِ لِیَجْزِیَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا یَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَاۤءَ فَعَلَیْهَا ثُمَّ اِلٰی رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

"Allah, emri ile, içinde gemilerin akıp gitmesi için, fazlından nasip arayasınız diye, denizi sizin emrinize âmâde kıldı. Umulur ki şükredersiniz. Göklerde ne var, yerde ne varsa, O, hepsini kendi tarafından olarak size âmâde kıldı. Şüphe yok ki bunda, tefekkür eden kimseler için âyetler vardır. İman edenlere, Allah'ın günlerini (âhireti) ümit etmeyenleri bağışlamalarını söyle. Çünkü Allah, bir kavme, kazandıklarına göre karşılık verir. Kim sâlih amel işlerse, bu kendi lehine, kim de kötülük ederse, bu da aleyhinedir. Nihâyet, hepiniz ancak Rabbinize döndürüleceksiniz" (Câsiye, 12-15).

Bil ki Allahu Teâlâ, gemilerin suyun üstünde hareket edişlerini delil getirmiştir: Bu hareket ancak şu üç şeyin emre âmâde kılınması sayesinde gerçekleşir:

a) İstenilene uygun olarak hareket eden rüzgârlar,

b) Suyun yüzünün, gemilerin hareket edebileceği düzlükte yaratılmış olması,

c) Ağacın suyun üstüne çıkan ve batmayan bir şekilde yaratılması... Bu üç şey, hiçbir insanın gücü dahilinde değildir. Binâenaleyh bunlara kâdir olan bir mûcidin bulunması gerekir ki, bu da Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Âyetteki, *"Fazlından nasip arayasınız diye..."* ifadesi, "Üzerinde ticaret yapmak, yahut inci-mercan çıkarmak için denize dalmanız, yahut ondan taptaze (balık) etleri elde etmeniz sayesinde..." demektir.

Her Şeyi Katından İndirmesi

Hak Teâlâ daha sonra, وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ *"Gökler de ne var, yerde ne varsa, O, hepsini kendinden size bir rahmet olarak âmâde kıldı"* buyurmuştur. Bu, "Eğer Allah, göklerin ve yerin kütlelerini şimdi bulundukları yerde ve bu yörüngelerinde durdurmasaydı (yaratmamış olsaydı), bahsedilen bu faydalar sağlanamazdı. Çünkü yeryüzünün, devamlı düşen, yahut yükselen bir nesne olması durumunda, o faydalar tahakkuk etmezdi. Yerin, altın, gümüş veya demirden olması durumunda da yine bahsedilen istifâde elde edilemez. Bütün bu hususları daha önce beyân etmiştik.

İmdi eğer, "Âyetteki "مِنْهُ" kelimesinin cümle içindeki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "hâl" mevkiinde olup, mana, "Allah, bütün bu şeyleri katından olarak, emre âmâde kılmıştır, yani, bunları kudret ve hikmetiyle var edip, mahlûkatının emrine âmâde kılan Allahu Teâlâ'dır" şeklindedir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **"Seleme b. Muhârib,** bu ifadeyi, ya mecâzî olarak, "**Sahhare**" fiilinin fâili olarak, yahut mahzuf bir mübtedanın haberi olarak, "مَنُّهُ" (Allah'ın lütfu ve ihsanı) şeklinde okumuştur ki, bunun, mahzuf mübtedânın haberi olması durumunda takdiri, "ذٰلِكَ مَنُّهُ" veya "هُوَ مَنُّهُ" (Bu, veya O, Allah'ın lütfudur)" şeklinde olur.

Bil ki Allahu Teâlâ kullarına, tevhidinin, kudretinin ve hikmetinin delillerini bildirince, bunun peşinden قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ *"İman edenlere, Allah'ın günlerini ümit etmeyenleri bağışlamalarını söyle"* buyurarak, üstün ahlâkı ve güzel fiilleri öğretmeye başlamıştır. *"Allah'ın günlerini ümit etmeyenler"* ifadesiyle, kâfirler kastedilmiştir.

Âlimler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda ihtilaf etmişlerdir: **İbn Abbas** (r.a), âyetin manasının, "İman edenlere, yani **Ömer**'e söyle, Allah'ın günlerini ümit etmeyenleri, yani **Abdullah b. Übey**'i bağışlasın" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bu böyledir, çünkü onlar, Benî Mustalik savaşında, **Müreysî** adındaki bir kuyunun yanında konakladılar. Derken **Abdullah b. Übey,** su getirmesi için kölesini gönderdi, fakat kölesi geç kaldı. Kölesi yanına gelince de ona, "Seni geciktiren nedir?" dedi. Köle de, "**Ömer**'in kölesi, kuyunun kenarına oturdu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Ebû Bekir**'in ve kölesinin kırbalarını doldurıncaya kadar, kimseye sıra vermedi" dedi. Bunun üzerine **Abdullah** bizim ve bu adamların misali, tıpkı, "Besle köpeğini yesin seni" denilmesine

benzer" dedi. Bu söz, **Hz. Ömer** (r.a)'e ulaşınca, **Abdullah**'a gitmek için kılıcını taktı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirdi.

Mukâtil de şöyle demiştir: Kureyş kâfirlerinden biri, Mekke'de **Hz. Ömer** (r.a)'e sövdü. **Hz. Ömer** (r.a) onun yakasına yapışmaya koştu. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirerek ona, affetmesini emretti. **Meymun b. Mihran** da şunu rivâyet etmiştir: Yahudi **Finhas,** Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'a güzel bir borç verirse..."* (Bakara, 245) âyeti nâzil olunca, "Muhammed'in Rabbi, muhtaç duruma düşmüş" dedi. **Hz. Ömer** (r.a) bunu duyunca, kılıcını kuşandı ve onu aramaya çıktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ömer**'i bulup, geri çevirmesi için adam gönderdi. Çünkü bu âyet inmişti.

İbn Abbas (r.a) *"Allah'ın günlerini ümit etmeyenler"* ifadesine, "Allah'ın mükâfatlarını ummayan, ikâbından korkmayan ve geçmiş ümmetlerin başına gelenlerden çekinmeyenler" manasını vermiştir. Biz, *"Allah'ın günleri"*nin ne demek olduğunu, (İbrahim, 5) âyetinin tefsirinde anlatmıştık. Müfessirlerin çoğu bu âyetin mensuh olduğunu ileri sürerek: "Çünkü bu bağışlamaya kâfirlerin öldürülmemesi de girer. Binâenaleyh Allah kâfirlerle savaşı emredince, bu mensûh olmuştur" demişlerdir. Doğruya en yakın olan şöyle demektir: "Bu ifade, önemsiz konularda ve hususlarda, onlarla çekişmemeye; onlardan kaynaklanan eziyet verici sözlere ve işlere aldırmama manasına hamledilir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"Ta ki Allah birtakım kimselere, kazandıklarına göre karşılık versin"* buyurmuştur ki, bu "Allah, bu mağfiret sebebiyle, hayır işleyen bir ümmete mükâfat versin diye..." demektir.

Eğer "Kendisiyle, *"iman edenlere söyle"* ifadesinde bahsi geçen mü'minler kastedildiği halde, *"bir kavm"* ifadesinin, böyle nekire getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu nekirelik, o kavmin şanlarının yüceliğine delâlet eder. Buna göre sanki, "Bir kavme, yani işleri, kötülükleri bağışlamak, eziyetlere aldırmamak ve vahşete katlanmak ve kötülüklere göğüs germek olan o kavme mükâfat versin diye..." denilmiştir. Bazı kimseler de âyetin manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Allah'ın, o kâfirlerin işledikleri günahlara karşılık (ceza) vermesi için, mü'minlere söyle, kâfirlere aldırmasınlar." Buna göre sanki mü'minlere, "O kâfirlere sizler karşılık vermeyin, biz veririz" denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak genel hükmünü bildirmek üzere: مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖ *"Kim sâlih amel işlerse, bu kendi lehinedir"* buyurmuştur. Bu âyet, Allah'ın o bağışlayanlara işaret ettiğini bildirdiği ifadedir. وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا *"Kim de kötülük ederse, bu da aleyhinedir"*, bu ifade de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve mü'minlere eziyete ve helâl olmayan şeyleri yapmaya yeltenen o kâfirlere bir işarettir. Böylece Allahu Teâlâ, amel-i sâlihin, büyük bir fayda ile kendisini yapana; kötü amelin de bir zararla kendisini yapana yönelik olduğunu beyân buyurmuş ve kendisine yönelik bir faydadan ötürü değil de, sırf kuldan ötürü, amel-i sâlihi emretmiş, kötü ameli de yasaklamıştır ki bu, Cenâb-ı Hak tarafından, amel-i sâlihe bir teşvik ve kötü amelden bir men ediştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوٓا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرِيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَاِنَّ الظّٰلِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ وَاللّٰهُ وَلِىُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هٰذَا بَصَآئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحَاتِ سَوَآءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

"Andolsun ki biz, İsrâiloğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik vermiş, onlara tertemiz rızıklar ihsan etmiş ve onları âlemlerin üstüne çıkarmıştık. Onlara, (din) emrinden açık açık deliller verdik. Şimdi onların kendilerine bilgi geldikten sonra, ihtilafa düşmeleri, ancak ihtirastan dolayıdır. Şüphesiz Rabbin, onların ihtilaf ettikleri şeyler hakkındaki hükmünü, kıyamet günü aralarında verecektir. Sonra seni de, emrinden bir şeriat üzerine görevlendirdik. Binâenaleyh sen ona tâbî ol. Cahillerin hevâ-ü heveslerine uyma. Çünkü onlar, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şeyi senden katiyyen defedemezler. Şüphe yok ki zâlimler, birbirlerinin dostlarıdır. Allah ise

müttakîlerin dostudur. Şu Kur'ân, insanlar için besâir, yakînî imân edecek kimseler için de bir hidâyet ve rahmettir. Yoksa o kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip sâlih ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı, dirimleri ile ölümlerinin bir mi olacağını sandılar? Böyle düşünmeleri ne kötü!" (Câsiye, 16-21).

Bil ki Allahu Teâlâ, haset ve ihtirastan ötürü aralarında ihtilaf bulunmasına rağmen İsrâiloğullarına pek çok nimetler verdiğini beyan etmiştir. Bunu zikretmedeki maksadı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin yolunun, geçmiş kavimlerin yolu gibi olduğunu beyan etmektir. Bil ki nimetler, dinî ve dünyevî olarak ikiye ayrılır. Dinî nimetler, dünyevî nimetlerden daha üstündür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak işe, dinî nimetleri zikrederek başlamış ve *"Andolsun ki biz, İsrâiloğullarına, kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik"* buyurmuştur.

Doğruya en yakın olan, şöyle demektir: Sayılan bu üç şeyden her biri, ayrı bir şeydir. Bu kitap, Tevrat'tır. "Hüküm" ile ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, ilim ve hikmet murat edilmiş olabilir.

b) Bununla, davaların nasıl halledileceğini bilme kastedilmiş olabilir.

c) Bununla, Allah'ın ahkâmını yani fıkıh ilmini bilme kastedilmiş olabilir. Peygamberliğin ne demek olduğu ise malumdur.

Dünya nimetlerine gelince, bu da, *"Onlara tertemiz rızıklar (tayyibât) ihsan ettik"* âyetiyle ifade edilmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, dünyada bol rızık vererek, onları **Firavun**'un kavminin mallarına ve yurtlarına mirasçı kılmış, daha sonra da onların üzerine, bıldırcın etiyle kudret helvası indirmiştir.

Cenâb-ı Hak, onlara dinî ve dünyevî nimetleri bol bol ihsan ettiğini beyân buyurunca, وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Onları, âlemlerin üstüne çıkarmıştık"* demiştir ki bu, "Onlar, derece ve fazilet bakımından, devirlerindeki insanlardan daha ileri ve yüce oldular" demektir. İşte bundan ötürü müfessirler, bu ifadeye, "Biz onları, zamanlarında bulunan bütün insanlara üstün kıldık, faziletli kıldık" manasını vermişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ *"Onlara (din) emrinden, açık açık deliller vermiştik"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Allah onlara, iş ile yani dünya işiyle ilgili beyyineler, yani deliller vermiştir.

b) **İbn Abbas** şöyle der: "Bu, "Allah onlara, Peygamber (s.a.s)'in işiyle ilgili olarak, onun **Tihame**'den (**Mekke**'den), **Yesrib**'e (**Medine**'ye) hicret edeceğini ve **Yesrib** halkının ona yardımcı olacaklarını bildirmişti" manasınadır.

c) Biz onlara beyyineler, yani peygamberlerin nübüvvetlerinin doğruluğuna dâir kesin mu'cizeler vermiştik. Bu "**beyyinât**" ile kastedilen, **Musâ** (a.s)'nın mu'cizeleridir.

Psikolojik Günah İşleyenler

Allahu Teâlâ daha sonra, فَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ *"Şimdi onların kendilerine bilgi geldikten sonra ihtilafa düşmeleri, ancak ihtirastan dolayıdır"* buyurmuştur.

Bu âyet, Şûra Sûresi'nde tefsir edilmiş olup, burada yeniden zikredilmesinin maksadı, onların bu halinin, şaşılacak bir şey olduğunu göstermektir. Çünkü ilmin-bilginin bulunması, ihtilafın ortadan kalkmasını gerektirir. Halbuki burada, bunlar arasında, ilmin gelişi, ihtilafın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü bunların ilimden (bilmeden) maksatları, ilmin bizzat kendisi değil, ancak başkanlık elde etmek ve lider olmaktır. Burada şu gibi ihtimaller var:

1) Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, onların bildiklerini, fakat inat ettiklerini anlatmak istemiştir.

2) Buradaki "İlim" ile, esas ilim değil de, ilme götüren işaretler ve ipuçları kastedilmiş olabilir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, üzerinde düşünmeleri halinde, sayesinde hakkı tanıyıp bilecekleri beyyineler ve deliller vermiştir. Ama onlar hasetleri ve inatları yüzünden ihtilaf etmiş, münakaşa çıkarmışlardır" şeklinde olur.

Allahu Teâlâ sonra da اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ *"Şüphesiz Rabbin onların ihtilaf ettikleri şeyler hakkındaki hükmünü, kıyamet günü aralarında verecektir"* buyurmuştur ki bu, "Bâtıldan yana olanın, dünya nimetlerine aldanmaması gerekir. Çünkü bu nimetler, her ne kadar hakkı savunanların nimetlerine denk ve hatta daha fazla bile olsa, batılcı, âhirette hoşuna gitmeyecek şeyler görecektir" demek olup, bu âdeta onlar için bir zecr (caydırıcı şey)dir.

Cenâb-ı Hak, bâtılı savunanların, sırf hasetleri ve azgınlıkları yüzünden haktan yüz çevirdiklerini beyan buyurunca, Peygamberi'ne, o yola iltifat

etmeyip, hakka sımsıkı sarılmasını ve kendisi için, hakkı ortaya koymak ve doğruyu anlatmaktan başka bir maksadının olamayacağını bildirerek, ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرِيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ... *"Sonra seni de emrinden bir şeriat,* yani dinî işlerde bir yol ve metot üzere *görevlendirdik. Binâenaleyh,* delil ve beyyinelerle sâbit olan *şeriatine uy,* hakkında hiçbir hüccet bulunmayan, *cahillerin hevâlarına* ve sırf hevâ-ü cehâlet üzerine kurulmuş dinlerine *uyma"* buyurmuştur.

Kelbî şöyle der: "Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e **Mekke**'de, "Atalarının dinine dön. Çünkü onlar, senden daha efdal ve daha yaşlı (tecrübeli) idiler" dediler. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyetini indirdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا *"Çünkü onlar, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şeyi senden katiyyen defedemezler"* buyurmuştur ki bu, "Eğer sen, onların bâtıl dinlerine meyledecek olsan, azaba müstahak olursun ve onlar, Allah'ın azabını senden savuşturmaya kâdir olamazlar" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, zâlimlerin dünyada da, âhirette de birbirlerini dost edindiklerini, ama kendilerine mükâfat verme ve başlarındaki cezayı kaldırmada, faydalı olabilecek bir dostları bulunmadığını; hidâyeti bulmuş müttakîlere gelince, onların dostlarının kendisi olduğunu ve onların da zaten Allah'ı dost edindiklerini ve bu iki dost edinme arasındaki büyük farkın ortada olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, bu kalıcı ve faydalı delilleri izah edince, هٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *"Şu Kur'ân, insanlar için besâir, yakînî iman edecek bir kavim için de bir hidâyet ve rahmettir"* buyurmuştur ki, biz bunun tefsirini, A'râf Sûresi'nin sonunda yapmıştık. Manası ise, "Bu Kur'ân, insanlar için besâirdir..." şeklindedir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'daki, bu anlamdaki şeyleri diğer âyetlerde, bir "rûh" ve bir "hayat" olarak ifade ettiği gibi, Kur'ân'daki kâfi olan ve de şifâ verici açıklama ve beyyineleri, kalplerdeki basiretler mertebesinde kabul etmiştir ki bu Kur'ân, iman edip yakîn sahibi olan kimseler için dalâletten hidâyete, azaptan da rahmete bir yoldur, vesiledir.

Cenâb-ı Hak, zâlimlerle müttakîler arasındaki farkı, biraz önce geçen şekliyle beyan buyurunca, bu iki zümre arasındaki farkı, bir başka yönden de beyan ederek, اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّاٰتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"Yoksa o kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip sâlih ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı ... sandılar?"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu ifadenin başındaki "اَمْ" edatı, bir başka şeye atfedilmesi halinde, bir şey sormak için kullanılmakta olan kelimedir. Bu atfedilen şeyin, mezkûr olup olmadığı fark etmez. Buna göre buradaki ifadenin takdiri, "Müşrikler bunu biliyorlar mı, yoksa bizim, kendilerini, tıpkı müttakîleri dost edindiğimiz gibi, dost edineceğimizi mi sanıyorlar?" şeklinde olur.

İkinci bahis: "**İctirâh**", kazanmak, iktisâb etmek olup, "**el-cevârih**" kelimesi de bu köktendir. Yine, Arapçada, "Onların, ailenin geçimini sağlayan" anlamında, "فُلَانٌ جَارِحَةُ اَهْلِهِ" ifadesi kullanılır. Cenâb-ı Hak da, bir başka âyetinde, *"gündüzün ne elde edeceğinizi de bilir..."* (En'âm 60) buyurmuştur.

Üçüncü bahis: Kelbî şöyle der: "Bu âyet, **Ali, Hamza** ve **Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh** ile müşriklerden **Utbe, Şeybe** ve **Velîd İbn Utbe** gibi üç kişi hakkında nazil olmuştur. Zira bu üç müşrik, adı geçen mü'minlere, "Vallahi, siz hiçbir hak ve hakikat üzere değilsiniz. Sizin söylediğiniz hak olsa bile, dünyada bizim durumumuz nasıl sizden üstün ve ileri ise, âhirette de ileri olacaktır" dediler.

Âhiretteki Mükâfatlar

Bunun üzerine Allah, onların bu sözünü kabul etmediğini; sevap dereceleri ile mutluluk makamları açısından, itaatkâr mü'minin âsî kâfire denk olmayacağını beyan buyurmuştur.

Bil ki, "حَسِبَ" (hasibe) fiili, iki mef'ûl gerektirip Bunlardan birisi, "اَنْ نَجْعَلَهُمْ" ifadesindeki zamir (yani "نَجْعَلَهُمْ" ifadesi); ikincisi, "كَالَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesindeki kâf'tır. Buna göre mana, "Günah kazanan bu kimseler, bizim, kendilerini, iman edenler gibi yapacağımızı mı zannediyorlar?!" şeklinde olur ki, bu ifadenin benzeri ifadeler ise şunlardır: *"Öyle ya, mü'min olan kimse, imandan hariç kişi gibi midir? Onlar müsavi olmazlar"* (Secde, 18); *"Şüphesiz biz peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında, hem şâhitlerin dikileceği gün elbette yardım edeceğiz. O gün özür dilemeleri zâlimlere asla fayda etmeyecektir. Lanet onların, fena yurt da onlarındır"* (Mü'min, 51-52); *"Öyle ya, biz Müslümanları o günahkârlar gibi yapar mıyız hiç? Size ne oluyor? Nasıl böyle hükmediyorsunuz?"* (Kalem, 35-36) ve *"Yoksa biz iman edip de güzel güzel amel edenleri yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut, korkanları doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?"* (Sâd, 28).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ *"Dirimleri ile ölümlerinin bir mi olacağını..."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs**, nasb ile "سَوَاءً" (sevâen) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ref ile okumuşlardır. **Ebû Ubeyd**'in tercihi ise, nasb ile okumadır. Bu ifadenin ref ile okunmasının izahı şudur: "مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ" ifadesi mübtedâ olup, müfret hükmünde olan cümle mahallen mansûb olarak, "أَمْ نَجْعَلُ" ifadesinin ikinci mef'ûlünden, yani "كَالَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesindeki kâf'tan bedel olarak, mahallen mansûb olup, bu ifadenin bir benzeri de, ظَنَنْتُ زَيْدًا اَبُوهُ مُنْطَلِقٌ "Zeyd'in babasını, gidici sandım..." ifadesidir.

Bu ifadeyi "سَوَاءً" şeklinde nasb okuyan kıraatin izahına gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki "سَوَاءً" kelimesi, "مُسْتَوٍ" (mustevin) anlamındadır. İşte bu sebeple "مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ" kelimeleri, fâiliyet üzere merfû olmuşlar, böylece de meydana gelen ifade, cümle değil, müfret (mürekkeb) olmuş olur.. "مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ" ifadelerinin mahallen mansub olmasına göre okuyanlara gelince, bunlar bu ifadeleri, tıpkı, مَقْدَمَ الْحَاجِّ "Hacının gelişinde..." ve خُضُوفُ النَّجْمِ "Yıldızın batışında..." ifadeleri gibi iki zarf kabul etmişlerdir ki, bu durumda ifadelerin takdiri, "فِي مَحْيَاهُمْ وَفِي وَمَمَاتُهُمْ" şeklinde olur. **Ebû Ali** ise, şöyle demiştir: "سَوَاءً" kelimesini mansûb okuyanlar, "مَحْيَى" ve "مَمَاتٌ" kelimelerini, "نَجْعَلَهُمْ" ifadesindeki mansûb olan "هُمْ" zamirinden bedel tutmuşlardır. Buna göre ifadenin takdiri, "Bizim, onların dirimlerini ve ölümlerini denk kılmamızı..." şeklinde olur." **Ebû Ali**, sözüne devamla şöyle demiştir: "Bizim, bu ifadeleri hâl kabul etmemiz de mümkündür. Bu durumda ikinci mef'ûl, "كَالَّذِينَ" ifâdesindeki kâf olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Hayat İçin "Sağlıklı Gerçek" Tabiri Kullanılmıştır**

Âlimler, "مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ" ifâdeleriyle neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Mücâhid, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Onlar, hayatlarının ve ölümlerinin, mü'minlerin hayatı ve ölümleri gibi olduğunu mu zannederler? Hayır, hayır! Onlar, kâfir olarak yaşar, kâfir olarak ölürler. Mü'minler ise, mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölürler. Bu böyledir, zira mü'min, dünyada olduğu sürece onun dostu Allah, yardımcıları mü'minlerdir; Allah'ın hücceti de onunla beraberdir. Kâfir ise, bunun tam tersinedir..." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Şüphe yok ki zâlimler, birbirlerinin dostlarıdır..."* (Câsiye, 19) buyurduğu gibidir. Ölüme yaklaşıldığında, mü'minin durumu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ki bunlar, meleklerin*

pak ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir. "Selâm size. İşlemekte olduğunuz (amellerin) karşılığı olmak üzere girin cennete" derler" (Nahl, 32) âyetinde bahsettiği gibi; Kâfirin durumu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Melekler, kendilerine (küfürleri sebebiyle) zulmedenlerin canlarını alacakları zaman, onlar: "Biz hiçbir fenâlık yapmazdık" (diye diye) teslim (oldular). Hayır, Allah sizin neler işler olduğunuzu elbette çok iyi bilendir"* (Nahl, 28) âyetinde bahsettiği gibi olur. (Bu iki sınıfın) kıyametteki durumu hakkında ise, Cenâb-ı Hak, *"O gün yüzler vardır; parıl parıl parlayıcıdır. Gülüşleri sevinçlidir. Gülücüdür, sevinicidir. O gün yüzlerde vardır; üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu (da) bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"* (Abese, 38-41) buyurmuştur ki bu, bu iki durum arasında bir farklılığın bulunacağına bir işârettir. Âyetin te'viliyle ilgili olarak bir ikinci izah da, mananın, "Onların hayatlarında bir eşitliğin bulunmasına mukabil, ölümlerinde bir eşitliğin olmayacağını belirtmek" şeklinde olmasıdır. Bu böyledir, zira mü'min ve kâfirin yaşayışları, bazen sıhhat, rızık ve kendi kendine yetme hususlarında eşit olabilir; hatta bazen kâfir, mü'minden daha iyi durumda bulunabilir. Bu ikisi arasındaki fark ancak ölümleri hususunda ortaya çıkar.

Bir üçüncü izah da şudur: Âyetteki "سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ" ifadesi, "Günahkârların yaşayışlarıyla ölümleri eşit olduğu gibi, itaatkâr ve sâlih kimselerin yaşayış ve ölümleri eşittir, yani herkes yaşadığı gibi ölür..." anlamında olmak üzere, yeni başlayan bir kelâmdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böyle bir eşitliğin olamayacağını açıkça belirtmek için; سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ *"Böyle düşünmeleri ne kötü!"* buyurmuştur ki, bunun ne demek olduğu gâyet açıktır.

Maddeci Zihniyete Reddiye

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهٖ وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهٖ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ وَقَالُوا مَا هِىَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ اِلَّا الدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا

بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَآئِنَآ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

"Allah, gökleri ve yeri, hakkı ikâme etmek ve bir de, herkesin kazandığı ne ise, kendilerine asla haksızlık edilmeyerek, onunla mukabele edilmesi için yaratmıştır. Şimdi bana haber ver: Hevâ ü hevesini tanrı edinen, Allah'ın kesin bir bilgiye dayanarak şaşırttığı, kulak ve kalbini mühürleyip, gözüne de bir perde gerdiği bir adama Allah'tan başka kim hidâyet edebilir? Hâlâ iyi düşünmeyecek misiniz? Dediler ki: "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir; ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi, o sürekli zamandan başkası helâk etmez.." Halbuki onların, buna dair de, hiçbir bilgisi yoktur. Onlar, sadece (böyle) sanıyorlar. Karşılarında açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman, onların "Eğer iddianızda doğru kimseler iseniz, ölmüş atalarımızı diriltip getirin.." demelerinden başka hiçbir tutanakları yoktur. De ki: "Sizi, Allah diriltiyor, sonra sizi O öldürüyor. Bilâhare, yine sizi, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan kıyamet gününe o getirip toplayacaktır. Fakat, insanların çoğu bunu bilmezler.."
(Câsiye, 22-26).

Hakkı Gerçekleştirme Gayesi

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minin, mutluluk mertebeleri açısından kâfirle bir olmayacağına dair hükmünü verince, bu hükmünün doğruluğuna çok net bir biçimde delâlet edecek olan delili de getirmek üzere: وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ *"Allah, gökleri ve yeri, hakkı ikame etmek (...) için yarattı"* buyurmuştur. Şâyet, öldükten sonra dirilme olmasaydı, bu, hakkın ikâmesine bir vesile olmaz, tam aksine, bâtılın ikamesine bir sebep olmuş olurdu. Çünkü Allahu Teâlâ, zâlimi yaratıp, bu güçsüz ve aciz mazluma musallat kılıp, sonra da mazlumun hakkını zalimden almasaydı, o zaman zalim olurdu. Zalim olması halinde de, O'nun, gökleri ve yeri hakkı ikame etmek için yaratmış olması bâtıl, temelsiz bir iddia olurdu. Bu delillerin izahının tamamı, Yunus Sûresi'nin başlarında ifade edilmiştir.

Kâdî şöyle der: "Bu âyet, Allah'ın kudreti dahilinde, tahakkuk etmesi durumunda, mutlaka bir zulüm olabilecek şeylerin bulunduğuna delâlet eder. Bu ise ancak, "O, istediği her şeyi yapmış olsaydı, zulüm olmazdı..." diyen Cebriyyenin mezhebi ile, "Allah, zulme kâdir olmakla nitelenemez.." diyen kimselerin görüşüne göre doğru olur." Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu ifâde ile, "Allah, başkasının yapması halinde mutlaka bir zulüm olabilecek şeyleri yapmıştır" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı, "**ibtilâ**" ve "**imtihân**" ifadelerinden, "O, şâyet başkası yapmış olsaydı, mutlaka bir imtihan ve deneme diye nitelenecek olan şeyleri yapmıştır..." manasının kastedilmesine benzer.

Cenâb-ı Hak, وَلِتُجْزٰى *"ve herkesin kazandığı ne ise onunla mukabele edilmesi için..."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Bu cümle, âyetteki, "بِالْحَقِّ" kelimesine atfedilmiş olup, böylece kelamın takdiri: "Allah, gökleri ve yeri, hakkı ortaya koymak için ve bir de, her nefsin, yaptığına mukabil karşılık görmesi için yaratmıştır..." şeklinde olur.

b) Bu ifadenin mahzûf bir şeye atfedilmiş olması.. Buna göre kelamın takdiri, "Allah, gökleri ve yeri, bu ikisi vasıtasıyla kudretine işâret etmek için, bir de, her nefis, yaptığının karşılığını görmesi için, hakkın ikamesi için yaratmıştır" şeklinde olur. Ki, buna göre mana, "Bu âlemin yaratılış gayesi, ilahi adalet ve rahmetin izhâr edilmesidir. Bu ise ancak, öldükten sonra dirilme ve kıyametin varlığı; hakkı savunanlarla bâtılı savunanlar arasında, derece ve dereke bakımlarından bir farklılığın tahakkuk etmesiyle tamamlanır" şeklinde olur.

Hevâsını Tanrı Edinen

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin hallerini ve yollarının çirkin oluşunu izaha geçerek, اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰىهُ *"Şimdi bana haber ver: Hevâ ü hevesini tanrı edinen (...)"* buyurmuştur ki, bu, "Onlar, hidâyete tabi olmayı bırakıp hevâlarına uymaya yöneldiler. Böylece de, bir kimsenin, tanrısına tapışı gibi, hevâ ve heveslerine tapar oldular" anlamındadır. Âyetteki, "اِلٰهَهٗ" kelimesi, "اِلٰهَتَهٗ" (ilâhları...) şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Her ne zaman onun tabiatı bir şeye meylederse, o ona tâbi olmuş ve o onun ardından gitmiştir. Böylece de o, âdeta, hevâsını, her vakit, onlardan birisine taptığı muhtelif ilâhlar haline getirmiştir" şeklinde olur.

"عَلٰى عِلْمٍ" Tabirinin Anlamı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ" buyurmuştur ki, bu, "onun ruh cevherinin düzelmesinin kabil olmayacağına dair kesin bilgiye dayanarak

onu şaşırtmıştır" demektir. Bunun olumlu anlamdaki zıt mukabili, *"Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bu konuda sözün özü şudur: Beşerî ruhların cevherleri farklı farklıdır. Kimileri aydınlık, nûrânî, ulvî ve İlahî karakterli iken, kimileri de bulanık, karanlık, süflî ve maddî şehvetlere alabildiğine meyyaldirler. O halde bu demektir ki, Allahu Teâlâ, bu ruhların sahiplerinden her birine, rûh cevherine ve mahiyetine uygun olan şeye göre mukabelede bulunuyor. İşte, kovulmuşlar hakkında ifâde buyurulan, وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ *"kesin bir bilgiye dayanarak Allah'ın şaşırttığı"* ifadesinden kastedilen budur. *"Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* âyeti de kabul görmüş kimseler hakkındadır.

Kulak ve Kalbin Mühürlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهٖ وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهٖ غِشَاوَةً *"Kulağını, kalbini mühürlemiş, gözüne de bir perde germiş..."* buyurmuştur. Binâenaleyh, bu âyetteki *"... kesin bir bilgiye dayanarak Allah'ın şaşırttığı..."* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen muhakkak ki, küfredenleri uyarsan da onlarca bir, kendilerini inzâr etmesen, uyarmasan da, onlar inanmazlar"* (Bakara, 6) âyetinde bahsedilen kimseleri; buradaki *"Kulağını, kalbini mühürlemiş, gözüne de bir perde germiş..."* ifadesi de, Bakara Sûresi'ndeki *"Allah, onların kalplerine de, kulaklarına da mühür basmıştır. Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır.."* (Bakara, 7) ifadesiyle anlatılanları anlatmakta olup, bütün bunların tefsiri Bakara Sûresi'nde tafsilatlı bir biçimde geçmişti.

Benzeri Yerle Mukayese

Bu, iki âyet arasındaki farklılık şudur: Cenâb-ı Hak bu âyette *"... kulağını"* kelimesini, *"kalbini..."* kelimesinden önce getirmiş; Bakara Sûresi'nde ise, *"kalp"* kelimesini, *"kulak"* kelimesinden önce zikretmiştir ki, buna göre bu ikisi arasındaki fark şudur: İnsan bazen bir söz duyar, böylece, o sözden dolayı kalbinde bir tesir hasıl olur ki, bunun misali şudur: Bir grup kâfir, insanlara Hz. Peygamber (s.a.s)'in şâir olduğunu, kâhin olduğunu; krallık ve önderlik peşinde gezdiğini telkin ediyorlardı. Dinleyen kimseler bu sözü dinleyip duyduklarında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor, kalbinde nefret hasıl oluyordu. Mekke kâfirlerine gelince, onlar, çok şiddetli olan hasetleri sebebiyle, kalben Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor, onun sözünü dinlediklerinde o sözden faydalı bir şey anlamasalar bile, onun sözüne en

azından kulak veriyorlardı. Birinci durumda tesir, bedenden rûh ve nefis cevherine doğru yükseliyor; ikinci durumda ise, tesir ve etki, ruh cevherinden beden cevherine doğru iniyor... Binâenaleyh, bu iki kısım farklı farklı olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bu iki kısma dikkatlerimizi çekerek, bu iki tertip ve tanzim ile iletmişti.

Cenâb-ı Hak bu sözü beyan edince, فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللهِ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Artık kim, Allah'tan başka,* yani Allah'ın o kimseyi saptırmasından sonra *onu hidâyete erdirecektir. Ey insanlar, tezekkür edip düşünmez misiniz?"* buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle der: "Bu âyet var iken **Kaderiyye** (Mu'tezilîler) için artık bir mazeret kalmamıştır. Çünkü Allah, o kâfirin kulağını, kalbini ve gözünü mühürlediğini haber verdiğinde, onları, kendisinin hidâyetten açıkça men ettiğini ifade etmiştir." Ben de diyorum ki, bu bahis, Bakara Sûresi'nin başında ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Maddeci Zihniyet

Bil ki Allahu Teâlâ, bundan sonra, onlardan, hem kıyametin hem de kâdir bir ilâhın inkâr edilmesi hususundaki şüphelerini de nakletmiştir. Onların, kıyametin inkârı konusundaki şüphelerine gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا *"Dediler ki: "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir; ölüyoruz, yaşıyoruz..."* âyetinin beyan ettiği hususdur.

Hayattan Önce Ölüm

İmdi eğer; "Dünyada hayat, ölümden öncedir. Binâenaleyh, kıyâmeti inkâr edenlerin, "yaşarız ve ölürüz" demeleri gerekirdi. O halde, âyette ölümün, hayattan önce zikredilmesinin sebebi nedir?" diye sorulacak olursa, biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) (Onlar), "Biz ölürüz" cümlesiyle, "kendilerini, babalarının sulplerinde ve annelerinin rahimlerinde (önceden) bir nutfe oluşlarını"; "biz yaşarız" demekle de, bundan sonra dünyadaki yaşayışı kastetmişlerdir..

b) "Biz ölürüz. Evlâtlarımızın geride kalmaları vasıtasıyla da yaşarız.."

c) Bu, "Bazımız ölür, bazımız yaşar.." anlamındadır.

d) Bu, burada, bu konuyu yazarken hatırıma gelen husus olup şöyledir: "Allahu Teâlâ burada, önce hayattan bahsederek, *"Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir"* demiş, daha sonra da, *"ölüyoruz, yaşıyoruz"* buyurmuştur. "Bu hayatın, kendisine ölümün arız olup ölümle neticelenen kısmı vardır ki, bu ölüp gidenler için vaki olan hâdisedir. Kendisine

ölümün arız olmadığı hayat da vardır ki, bu da henüz ölmemiş olan diriler hakkındaki hayattır.." demektir.

Dehriyye İddiası

Mekke müşriklerini, hür irâde sahibi, fâil bir ilahı inkâr etme hususundaki şüphelerine gelince, bu da onların, وَمَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُ *"Bizi, o sürekli zamandan başkası helâk etmez.."* şeklindeki sözlerinden anlaşılan hususturki, bu da, "Şahısların üremesi, tabiatların kaynaşmasını gerektiren feleklerin hareketi sebebiyle olur. Binâenaleyh bu kaynaşma, hususî bir biçimde tahakkuk ettiğinde hayat; başka bir tarzda tahakkuk ettiğinde ise ölüm hadisesi tahakkuk eder. Binâenaleyh, hayatı ve ölümü gerektiren, tabiatların tesiri ve feleklerin hareketleridir. Bu konuda, hür ve irâde sahibi bir fâilin bulunduğunu kabule hacet yoktur" demektir. Bu demektir ki bu grup, hem ilâhı, hem de öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr etmişlerdir.

Sırf Zanna Dayanmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ *"Halbuki onların, buna dair de hiçbir bilgisi yoktur. Onlar, sadece (böyle) sanıyorlar"* buyurmuştur. Bu, "Düşünmeden, tefekkür etmeden ve delili tanımadan önce, ilgili ihtimallerin hepsi söz konusudur. Binâenaleyh, onların ileri sürdükleri şey muhtemel olduğu gibi, onun aksi de, yani, öldükten sonra dirilmenin, kıyametin ve hakîm bir ilâhın mevcudiyeti görüşünün hak ve gerçek olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, bu ikinci ihtimalin bâtıl ve temelsiz olduğuna dair, ne zayıf ne de kuvvetli herhangi bir şüphe dahi öne süremediler. Ne var ki onların hatırına, sadece bu ikinci ihtimal geldi de, böylece onlar bu ihtimalin kesin olduğuna inandılar ve herhangi bir hüccet ve delil olmaksızın, bunda saplanıp kaldılar. Böylece, hiçbir gerekçe olmaksızın, sadece zanları, öyle sanmaları ve kalplerinin buna meyletmiş olması sebebiyle, tercih etmiş oldukları bir görüşün doğruluğu hususunda, kendilerinde ne bir ilmin, ne bir kesinliğin, ne de bir yakînin olmadığı sabit olmuş olur" demektir.. Binâenaleyh bu âyet, hüccetsiz ve delilsiz görüş belirtmenin batıl, fâsit olduğuna ve zanna tâbi olmanın, Allah katında çirkin bir şey olduğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlisinden olmuş olur. وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَائِنَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Karşılarında açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman, onların "Eğer iddianızda doğru kimseler iseniz, ölmüş atalarımızı diriltip getirin.." demelerinden başka hiçbir tutanakları yoktur"* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"كَانَ"nin haberinin, öne alınması ya da sona bırakılmasına göre, nasb ve ref ile "حُجَّتَهُمْ" ve "حُجَّتُهُمْ" şeklinde okunmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Kâfirlerin Hücceti Olur mu?**

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı onların sözlerini "hüccet" olarak isimlendirmiştir:

1) Bu, onların iddialarına göre bir hüccettir.

2) Bu ifadeyle, "Hücceti böyle olan kimseler (bilsinler ki), onların asla ve kesinlikle hücceti yok demektir" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı, Arapların "Onların aralarındaki selâmları ancak, vuruşma ve dövüşmedir.." sözleri gibi olup, bu da, "Aralarında, hiçbir selâm sabah yoktur" demektir. Çünkü, selâm ile vuruşup dövüşme birbirinin zıddıdır.

3) Bu, "onlar bu ifâdeyi, kendisiyle ihticâc etme, hüccet getirme sadedinde getirmişlerdir" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kâfirlerin Boş İddiaları**

Onların öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyişleri hususundaki delilleri, "Şâyet bu doğru ise, bize, öldükten sonra dirilmenin doğru olduğuna şahitlik yapabilmeleri için, ölmüş gitmiş olan atalarımızı getirin!" şeklindeki sözleridir. Ne var ki, bil ki bu şüphe, cidden zayıftır. Çünkü, şu anda mevcut olmayan her şeyin, ilerde mevcut olmasının imkânsız olması gerekmez. Çünkü, bizden her birimizin mevcut oluşu, ezelden başlayarak, kendisinden vücut bulduğumuz zamana kadar mevcut değildi. Binâenaleyh, belli bir zamanda mevcut olmama, o şeyin mevcut olmasının imkânsız olduğuna delâlet etmiş olsaydı, bizim mevcut olmayışımız da işte böyle olurdu. Halbuki bu, bil ittifak bâtıldır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"De ki: "Sizi, Allah diriltiyor, sonra sizi o öldürüyor. Bilâhare, yine sizi, ... kıyamet gününe o bir araya getirip toplayacaktır"* buyurmuştur. Buna göre şâyet, "Bu ifade, *"Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir; ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi, o sürekli zamandan başkası helâk etmez"* diyenlere bir cevap olmak üzere zikredilmiştir. Halbuki, bunu söyleyenler, bir ilâhın varlığını ve kıyamet gününün mevcudiyetini kabul etmeyen kimselerdir. Binâenaleyh, bu kimselerin sözlerini, *"De ki: "Sizi, Allah diriltiyor, sonra sizi o öldürüyor.."* ifadesiyle çürütmek istemek nasıl caiz olabilir? Ve bu ancak, bir şeyi yine kendisiyle ispat etmek olmaz mı? Halbuki bu, bâtıldır.." denilirse,

biz deriz ki, Allahu Teâlâ, canlıların ve insanın yaratılmasını, hakîm bir fâilin varlığına dair, Kur'ân'da defalarca ve zaman zaman delil getirmiştir. Binâenaleyh, buradaki, *"De ki: "Sizi, Allah diriltiyor..."* cümlesi, defalarca beyan edip açıkladığı işte o delillere bir işâret olup, bu sözün getiriliş maksadı, Allah'ı, yine Allah'ın sözüyle ispat etmek olmayıp, tam aksine bu sözün maksadı, aslında, kesin ve gerçek olan o delillere dikkat çekmektir. Dirilme işinin Allah'tan olduğu; "iâde-yeniden diriltme"nin de, ilk defa diriltme gibi olduğu ve bir şeye kâdir olanın, o şeyin misline de haydi haydi kâdir olacağı sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın öldükten sonra dirilmeye kâdir olacağı kesinleşmiş olur. Ve yine, yeniden diriltmenin, aslında mümkin olan bir husus olduğu sabit olduğu gibi, hakîm ve kâdir olanın, onun ne zaman meydana geleceğini haber verdiği de sabit olmuş olur. Böylece "iâde"nin hak olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir.

Cenâb-ı Hakk'ın, لَا رَيْبَ فِيهِ *"Bilâhare sizi, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan kıyamet gününe o bir araya getirip toplayacaktır"* ifadesi de, bir önceki ifâdede bahsi geçen hususa işâret olup, bu da, Allahu Teâlâ'nın âdil, hak ile yaratıcı, zulüm ve işkenceden münezzeh olmasının, öldükten sonra dirilme ile kıyametin gerçek olmasını gerektirici olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat, insanların çoğu, bunu bilmezler"* buyurmuştur ki, bu, "Ne var ki insanların pek çoğu, insanların, hayvanların ve bitkilerin muhdes oluşlarının, hakîm ve kâdir bir ilâhın varlığına delâlet ettiğini bilmezler. Ve yine onlar, Allahu Teâlâ'nın, doğrudan doğruya (asıl madde bulunmaksızın) yaratmaya kâdir olduğuna göre, ikinci kez yaratmaya haydi haydi kâdir olması gerektiğini bilmezler" demektir.

Mü'min ve Kâfirlerin Akıbetleri

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يَوْمَىِٕذٍ يَّخْسَرُ الْمُبْطِلُوْنَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً ۚ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتٰبِهَا ۭ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتٰبُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ ۭ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِيْ رَحْمَتِهٖ ۭ ذٰلِكَ هُوَ

الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٣١﴾

"Göklerin ve yerin mülkü, Allah'ındır. Bâtıla sapanlar, kıyametin kopacağı gün, işte o gün, hüsrana düşecektir. Ve sen, her ümmeti diz çökmüş bir halde göreceksin. Her ümmet, kitabına çağrılacak. Bugün yapmış olduklarınızın karşılığı verilecek. Karşınızda hakkı söyleyip duran bu (kitap), bizim kitabımızdır. Şüphe yok ki, neler yapıyor idiyseniz, biz yazdırıyorduk. Artık iman edip de iyi amel işleyenleri, Rableri rahmetine sokacaktır. Apaçık küfredenlere gelince, (onlara da şöyle denilecek): "Karşınızda âyetlerim okunurken büyüklük taslayanlar, günahkârlar gürûhu olanlar sizler değil miydiniz?.." (Câsiye, 27-31).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyetlerde, kendisinin ilk defa yaratmaya, diriltmeye ve ikinci kez diriltmeye kadir olduğuna dair deliller getirince, ilgili delili daha şümullü yaparak, وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülkü, Allah'ındır"* buyurmuştur ki, bu, "İster göklerden, isterse yerden olsun, bütün mümkinâta kâdir olma vasfı, ancak Allah'a aittir. Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kadir olduğu ve bu hayatın da, zâtta yeniden meydana gelmesinin (iâde) mümkün olduğu, -çünkü, şâyet bu mümkün olmasaydı, bu hayat (o zâtta) ilk kerresinde de bulunamazdı- sabit olunca, bu iki mukaddimeden, Allah'ın, diriltmeye ikinci kez de kâdir olacağı neticesi çıkar" demektir.

Cenâb-ı Hak, işte bu iki yol ile, haşr ve neşrin mümkün olduğunu beyân edince, kıyametin hallerinin ayrıntılarından bahsetmiştir ki, bunlardan ilki وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ *"Bâtıla sapanlar kıyametin kopacağı gün, işte o gün hüsrana düşecektir"* ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "يَوْمَ يَقُومُ" ifadesindeki "**yevm**" kelimesinin nasb âmili, "يَخْسَرُ" fiili olup, "يَوْمَئِذٍ" ifadesi de, birinci "yevm"den bedeldir.

İkinci bahis: Bu tefsirin pek çok yerinde, hayat, akıl ve sıhhat sermayesini, onları, âhiret mutluluğunu elde etme hesabına kullanıp değerlendirmenin, kâr gayesiyle çalışan tüccarın yaptığı işe benzediğini söylemiştik.

Kâfirler, kendilerini bu tasarruflar hususunda yormuşlar, ama bunlar, neticesinde sadece mahrumiyet ve hızlân, (ilâhi yardımdan uzaklaşmayı) elde edebilmişlerdir. Binâenaleyh gerçekte bu, sınırsız bir hüsrân (zarar-ziyan) olmuş olur.

Diz Çökme Vaziyeti

Kıyametin hallerinden ikincisi de, وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً *"Ve sen her ümmeti, diz çökmüş bir halde göreceksin"* cümlesi ile bildirilir. **Leys, "Câsiye,** tıpkı kişinin, hâkimin huzurunda çökmesi gibi, diz üzere oturan demektir" der. **Zeccâc,** "جَذَا - يَجْذُو - جَذْوًا" ve "جُذُوًّا" fiilinin de bu manaya geldiğini söyler. **Keşşâf sahibi,** bu kelimenin "جَاذِيَةً" şeklinde de okunduğunu söyler. Dilciler, "**cezv**" mastarının, kurtuluşu sağlama bakımından, "**cesv**"den daha ileri manada olduğunu, zira "**câzî**"nin, ayak parmaklarının uçları üzerinde oturan manasına olduğunu söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a) da, "**câsiye**" kelimesine, "Bir araya gelmiş ve yaptıkları şeyi gözetleyiciler, bekleyiciler olarak..." manasını vermiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا *"Her ümmet kitabına çağrılacak"* buyurmuştur. Buradaki "**küllü**" (her.) kelimesi mübtedâ ve cümlenin hepsi birden, bundan önceki "كُلَّ اُمَّةٍ" ifadesinden bedeldir, "اِلٰى كِتَابِهَا" ifadesi, "amel sahifelerine..." manasınadır. Dolayısıyla burada "**kitap**", bir cins isim olarak kullanılmıştır. Bu tıpkı, *"Kitap konur ve mücrimleri, onda olan şeyden dolayı korkmuş olarak görürsün"* (Kehf, 49) âyetinde ifade edildiği gibidir. Hak Teâlâ'nın bundan sonra gelen, *"Artık iman edip de sâlih amel işleyenler..."* ifadesine ve *"küfredenlere gelince..."* ifadesine binâen, öyle görülüyor ki, kitabına çağrılan *"her ümmet"* ifadesine hem mü'minler, hem kâfirler girmektedir.

Mü'min Kıyamette Korkar mı?

Eğer, "Diz üstü çöküp kalmak, ancak korkan kimseler için söz konusu olur. Ama mü'minler için kıyamet günü korku olmayacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Emin olan ve hakkı savunan kimseler de bazen, bu gibi durumlarda, kendisinin ehl-i haktan olduğu bilfiil tahakkuk edinceye kadar, bâtılı savunanlarla aynı korkuyu taşır.

Amel Defterini Okuyuş

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ *"Bugün yapmış olduklarınızın karşılığı verilecek"* buyurmuştur. Bu, "Onlara böyle denilecek" takdirindedir. Eğer, "Kitap, nasıl olur da hem onlara, hem Allah'a nisbet edilir?" denilirse,

biz deriz ki: Bu iki husus arasında bir tezat yoktur. Çünkü bu kitap, onların amellerini ihtiva eden, kaydetmiş olan kitap manasında "onların kitabı"dır; Meleklere bunların yazılmasını emreden Allahu Teâlâ olduğu için de, "Allah'ın kitabı"dır.

Cenâb-ı Hak يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"O kitap size konuşur,* yani hiçbir şey katmadan ve eksiltmeden sizin için şahitlik yapar. *Çünkü biz meleklere, sizin yaptığınız şeyleri istinsah ettiririz,* yani sizin amellerinizi yazmalarını emrederiz" buyurmuştur. Daha sonra da, itaatkâr insanların hallerini belirterek, *"Artık iman edip de iyi amel işleyenleri, Rableri rahmetine sokacaktır. İşte bu, apaçık murâda erişmenin tâ kendisidir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak bunların mü'min olduğunu belirttikten sonra, sâlih amelleri işlediklerini de bildirmiştir. Binâenaleyh sâlih amellerde bulunmanın, imandan başka ve ona ilave bir şey olması gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Amel-i Sâlih**

Mu'tezile şöyle der: "Allahu Teâlâ, rahmetine girme işini, insanın imanla birlikte sâlih ameller yapmasına bağlamıştır. İki şeyin toplamına bağlanılan bir husus ise, bu iki şeyden biri olmadığında meydana gelmez. Binâenaleyh kişinin imanı olup da, sâlih ameli (ibadetleri) bulunmadığında, cennete girememesi gerekir."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasıf bulunmadığında, o hükmün olmadığına (her zaman) delâlet etmez."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cennet, Rahmet Eseridir**

Hak Teâlâ, sevaba (mükâfata) bu âyette "rahmet" demiştir. Mükâfatın, rahmet adını alabilmesi ise ancak vâcip (mutlaka verilmesi gereken bir şey) olmadığı zaman doğru olur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın, kullarına mükâfat vermesi, kendisine vâcip olmaması gerekir.

Münkirlere İtab

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمِينَ *"Küfredenlere gelince, (onlara da şöyle denilecek): "Karşınızda âyetlerim okunurken büyüklük taslayanlar, günahkârlar gürûhu, onlar sizler değil miydiniz?"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Menzileteyn Arası**

Allahu Teâlâ mü'minlerden ve kâfirlerden bahsetmiş, bir üçüncü kısımdan bahsetmemiştir. Binâenaleyh bu durum **Mu'tezile'nin "el-menziletü beyne'l-menzileteyn"** prensiblerinin (görüşlerinin) bâtıl olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE: **Aklî Vûcub**

Allahu Teâlâ, ilahî cezaya müstahak oluşu, âyetleri okunduğu halde onların bunu kabul etmeyişlerine bağlamıştır ki bu, ilahî cezayı hak etmenin, ancak şeriat geldikten sonra olabileceğini gösterir. Bu da farzların, ancak şeriat ile farz olacaklarına delalet eder. **Mu'tezile** ise bunun aksini savunur. Çünkü onlara göre, birtakım şeyler, aklen de farz olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyetin başındaki "emmâ" şart edatının cevâbı mahzûf olup, takdirî manası, "Kâfirlere gelince, onlara, "Âyetlerim sizlere okunmadı mı ki, sizler hakkı kabul etmediniz ve mücrim bir gürûh oldunuz?" denilecek" şeklindedir.

Eğer, "Kınama ve tenkit etme sadedinde, kâfirleri "mücrim (suçlu)" diye nitelemek nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Onlar kâfir olmalarının yanı sıra, bizzat dinleri hususunda âdil olmayıp, aksine fâsık (günahkâr) da oldular" demektir. Allah en iyi bilendir.

Kâfirler ve Kıyamet

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ
نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ
بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾ وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ
هَذَا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللهِ
هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾
فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

"(Ey kâfirler size), "Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. O kıyametin geleceğinde asla şüphe yoktur" denildiği zaman, siz, "O kıyamet de ne imiş, bilmiyoruz, o hususta ancak bir zan sahibiyiz. Biz kesin olarak inanan ve yakînen bilenler değiliz" dediniz. Onların yaptıkları amellerin kötülükleri kendilerine âit olduğu, onlarca da anlaşılmıştır. İstihza edip durdukları şey, onları çepeçevre kuşatmıştır. Şöyle denilir: "Bu gününüze kavuşmayı nasıl unutmuş iseniz, bugün biz de sizi öyle azapta unutacağız, (bırakacağız). Sizin yeriniz, cehennemdir. Sizi kurtaracak hiçbir yardımcınız da yoktur. Bunun sebebi şudur: Çünkü siz, Allah'ın âyetlerini bir eğlence edindiniz. Sizi dünya hayatı aldattı. İşte bugün onlar, artık buradan çıkarılmayacaklar, onların tarziyeleri de kabul edilmeyecektir. Demek ki bütün hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a âittir. Göklerde ve yerde kibriyâ (büyüklük) O'na mahsustur. O, azîz ve hakîmdir" (Câsiye, 32-37).

Bu âyetlerle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**es-Saat**" kelimesi, merfu (ötüreli) olarak da, mansub (fethalı) olarak da okunmuştur. **Zeccâc** şöyle der: "Bu kelimeyi mansûb okuyan kıraat "va'dallah" üzerine atfederek böyle okumuştur. Merfû kıraat ise, kelimenin ...وَقِيلَ السَّاعَةُ *"Denildi ki kıyamet (...)"* takdirinde oluşuna göredir. **Ahfeş,** "إِنَّ" edatının haberinden sonra, ismine ma'tûf bir ifade geldiğinde, bunu merfû okumak manaca daha güzel ve Arap dilinde daha yaygın olduğunu; çünkü bunun, birinci cümle tamamlandıktan sonra, gelen yeni bir cümle (söz) olduğunu söylemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Kâfir Çeşitleri**

Allahu Teâlâ, kâfirlere, "Allah'ın mükâfat ve cezâ sözü haktır. Kıyamet ise, hiç şüphesiz gelecektir" denildiğinde, onların, *"O kıyamet de ne imiş, bilmiyoruz. (O hususta) ancak yakînen bilenler değiliz"* dediklerini naklet-miştir. Ben derim, bana öyle geliyor ki, o kâfirler bu meselede iki gruptur-lar: Bir kısmı, öldükten sonra dirilişin ve kıyametin olmayacağını kesin-kes savunurlar. Bunları, Allahu Teâlâ'nın, daha önceki âyetlerde, *"Dediler ki: "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka (bir şey) değildir"* (Câsiye, 24) beyanıyla anlattığı kimselerdir. Bir kısmı da, bu hususta şüpheli ve şaşkın

olan (kesin bir fikri olmayan) kimselerdir. Çünkü onlar, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'den duydukları şeylerin çokluğu, hem de dirilişin doğruluğu hususundaki delillerin çokluğu sebebiyle bu hususta şüphe edenlerdir. İşte bunlar Cenâb-ı Allah'ın bu âyette anlattığı kimselerdir.

Bu izahın delili şudur: Allahu Teâlâ, önce diriliş ve kıyametin yok olduğuna kesin olarak inanan kâfirlerin; daha sonra da bu kâfirlerin görüşlerini anlatmıştır. Binâenaleyh bu kâfirlerin, o kâfirlerden başka olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا *"Âhirette, dünyada iken güzel sayıp yaptıkları amellerin kötü olduğu taraflarından anlaşılacak ve bu, onlar için ilk hüsran olacak.* وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"ve istihza edegeldikleri o şey onların başına gelecek, onları çepeçevre saracak"* buyurmuştur. İşte bu, bu grup kâfirlerin, *"(O hususta) ancak bir zan sahibiyiz"* sözünü, alay ederek, söylediklerine bir delil gibidir. Böyle olması halinde de bu grup, birincilerden daha şerli ve kötüdür. Çünkü birinciler, inkâr ediyorlar ama istihzâ etmiyorlardı. Ama bunlar, inkârlarına bir de istihzâ eklemişlerdir.

Âhireti Unutanların Unutulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ *"Şöyle denilir: "Bu gününüze kavuşmayı nasıl unutmuş iseniz, bugün biz de sizi öyle azapta unutacağız (bırakacağız)"* buyurmuştur. Bu ifadede geçen, "unutma"nın ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Tıpkı âhiret için bir azık demek olan taat ve ibadetleri terk etmeniz gibi, biz de sizi azap içinde terk ediyoruz" demektir.

2) Bu, "Tıpkı bu gün ile karşılaşacağınıza aldırmayıp, ona hiç önem vermeyip, aksine bunu, adı-sanı anılmaz bir şey haline getirmeniz gibi, biz de sizi, anılmaya değmez, aldırılmayan, unutulmuş bir şey gibi kabul ediyoruz" demektir. Böylece Allahu Teâlâ, onlar için şu üç şiddetli azabın olacağını bildirmiştir:

a) Allah'ın rahmetinin onlardan tamamen kesilmesi,

b) Varacakları yerin cehennem olması,

c) Onlar için, hiçbir yardımcı ve avânelerinden hiçbir ücret (fidye) tahakkuk etmemesi...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara şöyle denildiğini beyan buyurmuştur: "Siz şu üç çeşit kötü ameli işlediğiniz için, bu üç tür şiddetli azaba müstahak oldunuz. Yaptığınız kötü ameller:

a) Hak dini inkârda ısrar etmeniz,

b) O dinle alay etmeniz ki bu iki husus, *"Bunun sebebi şudur: "Çünkü siz Allah'ın âyetlerini bir eğlence edindiniz"* ifadesiyle anlatılmıştır.

c) Âhiretten tamamen yüz çevirip, dünya sevgisine gark olmanız ki, bu da, *"Sizi dünya hayatı aldattı"* ifadesi ile anlatılmıştır."

Cenâb-ı Allah daha sonra, فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا *"İşte bugün onlar, artık buradan çıkarılmayacaklar"* buyurmuştur. **Hamza** ve **Kisâî,** fiili yâ'nın fethasıyla "يَخْرُجُونَ" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları zamme ile "يُخْرَجُونَ" şeklinde okurlar.

Rabbü'l-âlemîn'e Hamd

Cenâb-ı Hak, وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ *"Artık onlardan, Rablerini râzı etmeleri de istenmez"* buyurmuştur. Bu manevî ve kıymetli konularla ilgili söz tamamlanınca, Cenâb-ı Hak bu sûreyi kendisine hamd emriyle sona erdirmiş ve فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Demek ki bütün hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a âittir"* buyurmuştur. Göklerin, yerin, hatta bundan öteye âlemdeki bütün madde, ruh, zat ve sıfatın yaratıcısı olan zata hamd ediniz. Çünkü rubûbiyyet (yani bunların yaratıcısı ve sâhibi) olmak, yaratılan, sahip olunan ve eğitilen her varlığın, hamd ü senâsını gerektirir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"göklerde ve yerde kibriya (büyüklük-yücelik) O'na mahsustur"* buyurmuştur. Bu ifade, şu iki hususu ihsâs ettirmektedir:

a) Tekbirin mutlaka hamdden sonra olması gerektiğini. Bu, hamd edenlerin hamdde bulundukları zaman yaptıkları hamdin O'nun kendilerine olan ihsanına layık olmaktan çok üstün ve yüce olduğunu, hatta O'nun, hamd edenlerin hamdinden daha büyük ve nimetleri de, şükrederlerin şükründen daha büyük olduğunu bilmeleri gerektiğine bir işarettir.

b) Bu kibriya, başkasına değil, sadece O'na âittir. Çünkü zatı gereği var olan sadece O'dur.

Cenâb-ı Allah sonra da, وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"O, azîz ve hakimdir"* yani, "Kudreti mükemmel olduğu için, istediği her şeyi yaratmaya kâdir ve hikmeti mükemmel olduğu için de, mahlûkatının her bir çeşidine, hikmetini, rahmetini, fazlını ve keremini verendir" buyurmuştur. Bu, hasr (sadece) manası ifade eder, binâenaleyh, "Kudret, hikmet ve rahmette zirvede olan, sadece O'dur" manasına gelir. Bu da, yaratan ilahın sadece O, yine ihsanda ve lütufta bulunanın sadece O olduğunu gösterir.

Allah kendisinden razı olsun, üstadımız der ki:[11] Bu sûrenin tefsiri, 603 yılının zilhicce ayının on beşinci günü olan Cuma günü namazdan sonra tamamlanmıştır. Hamd, şânının yüceliğine, bürhanlarının galebesine ve ihsanının büyüklüğüne yakışır şekilde, devamlı, güzel, mübarek ve ebedî olarak Allah'a aittir. Salat u selâm da, göklerin zirvesinde yaşayan tertemiz ruhlar ve yeryüzünün nişanları olan meleklere, peygamberlere, velilere, mü'minlere ve özellikle Efendimiz Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına olsun. Amin.

***

11 Bu kayıt Râzî'nin tefsiri yazdığını (imlâ) dikte ettirdiğini düşündürmektedir (Ç.).

AHKAF SÛRESİ

Bu sûre, 35 âyet olup, Mekkî'dir.
Bunun, 34 âyet olduğu da söylenmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Şirkin İmkânsızlığı

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّآ اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ اِيتُونِى بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَآ اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾

"Hâ, Mîm. Kitabın indirilmesi, azîz ve hakîm Allah'tandır. Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri, ancak gerçek bir gaye ile ve hakkı ikame gayesiyle belli bir zaman için yarattık. Kâfirler uyarıldıkları tehlikeden yüz çeviriyorlar. De ki: "Allah'ın dışında, tapageldiklerinizin neler olduklarını bana haber verin! Söyleyin bana, yeryüzünden neyi yaratmışlar bakalım! Yoksa onların göklerde bir ortaklığı mı var. Bundan evvel bir kitap, yahut bir ilim kalıntısı varsa, davanızda doğrucular iseniz, haydi bana getirin" (Ahkaf, 1-4).

Bil ki bu sûrenin başının nazmı, tıpkı Câsiye Sûresi'nin nazmı gibidir. Biz bunu, orada anlatmıştık.

Âyetteki, *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak gerçek bir gaye ile ve hakkı ikame gayesiyle yarattık"* ifadesi, gerçek ilâhın, bu âlem ile ispat edilebileceğine delalet etmektedir. Yine bu ifade, bu ilâhın, âdil, kullarına merhametli, onları görüp-gözeten ve onlara ihsân eden bir zât olması gerektiğini gösterir ve yine bu, kıyametin hak olduğuna da delâlet eder.

Âlem Hâlıkına Delil

Bunlardan birinci husus, yani ilâhın varlığının bu âlem ile ispatı şöyledir: **Halk,** takdir etmek, ölçüp-biçmek demektir. Bir şeyi ölçüp-biçme ile, planla yapmanın neticeleri ise, En'âm Sûresi'nde de anlatıldığı gibi, on

bakımdan, göklerde ve yerde net ve açık şekilde müşahede edilmektedir. Biz bu on hususun, hür irâde sâhibi ve kâdir bir ilâhın varlığına delalet ettiğini anlatmıştık.

Bi'l-Hakk Tabirinin Anlamı

Bunlardan ikinci hususa, yani âlemin ilâhının âdil ve merhametli olması gerektiği hususuna gelince, bunun delili de, âyetteki "إِلَّا بِالْحَقِّ" tabiridir. Çünkü bu ifade, "ancak fazlı, rahmeti, ihsanından dolayı ve İlâh'ın, fazlının fazla, ihsanının baskın ve muhtaç olanlara faydalı olan şeyleri ulaştırması, onlara zararlı olan şeyleri vermesinden daha çok oluşundan ötürüdür" manasına gelir. **Cübbâî** şöyle der: "Bu, gökler ve yer arasında işlenen kötülüklerin, Allah'ın yaratmasından değil, kullarının fiillerinden olduğunu gösterir. Aksi halde, Cenâb-ı Hakk'ın her bâtılın yaratıcısı olması gerekir ki bu da, *"ancak hak ile yarattık"* ifadesine ters düşer.

Âlimlerimiz buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bâtılı yaratmak" başka şey, "bâtıl ile yaratmak" başka şeydir. Binâenaleyh biz diyoruz ki: Bâtılı da yaratan Allah'tır. Fakat O, bu bâtılı "hak ile" (gerçek bir gaye ile) yaratmıştır. Çünkü bu yaratış, Allah'ın, kendi mülkünde bir tasarrufudur. Mülk sahibinin kendi mülkündeki tasarrufu, "bâtıl ile" değil, "hak ile" olur. "Âlimlerimiz sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Şu husus da, anlattığımızı ortaya kor: Âyetteki *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak hak ile yarattık"* ifadesi, kulların bütün fiillerinin ve amellerinin yaratıcısının Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder. Çünkü kulların fiil ve amelleri de, "gökler ile yer arasında bulunan şeyler" cümlesindendir. Binâenaleyh bu fiil ve amelleri de Cenâb-ı Hakk'ın yaratmış olması gerekir. Tek bir âyette bir çelişkinin bulunması imkânsızdır. Binâenaleyh geriye, bu âyetten kastedilenin, bizim verdiğimiz mana olduğu ihtimali kalır.

İmdi, eğer onlar **(Mu'tezile)**, "Kulların fiilleri ve amelleri ârazdır (sıfattır). Ârazlar ise, "gökler ile yer arasında" olarak nitelenemez" derlerse, biz deriz ki: Böyle olması halinde, sizin yaptığınız istidlâl de düşer. Allah en iyi bilendir.

Bunlardan üçüncü hususa, yani bu âyetin kıyamet ve dirilişin gerçekliğine delâlet edişine gelince, bu da şöyledir: Eğer kıyamet olmasaydı, zulme uğramış kimselerin hakkının, zâlimlerden tastamam alınması; itaatkârlara mükâfatlarının tastamam verilmesi ve kâfirlere de hak ettikleri cezanın tastamam uygulanması ihmale uğrardı, olamazdı ki bu, Allah'ın,

gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak hak ile yaratmış olması gerçeğine ters düşerdi.

Âyetteki, وَاَجَلٍ مُسَمًّى *"ve belli bir zaman ile (yarattık)"* ifadesi, "Allah, bütün bunları ancak hak ile ve belli bir zaman için yaratmıştır" demek olup, bu da, âlemin tanrısının, bu âlemî ebedî ve sermedi kalsın diye yaratmayıp, aksine bir ibadet ve amel yurdu olsun ve sonra yok edilsin, sonra da yeniden yaratılsın ve böylece de âhiret yurdunda, herkese yaptıklarına göre bir karşılık verilsin diye yarattığına delâlet eder. Yaptığımız bu izaha göre, bu **"ecel-i müsemmâ"**, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyayı yok etmek için, önceden belirlemiş olduğu vakit demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ *"Kâfirler, uyarıldıkları tehlikeden yüz çeviriyorlar"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın, bu delilleri göstermesine, peygamberler göndermesine, kitaplar indirmesine ve peygamberlerin tergîb-terhib (teşvik-korkutma), ma'zûr görmeye ve inzâra (ikaza) devam etmelerine rağmen, bu kâfirler bu delillerden yüz çevirip, bunlara değer vermemekte ısrar ettiler" demektir ki bu da, tefekkür etmenin (düşünmenin), istidlâlde bulunmanın farz ve gerekli olduğuna, delillerden yüz çevirmenin, hem din, hem dünya bakımından kötü olduğuna delâlet eder.

Bil ki Allahu Teâlâ, gerçek tanrının varlığına, O'nun âdil ve rahîm olduğuna, kıyamet ile dirilişin mutlaka olacağına delâlet eden bu temel düsturu koyunca, birtakım tafsilatı da buna dayandırmıştır.

Müşriklere Reddiye

Birinci ayrıntı; putperestlere reddiye.. Cenâb-ı Hak bunun için, قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ اَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ *"De ki: "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz (o putlara) gelince, haydi bana haber verin, onlar yeryüzünde neyi yarattılar. Yoksa onların, göklerde ortaklığı mı var"* buyurmuştur ki bu, "O putlara, kâinatın herhangi bir parçasını-maddesini yaratma işinin nisbet edilmesi akıl kârı mıdır? Eğer bu doğru değilse, bunların, âlemin (kâinatın) bir tek parçasını bile yaratması hususunda, âlemin ilâhına yardımcı oldukları söylenebilir mi? Bu bir tek parça, ne kadar küçük bile olsa, akıl açıkça, bu âlemin bir tek parçasının yaratılmasının bile putlara nisbet edilemeyeceğine ve en küçük ve basit bir şekilde bile yardımlarının söz konusu olamayacağına göre, bu âlemin gerçek yaratıcısının ve bütün nimetlerin gerçek sahibinin Allah Sübhânehû ve Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur. İbadet, ta'zim çeşitlerinin en mükemmelini

yapmak demektir. Bu ise ancak, kendisinden in'am, lütuf ve ihsan çeşitlerinin en mükemmelinin sâdır olduğu bir zâta uygun düşer. Binâenaleyh, gerçek yaratan ve gerçek in'amda bulunan, Hak Sübhânehû ve Teâlâ olunca, ibâdetin ve kulluğun, sırf O'nun için ve O'ndan ötürü yapılması gerekir.

Geriye şöyle denilmesi kalmaktadır: "Biz o putlara, ibâdete müstahak oldukları için tapmıyoruz, tam aksine biz onlara, Hâlık olan ve in'amda bulunan ilâhın, bize onlara tapmamızı emretmiş olmasından dolayı tapıyoruz." İşte bu noktada Cenâb-ı Hak, buna cevap niteliği taşıyan ifadeyi getirerek اِيتُونِى بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ *"Buna delil olarak Kur'ân'dan önce gelen bir kitap, yahut bir ilim kalıntısı varsa, ... haydi bana getirin"* buyurmuştur.

Bu cevabı şöyle açabiliriz: Böyle bir emrin olduğunu bilmek, ancak vahiy ve risâletle anlaşılır.. Şimdi biz diyoruz ki, bu putlara ibadet etmeye emre delâlet eden bu vahiy, ya Muhammed (s.a.s)'e gelmiştir, yahut da diğer peygamberlere indirilen diğer ilâhî kitaplarda yer almıştır. Eğer bu husus ilâhî kitaplarda yer almamışsa, o zaman bu, o peygamberlerden nakledilen ilimlerden elde edilmişlerdir. Halbuki, bütün bunlar bâtıldır. Böyle bir emrin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelen vahiy ile olduğunun söylenmesine gelince, bunun bâtıl olduğu malumdur. Böyle bir emrin, geçmiş peygamberlere indirilen ilâhî kitapların onu kapsaması sebebiyle olduğunu söylemek de bâtıldır. Çünkü, bütün ilâhî kitapların, putlara tapmaktan men etme hususunda mutabık oldukları, zarurî ve mütevatir bir biçimde bilinmektedir. İşte bu husus âyetteki, *"Bana, buna delil olarak Kur'ân'dan önce gelen bir kitap (...) getirin"* cümlesinden anlaşılmaktadır. Böyle bir emrin, kitaplarda gelenin dışında peygamberlerden nakledilen ilimlerle oluşu da bâtıldır. Çünkü, hiçbir peygamberin, putlara tapmaya davet etmediği, zarurî olarak bilinmektedir. İşte bu hususta, âyetteki, *"yahut bir ilim kalıntısı var ise..."* kaydından kastedilen hususdur. Bütün bunlar bâtıl olunca, putlara tapmakla meşgul olmanın bâtıl bir amel, fasit bir görüş olduğu kesinleşmiş olur. Geriye, Cenâb-ı Hak'ın, اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ *"Yahut bir ilim artığı varsa..."* ifâdesiyle ilgili olarak şu iki bahis kalmıştır:

Esâre (İlim Kalıntısı)'den Maksat

Birinci bahis: Bu bahis, lüğavi bir açıklama olup, **Ebû Ubeyde, Ferrâ** ve **Zeccâc** "اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ" deyimine, "geride kalan ilim..." anlamını vermişlerdir. **Müberred** de buna, "ilimden tercih edilen, seçilen" manasını verdiği

gibi, yine **Müberred,** bu kelimeye "nakledilen ilim" manasını vermiştir ki, bu tıpkı senin هٰذَا الْحَدِيثُ يُؤْثَرُ عَنْ فُلَانٍ *"Bu hadis (söz), falancadan nakledilir"* demen gibidir. İşte bu manadan dolayı, haberlere (hadislere) **âsâr** (eserler) adı verilmiştir. Nitekim, "Hadiste geldi, varid oldu" anlamında, "جَاءَ فِي الْأَثَرِ كَذَا وَكَذَا" ifadesi kullanılır.

Vahidî de şöyle demektedir: "Bu kelimenin tefsiri hususunda dil âlimlerinin sözleri şu üç görüşte özetlenir:

a) Bu kelime, "arta kalan, geride kalan." anlamındadır. Buna göre bu kelimenin iştikakı, أَثَرْتُ الشَّيْءَ أُثِيرُهُ - إِثَارَةً "(Bir şeyi araştırmak)" ifadesinden olup, sanki bu husus, araştırılıp çıkarılarak böylece de ortaya konulmuş olan bir bakiyye gibi olmuş olur.

b) Bu, "rivâyet" anlamında olan "**eser**" kökünden müştaktır.

c) Bu, alâmet, iz anlamına gelen "**eser**" kökündendir. **Keşşaf sahibi**, bu kelimenin "أُثْرَةً" şeklinde okunduğunu da söylemiştir. Yani, "Size has kılınmış ve başkasının değil de sizin bildiğiniz ilimden.." demektir. Yine bu kelime, "**se**" harfi sâkin olmakla birlikte, elif'in üç harekesiyle de okunmuştur: Buna göre, hemzenin kesresiyle "إِثْرَةً" eser (haber) anlamındadır. Fethasıyla "أَثْرَةً" mastar-ı binâ-i merre olup, birisi hadis rivâyet ettiğinde kullanılan "أَثَرَ الْحَدِيثَ" ifâdesinin mastarındandır; hemzenin dammesiyle "أُثْرَةً" tıpkı "خُطْبَةً" (hutbe)'nin, kendisiyle hitap olunan şeyin adı olması gibi, "rivâyet edilen şey"in adıdır.

İkinci bahis: Âyet-i kerimedeki "**esare**" hakkında, **İbn Abbas**'tan nakledilen şöyle bir görüş daha vardır: "Buradaki "ilim", kumun üzerine yazılan hat ilmidir. Ki Araplar, bunu böyle yazıyorlardı. Bu, meşhur olan bir ilim dalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخُطُّ فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ عَلِمَ عِلْمَهُ *"Peygamberlerden bir peygamber yazı (hat) yazıyordu.*[1] Binâenaleyh, kimin yazısı onun yazısına *uyarsa, o onun ilmini bilmiş demektir".* Buna göre âyetin anlamı, "Bana, kumun üzerine yazdığınız yazı kabilinden, türünden bir ilim getirin de, bu, putlara tapmanız hususunda görüşünüzün doğruluğuna delâlet etsin" şeklinde olur. Binâenaleyh, eğer âyeti bu şekilde tefsir etmek doğru olursa, bu, onlarla, onların sözleri ve delilleriyle alay etmek kabilinden olmuş olur. En iyisini bilen Allahu Teâlâ'dır.

1 **Müslim,** Mesacid, 33 (1/372).

Putların Müşrikleri Reddi

وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهٗٓ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَآئِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾ وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَآءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهٗ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفٰى بِهٖ شَهِيدًا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾

"Allah'ın dışında, kendisine kıyamete kadar cevap vermeyecek kimseye (nesneye) tapmakta olan kimseden daha sapık olan kimdir? Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler. İnsanlar mahşerde bir araya getirildikleri zaman, bunlar (putlar), onların düşmanları olurlar. Onların taptıklarını ret ve inkâr ederler. Karşılarında, açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman o inkârcılar kendilerine gerçek geldiğinde "Bu, apaşikâr bir büyüdür" dediler. Yoksa, "Onu, kendisi uydurdu" mu diyorlar.. De ki: "Eğer onu ben uydurdumsa, o halde siz, Allah'tan bana (gelecek azâbı savmaya) hiçbir suretle güç yetiremezsiniz. O, sizin ona dair ne taşkınlıklar yapıp durduğunuzu çok iyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter. O, çok affeden, çok merhametli olandır" (Ahkaf, 5-8).

Putlar İcabet Edemezler

Bil ki Allahu Teâlâ, biraz önce, putlara ibâdet etme iddiasının, o putların yaratmaya, yapmaya, yoktan var etmeye, yok etmeye, fayda sağlamaya ve zarar vermeye asla güçleri bulunmaması açısından, bâtıl bir görüş olduğunu beyan edince, bunun peşinden bu görüşün bâtıllığına delâlet eden bir başka delili de getirmiştir ki, bu da, o putların, duâ edenlerin duâsını işitmeyen, ihtiyaç içinde kıvrananların ihtiyaçlarını bilemeyen birtakım cansız nesneler oluşudur. Hülasa, birinci delil, onlarda hiçbir sûrette bir ilmin olmadığına bir işârettir. Hiçbir sûrette bir ilim ve kudret bulunmayınca da, o zaman, aklın bedaheti ile onlara tapmanın yanlış olduğu

anlaşılmış olur. O halde, وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللهِ *"Allah'ın dışında kendisine kıyamete kadar cevap vermeyecek kimseye tapmakta olan kimseden daha sapık olanı kimdir?"* ifâdesinin başındaki istifhâm, istifhâm-ı inkârî olup, mana şöyledir: "Allah'ı bırakıp da, putlara tapan ve böylece de onları ilâh edinip onlara ibâdet edenden, haktan daha uzak ve cehâlete de yakın hiçbir kimse yoktur. Çünkü bu putlar, duâ edildiğinde duymazlar. Onların bu duâlara, ne şu anda, ne de bu günden sonra, kıyamete değin cevap vermeleri söz konusu değildir." Bu âyette, kıyamet bu işin son noktası kılınmıştır. Çünkü kıyamet gününde, Cenâb-ı Hakk'ın o putları dirilteceği, böylece de o putlar ile putlara tapanlar arasında karşılıklı bir konuşmanın meydana geleceği, bundan dolayı da Cenâb-ı Hakk'ın bu günü bir sınır, son nokta kıldığı ileri sürülmüştür.

Bu Düşmanlığın Mânası

Kıyamet koptuğunda, insanlar bir araya getirildiklerinde bu putlar, kendilerine tapan o kimselere düşman olacaklardır. Âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Ekserisi, Allahu Teâlâ'nın, bu putları kıyamet gününde dirilteceği (onlara can vereceği) ve bu putların da, kendilerine tapan o kimselere düşman olduklarını ortaya koyacaklarını ve onlardan teberri edip uzaklaşacaklarını söylerlerken, bazıları da, âyetin bu ifadesi ile, meleklere ve **Hz. İsa** (a.s)'ya tapanların kastedildiğini, zira meleklerin ve **Hz. İsa** (a.s)'nın, kıyamet gününde, kendilerine tapan kimselere olan düşmanlıklarını izhar edeceklerini söylemişlerdir.

Putlar İnsanlardan Olur mu?

Eğer, "Âyetteki وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ *"Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler"* ifadesiyle ne kastedilmiştir? Birer cansız varlık demek olan bu putların "gafil" olmakla vasfedilebilmeleri nasıl düşünülebilir? Yine bu putları, ancak akıllı kimseler hakkında kullanılan "هُمْ غَالِبُونَ، مَنْ" ifadeleriyle tavsif etmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: O putperestler, o putlara tapıp, onları zarar veren, fayda sağlayan kimseler yerine koyunca, onlar hakkında, onların duymayan, icâbet edemeyen gafil kimseler mertebesine konulduklarının söylenmesi uygun olabilmiştir. Bu cevap aynı zamanda, onlar hakkında "مَنْ" ve "وَهُمْ" lafızlarının nasıl kullanıldıklarına da bir cevaptır. Bu ifade ile, Allah'ın dışında kalan melek, **Hz. İsa** (a.s), **Uzeyr** ve putlar gibi, kendisine tapınılan her şeyin kastedilmiş

olduğu, ancak ne var ki, put olmayanların (melek, **Hz. İsa, Uzeyr** gibi) putlara tağlib edilmiş olmaları da mümkündür.

Kur'ân Peygamber'e Ait Değil

Bil ki Allahu Teâlâ, tevhidini, eşi ve benzeri olmadığını anlatma hususunda âyetler getirince, nübüvvet meselesi hususunda da konuşmuş ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in, o kâfirlere her ne zaman o çeşitli mu'cizelerinden birisini sunduğunda, onların, onun bir büyü olduğunu iddia ettiklerini de beyân etmiş ve وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ *"... Karşılarında açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman..."* buyurmuştur ki bu, "Onlara, apaçık âyetlerimiz okunup ve onlara, açık olan mu'cizelerimiz sunulduğunda onlar bütün bunları büyü diye nitelemişlerdir" demektir. Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin, izhâr edilen o mu'cizelere büyü dediklerini beyân buyurunca, onların, Kur'ân'ı duydukları her seferinde, "Muhammed onu uydurdu; onu kendiliğinden söylüyor.." dediklerini de beyan etmiştir. "اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ" ifadesinin başındaki "اَمْ"deki hemze, inkâr ve taaccüp içindir. Buna göre âdeta sanki, "Bırak bu yaramaz şeyleri de, şu enteresan, duyulmamış ve hayranlık veren sözleri dinle" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, (Peygamber'in ağzından) onların o şüphelerinin bâtıl olduğunu beyan etmek için şöyle buyurmuştur: "Faraza, bu Kur'ân'ı ben uydurdu isem, bilin ki, Allahu Teâlâ bana, bu iftirânın cezâsını, bu dünyada peşinen verecektir. Ve siz de benden bu cezâyı savuşturmaya muktedir değilsiniz. O halde daha nasıl olur da, ben böylesi bir iftiraya yeltenirim de, kendimi O'nun cezâsına dûçar kılarım?.." Nitekim Arapçada birisi öfkelendiğinde, "Falanca kendisine sahip değil" ve yine, birisi kat'î olarak bir şey yapmaya karar verdiğinde, "Falanca, falancanın yularını tutmaya, engellemeye malik değil" deyimleri kullanılır. (...فُلَانٌ لَا يَمْلِكُ نَفْسَهُ) ve (لَا يَمْلِكُ عِنَانَهُ) ... Bu ifadenin misli olan ifadeler de, "فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ"(Maide, 17) "وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ..." (Maide, 41) âyetleriyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in وَلَا اَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا *"Allah'ın azâbı hususunda size hiçbir şey yapmaya malik değilim.."* ifadesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ *"O, sizin ona dair ne taşkınlıklar yapıp durduğunuzu çok iyi bilendir"* buyurmuştur ki bu, "Allah, vahy-i ilahî yaralama, âyetlerini tenkit etme ve âyetlere bazen büyü, bazen de uydurma ve yalan adını takmanız gibi, yapmış olduğunuz aşırılık ve taşkınlıkları en iyi bilendir. كَفٰى بِهِ شَهِيدًا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ *"Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter"* yani "O, benim doğruluğuma, sizin de yalancı ve

inkârcı oluşunuza şâhitlik etmektedir" buyurmuştur. Bu âyetlerde, "ilim" ve "şahâdet" ifadelerine yer verilmesi, o müşriklerin ta'n ve kınamalarını sürdürmeleri konusunda, onlara bir tehdittir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *"O çok affeden, çok merhametli olandır* buyurmuştur. Bu, "Allah, küfründen dönüp, tevbekâr olup, yaptıkları şeyin büyüklüğüne rağmen Allah'ın kendileri hakkında vermiş olduğu hükme razı olanlara karşı gafûr ve rahimdir" demektir.

Risalet Zinciri

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَآ اَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَىَّ وَمَآ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِىٓ اِسْرَآءِيلَ عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَآ اِلَيْهِ وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهٖ فَسَيَقُولُونَ هٰذَآ اِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ قَبْلِهٖ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةً وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

"De ki: "Peygamberliğini bildiren ilk insan ben değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilemem. Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum. Ben, apaçık korkutandan başkası da değilim." De ki: "Bana haber verin, eğer (bu Kur'ân) Allah tarafından (gönderilmiş) olup da, siz onu inkâr ediyorsanız ve İsrailoğullarından bir şahit de onun benzerine (istinâden) buna şahitlik etmiş ve iman etmiş olduğu halde, siz (iman etmeyi) kibrinize yediremiyorsanız (zulmetmiş olmaz mısınız?)." Şüphe yok ki Allah, o zâlimler güruhunu muvaffak etmez." O kâfirler, iman edenler hakkında dediler ki: "Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden önce onlar ona erişemezlerdi." (Bunu söyleyenler), onunla hidayeti kabul etmedikleri için de, "Bu, eski bir yalandır" diyeceklerdir. Ondan evvel de bir rehber ve bir rahmet olarak, Musa'nın kitabı vardı. İşte bu da, zâlimleri korkutmak ve iyi

hareket edenlere bir müjde olmak üzere, Arapça bir dille (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir kitaptır" (Ahkaf, 9-12).

Bil ki, Allahu Teâlâ onlardan, onların, Kur'ân-ı Kerim'in mu'cize olması hususunda, Peygamber'in onu kendiliğinden uydurup sonra da, bir yalan olmak üzere, bunun Allah'ın kelâmı olduğunu söylediklerini nakledince, onların bir başka şüphelerini de nakletmiştir ki, o da şudur: "Bu kâfirler, Hz. Muhammed'den, ezici, ilginç mu'cizeler vermesini istiyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa, قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ *"De ki: "Peygamberliğini bildiren ilk insan ben değilim"* buyurmak suretiyle cevap vermiştir. "اَلْبِدْع" (bid') ve "اَلْبَدِيْع" (bedi'), "başlangıç" demektir. **"Bid'at"** ise sünnette olmaksızın ortaya çıkarılan yeni şeye denir. Âyetin bu ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu ifade, "Ben, o peygamberlerin ilki değilim, binâenaleyh benim, "Ben, Allah tarafından size gönderilmiş bir peygamberim" şeklindeki haberimi yadırgamamanız gerekir ve benim sizi Allah'ın birliğine çağırmamı, putlara tapmaktan nehyedişimi yadırgamamanız gerekir. Çünkü bütün peygamberler, işte ancak bu yolla gönderilmişlerdir" anlamındadır.

b) O müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s)'den büyük mu'cizeler göstermesini ve gaybdan haber vermesini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), *"Ben, peygamberlerin ilki değilim"* demiştir ki, bu, "Böyle kahir ve kesin mu'cizeler getirip gayblardan haber vermek, beşerin takati dışındadır. Ben de peygamberler cinsinden bir peygamberim. Halbuki, o peygamberlerden hiçbiri, sizin istediğiniz şeylere kâdir olamamışlardır. O halde onlara ben nasıl kâdir olabilirim?" demiştir.

c) O müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yemek yemesi, çarşıda dolaşması ve kendisine tâbi olanların fakir olması ile kınıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben, peygamberlerin ilki değilim. Onların hepsi de böyleydi ve bu durumdaydı. Binâenaleyh, bu saydığınız şeyler, onların nübüvvetlerini zedelemediğine göre, benim nübüvvetimi de zedelemez.." dedi.

Nebî Gaybı Bilemez

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), وَمَا اَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ *"Bana ve size ne yapılacağını bilemem.."* buyurdu. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Âyetin ifade ettiği mana, dünya hallerine hamledilebilir.

b) Ahiret hallerine hamledilebilir..

Bunlardan birincisi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) "Ben, benim ve sizin işinizin nereye varıp dayanacağını ve bizden hangimizin galip, hangimizin de mağlup olacağını bilemem.."

Nüzul Sebebi

2) **Kelbî**'nin rivâyetine göre **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Mekke'de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ashâbının başına gelen belâlar son derece şiddetlenince, Hz. Peygamber (s.a.s), rüyasında hurmalı, ağaçlı ve sulu bir yere hicret edeceğini gördü. Ve bunu ashabına anlattı. Derken, ashâbı sevindi. Ve bunun, müşriklerden yana olan, içine düştükleri o eziyetlerden bir kurtuluş olacağını sandılar. Derken, bir müddet beklediler, fakat buna dair, herhangi bir eser ve ipucu göremediler. Bunun üzerine ashâb, *"Ey Allah'ın Resûlü, söylediğine dair herhangi bir alâmet göremedik. Biz, rüyanda gördüğün o topraklara, o arazi ve mıntıkaya ne zaman hicret edeceğiz?"* dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Derken, Allahu Teâlâ, *"Ben, Allah'ın bana ve size ne yapacağını bilemem. Bu, rüyamda gördüğüm bir şeydi. Bense, ancak Allah'ın bana vahyettiğine tabi olurum.."* meâlindeki âyetini inzâl buyurdu.

3) **Dahhâk,** bu ifadenin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Mükellefiyet, şer'î hükümler, cihat, sınanma ve intikam hususlarında, benim ve sizlerin ne ile emrolunduğumuzu bilemem. Ben, sizi ancak Allah'ın, mükâfat ve ceza hususunda ahiret hallerine dair bana bildirdiği şeyler ile uyarıyorum.."

Nebî Kesin Bilgi Sahibidir

4) Bu ifade ile, "Ben, dünyada bana ne yapılacağını, (yatak) ölümüyle mi öleceğimi, yoksa, tıpkı benden önceki peygamberlerin öldürüldüğü gibi öldürülecek miyim, bilemem. Yine ben, ey yalanlayan güruh, size ne yapılacağını; gökten taşlarla taşlanacak mısınız, yoksa yerin dibine mi geçirileceksiniz, yoksa size, diğer ümmetlere davranıldığı gibi mi davranılacak, bilemem.." manası kastedilmiştir.

Bunlardan ikincisine, yani, âyetin ifâde ettiği mananın, âhiret hallerine hamledilmesine gelince, **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu âyet nazil olunca, müşrikler, münafıklar ve Yahudiler sevinerek, "Biz, kendisine ve bize ne yapılacağını bilmeyen bir peygambere nasıl tâbi oluruz?" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, *"Biz sana, apaşikâr bir fetih müyesser eyledik. (Bu), geçmiş ve gelecek günahını Allah'ın bağışlaması... içindir... İşte bu, Allah indinde en büyük kurtuluş ve saadettir"* (Feth, 1-5) âyetlerini indirdi ve böylece, peygambere ve ona tabi olanlara ne yapacağını beyan buyurdu. İşte bu sebeple de bu âyet, neshedildi. Allah, münafıkların ve müşriklerin burnunu sürttü."

Muhakkik ulemanın ekserisi, bu görüşü uzak bir ihtimal saymış ve bu hususdaki delillerini de şu şekilde sıralamışlardır:

1) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, mutlak, kendisinin bir peygamber olduğunu bilmesi gerekir. O, kendisinin bir peygamber olduğunu bilince de, kendisinden büyük günahların sudûr etmeyeceğini ve bağışlanacağını da bilir. Durum böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu günahlarının bağışlanıp bağışlanmayacağı hususunda şüpheye düşmesi de imkânsız olur.

2) Peygamberlerin velî kimselerden daha üstün halde olduklarında şüphe yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, velî kimseler hakkında, *"Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra doğruluğu iltizâm edenlere, (evet) onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır"* (Ahkaf, 13) buyurunca, müttakîlerin önderi, peygamberlerin ve velîlerin lideri olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisinin bağışlananlardan mı, yoksa azap görenlerden mi olduğu hususunda bir şüphe içinde bulunması nasıl düşünülebilir?!

3) Allahu Teâlâ, *"Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir.."* (En'âm, 124) buyurmuştur ki, bununla o peygamberin halinin mükemmelliği ve Allah'ın huzuruna alabildiğine yakın olduğu kastedilmiştir. Binâenaleyh, hali böyle olan bir kimsenin, kendisinin azap görenlerden mi yoksa bağışlananlardan mı olduğu hususunda bir şüphe içinde bulunması ona nasıl uygun düşer? Böylece, bütün bunlardan bu görüşün zayıf olduğu anlaşılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "Allah'ın ne yapacağı..." anlamında, yâ'nın fethasıyla, "مَا يَفْعَلُ" (Ma yef'alu...) şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Buna göre şâyet karşı taraf, "Âyetteki "مَا يُفْعَلُ" ifâdesi müspettir, menfî değildir. Binâenaleyh, âyetin, "مَا يَفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ" şeklinde değil de, "مَا يُفْعَلُ بِى وَبِكُمْ" şeklinde

olması daha uygun olurdu..." derse, biz deriz ki: İfadenin takdiri, "Ben, bana ne yapılacağını bilemem; ben size ne yapılacağını bilemem..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ *"Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum..."* buyurmuştur ki bu, "Ben, söylediğim sözleri ve yaptığım işleri, vahyin muktezâsına göre söyler ve yaparım" demektir.

Kıyası kabul etmeyenler bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), söylediği her sözü, yaptığı her işi, Allah'ın kendisine vahyettiği nass ile söyleyip yaptığını ifâde etmiştir. Binâenaleyh, bizim durumumuzun da böyle olması gerekir. Bunlardan birincisinin, yani onun ancak vahye dayandığının delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum..."* ifadesidir. İkincisinin, yani, bizim de böyle olmamız gerektiğinin delili, *"Ve ona uyun..."* (A'râf, 158) âyetiyle, *"Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler ... çekinsinler.."* (Nûr, 63) âyetidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Ben, apaçık korkutucudan başkası da değilim"* buyurmuştur. Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, çok ileri derecede mu'cizeler getirmesini ve gaybdan haberler vermesini istiyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"De ki: "Ben, apaçık bir uyarıcıdan başkası da değilim.* Beşerin kudreti dışında kalan işlere kâdir olan ve gaybları bilen, sadece Allahu Teâlâ'dır" demesini emretti.

Hakkı Tekzibin Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"De ki: "Bana eğer (bu Kur'ân) Allah tarafından (gönderilmiş) olup da, siz onu inkâr ediyorsanız ve İsrailoğullarından bir şahit de onun benzerine (istinâden) buna şahitlik etmiş ve iman etmiş olduğu halde, siz (iman etmeyi) kibrinize yediremiyorsanız, (zulmetmiş olmaz mısınız?)"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki şartın cevabı mahzûf olup kelamın takdiri şöyledir: "Eğer bu kitap Allah katından ise, siz de onu inkâr etmiş iseniz ve onun doğruluğuna dair İsrailoğullarından birisi de şahitlik etmiş de siz de bu hususta büyüklük taslamış iseniz, hiç şüphesiz sizler, hüsrana uğrayanlardan olmuşsunuzdur.." İşte bu âyetteki cevap hazfedilmiş olup, bunun bir benzeri de senin, "Şâyet ben sana iyilik etmiş, sen de bana kötülük etmişsen... ve,

ben sana yönelmiş, ama sen benden yüz çevirmişsen, muhakkak ki sen bana zulmetmişsindir!" şeklindeki sözündür. İşte buradaki takdir de böyledir. Yani, "Söyleyin bakalım, şâyet bu Kur'ân'ın, mahlûkatın kendisine muarazada bulunamaması sebebiyle Allah katından olduğu sabit olmuş, siz de onu inkâr etmiş ve İsrâiloğullarının en bilgini de onun Allah katından bir mu'cize olduğuna şahâdet etmiş, siz ise büyüklük taslayıp inkâr etmiş iseniz, o zaman siz, insanların en sapığı olmaz mısınız?!.." demektedir.

Bil ki, şartın cevabı, bazı âyetlerde hazfedilmiş, bazı âyetlerde ise zikredilmiştir! Hazfedilmesine gelince bu, hem bu âyette, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parça parça edilseydi, yahut onunla ölüler konuşturulsaydı..."* (Ra'd, 3) âyetinde olduğu gibidir. Bunun zikredilmesine gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Eğer (Kur'ân) Allah nezdinden de, sonra siz onu inkâr etmişseniz, bana haber verin, derin bir muhalefette bulunanın ta kendisi olan (siz)den daha sapık kimdir?"* (Fussilet, 52) ve *"De ki: "Eğer Allah üzerinizde geceyi ta kıyâmete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'tan başka size bir ziyâ getirecek tanrı kimdir?.."* (Kasas, 71) âyetlerinde olduğu gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Benî İsrail Âlimi**

Âlimler âyetteki, *"İsrailoğullarından bir şahit de .. buna şahitlik etmişse.."* ifadesiyle ne kastedildiği hususunda ihtilâf edip, şu iki görüşü belirtmişlerdir:

Abdullah İbn Selâm

Birinci görüş: Bu, ekseri ulemânın benimsediği görüş olup, bu şahit, **Abdullah İbn Selâm'**dır. **Keşşâf sahibi** şunu rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelince, **Abdullah İbn Selâm,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzüne baktı. Böylece bu yüzün, yalancı bir yüz olmayacağını anladı, bu hususta düşündü ve tefekkürde bulundu. Neticede bunun, beklenen peygamber olduğu kararına vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ben sana, sadece peygamberlerin bilebileceği şu üç şeyi soracağım..." dedi:

a) Kıyâmet alâmetlerinin ilki nedir?

b) Cennetliklerin yiyeceği ilk yiyecek nedir?

c) Çocuk babasına mı, anasına mı çeker?..

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: *"Kıyâmet alâmetlerinin ilki, insanları doğudan batıya doğru süren, batıda toplayan ateştir.*

Cennet ehlinin yiyeceği ilk yiyecek ise, balık ciğerinin fazlasıdır. Çocuğa gelince, erkeğin suyu daha önce gelirse, çocuk erkeğe; kadının suyu daha erken gelirse, çocuk anneye çeker, benzer.."[2] Bunun üzerine **Abdullah İbn Selâm,** "Ben, senin şüphesiz Allah'ın Resûlü olduğuna şahâdet ederim.." dedi ve sözüne şunları ekledi: "Yahudiler iftiracı bir toplumdur. Eğer onlar, sen beni onlara sormazdan önce, benim İslâm olduğumu anlarlarsa, bana senin yanında iftirada bulunurlar.." Derken, Yahudiler gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Aranızdaki Abdullah, nasıl bir kimsedir?"* deyince, onlar, "Bizim en iyimizdir, en iyimizin oğludur, efendimizdir, efendimizin oğludur, en bilginimizdir ve en bilginimizin oğludur.." dediler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ya Abdullah Müslüman olursa .. ne dersiniz?!"* deyince, onlar, "Allah, onu bundan korusun.." dediler. Derken, **Abdullah** huzura çıktı ve, "Allah'tan başka ilâh olmadığına, **Muhammed** (s.a.s)'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim" dedi. Bunun üzerine onlar, "Bizim, en kötümüz ve en kötümüzün oğludur o.." dediler ve **Abdullah**'ın hakkını ketmettiler. Bunun üzerine **Abdullah,** "Ey Allah'ın Resûlü, işte benim korktuğum buydu.." dedi. **Sa'd İbn Ebî Vakkas** da, "Ben, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **Abdullah İbn Selâm** hariç, yeryüzünde yürüyen hiçkimse için, onun cennetliklerden olduğunu söylediğini duymadım.. Âyetteki, *"İsrailoğullarından bir şahit de buna şahitlik etti.."* ifadesi de onun hakkında nazil olmuştur" demiştir.

Bil ki **Şa'bî, Mesrûk** ve bir kısım âlim, bu âyette bahsedilen "Şâhit"in, **Abdullah İbn Selâm** olduğunu kabul etmeyip şöyle derler: "Çünkü **Abdullah b. Selâm**'ın Müslüman oluşu Medine'dedir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından iki yıl öncesine rastlar. Bu sûre ise Mekkî'dir. Binâenaleyh, Mekkî olan bu âyeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Medine'de yaşadığı yılların sonunda vukû bulmuş bir hâdiseye hamletmek nasıl mümkün olur?" **Kelbî,** bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: "Sûre Mekkî'dir, ama bu âyet Medenî'dir. Çünkü âyetler nâzil oluyor ve Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyetleri belli sûrelerin belli yerine koymakla emrolunuyordu. Binâenaleyh bu âyet de Medine'de nazil oldu, ama Hak Teâlâ Peygamberi'ne bunu, bu Mekkî sûrenin, işte bu yerine koymasını emretmiştir."

Birisi şöyle diyebilir: "Sizin, **Abdullah İbn Selâm** hakkında naklettiğiniz bu şey, bir müşkillik arz eder. Çünkü rivâyetin zâhiri, **Abdullah İbn**

2 **Buharî,** Enbiya, 1

Selâm (r.a)'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu üç soruyu sorup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de o cevapları verdiğinde, **Abdullah**'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o cevapları vermesinden ötürü, iman ettiği zannını uyandırır ki bu, şu iki sebepten ötürü oldukça uzak bir ihtimaldir:

a) Kıyamet alâmetlerinin ilkini ve cennetliklerin yediği ilk yiyeceğin ne olduğunu haber vermek, mümkin şeylerden bir şeyin vukûunu haber vermektir. Böyle bir şey hakkındaki haberin doğru olması, her şeyden önce haberi verenin doğru sözlü olduğu bilindiği zaman ancak bilinebilir. Binâenaleyh eğer biz, haberin doğru oluşundan hareketle, haber verenin doğruluğunu anlamaya çalışırsak, bu, devr-i fasit olur. Halbuki devr-i fasit imkânsızdır.

b) Bu sorulara verilen cevapların ve onları bilmenin asla mu'cize noktasına ulaşamayacaklarını kesin olarak bilmekteyiz. Hatta, daha çetin sorulara verilen kesin cevaplar bile, mu'cize olma noktasına ulaşamadıklarına göre, bu gibi sorulara verilen böylesi cevapların mu'cize noktasına ulaştıklarını söylemek nasıl mümkün olur?"

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Geçmiş peygamberlerin kitaplarının birinde, âhir zaman peygamberine bu soruların sorulacağı ve onun işte bu şekilde cevap vereceği yer almış; **Abdullah İbn Selâm**'ın da, bunları bildiği için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu soruları sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şekilde cevap verince, bu sâyede onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğunu anlamış olması muhtemeldir. İzah bu şekilde yapılınca, artık bu cevapları bilmenin mu'cize olduğunu söylememize gerek kalmaz. Allah en iyi bilendir.

İkinci görüş: Âyetteki bu ifadeyle, belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine bununla, Hz. Muhammed (s.a.s)'den, Tevrat'ta bahsedilmiş olduğu, orada geleceği müjdesinin verildiği anlatılmaktadır. Buna göre âyetin takdirî manası: "Eğer âdil ve Tevrat'ı bilen bir kimse bunu kabul ve itiraf edip, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etse ve siz de onu inkâr etseniz kendinize zulmetmiş ve haktan sapmış olmaz mısınız?" şeklinde olur. Binâenaleyh bu mana, âyetin bu ifadesiyle ister belli bir şahıs kastedilsin, ister edilmesin, her zaman söz konusudur. Çünkü bu âyetin esas maksadı, Kur'ân'ın Allah katından oluşunun kesin mu'cizelerle sâbit olduğuna, Tevrat'ın da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceği müjdesini taşıdığını bildirmek ve bu iki gerçeğe rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmemenin akla yakışmadığını belirtmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki عَلٰى مِثْلِهٖ *"Onun benzerine ..."* ifadesi hakkında, âlimler bazı izahlar yapmışlardır. Ama doğruya en yakın olanı şöyle dememizdir: Hz. Peygamber (s.a.s), o Mekke müşriklerine, "Söyleyin bakalım, bu Kur'ân, benim dediğim gibi, Allah katından ise ve söylediğimin bir benzerine de İsrailoğullarından birisi şahâdet edip, böylece imâna erip, siz tekebbür eder, kibirlilik taslarsanız kendinize zulmetmiş olmaz mısınız?" demek istemiştir.

Zâlimler İflah Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ *"Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu hidayete erdirmez"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, bir tehdit olup, âyette açıkça zikredilmeyen, cevabın yerini tutan bir ifâdedir ve takdirî manası, "De ki: "Söyleyin bakalım, eğer bu Kur'ân Allah katından ise ve siz onu inkâr eder iseniz, sizler hidayete erenler değil, aksine sapıtmış kimseler olursunuz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu âyet, her şeyden önce, Cenâb-ı Hakk'ın, kullardan sâdır olan kötü fiillerine karşılık, onları hidayetten men ettiğini gösterir. Çünkü âyetteki, *"Şüphe yok ki Allah zâlimler güruhunu hidayete erdirmez"* ifadesi, kendilerine zulmettikleri (günah işledikleri) için, Allah'ın onları, hidayete erdirmediği hususunda açık bir ifadedir. Binâenaleyh onları, iman ve hidayetten men hususunda gelen bütün âyetlerde durumun buradaki gibi olduğuna inanmaları gerekir." Allah en iyi bilendir.

Müşrik Enaniyyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا اِلَيْهِ *"O kâfirler, iman edenler hakkında dediler ki: "Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden önce onlar ona erişemezlerdi"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin bu ifadesi, Mekkeli müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr hususunda ileri sürdükleri bir diğer şüpheyi ortaya koymakta olup, sebeb-i nüzûlü hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu söz, **Mekke** kâfirlerinindir. Onlar şöyle demişlerdir: "Muhammed'e uyanlar, genelde, **Ammâr, Suheyb** ve **İbn Mes'ûd** gibi fakir ve zavallı kimselerdir. Eğer bu din, iyi, güzel ve hayırlı bir şey olsaydı, onlar buna tâbî olmada bizi geçemezlerdi."

b) Rivâyet edildiğine göre, **Cüheyne, Müzeyne, Eslem** ve **Gıfâr** kabileleri Müslüman olunca, **Âmir, Gatafan, Esed** ve **Eşca'** kabileleri, "Eğer bu din, iyi, güzel ve hayırlı bir şey olsaydı, kuzularımızın çobanları olan bu kabileler, bizden önce ona girmezlerdi" demişlerdir.

c) Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer**'in bir câriyesi Müslüman olmuş ve henüz Müslüman olmamış olan **Ömer** onu, yoruluncaya kadar dövüp dururmuş ve "Eğer yorulmasaydım daha fazla döverdim" dermiş. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri, "Eğer Muhammed (s.a.s)'in davet ettiği din, hak olsaydı, bu câriye bizden önce o dine giremezdi" dediler.

d) Yine rivâyet olunduğuna göre, bu sözü Yahûdîler, **Abdullah b. Selâm**'ın yanında söylerlermiş.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, "لِلَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesindeki lâm edatının hangi çeşitten olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu cümle hitap tarzında bir ifade olup, "Kâfirler bizzat mü'minlerin yüzüne böyle dediler" manasındadır. Bu tıpkı, "Zeyd, Amir'e, yani yüzüne şöyle dedi" cümlesi gibidir. Daha sonra hitap üslûbu bırakılıp, gayb üslûbuna geçilmiştir. Bu tıpkı, حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Siz gemilerde olup, gemiler onları (yani sizi) götürdüğünde..."* (Yûnus, 22) âyetinde olduğu gibidir.

2) **Keşşâf sahibi,** bu lâm'ın, "lâmu'l-ecl" olduğunu ve mananın "O kâfirler, iman edenlerin, imanlarından ötürü böyle söylemişlerdir" şeklinde olduğunu söyler.

3) Bana göre burada, şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Kâfirler, bazı kimselerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ettiklerini duyunca, yanlarında bulunan mü'minlere hitap ederek, "Eğer bu din hayırlı (iyi bir şey) olsaydı, onlar, -yani Müslüman olan o kimseler-, bu işte bizi geçemezlerdi" demişlerdir.

Bil ki Allahu Teâlâ o kâfirlerin bu sözlerini nakledince, buna, وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهٖ فَسَيَقُولُونَ هٰذَا اِفْكٌ قَدِيمٌ *"(Bunu söyleyenler), onunla hidayeti kabul etmedikleri için de, "Bu eski bir yalandır" diyeceklerdir"* buyurarak cevap vermiştir.

Bu, "kâfirler, bunun bir mu'cize olduğunu anlamayınca, "Bu eski bir yalandır" derler" manasındadır. "وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا" ifadesinde amel eden bir âmilin bulunması gerekir. Yine "فَسَيَقُولُونَ" ifadesinin taalluk edeceği bir şeyin bulunması gerekir, "فَسَيَقُولُونَ" ifadesinin, mâzî ve istikbale delâlet eden ifadeler birbirine zıt olduğu için, buradaki "إِذْ" zarfında âmil olması doğru olmaz. Dolayısıyla bu ifade nasıl izah edilebilir?

Buna şu şekilde cevap veririz: Buradaki "**iz**" zarfının âmili, sözden anlaşıldığı için hazfedilmiş olup, takdiri, "Onlar bununla hidayete ermedikleri zaman, inatları ortaya çıktı ve "Bu, eski bir yalandır" dediler" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى إِمَامًا وَرَحْمَةً *"Ondan evvel de bir rahmet olarak Musa'nın kitabı vardı"* buyurmuştur. Buradaki, "**Musa**'nın kitabı" mübteda, "مِنْ قَبْلِهِ" (ondan evvel) ifadesi de, mübtedadan önce gelmiş zarf olan haberdir. "**İmâmen**" kelimesi de, "hâl" olarak mansup olup, bu ifade tıpkı فِي الدَّارِ زَيْدٌ قَائِمًا "Zeyd, ayakta olarak evdedir" demen gibidir. "مِنْ قَبْلِهِ" kelimesi "وَمَنْ قَبْلِهِ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "O (Muhammed)'den önceki zâta da Tevrat'ı verdik" şeklindedir.

Âyetteki "**imamen**" kelimesi, "uyulan şey" demek olup, tıpkı imama uyulduğu gibi, Allah'ın dini ve kanunları hususunda kendisine uyulan, yolunca gidilen şey" demektir. "**Rahmeten**" de, ona iman edip, o kitaptakilerle amel edenlere bir rahmet olarak..." demektir.

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ifadenin, kendisinden önceki ifadelerle ilgi ve münasebetinin izahı şöyledir: Müşrikler, Kur'ân'ın doğruluğu hususunda ta'n (tenkit)te bulunmuş ve "Eğer bu din iyi ve güzel bir şey olsaydı, fakirler ve zavallılar, bu dine bizden önce girmezlerdi" demişlerdir. Cenâb-ı Hak da sanki şöyle demek istemiş: "Bu Kur'ân'ın doğruluğuna delâlet eden şeylerden birisi de şudur: Sizler, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'ya Tevrat'ı indirip, bu kitabı uyulan bir rehber yaptığını kabul ediyorsunuz. Ama o Tevrat, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak geleceği müjdesini taşımaktadır. Binâenaleyh Tevrat'ın, uyulacak bir rehber (kılavuz) kitap olduğunu kabul ettiğinize göre, bu kitabın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş hak peygamber olduğu hususundaki hükmünü de kabul ediniz.

Semavî Kitaplar

Cenâb-ı Hak daha sonra ...وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا *"İşte bu da, zâlimleri uyarmak ve iyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere, Arapça bir dille*

(gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir kitaptır" buyurmuştur. Yani bu Kur'ân, **Muhammed** (s.a.s)'in, Allah tarafından görevlendirilmiş, hak bir peygamber olduğu hususunda, **Musa** (a.s)'nın kitabı, Tevrat'ı doğrulamaktadır. "**Lisânen**" kelimesi, hâl olarak mansubdur. **İbn Abbas** (r.a), "Âyetteki "zâlimler" ifadesiyle Mekke müşrikleri kastedilmiştir" der. Yine âyetteki, "لِيُنْذِرَ" fiilinin iki değişik kıraati vardır:

a) Bu âyetler daha çok muhatap sâgasıyla geldiği için, bu da muhatap olarak, tâ ile لِتُنْذِرَ "Sen inzar edesin diye" şeklinde okunmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde de, "لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ" (A'râf, 2) buyurmuştur.

b) Bu kelime, daha önce geçen hitap fâil kabul edilerek, yâ ile "لِيُنْذِرَ" (O inzar etsin diye) şeklinde okunmuş ve bu zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnat edildiği gibi, Kitab'a da isnat edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, *"Hamd, kulu (Muhammed'e), (kâfirleri) taraf-ı ilâhîsinden en çetin bir azap ile korkutsun diye o kitabı indiren Allah'a mahsustur.."* (Kehf, 3) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak sonra da وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ *"İyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere..."* buyurmuştur. **Zeccâc**, en uygun olanın, bu "büşrâ"nın ref' mahallinde olması ve takdirinin, ...وَهُوَ بُشْرٰى "Bu bir müjdedir..." şeklinde olduğunu söylemiş ve bunun, "zulmedenleri inzâr edesin ve muhsinler için bir müjde olsun diye..." manasında olmak üzere, nasb mahallinde de olabileceğini belirtmiştir. Velhasıl bu kitabın indiriliş maksadı, yüz çevirenleri inzâr ve itaat edenleri müjdelemektir.

Müstakîm İnsanlar

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾
أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ وَوَصَّيْنَا
الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ
ثَلٰثُونَ شَهْرًا حَتّٰى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ
نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَأَصْلِحْ لِي
فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ

عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّـَٔاتِهِمْ فِيٓ اَصْحَابِ الْجَنَّةِ ۚ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

"Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru olanlara, işte bunlara hiçbir korku yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır. Bunlar, cennet ashabıdırlar. İşlemekte oldukları (sâlih amellerine) mükâfat olarak, orada ebedî kalacaklardır. Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu (karnında) zahmetle taşıdı, zahmetle de doğurdu. Onun bu taşınışı ve sütten kesilmesi otuz aydır. Nihâyet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbi, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmeyi ve râzı olacağın iyi amel ve hareketlerde bulunmayı bana ilham et (kolaylaştır). Soyum-sopum hakkında da benim için, salah nasib et. Şüphesiz ben sana döndüm. Şüphesiz ben teslim olanlardanım. İşte bunlar -ki cennet yâranı içindedirler- işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günahlarını bağışlayacağımız kimselerdir. Bu, onların va'dolundukları gerçek bir vaaddir"
(Ahkaf, 13-16).

Rabbe Bağlanıp Doğru Olanlar

Bil ki Allahu Teâlâ tevhidinin ve nübüvvet müessesesinin delillerini anlatıp, inkârcıların şüphelerine yer verince ve bunları cevaplayınca, bunun peşinden, hakkı bulan ve savunanların yolunu da anlatarak, اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا *"Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru olanlar..."* buyurmuştur ki bu ifadenin ne demek olduğunu Secde Sûresi'nde anlatmıştık.

Bu iki sûredeki ifadeler arasındaki fark şudur: Cenâb-ı Hak, Secde Sûresi'nde, meleklerin inerek, *"Korkmayın, üzülmeyin"* diyeceklerini belirtmiş; burada ise aradaki vasıtayı kaldırarak, bizzat kendisi, فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"İşte bunlara hiçbir korku yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu iki âyeti bir araya getirdiğimizde; bu ikisinin toplamından, cennetliklere bu müjdeyi meleklerin verebileceği gibi, Hak Teâlâ'nın da, arada bir vasıta olmaksızın duyurabileceği de ortaya çıkar.

Bil ki bu âyetler, Allah'a iman edip sâlih amelde bulunan kimselere haşr gününden sonra artık bir korku ve hüzün gelmeyeceğine delâlet etmektedir. İşte bundan ötürü muhakkik âlimler, vasfı böyle olan kimselerin, kıyâmet gününde, bu günün dehşet ve korkularından emin olacaklarını söylemişlerdir. Bazıları da, bu kimselerden, "ilâhî cezâ" korkusunun zâil olduğunu, ama Allah'ın celâl ve heybetinin korkusuna gelince, bunun kuldan hiçbir zaman zâil olmayacağını söyleyerek şöyle demişlerdir: "Baksana, meleklerin dereceleri bunca yüksek olmasına ve tam manada masum olmalarına rağmen, Allahu Teâlâ'nın celâl ve heybetinin korkusu onlardan bile kalkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, üzerlerindeki Rablerinden korkarlar"* (Nahl, 50) buyurmuştur." Bu mesele, pek çok âyetin tefsirinde tafsilatlı olarak ele alınmıştı. O âyetlerden birisi de, *"O büyük korku onları mahzûn etmez"* (Enbiyâ, 103) âyetidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Bunlardır cennetlik olanlar. İşlemekte oldukları (sâlih amellerine) mükâfat olarak, orada ebedî kalacaklardır"* buyurmuştur. **Mu'tezile** şöyle der: "Bu âyet şu gibi bazı hususlara delâlet eder:

1) *"Bunlardır cennetlik olanlar"* ifadesi, hasr manasında olup, cennetliklerin, ancak, *"Rabbimiz Allah'tır"* deyip, sonra dosdoğru olanlar olduğuna delâlet eder ki bu, büyük günah sahibinin, tevbe etmez ise cennete giremeyeceğini gösterir.

2) *"İşlemekte oldukları (sâlih amellerine) mükâfat olarak"* ifadesi, "mükâfat, yapılan amellerin bir karşılığı değil, Allah'ın bir lütfudur" diyenlerin görüşünün yanlışlığına delâlet eder.

3) *"İşlemekte oldukları (sâlih amelleri)"* ifadesi, fiilin kula âit olduğunu, kul tarafından yapıldığını gösterir.

4) Yine bu ifade, eserin, müessirin halinde hasıl olmasının mümkün olduğuna, yahut diğer bir ifadeyle, önce vaki olan işin, müstakbel mükâfatı gerektirmesi deliliyle eserin mevcut olduğuna delâlet eder.

5) Kulun, Allah'tan alacaklı olması... Bu tür iyiliklerin en büyüğü, ana-babaya iyilikte bulunmaktır.

İşte bundan ötürü, peşi sıra bu manaya gelen ifadeye yer verilerek وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik"* buyurulmuştur. Bu cümle ile ilgili gerekli açıklama, Ankebût ve Lokman sûrelerindeki benzeri âyetlerin tefsirinde geçti.

Farklı Kıraatler

Âsım, Hamza ve **Kisâî** "اِحْسَانًا" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, "حُسْنًا" şeklinde okumuşlardır.

Bil ki "**İhsân**" (iyilikte bulunma), "**isâ'e**" (kötülükte bulunmanın); "**hüsn**" (iyi) de, "**kubh**"un (kötü-çirkinin) zıddıdır. Dolayısıyla âyetteki bu kelimeyi "ihsân" şeklinde okumanın delili, İsrâ Sûresi'ndeki, "وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا" (23. âyet)tir. Buna göre bu ifadenin manası, "Biz, insana, ana-babasına iyiliklerini ulaştırmasını emrettik" şeklindedir.

İkinci kıraatin delili de, Ankebût Sûresi'ndeki "وَبِوَالِدَيْهِ حُسْنًا" (Ankebût, 8) âyetidir. Kıraat imamlarının hepsi, Ankebût Sûresi'ndeki bu kelimeyi bu şekilde okumuşlardır. Buna göre, tefsir ettiğimiz âyetin manası, yine "Biz insana, ana-babasına güzel olan şeyler yapmasını emrettik" şeklinde olur. Fakat bu "güzel olan şeyler", iyice güzelliği ifade etsin diye, "hüsn" (sırf iyilik) şeklinde okunmuştur. Nitekim Arapçada da, "هٰذَا الرَّجُلُ عِلْمٌ" ve هٰذَا الرَّجُلُ كَرَمٌ "şu adam, sırf ilimdir. Falanca sırf kerem (cömertlik)dir" denilir. Bu kıraate göre "**hüsn**" ve "**ihsan**" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubdur. Çünkü bu ifadenin takdiri " (حُسْنًا) اَمَرْنَاهُ اَنْ يُحْسِنَ اِلَيْهِمَا اِحْسَانًا" şeklindedir.

Ana Hakkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا *"Anası onu (karnında) zahmetle taşıdı, zahmetle de doğurdu"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Âsım, Hamza ve **Kisâî,** kâf'ın zammesiyle "**kurhen**" şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları, kâf'ın, fethasıyla "**kerhen**" şeklinde okumuşlardır. Bu iki ifadenin, mastarlardan tıpkı, "ضَعْفٌ - ضُعْفٌ" (zayıflık); "**fakrun-fukrun**" (fakirlik) kelimeleri gibi, isimlerden de "**deff**" ve "**düff**"; "**şehd**" (شَهْدٌ) "**şühd**" kelimeleri gibi iki değişik kullanılış şekli olduğu söylenmiştir. **Vâhidî,** "**kerh**" kelimesinin "**kerihe**" fiilinin mastarı; "**kürh**" kelimesinin "**kürihe**" fiilinin mastarı, "**kürh**" kelimesinin ise, "kötü görülen, hoşa gitmeyen" manasında bir isim olduğunu söyleyerek, "Nitekim Cenâb-ı Hak, bir âyetinde *"O (cihat) sizin için bir "kürh"dür, hoşlanılmayan bir şeydir.."* (Bakara, 216) buyurmuş; bir başka âyetinde de, *"Kadınlara kerhen (zorla) vâris olmanız..."* (Nisa, 19) buyurmuştur." Bu âyetteki kelime de "hal" mevkiindedir. İkincisi fethanın dışında okunmaz. Binâenaleyh mastar

olan, yahut hal yerinde kullanılanda fethalı okunuş en güzeli; ذَهَبْتُ بِهِ عَلَى كُرْهٍ *"Onu, zorla götürdüm"* cümlesinde olduğu gibi, isim olanda ise en güzeli zammeli okunuştur" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Meşakkat Gebelik Sonunda**

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu cümlenin manası, "Annesi onu güçlükle taşıdı ve zorluk içinde doğurdu" şeklinde olup, bununla hamileliğin başlangıcı kastedilmemiştir. Çünkü hamileliğin başlangıcı bir güçlük sayılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Vakta ki o (Âdem eşini) örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi"* (A'râf, 189) buyurmuş ve bununla hamileliğin başlangıcını murat etmiştir. Çünkü hamileliğin başlangıcı bir meşakkat değildir. Binâenaleyh hamilelik, önce nutfe (meni), sonra alaka, sonra mudğa (bir çiğnem et)tir. Bu mudğa büyüyüp-ağırlaşınca, onu taşıyan, zorla-zahmetle taşımış ve doğum sancısının şiddetiyle de, onu zahmetle doğurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, ana hakkının daha büyük olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, önce, *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik"* buyurmuş ve ana-babayı birlikte zikretmiş, daha sonra anayı özellikle zikrederek, *"Anası onu zahmetle taşıdı..."* buyurmuştur ki bu, ana hakkının daha büyük ve çocuk yüzünden ananın çektiği zahmet ve meşakkatin daha çok olduğuna delâlet eder. Bu konuda bir çok hadis de vardır:

Gebelik Müddeti

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا *"Onun bu taşınışı ve sütten kesilmesi otuz aydır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu muzaafı hazfedilmiş türden bir ifade olup, "Onun taşınış müddeti ve sütten kesilmesi müddeti otuz aydır" takdirindedir. "**Fisâl**", "**fitâm**" demektir. **Fitâm** da, çocuğu sütten kesme demektir. Buna göre eğer, "Âyetin maksadı, sütten kesmeyi değil, süt emzirme müddetini bildirmektir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, fitâm (sütten kesme) yerine, fisâl (sütten ayırma) kelimesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Kendisiyle sona erip-tamamlandığı için, süt emmenin sonunda fisâl (ayrılış) meydana gelip, bu ayrılış işi, emme işiyle bir uyum teşkil edince, Cenâb-ı Hak buna "fitâm" değil, "fisâl" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, hamileliğin en az müddetinin altı ay olduğuna delâlet eder. Çünkü hamilelik müddetiyle, süt emme müddetinin toplamı otuz ay olup, Cenâb-ı Hak, süt emme müddeti hakkında, *"Analar çocuklarını tam iki yıl emzirsinler"* (Bakara, 233) buyurup, bu müddet otuz aydan çıkarılınca, geriye hamilelik müddetinin asgarisi olarak altı ay kalır. **Hz. Ömer** (r.a)'den şu rivâyet edilmiştir: "Bir kadın mahkeme için kendisine getirilir ve altı ayda doğurduğu için, **Hz. Ömer** (r.a) bunun (zinâdan) dolayı recmedilmesini emreder. **Hz. Ali** (r.a), bunun recmedilemeyeceğini belirterek, biraz önce yaptığımız hesabı yapar. Rivâyet edildiğine göre, **Hz. Osman** (r.a) da böyle yapmaya niyetlenince, **İbn Abbas** (r.a) ona bu âyeti okumuştur.

Bil ki akıl ve tecrübeler de durumun böyle olduğuna delâlet eder. Çünkü tecrübe sahibi olanlar şöyle demişlerdir: Ceninin oluşması için belli bir zaman söz konusudur. Bu zaman, ikiye katlandığında, cenin hareketlenir. Bu toplam zamana, iki katı zaman daha eklendiğinde, doğum olabilir. Binâenaleyh şimdi biz, o ceninin hilkatinin (yaratılışının) şeklini tam alışının, otuz gün içinde tamamlandığını farz edelim. Bu zaman ikiye katlanıp altmış gün olunca, cenin canlanır, hareket eder. Bu toplama yani altmış güne, bunun iki katı yani yüz yirmi gün eklenince, yani toplam yüz seksen gün, yani altı ay olur, cenin anasından ayrılabilir, doğabilir. Yine faraza ceninin hilkatini otuz beş günde tamamladığını düşünelim. Dolayısıyla cenin yetmiş günde canlanacak-hareket edecektir. Bu yetmişe, iki katı, yani yüz kırk gün eklenince, toplam, iki yüz on, yani yedi ay eder. İşte bu durumda da yine çocuk annesinden ayrılır. Yine o çocuğun hilkatinin kırk günde tamamlandığını farz edelim. Bu durumda çocuk, seksen günde canlanacak, iki yüz kırk günde, yani sekiz ayda anasından doğacaktır. Yine farz edelim ki, çocuğun hilkati kırk beş günde tamamlanmıştır. Bu durumda çocuk doksan günde canlanacak, iki yüz yetmiş günde, yani dokuz ayda doğacaktır." Tecrübe sahiplerinin ileri sürdükleri kâide budur.

Câlinus "Hamilelik müddetinin ne kadar olduğunu araştırdım ve yüz seksen dört günde doğuran kadın gördüm" demiştir. **Ebû Ali İbn Sîna** da bunu iddia etmiştir. Binâenaleyh hem Kur'ân'ın nassı gereği, hem tıbbî tecrübeler gereği, hamilelik müddetinin en azı, aynı olup, altı aydır.

Hamilelik müddetinin en çoğu meselesine gelince, Kur'ân'da buna delâlet eden bir husus yer almamıştır. **Ebû Ali İbn Sînâ, Şifâ** adlı eserinin

dokuzuncu makalesinin altıncı bölümünde şöyle der: "Bana, çok güvendiğim şahıslardan, bir kadının dört yılda, dişleri çıkmış olarak bir çocuk doğurduğu ve o çocuğun yaşadığı haberi geldi. **Aristo**'nun da şöyle dediği nakledilmiştir: "İnsanın dışındaki canlılarda, doğum ve hamilelik müddetleri bellidir, değişmez. Ama insanlara gelince, kadın bazen yedi ayda, bazen sekiz ayda doğurur. Sekiz ayda doğan çocuklar, Mısır gibi belli beldeler hariç, genelde yaşarlar. Ama genel olan, doğumun dokuz ayda olmasıdır." Yine tecrübe sahipleri şöyle demişlerdir: Bizim, "çocuğun hilkatinin tamamlandığı müddet ikiye katlandığında, cenin canlanır ve bu toplama, iki katı müddet eklendiğinde doğum olur" şeklindeki sözümüz, takribi (yaklaşık) olup, tahdidi (kesin hesaplı) değildir. Çünkü bu müddet günlere göre bazen uzayabilir, bazen noksanlaşabiliyor. Çünkü bu kâide, bir bürhâna dayanmaz. Bu, insanların tecrübelerine göre söylenmiş, yaklaşık bir sözdür. Allah en iyi bilendir.

Devrin Tıbbına Göre Hilkat

İbn Sina devamla der ki: "Ceninin hilkatinin tamamlanışı şu devrelerden geçer:

1) Rahim, meniyi içine alıp, onu dışarı atmadığı zaman, meni kendine mahsus olarak, kendi kendine yuvarlaklaşır ve bir küre şeklini alır. Meni sıcaklıktan bozulan şeylerden olduğu için, bu esnada sıcaklıkla ısınır. Çünkü meninin yapısı, sıcaklıkla kuruyan maddelerdendir. Binâenaleyh maksat, o canlının oluşması ve parçalarının sağlam hale gelmesi olunca, meni, altıncı günde kaymak haline gelir.

2) Meni'de, şu üç kanlı noktanın meydana gelmesi.

a) Ortada... Ki bu, çocuğun yaratılışı tamamlanınca, kalbi teşkil eden yer.

b) Üstte... Bu da beyindir...

c) Sağda... Bu da, ciğerlerdir. Daha sonra bu noktalar birbirlerinden uzaklaşır ve aralarından kırmızı iplikçikler meydana gelir. Ki bu, diğer bir üç günden sonra tahakkuk edip ortaya çıkar. Böylece toplam gün sayısı, dokuz olmuş olur.

3) Bu kanın, meydana gelen şeyin tümüne nüfuz etmesi, böylece o şeyin, bir "alaka" haline gelmesidir. Ki bu da, diğer bir altı günden sonra oluşur. Böylece toplam gün sayısı, on beşe ulaşmış olur.

4) Bu "alaka"nın, ete dönüşmesi halidir ki, bu durumda üç unsur birbirinden ayrılmış ve omurganın içinde beyne kadar uzayan sinirler teşekkül eder. Bu da, ancak on iki günün geçmesiyle meydana gelen bir hadisedir ki, böylece toplam gün sayısı, yirmi yediye ulaşır.

5) Başın, omuzlardan; kol ve bacakların da, kaburgalardan ve karından ayrılması ve yarı sezilebilir bir duruma geçmesi. Ki, bu hadise de, diğer bir dokuz günde tamamlanır. Böylece de gün sayısı, toplam olarak, otuz altıya ulaşmış olur.

6) Bu uzuvların, birbirinden ayrılması ve tam olarak hissedilir ve algılanır hale gelmesidir ki, bu da, başka bir dört günde oluşur.. Böylece, toplam gün sayısı, kırk güne bâliğ olmuş olur. Bazen bu durum, kırk beşinci güne de taşabilir.. Bunun en az süresi ise, otuz gündür. Böylece, tıbbî deneylerin söylediği her şey doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu sözündeki haberine tıpatıp uymuş olur: يُجْمَعُ خَلْقُ اَحَدِكُمْ فِي بَطْنِ اُمِّهِ اَرْبَعِينَ يَوْمًا *"Sizden herhangi birinizin hilkati, annesinin karnında kırk günde bir araya gelir (tamamlanır)."*[3] Yine, tecrübeli insanlar şöyle demişlerdir: "Kırk günden sonra meydana gelen düşükten, tohum ayrılıp da, o düşen şey soğuk bir suyun içine konulduğunda, kol ve bacakları, başı ayrılmış bir biçimde, küçük noktacıklar halinde ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, hem hamilelik süresinin en azına, hem de süt emzirme müddetinin en çoğuna delâlet etmektedir. Bunun, hamilelik müddetinin en azına delâlet edişini biraz önce beyan etmiştik.

Kadını Töhmetten Koruma

Bunun, süt emzirme müddetinin en çoğuna delâlet etmesine gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen (ler) içindir"* (Bakara, 233) âyetinden ötürüdür. Fukahâ, bu iki düstura, fıkıhta pek çok hükmü dayandırmışlardır. Ayrıca, hamilelik müddetinin en azının altı ay olduğu sabit olup, bir kadının altı ay içinde çocuk yapması durumunda, o kadının tarafı (kendisi), zinâ ve fuhuş töhmetinden korunmuş olur. Süt emzirme müddetinin ekseri süresinin, yukarda bahsedilen süre olduğunun kabul edilmesi durumunda, bu müddetten (iki yıldan) sonra süt emme hadisesi meydana geldiğinde, o kadına, süt emzirmeden dolayı ortaya çıkan

3 **Buhârî,** Enbiya 1.

hükümler terettüp etmez, böylece de ilgili kadın, ilgili taraflardan örtülü kalır (yani, nâmahremlik söz konusu olur). İşte bu noktada, hamileliğin en az süresinin altı ay, süt emzirme süresinin en çoğunun ise, iki tam yıl olarak takdir edilmesinin maksadı, kadından, kadına zarar verecek şeyleri uzaklaştırma; fuhuş vb. töhmetleri ondan uzak tutma gayesi olduğu ortaya çıkar.. Bu, kerim kitâbın her kelimesinin altında, akılların, kâmil anlamda kuşatmaktan âciz olduğu, acîb sırların ve latif, hoş şeylerin bulunduğu, o zât-ı ecelli, takdis ve tenzih ederiz..

Vahidî, Kitâbu'l-Basît'inde, **İkrime**'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Kadın dokuz ay hamile kaldığı zaman, çocuğunu, yirmi bir ay; altı ay hamile kaldığında da, yirmi dört ay emzirir.." Doğru olan ise, bizim biraz önce belirttiğimiz husustur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, حَتّٰى إِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ اَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِى اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ *"Nihâyet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbi, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi... bana ilham et (kolaylaştır)"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Eşüdd Çağı**

Müfessirler bu âyette geçen "**eşüdd**" kelimesinin ne demek olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas**, "Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, on sekiz yaşını kastetmiştir" demiştir. Müfessirlerin ekserisi ise, bunun otuz üç yaş olduğu kanaatindedirler. **Ferrâ** bu görüşe dair şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: "Kırk yaşı, bir düzen ve bir intizam içinde, on sekiz yaştansa, otuz üç yaşa daha yakındır. Baksana sen, "Malın çoğuna yakın kısmını veya hepsini aldım" dersin. Böylece de senin bu sözün, "Malın azını, ya da hepsini aldım.." demenden daha güzel olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu... biliyor"* (Müzzemmil, 20) âyetidir. Binâenaleyh, bu kısımlar birbirine yakındır. İşte burada da böyledir." **Zeccâc** da şöyle der: "Evlâ olan, bu ifâdenin otuz üç yaşına hamledilmesidir. Çünkü, insanın bedeni, bu süre içinde kemâle erer."

Ben de diyorum ki: Bu konuda esas görüş şudur: Canlıların yaşının dereceleri üçtür. Zira, canlının bedeni, ancak, tabii bir nem ve tabii bir hararetle oluşur. Bu tabii nemin, canlının ömrünün başlangıcında fazla, sonunda

ise noksan olduğunda şüphe yoktur. Fazladan noksana geçiş, ancak, bu iki müddetin tam ortasında bir eşitlik ve denklik olduğu zaman düşünülebilir. Böylece, ömür süresinin, şu üç kısma ayrıldığı sabit olmuş olur:

a) Tabii rutûbetin, tabii hararete baskın olduğu devre.. Bu devrede uzuvlar, hem kendi içlerinde büyümeye, hem de uzunluk, en ve kalınlık bakımından fazlalaşmaya müsaittirler ki, işte bu neşv-ü nemâ, büyüyüp gelişme çağıdır.

b) Orta kısmı teşkil eden dereceye gelince, bu durumda tabii nem, tabii hararetin korunmasını, eksiksiz ve fazlasız tam bir şekilde karşılar ki, bu da, duraklama, yani gençlik yaşıdır..

c) En son mertebeye gelince, bu da, tabii nemin tabii harareti tam manasıyla koruyamayacağı devredir.

Bu koruyamama işi de şöyle ikiye ayrılır:

1) Hemen sezilmeyen bir noksanlaşma ki, bu, "kuhûlet" yaşıdır, çağıdır.

2) Görülebilen bir noksanlaşma ki, bu da, "ihtiyarlık" çağıdır. Binâenaleyh, işte bütün bunlar, kesin, değişmez düsturlardır.

Ömrün Merhaleleri

Sonra burada, şöyle bir şey de söylenebilir: Ayın devri, yirmi sekiz küsur gün içinde tamamlanır. Binâenaleyh, biz bu yirmi sekizi dörde böldüğümüzde, bu sürenin her biri yedi olmuş olur. İşte bundan dolayı, insanlar, ayı, dört hafta olarak takdir etmişlerdir. Bu haftaların, dünyanın hallerinin değişmesinde büyük tesirleri bulunmaktadır. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Muhakkik deneyciler, büyüme, neşv-ü nemâ çağının müddetini dört tane yedi (yıla) ayırmışlardır. Bu dört yedi yıldan her bir yedi yıl sona erdiğinde, insanoğlunu kemâle götürecek bir tür değişiklik meydana gelir. Binâenaleyh, kişinin ömrünün ilk yedi yılı tamamlandığında uzuvları kısmen sertleşir, fiilleri kısmen güç kazanır, zayıf ve tutarsız olan dişleri, yerini kuvvetli dişlere bırakır ve bu yedinci yıl içindeki şehvet kuvveti, hazım bakımından, kendisinden öncekilerden daha kuvvetli olur. İkinci yedi yıl sona erdiğinde ise, hararet kuvvetlenir, rutûbetler azalır, damarlar genişler, hazım kuvveti artar, uzuvlar güçlenir, kuvvetlenir, yeterli bir biçimde bir sertlik ve kuvvet meydana gelir ve bu devrede, delikanlıda menî oluşur.. Ve işte bu noktada şeriat, **Şafiî** (r.a)'nin de görüşüne göre, bu kimsenin, büluğa ermiş olduğuna hükmeder. İşte bu, kendisinden kurtuluşun olmadığı bir gerçektir. Çünkü, bu vakitte tabii hararet kuvvet

kazanır, rutûbetler (büyümeyi sağlayan şeyler) azalır; dimağ, dengeye ulaşır ve böylece de, fikir ve zikir demek olan ruhanî kuvvetler kemâle erer.. Böylece de, pek yerinde olarak bu kimsenin aklının kemâle erdiğine hükmedilir. Bu sebepledir ki, şeriat de bu kimsenin büluğa erdiğine ve kendisine şer'î mükellefiyetlerin yöneldiğine hükmetmiştir. Şer'î büluğ yaşının on beş yıl olduğunu belirten görüş, ne güzel görüştür.

Buluğ Çağında Beden

Bil ki, bu durumun (on beş yaş ile) tamamlandığına, bedenin dış görünüşündeki şu haller de istinât eder:

1) Burun deliklerinin birbirinden ayrılması.. Çünkü, oradaki tabii nem noksanlaşır, böylece de bir ayrılıp şişme meydana gelir.

2) Boğazdaki çıkıntı (gırtlak) meydana gelmesi ve sesin kalınlaşması.. Çünkü, o vakitte yükselen hararet, hançereyi, gırtlağı genişletir; böylece bir çıkıntı meydana gelir; derken, ses de kalınlaşır.

3) Koltuk altlarındaki kokunun değişmesi.. Bu, kalbin, o bölgeye sevk ettiği kokan fazlalıktır. Bu böyledir, zira kalbin harareti kuvvetlenince, hiç şüphesiz maddeleri olgunlaştırma ve o maddeyi koltuk altındaki yumuşak et bezlerine atma konusunda güç kazanır.

4) Kılların bitmesi ve ihtilam hadisesinin meydana gelmesi. Bütün bunlar, hararetin kuvvetlenmesi ve böylece de o hararetin, kılları meydana getiren buharların ve çocuk maddesi (menî)nin oluşmasına kâdir olmasıdır. İşte bu esnada, çocuklarda, şehvetler harekete geçer, meme çıkıntıları meydana gelir, hayız hali zuhur eder. Bütün bunlar ise, onlardaki tabii hararetin bu ikinci yedi yılın sonunda güç-kuvvet kazanması sebebiyle olur.

Üçüncü yedi yılda ise, çocuk, kemâl sınırları içine girer, erkeklerde bıyık, sakal çıkmaya başlar, güzelliği ve olgunluğu ileri dereceye ulaşır. Dördüncü yedi yılda ise, bu haller gitgide kemale doğru yol alır ve böylece de kemâle ulaşır. Dördüncü yedi yılın bitiminde, artık gelişmeler sona ermiştir.

Gençlik yılının müddetine, yani duraklama müddetine gelince; bu tek bir yedi yıl olup, böylece yılların toplam sayısı otuz beş olmuş olur. Bu müddet, karakterlere göre, bazen fazla bazen de noksan olunca, Cenâb-ı Hak bu hususta ki son noktayı kırk yıl olarak belirlemiştir ki, işte bu, insan için, hem şer'an hem de tıbben uygun olan kemâlin gerçekleştiği yaştır. Çünkü bu vakitte, tabii kuvvetlerin fiilleri bir nebze diner ve hayvanî

kuvvetlerin fiilleri de son noktaya ulaşır; manevî kuvvetlerin fiilleri, kuvvetlenmeye ve kemâle ermeye başlar.

Bu ön bilgileri iyice kavradığına göre, insanın delikanlılık **(eşüddehu)** çağına erişmesinin bir şey; kırk yaşına erişmesinin ise başka bir şey olduğu böylece senin tarafından anlaşılmış olur. Çünkü insanın, delikanlılık yaşına erişmesi, onun, büyüyüp gelişme çağının sonuna ulaşması; kırk yaşına ulaşması ise, onun, gençlik süresinin sonuna ulaşması demektir. İşte bu vakitten itibaren, tabii ve hayvanî kuvvetler, noksanlaşmaya; aklî ve insanî (nutkî) kuvvetler kemâle doğru yol alır. Ki, bu, rûhun bedenden başka bir şey olduğunun delillerinden birisidir. Çünkü kırk yaşına varıldığında, beden noksanlaşmaya; rûh ise kemâle ermeye başlar.. Binâenaleyh, şâyet rûh, bedenin aynı (bizzat kendisi) olmuş olsaydı, tek bir özellik (mevsûf) için, aynı anda kemâl ve noksanlaşma gibi iki sıfat tahakkuk etmiş olurdu ki, bu imkânsızdır, olamaz. Bizim bildirdiğimiz ve özetlediğimiz bu husus, Kur'ân'ın ifadesinde, sarîh biçimde yer almıştır. Çünkü biz, kırk yaşına varıldığında, tabii ve hayvanî kuvvetler sebebiyle meydana gelen kemâlatların sona erdiğini; aklî ve ruhî kuvvetler sebebiyle meydana gelen kemâlatların da mükemmelleşmeye başladığını beyan etmiştik ki bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihâyet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbî hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi bana ilhâm et (kolaylaştır)"* âyetidir. Binâenaleyh bu, insanın, kulluk âlemine yönelmesinin, Allah'a itaatle meşgul olmasının, (tam anlamıyla), işte bu vakitten itibaren başladığına delâlet eder ki, bu da, nefsanî, aklî ve nutkî (ruhî) kuvvetlerin, işte bu vakitten itibaren olgunlaşmaya başladıkları hususunda açık bir ifadedir. Bu kerim kitabında, işte böylesine kıymetli ve nazik sırları bırakan zât-ı ecelli takdis ve tenzih ederiz.

Nübüvvet Yaşı

Müfessirler, bütün peygamberlerin, ancak kırk yaşından sonra peygamber olduklarını söylemişlerdir. Ben derim ki, onların ileri sürdüğü bu husus, **Hz. İsa** (a.s)'dan dolayı bir müşkillik arz eder. Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'yı ta ömrünün başında nebî kılmıştır. Ancak ne var ki, bu hususta şöyle denilmesi gerekir: Peygamberlere vahiy, genel olarak kırk yaşından sonra gelmiştir. Bu husus, Peygamberimiz (s.a.s) hakkında da böyledir.. Rivâyet olunduğuna göre **Ömer İbnü'l-Abdilaziz,** kırk yaşına varınca, *"Ey Allah'ım, bana, senin nimetlerine şükretmemi ilham et..."* demiştir. Yine

rivâyet olunduğuna göre, **Cebrail** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve şöyle demiştir:: يُؤْمَرُ الْحَافِظَانِ اَنِ ارْفَقَا بِعَبْدِي مِنْ حِدَاثَةِ سِنِّهِ حَتَّى اِذَا بَلَغَ الْاَرْبَعِينَ قِيلَ اِحْفَظَا وَحَقِّقَا *"Koruyucu iki meleğe, "Kuluma, ömrünün başlangıcından itibaren arkadaşlık edin (ve yumuşak davranın)"* emri verilir. Kul kırk yaşına basınca da, (o iki meleğe) *"Kulumu koruyun ve bu işi gerçekleştirin"* denilir."[4] Bu hadisi rivâyet eden zât, bu hadisi zikrederken, sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. Bu hadisi **Kâdî,** tefsirinde rivâyet etmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* 40 Yaşına Kadar Gözetme**

Bil ki, âyetteki, *"Nihâyet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman"* ifadesi, insanın, işte bu zamana yakın bir noktaya kadar, ana-babasının görüp gözetmesine muhtaç gibi olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira akıl âdeta noksan gibidir. Binâenaleyh, o insan için, faydasına olanların gözetilmesi, belâların da savuşturulması hususunda ebeveyninin gözetimine mutlaka ihtiyaç vardır. Bu âyette, ebeveynin, çocuk üzerindeki nimetlerinin, o çocuk varlık âlemine girdikten sonra, uzun müddete kadar devam ettiğine dair bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu da, ebeveynin nimetlerine, kişinin hakkıyla mukabelede bulunmasının imkânsız olduğuna; sadece bu hususu karşılamak için, duâ ve zikr-i cemil ile yetinebileceğine delâlet etmektedir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nüzûl Sebebi: Hz. Ebû Bekir**

Vâhidî, İbn Abbas'tan ve pek çok kimse de, önceki ve sonraki müfessirlerden bu âyetin, **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a) hakkında nazil olduğunu naklederek şöyle demişlerdir:

"Bunun delili, Allahu Teâlâ'nın, bu âyette hamilelik ile sütten kesilme müddetinin, bu hususlarda insanların farklılık arz etmeleri sebebiyle, bazen daha az, bazen de daha fazla olabilecek belli bir miktar ile sınırlamasıdır. Binâenaleyh, bu sınırlamanın, o kimsenin durumunu dile getirme olduğunun söylenebilmesi için, bu ifadeden tek bir şahsın kastedilmiş olması gerekir. Binâenaleyh, hamilelik süresi ile sütten kesilme süresi bu kadar olan şahsın, **Ebû Bekir** olması mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu insanın vasfı hakkında, *"Nihâyet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman, şöyle der: "Ya Rabbî, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi ... bana ilham et"* dediğini nakletmiştir. Her insanın, bu sözü söylemediği malumdur.

4 Benzeri hadis için bkz. Müsned, 2/89.

Binâenaleyh, bu âyetten, bu sözü söyleyen belli bir kimsenin kastedilmiş olması gerekir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a), bu sözü, bu yaşa yakın bir zamanda söylemiştir. Çünkü **Hz. Ebû Bekir,** Hz. Peygamber (s.a.s)'den iki küsur yaş daha küçüktür. Hz. Peygamber (s.a.s) kırk yaşında peygamber olmuştur. **Hz. Ebû Bekir** de, kırka yakın bir yaştaydı. Dolayısıyla **Hz. Ebû Bekir,** Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik ve ona iman etmiştir. Bu anlattığımızla, bu âyetlerin, kendilerinden **Hz. Ebû Bekir**'in kastedilmesinin uygun ve elverişli oldukları sabit olmuş olur. Böyle bir uygunluk sabit olunca da, biz diyoruz ki: Biz, bu âyetten kastedilenin **Hz. Ebû Bekir** olduğunu iddia ediyoruz. Bu iddianın delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetin sonundaki أُولٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِى اَصْحَابِ الْجَنَّةِ *"İşte bunlar -ki cennet yârânı içindedirler- işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günahlarını bağışlayacağımız kimselerdir"* ifadesidir ki bu, bu âyetten kastedilenin, insanların en üstünü olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah'ın, amellerinin güzelini kabul edip, günahlarını bağışladığı kimsenin, insanların üstünlerinden ve ulularından olması gerekir. Ümmet, Allah'ın Resûlü'nden sonra insanların en üstününün, ya **Hz. Ebû Bekir,** ya da **Hz. Ali** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu âyetten **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'in kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu âyet ancak, bu sözleri, delikanlılık çağına vardığında ve kırk yaşına yaklaştığında söyleyen kimseye uygun düşer. Halbuki, **Ali İbn Ebî Talib** böyle değildir. Çünkü o, çocukluk süresine yakın bir zamanda iman etmiştir. O halde, bu âyetten kastedilenin **Hz. Ebû Bekir** olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **"اَوْزِعْنِى"nin Manası**

İbn Abbas, âyetteki "اَوْزِعْنِى" kelimesinin manasının, *"Bana ... ilhâm et"* olduğunu söylerken, "**Sıhah**" sahibi de şöyle demiştir: "Onu ona teşvik ettim; o da ona teşvik olundu" manasında olmak üzere, "اَوْزَعْتُهُ بِالشَّىْءِ" deyimi kullanılır. Yine Arapçada, "Allah'tan kendisine şükretmemi ilhâm etmesini istedim de, o da bunu bana ilham etti" anlamında, "فَاسْتَوْزَعْتُ اللهَ شُكْرَهُ فَاَوْزَعَنِى" denilir.

BEŞİNCİ MESELE: **Üç Dilek**

Bil ki Allahu Teâlâ, bu duâyı yapan kimsenin, kendisinden şu üç talepte bulunduğunu nakletmiştir.

Birinci talebi, Allah'ın, kendisini nimetlerine şükretmeye muvaffak kılması. **İkinci talep,** Allah'ın, kendisini, Allah katında makbûl taatleri yapmaya muvaffak kılması.. **Üçüncüsü** de, Allah'ın, kendisi için, onun soyunu sopunu salâh ehli, yani iyi ve güzel kılması... Bu üç şeyin, Kur'ân'da getirildiği biçimde sıralanması hususunda şu iki sebep söz konusudur:

Mutluluk Vesileleri

Birinci sebep: Biz, mutluluk derecelerinin üç olduğunu; bunların en mükemmelinin, rûhanî olanları olduğunu; ortasının, bedenî; en düşüğünün de, bu ikisinin dışında kalanlar olduğunu beyan etmiştik. Ruhanî mutluluklar, kalbin, Allah'ın nimetleri ve lütuflarına şükretmekle meşgul olması; bedenî mutluluklar, bedenin, Allah'a itaat ve hizmetle iştigal etmesi ve haricî yani bu ikisinin dışında kalan mutluluklar ise, çoluk-çocuğun sağladığı mutluluktur. Bu manadaki dereceler, işte bu üç kısımla sınırlı olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, işte bunları bu şekilde sıralamıştır.

1- Şükre Muvaffakiyet

Bu tertibin **ikinci sebebi** de şudur: Allahu Teâlâ (bu âyette), şükretme ifadesini, amelden önce getirmiştir. Çünkü şükür, kalbin; amel ise, uzuvların işidir. Kalbin işi, uzuvların amelinden daha kıymetlidir. Hem, zâhir amellerin maksadı da, yine kalbin halleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Beni hatırlamak ve anmak için dosdoğru namaz kıl.."* (Tâhâ, 14) buyurmuş, namazın zikri sağladığından dolayı matlûb ve makbûl olduğunu beyan buyurmuştur. Böylece, kalbin amellerinin, dış organların yapmış olduğu amellerden daha kıymetli olduğu anlaşılır. Kıymetli olanın ise, önce zikredilmesi gerekir.

Ayrıca, şükretmekle meşgul olmak, geçmiş nimetlerin haklarını yerine getirmekle meşgul olmak demektir. Zâhirî taatler ile meşgul olmak ise, gelecekteki nimetlerin elde edilmesiyle meşgul olmak demektir. Halbuki, geçmiş hakların kaza edilip yerine getirilmesi, borcun kazası, ödenmesi gibidir. İlerdeki menfaatleri elde etmeyi istemek ise, fazlalığı, daha çoğunu talep etmektir. Borcun ifâsının, diğer işlerden önce geldiği ise, malumdur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak şükretme işini diğer taatlarden önce zikretmiştir. Yine Cenâb-ı Allah bu âyette, "şükre muvaffak kılma" talebiyle, "taate muvaffak kılma" talebini, çoluk-çocuğunu, hürriyetini ıslâh etme arzusundan önce getirmiştir. Çünkü, ilk iki talep, Allah'ın emrini ululama ve ta'zim etmekle meşgul olmadır. Üçüncü talep ise, Allah'ın mahlûkatına

şefkat gösterme ile meşgul olmadır. Allah'ın emirlerinin ta'zim edilmesinin, mahlûkata şefkat duymaktan önce gelmesinin gerekli olduğu ise, herkesçe malumdur.

ALTINCI MESELE

Âlimlerimiz şöyle demiştir: Burada geçen kul, Allah'tan, nimetlerine mukabil kendisine şükretmeyi ilham etmesini talep etmiştir. Ki, bu da, taat ve amellere dair ve varsa her şeyin, ancak Allah'ın yardım ve desteği ile olabileceğine delâlet eder. Kul şâyet, fiilleri hususunda müstakil ve hür olsaydı, böyle bir talep abes olurdu. Ayrıca müfessirler âyetteki *"... hem beni, ... nimetlendirdiğin için şükretmemi ilham et.. "* ifadesinden, iman nimetinin kastedildiğini, yahut da, iman nimetinin de bu nimetin içine dahil olduğunu.." ileri sürerek şöyle demişlerdir: Bunun delili, *"Bizi, doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.."* (Fatiha, 6-7) âyetidir. Çünkü, *"Kendilerine nimet verdiklerinin yolu"* cümlesiyle, iman nimeti kastedilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Kul, Allah'a, iman nimetinden dolayı şükretmektedir. Binâenaleyh, iman, Allah'tan değil de kuldan olmuş olsaydı bu, başkasının fiiline karşı değil, Allah'ın fiiline bir şükür olmuş olurdu. Halbuki bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"... yapmadıkları ile de övülmelerini arzu ederler.."* (Âl-i İmrân, 188) âyetinden dolayı çirkindir.

İmdi eğer "Farz edelim ki kul, Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlerden dolayı Allah'a şükredecek; bu tamam.. Binâenaleyh, daha nasıl kul, ana-babasına verilen nimetlerden dolayı şükredecek?! Kula düşen, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere mukabil, Allah'a şükretmesidir.." denilirse, biz deriz ki: Allah'tan kulun ana-babasına gelen her nimetten o kula da onun eseri ulaşır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her iki durumda da kula, Rabbine teşekkür etmeyi tavsiye edip emretmiştir.

2- Amel-i Sâlih

Bu duâda ele alınan **taleplerden ikincisi** de, Cenâb-ı Hakk'ın, kulunu, kendisinin hoşuna giden amelleri yapmaya muvaffak kılmasını istemektir. Bil ki, insanın, iyi güzel ve sâlih olduğuna inandığı şey, ikiye ayrılır:

a) Hem kendince, hem de Allah katında güzel olan..

b) Kendince sâlih, ancak Allah katında güzel olmayan.. Binâenaleyh kul, "sâlih" olanı, kendi zannınca bu iki kısma ayırınca, Allah'tan hem kendince hem de Allah katında "sâlih" olan amelleri yapmaya muvaffak kılmasını talep etmiştir.

3- Neslin Salahı

Bu âyette ele alınan **taleplerden üçüncüsü** de, kulun, Cenâb-ı Hakk'tan, nesline salâhı vermesini talep etmesidir. Çünkü bu da, Allah'ın, bir babaya lütfettiği nimetlerin en yücelerindendir. Nitekim **İbrahim** (a.s) de, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut.."* (İbrahim, 35) demişti. Buna göre şâyet, "فِى ذُرِّيَّتِى" ifadesindeki "**fî**" harf-i cerri hangi anlamda getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kelâmın takdiri, "Benim için salâhı, neslimin içine sok da, bunu onlara bağışla..." şeklindedir.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu duâ edenin işte bu üç talepte bulunduğunu nakledince, bundan sonra o kimsenin, اِنِّى تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنِّى مِنَ الْمُسْلِمِينَ *"Şüphesiz ben sana döndüm. Şüphesiz ben teslim olanlardanım.."* dediğini belirtmiştir ki, bundan maksat da, duânın, ancak bir tevbesi ve kişinin Müslüman olması halinde geçerli olacağını belirtmektir. Böylece bu kimsenin âdeta, "Ben, bu duâya ancak, sana, küfür ve her türlü kötülükten tevbe edip dönmemden; İslâm'a girmemden; senin emrine ve kazana inkıyât etmemden sonra yöneldim" dediği ortaya çıkmaktadır.

Bil ki, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** hakkında nazil olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: **Ebû Bekir**'in ana-babası da Müslüman idi. Sahabe ve muhacirûn arasında, **Hz. Ebû Bekir**'den başka, ana-babasının birden Müslüman olduğu görülmemiştir. **Ebû Bekir**'in babası, **Ebû Kuhâfe Osman İbn Amr**; annesi de, **Ümmü'l-Hayr bintu Sahr İbn Amr**'dır. Âyetteki, وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ *"ve razı olacağın iyi amel yapmayı..."* cümlesine gelince, **İbn Abbas,** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, **Hz. Ebû Bekir**'in duâsına icâbet etmiş, böylece **Ebû Bekir** de, Allah yolunda işkenceye maruz kalan dokuz köleyi azâd etmiştir. **Bilâl** ve **Âmir İbn Fuheyre,** bunlardandır. Allah, **Hz. Ebû Bekir**'in her yaptığı iyi ve güzel şey hususunda ona destek vermiş, yardım etmiştir.

Nesli Islah

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِى *"Soyum-sopum hakkında da benim için, salah nasib et.."* ifadesine gelince, yine **İbn Abbas** bu hususta da şöyle der: "**Ebû Bekir**'in, erkek-dişi ne kadar çocuğu varsa, hepsi iman etmiştir. Yine, **Ebû Bekir** müstesnâ, sahâbeden, ana-babasının ve oğlan-kız bütün çocuklarının Müslüman olması, başka hiç kimseye nasip olmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اُولٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ *"Onlara, yani bu sözü söyleyenlere gelince, onlardan (...) kabul edeceğiz.."* buyurmuştur. Âyetteki bu fiil, meçhul olarak, yâ'nın dammesiyle يُتَقَبَّلُ *"kabul olunacak"* şeklinde

okunduğu gibi, fethalı nûn ile "نَتَقَبَّلُ" şeklinde de okunmuştur. Aynı şey, daha sonra gelen "نَتَجَاوَزُ" fiili için de söz konusudur. Bu iki okuyuşa göre, mana yine aynıdır. Çünkü fiil, her ne kadar meçhul olsa dahi, bu fiilin, Allah'a ait bir iş olduğu malûm olup, bu tıpkı يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ *"Daha önce geçmiş olan günahları bağışlanır.."* (Enfâl, 38) âyeti gibidir. Böylece Allahu Teâlâ, *"İşte bunlar, işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz (..)"* ifadesiyle, bu duâ ile duâ edenlerden, kendisinin zikrini öne alan ve bahsi geçen bu yola giren herkesten (sâlih amelini) kabul edeceğini beyan buyurmuştur. Allah'ın, o kimsenin "sâlih amelini kabul etmesi" ise, o kimseye bu ameline mukabil mükâfat vermesi demektir.

İmdi eğer, "Allah, daha güzelini ve aşağısını da kabul ederken, niçin, "onların yaptıklarının en güzeli"ni buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Âyetteki, *"en güzel"* ifadesi ile, "güzel" manası kastedilmiş olup, tıpkı, *"Rabbinizden size indirilen şeyin en güzeline, yani indirilen güzel şeye tabi olun"* (Zümer, 55) âyetinde olduğu gibidir. Yine bu tıpkı, "**Mervan**'ın iki oğlunun âdil olanı..." manasında, **Nâkıs** ve **Esecc, Mervan**'ın oğullarının en âdilleridirler" denilmesi gibidir.

2) "Güzel amel", "kendisine ne sevap, ne de ikab taalluk etmeyen mubah şey" manasına olup, "ahsen" (en güzel)" ise böyle olmayandır, mendup ve farz olan her şeydir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ *"Günahlarından vazgeçeceğimiz (kimselerdir)"* buyurmuştur. Bu "Allah, bu kimselerin taatlerini kabul eder ve günahlarını bağışlar" demektir. Allahu Teâlâ daha sonra, *"Cennetlikler içinde"* buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bunun manası, tıpkı senin, "Kendilerine ikram ettikleri içinde bana da ikram etti, beni de onlardan saydı" manasında, "Emir, ashabından iki yüz kişi arasında bana da ikramda bulundu" demen gibi olup, "Cennetlikler içinde olanlar ve onlardan sayılanlar" manasında olmak üzere, bu ifade "hâl" olarak mahallen mansubdur. Âyetteki, "وَعْدَ الصِّدْقِ" ifadesi mef'ûl-ü mutlaktır. Çünkü âyetteki, "kabul edeceğiz" ve "geçeceğiz" fiilleri, Allah tarafından, o kimselerin amellerini kabul edeceği ve günahlarını bağışlayacağı hususunda bir "va'd" olup, bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın, sıfatları böyle olanlara, işte böyle muamele edeceğini beyân etmektir ki bu, Allah tarafından olan bir

vaaddir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, bu vaadinin doğru olduğunu ve bunda hiçbir şüphe olmadığını beyân buyurmuştur.

وَالَّذِى قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَآ اَتَعِدَانِنِىٓ اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِى وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِىٓ اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

"Ana ve babasına: "Öf size, benden önce nice nice nesiller gelip-geçtiği halde, beni (tekrar dirilip kabrimden) çıkarılacağımla mı tehdit ediyorsunuz?" diyen yok mu? Anası ve babası Allah'a yalvarırlar, (ona), "Yazık sana, imân et! Allah'ın va'di şüphesiz haktır" derler. (O ise), "Bu, evvelkilerin masallarından başkası değildir" der. İşte bunlar, cinlerden ve insanlardan, ondan evvel gelip-geçmiş ümmetler arasında, üzerlerine (azap) sözü hak olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar, hüsrana uğramış olanlardır. Herkesin, yaptıklarına göre bir derecesi vardır. (Bu), onlara hiçbir haksızlık edilmeksizin, amellerinin (karşılığı) tamamen ödensin diyedir. Kâfirlere, cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün denilir ki: "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz. Bunlarla sefa sürdünüz. İşte yeryüzünde haksız yere kibirlenmekte ve fısk-u fücûra sapmakta olmanıza mukabil, bugün horluk azabıyla cezalandırılacaksınız"
(Ahkaf, 17-20).

Bil ki Allahu Teâlâ önceki âyette, ebeveynine itaatkâr çocuğu anlatınca, bu âyette de, ebeveynine âsî olan çocuğu tavsif ederek, *"Ana ve babasına "öf size ..." diyen yok mu?"* buyurmuştur.

Nüzûl Sebebi

Bu âyet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu âyet, **Abdurrahman b. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: **Abdurrahman**'ın ebeveyni onu İslâm'a davet etmişler ama o diretmiş ve "üff size!" demişti. Bu görüştekiler, görüşlerinin doğruluğuna da şu şekilde delil getirmişlerdir: **Muaviye,** halkın, oğlu **Yezid**'e biat etmelerini temin konusunda **Mervan**'a mektup yazınca **Abdurrahman b. Ebî Bekir**: "Siz **Herakliyus** (Bizans) sistemini yerleştirmek istiyorsunuz. Ne o, siz çocuklarınız lehine biat mı istiyorsunuz?" demişti. Bunun üzerine **Mervan,** "Ey insanlar, **Abdurrahman,** Allahu Teâlâ'nın, hakkında, *"Ana ve babasına, "öf size..."* diyen kimse"dir*"* dedi.

b) Âyetin bu ifadesiyle belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine bu özellikte ve karakterde olan herkes kastedilmiştir. Bu da, ana-babası tarafından hak dine çağrılıp da bu hususta direten ve hakkı kabul etmeyen herkestir. İşte bizce doğru olan, bu görüştür. Bunun delilleri şunlardır:

1) Allahu Teâlâ, ebeveynine, "öf size, beni tehdit mi ediyorsunuz?" diyen bu kimseyi, *"İşte bunlar, cinlerden ve insanlardan, ondan evvel gelip-geçmiş ümmetler arasında, üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir"* buyurarak tavsif etmiştir. Halbuki **Abdurrahman** (r.a)'ın, imân edip, iyi bir Müslüman olup, Müslümanların ileri gelenlerinden olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh âyeti bu manaya hamletmek yanlış olur. Eğer onlar, "Rivâyet olunduğuna göre, ebeveyni onu İslâm'a çağırıp, ona, ölümden sonra dirilişin olacağını söylediklerinde, o, "Beni, kabrimden çıkarılacağımla, yani öldükten sonra dirileceğim ile mi tehdit ediyorsunuz? Benden önce nice ümmetler gelip geçmiş. Onlardan hiçbirisinin öldükten sonra dirildiklerini görmedim. **Abdullah b. Ced'ân,** falanca, falanca hani nerededir?" demiştir" derlerse, biz deriz ki: "Sen bunu iyice anladığına göre, şimdi diyoruz ki, *"İşte bunlar, ... üzerlerine (azap) sözü hak olmuş kimselerdir"* ifadesinden kastedilenler, **Abdurrahman**'ın bahsettiği ve kendisinden önce ölmüş olanlar, o müşriklerdir. İşte haklarında artık azap hükmü hak olmuş olanlar bunlardır. Velhasıl, *"işte bunlar"* ifadesi, *"benden evvel nice nice nesiller gelip-geçti"* ifadesiyle kastedilenlere işaret olup, yoksa ana-babasına *"öf size"* diyen ifadesiyle kastedilene işaret değildir. Bu, **Kelbî**'nin diğer görüşte olanlara karşı ileri sürdüğü bir husus olup, güzel bir izahtır.

2) O görüşün yanlış olduğu hususundaki ikinci bir izah da şöyledir: Rivâyet olunduğuna göre **Mervan, Abdurrahman b. Ebû Bekir** hakkında böyle söyleyince, **Hz. Âişe** (r.a) bunu duyup kızdı ve "Vallahi bu âyetin maksadı o değildir. Fakat Allah, sen babanın sulbünde iken babana lanet etmiştir" dedi.

3) En güçlü bir izah olarak şu söylenebilir: Allahu Teâlâ bir önceki âyette, ana-babasına itaatkâr çocuğu nitelemiş, bu âyette ise ebeveynine isyankâr çocuğa yer vermiş ve bu çocuğun vasıflarından olmak üzere, isyanda, ebeveyninin kendisini hak dine, yani kıyâmet ve dirilişe imana davet ettiğinde inkârda direttiğini, tekebbür ettiğini ve inkârı ile ilgili önemsiz ve tutarsız birtakım şüphelere ve kelimelere tutunduğunu belirtmiştir. Durum böyle olunca, âyetin bu ifadesiyle, bahsedilen sıfat ve özellikleri taşıyan her çocuk kastedilmiş olur. Dolayısıyla mutlak olan bir lafzı, belli bir şahısla kayıtlamaya gerek kalmaz.

Kıraat Farkları

Keşşâf sahibi şöyle der: Âyetteki, "**üff**" kelimesi, tenvinsiz olarak, fetha ve kesre ile "**üffe**" ve "**üffi**" şekillerinde; tenvinli olarak üç hareke ile, "**üffen**", "**üffin**" ve "**üffün**" şekillerinde okunan bir kelime olup, tıpkı, birisi "حَسْ" dediğinde, bir ağrı-sızı duyduğu anlaşıldığı gibi, insan "**üff**" dediğinde de, canının sıkıldığı anlaşılan bir sestir.

Âyetteki "لَكُمَا" kelimesindeki lâm, beyân için getirilmiş olup, manası, "Bu uflama, sırf sizden dolayıdır, başkasından dolayı değildir" şeklindedir.

Âyetteki, "اَتَعِدَانِنِى" ifadesi, böyle iki nûn ile okunduğu gibi, tek nûn ile, "اَتَعِدَانِى" şeklinde ve idğâm ile "اَتَعِدَانِّى" şeklinde de okunmuştur. Kimileri de bunu, nûn'un fethasıyla, "اَتَعِدَانَّنِى"şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşa göre sanki bu okuyuşu, iki nûn'un, iki kesresinin ve yâ harfinin bir araya gelmelerini ağır görmüş de böylece, nûn'ları birbirine idğâm edip, böylece de onları bire indiren kıraatin bir tahfif (hafifletme) arayışı gibi, bir kolaylık aramış ve böylece birinci nûn'u fetha okumuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra onun اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِى *"(O) "Benden evvel nice nice nesiller gelip-geçtiği halde,* yani onlardan hiçbiri diriltilmemişken, *beni (tekrar diriltip yerden) çıkarılacağımla mı tehdit ediyorsunuz?"* sözünü nakletmiştir. Daha sonra da, وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللهَ *"O ikisi Allah'a yalvarırlar, yani, ona ebeveyni Allah'tan yardım dilerler"* buyurmuştur. Eğer

"Normalde, "بِاللهِ" denilmeliydi?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu, "Onlar, oğullarının küfründen ve inkârından ötürü Allah'a sığınırlar" demek olup, harf-i cerr hazfedildiği için, fiil, mef'ûle vasıtasız teaddî etmiştir.

b) Burada bâ harf-i cerri hazfedilmiştir. Çünkü buradaki "**istigâse**" ile, müfessirlerin de bunu, "Allah'a o ikisi dua ederler" manasına hamletmeleri gibi, "dua etmek, yalvarmak" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu fiil ile "duâ" manası kastedilince, harf-i cerr hazfedilmiştir. Çünkü "duâ etme" fiili, bâ harf-i cerrini gerektirmez.

Âyetteki, وَيْلَكَ *"Yazık sana"* ifadesi, "Bu ana-baba oğullarına, "Yazık sana" dediler" takdirinde olup, "اٰمِنْ" ifadesi de, "Dirilişe inan" manasındadır. Binâenaleyh, "**veyleke**" kelimesi, oğulları aleyhine bir beddua olup, bununla, onun gerçekte helâk olması değil de, imana karşı bir teşvik kastedilmiştir.

Daha sonra "اِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ" yani *"öldükten sonra diriliş ile ilgili ilâhi vaad haktır, gerçektir"* buyurulmuştur. Bunun üzerine o oğulları, onlara, "öldükten sonra dirilme hakkındaki bu söz ve inanmamı istediğiniz bu şeyler, değersiz şeylerdir ve evvelkilerin masalları, uydurmalarıdır" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, اُولٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ *"İşte bunlar, üzerlerine (azap) sözü hak olmuş kimselerdir"* buyurmuştur, yani bunlar, haklarında azap hükmü verilmiş olan kimselerdir. Bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu âyetle, **Abdurrahman b. Ebû Bekir**'in kastedildiğini söyleyenler, âyetin bu ifadesiyle de ondan önce gelip-geçen ümmetlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

2) Bu âyetle, **Abdurrahman b. Ebû Bekir**'in değil, aksine bu özellik ve karakterdeki her çocuğun kastedildiğini söyleyenler, bu tehdidin de işte böyle olanlara âit olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadedeki, فِى اُمَمٍ *"gelmiş-geçmiş ümmetler arasında"* ifadesi, bir önceki âyetteki, "فِى اَصْحَابِ الْجَنَّةِ" ifadesi gibi olup, biz bu ikinci ifadenin, Arapların, "İkram ettikleri arasında, bana da ikram etti" manasındaki, "Emir, ashabı arasında bana da ikrâm etti" ifadesi gibi olduğunu söylemiştik.

Cenâb-ı Hak, daha sonra, إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ *"Çünkü bunlar hüsrana uğramış olanlardır"* buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki, elif-nûn maddesi, "Allah'ın vaadinin hak olduğuna ve bunların hüsrana uğramış kimseler olduklarına inandı" manasında, fetha ile "أَنَّهُمْ" şeklinde de okunmuştur.

İşe Göre Derece

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا *"Herkesin, yaptıklarına göre bir derecesi vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Allahu Teâlâ, önce ana-babasına itaat eden çocuktan daha sonra da âsî olan çocuktan bahsetmiştir. O halde âyetin bu ifadesi sadece mü'minlere mahsustur. Çünkü ana-babasına itaatkâr mü'min için, bu konuda, farklı dereceler ve mertebeler söz konusudur.

b) Âyetin bu ifadesi, her iki grubu da içine alıp, bu kısımlardan her biri için, iman-küfür ve taat-mâsiyet hususlarında dereceler vardır" manasındadır.

İmdi eğer, "Hadislerde cennetlikler hakkında "derece", cehennemlikler hakkında da "dereke" ifadeleri kullanıldığı halde, âyetteki bu "derece" cehennemlikler hakkında nasıl kullanılmış olabilir?" denilirse, biz buna birkaç şekilde cevap veririz:

1) Bu, "tağlîb" yoluyla (daha çok olanı esas alarak) söylenmiş bir ifadedir.

2) **İbn Zeyd** şöyle der: "Cennetliklerin dereceleri yukarı doğrudur, cehennemliklerin dereceleri de aşağı doğrudur."

3) Âyetteki, *"dereceler"* ile, artan ve yükselen mertebeler kastedilmiştir. Cennetliklerin derecelerinin artıp yükselmesi, hayırlar ve taatler hususundadır, cehennemliklerin derecelerinin artışı ise, günah ve kötülükler hususundadır.

Cenâb-ı Hak sonra وَلِيُوَفِّيَهُمْ *"tamamen ödensin diye..."* buyurmuştur. Bu ifade, nûn ile وَلِنُوَفِّيَهُمْ "ödeyelim diye" şeklinde de okunmuş olup, bu, sözden anlaşıldığı için, illet olduğu şey hazfedilmiş bir ta'lildir. Buna göre sanki, "Allah, onların amellerinin tam karşılığını vermesi; haklarına zulmetmemesi için, amellerinin karşılığını işlerine göre belirlemiş, böylece mükâfatı derecelendirmiş, ikâbı da derecelendirmiş" denilmek istenmiştir.

Allahu Teâlâ, herkese hak ettiğini vereceğini bildirince, söze, cehennemliklerin hallerini bildirerek başlayıp, وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ *"Kâfirlere,*

cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün..." buyurmuştur. Bu ifadenin, "kâfirlerin cehenneme girecekleri gün.." manasında olduğu söylendiği gibi, "Cehennemin dehşetini görsünler diye, cehennem onlara gösterildiği gün..." manasında olduğu da söylenmiştir.

Zevki Dünyada Tüketme

Cenâb-ı Hak, اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا *"(Denilecek ki) "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz"* buyurmuştur. **İbn Kesir,** bunu istifham hemzesi ile ve med ile, "آَذْهَبْتُمْ" şeklinde okurken; **İbn Âmir** iki hemze ile ve medsiz olarak, "أَأَذْهَبْتُمْ" şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise haber lafzı ile mazî sâgasıyla "أَذْهَبْتُمْ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Siz, sizin için takdir edilen zevkleri ve rahatlıkları, dünyada iken tastamam yaşayıp bitirdiniz. Artık sizin için, nasibinizi böylece tastamam bitirdikten sonra, geriye hiçbir şey kalmamıştır" şeklindedir. **Hz. Ömer** (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İsteseydim, sizin en iyi, en temiz yiyip içeniniz, en güzel giyineniz olurdum. Fakat bana nasip olan güzelliklerin, geriye (ahirete) bırakılmasını istedim." Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbiselerini, bez yamalık bulamayıp, deri parçalarıyla yamalarlarken ehl-i suffe'nin yanına girdiğinde, اَتَهُمُ الْيَوْمَ خَيْرٌ اَمْ يَوْمَ بَعْدُوا اَحَدُكُمْ فِى خُلَّةٌ وَيَرُوحُ فِى اُخْرَى وَيُغْدِى عَلَيْهِ بِجَفْنَةٍ وَيُرَاحُ عَلَيْهِ بِاُخْرَى وَيَسْتُرُ بَيْتَهُ كَمَا تُسْتَرُ الْكَعْبَةُ قَالَ نَحْنُ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ قَالَ بَلْ اَنْتُمُ الْيَوْمَ خَيْرٌ *"Bugün mü daha iyisiniz, yoksa sizden birinizin (her birinizin) sabah bir elbise, akşam bir başka elbise giyeceği gün mü? Yine sabah ayrı bir yemek, akşam ayrı bir yemek yediği ve evinin, tıpkı Kâbe'nin örtündüğü gibi örtüp döşeyeceğiniz gün mü?" dedi. Ehl-i suffe, "O gün biz daha iyi oluruz" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, hayır bugün daha iyisiniz" buyurdu."*[5] Bu hadisi **Keşşâf sahibi** nakletmiştir.

Vahidî şöyle der: "Sâlih kimseler, mükâfatlarının ahirette daha ileri ve mükemmel olmasını umarak, dünyada geçim darlığını ve zühdü tercih etmişlerdir. Fakat bu âyet, nimetlerden istifade etmenin yasak olduğuna delâlet etmez. Çünkü bu âyet kâfirler hakkında gelmiştir. Allahu Teâlâ, kâfirleri, dünyadan istifade edip, Allah'a iman ve taatte bulunmayıp, nimet verene şükretmedikleri için kınamıştır. Ama mü'minler, iman etmiş olması sebebiyle, nimet verenin şükrünü edâ etmiştir. Binâenaleyh dünyada nimetlerden istifade etmesi sebebiyle mü'min kınanmaz. Bunun delili, *"De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetleri ve güzel-hoş şeyleri kim*

5 **Kenzü'l-Ummâl** 3/6226.

haram kılabilir?" (A'râf, 32) âyetidir. Evet, nimetlerden istifade etmekten kaçınmanın, daha evlâ olacağı inkâr edilemez. Çünkü nefis, nimetlerden istifâdeyi alışkanlık haline getirdiğinde, artık onlardan uzak durması ve kendini gemlemesi zorlaşır. Bu durumda da hoş ve güzel şeylerden istifade etme meyli, insanı uygun olmayan şeyleri yapmaya sürükler. Böylece bu, birbirlerini çeken, birbirini yapmaya sevk eden şeyler cinsinden olur. İşte bu sebeple de kul, git gide Allah'tan uzaklaşma haline girer.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ...فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ *"İşte yeryüzünde haksız yere kibirlenmekte ve fısk-u fücur yapmakta olmanıza mukâbil, bugün horluk azabı ile cezalandırılacaksınız"* buyurmuştur. Âyetteki, "**hûn**" horluk-hakirlik (hevân) manasınadır. Nitekim bu kelime "عَذَابَ الْهَوَانِ" şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Hak, bu azabı, şu iki şeye bağlamıştır:

a) Kibirlenme ve büyüklük taslama ki bu, kalbin işlediği bir günahtır.

b) Fısk-u fücur ki bu da, dış organların işlediği günahlardır. Birincisi, ikincisinden önce zikredilmiştir. Çünkü kalbin halleri, önem bakımından, uzuvların amellerinden daha ileridir. Âyetteki "kibirlenme" ile, onların, hak dini kabul etmekten ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e imandan tekebbür edip, uzak durmalarının kastedilmiş olması da mümkündür. Fısk, günahlar ve kötülükler demektir. Âlimlerimiz, kâfirlerin, şeriatin (dinin) akaidi ile mükellef oldukları gibi, fer'î (ahkâmı) ile de mükellef olduklarına bu âyeti delil getirerek, "Allahu Teâlâ, bunların azabını şu iki sebebe bağlamıştır:

a) Küfürleri,

b) Fısk'ları...

Buradaki fısk'ın, küfürden başka olması gerekir. Çünkü atıf, başkalığı gerektirir. Böylece kâfirlerin fâsık (günahkâr) oluşlarının da, haklarında ilâhi cezayı gerektirdiği sabit olur. Fısk ise, emredilenleri yapmamak ve yasaklananları yapmaktan başka bir manası yoktur. Allah en iyi bilendir.

Âd Kavminin Âkıbeti

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖٓ
اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّا اللّٰهَ ۭ اِنِّيْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوْٓا اَجِئْتَنَا
لِتَاْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا ۚ فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ

عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَآ اُرْسِلْتُ بِهٖ وَلٰكِنِّيٓ اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهٖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰيٓ اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَآ اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا وَاَفْـِٔدَةً فَمَآ اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَآ اَبْصَارُهُمْ وَلَآ اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٢٦﴾

"Âd kavminin hemşehrisi olan Hûd'u da an. Nitekim ondan önce de, sonra da nice uyarıcı elçiler gelip geçmiştir. Hani o kavmini, Ahkâf'taki kavmini,"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Gerçekten ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum" diye ikâz etmişti. Dediler ki: "Sen bizi tanrılarımıza tapmaktan döndürmek için mi bize geldin? Öyle ise bizi tehdit etmekte olduğun şeyi, eğer doğru isen haydi getir." (Hûd) dedi ki: "Bunun (ne zaman olacağının) bilgisi ancak Allah nezdindedir. Ben size, gönderildiğim şeyi tebliğ ediyorum. Fakat sizi cahiller gürûhu olarak görüyorum." Artık vakta ki onu, vâdilerine yönelerek gelen bir bulut halinde gördüler. Dediler ki: "Bu, bize yağmur verecek bir buluttur." (Hûd) da, "Hayır, bu çarçabuk gelmesini istediğiniz şeydir, bir rüzgârdır ki onda elem verici bir azap vardır. O, Rabbinin emriyle her şeyi helâk edecektir. İşte onlar, o hale geldiler ki, evlerinden başka bir şey görünmez oldu. İşte günahkârlar gürûhunu biz böyle cezalandırırız. Andolsun ki onlara, size bile vermediğimiz nice imkânlar vermiştik. Onlara kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat ne kulakları, ne gözleri, ne kalpleri onlara hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini bilerek inkâr ediyorlardı. Nihâyet, alay ettikleri şey, çepeçevre onları kuşatıverdi" (Ahkaf, 21-26).

Bil ki Allahu Teâlâ, kendisinin birliğini ve peygamberlik müessesesinin hak olduğunu ispat için çeşitli deliller getirip, Mekkeliler de, dünya lezzetlerine gömülmüş oldukları ve onlar peşinde gezmeleri sebebiyle, bu delillerden yüz çevirip, bunlara iltifat etmeyince, haklarında, *"Kâfirler, cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün denilir ki: "Siz bütün zevklerinizi*

dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz" buyurmuştur. Durum böyle olunca da, Âd kavminin, malca, kudretçe ve makamca Mekkelilerden daha ileri olduklarını, buna rağmen küfürlerinin uğursuzluğu sebebiyle, bu azabın kendilerine musallat kılındığını beyân etmiş ve bu kıssayı, Mekkeliler ibret alıp, elde ettikleri dünyalıklarla aldanmayı bıraksınlar ve dini elde etmeye yönelsinler diye zikretmiştir. İşte bundan ötürü, Allahu Teâlâ bu kıssayı burada anlatmıştır. Bu da, daha önce geçen kısma uygundur. Zira herhangi bir toplumda mevcut olan bir âdeti tenkit ve takbih etmek isteyen kimsenin yapacağı iş darb-ı mesel getirmek ve o âdeti sürdüren kimseyi meseldekine benzer bir âkıbetin beklediğini düşündürmektir.

Ahkâf

Âyetteki, *"Ad'ın hemşehrisi olan Hûd'u ... hatırla"* emri, "Ey Muhammed, kavmin Mekkelilere, **Hûd** (a.s)'dan bahset. Çünkü **Hûd,** kavmini, iman etmezlerse, Allah'ın azabının geleceğini söyleyerek ikaz etmişti" demektir. Âyetteki "بِالْاَحْقَافِ" hakkında **Ebû Ubeyde** şöyle demiştir: "**Hıfk**" kelimesi, uzun, eğri-büğrü kum yığını manasına olup, böyle kum yığınlarına "**mahkûf**" denilir". **Ferrâ** da şöyle demiştir: "**Ahkâf**'ın müfredi "**hıfk**"tır. **Hıfk,** büyük olmayan, kesik-kesik ve eğri-büğrü olan kum yığını demektir." **İbn Abbas** (r.a), "**Ahkâf**'ın, **Umân** ile **Mühre** arasında bir vâdi olduğunu söylemiştir.

"**Nüzür**", inzâr (ikaz) edici manasındaki "**nezîr**" kelimesinin çoğuludur. "مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ" deyimi, "önünde", "مِنْ خَلْفِهِ" deyimi de "arkasında" demektir. Buna göre mana, "**Hûd** (a.s) kavmini uyarmış ve onlara, "Allah'tan başkasına tapmayın, çünkü başınıza, o azabın gelmesinden korkuyorum" demiştir" şeklindedir. Bil ki, **Hûd** (a.s)'dan önce gönderilmiş peygamberler ile, ondan sonra gönderilmiş bütün peygamberler, aynen onun gibi inzârda bulunmuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin, اَجِئْتَنَا لِتَاْفِكَنَا *"Sen, bizi (...) döndürmek için mi geldin?"* dediklerini anlatmıştır. "**İfk**", çevirmek, alıkoymak manasınadır. Nitekim Arapçada, "O, onu görüşünden çevirdi" manasında, "اَفِكَهُ عَنْ رَأْيِهِ" denilir. Bu ifadenin manasının, "Sen bizi çeşitli yalanlarla, ilâhlarımızdan ve onlara ibadet etmekten kaydırmak için mi geldin?" şeklinde olduğu söylenmiştir. فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"O halde şimdi, eğer vaadinde doğru isen,* müşrik olduğumuz için başımıza gelecek diye *bizi tehdit ettiğin o şeyi getir."* İşte bu noktada **Hûd** (a.s), اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللهِ *"Bunun bilgisi*

ancak Allah katındadır" demiştir. **Hûd** (a.s)'un bu sözü, onların, "O halde şimdi, bizi tehdit ettiğin o şeyi getir" şeklindeki sözlerine cevap olmaya elverişli bir sözdür. Çünkü onların bu sözleri, o azabın hemen gelmesini istemektir. İşte bundan dolayı **Hûd** (a.s) onlara, "bu azabın ne zaman olacağı hususundaki bilgi bende değildir. Bunun bilgisi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderilen mesajı size tebliğ ediyorum. Bu da sizi o azaptan sakındırmak, o azap hususunda ikaz etmektir. Fakat o azabın ne zaman olacağı bilgisini Allah bana vahyetmedi. Ne var ki ben sizi, câhil bir toplum olarak görüyorum" dedi. **Hûd** (a.s)'un bu sözü şu manalara gelir:

a) Sizler, peygamberlerin, kendilerine müsaade edilmeyen şeyler hakkında, sorulmak için gönderilmeyip, ancak bir tebliğci olarak gönderildiklerini bilmiyorsunuz.

b) Ben sizi, inkârınızda ve câhilliğinizde ısrarlı olduğunuz için câhil bir toplum olarak görüyorum. Böylece bu aşırı cehâletiniz ve utanmazlığınız sebebiyle, o azabın size ineceği vaktin yakın olduğu zannı bana galiptir.

c) Ben sizi, o azabı istemekte ısrar edenler olmanızdan ötürü, câhil bir toplum olarak görüyorum. Farz edelim ki benim doğru olduğumu anlamadınız. Fakat yalancı olduğum da tarafınızdan kesin olarak bilinmemektedir. Öyleyse, sizin bu azabı, böylesine ısrarla istemeniz, büyük bir cehâlettir.

O Azabın Mahiyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا رَاَوْهُ *"Artık vakta ki onu gördüler..."* buyurmuştur. **Müberred,** buradaki, *"onu"* zamiri hakkında şu iki görüşü ileri sürmüştür:

a) Bu zamir, âyette daha önce bahsi geçmeyen **"ârız"** kelimesiyle açıklanan şeye râcîdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, *"Onun üstünde hiçbir canlı bırakmadı"* (Nahl, 61) buyurmuş, buradaki *"onun"* zamirinin anlattığı "yeryüzü"nü, malum olduğu için zikretmemiştir. Bu âyetteki zamir de aynı şekilde, bulutları anlatmaktadır. Sanki, "onlar o bulutun ârız (peydah) olduğunu görünce..." demektir. Bu, **Zeccâc**'ın tercih ettiği görüştür ki, bu durumda bu, "tefsir şartı üzere olmayan bir izmâr" kabilinden olur.

b) Bu zamirin, "بِمَا تَعِدُنَا" ifadesindeki "مَا"ya râci olması... Buna göre kelamın takdiri, "Onlar tehdit olunageldikleri o şeyin ortaya çıktığını görünce ..." şeklinde olur. **Ebû Zeyd** de, "عَارِضًا" gökyüzünün bir tarafında gözüküp, daha sonra kaybolan, gizli kalan buluttur" demiştir.

"مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ" hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Âd kavmine, günlerce yağmur yağmamıştı. Derken Allah, onlara simsiyah bir bulut gönderdi. Ve bu bulut, o kavme **"el-Muğîs"** adı verilen bir vadiden gözüktü. Onlar onun kendi vadilerinden geldiğini görünce sevindiler ve "Bu, bize yağmur yağdıracak olan **"ârıd"**dır, buluttur" dediler." Denildiğine göre, **Hûd** (a.s) kavmi arasında bulunuyordu. Derken, çok yağmur yağdıracağı zannedilen simsiyah bir bulut çıktı. Onlar, *"Bu, bize yağmur yağdıracak buluttur"* dediler de, bunun üzerine **Hûd** (a.s), *"Hayır, bu, sizin hemen gelmesini istediğiniz o azaptır"* dedi; sonra da onun ne olduğunu beyân etmek üzere, *"Bu, kendisinde elem verici bir azâbın bulunduğu rüzgârdır"* dedi, daha sonra da bu rüzgârı niteleyip tavsif etmek için "تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ" yani, *"İnsan, hayvan ve bitki namına ne varsa,* بِاَمْرِ رَبِّهَا *Rabbinin emriyle imha eder"* buyurdu. Ki bu, "Bu, yıldızların tesirinden ve bir araya gelmelerinden kaynaklanan bir şey değil, tam aksine bu, doğrudan doğruya, size azâp etmek için Allah'ın kudretiyle meydana gelen şeydir" demektir.

Yalnız Binaya Dokunmayan Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ *"İşte onlar,* yani Âd kavmi, *o hale geldiler ki, evlerinden başka bir şey görünmez oldu"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre o rüzgâr, onların çadırlarını kaldırıp, onları havaya yükseltti. Böylece onlar, âdeta birer çekirge gibi gözükür oldular.. Ve yine rivâyet edildiğine göre, bu azâbı ilk gören, onlardan bir kadın oldu. Bu kadın, "Ben, içinde tıpkı ateşin alevleri gibi şeyler bulunan bir rüzgâr gördüm.." dedi. Yine rivâyet olunduğuna göre, onların, bunun elîm bir azap olduğunu anladıkları şeyin ilki, onların, çölde bulunan adamlarının ve hayvanlarının, o rüzgâr sebebiyle gökle yer arasında uçuyor olduklarını görmeleridir... Bunun üzerine onlar da, evlerine girdiler ve kapılarını kapadılar. Derken, o rüzgâr o kapıları, yukarı kaldırdı ve o kimseleri de yere vurup baydı.. Derken, Allahu Teâlâ, onların üzerini kumlarla yığdı. Onlar, bu yığınların altında, inleyerek bir hafta kaldılar. Daha sonra, yine aynı rüzgâr, üzerlerindeki o kum yığınlarını kaldırdı; o insanları da denizlere fırlattı.

Yine rivâyet olunduğuna göre **Hûd** (a.s), o rüzgârın geleceğini anlayınca, hem kendisi hem de mü'minler için, fışkıran bir pınarın yanına bir çizgi

çizdi... Böylece, mü'minler ve **Hûd** (a.s)'a isâbet eden o rüzgâr, yumuşak, rahatlatıcı ve hoş oldu; Âd kavmine isâbet eden rüzgâr ise, onları yerden kaldırıp göklerde uçurarak, yerlere salıyordu... Mu'cizenin eseri, işte, rüzgârın böyle farklı farklı oluşuyla zuhûr etmiştir. Hz. Peygamber (ş.a.s)'in de, şöyle dediği rivâyet edilmiştir. مَا اَمَرَ اللهُ خَازِنَ الرِّيَاحَ اَنْ يُرْسِلَ عَلَى عَادٍ اِلَّا مِثْلَ مِقْدَارِ الْخَاتَمِ *"Allah, rüzgârları idare eden meleğe, Âd kavmi üzerine, bir yüzük kadar, rüzgâr salıvermesini emretmiştir."* Ama, bu kadarı bile, onları tamamıyla helâk etmeye yetmiştir. Bu sözün maksadı, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğunu ortaya koymaktır. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, rüzgâr gördüğünde korkarak, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْأَلُكَ خَيْرَهَا وَخَيْرَ مَا اُرْسِلَتْ بِهِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَمِنْ شَرِّ مَا اُرْسِلَتْ بِهِ *"Ey Allahım, senden, o rüzgârların hayrını ve o rüzgârlarla gönderilen şeyin hayırlısını isterim; o rüzgârların kötülüğünden ve o rüzgârla gönderilen şeyin şerrinden de sana sığınırım."*[6]

İKİNCİ MESELE

Âsım ve **Hamza,** yâ ve yâ'nın dammesi ile "لَا يُرٰى" şeklinde; "مَسَاكِينَ" kelimesinin nûn'unu da dammesi ile, "مَسَاكِنُهُمْ" şeklinde okumuşlardır. Ki **Kisâî,** bu okuyuşa göre, bunun anlamının, "Onların meskenlerinden başka hiçbir şey görülür olmadı" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir** ve **Kisâî,** muhatap sîgasıyla, لَا تَرٰى *"görmezsin..."* şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana, "Ey muhatap, sen ... göremezsin" şeklinde olur. **Âsım'**dan gelen rivâyetlerin birinde **Âsım,** bu ifadeyi, tâ ile "لَا تُرٰى"; nûn'un dammesi ile de, "مَسَاكِنُهُمْ" şeklinde okumuştur ki, bu kıraat, **Hasan el-Basrî'**nin kıraatidir. Buna göre cümlenin anlamı, "Âd kavminin kalıntılarından, meskenlerinden başka hiçbir şey görünür olmadı..." şeklinde olur. Cumhur, bu kıraatin kuvvetli olmadığını söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ *"İşte günahkârlar güruhunu biz böyle cezâlandırırız..."* buyurmuştur ki, bu ifadenin maksadı, Mekke kâfirlerini korkutmaktır. Buna göre şâyet, "Allah, *"Halbuki sen içlerinde iken (habibim), Allah onları imha etmez"* (Enfâl, 33) buyurduğuna göre, daha nasıl böyle bir korkutma mevzubahis olabilir?" denilirse biz deriz ki: O âyet, işin (nübüvvetin) sonuna doğru nazil olmuştur. Binâenaleyh, bu vakitten önce bir korkutma söz konusudur.

6 **Müslim,** İstiska, 15 (2/616).

Daha İmkânlı Olanların İmhası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Mekke kâfirlerini korkutmuş, kuvvet ve beden cihetinden Âd kavminin, kendilerinden daha ileri olduğunu beyân ederek, وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ *"Andolsun ki, onlara, size bile vermediğimiz imkânlardan nice imkânlar vermiştik"* buyurmuştur. **Müberred** şöyle der: "فِيمَا"daki "مَا", "الَّذِى"; "اِنْ مَكَّنَّاكُمْ"deki "اِنْ" (olumsuzluk anlamında olan) "مَا" anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı, "Andolsun ki, biz o Âd kavmine imkân ve güç verdiğimiz şeyler hususunda, size herhangi bir imkân ve güç vermedik" şeklinde olur. Ki bu da, "Şüphesiz onlar, sizden daha kuvvetli ve daha varlıklı idiler.." demektir.

İbn Kuteybe de, buradaki "اِنْ" harfinin zâit olduğunu söylemiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, size imkân ve güç verdiğimiz hususlarda, onlara da imkân vermiştik" şeklinde olur. **İbn Kuteybe**'nin bu görüşü, şu bakımlardan yanlıştır:

1) Allah'ın kitabından, bir harfin dahi manasız ve boş olduğuna, hiçbir kimse hükmedemez.

2) Bu sözün maksadı şudur: "Onlar, kuvvetçe sizden daha üstün idiler. Ama, kuvvetçe ileri olmalarına rağmen, ilahî cezadan kurtulamamışlardır, öyleyse, ya sizin haliniz nice olur?!" Böyle bir mana, âyetin ancak, onların Mekkelilerden daha güçlü kuvvetli olduklarına delâlet etmesi durumunda tam olur.

3) Diğer âyetler de bu anlamı ifâde etmektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar mal ve metâ'ca da, gösterişçe de daha güzeldiler"* (Meryem, 74) ve *"... kuvvetçe ve yer (yüzün)deki eserlerce de daha güçlü ve satvetli idiler..."* (Mü'min, 82) buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا وَاَفْئِدَةً *"Onlara kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik.."* buyurmuştur ki, bu, "Biz onlara, her türlü nimet kapılarını açtık; onlara kulak verdik, ama onlar bu kulaklarını, delilleri dinlemede; göz verdik, ama onlar bu gözleri ibret alınacak şeyleri düşünmede; ve onlara kalpler verdik, ama onlar bu gönülleri, marifetullahı talep etmede kullanmadılar. Tam aksine onlar, bütün bu kuvvetlerini, dünyayı ve onun zevklerini elde etmek için kullandılar. İşte bu sebeple de hiç şüphesiz, onların kulakları, gözleri ve gönülleri, Allah'ın azâbından, herhangi bir şeyi onlardan savuşturamamıştır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kulaklarının, gözlerinin ve gönüllerinin, onların, Allah'ın âyetlerini inkâr edici olmaları sebebiyle fayda vermediğini beyân buyurmuştur. Çünkü âyetteki, اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ *"Çünkü onlar... bilerek* inkâr *ediyorlardı"* ifadesi, bir illet ve bazen sebep bildirmek için kullanılır. Çünkü sen meselâ, ضَرَبْتُهُ اِذْ اَسَاءَ "Yaramazlık yaptığı için, onu dövdüm" ifadesini kullanırsın ki bu, "ضَرَبْتُهُ لِاَنَّهُ اَسَاءَ" demektir. Bu âyette, Mekkelileri korkutma ve tehdit vardır. Çünkü, Âd kavmi, dünyalarına mağrur olup, delili ve hücceti kabul etmekten yüz çevirip ona yanaşmayınca, onların başına işte bu ilahî azap gelmiş; onların kuvvetleri ve malca zenginlikleri fayda vermemiştir. Binâenaleyh, Mekkelilerin aciz ve zayıf olmalarından dolayı, ilahî azaptan haydi haydi sakınmaları ve korkmaları gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"Nihâyet, alay ettikleri şey çepeçevre onları kuşatıverdi"* buyurmuştur. Yani, "Onlar ilahî azabın gelmesini istiyorlardı. Ama, onlar bunu, istihzâ yollu istiyorlardı.." demektir. Allah en iyisini bilir.

Sahte Tanrılar

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

"Andolsun ki biz, kendi çevrenizdeki memleketleri imha ettik. Âyetleri, belki onlar (küfürden imana) dönerler diye, türlü türlü açıkladık. O vakit, Allah'tan başka şefaatçi edindikleri tanrılar onlara yardım etmeli değil mi? Bilakis bunlar, kendilerinden uzaklaşarak kayboldular. Bu, onların yalanlarıdır, uydurmakta oldukları şeydir..." (Ahkaf, 27-28).

Bil ki, bu âyetten kastedilen mana, "Ey Mekke kâfirleri, andolsun ki biz, sizin memleketlerinizin etrafında olanları helâk etmiştik..." şeklinde olup, bunlar da, Yemen ve Şam'daki Âd ve Semûd kavimleridir.

وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ "Âyetlerimizi onlara iyice açıkladık; "لَعَلَّهُمْ" ki böylece belki o memlekettekiler, "يَرْجِعُونَ" küfürden imana dönerler" şeklindedir. Buradaki

"**tasrifu'l-ahvâl**" ifâdesi ile, helâk etmeden önce meydana gelmiş olan, o korkunç hallerin beyânı kastedilmiştir. **Cübbâî** şöyle der: "Âyetteki "لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ" ifâdesinin manası, "küfürlerinden dönsünler diye" şeklindedir. Binâenaleyh bu, Allahu Teâlâ'nın, o kâfirlerin küfürlerinden dönmelerini istediğine; küfürlerinde ısrar etmelerini istemediğine delâlet etmektedir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, "Allah, o şeyi başkasının yapması halinde, işte bu mezkûr irâdeden dolayı yapacak olduğu şeyi yapmıştır" demektir. Biz bu te'vili, Cenâb-ı Hakk'ın, kâinatta ne varsa, onların irâde edicisi olduğuna delâlet eden delillerden dolayı benimsedik.

Şirke Kayma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً *"O vakit, Allah'tan başka şefaatçi edindikleri tanrılar onlara yardım etmeli değil mi?!"* buyurmuştur. "**Kurbân**", sayesinde Allah'a yaklaşılan şeydir. Buna göre mana, "Onlar o puttan, sayelerinde Allah'a yaklaşacaklarını umarak aracı edindiler" şeklinde olur. Çünkü onlar, *"Bunlar (bu putlar) Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus, 18) ve *"Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"* (Zümer, 3) demişlerdir.

Âyetin İ'râbı

Âyetin i'râbı hususunda, şu izah şekilleri vardır:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifadedeki *"edindiler"* fiilinin iki mef'ûlünden biri olan ve "اَلَّذِينَ"ye râci olanı hazfedilmiştir. Diğeri de, "اٰلِهَةً" kelimesidir. "قُرْبَانًا" kelimesi de haldir." Bu izaha, "İki mef'ûl alan fiilin anlamı, ancak, iki mef'ûlün de lafzan zikredilmesiyle tamam olur. Halbuki, cümlede hâl kelimesinin getirilmesi, o cümlenin bittiğini ihsâs ettirir. O halde, iki mef'ûlün arasına, hâl kelimesini getirip sokmanın, aslolan şeyin hilâfına bir hareket tarzı olduğunda şüphe yoktur.." diye karşı çıkılmıştır.

2) Bazı kimseler de, "قُرْبَانًا" kelimesinin, bu fiilin ikinci mef'ûlü olduğunu ve birincisine, yani "اٰلِهَةً" kelimesine takdim edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu izaha da, "Bu, cümlenin, "اَلَّذِينَ"ye râci olacak olan zamirden halî ve uzak olduğu neticesine götürür" şeklinde karşı çıkılmıştır.

3) Muhakkik bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bu fiilin iki mef'ûlünden birisi zamir olup, bu "اَلَّذِينَ"ye raci olandır, "قُرْبَانًا" ikinci mef'ûl; "اٰلِهَةً" de, atf-ı beyân kabul edilebilir.

Bu âyetin i'râbı hakkındaki görüşleri anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu âyetin maksadı şudur: "Allah'ın imha ettiği bu kimselere, kendilerine

taptıkları ve onlara ibadet etmeleri sebebiyle onları Allah'a yaklaştıracaklarını ve kendilerine şefaatçi olacaklarını iddia ettiği bu nesneler, onlara yardım etmeli değil miydi?! (Yardım etmeleri şöyle dursun!) tam aksine, o putlar kendilerine tapanlardan uzaklaştılar. Onlara yardım etme konusunda kayboldular..." Ki bu, onların taptıkları o putların, onlara yardımcı olmalarının imkânsız olduğuna bir işârettir.

İfk Kelimesindeki Kıraatler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ *"Bu, onların yalanlarıdır"* buyurmuştur. Yani, "Bu imkânsızlık, onların o putları ilâh edinmeleri demek olan "**ifk**"lerinin, yalanlarının eseri, şirklerinin ürünü ve Allah'ın ortakları olduğunu söyleme yalanının, yani Allah'a iftiralarının neticesidir" demektir. **Keşşâf sahibi**, "**ifk**" kelimesinin, "efk" şeklinde de okunduğunu söylemiştir ki bu durumda, "**ifk**" ve "**efk**" kelimeleri "**hazr**" ve "**hızr**" gibi olur. Yine bu ifâde, fâ'nın ve kâf'ın fethasıyla "وَذٰلِكَ اَفَكَهُمْ" (efekehum...) şeklinde de okunmuştur ki, bu, "Eser ve semeresi bu olan durum, onları haktan çevirdi" demektir. Yine bu ifâde, ileri bir mana ifâde etmesi için, şeddeli olarak "ذٰلِكَ اَفَّكَهُمْ" (effekuhum...) şeklinde de okunmuştur. Yine, "Bu putlar edinme, onları yalancılar kıldı.." anlamında, (fiil olarak), "ذٰلِكَ اَفِكَهُمْ" ve "اٰفَكَهُمْ" şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onların sözü, '**ifk**'tir" demek olup, bu da, "sözlü yalanla karşılıktır" demektir ki, bu da senin, "yalancı söz" (قَوْلٌ كَاذِبٌ) demen gibi olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"uydurmakta oldukları şeydir..."* buyurmuştur ki, bu, "Bu, Allah'a ortaklar isnat etme hususunda onların bir yalanları ve iftiralarıdır" demektir. Allah, en iyisini bilendir.

Kur'ân'a İnanan Cinler

وَاِذْ صَرَفْنَآ اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَ ۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا اَنْصِتُوا ۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا يَا قَوْمَنَآ اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيٓ اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَآ اَجِيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ

اَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَآءُ اُولٰٓئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾

"Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir taifeyi, Kur'ân dinlemeleri için sana (doğru) sevk etmiştik. İşte bunlar, onun huzuruna gelince, (birbirine), "susun!" demişler, (okuması) bitirilince de, ikaz etmeye memur olarak, kavimlerine dönmüşlerdi. Ve, "Ey kavmimiz, hakikat biz, Musa'dan sonra indirilmiş olan, kendinden öncekileri tasdik eden, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icâbet edin. Ona iman edin ki, (Allah), sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi çok elem verici bir azaptan kurtarsın. Kim Allah'ın davetçisine icâbet etmezse, o yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir. Onun Allah'tan başka yardımcıları da yoktur. Onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler" dediler"
(Ahkaf, 29-32)

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, insanlar arasında iman edenler ve kâfir olanlar bulunduğunu beyan ettiği gibi, cinler arasında da iman edenler ile küfredenler bulunduğunu; iman edenlerine mükâfat verildiğini, kâfir olanlarının da ilâhî cezâ ile baş başa kalacaklarını beyan buyurmuştur. Âyetin bahsettiği bu hâdisenin nasıl olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Taif Dönüşünde Cinler

Birinci görüş: Said İbn Cübeyr şöyle der: "Cinler (gökyüzünden) kulak hırsızlığı yapıyorlardı. Derken onlar, bu işten men edilip kovulunca, "Gökte meydana gelen bu hâdise, ancak yerde meydana gelen bir şeyden dolayı gelmiştir.." dediler de, böylece bunun sebebini araştırmaya başladılar. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), Mekkelilerin kendisine icâbet edeceklerinden ümitsizliğe düşünce, ahalisini İslâm'a davet etmek maksadıyla **Taif** yolculuğuna çıktı. **Mekke**'ye dönünce de, **Batn-ı Nahl** denilen bir yerde sabah namazında Kur'ân okumaya koyuldu. Derken, kendisine **Nusaybin** cinlerinin ileri gelenlerinden bir grup uğradı, rastladı. Zira **İblis,** bunları, göklerin taşlanmak suretiyle korunmasını ve gözetilmesini gerektiren sebebi

anlamaları için göndermişti.. Derken, işte okunan o Kur'ân'ı duydular ve sebebin bu olduğunu anladılar.."

İkinci görüş: Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, cinleri de inzâr etmesini, onları kendisine davet etmesini ve onlara Kur'ân okumasını emretmişti. Böylece Allah, o Peygamber'den o Kur'ân'ı dinlesinler de kavimlerini uyarsınlar diye, bir grup cinni, Hz. Peygamber (s.a.s)'e göndermişti.

Cinlerin Mükellef Olması

Bu söylediğimiz şeye, şu birtakım tâlî meseleler dayanmaktadır:

1) **Kadî**'den, tefsirinde, âyetteki "cin"i açıklarken şöyle dediği nakledilmiştir: "Bunlar, Yahudi idiler. Çünkü, insanlar arasında Hristiyan, Yahudi, Mecusî, Putperest gibi milletler bulunduğu gibi, cinler arasında da var idi.." Muhakkik ulemâ, cinlerin mükellef olduğu hususunda mutabıktırlar. **İbn Abbas**'a, "Cinler için mükâfat ve sevap söz konusu mudur?" diye sorulduğunda o, "Evet, onların lehine olmak üzere, mükâfat olduğu gibi, aleyhlerine de ikâb ve cezâ vardır. Cennette onlarla karşılaşılır ve onlar cennet kapılarının önünde bir izdiham meydana getirirler" dedi.

2) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Nefer, on kişiden aşağı olan gruba denilip, bu kelime, "**enfârun**" şeklinde çoğul yapılır." **Muhammed İbn Cerir et-Taberî, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu cinler, Nusaybin ehlinden (cinlerinden) olmak üzere yedi tane idiler. Böylece, Allah'ın Resûlü (s.a.s) onları, kendi kavimlerine elçiler yapmıştı.."

Zira **İbn Hubeys**'in de, "Onlar dokuz tane idi; onlardan birisi de **Tevbe'a**'dır" dediği rivâyet edilmiştir. **Katâde**'den de, "Bize, onların o Peygamber'e Sâve'den geldikleri anlatıldı.." dediği nakledilmiştir.

3) Âlimler, cinlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiği gecede, **İbn Mes'ûd**'un Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususdaki rivâyetler muhtelif olup, meşhurdurlar.

4) **Kâdî**, tefsirinde, **Enes**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bir ihtiyar, değneğine dayanmış olarak geldiğinde, ben Allah'ın Resûlü ile beraber Mekke dağlarında idim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Cinnî yürüyüşü ve nağmesi mi?.."* dedi, bunun üzerine o ihtiyar da, *"Evet.."* dedi. Müteakiben, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hangi cinlerdensin?"* deyince o, *"Ben, Hâme İbn Heym İbn Lâkıs İbn İblîs'im.."* diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Seninle İblis arasında, ancak iki atanın geçmiş olduğunu görmekteyim... Binâenaleyh, senin üzerinden ne kadar yıl geçti?"* deyince, bu cin,

"Pek azı müstesna, dünyanın ömrünü yedim (yaşadım). Ben, Kâbil, Hâbil'i öldürürken, tepeler arasında geziyordum" dedi ve gelip geçmiş olaylar hakkında pek çok şey anlattı.

Anlattıkları arasında şu da vardı: Bana, **İsâ İbn Meryem,** *"Eğer Muhammed'le karşılaşırsan, benden ona selâm söyle" dedi.. Ben de, onun selâmını şu anda sana tebliğ ettim ve sana da iman ettim.."* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"İsa'ya selam olsun. Ey Hâme, sana da selâm olsun. İhtiyacın nedir?"* deyince, o, *"Musa bana, Tevrât'ı, İsa da bana, İncil'i öğretti. O halde, sen de bana Kur'ân'ı öğret"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, on sûre öğretti. Hz. Peygamber (s.a.s) ahirete göçtüğünde, bu cin yaşamaya devam ediyordu. Zira vefat haberini Hz. Peygamber (s.a.s) bildirmemiştir. **Ömer İbnu'l-Hattâb** da, "Ben onun hâlâ yaşadığını sanıyorum" demiştir. Bil ki, cin hadisesiyle ilgili sözümüzün tamamı, Cin Sûresi'nde geçmektedir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ *"Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir taifeyi... sana (doğru) sevk ettik"* cümlesinin tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere de Kur'ân okumayı amaçlayınca, Allahu Teâlâ, cinlerin kalplerine Kur'ân'ı dinleme hususunda bir arzu ve istek ilhâm etti. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"sana (doğru) sevk ettik"* buyurmuştur.

Cinlerin Tebliği Dinlemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا حَضَرُوهُ *"İşte bunlar, onun huzuruna gelince..."* buyurmuştur. Buradaki "onun" zamiri; ya Kur'ân'a, yahut da Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcîdir. قَالُوا *"dediler"*, yani, "birbirlerine, اَنْصِتُوا *"susun"*, dinleyiciler olarak sesinizi kesin de dinleyin.." dediler. Zira Arapçada, اَنْصَتَ لِكَذَا وَاسْتَنْصَتَ لَهُ "Şunun için sustu, şunun için, susmasını istedi.." ifadeleri kullanılır. Hz. Peygamber okumasını bitirince, وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ *"...ikâz etmeye memur olarak, kavimlerine dönmüşlerdi..."* Yani, "Onlar, kavimlerini inzâr ediciler olarak döndüler" demektir. Bu ise ancak, Peygamber (s.a.s)'i dinleyen cinlerin, iman etmelerinden sonra olabilecek bir hususdur. Çünkü onlar başkalarını, Kur'ân'ı dinlemeye ve onu tasdik etmeye ancak kendileri iman etmeleri halinde davet edebilirler..

Hemcinslerini Hakka Çağırmaları

İşte bu noktada, يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى *"Ey kavmimiz, biz, Musa'dan sonra indirilmiş olan... bir kitap dinledik..."* dediler ve bu kitabı şu iki vasıfla nitelediler:

a) Kendinden öncekileri, yani önceki peygamberlerin kitaplarını tasdik edici olarak.. Buna göre mana, "Diğer peygamberlerin kitapları da, Allah'ın birliğine, nübüvvet müessesesinin ve âhiretin hak oluşuna; daveti ve iyi huylarla temizlenmeyi emretmeyi ihtiva ettiği gibi bu kitap da, bu aynı hususları kapsamaktadır.

b) Bu kitabın, hakka ve dosdoğru yola iletici olması...

Bil ki, bu vasıflardan birincisi, bu kitabın, bu âlî, yüce ve kıymetli gâyelere davet etme hususunda, diğer ilahî kitaplara denkliğini; ikinci vasıf da, Kur'ân'ın kapsadığı bu gayelerin, hak ve bizatihî doğru gayeler ve Kur'ân'dan önce bu hususları dile getiren kitaplar ister gelmiş olsun, isterse gelmiş olmasın, herkesin aklı ile bunların böyle olduğunu bilebileceğini, anlayacağını ifade eder.

İmdi eğer: "O cinler, nasıl, "**Musa** (a.s)'dan sonra..." demişlerdir?" denilirse, biz, **Hasan el-Basrî**'nin, "Onlar Yahûdî idiler" dediğini nakletmiştik.. **İbn Abbas**'tan da, "Cinler, **Hz. İsa**'nın nübüvvetini duymadılar. İşte bundan dolayı "**Musa**'dan sonra" dediler" dediği rivâyet olunmuştur.

Daha sonra cinler, Kur'ân'ı bu üstün sıfatlarla tavsif edince, يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللهِ *"Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icâbet edin.."* dediler. Âlimler, âyetteki, *"Allah'ın davetçisi"* ifâdesiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mi, yoksa **Cebrâil** (a.s)'in mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Doğruya en yakın olan, bunun Hz. Peygamber (s.a.s) olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu vasfın mutlak olarak kendisi hakkında kullanıldığı kimsedir.

Bil ki, *"Allah'ın davetçisine icâbet edin.."* hakkında, şu iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İns ve Cin Peygamberi**

Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanlara gönderilmiş bir peygamber olması gibi; cinlere de gönderilmiş bir peygamber olduğuna delâlet eder. **Mukâtil** de, "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce hiçbir peygamberi, hem insanlara hem de cinlere peygamber olarak göndermemiştir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdedeki emir, emredilen her şey hususunda vücûb ifâde eden bir emirdir. Dolayısıyla bu ifâdenin içine, iman etme emri de girmektedir. Ancak ne var ki iman, dindeki mükellefiyetlerin en önemlisi ve en kıymetlisi olduğu için, özellikle yeniden "iman" lafzına yer verilerek, "iman edin" denilmiştir ki, Kur'ân'ın âdeti de hep böyle olagelmiştir. Zira Kur'ân, ilk önce genel bir lafza yer verir, daha sonra da o lafza, nev'inin en kıymetlisini atfeder. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"... meleklerine ve Cebrâil'e.."* (Bakara, 98) ve *"hani biz peygamberden misaklarını almıştık. Senden de, Nuh'tan da..."* (Ahzâb, 7) âyetlerinde böyledir.

İcabet Af Sebebi

Cenâb-ı Hak, ona iman etmeyi emredince, bu imanın sağladığı faydayı da belirterek, يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ *"(Allah), sizin günahlarınızı bağışlasın"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazıları, "مِنْ ذُنُوبِكُمْ" ifâdesinin başındaki "مِنْ"in zâide olduğunu, dolayısıyla mananın, "Sizin için günahlarınızı bağışlasın.." şeklinde olduğunu söylerlerken, "Hayır, burada "مِنْ" harf-i cerrinin getirilmesi, "iktidar-i gâye" ifâde eder.. Buna göre de mananın, "Bağışlama işi, günahları bağışlama ile başlar, daha sonra bu iş, o kimsenin daha evlâ ve daha mükemmel olanı yapmamadan dolayı meydana gelen hatalarını bağışlamaya raci olur.." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Cinlerin Ahiret Mutluluğu**

Âlimler, cinler için mükâfatın olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Onlar için, cehennemden kurtarmanın dışında bir mükâfat yoktur. Onlara, tıpkı hayvanlar gibi, "Toprak olunuz.." denilecektir.." denilmiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğu hususunda Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ *"ve sizi, çok elem verici bir azaptan kurtarsın..."* ifadesine tutunmuşlardır. Bu, **Ebû Hanîfe**'nin görüşüdür. Doğru olan ise, onların, tıpkı insanoğlu hükmünde olmaları, böylece de, taatlerinden dolayı mükâfata; günahlarından dolayı da ilâhî cezâya müstahak olmalarıdır. Bu görüş, **İbn Ebî Leylâ** ve **Mâlik**'in görüşüdür. Bu konuda **Mâlik**'le **Ebû Hanîfe** arasında bir münazara geçmiştir...

Dahhâk şöyle demektedir: "Bunlar cennete girecekler, yiyip içeceklerdir. Bu görüşümün doğruluğunun delili de şudur: Beşerin yaptığı taatlerden

dolayı, mükâfat elde edeceğine delâlet eden her delil, aynen cinler hakkında da mevcuttur.." Halbuki, bu iki mesele arasındaki fark, cidden son derece fazladır.

Bil ki bu cin, kavmine, Peygamber'e icâbet etmelerini, ona iman etmelerini emredince, onları, bu icâbeti terk etmemeleri konusunda uyarmış ve وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ *"Kim Allah'ın davetçisine icâbet etmezse, o, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir"* demiştir. Yani, "Kaçan hiçbir kimse, O'ndan kurtulamaz ve hiçbir şey O'nun hükmünün önüne geçemez" demektir ki bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şu hakikati de şüphesiz anladık ki: Yer(yüzün)de de, Allah'ı asla aciz bırakamayız"* (Cin, 12) âyetidir. Cin (sözüne devamla), *"Onun için, Allah'tan başka ne bir dost, ne bir yardımcı, ne bir savunucu yoktur"* demiş, sonra da bunların apaçık bir sapıklık içinde bulunduklarını beyân etmiştir.

İlk Yaratan Diriltir

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى بَلٰى إِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾

"Hâlâ şu hakikati anlamadılar mı ki: Gökleri, yeri yaratmış, onları yaratmaktan yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir. Evet O, her şeye elbette kâdirdir. O kâfirler ateşin karşısına tutulacakları gün, "Bu (azap), pek çok değil miymiş?" denilecek... Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki (gerçektir)" diyecekler. (Allah da), "küfretmenize (mukabil) tadın azâbı" buyuracak" (Ahkaf, 33-34).

Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, kâdir, hakîm ve hür irâde sahibi bir ilâhın varlığına delâlet eden şeyi getirmiş, daha sonra buna,

a) Putlara tapma inancının yanlışlığını ve

b) Nübüvvet müessesesinin haklılığını dayamış, Mekkeli müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini tenkit ile ilgili şüphelerini zikretmiş ve bunlara cevap vermiştir. Allah, Mekke kâfirlerinin delilleri kabul etmeyişlerinin, çoğunun dünyaya aldanmaları, dünyanın hoş ve leziz şeylerini tastamam-eksiksiz elde etmek için dünyaya dalmaları ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e boyun eğmenin kendilerine ağır gelmesi sebebiyle olduğunu bildirmiş ve bunlara Âd kavmini misal getirmiştir. Çünkü onlar, dünya menfaatlerini elde etme açısından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavminden daha ileri idiler. Binâenaleyh onlar küfürlerinde ısrar edince, Allah onları bile yok etmiş-helâk etmiştir. Binâenaleyh bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkârda ısrar etmeleri halinde, Mekkeliler için bir korkutma olmuştur. Cenâb-ı Hak, daha sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in insanlara peygamber olduğunu anlatmış, peşi sıra da onun cinler arasında da peygamber olduğunu belirtmiştir. İşte burada tevhit ve nübüvvet hususundaki söz tamamlanmış; bu iki hususun peşinden de âhiret meselesini ele almıştır. Kim yaptığımız bu açıklama üzerinde iyice düşünürse, Kur'ân'ın tamamının maksadının, tevhidi, nübüvveti ve meâdî (âhireti) anlatmak olduğunu anlar. Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaların anlatılış maksadı da, yine bu esasları ortaya koyma hususundaki darb-ı meseller gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetin maksadı, Allahu Teâlâ'nın, öldükten sonra diriltmeye kâdir olduğuna delil getirmektir ve bu şöyledir: Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında göklerin ve yerin yaratıcısının kendisi olduğuna dâir delil getirmiştir. Gökleri ve yeri yaratmanın, öldükten sonra insanı yeniden hayata döndürmekten daha zor ve daha büyük bir iş olduğunda şüphe yoktur. En zor ve en mükemmele kâdir olan, daha kolay ve daha azına haydi haydi olur.

Cenâb-ı Hak daha sonra bu âyetini إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O, her şeye, elbette kâdirdir"* cümlesiyle tamamlamıştır. Bundan murat şudur: Ruhun, bedenle alaka kurması "mümkin" işlerdendir. Eğer bu, aslında mümkin olmasaydı, tâ başta vâki olmazdı. Allahu Teâlâ bütün mümkinâta kâdirdir. Dolayısıyla O'nun bedenleri (insanları) yeniden diriltmeye kâdir olması gerekir. Bunlar, yakînî deliller olup, açıktır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Habere Bâ Edatının Girmesi**

"بِقَادِرٍ" kelimesinin başına, yani "اَنَّ" edatının haberinin başına "**bâ**" harf-i cerri getirilmiştir. Bu, ancak "اَنَّ" ve cümlesinin başına, bir nefy edatı

geldiğinde câiz olur. Buna göre sanki, اَلَيْسَ اللهُ بِقَادِرٍ *"Allah kâdir değil mi?"* denilmek istenmiştir. **Zeccâc** şöyle der: "Eğer, مَا ظَنَنْتُ اَنَّ زَيْدًا بِقَائِمٍ "Zeyd'in ayakta olduğunu sanmıyorum" dersen, bu câizdir. Ama, "ظَنَنْتُ اَنَّ زَيْدًا بِقَائِمٍ" deyip, bâ harf-i cerrini getirmen câiz değildir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Arapçada, nasıl yapılacağını bilemediğin zaman, عَيِيْتُ بِالْاَمْرِ "işi beceremedim, yoruldum" denilir. Âyette اَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ *"Biz, birinci yaratmada acz mi gösterdik"* (Kaf, 15) denilmiş olması da bu manadadır. Bil ki Allahu Teâlâ, diriliş ve kıyâmetin doğruluğu hususunda delilleri getirince, kâfirlerin oradaki bazı hallerini de anlatarak, *"O kâfirler ateşin karşısına tutulacakları gün, "Bu, (azap) gerçek değil miymiş?" (denilecek). Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki (gerçektir)" dediler. (Allah da), "Küfretmenize (mukâbil) tadın azabı" dedi"* buyurmuştur. Buradaki, *"Bu, gerçek değil miymiş?"* ifadesi, "Onlara, "Bu gerçek değil miymiş?" denilecek" takdirindedir. Bunun maksadı, onlarla alay etmek ve onların, Allah'ın vaad ve tehditleriyle istihza etmelerine ve "Biz azap görmeyeceğiz" demelerine karşılık bir azarlamadır.

Sabır

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

"O halde, peygamberlerden azm sahiplerinin sabrettikleri gibi sen de sabret. (Kavminin) azap edilmesi için acele etme. Onlar, tehdit edildikleri (azabı) görecekleri gün, sanki kendileri, (dünyada) gündüz bir saatten başka durmamış gibi olacaklardır. Bu, bir tebliğdir. Hiç fasıklar gürûhundan başkası helâk edilir mi?" (Ahkaf, 35).

Bil ki Allahu Teâlâ, üç esası, yani tevhit, nübüvvet ve meâdı anlatıp, kâfirlerin bu hususlardaki şüphelerine cevaplar verince, bütün bunların peşinden, Hz. Muhammed (s.a.s) için bir öğüt ve bir nasihat olacak hususa da yer vermiştir. Çünkü kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet ediyor ve onu korkutmaya çalışıyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Peygamberlerden ulu'l-azm olanların sabrettikleri gibi* yani ciddiyet-sabır ve sebat

sahibi peygamberler gibi *sen de sabret"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki görüş vardır:

Azm Sahibi Resuller

Birinci görüş: "مِنَ الرُّسُلِ" ifadesinin başındaki "**min**" edatı, ba'ziyyet (kısmilik) ifade edip, "ulu'l-azm" ile, bazı peygamberler kastedilmiştir ki bunların, kavminin eziyetine sabreden **Hz. Nûh** (a.s.) ki, kavmi onu bayıltıncaya kadar döverlerdi; ateşe ve oğlunun kurban edilmesi emrine sabreden **Hz. İbrahim** (a.s); kesilmeye sabreden **Hz. İshâk** (a.s); çocuğunun kaybolusuna ve gözlerinin gitmesine sabreden **Hz. Yakûb** (a.s); kuyuya atılmaya ve hapse sabreden **Hz. Yusuf** (a.s); hastalıklara sabreden **Hz. Eyyûb** (a.s); kavmi kendisine, "Sana yetişeceğiz" dediğinde, "Hayır, Rabbim benimledir. O, bana yol gösterecektir" diyen **Hz. Musa** (a.s); küçük bir hatasından ötürü kırk yıl ağlayan **Hz. Davûd** (a.s) ve kerpiç kerpiç üzerine koymayan (bir ev yapmayan) ve "Dünya bir geçiş yoludur. Oradan geçin, ama orayı imâr etmeyin" diyen, **Hz. İsa** (a.s) olduğu söylenmiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, **Hz. Adem** (a.s) hakkında *"Onda bir azm bulamadık"* (Tâhâ,115); **Hz. Yunus** (a.s) hakkında da, peygamber oldukları halde, *"Balık sahibi (Yûnus) gibi (sabırsız) olma"* (Kalem, 48) buyurmuştur.

İkinci görüş: "Bütün peygamberler "azm" sahibidirler. Allahu Teâlâ, peygamber olarak, ancak azm (sebat), irâde, fikir, kemâl ve akıl sahibi kimseleri seçmiştir." Bu görüşe göre âyetteki "**min**" edatı, teb'îziyye (kısmilik ifade eden) değil, beyâniyye olur. Nitekim Arapçada, كَسَيْتُهُ مِنَ الْخَزِّ "Ona ipekten giydirdim" (yani ipek elbise giydirdim) denilir. Buna göre sanki "Senden önce peygamberlerin, kavimlerinin eziyetlerine sabretmeleri gibi, sen de sabret" denilmiş ve Cenâb-ı Hak, bütün peygamberleri, sabır ve sebatlarından ötürü, "azim sahibi" olarak tavsif etmiştir.

Azap İçin Acele Etme

Hak Teâlâ daha sonra, وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ *"O kavminin azap edilmesi için acele etme"* buyurmuştur. "Acele etmek" fiilinin mef'ûlü, yani hangi husta acele edileceği âyette mahzûf olup, takdiri manası, "Onlar için azabın gelişini istemede acele etme" şeklindedir. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kavminden ötürü, biraz canı sıkılmış, Allah'ın, kavminden kendisine karşı koyanlara azap indirmesini arzu etmiş; bunun üzerine Allahu Teâlâ ona, sabredip, acele etmemesini emretmiş ve sonra, bu azabın onların başına yakında geleceğini, gecikse bile, eninde sonunda

onları gelip bulacağını; azabın hemen gelmesi durumunda, dünyada kalış sürelerini kısa göreceklerini; hatta bunu gündüzün tek bir saati kadar sanacaklarını haber vermiştir ki, bu şu manayadır: "Onlar bu azapla karşılaştıklarında, dünyada ve berzâh (kabir ve mahşer) âleminde uzun süre kalışları, onlara gündüzün tek bir saati gibi, yahut gördükleri o şeyin dehşetinden ötürü, hiç yaşamamışlar gibi olacaktır." Yahut da bir şey, uzun süreli de olsa, bittiğinde, sanki hiç olmamış gibi olur. Nitekim şâir de şöyle demiştir:

كَاَنَّ شَيْئًا لَمْ يَكُنْ اِذَا مَضَى كَاَنَّ شَيْئًا لَمْ يَزَلْ اِذَا اَتَى

"Bir şey gelip geçtiğinde, hiç olmamış gibi olur. Bir şey de geldiğinde, sanki hep kalacakmış gibi olur."

Bil ki söz burada tamamlanmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yeni bir cümleye başlayarak "بَلَاغٌ" buyurmuştur ki bu ...هٰذَا بَلَاغٌ *"Bu bir tebliğdir"* demektir. Bunun bir benzeri de, *"Bu, insanlar için bir tebliğdir..."* (İbrahim, 52) âyetidir. Bu ya "Size, kendisiyle öğüt verilen bu şeyde yeterli öğüt vardır" manasındadır, yahut da, "Bu, peygamberler tarafından yapılmış bir tebliğdir. Binâenaleyh bundan öğüt almayanlar ve amel etmeyenler mutlaka helâk olur" manasınadır. Allah en iyi bilendir.

Musannif (**Râzî** r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, 603 yılının Zilhicce ayının Çarşamba günü tamamlandı. Hamd, Rabbu'l-âlemin'e; salat-ü selâm da Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âilesine, ashabına, eşlerine ve kıyâmete kadar, bunlara güzel bir şekilde uyanlara olsun.

***

MUHAMMED SÛRESİ

Bu sûre, 38 âyet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾

"İnkâr edip de, Allah'ın yolundan saptıranların amellerini, Allah boşa çıkarmıştır" (Muhammed, 1).

Bu sûrenin başı, bir önceki sûrenin sonuyla bir uyum içindedir. Çünkü bir önceki sûrenin sonunda Cenâb-ı Hak, *"Hiç fâsıklar gürûhundan başkası helâk edilir mi?"* buyurmuştur. Buna göre birisi sanki, "Yemek yedirme, fakirleri doyurma, sılâ-ı rahimde (hısım-akrabaya ziyarette ve yardımda) bulunma ve insanın ömrü boyunca yaptığı şeyler gibi, sâlih (güzel) amelleri varken, fâsıklar (kâfirler) nasıl helâk edilirler? Helâk edilirlerse, bu durumda amellerinin, iyi işlerinin heder edilmesi söz konusu olur. Halbuki Allahu Teâlâ, *"Kim zerre miktarı hayır işlerse, mutlaka onun (karşılığını) görür"* (Zilzâl, 7) buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak burada ise *"İnkâr edip de Allah'ın yolundan saptıranların amellerini Allah boşa çıkarmıştır"* buyurmuştur ki bu, "Onlar için hiçbir amel kalmadı ve bulunmadı. Dolayısıyla onları helâk etmek imkânsız değil" demektir." denilmiştir. Biz, amellerin nasıl boşa gittiği konusunda gerçeği ileride bildireceğiz. Şu bir hakikattir ki, Allah, zulmetmekten münezzehtir.

Bu âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **İnkârcılardan Maksat**

Âyetteki, *"inkâr edenler"* ifâdesiyle kimler murat edilmiştir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunlar, Bedir savaşında küfür ordusunu yedirip-içiren ve teçhiz edenlerdir ki, **Hişam**'ın iki oğlu **Ebû Cehl** ve **Hâris** ile, **Rebi'a**'nın iki oğlu **Utbe** ile **Şeybe** ve diğer birçok Mekkeli kâfir bunlardandır.

b) Bunlar, Kureyş kâfirleridir.

c) Bunlar, Ehl-i kitaptır.

d) Bu ifade, bütün kâfirleri kapsayan, genel bir ifadedir.

İKİNCİ MESELE: **Sapanın Saptırması**

Âyetteki, "وَصَدُّوا" fiiliyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Onlar, kendilerini Allah yolundan alıkorlar. Buna göre bu, "Onlar kendilerini Allah yolundan alıkoydular ve akıllarını, delillere tâbî olmaktan men ettiler.

b) Onlar, başkalarını Allah yolundan alıkoydular ve engellediler. Cenâb-ı Hak, müstaz'aflardan bahsederken, *"Müstaz'aflar, müstekbirlere (ahirette), "Siz olmasaydınız, biz mü'min olurduk" derler"* (Sebe', 32) buyurmuştur. Buna göre, şu hususu incelemek gerekir: Amellerin boşa çıkarılması, küfre (inkâra) ve Allah yolundan alıkoyma şartına bağlanmıştır. Halbuki bu müstaz'aflar (zayıf ve âciz kimseler), başkalarını ne alıkoymuşlardır, ne de saptırmışlardır? Bu hususta diyoruz ki: Bir şeyin özellikle zikredilmiş olması, bunların dışında başka şeylerin söz konusu olmadığına delâlet etmez. Hele de bilhassa, zikredilen husus, zikredilmeyen hususlardan evlâ olunca... Burada, men eden kâfir, daha fazla ifsatçıdır. Binâenaleyh, özellikle kâfirin zikredilmiş olması daha evlâ olur. Veyahut, "küfre giren herkes, başkalarını men edicidir" diyebiliriz. "Müstekbir"e gelince, bunun (durumu) açıktır. "Mustaz'af'a gelince, müstekbire uyduğu, ona tâbi olduğu için "müstekbir"e gösterdiği tebaiyyetle, kendisini Hz. Peygamber (s.a.s)'e tabi olmaktan alıkoyma imkânı verdiği için bu durum hasıl olmuştur. Çünkü müstekbir, âmir olduktan sonra, artık başkasına tâbi olması ona güç gelir. Bir de, kâfir olan herkes, kendisinden sonra gelenleri engelleyicidir.. Zira, kâfirlerin tutumu, öncekilere tâbi olmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, (kâfirlerden naklen), *"Biz atalarımızı bir ümmet (bir din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uymuşlarız..."* (Zuhruf, 22-23) buyurmaktadır.

İmdi eğer: "Böyle olması halinde, her kâfir men edici ve engelleyicidir. Binâenaleyh, küfür maddesinden (كَفَرُوا) sonra, "men etmek" (وَصَدُّوا) maddesinin zikredilmesindeki mâna ve hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, sebebin zikredilmesi ve "müsebbeb"in (neticenin) sebebe atfedilmesi kabilindendir. Nitekim sen, "Çok yedim ve doydum" anlamında "أَكَلْتُ كَثِيرًا وَشَبِعْتُ" dersin. Buna göre "küfür, men etmenin sebebi" olmuş olur. Hem sonra biz, "Bundan murat, onların kendi nefislerini alıkoymalarıdır" dersek, bunda, kâfir kimselerin nefislerindeki fıtratın, imana davet edici olduğuna; imandan kaçınma ve imtinâ etmenin ise, bir engel ve manidan

dolayı olup bu engele de, kâfirlerin kendilerini imandan alıkoymaları olduğuna bir işaret vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Men Edilen Nedir?**

Alıkonulan şeyin ne olduğu hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:

a) Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ashabına infaktan;

b) Cihattan;

c) İmandan;

d) Kendisinde Allah'a taat bulunan her şeyden, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoymuşlardır. "Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâdan alıkoymuşlardır" dedik, zira, Hz. Peygamber (s.a.s) dosdoğru yol üzerindedir. O yola yönelticidir. O yol da, Allah'ın yoludur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki sen, doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. O yol, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi kendisinin olan Allah'ın yoludur"* (Şûrâ, 52-53) buyurmuştur. Şu halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan men eden kimsenin, insanları Allah yolundan men ettiği rahatlıkla söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **İdlâl ve İptal**

Âyetteki, "**idlâl**", *"boşa çıkarma"*nın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) "**İdlâl**" ile, "iptâl" (boşa çıkarma) manası kastedilmiş olup, izahı şöyledir: "Allah, o amelleri, kişinin bulamayacağı bir biçimde iptal etmiştir. Çünkü arayan kimse, aradığı şeyi (ameli), varlık, oluş âleminde arar. Dolayısıyla, varlık âleminde bulunmayan şey, yok demektir.

Amel-i Sâlih'in Mahiyeti

İmdi eğer; "Allahu Teâlâ, meydana getirip vücûd verdiği bir haseneyi, iyiliği nasıl iptal eder?" denilirse, biz deriz ki: İptal işi şu şekillerde olur:

1) Allahu Teâlâ, o kâfirlerden sudur eden iyilikleri (hasene), onlardan sudur eden seyyieleriyle karşılaştırır; bu karşılaştırma neticesinde, o haseneleri düşürür; geriye ise, o kâfirler için, sadece seyyieler kalır. Çünkü küfür, iman hariç, bütün hasenelere baskın çıkar (onları siler süpürür); iman da, küfür hariç, bütün seyyielere baskın çıkar..

2) Cenâb-ı Hak, o amelleri, sübutunun şartı olmadığı için iptal etmiştir. Ki bu şart da, imandır. Çünkü iman amellerin kabul edilmesinin şartıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerek erkek, gerek kadın, kim, o mü'min olarak iyi amelde bulunursa (..)"* (Nahl, 97) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah

amelleri kabul etmediğinde, o ameller için bir vücûd ve varlık söz konusu olamaz.. Çünkü, aslında amellerin bekâsı yoktur. Tam aksine, gerçekte, ameller meydana gelir gelmez yok oluverirler.. Ancak ne var ki Allahu Teâlâ, lütfu gereği, "Falanca, sâlih amelde bulunmuştur. O amelinin mükâfatı, benim katımdadır" diye yazmıştır da, böylece o ameller, (hakikaten değil), hükmen baki kalmışlardır. Bu, hükmen baki kalış, gerçekte amellerin mahalli olan maddeler için söz konusu olan bekâ'dan daha hayırlıdır. Çünkü maddeler, her ne kadar bâki kalsalar da, netice itibariyle, onların akıbeti yokluktur. Amel-i sâlih ise, Allah katında, ebediyyen bâki kalanlardandır.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Allahu Teâlâ'nın, o amelleri kabul etmesiyle, lütufkâr olduğu ortaya çıkmış olur ve O, "Ben, ancak mü'min kimsenin (amelini) kabul ederim. Binâenaleyh, kendisinde iman bulunmaksızın, kim bir amel işler ve bu hususta yorulursa, o amelini boşa çıkaran Allah değil, kendisidir" diye haber vermiştir.

3) Kâfir, amelini, Allah rızası için işlememiştir. Binâenaleyh o, herhangi bir iyi amel işlemiş sayılmaz. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim, zerre kadar hayır işlerse, o onu görür"* (Zilzal, *7)* beyanı, bizim aleyhimize delil olarak gelmez, varid olmaz. Bunu şöyle izah edebiliriz: Amel, (başka amelden), ne amel işleyen ne de bizzat amelin kendisiyle ayrılmayıp, ancak o amelin, kim için ve ne maksatla yapılmış olmasıyla ayrılır, temayüz eder.. Bu böyledir, zira, bir şahsı öldürmek için harekete geçen kimse, tesadüfen, onu öldüremezse, sonra da aynı şahıs aynı şahsa iyilikte bulunmak için harekete geçse, bu sefer de, tesadüfen ikramda da bulunamasa ve kendisinin, falanca gün falanca şahsı öldürmek için harekete geçtiğini; bir başka gün de, aynı şahsa ikram etmek için davrandığını haber verse, bu iki hareket tarzı, ne bu hareket tarzına nazaran, ne de bunu yapan kimseye nazaran birbirinden ayrılmaz. Çünkü bunlar, gerçekte aynıdırlar. Bu iki hareket tarzı ancak, ne maksatla yapıldığı hususuyla birbirinden ayrılır.

Aynen bunun gibi, bir kimse, hükümdara ikramda bulunmak maksadıyla hareket eder; yine aynı zamanda, avamdan bir kimse için ikramda bulunmak maksadıyla da harekete geçerse, bu iki hareket tarzından her biri diğerinden, yapılan amelin hangi maksat ve amaçla yapıldığı hususuyla ayrılır. Ancak ne var ki, kerîm olan Allah'ın, putlarla mukayese edilmesi, kralların avamla mukayese edilmesinin çok çok üstündedir. Binâenaleyh, putlar için yapılan ameller, hayırlı ve iyi değillerdir. Şimdi tesadüfen birisi,

yaptığı amel ile, Allah'ın rızasını gütse, ama bunun yanı sıra da, putlara ibâdet etse, onun bu ameli, iyi, hayırlı ve güzel olmaz. Çünkü, bu kişi, Allah rızası için yaptığı şeyin aynısını, yontulmuş putlar için de yapmıştır. Binâenaleyh, bunun bir değeri yoktur.

b) Boşa çıkarmak, o amelleri, helâk edip geçersiz kılmaktır. Bunun hakikati şudur: Bir kimse küfre düşüp, rükû ve sücûdunu, birtakım taşlar ve ağaçlar için yaptığında, kendisinde bir saygınlık kalmaz, yaptığı fiil de kâfir olması sebebiyle nazar-ı dikkate alınmaz. Bu, bekçi ve seyisin yanında hizmet eden kimse, ayağa kalktığında, hükümdar onun bu ayağa kalkmasını, onun aşağı mertebede kabul edilmesinden dolayı, saygı ve ta'zim olarak kâale almaz, değerlendirmez.. Kâfir de böyledir.. Mü'min kimseye gelince, bu kimse, Allah'tan başkalarına tekebbür ettiği oranda Allah'a olan saygı ve ta'zimini ortaya koymuş olur. Mü'minin bu hareket tarzı da tıpkı, hiçbir ferde boyun eğmeyen bir kralın, bir vakit hükümdarlardan birisine boyun eğip itaat ettiğinde, bu sayede o melikin ululuğunun ortaya çıkmasına benzer.

c) "اَضَلَّ" fiili, "ihmal etti, terk etti" anlamındadır. Nitekim Arapçada, birisi devesini başıboş bırakıp da, devesi kaybolduğunda, فُلَانٌ اَضَلَّ بَعِيرَهُ "Falanca devesini kaybetti" denilir.

İman ve Amelin Neticesi

Allahu Teâlâ, kâfirlerin durumunu beyan edince, mü'minlerin durumunu da beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾

"İman eden, iyi iyi amel eden, Muhammed'e indirilene -ki o, Rablerinden bir haktır- iman eden kimselerin de günahlarını affetmiş, hallerini iyileştirmiştir" (Muhammed, 2).

İman-Amel İlişkisi

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, Allahu Teâlâ'nın, iman ve amel-i sâlihten bahsettiğinde, mağfiret ve mükâfatını da, iman ve amel-i sâlihe bağladığını defalarca anlatmıştık. Nitekim O, *"İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, biz muhakkak ki onların günahlarını affedecek ve onları mükâfatlandıracağız"* (Ankebût, 7) ve *"İşte hem iman edenler, hem güzel amellerde bulunanlar; mağfiret ve bitmez tükenmez rızık onlarındır..."* (Hacc, 50) buyurmuştur.. Ve, "mağfiret"in, imanın karşılığı; mükâfat ve ücretin de, sâlih amelin karşılığı olduğunu söylemiş ve bu konuyu, Ankebût Sûresi'nde enine boyuna incelemiştik.. Şimdi burada biz diyoruz ki: Bunun (imanın) karşılığı, âyetteki, *"günahlarını affı"* ifadesi olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın imana karşılık vermiş olduğu mükâfata; (âyetteki), *"hallerini iyileştirmiştir"* ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, sâlih amele mukabil vermiş olduğu mükâfata bir işârettir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile (ise), günahların bağışlanmasının, iman ve amel-i sâlih ikilisine bağlı olduğunu söyler.. Binâenaleyh, kim iman eder de, sâlih amel yapmazsa ilahî azap içinde ebedî olarak kalakalır.. Binâenaleyh, biz Ehl-i sünnet diyoruz ki: Eğer durum, sizin dediğiniz gibi olsaydı, âyette bahsedilen "boşa çıkarma" işi, hem "küfre", hem de men etmeye bağlanmış olurdu. Dolayısıyla da, kâfir olup da men etmeyle uğraşmayan kimsenin amellerinin boşa çıkarılmaması gerekirdi.

Biz şöyle de diyebiliriz: "Biz, Allahu Teâlâ'nın iki hususu (iman ve amel-i sâlihi), iki şeye, mağfiret ve hallerin iyileştirilmesine bağladığını biraz önce belirtmiştik.. Binâenaleyh, kim iman ederse, Cenâb-ı Hak, günahlarını siler. Kim de (imanla beraber) sâlih amelde bulunursa, Allah onun hallerini ıslâh eder." Yahut da şöyle diyebiliriz: Hangi mü'minin, kendisinden, ne bir namaz, ne bir oruç, ne bir sadaka ve ne de bir yedirip doyurma, içirme sâdır olmayacak bir biçimde, sâlih amelde bulunmadığı düşünülebilir?! Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَعَمِلُوا" ifâdesi, neticenin sebebe atfedilmesi kabilinden olmuş olur. Nitekim biz, durumun kişinin, "Yedim ve doydum.." şeklindeki sözünde de aynı olduğunu söylemiştik..

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Muhammed (s.a.s)'e İndirilen**

"İman edip sâlih ameller işleyenler" âyetinin aynı manayı ifâde etmesine rağmen, Cenâb-ı Hak niçin ayrıca *"Muhammed'e indirilene ... iman eden ..."* buyurmuştur? Bundaki hikmet nedir ve bunun izahı nasıldır?

Cevap: Bunun izahına gelince, bu, şu birkaç açıdan izah edilebilir:

1) Âyetteki "وَالَّذِينَ اٰمَنُوا" ifâdesi, "Allah'a, Resûlü'ne ve âhiret gününe iman edenler.."; "وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ" ifadesi de, "Allah'ın ve Resûlullah'ın kelâmında varid olan bütün her şeye iman edenler" takdirinde olup, bu, birtakım hususî şeylerden, yani Allah'a, Resûlullah'a, ahiret gününe iman ... gibi ifadelerden sonra getirilmiş olan genel bir ifâde olup, güzeldir. Nitekim sen, "Allah, gökleri, yeri ve her şeyi yaratmıştır.." dersin. Bu, ya, "Bahsettiğimiz şeyler dışında her şeyi yaratmıştır" anlamındadır, yahut da, hususî bir ifâdeden sonra umûm bir ifâdenin getirilmesi anlamındadır.

2) Mananın, "İman edenler ve bundan önce de Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilene, yani, yalancı olan peygamberle doğru olan peygamberi ayırt ettiren gerçek mu'cizeye iman edenler" şeklinde olmasıdır. Yani, "Onlar önce, mu'cizeye iman ettiler ve Kur'ân'ı Allah'tan başkasının getiremeyeceğine yakinen iman ettiler, bunu müteakip de, iman edip sâlih amellerde bulundular..." demektir. Bu manaya göre, "وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ" cümlesinin başındaki vâv, "mutlak cemî için olmuş olur. Sonra gelen ifadenin, vukû bulma bakımından önce olmuş olması da mümkün olup, bu tıpkı bir kimsenin, "O, onu tasdik etti ve onu tasdik etmek vacip idi" demesi gibidir. Veyahut da, ikinci ifâde, birinci ifadenin beyâniyyesi olabilir. Buna göre sanki onlar, "وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ" yani, iman etmişler, yani hakka iman etmişlerdir. Bu, tıpkı bir kimsenin, "çıktım, ama çıkmam isâbetli oldu; yani çıkmam çok yerinde oldu. Zira, şunu elde ettim.." demesi gibidir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak onların iman ettiklerini söyleyince, onların imanlarının, Allah'ın dışındaki bâtıl şeylere değil, kendisinin emrettiği ve indirdiği şeylere iman etme olduğunu beyan buyurmuştur.

3) Marifet ehlinin söylediği şu hususdur: İlim amel; amel de ilim demektir. Binâenaleyh ilim, sayesinde gelen şeylerle amel etmek için öğrenilir, tahsil edilir. Dolayısıyla, âlim bir kimse, sâlih amel yaptığında, bilmediği şeyi öğrenmiş olur.. Böylece de insan, Allah'ın kudretini, ilmini ve emrini delile dayanarak anlamış olur da, Allah'ın emirleri, bu kimseyi fiilde ve amelde bulunmaya sevk eder. Bu kimsenin O'nu tanıması da, bu kişiyi, amelde bulunmaya teşvik eder. Böylece bu kimse O'nu, olduğu gibi ve sevaba, ikâba muktedir bir zât olarak tanımış olur. Binâenaleyh bu kimse sâlih amellerde bulunduğunda, Allah'ın makdûrat ve malûmatı hususunda, ancak Allah'ın muttali kılması ve ona o hususları açması ile bilebileceği şeyleri bilmiş olur da, böylece iman etmiş olur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O,*

mü'minlerin yüreklerine -imanlarını katmerli bir iman ile artırmaları için- sekîneti indirendir" (Fetih, 4) âyetinde bulunan işte budur. Binâenaleyh mükellef, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bürhân ile, mu'cize ile iman edip sâlih amelde bulunduğunda, o kimsenin bunu bilmesi, kendisini Muhammed (s.a.s)'in her dediği şeyi tasdik etmeye sevk eder ve bu kimse, kendisinde bir şüphe bulamaz! İlk derecede, mü'min kimse için çeşitli haller söz konusu olduğu gibi, son mertebede de birtakım haller söz konusudur.

Allah'a iman konusunda, birinci mertebede, bazen, ihtiyaçlarını giderme konusunda Allah'tan başkalarını maksat edinip, böylece de rızkını, meselâ Zeyd, Amr... gibi kimselerden talep edip, bir şeyi başka bir şey için sebep kılarak Allah'ı ma'bûd kılarken, son mertebede, Allah'ı, yegane maksat edinip O'ndan başkasına yer vermez; gizlisini açığını ancak O'ndan bilir, herhangi bir iş hususunda herhangi bir şeye de başvurmaz... İşte bu, Allah'a bir başka tür iman etmedir.. O ise, ilk tür iman etmedir.

Peygamber (s.a.s)'e iman meselesine gelince, bir kimse ilk önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in konuştuğu şeyler hususunda doğru söylediğini tasdik eder, daha sonra da, (gittikçe), onun konuşmasının ancak Allah sayesinde olduğunu ve ondan duyduğu her sözün Allah'tan olduğunu söyler. Binâenaleyh bu kimse, birinci durumda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru söylediğini ve ondan doğrunun sâdır olduğunu söylemiş olur. İkinci durumda ise, yalanın Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olmasının imkânsızlığını söylemiş olur. Çünkü, başkasının sözünü nakleden kimseye, yalan nisbet edilemez. Yalan ancak, bizzat naklin kendisinde olabilir. Halbuki bu kimse o Peygamber'in, Cenâb-ı Hakk'tan, O'nun söylediği gibi nakilde bulunduğunu bilmektedir. Birinci mertebede bu kimse haşri, gelecek; peşin dünya hayatını da, hâl (şu an) kılmış olur. Son mertebede ise, haşri, hal; dünya hayatını da, gelip geçmiş kabul eder de, böylece nefsinin yaşantısını her an bir taksimata tâbi tutmuş olur. Derken, dünyanın tamamını kendisine iltifat edilmeyen ve kendisine teveccüh olunmayan bir yok, fani kılmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirler hakkındaki "وَصَدُّوا" ifâdesinin mukabilindedir. Çünkü biz, bir izahımızda, bu ifadeyle onların, insanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan men ettiklerini beyan etmiştik. Böylece bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittikâ etmeye teşvik eden bir ifâde olmuş olur. Demek ki onlar kendilerini, Allah'ın

yoluna, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ona indirilene tâbî olmaktan alıkoymuşlardır; berikiler, yani mü'minler ise, kendilerini Allah'ın yoluna, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ona indirilene tâbî olmaya sevk etmişlerdir. Böylece de hiç şüphesiz bunlar için, o kâfirler için olanın aksi tahakkuk etmiştir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, kâfirlerin iyiliklerini boşa çıkarmış, mü'minlerin günahlarını ise örtüp bağışlamıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, Rablerinden bir haktır"* ifadesindeki, "مِنْ رَبِّهِمْ" kısmını, tıpkı "Bağdat'tan bir adam gördüm" denilip, böylece "Bağdat'tan" (مِنْ بَغْدَادَ) ifadesinin, o adam için, onunla, meselâ Musul'dan veya başka yerlerden olan kimseleri ayırt eden bir vasıf (sıfat) kabul edilmesi gibi, bir sıfat sayılabilir mi?

Cevap: Diyoruz ki: "Hayır, çünkü Allah'tan olan her şey, zaten haktır. Aksine âyetteki, "Rablerinden" (مِنْ رَبِّهِمْ) ifadesi, sıfat olmayıp, ikinci bir haber (yüklemdir). Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "O, haktır; Rablerinden gelmiştir" demektedir. Yahut bu ifade, "O, Rablerinden inen bir haktır" manasında olmak üzere, belirleyici bir sıfat sayılabilir. Çünkü "hak" (gerçek), bazen gözle görülebilir. Zira, güneşin aydınlatıcı oluşu bir gerçektir, ama Rabden inen bir hak değil, aksine Cenâb-ı Hakk'ın bize nasip ettiği bir yolla elde edilen bir bilgidir.

Günah Örtmenin Manası

Cenâb-ı Hak daha sonra كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ *"(Allah) iman eden kimselerin de günahlarını örtmüş, affetmiş ve hallerini iyileştirmiştir"* buyurmuştur. Bu ifadede, "yok etti, sildi" kelimeleriyle meydana gelen müjdeye bir işaret vardır. Çünkü bir şeyi silip-yok etmek, başka bir şeyin onun yerine konulduğunu ifade etmez. Ama örtme (setr), bunu ifade eder. Çünkü eskimiş yahut kirlenmiş bir elbiseyi örtmek isteyen kimse, onu aynısıyla örtmez. Onu, ancak temiz ve güzel bir elbiseyle örter. Hele hele, cömert bir padişah, herhangi bir kulunun, eskimiş elbiselerini örtmek istediğinde, ancak pek pahalı olan, yüksek kaliteli bir elbisenin getirilmesini emreder. Binâenaleyh bu, padişah ile padişahın sevdiklerinin arasını örtmek ve perdelemek olmaz. "Mağfiret" de böyledir. Çünkü mağfiret ve tekfîr (bağışlama), mana bakımından aynıdırlar. Binâenaleyh bu, *"İşte bunlar, Allah'ın, kötülüklerini iyiliklere değiştirdiği kimselerdir"* (Furkan, 70) âyetinde anlatılan şeyin aynısıdır. Âyetteki, *"hallerini iyileştirmiştir"* ifadesi de, biraz

önce bahsettiğimiz günahların hasenelere (iyiliklere) dönüştürülmesine bir işarettir.

Günahın Sevaba Dönüştürülmesi

Eğer, "Cenâb-ı Hak, günahları haseneye nasıl dönüştürür?" denilirse, biz deriz ki: "Bu şu manayadır: Allah, o kimseye günahlarından sonra, yaptığı iyilikten ötürü iyilik yapan kimseye davrandığı gibi davranır." Buna göre şâyet, o soruyu soran; "Problem çözülmedi, hâlâ devam ediyor. Hatta arttı bile.. Çünkü Allahu Teâlâ, eğer iyiliklere verdiği mükâfat gibi, kötülüklere de mükâfat vermiş olsaydı, bu, günah işlemeye bir teşvik olmuş olurdu" derse, biz deriz ki: Biz, Allah'ın, günahlara karşı mükâfat verdiğini söylemedik. Ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, kişinin yaptığı kötülüklerden sonra, iyiliklere verdiği şeylerle, bu kimseye mükâfat verdiğini söyledik. Çünkü mü'min bir günah işlemiş, daha sonra da işin farkına varıp pişman olmuştur. Derken günahını itiraf edip, kendini hakir görerek, Rabbisinin huzurunda duruvermiştir. Böylece de ilahî rahmete, hiç günah işlemeyen ve Rabbisinin huzuruna gönül rahatlığı ile varan kimseden daha yakın olmuş olur. Böylece günah, pişmanlığın bir şartı olmuş olur. Bu sevap ise, günaha değil, kişinin duyduğu pişmanlığa verilmiştir.

Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "Kulum günah işledi, ama bana döndü. Binâenaleyh onun fiili kötü ama, benim hakkımdaki zannı güzeldir. Çünkü benden başka bir melce, bir sığınak bulamamıştır. Böylece ancak benim lütfuma güvenmiştir. Zann ve güven, kalbin amelidir. Fiil ise, bedenin amelidir. Kalbin ameline itibar etmek daha evlâdır. Baksana, uyuyan ve baygın olan kimsenin, bedeninin hareketleri nazar-ı itibara alınmaz. Yine hareketsiz hale gelmiş olan bir felçlinin de ancak kalbinin niyeti nazar-ı dikkate alınır.

Ruhun ve bedenin durumu, padişahın önünde at oynatan, kılıç ve süngüsüyle padişahın düşmanlarını savuşturan, sıçrayıp zıplayan bir at üzerindeki süvarinin durumuna benzer. Bu arada o at, sıçrayıp zıplarken, tepişmesi sebebiyle, padişahın elbisesini kirletmiştir. Şimdi o süvarinin yaptığı iş nazar-ı dikkate alındığında, hiç atın fiiline ve bu zararına iltifat olunur mu? Aksine eğer, o süvari böyle bir savunma yapmasa ve atı da, padişahın elbisesini kirleterek ona eziyet verseydi, bu durumda süvari sorumlu olurdu. Aynen bunun gibi, ruh süvari; beden ise onun atı gibidir. Binâenaleyh eğer kişinin rûhu, Allah'a ibadet ve zikirle meşgul olur da, bedeninden

kötü bir şeyler sâdır olursa, buna iltifat edilmez. Aksine onun bu hali normal kabul edilir. Tepen atın terbiyesi hususunda daha çok uğraşılır. Duran, sakin olan atın ise, yakası bırakılır. Eğer bu kimsenin ruhu, Allah'ın zikri ve ibadetiyle meşgul değilse, bedeninin fiillerinden dolayı sorumlu tutulur."

Mü'min Hakka Bağlıdır

ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ ۚ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü kâfirler bâtıla uymuşlar, iman edenlerse Rablerinden gelen hakka tâbî olmuşlardır. Allah insanlara misallerini böylece açıklar" (Muhammed, 3).

Bu, "Saptırma ve boşa çıkarma işi, o kâfirlerin bâtıl peşinde olmaları sebebiyledir" demek olup, âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hak ve Bâtılın Manası**

Âyette geçen "**bâtıl**"ın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, varlığı mümkün olmayan şey demektir. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah'tan başka bir tanrıya tâbi olmuşlardır. Allah'tan başka bir ilâhın varlığı ise imkânsızdır. Binâenaleyh bu bâtıldır, bâtılın tâ kendisidir. Çünkü bâtıl, olmayan şey demektir. Nitekim, "yoktur" manasında "بَطَلَ كَذَا" denilir. Binâenaleyh var olması imkânsız olan, meydana gelmesi mümkün olmayan ve gerçekte mevcut olmayan "ma'dûm", alabildiğine "bâtıl" demektir. Buna göre "hak" da, yokluğu imkânsız şey demek olup, böyle olan ancak Allah'tır. Çünkü "hak", var olan demektir. Nitekim, "iş var oldu, sabit oldu" manasında, "تَحَقَّقَ الْاَمْرُ" denilir. Binâenaleyh, yokluğu imkânsız olan mevcut, alabildiğine var olup, hiçbir zaman yok olmayan demektir.

b) Bâtıl, şeytan manasınadır. Bunun delili, *"Cehennemi seninle ve sana tabi olanlar ile mutlaka dolduracağım (ey İblis)"* (Sâd, 85) âyetidir. Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile şeytanın, kendisine uyulan; kâfirlerin de o kâfirler ve fâcirler olduğunu beyân buyurmuştur. Bu tefsire göre "hak", Allahu Teâlâ'dır. Çünkü Allahu Teâlâ kendi hizbini, şeytan'ın hizbi (grubu-partisi) karşılığında zikretmiştir.

c) Bâtıl, kâfirlerin ileri gelenlerinin görüşü ve atalarının dinidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların, *"Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzere bulduk ve onların izi üzere hidayet bulduk..."* (Zuhruf, 22-23) dediklerini nakletmiştir. Bu tefsire göre, "hak", Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'tan naklettiği şeylerdir.

d) Bâtıl, Allah'ın dışında kalan her şey demektir. Çünkü "bâtıl" ile, "helâk olan, fâni olan", aynı manayadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın zâtı hariç, her şey helâk olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Bu tefsire göre de "hak", yine Allahu Teâlâ'dır.

İKİNCİ MESELE

Eğer birisi, "Âyetteki, مِنْ رَبِّهِمْ *"Rablerinden gelen..."* ifadesi, o dört manadan, ancak birisi için uygun düşer. Bu tek mana da, buradaki "hak" ile, Allah'ın indirdiği ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'tan naklettiği şeylerin kastedilmesidir. Ama buradaki "hak" ile, Allahu Teâlâ'nın kastedildiğini söylememiz durumunda, âyetteki *"Rablerinden gelen hakka tâbî olmuşlardır"* ifadesi, nasıl doğru olabilir?" derse, biz deriz ki: Bu durumda, مِنْ رَبِّهِمْ "Rablerinden gelen" ifadesi "اَلْحَقُّ"nun müteallıkı olmayıp, onun taalluk ettiği kelime "اتَّبَعُوا" fiilidir. "Onlar, Rablerinin emrine tâbî oldular, yani Allah'ın lütfundan veya Rablerinin hidayetinden ötürü, hak olan Allahu Teâlâ'ya tabi oldular" demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bâtıl Var Sayılır mı?**

"Bâtıl", varlığı mümkün olmayan, mevcut olmayan şey olduğuna göre, ona tâbî olmak nasıl mümkün olur?

Cevap: Deriz ki: O kâfirler, putlar ilâhları olduğu için ve onlar kendilerine bu sayede mükâfat verecekler diye, onlara taptıklarını söylediklerinden dolayı, ortada tâbî olunan bir şey olmamakla birlikte, putlar bu putperestlerin iddiasına göre, sanki tâbî olunanlar olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, mü'minler hakkında, *"İman edenlerse, Rablerinden gelen hakka tâbî olmuşlardır"*; kâfirler hakkında ise, *"bâtıla uymuşlar"* buyurmuş, meselâ "putlarından gelen bâtıl" diye nitelemiştir, niçin?

Biz deriz ki: Onların ilâhlarının konuşması, yahut akletmesi söz konusu değildir de onun için. Nitekim Allah onlara, konuşma kâbiliyeti verdiğinde, kendilerine tapanların fiillerini yadırgayacak ve kabul etmeyeceklerdir. Nasıl ki Cenâb-ı Hak, *"Kıyamet günü o (putlar), sizin şirkinizi (onları Allah'a ortak koşuşunuzu) yadırgayacaklardır"* (Fatır, 14) ve *"Onlar, kâfirlerin*

kendilerine tapmalarını reddederler" (Ahkaf, 6) buyurmuştur. Halbuki Allahu Teâlâ, onların fiiline râzı olmuş ve onları bu fiil üzere sâbit kılmıştır.

Âyetteki, *"Rablerinden gelen"* ifadesinin, her iki durumla da ilgili olduğu söylenebilir. Buna göre, "Rablerinden kaynaklanan bir durum, bir takdir olarak, kâfirler bâtıla, mü'minler hakka tâbî olmuşlardır" manasına gelir.

Bu Âyetteki Mesel

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ *"Allah insanlara misallerini böylece açıklar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah, hangi meseli îrad etmiştir ki "Allah insanların işte böylece misallerini açıklar" buyurmuştur?

Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu mesel, kâfirlerin amellerini boşa çıkarmak, iyi kimselerin günahlarını örtüp bağışlamak olabilir.

b) Bu mesel, kâfirin bâtıla, mü'minin ise hakka tâbî olması olabilir.

Bu ifade hakkında, şu iki diğer izah da yapılabilir:

a) Âyetteki, *"Rablerinden gelen"* ifadesi, "Rableri katından olarak, kâfirler bâtıla; mü'minler de hakka uydular" manasına alınması durumunda, biz deriz ki: "Âyetteki bu sonraki ifade "Bu, bütün meseller için esas teşkil edecek bir meseldir" manasına gelir. Çünkü saptırma ve onun dışındaki işler, tâbî olma ve onun dışındaki bütün işler Allah'tandır.

b) Allahu Teâlâ, kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını, mü'minlerin ise, günahlarını bağışladığını beyan edip, küfürle iman arasında, bunlar birbirinin zıddı olduğu için, apaçık bir başkalık olduğundan dolayı, bunun sebebinin şu olduğuna dikkat çekmiştir: Yani saptırma ve günahları bağışlama işi, aralarındaki zıtlık ve ihtilaf sebebiyle olmayıp, aksine kişilerin hakka veya bâtıla uymaları sebebiyledir. Önemli olan, sebebin bilinmesidir. Yoksa, iki fiil, hem şekil, hem de esas itibariyle, bazen birleşebilir. Amma birisinin altında hakka uyma, diğerinin ise altında bâtıla uymanın yatması sebebiyle, birisi amellerin boşa çıkarılması neticesini, diğeri ise, günahların örtülmesi neticesini doğurmuştur. Çünkü kalbi küfürle dopdolu olduğu halde, zâhiren iman eden kimse ile, kalbi imanla dopdolu olduğu halde, kalben iman eden iki şahsın durumları zâhiren aynı gözükmekle

birlikte, birisinde hakka ittiba, diğerinde bâtıla ittiba yattığı için, aslında farklıdırlar.

Bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü küfrünü gizleyip, zahiren iman etmiş görünen kimse ile, kalbi imanla dopdolu olduğu halde, zorlama neticesinde, zâhiren kâfir gibi görünen kimselerin, bu fiilleri zâhiren farklıdır. Binâenaleyh amellerinin boşa çıkarılması, kendi isteği ile bâtıla tâbi olması sebebiyle, zahiren iman ettiğini açıklayan kimseler için söz konusudur.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Küfürle iman haklarında iki ayrı hüküm sabit olan iki meseldirler ve sebebi de malumdur. Bu sebep de, hakka veya bâtıla uymaktır. Aynen bunun gibi, kendisinde hakka uyulan her şeyin makbul ve mükâfata lâyık; kendisinde bâtıla uyulan her şeyin ise merdud ve cezaya layık olduğunu biliniz" demek istemiştir. Böylece bu ifade bütün misaller (teşbihler) için genel bir ifade olmuş olur. Kaldı ki biz, âyetteki "كَذٰلِكَ" (böylece) ifadesinin, burada kendisine benzetilen bir misalin bulunmasını gerektirdiğini de söylemiyoruz. Aksine bu, "Allah kâfirlerin durumunu ve amellerini boşa çıkarışını; mü'minlerin durumunu ve günahlarını bağışlayışını anlatıp, bu ikisinin sebebini beyan edince, bu ileri derecede bir izah olduğu için, bunun üzerine, "böylece..." yani, "Aynen bu güzel izah gibi, Allah insanlara darb-ı mesel yapar ve insanlara, kendilerinin durumlarını iyice anlatır" demektir.

İKİNCİ MESELE:

اَمْثَالَهُمْ *"Onların misallerini"* ifadesindeki, "Onlar" zamiri kim ile ilgilidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bütün insanlar ile ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Allah insanlara, kendilerinin aleyhine misaller getirir" demiş olur.

b) Bu, daha önce bahsedilen iki grupla ilgilidir. Bu durumda da âyetin manası, "Allah insanlara, daha önce bahsedilmiş olan bu iki grubun misallerini açıklar" şeklinde olur.

Savaş Hali

فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰى اِذَآ اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ
فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَآءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا ۚ ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ اللّٰهُ

لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾

"Onun için, o kâfirlerle (harpte) karşılaştığınızda, onların boyunlarını vurun. Nihâyet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık bağı sıkı tutun. Daha sonra ise ya iyilik edip salıverin, yahut fidye alın. Yeter ki harp, ağırlığını bıraksın. (İş) böyledir. Eğer Allah dileseydi, onlardan, (harpsiz olarak da) elbet intikam alırdı. Fakat (harbi emretmesi) sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir. Allah, yolunda öldürülenlerin amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmaz" (Muhammed, 4).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Kısımla Münasebet**

Âyetin başındaki "fâ" edatı, kendisine dayanacağı ve ilgi kuracağı bir yer gerektirmektedir. Binâenaleyh âyetin, daha önceki âyetlerle irtibatı nasıl kurulabilir? Biz deriz ki, bu münasebet ve ilgi şu birkaç şekilde izah edilebilir:

1) "Allahu Teâlâ, kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını beyan etmişti. İnsanın değeri ise amellerine göredir. İşi ve eseri olmayan kimse de, bir hayvan sayılır. Bu hayvan, üstelik bir de zarar verirse, işte onun ortadan kaldırılması yerinde olur" demektir. Binâenaleyh kendileri için bir saygınlığın olmadığı ortaya çıkıp, amelleri de boşa çıkarılınca, o kâfirlerle karşı karşıya gelince, onların boyunlarını vurun.

2) İki grubun farklı olduğu ve birbirinden uzak noktalarda bulunduğu, çünkü birisinin bâtıla, yani şeytanın hizbine (partisine), diğerinin de hakka, yani Rahman Allah'ın hizbine (partisine) tâbî olduğu ortaya çıkınca, gruplar nezdinde, savaş gerekli oldu. Binâenaleyh ey mü'minler, onlarla karşı karşıya geldiğinizde onları öldürün.

3) Bazı kimseler, kalplerinin zayıflığı ve tefekkürlerinin yetersiz oluşundan ötürü, canlılara elem vermenin zulüm ve haddi aşma olduğunu savunmuşlardır. Özellikle bir bünyenin harap edilmesi demek olan, katlin.. İşte bundan dolayı onlara reddiye olsun diye şöyle denilmek istenmiştir: İşlerin değeri, hakka veya bâtıla uyma ile ölçülüp, Allah'ın emrini

yüceltmek maksadıyla, Allah yolunda öldürülenler için de, namaz kılıp-oruç tutan kimseler için söz konusu olan ücretler vardır. Öyleyse haydi ey mü'minler, kâfirlerle karşılaştığınızda onları öldürün ve onlar hakkında sizi bir acıma duygusu sarmasın. Çünkü bu, hakka uymadır. İşlerin değeri ise, şekillerine göre değil, hakka göredir.

***İKİNCİ MESELE:* Boyun Vurmanın Mânası**

"فَضَرۡبَ" ifadesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubdur ve takdiri, فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ "Onların boyunlarını adamakıllı vurun" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Boyunları vurmanın, insanın diğer uzuvlarına tercih edilmesindeki hikmet nedir? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sadece müdafaa edenler olmayıp, defediciler olduğunu beyan etmiş olmaktadır. Saldıran kimseyi defeden kimse ilk önce, onun ölümcül yerlerine vurmaz; aksine karşı tarafın ölümünü gerektirmeyen yerlere kademe kademe vurur; eğer onu böylece defederse, bununla yetinip onun öldürecek yerlerine vurmaz. Fakat Allahu Teâlâ belirtmek istemiştir ki gaye savunma değil, aksine onları yeryüzünden defetmek ve dünyayı onlardan temizlemektir. Nasıl böyle olmasın ki, ey mü'minler, yeryüzü sizin için bir mescid kılınmıştır. Halbuki müşrikler pisliktirler. Mescidin ise, pisliklerden temizlenmesi gerekir. Binâenaleyh bu durumda sizin, saldırana karşı yapılan savunmanın aksine, önce o kâfirleri öldürme niyeti ile, öldürücü yerlerine vurmanız gerekir. Boyun, insanın öldürücü yerlerinin en belli başlısıdır. Çünkü boğaz ve şah damarını kesmek, ölüme yol açar. Fakat bu durum harpte her zaman mümkün olmayabilir. Ama boyun, harpte her zaman ortadadır. Binâenaleyh boyna vurmada, boğazı koparmaksızın kesme yapmakta, bu da ölümü gerektirmektedir. Kişinin diğer uzuvları ise böyle değildir; öncelikle harpte... Âyetteki لَقِيتُمْ *"karşılaştığımızda"* ifadesinde, bu kâfirlerin, saldıran konumunda olana ters düştüğünü gösteren bir incelik vardır. Çünkü "اَلْقَيْتُمْ" kelimesi, insiyatifin mü'minler tarafında olduğuna delâlet eder. Ama "kâfir size rastladığında" (لَقِيَكُمْ) kelimesinde, bu mana yoktur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu âyetin dışındaki yerlerde, وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *"Onları bulduğunuz yerde öldürünüz"* (Bakara, 191) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, mastarı (mef'ûl-u mutlakı) açıkça zikretmiş, fiilini zikretmemiştir. Enfal Sûresi'nde ise, fiili zikretmiş ve mef'ûl-u mutlakı

zikretmemek suretiyle فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ *"Boyunlarının üstüne vurun"* (Enfal, 12) buyurmuştur. Hal böyle olunca, burada bir incelik var mıdır? Biz diyoruz ki: Evet. Bunu şöyle bir mukaddime yaparak izah edelim: Bazı durumlarda (sûrelerde), anlatılmak istenen şey, fiilin fâilden sudûru olup, mastar fiile zımnen tâbî olur. Çünkü fâilin fiilinin meydana gelmesi, ancak o fâilden, bir mastarın (fiilin) varlık âlemine çıkmasıyla mümkün olur.

Bazen de, maksut olan (esas gaye), bizzat mastar olur. Fakat bu mastar, ancak bir fâilden sâdır olur ve fâilden o mastar (iş) istenir. Buna şöyle bir misal verebiliriz: Bir kimse, "Ben, şehirden çıkmaya yemin ettim" dediğinde, ona "çık" denilir. Böylece bundan maksat, bu fiilin ondan sâdır olması olmuş olur. Çıkma işinin haddi zatında, olumsuzluğu kastedilmemiştir. Eğer o kimseden, çıkma işi tahakkuk etmeden, çıkması mümkün olsaydı, onun yine de çıkması gerekirdi. Fakat insanın çıkması, bu çıkma işinin ayrılmaz vasfıdır.

Binâenaleyh bir kimse, "Düşmanlarımdan dolayı, burası bana dar geldi" dediğinde ona, mesela, "Haydi hurûç" denilir ki bu, "çık" demektir. Burada esas istenen, bu çıkış olduğu için, "hurûç", (çıkış) denmiştir. Fâilsiz bir çıkış mümkün olsaydı, maksat gerçekleşirdi. Fakat bu imkânsızdır. Binâenaleyh burada fiil, mastara tâbî olur.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Enfal Sûresi'nde, bilfiil tahakkuk etmiş olan bir savaş anlatılmaktadır ki onlar zaten o savaşın içindedirler. Melekler de savaş saflarında hazır olanlara yardım için indirilmiştir. Binâenaleyh orada matlup olan fiildir. Burada ise bir emir söz konusudur. Bu emir de, savaş zamanında verilmemiştir. Bunun delili âyetteki, *"Kâfirlerle karşılaştığınızda..."* ifadesidir. Binâenaleyh burada maksat, emredilen şey fiilden önce geldiği için mastarın matlup olduğunu beyan etmektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak burada, فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"Boyunlarını vurunuz!"* denilmiştir.

Anlattıklarımızda, şöyle bir diğer incelik de söz konusudur. Allahu Teâlâ, Enfâl Sûresi'nde, *"Vurun onların her bir parmağına..."* (Enfâl, 12) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü o zaman, savaş zamanıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleri, önce kâfirin ölümünü sağlayacak yerlerine vurmalarını, buralara isabet ettiremezlerse, diğer yerlerine vurmalarını tavsiye etmiştir. Bu âyette ise, söz konusu olan savaş zamanı değildir. Binâenaleyh

burada maksadın, öldürme olduğunu beyân etmiştir. Müslümanın maksadı da zaten budur.

***BEŞİNCİ MESELE:* Hatta Edatı**

Âyette geçen "حَتّٰى" kelimesi, öldürme işinin son noktasını beyan etmek için değil, ilgili emrin son noktasını beyan için getirilmiştir. Yani, "Nihâyet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık geriye öldürme emri kalmaz, buna cevaz (müsaade) kalır" demektir. Eğer bu edat, öldürmenin son noktasını göstermiş olsaydı, artık bu noktadan sonra öldürme câiz olmazdı. Halbuki mecalsiz hale getiren kimse, ihtiyar ve aciz bir kâfirle karşılaştığında bile, onu öldürebilir. Halbuki âyetin bu ifadesiyle, kâfirin iki eli-iki ayağı kesilip de kötürüm hale geldiğinde, Müslüman onu öldürmekten nehiy murat edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَشُدُّوا الْوَثَاقَ *"Artık bağı sıkı tutun"* buyurmuştur. Bu, mendupluk ifade eden bir emirdir.

Fidyeli veya Fidyesiz Salıverme

فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً *"Daha sonra ise, iyilik edip salıverin, yahut fidye alın"* emri ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**İmmâ**" edatı, hasr manası ifade eder. Halbuki kâfirlerin durumları, esir edildikten sonra, sadece bu iki duruma mahsus olmayıp, öldürülmeleri, köle edilmeleri, karşılıksız salıverilmeleri ve fidye karşılığı salıverilmeleri gibi durumlar mümkün?.. Biz deriz ki: Bu, mendupluk ifade eden bir emirdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bütün insanlar için mümkün olan genel bir durumdan bahsetmiştir. Müslümanların, savaşta esir aldıkları Arapları köle edinmeleri câiz değildir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in soyundandır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu emirde, köle edinmekten bahsetmemiştir. Öldürme işine gelince, mecalsiz hale getirilmiş kimsede ilk göze çarpan, onun kötürüm bırakılmasıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, öldürme işini, zaten *"Boyunlarını vurun"* emriyle belirtmiştir. Geriye, sadece âyette daha sonra bahsedilen bu iki husus kalmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Emirdeki Sıranın Hikmeti**

Âyetteki, "**mennen**" ve "**fidâen**" kelimeleri, mef'ûl-u mutlak olarak mansubdurlar ve فَإِمَّا تَمُنُّونَ مَنًّا وَإِمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً takdirindedirler. "Men"nin (iyilik yapmanın), fidyeden önce zikredilmesi, insan nefsinin hürmetinin, ondan mal

istemeden önce geldiğine bir işarettir. Fidye mal cinsinden olabileceği gibi, karşılıklı esir değişimi şeklinde de olabilir. Yahut da karşı tarafın tümüne, yahut sadece esir edilen şahsa, ileri sürülen bir şart şeklinde de olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Biz, bir mef'ûl takdir ederek fiiller takdir edip, اِمَّا تَمُنُّونَ عَلَيْهِمْ مَنًّا اَوْ تَفْدُونَهُمْ فِدَاءً "Ya, onlara iyilik yaparsınız, yahut onlardan fidye alırsınız" diyebilir miyiz? "Hayır" deriz. Çünkü burada maksat, ne onların aleyhine, ne lehlerine olmaksızın, bir iyiliğin ve fidyenin olduğunu belirtmektir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca verir de, vermez de" deyip de, "Falanca Zeyd'e verir, Amr'a vermez" dememek gibidir. Çünkü bu sözü söyleyenin maksadı, mef'ûlü anlatmak değil, fâili anlatmaktır. Aynen burada da maksat, mü'minleri, lütuf olan şeye sevk etmektir.

Harp Ağırlıkları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا *"Yeter ki harp ağırlığını bıraksın"* buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki "حَتّٰى" edatının neye taalluk ettiği (bağlı olduğu) hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun taalluk ettiği şey, öldürme işi olup, mana, "Onları, harp ağırlıklarını koyuncaya kadar, öldürün" şeklindedir.

b) Bu, "iyilik yapma veya fidye alma" işiyle ilgilidir. Bu ifadenin, *"Artık bağı sıkı tutun"* ifadesiyle ilgili olduğu da söylenebilir. Fakat bunun, her ne kadar âyette açıkça zikredilmemiş olsa bile, öldürme işiyle ilgili olması daha açık ve uygundur. Âyetteki, *"ağırlığın"* ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunlar, silahlardır,

b) Günahlardır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Eğer bununla, günahlar kastedilmişse, günah savaşanlara ait olduğu halde, harp günahları nasıl bırakılabilir? Aynı soru, bu ifade "silahlar" manasına alınması halinde de söz konusudur. Fakat böyle bir sorunun, birinci mana için söz konusu oluşu, daha fazladır.

Cevap: Biz deriz ki: Harbin kendisi, günahları bırakan bir şey kabul edilemez. Aksine harp, harp edenlerde olan günahlar ve silahları bırakabilir. (Yani ifade mecazîdir.).

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, *"O beldeye sor"* (Yusuf, 82) âyeti gibi midir ki, Cenâb-ı Hak âdeta, "Harp edenler, harpteki gruplar günahlarını bırakıncaya kadar" demiş olsun? Deriz ki: Bu, ilk nazarda muhtemel gözükse bile, âyeti iyice incelediğinde, bu ikisi arasında bir fark görürsün. Çünkü *"Harp ağırlığını bırakıncaya kadar..."* ifadesinden kastedilen, "harp tamamen sona erinceye, dünyada Müslümanlarla, savaşan hiçbir kâfir grubu kalmayacak şekilde ortadan kalkıncaya kadar..." demektir. Binâenaleyh eğer biz bu âyete, "savaşanlar ağırlıklarını bırakıncaya kadar..." manasını verirsek, savaş düşüncesi, devam ettiği halde, bu grubların silahlarını bırakıp, harbi sona erdirmeleri ihtimal dahilindedir. Bu tıpkı, "Düşmanlığım benden ayrılmış değil. Fakat düşmanlığımı bugünlerde bıraktım" demen gibidir. Dolayısıyla, *"bırakma"* fiilini, bizzat harbe verirsek, o zaman mana, "Harp namına hiçbir şey kalmayıncaya kadar..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer Cenâb-ı Hak, bunun yerine "Harp kalmayıncaya kadar..." yahut "Kâfir harpten kaçıncaya kadar..." demiş olsaydı, âyetteki ifadenin manasını sağlar mıydı? Diyoruz ki: Hayır. Çünkü bu iki ifade arasındaki farklılık, âyetin nazmında meydana getireceği bozukluğu bir tarafa bırakalım, manaya bakarak da, tıpkı "Ümeyye oğullarının devleti sona erdi" demenle, "Onların devletlerinden bir eser kalmadı" demen arasındaki fark gibidir. Bu ikinci ifadenin daha beliğ olduğunda şüphe yoktur. Aynen burada da, âyetteki, "ağırlıklarını" ifadesi, "Harbin izleri" manasınadır. Çünkü harbin ağırlığı, "onun izleri" manasınadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Savaş İçin Son Vade**

Harbin, ağırlıklarını bıraktığı zaman, ne zamandır? Deriz ki: Bu hususta bazı görüşler olup, bunların hepsinin neticesi, bu vaktin, yeryüzünde, savaşacak kâfir taraf kalmadığı zaman olduğuna varır. Bu zamanın, **Deccâl**'in öldürülüp, **İsâ** (a.s)'nın indiği zaman olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ *"(İş) böyledir. Eğer Allah dileseydi, onlardan elbet intikam alırdı"* buyurmuştur. Âyetteki, "**zalik**" kelimesinin terkibi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun takdiri, "iş böyledir..." şeklinde olup, mübteda mahzuftur.

b) "Bu, vaciptir", yahut, "Bu, ön plandadır." (Bu durumda haber mahzuftur). Bu, tıpkı bir kimsenin "Eğer إِنْ فَعَلْتَ فَذَاكَ اَىْ فَذَاكَ مَقْصُودُ وَمَطْلُوبُ

"bunu yaparsan, işte tamamen maksat budur" demesi gibidir. Cenâb-ı Hak daha sonra, onlarla savaşmanın, belirlenmiş bir yol olmadığını, aksine, istemesi halinde, onları asker-ordu-savaş olmadan da helâk edebileceğini beyan etmiştir.

Birbiriyle İmtihan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ *"Fakat (harbi emretmesi), sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir"* buyurmuştur ki, bu, "O, sizi, bununla mükellef tuttu ki, böylece, bu emri size tahsis etmiş olması sebebiyle, sizin için bir şeref ve fazilet meydana gelsin!.." demektir. Buna göre şâyet, "Allah, gizli ve en gizliyi bildiği halde, bizim, "Mükellef tutma, bir imtihan ve denemedir" şeklindeki sözümüzün hakikati nedir ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat (harbi emretmesi), sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir..."* ifadesinden ne anlaşılmalıdır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

Allah'ın İmtihanı

a) Bu ifâde ile, "O, bunu, tıpkı deneyen ve imtihan eden kimsenin fiili gibi bir fiil ve işte bulunurcasına, yapmıştır.." manası kastedilmiştir ki, "Allahu Teâlâ, ilgili şeyi, ya melekler ya da insanlar gibi bir başkasına anlatmak, göstermek için yapar, imtihan eder.." izahı da, bu anlamdadır.

Sözün özü şudur: "İbtilâ", "imtihan" ve "ihtibâr" (sınamak), fiilin kendisine nazarla, onu ortaya koymak amacıyla, insanlar nezdinde bilinmeyen bir şeyin, kendisi sayesinde ortaya çıktığı bir fiildir. Bizim, "Bu, sayesinde, bilinmeyen bir şeyin ortaya çıktığı bir fiildir" şeklindeki sözümüzün, "ibtilâ" ifadesinin manasına dahil olduğu açıktır. Çünkü, sayesinde, asla hiçbir şeyin ortaya çıkmadığı bir şeye, imtihan denilemez.. Bizim, "insanlar nezdinde belli olmayan bir şeyin..." şeklindeki ifademizin izahına gelince, bu da şöyledir: Kılıcını, salatalık ya da kabağa vuran bir kimse hakkında, "O, kılıcını deniyor" ifâdesi kullanılmaz.. Çünkü, bu vurma işinden meydana gelecek şey, daha dünden bellidir.. Bu da, kılıcın, muhakkak surette onları keseceği, ikiye böleceğidir.. Binâenaleyh, bir kimse kılıcını, yırtıcı ve vahşi bir hayvana saldığında, o kimse için bu sefer, kılıç o hayvanı ister ikiye bölsün isterse bölmesin, "Kendisini müdafaa etmek için (kılıcını deniyor)" deyimi kullanılabilir.

Bizim, tarifimizdeki, "Bunda, malum olmayan o iş anlaşılsın, ortaya çıksın diye.." şeklindeki sözümüze gelince, o hayvanı kendisinden savuşturmak

için kılıcını vahşî hayvana çalan kimse hakkında, "O, deneyicidir.." ifâdesi kullanılmaz. Çünkü, o kişinin o hayvana kılıcını çalması, belli bir şeyin meydana çıkması için değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, Allahu Teâlâ bize, sayesinde, malum olmayan bir işin ortaya çıkacağı bir şeyi, -ki bu, bizce ya tâattir, ya da masiyettir- emrettiğinde, her ne kadar Cenâb-ı Hak onu biliyor olsa bile, O'nun hakkında, O'nun, imtihân edici olduğu söylenebilir. Çünkü, bizde, niçin imtihan edildiğimize dair bilgi bulunmuyordu. Binâenaleyh, bu bilgisizlik bizde devam ettiği sürece, O bizi imtihan ettiğinde, bize emirler verecektir. Ki, böyle davranma, imtihanın ayrılmaz bir vasfı da değildir.

İmdi, eğer; "İmtihanın faydası, imtihan edenin bilgi elde etmesidir. Allahu Teâlâ her şeyi bildiğine göre, bu imtihanın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir soru, sadece "imtihan" meselesine mahsus bir soru değildir. Çünkü bir kimsenin, "Niçin imtihan etti?" şeklindeki sözü, tıpkı, "Hiç ihtiyacı olmadığı halde, niçin kâfire azap etti?" Ateşi, zararlı değil, faydalı bir biçimde yaratmaya kadir iken, "Ateşi niçin yakıcı olarak yarattı?" şeklindeki soruları gibidir. Bunlara verilecek cevap ise, "Cenâb-ı Hak, yaptığından mes'ul değildir" şeklindedir.

Şimdi bu durumda biz, öncekilerin söylemiş olduğu, "Bu, kendisi için değil, Allah katında malum olan bir hususun, ortaya konulması içindir" şeklindeki sözleri söylüyor, bundan sonra da şunu ilave ediyoruz: Deneyen ve imtihan eden kimsenin, deneme sonucunda meydana gelen şeye ihtiyacı yoktur. Çünkü, yukarıda bahsettiğimiz misallerde, kılıcını deneyen kimsenin, kılıcını kendisiyle denediği şeyi kesmesine ihtiyacı yoktur.. Hatta, kılıcıyla, vahşî hayvanı savuşturmaya dair vermiş olduğunuz misalde, böyle bir şeye muhtaç olması durumunda bile, onun hakkında, "O, kılıcını deniyor" deyimi kullanılmaz. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat, sizi birbirinizle imtihan etmek için..."* cümlesi, O'nun, *"iş (böyledir) eğer Allah dileseydi, onlardan elbet (hiç asker olmadan da) intikam alırdı"* şeklindeki ifadesini izah sadedinde, kendisinin herhangi bir şeye muhtaç olmadığına bir işarettir.

Kıraat Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ *"Allah yolunda öldürülenlerin amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmaz"* buyurmuştur.

Âyetteki "قُتِلُوا" kelimesi, "قَتَلُوا" ve "قَاتَلُوا" şeklinde de okunmuştur ki, bu kıraatlerin hepsi de, önceki ifadelere uygun düşer. Bu kelimenin "قَتَلُوا" şeklinde okunuşuna gelince, Cenâb-ı Hak, "فَضَرْبَ الرِّقَابِ" (Muhammed, 4) buyurup, manası da, "öldürün.." şeklinde olunca, öldürmenin yanlış ve haram bir şey olduğunu; zira bunun, Allah katında muhterem olan kimsenin hayatının sona erdirilmesi demek olduğunu iddia edenlere bir reddiye olsun diye, "Allah yolunda savaşanlara gelince Allah, onların amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmayacaktır" beyanı ile, öldüren kimseler için söz konusu olan şeyi, ücreti beyan ederek, şöyle buyurmuştur: "Bunların amelleri, kâfirlerin haseneleri gibi boşa çıkarılmamıştır. Tam aksine, bunların amelleri, kâfirlerin hasenelerinin üstündedir. Çünkü Allah, kâfirlerin amellerini boşa çıkarmış; savaşanların ve kâfirleri öldürenlerin amellerini ise boşa çıkarmamıştır. Şu halde, kâfirleri öldürmek nasıl bir günah olabilir?

Bu kelimenin nasıl bir günah oluşuna gelince, böyle bir kıraat daha fazla mana ifade eder ve daha kapsamlı olur.. Çünkü böyle okunması halinde bu kelimenin muhtevasına, ister öldürsün, isterse öldürmesin, öldürme hususunda çaba sarf eden herkes dahil olur.

Bu kelimeyi meçhul olarak "قُتِلُوا" şeklinde okuyan kıraate gelince, biz deriz ki, bu durumda bu ifade, önceki ifadelerle şu bakımlardan bir münasebet arz eder:

1) Allahu Teâlâ, *"onların boyunlarını vurun..."* yani, "onları öldürünüz" buyurup, öldürme işi de, ancak bu işi yapmakla elde edilip, bu işe yeltenen kimsenin bizzat kendisinin öldürülme korkusu, onu, (kâfiri) öldürmeye mani olunca, Cenâb-ı Hak, "öldürülmekten korkmayınız; çünkü, Allah yolunda öldürülen kimseler için, savaşan kimseyi savaştan alıkoyamayacak, tam aksine onu ona teşvik edecek ücret ve mükâfatlar vardır" buyurdu.

2) Allahu Teâlâ, *"Fakat, sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir"* buyurup, bir şeyle denenen kimse için, deneme sayesinde meydana gelecek açık-seçik neticelerden her çeşidi söz konusu olmak üzere çeşitli haller mevzubahis olunca, -zira denenen kılıcın değeri, kesmesi halinde artabileceği gibi, kesmemesi halinde de noksanlaşacağı için-, denenenlerin durumu nedir diye sorulmuş da, buna mukabil de Cenâb-ı Hak, "Eğer öldürülürlerse, amelleri boşa çıkarılmayacak, bağışlanacaklar; ikrama mazhar olacaklar ve cennete girdirilecekler.." buyurmuştur.

Mü'minin kâfiri öldürmesi haline gelince, onun durumu, hem bu dünyada hem de ahirette meçhul olmadığı için, işte kâfiri öldürmesi halindeki durumunun izahı yapılmamış, mü'min savaşçının durumu, öldürülmesi halindeki durumuna göre beyân edilmiştir.

3) Allahu Teâlâ, *"Fakat sizi... imtihan etmesi için"* buyurup, güzel ve nefis şeylerin de, kendisinden dolayı yok olacağı şeylerle denetlemeyeceği bellidir. Çünkü, keskin ve bilenmiş kıymetli bir kılıç, kendisinden dolayı kırılması söz konusu olan sert bir şeyle sınanmaz. İnsanoğlu, Allah'ın, kendisini mükerrem kıldığı, kendisine şeref bahşettiği, yücelttiği kıymetli bir varlıktır. Binâenaleyh, daha niçin Cenâb-ı Hak insanoğlunu, çok net bir biçimde, ölüm ve helâke sevk eden savaş ile denemiş, sınamıştır? Ve bu deneme nasıl güzel addedilebilir?

Biz diyoruz ki, öldürülme işi, mü'mine nisbetle bir yok oluş değildir. Çünkü bu öldürülme işi, şahâdet, ebedî hayatı doğurur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'mini, yapacağı savaş ile denediğinde, öldürülmesi halinde de öldürülmemesi halinde de mükerremdir. Bu kimse ister savaşsın isterse savaşmasın, ölüm kaçınılmazdır, ama (savaşmaması halinde), kendisi için söz konusu olan büyük bir ücreti kaçırmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ" beyanına gelince, buradaki "boşa çıkarma -idlâl-"in ne demek olduğu daha önce izah edilmiştir. Geriye, kâfir ve sapık kimseler hakkında kullanılan ifade ile, mü'min ve İslâm'a davet eden kimseler hakkında kullanılan şu iki tabir arasındaki farkın izah edilmesi kalmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında "اَضَلَّ" fiilini, mü'minler hakkında da, "لَنْ يُضِلَّ" fiilini (sîgasını) kullanmıştır. Çünkü savaşan mü'min kimse, karşı tarafı imana davet etmektedir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yeter ki harp ağırlıklarını bıraksın.."* beyanının manasının, "Harp sebebiyle, bir günah kalmayıncaya kadar" şeklinde olduğu anlatılmıştı. Bu, kâfir kimsenin Müslüman olması halinde böyledir. Binâenaleyh, savaşan mü'min kimse, (karşı tarafa) "Ya Müslüman olacaksın, ya öldürüleceksin" demektedir. Bu demektir ki mü'min kimse, imana davet etmekte; kâfir kimse de, hep engellemekte.. Dolayısıyla bu ikisi arasında, tam bir başkalık, tam bir tezat söz konusudur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, kâfir hakkında, mazî sîgasıyla اَضَلَّ "boşa çıkardı" buyurmuş, onun amelinin, meydana gelir gelmez, yok olduğuna ve âdeta meydana gelmemiş ve yapılmamış gibi olduğuna işaret etmek için, يُضِلَّ *"boşa çıkarır"* kelimesini kullanmamıştır. Ama mü'min kimse hakkında فَلَنْ يُضِلَّ *"asla boşa çıkarmayacak"* demiş,

mü'min kimsenin, ameline devam ettiği sürece, o amelin kendisi için sabit kılınacağına, yok edilmeyeceğine bir işaret olsun diye de, مَا اَضَلَّ "boşa çıkarmadı" dememiş de, ebedîlik ve süreklilik manasını ifade eden لَنْ يُضِلَّ "asla boşa çıkarmayacaktır" ifadesini getirmiştir. Bu, tıpkı, dine davet edenle; insanların dine girmelerine mani olan kimseler arasındaki alabildiğince mevcut olan fark gibidir. Buna göre şâyet, "فَلَنْ يُضِلَّ" ifadesinin başına, niçin "fâ" harfi gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "وَالَّذِينَ قُتِلُوا" ifadesindeki şart manasından dolayı gelmiştir.

Halleri Düzeltme

سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

"Onlara muvaffakiyet verir, hallerini iyileştirir. Onları, kendilerine tanıttığı cennete sokar..." (Muhammed, 5-6).

Eğer bir önceki âyetteki fiil, "قُتِلُوا" veya "قَاتَلُوا" şeklinde okunursa, bu âyette bulunan "hidayet" işi, hem dünyevî hem de uhrevî manadaki hidayet olmuş olur. Yok eğer, meçhul sîgasıyla "قُتِلُوا" şeklinde okunursa, bu hidayet, sadece ahirette söz konusu olup, buna göre mevzubahis âyetin manası, "Allah, savaşan mü'minleri, kabirlerinde bekletmeksizin, cennet yollarına, onları mutlu kılacak yollara iletir" şeklinde olur. Bu âyette yer alan "وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ" kelimesinin manası, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onların hallerini iyileştirdi"* (Muhammed, 2) âyetinin tefsiri gibidir. Ne var ki, bu iki âyette kullanılan ifadelerden birisinin mazi, diğerinin muzarî olması meselesine gelince, bunu şöyle izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak orada (Muhammed, 2)'de, mü'minlere, imanları ve sâlih amelleri sebebiyle va'dettiği şeyi va'dedip ve iman ile sâlih amel de onlardan sudûr edince, bunun mükâfatını, olmuş bitmişliğe delâlet eden sîga ile, mazî sîgasıyla beyan buyurdu.. Burada ise onlara, savaşmaları ve ölmeleri, öldürmeleri sebebiyle vaadde bulunup, lafızda da, istikbâle delâlet edecek kelime kullanınca, -çünkü "فَإِذَا لَقِيتُمُ" (Muhammed, 4) ifâdesi istikbale delâlet eder-, muzari sîgasıyla, وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ *"ve hallerini iyileştirecek"* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ *"onları.. cennete sokar"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak sanki, o mü'minleri yeniden haşrettiğinde, cennetin

yoluna şevketmiş; onlara o yolda, izzet ve ikram elbisesini, yani hallerin iyileştirilmesi elbisesini giydirmiş, daha sonra da "cennetine sokmuştur." Binâenaleyh, âyetin bu ifadeleri, âyette bahsedilen durumların meydana geliş sırasına göre yer almıştır.

Tanıtılan Cennet

Bu âyetteki, عَرَّفَهَا لَهُمْ *"Kendilerine tanıttığı..."* ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, herkesin, kendi yerini ve makamını, kalacağı yurdunu bileceği anlamındadır. Öyle ki, cennetlikler, dünyada iken, cuma namazını kılıp, sonra da yeryüzüne dağılıp yerini yurdunu tanıdığı için, kolaylıkla bulan kimselerden daha mükemmel bir biçimde cennetteki yerini bilirler. Ve herkes, kendi yerine varıp oturur. Kimi âlimler de, kişinin, bu dünyada iken amellerini yazmakla görevli olan meleğin, onu cennete götürüp oraya yerleştireceğini söylerler.

2) Âyetin bu ifadesi, "Cenâb-ı Hak o cenneti, onlar için güzelleştirdi, hoş hale getirdi..." anlamındadır. Nitekim, Arapçada da, "Güzel, temiz, leziz yiyecek" anlamında, "طَعَامٌ مُعَرَّفٌ" deyimi kullanılır.

3) **Zemahşerî** şöyle demiştir: "عَرَّفَهَا لَهُمْ" ifâdesinin manasının, "Sınırlarını çizdiği, belirlediği..." şeklinde olması muhtemel olup, bu, "sınırlarını çizdi, tahdit etti..." anlamında olan عَرَّفَ الدَّارَ وَأَرَّفَهَا "Avlunun, sınırlarını çizdi, belirledi.." şeklindeki deyimden gelmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, cennetin sınırlarını tahdit etmesi de, O'nun, *"Eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun"* (Âl-i İmrân, 133) âyetinde anlatılan hususdur. Şöyle de denebilir: Bu âyette, *"İşte bu, ... mirasçı kılındığınız cennettir"* (Zuhruf, 72) âyetinin manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile bu cennetlere işaret etmiş ve cennetliklere, o cennetlerin işte bu cennetler olduğunu bildirip, tanıtmıştır.

Bu hususdaki bir başka izah da şudur: "Bu ifâdenin manası, "Cenâb-ı Hak, onlara, öldürülmelerinden önce o cennetleri tanıttı" şeklindedir. Çünkü şehit, vefat etmeden önce, kendilerine cennetteki makamı ve mevkii gösterilir de, böylece o da ona arzu duyar, iştiyak duyar."

Bir başka izah da şudur: "Cenâb-ı Hak onları cennetine sokar; cennetleri niteleyip vasfetmeye hacet de yoktur.. Çünkü Allahu Teâlâ o cennetleri onlara defalarca tanıtmış ve pek çok defa tavsif etmiştir."

Diğer bir üçüncü izah olarak da şu söylenebilir: "Bu ifâde, yitiğin ilân edilmesi kabilindendir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Şüphesiz ki Allah, hak yolunda öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını -kendilerine cennet mukabilinde- satın almıştır"* (Tevbe, 111) buyurunca, O, âdeta sanki, "Kim, malı veya canı mukabilinde cenneti satın alır, ona tâlip olur?" demiş de, şehit olan zât da bu ilanı duymuş, o cennete karşı istenen meblağı bedeli vermiş, bunun üzerine, Cenâb-ı Hak da onu cennetine sokuvermiştir.

Dini Destekleme

Daha sonra Cenâb-ı Hak, savaştan dolayı söz konusu olan mükâfat ve ücreti beyan edince, mü'minlerin savaşa daha çok yönelmelerini sağlamak ve bu hususa iyice teşvik etmek için onlara, dünyada da yardım edeceği va'dinde bulunarak şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾

"Ey iman edenler, siz Allah'ı desteklerseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar" (Muhammed, 7).

Allah'ı desteklemenin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Eğer, Allah'ın dinini ve yolunu desteklerseniz..";

b) "Eğer Allah'ın hizbine ve cemaatine yardım ederseniz.." demektir..

c) Bununla, hakikî anlamda Allah'a yardım etmek kastedilmiştir. Buna göre biz diyoruz ki: Yardım, birbirine zıt ve karşıt olan iki taraftan birisinin, dâvasını gerçekleştirmek için çalışmaktır. Şeytan, Allah'ın düşmanıdır; küfrü gerçekleştirmek ve iman ehline gâlip gelmek hususunda çaba sarf eder. Allahu Teâlâ da, küfrün yok edilmesini, küfre mensup olanların helak edilmesini, cehaleti sebebiyle küfrü tercih edenlerin yok edilmesini ister. Binâenaleyh, bir kimse, Cenâb-ı Hakk'ın bu davasını gerçekleştirdiği için, "Allah'a yardımı" gerçekleştirirse, sen, bu kimsenin, Allah'ın muradını gerçekleştirdiğini söyleyemezsin.. Çünkü, Allah'ın muradını, kendisi dışında hiç kimse gerçekleştiremez. Ehl-i sünnete göre, "Allah'ın matlubu (isteği)", "muradı"ndan başkadır; bunlar ayrı ayrı şeylerdir. Çünkü O, kâfirin iman

etmesini talep etmiş, ama bunu murat etmemiştir. Eğer murat etmiş olsaydı, kâfir de iman etmiş olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَنْصُرْكُمْ *"O da size yardım eder"* buyurmuştur. Buna göre şâyet, "Sen, hangi şeye dayanarak, Allah, mü'minlere yardım ettiğinde, kul da Allah'ın istediği şeyi tahakkuk ettirmiştir. Öyleyse daha nasıl, (ikisi de), aynı şey olduğu halde, kulun istediği şeyi gerçekleştirmiş olur dedin?" denilirse, biz deriz ki, mü'min, savaşçı çıkması ve ona yönelmesi ile, Allah'a; Allah da, ona, onu bu konuda teyit etmesi, sâbit kadem kılması ve kulunu, her taraftan koruyan melekler göndermesi suretiyle yardım etmiştir.

Güzel, Allah'ın Beğendiğidir

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

"Kâfir olanlara (gelince), onların hakkı, yüzükoyun kapanmaktır. (Allah), onların amellerini boşa çıkarmıştır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini çirkin görmüşlerdir. O da, onların amellerini heder etmiştir" (Muhammed, 8-9).

Âyet, mü'minlerin kalplerini takviye etmektedir. Çünkü, Allahu Teâlâ, bir önceki âyette, *"Ve ayaklarınızı sabit kılar"* buyurunca, kâfir kimsenin de, sabredeceği, savaş hususunda sebatlı olacağı, böylece de, kıtal, harp, süngüleşme ve vuruşmanın devam edeceği; halbuki bunda ise, çok büyük bir meşakkat ve zorluğun bulunacağı düşünülebilirdi... İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizin için sebât; onlar için zevâl ve helak vardır. Dolayısıyla onların sebâtı olamaz.." buyurmuştur. Bunun sebebi açıktır; çünkü, onların ilâhları, kudret sahibi olan (Allah'ın) yanında, kudret ve sebâtı olmayan, cansız nesnelerdir. Binâenaleyh o putlar, Allah'ın, kâfirlere takdir etmiş olduğu helâk ve yok oluşu savuşturmaya, yetkili değillerdir. İşte bu noktada, mutlaka, ayakların kayması ve tökezlemesi kaçınılmazdır. Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında vaad ifâde eden sîga ile, يُثَبِّتْ *"sabit*

kılar" buyurmuştur. Çünkü, Allah'a hiçbir şey vâcip ve zorunlu değildir. Onlar hakkında ise, bedduâ sîgasını kullanmıştır. Bu sîga, ihbarî cümlelerden daha beliğdir. Çünkü, onların tökezlemeleri, kesin ve kaçınılmazdır. Zira, ilâhlarının yardım etmeyeceği, kaçınılmaz bir olgudur. Çünkü, onların kudreti yoktur! Allah'ın sâbit kadem kılması ise, O'na vâcip değildir. Zira O, dilediğini yapan, hür bir kâdirdir.

Âyetteki, *"Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır"* ifadesi, kâfirlerin ölülerinin, Müslümanların şehitlerinden başka olduğuna bir işarettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Müslümanların şehitleri hakkında, *"Onların amellerini asla boşa çıkarmayacak"* (Muhammed, 4), kâfirlerin ölüleri hakkında ise, *"Onların amellerini boşa çıkardı.."* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu farklılığın sebebinin ne olduğunu beyan etmek üzere: ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ *"Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini çirkin görmüşler, (beğenmemişler)dir. O da, onların amellerini heder etmiştir"* buyurmuştur. Bunun ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bununla, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiş olup, bunun izahı şöyle yapılabilir: Amel-i sâlihin keyfiyeti, akıl ile bilinemez. Bu ancak, şeriat ile bilinir. Şeriat da, Kur'ân'la öğrenilir. Binâenaleyh, kâfirler, Kur'ân'dan yüz çevirdiklerinde, ne sâlih ameli, ne de onun nasıl yapılacağını bilemezler. Dolayısıyla da, batıl ve boş şeylerle uğraşırlar da, böylece Allahu Teâlâ da, onların amellerini heder edip boşa çıkarır..

2) Onlar, Allah'ın indirdiği tevhîdi kerih gördüler.. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan naklen, *"Biz mecnûn bir şair için ma'budlarımızdan vaz mı geçecekmişiz?" derler"* (Sâffât, 36); *"O (bütün) tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu, cidden acayip bir şey!.. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir"* (Sâd, 5-8) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak yine, *"Allah, bir olarak anıldığı zaman ahirete inanmazların kalpleri tiksinir.."* (Zümer, 45) buyurmuştur.

Bu, şu şekilde izah edilebilir: Şirk, iyi ameli yok eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider"* (Zümer, 65) buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki?! Müşrikin ameli, Allah rızası için değildir. Binâenaleyh, aslında, o amel için bekâ söz konusu değildir. Ve yine o amel için, amelin kendisi için yapıldığı şeyin bekâsı sebebiyle, bir bekâ söz konusu değildir. Çünkü, Allah'ın zâtının dışında kalan her şey, helâk olucu, yok olucudur.

3) Onlar, Allah'ın, âhiret işine dair indirdiği açıklamayı kerih görmüşlerdir. Dolayısıyla da, o âhiret için bir amelde bulunmamışlardır. Halbuki dünya, dünyada bulunanlar ve bunların akıbetleri, temelsizdir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin (tamamıyla dünyaya yönelik) amellerini heder etmiştir.

Kökü Kesilen Kâfirler

اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendilerinden evvelkilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı? Allah, onların kökünü kesmiştir. O kâfirlerin hakkı da, bunun benzerleridir" (Muhammed, 10).

Bu âyet, bir önceki âyet hakkında yaptığımız üçüncü şıktaki izahla ilgilidir. Yani, "Onlar, evvelkilerin haline bakıp da, böylece dünyanın fani olduğunu anlamalılar.." demektir.

Cenâb-ı Hak, *"Allah, onların kökünü kesmiştir"* buyurmuştur ki, bu, "Allah, malları, çoluk-çocukları ve bedenleri demek olan dünya metâını, o kâfirlerin başına geçirmiş, helâk etmiş" anlamındadır.

Benzeri Akıbet

Âyetteki, وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا *"O kâfirlerin hakkı da, bunun benzerleridir"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, "Onlar için onun misli dünyada iken söz konusudur" manası kastedilmiştir. Mananın böyle olması halinde, âyette geçen "kâfirler" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmeyen kâfirler kastedilmiş olur.

b) Bununla, "Onlar için onun bir misli, âhirette söz konusudur, vardır" manası kastedilmiştir. Buna göre de, âyetteki kâfirler ifâdesiyle önceki, geçmiş kâfirler kastedilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, onların dünyada kökünü kırmıştır. Bunun bir misli de, onlar için âhirette vardır" demek istemiştir.

Ha Zamirinin Mercii

"اَمْثَالُهَا" ifâdesindeki هَا zamirinin neye râcî olduğu hususunda da şu iki şey söylenebilir:

1) Bu, mezkûra, yani âyette geçen "âkıbet" kelimesine râcidir.

2) Bu, mefhûma, yani âyetten anlaşılan "ukûbet ve cezaya" râcidir. Çünkü, bu "kökünü kırma" işi, onlar için bir ukûbet, bir cezadır.

Cezanın Farklılığı

Şâyet, "Bizim, "Âyetten kastedilen mana, Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr eden, ona inanmayan kâfirler için, onlardan öncekilerin başına gelen akıbetin benzerleri vardır" şeklindedir" dememiz halinde şöyle bir soru sorulabilir: Evvelkiler, meselâ zelzele, ateş (yıldırım) ve bu ikisinin dışında rüzgâr ve tûfan gibi çok şiddetli afetlerle helâk olmuşlardır. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanmayanların hali böyle değildi!.. Biz deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanmayanların başına gelcek azap, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önceki ümmetlerinkinden daha çetin olabilir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini onlarınkinden daha âşikârdır; zira kendisinden önce peygamberler gelmiş, ve kendisinin geleceğini haber vermişlerdir ve o konuda uyarıda bulunmuşlardır. Nitekim Müslümanlar, kendilerini, önce sevmeyen ve zayıf gören kimseleri, kendi elleriyle öldürmüş veya esir almışlardır. Dengi olan bir kimsenin eliyle öldürülmek, genel olarak gelen ve herkesi saran helâk ve yok oluştan daha elem vericidir.

Bu konuda diğer bir soru da şudur: Bu zamirin, âyette geçen "akıbet" kelimesine râci olması durumunda, daha o akıbetin emsâlleri nasıl olabilir? Biz deri ki, bununla, akıbet kelimesinin delâlet ettiği azâbın veya akıbet kelimesinin râci olduğu, elem ve acının kastedilmiş olduğu söylenebilir.

Mü'minlerin Korunması

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, muhakkak ki, iman edenlerin yardımcısıdır. Kâfirlerin ise, hamî ve yardımcısı yoktur"
(Muhammed, 11).

Âyetin başındaki "**zalike**" kelimesinin, önceki âyetlerden anlaşılan "yardım"a işaret olması muhtemel olup, bu, **Vahidî**'nin bahsettiği bir cemaatin tercihidir.

Burada, nakil açısından (rivâyet tefsirleri bakımından) daha garip, akıl bakımından ise daha uyun bir başka izah da şu olabilir: Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا" ifâdesinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine bir işaret ve onların, kendileriyle oturup kalkmaya, bir arada bulunmaya razı olmadıkları emsallerinin elleriyle yok olup gittiklerine, bunun ise, genel olan bir helâkten daha elîm olduğuna bir işâret olduğunu belirtmiştik. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "**zâlik**", yani, bu çok oluş ve zillet, (benim), mü'minlerin yardımcısı olmam; kâfirlerin ise, fayda ve zarar veremeyen birtakım ilâhlar edinip de, Allah'ı terk etmeleri ve kendileri için hiçbir yardımcının olmaması sebebiyledir. Allah'ın kendisini destekleyip yardım ettiği kimsenin, karşı tarafın bin tane yardımcısı olsa dahi, öldürmeye ve esir almaya mutlaka kadir olacağında şüphe yoktur. Kaldı ki, karşı tarafın hiçbir yardımcısı yoktur!.." buyurmuştur. İmdi eğer. "Âyetteki, *"Kâfirlerin ise, velîsi ve yardımcısı yoktur"* ifâdesi ile, *"Onların, Hak olan Mevlâsı..."* (En'âm, 62) âyetinin arası nasıl telif edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Mevlâ" kelimesi, efendi, Rab ve yardımcı manalarına gelir "لَا مَوْلٰى لَهُمْ" buyurduğu yerde yoktur"; "مَوْلٰيهُمُ الْحَقُّ" O, "Onların yardımcısı" buyurduğu yerde de, "Onların Rableri ve mâlikleri" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ edin.."* (Hacc, 1) buyurması ile, *"Sizin ve önceki atalarınızın Rabbi..."* (Şuarâ, 26) buyurması gibidir.

Âyetin bu ifadesine göre, kâfirle mü'min arasında hayli fark vardır. Çünkü mü'mine Allah yardım ediyor ki Allah, yardım edenlerin en hayırlısıdır. Kâfirin ise, âyetteki "cinsini nefyeden (tamamen olumsuzluk ifade eden) bir ibare ile, kesinlikle yardımcısının olmadığı ifade edilmiştir. Binâenaleyh kâfirin yardımcısı yoktur. Kendisi de, yardım edenlerin en şerlisidir.

Hayır ve Şerrin Akıbeti

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَاْكُلُونَ كَمَا تَاْكُلُ الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾

"Şüphesiz ki Allah, iman edip de sâlih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk-u sefa sürer ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri de, ateştir" (Muhammed, 12).

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin ve kâfirlerin dünyadaki hallerinden bahsedince, âhiretteki durumlarını da anlatmış ve mü'mini cennetine, kâfiri ise cehennemine sokacağını bildirmiştir.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Cennet Tavsifinin Özeti**

Allahu Teâlâ, cenneti anlatırken, çoğu kez "ırmaklar"ı zikretmekle yetinmiştir. Çünkü ırmağın bulunduğu yerde ağaçlar; ağaçların bulunduğu yerde de meyveler olur. Bir de su, âlemin hayat sebebidir. Ateş ise, hayatı yok etme vasıtasıdır. Mü'min için su vardır. Mü'min onu seyreder ve ondan istifade eder. Kâfir için ise ateş vardır. O, oraya yuvarlanır ve ondan zarar görür.

İKİNCİ MESELE: "تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا" **İbaresinde "Min" Edatı**

Âyetteki "مِنْ" harf-i cerrinin, zâid olduğunu ve takdirin "تَجْرِى تَحْتَهَا" şeklinde olduğunu; yahut da bu ifadeyle, cennetin sularının, yine cennetten kaynayıp, başka yerden gelmediğinin kastedilmiş olduğunu defalarca anlattık. Çünkü bu ikinci manada, "Bu ırmakların kaynağı nereden?" sorusuna cevaben, "Falanca dağdan (مِنْ) denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mü'min ve Kâfirin Dünya Zevki**

Allahu Teâlâ, *"Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk-u sefa sürerler"* buyurmuş ve mü'minler de dünyadan ve zevklerinden yararlandıkları halde, sadece kâfirlerden bahsetmiştir, (niçin)? Deriz ki: Büyük bir mülkü (zenginliği) olan birisinin, bunun yanı sıra ufak-tefek (önemsiz) bir şeyi bulunsa, bu kimse, o büyük zenginliği ile yâd edilir ve o büyük mülkü için, "Bu, falanca, mülkün sahibidir" ifadesi kullanılır. Ufacık bir şeye sahip olan kimse de, ancak onunla yâd edilir. Mü'minin, "cennet mülkü" vardır. Binâenaleyh dünya metaına, mü'min hakkında iltifat edilemez. Kâfirin ise, sadece dünyası vardır...

Dünya Mü'minin Zindanı

Bu konuda diğer bir izah da şöyledir: Dünya, nasıl olursa olsun, mü'min için bir hapishanedir. Binâenaleyh hapishanede yiyip içen kimse için, "o, zevk-u sefa içindedir" denilmez. İmdi, eğer, "Dünya, içinde onca leziz şeyler bulunmasına rağmen, nasıl bir hapishane sayılabilir?" denilirse, biz deriz ki: Âhirette mü'min için hazırlanmış çok güzel şeyler ve şerefli-şahsiyetli dostlar vardır. Âhiretin ve âhirette mü'minlerin durumunun, dünyaya ve dünyada bulunanlara nispetle mukayesesi, şöyle bir benzetmeyle ortaya çıkabilir:

Zindan Oluşun İzahı

Bir kimsenin, içinde son derece leziz ve hoş, her türlü meyve bulunan; son derece saf ve berrak nehirler yer alan, alabildiğine yüksek köşk ve binalar bulunan ve çoluk-çocuğunun içinde yerleşmiş olduğu bir bahçesi bulunsun ve bu kimse onlardan yıllarca uzak kalmış olsun, sonra da çoluk-çocuğuna yöneldiğinde, karşısına içinde acı meyve ağaçları, bulanık sular ve yırtıcı hayvanlar ile bir sürü haşerat bulunan bir koruluk engel olarak çıksa; şimdi bu kimsenin oradaki durumu, karanlık bir kuyuya hapsedilmiş olan, yahut harap bir evde bulunan kimsenin durumu gibi olur mu, olmaz mı ve ona, "Bu şeyleri bırak, şu meyvelere ve nehirlere bak" denilebilir mi? İşte mü'minin durumu böyledir. Kâfire gelince, onun durumu da, öldürülmeye götürülen ve bahsettiğimiz o koruluk gibi yerlerde günlerce sabreden bir kimsenin durumu gibidir ki, kâfir de bir cennet (bahçe-orman) içindedir. Dünyanın cennet ve cehennemle mukayesesi, getirdiğimiz misalin çok çok altındadır. Fakat bu misal, akıl sahibi insanlara, az da olsa durumun hakikatini anlatır.

Hayvan Gibi Yiyenler

Cenâb-ı Hak, كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ *"Hayvanların yediği gibi yerler"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Hayvanların tek derdi yiyip-içmek, başka bir şey değil. Kâfir de böyledir. Mü'min ise, sâlih amelde bulunmak ve bunun için kuvvet elde etmek gayesiyle yer.

b) Hayvan, yediği şeylere bakarak, yaratıcısı hakkında istidlâlde bulunamaz. Kâfir de böyledir.

c) Hayvanlar, beslenmek ve semizlemek için yer-içerler. İşin neticesinden haberi yoktur. Bilmez ki kilo alıp iyice semizlediğinde, kesilmeye iyice

yaklaşmıştır. Kâfir de böyledir. Bu izaha, âyetteki, *"Onların yeri, ateştir"* cümlesi de uygun düşer.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında, vaad ifade eden bir üslup ile, *"Allah ... cennetlere sokar"* buyurmuş; kâfirler hakkında ise, müstahak oluşu ifade eden bir üslupla, *"Onların yeri de ateştir"* buyurmuştur. Bu, daha evvel de bahsettiğimiz gibi şundan ötürüdür: İyilik, bir hak edişten ötürü olmayı gerektirmez. Binâenaleyh kendisinden, iyiliği gerektiren bir iş sâdır olmayan bir kimseye iyilik yapan, gerçek kerim (cömert)tir. Müstahak olmayan bir kimseye azap eden de zâlimdir.

Daha Şiddetliler Helâk Oldu

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

"Biz, her biri seni (içinden) çıkaran öz memleketinden daha kuvvetli nice memleket halkını helâk ettik. Onların hiçbir yardımcısı da yoktu. Öyle ya, Rabbinden apaçık bir burhan üzerinde bulunan kimse, hiç kötü amel ve hareketi kendisine süslü gösterilmiş heva-ü heveslerine uymuş kimse gibi olur mu?" (Muhammed, 13-14).

Cenâb-ı Hak, o kâfirlere, *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?"* buyurarak bir darb-ı mesel getirip, daha önce zikredilmiş delillere rağmen, bu darb-ı mesel de onlara bir fayda (ibret) vermeyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli için, bir darb-ı mesel daha getirerek, *"Biz, her biri, seni çıkaran memleketinden daha kuvvetli nice memleketler halkını imha ettik.. "* buyurmuştur ki bu, "Onlar Mekkelilerden daha güçlü ve kudretli idiler. Ama onlara işte böyle yaptık. Binâenaleyh sen de, onların peygamberlerinin sabrettiği gibi sabret" demektir.

Âyetteki, *"Onların hiçbir yardımcısı da bulunamaz"* ifadesi hakkında **Zemahşerî** şöyle der: "Yok etme işi, geçmişte olmuştur. Halbuki bu ifade, hal

ve istikbali anlatır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin, *"Onların hiçbir yardımcısı bulunmaz"* buyurmuştur? Buna şöyle cevap verilir: Bu ifade, "hikâye" manasınadır. Hikâye de, "şimdiki zaman" gibidir."[7]

Şöyle de denebilir: Bu, "Biz onları dünyada helâk ettik. Binâenaleyh onlara yardım edecek ve onları, düştükleri o azaptan kurtaracak hiçbir yardımcıları yoktur" manasındadır.

Bu, şu şekilde de izah edilebilir: Âyetin bu ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in memleketindeki kâfirlerle ilgilidir. Buna göre sanki, "Biz, senin memleketinden önce geçenleri helâk ettik. Binâenaleyh senin yanındakilere de yardım edecek ve onları, evvelkilerin başına gelenden kurtaracak bir yardımcıları yoktur" denilmektedir.

Delile Dayanma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Öyle ya, Rabbinden apaçık bir burhan üzere bulunan kimse, hiç kötü amel ve hareketi kendine süslü gösterilmiş ve hevâ-ü heveslerine uymuş kimse gibi olur mu?"* buyurmuştur. Bil ki bu, kâfirlerin helâki ile, peygamber (s.a.s)'e yardımın dünyada olacağını; bu durumun kâfirlere azap etmek ve mü'minleri mükâfatlandırma olarak uygun olduğunu bildirmek için, Hz. Peygamber (s.a.s) ile kâfirler arasındaki farka bir işarettir. Binâenaleyh âyetteki, "apaçık bir burhan üzere bulunan" ifadesi, bu iki tarafı birbirinden ayırt edici özellik; *"Rabbinden"* ifadesi de, bu ayırt edici özelliğin tamamlayıcısıdır. Bu böyledir. Çünkü beyyine (burhan-delil), nazarî olduğu zaman, ona tutunan ile, delilsiz bir söz söyleyen arasında, yeterince bir fark olur. Fakat bu beyyine, hele bir de Allah'tan olursa, o zaman daha güçlü ve belirgin, daha yüce ve üstün olmuş olur.

Şöyle de denebilir: Âyetteki *"Rabbinden..."* ifadesinden; bu beyyinenin, Allah'tan geldiği manası kastedilmemiştir, aksine Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, dilediğine hidayet verir"* âyetiyle, bizim, "Hidayet, Allah'tandır" şeklindeki sözümüz manasında, Allah'tan olduğu kastedilmiştir.

Âyetteki, *"O kötü amel ve hareketleri kendisine süslü gösterilmiş ... kimse gibi olur mu?"* ifadesi de ayırt edici bir özellik; *"ve hevâ-ü heveslerine uymuş kimseler..."* ifadesi de, bu ayırt edici özelliğin bir tamamlayıcısıdır. Çünkü, kötü amelleri kendisine hoş gösterilen ve şüphelerine değer veren kimse; burhanları anlayan ve kabul eden kimsenin tam zıddıdır. Fakat şüphelerine

7 Böylece şimdiki zamanın hikâyesi durumunda olur ki. "Onların hiçbir yardımcısı da bulunmayacaktır" demek olur.

değer veren kimse, bazen o konularda tefekkür edip, hakka dönebilir ve bu sayede de, burhan üzere olup, hakkı bulanlar sınıfına yaklaşır. Bazen de heva-ü heveslerine uyar, burhanlar üzerinde düşünmez; yapılan izahlara kulak vermez, böylece de o sınıftan alabildiğine uzaklaşır.

Binâenaleyh bu demektir ki: Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minler, kâfir grubunun tam karşısında ve zıddında yer almışlardır. İşte böylece Allah onlara beyyineler ile yardım etmiş, kâfirler için ise şüpheler vardır, Peygamber (s.a.s) Allah'la beraberken, bunlar hevâ-ü hevesleriyle birliktedir. Bizim, *"Rabbinden"* ifadesi, bu beyyinenin (burhanın) Allah'tan olduğunu gösterir.." şeklindeki görüşümüze göre, bu, "Hidayet Allah'tandır" şeklindeki sözümüz gibidir. Binâenaleyh bu izaha göre, âyetteki, *"hevâ-ü heveslerine uyan..."* ifadesi, *"Sana isâbet eden her iyilik Allah'tandır; sana isabet eden her kötülük de nefsindendir"* (Nisa, 79) âyetinin ifade ettiği manadadır.

Âyetteki, كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ *"Kötü ameli, kendisine süslü gösterilmiş kimse..."* ifadesinde, fiil ve zamirlerin müfret getirilmeleri, "**men**" edatının lafzından dolayı; وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ *"Hevâ-ü heveslerine uyanlar..."* ifadesindeki fiil ve isimlerin çoğul getirilişi ise, yine "**men**" edatının, mana itibariyle çoğul sayılışından ötürüdür. Çünkü men edatı, çoğul ve umûmîlik manalarını da ifade eder. Bu böyledir. Zira herkes için söz konusu olan, bu süslü gösterilme, tek bir tarzda olur. Dolayısıyla bu, anlatım ve sıra açısından, "**men**" edatına yakın olduğu için, **men**'in hamledilerek müfret getirilmiştir. Hevâ-ü hevese uyulduğunda ise herkes, kendi hevâsına uyar. Böylece bir çokluk söz konusu olur. İşte bundan ötürü, âyetin bu ifadesi, "مَنْ" (men) edatının manasına nazaran çoğul getirilmiştir.

Cennet Nehirleri

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَآ اَنْهَارٌ مِنْ مَآءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِى النَّارِ وَسُقُوا مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ اَمْعَآءَهُمْ ﴿١٥﴾

"Müttakilere va'dolunan cennetin sıfatı şudur: Orada, rengi, kokusu ve hiçbir vasfı bozulmayan suların aktığı ırmaklar; tadı değişip

bozulmayan sütten ırmaklar; içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar; süzme baldan ırmaklar vardır. Yine orada, meyvelerin her çeşidi onlarındır. Üstelik Rablerinden de bir mağfiret vardır. Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sular içirilen kimseler gibi olur mu?" (Muhammed, 15).

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, hidayet ve dalalet bakımından, bu iki topluluk arasındaki farkı beyan edince, bunların, akıbetleri açısından da farklarını beyan etmiştir. Allahu Teâlâ, bir önceki âyette, beyyine (burhan) üzere olanları, heva-ü heveslerine uyanlardan önce zikrettiği gibi, bu kimselerin akıbetini de, bunlara uymayanlarınkinden yani kâfirlerden önce zikretmiştir.

Âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Cennetin Misali**

Âyetteki, "مَثَلُ الْجَنَّةِ" ifadesi, cennetin kendisine teşbih edildiği bir şeyin bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh o şey nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Sibeveyh**'e göre "mesel" kelimesi, "sıfat" manasına olup, âyetteki bu ifade, "cennetin sıfatı (özelliği) manasınadır. "Mesel"in "sıfat" manasına alınması ise, cennetin benzetileceği bir şeyin olmasını gerektirmez. Bu izaha göre, burada şöyle iki ihtimal söz konusu olabilir:

a) Âyette haber mahzuf olup, "مَثَلُ الْجَنَّةِ" ifadesi mübtedadır ve فِيمَا قَصَصْنَاهُ مَثَلُ الْجَنَّةِ "Anlattığımız şeylerde, cennetin sıfatları mevcuttur" takdirindedir. Bundan sonra yeni bir cümleye başlanmış ve *"Onda ... ırmaklar vardır"* denilmiştir. Ra'd Sûresi'ndeki âyet de böyledir. O âyetteki, *"Onun altından ırmaklar akar"* (Ra'd, 35) ifadesi, yeni başlayan cümledir.

b) Bu âyetteki, *"Onda ... ırmaklar vardır"* ifadesi ve o âyetteki *"Onun altından ırmaklar akar..."* (Ra'd, 35) ifadesi, haberdirler. Nitekim, "Bana Zeyd'i anlat" denilir de, anlatacak olan, "Zeyd, kırmızı tenlidir, kısadır" der.

2) Buradaki, *"mesel"* kelimesi "ziyâde" olup, takdiri, "Müttakilere va'dolunan cennette ... nehirler vardır" şeklindedir.

Bir üçüncü görüş de şudur: Burada, cennetin, kendisine teşbih edildiği şey mahzuftur, zikredilmemiştir. Bu görüşe göre de şu iki ihtimal söz konusudur:

Birincisi, Zeccâc'ın görüşüdür. Çünkü o, âyetin, "Cennetin sıfatı, içinde nehirler akan bir cennettir" takdirinde olduğunu ve bunun tıpkı, "Zeyd'in sıfatı, uzun ve esmer bir adam olmasıdır" denilmesi gibi olduğunu, böylece Zeyd'in sıfatlarının aynısının, gerçekte yine Zeyd'den başkası olmayan belirsiz bir adamda zikredilmesi gibi olduğunu söylemiştir.

İkincisi, âyetin takdirinin, "Müttakilere va'dolunan cennetin misali, acîb bir misaldir, enteresan bir şeydir" şeklinde, yahut, benzeri ifadeler gibidir. Buna göre âyetteki, *"Onda ... nehirler vardır"* ifadesi, bu takdirleri ortaya koyan müste'nef bir cümle olur.

3) Burada, kendisine benzetilen şey, âyette zikredilmiştir. Bu görüş, **Zemahşerî'nin** olup der ki: Âyetteki *"Hiç bunlar o ateşte ebedî kalan ... gibi olur mu?"* ifadesi istifham-ı inkârî üslubu ile getirilmiş olan mümessel (müşebbehün bih)dir." Bu, tıpkı bir kimsenin, "Zeyd'in hareketleri ve huyları, tıpkı Amr gibidir" demesine benzer. Yapılan bu iki te'vilden, yani ya "Zeyd'in hareketleri, Amr'in hareketleri gibidir" te'vilinden yahut da, "Zeyd hareketleri hususunda tıpkı Amr gibidir" te'vilinden birisine göredir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak sanki, "Cennetin vasfı, tıpkı cehennemde ebedî kalan kimse gibidir" demiş olur. Bu, **Zemahşerî'nin** görüşünü açıklamak için yapabileceğimiz en ileri derecedeki bir izahtır. Buna göre, "Onda... nehirler vardır" ve sonraki ifadeler, mübtedâ ve haber arasına girmiş, birer cümle-i i'tiraziyye olup, tıpkı نَظِيرُ زَيْدٍ فِيهِ مَرْوَةٌ وَعِنْدَهُ عِلْمٌ وَلَهُ اَصْلٌ عَمْرٌو – "Zeyd'in benzeri, ki Zeyd kişilik, ilim ve asalet sahibidir, Amr'dir" denilmesi gibidir.

Su, Süt, Şarap ve Bal Irmakları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فِيهَا اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى *"Orada, rengi, kokusu ve hiçbir vasfı bozulmayan suların aktığı ırmaklar, tadı değişip bozulmayan sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar, süzme baldan ırmaklar vardır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu dört çeşit nehirden bahsetmiştir. Çünkü içilecek şeyler, ya tadından, yahut tadı dışında başka bir şeyden ötürü içilir. Binâenaleyh bir şeyin içilişi tadından ötürü ise, bilesin ki tatlar dokuz çeşittir: Acı, tuzlu, çok acı, ekşi, kekremsi, dile burukluk veren, tatsız, tatlı ve yağlı... Bunların en lezzetlisi, tatlı olan ve yağlı olandır. Yiyeceklerin en tatlısı da baldır. Dolayısıyla Allah, bunu zikretmiştir. Yine en yağlı şey, yağın kendisidir. Fakat sırf yağ, yeme ve içmeye elverişli değildir.

Çünkü yağ, genelde tek başına yenilip içilmez. Süte gelince, başka şeylerden olan yağ onda da vardır ve süt, yemeye-içmeye çok elverişlidir. Canlıların ilk gıdası da budur. Cenâb-ı Hak, işte bundan dolayı, burada sütü de zikretmiştir.

Tadıyla alakası olmaksızın içilen şeylere gelince, bunlar da su ile şaraptır. Çünkü şarapta, içen kimsenin bunu içmesine sebep olan bir özellik vardır. Şarap (içki), içenlerin ittifakı ve bu hususta bulunan tevatüre göre, tadı son derece bozuktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu dört şeyden her birini, bunlarda bulunan eksiklik ve dünyada iken bunlarda bulunan bozukluklardan, cennetten uzak kıldığını belirtmiştir. Çünkü su da bozulabilir. Arapçada, "يَأْمَنُ - اَمِنَ" kalıbından, اَسِنَ الْمَاءُ - يَأْسَنُ - فَهُوَ آسِنٌ وَأَسِنٌ "Su bozuldu" deyimi kullanılır. Süt de, bir müddet kalınca tadı bozulur, içkiyi de, içen içerken, tadından zevk almaz. Bala gelince, onun da içerisine balmumu ve içinde ölmüş arılar karışmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki cinsi birlikte zikredip, tadı dışında bir sebepten dolayı içilen suyu zikretmiştir ki bu genel bir içecektir. Bunun peşinden de, tadından dolayı içilen sütü zikretmiştir ki süt de, herkesin içtiği bir şeydir. Çünkü onu içmeyen yoktur. Allahu Teâlâ daha sonra, tadı dışında bir sebepten dolayı içilen bir başka içeceği zikretmiştir. Bu genel olarak içilmeyen bir şey olan şaraptır. Bunun peşinden yine tadından ötürü içilen diğer bir şey olan balı zikretmiştir. Bal da, az içilen bir şeydir.

Bal İçilir mi?

Eğer; "Bal hiç içilmez" denilirse, biz deriz ki: "Gül (güllab) şerbeti, baldan yapılırdı. Şekerden yapılması, yakın bir zamanda olmuştur. Son zamanlarda şekerden yapılır. Baksana, "**sirkencebin**", "**sirke**" ve "**enkebin**"-den meydana gelmiştir. Bunlar da Farsça, sirke ve bal demektir. Bu tıpkı, bu içkinin elde edilişinin sirke ve baldan olması gibidir. Çünkü şeker, ancak son zamanlarda (yeni yeni) bilenmeye başlanmıştır. Bir de, "asel", arı balından başka tatlı şeyler için de kullanılır. İşte bundan ötürü, balı özellikle belirtmek için, "aselün-nahl" (arı balı) ifadesi kullanılır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Cennet Şarabının Farkı**

Cenâb-ı Hak, içkiden (şaraptan) bahsederken, *"içenlere lezzet veren"* sıfatını getirmiş, ama sütten bahsederken, "Adamlar için tadı değişmeyen" dememiş ve yine baldan bahsederken, "Görenler için süzülmüş" dememiştir.

Çünkü lezzet, şahıslara göre değişir. Nice yiyecekler vardır ki, kimi ondan tat alırken, kimi ondan hoşlanmaz. İşte bu cennet şarabının, herkesin hoşuna gideceğini belirtmek için, *"içenlere"* kaydını kullanmıştır.

Bir de, dünyada şarabın tadı hoş olmadığı için, âhiret şarabının farkını göstermek üzere, *"lezzet (tat) veren"* kaydı kullanılmıştır, yani cennet şarabının tadı, nâhoş değildir. Fakat tat ve renk, insanlara göre farklı olmaz. Çünkü tatlı, ekşi ve bunlar dışındaki tatları, herkes aynı şekilde algılar. Fakat tadının aynı olduğunda ittifak edilmesine rağmen, kimi o tattan hoşlanır, kimi hoşlanmaz. Renk de böyledir. Binâenaleyh bu iki hususu genel manada izah etmeye gerek yoktur.

Âyetteki, لَذَّةٍ *"lezzet veren"* ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "لَذٌّ" kelimesinin müennesidir. Nitekim Arapçada "اَطْعِمَةٌ لَذَّةٌ لَذِيذَةٌ" ve "طَعَامٌ لَذٌّ لَذِيذٌ" denilir.

b) Bu kelime, müştak olduğu şeyi değil de, mananın bizzat kendisini niteleyen bir kelimedir. Nitekim Arapçada, halim-selim olan kimseye, "O, baştan aşağı hilmdir" denilir; akıllı olana da, "O, serapa akıldır" denilir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ *"Yine orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Üstelik Rablerinden de bir mağfiret vardır"* buyurmuştur Allahu Teâlâ, cennetteki içilecek şeylerden bahsettikten sonra, yenileceklere de işaret etmiştir. Cennette, yemek, ihtiyaç için değil de, sırf tat almak için olunca, Cenâb-ı Hak, meyvelerden bahsetmiştir. Çünkü meyveler, sırf zevk için yenilir. Ama et ve ekmek böyle değildir.

Bu tıpkı, Ra'd Sûresi'ndeki, *"(Cennetin) yemişleri ve gölgeleri dâimidir"* (Ra'd, 35) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, bu âyette de yemeye ve içmeye işaret buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik vardır. Allahu Teâlâ bu âyette, "gölgeler"den bahsetmiş, tefsir ettiğimiz âyette ise, bundan bahsetmemiştir (niçin)? Deriz ki: Allahu Teâlâ, bu âyette de, "mağfiret"den bahsetmiştir. Gölgede de örtme ve kapatma (mağfiret) özelliği vardır. Çünkü mağfiret olunmuş kimse, bağışlayanın rahmet nazarı gölgesindedir. Nitekim Arapçada, "Emirin gölgesindeyiz" denir. Dolayısıyla o âyetteki gölgeler de, Allah'ın mağfireti ve rahmeti manasınadır. Çünkü cennetliklere ne sıcak, ne soğuk dokunmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Cennette Mağfiret**

Müttaki, cennete zaten, mağfiret olunduktan sonra girer. Dolayısıyla mü'minler için cennette bir de mağfiret olması ne manayadır? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

1) Mananın, "Onlar için orada, Rableri tarafından bir mağfiret vardır" şeklinde verilmesi şart değildir. Aksine âyetteki, "mağfiret", "لَهُمْ" "onlar için" ifadesine atfedilerek, mana, "Onlar için orada meyveler vardır ve onlar oraya girmezden önce onlar için mağfiret söz konusudur" şeklinde olur.

2) Bunun manası, "Onlar için orada mağfiret vardır, yani artık onlardan mükellefiyet ve külfetler kaldırılmıştır. Binâenaleyh onlar, dünyadakinin aksine, hesapsız olarak yer, içerler. Çünkü dünyadaki yiyecek ve meyveler hususunda insanlar için, birtakım sınırlar ve cezalar söz konusudur.

Bu hususta bir diğer izah da şöyle yapılabilir: Dünyada yiyip içenler, hastalanma, def-i hacette bulunma gibi, hoş olmayan neticelerden berî olamazlar. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Onlar için orada her türlü meyveler vardır ve Rablerinden bir mağfiret, yani yiyenlere bu yiyeceklerin vereceği bir zahmetsizlik söz konusudur. Bunların zahmetleri kaldırılmıştır" buyurmuştur. Bu manayı ben, beldemizdeki muallimlerin hareketlerinden çıkardım. Çünkü onlar çocuklara, tuvalete gitme ve benzeri ihtiyaçlar duyduklarında, hep "Öğretmenim, Allah sana mağfiret etsin" diyerek, bu ihtiyaçlarını belirtmelerini öğretiyorlardı. Bunu duyan öğretmen, o çocuğun, tuvalet için dışarı gitme izni istediğini anlayıp, ona müsaade ediyordu. Böylece ben de kendi kendime dedim ki: Bu tıpkı, Allahu Teâlâ'nın, "Yiyenlere mağfiret olsun" demesidir." Dünyadaki yiyip içmelerin, birtakım mecburî zorluk, zahmet ve hoş olmayan neticeleri vardır. İşte bu şeyler, ancak insanın ihtiyacını söylemesiyle anlaşılır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ *"Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sular içirilen kimseler gibi olur mu?"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"مَثَلُ الْجَنَّةِ" ifadesinin, "Cennetin sıfatı..." manasında olduğunu söyleyenlere göre, "كَمَنْ هُوَ" ifadesi, ne ile alakalıdır? Deriz ki: *"Yine orada, meyvelerin her çeşidi onlarındır"* cümlesi, cennetliklerin cennette oluşlarını da ifade eder.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Cennetlikler cennette, tıpkı cehennemliklerin cehennemde ebedî kalışları gibi ebedî kalırlar" demiş olur. Buna göre benzetilen, önceki ifadenin dolaylı olarak delâlet ettiği bir husus olmuş olur. **Zemahşerî**'nin bu görüşünü izah için şöyle de denebilir: "Bu

ifade ile, "Misli (benzeri) bahsettiğimiz şey olan bu cennetler, tıpkı cehennemde ebedî kalan kimsenin kalışı gibi, ebedîdir" manası kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Âyetteki bu ifade, bundan önce geçen bir cümleyle ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir bürhan üzerinde bulunan kimse, hiç kötü ameli kendisine süslü gösterilmiş, hevâlarına uymuş kimse gibi olur mu? Ve ateşte ebedî kalacak olan kimse gibi midir?" demek istemiştir. "**Zeccâc**'ın bu takdiri (izahı) doğru mudur değil midir?" diye sorulursa, deriz ki: Burada âyetin lafzını (zahirini), nazarı dikkate alırsak, bunu, zorlama ile doğru sayabiliriz. Ama âyetin manasını esas alırsak, bu, ancak yukarıda bahsettiğimiz manaya başvurmakla mümkün olur. Bunu zorlama ile doğru kabul etmemiz, ancak ikinci ifadedeki "كَمَنْ" kısmının hazfini düşünerek; yahut onu, önceki "كَمَنْ" ifadesinden bedel kılarak; veyahut da, "...كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ" ifadesini, önce geçmiş olan "...كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ" ifadesine atfeden bir atıf edatının takdiriyle mümkün olur. Bunun bir zorlama olduğu, hem hazfına, hem de müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün bih (kendisine benzetilen) arasına girmiş, uzun bir fasıla bulunmasına rağmen yapılan takdire nazaran, açıktır.

Fakat bedel yapmamıza gelince, bu zaten yanlıştır. Çünkü eğer bedel yaparsak, ikinci ifade, yani bedel yapılan ifade ağırlık kazanmış olur. Böylece de Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir bürhan üzere olan, cehennemde ebedî kalacak olan gibi midir?" demiş olur ki bu, yapılan teşbihte bir kusur olur. Halbuki Allah'ın kelamı, kusurlardan münezzehtir. Bir atıf edatı takdir ederek bu iki cümleyi birbirine bağlama görüşü de böyledir. Çünkü atfedilen de, teşbihte müstakil bir sözdür. Ancak geriye şunu demek kalır: Burada bir toplam, diğer bir toplamla mukayese edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir bürhan üzere olan ve içinde nehirler bulunan ve müttakilere va'dedilmiş cennetlerde yerleşmiş olan kimseler, kötü amelleri kendisine hoş gösterilmiş ve cehennemde ebedî kalacak kimseler gibi midir? demektir. Bu izaha göre, mukabele (mukayese), Rabbinden apaçık delil (bürhan) üzere olan ile, kötü amelleri kendilerine süslü gösterilen; cennette olan ile, cehennemde ebedî kalacak olan arasındadır ki bunu, daha önce de söylemiştik. Binâenaleyh bu âyetin, daha önceki âyete karıştırılmasına gerek yoktur. Nasıl böyle söylemeyim, çünkü **Zemahşerî**'nin dediğine göre, mukabele (mukayese), cehennemde olup, kendilerine kaynar sular içirilenler ile, Rablerinden apaçık

bir beyyine (bürhan-delil) üzere olanlar arasındadır. Halbuki bu ikisi arasında bir münasebet yoktur. Ama bizim yaptığımız son izah böyle değildir. Çünkü mukabele, içinde ırmakların aktığı cennet ile, içinde kaynar sular bulunan cehennem arasında olup, bu inkârî bir teşbihtir ve çok uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **"مَنْ" Edatı Hakkında**

Cenâb-ı Hak, "مَنْ" edatının lafzına nazaran, "هُوَ خَالِدٌ"; manasına nazaran da, cemî olarak "وَسُقُوا" buyurmuştur. Keza daha sonra, müfret olarak "زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ"; cemî olarak, "وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ" buyurmuştur. Bunun izahı nasıldır: Deriz ki: مَنْ "kim" edatı ile ilgili kelime, hemen ona bitişik zikredilirse, bunda, "مَنْ" edatının lafzını esas almak daha uygun olur. Çünkü duyulan odur. Fakat, araya fasıla girerse, bu durumda onun manasını nazar-ı dikkate almak daha uygun olur. Çünkü duyulan şey artık kulağımızda kalmamıştır. Onu duyanın zihninde, ancak manası kalmıştır. Binâenaleyh birinci durumda, "مَنْ"in lafzına, ikinci durumda ise manasına bakmak daha evla olur.

Eğer sorulursa ki, "Cenâb-ı Hak, diğer yerlerde, مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا *"Tevbe ve iman edip iyi amelde bulunan kimseler müstesnâ..."* (Furkan, 70) ve وَمَنْ تَابَ وَاَصْلَحَ *"Fakat kim, yaptığı haksız hareketinden sonra tevbe eder, hâlini düzeltirse ..."* (Maide, 39) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Matuf olan kelime müfret olur veyahut da mana bakımından matufun aleyh'e benzese, senin de bahsettiğin gibi, evlâ olanı, iki durumun farklı olmasıdır. Çünkü bu, müfret kelimenin müfrede atfıdır. Cenâb-ı Hak şâyet "كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِى النَّارِ وَمُعَذَّبٌ فِيهَا" demiş olsaydı, durum yine aynı olurdu. Çünkü benzerlik, başka oluşa aykırıdır. Ama, burada olduğu gibi durum böyle olmazsa, -çünkü وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا *"... kaynar sudan içirilirler"* ifadesi, هُوَ خَالِدٌ *"o, ... ebedîdir"* ifadesine benzemez. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا" ifadesi, cehennemliklerin durumunun, cennetliklerin durumuna benzemediğini ifade eden bir açıklamadır. Çünkü, cennetlikler için, hiç değişmeyen sudan nehirler var; cehennemlikler için ise, kaynar sular.. Buna göre şâyet, "inkarî (yadırgayıcı mahiyetteki) bir benzetme, var olan şeye muhalefet ile olur. Ki, sen bunun bir kısmını anlattın ve dedin ki, "Âyetteki, *"bir beyyine üzere olanlar..."* ifadesi, âyetteki, *"o kötü etmeli kendisine süslü gösterilen..."*; *"Rablerinden..."* ifadesi, *"hevâ ve heveslerine uyanlar"* ifadesinin; *"cennet"* ifadesi, *"ateşte ebedî..."* ifadesi *"ateş"* ve *"kaynarsu"* ifadesi de, *"çaylar, nehirler, ırmaklar"* mukabilindedir.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Orada her türlü meyve onlar içindir. Bir de üstelik mağfiret vardır"* ifadesinin

mukabili şey neresidir?" denilirse, biz deriz ki: Bağırsakların paramparça olması, "mağfiret"e tekabül eder. Çünkü biz, yaptığımız izahların birinde, bu âyette bahsedilen cennetteki mağfiretin, oradaki meyvelerin, kaza-i hâcet, hastalık vs. şeyleri gerektirmekten uzak ve berî olmaları manası olduğunu açıklamıştık.. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Mü'minler için, (cennette), temiz ve temizleyici karakterde bir yeme ve içme söz konusudur.. Yiyip içtikleri bu şeyler, onların karınlarında birikmez ki, böylece onlara eziyet versin de, onları kazâ-i hacette bulunma durumunda bıraksın.. Kâfirler içinse, kaynar sular vardır. Bu sular, onların karınlarına ulaşır ulaşmaz, bağırsaklarını paramparça eder ve onlar, bu şeyin, karınlarından çıkmasını arzularlar.. Bu âyette geçen, "her türlü meyve" ifadesinin mukabili ise zikredilmemiştir. Çünkü, cennetteki durumlar, fazlalık arz etmektedir; dolayısıyla, Cenâb-ı Hak bu fazlalığı da, ilave kelimeler zikretmek suretiyle anlatmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kaynar su, hararetin dışında, başka bir şeyden dolayı onların bağırsaklarını paramparça eder. Bu da, içilmek için hazırlanmış zehirlerdeki parçalayıcı özellik ve şiddettir. Aksi halde, sadece kaynar oluş parçalamaz.. Buna göre şâyet, "فَقَطَّعَ" ifadesinin başındaki fâ, bu parçalanma işinin, bahsedilen şey ile olmasını gerektirir mi?" denilirse, biz deriz ki: Evet; ancak ne var ki bu, (muzarî sîgasıyla) يُقَطِّعُ "parçalar..." denilmesini gerektirmez. Çünkü bu, sadece kaynar sudur. Bundan da öteye, parçalayıcı özelliği olan bir kaynar sudur..

Münafıkların Laubaliliği

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ ۚ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا ۭ اُولٰۗىِٕكَ الَّذِيْنَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰي قُلُوْبِهِمْ وَاتَّبَعُوْٓا اَهْوَاۗءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَالَّذِيْنَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَّاٰتٰىهُمْ تَقْوٰىهُمْ ﴿١٧﴾

"Onlardan öyle kimseler vardır ki, seni dinlerler. Nihâyet yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara, "Sahi o, demin ne söyledi?" derler. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalplerinin üzerine mühür basmıştır. Onlar, hevâ ü heveslerine uymuşlardır.

Hidayeti kabul edenlere gelince, (Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara, (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilhâm etmiştir" (Muhammed, 16-17).

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin durumunu izah edip belirtince, münafıkların da durumunu ele almış ve onların kâfirlerden olduğunu belirtmiştir.

Âyetin başındaki "هُمْ" zamirinin, Bakara Sûresi'nde, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerden bahsettikten sonra, *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, kendileri iman etmiş olmadıkları halde (...) derler"* (Bakara, 8) buyurmuş olduğu âyetindeki "nâs-insanlar" kelimesine râci olması muhtemel olduğu gibi, Mekkelilere râci olması da muhtemeldir. Çünkü, Mekkelilerden de, *"... Biz nice memleketleri -ki seni çıkaran memleketinden daha çok kuvvetli idi-, helâk ettik..."* (Muhammed, 13) âyetinde bahsolunmuştu. Bu zamirin, *"Hiç bu, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?"* ifadesinden anlaşılan manaya râci olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Ateşte ebedî kalanlardan, seni dinleyen kimseler vardır..." şeklinde olmuş olur. Âyetteki "خَرَجُوا" ifadesi, daha önce de belirttiğimiz gibi, "وَمِنْهُمْ مَنْ"deki "مَنْ" edatının manasına nisbetle çoğul; "يَسْتَمِعُ" kelimesi de, lafzına nisbetle müfret olarak gelmiştir ki, bunun ne demek olduğunun izahı, biraz önce geçmişti..

Bu cümlenin başındaki "**hattâ**" kelimeleri, müfessirlerin görüşüne göre, atf için olan **hattâ**'dır. Buna göre, "**hattâ**" ile atfetmek, ancak, ma'tufun (atfedilenin) ma'tufun aleyh'ten bir cüz olması halinde ancak güzel olur. Bu cüz oluş, daha üstün veya daha alt derecede olma tarzında olabilir. Bu tıpkı, meselâ bir kimsenin, اَكْرَمِى النَّاسُ حَتَّى الْمَلِكُ *"Bana halk, hatta kral bile ikrâmda bulundu..."* ifadesiyle, "Hacılar geldi, hatta yayalar bile" şeklinde ifadesi gibi. Velhasıl, matufun aleyh'in, mana itibariyle olması gerekir. Halbuki vâv ile atıfta bu şart değildir. Binâenaleyh, senin vâv ile atfetmen durumunda, "Hacılar geldi ve ben bilmedim" diyebilirsin, fakat aynı şey, "حَتّٰى" hakkında söylenemez.

Bunu iyice kavradığına göre, buradaki bu münasebetin izahı şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihâyet yanından çıktıkları zaman..."* cümlesi, iyice dinlemiş olmayı ifâde eder. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, iyice ve tam olarak dinliyorlar, kulak veriyorlardı" demiş olur. Çünkü onlar, dinliyorlar;

çıktıkları zaman da, tıpkı anlamak isteyen kimsenin yaptığı gibi, onu iyi anlamış olanlar (ulemâ)'dan, söylenenlerin tekrarını istiyorlardı.

İmdi şâyet sen, "Böyle olması halinde, bu, onlar için bir övgü olmuş olur. Halbuki, Cenâb-ı Hak, onların bu durumunu zem ve kınama sadedinde zikretmiştir" dersen, biz deriz ki: Bu husus, bundan sonra gelen şu iki şeyin birisi ile ortaya çıkar, anlaşılır: Onlar, bununla ya istihzâ etmişlerdir; ki bu, tıpkı, zeki bir kimsenin ahmak birisine, -aslında kendisinin iyi anladığını bildiği halde-, "Sözünü tekrarla da anlayayım.." demesi gibidir. Halbuki herkes, bu kimsenin bu sözüyle, istihzâ ve alay ettiğini, bu tekrardan faydalanmaya ihtiyacı olmadığını ve bunun tekrarını istemeye ihtiyacının olmadığını bilir. Yahut da onlar, dinlemelerine ve dinlediklerinin tekrarını istemiş olmalarına rağmen, söylenilenleri anlamamışlardır. *"İşte kâfirlerin kalplerine Allah, böyle mühür basar"* (A'râf, 101) âyeti, bu ikinci duruma; *"Onlar iman edenlere kavuştukları zaman "inandık" derler. Şeytanlarıyla baş başa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihzâ edicileriz" derler"* (Bakara, 14) âyeti de birinci duruma uygun düşüp onu teyit eder. İkincisini, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bedeviler, "iman ettik" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz amma, Müslüman olduk (boyun eğdik) deyin, iman henüz sizin kalplerinize girmemiştir"* (Hucurat, 14) âyeti te'kîd eder, destekler.

Âyetteki, "اٰنِفًا" ifadesine gelince, kimi müfessirler bunun manasının, "Az önce, demin" şeklinde olduğunu; başlamak anlamına gelen "**isti'nâf**" kökünün de bu kökten geldiğini söylerler. Buna göre evlâ olan, şöyle denilmesidir: "O münafıklar, tıpkı, bir kimseden bir şeyin tekrarını isteyen kimsenin, "Hele, sözünü yeni baştan söyle de, böylece bir şeyi kaçırmış olmayayım!.." demesi gibi, sözünü, yeni baştan tekrarlamalarını istemeleri manasında, "Sahi, o demin ne söyledi?" derler...

Daha sonra Cenâb-ı Hak أُولٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ *"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalplerinin üzerine mühür basmıştır"* buyurmuştur ki, bu, "Onlar, ya anlamadıkları, yahut da, istifâde etmek amacıyla dinlemedikleri için, hakka tâbi olmayı terk edip, hakkın zıddı olan bâtıla tâbi olmuşlardır" demektir.

Mü'minlerin Hidayetini Artırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ *"Hidayeti kabul edenlere gelince, (Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara, (ateşten*

nasıl) kaçınacaklarını ilhâm etmiştir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, münafığın dinlediğini, fakat yararlanamadığını, tekrarlanmasını istediği halde bundan yararlanmak istemediğini beyan buyurunca, hidayete ermiş mü'min kimsenin durumunun böyle olmadığını, zira onun, dinleyip, hem de anladığını ve bildiği ile amel ettiğini; münafığın, hep tekrar edilmesini istediğini; hidayete ermiş mü'minin ise dinlediği sözü anlayıp bunu nakledebildiğini beyan buyurmuştur. Burada, şöyle iki fayda vardır:

1) Daha önce de açıkladığımız gibi, âyetin bu ifadesi, iki topluluk arasındaki farkı gösterir.

2) Münafığın mazeretini ortadan kaldırmak, takip ettiği yolun kötü olduğunu açıklamaktır. Çünkü, münafığın şâyet, "Mesele kapalı ve gizli olduğu için anlayamadım.." demiş olsaydı, onun bu gerekçesine karşı çıkar ve ona durumun böyle olmadığı söylenirdi. Zira, hidayete ermiş olan mü'minin söylenenleri iyi anlamış ve söylenen şeyin ayrılmaz vasıflarıyla, buna bağlı olan tâlî olan taraflarını istinbat etmiş, çıkarmıştır. Fakat münafıkların yaptığı ise, maksadın kapalı olup anlaşılmaz olmasından değil, kalplerinin körlüğünden ileri gelmektedir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"زَادَهُمْ" fiilinin fâili (yani artıran) kimdir? Biz deriz ki: Bu konuda birkaç izah şekli vardır: Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitilen şey, Allah'ın ve Resûlü'nün kelâmından olup وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *"Onlardan öyle kimseler var ki, seni dinlerler"* cümlesi buna delâlet eder. Çünkü bu ifâde duyulan ve işitilen bir şeyin varlığını gösterir. Maksat ise iki cemaat arasındaki farklılığı açıklamaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar yok mu, işte onlar bunu anlamadılar. Berikilere gelince, onlar bunu anladılar" demek istemiştir.

2) Onların hidayetlerini artıran, Allahu Teâlâ'dır. Âyetteki, *"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah onların kalplerinin üzerine mühür basmıştır"* ifadesi buna delâlet eder. Buna göre Allahu Teâlâ sanki onların kalplerine mühür basmış ve böylece onların körlüklerini artırmış; hidayete ulaşanların da, hidayetlerini artırmıştır.

3) Münafığın alay ve istihzâsı, hidayete erenlerin hidayetlerini artırmıştır. Bunun izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, *"Onlar, hevâ-u heveslerine uymuşlardır"* buyurunca, *"Hidayeti kabul edenlere gelince, bu, onların muvaffakiyetini,* yani hidayete uymalarını, hidayet ve muvaffakiyet bakımından

artırmıştır" buyurmuştur. Çünkü bu kimseler, ötekilerin fiillerini çirkin bulmuş ve o fiillerden uzaklaşmışlardır.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ'nın, وَاٰتٰىهُمْ تَقْوٰيهُمْ *"(Allah) onlara, kaçınacakları şeyi ilham etmişti.."* ifadesinin manası nedir? Deriz ki: Bu hususta, nakle ve istinbâta (tefekküre) dayanan birkaç izah şekli vardır: Nakle dayanan hususunda diyoruz ki: Bu hususta, bundan muradın, "Allah onlara, takvalarının (kaçınışlarının) mükâfatını verdi"; "Allah, onlara, gizlemeksizin, takvalarının bizzat kendisini verdi, yani, onlara takvayı beyan edip açıkladı"; "Allah, onlara, öğrendikleri şeyle amel etme muvaffakiyetini lütfetti.." gibi manalar olduğu söylenmiştir. Tefekküre dayanan izahlar konusunda da şunu söylüyoruz: Bu ifade ile kastedilenin, münafık ile bu kimse arasındaki farkı iyice göstermek için, Kur'ân'ı dinleyen ve onun manalarını anlayıp tefsir eden kimsenin durumunu ortaya koymak olması muhtemeldir. Çünkü münafık da Kur'ân'ı dinlemiş, ama onu anlamamış; söylenilen şeyin tekrarını istemiş, yine de anlamamıştır. Hidayete eren kimse ise, o, Kur'ân'ı anlamış ve bunu başkalarına da açıklamıştır. Âyetteki "Allah onların hidayetlerini (muvaffakiyetlerini) artırdı" ifadesi bunu gösterir.

Cenâb-ı Hak burada, "هُدًى" yerine "اهْتَدَوْا" buyurmuştur. "**Hüdâ**" kelimesi, "hidayet etti" fiilinin mastarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sen de o peygamberlerin hidayetlerine uy"* (En'âm, 90) yani, "Sen, onların hidayete ermelerine vesile olan şeye sarılıp, onların hidayete erişleri gibi, hidayete er" buyurmuştur. Buna göre âyetteki "وَاٰتٰىهُمْ تَقْوٰيهُمْ" ifadesi, "Allah onları Kur'ân hakkında delilsiz konuşmaktan uzak tutmuş, korumuş ve onları sırf rey (akıl) ile tefsir yapmaktan sakınmaya (ittikâ etmeye) yöneltmiştir" manasınadır. Buna göre, "زَادَهُمْ هُدًى" ifadesi, "Onlar hidayete ermiş kimselerdir de, Allah onların hidayet üstüne hidayetlerini artırdı. Böylece de onlar, hidayete erenler derecesinden, hidayete iletenler derecesine yükseldiler" manasınadır.

Âyetteki bu ifade ile, ilme; وَاٰتٰىهُمْ تَقْوٰيهُمْ *"Onların takvasını artırdı"* ifadesiyle de, bilemedikleri hususlarda ihtiyata sarılmaya işaret edildiğini söylemek de mümkündür. Bu mana Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde, söze kulak verip, onun en güzeline uyan kullarımı müjdele"* (Zümer, 17-18) ve *"İlimde kök salmış olanlar da, "Biz ona iman ettik" derler"* (Âl-i İmran, 7) âyetlerinden çıkarılmıştır.

Bir üçüncü manaya göre ise, burada kastedilenin, ihlas sahibi olan kimsenin, daima tedbirli olduğunu, bu sebeple de onun, herkesten daha çok haşyet duyduğunu beyan etmektir.

Bunu şöyle izah ederiz: Allahu Teâlâ, *"Allah onların hidayetini artırdı"* buyurunca, onunla, onların ilminin arttığını ifade etmiştir: Cenâb-ı Hak, bir başka yerde, *"Allah'ı ancak âlim kulları hakkıyla ta'zim eder"* (Fatır, 28) buyurmuş; burada da, "Allah ilim ifade eden haşyet (ta'zim) duygusunu vermiştir" buyurur.

Dördüncü bir manaya göre ise, "Allah onlara, kıyâmetten ittikâ etme (korkma) duygusunu vermiştir." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ edin. Babanın, oğluna evladın babaya hiçbir fayda veremeyeceği bir günden korkun"* (Lokman, 33) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın, *"Onlar ancak kıyâmetin ansızın gelmesini mi bekliyorlar?"* (Muhammed, 18) âyeti de buna delalet eder. Böylece sanki, takvanın hemen peşinden kıyâmetin zikredilmesi, buna delâlet eder.

Beşinci bir manaya göre ise, âyetteki bu ifade, "Allah onlara, takvalarını, yani mü'mine yaraşan takvayı vermiştir. Bu, bulunduğu zaman, hiçbir kınayanın kınamasından korkulmayan takvadır. Cenâb-ı Hak sonra, *"O (peygamberler), Allah'ın gönderdiklerini tebliğ eden ve O'ndan ittikâ eden, korkan ve Allah'tan başka hiçbir kimseden kaçmayanlardır"* (Ahzab, 39) buyurmuştur. Allah'ın, *"Ey Peygamber, Allah'tan ittikâ et, kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* (Ahzab, 1) âyeti de böyledir. Bu izah, uygundur. Çünkü âyet, iki topluluğun farklılığını anlatmaktadır. Bu izah da, bunu ortaya kor.

Şöyle ki: Münafık insanlardan korkar. Onlar ise iki cemaattir: Mü'minler ve kâfirler.. Binâenaleyh münafık, bu iki cemaat arasında gider gelir ve her ikisini de hoşnut etmeye çalışır. Ama bu arada Allah'ı kızdırır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, münafığın hilafına, "hidayete ermiş mü'min" ifadesini kullanır. Çünkü mü'min bildiği, münafık bilmediği, dolayısıyla mü'min ancak Allah'tan ittikâ ettiği, münafık ise Allah'tan başka her şeyden çekindiği için, Allahu Teâlâ münafığın aksine, mü'min hakkında "hidayete ermiş" ifadesini kullanmıştır.

Hidayet için Kıyâmet Beklenmez

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ ﴿١٨﴾

"Hâlâ onlar, o saatten (kıyâmetten) ve onun başlarına ansızın gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar? İşte onun alâmetleri gelmiştir. Peki, bu onlara geldiği vakit, düşünüp ibret almaları kendilerine ne fayda verecek ki?" (Muhammed, 18).

Bu, "Kâfirler ve münafıklar, kıyâmeti gözlüyorlar..." demektir. Bu böyledir. Çünkü deliller doğru bir biçimde gelmiş ve meseleler açıklık kazanmıştır. Ama onlar yine de iman etmemiştir. Dolayısıyla onlardan iman, ancak kıyâmet koptuğu zaman beklenebilir. Bu ifade, "bedel-i iştimal" kabilindendir. Dolayısıyla takdirî manası, "Onlar ancak kıyâmeti, onun ansızın gelmesini bekliyorlar" şeklinde olur. Bu ifade, şart cümlesi olmak üzere, "Eğer kıyâmet onlara gelirse, (...إِنْ تَأْتِهِمْ) şeklinde de okunmuştur ki, bu şart cümlesinin cevabı, "Düşünüp ibret almaları kendilerine fayda vermez" şeklinde olur. Âyetteki, *"Düşünüp ibret almaları, kendilerine ne fayda verecek ki?"* cümlesi de buna delâlet eder. Biz daha önce kıyâmetin, dirilme, haşr (toplanma) ve hesaba çekilme gibi, onda meydana gelecek işlerin zamanı ve saati olduğu için, "saat" diye isimlendirildiğini anlatmıştık.

Kıyâmet Alâmetleri

Âyetteki, فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا *"İşte onun alâmetleri gelmiştir"* ifadesini iki şekilde izah etmek mümkündür:

a) Bu, onların ne derece inatçı olduklarını ortaya koymaktır. Bunu şöyle izah ederiz: Deliller zuhûr edip, onlar da buna inanmayınca, geriye ancak, ye's halinde imân ihtimali kalır. Bu da, kıyâmet kopacağı zaman meydana gelir. Fakat kıyâmetin alâmetleri artık belli olmuştu. Onların daha önce iman etmeleri gerekirdi. Ama onlar iman etmemişlerdi. Zira onlar, fesat deryasında ve inadın zirvesindedirler.

b) Bu ifade, mü'minlerin kalplerini teselli için gelmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, kıyâmeti mi bekliyorlar?" buyurunca, bundan onlara azap edileceği manası anlaşılmıştır. Kıyâmet, halk nezdinde uzaktadır. Binâenaleyh bundan ötürü bir kimse sanki: "Kıyâmet ne zaman kopacak?" demiş de, bunun üzerine "İşte, alâmetleri geldi bile!" denilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"vakit yaklaştı, ve ay yarıldı"* (Kamer, 1) buyurması da bu kabildendir.

"**Eşrât**" kelimesi, "alâmetler" manasındadır. Müfessirler bu alâmetlerin, ayın parçalanması ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in risaleti gibi şeyler olduğunu söylemişlerdir. Buradaki "**eşrât**"ın, insanın yoktan yaratılması, göklerin ve yerin var edilmesi gibi, haşrın ve ba'sin (dirilişin) mümkün olduğunu gösteren deliller olduğu söylenebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yasin, 81) buyurmuştur. Tercihe şayan olan, birinci tefsirdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ *"Öyleyse bu onlara geldiği vakit, düşünüp ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?"* yani, "Bu ibret alma, onlara hiçbir fayda vermez. Çünkü (o andaki) tevbeleri kabul olunmaz, imanları hesaba katılmaz" buyurmuştur. Bundan murat, "İbret alma anı onlara geldiği zaman halleri nice olacak?" manasıdır. Bunun manasının, Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte bu, vaad olunduğunuz o gündür"* (Enbiya, 103) ve *"İşte bu, yalanlayıp durduğunuz o fasletme (hükmetme) günüdür"* (Sâffât, 21) âyetlerinin işaret ettiği şey olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, pişmanlıkla bunu hatırlarlar. Hak Teâlâ'nın, *"Size, sizden olan ve Rabbinizin âyetlerini okuyan ve sizi bu gününüze kavuşma hususunda ikaz eden peygamberler gelmedi mi?"* (Zümer, 71) âyeti de bu manadadır.

Bil ki Ma'bud Birdir

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾

"Binâenaleyh bil ki: Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur. Hem kendinin, hem de mü'minlerle, mü'minelerin günahının bağışlanmasını iste. Allah, dolaştığınız yeri de, barındığınız yeri de bilir" (Muhammed, 19).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin, daha öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ, bir önceki âyetinde, *"İşte onun alâmetleri gelmiştir"* buyurunca, "o kıyâmeti getiren zatın yegâne ilâh olan Allah olduğunu bil"

buyurmuştur ki, bu tıpkı, *"Yaklaşan o şey yaklaştı. Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur"* (Necm, 57-58) âyetinde olduğu gibidir.

2) "O kıyâmetlerin alâmetleri belirdi. Artık o geliyor" buyurulunca, sanki "Ne zaman?" demiş, Cenâb-ı Hak da, "Allah'tan başka ilâh olmadığını bil de, böyle üzerine lâzım olmayan şeylerle uğraşma. Senin görevin, tevbe-istiğfardır. Sen, kıyâmet ne zaman gelirse gelsin, ona hazır ol" buyurmuştur. Mananın böyle oluşuna, âyetteki, *"Günahının bağışlanmasını iste"* ifadesi de uygun düşer.

3) "Sadece Allah'ın sana fayda vereceğini bil." Buna göre "Hz. Peygamber (s.a.s) bunu zaten biliyordu. Binâenaleyh öyleyse bu "bil" emrinin burada yer alış sebebi nedir?" denirse, buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bu, "üzerinde bulunduğun iman ve bilgine devam et" demek olup, tıpkı bir kimsenin oturmaktayken kalkmaya yeltenen birisine, "otur" demesi gibi olup, aslında "kalkma" manasınadır.

b) Burada hitap zâhiren Hz. Peygamber (s.a.s)'edir, ama aslında kastedilenler onun kavmidir. "اَنَّهُ"daki zamir, zamir-i şândır ve takdirî manası şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) kavmini imana davet edip, onlar da iman etmeyip, onları öldükten sonra dirilme ve haşr (toplanma) işinin ortaya çıkışından başka imana sevk edecek başka bir şey kalmayınca ve bu husus da, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzen şeylerden olunca, Hak Teâlâ onu teselli ederek, "Sen kendin tamsın, kâmilsin, başkalarını kemâle erdirici konumdasın. Binâenaleyh Allah'ın kendilerine hayır murat etmediği bazı kimseler, senin vasıtanla kemâle eremiyor, düzelemiyorsa; bilesin ki sen, ilminle âmilsin, ilmin de Allah'ın tek olduğunu bilmendir; sen istiğfâr eden ve Allah'a hamd ederek mü'min ve mü'mineleri kemâle erdiren bir mürşitsin, onlar için mağfiret istiyorsun. Dolayısıyla senin iki sıfatın var. Öyle ise üzerinde olduğun hali sürdür. Kavminin kâfir olması seni üzmesin" buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in İstiğfarı

Âyetteki, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ *"Günahının bağışlanmasını iste"* ifadesi şu iki şekilde açıklanabilir:

1) Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitap edilmiş; ama mü'minler kastedilmiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü zaten âyette mü'minler ve mü'mineler ayrıca zikredilmişlerdir. Bazı kimseler de, "Günahının" ifadesinin, "Ehl-i beytinin (ailesinin), mü'minlerin, yani ehl-i beytin dışındaki ümmetinin günahı için istiğfar et" manasında olduğunu söylemişlerdir.

2) Bu hitap, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Bahsedilen "günah" ise, Peygamber (s.a.s) açısından, daha efdal olanı terk etmeden ötürüdür. Yoksa Peygamberimiz hata, günah işlememiştir.

3) Güzel olan ve istidlâle dayanan bir izaha göre, bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel amellere ve kötü amellerden kaçınmaya muvaffak kılınması kastedilmiştir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: İstiğfar, bağışlanmayı istemektir. Bağış (mağfiret) ise, kötü olan şeyi örtmek manasınadır. Dolayısıyla, günahtan korunan kimse, hevasının çirkinliklerinden doğacak kötülükleri örten kimsedir. Mağfiret isteme "Bizi rezil-rüsvay etme" demektir. Bu ise, bazen Hz. Peygamber (s.a.s)'de olduğu gibi, bazen kişinin günahtan korunması sebebiyle ve günaha düşmemesi sebebiyle; bazen de mü'min ve mü'mineler hakkında olduğu gibi, günah meydana geldikten sonra örtülmesi sebebiyle olur.

Âyette şöyle bir incelik vardır: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in üç hali vardır: Allah ile, kendisi ile ve başkalarıyla Allah'a karşı olan vazife ve hareketi; O'nu bir bilip, öylece inanmasıdır. Kendisine karşı hali, günahlardan dolayı, istiğfar etmesi ve bu konuda, Allahu Teâlâ'nın ismetini (muhafazasını) istemesidir. Mü'minlere karşı vazifesi ise, onların bağışlanmasını isteyip, onlar için Allah'a istiğfar etmesidir. "وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ" yani "Allah sizin dünyada, âhirette, gece ve gündüzdeki her türlü halinizi bilir."

Esassız Temenniler

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ ۚ فَإِذَآ أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ ۙ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ۖ فَأَوْلٰى لَهُمْ ﴿٢٠﴾

"İman edenler, "Bir sûre indirilmeli değil miydi?" derler. Fakat muhkem (hüküm ifade eden) bir sûre indirilip, içinde savaştan bahsedilince, kalplerinde hastalık bulunanların üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanların bakışı gibi, sana baktıklarını görürsün. Hay (o korktukları) başlarına gelesi adamlar!" (Muhammed, 20).

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, tevhit, haşr ve bunlar dışındaki esaslar hakkındaki ilmî (itikadî) âyetleri dinlerken, münafığın, kâfirin ve hidayete ermiş mü'minin durumlarını, *"Onlardan öyle kimseler var ki, seni dinlerler..."* (Muhammed, 16) ve *"Hidayeti kabul edenlere gelince..."* (Muhammed, 17) âyetleriyle açıklayınca, onların, amelî âyetler karşısındaki durum ve tutumlarını da beyân etmiştir: Çünkü hidayete ermiş mü'min, böylesi âyetleri dört gözle bekler, inmesini ister, böylesi mükellefiyet gecikince, "Acaba ona layık değil miyim?" korkusuyla, "Keşke ibadete dair bir şeyle emrolunsaydım" der. Münafık ise, kendine ağır gelecek mükellefiyetleri taşıyan bir âyet veya sûre indiğinde, ilim (iman) ve amel bakımından, kendisi ile hidayete ermiş arasındaki farklılığı anlar. Çünkü o, ilmi anlamaz, ameli (ibadeti) istemez. Ama mü'min bunları bilir ve ibadetten hoşlanır. Dolayısıyla onların, *"Bir sûre indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki sözleri ile mü'mini ve münafığı imtihan eden mükellefiyetler taşıyan bir sûrenin inmesi kastedilmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, içinde savaş hükümleri olan bir sûre indirmiştir. Çünkü savaş, mükellefiyetlerin en zorudur.

Muhkem Sûre

Âyetteki, سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ *"Muhkem bir sûre"* ifadesi hakkında da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "nesh olunmayacak bir sûre" manasınadır.

b) Bu, *"Rahman, Arş'a istivâ etti".* (Tâhâ, 5) ve فِي جَنْبِ اللهِ *"Allah'ın yanında..."* (Zümer, 56) ifadelerinin aksine, "hakikî manaları murat edilen, lafızların yer aldığı bir sûre" manasındadır. Çünkü Hak Teâlâ, فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"Boyunlarını vurun"* (Muhammed, 4) âyetiyle öldürmeyi kastetmiştir ki bu, "Onları öldürünüz" emrinden daha beliğdir. *"Onları, bulduğunuz yerde öldürünüz"* (Bakara, 191) âyeti de açık bir ifadedir. Diğer savaş âyetleri de böyledir. Bu iki izaha göre, âyetteki "muhkem" kelimesi, "Kendisinde, onların "Bununla zâhiri mana kastedilmemiştir" diyemeyecekleri, yahut, "Bu, bir âyettir. Fakat nesholunmuştur. Dolayısıyla savaşmayız" diyemeyecekleri kesin ve açık hüküm ve mana bulunan sûre" manasınadır.

Kalpte Olanın Ortaya Çıkışı

Cenâb-ı Hak, ...رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ *"Kalplerinde hastalık bulunanların, yani münafıkların, üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanların bakışı gibi, sana baktıklarını görürsün"* buyurmuştur. Böyle bakarlar, çünkü savaşla

mükellef tutulduklarında, artık münafıklıklarının bir fayda ve manası kalmaz. Çünkü onlar, savaştan önce, her iki tarafı da idare ediyor (kandırıyorlardı). Ama savaş emri gelince, artık onlar için böyle bir imkân kalmamıştır.

فَاَوْلٰى لَهُمْ *"Hay o (korktukları) başlarına gelesi adamlar!"* Bu deyim, tıpkı **"Feveylün lehüm"** *"Yazıklar olsun onlara..."* gibi bir bedduâdır. Bu ifadenin, daha önce bahsi geçen, mahzuf bir mübtedanın haberi olması da muhtemeldir. O bahsi geçen şey de "ölüm"dür. Dolayısıyla Allahu Teâlâ sanki, *"Üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanlar..."* buyurunca, "ölüm onlara layıktır" demiştir. Çünkü ölüm Allah'a ve Rasûlullah'a taatle geçmeyen hayattan daha evla ve hayırlıdır. **Vâhidî** bunun takdirinin, "اَوْلٰى لَهُمْ طَاعَةَ" yani, "Halbuki taat etmeleri, onlar için daha uygundu" şeklinde de olabileceğini söyler.

Sadâkat Hayırlıdır

طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾

"(Onlara düşen), taat ve güzel sözdü. Bunun için onlar, iş ciddileşince, derhal Allah'a sadâkat gösterselerdi, onlar için daha hayırlı olurdu" (Muhammed, 21).

Bu, haberi mahzûf, müste'nef bir cümle olup, طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ خَيْرٌ لَكُمْ "Taat ve güzel söz, onlar için daha hayırlıdır" yani, "daha güzel ve daha uygundur" takdirindedir. Buna karşı "Arapçada, nekire olan **"taat"** kelimesinin mübteda olması uygun değildir" denilemez. Çünkü diyoruz ki bu kelime, aslında mevsuftur. Delili ise, âyetteki **"kavlün ma'rûfun"** ifadesidir. Zira **"kavl"** kelimesi de mevsûf (sıfat almış)tır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "İhlaslı taat ve güzel söz, daha hayırlıdır" demektedir. Bunun manasının, "Onların, "Taat (itaat) ve güzel söz" yani "Bizim işimiz itaat etmek ve güzel konuşmaktır" şeklinde söylemeleri, onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olduğu, bunun delilinin, âyeti **Ubeyy** (r.a)'in, "يَقُولُونَ طَاعَةٌ" şeklinde okuyuşu olduğu da söylenmiştir.

Âyetteki فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ *"Bunun için onlar, iş ciddileşince, derhal Allah'a sadâkat gösterselerdi onlar için daha hayırlı olurdu"* ifadesinin cevabı mahzuftur ve takdiri, "İş ciddileşince, muhalefet eder ve yan çizerler" şeklindedir. Bu izah, **Ubeyy** (r.a)'in kıraatine göre ortaya

çıkan manaya daha uygundur. **Ubeyy** (r.a)'in kıraatine göre, onlar işin başında, "Dinledik ve itaat ettik (baş üstüne)" demişler, ama işin sonunda muhalefet edip, yan çizmişlerdir. "**Azm**" işi, işin sahibine âit olduğu halde ve buna göre ifadenin takdirinin, "işin sahibi azmettiğinde, işi ciddi tuttuğunda..." şeklinde olduğu halde, bu azm, "işe" (emre) nisbet edilmiştir. Bu izah **Zemahşerî**'nin yaptığı bir izahtır. Bu ifadenin mecâzî olup, tıpkı bizim جَاءَ الْأَمْرُ وَلِيَ "iş geldi veya iş takip etti" dememiz gibi olduğu da söylenebilir. Çünkü başlangıçta, işin olmayacağı düşünülür. Ama ağırlığını koyduğunda, istemeyenler onu engelleyemediklerinde, artık kesinleşmiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "iş azmetti (ciddileşti..)" buyurmuştur. Yapılan bu iki izah da, birbirine yakındır.

Âyetteki, فَلَوْ صَدَقُوا اللهَ *"Eğer Allah'a sadâkat gösterselerdi..."* ifadesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir. Âyetteki "taat" ifadesi, "Onlar, "taat (baş üstüne)" dediler" manasına alınırsa, bu ifadenin manası da, "Eğer onlar bu sözlerinde samimi olup, gerçekten itaat etselerdi, bu onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olur; ama, "ihlaslı taat ve iyi söz onlar için daha hayırlıdır ve güzeldir.." manasını vermemiz halinde, bu ifadenin manası, "eğer onlar imanlarında ve peygambere tâbi oluşlarında sâdık olsalardı, bu onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olur.

İş Başına Geçince

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾

"Demek siz, idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız, hemen yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık münasebetlerinizi bile parçalayıp keseceksiniz" (Muhammed, 22).

Hayatı Koruma İddiası

Bu âyette, onların söylediği sözün yanlışlığına bir işaret vardır. Onlar, "Biz nasıl savaşırız. Savaş, aslında bir fesada vermedir, bozmadır. Hem sonra savaşacağımız Araplar, bizim akrabamız ve ırkımızdır" diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer hakimiyeti ele alırsanız sizden ancak dünyaya fesat çıkar. Çünkü sizler, gücünüz yettiği herkesi öldürür ve

esir alırsınız. Hem sonra zaten aranızda savaş var. Kız çocuklarınızı öldürmeniz de, bir fesat ve akrabalığa riâyetsizlik değil midir? Dolayısıyla sizin, bunları sebep olarak ileri sürmeniz, samimî ve doğru değildir. Kaldı ki Allah'ın emrettiği şey, hiç de böyle değildir. Binâenaleyh bu bir taattir" demek istemiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"عَسٰى" Fiili**

"عَسٰى" fiili şu üç şekilde kullanılır:

1) Faili, beraberinde zikredilmiş mâzî fiil şeklinde. Nitekim "عَسَتَا عَسٰى، زَيْدٌ، عَسَيْنَا، عَسَوْا، عَسَيْتَ، عَسَيْتُمَا، عَسَيْتُمْ" ve "عَسَتْ" dersin.

2) Mef'ûlü, beraberinde zikredilmiş fiil şeklinde... Nitekim "عَسَانِيْ، عَسَانَا، عَسَاهُ، عَسَاهُمَا، عَسَاكَ، عَسَاكُمَا" dersin.

3) Kendisine ne fâil, ne mef'ûl bitişmeksizin... Nitekim "عَسٰى اَنْتَ تَخْرُجُ، عَسٰى زَيْدٌ يَخْرُجُ" ve "عَسٰى اَنَا اَخْرُجُ" dersin. Bütün bunlar için tek bir izah söz konusu iken, bu âyetteki ifadenin ise pek çok izahı yapılabilir. Çünkü "عَسٰى" fiili, câmid (çekimsiz) fiillerdendir. Bu fiile fâilin birleşmesi, mef'ûlün birleşmesinden daha evladır. Çünkü fâil, fiilin bir parçası gibidir. İşte bundan ötürü, kendisinde dört hareke câiz değildir. Nitekim, "نَصَرْتُ، نَصَرْتِ، نَصَرْتَ" fiillerinde böyledir. Ama "نَصَرَكَ" ifadesinde dört hareke peş peşe gelmiştir. Bir de, ister lâzım, ister müteaddî olsun, her fiilin bir fâili vardır. Ama mef'ûl-ü bih için aynı şey söz konusu değildir. Binâenaleyh, fâilin fiile, yahut mef'ûl-ü bih'in fiile birleştirilmesi hususunda, "عَسَيْتَ" ve "عَسَاكَ" ifadeleri tıpkı, "عَصَيْتَ" ve "عَصَاكَ" demen gibidir. Fakat bir kimsenin, "عَسٰى اَنْ اَقُومَ" ve عَسٰى اَنْتَ تَقُومُ "Belki kalkacaksın, kalkman umulur" ifadeleri, ihtiva ettikleri uzunluk sebebiyle bu hükmün dışında kalırlar.

İKİNCİ MESELE: **İstifhamın Buradaki Manası**

Bir ifadenin başındaki istifhâm, ifâdeyi takrir ve te'kid eden bir istifhamdır. Çünkü, şâyet Cenâb-ı Hak, istifhamsız olarak, sadece ihbarî bir sîgayla, عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ "Demek siz idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız..." demiş olsaydı, muhatap onu inkâr edebilirdi. Ama, istifham sîgasıyla ifade buyurunca, âdeta sanki, "Ben sana şunu soruyorum; sen ise ancak, "Hayır" veya "Evet" diyerek cevap veriyorsun. O halde bu demektir ki bu, senin ve benim yanımda anlaşılmış ve kesinleşmiş bir şeydir" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Allah Hakkında Tereccî**

"عَسٰى" kelimesi, bir şeyi beklemek, gözlemek, onun nasıl olacağını görebilmek... gibi şeyleri ifâde için kullanılır. Halbuki Cenâb-ı Hak her şeyi bilen bir zâttır. (Daha niçin O, bu ifadeyi kullanmıştır?). Biz bu hususta, hem Kur'ân'da geçen لَعَلَّ *"belki"*, hem de لِنَبْلُوَهُمْ "onları imtihan etmek için..." ifadeleri hakkında söylediğimiz şeyi söyleriz. Çünkü bazı kimseler buna, "Allah size, tıpkı, uman, imtihan eden ve neticenin nasıl olacağını gözleyen kimsenin muâmelesi gibi muâmelede bulunur.." manasını verirlerken, diğer bazıları da, buna, "Onlara bakan herkes, onlardan bunun sudûr edeceğini bekler" anlamını vermişlerdir.

Biz ise, bu ifadenin hakikî manasının kastedildiğini söylüyoruz. Bu böyledir, zira fiil (iş, davranış), aslında mümkün bir şey olduğunda, ona bakmak, onu gözlemek başka bir şeyi gerektirmez. Durum ancak, ondan, o şeyin bazen sadır olabileceği, bazen de olmayacağı biçimindedir. Binâenaleyh talep edilen bu iş için yapılan fiili, onu yapan kimse ister o işin ondan sudûr edeceğini bilsin, isterse bilmesin, bir ümit ve bekleme, umma üzere bulunmuş olur. Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: Bir avı avlamak için tuzak kuran kimse, o hususta doğru sözlü bir kimsenin o hayvanın tuzağa düşeceğini haber vermesiyle ya da başka bir yolla bilse bile, bu onu, o beklenti ve ümit etme haleti ruhiyesinden kurtarmaz ve onun hakkında, "O bunu ümit ediyor; o bunun beklentisi içinde..." denilir.

Bu konudaki sözün özü şudur: "Şahâdet âleminde (görünür âlem olan bu dünyada), beklentisi içinde olduğumuz şey hakkında, bizim kesin bir bilgimiz yoktur. Böylece, kişinin bu bilgisizliği, gözleyen kimsenin ayrılmaz bir vasfı gibi sanılmıştır. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine, beklenti içinde olan kimse, -sadece o işe nazaran, onun hakkında ister bir bilgisi olsun isterse olmasın-, meydana gelmesi kesin olmayan bir işi bekleyip gözleyendir.

İş Başına Geçme Hali

Cenâb-ı Hakk'ın اِنْ تَوَلَّيْتُمْ *"Siz idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, "velâyet"ten, "idareyi ele almak" anlamında olup, buna göre âyetin anlamı, "Eğer siz idareyi ele alır da, insanlar da sizin emrinize girerse, işte o zaman fesat işler, sıla-i rahmi kesersiniz.." şeklindedir.

b) Bu ifade, "yüz çevirmek" anlamında olan, **"tevellî etmek"** kökündendir. Bu ikinci izah, yukarda bahsettiğimiz şeye uygun olup, buna göre mana, "Sizler, savaşı terk ettiniz ve kâfirlerin akrabalarınız olduğunu ileri sürerek, "Bunda fesat vardır, sıla-i rahimleri kesmek vardır!" dediniz. Halbuki, sizden sudûr edenler, zaten bunlardır. Çünkü sizler, nitekim bu şey Arapların adeti olduğu üzere, en ufacık bir şey yüzünden dahi birbirinizle vuruşur, dövüşürsünüz..." şeklinde olur. Birinci izahı, **Hz. Ali** (r.a)'nin, âyetin bu ifadesini, "تُوَلِّيتُمْ" **(tüvüllîtum)** şeklinde okuması da te'kid eder. Yani, "Şâyet sizin idarenizi; zalim, katı ve cahil bir kimse ele almış olsaydı, onun sancağı altında yürürdünüz, onlarla birlikte yapacağınız ifsâdı yapar ve sıla-i rahmi de keserdiniz... Halbuki, Hz. Peygamber, size ancak ıslah olmayı ve sıla-i rahimde bulunmayı emretmektedir. O halde daha ne diye savaştan geri duruyor da, böylece daha çok sapıklığa dalıyorsunuz.." demektir.

Lanete Hak Kazananlar

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾

"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, onları rahmetinden tard etmiş de, (kulaklarını) sağır, gözlerini kör yapmıştır" (Muhammed, 23).

Bu ifade, az önce bahsi geçmiş olan münafıklarla ilgilidir. Allah onları, kendisinden ve bütün iyi ve güzel şeylerden uzaklaştırmış da, böylece onları sağır yapmıştır. İşte bu sebeple onlar, açıklamada bulunan kimsenin sözünü duyamazlar. Allah onları kör kılmıştır da, böylece onlar, dosdoğru yola tâbi olamamışlardır. Burada güzel bir tertip bulunmaktadır. Bu, onların ilmî sözleri dinleyip, o ilmî sözleri anlamamaları bakımındandır. Binâenaleyh onlar, bu ilmî sözleri anlayamamaları bakımından, Allah'ın kendilerini sağır ettiği sağırlardır. Amelde bulunmaları emredildiğinde de o ameli yapmadılar ve bunun, bir fesât ve sıla-i rahmi kesme olduğu bahanesini ileri sürdüler. Halbuki onlar, kendisinden nehyolunduklarında da aynı şeyi yapıyorlardı. Binâenaleyh onlar, içinde bulundukları durumu değerlendiremediler de, kendilerine İslâm'ı, sıla-i rahm'i emreden Peygamber'e tâbi olmadılar.. Halbuki onları, ifsâdı ve sıla-i rahmi kesmeyi emreden

birisi çağırıp yönetseydi, onlar ona mutlaka uyarlardı. O halde bu demektir ki onlar, Allah'ın kendilerini kör yaptığı kör kimselerdir.

Göz ile Kulağın Farkı

Bu âyette şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allahu Teâlâ, *"onları sağır yaptı"* buyurmuş, "onların kulaklarını sağırlaştırdı" dememiştir. Halbuki, buna karşılık, *"Allah onların gözlerini kör yaptı"* buyurmuş, "Allah onları kör etti" dememiştir. Bu böyledir, zira göz, görmenin aletidir. Dolayısıyla, o göze şâyet bir musibet isabet ederse, görme olmaz. Ama kulağa, onu dilme, ya da kökünden kesme gibi bir belâ isâbet ederse, kulak, sözü yine duyar. Çünkü kulak, dalgalanan hava çok bulunsun ve ansızın kulak zarına çarpıp da böylece, tıpkı güçlü bir sesin eziyet vermesi gibi eziyet vermesin diye, onda birtakım kıvrımlar ve girinti çıkıntılar bulunacak şekilde yaratılmıştır. İşte bu sebeple, hiç kulak ifadesine yer vermeksizin,. اَصَمَّهُمْ *"onları sağır etti"* buyurmuş, gözü zikrederek de, اَعْمٰى اَبْصَارَهُمْ *"onların gözlerini kör yaptı"* buyurmuştur. Çünkü buradaki, "**ebsâr**" kelimesi *"göz, gözler"* anlamındadır. Bu manaya olduğu için, Cenâb-ı Hak onu, çoğul olarak اَبْصَار "gözler" şeklinde söylemiştir. Şâyet mastar (görmek) anlamında olsaydı, çoğul olarak gelmezdi. Binâenaleyh, "sağırlaştırmada-sapma"da kulağın bir payı olmadığı için, "kulak" ifâdesine yer verilmemiş, gözün, görmede bir payı bulunduğu, hatta görmenin tamamen kendisi olduğu için, "göz" zikredilmiştir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, bu âyetin dışındaki yerlerde, kulakla ilgili belâ ve musibetlerden bahsettiğinde, o belâyı kulaklara nisbet eder ve ona, "**vakra**" *"ağırlık"* adını verir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette, وَفِى اٰذَانِنَا وَقْرٌ *"Ve kulaklarımızda bir ağırlık vardır"* (Fussilet, 5); bir başka âyetinde de كَاَنَّ فِى اُذُنَيْهِ وَقْرًا *"Sanki onun iki kulağında bir ağırlık vardır..."* (Lokman, 7) buyurmuştur. "**Vakra**" kelimesinin ifade ettiği mana, "**summ**" kelimesinin ifâde ettiği mananın altındadır. "**Taraş**" (الطَّرَشُ) kelimesi de böyledir..

Kalplerdeki Kilitler

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

"(Öyle olmasa), Kur'ân'ı iyiden iyiye anla(yıp), hakkı tanımazlar mı? Daha doğrusu, onların kalpleri üzerinde (kat kat) kilitler vardır" (Muhammed, 24).

Biz bu âyetin tefsirini şöyle birkaç mesele içinde vermeye çalışalım.

BİRİNCİ MESELE: **Kur'ân'ı Tefekkür**

Cenâb-ı Hak, *"Onları sağır, gözlerini kör yapmıştır"* buyurduğuna göre, daha nasıl onlar Kur'ân hakkında tedebbür edebilirler? Ve daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'ı iyiden iyiye anlamazlar mı?"* buyurmuştur?.. Bu tıpkı, bir kimsenin kör olan bir kimseye, "Bak, gör"; sağır bir kimseye de, "İşit.." demesi gibi değil midir? (Ne dersiniz?) Biz diyoruz ki, buna, sıra itibariyle biri diğerinden daha güzel olan şu üç açıklama ile cevap veririz:

1) Teklîf-i mâlâ yutâk, câizdir. Çünkü Allah, iman etmeyeceğini bildiği kimseye de, iman etme emrini vermiştir. İşte aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın bu kimseleri kör yapıp, düşünmeyi terk etmelerinden dolayı da kınamış olması mümkündür.

2) Âyetin bu ifadesiyle, sadece o kimseler değil bütün insanlar kastedilmiştir.

3) Şöyle diyebiliriz: Bu âyet, bir önceki âyetin manasını ortaya koyar bir biçimde gelmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, "Bunlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği, yani kendisinden, yahut doğru olandan yahut güzel ve iyi olandan veyahut da bunların dışındaki güzel şeylerden uzaklaştırdığı kimselerdir" buyurmuştur. Böylece Allah, onları sağır yapmıştır. İşte bu sebeple onlar, sözün hakikatini duyamazlar. Allah onları kör kılmıştır; bu sebeple onlar, İslâm'ın yoluna tâbî olamazlar. O halde onlar, şu iki şey arasındadırlar:

a) Kur'ân'ı düşünemezler; böylece de ondan uzaklaşırlar. Çünkü Allahu Teâlâ onlara lanet etmiş, onları hayır ve doğru olan şeylerden uzaklaştırmıştır. Kur'ân ise, bu ikisinden daha üstün bir sınıf, hatta daha kıymetli bir türdür.

b) Yahut da, Kur'ân'ı düşünürler de, ancak ne var ki, Kur'ân'ın anlamı, onların kalpleri kilitli olduğu için, kalplerine nüfuz edemez. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, mel'ün ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış oldukları için Kur'ân'ı düşünemezler, yahut da, kalpleri üzerinde kilitler bulunduğu için, düşünseler bile, anlayamazlar" şeklinde olur. Tefsirin böyle

yapılması halinde, biz, bu âyetteki, "اَمْ" kelimesinin "بَلْ" *(daha doğrusu)* manasına olduğunu söyleme ihtiyacı duymayız; tam aksine bunun, hakiki manada olmak üzere, istifham üzere getirildiğini, sözün ortasında varid olduğunu; hemzenin de kendi yerini aldığını, yani başta oluğunu; evet, "اَمْ" ifâdesinin de, sözün ortasında bulunan "قُلُوبٌ" kelimesinin başına geldiğini (yani, muttasıl olan "اَمْ"e uygun şartların tahakkuk ettiğini) söyleyebiliriz.

***İKİNCİ MESELE:* "قُلُوبٍ" Kelimesindeki Nekirelik**

"عَلٰى قُلُوبٍ" ifadesindeki nekireliğin manası nedir? Biz deriz ki: **Zemahşerî** şöyle demiştir: "Burada şu iki ihtimal vardır:

a) Bunun, bu ifâdenin sıfatlanmış bir kelime olduğuna dikkat çekmiş olması.. Çünkü, nekirenin sıfatlanması, ma'rife olan kelimeninkinden daha uygundur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "katı veya karanlık olan kalpler üzerinde kilitler vardır" demek istemiştir.

b) Bunun, kısım, ba'ziyyet ifâde etmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bazı kalpler üzerinde kilitler vardır.." buyurmuştur. Çünkü nekire, umumîlik ifade etmez. Zira sen, جَاءَنِى رِجَالٌ "Bana, bazı adamlar geldi" dediğinde, bundan kısmîlik anlamı anlaşılır. جَاءَنِى الرِّجَالُ "Bana, o adamların hepsi geldi" dediğinde ise, bütün herkes manası anlaşılır.

İzafet Şekilleri

Biz diyoruz ki: "قُلُوبٍ" kelimesinin nekire olması, kalplerde bulunanı inkâra dikkat çekmek içindir. Bu böyledir, zira kalp, ârif olduğunda, ma'ruf olur. Çünkü kalp, marifet için yaratılmıştır. Binâenaleyh, kalpte marifet olmadığında, o âdeta bilemiyor demektir. Bu tıpkı bir kimsenin, eziyet veren kimse için, "Bu, insan değil, bir canavar!" demesi gibidir. İşte bundan dolayıdır ki, kalpler hakkında da, "Bu, bir kalp değil, bir taş!" denilmektedir.

Bu iyice anlaşıldığına göre, marifelik, ya elif-lâm ile yahut da izâfetle olur. Elif-lâm'ın sağladığı marifelik, ya cinsin marifeliği, yahut da ahd için olur. Burada, cinsin murat edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü her kalbin üzerinde kilit yoktur. Burada, ahd'in marifeliği de kastedilmemiştir. Çünkü böylesi bir kalbe "kalp" denilmesi uygun olmaz. Bu marifeliğin izâfet ile olmasına gelince, bunu şu şekilde ifâde edebiliriz: "Bazı kalpler üzerinde, kilitleri bulunur.." Böyle denilmesi de, umulan faydanın, onlara rücû etmemesi sebebiyledir. Bu durumda, o faydalar âdeta, o kalpler için değilmiş gibi olur.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak bir yerde "خَتَمَ اللهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ", bir başka yerde de "فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ" buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: "اَقْفَالٌ" ifadesi, "mühürleme" ifadesinden daha beliğdir. İşte bu kalple hiç istifade edemedikleri için, izafet terk edilmiştir (yani "عَلٰى قُلُوبِهِمْ" denilmemiştir.)

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu mesele, âyetteki, "اَقْفَالُهَا" ifadesi "هَا"ya muzaf kılınarak getirilmiş olup, Cenâb-ı Hakk'ın. tıpkı izafetsiz olarak "قُلُوبٍ" dediği gibi, izâfetsiz olarak "اَقْفَالٌ" dememesinin hikmeti hakkındadır. Çünkü **"ekfal"** kelimesi, kalplerin ayrılmaz vasfıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, **"ekfal"** kelimesini, kalplere râci olacak zamire muzâf kılmıştır. Bu sebeple, âdeta, o kilitler kalplere has olmuş olurlar.

Sözün özü şudur: Cenâb-ı Hak "kalpler" kelimesini, o kalpler onlara fayda veremediği için, kalplerin sahiplerine râci olacak zamire muzaf kılarak "قُلُوبُهُمْ" dememiş; o kilitler, kalplere münasip olduğu için, kilitler ifâdesini kalplere râci olacak zamire muzâf kılarak, "اَقْفَالُهَا" buyurmuştur. Ve yine biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, hususî birtakım kilitler kastetmiştir ki, bu da, küfür ve inat kilitleridir.

Mürtet Olanlar

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى ۙ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمْلٰى لَهُمْ ﴿٢٥﴾

"Muhakkak ki, kendilerine hidayet besbelli olduktan sonra, geriye dönenler (yok mu?) Şeytan onları fitleyip gevşetmiş, onlara mühlet verip oyalamıştır" (Muhammed, 25).

Bu ifâde, ya **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sıfatlarıyla ve peygamber olarak gönderilmesiyle ilgili olan hakikatin, **Tevrat**'ta kendileri tarafından anlaşılışından sonra mürtet olan Ehl-i kitaba; yahut da, kendilerine deliller açıklandığında, onları duyup da iman etmeyen herkese bir işârettir ki bunlar da, onun bir hak olduğunu bile bile, riyâset tutkularının, kendilerini, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoyduğu bir cemaattir.

الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمْلٰى لَهُمْ *"Şeytan onları fitledi, yani, gevşetti, mühlet verdi.."* Yani onlar, "Biz yaşayalım; sonra iman ederiz" dediler. Bu ifâde, "اَمْهَلَ لَهُمْ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre şâyet, "imlâ ve imhâl aynı şeydir. Zira, vâdeler (müddetler) ancak Allah'tan olur. Daha nasıl "اَمْلٰى لَهُمْ" şeklinde okuyanın kıraati doğru olur? Çünkü, bu durumda uzun zaman veren, şeytan olur" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap veririz:

a) Bu ifade ile, "Allah onlara mühlet verdi.." manası kastedilmiştir. Böylece okuyan kimse "سَوَّلَ لَهُمْ" ifadesi üzerinde vakfetmiş olur.

b) Fitleyen de, aslında şeytan değildir. Bu fitleme işi şeytana Allah'ın onun eline ve lisanına böyle bir kudreti vermesi sebebiyle isnat edilmiştir. Böylece o şeytan onlara uzun zaman vaad eder ve onlara, "Ömrünüz daha çok, riyâsetinizden yararlanın. Sonunda iman edersiniz..." der. Bu ifade, yâ'nın fethası, hemzenin dammesi ile meçhul olarak "وَاُمْلِىَ لَهُمْ" şeklinde de okunmuştur.

Allah'tan Hiçbir Şey Saklanmaz

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِى بَعْضِ الْاَمْرِ ۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü hakikaten onlar, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere "Biz size, bazı hususlarda itaat edeceğiz" dediler. Halbuki, Allah, onların gizli konuştuklarını da biliyor"
(Muhammed, 26).

Bazı müfessirler, bu ifadenin başındaki ...ذٰلِكَ *"bunun sebebi"* ifadesinin, bir önceki âyette geçen mühlet vermeye işaret olduğunu ve mananın, "Bu mühlet verme, onların, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere (...) demiş olmaları sebebiyledir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Vâhidî**'nin tercih ettiği görüştür. Bazıları da, bu kelimenin, bir önceki âyette geçen "süsleme - hoş gösterme" ifadesine işaret olduğunu söylemişlerdir. Şöyle de denebilir. Bu irtidat (dinden dönüş), onların, "Biz size itaat edeceğiz" demiş olmaları sebebiyledir. Bu böyledir. Çünkü âyetteki, *"Biz size bazı hususlarda itaat edeceğiz"* ifadesinin, onların, "Biz, Muhammed'in bir

peygamber değil, bir yalancı olduğu inancında size uyuyoruz. Ancak biz size, peygamberliğin, haşrin ve putların Allah'a ortak koşulmasını inkârı hususlarında muvafakat etmiyoruz" demeleri manasında olduğunu beyân edeceğiz. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyen, başkasına imân etse de kâfirdir. Hayır, hayır. Hatta, Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyen, Allah'a, O'nun peygamberlerine ve haşra da iman etmemiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, mümkün olan o haşri haber verdiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu da haber vermiştir. Bu da mümkündür. Binâenaleyh, Allah'ı, herhangi bir hususunda tasdik etmeyen, yalanını Allah'ın bir başka şey hakkındaki sözüyle bertaraf edemez. Dolayısıyla da ne haşri, ne de herhangi bir peygamberin peygamberliğini kesin bir şekilde tasdik etmiş olmaz. Çünkü bunları tanıyıp bilmek tek bir şey demektir.

Âyetteki, *"Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenler..."* ifadesi ile, müşrikler ve münafıklar kastedilmiştir. Bununla Yahudilerin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü Mekkeliler, Yahudilere, "Biz, Hz. Muhammed'in sürülmesi, öldürülmesi ve taraftarlarının kılıçtan geçirilmesi hususunda size muvafakat ediyoruz" demişlerdir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü âyetin bu ifadesinin, Ehl-i hitab (Yahudiler) manasında anlaşılması halinde, bu hoş görmeme işi, Allah'ın indirdiği âyetlerin bazılarıyla ilgili olması lazım gelirdi. Fakat biz, bu ifadenin müşriklerle ilgili olduğunu söylersek, bu daha genel ve kapsamlı olmuş olurdu. Çünkü müşrikler hem Allah'ın indirdiğini kerih görmüşler, hem bütün peygamberleri yalanlamışlar, hem de peygamberlik müessesesini hiç kabul etmemişlerdir.

Âyetteki, *"Biz size, bazı hususlarda itaat edeceğiz"* ifadesi, "Muhammed'e imanla ilgili hususlarda size itaat ederiz. Binâenaleyh biz de iman etmiyoruz. Yani onu yalanlama hususunda sizinle beraberiz. Binâenaleyh sizin onu yalanladığınız gibi, biz de yalanlarız ve yine onu öldürme hususunda da sizinle beraberiz. Fakat Allah'a ortak koşma, putları O'na eş sayma, haşri ve nübüvveti tamamen inkâr hususlarında değil..." demektir.

Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ *"Halbuki Allah, onların gizli konuştuklarını da biliyor"* buyurmuştur. Çoğu âlimler (müfessirler), "Bununla, onların bu sözleri gizliden gizliye konuştukları, ama Allah'ın bunları ifşâ edip, Peygamberi'ne (s.a.s) bildirdiği anlatılmak istenmiştir" demişlerdir. Fakat daha açık olan şöyle denilmesidir: "Allahu Teâlâ onların ısrarını, yani onların kalplerinde bulunan ve Hz. Muhammed (s.a.s) doğru olduğunu gösteren düşüncelerini bilir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s), kendi oğullarını

tanıdıkları gibi, çok iyi biliyorlardı." **"Israr"** kelimesi, hemzenin kesresi ile, mastar olarak okunmuştur. Bu kıraate göre, bizim verdiğimiz mana açıktır. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu gizlemeye çalışıyorlardı. Fakat "irtidat edenler" ifadesiyle münafıkların kastedildiğini söylememiz halinde, münafıklar, savaşan kâfirlere, "Biz, bazı hususlarda size itaat edeceğiz" diyorlar ve onların mağlup olmaları halinde, bu düşüncelerinden cayacaklarını gizliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların bu halini anlatmak için, *"Eğer Rabbinden bir nusret gelirse, mutlaka biz sizinle beraberiz" derler"* (Ankebût, 10) ve *"Korku geldiği zaman, sizi keskin dilleriyle incitirler"* (Ahzab, 19) buyurmuştur.

Feci Can Verişleri

فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾

"Artık melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken, halleri nice olacak?" (Muhammed, 27).

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Halbuki Allah onların gizli konuşmalarını da biliyor"* buyurunca, "Onlar hep böyle gizli gizli konuştuklarını, Allah da onların gizli konuştuklarını şimdilik açığa vurmadığını farz et. Ama onlar ölürken bu iş nasıl saklı kalacak?" demek istemiştir. Yahut diyoruz ki: Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Allah onların gizli konuşmalarını biliyor. Farz et ki onlar çarpışma ve süngüleşme bulunan savaşı tercih ettiler. Fakat bu, her iki durumda da mü'minler için bir netice ifade etmektedir. Çünkü eğer gâlib olurlarsa, dünyada ganimet, âhirette de mükâfat; mağlup olurlarsa, şehâdet ve mutluluk... Binâenaleyh ya melekler o münafıkların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını aldıkları zaman halleri nice olur?" Zira çarpışma halinde bazen olur ki insan hasmını bozguna uğratır, fakat yüzü ve ensesi salim kalabilir. Eğer bozguna uğratmazsa ve sabr u sebat gösterirse darp yüzüne olur. Şâyet sebat etmez ve bozguna uğrarsa -başı kurtulsa da- yüzü ve ensesi salim kalır. Şâyet burası kurtulursa darp sadece ensesine olur. Ölüm günü ona hiçbir yardım ve hiçbir sığınak olmaz. Yüzü de, sırtı da dövülür. Bu eziyetten nasıl kurtulabilir. Nasıl olur da bu büyük azabı seçerler?

Gazap Sebebine Uyma

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَآ أَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar gerçekten Allah'ı kızdıran şeylere tâbi oldular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar. O da, bunların amel ve hareketlerini boşa çıkardı" (Muhammed, 28).

Burada şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, bir önceki âyetinde yüze ve kıçlara vurmadan bahsetmiş ve daha sonra da iki şeyi, yani Allah'ı kızdıran şeylere tabi olmayı ve O'nun rızasından hoşlanmamayı zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, bu iki işi karşılaştırmış ve "melekler, onlar Allah'ı kızdıran şeylere yöneldikleri için onların yüzüne vururlar. Çünkü bir şeyi olabilir sayan ona yönelmiş demektir; onlar, kendisinde Allah'ın rızasının olduğu şeyden yüz çevirdikleri için melekler onların kıçlarına vururlar. Çünkü bir şeyden hoşlanmayan, ondan yüz çevirir" buyurmuştur.

Kızdıran Şeyler

Âyetteki, مَا أَسْخَطَ اللّٰهَ *"Allah'ı kızdıran şeyler..."* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkârdır. Allah'ın râzı olduğu şey ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kabul edip, Müslüman olmaktır.

b) Allah'ı kızdıran şey, küfür; O'nun râzı olduğu şey ise imandır. Bunun delili, *"Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) Allah sizden müstağnidir ve kulları için, küfre râzı olmaz. Ama şükrederseniz, sizin için bundan hoşlanır"* (Zümer, 7) âyetidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"İman edip, sâlih ameller işleyen kimseler yok mu, işte onlar en hayırlı kimselerdir... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan..."* (Beyyine, 7-8) buyurmuştur.

c) Allah'ı kızdıran şey, şeytanın (kötülükleri) hoş göstermesi; râzı olduğu şey ise, delillere ve Kur'ân'a dayanmaktır. Buna göre eğer, "Onlar, Allah'ın rızasından hoşlanmadıklarını söylemiyorlardı, aksine "Bizim üzerinde bulunduğumuz hal, Allah'ın rızasına uygun. Biz ancak Allah'ın rızasını istiyoruz" diyorlardı. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü müşrikler bile, şirkleri hususunda, "biz bununla Allah'ın rızasını kazanmayı istiyoruz" diyorlardı.

Çünkü onlar "Putlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" ve "Bize şefaatçi olsunlar diye ibadet ediyoruz" diyorlardı.

Binâenaleyh diyoruz ki: Bu âyet, "Onlar, Allah'ın râzı olacağı şeyleri kerih görüyorlardı" manasındadır. Burada şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, مَا اَسْخَطَ اللهَ *"Allah'ı kızdıran şeyler"* buyurmuş, buna mukabil, مَا اَرْضَى اللهَ *"Allah'ı razı edecek şeyler..."* buyurmamıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti, her şeyden ileridir. Dolayısıyla Allah için sabit derin bir rahmet söz konusudur ki rahmet, rıza-ı ilâhinin kaynağıdır. Allah'ın gazabı ise, sonradır. Çünkü Allah'ın gazabı, yapılan bir günahtan ötürü olur. İşte bu sebepten ötürü, Allahu Teâlâ, âyette "Allah'ı râzı edecek şeylerden" yerine, *"O'nun rızasından..."* buyurmuştur. Çünkü Allah'ın rızası, her zaman bulunan, her şeyden önce gelen bir vasıftır. İşte bu sebeple, gazabının var olması, rızasının var olması gibi olmadığına bir işaret olsun diye, (mastar olarak), "Allah'ın gazabı" yerine, *"Allah'ı kızdıran şeyler..."* buyurmuştur. İşte bu incelikten ötürü Cenâb-ı Hak, lian âyetinde, kadınla ilgili kısımda, *"Beşinci (yeminde de), "Eğer o doğru söyleyenlerdense, Allah'ın gazabı kendi üzerine olsun" (der)"* (Nur, 9) buyurmuştur. Bu âyete izafetle, "Allah'ın gazabı" ifadesi kullanılmıştır. Çünkü (âyette) erkeğin lanet okuması, sözü ve yemini ile hanımının zina ettiğini söylemesinden öncedir. Böyle kötü bir iş yok iken, Allah'ın gazabı söz konusu değildir. Halbuki Allah'ın rızası, fiilin kendisinden kaynaklandığı bir vasıftır. Allah'ın gazabı ise, kişinin fiilinden dolayı ortaya çıkan bir durumdur.

Buna şöyle bir misal verebiliriz: Kerem (cömertlik) kalbine iyice kök salmış kerim kimseyi, bu keremi, iyi işler yapmaya sevk eder. Binâenaleyh kötülük yapan kişi çok kötülük yaptığında, bu kerim zâtın gazabı, kendisinde bulunan bir sıfattan kaynaklandığı için değil, aksine kötü kişinin kötülüğünden ötürü ortaya çıkmış olur ve onun halini düzeltmek, diğer insanları aynı kötülüğü yapmaktan men etmek için olur. İşte bundan ötürü, "O kerimdir. Onun keremi, içinde bulunan güzel huylardan ötürüdür. Fakat falanca onu kızdırdı da, bundan dolayı ondan gazap sâdır oldu" denilir. Böylece gazap, kızdıranın fiilinden dolayı o kerim zatta sâdır olan bir şey; güzel fiiller ise, o kerimin bizzat kereminden kaynaklanan bir şey sayılmış olur. Binâenaleyh kerîmdeki gazap, bir fiilden sonra; iyi fiilleri ise, kereminden sonradır. İşte bundan hareketle, âyetteki, *"Onlar gerçekten Allah'ı kızdıran şeylere tâbî oldular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar"* ifadesinin inceliği anlaşılır.

Cenâb-ı Hak sonra, "Onlar Allah'ın rızasını elde etmeye uğraşmadıkları, aksine şeytanın ve putlarının hoşnutluğunu elde etmeyi istedikleri için, Allah onların *"amel ve hareketlerini boşa çıkardı"* buyurmuştur.

Allah Sırlarını Faş Eder

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

"Yoksa kalplerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın, kinlerini asla (meydana) vurmayacağını mı sandılar" (Muhammed, 29)

"أَمْ" Edatı Hakkında

Âyetin bu ifadesi, münafıklara işarettir. Âyetin başındaki "أَمْ" (yoksa) edatı, istifham manasına alınacak olursa, ikinci bir istifham cümlesi olmalıdır. Çünkü "أَمْ" edâtı, em-i muttasıla kabul edildiğinde, daha önce başka bir istifham cümlesinin geçmiş olmasını gerektirir. Nitekim Arapçada, أَزَيْدٌ فِي الدَّارِ أَمْ عَمْرٌو "Zeyd mi evde, yoksa Amr mı?" denilir. Fakat em-i munkatıa, bunu gerektirmez. Nitekim Arapçada, إِنَّ هٰذَا لَزَيْدٌ أَمْ عَمْرٌو *"Bu, Zeyd'dir, daha doğrusu Amr'dır"* denildiği gibi, aynı manada "إِنَّ هٰذَا لَزَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو" da denilir.

Müfessirler, bu edatın, em-i munkatıa olduğu kanaatindedirler. Bunun, istifham için, yani em-i muttasıla olduğu da söylenebilir: Bu durumda, önce geçen soru cümlesi ise, *"Halbuki Allah onların gizli konuşmalarını bilir"* âyetinden anlaşılan hususdur. Cenâb-ı Hak buna göre sanki, "Kâfirler, Allah'ın, onların gizli konuşmalarını bilemeyeceğini mi sanıyorlar, yoksa münafıklar, Allah'ın, onların gizli gizli konuştukları şeyleri ortaya çıkarıp ifşâ etmeyeceğini mi sanırlar?" Bu iki sanış da, kısırdır-yanlıştır. "Allah onların hepsini bilir, hepsini ortaya çıkarır" buyurmuştur. Bunun böyle olduğunu, şu husus da te'yîd eder. Em-i munkatıa, neredeyse sözün başında hiç gelmez. Dolayısıyla da, doğrudan doğruya, "بَلْ جَاءَ زَيْدٌ" denilemeyeceği gibi, "أَمْ جَاءَ عَمْرٌو" da denilemez.

Âyette geçen "çıkarma" fiili, "ortaya koyma, açığa çıkarma" manasına olup, "ضِغْنٌ" **(dığn)**, kin, garaz, hastalık (nifak) gibi manalara gelip, müfredi, "أَضْغَانٌ" şeklindedir.

Münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'e Bildirilmesi

وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰهُمْ ۚ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ الْقَوْلِ ۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

"Eğer biz dilersek, sana onları mutlaka gösteririz ve sen de onları elbette simalarından tanırsın, mutlaka sözlerinin üslubundan bilirsin. Allah amellerinizi bilir" (Muhammed, 30).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa kalplerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın kinlerini asla (meydana) vurmayacağını mı sandılar"* âyetinden, "Allah onların kalplerindeki gizli niyetleri ortaya çıkarıp, sırlarını ifşâ eder" manası anlaşılınca, sanki birisi, "öyle ise, niçin ortaya koymamış?" demiş de, Cenâb-ı Hak buna karşı, "Büyüklerin sırları, onlardan korkulduğu için ifşâ edilmediği gibi, onlardan duyulan endişeden ötürü değil, sırf muradımız böyle olduğu için, onların sırlarını fâş etmeyi sonraya bıraktık. İsteseydik, onları sana hep bildirirdik, yani bizim için bu hususta hiçbir engel yoktur" buyurmuştur.

Âyetteki, "gösterme" kelimesi, öğretmek bildirmek, anlatmak manasınadır, "فَلَعَرَفْتَهُمْ" ifadesi, ek bir manayı (inceliği) anlatmak için gelmiştir. Şöyle ki: Bazen "**ta'rif**" kelimesi kullanılır, fakat bu bildirme, muhatapta bir bilgi sebebi olmayabilir. Nitekim Arapçada, "Ben ona bildirdim, fakat bilmedi; anlattım, fakat anlamadı" gibi ifadeler kullanılabilir. İşte bu sebepten dolayı, Allahu Teâlâ burada, bu öğretme ve bildirmenin kuvvetli oluşuna işaret için, "فَلَعَرَفْتَهُمْ" buyurmuştur ki, "Biz onları, sayesinde iyice öğrenip bileceğin bir tanıtımla tanıttık" demektir. Bu ifadedeki lâm (لَوْ) şart edatının cevabının başına gelmiş lâm olup, tıpkı "لَأَرَيْنَاكَهُمْ"daki lâm gibidir. Bu tanıtma işinin, Allah'ın dilemesine göre olduğuna işaret için, bunun başına lâm gelmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak bu tanıma, -bilip öğrenme- işinin, tanıtma ile hemen meydana geldiğini bildirmek ve böylece de bu tanıtmanın çok iyi bir tanıtma olduğunu ifade için, sanki, "isteseydi sen onları tanırdın" buyurmuştur ki bu, "isteseydik sana, sonraya kalan bir intikalle değil, anında meydana gelen bir tanıma ile tanıtır, öğretirdik" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ" ifâdesindeki lâm'a gelince,

bu mahzuf bir kasemin cevabıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Muhakkak ve muhakkak bilirdin, vallahi; andolsun!" buyurmuştur.

Söyleyişlerinden Tanıma

Cenâb-ı Hakk'ın, فِى لَحْنِ الْقَوْلِ *"... sözlerinin üslubundan"* ifadesi hakkında birkaç izah şekli bulunur:

a) Yani, "sözün manasından". Buna göre, "**kavl**" *"söz"* kelimesinden muradın, "onların sözünün üslubundan.." şeklinde olması muhtemeldir. Yani, "Muhakkak ki sen, onlar, mâna ve fetvâsı nifak olan şeyi, meselâ, zafer müyesser olduğunda, "Muhakkak ki, biz de sizinle beraberiz.."; "Eğer Medine'ye geri dönersek, en aziz olanımız en zelil olanı muhakkak çıkaracaktır.." ve "Muhakkak ki evlerimiz, açıktır.." vb. şeklindeki ifadeleri sarf ettiklerinde, (onları) sözlerinin manasından bilirsin.."

Buradaki "söz"den muradın, Allahu Teâlâ'nın sözü olması da muhtemeldir. Yani "Allahu Teâlâ, meselâ, *"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne iman edenler ve onun maiyetinde cem'iyyetli bir iş üzerinde bulundukları vakit... gitmeyenlerdir"* (Nûr, 62) ve *"Mü'minler ancak şu kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer"* (Enfâl, 2) vb. âyetlerinde olduğu gibi, kendisinden, münafıkların hallerini anlayacağın bir ifâde buyurduğu zaman, sen onları, Allah'ın sözünün üslûbundan tanırsın" demektir.

b) Yani, "Onlar, inanmadıkları şeyi söyleyip de, meselâ, *"Şahâdet ederiz ki, sen muhakkak ki, Allah'ın peygamberisin.." dediler. Allah da bilir ki, sen elbette ve elbette O'nun peygamberisin. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğunu da biliyor"* (Münafikun, 1); *"Hakikaten evlerimiz açıktır.." diyorlar"* (Ahzâb, 13); *"Halbuki onlar, andolsun, arkalarına dönmeyeceklerini daha evvel Allah'a karşı taahhüt de etmişlerdi..."* (Ahzâb, 15) vb. âyetlerin de ifâde ettiği gibi, sözlerini eğip büktüklerinde, sen onları, sözün doğrudan sapmasından tanır ve bilirsin" demektir.

c) فِى لَحْنِ الْقَوْلِ "Sözdeki, ancak Hz. Peygamber'in anlayacağı, başkasının anlayamayacağı incelik ve nükteden..." anlamındadır. Bu da yine iki şeye muhtemeldir. Hz. Peygamber (s.a.s) münafığı biliyordu; ancak, Allah, onların içyüzlerini açığa vurma hususunda ona izin verince, böylece de onu, cenaze namazlarını kıldırmaktan ve kabirleri başında duâ etmekten men edinceye kadar, o münafığın durumunu açığa çıkarmıyordu.

Simadan Tanıma

Âyetteki, "بِسِيمٰهُمْ" kelimesine gelince, açık olan, bununla kastedilenin şu olduğudur. "Allahu Teâlâ şâyet dileseydi, onların yüzünde bir alâmet halk eder, ya da onların biçimini başka bir hale sokar, mesh ederdi.." Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dileseydik, onları oldukları yerde suratlarını değiştirip (...)"* (Yasin, 67) âyeti de buna işaret eder. Nitekim rivâyet olunduğuna göre, bir grup münafık, alınlarında, "Bu münafıktır!" olduğu halde sabahlamışlardır..

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ *"Allah amellerinizi bilir"* beyanı, mü'minler için bir vaad olup, onların durumunun, münafıkların durumundan farklı olacağını beyan etmektedir: Zira münafığın, amel olunmayan mücerret sözü varken, mü'minin ise, ameli vardır ve onu söylemez. Onun sözü, ancak ve ancak teşbihtir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbimiz, unutursak, ya da yanılırsak, bizi muâheze etme"* (Bakara, 286) ve *"Rabbimiz, günahlarımızı bize bağışla ve hatalarımızı bizden sil"* (Âl-i İmran, 193) âyetleri de buna delâlet eder. Mü'minler sâlih amellerde bulunurlarken, bir taraftan da, ürpererek ve bağışlanmalarını ümit ederek, hatalarını konuşurlar.. Münafık ise, *"Biz de sizinleyiz" (...), "Bedeviler, "iman ettik" dediler..."* (...) ve *"İnsanlardan bazıları, "iman ettik" der"* (...) âyetlerinin de ifade ettiği gibi, iyi şeyleri söyler durur, fakat kötü fiiller işler... İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah onların boş sözlerini duyar; sizin de ey mü'minler, sâlih amellerinizi bilir. Onları, zayi etmeyecektir.." buyurmuştur.

İmtihan

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ ۙ وَنَبْلُوَا۟ اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾

"Andolsun ki, sizi imtihan edeceğiz. Ta ki, içinizden mücahitleri ve sabr u sebat edenleri belirtelim. Haberlerinizi açıklayalım" (Muhammed, 31).

Bu "Biz size muhakkak ki, vaki olması kesin olmayan, ama, meydana gelmesi de gelmemesi de muhtemel olan şeyi emredeceğiz... Tıpkı, imtihan eden kimsenin yaptığı gibi.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ" ifadesi, "mücahit olanları, olmayanlardan ayırıp belirtelim de, böylece (onun durumu), şahâdet bilgisinin sahasına da girsin" anlamındadır. Zira Allah bunu, sonsuz gayb bilgisiyle bilmektedir... Biz, daha önceleri, imtihan etme ve sınamanın ne olduğunu, "حَتّٰى نَعْلَمَ" ifâdesinin ne anlama geldiğini zikretmiştik.. **"Mücahidîn"**, "cihâda atılanları" anlamındadır. **"Sâbirîn"** ise, "arkalarını dönmeyerek, sebât eden kimseler.." anlamındadır.

Haberlerin İncelenmesi

Âyetteki, وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ *"Haberlerini açıklayalım"* cümlesi, birkaç manaya muhtemeldir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, münafıktan naklen buyurduğu, *"iman ettik"* ifadesi.. Zira, bu haber hem münafıktan, hem de mü'minden meydana gelmiştir.. Ancak, kimin doğru, kimin de yalan söylediği, cihatla bilinip anlaşılır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"İşte bu kimseler (yok mu), onlar, doğruların ta kendileridir"* (Hucurât, 15) buyurmuştur.

2) Onların, *"Halbuki onlar, andolsun, arkalarına dönmeyeceklerini daha evvel Allah'a karşı taahhüt etmişlerdi"* (Ahzâb, 15) âyetinde ifade edilen, sırtlarını dönmeyeceklerine dair, onların haber vermeleridir. Binâenaleyh mü'min, ahdini, aynen yerine getirmiş, arkadaşlarıyla beraber, Allah'ın yolunda, *"birbirine kenetlenmiş bir bina gibi"* (Saff, 4) savaşmış; münafık ise, ufacık bir nida ve sesten rahatsız olup, savrulan toz-toprak gibi olmuştur.

3) Mü'minin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, Mescid-i Haram'a girecek-siniz.."* (Fetih, 27), *"Muhakkak ki, ben galip geleceğim; peygamberlerim de..."* (Mücadele, 21) ve *"Muhakkak ki bizim ordumuz; evet, muhakkak ki onlar galip gelecekler"* (Saffât, 173) âyetlerinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyulmuş doğru, gerçek; münafığın da, Cenâb-ı Hakk'ın, onların hakkında *"Medine'de asılsız haberler yayanlar.."* (Ahzâb, 60) buyurduğu gibi, işte asılsız haberleri vardır. Binâenaleyh, savaş olduğunda, at koşturulduğunda, doğru olan haberler, asılsız olan haberlerden ayrılır, ortaya çıkar.

Bile Bile Sapanlar

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى لَنْ يَضُرُّوا اللهَ شَيْئًا وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

"İnkâr edip de, Allah yolundan sapanlar, hidayet yolu kendilerine besbelli olduktan sonra bile, Peygamber'e muhalefet edenler, Allah'a hiçbir surette zarar veremezler. O, bunların amellerini hep boşa çıkarır" (Muhammed, 32).

Bu ifadede kimlerden bahsedildiği hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunlar, Ehl-i kitap olan Kurayza ile Benû Nadîr'dir.

b) Bunlar, Kureyş kâfirleridir. Birincisinin delili, âyetteki, *"Hidayet (yolu) kendilerine besbelli olduktan sonra bile..."* ifadesidir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunun, Ehli kitap tarafından da anlaşılıp bilindiği ileri sürülmüştür. Âyetteki, *"Allah'a ... zarar veremezler"* cümlesi, bir tehdit olup, manası, "Onlar, bu muhalefetin, Peygamber'e karşı olduğunu ve böylece ona muhalefet ettiklerini zannederler. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine bu muhalefet, Allah'a karşı yapılmış bir muhalefettir. Çünkü, Muhammed (s.a.s), Allah'ın resûlüdür ve görevi, sadece tebliğde bulunmaktır. Binâenaleyh, eğer onlar zarar verirlerse, bütün peygamberlere zarar vermiş olurlar. Allah, kâfirin küfrü, fâsıkın fıskı sebebiyle zarara uğramaktan münezzehtir. Âyetteki, وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ *"O, bunların amellerini hep boşa çıkarır.."* cümlesinin manası malumdur.

İmdi, eğer, "Bu sûrenin başında, Allahu Teâlâ'nın, onların amellerini boşa çıkardığı, "habt" ettiği hususu geçmiş idi. Binâenaleyh, o ameller daha nasıl, gelecekte boşa çıkarılacaktır?!" denilirse, biz diyoruz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu sûrenin başında bulunan, *"Küfredip, Allah'ın yolundan sapan, saptıranlara ... gelince..."* (Muhammed, 1) ifadesinden, müşrikler kastedilmiştir. Ta işin başından, onlar, amellerini iptal etmişler ve amelleri, bir şeriat üzere olmaksızın cereyan etmiştir.. Buradaki "اَلَّذِينَ كَفَرُوا" ifâdesinden ise Ehl-i kitap kastedilmiş olup, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, kendi şeriatlerine göre işlenmiş birtakım amelleri var idi. Böylece Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları yüzünden, onların amellerini boşa çıkarmış ve haşr'e, diğer peygamberlere ve tevhide iman etmeleri onlara fayda vermemiştir. Müşrik kâfir, amelini herhangi bir şeriat üzere olmaksızın işlediği ve haşri de kabul etmediği için, onun ameli boşa çıkarılmıştır.

b) Bu âyette geçen "ameller" sözüyle, onların, savaş hususundaki tuzak ve hileleri, desiseleri kastolunmuştur. Çünkü böyle bir tuzak kurma işi, onlardan sudur etmiş, amel haline gelmiştir. Allah ise, zaferini, mü'minlere ihsan ettiği için, o amelleri mutlaka iptal edecektir. Bu sûrenin başında geçen "ameller" sözüyle ise, onların güzel ve iyi sandıkları şey kastolunmuştur.

Amelinizi Boşa Çıkarmayın

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوٓا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin; amellerinizi boşa çıkarmayın..." (Muhammed, 33).

Âyetteki atıf, yani, *"Peygamber'e itaat edin"* ifadesinin öncekine atfedilmesi, müsebbebin sebebine atfedilmesi kabilinden olup, Arapçada (bu manada), "Otur, rahat et; kalk ve yürü.." denilir. Çünkü, Allah'a itaat, Resûl'e itaate götürür. Bu, ilimden sonra amelin bulunacağına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey iman edenler, hakkı anlayıp tanıdınız; öyleyse, hayır işleyin" demek istemiştir.

Âyetteki, وَلَا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ *"amellerinizi boşa çıkarmayın"* hitabına gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Üzerinde olduğunuz şeye devam edin, onu sürdürün. Müşrik olmayın; şâyet olursanız, amelleriniz boşa çıkar.. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta, (Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben), *"Şâyet şirk koşarsan, muhakkak ki amelin boşa gider"* (Zümer, 65) buyurmuştur.

2) Ehl-i kitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları ve ona isyân etmeleri yüzünden amellerini iptal edip boşa çıkarması gibi, "Ey iman edenler, sizler de Resûl'e taati bırakmanız yüzünden, amellerinizi boşa çıkarmayın.." Bu manayı, *"Ey iman edenler, seslerinizi yükseltmeyin.. Sonra, siz farkına varmadan amelleriniz boşa çıkar"* (Hucurât, 2) âyeti de te'yid eder.

3) Bu, "Başa kakarak ve eziyet ederek, yaptığınız iyilikleri boşa çıkarmayın" demek olup, bu tıpkı *"Müslüman olmalarını senin başına kakarlar. De ki, "Müslüman oluşunuzu benim başıma kakmayın..."* (Hucurât, 17)

âyeti gibidir. Bu böyledir, zira, yaptığı taati, Resûl'ün başına kakan kimse âdeta, "Bunu, ben, senin gönlünü almak için yaptım. Şâyet, sen bundan hoşnut olmasaydın, ben bunu yapmazdım" demiş gibi olur ki bu, ihlâsa aykırı bir tutumdur. Halbuki, Allah ancak, hâlis (her türlü şaibeden arınmış) amelleri kabul eder..

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

"Küfredip de, Allah yolundan sapan, sonra kâfir olarak ölenler (yok mu?) Allah onları kesinlikle bağışlamaz" (Muhammed, 34).

Allahu Teâlâ, şirki bağışlamayacağını, şirkin aşağısında kalan günahları ise, dilemesi halinde bağışlayacağını beyan etmiştir ki, böylece, herhangi bir kâfir, amelleri batıl olsa bile, Allah'ın lütfunun devam ettiğini; kendisini amelleri mukabilinde bağışlamasa bile, lütfu ve fadlı ile bağışlayacağını zannetmesin!..

Zillet Göstermeyin

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ ۖ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ ۗ وَاللهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

"Onun için, (düşmana karşı) gevşek davranmayın. Siz daha üstün durumda iken, düşmanları, zillet göstererek sulha davet etmeyin.. Allah sizinle beraberdir. Amel ve hizmetlerinizi asla eksiltmez..." (Muhammed, 35).

Allahu Teâlâ, kâfirin, şeklen güzel görünen amelinin boşa çıkarıldığını; günahların en çirkini olan günahlarının da bağışlanmayacağını beyan buyurunca, kâfirin, ne dünyada ne de âhirette bir saygınlığının olmayacağını beyan buyurmuş, "Resûl'e itaat ediniz" fermanı ile, ona itaati; "gevşemeyiniz..", yani, "emirde ciddiyetin; cihadda, gayret ve çaba gösterilmesini sebep ve gerekçeleri tahakkuk ettikten sonra acziyet göstermeyin" hitabıyla da, savaşmayı emretmiş, böylece de, فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ

"Onun için, gevşek davranmayın, (...) sulha davet etmeyin" buyurmuştur ki, âyetteki bu sıra, son derece güzeldir.

Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a ve Resûlü'ne itaat ediniz" emri, savaş hususunda sa'y ü gayret etmeyi gerektirir. Çünkü, Allah'ın ve Resûlü'nün emri, cihat konusunda varid olmuştur. Mükellefler ise, itaat etmekle emrolunmuşlardır. Binâenaleyh bu, mükellefin zaaf göstermemesini, tembel olmamasını, gevşememesini ve vakur olmasını gerektirir.

Bu gerekçelerden sonra, bazen bir mani ortaya çıkıverir de, netice gerçekleşmeyebilir. Savaşa mani olan şey, ya uhrevî, ya da dünyevî olur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak uhrevî olanını zikretmiştir ki bu da, kâfirin, ne dünyada ne de âhirette bir saygınlığının olmadığını ifade etmesidir. Çünkü kâfirin, dünyada ameli yoktur. Âhirette de, kendisi için bir af söz konusu değildir. Binâenaleyh, sebep bulunur da mani de olmazsa, neticenin meydana gelmesi gerekir. Cenâb-ı Hak, dünyevî işlerin, bunu yapmaya mani olmaması gerektiğine bir işarette bulunmak için, dünyevî engeli, âyette, "gevşemeyin.." ifâdesinden önce getirmemiştir. Binâenaleyh, "Gevşemeyiniz, zira muzafferiyet sizin lehinizedir. Yenilebileceğinizi anlamanız halinde dahi, sizin, ilâhi emre ve sebâta sarılmanız gerekir.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, dünyevî engelin, bir mana oluşturmaması gerektiğini beyânın yanı sıra, böyle bir engelin (gerçek manada) mevcut olmadığını, *"Çünkü sizler daha üstünsünüz"* demek suretiyle beyan etmiştir. "الْاَعْلَوْنَ" ve "مُصْطَفَوْنَ" kelimelerinin, ref hallerinde, asıllarının nasıl olduğu bilinir. Çekim esnasında bu durumu nasıl aldığı ise malûmdur; çünkü, bunların asılları, normal, çoğul şeklinde, "اَعْلَيُونَ" ve "مُصْطَفَيُونَ" biçimindedir. Derken, yâ harfi, illet harfi olup, kendisinden önceki harf de harekeli olduğu için, sâkin kılınmış, vâv da zâten sakin olduğundan, böylece iki sâkin bir araya gelmiştir. Bu durumda ya bunlardan birisini mutlaka hazfetmek, ya da harekelemek gerekmiştir. Bunlardan birisini harekelemek, kaçınılmak istenen mahzûra yeniden düşmek olur. Binâenaleyh, hazfetmek gerekir. Vâv'da, ancak kendisinden anlaşılan bir mana, yani çoğulluk manası vardır. Dolayısıyla, yâ harfi hazfedilmiş, böylece de geriye "اَعْلَوْنَ" şekli kalmıştır. İşte bu delil ile, bu kelimelerin cer halindeki durumları "اَعْلَيْنَ" ve "مُصْطَفَيْنَ" şeklinde olur.

Âyetteki, وَاللّٰهُ مَعَكُمْ *"Allah sizinle beraberdir"* ifadesi, mükellefi, kendisini beğenmekten, sadece kendisini görmekten alıkoyan bir yol gösterme ve

irşâd ifâdesidir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, *"sizler daha üstünsünüz"* deyince, bu bir böbürlenme sebebi olmuş oldu.. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, *"Allah sizinle beraberdir"* buyurmuştur ki, bu, "Bu, sizin kendinizden kaynaklanan bir şey değildir. Tam aksine, benden, Allah'tan kaynaklanan şeylerdir" demektir.

Yahut da, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, *"Sizler daha üstünsünüz"* buyurunca, böylece mü'minler, kâfirlerin çokluğu ve ihtişamı karşısında, kendilerinin zayıf olduklarını, sayıca az olduklarını gördüler de, böylece bazı mü'minlerin gönlüne, "Bu üstün gelme nasıl olacak ki?!.." şeklinde bir duygu geliverdi de, işte bundan ötürü Allah, *"Allah sizinle beraberdir"* buyurdu da, böylece onlar için, artık üstünlüğün kendileri yanında olduğuna dair bir şek ve şüphe kalmadı.. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, muhakkak ki gâlip geleceğim; resûllerim de..."* (Mücadele, 21) ve *"Muhakkak bizim ordumuz, herhalde onlar galip geleceklerdir"* (Sâffât, 173) buyurduğu gibidir.

Âyetteki, وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ *"Amel ve hizmetlerinizi asla eksiltmez.."* beyanı, başka bir va'di ifâde eder. Bu böyledir, zira Allahu Teâlâ, *"Ben sizinle beraberim"* buyurunca, bu ifâde ile ilâhî yardımın, onlar sebebiyle değil, Allah sebebiyle olduğu anlaşıldı.. Buna göre de birisi sanki, "Benden, itibâre alınacak bir amel sudur etmedi; dolayısıyla da, bir ta'zime müstahak değilim" dedi de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara yardım edenin kendisi olduğunu, ama buna rağmen, onların amellerinden herhangi bir şeyi noksanlaştırmayacağını ifade buyurdu. Böylece o muzafferiyet, âdeta sanki, onlar sebebiyle ve onlardan kaynaklanan bir şey olmuş oldu da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sanki, bütün bunları müstakil olarak sizler yaptınız.. Dolayısıyla da ben size, bu işi bağımsız olarak ve tek başına yapan kimsenin mükâfatı kadar ücret vereceğim.." buyurmuştur. "يَتِرَكُمْ" fiilin mastarı olan "**tireten**" kelimesi, noksanlaştırmak anlamında olup, kendisine faydası olacak şeyin, kendisinden noksanlaştırıldığı kimseye "اَلْمُؤْتَرُ" denilmesi de bu manadadır. Böylece âdeta Cenâb-ı Hak, "Savaş esnasında, eğer kâfirlerden birisi ölürse, onların hem toplulukları hem de amelleri noksanlaştırılmış olur. Zira, böylece onların sayıları eksilmiş, hem de amelleri boşa gitmiştir. Mü'min kimse ise, şâyet şehit olursa, mü'min cemaatin sayısı noksanlaşmış olur, ama ameli noksanlaşmaz" buyurmuş olur. Onların sayıları da "noksanlaşmış olmaz, çünkü, şehit edilen kimse diridir, rızıklandırılır, kendisine verilen şeylerle, sevinçli ve neşelidir.

Dünya Zevkleri Oyundan İbaret

إِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾

"Dünya hayatı, ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Eğer iman eder, (şirkten) sakınırsanız, size mükâfatlarınızı verir. O, sizden mallarınızın (tamamını da) istemez" (Muhammed, 36).

Bu âyet-i kerime teselli etmek için olup, "Dünya, seni, cihat vasıtasıyla âhireti talep etmekten nasıl alıkoyabilir? Sen, yardıma mazhar olduğun ve gâlip kılındığın için, dünyayı mutlaka elde edeceksin.. Eğer, dünyayı elde edemezsen, şunu da bilesin ki, amellerin eksiltilmez. Ya bir şey elde edemezsen durum nasıl olur? Şayet bir şey elde edememiş, buna mukabil, sana bir şey verilmemiş ise, senin bu dünya hayatına, o bir oyun ve eğlence olduğu için, iltifat etmemen gerekir.

Biz, "**la'b**" ve "**lehv**"in ne demek olduğunu defalarca anlattık. "**La'b**", kendisiyle meşgul olduğunu, ama kendisinde, o anda bir zarûret bulunmayan; gelecekte de, bir faydası umulmayan şeydir. Sonra insan o şeyi yapsa, bu da onu, başkasından alıkoymayıp, daha mühim şeylere eğilmesine mani olmazsa, bu şeye "**la'b**" (oyun); insanın onu kullanıp, bu şeyin, onu başka şeylerden alıkoyması ve böylece de daha mühim şeyleri yapmasına mani olması halinde de bu şey bir "**lehv**" olur. İşte bundan dolayı, insanı başka şeylerden alıkoyduğu için oyun eğlence aletlerine, "**melâhî**"; bunun aşağısında olanlara da -meselâ satranç oyunu, güvercin uçurmak gibi-, "**la'b**" denilmiştir. Biz bunu defalarca anlatmıştık.

Âyetteki, وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ *"Eğer iman eder, (şirkten) sakınırsanız, size mükâfatlarınızı verir"* ifadesi, yukarıda geçen va'din yeniden ifadesi olup, buradaki mükâfatın (ücret)in, "siz" zamirine izafesi, marifelik (belirlilik) için olup bu, "Allah'ın size, ecr-i kerim, ecr-i kebir ve ecr-i azim diye bildirmiş olduğu ücrettir" demektir.

Mal İsteme

Âyetteki, وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ *"O, sizden mallarınızın (tamamını da) istemez"* ifadesiyle ilgili olarak şu manalar verilebilir:

a) Cihat için, mutlaka infakta bulunmak gerekir. Binâenaleyh eğer birisi "Ben malımı vermem" diyecek olsa, ona, "Allah sizden zekât ve ganimet gibi belli yerlerde kullanacağınız mallarınız ile ihtiyaçlarınız için lazım olan mallarınızı istemiyor" denilir.

b) Mallar zaten Allah'ındır ve sizde bir emanettir. Allah sizden onları geri istemiş, yahut da onları cihat yönünde sarf etmeniz için müsaade ve yetki vermiştir. Binâenaleyh O'nun malları hususunda cimrilik etmeyin. Allahu Teâlâ, bu hususa, *"Size ne oluyor da Allah yolunda infâk etmiyorsunuz. Halbuki göklerin ve yerin mirası (mülkiyeti) Allah'ındır"* (Hadid, 10) yani her şey Allah'ındır" buyurarak işaret etmiştir.

c) Allah sizin mallarınızın hepsini değil, ancak mallarınızın az bir kısmını, yani kırkta birini istiyor. Bu ise, gerçekten pek azdır. Çünkü onda bir zaten en küçük parçadır. Bundan daha küçük olup, özel adı olan bir parça yoktur. On birde birden, yüzde bire kadar olan cüzler de, kendilerine fayda, kıymet verilmediği için (Arapçada) müstakil bir isimleri yoktur. Öte yandan, Allahu Teâlâ bunu, anaparada farz kılmamış, aksine, her ne kadar anaparada böyle ise de, bu mana kârda daha açık olduğu için bunu, kendisinin bir lütfu ve bağışı olan kârda vâcip kılmıştır. Mal da, ticaret için harcanan - harcanmayan diye iki kısma ayrılıp, ticaret için harcanan (kullanılan) kısmı, bu iki kısımdan biri olup, ticaret de, kazanç getirmeye ve getirmemeye ihtimalli olunca, bu kısım iki kısma ayrılmış ve böylece, zekât kazancın, dörtte biri nispetinde olmuş da, Cenâb-ı Hak, kazanç olan kısmın dörtte birinde bunu vâcib (farz) kılmıştır ki bundaki zekât miktarı da onda birdir. Binâenaleyh bu, onda birin dörtte biri olur. İşte farz olan budur. Allahu Teâlâ'nın böylece, sizin mallarınızın hepsini veya çoğunu istemediği anlaşılır.

İnsanın Cimriliği

اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾

"Eğer sizden, onların tamamını ister ve bu suretle sizden istemede ileri giderse, cimri olursanız ve bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır" (Muhammed, 37).

Âyetteki "فَيُحْفِكُمْ" ifadesinin başındaki fâ edatı, insanların içlerindeki (karakterlerindeki) cimriliği beyân etmek için, "ihfâ"nın (istemede ileri gidişin), hemen istemenin, peşi sıra olduğuna bir işarettir. Bu böyledir. Çünkü vâv edatıyla atıf, bazen, birbirine denk iki şeyi birbirine atfetmek için kullanılır. Fâ edatıyla yapılan atıf ise, ancak ya birbirinin hemen peşi sıra olan iki şey, yahut birbiriyle sıkı alakalı iki şeyi birbirine atfetmek için kullanılır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, bu çok ve ısrarlı istemenin, istemenin peşi sıra olduğunu beyân etmiştir. Çünkü insan, sırf isteme ile bir şey vermez.

Âyetteki, *"Cimri olursanız ve bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır"* cümlesi, "Allah sizden bütün malınızı istemiyor. Eğer hepsini istemiş ve bunda ısrar etmiş olsaydı, cimri olurdunuz. Çünkü siz, ufacık bir şeyi vermede bile cimri olduğunuza göre, çok şey istendiğinde haydi haydi cimri olursunuz" demektir. Cenâb-ı Hak, *"Bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır"* fadesiyle, o kine sebep olan şeyi çıkaracağını ifade etmek istemiştir. Çünkü isteyen, yani Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabı, sizden cihat için harcanmak üzere mal istiyorlar. Malı sevdiğiniz ve cimri olduğunuz için, vermekten kaçınıyorsunuz. Böylece de bu durum, sizi savaş neticesine götürüyor ve bu savaş yüzünden kinleriniz ortaya çıkıyor.

Din Kimseye Muhtaç Değil

Cenâb-ı Hak, geçen âyette bildirdiğini beyân etmek maksadıyla şöyle buyurur:

هَآ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهٖ وَاللّٰهُ الْغَنِىُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا اَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

"İşte siz, Allah yolunda, ancak farz olanı infâk etmeye davet edilenlersiniz. Fakat içinizde (yine) cimrilik edenler vardır. Kim

cimrilik ederse, ancak kendi aleyhinde cimrilik etmiş olur. Allah ganî (zengin)dir, siz ise fakirlersiniz. Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir ve onlar sizin gibi olmazlar"
(Muhammed, 38).

Bu, "Sizden mallarınızın pek az bir kısmını istedim. Ama cimrilik ettiniz. Ya hepsini isteseydim ne yapacaktınız" demektir.

Âyetteki, "هٰؤُلَاءِ" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, ism-i mevsuldür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler, Allah yolunda infâka davet edilen o kimselersiniz" buyurmuştur.

b) Bu kelime, tek başına, أَنْتُمْ *"siz"* kelimesinin haberidir. Nitekim Arapçada, bir işin, meşhur ve açık (belli) olduğunu anlatmak için, "işte sen busun" denilir, yani, "Sizin eserleriniz, başka şekilde sizden bahsetmeye fırsat vermeyecek şekilde ortadadır." Cenâb-ı Hak sonra "تُدْعَوْنَ" fiili ile yeni bir cümleye başlamıştır. Bu, "Ya Allah yolunda cihat etmeniz, yahut da müstahak olan kardeşlerinize vermeniz hususunda, mallarınızı infaka çağrılıyorsunuz" demektir. Velhasıl, "Her iki duruma göre de, düşmanların perişan edilmesi ve dostlara yardım söz konusudur. Ama hâlâ cimrilik edenleriniz var."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu cimriliğin zararının, insanın kendisine âit olduğunu beyan etmek üzere şöyle demek istemiştir: "Sizler cimrilik yapanların, başkalarına infak etmemiş olduklarını sanmayın, aksine bilin ki o malları kendileri için harcamamış olmuşlardır. Çünkü bir hastanın, doktor ücreti ilaç parası hususunda cimrilik etmesi, kendi aleyhine bir durumdur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu hususu, *"Allah gani (zengin)dir,* yani sizin malınıza muhtaç değildir" buyurarak ortaya koymuş ve bu sözünü, *"siz ise fakirlersiniz"* diyerek tamamlamıştır. Binâenaleyh sizler, "Biz de savaşmaktan ve fakirlerin ihtiyaçlarını gidermekten müstağniyiz" diyemezsiniz. Çünkü onlar için, hem bu dünyada, hem de âhirette, bundan müstağni olma söz konusu değildir. Dünyada bundan müstağni olmayışları şöyledir: Şâyet savaş olmasaydı, yine de öldürüleceklerdi. Çünkü kâfirler eğer savaşmak isterlerse, savaş çıkar. Muhtaç kimselerin de ihtiyaçları giderilmezse, o mala göz kor. Hele de, Şâri-i Hakim (Allah), mecbur ve muzdar kalmış kimseye, bunu mubah kılmış ise... Âhirette bunun böyle

olacağı ise açıktır. Nasıl bütün insanlar fakir olmasınlar ki... Onlar, orada ilâhi huzura dizilmiş ve hesaba çekilmektedirler. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün, ne mal, ne evlat fayda verir"* (Şuarâ, 88) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ *"Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavim getirir ve onlar sizin gibi olmazlar"* buyurmuştur. Bu ifadeler arasındaki ilgi ve münasebet şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Allahu Teâlâ, bunu, kendisinin müstağni olduğunu iyice göstermek için getirmiştir. Nitekim bir başka âyetinde de, *"Eğer (Allah) dilerse, sizi giderir ve (yerinize) yeni bir halk getirir"* (Fâtır, 16) buyurmuştur. Hak Teâlâ böylece, önceki hüküm ve mananın kabulünden sonra, bunu bir izah olarak getirmiştir.

Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben bütün âlemden müstağniyim. Öyleyse size bir ihtiyacım yok. Bir kimse kalkar da, benim mülkümün, bu âlem ve ceberûtum ile; azametimin de kullarımla ortaya çıktığını söylerse deriz ki: Farz edelim ki bu saçma söz haktır. Fakat, bunu tayin edip, belirleyenler sizler değilsiniz. Aksine Allah; kullukları ile övünen, sizden başka bir halk ve Allah'ın azamet ve kibriyasına şahadet eden bu âlemden başka bir âlem yaratmaya kâdirdir."

2) Allahu Teâlâ, işleri beyân edip, delillerini getirip, misalleriyle izah edince, "Eğer itaat ederseniz, mükâfatlarınız ve dahası vardır. Yok eğer yüz çevirirseniz, helak olmaktan başka bir şeyiniz kalmaz. Çünkü kavmini inzâr edip, kavmi tarafından ısrarla yalanlanan her peygamberin kavmi için mutlaka helâk fermanı verilir ve Allah yeryüzünü onlardan temizler, yerlerine tertemiz bir topluluk getirir.

Şartın Cevabında Özel Durum

Âyetteki, ثُمَّ لَا يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ *"Onlar sizin gibi olmazlar"* ifadesinde, birtakım incelikler bulunan nahvî şöyle bir mesele var: Nahivciler şunu demişlerdir: Şartın cevabı üzerine, "vav", "fâ" ve "sümme" edatlarıyla atfedilen şeyin, hem merfu, hem meczûm olması câizdir. Allahu Teâlâ da burada, "sümme" edatıyla cevap üzerine atfedilen "لَا يَكُونُوا" fiilini meczûm kılmış; bir başka âyette ise, "وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ" (Âl-i İmran, 111) buyurarak, "لَا يُنْصَرُونَ" fiilini, nûn'un sübûtu ile merfû olarak getirmiştir, bunun meczûm olması da câizdir." Bunda şöyle bir incelik vardır: "ثُمَّ لَا يَكُونُوا" ifadesi, tevellî (yüz çevirme) ile alakalı değildir. Çünkü onlar eğer

yüz çevirmeseler, bunlar Allah'ın, kendilerini taat üzere kıldığı kimselerden olurlar. Yok eğer onlar yüz çevirirlerse, âsî oldukları için, yerlerine yaratılanlar ise itaatkâr oldukları için onlar gibi olmamış olurlar. Ama Âl-i İmran Sûresi'ndeki âyette, onlar ister savaşsınlar, ister savaşmasınlar, yine de yardım olunmazlar. Binâenaleyh orada şartın cevabı ile ilgi kurmak için bir sebep yoktur. Dolayısıyla orada fiil, söz başlangıcı olarak, merfû kılınmış, burada ise bahsedilen münasebetten ötürü meczûm kılınmıştır.

Âyetin bu ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, "Onlar, ne sıfat, ne de cins açısından sizin gibi olmazlar" manası kastedilmiştir.

2) Şöyle izahlar da yapılabilir:

a) Bunlar, Arap olmayan bir millettir.

b) Bunlar, Farslıdır. Nitekim rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, insanların yüz çevirmeleri halinde, Allahu Teâlâ'nın onlar yerine yaratacağı bu halkın kim olduğu sorulmuş. Tam o sırada **Selmân-ı Farisî,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanı başında bulunuyormuş. Hz. Peygamber (s.a.s), onu göstererek, *"(Kastedilen) bu ve bunun kavmidir?"* demiş ve لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ مُنُوطًا بِالثُّرَيَّا لَنَا لَهُ رِجَالٌ مِنْ فَارِسَ *"Eğer iman, Süreyya yıldızına takılı olsaydı (ulaşılması çok zor olsaydı) bile, Farslılardan bazıları yine de ona ulaşıp, onu elde ederlerdi"*[8] buyurmuştur.

c) Bunlar, Ensardan bir topluluktur. Allah en İyi bilendir.

Hamd âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da mahlûkatın en hayırlısı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bütün âilesine, ashabına, nesl-i pâkine, ehli beytine olsun. Amin.

***

8 **Tirmizî,** Tefsir, 48 (5/384),

FETİH SÛRESİ

Yirmi dokuz âyet olup,
Medine'de nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Feth-i Mübîn

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

"Biz, muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık. (Bu), geçmiş ve gelecek günahını, Allah'ın bağışlaması, senin üzerindeki nimetini tamamlaması, böylece seni doğru yola iletmesi içindir. Ve Allah'ın, sana çok şerefli bir muzafferiyetle yardım etmesi içindir" (Fetih, 1-3).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Feth'ten Maksat**

Âyette geçen "feth"in ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, Mekke'nin fethi kastedilmiştir ki, bu, açıktır,

b) Bununla, Bizans ve diğer ülkelerin fethi kastedilmiştir.

c) Bununla, Hudeybiye Antlaşması kastedilmiştir.

d) İslâm Dini'nin, aklî, naklî deliller, kılıç ve süngü ile yaptığı fetihler kastedilmiştir.

e) Bununla, İslâm'ın hükümleri kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"* (A'râf, 89) ve *"Sonra aranızda hak ile hükmedecek..."* (Sebe, 26) âyetlerinde olduğu gibidir. Bunların hepsi içinde, en tercihe şayan olanı ise, şu görüşlerdir:

a) Bununla, Mekke'nin fethi kastedilmiştir.

b) Hudeybiye Musalaha'sı kastedilmiştir.

c) İslâm Dini'nin, âyet, izah, delil ve burhanlar ile yapmış olduğu fetihler kastedilmiştir.

Önceki Sure ile İrtibat

Bu maddelerden birincisi, bu sûreden önce geçen sûrenin, son âyeti ile, şu bakımlardan münasebet arz eder:

1) Cenâb-ı Hak, *"İşte siz Allah yolunda harcamanıza davet edilmekte olanlarsınız.. Kim cimrilik ederse, ancak kendi nefsi aleyhinde cimrilik etmiş olur..."* (Muhammed, 38) buyurunca, onlara, Mekke'nin fethini müyesser kıldığını ve böylece onların, o kâfirlerin memleketlerini ele geçireceklerini ve onlar için, infâk ettiklerinin kat katının verileceğini, cimrilik etmeleri halinde bunu zayi edeceklerini, böylece de cimriliklerini kendilerinin aleyhine olacağını beyan buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, *"Allah sizinle beraberdir"* (Muhammed, 35) ve *"Siz daha üstünsünüz"* (Muhammed, 35) buyurunca, bunun delilinin Mekke'nin fethi olduğunu belirtmiştir Çünkü böylece Müslümanlar, en üstün ve en kudretli olmuş oldular.

3) Cenâb-ı Hak, *"Gevşemeyin ve barışa siz çağırmayın"* (Muhammed, 35) buyurup, bunun manası da, "Sulhu, siz istemeyin.. Tam aksine sabredin, çünkü onlar sulhu isteyecekler ve Hudeybiye gününde olduğu gibi, bu hususta onlar çaba sarf edecekler" şeklinde olunca, işte yapılan izahlardan birine göre, bu kastedilmiş olur. Ki bu yine, Mekke'nin fethinde de böyle olmuştur. Çünkü, Kureyş'in ileri gelenleri, emân dileyerek, iman edip Müslüman olmuşlardır.

İmdi eğer: "Âyetin bu ifadesiyle Mekke'nin fethi kastedilmiş ise, o zaman da henüz, Mekke daha fethedilmediğine göre daha nasıl, Cenâb-ı Hak, mazî sîgasıyla *"Biz muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu ifadenin takdiri, "Biz, ezelî hüküm ve takdirimizde buranın bu şekilde fethine hükmettik" şeklindedir.

b) Allah'ın takdir ettiği şey mutlaka olacaktır. Binâenaleyh O, bu işin geriye döndürülemez bir iş ve yürürlükten kaldırılmaz bir olgu olduğuna işaret etmek için, bu işi, mazî (dil-i geçmiş) sîgasıyla haber vermiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Feth'le Mağfiret İlişkisi?**

Âyetteki, لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ *"Allah'ın ... bağışlanması için"* ifadesi, fethin, mağfiretin bir sebebi olduğunu ihsas ettirmektedir. Halbuki fetih, mağfirete sebep olmaya müsait değildir. Binâenaleyh, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz? Biz diyoruz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu hususta şu söylenmiştir: Cenâb-ı Hak, sadece fethi, mağfiretin sebebi kılmamış, tam aksine fetih, âyette bahsedilen birtakım işlerin bir araya gelmesinin sebebi olmuştur ki, bu işler de, mağfiret, nimetin

tamamlanması, hidayet ve ilâhî yardımdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Günahlarını bağışlaması, nimetini tamamlaması, seni hidayete iletmesi ve sana yardım etmesi için..." buyurmuştur. Bu işlerin bir arada yapılabilmesinin, ancak fetih ile olabileceğinde bir şüphe yoktur. Çünkü nimetler, fetih sayesinde tamam olmuş, ilahî zafer bu fetihten sonra cihanşümûl olmuştur.

2) Mekke'nin fethi, Beytullah'ın put pisliklerinden temizlenmesinin sebebidir. Beytullah'ı temizlemek ise, kullarını temizlemeye sebep ve vesile olur.

3) Fetih sayesinde, hac ibadeti gerçekleşir. Hac sayesinde de, ilahî mağfiret tahakkuk eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasına baksana! O, hac hakkında, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَسَعْيًا مَشْكُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا *"Allah'ım, bu haccı, kabul edilmiş bir hac; makbul bir gayret ve günahların bağışlanmasına bir vesile kıl!"*[9] buyurmuştur.

4) Âyetin bu ifadesi ile, tanıtma, bildirme kastedilmiş olup, takdiri, "Senin, mağfur ve ma'sum olduğun anlaşılsın diye, sana bu fethi müyesser kıldık.." şeklindedir. Çünkü insanlar, Fîl senesinden sonra, artık Mekke'yi, kendilerine gazap olunmuş olan o Allah düşmanlarının ele geçiremeyeceklerini; oraya ancak, gelmiş geçmiş bütün günahları bağışlanmış olan, Habibullah Hz. Muhammed (s.a.s)'in gireceğini ve orayı fethedeceğini biliyorlardı.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Resûlün Günahı Olur mu?**

Peygamber (s.a.s)'in günahı yoktur. Binâenaleyh, artık onun nesi bağışlanmıştır? Biz deriz ki: Buna karşı verdiğimiz ve birkaç açıdan olan şu cevaplar daha önce defalarca geçmişti:

a) Bununla, mü'minlerin günahları kastedilmiştir.

b) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "evlâ", "efdal" olanı yapmaması kastedilmiştir.

c) Bununla küçük günahlar kastedilmiştir. Çünkü, küçük günahlar ister sehven, isterse kasten olsun, peygamberler hakkında caizdirler ve bu günahlar onları, kendilerini beğenmekten korurlar.

d) Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in masum olduğu kastedilmiştir ki, biz bunun ne demek olduğunu Kıtal (Muhammed) Sûresi'nde açıkladık.

---

9 **Müsned**, 1/427.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Sona Kalan Günah?**

Âyetteki, وَمَا تَأَخَّرَ *"ve sona kalan.."* ifadesi ne demektir? Biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, nübüvvetinden sonra artık günah işlemeyeceğine dair, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan vaadidir.

2) مَا تَقَدَّمَ *"geçmiş olan"* ifadesiyle, "fetihten önce"; "مَا تَأَخَّرَ" ifadesiyle de "fetihten sonra olanlar..." kastedilmiştir.

3) Bu ifâdesiyle bir genellik ve umumilik kastedilmiştir. Nitekim, bunun bir genelleme olduğuna işaret etmek için, karşılaşılmayan kimseyi dövmek imkân dahilinde olmamasına rağmen, "Karşılaştığın karşılaşmadığın herkesi döv..." denilir.

4) Bu, "Nübüvvetten önce ve nübüvvetten sonra..." anlamındadır. Bu izaha göre, nübüvvetten önce sudûr eden (küçük günahlar), ilâhî afv ile; nübüvvetten sonra meydana gelen küçük günahlar ise, Allah'ın koruması ile affolunmuştur.

Bu hususta, pek değeri olmayan bazı izahlar daha yapılmıştır ki, bunlardan birisi, meselâ bazılarının, âyetteki "مَا تَقَدَّمَ" ile, **Hz. Mâriye** meselesinin kastedilmiş olduğunu; "مَا تَأَخَّرَ" ifadesiyle de, **Hz. Zeyneb** meselesinin kastedilmiş olduğunu söylemeleridir ki, kelâmın, bununla bir uyumu ve münasebeti olmadığı için bu, bu izahların en az değerli olanıdır.

Nimetin Tamamlanması

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ *"Senin üzerindeki nimetini tamamlaması için..."* ifadesi hakkında da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Fetih günü mükellefiyetler tamamlanmıştır. Çünkü, fetih vesilesiyle hac vâcip olmuştur ki hac, mükellefiyetlerin sonuncusudur. Mükellefiyetler ise, nimettirler.

b) "O yeri, senden dolayı, sana karşı inatçı davrananlardan berî, halî kılması ile, sana olan nimetini tamamlaması için.." demektir. Çünkü Fetih gününde, artık Hz. Peygamber (s.a.s) için, dişe dokunan bir düşman kalmamıştır. Çünkü düşmanlarının bir kısmı Bedir savaşında helâk olmuştur, diğerleri ise, Fetih günü iman edip emân dilemişlerdir.

c) "Fetih isteme hakkındaki duânı kabul etmesi ile, dünyada; günahlar, -velev ki onlar son derece çirkin dahi olsalar- hususundaki şefaatini kabul etmesi sebebiyle âhiretteki nimetini sana tamamlaması için.." demektir.

Sırat-ı Müstakim

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *"Seni doğru yola iletmesi için..."* ifadesi hakkında da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Bunların en açığı olan bu izaha göre bunun anlamı, "Seni, sapıkların yahut, küfre zorlamaya muktedir olanların sözlerine iltifat eden hiç kimse kalmayıncaya değin, dosdoğru yol üzerinde devam ettirmek için.." şeklindedir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve sizin için, din olarak İslâm'ı seçtim..."* (Maide, 3) âyetine uygundur. Çünkü, ben Allah, İslâm dini hususunda mücadele edenlerin bazılarını yok ettim, bazılarını da iman etmeye sevk ettim..

2) Şöyle de denebilir: Fetih, dosdoğru yola hidayetin bir sebebi kılınmıştır. Çünkü Allah, gerek fetih sebebiyle bu dünyada, gerekse ilâhî vaad sebebiyle âhirette birtakım faydalar elde edeceklerini bildikleri için, mü'minlere cihadı kolaylaştırmıştır. Cihat ise, Allah'ın yoluna sülük edip, ona kanalize olmak demektir. İşte bu manadan dolayıdır ki, Allah yolunda savaşan gaziye mücahit adı verilmiştir.

3) Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, bununla, tanıtma ve bildirme kastedilmiştir. Yani, "Senin, dosdoğru bir yol üzere olduğunun bilinmesi ve tanınması için.." demektir. Çünkü feth'in, ancak Allah'ın yolu üzerinde olan kimsenin eliyle tahakkuk etmesi gerekir. Bunun delili ise, Fîl hâdisesidir.

Üstün Zafer

Âyetteki, وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا *"Ve Allah'ın, sana çok şerefli bir muzafferiyetle yardım etmesi içindir..."* ifadesinin manası açıktır. Çünkü fetih sebebiyle ilâhî yardım ortaya çıkmış ve bu durum meşhûr olup bilinmiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak, birisi lafzî, diğeri de manevî olmak üzere, şöylesi iki mesele vardır:

Lafzî Mesele: Bu, şöyledir: Allah bu âyetinde, muzafferiyeti, "**azîz**" olmakla vasfetmiştir. Halbuki, "**azîz**" oluş, yardımı yapan kimsenin vasfıdır. Buna şu iki bakımdan açıklık getirebiliriz:

a) **Zemahşerî**'nin ifadesine göre, bu şu üç şekilde açıklanabilir:

1) Bu ifâde, tıpkı "فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" (Kâria, 7) tabirinin, فِي عِيشَةٍ ذَاتِ رِضًا *"Hoşnutluk dolu olan bir yaşantı içinde..."* takdirinde olması gibi, نَصْرًا ذَا عِزٍّ *"İzzet dolu bir muzafferiyet..."* takdirindedir.

2) Cenâb-ı Hak, mecazî bir ifade olmak üzere, "**nasr**" kelimesini, kendisine yardım edilenin vasfıyla nitelemiştir. Nitekim Arapçada لَهُ كَلَامٌ صَادِقٌ

"Onun, doğru olan bir sözü vardır" denildiği gibi, aynı manada olarak "لَهُ مُتَكَلِّمٌ صَادِقٌ" da denilir.

3) Bununla, "Sahibini azîz kılan, izzetli kılan bir yardım.." manası kastedilmiştir.

b) Biz diyoruz ki: Biz, **Zemahşerî**'nin ileri sürdüğü bu takdirleri, "**izzet**"in, galibiyet manasına; "**azîz**"in de gâlip gelen manasına geldiğini söylememiz halinde kabul edebiliriz. Ama biz, "**azîz**"in, eşsiz, benzeri az, kendisine ihtiyaç duyulan, çok nadir bulunan manalarına geldiğini de söyleyebiliriz. Nitekim, kendisine ihtiyaç duyulup da, kendisi az ve nadir olduğunda, عَزَّ الشَّيْءُ "O şey çok az oldu, nadir oldu; bulunmuyor" denilir. O halde burada "**nasr** - yardım", "kendisine muhtaç olunan ve benzeri bulunmayan bir yardım" demek olup, bu da, Allah'ın Evi **Kâbe**'nin, içine yerleşmiş olan çok sayıdaki kâfirin elinden alınmasıdır.

Manevî (mana ile ilgili olan) **mesele:** Bu, şöyledir: Allahu Teâlâ, "لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ" buyurunca, bunun faili olan Lafzatullah'ı açıktan getirmiş; daha sonra da "وَيُتِمَّ" ve "وَيَهْدِيَكَ" fiillerini buna atfetmiş, fakat bu kelâm görülmek istenen güzel bir üslûp üzere, bunlarda Lafzatullah'ı açıkça zikretmemiştir.

Bunu şöyle izah edebiliriz: Pek çok fiil ve iş, bir failden meydana geldiğinde, o failin ismi ilk fiilde açıkça ifade edilir, ondan sonra gelen fiillerde açıkça (zahir isim olarak) getirilmez. Nitekim sen, جَاءَ زَيْدٌ وَتَكَلَّمَ وَقَامَ وَرَاحَ "Zeyd geldi, konuştu, kalktı ve gitti.." dersin. Ama جَاءَ زَيْدٌ، قَعَدَ زَيْدٌ، قَامَ زَيْدٌ "Zeyd geldi, Zeyd oturdu Zeyd kalktı..." demezsin. Çünkü sen ilk ifadede, faili birinci fiilde açıktan açığa getirmekle yetinerek, sözü böylece kısaltmış olursun. Burada Cenâb-ı Hak, "وَيَنْصُرَكَ نَصْرًا" buyurmamış, tam aksine Lafzatullah'ı yeniden ism-i zahir olarak getirmiştir. Biz deriz ki bu, ilahî muzafferiyet yoluna bir irşaddır. İşte bu sebeple bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "nasr" kelimesini çok nadir olarak, izafetsiz olarak getirir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, بِنَصْرِ اللهِ يَنْصُرُ *"Allah'ın nusretiyle ... yardım eder"* (Rum, 5) buyurmuş, fakat, "بِالنَّصْرِ يَنْصُرُ" buyurmamıştır. Yine, "هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ" (Enfâl, 62) buyurmuş, fakat "بِالنَّصْرِ" buyurmamıştır. Keza "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ" (Nasr, 1) ve "نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ" (Saff, 13) buyurmuş, fakat "نَصْرٌ" ve "فَتْحٌ" buyurmamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, "وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللهِ" (Âl-i İmran, 126) buyurmuştur. Ki bu kullanışlar, bizim izahımızın delilleridir.

Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: "**Nasr**" (muzafferiyet), sabır ile olur. Sabır da, Allah sayesinde elde edilir. Nitekim *"Sabret. Senin sabrın Allah'(ın tevfikine istinâd)'dan başka değildir"* (Nahl, 127) buyurmuştur. Bu böyledir, zira sabır, kalbin sükûnete erişmesi ve itminana erişmesidir. Bu da, Allah'ı zikretmekle elde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak, Allah'ı anmakla istikrar bulur..."* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, "وَيَنْصُرَكَ اللهُ" buyurunca, Allah'ın zikri ile kalplerin itminana erdiğini, sabrın elde edildiğini ve ilâhî yardımın gerçekleştiğini bildirmek için, Lafzatullah'ı açıkça, zahir isim olarak getirmiştir.

Burada şöyle bir başka mesele daha vardır: Allahu Teâlâ, önce "إِنَّا فَتَحْنَا" buyurmuş, daha sonra ise, "لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ" buyurmuş, fetih işini tebcil etmek için, "إِنَّا فَتَحْنَا لِنَغْفِرَ لَكَ" dememiştir.. Bu böyledir, zira mağfiret her ne kadar büyük bir iş ise de, ancak ne var ki o, genel ve umumîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki Allah, bütün günahları bağışlar.."* (Zümer, 53) ve *"Ve, şirkin dışında kalan günahları da, dilediği kimseler için affeder"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Şimdi şâyet biz, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında zikredilen bu mağfiret ile, onun ma'sûmiyeti kastedilmiştir dersek, bu, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus bir durum değildir. Tam aksine, diğer peygamberler de ma'sumdurlar. Nimetleri tamam verme işi de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* (Maide, 3) buyurduğu gibi, *"Ey İsrâiloğulları, size ihsan ettiğim bunca nimetlerimi hatırlayın.."* (Bakara, 40) da buyurmuştur. Hidayet de böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah, ... dönmekte olanları buna muvaffak kılar..."* (Şûra, 13) buyurmuş, böylece, bunu genelleştirmiştir. İlahî yardım da böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Andolsun ki, gönderilen kullarımız hakkında bizim geçmiş sözümüz vardır. Muhakkak onlar, behemehal onlar muzaffer olacaklardır"* (Sâffât, 172) buyurmuştur. Ama fetih işine gelince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'den başka hiç kimse için söz konusu değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu fetih işini, "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا" buyurmuştur ki burada, şu iki bakımdan ta'zim söz konusudur:

a) Bu âyetin başında "**innâ**" kelimesinin yer almış olması;

b) "Ey" kelimesinin bulunması.. Ki bu, "Bir lütuf olsun diye, ancak ve ancak, sana has olarak..." demektir.

Mü'minlere Sekîne

هُوَ الَّذِيٓ اَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِى قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوٓا اِيمَانًا مَعَ اِيمَانِهِمْ ۗ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾

"O, mü'minlerin kalplerine, -imanlarını kat kat artırmaları için- "sekînet"i indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (Fetih, 4).

Cenâb-ı Hak, *"Sana ... yardım etmesi için.."* buyurunca, bu ilahî nusretin sebebini de açıklamıştır. Bu böyledir, zira Allahu Teâlâ, peygamberlerine bazen, düşmanlarını imha edeceği bir sayha (nara); veyahut, düşmanlarını yok ettiği bir "**recfe**" (sarsıntı), yahut, gökten indirdiği ordu, veyahut da mü'minlere lütfettiği kalbî kuvvet ve yardım ile nusret etmiştir. Böylece bu sayede, onlar için bol mükâfatlar tahakkuk etmiş olur. İşte bu sebeple Ceneb-ı Hak o ilahî yardımı gerçekleştirmek için, *"O, ... sekîneti indirendir"* buyurmuştur.

Sekîne

Bu âyette yer alan, "sekînet"in ne olduğu hususunda şunlar söylenebilir:

a) Sükûnet demektir.

b) Allah ve Resûlullah'a karşı bir sükûnet türüdür.

c) Yakîn (kesin inanç) demektir, ki, hepsi de yine, "sükûn" köküne varıp dayanır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "**sekînet**" müfessirlerin çoğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbut'un gelmesi olacaktır ki, içinde Rabbinizden bir sekînet (...) vardır"* (Bakara, 248) âyetinde geçen "**sekînet**"ten başkadır. Yapılan bütün bu izahlar muvacehesinde geçen "**sekînet**" kelimesinden maksadın, yakîn inanç ve kalplerin sebât üzere olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Onların üzerine inen "**sekînet**", Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi biliniz ki, kalpler, Allah'ı anmakla istikrar bulur"* (Ra'd, 28) buyurduğu gibi, onların, Allah'ı zikretmelerine, kalben anmalarına sebep olan şeydir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında, rahatsız edip ürküten bir edâ ile, "fırlatmak" lafzını getirerek, *"Ve onların kalplerine korku fırlattı (salıverdi)"* (Ahzâb, 26) buyurmuş, mü'minler hakkında ise, sebât ve sükûneti ifade eden, "indirmek" kelimesini kullanarak, *"Sekîneti indirdi..."* buyurmuştur.

Burada, şöyle olan bir hükmî mana vardır: Daha önce bir şeyi bilmiş olan bir kimseye sen o şeyi hatırlatır ve onun bunu devamlı hatırlamasını sağlarsan o şey vukû bulduğunda, o kimsede bir değişiklik meydana gelmez.. Ama, o şeyden habersiz olan bir kimseye gelince, o şey ansızın vaki olduğunda, o zaman onun kalbi yerinden hoplar. Baksana, bir kimseye, bir "nara"nın olacağı haber verilip de, ona, "Sakın o sesten rahatsız olma.." denilse de, bunu müteakip o nara tahakkuk etse, kimsenin kalbi korkuya kapılmaz. Ama, bu durum kendisine hiç haber verilmeyen, yahut da haber verilip de unutan kimseye gelince, bu sayha, nara meydana geldiğinde onun kalbi yerinden hoplar. Aynen, kâfir de bunun gibidir. Allah ona ummadığı bir cihetten gelmiş ve onun kalbine korku salmış da, böylece onun kalbi yerinden hoplamıştır. Mü'mine, Allah O'nu anması cihetinden gelmiştir de, böylece mü'minin kalbi sükûnete ermiştir.

Âyetteki, لِيَزْدَادُوا اِيمَانًا مَعَ اِيمَانِهِمْ *"İmanlarını kat kat artırmaları için.."* ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Allah onlara, art arda, peş peşe birtakım mükellefiyetler yükledi de, böylece onlar, o mükellefiyetlerden her birine iman edip, onu tasdik ettiler. Meselâ onlar, Allah'ın bir olduğuna inanmakla emrolundular, bunun üzerine onlar da iman edip itaat ettiler. Derken, savaşla, hacla emrolundular da, böylece onlara da iman edip itaat ettiler. Bu sebeplerle de, imanları katmerli bir biçimde artıverdi..

b) Allah onlara, "**sekînet**"i indirdi de, böylece onlar sabrettiler; derken, gayba iman etmek suretiyle, yakînî ilimle bildikleri ilahî yardımı, bu sefer ayne'l-yakîn müşahede ettiler de, gaybe dayanan imanlarına, müşahedeye dayanan imanlarını katarak, böylece imanlarını katmerleştirdiler..

c) İtikadî esaslara imanlarının yanı sıra, fürûa ve amele dair olan hususlara da iman ederek, imanlarını artırdılar. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah'ın Resûlü olduğunu; Allah'ın vahdaniyetini, haşrin mutlaka olacağını tasdik etmelerinin yanı sıra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği

şeylerin tümünün doğruluğuna, Allah'ın emrettiği her şeyin farz olduğuna da iman etmişlerdir..

d) Onlar, fıtrî olan imanlarına, istidlâlî olan imanlarını da ekleyerek, imanlarını artırıp pekiştirdiler. Bu son izahımıza göre şöyle bir inceliği açıklamaya çalışalım: Allahu Teâlâ kâfirler hakkında, *"Onlara fırsat verişimiz, ancak günahı artırmaları içindir"* (Âl-i İmran, 178) buyururken, "لِيَزْدَادُوا اِثْمًا" ifadesinin yanı sıra, "مَعَ كُفْرِهِمْ" dememiştir. Zira, onların küfürleri, küfr-i inadî'dir. Halbuki varlık âleminde, küfr-i inadî'nin kendisine eklenip birleşeceği fıtrî bir küfür yoktur. Tam aksine küfür, zaten sadece inadîdir. Yine, fürûun inkârî anlamında olan küfrün, iman esaslarını inkâra birleşeceği de söylenemez. Çünkü, asılları inkâr etmekten, fürû'u inkâr da zaten doğmaktadır. Halbuki, itaat ve inkıyâd anlamında olmak üzere fürûa iman etmek, asıllara iman etmenin zarurî ve zorunlu bir neticesi değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, "لِيَزْدَادُوا اِيمَانًا مَعَ اِيمَانِهِمْ" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır"* buyurmuştur. Bu demektir ki O, kendi düşmanlarını, kendi ordularıyla, hatta bir tek "sayha" ile yok etmeye kadirdir. Ama, O, böyle yapmamış, tam aksine, düşmanlarının helâki kendi elleriyle gerçekleşsin ve böylece de, mükâfat elde etsinler diye, mü'minler üzerine de sekîneti indirmiştir.

Gök ve Yer Orduları

*"Göklerin ve yerin orduları"*nın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Göklerin ve yerin melekleri...

b) Göklerdeki melekler; yerdeki canlılar ve cinler..

c) Gök ve yerle ilgili sebepler.. Böylece, gökten parçalar düşürme ile yere batırarak imha etme, O'nun orduları olmuş olur.

Alîm ve Hakîm'in İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, âyetteki, وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* cümlesine gelince: Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır" buyurup, bunların sayıları da sınırsız olunca, kendisinin, *"Gökteki ve yerdeki bir zerrenin dahi kendisinden kaçamayan bir zât olduğuna"* (Sebe, 3) işâret etmek için ilim maddesini, yani "عَلِيمًا" sıfatını getirmiştir. Yine, kalplerin amellerini, *"O, mü'minlerin kalplerine sekîneti indirendir"* ifadesiyle dile getirip, iman da,

kalplerin amellerinden olunca, kendisinin gizli ve en gizli şeyleri dahi bildiğine işâret etmek için, ilim ifâdesine, aynı şekilde yer vermiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "عَلِيمًا" ifadesinden sonra "حَكِيمًا" ifadesini getirmesi de, O'nun, yaptığı şeyi ilmine ve bilgisine mutabık olarak yaptığına bir işârettir. Çünkü "**Hakîm**", sağlamca yapan ve yaptığını, hakkıyla bilendir. Çünkü, kendisinden tesadüfen, çok ilginç bir şey sadır olan kimse hakkında "**hakîm**" sıfatı kullanılamaz.. Yine, kim bilir de, bildiğinin aksine hareket ederse, bu kimseye de "**hakîm**" denilemez.

Cennete Yerleştirme

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾

"(Bütün bu lütuflar), erkek mü'minlerle kadın mü'minleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedî olarak yerleştirmek; onların günahlarını affetmek içindir. İşte bu, Allah katında, (sizin) en büyük kurtuluşunuz ve saadetinizdir" (Fetih, 5).

Âyetteki Mahzufun İzahı

Âyetin başındaki "لِيُدْخِلَ" fiili, kendisinden önce geçmiş olan bir fiilin bulunmasını gerektirir. Çünkü doğrudan doğruya, لِتُكْرِمَنِي *"Bana ikram etmek için..."* diyen kimsenin bu sözü, bundan önce, "sana geldim" veya benzeri ifâdeler söylemediği sürece, doğru olmaz.. Binâenaleyh, bu ifâdenin başında takdir edilecek bu fiilin ne olduğu hususunda şu iki izahlar yapılabilir: Bu konudaki derli toplu izahlar senin şöyle demendir: Bu fiil, ya açıkça zikredilmiş olur, ya da olmaz. Olmaması halinde bunun, başka bir şeyden anlaşılmış olması gerekir. Dolayısıyla bu, ya kendisine delâlet eden bir lafızdan, yahut da, "karîne-i haliyye"den anlaşılmış olur. Eğer bu fiil mezkûr ise, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu fiil, bir önceki âyette geçen "لِيَزْدَادُوا" ifâdesidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, imanları sebebiyle onları cennete yerleştirmek için, "**inzâl**" (bu indirme) sebebiyle imanlarını artırsınlar diye, onların kalplerine "sekînetini" indirmiştir. Eğer, "müteakip âyette gelecek olan "...يُعَذِّبَ" fiili bu

âyette geçen, "لِيُدْخِلَ" fiiline ma'tûftur. Halbuki onların imanlarını artırıp kat kat etmeleri münafıkların azap edilmelerine sebep olmaya elverişli değildir" denilirse, biz deriz ki: "Hayır öyle değil. Çünkü bu şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Burada bildirilen münafıkların cezalandırılması, mü'minlerin cennete yerleştirilmesi gayesini belirtmek amacıyla zikredilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Ey mü'minler, imanlarınızı artırmanız sebebiyle, âhirette sizi cennetlere yerleştirecek ve dünyada da sizin elinizle, kâfir ve münafıkları cezalandıracaktır.

2) Bunun takdirî manası şöyledir: "Sizin için söz konusu olan bu iman artışı sebebiyle, münafıkları azapladırmam için..." Nitekim Arapçada, "Ben bunu, sayesinde dostu-düşmanı deneyeyim, yani varlığı ile dostumu, yokluğuyla da düşmanımı anlayayım diye yaptım" denilir. Aynı bu şekilde, Cenâb-ı Hak da âdeta, "Mü'minler imanlarını artırsınlar ve bu sayede onları cennete sokayım; kâfirler de küfürlerini artırsınlar ve bu sayede onlara azap edeyim diye..." demek istemiştir.

3) Bunun bir üçüncü izahı da şöyledir: Mü'minlerin imanlarının artışının sebebi, sabır ve sebatlarının çokluğudur. İşte bu durum, münafıkların yanı sıra, kâfirleri şaşırtır, acze düşürür ve rahatsız eder. Bu, geçen izahlara yakın bir izahtır.

b) Âyetteki, وَيَنْصُرَكَ اللهُ *"Allah'ın ... sana yardım etmesi için"* ifadesi, "لِيُدْخِلَ"-nin müteallakıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minleri cennete yerleştirsin diye, mü'minler vasıtasıyla sana yardım eder..." buyurmuştur.

c) Bunun müteallakı, ...لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ *"Geçmiş ve gelecek günahını, Allah'ın affetmesi için..."* ifadesidir. Bu fiilin, onun müteallakı olabilmesi için, bu ifadede geçen "günah" ile, mü'minlerin günahının kastedilmiş olması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minlerini cennetlerine sokmak için, mü'minlerin günahlarını senin yüzü suyu hürmetine affetmek için..." demiştir.

Bu lâm harf-i cerrinin müteallakının, zikredilmemiş, mahzûf bir lafızdan anlaşılan bir şey olduğunu söylememiz halinde de, şu izahlar muhtemeldir:

1) Âyetteki, "**hakîm**" (Fetih, 4) sıfatı, işte bu harf-i cerrin müteallakına delâlet etmektedir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Allah hakîmdir, dolayısıyla mü'minleri cennete sokmak için yaptığı bu işleri yapmıştır" demiştir.

2) Bu âyetteki, "وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ" ifadesinin delâlet ettiği, dolaylı olarak ifade ettiği mana, işte bu lâm'ın müteallakıdır. Buna göre mana, "Allah, mü'minleri ve mü'mineleri, cennetlerine sokmak için, dünya ve âhirette sana olan nimetlerini tamamlıyor ve böylece de dünyada iken duanı kabul edip, âhirette şefaatini makbul kılıyor" şeklindedir.

3) Bu müteallık, إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ *"Sana feth-u zafer yolu açtık"* (Fetih, 1) âyetinin delalet ettiği manadır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Rivâyet olunduğuna göre mü'minler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Tebrik ederiz, kutlarız. Çünkü Allah seni bağışlamış. Peki ya bizim için ne var?" demişler. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Seni bağışlamak için, sana feth-u zafer yolu açtık ve mü'minleri cennete sokmak için de, onlara da feth-u zafer yolunu açtık" demek istemiştir.

Bu müteallakın söylenilmeyenden değil de, karine-i hâliyyeden (yani halden çıkarılan bir karineden) anlaşılan bir şey olduğunu söylememiz halinde, bu müteallak, savaş emri olur. Çünkü fetih ve zaferden söz edilişinden, halin savaş hali olduğu anlaşılır. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Allah mü'minleri cennete sokmak için, onlara savaşı emretti" demektedir. Yahut da, bu halden anlaşılan karinenin, "Allah onları cennete sokmak için, savaş işini mü'minler için seçti" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kur'ân'da Kadınların Muhataplığı**

Allahu Teâlâ, bu âyette ve bazı yerlerde, mü'min ve mü'mineleri ayrı ayrı zikretmiş; ama bazı âyetlerde sadece mü'minleri zikredip, mü'mineleri (mü'min kadınları) onların içinde kabul etmiştir. Meselâ, *"Mü'minleri müjdele..."* (Bakara, 223) ve *"Mü'minler felaha ulaşmıştır"* (Mü'minûn, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Mü'min kadınların da, erkeklerle müşterek (aynı durumda) oldukları ve fakat vaad olunan mükâfatın sadece mü'min erkeklere has olabileceği zannının uyandığı yerlerde, (durumun böyle olmadığını göstermek için), Cenâb-ı Hak kadınları da açıkça zikretmiştir. Böyle bir zannın bulunmadığı konularda ise, sadece mü'min erkeklerin zikredilmesinden, kadın mü'minlerin de dahil oluşu ile yetinilmiştir. Dolayısıyla *"Biz seni, bütün insanlara ancak bir müjdeci ve bir nezir (uyarıcı) olarak gönderdik"* (Sebe, 28) âyetinden umûmî bir mana anlaşıldığı için, *"Mü'min (erkekleri) müjdele"* ifadesi, mü'min kadınların bu müjdenin dışında oldukları zannını uyandırmaz.

Fakat bu âyetteki "...لِيُدْخِلَ" fiilinin başındaki lâm harf-i cerri, daha önce geçmiş bir fiile taalluk edip, bu da, ya savaş emri, ya savaştaki sabır hali, ya mü'minler için olan ilâhî nusret, yahut da mü'minlerin eliyle gerçekleşen zafer olunca "Mü'minleri cennete sokmak, savaştan ötürü olmuştur. Kadın ise aslında savaşmaz. Dolayısıyla da vaad edilen bu cennete giremez" zannından ötürü, Allah mü'min kadınları bu âyette açıkça zikretmiştir. Münafık ve müşrik kadınların bu sûrede ayrıca zikredilmelerindeki hikmet de böyledir. Çünkü "münafık ve müşrik kadınlar savaşmadıklarına göre, azap olunmamaları gerekir" vehmini gidermek için, Allahu Teâlâ bu âyette (Fetih, 6), onları da münafık ve müşrik erkeklerle birlikte, özellikle zikretmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz mü'min erkekler ve kadınlar, Müslüman erkekler ve kadınlar... "* (Ahzab, 35) âyetindeki durum ve incelik de budur. Çünkü burası, Hak Teâlâ'nın Ahzab Sûresi'nin âyetlerinde yer alan, *"(Ey kadınlar), "Kırıtmayın (...) namazlarınızı kılın, zekâtınızı verin... Allah'a ve Resûlullah'a itaat edin... evlerinizde okunan (âyetleri) düşünüp, ibret alın"* (Ahzab, 33-34) gibi ifadelerden ötürü, kadınlardan ve hallerinden bahsedilen yerdir. Dolayısıyla onların, bu âyette (Ahzab, 35) özellikle zikredilmeleri, asıldır. Fakat kadınlar için bu âyette belirtilen büyük mükafat, erkekler için de söz konusu olduğu için, Hak Teâlâ, biraz önce beyan ettiğimiz gibi, burada esas olan kadınların zikredilmesi olduğundan, bunları birbiri içinde mütalaa etmeksizin, mü'min kadınları da, erkekleri de zikretmiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Mağfiretin Sonra Zikredilmesi**

Hak Teâlâ, günahları bağışlamanın, cennete girdirmeden önce olmasına rağmen, cennete sokmadan sonra niçin, وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ *"ve onların günahlarını bağışlamak için..."* buyurmuştur? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bunun başındaki atıf vâv'ı, zaman itibariyle sırayı göstermez.

b) Günahları bağışlama, mağfiret ve benzeri şeyler, mükellefin cennetliklerden olmasıyla yakın alâkası olan şeylerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, mükellefin, cennetliklerden olduğunu bildirme manasında, önce cennete sokmak işini zikretmiştir.

c) Bağışlama (örtme), kerâmet (cömertlik) elbisesini giydirmekle olur. Bu ikram da cennette olur. Cennette insandan, def-i hacet gibi, maddî ve beşeriyet gereği olan kötü şeyler ve pislikler tamamen yok olduğu gibi, gazap ve şehvet gibi maddî olmayan kötülükler de zâil olur ve örtülür ki,

işte âyetteki tekfir budur. Böylece insanda melekiyyet sıfatları yer alır ki, bu da, en kıymetli bir elbisedir.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزًا عَظِيمًا *"İşte bu, Allah katında, (sizin) en büyük kurtuluşunuz ve saadetinizdir.."* buyurur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Meşhur izaha göre bu, "Allah'ın ilminde (takdirinde) bulunan, bu cennete sokma ve günahları örtme işi, büyük bir kurtuluş ve saadettir" demektir. Nitekim "Benim katımda, yani inancıma göre, bu iş böyledir" denilir.

b) Daha garip, ama akla daha yakın diğer bir izah da şudur: Buradaki, "indallah" (Allah katında) ifadesi, aynı âyetteki ذٰلِكَ "işte bu" kelimesinin sıfatı gibi kabul edilir. Buna göre sanki, "Allah katında olan işte bu şey, yani bunun, Allah katından olması şartıyla ve vasfıyla, bu büyük bir kurtuluştur. Öyle ki eğer cennete girme işi, -Allah'ın katında olması bakımından- O'na yakın olmasaydı, bir kurtuluş ve saadet olmazdı.

Allah'ın Orduları

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

"(Bir de bunlar), Allah'a kötü zanda bulunan, münafık erkekler ile kadınları ve müşrik erkeklerle kadınları azaplandırmak içindir. Kötülük onların başına gelsin. Allah onlara gazaplanmış ve onları rahmetinden kovmuştur. Onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları bu yer, ne kötüdür! Göklerin ve yerin orduları, Allah'ındır. Allah azîz ve hakîmdir" (Fetih, 6-7).

Münafık, Müşrikten Önce

Bil ki şu sebeplerden ötürü, Allahu Teâlâ Kur'ân'ın pek çok yerinde, müşriklerden önce münafıklardan bahsetmiştir:

a) Çünkü onlar, mü'minler için açıkça kâfirliğini ilan etmiş kimseden daha tehlikelidirler. Zira mü'min, kâfirliğini açık olarak ortaya koyan

kimseden korunur, ama münafığın mü'min olduğunu zannederek, onunla samimî olur ve ona sırlarını açar. İşte bu hususa Hz. Peygamber (s.a.s), اَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِى بَيْنَ جَنْبَيْكَ *"Senin en büyük düşmanın, iki tarafın arasında yer alan nefsindir"*[10] buyurmuştur. Şeytan, münafık kılığındadır. Çünkü münafık insana, "Ben senin düşmanınım" diyerek gelmez, "Senin dostunum" diyerek gelir. Açıktan kâfirliğini ilan etmiş kimse ise, bir bakıma bu şeytan gibi değildir. Bir de münafık, yaptığı hilesinden ötürü, kendisini kurtaracağından emin olmaz.[11]

Kötü Zan

Allahu Teâlâ'nın bu âyette, münafık hakkında verdiği ilk haber, *"Allah'a kötü zanda bulunan"* kimseler oluşlarıdır. Bu kötü zannın ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Allahu Teâlâ'nın ileriki âyetlerde, *"Daha doğrusu siz, Peygamber'in de, mü'minlerin de âilelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız"* (Fetih, 12) buyurarak beyan ettiği zandır.

b) Bu, müşriklerin, Allahu Teâlâ hakkında ve Allah'a şirk koşma hususundaki zanları (yanlış inançları)dır. Hak Teâlâ bu hususu bildirmek için, *"Bunlar, ancak sizin uydurduğunuz isimlerdir... Siz, ancak zanlara tâbi oluyorsunuz. Halbuki zanlar, gerçek namına hiçbir şey ifade etmez"* (Necm, 23, 28) buyurmuştur.

c) Bu, onların, Allahu Teâlâ'nın görmez-bilmez olduğunu sanmalarıdır. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu ifade için, *"Fakat siz, Allah'ın, yaptıklarınızın çoğunu bilmeyeceğini sanırsınız"* (Fussilet, 22) buyurmuştur. Birinci izah daha doğrudur.

Şöyle de diyebiliriz: "Bununla, onların tüm (boş) zanları kastedilmiştir. "Böyle dememiz halinde, ifadeye, onların, Allah'ın ölüleri diriltmeyeceği, bu âlemi boş yere yarattığı gibi zanları da dâhil olur. Hak Teâlâ bu hususta da, *"İşte bu, ancak kâfirlerin zannıdır..."* (Sâd, 27) buyurmuştur. Tefsir ettiğimiz âyetteki "**sû**" (kötü) kelimesinin başındaki elif-lâm, bu izahı te'yid eder. Ki biz bunu, âyetteki, "ظَنَّ السَّوْءِ" tabirinin tefsirinde izah edeceğiz. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Edip ve muhakkiklerin tercih ettiği görüşe göre, "**sû'**" fesat; "**sıdk**" ise, salah (düzgünlük-uygunluk) manasınadır. Nitekim Arapçada, "Fâsit

10 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/143.

11 Bildirilen birinci şekten, ikincisi gelmeyen. Burada matbû metinde bir eksiklik hissediliyor (Ç.).

(bozguncu) bir adama uğradım" manasında, "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ سُوءٍ" ; "Sâlih bir adamdan sordum" manasında da "سَأَلْتُ عَنْ رَجُلٍ صِدْقٍ" denilir. Dolayısıyla "**racül-ü sû**" ifadesi, "fâsid" manasında olunca, "**sû'**" kelimesi tek başına, fesat manasına gelir. Bu, **Halîl** ve **Zeccâc**'ın üzerinde ittifak edip, **Zemahşerî**'nin tercih ettiği görüştür. Bunu şu şekilde açabiliriz: Manalar (soyut kavramlar) için kullanılan, "**sû'**", tıpkı maddeler için kullanılan "**fesâd**" kelimesi gibidir. Nitekim maddî şeylerin bozulması hakkında, "فَسَدَ الْهَوَاءِ" "فَسَدَ اللَّحْمِ" denildiği gibi, "Onun mizâcı bozuktur", "huyu kötüdür" "zannı kötü oldu" manasında, "سَاءَ خُلُقُهُ، سَاءَ مِزَاجُهُ" ve "سَاءَ ظَنُّهُ" denilir. Bundan da öteye, her "**sû'**" olan şey fâsittir, her fâsit de "**sû'**"dur. Fakat birisi maddî olmayan şeyler, diğeri ise maddî olan şeyler hakkında daha çok kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, maddî olanlar hakkında, *"Karada ve denizde fesat ortaya çıktı"* (Rûm, 41); maddî olmayan (günahlar) hakkında da, *"Yaptıkları şey ne seyyi' (kötü) dür"* (Mücâdele, 15) buyurmuştur. İşte onların sözlerinin izahı sadedinde, aklıma gelen budur.

Cenâb-ı Hak daha sonra عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ *"Kötülükler onların başına gelsin"* yani "başlarına, fesat-bozgun gelsin" buyurmuştur ve başlarına, kurtulamayacakları bir şekilde belâlar gelmiştir.

Daha sonra da, وَغَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ *"Allah onlara gazaplanmıştır"* buyurur. Bu, geçen ifâdeden daha ağır ve tehditkâr bir ifadedir. Çünkü başına bir belâ gelen, bazen bir imtihan olarak buna uğramış olur ve neticede mükâfata ulaşsın diye, bu belâ onun başına sarılmış olur. Bazen azap (ceza) olarak, bu belâ başına gelir. Binâenaleyh âyetteki bu ikinci ifade, onların başına gelenin, onlara azap etmek için olduğuna bir işarettir. Âyetteki, *"ve onları rahmetinden kovmuştur"* cümlesi de, "**gazap**" ifadesinden, daha ileri bir tehdidi anlatır. Çünkü gazab-ı ilâhiye uğramış kimse, bazen gazap edenin azarlamasından, kızmasından ve dövmesinden ders almaz. Bazen gazap edenin gazabı, gazap ettiğini, kendi yanından ve kapısından kovma noktasına kadar varmaz. Ama bazen bu noktaya varır. İşte bundan ötürü, bu ilâhî gazabın çok şiddetli oluşunu anlatmak için, peşi sıra, *"Allah, onları rahmetinden kovmuştur"* buyurur.

Hak Teâlâ daha sonra, onların bu dünyadaki hallerini beyânının peşi sıra, âhiretteki neticelerinin ne olacağını da bildirerek, وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا *"(Allah) onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları bu yer ne kötüdür!"* buyurmuştur. Buradaki "سَاءَتْ" fiili, "cehennem" kelimesinin müennes

olduğuna delâlet eder. Nitekim Arapçada, هٰذِهِ الدَّارُ "Bu ev" نِعْمَ الْمَكَانُ "ne güzel yer" denilir. (Yani "dâr" müennes, "mekân" müzekkerdir).

Allah'ın Orduları

Cenâb-ı Hak, وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Göklerin ve yerin orduları, Allah'ındır"* buyurmuştur. Bunun tefsiri, biraz önce geçmişti. Geriye şöyle birkaç mesele kalmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu tekrarın fayda ve hikmeti nedir? Deriz ki: Allah'ın hem rahmet, hem de azap orduları vardır. Şöyle de diyebiliriz: Allah'ın ordularının inişi, bazen rahmet, bazen azap için olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sûrede ilk geçtiği yerde, bu orduların, mü'minlere rahmet olarak indiklerini beyân etmek için zikretmiştir. Nitekim bir başka âyetinde, *"O, mü'minlere karşı rahîmdir"* (Ahzâb, 43) buyurmuştur. İkinci geçtiği yerde ise, kâfirler üzerine azap indirdiğini beyan etmek için getirmiştir.

İKİNCİ MESELE: Allah'ın İzzeti

Allahu Teâlâ dördüncü âyette, *"Allah alîmdir, hakîmdir"* buyurmuş; bu (yedinci) âyette ise, *"Allah azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Çünkü âyetteki *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır"* ifadesinde beyân ettiğimiz gibi, bu orduların zikrinden maksat, azabın şiddetine işâret olduğu için, Cenâb-ı Hak burada, azîz oluşundan bahsetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, azîz, intikam sahibi değil midir?"* (Zümer, 37) ve *"Biz onları, muktedir bir azîzin (kudret sahibinin) yakalayışıyla yakaladık"* (Kamer, 42) ve *"(Allah) azîzdir, cebbardır"* (Haşr, 23) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin cennete girdirilmesi konusundan önce, göklerin ve yerin ordularını zikretmiş ve burada onları, kâfirlere azap etme ve onlar için cehennemin hazırlanışını zikretmeden sonra dile getirmiştir. Deriz ki: Burada güzel bir sıralama var: Çünkü Allahu Teâlâ, rahmet ordularını indirir ve böylece mü'minleri, ikrama ve ta'zîme (saygıya) mazhar olmuş bir biçimde cennete girdirir ve sonra "ve onların günahlarını affeder" buyruğu ile onlara şeref elbiseleri giydirir. Nitekim, biz bunları açıklamıştık. Daha sonra *"İşte bu, Allah indinde, en büyük kurtuluş ve saadettir"* (Fetih, 5) âyetinin de ifade ettiği gibi, onlar için Allah'a bir yakınlık ve takarrub meydana gelir. Yakınlığın ve Allah katına varışın meydana gelişinden

sonra, artık bu orduların vasıta ve aracı oluşu sona erer. Rahmet orduları önce inerler, sonra da yaklaşırlar. Kâfirin durumuna gelince, ona önce gazap olunur, derken uzaklaştırılır ve rahmet mıntıkasından çok uzak yerlere atılırlar. Bu yerler de cehennemdir. Bunlara azap melekleri musallat kılınır. Bu azap melekleri de, Allah'ın ordularıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (cehennemin) üzerinde, iri cüsseli, sert karakterli melekler vardır. Onlar, Allah'ın emrettiği hususlarda asla isyân etmezler"* (Tahrim, 6) buyurmuştur. Bundan ötürü Allahu Teâlâ, önce rahmet ordularını zikretmiş, daha sonra da, *"Allah katında"* tabiriyle, yakınlaşmayı dile getirmiştir. Burada da, *"Allah onlara gazaplanmış ve onları rahmetinden kovmuştur"* buyurmuştur ki, bu ilk önce, rahmetten uzaklaştırmayı zikrediştir. Allahu Teâlâ daha sonra da, *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır"* buyurmuştur.

Resûlün Görevleri

إِنَّآ أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِّتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾

"Muhakkak ki biz, seni bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik ki, Allah'a ve peygamberine imân edesiniz, O'na yardım edesiniz, O'nu büyük tanıyasınız ve sabah-akşam onu tesbih edesiniz diye..." (Fetih, 8-9).

Şahitlik

Müfessirler, "**şâhiden**" kelimesi hakkında "Ümmeti üzerinde, yaptıklarına bir şâhit olarak..." manasını vermişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Peygamber de siz (ümmet-i Muhammed) üzerine bir şâhit olsun diye..."* (Bakara, 143) buyurmuştur. Evla olan şöyle denilmesidir: Allahu Teâlâ burada, *"Muhakkak ki biz, seni bir şâhit olarak gönderdik"* buyurmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in vazifesi, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına şehadet etmektir ki, bu anlamda Cenâb-ı Hak *"Allah şahâdet eder ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. (Buna), melekler ve ilim sahipleri de (şahâdet ederler)"* (Âl-i İmran, 18) buyurmuştur. Bu ilim sahipleri, Allahu Teâlâ'nın katından, kendilerine ilim vermiş olduğu kimseler, yani peygamberlerdir.

İlimleri de, daha önce bilmedikleri şeyleri (vahiyle) öğrendikleridir. Bundan ötürü, Allahu Teâlâ *"Bil ki, yani şâhit ol ki, Allah'tan başka ilâh yoktur"* (Muhammed, 19) buyurmuştur.

Müjdecilik

Âyetteki, **"mübeşşiren** *(müjdeci olarak)"* ifadesi "o Peygamber'in şahadet ettiği şeyi kabul edip, buna göre amel edip, bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uyan kimseler için bir müjdeleyici..." manasındadır.

Uyarma

"Neziren" (bir uyarıcı olarak) tabiri de, "Onun şâhitliğini reddedip, bu hususta ona muhalefet eden kimseler için bir tehlikeyi haber veren bir uyarıcı olarak..." manasındadır.

Gönderilişinin Gayesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'i gönderişinin amacının, zikrettiği şu şey olduğunu beyân ederek, لِتُؤْمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edesiniz; O'na yardım edesiniz; O'nu büyük tanıyasınız; ve sabah-akşam O'nu teSbih edesiniz diye..."* buyurmuştur. Bu ifadeye iki mana verilebilir:

1) Burada bahsedilen bu dört husus, daha önce zikredilmiş hususlara terettüp etmektedir. Buna göre, *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edesiniz..."* ifadesi, âyetin başındaki, *"Muhakkak ki biz seni... gönderdik"* ifadesine uygun düşer. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş (görevlendirilmiş) bir peygamber olması, mükellefin Allah'a, Peygamber'e ve Peygamber'in getirdiğine iman etmesini gerektirir.

Âyetteki, *"bir şâhit olarak"* ifadesi, mükellefin, Allah'ı ve dinini takviye etmesini gerektirir. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi bu ifade, "O, Allah'tan başka hiçbir ilâhın olmadığına şahadet eder" manasınadır. Buna göre, Allah'ın dini haktır; uyulmaya layıktır. Âyetteki, *"Bir müjdeci olarak"* kelimesi de, mükellefin, Allah'a ta'zimini gerektirir. Çünkü mükellefin Allah'a ta'zimi, Allah'ın onu yüceltmesi gibidir. Âyetteki, *"bir nezir (uyarıcı) olarak"* ifadesi ise, Allah'ın elim ve şiddetli azap ve ikâbından korkarak, kötülük ve çirkinliklerden Allah'ın münezzeh olduğunu söyleyip, buna inanmayı gerektirir. Peygamber gönderme işi, iman aslına dayanır. Peygamber'in sıfatına gelince mü'minin sıfatı da buna dayanır.

2) Bu sayılan şeylerden her biri ayrı ayrı bu dört şeyi gerektirir. Buna göre, Peygamber'in peygamber oluşu; mükellefin Allah'a ve Resûlü'ne iman etmesini, onu desteklemesini, onu büyük bilmesini ve O'nu tesbihini gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın birliğine şahit olması da, bunun gibi, zikredilen o dört şeyi gerektirir. Yine onun, bir müjdeleyici ve uyarıcı olması da böyledir.

"Fiilin başına lâm edatının gelmesi, ona taalluk eden, ama sıfata taalluk etmeyen, mukaddem bir fiili gerektirir. Binâenaleyh âyetteki "لِتُؤْمِنُوا" fiili, bir fiil gerektirir ki o da, اَرْسَلْنَاكَ *"gönderdik"* fiilidir. Binâenaleyh "Sayılan bu işler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir şahit ve bir müjdeci olarak gönderilişine nasıl terettüp eder?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu şeyler, lafız cihetinden değil de, mana açısından bu şeye terettüp edebilir. Nitekim bir kimse, "kendisine ikramda bulunman için, sana bir âlim gönderdim" dediği zaman, bu ifade, gönderme işinin, ikramda bulunmanın bir sebebi olduğundan haber verir. Mana itibariyle, gönderilen kişinin âlim oluşu, işte bu ikramda bulunmanın sebebidir. Bundan ötürü sen, "Kendisine ikram edesin diye, sana bir câhil gönderdim" deseydin, bu da doğru bir cümle olurdu. Lafız ile mananın arasını uzlaştırmak istediğimiz zaman şöyle deriz: Burada, sırf gönderme değil, şahit olarak elçi gönderme maksuttur. Tıpkı deminki misaldeki gibi sırf gönderme veya sırf âlim olma itibariyle değil, ikram edilmesi sebebiyle olması gibidir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Üç Sıfat Bildirmenin Hikmeti**

Cenâb-ı Hak, Ahzâb Sûresi'nde *"Biz seni muhakkak ki bir şâhit, bir müjdeci, bir uyarıcı ve Allah'ın izniyle Allah'a çağıran bir davetci, bir aydınlatıcı lamba kıldık"* (Ahzâb, 45-46) buyurmuştur. Burada ise, Ahzâb Sûresi'nde zikredilen o beş sıfattan sadece üçünü zikretmiştir, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) O âyet özellikle, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bahseden bir âyettir. Çünkü o sûrenin ekserisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, onun hallerini anlatmaktadır. Biat, vaad ve Mekke'ye giriş gibi hususlar, bu sûrede anlatılmıştır, o sûrede anlatılmamıştır.

2) Şöyle deriz: Bu husus burada zikredilmiştir. Çünkü âyetteki, "**şâhiden**" ifadesi, o peygamber kendi kendisine, "Allah'tan başka ilâh olmadığına şahâdet ederim" deyip, insanları buna davet etmeyebileceği için, onun

davet edici olmasını gerektirmeyince, Allahu Teâlâ Ahzâb Sûresi'nde, "**dâiyen**" (tebliğci) buyurmuştur. Burada ise, onun bir şâhit olması, bir tebliğci olmasını gerektirmediği için, Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edesiniz..."* buyurmuştur. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir "**sirâc**" (aydınlatıcı bir lamba) olduğuna delildir. Çünkü o, saygı gösterilmesi gerekli olan şeyler ile, tenzih suretiyle, haram kılınan kötülük ve fuhşiyyattan uzaklaşmayı gerektiren şeyleri getirmiştir ki, buradaki tenzih de, bir tür tesbihtir.

***İKİNCİ MESELE:* Sabab-Akşam İbadeti**

Daha önce pek çok kereler, âyette "**bukra**" (sabah) ve "**asîl**" (akşam) kelimelerinin seçilmesinin, devamlılık manasına bir işaret olabileceği gibi, müşriklerin yaptıkları (ibadetlerin) hilafına bir durumu ifade için de olabileceğini, çünkü onların, putlara ibadet için Kâ'be'de, sabah ve akşam toplandıklarını, bunun üzerine de, daha önce çirkin ve nahoş şeyleri söyleyip-yaptıkları o zamanlarda, tesbihatta bulunmakla emrolunduklarını söylemiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"ona"* zamirleri, Allah'a veya Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcî olabilir... Doğrusu, bu zamirlerin Allah'a râcî olmasıdır.

Resûle Biat

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

"Gerçekten, sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir. Artık (bu biatı) kim bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de, Allah ile sözleştiği şeye vefâ ederse, (Allah da ona) büyük bir ecir verir" (Fetih, 10).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir resul olduğunu beyân edince, ona biat edenin, Allah'a biat etmiş olacağını söylemiştir.

Allah'ın Eli

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ *"Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir"* ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir. Şöyle ki: Bu iki yerdeki "el" kelimesi, ya tek manayadır,

yahut iki ayrı manadadır. Eğer bu kelimenin tek manaya olduğunu söylersek, şu iki izah yapılabilir:

a) *"Allah'ın eli"* **(yedullah)** tabiri "Allah'ın onlara olan nimeti, onların Allah'a (yani Allah'ın dinine) olan ihsanlarının üstündedir" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için Allah size minnet eder"* (Hucurât, 17) buyurmuştur.

b) Bu tabir, "Allah'ın onlara olan yardım ve nusreti, onların Allah'ın dinine olan yardımından daha kuvvetli ve daha yücedir" manasınadır. Nitekim Arapçada "اَلْيَدُ لِفُلَانٍ" denilir ki bunun manası, "Üstünlük, muzafferiyet ve güç, falancaya aittir" şeklindedir.

Bu âyetteki iki "el" kelimesinin iki ayrı manaya geldiğini söylersek, bunun, "Allah" hakkında, koruma ve emin kılma; "biat edenler" hakkında da şu bildiğimiz "el" uzvu manasında olduğunu söyleriz. "El" kelimesi, "koruma" manasında mecazî olarak kullanılıp, alış-veriş esnasında taraflardan her biri elini diğerine uzattığı zaman, işte alış-veriş yapan bu iki kişinin durumuna bakılarak böyle mecazî manada kullanılmıştır. Çünkü burada bu iki kişi arasında, alış-veriş tamamlanmaksızın bu ahdi bozmalarına engel olacak bir üçüncü kimse bulunur ve elini, bu ikisinin elleri üzerine kor. Böylece akit (alış-veriş) tamamlanıncaya kadar o ikisinin ellerinin birbirinden ayrılmamasına uğraşır. İşte eli, diğerlerinin eli üzerine koymak, alış-verişin muhafazası, yani bozulmaması için bir alamet olmuştur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın eli, onların elinin üstündedir"* buyurmuştur ki bu, "Aracı, uzlaştırmacı üçüncü şahsın, alış-veriş yapan tarafların ellerini, iş bitmeden ayrılmaktan koruması gibi, Allahu Teâlâ da, bu biatta onları korur, işi tamamlamalarını sağlar" demektir.

Ahdi Bozanın Zararı

Âyetteki, فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ *"Artık (bu biatı) kim bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur"* cümlesine gelince, "el" kelimesinden maksat, nimet, yahut da yardım ve kuvvet manasındadır" dersek, bunu şöyle izah ederiz: "Bu böyledir. Çünkü kim ahdi bozarsa, az bir amel mukabilinde elde edeceği bol ihsanları kaçırmış, hüsrana uğramış ve bu ahdi, kendi aleyhine (zararına) olarak bozmuş olur."

"El" kelimesinden maksadın, "koruma-gözetme" manasında olduğunu söylersek, bu ifade, *"Allah'la biat etmiş olurlar"* cümlesiyle ilgili olur ve "Ey Peygamber, her kim sana biat eder de, sonra bu biatini (ahdini) bozarsa, bu

bozgunculuğunun zararı sana gelmez. Çünkü bu biat Allah iledir yani bunun zararı Allah'a da değildir. Çünkü Allah hiçbir şeyden mutazarrır olmaz. Dolayısıyla bu bozmanın zararı, ancak o insana râci olur." manasındadır.

Azîm (Büyük) Kavramı

Cenâb-ı Hak وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ فَسَيُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا *"Kim de, Allah ile sözleştiği şeye vefâ ederse, (Allah da ona) büyük bir ecir verir"* buyurmuştur. Daha önce, "büyük" sıfatının cisimler için kullanıldığını, cisimde ancak, boy, en ve yükseklik gibi hallerin bulunması halinde, onun için bu kelimenin kullanılabileceğini, binâenaleyh yüksek ama dar bir dağ hakkında, "yüksek, yüce dağ" tabirinin kullanılabileceğini, bu yüksekliğinin yanında, dört bir taraftan geniş ve engin olursa ancak o zaman "büyük" denilebileceğini söylemiştik. Mükâfat (ecir) de bunun gibidir. Çünkü cennetin yiyecekleri, en yüce cins ve kalitede olup, son derece boldur, kesintisiz olarak, ebediyyen devam eder. Böylece de, cennetin yiyeceklerinde "büyük" sıfatının kullanılabileceği bir özellik vardır. "Büyük (azîm)" kelimesi, Allah hakkında ise, tıpkı cisim hakkında kullanıldığında, onun cihetleri hususundaki mükemmelliğine işaret etmesi gibi, sıfatları hususunda Allah'ın kemâline bir işarettir.

Münafık Bahanesi

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَآ اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا ۚ يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۚ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا ۚ بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾

"Bedevilerden geri kalanlar, yakında sana, "Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul edip alıkoydu. Bizim için istiğfar et" diyecekler. Onlar, kalplerinde olmayan şeyi, dilleriyle söylerler. Sen de ki: "Allah size bir zarar, yahut bir fayda dilerse, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şekilde sizi bundan engelleyecek yoktur. Hayır, hayır. Allah yaptığınız şeylerden haberdardır" (Fetih, 11).

Cenâb-ı Hak, münafıkların durumunu anlatınca, savaşa gitmekten kaçanlardan da bahsetmiştir. Çünkü bazı bedeviler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hezimete uğrayacağını hesap ettikleri için, Resûlullah (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmaktan imtinâ etmişlerdi. Çünkü onlar, "Mekkeliler, Medine'nin hemen kapısında savaşıyorlar. Binâenaleyh onlar, Müslümanların şehrine girip, kendilerini çepeçevre kuşattığında, Müslümanların hali çok perişan olacak" diye düşünmüşler ve bundan dolayı, savaşa katılmamak için mazeret bulmaya çalışmışlardır. Onların, *"Mallarımız ve âilelerimiz bizi meşgul etti"* demelerinde, çok açık bir şekilde mazeret ortaya koyma olduğunu gösteren şu iki husus var:

a) Onlar, شَغَلَتْنَا اَمْوَالُنَا *"mallarımız meşgul etti"* demişler; mutlak olarak, "Bizi mallar meşgul etti" dememişlerdir. Çünkü mal biriktirmek, özür olmaya elverişli değildir, çünkü bunun zoru yoktur. Ama toplanmış-birikmiş olan malları dağılmaktan muhafaza etmek ve elden çıkartmaya gayret etmek, mazeret olmaya daha elverişlidir. İşte bundan dolayı onlar, "Bizi mallarımız, yani mutlak mal-mülk değil, kendi malımız olan şeyler..." demişlerdir.

b) *"Ve âilelerimiz..."* ifadeleri... Çünkü birisi onlara, "Mal ve onu korumak sizi Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymaktan alıkoyacak bir dereceye çıkmamalı" demiş olsa, onlar, "Ama âilelerimiz ile meşguliyetimiz savaşa katılmamıza mânidir ve onları korumak, bizim en önemli işimiz ve vazifemizdir" diyebilirlerdi.

Kalplerinde Olmayan Şey Dillerinde

Daha sonra onlar bu mazeretleri ileri sürerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yalvarıp-yakarmış ve *"Bizim için af dile"* yani, "Biz mazeretlerimizin yanı sıra, bu harbe katılmayışın kötü olduğunu da biliyoruz; (ne olur) bizim için mağfiret talebinde bulun ve savaşa çıkmayışımızı bağışla" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların yalan söylediklerini açıklayarak, *"Onlar, kalplerinde olmayan şeyi, dilleriyle söylerler"* buyurmuştur. Bu hususta, şu iki izah muhtemeldir:

1) Bu kalplerinde olmayanı, dilleriyle söyleyip, yalan konuşmaları, onların, *"Bize istiğfar et"* demeleriyle ilgilidir, (yani bunu yalancıktan söylüyorlar). Bunun özü şudur: Onlar, savaşa katılmamakla, günahkâr olduklarını ortaya koymaya ve bundan dolayı istiğfâr istediklerini göstermeye

çalışmışlardır. Ama aslında buna gönülden inanmamakta, savaşa katılmamakla isabet ettiklerine inanmaktadırlar.

2) Onların savaştan imtinâ edişlerinin yegâne sebebinin bu olduğunu göstermek için, *"... meşgul etti"* demişlerdir. Halbuki buna gönülden inanmamakta, aksine Hz. Peygamber (s.a.s) ile mü'minlerin ezilip, mağlup olacaklarına inandıkları için, savaşa yanaşmamışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu beyan için, ileride, *"Daha doğrusu siz, Peygamberin de, mü'minlerin de âilelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız"* (Fetih, 12) buyurmuştur.

Âhirette Haliniz Ne Olacak?

قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا *"De ki: "Allah size bir zarar, yahut bir fayda dilerse, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şekilde sizi bundan engelleyecek yoktur"* cümlesi, "Sizler zarardan kaçıyorsunuz, böylece de Allah'ın ve Resûlullah (s.a.s)'ın emrini bırakıyor, ardında selâmetin (kârın) geleceğine inanıyorsunuz. Şâyet Allah, size bir zarar dilerse, savaştan geri durmanız, Allah'tan gelecek hiçbir zararı engellemiş olmaz ve size fayda vermez" demektir. Yahut da, "Sizler, savaşın ve savaşanların vereceği zarardan korunmak istiyor, âileniz ve beldeniz içinde kalışınızın, sizi düşmandan koruyacağını sanıyorsunuz. Hadi diyelim ki, kendinizi böyle bir zarardan korudunuz. Ama, daha fazla kaçınmanız gereken, âhiret azabını sizden kim defedecek?" demektir. Yâsîn Sûresi'nde, *"Eğer Rahman size bir zarar (بِضُرٍّ) murat ederse..."* (Yâsîn, 23) âyetini tefsir ederken, sözün mü'minlere yönelik olması durumunda bâ harf-i ceninin, "zarar" kelimesinin başına getirildiğini, Kur'ân'ın başka âyetlerinde de aynı üslupla, *"Eğer Allah bana bir zarar (بِضُرٍّ) murat etmişse..."* (Zümer, 38) ve *"Eğer Allah, sana bir zarar (بِضُرٍّ) dokundurursa..."* (En'âm, 17) buyurulduğunu; ama bu söz kâfirler hakkında söylendiğinde, bâ harf-i cerrinin, kâfirleri gösteren zamirin başına getirilerek kullanıldığını açıklamıştık. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada da, bâ harf-i cerrini, kâfirleri gösteren "sizin" zamirinin başına getirerek "بِكُمْ" buyurmuştur. Yine Ahzab Sûresi'nde, *"Eğer Allah size bir kötülük dilerse, sizi Allah'tan kim koruyacak?"* (Ahzab, 17) buyurmuştur. Yâsîn Sûresi'nde, bu ikisi arasındaki ayırıcı farkın ne olduğunu açıkladık. Bu hususu, Yâsîn Sûresi'nin tefsirini mütalaaya teşvik edici olsun diye, burada tekrar etmiyoruz. Çünkü Yâsîn Sûresi, nâdir incilerin yer aldığı bir sûredir. *"Hayır, hayır. Allah yaptığınız şeylerden haberdardır"* yani "Zâhiren harp edecek gibi görünüp, kalbinizde art niyetler saklamanızdan haberdârdır" demektir.

Mü'minlerin Mağlubiyetini Beklediniz

بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰى اَهْلِيهِمْ اَبَدًا وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ ۚ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾

"Daha doğrusu siz, Peygamber'in de, mü'minlerin de âilelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız. Bu, sizin kalplerinizde süslü (bir fikir gibi) görünüp, kök saldı. Kötü zanda bulundunuz. (Bu yüzden, Allah indinde) helâke mahkum bir kavim oldunuz" (Fetih, 12).

Bu, "Eğer savaştan geri kılışınız olmasaydı, "Peygamber'in geri dönebileceğini zannetmiyoruz" demezdiniz. "اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ" ifadesinin başındaki "**en**" edatı, şeddeli "**enne**"nin hafifletilmiş (şeddesiz) halidir. Binâenaleyh bu, ظَنَنْتُمْ اَنَّهُمْ... *"Sizler onların artık hiç dönmeyeceklerini sandınız"* takdirindedir. وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ *"Bu sizin kalplerinizde süslü (bir fikir gibi) göründü"* cümlesi de, "Siz işin başında böyle düşündünüz. Derken şeytan, bu fikrinizi size süslü ve çok isabetli gösterdi. Böylece siz de buna iyice inandınız" demektir. Bu böyledir, çünkü şeytan asılsız şüpheleri bazen süsler ve o şüphelere, her ne kadar akıllı olan kimse bunların şüphe olduğunu kesin bilse bile, gafil kimselerin kesin hakikat sanacağı bazı hayaller ve düşünceler katar.

Âyetteki, وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ *"ve kötü zanda bulundunuz"* cümlesi ile ilgili şu iki izah muhtemeldir:

a) Bu atıf, başkalığı gerektiren bir atıftır. Buna göre bu cümledeki zan, âyetin başındaki, "zan"dan farklıdır. Bu durumda bu ikinci "zann"ın, ya "Allah'ın, vaadinden cayıp (Müslümanlara muzafferiyet vermeyeceğini sandınız" yahut da "Hz. Peygamber (s.a.s)'in yalan söylediğini sandınız" manasında olması muhtemeldir.

b) Buradaki "zann" ile, önceki ifadede geçen, "Peygamber ile mü'minlerin hiç dönmeyeceği" zannı kastedilmiştir. Bu durumda bu ifade, tıpkı عَلِمْتُ هٰذِهِ الْمَسْأَلَةَ وَعَلِمْتُ كَذَا "Bu mes'eleyi, başkasını değil, bunu bildim" denilmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, siz, peygamber ve mü'minlerin dönmeyeceğini sandınız. Halbuki bu zannınız, kötü ve yanlış

bir zandır" demektedir. Kötü zannın ne demek olduğunu daha önce anlatmıştık. Âyetteki, "وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا" cümlesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) "Siz bu zannınız ile helâk oldunuz.

b) Sizler, aslında zaten helâk olacaksınız ve böyle bir kötü zanda bulundunuz."

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne imân etmezse, muhakkak bilsin ki o kâfirler için çılgın bir ateş hazırladık" (Fetih, 13).

Geçen âyetteki "kötü zann"ın, kâfirlerin "Peygamber ve mü'minlerin dönemeyeceği zannından başka bir zan manasında olduğunu söylememiz halinde, bu âyetin manası açıktır. Çünkü bunun, onların, ya "Allah'ın vaadinden cayacağını sanmaları, yahut da Resûlullah'ın yalancı olduğunu sanmaları manasında bir kötü zan olduğunu biraz önce beyan etmiştik. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a ve Resûlullah'a inanmaz da, Allah'ın (hâşâ) vaadinden cayacağını ve Resûlullah'ın (hâşâ) yalancı olduğunu sanarsa, onun için çılgın bir ateş hazırlamışız" buyurmaktadır. Allah'ın âyetin sonunda, "onun için" yerine, *"kâfirler için..."* demesinde şöyle bir incelik vardır: Bu âyetin hükmünün bütün kâfirleri kapsadığını belirtmekte ve Cenâb-ı Hak sanki, "Kim Allah'a inanmazsa, o kâfirlerdendir ve biz, kâfirler için o çılgın ateşi hazırladık" buyurmuştur.

Hakimiyet Allah'ındır

وَلِلهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾

"Göklerin ve yerin hakimiyeti Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah gafûr ve rahîmdir" (Fetih, 14).

Cenâb-ı Hak, biat edenler için büyük bir ecrin; sapık olup-kötü zanda bulunanlar için de elîm bir azabın bulunduğunu beyân edince, birincileri kendi meşîeti (dilemesi) ile affedip, sonrakileri yine kendi meşietiyle azap edeceğine işaret etmiştir. Allah'ın gufrânı ve rahmeti her şeyi içine alır, her şeyi kuşatır ve her şeyden daha mükemmeldir.

Âyetteki *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır"* ifadesi, o iki şeyin de pek kıymetli ve şiddetli olduğunu ifade eder. Çünkü mülkü böylesine büyük olanın, ecri ve hibesi de, son derece büyük olur. Yine azabı ve cezası da son derece elîm ve son derece ibret verici olur.

Ganimet Taksiminde Koşma

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَاْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾

"Siz, ganimetler almak için gittiğiniz zaman, o geri kalanlar diyecekler ki, "Bırakın biz de arkanızdan gelelim." Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurmuştur." Bunun üzerine, "Hayır, siz bize haset ediyorsunuz" diyecekler. Bilakis, onlar, pek az anlar kimselerdir" (Fetih, 15).

Allahu Teâlâ, bu âyetle, savaştan geri kalan o kişilerin yalancı olduklarını iyice ortaya koymuştur. Çünkü onlar, ganimetler için gidildiğinde, o ganimetlerden kendilerine de pay çıkacağını umarak, kendiliklerinden, "Bırakın, biz de sizinle gelelim, peşinize takılalım" derler. Siz onları Mekkelilere karşı çağırdığınızda, malları ve âileleri onları meşgul ediyor da, ganimet söz konusu olunca, her nasılsa meşgul etmiyor! Âyette bahsedilen "ganimetler" ile, Hayberlilerden ele geçirilen ganimetler ve Hayber'in fethi kastedilmiştir. Müslümanlar bu malları ganimet alırken, sadece Medine'de, Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber olan mü'minler vardı. Âyetteki, *"o geri kalanlar diyecekler ki (...)"* cümlesinde, savaşa evet deyip, bu konuda

muvafakat gösterenlere, ganimetin vaadi; savaştan geri durup, bu konuda muhalefet çıkaranlara da ganimetten mahrumiyet vaadi (!) vardır.

Allah'ın Sözünü Değiştiremezsiniz

Âyetteki, *"Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. Deki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurmuştur"* ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir:

a) Bu, Allahu Teâlâ'nın, "Hayber ganimetleri, ancak Hudeybiye'de bulunan ve biatı (rıdvânı) yapanlar içindir, başkaları için değildir" şeklindeki hükmüdür. Müfessirlerce, en meşhur ve âyetteki, *"Allah daha evvel böyle buyurmuştur"* ifadesine en uygun düşen izah budur.

b) Âyetteki, *"Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler"* cümlesinde bahsedilen, "Allah'ın sözü", *"Allah onlara karşı gazaplanmış..* (Fetih, 6) şeklindeki ilâhî hükümdür. Bu böyledir. Çünkü eğer onlar savaşta size tâbi olmuş olsalardı, kendilerine ganimet vaad olunan "rıdvan biatını" yapan o (seçkin) kimselerin durumuna düşerler ve böylece Hak Teâlâ'nın, *"Allah, o ağacın altında sana biat eden mü'minlerden râzı olmuştur"* (Fetih, 18) âyetinde de beyan ettiği gibi, Allah'ın râzı olduklarından olurlardı ve Allah'ın gazap ettiklerinden olmamış olurlardı. Böylece de Allah'ın sözünün-hükmünün değiştirilmesi gerekirdi. (Bu ise caiz değildir).

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, o belli kimseler (bedeviler) ayrılıp savaşa katılmayınca, Allahu Teâlâ, Peygamberini, onların içlerindeki gerçek niyet ve düşüncelere muttali kıldı; onların münafık olduklarını açıkladı ve onlara azap edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Sizler, benimle asla savaşa çıkmayacak ve düşmanla savaşmayacaksınız"* demesini emretti (Tevbe, 83). Binâenaleyh onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte çıkma hakkındaki bu ilâhi hükmü değiştirmek istediler.

"Sizin delil getirdiğiniz bu âyet, bu hâdise hakkında değil, Tebuk savaşı hakkındadır" denilemez, çünkü, biz diyoruz ki burada, nehiy sîgası olan, لَا تَتَّبِعُونَا "Bize uymayınız" ifadesinin yerine olumsuzluk sîgası üzere getirilen, لَنْ تَتَّبِعُونَا *"Bize kesinlikle uymayacaksınız..."* fiilinde, şöyle bir incelik bulunmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s), habere güvenip, onun doğruluğuna kesinkes inandığı için, bu olumsuzluğu, Allah'ın, onların adına vermiş olduğu habere dayamış, böylece kesin bir ifâde kullanarak, "Bize kesinlikle uymayacaksınız" buyurmuştur ki, bu, "şâyet ben size müsaade etsem ve size emretsem, yahut da siz isteseniz ve tercih etseniz bile,

Allah'ın verdiği haberden dolayı, bu husus sizin için mümkün olmaz, gerçekleşmez.." demektir.

Cenâb-ı Hak âyetteki *"Allah, daha evvel böyle buyurmuştur..."* ifadesine bir cevap olarak, onların فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا *"Hayır, siz bize haset ediyorsunuz..."* diyeceklerini belirtmiştir ki bu, "Onlar, "Allah daha önce böyle demedi; tam aksine sizler haset ettiniz.." demektir. Bu ifadenin başındaki "بَلْ" (bel) ifadesi **idrâb** (intikal, bir başka şeye geçiş) için olup, kendisinden intikal edilen (madrûbun anh) ise, her iki yerde de mahzuftur. Burada bu, "Allah böyle demedi..." takdirindedir.

İmdi eğer: "Hangi şey sebebiyle onların inancında böyle bir haset (düşüncesi) bulunmuştur?" denilirse biz deriz ki: Onlar âdeta şöyle demişlerdir: "Biz, savaşa katılmama hususunda isâbet etmişiz. Çünkü o mü'minler, Hudeybiye'den ganimetsiz dönmüşlerdir. Biz ise dinlendik, istirahat ettik. Şimdi biz o mü'minlerle birlikte savaşa katılırsak ve bu savaşta da ganimet tahakkuk ederse, o mü'minler, "Bunlar da bizimle beraber zahmet çekmedikleri halde ganimet aldılar" derler."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o münafıkların reddiyede bulundukları şekilde onlara karşı bir reddiyede bulunarak, بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا *"Bilakis onlar, pek az anlar kimselerdir"* buyurmuştur. Yani, "Senin, *"Bizimle beraber çıkmayınız"* şeklindeki sözünden, onlar sadece zahirini anlayabildiler ve onun hükmünü, pek azı müstesna, anlayamadılar da, böylece bu hükmü, kendilerinin murat ettiği şey manasına hamlettiler, bunu haset olarak niteleddiler" demektir.

Savaşa Çağrı

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾

"Bedevilerden o geri bırakılanlara de ki: Siz yakında çetin bir harp ehli olan bir kavme, siz kendileriyle savaşmak, yahut (muharebesiz) onların Müslüman olmalarını sağlamak üzere davet olunacaksınız. Artık, (onlarla dövüşmek hususunda) itaat ederseniz, Allah size güzel

***bir mükâfat verir; eğer daha önce döndüğünüz gibi dönerseniz, sizi, elem verici bir azap ile azaplandırır..*"** (Fetih, 16).

Sa'lebe ve Diğer Münafıklar

Hz. Peygamber (s.a.s) *"Bize asla tabi olmayacaksınız..."* (Fetih, 15) ve *"Asla benimle çıkmayacaksınız"* (Tevbe, 83) buyurup, savaştan geri bırakılanlardan, muhtelif kabilelerden meydana gelmiş olan büyük bir topluluk olunca, onların tevbelerinin kabul edildiğini beyan etme ihtiyacı doğmuştur. Çünkü onlar, hep bu hal üzere kalmamışlar ve yine onlar, hep nifakta direten kimselerden de olmamışlardır. Bilakis onlardan halini güzelleştirenler ve kalbini ıslah edenler vardır. Böylece, onların tevbelerinin kabul edildiğine dair bir ipucu verilmek istenmiştir ki bu, onların, güçlü bir toplulukla savaşmaya davet edilmeleri ve bu hususta muti olmalarıdır. Ama, **Sa'lebe**'nin durumu böyle değildir, zira o, (önce) zekâtını vermek istememiş, daha sonra o, zekâtını getirmiş, ama bu sefer de Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmemiş ve bu iş, bu hal üzere sürüp gitmiş, sahabeden hiç kimse de onun zekâtını kabul etmemiştir. Eğer Cenâb-ı Hak onların böyle bir savaşa davet edildiklerini beyan etmemiş olsaydı, onların hali de bu şekilde devam edip gidecekti.. Çünkü onlar, şâyet itaat ederlerse, onlara büyük bir mükâfat verilecektir. Halbuki, daha önce sahabeden hiç kimse, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e tâbi olmalarına müsaade etmiyorlardı. Dolayısıyla, **Sa'lebe**'nin durumu ile bunların durumu arasında, şu iki bakımdan fark vardır:

a) **Sa'lebe**'nin halinin, Allah'ın ilm-i ezelîsinde değişmediğinin, dolayısıyla da, Cenâb-ı Hakk'ın, onun tevbesini kabul ettiğine dair herhangi bir alâmet ve ipucu açıklamadığı; bedevî Arapların durumlarının ise değişmiş olduğu söylenebilir. Çünkü, ehl-i sünnet mezhebine göre Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, münafıklardan hiçbiri nifakı üzere devam etmemiştir.

b) Böyle bir topluluğun ve büyük bir kalabalığın durumunun beyan edilmesine ihtiyaç son derece şiddetlidir. Şâyet böyle bir açıklama olmasaydı, bu iş, Müslüman zümreler arasında fitne çıkmasına sebep olurdu.

Savaşılacak Topluluklar

Cenâb-ı Hakk'ın, سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُولِى بَأْسٍ شَدِيدٍ *"Siz, yakında çetin bir harp ehli olan bir kavme ... davet olunacaksınız..."* ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) En meşhur olan görüşe göre bunlar, yani kendileriyle savaşılacak olanlar, Hanife oğullarıdır. Çünkü bunlar, **Müseyleme**'ye tâbi olmuşlardı.. Onlarla, (daha sonra) **Hz. Ebû Bekir** savaşmıştı.

2) Bunlar, Farisîler ile Bizans imparatorluğudur. Bunlarla da, **Hz. Ömer** savaşmıştır.

3) Bunlar, Hevazin ve Sakîf kabileleridir ki, bunlarla da Hz. Peygamber (s.a.s) savaşmıştır.

Münafıklar

Bu izahlardan daha kuvvetli olan ise şudur: Her ne kadar başkası daha açık olsa bile, bu davet, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılmıştır. Bu görüşün kuvvetli oluşunun delili ise şudur: Ehl-i sünnet, Arapların durumunun, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında apaçık hale gelip belirginleştiği ve geride ya küfrünü ilân etmiş bir kâfirin, yahut da her kötülükten arınmış müttakî mü'minin kaldığı hususunda; Hz. Peygamber (s.a.s)'in, münafıkların ölüleri üzerine namaz kılmaktan kaçındığı, mü'minlerin de münafıklarla içli-dışlı yaşamaktan kaçındıkları hususunda ittifak etmişlerdir. Öyle ki, **Ubâde İbn Ka'b,** mü'minlerin arasında yaşamasına rağmen, bir müddet, mü'minler onunla konuşmamalardır. Allah'ın, münafık olan kimsenin halinin apaçık ortaya çıktığına dair bir alamet olarak belirtmiş olduğu hususa gelince, sen bak.. Eğer onların hali, bu alâmet olmaksızın da belirginleşmiş ise, bunu, o münafıkların alâmeti kılmanın bir manası yoktur. Yok eğer, durum, bu alâmetin ortaya çıkmasıyla anlaşılmışsa, bu Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber şâyet, onların kendisine tabi olmalarını kabul etmekten kaçınmışsa, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona tâbi olunuz"* (A'râf, 158) ve yine, *"Bana tâbî olunuz..."* (Âl-i İmran, 31) ifâdelerinden dolayı, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer** de kaçınmıştır.

İmdi eğer: "Bu, şu iki sebepten dolayı zayıftır:

a) Hz. Peygamber, *"Asla bana tâbi olmayacaksınız"* ve *"Asla benimle beraber (savaşa) çıkmayacaksınız"* (Tevbe, 83) ifadelerinden dolayı, daha nasıl onlar, bu olumsuz ifadelere rağmen, ona tâbi olabilirlerdi?

b) Bu âyetteki *"Çetin bir harp ehli..."* kelimesi. Binâenaleyh, artık bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) için, çetin bir harp ehli ile savaşması söz konusu olamaz.. Çünkü, ilahî korku, insanların kalplerine hükümran olmuş, artık bundan sonra, kâfirlerin şiddet ve kuvveti kalmamıştır. Ekseri ulemanın ittifakı da kuvvet ve hakimiyetin zuhuruna delâlet etmektedir.."

denilirse, biz diyoruz ki: Bunlardan birincisine şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) Bu ifadelerin mutlak değil, mukayyet oldukları kabul edilip, takdirinin, "Sizler, üzerinde bulunduğunuz hali sürdürdüğünüz müddetçe, asla benimle (savaşa) çıkamayacaksınız.." şeklinde olmasıdır. Böyle bir kayıtlamanın yapılması gerekir; zira biz, onlardan Müslüman olup da İslâm'ı güzelce yaşayanlar bulunduğu; hatta, ekserisinin bu vasfı taşıdığı hususunda ittifak etmişizdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size selâm verene (...) "Sen mü'min değilsin" demeyin"* (Nisa, 94) hitabından dolayı, onlara, "Sizler Müslüman değilsiniz" demesi uygun olmaz.. Onların Müslüman olduklarını kabul etmiş olmasıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in artık, kendilerine cihâda katılmak farz olduğu halde, onların Allah yolunda cihat etmelerine mani olması caiz değildir. Binâenaleyh, işte bu durum, bir kayıtlamadır. Üstelik onların, iyi halleri de ortaya çıkmıştır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) onları savaşa çağırmıştır da, onlardan birtakım kimseler onun bu davetine icâbet etmiş, diğer bazıları ise, bundan imtina etmiş; böylece de onların durumları ortaya çıkmıştır. Derken, küfrünü devam ettirenler, kalbi iman üzere karar kılmış olan kimselerden seçilip ayrılmıştır.

2) *"Sizler asla bana tâbi olmayacaksınız"* cümlesinden, "sadece bu savaşta"; *"Sizler, asla benimle çıkmayacaksınız.."* (Tevbe, 83) cümlesiyle de, "Bu savaşın dışındakilerde..." manaları kastedilmiş olup, bunlar, Tebuk gazvesinde savaşa katılmayan münafıklardır. Ulemânın ekserisinin ittifakı meselesine gelince, biz deriz ki: Bizimle onlar arasında (bu hususta) bir muhalefet yoktur. Biz diyoruz ki, onları ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa davet etmiş, daha sonra **Hz. Ebû Bekir** (r.a) da bunun olabileceğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tatbikatından öğrendiği için, onları karşı tarafla savaşa davet etmiştir. Biz ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları savaşa davet etmiş olduğunu kabul ediyoruz..

Şâyet onlar: "Onları savaşa davet eden, **Hz. Ebû Bekir**'dir" derlerse, bu iki görüş arasında bir tezât meydana gelmez. Yok eğer onlar, "Onları Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa davet etmemiştir" derlerse, bu hususun böyle olduğuna kesin gözüyle bakmak son derece akıldan uzaktır. Çünkü, bu hususun benim dediğim şekilde olmuş olması da mümkündür. Nasıl böyle olmasın ki?! Hz. Peygamber, ifâdesini Kur'ân'da bulan bir tarzda, *"Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbi olunuz.."* (Âl-i İmrân, 31) ve *"Bana uyunuz; işte bu, dosdoğru bir yoldur.."* (Zuhruf, 61) buyurmuştur. Onlardan, Allah'ı sevip,

Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâı seçen kimseler vardır. Çünkü artık, İslâm dairesinin genişlemesinden ve bütün Arap yarımadasının iman üzere ittifak etmesinden sonra, bunların nifâk ve küfür üzerinde ittifak etmiş olarak kalmaları uzak bir ihtimaldir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Asla bana uymayacaksınız..."* dediği gün ise, Arapların ekserisi küfür ve nifak üzerinde idiler. Çünkü bu ifâde, Mekke fethedilmeden ve birçok kale düşürülmeden önce söylenmiş bir sözdür.

Karşı tarafın "Artık Hz. Peygamber (s.a.s) için güçlü ve kuvvetli bir topluluk ile savaşması söz konusu değildi.." şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki: Biz bunu kabul edemeyiz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye yılında, onları harbe davet etmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaş istemediğini anlasınlar diye, beraberinde kurbanlık hayvanlar **(el-hedy),** koyunları alarak ikramlı vaziyette sefere çıkmıştı. Ama, onlar imtina etmiş, buna katılmak istememişlerdi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sizler yakında, çetin bir harp ehli olan bir kavme ... davet olunacaksınız"* buyurmuştur. Silahlı ve muharip olan bir hasmın, kuvvet ve güç bakımından böyle olmayandan daha kuvvetli olacağı hususunda şüphe yoktur. Böylece, Mekkelilerin durumundan, onların, ne bir hac yapana, ne de umre yapana saygı duymadıkları anlaşılıyordu. O halde, âyetteki, "اُولِى بَأْسٍ شَدِيدٍ" ifadesinden, "silahlı ve alabildiğine güçlü kuvvetli kimseler" manası anlaşılmaktadır.

Şeyheynin Hilafeti

Bu savaşa davet edenin **Ebû Bekir** ve **Ömer** (r.a) olduğunu ileri sürenler, bu âyetle, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer**'in halifeliği hususunda istidlâlde bulunmuşlardır ki, bu âyetin bu manaya delâleti açıktır. Bu durumda, âyetteki, *"Siz kendileriyle savaşmak, yahut, onların Müslüman olmalarını sağlamak üzere..."* ifâdeleri, bu ikisinden birisinin meydana gelebileceğine bir işarettir. "اَوْ يُسْلِمُونَ" ifâdesi, اِلٰى اَنْ يُسْلِمُوا "Sizler, onlar Müslüman oluncaya değin onlarla savaşırsınız.." manasında olmak üzere, başında bir "اَنْ" edâtı gözetilerek nasb ile "اَوْ يُسْلِمُوا" (ev yuslimû) şeklinde de okunmuştur ki, bu hususun hakikati şudur: "اَوْ" edâtı, ancak iki farklı şey arasına girer ve hasr manasını ifâde eder. Bu sebeple meselâ Arapçada اَلْعَدَدُ زَوْجٌ اَوْ فَرْدٌ "Sayı, ya çifttir, ya da tektir" denilmektedir. İşte bundan dolayı, "هُوَ زَيْدٌ اَوْ عَمْرٌو" ifâdesi kullanılmaz. Ama, o "sayı çifttir veya beştir veya bu ikisinin dışında başka bir şeydir" gibi ifadeler kullanılabilir. Bunu iyice kavradığına göre, meselâ bir kimsenin, لَاُلْزِمَنَّكَ اَوْ تَقْضِيَنِى حَقِّى "Hakkımı (alacağımı) verinceye

kadar, senden ayrılmayacağım..." sözünden, zamanın, şöyle iki kısma ayrıldığı anlaşılır:

1) Kendisinde, ayrılmamanın bulunduğu zaman,

2) Kendisinde borcun ödendiği zaman.. Binâenaleyh, ayrılmayış ile borcun ödenişi arasında, kendisinde ayrılmayışın ve borcu ödemenin olmadığı bir zaman dilimi yoktur. Böylece, bir kimsenin, "لَاَلْزِمَنَّكَ اِلٰى اَنْ تَقْضِيَنِى" ifâdesinde de naklolunduğu gibi bu kimsenin, "لَاَلْزِمَنَّكَ اَوْ تَقْضِيَنِى" ifâdesinde, bu ayrılmama zamanı borcun ödenmesine kadar devam ettiği için (fark yoktur). Bu da, bu davette bulunan kimsenin, **Hz. Ömer;** kendisiyle savaşılan kavmin de, İran ve Bizans İmparatorlukları olduğunu söyleyenin görüşünü zayıflatır. Çünkü bu iki grup da, cizye vermeyi kabullenmişlerdir. Binâenaleyh, onlarla savaşmak, cizyeyi ödedikleri düşünüleceği için, Müslüman olmalarına değin uzayıp gitmez.

Âyetteki, فَاِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا حَسَنًا وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ... *"Artık, itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir; eğer daha önce döndüğünüz gibi dönerseniz..."* ifadesinde bir incelik vardır: Şöyle ki, yüz çevirme, eğer Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Âmâya bir zorluk yoktur.."* (Fetih, 17) buyurduğu gibi, bir mazerete mebnî ise, yüz çeviren için elim bir azap olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Eğer daha önce döndüğünüz gibi dönerseniz..."* buyurmuştur ki bu, "Eğer sizin bu yüz çevirmeniz, daha evvel de, kalplerinizle değil de lisanlarınızla, *"Mallarımız ve ailemiz bizi alıkoyuyor.."* (Fetih, 11) dediğiniz gibi, bozuk zannınız ve bâtıl inancınıza mebnî ise, bilesiniz ki Allah size, elîm bir azapla azap edecektir..." demektir.

Askerlikte Özür Halleri

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَضِىَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَاْخُذُونَهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

"Âmâya, vebâl yoktur; topala vebâl yok; hastaya vebâl yok. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, (Allah) onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. Kim geri kalırsa, onu da, elem verici bir azapla azaplandırır. Andolsun ki Allah, mü'minlerden, -seninle o ağacın altında bîat ederlerken- razı olmuştur da, kalplerindekini bilerek, üzerine kuvve-i maneviyyeyi indirmiş ve onları, yakın bir fetih ile ve alacakları birçok ganimetlerle mükâfatlandırmıştır.. Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.." (Fetih, 17-19).

Cenâb-ı Hak, bu âyeti ile, savaştan geri kalıp, ona katılmayacak olanlar ile, savaşı bırakmaya sebep teşkil edecek durumları beyan etmiştir ki, bu da, hücum etmeye, ya da, geri hamle yapmaya mani olan hallerdir. Bu hususu Cenâb-ı Hak, şu üç sınıfla kayıtlamıştır:

1) Körler... Çünkü, körün, düşmanın üzerine atılması ve onu kovalaması mümkün olmadığı gibi, düşmandan korunması ve kaçması da mümkün değildir. Topal ve hastanın durumu da böyledir. Eli kesik ve kötürümün hali de, topalınki gibidir. Hatta mazeretli olmaya bu daha layıktır. Topal olan kimsenin, bu topallığı, düşmana hücumuna ve düşmandan kaçmasına manî değildir. Dolayısıyla mazur sayılmaz. Dalağın şişmesi ve öksürük gibi, düşmana hücuma ve düşmandan kaçmaya mânî olmayan önemsiz hastalıklar da böyledir. Çünkü kişi bu hastalıklar sebebiyle kuvvetinden kaybetmiştir. Bazı mafsalların ağrıması ise bir mazeret olmaz. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bunlar, bizzat mücahitte bulunan mazeretlerdir. Bizim için, sahibinin kendisine muhtaç olduğu şeylerle, çocuk veya hasta gibi, kendilerini koruyan kimseler bulunmadığında perişan olacak kimselerle meşgul olma gibi, kişiye hareket kâbiliyeti kazandırmayan ve haricî bir mazeret sayılan fakirlik de söz konusudur. Binâenaleyh bu konudaki mazeretler, fıkıhtan öğrenilir. Biz ise, tefsirle ilgili olanlar hususunda, şu gibi bazı meseleleri beyân ederek açıklamada bulunacağız:

Cenâb-ı Hak, seferdeki (savaş için olan) mazeretleri dile getirmiştir. Çünkü bunların dışında kalan mazeretlerin bertaraf edilmesi mümkündür. Ama bir topallık ve körlük bertaraf edilemez.

***İKİNCİ MESELE:* Üç Kısım Dışındakiler**

Hak Teâlâ bu âyette, sadece üç sınıf kimseyi mazeretli olarak saymıştır. Çünkü mazeret (özür), ya bir uzuvdaki ârıza, yahut da kuvvetteki arıza sebebiyle olur. Uzvun arızalı olması sebebiyle olan özür, kendisiyle düşmana ulaşmaya ve savaş meydanlarına geçmeye mânî olan özürlerdir. Yahut da, harp meydanlarında bulunmaya ve oraya ulaşmaya mânî, sâyesinde tam bir fayda sağlanan uzuvdaki özürdür. Birincisi ayak, ikincisi ise göz ile ilgili kusurlardır. Çünkü ayakla gidilir-varılır; göz ile de düşmanı kovalama ve düşmandan kaçmada yararlanılır. Ama kulağa, buruna, dile ve benzeri uzuvlara gelince, bunların, yukarıda bahsettiğimiz o iki hususla hiç alâkaları yoktur. Geriye "el" kalır. Çünkü her iki eli kesik kimse, bir şey yapamaz. Bu, açık bir mazerettir. Dolayısıyla Hak Teâlâ bunu söylemeye gerek görmemiştir.

Kolsuzların Durumu

Bu böyledir. Çünkü diyoruz ki: Ayağın sağladığı fayda, yani bir yerden bir yere gidip-varma, tek bir ayakta ârıza olduğunda, sağlanamaz. Elin faydası (vazifesi) ise, vurma-yakalamadır. Bu da, ancak her iki elin birden bulunmaması ile ortadan kalkar. Her iki eli kesik olan ise, pek nâdir bulunur. Belki de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı arasında, her iki eli kesik hiç kimse yoktu. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bundan bahsetmedi. Yahut da, iki eli kesik kimsenin de, savaşta yapabileceği şeyler vardır. Çünkü meselâ böyle birisi, gözetleme yapabilir. Eğer bu olmasaydı, savaşan tek başına savaşacaktı. Dolayısıyla (bu bakımdan), eli kesik kimsenin de savaşta bulunması iyi olur. Bundan ötürü savaştan geri kalmada, mazur olanlar arasında sayılmamıştır. Çünkü mücâhitler, bundan da istifâde edebilirler. Ama kör böyle değildir.

Eğer, "Tek bir eli kesik kimsenin, yakalama gibi, yapabileceği bir iş ve fayda söz konusu olduğuna göre, şaşı kimsenin de görmesinden elde edilecek yarar vardır. Cenâb-ı Hak da bu âyette, mazur olarak körleri zikretmiş, çolaklardan ve iki eli kesiklerden bahsetmemiştir" denilirse, biz deriz ki: Biraz önce de beyan ettiğimiz gibi iki eli kesik kimse çok nâdirdir. İki elden birinin başına gelen belâ, diğer eli kapsamaz. Ama tek bir gözün başına gelen afet, diğer gözü de alâkadar eder. Çünkü gözün nûrunun (ışığının) kaynağı tektir ve iki gözden, ışığını oradan alırlar. Bundan ötürü,

cemiyetteki bulunuş oranı, bu iki durumun farkını gösterir. Çünkü kör olanların oranı fazladır, ama her iki eli kesik olan nâdirdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, aletlerde (uzuvlarda) bulunan hastalık ve kusuru, kuvvet bakımından olan eksiklikten önce zikretmiştir. Çünkü insanın kuvvetinde bulunan eksiklik ve âfetin, sonradan ve geçici olması mümkündür. Ama uzuvların kendisindeki kusurlar (sakatlıklar) meydana geldiğinde, artık zâil olmaz. Çünkü meselâ kör kimse, artık bir daha görür hale gelmez. Binâenaleyh uzuvlarda olan özürler, daha önemlidirler ve gerçek özürdürler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ bu âyette, körleri topallardan önce zikretmiştir. Çünkü kör olanın mazereti, savaşa katılsa bile, devam eder. Ama topal, eğer süvari olarak, yahut başka bir yol ile savaşta bulunduğunda, ok atmak ve benzeri şeyleri yapmak suretiyle savaş yapabilir.

Hak Teâlâ'nın *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, (Allah) onu altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. Kim geri kalırsa, onu da elem verici bir azapla azablandırır. Andolsun ki Allah, mü'minlerden, -seninle o ağacın altında biat ederlerken- razı olmuştur da, kalplerindekini bilerek, üzerlerine kuvve-i maneviyye indirmiş ve onları yakın bir fetih ile ve alacakları birçok ganimetlerle mükâfatlandırmıştır. Allah azîz ve hakîmdir"* âyetine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, Allah ve Resulü'nden her birine itaat, diğerine itaat sayıldığı için, Allah'a itaatin ne demek olduğunu anlatmak gayesiyle, ikisini birlikte zikretmiştir. Çünkü eğer Allahu Teâlâ, sadece "Kim Allah'a itaat ederse..." demiş olsaydı, bazı kimseler, "Biz, Allah'ı görmüyor, sözünü duymuyoruz. Binâenaleyh onun emrinin ne olduğunu nasıl bilebilir ve O'na nasıl itaat edebiliriz?" diyebilirlerdi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, kendisine itaatin, Resûlü'ne itaatte bulunduğunu, kendisinin söz ve emirlerinin, Resûlü'nden işitileceğini belirtmiştir. Daha sonra, *"Kim, bu itaatten geri kalırsa (...)"* buyurmuştur.

Resûle Biat Edenler

Cenâb-ı Hak, *"Sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) buyurduktan sonra, savaştan geri bırakılanların halini anlatınca, yine sözü bu biat edenlere getirerek, *"Andolsun ki Allah, mü'minlerden, -seninle o ağacın altında biat ederlerken- râzı olmuştur da,* münafıkların kalplerindeki şek hastalığını bildiği gibi, bunların kalplerindeki sıdkı da bilmiş ve böylece

üzerlerine kuvve-i mâneviye indirmiştir. Böylece onlar, ölünceye kadar savaşmak üzere, Hz. Muhammed (s.a.s)'e biat etmişlerdir" buyurmuştur.

Bunda, şöyle ince bir mana vardır: Allahu Teâlâ, bundan önceki âyette, *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, (Allah) onu ... cennetlere yerleştirir"* buyurmuş ve böylece, Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmeyi, o âyette, kendisinin mü'minleri cennete sokmasının bir vesilesi; bu âyette de, Allah ve Resûlullah'a taatin, rıdvân ağacının altında Hz. Peygamber (s.a.s)'e biat edenlerde olduğunu bildirmiştir. Bunun Allah'a taat olduğuna, *"Andolsun ki Allah, mü'minlerden ... râzı olmuştur"* beyanıyla; Peygamber'e itaat olduğunu da *"Seninle o ağacın altında biat ederlerken..."* ifadesiyle işaret etmiştir.

Geriye vaad edilen şey, yani cennete sokma işi kalmıştır. Allahu Teâlâ işte bu hususa da, "yine *"Andolsun ki Allah, mü'min(lerden) (...) râzı olmuştur"* buyurarak işaret etmiştir. Çünkü cennete sokma işi, rızânın (râzı olmanın) ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"(Allah) onları ebedî kalıcılar olarak, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Allah onlardan râzı olmuştur"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ *"ve kalplerindekini bilerek..."* buyurmuştur. Bunun başındaki "fâ" edatı, "ta'kibiyye"dir. Halbuki Allah'ın bilmesi, onların râzı olmalarından öncedir. Çünkü Allah onların kalplerindeki doğruluğu önceden bilmiş ve bundan dolayı onlardan râzı olmuştur. Binâenaleyh bu ifadenin başındaki "fâ" edatından, ta'kibiyye (peşi sıra oluş) manası nasıl anlaşılabilir? Bu hususta deriz ki: Bu ifade, *"O ağacın altında biat ederlerken..."* ifadesiyle ilgili olup, bir kimsenin, ya "Dün ferahladım, zira Zeyd'le konuştum da o da kalkıp ikramda bulundu", yahut da "Dün rahatladım. Çünkü Zeyd'in yanına girdim de bana ikramda bulundu" demesi gibidir. Burada, rahatlama işi (her ne kadar önce zikrediliyor ise de) aslında, o ikrâmdan sonradır. İşte âyette de durum böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, bu râzı oluşun sadece biat esnasında olmayıp, aynı zamanda, doğruluklarına dâir Allah'ın ilminin meydana geldiği esnada olduğuna işaret etmek için böyle buyurmuştur. "فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ" ifadesinin başındaki "fâ" edatı da, aynı şekilde "ta'kibiyye"dir. Çünkü Allahu Teâlâ onlardan râzı olmuş ve böylece onların üzerine kuvve-i maneviyyesini indirmiştir.

Âyette عَلِمَ *"bildi"* kelimesinin kullanılışında, bu biatın, biat edenlerin kalbindeki doğruluğu bilmenin peşi sıra olduğunu gösteren bir mana vardır

ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın sadece, kerim olan Kur'ân'ının manalarını anlamaya muvaffak kıldığı kimselerin sezebildiği bir muvaffakiyyet-i ilâhiyyedir.

Peşin Bir Zafer

Âyetteki وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا *"(Allah) onlara yakın bir fetih (vermiştir)"* ifadesiyle, Hayber'in fethi, *"alacakları birçok ganimetlerle mükâfatlandırmıştır"* ifadesiyle de, Hayber'in ganimetleri kastedilmiştir. Bunun "Hicr" (bölgesinin) ganimetleri olduğu da söylenmiştir. وَكَانَ اللهُ عَزِيزًا حَكِيمًا "Allah, kudreti mükemmel ve kendisine desteğinize muhtaç olmayan bir azîz, düşmanlarının helâkini, size mükâfat vermek için, sizin elinizle kılmak suretiyle de hikmetini gösteren bir hakîmdir." Yahut o bu ifadede, Allah'ın bir kavmi azîz, diğer bir kavmi de zelîl kılacağının ipuçları vardır. Çünkü Allah, izzeti (sonsuz kudreti ile) dilediklerini zelîl; hikmeti ile de dilediklerini azîz kılandır.

Allah'ın Mü'minleri Himayesi

وَعَدَكُمُ اللهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾

"Allah, size elde edeceğiniz daha nice ganimetler va'detmiştir. Şimdilik bunu size peşin vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. Bu, mü'minlere bir âyet olması için ve Allah'ın sizi bir sırat-ı müstakime iletmesi içindir" (Fetih, 20).

Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın mü'minlere verdiği bu fethin ve ganimetlerin, alacakları mükâfatın hepsi demek olmayıp, aksine, alacaklarının daha ilkleri olduğuna ve bunların, onlara peşin verilen şeyler olduğuna bir işarettir. Âyette va'dedilen ganimetlerin neler olduğu hususunda birtakım görüşler var. Bunların en doğrusu şudur: Allahu Teâlâ onlara, belirlemeksizin, pek çok ganimet vaadinde bulunmuştur. Binâenaleyh Müslümanların ganimet olarak elde ettikleri her şey, bu va'dolunan ganimetlerdendir ve Allah bunların hepsini bilmektedir. Bu tıpkı, cömert bir padişahın, kendisine hizmet eden kimseye, "İnşaallah senin için, yaptıklarına karşı, tarafımdan mükâfatlar olacak" deyip, mükâfatı açık ve net bir şekilde belirtmemesidir.

Daha sonra padişahın ona verdiği her şey, işte bu vaadin muhtevasına girer. Bu iki durum arasında şu fark vardır: Padişah, kendisine hizmet eden o şahsa ulaşan bu şeylerin neler olacağını ayrıntılı olarak bilmemektedir. Ama Allahu Teâlâ, bunları tâ va'dederken bilmektedir.

Hak Teâlâ daha sonra, bu lütfunu tamamlamak için, وَكَفَّ اَيْدِىَ النَّاسِ عَنْكُمْ *"İnsanların ellerini sizden çekmiştir"* buyurmuştur ki bu, "Ben sizi savaşın zararları ve ateşi size dokunmaksızın, serin bir ganimetle rızıklandırdım. Eğer bu hususta yorulup, emek sarfetmiş olsaydınız, o zaman "Bu, gayretlerimizin ve yorulmamızın karşılığıdır" derdiniz" demektir.

Âyetteki, وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlere bir âyet olması için.."* cümlesi, âyetin genel manasından anlaşılan bir "mefhuma" atıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şimdilik bunu size peşin vermiştir"* buyurunca ve لَكُمْ *"size"* ifadesinin başındaki lâm da tıpkı, "عَلٰى *(aleyhine-üzerine)* harf-i cerrinin, bir zararı ifade edişi gibi, bir lehinde oluşu (faydayı) ifade edip ve sözde, "Ondan zarar görmedim, ondan fayda görmedim, ona zarar vermem, ondan faydalanmam" manasında, "Ne aleyhte ne lehte..." ifadesi, kullanıldığı için, âyetteki, "Şimdilik bunu size لَكُمْ *"(sizin için, sizin lehinize) peşin vermiştir.."* ifadesi; "faydalanasınız" manasına olunca, وَلِتَكُونَ *"... olması için"* ifadesi işte bu, "faydalanasınız diye" şeklinde anlaşılan şeye atıftır. Bu, "Bununla faydalanasınız ve bunu sizden sonra gelenlere, Allah'ın, onlara va'dettiklerinin, tıpkı size va'dolunanların sizi bulduğu gibi, onları da gelip bulacaklarına delâlet eden bir âyet kılması için..." demektir.

Yahut da diyoruz ki: Bunun manası, "Bu size hem zâhiren, hem bâtınen fayda versin diyedir. Çünkü sizler, Peygamber (s.a.s)'in gaybdan haber vermesinde doğruluğunu gördüğünüzde yakîniniz artıyor ve bu sizin haberlerinizi güzelleştiriyor ve inancınızı mükemmelleştiriyor.

Cenâb-ı Hak, وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *"Ve (Allah'ın) sizi bir sırat-ı müstakime iletmesi içindir (bu)"* buyurmuştur ki bu, "sırat-ı müstakîm, Allah'a tevekkül, işleri O'na havale ve O'na, O'nun dinine mensup olmakla şeref duymaktır" demektir.

Gücünüz Yetmeyen Zaferler

وَاُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا ۚ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

"Size, henüz güç yetiremediğiniz diğer bazı şeyler de (va'dediyor). Allah, bütün hepsini ilmiyle kuşatır. Allah her şeye hakkıyla kadirdir" (Fetih, 21).

Bunların, Hevazin ganimeti veya Fars ve Bizans ganimetleri olduğu söylenmiştir. **Zemahşerî,** âyetteki "أُخْرٰى" kelimesi hakkında üç izah şekli zikretmiştir:

a) Müteakip "قَدْ اَحَاطَ" fiilinin tefsir ettiği gizli bir fiil ile mansub olması... Bu durumda, *"... henüz güç yetiremediğiniz..."* ifadesi, أُخْرٰى *"diğer bazı şeyler..."* kelimesinin sıfatı olur. Buna göre sanki, "Henüz ele geçirilmemiş diğer bir ganimet de..." buyurmaktadır.

b) "أُخْرٰى"nın merfû olarak mübtedâ, "قَدْ اَحَاطَ اللهُ" ifadesinin de, onun haberi olması.. Nekire (belirsiz) olduğu halde, "لَمْ تَقْدِرُوا" cümlesiyle sıfatlanmış olduğu için, "أُخْرٰى"nın mübteda kılınması güzel olmuştur.

c) "رُبَّ" (nice; bazı) kelimesinin (muzaf olarak) takdir edilmesiyle mecrûr...

Bu kelimenin, mansûb olan "مَغَانِمَ كَثِيرَةً" kelimesine atfedilmek suretiyle mansûb olduğunun söylenilmesi de muhtemeldir. Bu durumda şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Allah bunu ve henüz kendilerine güç yetiremediğiniz başka şeyleri size hemen vermiştir..." Bu, zayıftır. Çünkü, o başka şeyler, hemencecik peşin olarak verilmemiştir.

2) Buna göre mana şöyledir: "Elde ettiğiniz pek çok ganimete muktedir oldunuz, ele geçirdiniz; bir de, başka şeyler..." Yani, "Allah size başka şeyler de va'detti..." Cenâb-ı Hak sanki, "Allah size elde edeceğiniz pek çok ganimetler ile elde edemeyeceğiniz ve kadir olamayacağınız başka ganimetler va'detmiştir. Bu ganimetleri ancak, sizden sonra gelecek olan mü'minler elde edebilecektir" buyurmuştur.

Buna göre, **Ferrâ**'nın sözünün güzel ve yerinde olduğu anlaşılmış olur. Çünkü **Ferrâ,** Cenâb-ı Hakk'ın "قَدْ اَحَاطَ اللهُ بِهَا" ifâdesini, "Allah bu şeyleri, (sonraki) mü'minler için muhafaza etti... Müslümanlar onu elde edinceye değin, onlar yok olmayacaklar..." şeklinde tefsir etmiştir ki, bu tıpkı, bekçilerin, hazineleri kuşatıp koruması, kollaması gibidir.

Kâfirler Dayanamaz

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾

"Eğer inkâr edenler sizinle çarpışsalardı, mutlak arkalarını döneceklerdi. Sonra da ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardı" (Fetih, 22).

Bu âyet, "Düşmanların ellerinin onlardan çekilmesi, tesadüfî bir şeydir.. Şâyet, azmedip de, bütün Araplar onlara karşı birleşselerdi, onları, Hayber'in fethinden ve oranın ganimetlerini ele geçirmekten men ederlerdi, alıkorlardı" diyen bir kimseye cevap olarak gelmiş son derece uygun bir ifadedir. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, "Hayır böyle değil; bilakis, onlar savaşsalar da savaşmasalar da birdir, değişmez. Galibiyet ve üstünlük, Müslümanlar için vaki olacaktı. Bu sebeple, onların o durumları tesadüfî değildir, aksine bu, kesin olarak hükmolunmuş olan ilahî bir hükümdür.." buyurmuştur.

"Sonra da ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardı." cümlesine gelince, biz daha önce pek çok kereler şunu söylemiştik: Bir kimsenin zararı, ya, lütfederek ona yarar sağlayan bir dost sayesinde; ya da, o zararı şiddetle savuşturan bir yardımcı sebebiyle uzaklaştırılabilir. Kâfirlerin ise, bu hususta hiçbir imkânları yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, burada geçen ثُمَّ *"sonra da..."* ifadesinde bir nükte bulunmaktadır ki, o da şudur: Arkasını dönen kimse, onu kurtaracak olan şeye sığınmak suretiyle, öldürülmekten kurtulmayı arzular. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onlar arkalarını döndüklerinde, kurtulamayacaklardı. Aksine, arkalarını dönmelerinden sonra, onların başına yok oluş çökecektir..."* buyurmuştur.

Allah'ın Nizamı

سُنَّةَ اللهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

"Allah'ın öteden beri cari olan sünneti (adeti budur). Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsın..." (Fetih, 23).

Bu, cihat yerine geçen bir başka soruya verilen cevaptır ki, bu soru da, "Şans ve talihin savaş üzerinde pek çok tesiri vardır.. Yıldızlarla kurulan ilişkiler, savaşların (seyrinde) değişiklikler meydana getirir" şeklindedir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hayır böyle değil; doğrusu şu ki, Allah'ın yasası, Resûlü'ne yardım etmek, düşmanını da imha etmek biçiminde cereyân etmektedir" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsın"* beyanı da bir müjde olup, aynı zamanda da, bir vehim sebebiyle meydana gelen bir gevşekliği savuşturmaktadır. Şöyle ki: Allah, "Bu, yıldızların tesiriyle meydana gelmez, şu halde onun vukuu zorunlu değildir" buyurmuştur. Aksine Allah, fâil-i muhtardır. Binâenaleyh Allah, eğer kullarını dileseydi imha ederdi. "Zafer, onun kesin olarak galip gelmesini gerektiren talih ve şahitleri (yıldızları) olan kimsenindir.." diyen müneccime rağmen böyle yapardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsınız.."* buyurmuştur. Yani, "Allah, fail-i muhtar olup, dilediğini yapar. Dostlarını da helâk etmeye kadirdir. Ama O, sünnetini ve yasasını değiştirip tebdil etmez.." demektir.

Müşriklerin İlişememeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَهُوَ الَّذِى كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

"O, sizi Mekke'nin ortasında onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir..." (Fetih, 24).

Bu ifade, az önce geçmiş olan, *"Eğer o küfredenler sizinle çarpışsalardı, mutlak arkalarını döneceklerdi..."* (Fetih, 22) âyetini beyan etmektedir. Yani, "Bu, Allah'ın takdiriyledir. Çünkü O, kaçırtmak suretiyle, onların ellerini

sizden; onlara yüz çevirip bırakmanız suretiyle de, sizin ellerinizi onlardan çekendir" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mekke'nin ortasında"* ifadesi, orada meydana gelmiş olan ve el çekmemeyi iktizâ eden; ama bununla beraber, el çekmenin meydana geldiği bir şeye işarettir ki, bu şey de, Müslümanların Mekke'nin içine girmeleridir. Çünkü bu durum, kendilerine iliştirilmeyen kimselerin, intikam arzusuyla düşman yurtlarına girdiği için, savaşarak direnmelerini gerektirir.. Bu gibi şeyler, eblehin bile, yurdunu müdafaa etmek uğruna çaba göstermesini; Müslümanların da, azıcık ihmalkâr davranmaları halinde, yurtlarından uzak olacakları için, kırılıp geçirilmeleri ve esir edilmeleri söz konusu olacağından, cihatta alabildiğince gayret göstermelerini iktizâ eden şeyler cümlesindendir: *"Mekke'nin ortasında..."* ifadesi, el çekme (savaşmama)nin uzaklığına bir işarettir. Ama bununla beraber, Allah'ın dilemesiyle, el çekme meydana gelmiş (savaş olmamıştır).

Allahu Teâlâ'nın, *"sizi, onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra..."* ifâdesi, iki şeye de uygun düşmektedir:

a) Bunun, görünüşte zaferin, kendi ülkelerinde oldukları ve sayıları da kabarık ve çok olduğu için müşrikler lehine tahakkuk etmesi gerekirken, zaferi Müslümanlara nasip etmesi sebebiyle, onlara bir lütuf ve ikrâm olması...

b) Bu, daha önce Allahu Teâlâ'nın münafıklara karşı gerçekleştirmiş olduğu iki şeye mani olan iki işi zikretmektir. Kâfirlerin ellerini çektirmeye gelince, bir kere bu, (görünüşte) imkânsız ve uzak idi; zira onlar, kendi yurtlarında idiler ve çoluk-çocuklarını müdafaa ediyorlardı. İşte buna, *"Mekke'nin içinde..."* ifadesiyle işaret edilmiştir. Müslümanların ellerini çektirmeye gelince; çünkü bu, Allah onları, kâfirlere muzaffer kıldıktan sonra olmuştur.. Bir kimse, muzaffer olması halinde kökünü kazıyacak olan bir düşmana karşı zafer kazandığında, ondan elini çekmesi, ona ilişmemesi pek zor ve imkânsızdır.. Ama, bununla birlikte Allahu Teâlâ, her iki eli de, çektirmiştir.

وَكَانَ اللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir."* Yani, "Allah bunda maslahat ve fayda görmektedir; her ne kadar siz bunu göremeseniz de, bu böyledir..." Cenâb-ı Hak bunu, *"Onlar, küfreden, sizi Mescid-i Haram'dan ve alıkonulmuş hediyelerin (kurbanlıkların) mahalline ulaşmasından men edenlerdir..."* (Fetih, 25) âyetinde beyan etmiştir. Yani, "Bu el çektirme, Mekke'de bulunan Müslümanların oradan çıkmalarını, askerlerin

oraya, orada bulunan erkek ve kadın mü'minlere hiçbir zarar gelmeyecek bir biçimde girmelerini sağlamıştır.." demektir. Müfessirler "el çekme (keff)" hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, bunun, Mekke'nin fethi yılı olduğunu söylerken, bir kısmı da, Hudeybiye senesinde olduğunu söylemektedirler. Çünkü, (Mekke'nin fethi sayesinde), Müslümanlar kâfirlerin ordusunu hezimete uğratmış, onları ta evlerinin içine kadar kovalamıştır. Savaşın, taşla olduğu da söylenmiştir.

Mekke Fethinin Gecikmesi

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ ۚ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَئُوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾

"Onlar, kâfir olan, sizi Mescid-i Haram'dan ve hediyelik kurbanlıkların mahalline ulaşmasından men edenlerdir. Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğneyip de, o yüzden size bir vebal isâbet edecek olmasaydı, (Allah size fetih için elbette izin verirdi). Bunu, kimi dilerse onu rahmetine kavuşturmak için yaptı. Eğer onlar seçilip ayrılmış olsalardı, biz onlardan kâfir olanları muhakkak elem verici bir azâba giriftâr etmiştik bile..." (Fetih, 25).

Bu, bu el çektirmenin, kendilerinde mevcut olan bir şeyden dolayı olmadığına bir işarettir. Çünkü onlar inkâr etmişler, insanların Allah'ın dinine girmesine mani olmuşlar ve insanları muhasara altına almışlardır. Bütün bunlar ise onlarla savaşmayı gerektirir. Binâenaleyh hiç kimse, "iki grup ittifak etmiştir; aralarında ihtilâf kalmamıştır, anlaşmışlardır ve aralarında bir anlaşmazlık kalmamıştır.." diyemez. Tam aksine ihtilâf sürmektedir, münakaşa devam etmektedir. Çünkü onlar, kâfir olup ve sizi alıkoyan, men eden ve böylece de, küfür ve düşmanlıklarını arttıran kimselerdir. Bu ancak, mü'min erkekler ve mü'min kadınlara karşı olmuştur. Âyetteki

"**hedy**" kelimesi; "صَدُّوكُمْ" ifâdesindeki "كُمْ" zamirine atfedilerek mansûbdur. Bu kelime, âyetteki "الْمَسْجِدِ" ifâdesine atfedilerek, mecrur da olabilir. Buna göre bu ifâde, "عَنِ الْهَدْيِ" takdirinde olmuş olur. "مَعْكُوفًا" kelimesi, hâl durumundadır, "اَنْ يَبْلُغَ" ifâdesi de, "عَنْ اَنْ يَبْلُغَ" takdirindedir. "اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ" ifâdesinin merfû olabileceği ve takdirinin de "مَعْكُوفًا بُلُوغَهُ مَحِلَّهُ" şeklinde olması da muhtemel olup, bu tıpkı, رَاَيْتُ زَيْدًا شَدِيدًا بَأْسُهُ "Zeyd'i, gücü kuvveti şiddetli birisi olarak gördüm.." denilmesi gibidir, "مَعْكُوفًا" kelimesinin anlamı, "alıkonulmuş, engellenmiş" anlamında olur. Bu izaha göre de, artık bu ifâdenin başında, bir "عَنْ" harf-i cerri takdir etmeye ihtiyaç duyulmaz..

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ *"Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğneyip de, o yüzden size bir vebâl isabet edecek olmasaydı..."* ifâdesi, o erkek ve kadınları niteleyen bir ifâde olup, bu, "Mü'minler tarafından henüz tanınmayan iman etmiş o erkek ve kadınlar olmasaydı.." demektir. Âyetteki, "اَنْ تَطَؤُهُمْ" ifâdesi, "bedel-i iştimâl" olup, buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şâyet, çiğnenip çiğnenmeyecekleri bilinmeyen, böylece de size, onların yüzünden bir vebâl, yani ayıp veya günahın isâbet edeceği erkekler ve kadınlar Mekke'de olmasaydı.... Bu böyledir, zira sizler, bazen onları öldürürsünüz de, böylece size keffâret gerekir.." buyurmuştur. Ki bu, (bu halde) bir günah işleneceğinin delilidir. Yahut da, "Kâfirler sizi, "Bunlar, düşmanlarına yaptıkları şeyin aynısını, kendi kardeşlerine de yapıyorlar" diyerek ayıplarlar" anlamındadır.

Âyetteki, "بِغَيْرِ عِلْمٍ" kaydına gelince, **Zemahşerî**, bu kelimenin, âyetteki "اَنْ تَطَؤُهُمْ" ifâdesine taalluk ettiğini, buna göre mananın, "siz onları, bilmeden çiğnersiniz..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin, "لَمْ تَعْلَمُوهُمْ" ifadesindeki mansub (mef'ûl) zamir (هُمْ)'den bedel olabileceğini de söylemiştir.

Bu ikinci izaha göre birisi, "Bu bir tekrar olur; zira bizim, bu ifâdenin mansûb zamirden bedel olduğunu söylememiz halinde, kelamın takdiri, "Sizler, onları bilmeden çiğnediğinizi bilemezsiniz" şeklinde olur ki, böylece de, "bilmeden" (بِغَيْرِ عِلْمٍ) manası "لَمْ تَعْلَمُوهُمْ" ifâdesiyle elde edildiği için, bir tekrar olmuş olur. Binâenaleyh, evlâ olanın, "بِغَيْرِ عِلْمٍ" kaydının yerli yerinde olduğunun ve kelamın takdirinin şu şekilde olduğunun söylenmesidir: "Sizler, onları çiğneyip de, böylece, onlar yüzünden size bir günahın isâbet edeceğini bilemediğiniz, sizi tenkit edenlerin de bu hususta bilgisi

olmaksızın.. sizleri kınayacağı (...). Yani, "Eğer siz, farkına varmaksızın onları çiğneyip geçerseniz, size, cahil oldukları yani, sizin bu konuda mazur olduğunuzu bilmedikleri için, kâfirlerin tenkidine uğrarsınız..." demektir" diyebilir. Veyahut da biz bu ifâdenin takdirinin, "Sizler, onları çiğneyip de böylece, kendileri yüzünden size, bilginiz olmaksızın, bir vebâlin isâbet edeceğini bilemediğiniz..." şeklinde olduğunu söyleyebiliriz ki bu, ya, "Sizler onları bilmeden öldürürdünüz", yahut da, "Sizler onlara, bilmeden eziyet verirdiniz" demektir. Bu takdire göre "Bu çiğneme işi, tarafınızdan bilinmeksizin, öldürmenin sebebi olmuş olur..." demektir. O halde, vebâlin sebebi olan öldürme, bilmeksizin meydana gelen çiğneyip geçme olmuş olur.

Yahut da biz, bu "vebâl"in, iki kısma ayrıldığını söyleyebiliriz:

a) O mahallin durumunu bilmeyen kimseden sudûr eden kanıtlı öldürmeden hasıl olan vebâl;

b) Hatâen öldürmeden dolayı meydana gelen "vebâl" ki, işte bu, bilmeden öldürme halinden başka bir şeydir (yani, ilim var, ama kanıt yok). İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "onlar tarafından size, bilgiden değil de bilmemeden ileri gelen bir ayıplama isabet eder" buyurmuştur.

Âyetteki, "لَوْ لَا"nın cevabı mahzûf olup, takdiri, "Şâyet bu olmasaydı, sizin ellerinizi onlardan çektirmezdi.." şeklindedir. Bu, **Zemahşerî**'nin ifade ettiği açıklama olup, güzeldir. Şöyle de denilebilir: Âyetteki, "لَوْ لَا" kelimesinin cevabı, *"Onlar, kâfir olan sizi Mescid-i Haram'dan (...) men edenlerdir"* ifâdesinin kendisine delâlet ettiği husustur. Ki bu da, "Onlar, (kâfirler) cezâlarının hemen verilmesini hak ettiler, ama, şâyet erkek mü'minler ve kadın mü'minler olmasaydı, onların hak ettiği şey mutlaka başlarına gelecekti.." demek olup, bu tıpkı bir kimsenin, "O, hırsızdır; eğer falanca olmasaydı, mutlaka onun elini keserdim" demesi gibidir. Bu böyledir, zira "لَوْ لَا" edâtı, ancak, "başkası bulunduğu için herhangi bir şeyden vazgeçme, yapmama" manasını ifâde için kullanılır. O şeyden vazgeçmek, onu yapmamak ise, ancak, o şeyin yapılmasını gerektiren sebep bulunup da, başkası onu yapmaya mâni olduğu zaman olur. Böylece bu demektir ki Allah, ilk önce, tam ve mükemmel olan gerekçeyi zikretmiş, -ki bu, kâfirlerin küfrü ve onların, diğer insanların İslâm'a girmelerine mani olmalarıdır-, daha sonra, kendisi sebebiyle müstahak oldukları cezâyı yerine getirmekten imtinâ ettiği şeyi ifâde etmiştir ki, bu da, mü'min erkeklerle mü'min kadınların, Mekke'de bulunmalarıdır.

Âyetteki, لِيُدْخِلَ اللهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *"(Bunu), kimi dilerse onu rahmetine kavuşturmak için (yaptı). Eğer onlar seçilip ayrılmış olsalardı, biz onlardan kâfir olanları muhakkak elem verici bir azâba giriftâr etmiştik bile..."* ifâdesiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu, kendisi sebebiyle, Allah'ın, rahmetine girdirmesinin sağlandığı ifade edilen bu lâm'ın müteallakının ne olduğu hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Kelâmın takdirinin, "Allah, dilediği kimseleri rahmetine kavuşturması için, sizin ellerinizi onlardan çekti, men etti.." şeklinde olmasıdır. "Sen, bu mananın, birtakım inanmış erkeklerin, ... kadınların (Mekke'de) olduğunu... söyledik. Böylece, âdeta Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler, çiğnemeyesiniz diye... size el çektirdi.." demiş olur. Binâenaleyh, bu daha nasıl başka bir şey için de olabilir?" de denilemez.. Çünkü biz buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz.

1) Biz, kelamın takdirinin, "Rahmetine girebilesiniz diye çiğnememeniz için size el çektirdi..." şeklinde olduğunu söylüyoruz. Bu tıpkı, "Allah beni bağışlasın diye doyması için, onu yedirdim.." denilmesine benzer. Yani, "Doyması için yapılan bu yedirip içirme, Cenâb-ı Hakk'ın beni bağışlaması içindir" demektir.

2) Biz, "لَوْ لَا"nın cevabının, *"Onlar, ... kâfir olanlardır..."* ifadesinin delâlet ettiği şey olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demiş olur: "Kâfir olanlar, hemencecik helâk edilmeyi hak etmişlerdi.. Şâyet, o adamlar ve kadınlar orada olmasaydı, onların cezâsı peşinen verilirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, dilediği kimseleri rahmetine sokması için, sizin ellerinizi onlardan çektirdi."

b) İfâdenin takdirinin, "Allah, dilediği kimseleri rahmetine sokması için, yapacağı bu şeyi yaptı.." şeklinde olduğunun söylenmesidir. Çünkü burada, lütuf, hidayet vb. fiiller bulunmaktadır.

Âyetteki "لِيُدْخِلَ اللهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ" cümlesi, "Onlardan, Allah'ın, o sene iman edeceklerini, yahut Mekke'den çıkıp da hicret edeceklerini bildiği kimselerin iman edip de, böylece Allah'ın onları rahmetine kavuşturması için..." anlamındadır. Âyetteki "لَوْ تَزَيَّلُوا" ifâdesi, لَوْ تَمَيَّزُوا *"ayrılsaydılar, seçilseydiler..."* anlamındadır. Bu ifadedeki "vâv" zamirinin, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara ait olduğu söylenebilir.

Buna göre şâyet, "Siz, "لَوْ لَا"nın cevabının mahzûf olduğunu ve bunun "el çektirmezdi" yahut, "cezâlarını hemen çevirirdi.." gibi ifadeler olduğunu söylemiş olduğunuz için, böyle bir takdir nasıl doğru olabilir? Şâyet "لَوْ تَزَيَّلُوا" ifadesindeki vâv zamiri, o malûm erkek ve kadınlara râci olmuş olsaydı, o zaman "لَعَذَّبْنَا" fiili, "لَوْ لَا"nın cevabı olmuş olurdu" denilirse, biz deriz ki: Bunu, **Zemahşerî** söylemiştir. Böylece o, "لَوْ تَزَيَّلُوا" ifadesinin, "لَوْ لَا" kelimesinin zikredilmiş olmasını tazammun ettiğini söylemiştir. Binâenaleyh, "لَعَذَّبْنَا" kelimesinin, (bu zımnen zikredilen) "لَوْ لَا"nın cevabı olması muhtemeldir. "لَوْ تَزَيَّلُوا"deki bu zamirin, "مَنْ يَشَاءُ" ifadesindeki "مَنْ" edâtı olması da muhtemeldir. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta "Dilediği kimseyi rahmetine girdirmesi için... Şâyet onlar bir kenara çekilip, ayrılıp da böylece iman etmiş olmasalardı, biz, iman etmeyeceklerini takdir ettiğimiz kimselere azap ederdik.." demiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Biz, takdirin böyle olduğunu farz etme durumunda, âyetteki bu ifade, o elîm azabın, -ya böyle bir seçilmenin olmayışı, yahut da o mü'min insanların mevcut oluşu sebebiyle- onların başına gelmediğini ifade eder. Halbuki, bu nitelikli kadın ve erkeklerin bulunduğunun bilinmesi durumunda bile, o elîm azap, kâfirlerden savuşturulamaz (ne dersin?) Biz diyoruz ki: Bu ifade ile sizin, yani Müslümanların eli ile yapılacak ve hemcinsinin hemcinsine karşı uygulayacağı azap nev'i kastedilmiştir. Çünkü onlar, kendilerinin yanına gelmiş, hemen tanıyabilecekleri belirgin bir durumda değillerdi. Dolayısıyla onlar, mü'minlerle içli-dışlı olmayıp onlara karışmamışlardı. Onlar ortada olup, açık bir biçimde hedef durumunda idiler... Dolayısıyla, bu durumda, onların başına gelecek olan azap elîm olacaktı.[12]

Kadınların Özellikle Anılmaları

İkinci bahis: Bir araya geldiklerinde, birlikte zikredildiklerinde, kadınlar, erkekler zımnında ifade edilmelerine rağmen, burada *"mü'min erkekler ve mü'min kadınlar..."* diye ayrı ayrı zikredilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Daha önce belirttiğimiz gibi, burası, âyette belirtilen hükmün sâdece erkeklerle ilgili olduğu zannına kapılmanın mümkün olduğu bir yerdir. Çünkü âyetteki, *"sizler onları çiğneyip de, size onlardan yana bir vebâlin isabet ettiğini bilemediğiniz birtakım mü'minler ve mü'mineler olmasaydı..."*

12 Bu paragrafın manası müphem. Bu metindeki bir düşmeden ileri gelebilir (Ç.)

ifadesinin manası "Sizler onları helak edecek olmasaydınız..." şeklindedir. Bununla da, "savaşma ve böylece de öldürülme..."manası kastedilmiştir. Binâenaleyh buradaki engel, mü'min erkeklerin bulunuşudur. Halbuki mü'min kadınlar da böyledir. Çünkü onların evlerinin harap edilmesi, erkekleri yüzünden çocuklarının yetim kalması da ileri derecede bir çiğneyip geçmedir.

b) Şefkat beklenen yerlerde kalpleri rikkate sevk etmek için, sayılabilecek şeyler, fazla fazla sayılır. Nitekim birisine işkence eden kimseye, "Ona işkence etme, zavallılığını hatırla; fakirliğini gözet; acizliğine merhamet et" gibi ifadeler kullanılır. Yine, onun çoluğu çocuğu var, küçüktürler, zayıftırlar" gibi ifadeler kullanılır. İşte burada da Cenâb-ı Hak, mü'min kadınların kalplerini rikkate sevk etmek ve zaferden sonra, düşmanın elini Allah'ın kendilerinden çekmesinden razı olmaları için, *"Eğer mü'min erkeklerle, mü'min kadınlar olmasaydı..."* buyurmuştur.

Cahiliyye Hamiyyeti

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

"O kâfirler, kalplerine bu taassubu, bu câhillik taassubunu yerleştirdiği sırada, hemen Allah, Resûlü'nün ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Onlar da buna çok layık ve buna ehil oldular. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Fetih, 26).

Âyetin başındaki "إِذْ" edatının, zarf olması muhtemeldir. Binâenaleyh, onda işlenen ve onda âmil olan bir fiilin bulunması gerekir. Yine bu edatın, mef'ûl-ü bih olması da muhtemeldir. Şimdi, eğer bunun zarf olduğunu söylersek, âmilinin mezkûr olduğu da, mefhûm (manadan anlaşılan bir şey) olduğu da söylenebilir. Şimdi eğer bunun mezkûr olduğunu söylersek, bu hususta şu iki izahı yapabiliriz:

a) Bunun âmili, âyetteki, وَصَدُّوكُمْ *"sizi engellerler"* (Fetih, 25) ifadesidir. Buna göre mana, "o kâfirler kalplerine bu taassubu yerleştirdiklerinde, sizi engellerler" şeklinde olur.

b) Bunun âmili, لَعَذَّبْنَا *"azap ederiz"* (Fetih, 25) fiilidir, yani, "Biz onlara, onlar kalplerine câhiliyyet taassubunu yerleştirdiklerinde azap ederiz" demektir. Hem lafzan yakınlığından, hem de mana bakımından ileri derecedeki münasebetinden ötürü, bu ikinci takdir (mana), daha uygundur. Çünkü onlar, kalplerine o taassubu yerleştirdiklerinde, artık İslâm'a teslim olmaya ve sulha yanaşmazlar. Allahu Teâlâ, mü'minler üzerine sekînetini, kuvve-i maneviyyesini indirince, mü'minler, cihat hususundaki sa'y-ü gayreti bırakmazlar. Allah, mü'minlerle beraberdir. Dolayısıyla mü'minler veya diğer kimseler onlara, elîm bir azapla azap ederler.

Fakat bu edatın âmilinin ifadede yer almaksızın, sözün gelişinden anlaşılan bir durum olduğunu söylerlerse, bu durumda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah, mü'minleri, onları ezip geçmekten korudu. Bunlar da, kalplerine câhiliyyet taassubunu yerleştiren kâfirlerdir.

b) Kâfirler kalplerine taassubu yerleştirdiklerinde Allah size lütfetti. Bu ikinci manaya göre, âyetteki *"Allah, kuvve-i maneviyyesini indirdi"* ifadesi, burada bahsedilen lütfun bir tefsiri olur.

Fakat bu edatın zarf değil de mef'ûl-ü bih olduğunu söylersek, bu durumda bunun âmili mukadder olup, "İşte o vakti hatırla" (اُذْكُرْ) şeklindedir. Nitekim sen, "اَتَذْكُرُ اِذْ قَامَ زَيْدٌ" dediğinde, bunun manası, "Zeyd'in ayağa kalktığı zamanı hatırlıyor musun?" şeklinde olup, tıpkı, "Zeyd'i hatırlıyor musun?" şeklinde olan cümlendeki (mef'ûl-ü bih) "**Zeyd**" gibidir. Bu izaha göre, zarf, muzafun ileyh durumunda olan ve kendisinde âmil olan fiile âit olur.

Lafız ve Manaya Dair İncelikler

Burada, hem lafız ile ilgili, hem de mana ile ilgili şöyle bazı incelikler var: Mana ile ilgili olanlar;

1) Allahu Teâlâ, kâfir ile mü'min arasındaki mesafenin, çok fazla olduğunu belirtmiş ve şu üç şeye işaret etmiştir:

a) Kâfirler için söz konusu olan şeyi, onların fiillerine bağlamış ve *"O kâfirler kalplerine bu taassubu ... yerleştirdiklerinde ..."* buyurmuştur. Mü'minler için söz konusu olan şeyin de, kendi fiili (yapması) olduğunu bildirerek,

"Allah, ... üzerine, kuvve-i maneviyyesini indirdi" buyurmuştur. Bu iki fail arasında ise, herkes tarafından bilinen farklar vardır.

b) Hamiyyeti (taassubu) kâfirlere, sekineti de mü'minlere nisbet etmiştir. İleride bahsedeceğimiz üzere, bu iki mef'ûl arasında yine farklılıklar vardır.

c) Hamiyyeti (taassubu) câhiliyyete; sekineti de kendisine nisbet ederek, "cahillik hamiyyeti (taassubu)" ifadesini ve ikincisi için, "sekinetini" ifadesini kullanmıştır. Bu iki izâfet (nisbet) arasında da, anlatılamayacak kadar çok hususlar vardır.

2) Mü'minlere, bir şeyin bir şey mukabilinde meydana geldiğini, yani onların fiillerinin, Allah'ın fiili; hamiyyetlerinin, Allah'ın sekineti (kuvve-i mâneviyyeyi) indirmesinin, onların câhiliyyete nisbet edilişinin, mü'minlerin Allah'a nisbet edilişinin mukabilinde zikredilmesinden sonra, mü'minlere ilavede bulunmuş ve onlar hakkında, وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى *"Onları takva sözü üzerinde durdurdu"* ifadesini getirmiştir ki, bunun ne demek olduğunu ileride anlatacağız.

Lafızla İlgili İncelikler

Lafızla ilgili incelikler de şu üç şeydir:

1) Hak Teâlâ, kâfirler hakkında جَعَلَ *"kıldı"* fiilini, mü'minler hakkında da أَنْزَلَ *"indirdi"* fiilini kullanmış; hamiyyetin, o anda ve ebedî olmayan ârızî şeyler hakkında sun'î bir şey olduğuna işaret etmek için, "sekînetini kıldı ve yarattı" gibi ifadeler kullanmamıştır. Sekîne, hazinesinde âdeta korunmuş, mü'minler için hazırlanmış bir şey gibidir. Dolayısıyla Allah onu oradan indirmiştir.

2) Cenâb-ı Hak önce "hamiyyet" demiş; sonra da "câhiliyyet hamiyyeti" diyerek câhiliyyeye nisbet etmiştir. Çünkü hamiyyet zaten aslında kötü bir sıfattır. Câhiliyyete nisbet edilerek kötülüğü artmıştır. Hamiyyetin, kabahat hususunda, hiçbir kötünün kendisiyle kıyaslanamayacağı, mesela, câhiliyyete nisbet edilmesi gibi bir derecesi vardır. Sekînete gelince, bu da aslında her ne kadar güzel ise de, ancak Allah'a isnat edildiği için, kendisi yanında hiçbir itibarı ve güzelliği kalmayan bir güzelliğe ulaşmıştı. İşte bundan ötürü, Allahu Teâlâ, *"sekînetini"* buyurmuştur ve bu nisbetin güzelliğiyle yetinmiştir.

3) Allahu Teâlâ, bunun bir mukabele gibi olduğuna işaret etmek için "vâv" ile değil de, "fâ" ile "فَأَنْزَلَ" buyurmuştur ki, bu tıpkı senin, karşılık

vermek ve mukabelede bulunmak manasını ifade için, أَكْرَمَنِي فَأَكْرَمْتُهُ "Bana ikram etti, ben de bil-mukâbele ona ikram ettim" demen gibidir. Ama sen eğer, "أَكْرَمَنِي وَأَكْرَمْتُهُ" demiş olsaydın bu manayı ifade etmezdi.

Bu durumda burada şöyle bir incelik söz konusudur: İki düşmandan birinin gazabının derecesi artıp, şiddetlendiğinde, diğer düşman ya zayıf durumdadır, yahut kıymetli durumdadır. Eğer zayıf ise hezimete uğrar ve ezilip gider. Yok eğer güçlü kuvvetli ise, onun gazabı, berikinin de gazabına sebep olur ki bu, fitne ve savaşın ortaya çıkmasının sebebidir. İşte bu sebeple, onlar harekete geçtiğinde, berikisi kendi hareketi için, "savaşa ilk biz atılmadık ve savaşta da yenilmedik!" der. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bu ifadesinin başındaki "fâ" edatı, bu inzalin, başındaki fâ'dan ötürü, kendisinin başka bir şeye binâen olduğuna delâlet eder. Şimdi bu başka şeyin ne olduğu hususunda da, şu iki izahı yapabiliriz:

a) Daha önce de belirttiğimiz gibi, "إِذْ" edatı, zarftır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "kâfirler kalplerine taassubu yerleştirirken, Allah size ihsanda bulundu" buyurmuştur. Bu izaha göre, "فَأَنْزَلَ" ifadesi, o ihsanın bir tefsiri olur. Nitekim Arapçada, "ikramın" ne olduğunu ortaya koymak için, أَكْرَمَنِي فَأَعْطَانِي "Bana ikram etti de, lütufta bulundu" denilir.

b) Bu fâ, sekîne indirmenin bir mukâbele manasında olmak üzere, onların, kalplerine taassubu yerleştirmeleriyle ilgili olduğuna delâlet eder. Nitekim, أَكْرَمَنِي فَأَثْنَيْتُ عَلَيْهِ "Bana ikram etti. Ben de onu övdüm" dersin. Bu iki fiilin, birbirinin karşılığı olmaksızın bulunmuş olmaları da mümkündür. Nitekim, "Zeyd geldi ve Amr çıktı" dersin. İşte burada da böyledir. Çünkü kâfirler, kalplerine câhiliyye taassubunu yerleştirip, Müslümanlar da adetleri üzere hareket ettiklerinde, sen onlara bakınca, onlardan şu iki şeyden yani ya saldırı, yahut hezimetten birinin meydana gelmesi gerekir. Çünkü iki düşman taraftan birisinin öfkesi fazla olur, diğeri de kuvvet bakımından onun gibi olursa, o da öfkelenir. Bu durum ise fitneyi eşeler. Yok eğer ondan güçsüz ise, ya hezimete uğrar, yahut da ona teslim olur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, kâfirlerin taassubuna (hamiyyetine) karşılık, mü'minlere kuvve-i mâneviyyesini indirmiş ve böylece mü'minler öfkelenmemiş, hezimete uğramamış, aksine sabretmişlerdir. Halbuki bu, alışılmışın tersi bir durumdur. O halde bu, Allah'ın fazlındandır.

İnen Sükûnet

Âyetteki, عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ *"Resûlü'nün ve mü'minlerin üzerine sekîneti indirdi"* ifadesi şu manaya gelir: Çünkü kâfirlerin sulh tekliflerini kabul eden, Resûlullah olmuştu. Halbuki mü'minlerin içlerinden azmettikleri husus şu idi: Şu üç şeyden birini yapmadan dönmeyeceklerdi. Mina'da kurbanlıklarını keseceklerdi. Müşrikler "Resûlullah Muhammed" ile "Bismillahirrahmanirrahîm" ibarelerini yazmamakta diretmişlerdi. Mü'minler buna yanaşmıyorlardı.[13] Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) onları teskin edince sükûnet buldular.

Takva Kelimesi

Âyetteki, وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى *"(Allah) onları takva sözü üzerinde durdurdu"* ifadesi ile ilgili olarak, bazı açıklamalar yapılmıştır; ama bu açıklamaların en belirgini, bunun, **"Lâ ilâhe illallâh** *-Allah'tan başka ilâh yoktur"* kelimesidir. Zira bu ifâde ile, şirkten korunma tahakkuk eder. Bunun, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللّٰهِ *"Bismillâhirrahmânirrahîm, Muhammedün Resûlullah - Muhammed, Allah'ın Resûlüdür"* ifâdesi olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü kâfirler bu hususta diretmişler, mü'minler ise, bunu kendileri için son derece gerekli ve lüzumlu olduğunu görmüşlerdir. Bunun, ahde vefâ vs. şeyler olduğu da ileri sürülmüştür, ama biz ise, bu hususta delil ile bir üstünlük arz eden hususu izah ediyor ve şöyle diyoruz:

Âyetteki "وَاَلْزَمَهُمْ" ifâdesinin, hem Peygamber hem de bütün mü'minlerle ilgili olması muhtemeldir. Yani, "Peygamber ve bütün mü'minleri, takva kelimesi üzerinde durdurdu..." demek olur. Bunun, sadece mü'minlerle ilgili olması da muhtemeldir. Şimdi biz bunun, hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de bütün mü'minlerle ilgili olduğunu söylersek, o zaman biz deriz ki: Bu, "takvâ"yı emretmedir. Çünkü Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Ey Nebî, Allah'tan kork, kâfirlere itaat etme.."* (Ahzâb, 1); mü'minlere de, *"Ey iman edenler, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi korkun.."* (Âl-i İmrân, 102) buyurmuş, böylece, kendisinden korkulmasını emretmiş ve bu korkunun, kişiyi, Allah'ın dışında kalanlara iltifat etmekten alıkoyacak derece ve yoğunlukta olacağını beyan etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber hakkında, *"Allah'tan kork, kâfirlere itaat etme..."* (Ahzâb, 1) buyurduğu gibi, *"İnsanlardan korkuyorsun; oysa ki Allah, haşyet olunmaya daha layıktır"* (Ahzâb, 37) de buyurmuş, daha sonra da Peygamber (s.a.s)'e, O'nu

13 Burada metinde bir düşme söz konusu olabilir.

tasdik edenlerin durumunu *"O (peygamberler), Allah'ın gönderdiklerini tebliğ edenler, O'ndan korkanlar, Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmayanlardır..."* (Ahzâb, 39) ifâdesiyle beyan etmiştir. Mü'minler hakkındakine gelince, Cenâb-ı Hak bu hususta da, *"Ey iman edenler, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi korkun..."* (Âl-i İmrân, 102) buyurduğu gibi, *"Onlardan korkmayın, ancak benden korkun.."* (Bakara, 150) de buyurmuştur.

Ama, biz bu ifadenin sadece mü'minlerle ilgili olduğunu söylersek bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Resul'ün size verdiğini alınız; sizi nehyettiği şeylerden de uzak durunuz.. "* (Haşr, 7) âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu izaha göre, âyetteki "وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى" ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Allahu Teâlâ, *"korkunuz.."* buyurunca, böyle bir emir verilmiş olur.. Ama, daha sonra bazı insanlar bu emri, Allah'ın muvaffak kılmasıyla üstlenir, kabul eder ve onu ayrılmaz bir vasıf haline getirir; kimileri de onu üstlenmez.. Binâenaleyh, takvâyı üstlenenler, takvâyı, Allah'ın onu ona ilzâm etmesiyle üstlenmiştir. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, *"takvâyı onların ayrılmaz vasfı haline getirdi"* buyurmuştur. Verilen bu mananın tercihe değer bir yanı vardır. Zira takva, kelime ile ifade edilmeye daha elverişlidir.

Bu Şerefe Layık Olmaları

Buna göre âyetteki, "وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا" cümlesinin manası, "Onlar, Allah katında, insanların en kerimi idiler; dolayısıyla da, Allah'tan ittikâ etmeyi iltizâm ettiler" şeklindedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, sizin Allah katında en şerefli olanınız, en müttakî olanınızdır.. "* (Hucurât, 13) buyruğu şu iki manaya gelebilir:

a) Bunun manası, "Kim daha çok müttakî olursa, Allah ona daha fazla ikramda bulunur" şeklindedir.

b) Bunun manası, "Kim Allah katında daha kerim ve O'na daha yakın olacaksa, bu kimse en müttakî kişi olur" şeklindedir. Nitekim (Hz. Peygamber) bir hadisinde, وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ *"İhlaslı olan kimseler, büyük bir sakınma ve tehlike duygusu içindedirler.. "* buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hak da, *"O mü'minler, Rablerine olan saygı ve ta'zimlerinden dolayı titrerler.."* (Enbiyâ, 28) buyurmuştur. İkinci izaha göre de, "وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا" cümlesinin manası, "Çünkü onlar, Allah'ı en iyi tanıyanlardı. Zira Cenâb-ı Hak, *"Allah'tan hakkıyla ancak, âlim olan kulları korkar..."* (Fatır, 28) buyurmuştur" şeklinde olur.

Âyetteki, "وَأَهْلَهَا" kelimesi hakkında da, şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) Âyetteki, "اَحَقُّ" kelimesinin manasından, bu kimseler bir liyakata sahip olmasalar bile, kâfirlere karşı yine de bir üstünlüklerinin olduğu anlaşılır. Nitekim bir hükümdar, bir iş için iki adam seçse, öte yandan bunlardan her biri de, bu iş için elverişli olmasalar; ancak ne var ki, bunlardan birisi, bu işe müstahak olma bakımından, diğerinden daha kötü olsa.. Bu durumda bu hükümdar, bu işe müstahak olmaya daha elverişli olan hakkında, -bu da mutlaka gerekli ise-, "Bu, daha uygundur" ifadesini kullanır ki, bu tıpkı, her ne kadar her ikisinde de bir kolaylık bulunmasa da, "Hapishane, öldürülmekten daha ehven ve iyidir" denilmesi gibidir. İşte Cenâb-ı Hak burada böyle bir manayı bertaraf etmek için وَاَهْلَهَا *"... ve buna ehildirler"* ifadesini kullanmıştır.

Mukayese Bildirmeyen Tafdîl

2) Daha kuvvetli olan bir görüşe göre şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاَهْلَهَا" kelimesi hakkında, bizim, "اَحَقُّ" kelimesinin manasının ne demek olduğunu açıkladıktan sonra yapacağımız açıklamalar vardır. Bu sebeple şimdi diyoruz ki: "اَحَقُّ" hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) اَحَقُّ *"daha layık"* kelimesi, "layık, uygun" anlamında olup, bunda tafdîl (daha üstün olma) anlamı yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا *"o gün cennetlikler ikametgâh itibariyle daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzel."* (Meryem, 73) ifadesinde de böyledir, zira başkasında hayır yoktur (ki, mukayese yapılabilsin).

b) Bu ifâde, tafdîle (daha üstün oluşa) delâlet eder. Bu ikinci şıkka göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun, mü'min olmayanlara nispetle böyle olmasıdır. Yani, "mü'minler, kâfirlerden daha layık ve ehaktırlar.." demektir.

2) Bunun, takvâ kelimesine nispetle, takvâ kelimesinin, "takvâ" olmayan diğer kelimeden daha ehak olması" anlamında olmasıdır. Nitekim sen, "Zeyd, horlanmaktansa ikrâma daha layıktır" dersin ki, bu tıpkı, bir kimsenin, Zeyd'in tıbbı mı yoksa fıkhı mı daha iyi bildiğini sorduğunda, bizim, "O, fıkhı daha iyi bilir"; yani, "O, fıkhı tıptan daha iyi bilir" demeniz gibidir.

Fetih Rüyasının Gerçekliği

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ ۙ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ ۙ لَا تَخَافُونَ ۚ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

"Andolsun ki Allah, Resûlü'nün gördüğü o rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. İnşaallah, (hepiniz) -emniyet içinde, kiminiz başlarını traş ettirerek, (kiminiz saçlarınızı) kısaltarak- korkusuzca mutlaka Mescid-i Harama gireceksiniz. Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de, ondan önce yakın bir fetih nasib etti" (Fetih, 27).

Bu, Allah'ın, Resûlü ve mü'minler üzerine manevi kuvvetini indirmesinden ve onların savaşmama emrine uymalarından sonra, münafıkların söylediği şu sözlerin yanlışlığını beyan eden bir ifâdedir: (Münafıklar istihza yoluyla), "Biz, henüz Mescid-i Haram'a girmedik; saçlarımızı traş ettirmedik, kısalttırmadık da!.." demişlerdi.. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında, mü'minlerin Mekke'ye girdiklerini, hac vazifelerini ikmâl ettiklerini görmüştü.. Ama, Hz. Peygamber bunun için bir vakit zikretmemişti. Hz. Peygamber bunu mü'minlere anlattığında, mü'minler bu işin, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in rüyasında gördüğü gibi kesinkes olacağına inanmışlar ve bu girme işinin, Hudeybiye senesinde olacağını sanmışlardı. Allah en iyisini bilir ya, bu ancak, Fetih yılında nasip olmuştu.. Binâenaleyh, Müslümanlar (Hudeybiye'de) anlaşma yapıp, döndüklerinde münafıklar alay ederek, "Biz, Mekke'ye girmedik; traş olmadık" dediler.. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *'Andolsun ki Allah, Resûlü'nün gördüğü o rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir.."* buyurmuştur. "صَدَقَ" fiilinin, bu iki mef'ûlü alması, doğrudan ve tıpkı, "جَعَلَ" ve خَلَقَ *"kıldı ve yarattı"* kelimeleri gibi, iki mef'ûl alan fiillerden olması bakımından olabileceği gibi, "الرُّؤْيَا" kelimesini, takdir edilen bir harf-i cerr sebebiyle mef'ûl olarak almış olması da muhtemeldir. Buna göre, bu kelâmın takdiri, صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ فِى الرُّؤْيَا "Allah, rüyası konusunda Resûlünü doğruladı" şeklindedir.

Birinciye göre bu ifadenin anlamı, "Allah, o rüyayı, Peygamberi'ne olan vaadinin gerçekliğini açıklayan bir hâdise kıldı..." şeklinde olur. Çünkü va'dedilen şey, tahakkuk etmiş ve Allah onu, aynen öylece gerçekleştirmiştir. İkincisine göre manası ise, "Allah, Peygamberi'ne gösterdiği rüya hususunda yalan söylemedi..." şeklinde olur. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rüyasında, Allah'ın "Sizler Mescid-i Haram'a gireceksiniz.." dediğini görmüş olması muhtemeldir. Bu durumda "صَدَقَ" fiilinin manası açıkça ortaya çıkmış olur. Çünkü "صَدَقَ" kelimesinin söz hakkında kullanıldığı gâyet açıktır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rüyasında, kendisinin Mescid-i Haram'a girdiğini görmüş olması da muhtemeldir. Buna göre, "صَدَقَ اللهُ" ifâdesinin manası, Allah, o rüyayı ortaya koyan ve onun doğruluğuna delâlet eden şeyi yaptı" şeklinde olur. Nitekim Arapçada, kişi kendisinin yapabileceğini sandığı şeyi gerçekleştirdiğinde, darb-ı mesel olarak, "Gençliğinin yaşı, beni doğruladı" denilir ki bu, deveye, "هِدْع" **(hıd')** denildiğinde, o devenin sakinleşip, kendisinin genç bir deve olduğunu gösterdiğinde kullanılan deyimden alınmıştır. Çünkü "هِدْع" kelimesi, kendisiyle, küçük develerin yatıştırıldığı bir kelimedir.

Bil-Hakkı Kelimesinin Manası

Âyetteki, "بِالْحَقِّ" ifadesine gelince, **Zemahşerî,** bunun hâl yahut kasem yahut da "صِدْقًا" mastarının sıfatı olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bunun, hal olmasına göre kelamın takdiri, "Allah ona o rüyâyı, hak ile iç içe olduğu halde gösterdi" şeklindedir. Bunun sıfat olması durumunda, kelamın takdiri, "Allah ona o rüyayı, hak ile iç içe olan bir doğrulukla, gerçeklikle gerçekleştirdi, doğruladı" şeklinde olur.

Bunun bir kasem olması durumunda, bu, ya Allah adına yapılmış bir kasem olur; çünkü "Hak", Allah'ın isimlerindendir, yahut da, bâtılın zıt anlamlısı olan "hak"a yapılan bir kasem olmuş olur. **Zemahşerî**'nin söyledikleri bunlardır.

Bu hususta, diğer muhtemel şu iki izah şeklinin bulunduğu da söylenebilir:

a) Burada, sonra gelmesi gerekli olan kelimenin, önce getirilmiş olması söz konusudur. Bunun takdiri, "Allah, hak peygamberinin rüyasını doğruladı.." şeklinde olur. Yani, "Gerçek hak peygamber olan, o Resûlü'nün rüyasını..." demektir ki, bunda, o rüyada yalanın imkânsız olduğuna bir

işaret vardır. Çünkü o, hak ile iç içe bir resul olunca, rüyasında bâtıl olan şeyleri görmez..

b) Eğer biz, "بِالْحَقِّ" ifadesiyle kasem kastedildiğini söylersek, "لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ" ifadesindeki lâm'ın niçin gelmiş olduğu anlaşılmış olur. Yok eğer, böyle olduğu ileri sürülmezse, o zaman kelamın takdiri, "Allah, Resûlü'nü bu rüyâsı hususunda gerçekten tasdik ve teyit etti. Allah'a yemin olsun ki sizler, Mescid-i Haram'a gireceksiniz.." şeklinde olur. Buna göre, "Allah'a yemin olsun ki sizler ... gireceksiniz" ifadesi, görülen rüyanın bir tefsiri olmuş olur. Yani, "Rüya, işte Allah'a yemin olsun ki, "Sizler Mescid-i Haram'a gireceksiniz" anlamındadır..." demektir. Bu izaha göre, âyetteki, "صَدَقَ اللهُ" ifadesinin söz, kelâm hakkında kullanılmış olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü rüya da bir kelâmdır. Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, Resûlü'nü ... tasdik etti" ifadesinin muhtevasını gerçekleştiren bir ifade olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Allah'a yemin olsun ki, Mescid-i Haram'a girme işi meydana gelecek ve ilahî tasdik zuhûr edecektir.." şeklindedir. Bu durumda da, "لَتَدْخُلُنَّ" ifadesi, bir başlangıç cümlesi olmuş olur.

İnşaallah Tabiri

Âyetteki, "اِنْ شَاءَ اللهُ" ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ bu ifâdeyi, kullarına edebi öğretmek ve bir de, *"Hiçbir şey hakkında, "Ben falan şeyi, mutlaka yarın yapacağım deme... Allah'ın dilemesi müstesna..."* (Kehf, 23-24) âyetini te'kid etmek için zikretmiştir.

b) Bu, Mescid-i Haram'a girme işi, Hudeybiye yılında olmayıp, mü'minler de (o yıl) Mescid-i Haram'a illâ girmek isteyip, sulh yapmak istemeyince, Cenâb-ı Hak, "Gireceksiniz, lâkin sizin kuvvetiniz ve kendi irâdenizle değil. Siz oraya ancak, benim meşîet ve dilememle gireceksiniz.." buyurdu.

c) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e inen vahyinde, *"... gireceksiniz"* buyurunca, bu girmenin kendi dilemesiyle olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu, kendisine bir borç ve vacip olmaksızın, O'nun tarafından yapılmış olan bir vaaddir. Bir şeyi va'deden zât ise, onu ancak Allah'ın meşîeti ile gerçekleştirebilir. Aksi halde, vaadi, hiç kimse bunu üstlenemez. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in uyanıklık halinde sarih bir biçimde vahiy vasıtasıyla va'dedilen şeyin durumu böyle olunca, ya sizin, uyku ile olan vahiy hakkındaki zannınız nasıl olmalıdır? Bu, berikisinden daha çok te'vile muhtemeldir. Öyleyse, (rüyada görülmek suretiyle) bildirilen) bu girme işi gecikince, niçin onlar alay ediyorlar?

d) Bu, o girme işinin gerçekleşeceğini bildiren bir ifâdedir. Bu böyledir, zira Mekkeliler, "Sizler oraya, ancak bizim istememiz halinde girebilirsiniz. Biz ise, bu sene sizin girmenizi istemiyoruz ve sizin ancak gelecek sene girmenizi tercih ediyoruz" demişlerdi. Mü'minler ise, aynı yıl, Mekke'ye girmek istemişler, ama tahakkuk etmemişti. Bu durumda, herhangi bir kimse, "Bu iş, Mekkelilerin dilemesine bağlandı. Eğer bize, gelecek sene girme izni verirlerse, ancak o zaman oraya girebileceğiz... Eğer istemezlerse, oraya giremeyeceğiz.." demek istemiş de, bunun üzerine, Cenâb-ı Hak, "Onların meşîet ve irâde etmeleri şart değildir. Tam aksine, şartın tamamı benim dilemem ile tahakkuk edecektir" buyurmuştur.

Âyetteki, *"kiminiz başlarını traş ettirerek, kiminiz saçlarını kısaltarak -korkusuzca-"* ifadesi, "Sizler, haccınızı, başından sonuna kadar tamamlayacaksınız..." hususuna bir işarettir. Binâenaleyh, âyetteki, *"gireceksiniz..."* ifadesi, bu haccın başlangıcına; *"kiminiz başlarını traş ettirerek"* ifadesi de, haccın bitimine bir işaret olup, bu hususta şöylesi iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"مُحَلِّقِينَ" kelimesi, girenlerin durumunu, yani fâilin durumunu belirten bir hâldir. Mescid-i Haram'a ihramlı girilir. İhramlı olan ise saçını traş etmez. Şu halde "اٰمِنِينَ" kelimesi ihram halinin traş oluncaya kadar devam ettiğini bildirmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, âdeta, "Sizler oraya, emîn ve haccınızı tamamlamaya, traş olmaya imkân bulacağınız bir vaziyette gireceksiniz.." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "لَا تَخَافُونَ" ifâdesi de bir hal cümlesi olup, manası, "korkmazsınız..." şeklindedir. Bu korkmama işi, Cenâb-ı Hakk'ın اٰمِنِينَ "güven içinde olan kişiler olarak..." ifâdesinden zaten anlaşılmıştır. O halde, ayrıca لَا تَخَافُونَ "korkmaksızın..." demenin manası nedir? Biz deriz ki: Bunda, o emniyet halinin mükemmel biçimde olduğunun bir tür izahı vardır. Çünkü, traş olduktan sonra (hac yapan) kimse, ihramdan çıkmış olur. Dolayısıyla, savaşması ona artık haram değildir. Halbuki, Mekkelilerce, hem ihrama giren, hem de Harem-i Şerif'te olan bir kimsenin öldürülmesi haramdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler, güvence içinde gireceksiniz, traş olacaksınız ve sizin bu emniyetiniz, ihramdan sonra da sürüp gidecektir.." buyurmuştur.

Âyetteki, فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا *"Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de..."* cümlesine gelince bu, "Allah, bu konuda bilemediğimiz birtakım maslahatları ve sizin o yıl Mescid-i Haram'a girmenizin, mü'min erkeklerle mü'min kadınları çiğneyip geçmenize sebep olacağını bildi de..." demektir. Yahut da, "فَعَلِمَ" ifâdesinin başındaki "fâ", takibiyye için olup, buna göre mana, "O, bunun peşinden neler geleceğini bilmişti de..." şeklinde olur.

Şimdi biz diyoruz ki: Eğer biz "فَعَلِمَ" ifâdesinden "onların girme zamanını bildi..." manası kastedilmiştir, dersek, bu bilme işi, tasdik etmenin hemen peşinden olmuş olur. Yok eğer, "maslahatları... bildi" manası kastedilmiştir dersek, buna göre de mana, "Allah, gaybı değil de, meydana geleni ve görünür olanı bildi" şeklinde olur. Kelâmın takdiri ise, "Maslahat ve menfaatiniz, gelecek yıl için meydana geldi" şeklindedir. Buna göre de, "فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا" ifâdesi, "Bu yeni, yani henüz ortaya çıkmamış olan maslahata dair bilmediğiniz şeyleri bildi de, فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا *"ondan önce yakın fetih nasip etti. "* Bu yakın fetih de, ya Hudeybiye musalahasıdır, ya da Hayber fethidir. Ki, biz daha önce bunun hangisi olduğunu anlatmıştık.

"Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Fetih, 26) cümlesi "فَعَلِمَ" kelimesinden, bazılarının zannedebileceği ilm-i ilâhînin hâdis olması vehmini gidermektedir.

Hak Dinin Galebesi

هُوَ الَّذِيٓ اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهٖ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾

"O, Peygamberi'ni, onun dinini, diğer bütün dinlere galip kılmak için hidayetle ve hak din ile gönderendir. Tam şahit olarak da Allah yeter.
(Fetih, 28)

Gerçek Rüya

Bunlar, Allah'ın, Resûlü'nü, gördüğü o rüyâ hususunda tasdik ettiğini te'kîd eden ifâdelerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlü'nü, başkalarını hidayete erdirmesi için gönderince, insanları hidayete erdirmeyen, bunun aksini ortaya koyan, böylece de bir sapıklığa sebep olan şeyleri dilemez,

murat etmez.. Bundan daha kuvvetli izahlar da yapılabilir: Şöyle ki: Resûl olmayan kimseler için de rüya, vakıaya uygun biçimde tahakkuk edebilir. Ancak ne var ki, olacak şeyleri, meydana gelmeden önce uyanıkken görebilmek, hiç kimse için vaki olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"O, peygamberi'ni, hidayetle ve hak din ile gönderendir"* buyurmuş ve Peygamberi'ne, o uyanıkken olacak şeyleri anlatmıştır. Binâenaleyh, Peygamber'in, bu olacak şeyleri rüyasında görmesi uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh onun rüyasının gerçekleştirilmesinde akıldan uzak görülecek bir durum yoktur. Yine bu âyetlerde, Cenâb-ı Hak, *"Onu diğer bütün dinlere gâlip kılmak için..."* ifâdesiyle fethin meydana geleceğine ve Mekke'ye girileceğine işaret etmiştir. Çünkü, bütün dinlere gâlip gelen kimse için, Mekke'nin fethi uzak görülemez.

Âyetteki, "بِالْهُدٰى" kelimesiyle, Kur'ân'ın kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onda, insanlara bir hidayet rehberi olmak üzere, Kur'ân indirilmiştir"* (Bakara, 185) buyurmuştur. Bu izaha göre, وَدِينِ الْحَقِّ *"hak din ile"* ifadesi ile, o Kur'ân'daki usûl (itikat esasları), fürû (ahkâm) ile ilgili bütün şeyler kastedilmiştir. "**el-Hüdâ**" kelimesiyle mu'cize manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yani, "o peygamberini hak ile gönderdi.." demek olup, bu, meşru kılınan şeylerin tamamına bir işarettir. Yine "**el-Hüdâ**" kelimesiyle, "**usûl**", yani itikat esasları; "hak din.." tabiriyle de ahkâmın kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü, peygamberler arasında, ahkâmla değil de, sadece itikat esaslarını izahla görevli kimseler de bulunmaktadır:

"**El-Hüdâ**" kelimesinin başındaki elif-lâm'ın istiğrak için olması muhtemeldir. Buna göre, "hidayet olan her şey ile..." anlamında olur. Elif-lâm ile, "ahd-i haricî"liğin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, buradaki "**el-Hüdâ**" kelimesiyle Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu, Allah'ın hidayeti olup, onunla dilediği kimseleri hidayet eder.."* (En'âm, 88) âyetinin ifâde ettiği hidayet kastedilmiş olur. *"Onunla..."* ifâdesi, ya "Kur'ân iledir" anlamındadır, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah kelâmın en güzelini -ahenkdâr bir kitap halinde- indirmiştir ki... İşte bu kitap Allah'ın gönderdiği bir rehberdir ki, o, kimi dilerse ona bununla hidayet verir.."* (Zümer, 23) buyurmuştur. Yahut da, Peygamber (s.a.s)'in üzerinde ittifak ettiği şey... Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bunlar, Allah'ın kendilerini hidayete ilettiği kimselerdir. Sen de onların hidayet yoluna uy..."* (En'âm, 90) buyurmuştur. Bu iki şey de birdir. Çünkü, Kur'ân'da olan şey, zâten Peygamber (s.a.s)'in üzerinde ittifak ettiği şeye uygundur.

Hak Din

Âyetteki, وَدِينِ الْحَقِّ *"hak din ile..."* ifadesi hususunda, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Buradaki "hak" ile, Allah'ın ismi olan "Hak" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta sanki, "Hidayet ve Hakk'ın yani Allah'ın dini ile..." buyurmuştur.

2) Buradaki "**hak**" kelimesiyle, "batıl"ın zıddı olan şey kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Hidayetle ve hak dini, batıl olmayan hakikatlerde gönderdi.." buyurmuştur.

3) Bu ifâdeyle, hakka inkıyâd etmek ve onu üstlenmek manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak, لِيُظْهِرَهُ *"Onu ... galip kılmak için..."* buyurmuştur. Yani, "Peygamberi'ni hidayetle, (izahlardan birisine göre) mu'cizeyle göndermiştir ki, onu, bütün dinlere gâlip getirsin..." demektir. Böylece, Cenâb-ı Hak, Muhammed (s.a.s)'in dinini değil de, diğer bütün dinleri (onun vasıtasıyla neshetmiş olur. Müfessirlerin ekserisi, "لِيُظْهِرَهُ" ifadesindeki "**hâ**" zamirinin, Peygamber (s.a.s)'e râci olduğu kanaatindedirler. Ama daha açık olan, bu zamirin "hak din" ifâdesine râci olmasıdır. Buna göre mana, "Resûlü'nü, hak din ile gönderdi ki, o hak din, diğer dinlere galip gelsin.." şeklinde olmuş olur. Bu izaha göre, "يُظْهِرَهُ" fiilinin failinin "Allah" olması muhtemel olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) olması da muhtemeldir ki bu durumda mana, "Peygamber, hak dini ortaya koysun diye..." şeklinde olur.

Âyetteki, وَكَفَى بِاللهِ شَهِيدًا *"Tam şahit olarak Allah yeter..."* cümlesi, onun Allah'ın resûlü olduğu hususunda yeter, kâfidir" anlamında olup, bu da, mü'minlerin kalbine itminan veren bir ifâdedir. Çünkü mü'minler kâfirlerin, yazılmış çizilmiş antlaşmayı reddetmelerinden ve "Biz onun Allah'ın resulü olduğunu bilmiyoruz. Binâenaleyh, "Allah'ın resûlü Muhammed" diye yazmayın, tam aksine "Abdullah'ın oğlu Muhammed" diye yazın" demelerinden rahatsız oluyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O'nun Allah'ın resûlü olduğu hususunda şahit olarak, Allah yeter"* buyurmuştur.

Allah'ın Şahitliği

Burada şöyle bir incelik vardır: Allah'ın sözünün, her şey hususunda kâfi ve yeterli olmasına rağmen O'nun risâlet konusunda kâfî ve yeter şahit olması daha açıktır. Çünkü resûl ancak, "Onu gönderenin" sözü ile elçi olabilir. Binâenaleyh bir hükümdar, "Bu benim elçimdir" dedi mi,

dünyadakilerin tamamı, onun elçi olduğunu kabul etmeseler bile, onların bu kabul etmeyişleri hiçbir şey ifade etmez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak âdeta, "Benim onu, "benim resûlümdür" diye tasdik etmemin yanında, onların onun peygamberliğini kabul etmeyişleri ne ifâde eder ki? Hiçbir şey!" demek istemiştir.

Hz. Muhammed'in Risaleti

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهٗٓ اَشِدَّآءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا ۟ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ۟ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ ۟ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ۟ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

Muhammed Allah'ın resûlüdür. Onun yanında bulunanlar da, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları rükû ediciler, secde ediciler olarak görürsün. Onlar, Allah'tan fadl ve rıza isterler. Secde izinden meydana gelen nişanları yüzlerindedir. İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur. İncil'deki vasıfları da şöyledir: (Onlar) filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki bu, çiftçilerin hoşuna gider. (Bu), bunlar ile kâfirleri öfkelendirmek içindir. Onlardan iman edip sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret va'detmiştir" (Fetih, 29).

Âyetteki, مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ *"Muhammed, Allah'ın resûlüdür"* cümlesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu ifâde, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, bunun takdiri, "O, Cenâb-ı Hakk'ın, *"resûlünü ... gönderdi"* ifadesiyle bahsi geçen, Muhammed (s.a.s)'dir" şeklindedir. "رَسُولُ اللّٰهِ" ifâdesi ise, atf-ı beyândır.

b) "مُحَمَّدٌ" kelimesi mübtedâ, "رَسُولُ اللّٰهِ" ifâdesi ise, haberdir. Takdirin böyle olması halinde bu ifâde de yine, önce geçmiş olan hususu te'kid eden

bir ifâde olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O, Peygamberi'ni... gönderdi"* buyurup, onun peygamber oluşu da, Allah'ın şahâdetine dayanınca, Allah ona bu hususta, "Muhammed, inkâr olunamayacak bir biçimde, Allah'ın resûlüdür" diye şahâdet etmiştir.

c) Bu ta'lîl, istinbât olunmuş bir husus olup şöyledir: "**Muhammed**" mübtedâ; "رَسُولُ اللهِ" ifadesi, temyiz (ayırt etmek) için değil de, medih için getirilmiş olan bir atf-ı beyân, "وَالَّذِينَ مَعَهُ" ifâdesi, "مُحَمَّدٌ" kelimesine atıf, "اَشِدَّاءُ" kelimesi ise, haberdir..

Buna göre Allahu Teâlâ, âdeta, "İnananların tümü de, kâfirlere karşı çok çetin, ama kendileri arasında alabildiğine merhametlidir.." demek istemiştir. Bu açıklamaya göre, "Hem çetin olma, hem de merhametli olma özellikleri, mü'minlerin tümünde mevcuttur" manası elde edilmiş, istinbât edilmiş olur. Mü'minler hususunda, bunların birbirlerine karşı merhametli; kâfirlere karşı şiddetli olmaları gerektiği hususuna gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Mü'minlere karşı gâyet mütevazi, kâfirlere karşı son derece vakur.."* (Mâide, 54) âyetinde anlatıldığı gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında olana gelince, bu da, *"Onlara karşı son derece çetin ve sert ol"* (Tevbe, 70) ve *"Mü'minlere karşı (ise) şefkatli ve merhametli..."* (Tevbe, 128) âyetlerinde anlatıldığı gibidir.

Yaptığımız bu izaha göre, âyetteki "تَرٰيهُمْ" *(onları görürsün)* ifadesi Peygamber'e bir hitap olmayıp, tam aksine hitap sadedinde getirilmiş olan ve takdiri, "Ey dinleyen, kim olursan ol, işte bu şekilde ol..." biçiminde olan umumî bir ifâde olmuş olur. Bu tıpkı, nasihat eden bir kimsenin, sözüyle belli bir kimseyi kastetmeksizin, ortada da bir uyanma olmadığı halde, "Uyan arkadaş uyan.." demesi gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا *"Onlar, Allah'tan fadl ve rıza isterler"* ifâdesi, mü'minlerin, rükû ve sücûdlarını, kâfirlerle riyakâr kimselerin rükû ve sücûdlarından ayırt etmek için getirilmiş olan bir ifadedir. Çünkü bu kimseler, bu rükû ve sücûdlarıyla, bunu talep etmezler.. Burada şöylesi ince bir manaya işâret vardır: Cenâb-ı Hak, kendi rızâsı için rükû ve sücûdda bulunanlar hakkında, *"Onların ecirlerini tastamam verir ve onlara olan fadlını artırır.."* (Fatır, 30) buyurmuştur. Burada da, rükû ve sücûdda bulunanların, Allah'ın fadl ve rızâsını talep ettiklerini belirtmiş, ama ücretten bahsetmemiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, "Sizin için bir ücret vardır" dediğinde, bu da O'ndan, bir lütuf ve o mü'minlerin amellerinin,

Allah'ın onlardan istediği bir biçimde gerçekleştiğine bir işâret olmuş olur. Çünkü ücret, ancak mâlikin isteğine uygun biçimde yapılan işe mukabil verilir. Binâenaleyh mü'min kimse, "Ben senin fadlını istiyorum" deyince bu, mü'minin, kendisinin kusurlu olduğunu bir itiraf olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "ücret" demeyiş de, *"Allah'tan fazl isterler"* buyurmuştur.

Secde Nûru

Âyetteki, *"Secde izinden, (meydana gelen) nişanları yüzlerindedir.."* cümlesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu nişanlar, kıyâmet günü tahakkuk edecektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün birtakım yüzler ağarır"* (Âl-i İmran, 106) ve *"Onların nurları, önleri sıra koşar..."* (Hadid, 12) buyurmuştur. Buna göre diyoruz ki: Onların yüzlerindeki nurları, Hakka yönelmeleri sebebiyle olmuştur. Nitekim **Hz. İbrahim** (a.s), *"Yüzümü (ve özümü), gökleri ve yeri yaratana yönelttim"* (En'âm, 79) demiştir. Kim güneşin karşısında durursa, güneşin ışıkları onun yüzüne düşer ve bu ışık, onun yüzünde yayılmış bir biçimde belirir. Fakat güneşin ışığı ârizî (mahluk) olup, yok olabilen cinstendir. Allahu Teâlâ ise, göklerin ve yerin gerçek nûrudur. Binâenaleyh kim O'nun yüzüne (zâtına) yönelirse, o kimsenin yüzünde, bütün ışıkları bastıracak bir nûr meydana gelir.

b) Bu, nişanlar dünyada olacaktır. Böyle oluşuna göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, çok secde etmeleri sebebiyle, mü'minlerin alınlarında meydana gelen durum kastedilir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın geceleri namaz kılan ve secde edenlerin yüzlerinde yarattığı güzellik nûrudur. Bu, aklı olanlar için, inkârı mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü gece uyanık duran iki kişiden birisi, içki içmek, oyun oynamak ile; diğeri ise namaz kılıp, Kur'ân okuyarak ve ilim talebi ile vakit geçirsin. Ertesi gün bütün insanlar, içki içip, kumar oynadığı için uykusuz kalan ile, Allah'ı zikir ve şükür için uykusuz kalanın farkını görür.

Âyetteki, ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ *"İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur"* cümlesi ile ilgili olarak şu üç tahlil yapılabilir:

a) "ذٰلِكَ" mübtedadır, "مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ..." ifadesi ise, bunun haberidir. "كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ" ifadesi ise, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, "Onların **Tevrat**'taki ve **İncil**'deki misalleri, ... doğrulup kalkmış bir ekin gibidir" takdirindedir.

b) "ذٰلِكَ" mübtedasının haberi, sadece "مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ" ifadesidir. "وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ" ifadesi, diğer bir mübteda, "...كَزَرْعٍ" ifadesi ise bunun haberidir.

c) Âyetteki, "ذٰلِكَ" ifadesi, "كَزَرْعٍ" ifadesi ile anlaşılan, belirsiz bir şeye işaret olup, tıpkı "وَقَضَيْنَا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ" (Hicr, 66) âyetinde olduğu gibidir.

Burada şöyle bir dördüncü izah yapılabilir: Bu da, "ذٰلِكَ" kelimesinin, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, "Onların yüzlerinde beliren bu şey, işte budur" (ذٰلِكَ'dir) takdirinde olmasıdır. Nitekim Arapçada, ظَهَرَ فِى وَجْهِهِ اَثَرُ الضَّرْبِ "Onun yüzünde, o vuruşun eseri (izi) belirdi" denilir. Biz de, وَاللّٰهِ ذٰلِكَ "Vallahi aynen böyledir" deriz. Bu, "İşte bu, o görünen şeyin tâ kendisidir.." yahut da, "Senin göründüğünü söylediğin o şey, işte budur" manasınadır.

Ekin Misali Mü'minler

Cenâb-ı Hak, *"İncil'deki vasıfları da (şöyledir): (Onlar), filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki bu (durum) çiftçilerin hoşuna gider"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, her iki kitapta da bu şekilde anlatılmış, onlar için bu şekilde benzetme yapılmıştır. Onlar, sanki bir ekin gibi kabul edilmişlerdir. Çünkü ekin ilk çıkışta, zayıf ve nârin olur. Ama olgunlaşacak kâbiliyet ve kapasitesi vardır. İşte mü'min de böyledir. "شَطْءُ" kelimesi, bitkinin filizi demektir. "فَاٰزَرَهُ" fiili ile, "Filizini çıkardı ve sarmaş dolaş olacak, birbirine girecek şekilde büyüyüp kuvvetlendi" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu, en kıymetli ve açık manadır. Cümle يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ "Çiftçilerin hoşuna gider, onları hayran bırakır" kısmında tamamlanmıştır.

Kâfirlerin Kızması

Âyetteki, "لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ" cümlesi, ya "Allah'ın onları böyle geliştirip büyütmesi, kâfirleri öfkelendirmek, öfkelerinden çatlatmak içindir" manasına gelir, yahut da, "Kâfirler öfkelendiği için, Allah onları bu şekilde büyütüp geliştirmiştir" manasındadır.

Âyetteki, *"Onlardan iman edip, sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret va'detmiştir"* ifadesi, "Allah bu vaadini, mü'minlere bakıp kâfirler öfkelerinden gebersinler diye yapmıştır" manasına gelir. Nitekim Arapçada, "Sana rağmen, senin burnunu sürtmek için, falancaya iyilik yapıyorum" denir.

Âyetteki, "مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا" ifadesindeki, "مِنْ" harf-i cerri, "ba'ziyyet için" değil, "beyâniyye"dir. Bunun "ba'ziyet" için ve kâfirlerden imân edenler için büyük bir ücret vardır" şeklinde olması muhtemeldir. Mağfiret ile ecr-i azîm'in ne demek olduğu, daha önce defalarca izah edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Burada şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ, rükû ve secde edenler hakkında, onların Allah'ın fazlını talep ettiklerini belirtmiş ve ayrıca da, onlar için, "ücret" vardır demiş, fakat, "Onlar için talep ettikleri o fazl vardır" dememiştir. Çünkü mü'min bir şey yaparken, yaptığına değer vermez ve onu önemli bir ücrete değer de bulmaz. İşte bundan dolayı mü'min, "Allah'ım, ben ancak senin fazl-u keremini isterim. Çünkü benim amelim, ücrete değer olmayan önemsiz bir şeydir" der. Allahu Teâlâ da böylesi mü'mine, fazlından verdiğini verir ve mü'minin amelinin makbul sayıldığına, yerli yerince yapılmış olduğuna, Allah katında, mü'minin bu işinden ötürü ücrete müstahak olmayan önemsiz bir şey sayılmadığına işaret etmek için, bu verdiği şeye "ücret" adını verir.

Âyetteki, *"Onlardan, iman edip sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret va'detmiştir"* ifadesinin, bu mağfiretin kişinin imanına bağlı olduğunu gösterdiği, daha önce de defalarca anlattığımız gibi, anlaşılmaktadır. Çünkü her iman sahibinin günahı bağışlanır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, kendisine ortak koşulması dışındaki şeyleri, dilediği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. *"Büyük ücret"* ise sâlih amellere karşılıktır. Allah en iyi bilendir.

Musannif (r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Hicrî-Nebevî 603 senesinin Zilhicce ayının on yedinci günü olan Perşembe günü tamamlandı. Salat ü selâmın en efdali, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hamd de Rabbü'l-âlemîn olan Allah'a olsun. Yine salât-ü selâm, peygamberlerin lideri, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine ve bütün ashabına olsun. (Âmîn).

***

HUCURÂT SÛRESİ

Bu sûre, on sekiz âyet olup,
Medine'de nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Resûlullah'ın Önüne Geçmeyin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِهٖ وَاتَّقُوا اللهَ اِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlü'nün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah hakkıyla işiten ve bilendir" (Hucurât, 1).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin, kendinden öncesi ile ilgi ve münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Önceki sûrede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tasvip ettiği sulhtan, kâfirlerin, antlaşmanın başına besmeleyi ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in onun peygamberliğini yazmaya yanaşmayışlarına cevaz verişinden imtinâ etme hususunda mü'minlerde bir temayül belirip, Allah da onları takva sözü üzerinde durdurunca, sanki Resûlullah (s.a.s) onlara, umûmî manada, *"Allah'ın ve Resûlullah'ın önüne geçmeyin, Allah ve Resûlü'nün emrettiği şeyleri aşmayın"* demiştir.

b) Allahu Teâlâ, Peygamberi'nin yerini ve onun dinini ortaya koyan resûlü (elçisi) olduğunu; **"rahîm"** (Tevbe, 128) ifadesiyle de onun, mü'minlere alabildiğine merhametli olduğunu belirterek, derecesinin yüksekliğini ortaya koyunca, "Ne fiil, ne de söz hususunda, ona karşı saygıda kusur etmeyin. Onun size şefkatli oluşundan aldanmayın ve onun derecesinin yüksekliğini görmeye çalışın" demek istemiştir.

c) Allahu Teâlâ mü'minleri, kâfirlere karşı son derece sert ve çetin; kendi aralarında, birbirlerine karşı ise alabildiğine merhametli, kendisine yönelik olarak rükû ve secde edenler olarak tavsif edip, onlar için, kendi katında, önceki kitaplarda onları medh u senayı gerektiren bir saygınlık bulunduğunu, *"İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur..."* cümlesiyle belirtip, zira

büyük bir padişah herhangi bir kimseyi gıyabında, ancak o kimse, onun katında saygın olduğu zaman yâdeder ve onlara büyük ücreti va'dedince, bu sûrede, "Derecenizi düşürecek olan, iyiliklerinizi yok edecek olan hareketlerde bulunmayın ve Allah ile Resûlü'nün önüne geçmeyin" buyurmuştur.

Nüzûl Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzulü hususunda şunlar ileri sürülmüştür:

1) Bu âyetin, yevm-i şekk orucu hakkında nazil olduğu,

2) Kurban bayramı namazı kılınmazdan önce kurban kesme hakkında nazil olduğu,

3) Âmir oğullarından zannederek, Süleym oğullarından iki mü'mini katleden üç Müslüman hakkında nazil olduğu söylendiği gibi,

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına birtakım elçilerin geldiği bir sırada, çokça soru soran birtakım kimseler hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Doğrusu bu, her şeyi, her konuyu içine alan, genel bir irşâd ve her türlü hüküm vermenin, öne geçme, tek başına emirler yağdırma, müşaverede bulunmaksızın zarurî olmayan bir işi yapmaya yeltenme gibi, her şeyi içine alan bir yasaklamadır. Âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele var.

BİRİNCİ MESELE: **Resûle Takaddüm Etmeyin**

"لَا تُقَدِّمُوا" ifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifade, müteaddî olan, mef'ûl alan, "takdîm" mastarındandır. Böyle olması halinde âyetle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Tıpkı, *"Diriltir ve öldürür"* (Bakara, 258) âyetinde, bir kimsenin, belli bir şeyi vermeyi ve belli bir şeyden men etmeyi kastetmeksizin, sadece bir vermeme ve bir verme olduğunu kastederek, "Falan verir ve vermez" ifadesinde olduğu gibi, mef'ûlü söylenmemiştir. Buna göre Hak Teâlâ, "Sizden asla bir takdîm olmamalı" demek istemiştir.

b) Mef'ûlün, fiil veya "emr-iş" olması.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah ve Resûlullah'ın önüne geçmeyin" yani, "Fiil bakımından, yahut da "emr, iş" bakımından ... geçmeyin" buyurmuştur.

2) "لَا تُقَدِّمُوا" hitabıyla, "لَا تَتَقَدَّمُوا" manası kastedilmiştir. Buna göre bu, (hakiki) değil, mecazî bir ifade olup, bununla, "takdîm-öne geçirme"nin bizzat anlamı kastedilmemiş, tam aksine, "Hz. Peygamber (s.a.s) katında nefislerinize bir öncelik, O'nun önüne geçme hakkı tanımayın.." manası kastedilmiştir. Nitekim, Arapçada bir kimsenin mevkii yükseldiğinde, فُلَانٌ

تَقَدَّمَ مِنْ بَيْنِ النَّاسِ *"Falanca, insanlar arasından sıyrılıp çıktı..."* denilir. Bunun sebebi şudur: Durumu böylesine belirgin hale gelen kimse, hem büyük işlere girme, hem de şerefli kimselerden sayılma hususunda öne geçmiş olur.

İşte bu izaha göre biz diyoruz ki: Biz bu fiili ister müteaddî, ister lâzım kabul edelim, bu fiil, قَدَمْتُ زَيْدًا "Zeyd'i öne aldım" sözümüzde kullandığımız takdim etme" fiilinin almış olduğu manada, bir mef'ûl almamış olur.. O halde bu demektir ki, mana aynıdır. Çünkü, biz "لَا تُقَدِّمُوا" ifâdesini, ister müteaddî, ister lâzım kabul edelim, "Zeyd'i öne aldım" sözümüzdeki "takdîm" fiilinin almış olduğu anlamda bir mef'ûl almamış olur. O halde bu ifâdenin takdiri, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda nefislerinizi öne geçirmeyin; yani, onun yanında, nefislerinize öncelik, bir görüş beyan etme hakkı tanımayın" şeklindedir. Biz, buradaki ifâde ile, "bir işi ve bir fiili (ona) takdîm etmeyiniz..." manasının kastedildiğini söylemiyoruz. Bu durumda, her iki okuyuş da, yani tâ'nın ve dâl'ın fethasıyla okuyanların okuyuşu ile tâ'nın dammesi, dâl'ın kesresi ile okuyanların okuyuşu, mana itibariyle birleşmiş olur.

"بَيْنَ يَدَيِ" Tabiri

Âyetteki, "بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِهِ" ifâdesi, "Allah ve Resûlü'nün huzurunda..." demektir. Çünkü, insanın huzurunda olan şey, onun önünde, yani iki elleri arasındadır; insan ona bakmaktadır; o şeyi âdeta insanın iki gözünün önüne dikilmiş gibidir.

Bu ifâdede şöyle birkaç incelik vardır:

1) Bir kimsenin, "Falanca, falancanın önündedir, huzurundadır" şeklindeki sözü, bu iki kimseden her birinin, diğerinin yanında olduğuna, bunlardan birisinin kadr u kıymetinin yüce, diğerinin ise, köle, çocuk mertebesinde bulunduğuna işarettir. Çünkü, insanın yanında oturan bir kimseye, (öteki kimse) yüzünü kendisine çevirmesini; konuşurken ve emrederken, başını kendisinden yana çevirmesini söyler. Ama, önünde oturan kimseye böyle bir teklifte bulunmaz. Bir de, *"iki el..."* ifadesi, kudreti anlatan bir ifadedir. Yani, "tıpkı bir insanın önünde bulunan nesneye davranması gibi, o onu, işleri hususunda istediği gibi evirip çevirir" demektir ki, bu da, (kendisini) öne geçirmeden sakınmanın farziyyetini gerektiren şeylerdendir. Çünkü, iki eliyle evirip çevirdiği eşya gibi olan bir kimsenin, o insanın yanında öne geçme hakkı nasıl olabilir?

2) Burada Lafzatullah (Allah)'ın getirilmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymanın ve onun emirlerine boyun eğmenin farz olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı, bazen, gönderenin uzak olması ve elçisine yapılan şeylere muttali olamayacağı zannından dolayı terk edilebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"... Allah'ın huzurunda"* buyurarak sanki, "Sizler, Allah'ın huzurundasınız, O, sizi görüp gözetmektedir" demek istemiştir. Bu gibi durumlarda ise, Peygamber'e ihtirâm ve saygı vâcip olmuş olur.

3) Bu ibâre, daha önce geçmiş olan bir yasağın olduğunu ifâde ettiği gibi, geriye bırakılmış olan bir emrin bulunduğunu da ifâde eder ki, bu da, *"Allah'tan ittikâ edin.."* emridir. Çünkü, başkasının önünde, tıpkı, kendisine her dilediği şeyi yapabildiği, önüne konulmuş bir eşya gibi olan kimse, o kimseden korkmaya daha layıktır. Âyetteki, *"Allah'tan ittikâ edin"* ifadesinin, tıpkı bir kimsenin, "uyuma, çalış..." şeklindeki sözleri arasındaki bir başkalık ve farklılık gibi, bir başkalığı ifâde eden türden bir atıf cümlesi olması muhtemeldir. Yani, "Bu yasağın anlamı, işte bu emirde olan şeydir." Bu yasak ile istenilen, her ne suretle olursa olsun, uyumama değil; tam aksine bu yasak ile murat edilen, meşgul olmak, çalışmaktır. Binâenaleyh, âyette de aynen bunun gibi, "Bir takvâ olmak üzere, nefislerinizi öne geçirmeyin ve onlara öncelik tanımayın.." denilmek istenmiştir. Bu iki ifade arasında, bundan daha ileri derecede bir mugayeretin bulunması da muhtemeldir. Bu da bir kimsenin, "Zeyd'e saygılı ol ve ona hizmet et" ifâdesindeki başkalık gibi olup, bu "Ona karşı en mükemmel biçimde saygı göster" demektir. Binâenaleyh, âyetteki anlamı da aynen böyle olup, "Onun nezdinde öne geçmeyin; öne geçmeyi bıraktığınızda da, sadece bununla yetinmeyin, bunu yararlanma vesilesi kılmayın, tam aksine, bunu yapmanızın ve ona saygı duymanızın yanı sıra, Allah'tan korkun, O'nu sayın. Aksi halde, saygı duyma görevini yerine getirmiş olmazsınız..." demektir.

Âyetteki إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Çünkü Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir"* cümlesi de, önce geçen ifadeleri pekiştiren bir ifâdedir. Çünkü onlar, (bu ifâde karşısında), "**Amennâ,** iman ettik, kabul ettik" demişlerdi. Zira hitâp, âyetteki, *"Ey iman edenler.."* hitabından anlaşılmaktadır. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah, onların sözlerini duyar; işlerini, kalplerindeki takvâ veya hiyaneti bilir" demektir. O halde sizin sözünüzün, fiilinizin ve kalbinizin ihtivâ ettiği şeyin farklı farklı olmaması, tam aksine, sizin "iman ettik, dinledik, itaat ettik" gibi duyduğu sözlerinizin zahir olan fiillerinizi,

yani öne geçmemenizi ve kalplerinizde sakladığınız takvâyı bilmesine dair hususları tamamlaması gerekir..

Resûlün Yanında Ses Yükseltmeyin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُوٓا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾

"Ey iman edenler, seslerinizi Peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın. Ona, sözle, birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın ki, siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.." (Hucurât, 2).

"Öne geçmeyin" ifâdesi, onların, Allah ve Resulü'nün yanında, o ikisine nispetle değer, miktar ve emir ve yasaklarına müdahale etme hakkı verme hususunda kendilerine bir makam vermekten nehiydir. Âyetteki, *"sesleri-nizi... yükseltmeyin"* ifâdesi de, bu işi ifâde eden bir sözden nehiydir. Çünkü, başkasının yanında sesini yükselten kimse, kendisine bir kıymet ve aza-met vermiş olur.. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Nidanın Tekrarının Manası

Birinci bahis: Âyetlerin başında nidâ ifadesinin tekrarlanmasının fay-dası nedir? Ve, bu iki cümlenin, bir kimsenin, *"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin. Seslerinizi de yükseltmeyin.."* sözünde olduğu gibi (birlikte söylenmeyişinin) faydası nedir? Biz deriz ki: Nidâ edatının tekrar edilmesinde şu faydalar vardır:

a) Bunda, kendisine yol gösterilen kimseye, alabildiğine şefkat göste-rilmesinin izahı olup, bu tıpkı **Lokman**'ın, oğluna, *"Evladım! Allah'a ortak koşma. Evladım! (Yaptığın şey), bir hardal danesi kadar olsa dahi..."* (Lok-man, 13, 16) demesi gibidir. Çünkü nidâ, sözü dinlemeye yönelsin ve kalbini ona versin diye, kendisine nidâ edilen kimsenin dikkatini çekmek için ya-pılır. Binâenaleyh, nidâ'nın tekrar tekrar getirilmesi, işte bunu ifâde eder.

b) Bir kimse, ikinci kere hitap olunanın, ilk defa hitap olunandan baş-kası olduğunu sanmasın diye... Çünkü bir kimsenin, "Ey Zeyd şunu yap; Amr, şöyle şöyle" demesi mümkündür. O aynı şeyi tekrarlayıp da, "Ey Zeyd,

şunu da söyle..." derse, bu söze muhatap olanın, yine Zeyd olduğu, sözünün başından anlaşılmış olur.

c) Bu iki ifadeden her birinin, bizatihi kastedilen ifâdeler olduğunun ve ikincisinin birincisinin te'kidi olmadığının anlaşılması... Ki bu da tıpkı senin, "Ey Zeyd, konuşma, (konuşacaksan) ancak hakkı söyle..." demen gibidir. Çünkü, istenilen şeyler farklı farklı olduğunda güzel olduğu gibi, "Ey Zeyd, konuşma; ey Zeyd, nutketme..." denilmesi ise güzel olmaz.

Ses Yükseltmenin Manaları

Âyetteki, لَا تَرْفَعُوا اَصْوَاتَكُمْ *"Seslerinizi... yüksek çıkarmayın..."* hitabı hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, hakiki mana murat edilmiş olabilir. Çünkü, sesin yükseltilmesi, ihtişamın azlığının ve saygının terk edilişinin delili olup, bu, hükmî bir meseledir. Zira ses, çıkış yerlerine göredir. Binâenaleyh, kimin kalbi haşyet içinde olursa, ses titrer ve itici hareket zayıflar. Dolayısıyla, o kimseden o ses kuvvetlice çıkamaz. Ama, korkmayan kimselerin kalbi sabit ve güçlüdür. Binâenaleyh, havanın yükselmesi, o kalpte bir haşyetin olmayışının bir delilidir.

b) Bununla, çok konuşmaktan men etmek murat edilmiştir. Çünkü, çok konuşan kimse, başkasının susması sebebi ile konuşmuştur. Binâenaleyh, başkasının sustuğu o anda, korkuyor olsa dahi, bu kimsenin sesi yükselmiş olur. Sen bir başkasının halini nazar-ı dikkate aldığında, Peygamber (s.a.s)'in kelâmına nispetle, hiç kimsenin, Peygamber yanında çok konuşmaması gerektiğini anlarsın. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bir tebliğcidir. Binâenaleyh, onun yanında konuşan kimse, şâyet bir şeyi haber vermek istiyorsa, bu caiz olmaz. Yok, Peygamber (s.a.s)'in açıklaması vacip olan şeylere dair, Peygamber (s.a.s)'den bir şey sormak istemişse, Peygamber, bu kişi sormasa dahi, sorulan bu şey hususunda zaten sükût etmez. Bazen de, soruda, yapması mükellefe kolay olmayan bir cevapla karşılaşması yüzünden, bir öfke ve kin hasıl olur.. Böylece de bu kimse, ikâba uğrama vartasına düşebilir.

c) "Sesi yükseltmek" ifadesiyle, "ta'zîm" anlamı kastedilmiş olup, buna göre de mana, "Hitapta bulunurken, Peygamber'in sözü karşısında kendi sözlerinize yükseklik tanımayın" şeklinde olup, bu tıpkı bir kimsenin başkasına, arkadaşı ona, "Bana aynısı bir emirle emret..." dediğinde, "sana bunu defalarca emrettim..." demesi gibi olur. Ki bu durumda, bu iki sözden birisi

diğerinden daha kıymetli ve daha yüksek olmuş olur. Bunlardan birinci izah daha doğrudur. Hepsi de, kastedilenin hükmüne dahildirler. Zira, sesi yükseltmekten men etmek, ancak ihtirâm ve ihtişâmı ortaya koymak için olur. Çünkü saygınlığı, heybetinden ve derecesinin yüksekliğinden dolayı, yanında seslerin alçaltıldığı bir dereceye varan kimsenin katında zaten çok söz söylenemez ve konuşan kimse, bu durumda hitap edemez.

Âyetteki, وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ *"Ona, sözle, birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın..."* hitabı ile ilgili şöyle birtakım açıklamalar bulunmaktadır:

1) Birinci ifâde *("seslerinizi yükseltmeyin")* ile insanın, sözünü veya sesini, Peygamber'in sözünden ve sesinden daha üstün kılmasından bir nehy ve men vardır. Bir kimse, "Burada, Peygambere de başkalarına davranıldığı gibi davranılması men edildiği için, Cenâb-ı Hak, "Akranlarınıza ve emsallerinize karşı, yüksek sesle konuştuğunuz gibi; (sakın) ona karşı da yüksek sesle konuşmayın; tam aksine, onun sözlerini hep yüce, üstün tutun... buyurmuştur" diyebilir.

2) Bu, mü'min kimsenin, tıpkı bir kölenin, efendisinin yanında konuşması gibi konuşması gerektiğini ifade eder. Çünkü, kulun konuşması, "كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ" sözünün muhtevasına dahildir. Çünkü bu ifâde, umum bir ifâdedir. Binâenaleyh, mü'min kimsenin, Peygamber'e karşı, kölenin efendisine karşı yüksek sesle konuşması gibi konuşmaması gerekir. Aksi halde mü'min kimse de, Peygamber'e karşı, insanların birbirlerine karşı yüksek sesle konuşması gibi konuşmuş olur..

Bu metottan anlaşılan, "sizler, Hz. Peygamber (s.a.s)'le, kendi aranızda tesadüfen konuştuğunuz gibi konuşmayın; tam aksine, o Peygamberi, onun yanında hiçbir zaman yüksek sesle konuşmamak suretiyle, insanlardan ayrı tutun; kendi aranızda ise böyle davranmayabilirsiniz.." şeklinde bir ifâde olduğu da ileri sürülemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bizim söylediğimiz şey, hakikate daha yakındır. Onda, sizin bahsettiğiniz mana, fazlasıyla vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber onlara, kendilerinden daha azizdir, değerlidir"* (Ahzâb, 6) ifadesi de bunu destekler. Halbuki, efendi, kölesi nezdinde kölesinden daha üstün değildir. Öyle ki, her ikisi de aç kalmazsa, köle, yememesi halinde ölebileceği bir şey bulsa, onu efendisine vermesi ona farz değildir, ama Peygamber'e vermesi farzdır.

Yine köle, kendisinin ölmesi ile efendisinin kurtulacağını anlasa, efendisini kurtarmak için, kendi canını tehlikeye atması ona farz değildir. Ama, Peygamber'i kurtarmak için farzdır. Biz, bunun gerçek manasını, o âyeti (Ahzâb, 6) tefsir ederken anlatmıştık.. Hikmet de bunu gerektirir. Çünkü, reis, baş durumunda olan bir uzvun diğerlerinden daha fazla korunması gerekir. Zira kalp, haleldar olduğunda, eller ve ayakların sağlığından bahsedilemez. Binâenaleyh, insan kendisini korusa da, Peygamberini terk etse, bu insan helâk olmuş demektir. Ama, köle efendi münasebeti böyle değildir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"seslerinizi ... yükseltmeyin"* ifadesi, "bağırmayın..." ifadesinin cinsinden olunca, bunun başına nidâ edatı getirilmemiştir. Ama bu ifâde, birisi "fiil", diğeri "söz" olduğu için, bunun başına nidâ edatını getirmiştir ki, bu tıpkı, *"Evladım! Şirk koşma... "* (Lokman, 13); *"Evladım! Namaz kıl..."* (Lokman, 16) âyetlerinde olduğu gibidir. Zira bunlardan birincisi kalbin işi; ikincisi, uzuvların işidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Marufu emret..."* (Lokman, 16) buyruğu, nidâ edâtı olmaksızın gelmiştir, bunların hepsi de uzvun fillilerindendir. Bil ki Hak Teâlâ'nın *"sesinizi yükseltmeyin"* ifadesinden kastedilen mananın, "çok konuşmayın" şeklinde olduğunu söylersek, âyetteki, وَلَا تَجْهَرُوا *"bağırmayın"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı söylenen sözlerin, başkası yanında söylendiği gibi olmaması gerektiği manasını mecazen anlatan bir ifade olur, yani, "Çok söz söylemeyin ve bunu oldukça aza indirin" demek olur. Yine âyetteki, *"yükseltmeyin"* ifadesi ile, bir hitabın murat edildiğini söylersek, o zaman, *"bağırmayın"* ifadesi ile, "Peygamber'e, başkasına hitap ettiğiniz gibi, hitap etmeyin" manası kastedilmiş olur.

İşlerin Boşa Çıkması

Âyetteki, اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ *"Amelleriniz boşa gider"* ifadesi ile ilgili şu iki meşhur izah vardır:

a) Bunun takdiri, لِئَلَّا تَحْبَطَ "Boşa gitmesin diye..." şeklindedir.

b) Bu, كَرَاهَةَ اَنْ تَحْبَطَ "Boşa gider endişesiyle..." takdirindedir. Bu hususu, Nisa, 176... ve benzeri âyetlerin tefsirinde izah etmiştik. Burada şöyle bir izah da yapılabilir: Bu ifade, "Allah'tan korkunuz ve amellerinizin boşa gitmesinden sakınınız" manasındadır. Böyle olduğunun delili şudur: Mutlaka takdir yapması gerekiyorsa, sözün delâlet ettiği manayı takdir etmek daha evladır. Takva (sakınma) emri, *"ittika edin"* emrinde geçmişti.

Âyetin manasına gelince, diyoruz ki: "Âyetteki "اَنْ تَحْبَطَ" ifadesi, "Eğer sesinizi yükseltir ve öne geçerseniz, bu kötü şeyler sizde alışkanlık haline gelir, karşı tarafı küçük görme ahlâkına gider ve sizi bir yalnızlığa, amellerinizi boşa çıkaracak bir irtidâda sevk eder" manasına işarettir.

Âyetteki, وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ *"farkına varmadan"* kaydı ise, bu irtidâda kayışın, insanın hissedemeyeceği bir biçimde nefislere yerleşebileceğine bir işarettir. Çünkü ömründe hiç işlemediği bir günahı işleyen kimseyi, alabildiğine pişmanlık ve alabildiğine korku ve ürkeklik içinde görürsün. Ama bu günahı tekrar tekrar işlediğinde, artık korku ve pişmanlığı azalır ve bu farkına varmadan içine yerleşmiş bir âdet haline gelir. Bu, birinci, ikinci, üçüncü veya diğer işleyişlerinde içine yerleşmiş olabilir. Bu tıpkı bir kimseye bir haber ulaşıp da, bu kimsenin ilk defa haberi getirene kesin gözüyle bakılmayıp, ama aynı haber tekrar tekrar getirilip, iş tevâtür derecesine vardığında, bu hususa dair yakînî bir bilgi meydana gelip, bu inanç kalbine yerleşir. Bunun ne zaman olduğunu ve kaçıncı haberde bu yakînin meydana geldiğini bilemez. Binâenaleyh âyetteki, *"farkına varmadan..."* kaydı, bu yasağı te'kid eden bir ifade olup, "Tek bir defa olursa affolunur, amellerin reddini gerektirmez" demeyin. Çünkü işin ne olacağı belli değil. Binâenaleyh bu kapıyı sıkı sıkı kapayınız" demektir.

Burada şöyle bir izah da yapılabilir: Mükellef, Peygamber'e saygı duymaz, onun emrine binâen yaptığı şeyler hususunda, kendisini peygamber gibi kabul ederse, bu işi, kendi nefsinin emrine binâen yapmış gibi olur. Fakat ne var ki, nefsinin emrettiği şeyler bir mükâfatı gerektirmez. Çünkü bunlar, boşa gitmiş asılsız şeylerdir. Aynen bunun gibi, kişinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emri olmadan yaptığı şeyler de boşa çıkmış-boşa gitmiş şeylerdir. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allahu Teâlâ mü'minlere, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymalarını, ona değer vermelerini, iyi davranmalarını ve Peygamber'i hem kendilerine, hem her mahlûka üstün tutmalarını emredince, Peygamberi'ne de merhametli olup, mü'minlere karşı, babalarından daha şefkatli olmasını emretmiştir. Bu tıpkı, *"(Rahmet) kanatlarını, mü'minlerin üzerine ger"* (Şuarâ, 215), *"Rablerine duâ eden (mü'minlere) karşı sabırlı ol"* (Kehf, 28), *"O balık sahibi (Yunus) gibi (sabırsız) olma"* (Kalem, 48) ve benzeri âyetler gibidir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan hizmet, hür kimseleri zorla

köleleştiren zorbalara yapılan hizmet gibi olmaz ve böylece ashabın, Peygamber (s.a.s)'e boyun eğişleri, hep Allah rızası için olmuş olur.

Ta'zim İçin Yavaş Konuşanlar

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٣﴾

"Gerçekten, Allah'ın Peygamber'i yanında seslerini yavaşlatanlar yok mu, onlar, Allah'ın, takva için, kalplerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ücret vardır" (Hucurât, 3).

Bu âyette, insanları takvaya götüren şeye, şu iki bakımdan bir teşvik vardır: Bunlardan birincisi, herkes tarafından anlaşılan şu hususdur: Âyetteki, *"Allah'ın, takva için, kalplerini imtihan ettiği..."* ifadesini şu şekilde açabiliriz: Nefsine öncelik tanıyan, sesini yükselten, nefsine ikram, şahsına ihtiramda bulunmuş olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Bu ihtiramı terk etmekle gerçek ihtiram; bu ikrama yanaşmama ile de, gerçek ikram ortaya çıkar. Çünkü böylece sizin takvanız ortaya çıkmış olur. Çünkü Allah katında en keriminiz, en müttakî olanınızdır" demiş olur. İnsanın hamama girip, orada kendine bir yer seçmesi ve bu sebeple de padişahın yanındaki mevkiini elden çıkarması, nefsini tuvalette ve kenefte büyük görüp, bu sebeple de büyük bir topluluk içinde kendisini hafifletmek, en çirkin bir harekettir. Âyetteki bu ifâde ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

Bunun Takva ile İlgisi

1) Kalpten takvanın sudûr ettiğini bildiği için (ve bizlere bildirmek için), o kalpleri bu hususta denemiş, takvalarını ortaya çıkarmıştır. Çünkü gönderenin bir elçisi olduğu için, insanoğulları cinsinden birisine saygı duyan kimsenin, onu gönderene saygı ve ta'zimi daha büyük, onu gönderenden duyduğu korku daha güçlü olur. Bu tıpkı, *"Kim, Allah'ın kanunlarına saygı gösterirse, (bil ki bu), kalplerin takvasındandır"* (Hacc, 32) yani "Allah'ın emirlerine saygı duymak, Allah'tan korkmadan dolayıdır. Resûlullah'a saygı da, Allah'tan ittikâdan ötürüdür" âyeti gibidir.

2) Buradaki, "imtihan etti" fiili, "bildi, tanıdı" manasınadır. Çünkü imtihan, bir şeyi tanıyıp, iyice anlamak için yapılır. Dolayısıyla, bu kelimenin, "bilip, tanıma" manasında kullanılması mümkündür. Buna göre, لِلتَّقْوٰى "takva için" ifadesindeki lâm (için) edatı, takdiri "Allah'ın, kalplerini takvaya uygun bildiği kimseler..." şeklinde olan bir mahzûfa taalluk eder. Bu tıpkı, اَنْتَ لِكَذَا "Sen şunun içinsin" yani, "Şuna uygunsun" denilmesi gibidir.

3) "اِمْتَحَنَ" fiili, "halis kıldı, saflaştırdı, arındırdı" manasınadır. Nitekim altın madenine, ateşte eritilip, süzülmüş, posasından arındırılmış manasında, "mümtehan" denilir. Yaptığımız bu izahlar, daha önce yapılmış izahlardır.

Bu âyetin şu manaya olduğu da söylenebilir: "Bu kimseler, Allah'ın, kalplerini takva için imtihan ettiği kimselerdir." Bu durumda buradaki "**lâm**" edatı, ta'lil (sebeb beyân etmek) için olup, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, önce geçen sebebin izahı yerine geçen bir ta'lil olabilir. Tıpkı bir kimsenin, "Sana, dün bana ikram ettiğin için geldim" demesi gibidir ki bu da, önceden yapılmış olan ikramın, bu gelişin sebebi olduğunu gösterir.

b) Bu, önce geçen değil de, sonradan olması beklenen bir maksadın gayesini beyân etmek için getirilmiş bir ta'lil olabilir. Bu da tıpkı, "Sana, görevimi yerine getirmek için geldim" denilmesi gibidir. Şimdi eğer takdirin, birincisi gibi olduğunu söylersek, bunun manası, "Allah kalplerde bulunan, kendine duyulan ittikayı bildi ve onların kalplerini, bu takvadan ötürü, takvaya alıştırdı. Eğer onların kalpleri takva ile dolup taşmış olmasaydı, onlara, Peygamberi'ne saygı duyup, kendilerinden yeğ tutmalarını emretmez; aksine onlara, "Resûlünü tasdik edin, ona eziyet etmeyin, onu yalanlamayın" derdi" şeklinde olur. Kâfirin iman etmesi gereken ilk şey, Peygamber'in sâdık olduğunu kabul ve tasdik etmesidir. Halbuki kendisine, "Peygamber ile alay etme, onu yalanlama ve ona eziyet etme" gibi emirler verilen kimse ile, "Peygamber'in yanında sesini yükseltme, onun huzurunda kendine değer verme ve onun huzurunda, doğru olan sözünü bile bağırarak söyleme" diye emrolunan kimse arasında hayli fark vardır. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bu dünyada kendine ne nispette yeğ görürsen, Peygamber de, âhirette aynı nispette seni yeğ görecektir. Çünkü Allah onun müttaki ümmetini cennete sokmadan, başkasını cennete sokmayacaktır.

Yok eğer ikinci takdirî manayı kabul ederse, bu şu manaya gelir: "Allahu Teâlâ onların kalplerini, onların Allah'ı ve Resûlullah'ı tanıdıklarından dolayı, takvaya alıştırmıştır." Bu da, "Allah onlara, gerçek takva demek

olan takvayı nasip etmek için böyle yapmıştır" demek olur. Gerçek takva da, Allah'tan duyduğun korku gibi bir korkuyu hiç kimseye karşı duymaman ve kendini her korkutucu şeyden emin görmen, dünyada aldanmaktan, âhirette meşakkatten korkmamandır. Aklı başında olan bir kimse, padişahtan korktuğundan dolayı, kölelerin zulmünden, rezil şeylerden kaçınmak suretiyle de padişahın şiddetinden emin olacağını bilirse, padişah korkusunu, kendisine bir kalkan edinir. Aynen bunun gibi, bilen bir kimse de iyice düşünürse, Allah'tan ittikası sebebiyle, her iki dünyada kurtuluşa ereceğini, başkasından korktuğunda ise, her iki dünyada da helak olacağını bilir de, böylece Allah'a karşı duyduğu o haşyeti, hem dünya, hem âhirette kendisini koruduğu bir kalkan edinmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ *"Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ücret vardır"* buyurmuştur. Mağfiretin, dünyada insandan ayrılmayan günahların izâlesi (temizlenmesi) manasına geldiğini, *"büyük bir ücret"* ifadesinin de, insan dünyadan uzaklaştıktan sonra meydana gelen hayata bir işaret olduğunu ve Allahu Teâlâ'nın insandan, her türlü behîmî (hayvanî) kötülükleri izâle edip, ona melekî güzellikleri giydireceğine bir işaret olduğunu söylemiştir.

Ev Dışından Seslenenler

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

"Hücrelerin ardından sana çağıranlar var ya, onların çoğunun akılları ermez" (Hucurât, 4).

Bu ifade, daha önce kastedilen kimselerin mukabili olan kimselerin halini anlatmaktadır. Çünkü öncekinde, sesini kısıp konuşan, saygılı davrananlardan bahsedilmiş, bu âyette sesini kabaca yükseltenlerden bahsedilmiştir. Burada, bu kimselerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda, edebi bir tarafa bıraktıklarına ve her türlü ihtiyaçlarını ona arz ettiklerine bir işaret vardır. Çünkü bir kimsenin, padişaha "Ey filanca.." demesi, saygısızlıktır.

Allah'a Nida Saygısızlık mı?

Şimdi sen eğer, "Herkes, Allah her şeyden büyük olmasına rağmen, niçin, "Ya Allah" diyorlar?" dersen, biz deriz ki: Nidâ (sesleniş) iki kısımdır:

a) Nidâ edilenin dikkatini çekmek için yapılan,

b) Nidâ edilene, ihtiyacı olduğunu ortaya koymak için yapılan... Birincisinin misali, bir insanın arkadaşına veya kölesine, "Ey falanca..." deyip, ismiyle hitap etmesidir. İkincisinin misali de, bir kimsenin, "nüdbe" (dua-ağıt) için, "Ey mü'minlerin emiri, ey Zeyd" diye isimle hitap etmesidir. Birisi şöyle diyebilir: "Eğer Zeyd doğuda (uzakta) ise, bu seslenişte bir dikkat çekme olamaz, çünkü bu muhaldir. Dolayısıyla, insan ölen birisine nasıl böyle seslenir?" deriz ki: "Ya Allah" dememiz, nidâ edilenin dikkatini çekmek için değil, bizim O'na ihtiyacımız olduğunu ortaya koymak içindir. Ama bu seslenişte, bu iki husus da vardır. Çünkü nidâ eden, kendisinde bulunan bir ihtiyacı dile getirmek için nidâ eder. Halbuki genelde nidâ edilen kimse, ya yüzünü çevirmiş, yahut gâfil (farkında olmayan) bir kimsedir. Dolayısıyla her nidada bu iki husus bulunmuş olur. Âyette bahsedilenlerin nidası ise, dikkat çekmek içindir ve saygısızlıktır. Büyüklere "Efendim! Mevlâm" dememiz ise, onları böylece nitelemek ve böyle olduklarını söylemektir.

2) Hücrelerin ardından (yani evin dışından) nida (çağırma)ya gelince: Arada herhangi bir mania bulunmadan başkasını çağıran, ona yürüme ve gelme külfetini yüklemez; aksine nidâ edilen, olduğu yerden nida edene cevap verip onunla konuşur. Bu durumda nidâ eden, sadece muhatabın kendisine, yüzüne dönmesini istemiş olur. Ama arada bir engel bulunan kimseyi çağıran ise, onun yanına gelmesini istemiş olur. Bu tıpkı, bahçe duvarının dışından bahçeye seslenen kimsenin hitabı gibidir.

3) Âyetteki, "**hucurât**" (evin dışından) sözü, Hz Peygamber (s.a.s)'in istirahat halinde bu sözün söylendiğine ve ona ihtiyacı olanın bu durumda onu rahatsız etmesinin adaba aykırı olup, münasip olanın, işini azıcık ertelemek olduğuna bir işaret vardır.

Nidâ, Hayvanın da Yapacağı İştir

Âyetteki, *"Onların çoğunun akılları ermez"* ifadesinde bu kimselerin, saygısızlıkları oranında kusurlu olduklarının beyânı vardır. Çünkü konuşma, insana has bir şey olup, bu yönüyle insan diğer varlıklardan daha üstündür. Çünkü insanın dışındaki canlıların konuşması söz konusu değildir. Fakat nidâ da mana bakımından tıpkı tembih (dikkat çekme) gibidir ki, bu bazen, iki şeyi birbirine vurarak elde edilen ses ile de olabilir. Konuşamayan varlıklar olan hayvanlar ise, meselâ bağırmak gibi, her

birinde görülen şeydir. Zira koyun, bağırır ve yavrusunu ister. Onun dışındaki hayvanlar da böyledir. Yeni doğmuş oğlak ve kuzu da bunun gibidir. Böylece sanki nidâ etme, manası bakımından insanların dışındaki canlılar için de meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak o kimseler hakkında, *"Onların çoğunun akılları ermez"* buyurmuştur. Ki bu, "Onlardan sudûr eden nidâ güzel bir terbiye ve edeb ile birlikte olmayınca, onlar bu nidâlarında, akılları eren kimseler derecesinin dışına çıkmış oldular. Böylece onların nidâ ve bağırması, bazı hayvanlardan meydana gelen bir nidâ ve bağırış gibi oldu..." demektir.

"اَكْثَرُهُمْ" kelimesi iki şekilde açıklanabilir:

a) Araplar bazen **"ekser"** kelimesini zikrederler, bununla **"küll"** *"bütün"* manasını kastederler. Onlar, yalandan korunmak ve sözde ihtiyatlı davranmış olmak için **"ekser"** ifadesini getirirler. Çünkü yalan, bazı hususlarda, kendisi sebebiyle kişinin işinin boşa gittiği bir şeydir. Bu sebeple de, küllü, bütünü kastettiği halde, "çoğu, ekserisi..." ifadesini kullanır. Bir de şu var ki, Allahu Teâlâ, ilmi her şeyi kuşatmış olduğu halde, onların sözüne uygun düşen şeyi getirmiştir. Bunda da, şöylesi bir nükte ve inceliğe işaret bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak, âdeta şöyle der: "İlmim her şeyi kuşattığı halde ben, o âdetin güzel olduğunu göstermek için, sizin usulünüze uydum.. Bu da, yalandan korunup sakınmaktır.. O halde, onu sakın terk etmeyin; benim de, kelâmımda bunu seçmemi, bundan hoşnut oluşuma kesin bir delil sayın.."

b) Bundan muradın, "Onların, çoğu hal ve durumlarında akıllarını kullanmazlar" şeklinde olmasıdır. Bunun iyice anlatımı şudur: İnsan, bir vasfa göre değerlendirilse; sonra da bir diğer vasfa göre değerlendirilse, birinci değerlendirmeden oluşan yekûn, ikinci değerlendirmeden oluşan yekûndan başka olur. Bunun misali şudur: İnsan, (bir vakit) câhil ve fakir olur; derken âlim olur, zenginleşir.. Bu nedenle örfte de, "Zeyd, daha önce görmüş olduğum (Zeyd) değil, bilakis şu anda o, daha güzel bir durumda" denilir. Böylece bunu söyleyen kimse, zikrettiğimiz duruma işaretle, onun, o Zeyd olmadığını söylemek ister.. İşte bu durum bilinince, (diyebiliriz ki), onlar da bazı hallerde, sen onları o duruma göre değerlendirirsen, bunun dışındaki duruma göre değerlendirmen halindeki durumlarından başka ve farklıdırlar.. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, yaptığımız izaha işaret olsun diye, *"onların çoğu..."* buyurmuştur.

Burada bir üçüncü izah şekli daha bulunur ki, bu da şöyle denilmesidir: Belki de onlar içinde hem, o hevâ ve heveslerinden vazgeçip cayan kimseler, hem de, o adî adetlerinde ısrar edip devam eden kimseler bulunuyordu.. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak işlerinden nedâmet edeni, onların dışında tutmak amacıyla, *"Onların çoğu..."* buyurmuştur.

Beklemeleri Daha İyi

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

"Eğer onlar, sen kendilerine çıkıncaya kadar sabretselerdi, kendileri için elbet daha hayırlı olurdu. Bununla beraber Allah gafûr ve rahîmdir" (Hucurât, 5)

Bu, "onların sergilediği kötü davranışın (sû-i edep) zıddı olan güzel davranışa bir işarettir." Zira, şâyet onlar sabretselerdi, böylesi bir nidâya gerek duymayacaklardı. Sen de (Ey Muhammed), (uygun zamanda) onların yanına çıktığında, o zaman onların, senin kendinle, ya da çoluk-çocuğunla, yahut da Rabbinle baş başa kaldığın bir sırada yanına gelmeleri uygun olmaz. Zira (sende), hem nefsinin hakkı vardır, hem de ailenin hakkı..." demektir.

Âyetteki, لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ *"kendileri için elbet daha hayırlı olurdu..."* ifâdesi iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu ifâdeden murat, "İşte, güzel ve hayırlı olan davranış biçimi budur.." mesajını vermektir. Tıpkı, (Furkan, 24) âyetinde "خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا" ifadesinde (mukayese söz konusu olmadığı) gibi...

b) Bundan kastedilenin şu mana olmasıdır: Nidâ edip sabredememekle, onlar, meselelerinin halledilip ihtiyaçlarının derhal giderilmesini istemektedirler ki, bu, güzel bir şeydir. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumunu gözetip ona saygıda kusur etmemek, bundan daha hayırlıdır. Çünkü bu, âhirette söz konusu olan aslî ihtiyacı gidermektedir. Dünya ihtiyaçları ise, fuzulî şeyler kabilindendir. "كَانَ"nin ismi olan merfû kelime, ya zımnî "اَلصَّبْرُ" kelimesidir, -ki bu durumda ifadenin takdiri şöyle olur: وَلَوْ صَبَرُوا لَكَانَ الصَّبْرُ خَيْرًا "Şâyet sabretselerdi, sabır daha hayırlı olurdu...",

yahut da, "nidâ olunmaksızın çıkmak..." işi.. Bu durumda da kelamın takdiri, "Şâyet onlar sen çıkıncaya kadar sabretselerdi, senin, nidâ olunmaksızın çıkman onlar için daha hayırlı olurdu.." şeklinde olur ki, bu, anlatılan kıssaya daha uygundur. Çünkü onlar, çoluk-çocuklarını (geri) almak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in çıkmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de çıkmış, onların yarısını azâd etmiş, böylece de onlar, zürriyetlerinin yarısını alabilmişlerdi.. Şâyet sabretselerdi, Hz. Peygamber (s.a.s) onların tamamını azâd edecekti.. Birinci açıklama daha doğrudur.

Sonra Cenâb-ı Hak, şu iki hususu kesin olarak ortaya koymak için, *"(Bununla beraber), Allah gafûr, rahîm'dir"* buyurmuştur:

a) Onların, acele etmekte hiç iyi etmedikleri.. Çünkü bir kimse, çirkin bir şey yapıp da, âmiri yahut da efendisi onu cezalandırmasa, "Onun efendisi ne kadar da halim selim!.." denilir ki, bu, onun yumuşaklığını açıklamak için olmayıp, aksine, o kimsenin işlediği hatanın büyüklüğünü ifâde etmek içindir.

b) "Sabrın güzelliği, yani onların daha hayırlı olanı yapmaları sebebiyledir ki, Allah, onların günahlarını bağışlayacak, bu iyiliği, pek çok günaha bir keffâret kılacaktır. Nitekim, efendisinin kapısına geri döndüğü zaman köleye, "Ne iyi ettin de efendine geri döndün, efendin çok şefkatlidir" denilir ki, "Şu anda yaptığın iyi davranış sebebiyle, efendin, senden sadır olan kusurdan dolayı seni cezâlandırmaz.." anlamındadır. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, affetmeye teşvik anlamında olduğunun söylenmesi de mümkündür. Bu durumda, *"Onların çoğunun akılları ermez"* ifâdesi, onlar için bir mazeret olmuş olur.

Takdim-Te'hîr

Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın bazı yerlerde, "gufrân-bağışlama" kelimesini, "rahmet-acıma, şefkat" kelimesinden önce zikrettiğini, -ki bu sûrede böyledir-, bazı yerlerde de, "rahmet" kelimesini, mağfiret kelimesinden önce zikrettiğini -ki, Sebe Sûresi'ndeki "وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ" (Sebe, 34) ifadesi böyledir- söylemiştik. "غَفُورٌ رَحِيمٌ" buyurduğu yerlerde mana şöyledir: "Allah, onun günahlarını bağışlar.. Sonra kuluna bakar da, onun âdeta çıplak ve rahmetine muhtaç olduğunu görür. Bunun üzerine ona merhamet eder ve ona, ikrâm ve izzet elbisesini giydirir... Bazen de onu, kötülükler içinde boğulmuş görür de, onun kötülüklerini örter.. Bağışlamadan sonra da ona rahmet eder.. Böylece, bazen, mağfiretten sonra gelen

rahmete işâret edilir de, mağfiret başa alınır; bazen de rahmet mağfiretten önce bulunur, onu geri bırakır.. Rahmet geniş ve sınırsız olunca, mağfiretten önce de bulunur sonra da. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onu, mağfiretten hem önce zikretmiş, hem de sonra...

Yanlış Haber

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنْ جَآءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوٓا اَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾

"Ey iman edenler, eğer bir fasık size bir haber getirirse, onu tahkik edin. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırsınız da yaptığınıza pişman olan kimseler olursunuz" (Hucurât, 6).

Sûrenin Ahlâkî Prensipleri

Bu sûrede, mü'minleri, ahlâkın en güzeline bir irşâd bulunmaktadır. Bu da, ya Allah, ya Hz. Peygamber (s.a.s), ya da bunların dışında bulunan, diğer insanlar ile olan hususlardadır. Diğer insanlar da iki kısımdır. Çünkü onlar, ya mü'minlerin yolu üzere olup, itaat rütbesini haizdirler; yahut da, bu rütbeyi haiz değillerdir ki, bu da fasıktır. Mü'minlerin cemaatine dahil olup, onların yoluna uyan kimse ise, ya onların yanında bulunur, ya da bulunmaz.. İşte bu, şu beş kısma ayrılır:

a) Allah'tan yana olan şeyler,

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'den yana olan şeyler,

c) Fasıktan yana olan şeyler,

d) Orada bulunan mü'minlerden yana olan şeyler.

e) Orada hazır bulunmayan mü'minden yana olan şeyler. İşte Cenâb-ı Hak, bunları, *"Ey iman edenler.."* vasfıyla beş kez zikretmiş ve onları, her defasında, bu beş kısımdan birisine nasıl güzel davranacağı hususunda irşâd edip aydınlatmıştır. Meselâ, önce, *"Ey iman edenler, Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyiniz.."* buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber (s.a.s)'in zikredilmesi, Allah'a itaatin (keyfiyetini) açıklamak içindir. Çünkü Allah'a itaat ancak, Allah'ın Resûlü'nün sözü ile bilinip anlaşılır. İkinci olarak, Hz.

Peygamber (s.a.s)'e saygı göstermenin vacip olduğunu beyan etmek için, *"Ey iman edenler, seslerinizi, Hz. Peygamber'in sesinin üzerine çıkarmayınız.."* buyurmuştur. Üçüncü olarak, fasıkların sözlerine güvenmekten sakınmanın gerekli olduğunu açıklamak için, *"Ey iman edenler, bir fasık size bir haber getirdiği zaman.."* buyurmuştur. Çünkü fasıklar, siz mü'minlerin arasına fitne sokmak istemektedirler. Bunu, *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse..."* (Hucurât, 9) ifadesinin tefsirinde açıkladık. Dördüncü olarak, *"Ey iman edenler, bir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın.. Birbirinizi ayıplamayın.."* (Hucurât, 11) buyurmuştur ki bu, yanlarında bulunuyorlarken, mü'minlere sıkıntı vermemenin ve onların hal ve durumlarıyla alay etmemenin gerekliliğini anlatır. Beşinci olarak da, *"Ey iman edenler, zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü bazı zan günahtır... Birbirinizin kusurunu araştırmayın, kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin..."* (Hucurât, 12) buyurmuştur ki, bu, gıyabında, mü'mine haksızlık yapmaktan kaçınmanın farziyyetini beyan etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'min şayet orada olsaydı, eziyet duyacak olduğu şeyi zikretmiştir. Ki bu, son derece güzel bir tertiptir.

İmdi, eğer; "Bu sıranın tam olması ve meselâ, önce Allah ve Resûlü ile daha sonra hazır bulunan mü'min ile, bunun peşinden orada hazır olmayan mü'min, bunun peşi sıra fasık ile söze başlanılmış olması için, niçin mü'min fasıktan önce getirilmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Allah, daha ehemmiyetli olanı, daha az mühim olandan önce getirmiştir. Bu sebeple de, önce kendisinden, sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'den bahsetmiş, daha sonra da, fâsık kimsenin sözüne kulak verilmesi ve ona itimat edilmesi sebebiyle, Müslüman cemaatler arasında savaşa sebebiyet verebilecek olan durumu zikretmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, kalplerde, göğüslerde daha şazla nefrete mûcib olan şeyleri zikretmiştir. Ama, orada hazır olan mü'min ile orada hazır olmayan mü'minden bahsetme meselesine gelince, bu durum, mü'min kimseyi vuruşmaya götürecek bir biçimde ona eziyet vermez. Baksana, Allahu Teâlâ, fasıkın haber vermesiyle ilgili ifâdenin peşinden, "iktitâl - vuruşma" ile ilgili âyeti getirerek, *"Eğer mü'minlerden iki zürme birbiriyle dövüşürlerse..."* (Hucurât, 9) buyurmuştur. Âyetlerin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Bu, âyetin nüzul sebebi ile ilgili olup şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), **Velid İbn Ukbe**'yi, -ki bu, **Hz. Osman**'ın ana bir kardeşidir-, zekât memuru

olarak Mustalik oğullarına göndermiş, bu sebeple, onlar da onu, karşılamak istemişlerdi. Ama, **Velîd,** onların savaşacaklarını zannetmiş, gerisin geriye Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına dönerek, onların zekât vermeye yanaşmadıklarını söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlarla savaşmayı tasarlamıştı. Derken, işte bu âyet-i kerime nazil oldu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların bu söylenilen şeylere dair hiçbir şey yapmamış olduğunu haber verdi: Bu izah, onların (ulemânın), bu âyetin işte o zaman nazil olduğunu söylemeleri halinde yerinde olur. Ama, bu âyetin, işte bundan dolayı inip, sadece buna mahsus olduğunu ve başka olayları ilgilendirmediği fikri geçerli olmaz.. Tam aksine, biz diyoruz ki: Bu âyet-i kerime, araştırıp soruşturmayı ve fasık sözüne itimat edilmemesi gerektiğini beyan etmek için, genel anlamda (genel ve kapsayıcı bir hükümle) nazil olmuş olan bir âyettir. Bu âyetin, sırf bu hadise hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin tutarsız olduğuna, Allahu Teâlâ'nın, "Ben bu âyeti, işte bunun için indirdim.." dememiş olması da delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, onun, bu âyetin sadece bu durumu açıklamak için nazil olduğuna dair bir açıklaması da yoktur.

Fasıkın Burada Manası

Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu âyet o vakitte nazil olmuş olup, bu, âyetin inişinin bir tarihi gibidir. Biz de bunu tasdik ediyoruz. Yaptığımız bu izahı, **Velîd**'e, fâsık vasfının verilmesinin haksız ve geçersiz olması da teyit eder. Çünkü **Velîd,** öyle sanmış da, böylece hata etmiştir. Hata eden ise, fâsık olarak adlandırılamaz.. Nasıl böyle olmasın ki, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde geçen "fâsık" kelimesiyle, iman bağından çıkmış ve uzaklaşmış olan kimseler kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki Allah, fâsıklar topluluğunu muvaffak etmez.."* (Münafikûn, 6); *"Böylece de, Rabbinin emrinin dışına çıktı.."* (Kehf, 50) *ve "Fasık olanların barınacağı yer ise ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse içerisine döndürülürler..."* (Secde, 20) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE: "إِنْ" Edatındaki Bir İncelik

Âyetteki, *"Eğer bir fasık size bir haber getirirse..."* ifadesi, şöyle bir nükteye işaret etmektedir: Mü'min kimse, kâfire karşı son derece vakur, sert ve tedbirlidir.. Binâenaleyh, fâsık bir kimsenin, önemli bir haber hususunda onu kandırması mümkün değildir. Eğer bu mümkün olursa, nâdirattandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başına, ancak olması beklenen,

ama henüz olmuş bitmiş olmayan bir manayı ifâde eden şart edâtını getirerek, اِنْ جَاءَكُمْ *"size ... getirirse..."* buyurmuştur. Çünkü Arapçada, اِنْ اِحْمَرَّ الْبُسْرُ "Ham hurma kızarırsa..." اِنْ طَلَعَتِ الشَّمسُ "Güneş doğarsa..." denilmesi, yerinde bir ifade olmaz..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kural olarak: Şart konumunda olan nekire ifade genellik bildirir. Fakat bu müspet hüküm için böyledir. Nasıl ki menfî bir hükümde, haber vermede genellik bildirir. Keza nekire, menfi durumda olması halinde ise şart konumunda hususîlik ifade eder. Nasıl ki, müspet hükümde olması halinde, haber vermede de husûsîlik ifade eder. Biz bunu, misalini vererek ve delilini zikrederek izah etmeye çalışalım..

Bunun bir misalle açıklanmasına gelince, şöyle deriz: Bir kimse, kölesine, اِنْ كَلَّمْتُ رَجُلًا فَأَنْتَ حُرٌّ "Eğer ben, herhangi birisiyle konuşursam, sen hürsün!" dediğinde, bu kimse, âdeta, "Ben, herhangi bir kimseyle konuşmam..." demiş olur. Böylece de o köle, efendisinin herhangi bir kimseyle konuşması halinde azâd olmuş olur.

Ama bu kimse, اِنْ لَمْ اُكَلِّمِ الْيَوْمَ رَجُلًا فَأَنْتَ حُرٌّ "Eğer ben, bugün, herhangi bir kimseyle konuşmazsam, sen hürsün..." dediğinde, bu kimse âdeta, "Ben bugün, herhangi birisiyle konuşmayacağım.." demiş olur ve böylece de kölesi, efendisinin hiçbir kimseyle konuşmamış olmasından dolayı azâd olmamış olur. Bu tıpkı, bir kimseyle konuşmamaya yemin ettiğinde, her adamla konuşmuş olması sebebiyle onun sözünde, yemininin zuhur etmeyişi gibidir. Bunun deliline gelince.. Bu, ilk önce müspet tarafı ele almakla ortaya çıkar.. Baksana, herhangi bir harf olmaksızın, ifadeler, müspet anlam için konulmuştur. Olumsuzluk (menfilik) ise, bir harf ile temin edilir. Binâenaleyh bir kimsenin, زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd, ayaktadır" ifadesi, vaz' olunan ilk ifâde olup, bu haliyle, Zeyd'in ayakta oluşuna delâlet eden bir harfin getirilmesine ihtiyaç yoktur. Ama, menfî (olumsuz) cümlede ise, biz, زَيْدٌ لَيْسَ بِقَائِمٍ "**Zeyd**, ayakta değildir" deme ihtiyacını hissederiz. Binâenaleyh şâyet, vaz' ve tertip, ilk önce olumsuzluk için olmuş olsalardı, biz, bir ihtisar ve kısaltma olsun diye, ilâve edilen harfe ihtiyaç duymazdık.. Durum böyle olduğuna göre, bir kimsenin رَأَيْتُ رَجُلًا "Bir adam gördüm" şeklindeki sözünde, bu sözü doğrulayan hususiyetin bulunması yeterli olur ki, bu da, bir kimsenin görülmüş olmasıdır. Ama sen, مَا رَأَيْتُ رَجُلًا "Hiçbir kimse görmedim" dediğinde, bu ifade, o kimsenin, "Bir adam gördüm.." ifadesinin

zıddı olan bir ifâde olup, bu karşıtlığı ifade için terkip edilmiştir. Halbuki, karşıt ifadelerin doğru olmamaları gerekir. Binâenaleyh, şâyet bir kimsenin مَا رَاَيْتُ رَجُلًا "Bir adam görmedim" şeklindeki sözünde, bir adamdan başka hiç kimsenin görülmemiş olması kafi olsaydı, o zaman bizim, رَاَيْتُ رَجُلًا وَمَا رَاَيْتُ رَجُلًا "Bir adam gördüm ve bir adam görmedim" şeklindeki sözleri mi doğru olurdu; böylece bunlar, birbirinin mukabili olan ifadeler olmamış olurlardı ki, böylece de biz birinci ifadeden ikinci ifadeyi anlamış olurduk.. Ve bu ifadeden, menfî olan tarafın umumîliği gerekmiş olurdu.

Bu iyice bilindiğine göre, biz şimdi diyoruz ki: Şartlı cümleler, önce vaz' olunan, daha sonra da, kesin oluş halinden sonra terkip olunan ifadelerdir. Delili ise, harfin ilâve edilmesidir. Ki bu ilâve harf, kesinliğin zıddını ifade eden bir harftir. جَاءَكُمْ "size geldi" اِنْ جَاءَكُمْ "Eğer size gelirse..." Dolayısıyla bir kimsenin, اِنْ لَمْ تَكُنْ اَنْتَ حُرًّا مَا كَلَّمْتُ رَجُلًا "Sen hür olmayasın diye, hiçbir adamla konuşmadım" şeklindeki sözü, nefy manasına varıp dayanır.. Fâsıkla ilgili sözün umumîliğinin anlaşılması gibi, o sözün "haber" hakkında da umumî olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre ifâdenin manası, "Herhangi bir fâsık size, herhangi bir haber getirirse, o haber hakkında araştırma yapmanız size farzdır..." şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Haber-i Vahidin Hüccetliği**

Âlimlerimiz, haber-i vâhidin bir hüccet olduğu ve fâsık kimsenin şahâdetinin kabul olunmayacağı hususunda bu âyete tutunmuşlardır. Birinci şık hususunda, âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, geri durma, araştırma işini, kişinin fâsık olmasına bağlamıştır. Binâenaleyh, şâyet âdil bir kimsenin haberi makbul olmasaydı, o zaman, bu işin, kişinin fâsık oluşuna bağlanmasının bir manası kalmazdı. Âlimlerimizin bu istidlâli, mefhûma tutunmak kabilindendir.

Fâsıkın Şahitliği

İkinci şıkka gelince, bu da şu iki yöndendir:

a) Allahu Teâlâ, fâsıkın haberinin araştırılması emrini vermiştir. Binâenaleyh, şâyet fâsıkın sözü makbûl olsaydı, hakim (kadı), o haberi araştırmakla memûr olmazdı. Şu halde, fâsık kimsenin sözü makbul olmaz.. Hem sonra, Allahu Teâlâ, önemli olsun önemsiz olsun, her türlü haber hakkında araştırmayı emretmiştir. Şahâdet konusu ise, haber hususundan daha mühim ve titizlik gerektiren bir hususdur.

b) Allahu Teâlâ, *"(Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırsınız da..."* buyurmuştur. Cehâlet, "hatâ"nın üstündedir. Çünkü müctehid hata ettiğinde "câhil" adını almaz. Hükmü, fâsığın sözüne binâ eden kimse ise, hükmünde isâbet etmemesi halinde mahzâ cehâlettir. (Câhilin ta kendisidir). Binâenaleyh, fâsıkın sözüne hüküm binâ etmek, caiz olmaz.

BEŞİNCİ MESELE

"اَنْ تُصِيبُوا" ifadesi vb. hakkında biz, şu iki izahı yapmış idik:

a) Kufelilerin metoduna göre, bu ifade ile لِئَلَّا تُصِيبُوا *"... sataşmayasınız diye"* manası kastedilmiştir.

b) Basralıların metoduna göre de, bu ifâde ile, كَرَاهَةَ اَنْ تُصِيبُوا *"sataşmanız hoş olmayacağı için..."* manası murat edilmiştir. Şöyle de denilebilir: Âyetten kastedilen mana, "Araştırınız ve bu hususta ittikâ ediniz..." şeklindedir. Binâenaleyh, âyetteki "اَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا" ifadesi, bizim, "Fâsıkın sözü, toplumlar arasında fitnelere sebebiyet verir.. Halbuki, yüz yüze söylenmiş olan eziyet verici lafızlar ile, mü'minden sadır olan gıybet böyle değildir. Çünkü mü'mini, dini, çirkin şeyler yapmaktan ve başkalarını korkutmakta ileri gitmekten alıkor.. Âyetteki, "بِجَهَالَةٍ" kaydı, hâl konumunda bir kelime olup, buna göre mana, "Bilmeksizin sataşmayasınız diye..." şeklinde olur.

Burada şöyle bir incelik vardır: "İsâbe" mastarı, hem kötü, hem de iyi şeyler hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sana isabet eden iyilik Allah'tandır, kötülük ise kendindendir"* (Nisa, 79). Fakat genelde bu mastar, kötü şeyler için kullanılır ve sû-i zann ile birlikte kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer onlara bir kötülük isabet ederse, buna sevinirler"* (Âl-i İmran, 120) buyurmuştur.

"اَصْبَحَ" Fiilinin Manası

Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu, câhil kimsenin mutlaka yaptığı şeye pişman olacağını beyan etmek için, فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ *"Yaptığınıza pişman olan kimseler olursunuz"* buyurmuştur. Buradaki "تُصْبِحُوا" ifadesi, "olursunuz..." manasınadır. Nahivciler, "اَصْبَحَ" fiilinin şu üç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir:

a) Sabahlamak manasına... Nitekim birisi, "Biz falancanın gıybetini yaparak, aleyhine hüküm vererek sabahladık "اَصْبَحْنَا" der.

b) İşin, sabah vakti olduğu manasına... Nitekim birisi اَصْبَحَ الْيَوْمَ مَرِيضُنَا خَيْرًا مِمَّا كَانَ غَيْرَ اَنَّهُ تَغَيَّرَ ضَحْوَةَ النَّهَارِ "Bugün hastamız, olduğundan daha iyi oldu.

Fakat kuşluk vakti durumu değişti" der ve bununla hastanın sabah vakti, olduğu hal üzere olduğunu kasteder. Buna göre bu kimse sanki, "Hasta sabah vakti iyi idi de, kuşluk vakti değişti" demek istemiştir.

c) "صَارَ" (oldu) manasına... Nitekim birisi, اَصْبَحَ زَيْدٌ غَنِيًّا "Zeyd zengin oldu" der ve onun, bir vakit murat etmeksizin, zengin olduğunu anlatmak ister. İşte âyette de kelimenin bu üçüncü manası kastedilmiştir. "اَمْسٰى" ve "اَضْحٰى" kelimeleri de böyledir. Fakat bu hususta şöyle bir izahta bulunmamız gerekir: Lafızların şekli değişince, mutlaka manaları da değişir. Buna göre diyoruz ki: Bu "oluş" işi, bazen işin başlangıcından itibaren olur ve devam eder, bazen de işin neticede ona raci olması manasında, sonda olur, bazen de işin ortasında olur.

Birincisinin misali, bir kimsenin, صَارَ الطِّفْلُ فَاهِمًا "Çocuk anlar oldu, yani anlamaya başladı" demek olup, ziyadelik anlamı belirtir.

İkincisinin misali, bir kimsenin, صَارَ الْحَقُّ بَيِّنًا وَاجِبًا "Hak açık oldu, vacip oldu" demesi gibidir. Bu, "En son noktasına vardı" demektir.

Üçüncüsünün misali de, bir kimsenin, ona başlamasını ve nihâyete erdiğini anlatmak istemeksizin, aksine onunla iç içe, onunla muttasıf olduğunu anlatmak için, صَارَ زَيْدٌ عَالِمًا وَقَوِيًّا "Zeyd, âlim ve güçlü oldu" demesi gibidir.

"اَمْسٰى" ve "اَضْحٰى" Kelimeleri

Bunu iyice kavradığına göre, bil ki "اَصْبَحَ" fiilinin asıl kullanılışı, birinin veya bir şeyin bir işe başlaması manasındadır. O şeyin, o vasıf "اَمْسٰى" fiilinin asıl kullanışı hususunda, en son noktaya ulaştığını anlatmaktır. "اَضْحٰى" fiilinin asıl kullanışı ise, o şeyin, işin ortasına varıp dayandığını anlatmaktır. "Kullanan kimseler bu mana inceliklerine dikkat etmiyor ve bu üç kelimeyi de aynı manada kullanıyorlar.." denilemez. Çünkü diyoruz ki: Manalar birbirine yakın olduklarında böyle bir kullanış câizdir. Fakat kullanmanın câiz olması, asıl manalarına ters bir durum değildir. Pek çok kelimenin asıl manası gelip geçmiş ve ortak olmayan (kök manasıyla alakası olmayan hususlarda) daha yaygın kullanılmışlardır.

Bu iyice anlaşıldığına göre, şimdi diyoruz ki, "Âyetteki "فَتُصْبِحُوا" ifadesi, "Sizler pişman olmaya başladınız pişmanlıkla iç içe oldunuz ve pişmanlığınızı sürdürdünüz" manasınadır." Hak Teâlâ'nın, (اَصْبَحْتُمْ) *"Allah'ın nimeti ile, kardeşler oldunuz"* (Âl-i İmran, 103) âyetinde de mana böyledir, yani "Sizler kardeş olmaya başladınız, kardeş olmada ilerlediniz ve bunu sürdürdünüz" demektir. Velhasıl Cenâb-ı Hak, bu manada bu lafzı kullanmıştır.

Çünkü bu lafızla bildirilen şey, ya mükâfat, ya da cezâ hususlarındadır. Bu iki şey, gittikçe artabilir. İlahî işlerin, sonu-sınırı yoktur.

Âyetteki, "نَادِمِينَ" kelimesine gelince, "**nedm**" devamlı bir keder ve üzüntü demek olup, nûn, dâl ve mîm harflerinden meydana gelen değişik kelime kalıplarının hepsinde devam manası vardır. Bu tıpkı birisinin, "sürdürdü, devam ettirdi" manasında, أَدْمَنَ فِي الشُّرْبِ وَمُدْمِنٌ "Falanca içkiyi sürdürdü" demesi gibidir. "Medine" kelimesinde de bu mana vardır.

Hak Teâlâ'nın bu âyetinde şöyle iki incelik var.

Birincisi: Sakındırmayı yerleştirmek ve pekiştirmektir. Bunun izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, *"Bilmeyerek bir kavme sataşırsınız diye..."* buyurunca, bunun peşinden, "Bu kendisine iltifât edilmeyecek şeylerden değildir. Aklı başında olan kimsenin, "Farzet ki işte ben bir kavme çattım, zarar verdim, bundan bana ne olur. Aksine bundan, size devamlı bir keder ve hüzün olur" demesi doğru olmaz. Bu gibi şeylerden sakınmak şarttır.

İkincisi: Bu ifadede, mü'minlere bir övgü vardır, yani, "Sizler, bir kötülük yaptığında ondan üzülmeyen kimselerden değilsiniz. Aksine böyle bir kötülüğe alabildiğine pişman olup, üzülen kimselerdensiniz" demektir.

Resûlün Rehberliği

وَاعْلَمُوٓا اَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾

"Hem bilin ki içinizde Allah'ın Resûlü var. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi; küfrü, fâsıklığı ve isyânı size çirkin gösterdi. İşte rüşdünü bulanlar onların tâ kendileridir"
(Hucurât, 7).

Âyetin tefsiri hususunda söylenmiş olanlar ile söylenebilecekleri zikredelim. Âyetin tefsiri hususunda söylenmiş olanların en güzelini tercih ediyoruz. Bu da **Zemahşerî**'nin tercih ettiği husustur. Çünkü **Zemahşerî**, bu

âyetin tefsiri ile ilgili uzunca bir bahis açmış ve şöyle demiştir: "Âyetteki, *"Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşerdiniz"* cümlesi, nazmın (söz sıralamasının) bozukluğuna götüreceği için, müste'nef (bağımsız) bir cümle değildir. Çünkü böyle olsaydı, *"bilin ki..."* fiili ile, *"size uysaydı"* fiili arasında bir ilgi kalmazdı." **Zemahşerî** bu ilgiyi daha sonra şu şekilde izah etmiştir: *"Size uysaydı..."* fiili, فِيكُمْ *"içinizde"* ifadesindeki, merfû "**küm**" zamirinden "hal" konumundadır. Buna göre kelamın takdiri, "Sizler, onun size itaat etmesini istiyor, yahut da sizin yaptıklarınızı doğru buluyor" şeklinde olmak üzere, "içinizde, aranızdadır" manasındadır. Halbuki onun, bu durumda olması uygun değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı, muhakkak ki işleriniz sarpa sarardı, yahut sıkıntıya düşerdiniz, yahut da yaptığınızın acısını çekerdiniz.

Daha sonra, Hak Teâlâ, *"Eğer, ... size uysaydı"* ifadesinin muhatabı olanların dışında, bazı mü'minlere hitaben, *"Fakat Allah size imanı sevdirdi"* buyurmuş ve böylece sıfattaki değişikliği ifade ile yetinmiş ve "Bazısına imanı sevdirdi" buyurmamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, "أَطَاعَكُمْ" şeklinde değil de, "يُطِيعُكُمْ" buyurmuştur ki bu, onların, bu halin devamını ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların yaptıklarını kabule devam etmeyi istediklerine delalet eder. Fakat bu ifadenin sonrası; öncesinin aksinedir. Burada da böyledir. Her ne kadar açık bir lafız ile muhalefet olmamış ise de, muhatapların vasıf ve hallerindeki farklılık, bir muhalefete delalet etmektedir. Çünkü âyetteki, *"Eğer... size uysaydı"* hitabının muhatapları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi istekleri doğrultusunda işlem yapmasını isteyen kimselerdir. Halbuki, *"Allah size imanı sevdirdi"* ifadesinin muhatapları, işlerini Hz. Peygamber (s.a.s)'in isteğine uygun olarak yapmak isteyenlerdir." **Zemahşerî**'nin söylemiş ve tercih etmiş olduğu görüş bundan ibaret olup, bu güzeldir.

Bence şöyle de denebilir ve sanki en kuvvetli olan görüş de budur: Allahu Teâlâ, *"Bir fâsık, size bir haber getirirse, onu araştırın"* yani "inceden inceye araştırın, açın, çözün" buyurunca, bunun peşinden, *"Hem bilin ki, içinizde Allah'ın peygamberi var"* buyurmuştur ki bu, "Bu meseleyi ve hususu, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmek suretiyle çözmeniz, sizin için daha kolaydır. Çünkü o, aranızda bir açıklayıcı ve bir mürşiddir" manasına olup, tıpkı, bir hocanın talebelerinin bir mesele hususunda ihtilaf ettiklerinde bir kimsenin, hocanın aralarında oturduğu manasında değil de, onların ona müracaat etmeleri gerektiğini kastederek, "İşte hoca (aranızda)

oturuyor" demesi gibidir. Çünkü onun bu sözden maksadı, "Hoca size pek çok hususta katılmaz" demektir. Bu böyledir, zira hoca, bahsettiğimiz misalde, şâyet talebelerinin sözüne itimat etmiş olsaydı, talebelerinin kalbi, hocaya müracaat ile mutmain olmazdı.. Ama hoca, sâlih nakillerden, hadislerden bahsedip, bu hususu kuvvetli delillerle anlatınca, herkes o zaman ona müracaat eder (onun hükmüne başvurur). İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak âyette, "O Peygamber (s.a.s)'in yol göstermesini isteyiniz; çünkü O, bilir ve (yanlış olan meselelerde) hiç kimseyi dinlemez. Dolayısıyla da, böyle davranmada bir haksızlık olmaz ve tutarsız olan şeyler, Peygamber nezdinde revaç bulmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşerdiniz"* beyanı ile, Peygamber (s.a.s)'in (yanlış hususta) hiç kimseye itaat etmeyeceğinin kastedilmiş olduğunun delili şudur: Şart cümleleri pek çok yerde, cezâ'nın (şartın konusunun) imkânsız oluşundan dolayı, şartın da imkânsız olduğunu beyan etmek için varid olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti..."* (Enbiyâ, 22) âyetiyle, *"Eğer Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok (şeyler) bulurlardı.."* (Nisa, 82) âyetlerinde böyledir. Çünkü, bu âyetler, yer ile gökte, Allah'tan başka ilâhın bulunmadığını ve Kur'ân'ın, Allah'tan başkasının katından olmadığını beyan etmektedirler.

İmanın Sevdirilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"iyice araştırınız"* ifadesi hakkında varid olabilecek bir sorunun cevabına işaret etmek için, وَلٰكِنَّ اللهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ *"Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi..."* buyurmuştur. Bu soru şudur: "Bizim, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmeye ihtiyacımız yoktur.. Aklımız, bu hususta yeterlidir. Biz, imanı kendimiz algılayabilir, isyanları da terk edebiliriz.. İşte bunun gibi, işlerimiz hususunda da, cehd ü gayret gösterebiliriz.." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurdu: "İman, içtihâd ile sa'y ü gayret ile elde edilemez. Tam aksine Allah, delilleri beyan eder, imanı süsler; derken böylece, yakîn hali meydana gelir. Yakîn hali hasıl olduktan sonra ise, durmak ve beklemek caiz değildir. Allah size, geri durmayı, beklemeyi, ancak fâsıkın sözünü uygulamanın söz konusu olduğu yerde emretmiş, size, deliller zuhur ettikten sonra inat etmeyi emretmemiştir.." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak âdeta "Hakkında şüphe olan şeyler hususunda bekleyin, durun; ne var ki o, imanı size, deliller ile sevdirdi. Öyleyse, onu kabul ve ikrarda duraklamayın, beklemeyin.."

demek istemiştir. Yaptığımız bu izaha göre, *"size ... sevdirdi..."* ifadesinin muhatapları, لَوْ يُطِيعُكُمْ *"Eğer, o... size uysaydı..."* ifadesindeki muhatapların ta kendisi olmuş olurdu. Özet olarak âyetin manasını anladığına göre, şimdi bunu ayrıntılı bir biçimde dinle. Biz, âyetin manasını, şöylesi birkaç mesele içinde, tafsilatlı olarak ele alacağız.

BİRİNCİ MESELE

Şâyet birisi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem bilin ki, içinizde Allah'ın Resûlü var.."* ifadesi ile, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmek, O'nun görüşüne dayanmak kastedilmişse, daha niçin Cenâb-ı Hak, açıkça, "Araştırınız, soruşturunuz.. Peygamber'e müracaat ediniz" dememiştir? Binâenaleyh, böylesi açık bir ifade bırakılıp da, bu mecazî ifadeye başvurmanın hikmeti nedir?" derse, biz şöyle deriz: Bunun faydası, iyice pekiştirip te'kîd etmedir. Bu böyledir, çünkü az önce bahsettiğimiz hoca örneğindeki şahsın, o hocaya başvurup müracaat etmenin gerekliliğini ifade hususunda, "Hoca orada ya!.." şeklindeki sözü, "Hocaya müracaat ediniz.." şeklindeki sözünden daha kuvvetlidir, te'kidlidir. Zira bu sözü söyleyen kimse, hocaya müracaat etmenin gerekliliğini, üzerinde ittifak edilen bir husus kabul etmiş, ona müracaat etmemenin sebebini ise, talebelerinin hoca efendinin oturduğunu bilmeyişleri olarak kabul etmiştir.

Buna göre âdeta, bu kimse, "Sizler, bu meseleyi çözenin, halledenin hoca efendi olduğunda ve ona müracaat etmenin gerekli olduğunda, herhalde şüphe etmiyorsunuz.. Şu halde, eğer sizler onun (şurada) oturduğunu bilmiyor iseniz, bilin ki o oturuyor.." demek istemiştir. Böylece bu kimse, o hoca efendiye başvurmanın yerinde olduğunu, güzelliğini, onun o oturma işinden daha belirgin hale getirmiştir.. O âdeta şöyle demek istemiştir. "Sizler, onun oturduğunu bilmiyorsunuz. Bu sebeple ona müracaat etmediniz, halbuki, ona müracaat etmenin güzel ve yerinde olacağı, sizce malûm ve yerindedir." Böylece de, o hocaya müracaat etmenin güzel ve yerinde olacağı hususunu, maddî (oturma) işinden daha açık ve net hale getirmiştir. Ama bu kimse şâyet, "ona müracaat ediniz" demiş olsaydı, bu vurgulanamazdı. Çünkü bu durumda bu kimse, "sizler, ona müracaat etmenin esas olduğunu bilmediniz..." demiş olurdu ki, bu iki ifâde arasında bir hayli uzaklık bulunmaktadır.

İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var.."* âyeti de böyledir. Yani, "Peygamber'e müracaat etmenin gerekli olduğu size

kapalı değildir. Eğer onun aranızda olduğu, size kapalı ise, bilin ki o, sizin aranızdadır" demektir. Böylece Allahu Teâlâ, ona başvurmanın, Peygamber'in onların arasında olmasından daha belirgin hale getirmiştir. Çünkü, bunu açıkça söylememiş, ama, Peygamber'in onların arasında bulunduğunu açıklama cihetine gitmiştir ki bu, sarih ifadelerde bulunmayan, fakat mecazî ifadelerde bulunan çok kıymetli manalardandır.

İKİNCİ MESELE

"لَوْ يُطِيعُكُمْ" ifadesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yanlış hususunda hiç kimseye boyun eğmediği, tam aksine, vahye ittiba ettiğini beyân etmek kastedildiğine göre, Cenâb-ı Hak, daha niçin bunu açıkça ifade etmemiştir? Biz deriz ki: Bir şeyin olumsuzluğunu, o olumsuzluğun delilini beyan ederek açıklamak, onu, delilsiz olarak açıklamadan daha tam ve mükemmeldir. Şart cümleleri, delilini açıklamanın yanı sıra, olumsuzluğu beyan eden cümlelerdir. Çünkü, "Yer ile gökte ilâhlar yoktur" denildiğinde, şâyet birisi, "Yer ile gökte ilâhlar bulunmadığını neye dayanarak söyledin?" diyecek olursa, o zaman, onun delilinin de getirilmesi gerekir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiya, 22) buyurmuştur. İşte burada da böyledir. Şâyet Cenâb-ı Hak, "o size itaat etmez.." demiş ve birisi de, "Niçin itaat etmeyecek?.." demiş olsaydı, o zaman, "Şâyet o size itaat edecek olsaydı, sizin faydanız sebebiyle size boyun eğmiş olacaktı.. Ne var ki, bu hususta sizin için bir menfaat söz konusu değildir. Çünkü sizler, o zaman sıkıntıya düşer de günahkâr olursunuz ki, sizin böylesi kötü durumlara düşmeniz de, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir.."* (Tevbe, 128) buyurduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e zor gelir.. Çünkü, onun size itaat etmesi, hiçbir şey ifade etmez.." denilmesi gerekirdi. Binâenaleyh bu, Peygamber'in hiç kimseye itaat etmemesi gerektiğini, deliliyle birlikte bir açıklamadır. Halbuki bir şeyi, delile dayandırarak reddetme ile; delilsiz olarak "olmaz" demek arasında büyük bir fark vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İş hususunda onlarla müşavere et"* (Âl-i İmran, 159) emrinin hikmetini gerçekleştirmek ve Peygamber'in, ashabına muvafakat ettiğini ve işleri, onların maslahatlarına uygun olarak yaptığını bildirmek için de, burada فِى كَثِيرٍ مِنَ الْاَمْرِ *"birçok işlerde..."* kaydı getirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size imanı sevdirdi..."* ifadesiyle, "O halde, duraksamayın, tereddüt etmeyin" manasının kastedildiğine göre, daha niçin, Cenâb-ı Hak bunu açıkça belirtmemiştir? Biz diyoruz ki: Bu, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, bu işin çok net bir şey olduğuna işaret etmek içindir. Yani, "sizler, yakîn ve kesin olan bir şey hususunda beklenilmeyeceğini; çünkü artık ondan sonra bir derece yoktur ki, o dereceye ulaşmak için beklenilemeyeceğini; zira, zann-ı galip derecesine ulaşan kimsenin ancak, yakîn derecesine ulaşmak için bekleyebileceğini biliyorsunuz.. Öyleyse, yakîn olan hususta durmamak, beklememek gerektiği, malûm ve üzerinde anlaşılan bir husus olunca, Cenâb-ı Hak, (açıkça), "Beklemeyiniz, daha ne duruyorsunuz" dememiş, tam aksine, "Size imanı sevdirdi" buyurmuştur ki, bu da, "O, o imanı size açıkladı ve yakînî delillerle onu süsleyip izah etti.." demektir.

***BEŞİNCİ MESELE:* İmanın Kalpte Süslenmesi**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah size, imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi.."* ifadesinde yatan anlam nedir? Biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"size ... sevdirdi"* ifadesi, "O, imanı size yaklaştırdı, onu kalplerinize soktu; derken, o imanı kalplerinizde, sizler onu bırakmayacak, o da sizin kalbinizden çıkmayacak bir biçimde süsledi.." demektir. Bu böyledir, zira birtakım şeyleri sevip arzulayan kimse, o şeylerden birisi de yanında olup, yanında da çok kaldığında, ona meyleder. İmanın ise, her gün güzelliği artar.. Ne var ki, ibadetleri çok olan ve mükellefiyetlerin meşakkatlerine alabildiğine katlanan kimse nezdinde, bu ibadetler ve mükellefiyetler en leziz ve en mükemmel şeyler olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak birinci durum hakkında, *"size sevdirdi"* buyurmuş, ikinci olarak da, *"ve onu kalplerinizde süsledi"* buyurmuştur ki, Cenâb-ı Hak âdeta o imanı onlara yaklaştırmış, sonra da o imanı onların kalplerinde devamlı kılmıştır.

***ALTINCI MESELE:* Küfür, Fısk, İsyan**

Şu üç şey, yani küfür, fısk ve isyan kavramları arasında ne fark vardır? Deriz ki: Bunlar, kâmil bir imanın zıddı ve mukabili olan üç hususdur. Çünkü, kâmil ve müzeyyen bir iman, kalp ile tasdikin, dil ile ikrarın, uzuvlarla amelin bir arada bulunduğu bir imandır.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ *"Küfrü,* yani yalanlamayı *size çirkin gösterdi"* ifadesi, kalp ile tasdikin zıddı olan bir ifadedir. **"el-Fusûk"** ise, "yalan söyleme"dir.

2) Bu, bu âyetten önce olan, *"Size bir fasık bir haber getirirse..."* ifadesinden anlaşılan hususdur ki, Cenâb-ı Hak böylece, yalan söyleyen kimseye fâsık adını vermiştir. Binâenaleyh, yalan söylemek de **"el-füsûk"** olmuş olur.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten sonra buyurduğu *"İmandan sonra fâsıklık ne kötü addır!.."* (Hucurât, 11) şeklindeki beyanıdır. Çünkü bu, **"füsûk"**un, sözle ilgili; kavlî bir iş olduğuna delâlet eder. Zira **"füsûk"** isimle birlikte getirilmiştir. Biz bunun ne demek olduğunu inşaallah açıklayacağız.

4) Bu da, aklî bir izah olup şöyledir: **"Füsûk"**, bir kimsenin, taze hurma, kabuğundan çıktığında söylediği "فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ" vb. şeklindeki sözlerinden de anlaşıldığı üzere, itaat dairesinin dışına çıkmak anlamındadır. Çünkü **"füsûk"**, çıkmak anlamında olup, daha sonraki kullanılışta ilave bir anlam olarak, taat olan şeylerin dışına çıkma anlamını kazanmıştır. Ancak ne var ki, **füsûk** (çıkma), kalbî işlerle ortaya çıkmaz, anlaşılmaz. Çünkü, kalplerdekine, Allah'tan başka hiç kimse muttali olamaz.. Bu, amel ve fiillerle de ortaya çıkmaz. Çünkü işler bazen, unutma ya da yanılmadan dolayı terk edilebilir. Böylece de fıskı işlemeyen ile onu işleyenin, onu hatâen mi yoksa kasten mi yaptığı anlaşılamaz..

Ama söze gelince bu, konuşan kimsenin halinin üzerine dayandığı şeyi bilmek demektir. Binâenaleyh, imana girme ya da ondan çıkma işi, sözle anlaşılır. Bu sebeple, **"füsûk"**u, sözle ilgili bir iş kabul etmek, doğruya en yakın olan bir iş olmuş olur.

"İsyân"a gelince, bu da emri yapmamak, onu terk etmek anlamında olup, daha fazla fiil ile ilgilidir. Binâenaleyh, bu bilindiğine göre, burada son derece güzel bir tertibin bulunduğu anlaşılmış olur, o da şudur: Allahu Teâlâ önce, وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ *"küfrü size çirkin gösterdi"* buyurmuştur ki, üçü arasında en büyük olanı budur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür.."* (Lokman, 13) buyurmuştur. Daha sonra, *"fâsıklığı..."* buyurmuştur. Yani, "Lisânen ortaya çıkan kötü şeyleri de... çirkin gösterdi..." Daha sonra da, *"ve isyânı..."* demiştir ki, bu da, bu üçü içinde en aşağı mertebede olandır. Yani, "Allahu Teâlâ, en küçük olanı, yani "isyân" hususunda dahi müsaade etmemiştir.." demektir. Bazı kimseler de, âyetteki **"küfür"** ifâdesi ile, açıkça küfür sayılan şeylerin; **"füsûk"** ifadesiyle, büyük günahların; **"isyân"** ifâdesi ile de küçük günahların kastedildiğini söylemişlerdir, ama bizim yaptığımız izah, daha kuvvetlidir.

İsabetli Olanlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben, أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ *"(Sana diyorum), işte rüşdünü bulanlar onların ta kendileridir"* buyurmuştur ki, bunda şöyle bir nükte vardır: Allahu Teâlâ, işin başında, *"Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var.."* buyurmuştur ki, bu, "O, sizin için bir mürşittir.." demektir. Binâenaleyh, mü'minlere bu şekilde hitap etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minlere şefkatli olup, üzerlerine titrediğine dikkat çekmek içindir. Şu halde Cenâb-ı Hak, meselenin başında, "Siz onun, size yol göstermesini istediğiniz sürece, o size bir mürşit olarak yeter..." buyurmuştur ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de, mü'minlerin üzerine alabildiğine titremiş, onlara doğru yolu göstermiştir. Bu izaha göre, "**râşidûn**" kelimesinin anlamı, "Onlar, Peygamber'in kendilerine getirdiğini yaptıkları ve Peygamber'in yasakladığı şeylerden sakınıp kaçındıkları için bu doğruluğa (rüşde) muvâfık olanların, erişenlerin ta kendileridir" şeklinde olur.

Allah'ın Lütfu ile

فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

"(Size küfrü, fâsıklığı, isyânı çirkin göstermesi sırf), Allah'tan bir lütf u kerem ve nimet olmak üzeredir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Hucurât, 8).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetteki, "فَضْلًا" kelimesi, birkaç şeyden dolayı mansûb kılınmıştır:

1) Ya, mef'ûlün leh olduğu için.. Böyle olması halinde bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "mef'ûlün leh"in âmili, "الرَّاشِدُونَ" kelimesinden anlaşılan fiildir. Buna göre şâyet, "Allah'ın fiili demek olan "فَضْلًا مِنَ اللَّهِ" ifâdesi, nasıl kulun fiili olan doğruya ulaşmış olmaya nispetle "mef'ûlün leh" olabilir?" denilirse biz deriz ki: "**Rüşd**", Allah'tan bir muvaffakiyet olunca, rüşd'e erme de, âdeta Allah'ın fiili olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, وَأَرْشَدَهُمْ

فَضْلًا "Onları, bir lütfu, keremi olarak doğruya iletti.." demiş olur. Yani, "Onlara lütufta bulunmuş, onlar hakkında in'âm sahibi olmuş.." demektir.

b) Bunun âmili, "حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ" ifâdesi olup, "Size bir lütuf ve ikram olmak üzere, size imanı sevdirmiş, küfrü de ... çirkin göstermiştir.." manasındadır. Bu takdire göre "اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ" cümlesi, iki söz arasına girmiş olan bir mu'terıza cümlesidir. Veyahut da bunun âmili, mukadder bir fiil de olabilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, جَرَى ذٰلِكَ فَضْلًا مِنَ اللهِ "Bu, Allah'ın bir lütfu olarak böyle cereyân etmiştir" buyurmuştur.

2) Mef'ûl-ü mutlak olduğu için... Bu durumda da, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, fiilin kökünden olmayan bir mef'ûl-ü mutlaktır. Bir de, "**rüşd**", lütuftur, fadldır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ رُشْدًا" buyurmuştur.

b) Bunun, mukadder bir fiilin mef'ûl-ü mutlakı olması.. Bu durumda, Cenâb-ı Hak âdeta, "Size imanı sevdirdi, küfrü ... çirkin gösterdi.." (فَاَفْضَلَ فَضْلًا فَاَنْعَمَ نِعْمَةً) Böylece size lütfettikçe lütfetti, in'âmda bulundukça bulundu..." buyurmuştur. Bu ifadelerin, mef'ûlün mutlak yahut da mef'ûlün leh oldukları için mansûb oldukları görüşü, **Zemahşerî**'nin görüşüdür. "فَضْلًا" kelimesi, mef'ûlün bih de olabilir. Fiili de, "الرَّاشِدُونَ" kelimesinin delâlet ettiği mukadder bir fiil olup, takdiri, يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللهِ وَنِعْمَةً *"Allah'tan bir fadl ve nimet isterler"* şeklindedir.

***İKİNCİ MESELE:* Lütuf ile Nimetin Farkı**

Âyetteki, "**fadl**" ile "**nimet**" arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: *"Allah'tan olan fadl"* ifâdesi, Allah'ın katındaki güzel şeylere, hayırlara, iyiliklere ve Allah'ın da, bunlardan müstağni olduğuna; "nimet'in ise, kula galip oluşuna ve onu, gelip bulana, kulun da kendisine muhtaç olduğu şeylere bir işarettir. Çünkü "**fadl**", aslında, bir fazlalık manasını ifâde eder. Çünkü, Allah'ın katında, kendisine ihtiyaç duymadığı rahmet hazineleri vardır. Ve O, oradan, kullarına, kulların hiçbir sûrette ihtiyaç içinde kalmayacakları şeyler gönderir. Nimet ise, bir acıma ve merhameti ifade eder ki bu, kul sebebiyle olmuştur.

Burada, bu bağış ve verme işini te'kid eden şöyle bir ince mana yatmaktadır: Şöyle ki: Muhtaç olan kimse, zengin kimseye, "Bana, senden artan ve yanında olan, kendisine de ihtiyaç duyulmayan; kendisi sayesinde de ayakta durabileceğim şeyi ver!.." der. O halde, âyetteki, *"Allah'tan bir fadl olmak üzere"* ifâdesi, Ganî olan Allah tarafında olana; *"nimet"* ifadesi de,

kul tarafında olan hususa, yani kulun ihtiyacının giderilmesine bir işarettir ki, bu, bizim biraz önce, âyetteki "فَضْلًا" kelimesinin, mukadder olan "يَبْتَغُونَ" fiili ile mansub olduğu hususunu te'kid eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Âyet Sonundaki Esma-i Hüsnâ**

Cenâb-ı Hak bu âyetini, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Allah hakkıyla hüküm ve hikmet sahibidir"* ifadesiyle hitama erdirmiştir. Ki, burada, (âyetin içindeki diğer ifadelerle) şöyle birkaç münasebet vardır:

1) Allahu Teâlâ, fâsıkın verdiği haberden bahsedince, "Eğer mü'min kimseye fâsıkın yalanı karışık gelir de, o onu ayırt edemezse, sizler, o fâsıkın size o yalanını revaç buldurmuş olmasına dayanmayın. Çünkü Allah alîmdir; ve sizler, münafıkların adeti olduğu üzere, *"Allah bizi söyleyegeldiğimiz yüzünden azaplandırmalı değil miydi!"* (Mücadele, 8) de demeyin.. Çünkü Allah hakîmdir ve O (her şeyi) hikmetine uygun olarak yapar, işler..

2) Cenâb-ı Hak, "O peygamber size itaat etmez, tam aksine vahye ittiba eder.." anlamında olmak üzere, *"Hem bilin ki, içinizde Allah'ın peygamberi var. Eğer o, ..."* buyurunca, "Allah (ben) alîm olduğum için, o peygamber onu bilir.. Ben hakîm olduğum için, o, hikmetin iktizâ ettiği şeyi emreder. Binâenaleyh ona uyunuz" demek istedi.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "**Alîm, hakîm**" ifadesi ile, *"Size imanı sevdirdi"* ifadesi arasındaki münasebet olup, bu, "Allah, ilmiyle, iman ehline imanı sevdirmiş ve hikmeti ile de, o imanı dilediği kimseler için seçmiştir.." demektir.

4) Anlaşılması en kolay olan bir izaha göre, Cenâb-ı Hak "فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً" buyurmuştur. Fadl, Allah'ın katında bulunan ve O'nun kendisinden müstağni olduğu şeyleri ifâde edince, "O (ben), rahmet hazinelerimdeki iyilik ve güzellikleri bilirim"; nimet de, sayesinde, kulun ihtiyacını giderdiği şey olunca, "Ben, o iyilikleri ve hayırları, hikmetime uygun bir biçimde, istediğim miktarda indiren bir hakimim" buyurmuştur.

Dövüşen Mü'minleri Barıştırma

وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۚ فَإِنْ بَغَتْ إِحْدٰىهُمَا عَلَى الْأُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيءَ إِلٰى أَمْرِ اللّٰهِ ۚ فَإِنْ فَآءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا ۖ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾

"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüzde bulunuyorsa, siz, o tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın.. Sonuçta eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık adaletle aralarını bulup barıştırın. Her işinizde adâletle hareket edin. Allah, şüphesiz ki âdil olanları sever" (Hucurât, 9).

Allah, mü'minleri, fâsık'tan gelen haberden sakındırınca, yapılamayan şeyleri telafi etmek amacıyla bundan ortaya çıkan şeylere işâret etmek üzere, "Şâyet sizler tesadüfen, (işi), aranıza bir fitne sokmak isteyen kimsenin sözüne dayandırır ve o iş de (meselâ) iki mü'min cemaatin birbiriyle savaşması neticesine müncer olursa, o fâsıkın gerçekleştirmeye çalıştığı şeyi izâle edip ortadan kaldırın ve o iki mü'min topluluğun arasını düzeltin. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüzde bulunursa, siz, haddi aşanlar yani zalim ile savaşınız. Çünkü size onun kötülüğünü ondan defetmek düşer. Sonra, zalim olan eğer halktan ise, emîre düşen, mazlum olan tarafı korumaktır. Yok eğer zalim olan emîrin bizzat kendisi ise, Müslümanlara düşen vazife, onu, bu zulmünden nasihat ve daha etkili şeylerle alıkoymaktır. Ki, bunun şartı da, meselâ iki cemaatin birbiriyle dövüşüp savaşması, ya da bunlardan daha şiddetli bir hadisede olduğu gibi, bir fitneye sebebiyet vermemesidir.." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mü'minler Arasında Savaş**

Âyetin başındaki "اِنْ" edatı, Müslüman cemaatler arasında bir vuruşmanın nâdir olarak meydana gelebileceğine bir işârettir. Eğer, "Halbuki biz, vuruşma ve anlaşmazlıkların ekserisinin Müslümanlar arasında olduğunu görmekteyiz" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, bunlar arasında savaşın nadiren olması, meydana gelmesi gerektiğine bir işârettir. Ama, hasıl-ı kelâm, iş, olması gerekli olan durumun aksine tahakkuk etmiştir. Aynen bunun gibi "اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ" ifâdesi de, nadiren fâsıkın bir haber getireceğine bir işarettir. Ama, gel gör ki, fâsık pek çok haber getirmektedir ve ulü'l-emr (yetkililer) nezdinde, fâsıkın sözü, doğru ve sâlih olan kimselerin sözünden daha fazla kabule mazhar olmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Taife**

Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz hususu, yani "az olur" meselesini ifâde etmek için, "وَاِنْ طَائِفَتَانِ" buyurmuş da, "وَاِنْ فِرْقَتَانِ" (eğer iki fırka...) dememiştir. Çünkü, "**taife**" fırkadan daha azdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ *"Mü'minlerin hepsinin savaşa çıkmaları layık değildir..."* (Tevbe, 122) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse..."* âyetiyle, daha önce mü'minlere hitap edildiği halde, bu işin kötülüğüne dikkat çekmek ve onları ondan uzaklaştırmak için, "وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ" dememiş de, "مِنَ الْمُؤْمِنِينَ" buyurmuştur ki, bu tıpkı, bir seyyidin kölesine, "Şâyet sen, kölelerimden birisini şunu veya şöyle yaparken görürsen, ona mani ol..." deyip de, böylece kendisine hitap ettiği o kölesini, o fiilden en güzel bir biçimde men etmiş olması gibidir ki bu da, bir kimsenin, meselâ, "Seni böyle yapmaktan tenzih ederim.. Ama, başkası yaparsa, ona mani ol" demesi gibidir. İşte burada da, Cenâb-ı Hak, mana aynı olmakla birlikte, bahsettiğimiz dikkat çekme amacından dolayı, "وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ" dememiş de, "وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ" buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, "اِنْ" edatının, fiil ile birlikte getirilmesi daha uygun olduğu halde, "وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا" demiş de, "وَاِنِ اقْتَتَلَ طَائِفَتَانِ" dememiştir. Bu, söze savaşa mani olan şeyle başlamak ve böylece, "اِنْ" edatıyla kendisine işaret edilen nekire manasını te'kîd etmeden dolayıdır. Zira, her iki tarafın da mü'min iki taife, grup olması, aralarında bir savaş ve vuruşmanın meydana gelmemesini gerektirir. Buna göre şâyet, Cenâb-ı Hak, fâsıkın sözüne kulak vermeye mani olacak şeyle, yani onun fâsık oluşu ile başlamak için, o halde niye sözüne, "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ فَاسِقٌ جَاءَكُمْ"; veyahut da "اِنْ اَحَدٌ مِنَ الْفُسَّاقِ جَاءَكُمْ" şeklinde başlamamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Yalan haber getirmek insanın fâsık olmasına veya bu sebeple fıskının artmasına sebebiyet verir. O halde, onun o haberi getirmesi, fıskına sebebiyet verir. İşte bundan dolayı bunu zikretmiştir. Ama, iki tâife arasındaki savaş, imanın ya da, onun artmasının sebebi olamaz... İşte bu sebeple, "ister fâsık olsun isterse olmasın, isterse o haberi getirsin de böylece fâsık olsun" manasında, "اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ" buyurulmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, "Fâsıklardan

birisi size gelirse..." demiş olsaydı, bu ifâde, meselâ o haberi getirdiğinde, o kişinin gelmesinden önce, fıskının tanındığı ve bilindiğine işaret ederdi.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "يَقْتَتِلُوا" buyurmamış da, "اِقْتَتَلُوا" buyurmuştur. Çünkü, muzarî sîgası, (maziye nispetle devamı ve devamlılığı bildirir. Bu durumda da bundan, "Şâyet, iki mü'min cemaat arasındaki savaşı uzun süre devam ettirirlerse, o zaman aralarını ıslah edin..." manası çıkardı.. Zira, muzari (istikbal) sîgası, bu manayı ifade eder. Nitekim Arapçada, devamlılık ifade etmek anlamında, فُلَانٌ يَتَهَجَّدُ وَيَصُومُ "Falanca, devamlı teheccüd namazı kılar, oruç tutar" denilir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, bu âyette, "اِقْتَتَلُوا" buyurmuş, ama "اِقْتَتَلَا" dememiş ve yine, "فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا" buyurmuş, ama "بَيْنَهُمْ" dememiştir, (niçin)? Çünkü, savaş esnasında, fitne devam etmektedir. Ve herkes, kendi başına müstakilce bir iş yapmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "اِقْتَتَلُوا" buyurmuştur. Ama, sulha ve barışa dönüldüğünde, her grubun sözbirliği mevzubahistir. Aksi halde, böyle olmasaydı, sulh zaten tahakkuk etmezdi. İşte bundan dolayı, o iki grup âdeta iki şahıs gibi olduğu için, "بَيْنَهُمْ" denilmemiş, "بَيْنَهُمَا" buyurulmuştur.

Bâğî ile İlgili Hüküm

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka nâdirata, yani mü'minin haddi aşmasına, -zira bu beklenmeyen bir şeydir- işâret etmek için de, yine "اِنْ" edatı ile başlayarak, فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا *"Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüzde bulunuyorsa..."* buyurmuştur.

İmdi eğer, "Burada "اِنْ" edatının kullanılması nasıl doğru olmuştur? Zira "اِنْ" edatı, meydana gelmesi pek beklenmeyen şart cümlelerinde kullanılır. Halbuki savaş esnasında, iki taraftan her birinin haddi aşması kaçınılmazdır. Çünkü her biri, böyle yapmakla iyilik yapmış olmuyorlar.. O halde buradaki "اِنْ" tıpkı bir kimsenin, اِنْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ "Eğer güneş doğarsa..." sözü kabilinden olur.." denilirse, biz deriz ki: Burada şöylesi bir ince mana vardır: Allahu Teâlâ âdeta şöyle demek istemiştir: İki mü'min cemaat arasında savaşın vuku bulması, olsa olsa çok nadir olur. Ama, her grup, diğerinde küfür ve fesât bulunduğunu zannederse, işte daha önceki karanlık dönemlerde olduğu gibi, savaş kaçınılmaz olur. Veyahut da, bu gruptan her biri, içtihâd yoluyla savaşın caiz olduğuna karar verir. Bu ise, hatadır.

İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Savaş, ancak şöyle başlayabilir: Eğer gruplardan birinin ya da ikisinin hata ettiği anlaşılır da, o bu hatası üzere devam ederse -ki bu pek nadirdir- işte o zaman haddi aşmış olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى" buyurmuştur ki, bu, *"durum anlaşıldıktan sonra..."* demektir. Bu durumda da, "فَاِنْ بَغَتْ" cümlesi, son derece yerinde söylenmiş bir ifâde olmuş olur. Çünkü bu ifâde de, nâdir oluşu ve az meydana gelişi ifâde eder. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şöyle birkaç bahis vardır:

1) Cenâb-ı Hak, tıpkı bizim "اِقْتَتَلُوا" deyip de, "يَقْتَتِلُوا" demeyişindeki yaptığımız izahtan dolayı, burada da, "فَاِنْ تَبْغِ" demeyiş "فَاِنْ بَغَتْ" buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, tıpkı içki içme cezasında olduğu gibi, içme terk edilse bile bu cezânın uygulanması misâli, haddi aşan tarafla yapılan savaşın, haddi aşana bir cezâ olmadığına; tam aksine savaşın, haddi aşmadan vazgeçme noktasına kadar devam edeceğine, zira haddi aşan tarafın savaştan vazgeçmesi halinde, artık onlarla savaşmanın haram olacağına işaret etmek için, حَتّٰى تَفِيۤءَ *"... dönünceye kadar"* buyurmuştur.

3) Bu savaş, saldıranın saldırmasını bertaraf etmek içindir. Dolayısıyla, burada noktalanır. Çünkü, dönme işi herhangi bir taraftan sâdır olur ve aynı iş, diğerinden de tahakkuk ederse, ara yerde, kendisi sebebiyle savaşın mubah olduğu haddi aşma kalmaz.

4) Bu ifâde, mü'min kimsenin işlediği büyük günahların, onu mü'min olmaktan çıkarmadığının delilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, haddi aşan tarafı da, iki gruptan birisi saymış ve iki cemaate de, mü'min adını vermiştir.

"Allah'ın Emri"nden Maksat

5) Âyetteki, اِلٰۤى اَمْرِ اللّٰهِ *"Allah'ın emrine..."* ifadesi hakkında şu muhtemel açıklamalar yapılabilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a, Resûlullah'a ve ulü'l-emr'e ... itaat ediniz..."* (Nisa, 59) âyetinden dolayı, "Resûle ve ulü'l-emr'e tâate..." anlamındadır.

b) "Sulha, barışa..." anlamındadır. Çünkü, emredilen sulh olup, bunun delili ise, *"Aranızı ıslâh edin..."* (Enfâl, 1) âyetidir.

c) "Takvâ ile Allah'ın emrine dönünceye kadar..." demektir. Çünkü, Allah'tan hakkıyla korkan kimsede, şeytan hariç, artık bir düşmanlık kalmaz.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şeytan, sizin için bir düşmandır; siz de onu, bir düşman edininiz..."* (Fatır, 6) buyurmuştur.

6) Şâyet birisi, "Siz, şartın, olması beklenilmeyen bir mana ifâde ettiğine delâlet eden bir şey olduğundan bahsettiniz ve dediniz ki: Mü'min tarafından, bir savaş ve haddi aşmanın meydana gelmesi nadirâttandır. Haddi aşmadan dönme de, beklenilen, umulan bir şeydir... Daha nasıl Cenâb-ı Hak (olması beklenilmeyeni ifâde eden bir biçimde), فَإِنْ فَاءَتْ *"eğer dönerse..."* buyurmuştur" derse, biz deriz ki: Bu, bir kimsenin kölesine, ölmesi kaçınılmaz ve zorunlu olduğu halde إِنْ مِتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ "Şâyet ben ölürsem, sen hürsün" demesi gibidir. Ancak ne var ki bu, mülkünde kalmaya devam edeceği, ölümünden sonra da canlı olarak yaşayacağı cihetle, kulun, bu azâda mahal olmaması, ölümün meydana gelişinin malum olmayışından dolayıdır.

İşte burada da böyledir. Çünkü, olması beklenen şey, onların, kendiliklerinden bu haddi aşıştan dönmeleridir. Binâenaleyh, işte böyle bir şey meydana gelmeyince bu, aralarındaki andlaşmayı tekid etmeye delâlet etmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Şâyet o grup, iş şiddetlendikten ve harb kızıştıktan sonra, sizin haddi aşan tarafla savaşmanız sebebiyle bu taife haddi aşmadan vazgeçerse, o zaman aralarını ıslâh edin..." buyurmuştur.

Burada bir incelik vardır: Bu da Allahu Teâlâ'nın, Allah'tan korkmayıp da haddi aşan kimselerin, bu haddi aşışlarından, sizin onlarla savaşmanızdan ötürü dönüşlerinin, ancak bir cebir, zorlama olduğuna işaret etmiş olmasıdır.

7) Cenâb-ı Hak, (bu cümlenin) peşinden, فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ *"Adaletle aralarını bulup barıştırın"* buyurmuş, fakat "**adl**" kelimesine "وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا..." ifâdesinde yer vermemiştir. Biz diyoruz ki: Oradaki ıslâh, bizzat savaşın sona erdirilmesi ile ilgilidir ki, bu sona erdirme işi, nasihatle, yahut da tehdit, korkutma ve işkence yoluyla olur. Buradaki ıslah ise, savaşın sona ermesini müteakip, savaşın izlerini, yani telef edilen şeyleri tazmin etme ile olur ki bu bir hükümdür. İşte bu sebeple Hak Teâlâ bunun peşinden, "بِالْعَدْلِ" *(adaletle)* kaydını getirmiş ve âdeta "Bu iki cemaat arasında, savaşı bırakmalarını müteakip adaletle hükmedin ve aralarında yeniden, ikinci kez fitne çıkmasına sebebiyet vermesin diye de, aralarını adaletle düzeltip bulunuz" demek istemiştir.

8) Hak Teâlâ, *"Adaletle aralarını bulun"* dediğine göre, tekrar yeniden وَأَقْسِطُوا *"Adaletle hareket edin"* buyurmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki: *"Adeletle aralarını bulun"* ifâdesinde bir halin bir hale tahsisi söz konusudur.

Böylece Cenâb-ı Hak, bu hususu, *"Adaletle hareket edin"* ifadesiyle umumîleştirmiştir ki bu, "Derecelerin en kıymetlisine ve en yükseğine -ki bu muhabbetullahtır- götüren her işte âdil olun" demektir.

İksât, "**kast**"ı, yani zulmü izâle etmektir. "**Kâsıt**" da, buna göre, zâlim demektir. Kâf, sîn ve tı'dan meydana gelen terkipler (kelimeler), işin hoşlanılmayan şekilde olduğu manasına delalet eder ki bu "**kast**" kökündendir. "**Kâsıt fi'l-kalb**", "kalbi kâsıt" tabiri de hoşlanılmayan bir vasfı bildirir de, beğenilmeyen, hoşlanılmayan şey manasınadır. "**Kast**" da böyledir.

Mü'minler Kardeştir

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

"Mü'minler ancak kardeştirler. O halde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın. Allah'tan korkun ki merhamet olunasınız" (Hucurât, 10).

Önceki Kısımla Münasebet

Hak Teâlâ, irşâdını tamamlamak için böyle buyurmuştur. Çünkü O, *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse..."* buyurunca, birileri bu işin, kavimlerin ihtilafa düştüklerinde olacağını, ama münferit iki mü'min arasında böyle bir kavga meydana geldiğinde, zarar ve fesat yaygın olmayacağı için, bunların arasının bulunmasının bu emre dâhil olmadığını zannedebilirdi. Savaşma esnasındaki ıslahın (ara bulmanın) da böyle olduğunu sanabilirdi. Ama karşılıklı sövüp sayma gibi, savaştan daha hafif durumlarda ise, ıslahın vâcip olmadığını vehmedebilirdi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu âyette de, *"İki kardeşinizin arasını bulup barıştırın"* buyurmuştur ki bu, "ilgili fitne her ne kadar yaygın ve savaş gibi büyük bir şey olmayıp, aksine sadece iki Müslüman arasındaki ufacık bir ihtilaf olsa bile, bunu düzeltmeye koşun" demektir.

Âyetteki, وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ *"Allah'tan korkun ki merhamet olunasınız"* cümlesi ile ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mü'minler ancak kardeştirler" ifadesine gelince, dilciler, "**ihve**" (kardeşler) kelimesinin, nesep cihetinden kardeşlik demek olan, "أَخٌ" kelimesinin

cemisi; "**ihvân**" kelimesinin ise, dostluk cihetinden kardeşlik demek olan "اَخٌ" kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, işi pekiştirmek ve Müslümanlar arasında olan bağın, tıpkı nesep açısından kardeş olanlar arasındaki gibi olduğuna ve İslâm'ın âdetâ bir baba gibi olduğuna işâret etmek için, *"Mü'minler ancak ihve (kardeşler)dirler"* buyurmuştur. Nitekim bir şâir,

اَبِی الْاِسْلَامُ لَا اَبَ لِی سِوَاهُ اِذَا افْتَخَرُوا بِقَیْسٍ اَوْ تَمِیمٍ

"Onlar, Kays veya Zemîm soyundan oldukları ile övündüklerinde, (Ben de derim ki:) Benim babam İslâm'dır ve ondan başka babam yoktur" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ, iki grubun ve iki tarafın arasını ıslahı emrettiği önceki âyetlerde, daha mühim olmasına rağmen, "ittikâ ediniz" ifadesine yer vermemiş, ama bu âyette, *"Allah'tan ittikâ edin, korkun"* buyurmuştur, niçin? Deriz ki: Bunun hikmeti şudur: İki fırka arasındaki savaş, fesâdın yayılması ve o fesattan bir şeylerin gelip her mü'mini bulması, derken herkesin, kendisini ıslah hususunda sa'y u gayret göstereceği neticesine götürür. Dolayısıyla bu ıslah emri, ittikâ etme emriyle pekiştirilmemiştir. Fakat iki fert arasında olan sürtüşmeden ötürü insanlar endişeye kapılmazlar. Çoğu kez de bazı kimseler, bozuk maksatlardan ötürü, bu iki kimse arasındaki düşmanlığın pekişmesini isterler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O halde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın. Allah'tan korkun"* buyurmuştur.

Yahut bunu şöyle izah edebiliriz: Âyetteki, *"Aralarını bulup barıştırın"* ifadesi, sulha: *"Allah'tan korkun (ittikâ edin)"* ifadesi de, onları, aralarında çıkacak kavga-gürültüden koruyacak hususlara bir işarettir. Çünkü Allah'tan ittikâ eden kişiyi bu takvası, başka şeylerle meşgul olmaktan alıkor. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a s) اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ *"Müslüman, insanların onun elinden sâlim (emin) olduğu kimsedir"*[14] buyurmuştur. Çünkü Müslüman Allah'ın emrine inkıyâd eder ve Allah'a ibadete yönelir de, böylece kendini kusurlu görüşü, başkalarının kusurlarını görmeye mânî olur, bu durum Müslüman kardeşinin kalbini rahatsız edecek şeyler yapmaya engel teşkil eder. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُؤْمِنُ مَنْ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ *"Mü'min, komşusunun şerrinden emin olduğu kimsedir"*[15] buyurmuştur. Bu, "Allah'tan kork ve başkaları ile uğraşma" demektir.

14 **Buhârî**, İman, 4-5.

15 **Buhârî**, Edeb, 29, **Müslim**, İman, 73 (1/68: Benzer hadis).

ÜÇÜNCÜ MESELE

"إِنَّمَا" edatı, hasr (sadece-ancak) manasına gelip, "Bu kardeşlik, sadece mü'minler arasındadır. Fakat mü'min ile kâfir arasında kardeşlik söz konusu olamaz" demektir. Çünkü burada cihet-i câmia (toplayıcı unsur), İslâm'dır. İşte bundan ötürü, bir Müslüman ölse ve onun da kâfir bir kardeşi olsa, malı kâfir kardeşine değil de, Müslümanlara kalır. Kâfirin durumu da böyledir. Çünkü nesepte muteber olan baba, şer'an baba olan babadır. Öyle ki bir adamın, zina sonucu olan iki çocuğu birbirine vâris olamazlar. Kâfirlik de tıpkı fasit olan cihet-i câmiadır. O halde bu, âciz (yetersiz) olan bir cihet-i câmia (müşterek nokta) olmuş olur ve tam bir kardeşlik sağlayamaz. İşte bundan ötürü, birisi kâfir olarak ölse ve bunun Müslüman kardeşi olsa, kendisine başka neseben vâris olacak kimse de bulunmasa, bunun malı kâfirlere verilemez. Binâenaleyh eğer dinleri onları gerçek kardeş yapmış olsaydı, o zaman, tıpkı vârisi bulunmadığında Müslümanın malı, bütün Müslümanlara ait olduğu gibi, kâfirin malı da kâfire ait olurdu.

Buna göre eğer, "Müslümana ancak Müslümanın vâris olacağı, neseben olan kâfir kardeşinin ona vâris olamayacağı delili ile, İslâmiyet'ten ötürü meydana gelen kardeşliğin, nesep açısından olan kardeşlikten daha ileri olduğu sâbit olduğuna göre, âlimler, İslâmiyet'ten ötürü olan kardeşliği, Müslümanın malının, nesep kardeşlerine değil de, din kardeşlerine ait olabilmesi için, nesep açısından olan kardeşliğe mutlak olarak niçin üstün görmemişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, yanlış bir sorudur. Çünkü Müslüman olan kardeş, neseben Müslüman kardeş olduğunda, onda iki kardeşlik toplanmış olur. Böylece de bu kardeşlik daha kuvvetli olur ve "asabe"lik (miras önceliği) de, akrabalığı daha kuvvetli olanlar içindir. Baksana, iki baba ayrı ana-bir kardeşler, birbirlerine vâris oldukları halde, baba bir, ana ayrı kardeşler birbirlerine vâris olamazlar. Neseben Müslüman kardeş de böyledir. Çünkü onun için iki yönden kardeşlik söz konusudur ve dolayısıyla, (mirasta) diğer Müslümanlara yeğ görülmüştür. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Mâ'yı Kâffe**

Nahivciler şöyle demişlerdir: "Buradaki "مَا" edatı, "إِنَّ" edatının amel etmesine mâni olan, mâ-i kâffedir. Eğer böyle olmasaydı, "إِنَّمَا الْمُؤْمِنِينَ" denilirdi, "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ" (Âl-i İmran, 158) âyeti ile "...عَمَّا قَلِيلٍ" (Mü'minûn, 40) âyetlerindeki (مَا)'lar ise, mâ-i kâffe değildir." En güçlü soru şudur: "بَ ، رُبَّ" ve "عَنْ" harf-i cerleri böyledir. "رُبَّ" ile kullanılan "مَا", mâ-i kâffe olduğu

halde, "عَنْ" ile kullanılan "عَمَّا"daki "مَا" ve bâ ile kullanılan "بِمَا"daki "مَا" niçin mâ-i kâffe değildir? Bu hususta sözün özü şudur: "رُبَّمَا" ve "اِنَّمَا"dan sonra gelen söz, tam bir cümledir. Dolayısıyla onu müstakil bir cümle saymak mümkündür. Eğer bunların başından "رُبَّمَا" ve "اِنَّمَا" hazfedilecek olsa, cümlenin aslına bir zararı olmaz. Meselâ, "رُبَمَا زَيْدٌ فِى الدَّارِ؛ رُبَّمَا قَامَ الْاَمِيرُ" dediğimiz gibi, bunların başını hazfedip, "زَيْدٌ فِى الدَّارِ" ve "قَامَ الْاَمِيرُ" diyecek olsak doğru olur. Durum "اِنَّمَا" ve "لٰكِنَّمَا"da da aynıdır. Fakat "عَمَّا" ile "بِمَا"da durum farklıdır. Çünkü "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ" (Âl-i İmran, 159) âyetindeki "بِمَا" ifadesini kaldıracak olsan, bu tam ve doğru bir cümle olmaz. O halde bu bâ, kendisine muhtaç olduğu şeye taalluk ettikten sonra bile devam etmektedir. Fakat, "اِنَّ ، لٰكِنَّ" ve "رُبَّ" böyle değillerdir. Bunlara lüzum kalmayınca, hükümleri de kalmaz. Çünkü yok olan şey için, amel (tesir) söz konusu değildir.

Eğer, "اِنَّ" edatı, "مَا" ile amelden alıkonulmadığında, ondan sonra gelen ifade tam bir kelam (cümle)dir. Dolayısıyla "اِنَّ" için de amelin söz konusu olmaması gerekir. Çünkü "اِنَّ زَيْدٌ قَائِمٌ" dediğin gibi, "زَيْدٌ قَائِمٌ" diyecek olsan, bu da tam bir cümle olur" denilirse, biz deriz ki: Durum hiç de böyle değildir. Çünkü "اِنَّ"den sonra gelen kelimenin nekire olması da mümkündür. Meselâ "اِنَّ رَجُلًا جَاءَنِى..." dediğin gibi, "جَاءَنِى رَجُلٌ..." de dersin, ama orada "اِنَّمَا"nın kaldırılmasında olduğu gibi, "اِنَّمَا رَجُلٌ جَائَنِى..." denilmesi güzel olmaz. Durum "بَيْنَمَا" ve "اَيْنَمَا"da da aynıdır. Çünkü eğer bunları hazfedip, bunlardan sonraki ifadeyle yetinecek olsan, bu tam bir cümle olmaz ve bunlar, amelden engellenmez ("مَا" ile). "لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ" ile ilgili izahımız, daha önce defalarca geçmişti.

Alay Etmeyin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَآءٌ مِنْ نِسَآءٍ عَسٰى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوٓا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْاِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Olur ki alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır. Kadınlar da, kadınları eğlenceye almasın. Olur ki, alay edilenler, alay

edenlerden daha hayırlıdırlar. Kendi kendinizi ayıplamayın, sonra fâsıklık ne kötü bir addır! Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir" (Hucurât, 11).

Bu sûrenin irşâd üzere, irşâd için indirilmiş olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'min kimsenin, Allah'a, Peygamber'e ve her ikisine muhalefet eden ve isyanda bulunan fâsık karşısında takınacağı tavrın nasıl olması gerektiğini öğrettikten sonra, mü'minin mü'mine karşı nasıl davranması gerektiğini de beyan etmiştir. Daha evvel, mü'min kimsenin, hâzır ve gâib olduğu durumlardaki halini anlatmıştık. Dolayısıyla mü'min eğer hazır (yanımızda) ise, onunla alay edilmemeli ve saygıya uymayan şeylerle ona davranılmamalıdır. İşte bu âyette, her biri diğerinden daha hafif olan şu üç şeye işaret edilmiştir: "**Suhriyyet**", "**Lemz**" ve "**nebz**"...

Alay

1) **Suhriyyet,** insanın kardeşini küçümseyerek bakması, ona iltifat etmemesi ve onu olduğundan aşağı görmesidir. Bu **suhriyyet,** o insanın kusurlarının sayılıp dökülmesi manasında değildir. Bu, tıpkı bir insanın, yanında sevmediği kimselerden bahsedildiğinde, sen onların, "o kimse, anılmaya bile değmez, değer verilmeye değmez" dediklerini görürsün.

Binâenaaleyh Allahu Teâlâ: "Kardeşlerinize hakaret etmeyin, onları küçük görmeyin" demek istemiştir.

Lemz

2) **Lemz:** Bu da insanın ayıplarını, onun hazır bulunmadığı bir yerde sayıp dökme manasına olup, suhriyyetten daha hafif bir hakarettir. Çünkü birincisinde, kişiye değer verilmemiş ve insanların ondan bahsetmesinden bile râzı olunmamıştır. Böylece sanki o kimseyi, lehine ve aleyhine durumlarda, kızılıp değer verilmeyecek bir maskara olarak kabul etmiştir.

Lakap Takma

3) **Nebz:** Bu da, lemz'den daha hafif bir hakarettir. Çünkü bu, insanın, onda bulunan ve onu kızdıracak olan, değerini düşüren bir vasıf ve özelliğinden bahsetmedir. Nebz, her ne kadar insanda bulunmasa bile bir ad-lakap vermektir. Çünkü güzel lakaplar ve hoşa giden isimler, bir insana verildiğinde, bu ismin ifade ettiği husus, mutlaka onda vardır manasına gelmez. Çünkü mesela, **Sa'd** ve **Saîd** (bahtiyar) diye adlandırılan

kimse, aslında böyle olmayabilir. Yine meselâ "Dinin imamı", "Dinin müdâfii" gibi lakapları olan kimsenin, mutlaka böyle olduğu anlaşılmaz. Bunlar birer alem isimdir. Keza **"Mervân"** veya **"Mervânü'l-Hımâr"** lakabı böyle değildir. Çünkü bu bir alem ve bir nisbettir. Kendisiyle vasıf murat edilmediğinde, lügat manası murat edilmiş olmaz. Özel isimler de böyledir. Çünkü **"Abdullah"** (Allah'ın kulu) ismiyle adlandırılmış kimseye, "Sen **Abdullah**'sın, öyleyse başkasına tapamazsın" deyip, bununla onun vasfını murat ettiğinde, bir işaret olsun diye, bu özel ismini getirmiş olmazsın. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak sanki, "Kibirlenmeyin, kardeşlerinizi küçük görmeyin, onlara değer vermemezlik edip küçümsemeyin. Onlara verilmiş olan nimetleri görmemezlikten gelip, onların derecelerini düşürmek ve oldukları mertebeyi görmek istemeyerek, onları tenkit etmeyin. Kusurlarından ve onları zedeleyecek şeylerle nitelemekten sarf-ı nazar ettiğinizde, onların hoşuna gitmeyecek şeylerle de onları adlandırmayın ve "Bu onlar hakkında söylenilmiş bir ayıp değildir. Bu olsa olsa, muayyen bir sıfatı kastetmeksizin telaffuz edilen, söylenen bir sözden ibarettir" demeyiniz" demek istemiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele zikredilmiştir:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Bir topluluk (kavm) diğer bir toplulukla alay etmesin"* buyurmuştur. "Kavm", kadın veya çocuk topluluğuna değil de, erkekler topluluğuna verilen addır. Çünkü bu kelime, tıpkı, صَوْمٌ (savm) kelimesinin, صَائِمٌ "oruç tutan" kelimesinin çoğulu olması gibi, "قَائِمٌ" kelimesinin çoğuludur. İşleri yerine getiren, yapan ise, erkeklerdir.. Buna göre, (**"kavm"** kelimesinin çoğulu olan) **"akvâm"**, kadınlar değil de, erkekler olmuş olur.

Kısa bir not: İltifât etmeme ve küçümseme işi, genellikle kadınlara nispetle, erkeklerden sudûr eder. Çünkü kadın, aslında zayıftır. Erkekler kendisine değer vermediği zaman, onun herhangi ağırlığı, kadr ü kıymeti olmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّمَا النِّسَاءُ لَحْمٌ عَلَى وَضَمٍّ إِلَّا مَا رَدَدْتُ عَنْهُ *"Kadınlar, kasap kütüğü üzerindeki et gibidirler (âciz ve zayıftırlar). Ancak senin, koruyup kolladığın durum müstesnâ..."* buyurmuştur. Kadına gelince, ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda erkeğe muhtaç olduğu için, onun, erkeği küçük görmesi, ona iltifat etmemesi söz konusu olamaz. Erkeğin erkeğe, kadının da kadına nispet edilmesi durumunda onlarda bu tür bir kötülük, alaya almış olma olabilir.. En yaygın olan da bu durumdur..

***İKİNCİ MESELE:* Mü'minler Bir Bedendir**

Cenâb-ı Hak, alay eden kişinin bu yönünü törpülemek ve onun, bu tepeden bakışına buğzederek, son derece çirkin olan en üst derece hakkında, عَسٰى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ *"Olur ki alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır"* buyurmuş, bunlardan ikinci derece hakkında da, وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ *"Kendi kendinizi ayıplamayın..."* demiş ve onları, yani ayıplananları, bunların, yani ayıplayanların kendisi gibi addetmiştir. Çünkü onlar, onları bir derece aşağıda görünce, Allah da onları bir derece yukarıya çıkarmıştır. Böylece de, birinci ifadede, alay edilenleri, alay edenlerden daha iyi, daha hayırlı; ikincisinde de, alay edilenleri alay edenlerin misli, dengi kılmıştır. *"Belki de, alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır..."* cümlesinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: (Allahu Teâlâ), onlardan, ihmâle götüren, hoş olmayan bir durum görmüş, böylece de, alay edileni alay edenden daha hayırlı kılmıştır ki, bu tıpkı **İblis**'in yaptığına benzemektedir. Çünkü **İblis, Adem** (a.s)'e iltifat etmemiş, *"Ben ondan daha hayırlıyım"* (A'râf, 12) demiş, ama **Adem** (a.s) ondan daha hayırlı olmuştur. Âyetteki, "اَنْ يَكُونُوا" ifadesinden, "يَصِيرُوا" *"dönüşebilir, -haline gelebilirler..."* manasının kastedilmiş olduğunun söylenilmesi de mümkündür. Çünkü, fakirliğinden, acizliğinden ve zayıflığından dolayı herhangi bir kimseyi küçümseyen kişi, kendisinin fakir, o fakirin zengin; kendisinin zayıf ve o zayıfın kuvvetli haline gelmesinden emin olamaz..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, "bir nefis bir nefisle alay etmesin" demeyip de, *"bir kavim bir kavimle alay etmesin"* buyurmuştur. Çünkü bunda, büyüklenmeden men etmeye bir işaret vardır. Çünkü, büyüklük taslayan kimse, genelde kendisinin büyüklük duygusunu bir topluluk karşısında göstermeye çalışır.. Ama, toplumda kendisine iltifat edilmeyen kimselerle, hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde bir araya geldiğinde, kendisini mütevazi gösterir.. İşte, onları, yaptıkları bu şeyden men etmek, alıkoymak için, onlardan "kavim" lafzıyla bahsetmiştir..

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kendinizi Ayıplamayın**

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ *"kendi kendinizi ayıplamayın..."* hitabı hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Kardeşin kusurunu, yine beriki kardeşi ilgilendirir.. Binâenaleyh, birisi öbürünü ayıpladığında, âdeta kendisinde kusur görmüş, kendisini ayıplamış olur..

b) Birisi, öbürünü ayıplayıp onda kusur görmeye çalıştığında, bu ayıplayan kimse, ayıplanan kimsenin mukabil bir ayıpla ayıplamasından emin olamaz.. Böylece bu ilk ayıplayan kimse, ileri sürdüğü bu ayıp sebebiyle, bir başkasını kendisini ayıplamaya sevk etmiş olur da, bu kişi âdeta, kendi kendini ayıplamış olur.. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendi kendinizi öldürmeyin.."* (Nisa, 29) hitabı da bu manaya hamledilir. Yani, "Sizler bir cana kıyıp onu öldürdüğünüzden, kendiniz öldürülmüş olursunuz. Böylece de, âdeta sizler, kendi kendinizi öldürmüş gibi olursunuz..." demektir.

Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Bu da senin, "Nefislerinizi, yani sizden her biriniz bir diğerini ayıplamayınız. Çünkü, eğer böyle yaparsanız, kendi kendinizi, yani birbirinizi ayıplayan, bir yönden de ayıplanan haline gelmiş olursunuz" şeklinde açıklamandır. Bu âyette bu mana açıktır, ama Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendi kendinizi öldürmeyin.."* (Nisâ, 29) âyetinde böyle değildir.

BEŞİNCİ MESELE

Şâyet, "Sizler, kişinin orada bulunmaması halinde yapacağı şeye işâret ettikten sonra, bunun, mü'mini, diğer mü'min orada bulunduğu halde ona karşı yapması gerekli olan şeye bir irşâd ve işâret olduğunu anlatmıştınız. Ancak ne var ki, "وَلَا تَلْمِزُوا" buyruğuna gelince, "**lemz**"in, insanın arkasından kişiyi ayıplamak olduğu; "**hemz**"in de, insanın yüzüne karşı onu ayıplama olduğu ileri sürülmüştür" denilirse, biz deriz ki: Hiç de böyle değildir. Aksi daha uygundur. Zira biz, bu kelimelerin harflerinin yerini değiştirdiğimizde, aksi manaya delâlet ettiklerini görürüz. Çünkü "**lemz**"in harfleri yer değiştirdiğinde, "lezime"; "**hemz**"in harfleri yer değiştirdiğinde, "hezeme" şeklini alır. Bunlardan birincisi, "yakınlığa"; ikincisi ise "uzaklığa" delâlet eder. Buna göre şâyet, "Her birinin aynı manaya olduklarının söylenilmesinin yanı sıra, "**lemz**"in, kişiyi yüzden ayıplamak olduğu söylenecek olursa, daha evlâ olur.

***ALTINCI MESELE:* Tenabûz (Lakab Takma)**

Cenâb-ı Hak, "لَا تَنْبِزُوا" buyurmamış da, وَلَا تَنَابَزُوا *"Birbirinizi kötü lakapla çağırmayın"* buyurmuştur. Zira, ayıplayan (lemmâz) ayıpladığında, ayıplanan kimse o anda bazen, kendisiyle, o ayıplayanı ayıplayacağı bir ayıp

bulamaz.. Onda bir ayıp bulabilmek için, bunu araştırır ve bunun peşine düşer.. Böylece ayıplama işi (sanki) tek taraflı olmuş olur.. Ama, "kötü lakapla çağırmaya" gelince, taraflar bunu yapmaktan aciz değillerdir. Çünkü, birisine, "eşek..." lakabı takan kimseye, o da anında, "öküz, vs..." gibi lakaplar takabilir. O halde görünen odur, "nebz - lakapla çağırma" anında mukabil lakapla çağırmaya götürebilir. Ama "lemz" ise, böyle değildir.

Fasıklık Ne Kötü!

Âyetteki, بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ *"İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir addır..."* cümlesine gelince, bu hususta "بِئْسَ" ile kastolunan mananın, bir kimsenin "Müslüman, iman ettikten sonra, "Ey Yahûdî..." demesi olduğu ileri sürülmüştür ki, bu da, "iman ettikten sonra onu kâfir diye adlandırmak ne kötüdür!" demektir.

Bu hususta bundan daha güzel olan şöyle bir izah yapılabilir: Bu ifâde, âyetteki yasağın mütemmimi durumundadır. Cenâb-ı Hak sanki, "Ey iman edenler, bir kavim bir kavimle alay etmesin. Kendi kendinizi ayıplamayınız. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız. Çünkü bir kimse böyle yaparsa, imandan sonra fıska düşer.. Halbuki, mü'min kimseden, imanından sonra birtakım fıskın sudur etmesi kötü ve çirkin bir şeydir" demek istemiştir. Böylece bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de, imanına zulmü karıştırmayan kimseler..."* (En'âm, 82) âyeti gibi olmuş olur ki, bu durumda, kelamın takdiri ya, بِئْسَ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ "imandan sonra fıska düşmek ne kötüdür" şeklinde olur, yahut da, "mü'min olarak adlandırmanızdan sonra, bu fiiller sebebiyle fasık olarak adlandırmanız ne kötüdür!" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir.."* ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu tür şeyler, küçük günahlardandır. Binâenaleyh, kim bunlarda ısrar ederse, fâsık olur, zalim olur. Bir kerede, kişi, zulüm ve fıskla vasfedilemez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, (âdeta), "kim bunu terk etmez de, örfü ve âdeti haline getirirse, o zalimdir.." demek istemiştir.

b) Âyetteki, *"bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin.. Kendi kendinizi ayıplamayın.. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın.."* hitapları, insanları, gelecekte bu tür şeyleri yapmaktan men eden ifadelerdir. Ama, *"kim tevbe etmezse..."* ifâdesi ise, iyice sakındırmak ve iyice alıkoymak için, insanlara, eskiden yapılmış şeylerden tevbe etmelerini ve onlara, bunlara karşılık pişmanlık duyduklarını ortaya koymalarını emreden bir ifadedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَا تَنَابَزُوا" buyruğunun aslı, "لَا تَتَنَابَزُوا" idi. "اَاَنْذَرْتَهُمْ" fiilindeki (Bakara, 6) ifâdesindeki hemzelerden birinin düşürülüp de "اَنْذَرْتَهُمْ" şeklinde okunması gibi, tâ'lardan birisi hazfedilmiştir. Buradaki hazf, daha önemlidir. Çünkü, hitap tâ'sı ile, "tefâûl" babının tâ'sı, bir kelimede aynı cinsten iki harftirler. Halbuki, istifham hemzesi başlı başına bir kelime, "اَنْذَرَ" fiilinin hemzesi de başka bir kelimedir. İki ayrı kelimede iki ayrı harfi taşımak, bir kelimede taşımaktan daha kolaydır. İşte bundan dolayı, "مَدَّ" fiilinde idğam vacip olduğu halde, "اُمْدُدْ" ifadesinde vacip değildir. Yine, "مَرَّ" fiilinde idğam vacip olduğu halde, اَمْرُ رَبِّنَا *"Rabbimizin emri..."* ifadesinde vacip değildir.

Zan, Gıybet

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَاْكُلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey iman edenler, zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü, bazı zan (vardır ki), günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz? Allah'tan korkun, çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.." (Hucurât, 12).

(Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur), çünkü zan, daha önce geçmiş olan şeylere de sebep olabilir. Kötülükler, zanna dayanır. Kindar düşmanlık zandan zuhur eder. Bir söz söyleyen kimse, söylediği şeyleri kesin bilgiye dayandırırsa, çok az olarak, bir kimsede kesin olarak bir ayıp yakalar da, onu ayıplayabilir.. Çünkü fiil, onu yapan yanılabileceği, onu gören yanlış görebileceği için, bazen şeklen çirkin olduğu halde, ama aslında ise böyle olmayabilir. Âyetteki "كَثِيرًا" ifadesi, hayır ve güzel şeylerin kendisine dayandığı zanları hariç bırakmak için getirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ظُنُّوا بِالْمُؤْمِنِ خَيْرًا *"Mü'min hakkında, hayır zanda, iyi zanda bulununuz"* buyurmuştur. Velhasıl, yakîne ve kesinliğe dayanmayan her işte zanna düşmek

kaçınılmazdır. Bunun misâli, hâkimin, şahitlerin şahadetine göre hükmetmesi; şahitler bulunmadığı zaman ise, "berâet-i zimmetin asl olması"na vs. göre hükmetmesidir. O halde, âyetteki *"zannın bir çoğundan sakınınız..."* ve *"Çünkü bazı zan günahtır"* ifadeleri ihtiyatlı olana sarılmaya bir işâret olup, bu tıpkı şöyledir: Korkulan, güvenlikli olmayan bir yolda, her defasında yol kesen (hayduta) rastlanmaz.. Ne var ki sen, bir kere ya da iki kere orada hayduta rastlanıldığı için, o yola girmek istemezsin.. Ama geçmek gerekirse, bir arkadaşınla beraber o yola girersin.. İşte aynen bunun gibi, zanna da, tam bir gayret ve üstün bir çaba sarf ettikten sonra başvurulmalıdır...

Tecessüs Etmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, önceki manaları tamamlamak için وَلَا تَجَسَّسُوا *"Birbirinizin kusurunu araştırmayın..."* buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"... zannın çoğundan kaçının..."* buyurunca, bundan, nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, yakîn, kesinlik hali olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı bir kimse, "Ben, falancayı keşfedebilirim... Yani, onu, yakînen tanır, kusurlarını gözümle görür, buna göre de onu ayıplarım.. Böylece de zandan kaçınmış olurum.." diyebilir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da âdeta, "Zanna uymayın. İnsanların kusurlarını yakînen görme hususunda da, çaba sarf etmeyin, göstermeyin.." demiştir.

Gıybet Etmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minin bulunmadığı yerde, şerefinin korunmasının vacip olduğuna işaret etmek için de, وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا *"Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin.."* buyurmuştur. Ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "بَعْضُكُمْ بَعْضًا" ifâdesiyle ilgili açıklama... Zira bu ifâde gerçekte, tıpkı, "لَا تَلْمِزُوا" cümlesi gibi, umumîlik ifâde eder. Gıybet eden kimseye gelince, gıybet eden kimse, kendi kusurunu bilir.. Dolayısıyla bu fiili, onu, kendi gıybetini yapmaya sevk etmez. İşte bu sebeple gıybet, ayıplayan kimseyi, gıybet yaptığı kimsenin gıybetini yapmaya sevk edici olmadığı için, وَلَا تَغْتَابُوا اَنْفُسَكُمْ "Karşılıklı olarak birbirinizi gıybet etmeyiniz. Kendinizin gıybetini yapmayın" buyurulmamıştır. Halbuki ayıp, ayıba sevk edicidir.

b) Şâyet birisi, "Daha kısa olmasının yanı sıra, Cenâb-ı Hakk'ın "لَا تَغْتَابُوا" demesi halinde de aynı mana elde edilebilirdi.." derse, biz deriz ki: Hayır,

çünkü burada yasaklanan şey, mü'minin gıybetinin yapılmasıdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "بَعْضُكُمْ بَعْضًا" buyurmuştur. Ama kâfire gelince, o deşifre edilebilir, ondaki ayıp ve kusurlar gündeme getirilebilir. Nasıl böyle olmasın ki? İhtiyaç duyulduğunda, fâsık kimsedeki kusurların bile dile getirilmesi caizdir.

c) Âyetteki, *"Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?.."* ifâdesi, yasaklanan gıybetin, kâfirinki değil, mü'minin gıybetinin yapılmasınınki olduğunun delilidir. Zira, Cenâb-ı Hak, gıybeti kardeşin etinin yenilmesine teşbih etmiş ve bundan önce de, *"Mü'minler ancak kardeştir.."* (Hucurât, 10) buyurmuştur. Halbuki, kardeşlik ancak mü'minler arasında söz konusudur. Ve, kardeşin etini yemeye teşbih edilen şeyden men etmeden başka da hiçbir şey söz konusu değildir. Binâenaleyh bu âyette, kâfirin değil de mü'minin gıybetini nehy bulunmaktadır.

d) Bu teşbihin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, insanın namus ve şerefinin tıpkı eti ve kanı gibi olduğunun işareti olup, bu, "açık kıyas" kabilindendir. Çünkü, kişinin namus ve şerefi, etinden de kıymetlidir. Binâenaleyh insan, insanın etini yemeyi hoş görmediğine göre, o, insanların şeref ve namuslarını zedelemeyi haydi haydi hoş göremez. Âyetteki *"kardeş eti"* ifâdesi, bu hususu daha fazla men eden bir ifâdedir. Çünkü düşmanın öfkesi, düşmanının etini (ağzında) çiğnemeye sevk edebilir. İşte bundan dolayı, doğruların en doğrusu (Hz. Peygamber), *"Annenin doğurduğu kimsenin etini yemek, olabilecek en kötü şeydir"* buyurmuştur.

Ölmüş Kardeş Eti

Âyetteki "**meyten**" *"ölü"* ifadesi, şöyle bir vehmi bertaraf etmeye işarettir: Kişinin yüzüne karşı konuşmak, daha fazla elem verir, binâenaleyh haramdır. Gıybetini yapmaya gelince, o bundan habersiz olduğu için, bu ona elem vermez. İşte bu sebeple, *"ölü kardeşinizin etini yeme"* tabiri kullanılmıştır. Çünkü bu da, ölüye eziyet vermez. Ama buna rağmen gıybet son derece kötü bir şeydir! Zira ölü, etinin yenildiğini hissetseydi, bu ona elem vereceği gibi, gıybeti yapılan da, bu gıybete muttali olduğunda bu ona elem verir. Burada şöyle bir husus vardır: Gıybet, ölmüş insanın etini yeme gibidir. Halbuki ölünün etini yemek ancak, mecbur (muzdar) kalmış kimse için, o da zaruret miktarı kadarıyla helâl olur. Halbuki mecbur kalmış kimse, ölmüş koyun eti ile ölmüş insan etini birlikte bulduğunda,

insan etini yemez. Gıybet eden kimse de, yaptığı o gıybetin dışında bir şekilde ihtiyacı giderebilse, gıybet etmesi mubah olmaz.

Âyetteki, "**meyten**" *(ölü)* kelimesi, ya "**lahm**" *(et)* kelimesinden, yahut da "**ah**" *(kardeş)* kelimesinden haldir. İmdi eğer, "Lahm (et), ölü diye nitelenemez" denilirse, biz deriz: "Hayır, nitelenir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), مَا أُبِينَ مِنْ حَيٍّ فَهُوَ مَيِّتٌ *"Canlıdan koparılan parça, meyyit (ölü)dür"* buyurmuştur ve işte bundan ötürü, çocuk sünnet olurken kesilip atılan o parçaya "meyte" (ölü) adını vermiştir. Eğer, "Bu kelimeyi, "ah" (kardeş) kelimesinden "hal" yaparsak, "ah" kelimesi ne fâil, ne de mef'ûl olduğu için, bu câiz olmaz. Çünkü bu tıpkı birisinin, Zeyd'in ayakta olduğu manasında, مَرَرْتُ بِأَخِي زَيْدٍ قَائِمًا "Kardeşim Zeyd ayakta iken, ona uğradım" demesi gibi olur" denilirse, biz deriz ki: "Kim bir et parçası yerse, onu yemiş olur" denildiğinde, bu denilebilir. Binâenaleyh âyetteki "ah" kelimesi de, yenilen şey manasında mef'ûl olur.

Halbuki, "Kardeşim Zeyd'e uğradım.." ifadesi böyle değil. Yine senin, "O günahkâr olduğu manasında onun suratına çarptım" manasında "ضَرَبْتُ وَجْهَهُ آثِمًا" demen câizdir ki sen buradaki "âsim" (günahkâr) ile, yüzü değil, yüzün sahibini kastetmiş olursun. Bu da, onun yüzüne vurduğunda, ona (kendisine) vurmuş olman gibidir. Ama, (günahkâr olduğu halde elbisesini parçaladım" manasında "مَزَّقْتُ ثَوْبَهُ آثِمًا" deyip de, "âsimen" kelimesini, "sevb" (elbise)den "hal" tutman câiz değildir.

Nefret

Âyetteki, فَكَرِهْتُمُوهُ *"İşte bundan tiksindiniz!"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "hû" (bundan) zamirinin neye râcî olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) En belirgin hâle göre, bu zamir yeme işine râcidir. Çünkü bundan önceki, "yemekten hoşlanır mısınız?" ifadesinin takdiri, "أَيُحِبُّ أَحَدُكُمُ الْأَكْلَ" şeklindedir. Zira, "أَنْ" edatıyla birlikte olan fiili muzarî, mastar manasındadır. Buna göre mana, "Sizler onu yemeyi (ekl'i) kerih gördünüz, ondan tiksindiniz" şeklindedir.

b) Bu zamir, "lahm" (et)e râcidir. Buna göre, "O etten tiksindiniz" manasındadır.

c) Bu zamir, "meyten" (ölmüş) kelimesinden anlaşılan "meyyite" râcidir. Buna göre kelamın takdiri, sizden biri, "ölmüş ve kokmuş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz" şeklindedir. Buna göre *"İşte bundan tiksindiniz"* ifadesi, sanki "meyten" kelimesinin sıfatı olmuş olur ve bu manada, iyice bir sakındırma gözetilmiş olur ki bu, "ölüden, bir sebepten ötürü nâdiren yesen, bu nâdir, bir iş olur. Ama o ölü, kokuşup, değişip çürüdüğünde ise, asla yenilmez. İşte aynen bunun gibi, gıybetin de asla yapılmaması gerekir" demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Ölü Etinden Tiksindiniz**

Bu ifadenin başındaki "fâ", ilgili olduğu bir şeyin olmasını gerektirmektedir? Öyleyse o şey nedir? Deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun, mukadder (mukaddem) bir sözün cevabı sadedinde olması ihtimali... Buna göre Hak Teâlâ, *"Herhangi biriniz ... hoşlanır mı?"* buyurunca, ona cevaben işte bu söylenmiştir.

b) *"Hoşlanır mı?"* ifadesindeki istifham, istifham-ı inkârı olabilir? Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizden hiçbiriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanmaz. O halde bundan tiksindiniz" buyurmuştur. Böyle olması halinde, bir takdir yapmaya gerek yok.

c) Bu ilginin, tıpkı müsebbebin sebeple olan ilgisi ve müsebbebin sebebe dayanması gibi bir ilgi olmasıdır. Nitekim sen, جَاءَ فُلَانٌ مَاشِيًا فَتَعِبَ *"Falan yürüyerek geldi ve yoruldu"* dersin. Çünkü bu yürüme o yorgunluğu doğurur. Âyetteki "**meyten**" de böyledir. Çünkü ölüm, insanın, ölü bulunan bir evde kalmayı arzu etmeyeceği bir derecede insanda hoşnutsuzluk uyandırır. Artık nasıl olur da insan, ondan yiyecek şekilde ona yaklaşabilir. O halde meyte'de karşı tarafı tiksindirici ve uzaklaştırıcı bir hal vardır. Gıybetin durumunun da işte böyle olması gerekir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاتَّقُوا اللهَ إِنَّ اللهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ *"Allah'tan korkun. Çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir"* buyurmuştur. Bu, önceki emir ve yasaklar üzerine atfedilen bir ifadedir ve "sakının ve çekinin" manasınadır. Bu cümlede şöyle birtakım incelikler vardır:

Buyrukların Sıralanışındaki Güzellik

a) Allahu Teâlâ bu âyette, art arda sıralanmış şu üç şeyden bahsetmiştir: Önce *"Zannın çoğundan kaçınınız"* buyurmuştur ki bu, "Mü'minler hakkında, işi zannınıza dayandırarak, onlarda olduğunu kesin bilmediğiniz şeyleri söylemeyiniz. Sonra size o zannedilen-tahmin edilen şeyler

sorulduğunda, "Biz onları ortaya dökmeden önce, iyice bilip anlayalım diye, "mü'minlerin işlerini araştıralım" da demeyin. Sonra eğer, o işlerden bazılarını, tecessüs etmeden görmüş bilmiş iseniz, yine de bunları söyleyip yaymayınız ve bunlardan ötürü mü'minleri ayıplamayınız" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak birinci ifadede, insanı bilmediği şeyleri söylemekten, ikinci ifade de, böyle bir hususu araştırmaktan, üçüncüsünde de, bu hususlarda bildiklerini söylemekten nehyetmiştir.

b) Allahu Teâlâ, ne, "Bildiğinizin aksine bir şeyi söylemekten kaçınınız", ne de "Şüphe etmekten kaçınınız" demiştir. Aksine, insana yasakladığı ilk şey zan ve tahmine dayanarak (başkaları hakkında) konuşmaktır. Çünkü bildiğinin aksine söz söylemek, yalan ve iftiradır. Şüphe ve tahmine dayanarak, recmen bil-gayb konuşmak ise, akılsızlık ve düşüklüktür ki bunlar son derece kötü şeylerdir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler..."* hitabıyla yetinerek, bildiğinin hilafına söz söyleme yasağını ayrıca zikretmemiştir. Çünkü "iman edenler" sıfatı onları iftira etmekten ve kâfirlerin âdeti olan şüpheden uzak tutar. Cenâb-ı Hak, mü'minleri, ancak mü'minlerde genel olarak bulunabilecek kusurlardan men etmiştir. İşte bundan ötürü, *"Bir kavim, diğer kavim ile alay etmesin..."* (Hucurât, 11) buyurmuştur.

c) Hak Teâlâ, bu iki âyeti, "tevbe"den bahsederek bitirmiştir. Bu cümleden olarak birincisinde, *"Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir.."* (Hucurât, 11); bunda ise, *"Allah tevbeleri kabul edendir"* buyurmuştur. Fakat önceki âyete, "Alay etmesin" diye, nehiy ile başlayınca, sonunda da nehye yakın olan nefyi (olumsuz cümle) getirmiştir. İkinci âyete ise, *"kaçının"*[16] emriyle başlayınca, emre yakın olan "ittika"yı zikretmiştir.

İnsanların Eşitliği

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوْا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾

"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, sırf birbirinizle tanışasınız diye, büyük büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz,

16 Matbu nüshadaki "**İrtiyab**" kelimesinin, aslında "**İttikâ**" olduğunu zannediyoruz.

takvaca en ileride olanınızdır. Şüphesiz Allah, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır" (Hucurât, 13).

Cenâb-ı Hak önce geçenleri beyan etmek ve onları zihinlere iyice yerleştirmek için böyle buyurmuştur. Çünkü başkasıyla alay etmek, onlarda kusur görmek, eğer din ve iman bakımından olan bir farklılıktan dolayı ise, bu, biraz önce de anlattığımız gibi, *"Birbirinizin gıybetini yapmayın"* emri ile *"Kendi kendinizi ayıplamayın"* ifadesinin, mü'mini ayıplayıp, gıybetini yapmaktan men eden ifadeler olduğu için, câizdir. Yok eğer durum böyle olmazsa câiz değildir. Çünkü ister mü'min, ister kâfir olsunlar, iman ve küfür meselesinin dışında, genel olarak insanlar, övünülecek konularda müşterektirler. Binâenaleyh eğer övünme zenginlik sebebiyle ise, kâfir zengin olabilir, mü'min de fâkir olabilir. Bunun aksi de söz konusu olur. Eğer bu, soy-sop (asalet) açısından ise, bazen kâfir soylu, bazen mü'min bir zenci köle olabilir. Aksi de olabilir. Binâenaleyh insanlar, takva dışındaki konularda eşittirler, birbirlerine yakındırlar. Halbuki takva olmadan, bunlardan hiçbiri tercih unsuru olamaz. Çünkü herhangi bir dine giren her bir insan, o din hususunda, onun gibi olanların, onun gibi olmayanlardan daha kıymetli olduğuna inanır, ister o insanlar nesep bakımından daha ileri, mal-mülkçe daha zengin olsunlar... Binâenaleyh kendisi için gerçek hak dini seçen ve dînin kalbinde kökleştiği kimsenin durumu ya nasıl olur, bu hususta, başka açılardan kendinden daha aşağı olanlar, ona nasıl üstün tutulabilir?

Aslınız Birdir

Âyetteki, *"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"* cümlesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "**Âdem** ile **Havva**'dan yarattık" demektir.

2) "Bu hitap yapılırken mevcut olan ey insanlar, her birinizi bir baba ve bir anadan yarattık" demektir. Birinci mananın kastedildiğini söylersek, âyet, bütün insanlar tek bir erkek ile tek bir kadının çocukları oldukları için, birbirlerine karşı övünemeyeceklerine bir işaret olur. İkinci mananın kastedildiğini söylersek, bu, bütün insanların tek bir cins olduğuna işaret olur. Çünkü her biri, diğeri gibi, bir ana-bir babadan yaratılmıştır. Bir cinsin fertleri arasındaki farklılık, iki cins arasında olan farklılığa nazaran daha küçük ve önemsizdir. Zira meselâ sinekler ile kurtlar

arasında farklılıktan bahsetmemek, farklılığın kanunlarındandır. Ancak insanlar arasında, küfür ve iman bakımından olan farklılık, iki cins arasındaki farklılık gibidir. Çünkü kâfir, âdetâ cansız hükmündedir. Çünkü tıpkı bir hayvan gibidir, hatta daha aşağıdır. Mü'min ise, olması gerektiği manada insandır. O halde insan cinsinin fertleri arasındaki farklılık, cins açısından değil, maddeleri açısındandır. Zira hepsi de bir erkek ile bir dişiden olmadır. Bu durumda, övünme hususunda buna itibar edilemez.

Burada şöyle birkaç bahis var:

Nesep Muteber Değil mi?

Birinci bahis: Eğer, "Bu, nesebin (soyun-sopun) nazar-ı dikkate alınmayacağına göre yapılmış bir izahtır. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü nesebin, hem örfen, hem de şer'an bir itibar ve kıymeti vardır. Mesela, soylu bir kimseyi toplumda yeri olmayan biri ile evlendirmek câiz değildir?" denilirse, deriz ki: Büyük bir şey geldiğinde, artık önemsiz şeylere itibar edilmez. Bu, maddeten de, şer'an de, örfen de böyledir. Maddeten böyle oluşu, meselâ yıldızların güneş doğarken görülmeyişleri gibidir. Yine meselâ sineğin kanadının bir vızıltısı var. Ama güçlü bir gök gürültüsü esnasında, duyulmaz. Bunun örfen böyle oluşu da, meselâ padişah ile birlikte bir yere gelen kimsenin fazla itibar ve iltifata sahip olmaması gibidir. Bunun iki hususta da böyle olduğunu anladığına göre, bilesin ki bu, şeriatte de böyledir. Çünkü kıymetli ve semavî bir din geldiğinde, artık orada hiçbir şeyin kıymeti kalmaz, ne nesebin, ne zenginliğin... Baksana, kâfir, soy-sopca insanların en üstünü, mü'min de, en aşağısı olsa bile, bu ikisi birbiriyle mukayese edilemez. Dinî bakımdan ileri olanın, ileri olmayanla mukayesesi de böyledir. İşte bundan ötürü kişi, dindar, âlim ve sâlih olduğunda, meselâ hakim yapılma, şâhit tutulma gibi dinî makam ve yetkiler için, soylu olsun veya olmasın yeterli olduğu takdirde, nesep bakımından Kureyşli, malca da Karûn gibi olsa bile, fâsık kimse, bu makam ve yetkiler için yeterli sayılmaz. Fakat dindarlıkları kuvvetli iki kişi olup da, birisi daha soylu olduğunda, insanlar nezdinde, soylu olan tercih edilir. Yoksa, Allah katında bu, ona bir üstünlük sağlamaz. Çünkü Hak Teâlâ, *"İnsan için ancak sa'y u gayreti vardır"* (Necm, 39) buyurmuştur. Oysa nesep, kesbî yani insanın kendi sa'y u gayretiyle elde ettiği bir şey değildir.

İkinci bahis: Diğer övünme sebepleri arasında, soy bakımından olan övünme üzerinde durmanın hikmeti nedir? Cenâb-ı Hak, meselâ mal ile

övünmeden niçin bahsetmemiştir? Deriz ki: Dünyada övünç vesilesi sayılan şeyler çok ise de, nesep bunların en önemlisidir. Dolayısıyla bazen fakir de mal-mülk sahibi olur. Dolayısıyla mal ile övünenin övüncü sona erebilir. Güzellik, gençlik ve benzeri şeyler de sabit ve devamlı değildir. Ama nesep sabit ve devamlıdır. Onu elde edememiş kimselerin, onu elde etmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple, diğer bütün övünç vesilelerinin haydi haydi batıl olduğu anlaşılsın diye, Cenâb-ı Hak özellikle bundan bahsetmiş ve takvaya nispetle bunun bile itibara alınamayacağını belirtmiştir.

Üçüncü bahis: Âyet, takvanın dışında gerçek övünç vesilesi olmadığını anlatmak için geldiğine göre, âyetteki, *"Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"* ifadesinin bir hikmeti var mıdır? Deriz ki: Evet. Çünkü, her şey bir başkasına, ya onda mevcut olan ve var olduktan sonra üzerine bina edildiği bir özellikten ötürü tercih edilmiş, üstün sayılmıştır, yahut da o var olmazdan önce olan bir şey sebebiyle ve o şeyde bulunması arzu edilen güzellik, kuvvetlilik gibi sıfatlar gibi, kendisinden sonra olan şeylerden ötürü üstün sayılmıştır. Ondan önce olan, ya kendisinden meydana gelip var olduğu asla; yahut da, onu icat edip meydana getirmiş olan fâile râcidir.. Bu tıpkı, iki kap hakkında, "Bu, bakırdan; bu da gümüştendir" ve, "Bu, falancanın işi; bu da filancanın işidir..." denilmesi gibidir, işte böylece Cenâb-ı Hak, "Kendisinden yaratılmış olduğunuz asıl bakımından, bir rüçhaniyet söz konusu değildir. Çünkü sizlerin hepsi de bir erkek ve dişidensiniz... Aynı şekilde, fâiller bakımından da bir üstünlük söz konusu değildir, zira sizlerin hepinizi Allah yaratmıştır... Şâyet aranızda bir farklılık ve rüçhaniyet söz konusu ise, bu da, size sonradan ârız olan ve varoluşunuzdan sonra meydana gelen şeyler sebebiyledir ki, bunların en hayırlısı takvâ ve Allah'a yakınlık kespetmedir.." buyurmuştur.

Toplum Kademeleri

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ *"Sizi,... büyük büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık..."* buyurmuştur. Burada iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası: "Sizi, acemler gibi cedleri bilinmeyen, dağınık bir takım topluluklar ile Araplar ve İsrailoğulları gibi cedleri belli olan bazı kabileler haline getirdik" demektir.

b) "Sizleri, kabilelere dağılmış cemiyetler kıldık" demektir. Çünkü "kabile"nin altında "**şuûb**"; "şuûb"un altında "**butûn**" (boylar); butûn'un altında

"**efhâz**" (oymaklar); efhâz'ın altında "**fesâil** - sülaleler", fesâil'in altında da "**ekarib** - akrabalar, yakın kan akrabaları" bulunur. Cenâb-ı Hak burada, daha kapsamlı olanı zikretmiştir, çünkü en geniş olan topluluk, övünme ve tefekküre daha çok vesiledir. Bir de, bunlardan en kapsamlı olanının içine, pek çok sayıda zengin fakir; yine tadâd olunamayacak biçimde pek çok zayıf ve kuvvetli kimseler dâhil olurlar..

Tanışma Hikmeti

Sonra Cenâb-ı Hak bunun amacını beyan etmiştir. "**Teârüf** karşılıklı olarak tanışma"dır. Bu konuda da iki izah biçimi bulunur.

a) "Bunun amacı, karşılıklı yardımlaşma olup, övünüp böbürlenme değildir..";

b) Bunun amacı, karşılıklı olarak iyilikte yarışmadır; birbirinize düşman olma değil.. Ayıplama, alaya alma ve gıybet ise, karşılıklı olarak iyilikte yarışmaya değil de, birbirinize düşman olmaya götürür!.." demektir. Burada pek ince manalar bulunmaktadır.

Bazı İncelikler

1) Cenâb-ı Hak, önce إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ *"sizi yarattık..."* buyurmuş, sonra da, إِنَّا جَعَلْنَاكُمْ *"sizi... kıldık, ayırdık..."* Zira, yaratma işi, cemiyetlere ayrılma işine menşe teşkil eden bir kök ve asıldır.. Buna göre, ilk olan, yaratma ve îcat (meydana getirme)dir; sonra, zikredilen şeylerle vasıflanma meydana gelir.. Fakat, boy boy cemiyetlere ayrılmış olma, karşılıklı olarak iyilikte yarışmak için; yaratılma da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.."* (Zâriyat, 56) buyurduğu gibi, ibâdet ve kulluk içindir.. Asl olanın göz önünde bulundurulması, ferî olanın göz önünde bulundurulmasından öncedir.

O halde bil ki, tıpkı, boy boy cemiyetlere ayrılmış olma, yaratılmış olmanın tahakkukundan sonra meydana geliyorsa, bunun gibi, nesep de, kulluk gayesinin değerlendirilmesinden sonra göz önüne alınır.. Şu halde, şâyet sizde (ey insanlar) kulluk ve ibadet var ise, bundan sonra ancak nesep ve sülaleniz göz önüne alınır. Aksi halde, nesep ve sülaleniz bir şey ifâde etmez..

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi yarattık; sizi kıldık, ayırdık..."* ifadeleri, böbürlenmenin caiz olmadığına bir işarettir. Zira bu, yani farklı boy ve kabilelere ayrılma işi (ey insanlar), sizin çalışmanız sayesinde olmamıştır; sizin,

bu konuda hiçbir şeye gücünüz kudretiniz de yoktur. O halde, hiçbir payınızın olmadığı şeylerle nasıl iftihar edebiliyorsunuz?

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz ona yolu gösterdik.."* (İnsan, 35) ve *"Dilediğimizi onunla hidayete ulaştırırız..."* (Nûr, 52) âyetlerinden ötürü, hidayet ile sapıklık (dalâlet) de böyledir.." denilirse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ bize, bir işe mebnî olarak bir kesp (bir şeyi iktisap edebilme, yapabilme imkânı) vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O halde dileyen, Rabbine (ileten) bir yol tutar"* (İnsan, 29) buyurmuş, bundan sonra da, *"Allah dilemeyince, siz (bunu) dileyemezsiniz..."* (İnsan, 30) buyurmuştur. Ama "nesep" işine gelince, böyle değildir.

Asıl Soyluluk Takvadır

3) Cenâb-ı Hakk'ın, لِتَعَارَفُوا *"birbirinizle tanışasınız diye..."* ifâdesi gizli bir kıyasa (kıyas-ı hafi) işâret olup, bunun açıklanması şöyledir: Cenâb-ı Hak sanki "Biz sizi, birbirinizle tanışasınız diye, cemiyetler ve kabileler halinde yarattık.. Sizler (nesepçe), daha üstün olan bir kimseye daha yakın olduğunuzda, bununla övünüp böbürleniyorsunuz... Oysa Allah sizi, Rabbinizi bilesiniz diye yaratmıştır.. Şâyet bütün varlıklar içinde en şerefli varlık olan "Rabbinize yakın iken, bütün kâinatta övünmeye en layık sebebin bu yakınlık olduğunu bilmeniz gerekir" buyurmuştur.

4) Burada, övünmenin nesep ve sülale ile olmadığına delâlet eden bir aklî delile irşâd bulunmaktadır. Şöyle ki: Kabile ve boylar, bir şahsa mensup olmakla bilişir, tanışırlar. Eğer bu şahıs, kıymetli birisi olursa, sizin kanaatinize göre, o zaman övünme uygun olur. Böyle değilse, uygun olmaz. O halde, kendisiyle iftihar ettiğiniz adamın üstünlüğü, bir sülâleye mensup olmasından, ya da, bir fazilet ve üstünlük kesbetmesinden ileri gelir. Eğer bu, mensubiyetten dolayı ise, bunun soylu olması gerekir. Ama, bir fazilet kesbetmiş olma sebebiyle ise, bu durumda, anlayışlı, güzel ve iyilik dolu din, kişinin, kendisiyle iftihar ettiği şey gibi olmuş olur.. O halde elde ettiği hayır ve faziletlerle, kendisini ata ile dedelerden daha üstün bir mertebeye getirmiş olan kimseye karşı, daha nasıl olur da baba ile ata ile üstünlük taslanabilir?!.. Olsa olsa ancak, Allah'ın Resûlü'ne intisâb etmeden dolayı şerefyâp olma caiz olabilir. Çünkü hiç kimse fazilet hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaşamaz ki, "Ben, senin atan gibiyim.." diyebilsin.." Fakat bir nesep hususunda Hz. Peygamber (s.a.s) şerefi, iktisap yoluyla kendisine iktisap eden kimseye vermiş, ama intisap yoluyla şeref iddiasında

bulunandan da nefyetmiştir.. Bunun için, نَحْنُ مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ *"Biz, peygamberler topluluğu varis olunmayız"*[17] ve اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ *"Âlimler, peygamberlerin varisleridir"*[18] buyurmuştur. Yani, "Bize, nesep cihetinden varis olunulmaz; bize ancak, kesp yoluyla varis olunulur..."

Duydum ki Horasan beldesinde, eşrâftan birisi, nesep cihetiyle, **Hz. Ali**'ye insanların en yakını idi.. Ancak ne var ki, günahkâr bir kişi idi.. Burada aynı zamanda, ilim ve amel bakımından hayli ilerlemiş olan ve insanların da, kendisinden teberrükte bulunup saygı duyduğu zenci bir köle bulunuyordu.. Derken şöyle bir olay oldu: Bir gün bu zenci zat, mescide gitmek amacıyla evinden çıktı. Peşinde de bir topluluk.. Derken, eşrâftan olan kimseyle, hem de sarhoş vaziyette karşılaştı.. Bunun üzerine oradaki cemaat eşrâftan olan o kimseyi kovmaya ve yolundan uzaklaştırmaya yöneldiler.. Ama o, onlardan sıyrıldı ve şeyhin ellerine tutundu ve ona "Ey ayakları yalın, dudakları kalın.. Ey, kâfir oğlu kâfir. Ben, Allah'ın Resûlü'nün oğluyum (torunuyum). Ben zelil kılındığım halde, sen ta'zim olunuyorsun! Ben zemmedilirken, sen ikrâm ve izzete mazhar kılınıyorsun! Ben, hor ve hakir gözüküyorken, sen dostluk ve desteğe mazhar oluyorsun!" dedi. Şeyhin yanındakiler, onu dövmeye kalkıştılar. Bunun üzerine de şeyh, "Hayır, bu, onun ceddinden dolayı, katlanılabilecek bir durumdur, maruz kaldığı bu darb işi de müstahak olduğu ceza yerine geçer. Ancak ne var ki, ey soylu kişi, sen içini karartırken, ben içimi parlattım. İşte bu sebeple insanlar benim gönlümün parlaklığını, yüzümün siyahlığının üzerinde ışıldarken gördüler de, böylece ben de güzelleştim. Ben, senin atanın yolunda giderken, sen, benim atamın yolunda gitmeye başladın da, böylece insanlar beni, senin atanın yolunda hareket eden birisi olarak; seni de, benim atamın yolunda hareket eden birisi olarak gördüler de, beni, senin atanın oğlu; seni de, benim atamın oğlu sanıverdiler, sana, benim atama yapılacak muameleyi; bana da, senin atana yapılacak muameleyi revâ gördüler..

Eşref Olan Takva ile Olur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰيكُمْ *"Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şereflîniz, takvâca en ileride olanınızdır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

17 **Buhârî**, İlim, 10.

18 Keşfûl-Hafa, 2/64.

a) Bu ifâdeden kastedilen mana, "Kim, en müttakî olursa, Allah katında en iyi ve kerim olur" şeklinde olup, böylece, "takvâ ikrâmı doğurur.." demektir.

b) Bundan kastedilen mana, "Kim, Allah katında en kerim olursa, en müttaki o olur" şeklinde olup, buna göre de, kerim olma, takvâyı doğurmuş olur.. Nitekim, "İhlaslı kullar, büyük sorumluluk üzere bulunurlar.." denilir. Bu görüşlerden birincisi meşhûr, ikincisi ise, daha açık olanıdır. Çünkü, ikinci olarak zikredilenin, zahir ve açık olmada, birinci olarak zikredilene hamledilmiş olması ve "ikram, müttakî kimse içindir..." denilmiş olması gerekir. Ancak ne var ki, meşhûr ve yaygın olanı, birinci izahtır. Çünkü, "Yiyeceklerin en lezizi, en tatlı olanıdır" denilir ki, bu "lezzet, tatlılık oranına göre olup; tatlılık, lezzet oranına göre değildir" demektir.. Bu da, takvânın her çeşit faziletten önce geldiğini söylemektir.

Takvâ mı İlim mi?

Buna göre, şâyet, "Takvâ, amel ye ilimden daha kıymetlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) لَفَقِيهٌ وَاحِدٌ اَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ اَلْفِ عَابِدٍ *"Bir tek fakîh, şeytan için, bin âbidden daha çetindir..."*[19] buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Takvâ, ilmin meyvesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ı hakkıyla ancak, O'nun âlim kulları ta'zim eder..."* (Fâtır, 18) buyurmuştur. Şu halde takvâ, ancak âlim için söz konusudur. O halde, müttakî ve âlim kimse, ilmi en tam ve kâmil olan kimsedir. Müttaki olmayan âlim, meyvesi olmayan ağaç gibidir. Ne var ki, meyveli ağaç, meyve vermeyen ağaçtan daha kıymetlidir. Hatta, meyvesiz ağaç, bir kütüktür.. Aynen bunun gibi, müttaki olmayan âlim, cehennem kütüğüdür. Allah'ın, fakîh kimseyi kendisinden üstün tuttuğu âbid, "ilmi olmayan"dır. Bu durumda, böylesi âbid nezdinde, Allah'tan korkma ve haşyet namına, tam bir paydan söz edilemez. Belki de bu kimse Allah'a, cehenneme atılma endişesiyle ibadet ve kulluk yapmaktadır. O halde bu âbid, tıpkı "mükreh (zorlanmış) kimse" gibi olmuş olur.. Yahut, cennete girme ümidiyle O'na ibâdet ediyordur. Bu durumda da bu kimse, ücretli bir işçi gibi çalışıp da, (akşamleyin) evine dönen işçi gibi olmuş olur. Halbuki, müttaki kimse, Allah'ı bilen, O'nun kapısında kulluğa devam eden, yani O'nun yanında O'nun cenabına, huzuruna yaklaşan, (âdeta) geceyi O'nun nezdinde geçiren kimse gibidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.

19 **Tirmizî,** İlim, 19 45/48.

Birinci bahis: Bu ifâdedeki *"sizin en şereffliniz"* hitabı, bütün insanlaradır. "En kerîm, en şerefli olma" işi, en azından kerâmet (ikrâm)da, herkesin müşterek olmasını gerektirir. Halbuki, kâfir için kerîm oluş, söz konusu değildir. Çünkü kâfir, hayvandan daha şaşkın, haşarattan ise daha zelîldir. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki, Ademoğullarını üstün ve kerîm kıldık..."* (İsrâ, 70) âyetinin delâletiyle, böyle bir şey söz konusu olmasına rağmen, bu zorunlu ve mutlaka olması gereken değildir. Çünkü, yaratılan herkes ve her şey, Rabbini itirâf eder. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Kim bu ikrarına devam eder de bunu arttırırsa, onun kerâmet ve izzeti arttırılır, kim de bundan dönerse, ondan, ikrâm silinir, izi eseri kalmaz.." demek istemiştir.

Takvâ Nedir

İkinci bahis: Takvâ'nın tanım ve sınırı nedir? En müttaki kimdir? Biz deriz ki: Takvânın en düşük mertebesi, kulun, yasaklardan kaçınması, emredilenleri yapması; ancak bu ikisi ile, huzur bulup, kendini emniyet içinde duymasıdır. Binâenaleyh şâyet o, tesadüfen menhiyyâttan işlerse, kendisini emniyet içinde duymaz, güvencede kabul etmez; tam aksine, bunun peşinden bir iyilik yapar, bu menhiyyâtı yaptığından dolayı iyice pişman olup tevbe eder. Ama, bir kimse her ne zaman menhiyyât işler, ama anında tevbe etmez, zaman bakımından sonraya güvenir ve tûl-i emeli kendisini bu tür şeyleri hatırlamaktan alıkorsa, işte bu kimse müttakî değildir.

Ama, en müttakîye gelince, bu da, emrolunduğu şeyi yapan, yasak edilenleri yapmayan, bununla birlikte Rabbinden haşyet duyan, Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmayan ve Allah'ın kalbini nûrlandırdığı kimsedir. Binâenaleyh, bu kimse bir an dahi kendisine veya çocuğuna iltifât etse, bunu bir günah kabul eder. Birinciler için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra takvaya erenleri kurtaracağız..."* (Meryem, 72) âyetinden dolayı "kurtuluş"; diğerleri için de, Allah'ın, *"Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şereffliniz, takvaca en ileride olanınızdır.."* âyetinden ötürü, cennete sevk olunma vardır. Binâenaleyh, hükümdarın, kendisine bir bahçe verip kendisini orada iskân ettirdiği kimse ile, kendisine yakınlığı sebebiyle, pek çok bağ-bahçe ile eşyâdan, her gün yararlanan ve hükümdarın kendisine yakın kılıp has yakınları kabul ettiği kimse arasında büyük bir fark vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ *"Şüphesiz Allah, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır"* buyurmuştur ki bu, "Allah (ben), sizin zahirinizi

bihakkın bilir, soyunuzu sopunuzu bilir, bâtınınızdan da yine bihakkın haberdarım. Sır ve gizli kabul ettiğiniz şeyler, O'na saklı gizli değildir. Binâenaleyh, takvâyı, başlıca işiniz haline getiriniz ve O, size (ikrâmını) arttırdığı gibi, siz de takvânızı arttırınız.." demektir.

İman İddiası

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا ؕ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِىْ قُلُوْبِكُمْ ؕ وَاِنْ تُطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَا يَلِتْكُمْ مِّنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٤﴾

"Bedevîler, "iman ettik" dediler. De ki: "Siz, iman etmediniz, ama "Müslüman olduk (itaat ettik).." deyin. İman, henüz sizin kalplerinize girip yerleşmemiştir. Eğer Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederseniz, O, sizin amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Çünkü Allah, gafûr'dur, rahîm'dir" (Hucurât, 14).

Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz, takvaca en ileride olanınızdır..."* buyurup, en müttaki olma vasfı da, ancak takvânın tahakkuk etmesinden sonra söz konusu olunca, bedeviler, "En kıymetli soy (nesep), bize aittir.. Şeref, ancak bizimdir" dediler de, Cenâb-ı Hak da, "İman, sözle olmaz. O, ancak kalp ile olur, binâenaleyh siz, iman etmediniz.. Çünkü ben, bihakkın haberdarım, sizin gönüllerinizdekini bilirim. Ancak, "inkıyâd ettik, itaat ettik, teslim olduk.." anlamında, "اَسْلَمْنَا" deyiniz..." buyurdu.

Nüzûl Sebebi

Bu âyetin, Esed oğulları hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü onlar, kalpleri, iman sayesinde itminâna ulaşmamış olduğu halde, bir kıtlık yılında, zekât mallarından yararlanmak için Müslüman olduklarını açıklamışlardı. Biz bu tür açıklamaların (sebeb-i nüzûlün), âyetin hükmünü nazil olduğu kimselere tahsis etmek için değil de, âyetin nüzûlü için bir tarih düşme gibi olduğunu beyân etmiştik.. Çünkü, (gerçekte olmadığı halde) muttakilerin fiilini izhâr etmeye çalışan ve müttaki kimseler için söz konusu olan o ikrâmın kendileri için de söz konusu olmasını isteyen herkes için, bu ittikâ gerçekleşmez. Çünkü takvâ, kalbin amellerindendir.

Âyetteki, قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا *"De ki: "Siz iman etmediniz.."* cümlesinin tefsiri hususunda şöyle birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Bir Müşkilin İzahı**

"Cenâb-ı Hak, *"Size selâm veren kimseye, "sen mü'min değilsin" demeyiniz"* (Nisâ, 94) buyurmuş, burada ise, bunlar da mü'minlere selâm verdikleri halde, *"Ey Resûlüm, de ki: Siz iman etmediniz..."* buyurmuştur.. (Ne dersiniz?)" Biz deriz ki: Nisâ 94 âyetinin bu ifâdesi, kalbin amelinin hiç kimse tarafından anlaşılamayacağına ve zandan kaçınmanın farz olduğuna, zâhire göre hüküm verileceğine, dolayısıyla, bir iş yapana, "O, müraîdir"; selâm verene, "O, münafıktır" denilemeyeceğine; kalplerdekini bilenin ancak Allah olduğuna bir işârettir. Binâenaleyh Allah, "Falanca mü'min değildir" dediği zaman, bu kesinlik ifâde eder. O halde, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Sizler iman etmediniz"* şeklindeki beyanı, bize o sözü söylemenize imkân veren bir ifâdedir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i gayba ve onların kalplerindekini bilmeye muttali kıldığı için de, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir mu'cizedir. Bu sebeple, o şahsın kalbinde olanı bilemediğimiz için, Cenâb-ı Hak bize, *"Size selâm veren kimseye, "sen mü'min değilsin" demeyiniz.."* buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* "لَمْ" ve "لَمَّا" Edatları**

"لَمْ" ve "لَمَّا", olumsuzluk edatlarıdır. "إِنْ، مَا" ve "لَا" da, olumsuzluk edatlarıdırlar. Ama, "لَمْ" ile "لَمَّا" kesinlik bildirirler. Diğer nefy harfleri ise kesinlik ifade etmezler... Binâenaleyh, bunlar arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: "لَمْ" ve "لَمَّا", fiile başka harflerin yapmadığı şeyi yaparlar. Çünkü bu iki harf, fiilin manasını muzarî olmaktan çıkarıp, maziye dönüştürürler. Nitekim لَمْ يُؤْمِنْ اَمْسِ "O, dün iman etmedi..." ve آمَنَ الْيَوْمَ "Bugün iman etti..." dediğin halde, لَا يُؤْمِنُ اَمْسِ "Dün iman etmeyecek" diyemezsin.. Binâenaleyh, bu iki harf, fiile, başka harflerin vermediği manayı kazandırınca, fiil, bu ikisi ile meczûm kılınmıştır..

Eğer: "Buna rağmen, niçin bu ikisiyle meczûm kılınmıştır? Bu konuda söylenecek nihaî söz şudur: Bir fark bulunmaktadır, ancak bu ikisiyle cezmin vacip olduğunun delili nedir?" denilirse, biz deriz ki: Kesinlik ve kat'îlik, mazi fiillerde mevcuttur; çünkü bir kimse, "(Falanca) kalktı..." dediğinde, onun kalktığına dair tam bir kesinlik meydana gelir. Ve onun kalkmamış olması caiz olmaz.. Halbuki, muzari fiillere gelince, (bunlarla ifâde edilen o işin), ya olması beklenilmektedir, yahut da mümkün olmakla beraber olması beklenilmemektedir. Dolayısıyla, burada bir kat'îlik ve kesinlik

söz konusu değildir. Binâenaleyh, "لَمْ" ve "لَمَّا" o lafzı, muzari olmaktan çıkarıp mazi zamana çevirdiklerinde, bu harfler, mana bakımından bir kesinlik ve kat'îlik ifâde etmiş olurlar. Şu halde bu lafızlara mana bakımından bir uygunluk hakkı verilmiştir ki, bu da, lafzı meczûm etmeleridir.

Buna göre biz deriz ki; Bunların fiili cezm edişlerinin sebebi, bizim bahsettiğimiz hususdur. Bu husus, emirde de bulunur ve bundan dolayı da meczûm olur. Buna göre sanki, emreden (âmir), emrolunana, onu mutlaka yapacağı, terk edemeyeceği hususunda cezmde bulunmuş, kesin bir ifâde kullanmıştır... Binâenaleyh, orada, o fiilin mutlaka tahakkuk etmesiyle birlikte, lafzın meczûm kılınmasının faydası nedir? "اِنْ" şart cümlesinde bir değişmeyi ifâde eder; çünkü "اِنْ" edatı, fiili muzarîden maziye döndüremediği halde, mazî fiili muzarîye çevirebilir.Nitekim sen اِنْ جِئْتَنِي "Eğer sen bana gelirsen, ben de sana gelirim..."; وَاِنْ اَكْرَمْتَنِي اَكْرَمْتُكَ "Sen bana ikram edersen, ben de sana ikram ederim.." dersin.. Binâenaleyh, "اِنْ" harf olmada, fiillerin başına gelmesinin şart oluşunda ve fiilin manasını değiştirmede "لَمْ" gibi olunca, lafzî bir benzerlikten dolayı, cezm eden bir edât olmuştur. Şartın cezâsına gelince, bu da, bahsettiğimiz manadan dolayı, meczûm kılınmıştır, çünkü şart tahakkuk ettiğinde cezânın tahakkuk etmesi kesin olur. O halde burada, cezânın meczûm oluşu, ya manadan ya da lafzî bir benzerlikten dolayıdır.. İzâfetle ve harf-i cerle meczûm oluştaki netice de böyledir..

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَلٰكِنْ قُولُوا *"Fakat... itaat ettik" deyiniz"* cümlesi, meselâ bizim, "Amennâ" demeyiniz, ancak "eslemnâ" deyiniz" şeklindeki takdirimiz gibi, kendisinden sonra gelene ters düşen bir sözün bulunmasını gerektirir. Bu ifâdenin açıkça getirilmeyişinde, bir irşâd ve bir te'dîb söz konusudur. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, onların "amennâ" demelerini yasaklamayı uygun görmemiş ve bundan dolayı da, "Amennâ demeyiniz..." demeyiş ve onları, yalandan kaçınmaya sevk ederek, "Sizler iman etmediniz.. Eğer sizler bir şeyler diyecekseniz, söylemeniz sebebiyle yalancı durumuna düşmeyeceğiniz umumî bir şey söyleyiniz.." buyurmuştur ki, bu da onlara demelerini (öğütlediği), "İtaat ettik (eslemnâ)" ifâdesidir. Çünkü, "itaat etme" anlamında İslâm'a girme tahakkuk etmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Îman ve İslâm Farklı mı?**

Ehl-i sünnete göre, iman ile İslâm aynı şeydir. Böyle iken âyette anlatılan fark nereden ileri gelmektedir? Biz diyoruz ki: "Genel" ile "hâs" (özel) arasında fark bulunmaktadır. Îman, ancak kalp ile tahakkuk eder. Bazen de lisân ile tahakkuk eder. İslâm, daha geneldir. Ancak, "hâs" sûretinde gözüken " âmm", hâs ile birleşebilir. Ve, ondan başka bir şey olmaz... Bunun misâli şudur: Hayvan (canlı), insandan daha geneldir.. Ve fakat, insan sûretinde olan canlılık (hayvaniyyet), insandan ayrı düşünülen bir şey değildir. Bu canlının, insan olmaksızın canlı olması düşünülemez. Binâenaleyh, âmm ile hâs, umumluk bakımından farklı, ama varoluşta aynı şeylerdir. İman ile İslâm da böyle olup, biz bunun ne demek olduğunu, inşaallah Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken orada mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada Müslümanlardan bir evden başkasını da bulamadık.."* (Zariyât, 35-36) âyetlerinin tefsirinde açıklayacağız.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"İman, henüz sizin kalplerinize girip yerleşmemiştir"* beyanında, *"De ki: "Siz iman etmediniz"* ifadesinin manası mevcut mudur? Deriz ki: Evet ve bunu şu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Onlar, "inandık" deyip, kendilerine, *"Siz iman etmediniz. Fakat "Müslüman olduk" deyin"* denilince onlar, "Müslüman olunca, iman etmiş de oluruz" dediler de buna karşılık şöyle denildi: "Hayır. Çünkü, iman ancak kalbin işidir. İslâm ise, bazen lisanın işi olabilir. Binâenaleyh iman, kalbin işi olup, sizin kalbinize de bu henüz girmediğine göre, iman etmemiş oldunuz."

2) Onlar, "iman ettik" deyip, kendilerine, "Siz iman etmediniz" denilince, onlar sırf münakaşa yapmak için, "Haber verilene inanıcılar olarak, doğru bir niyetten kaynaklanan bir imanla inandık" dediler. Bunun üzerine, *"İman, henüz sizin kalplerinize girip yerleşmemiştir"* denildi. Çünkü, لَمَّا يَفْعَلْ "yapmadı", قَدْ فَعَلَ "yaptı"nın tam zıddıdır.

Şöyle de denebilir: Âyette, müellefe-i kulûbun haline bir işaret vardır. Çünkü onlar Müslüman olup, imanları da henüz zayıf olunca, Cenâb-ı Hak onlara, "İman etmediniz. Çünkü iman, yakînî inançtır. Böyle bir inanç ise henüz kalplerinize girmedi. İslâm'ın güzelliklerine muttali olduğunuz için, artık (yavaş yavaş) girecektir. Eğer Allah'a ve Resûlullah'a itaat ederseniz, o sizin ücretinizi mükemmelleştirir" buyurmuştur. Bunun delili şudur:

"لَمَّا" edatında, gözleme, bekleme manası vardır. İmân ise ya mü'minin fiili, kesbi ve delillere bakması sayesinde olur; yahut da mü'minin kalbine düşen ilham şeklinde olur. Buna göre âyetteki, *"De ki: "Siz iman etmediniz"* cümlesi, "Siz bu işi yapmadınız" manasına; *"İman, henüz sizin kalplerinize girip yerleşmemiştir"* cümlesi de, "Sizin fiiliniz olmaksızın, iman, ilham şeklinde kalbinize girmeyecek. Binâenaleyh şu anda, imanınız yok demektir" manasına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlar bu işi yapınca, tefekkürlerinin noksan ve fikirlerinin gerçek olmasından ötürü, kendisinde bekleme-umma manası bulunmayan "لَمْ" edatı ile لَمْ تُؤْمِنُوا *"İman etmediniz"*; iman fiilini yapınca da, imanın kuvvetle zuhurundan ve âdeta kalbi tamamen bürümesinden ötürü, kendisinde bekleme-umma manası bulunan, "لَمَّا" edatıyla, "لَمَّا يَدْخُلُ" buyurmuştur.

İtaat Ödülsüz Kalmaz

Daha sonra Hak Teâlâ ...وَإِنْ تُطِيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ *"Eğer Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederseniz, O, sizin amellerinizden hiçbir şey eksiltmez"* buyurmuştur ki bu, "Sizler, zayıflığınıza uygun, güzel şeyler yaptığınızda, Allah da size, şânına yakışan mükâfatı verecektir" demektir. Bu böyledir, çünkü pazarda fiyatı bir dirhem olan güzel bir meyveyi bir kimse bir padişaha götürse, padişah da ona bir dirhem veya bir dinar verse, bağışı az diye hatta cimri diye nitelenir. Binâenaleyh bu "O ona noksansız olarak, tam fiyatını verdi" manasına gelmez, aksine, "O, sizlerin amelleriniz için umup beklediklerinizi noksansız verir" demektir ki, burada gerçek bir imana teşvik vardır. Çünkü hâlis niyet olmaksızın bir iş yapan, bu işi boşa çıkarmış olur ve bundan ötürü bir mükâfatı hak etmiş olmaz. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Eğer itaat eder ve tasaddukta bulunursanız, mükâfatlarınız noksanlaştırılmaz. Öyle ise amellerinizi ihlassızlık yüzünden zayî etmeyin" buyurmuştur.

Burada, imana girmede geç kalan kimselere bir tesellî vardır. Çünkü böyle bir kimse, "Başkaları bunda beni geçti. Hz. Peygamber (s.a.s) yalnızken ona iman etti; onu güçsüzken bağrına basıp korudu. Biz ise, ona karşı koymaktan âciz kalınca ve onun kuvveti karşısında mağlup olunca iman ettik. Öyleyse bizim imanlarımızın bir değeri, dolayısıyla bundan ötürü bir mükâfat da yok" diye düşünür. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Mükâfatlarınız noksan olarak verilmeyecektir. Umduğunuz size verilecektir.

Velhasıl önce iman etmiş olmak, tabii ki onların ücretlerini artırır. Ama Allah, rahmet hazinelerinden başkalarına bolca verirken sizi de memnun ederse, onlara verilenden size ne? Bu durumda haliniz tıpkı, birisine bir şey verip, başkasına da "ne istersin?" diyen, "Geniş bir arazi, bol mal" isterim cevabını alan, ona da istediklerini vererek memnun eden, sonra da o evvelkine, hazinelerinden başka ilave şeyler veren bir padişahın durumuna benzer. Şimdi eğer, bu durumdan birisi rahatsız olunca, bu, cimrilik ve haset olur. Böyle şeyler âhirette olmaz. Bunlar ancak dünyada rezil rüsvay kimselerin halidir" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Çünkü Allah, gafûr ve rahîmdir"* yani, "O, sizin geçmiş günahlarınızı bağışlar, yaptığınız şeyler sebebiyle size merhamet eder, acır" buyurmuştur.

İmanın Kıstası

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman edip, sonra şüpheye sapmaz. Allah yolunda, mallarıyla ve canlarıyla cihat ederler. İşte onlar, sâdık olanların tâ kendileridir" (Hucurât, 15)

Âyetin bu ifadesi, *"inandık"* diyen o bedevîleri gerçek imana davet eden bir ifadedir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Eğer iman etmek istiyorsanız, bilin ki gerçek mü'min, Allah'ı ve Peygamberi'ni tasdik edip, sonra da şüpheye düşmeyen kimselerdir, yani gerçek mü'minler, imanın, yakîn (kesin) bir inanç olduğuna kesinkes inanmış kimselerdir.." buyurmuştur. Âyetteki ثُمَّ "sonra" edatı, anlatımda bir sonralığı ifade eder. Buna göre, Allah, *"Onlar iman edenlerdir"* buyurmuş sonra da, "Bir şey daha ilave edeyim, onlar şüpheye de sapmamışlardır" demiştir. Bu "ثُمَّ" edatının, fiilde bir "sonralığı" ifade etmiş olduğu da söylenebilir. Buna göre takdir, "Onlar, Allah'a ve Resûlullah'a iman edip, sonra da Hz. Peygamber'in haşir-neşir (kıyâmet) hakkında söylediği şeyler hususunda şüphe etmediler" şeklindedir.

Âyetteki, *"Mallarıyla ve canlarıyla cihat ederler"* cümlesi de bunu destekler ve "Onlar, bu dünya yurdundan sonra bir de âhiret yurdunun olduğuna kesin inanmışlardır ve onun için cihat ederler" demektir. *"İşte bunlar, imanlarında sâdık olanların ta kendileridir"* yoksa sırf lafta iman ettiğini söyleyip, amellerini şirkten arındırmayan o bedevîler değildir.

Allah'a Gizli Yok

قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾

"De ki: "Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz. Halbuki Allah, göklerde ne var, yerde ne varsa bilir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Hucurât, 16).

Çünkü Allah her şeyi bilir ve O'na hiçbir şey gizli değildir. Bu ifadede, dindarlığın sırf Allah için olması gerektiğine bir işaret vardır. Halbuki siz-ler, o dininizi Allah için değil de, bizim için ortaya koyuyorsunuz. Binâenaleyh böyle bir dindarlık sizden makbul olmaz.

Müslümanlıklarını Minnet Edenler

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَىَّ اِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

"Onlar İslâm'a girişlerini, senin başına kakıyorlar. Onlara de ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Aksine, sizi imana muvaffak ettiği için, Allah size minnet eder, eğer siz iman iddianızda samimi iseniz" (Hucurât, 17).

Bu âyet de, onların dindarlıklarının, Müslümanlıklarının Allah rızası için olmadığını beyan etmektedir. Burada şöyle birtakım incelikler var:

Bu Âyetteki Dört İncelik

Birinci incelik: يَمُنُّونَ عَلَيْكَ *"Senin başına kakıyorlar"* ifadesinde, onların yaptıklarının çok çirkin olduğuna bir işaret vardır. Çünkü imanın şu iki şerefi vardır:

a) Allah'a nisbetle olan şeref... Ki bu da, Allah'ı şirkten tenzih etmek ve O'nu, azamet bakımından tek bilmektir.

b) Mü'mine nisbetle olan şerefi. Çünkü iman, insanı cehaletten arındırır, onu hak ve doğrulukla süsler. Binâenaleyh bu demektir ki, bedevi Araplar, İslâm olmakla, ne Allah'a nisbetle olan, ne de kendilerine nisbetle olan şerefi gaye edinmemişler; aksine bunu başa kakmışlardır. Eğer onlar, bunda kendileri için de bir şeref olduğunu bilip inansalardı, bunu başa kakmaz, aksine teşekkür ederlerdi.

İkinci incelik: Allahu Teâlâ, *"De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın.."* buyurmuştur. Bu, "Sizde olan Müslümanlığı..." demektir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, daha önce, *"Fakat, Müslüman olduk" deyin"* buyurmuş ve iman ettikleri iddiasında doğrulanmayışları gibi, Müslüman oldukları iddiasında da kendileri için bir tasdik olmasın diye, "iman etmediniz, fakat Müslüman oldunuz" buyurmamıştır.

İslâm İddiaları Neden Onaylanmadı?

İmdi eğer, "İslâm, inkıyâd etmek-boyun eğmek demek olup, böyle bir şey de, her ne kadar onlardan gerek itikat, gerek ilim (bilme) bakımından sudûr etmemiş ise de, söz ve fiil açısından sudûr etmiştir. Bu kadarcık inkıyâd da, onların Müslüman oldukları iddiasında doğrulukları için yeterlidir. Öyle ise niçin, onların bu hususta doğrulanmaları câiz olmamıştır?" denilirse, deriz ki: Yalan şu iki şekilde olur:

a) Haber verilen (söylenilen) şeyin hiç söz konusu olmaması,

b) O şeyin aslında, haber verildiği şekilde olmaması... Binâenaleyh bir insan bazen, "Sen bize gelmedin. Seni bize getiren, ihtiyaçlarındır" diyebilir. Allahu Teâlâ da, onların "iman ettik" şeklindeki iddialarında, birinci şekil açısından yalan söylediklerini bildirmiştir ki bu, "Siz asla iman etmediniz" demektir. Onların, Müslüman oluşlarının doğru olmadığının söylenişi ise, ikinci şekil açısındandır. Çünkü onlar, ihtiyaçlarını gidermek ve zekâtlardan istifade etmek için inkıyâd etmiş, Müslüman olmuşlardır.

Üçüncü incelik: Hak Teâlâ, "بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ" buyurmuştur, ki bu, "Evet, sizin minnet etmeye hakkınız yok. Ama, bununla beraber siz durumu başa baş kurtarıyor da değilsiniz. Yani sizin bize, bizim de size minnetimiz yoktur, durumunda değilsiniz. Aksine size karşı bir minnet söz konusudur. O da, "Allah'ın size minnetidir" demektir. Bu, hüsn-ü edebi (âdâbı) öğreten bir ifadedir. Çünkü Hak Teâlâ, "Ben size dosdoğru yolu açıklayıp gösterdiğim için, sizler bana minnet etmeyin. Aksine minnet etme hakkı benimdir" dememiştir. Cenâb-ı Hak, daha bir başka yerde, buna karşılık, *"Hiç şüphesiz sen, bir dosdoğru yola hidayet edersin (ey Muhammed)"* (Şûra, 52) buyurmuştur.

Dördüncü incelik: Hak Teâlâ, "O, size Müslüman oluşunuza karşılık minnet eder" dememiş, aksine, "Sizi imana muvaffak ettiği için, minnet eder" buyurmuştur. Çünkü onların Müslüman oluşları, münafıklık şeklinde olduğu için bir sapıklıktır. Dolayısıyla bununla onlara minnet etmedi, bunu onların başına kakmadı.

Mü'min Değillerse Minnet Neden?

Eğer, "Hak Teâlâ onların iman etmediklerini beyan ettiğine göre, daha nasıl, onları imana muvaffak kılması sebebiyle onlara minnet edebilir?" denilirse, deriz ki: Buna şu üç şekilde cevap verebiliriz:

1) Allahu Teâlâ, "Aksine Allah size imanı nasip ettiği için, minnet eder" buyurmamış, ama, "Sizi imana muvaffak kıldığı için..." buyurmuştur. Çünkü peygamberleri, apaçık mu'cizelerle göndermek bir hidayet ve bir muvaffak kılmadır.

2) Hak Teâlâ, "onlara, iddia ettikleri şey açısından minnet etmiş, sanki "inandık" diyorsunuz. Binâenaleyh bu cehennemden kurtulmanıza sebep olacağı için, sizin hakkınızda bir nimettir" demek istemiş ve "Sizin iddianıza göre sizde bulunan imana, sizi ileten benim" buyurmuştur.

3) En doğru izaha göre, Allahu Teâlâ, bunun bir şarta bağlı olduğunu bildirerek, *"Eğer siz iman iddianızda samimi iseniz"* demiştir.

Yapılanların Karşılığı

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir" (Hucurât, 18).

Âyetin başı, onların sırlarının-gizli hallerinin ve kalplerindeki gizli niyetlerinin, Allah'a hiç saklı olmadığına bir işarettir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"O, yaptıklarınızı hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki, bu ifade de, Hak Teâlâ'nın, onların zâhir amellerini gördüğünü bildirmektedir.

Bu sûrenin sonu, başı ile uyum içerisinde olarak, sûrenin başında geçen hususu yeniden takrir etmektedir. O husus da, *"Allah ve Resûlü'nün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan korkun"* (Hucurât, 1) hususudur. Çünkü O'na hiçbir şey saklı ve gizli değildir. Binâenaleyh gizli yerlerde de onu saymamazlık etmeyiniz. Ona hiçbir aşikâr şey saklı kalmaz. Öyle ise aşikâr işlerinizde de O'nda kendinizi emin hissetmeyiniz.

Hamd, bir Allah'a; salat-u selâm, kendinden sonra peygamber gelmeyecek o Zât'a olsun. (Âmin).

***

KAF SÛRESİ

Bu sûre, kırk beş âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوٓا اَنْ جَآءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿٣﴾

"Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim. Bilakis o kâfirler, kendilerine içlerinden uyaran bir elçi geldi diye, hayrete düştüler de, "Bu, şaşılacak bir şey! Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)? Bu, akıldan uzak bir dönüştür.." dediler."
(Kaf, 1-3).

Âyetin tefsirine geçmeden önce, sûre ile ilgili olan hususları ele alıyor ve bunların şunlar olduğunu söylüyoruz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, *"İşte bu çıkış günüdür.."* (Kaf, 42), *"İşte çıkış da böyledir.."* (Kaf, 11) ve *"İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.."* (Kaf, 44) âyetlerinden dolayı, bu sûre bayram namazında okunur. Çünkü bayram, ziynet ve süslenme günüdür; dolayısıyla insanın, hesap meydanına çıkacağını; o günde, böbürlenip taşkınlık yapamayacağını, fısk ve fücûrun işlenemeyeceğini bilmesi gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s), sûrenin sonunda, *"Onun için benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver.."* (Kaf, 45) âyetiyle hatırlatma ve öğüt verme ile emrolununca, insanlara, o günde kendi hallerine münasip olan şeyi de, *"Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki.."* beyanıyla hatırlatmıştır.

Sûreler Arası Münasebet

2) Hem bu sûre, hem de Sâd Sûresi, kendilerine Hurûf-ı Mukattaa ile başlanılması; Kur'ân'a yeminle başlanılması; "بَلْ" edâtının ve taaccübün bulunması hususunda müştereklik arz ettikleri gibi, başka bir hususta da müştereklik arz etmişlerdir ki, o da, her iki sûrenin hem başının, hem de sonunun, (sûrelerin kendi arasında) bir uyum teşkil etmesidir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Sâd Sûresi'nin başında وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ *"O zikr (ve şeref) sahibi Kur'ân'a yemin olsun.."* (Sâd, 1) buyurmuş, sonunda, *"O ancak âlemler için bir öğüttür"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, Kâf Sûresi'nin başında da, *"O çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki..."* buyurmuş, sonunda da, *"Onun için, benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver.."* buyurmuştur. Böylece, bu sûreleri, önceki sûreleri bitirdiği şey ile bitirmiştir.

3) Cenâb-ı Hak Sâd Sûresi'nde, (müşriklerden naklen), *"Ne o! Tanrıları bir tek tanrı mı yapmış?.."* (Sâd, 5) ve *"Yürüyün, ma'budlarınıza (ibâdette) sebât edin.."* (Sâd, 6) ifadeleriyle, akâid meselelerinin temel maddesi olan Tevhit esasını anlatıp onu yerleştirmeye itina göstermiştir. Bu sûrede de, *"Öldüğümüz, bir toprak olduğumuz vakit mi!?.. Bu, uzak bir dönüştür"* (Kaf, 3) ifâdesiyle, akâid esaslarının, en son temel maddesini anlatmaya itina göstermiştir ki, bu da haşr meselesidir. Sâd Sûresi'nin başı, "mebde" maddesini anlatma sadedinde olunca, Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda, *"Rabbin o zaman meleklere demişti ki: "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.."* (Sâd, 7) buyurmuş ve bu meseleyi, vahdâniyyetin delili olduğu için, **Hz. Âdem** (a.s)'in yaratılışının başlangıcını anlatma ile sona erdirmiştir. Kâf Sûresi'nin baş tarafları, haşr meselesinin izahı sadedinde olunca, Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda da, *"O gün hepsi süratle çıkmak üzere arz kendilerinden ayrılır. İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.."* (Kaf, 44) buyurmuştur. Âyetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Hurûf-ı Mukattaa**

"ق" (kâf)'ın, âlemi kuşatan bir dağın adı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının, "hikmet" olduğu da ileri sürülmüştür ki, "hikmet" de bizim, "iş olup bitti..." şeklinde açıklamamızdır. Sâd (ص)'ın da, "Allah doğrudur.." manasına geldiği ileri sürülmüştür. Biz, bu harflerin, dinleyen kimse, duyduğu o şeyleri iyice dinleyebilmesi, ona yönelebilmesi ve o güzel sözlerden, üstün manalardan hiçbir şey kaçırmaması için, Kur'ân'dan, yani onu okumadan önce getirilmiş olan dikkat çekici şeyler olduğunu açıklamıştık..

Ve yine biz, şunu da söylemiştik: İbadetlerden kalp ile, lisân ile ve uzuvlarla yapılanlar bulunmaktadır. Uzuvlarla (bedenen) yapılan ibadetlerden, mana ve hikmetleri akıl ile bilinenler olduğu gibi, meselâ Hac'da yapılan ameller cümlesinden olan şeytan taşlama, **Merve** ile **Safâ** arasında sa'yetmek, vs. gibi, manası akıl ile kavranılamayanlar da bulunmaktadır. Kalben yapılan ibadetler içinde de tevhit, haşrin mümkün oluşu, Allah'ın sıfatları ve peygamberlerin doğruluklarını bilmek gibi, delil ile aklen anlaşılanlar

olduğu gibi, bunların içinde, mana ve maksatları akıl ile anlaşılmaktan uzak olan ibâdetler de vardır. Bunlar, naklî deliller olmasaydı, meselâ, uzatılmış, kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsü ve kendisiyle kulların amellerinin tartıldığı mizan gibi aklen tasdik edilmesi ve kesinliğinin ortaya konulması mümkün olmayan hususlardır.

Aynen, lisân ile yapılan, zikir ibâdetlerinin de bunun gibi olması gerekir.. Dolayısıyla, bunlardan mana ve hikmetleri akıl ile anlaşılanlar vardır. Ki bu, pek azı müstesnâ, Kur'ân'ın tamamı., gibi. Yine bu ibâdetlerden, Hurûf-ı mukattaa gibi, manası ve maksadı anlaşılamayan, akıl ile bilinemeyen hususlar bulunur. Zira, bunları telaffuz etmek, sırf emre inkıyaddan dolayıdır. Yoksa, kelâmdaki nakil güzelliğinden ve bizim, meselâ, "Rabbimiz, bizi bağışla ve bize merhamet et!." sözümüzde olduğu gibi, bir maksada yönelme bakımından değildir. Tam aksine bunları söylemek, sadece bir taabbudîlikten (sırf, kulluğumuzu izhar etmekten) dolayıdır.. Bu hususu, şu değişik izah da teyit eder: Bu harfler kasem vasıtası olan unsurlardır... Çünkü Allahu Teâlâ, incir ile zeytin ile yemin edince, bu, bu şeyler için bir ta'zim ve onları yüceltme olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, marifetullahın delili ve tarifinde vasıtası olan, kıymetli sözün temelini oluşturan harfler ile yemin edince, bunun bir şereflendirme ve ta'zim olması, haydi haydi söylenebilir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Yaptığımız bu izah açısından, burada şöyle birkaç bahis söz konusu edilebilir:

Allah'ın Kasemi

Birinci bahis: Allah, "وَالْعَصْرِ" ve وَالنَّجْمِ *"Asra..., Necme yemin olsun ki..."* ifadelerinde olduğu gibi, tek bir nesne ile yemin ettiği gibi, "صٓ" ve "نٓ" ifadelerinde olduğu gibi, tek bir harf ile de yemin etmiştir. Bu yemin işi, "وَالضُّحٰى وَالَّيْلِ" (Duhâ, 1) "وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ" (Tarık, 1) âyetlerinde olduğu üzere iki şeye yapıldığı gibi "يٰسٓ، طٰسٓمٓ" ve "حٰمٓ" ifadelerinde olduğu üzere iki harf ile de yapılmıştır. Yine "فَالتَّالِيَاتِ، وَالصَّافَّاتِ" ve "فَالزَّاجِرَاتِ" ifadelerinde olduğu üzere üç nesneye yapıldığı gibi, "الٓمٓ" ve "طٰسٓمٓ" ifadelerinde olduğu üzere üç harf ile de yapılmıştır... Yine "فَالْجَارِيَاتِ، فَالْحَامِلَاتِ، وَالذَّارِيَاتِ، فَالْمُقْسِمَاتِ، وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ، وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ وَطُورِ سِينِينَ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ" âyetlerinde olduğu üzere dört şey ile yemin etmiş olduğu gibi, "المص" ve "المر" ifadelerinde olduğu üzere, dört harfle de yapılmıştır. وَالطُّورِ * وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ * فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ * وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ * وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ * وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ" (Tûr, 1-6) "وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا * فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا * وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا * فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا * فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا * وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا * وَالسَّابِحَاتِ" (Murselât, 1-5)

وَالْفَجْرِ * وَلَيَالٍ عَشْرٍ * وَالشَّفْعِ" (Naziat, 1-5) ve "سَبْحًا * فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا * فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا" (Fecr, 1-4) âyetlerinde olduğu üzere, beş şeye yemin edildiği gibi "كٓهٰيٰعٓصٓ" (Meryem, 1) ve "حٰمٓ * عٓسٓقٓ" (Şûra, 1-2) âyetlerinde olduğu üzere, beş harf ile de yemin edilmiştir. Tek bir sûre, yani "وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا" (Şems, 1) ifadesi hariç, beş şeyden fazlaya yemin edilmediği gibi, beş harften fazlası ile de yemin edilmemiştir. Çünkü bu, kelimede bir ağırlık meydana getirir.. Mana maksadıyla terkip edildiğinde bir ağırlık söz konusu olunca, bir manayı bilmeyi ihata etmeksizin, ya da bir mana güdülmeksizin terkip olunduğunda, meydana gelecek olan ağırlık daha şiddetli olur.

İkinci bahis: Bilinen şeylere yemin edildiğinde Cenâb-ı Hak, kasem harfini yani vâv'ı getirerek, meselâ ... "وَالطُّورِ، وَالنَّجْمِ، وَالشَّمْسِ" buyurmuş, ama harfe yemin ettiğinde kasem harfi olan vâv'ı getirmemiş ve meselâ "حٰمٓ؛ وَقٓ" dememiştir... Çünkü yemin, harfin bizzat kendisine edilince, harf kendisine yemin edilen şey olmuş olur. O halde Cenâb-ı Hak, harfler arasını dengelemek için, yemin harfi olan vâv'ı, yeminin aleti ve vasıtası olduğu yerlerde getirmemiştir..

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, "**Tîn**-incir"; "**Tûr**-Turdağı.." gibi şeylere yemin etmiş, bunları meydana getiren asıllara, yani unsurlara, atomlara, suya, toprağa yemin etmemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, terkipsiz olarak sadece harfler ile yemin etmiştir. Çünkü eşya, O'nun katındadır. O, onları en güzel halleri üzere terkip eder. Harfler, bir manadan dolayı bir araya getirilmiş, terkip olunmuşsa, bizim "وَالسَّمَاءِ وَالْاَرْضِ" şeklindeki sözlerimizde olduğu gibi, yemin o kelimenin lafzına değil, manasına yapılmış olur. Eğer bir araya getirmek işi bir manadan dolayı değilse, mürekkep değil de, müfret olma daha değerli olur. Dolayısıyla da Allah, müfret harfler ile yemin etmiştir.

Dördüncü bahis: Cenâb-ı Hak, yirmi sekiz sûrenin başında, harflere ve sayılara, harflerin sayısı kadar olan şeylere de, "وَالشَّمْسِ" hariç, on dört sûrede yemin etmiştir... Çünkü şeylere yemin etmek, harflere yeminden başka olup, hem sûrelerin başında, hem de "كَلَّا وَالْقَمَرِ وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ" (Müddessir, 32-33) "وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ" (İnşikâk, 17) ve "وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ" (Tekvir, 17) âyetlerinde olduğu gibi, sûrelerin arasında yapılmıştır. Ama, harflere yemin ise, sûrelerin başı hariç, arasında vâki olmamıştır; bu, zaten güzel de olmazdı.. Çünkü, manalı, tanzim olunmuş bir sözün arasında, manası anlaşılamayan şeyleri getirmek, düzgün olan manayı bozar.. Eşyâya yemin etmek için iki yer; harflerle yemin etmek için tek yer (sadece baş taraf)

ayrılınca, sûrelerin başındaki eşyâya yemin etme işi, sûrelerin başında harflere yapılan yeminin yarısı kadar kılınmıştır.

Beşinci bahis: Harfler ile yemin etmek, Kur'ân'ın her iki yarısında, hatta, her yedide birinde vaki olmuştur. Halbuki, belirli şeyler ile yemin etme işi, sadece son yarıda, hatta, "...وَالصَّافَّاتِ" hariç, son her yedide birde bulunmuştur. Bu böyledir, zirâ biz, harfler ile yemin edildiği yerde, istisnaî durumlar hariç, Kur'ân'dan veya Kitâb'tan veya tenzilden bahsedilmiştir de, meselâ "يٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ" (Yasin, 1-2); "حٰمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ" (Mü'min, 1-2) ve "...الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ" (Bakara, 1-2) buyurulmuştur. Kur'ân'ın tamamı, harflerle edâ edilen bir mu'cize olunca, bu durum, genel olarak, Kur'ân'ın hemen hemen her tarafında bulunmuştur. Ama, belli şeyler ile yemin böyle değildir. Ki, biz bu hususla ilgili olarak, Ankebût Süresi'nde bir nebze izahatta bulunmuştuk. Şimdi biz burada, Kâf Sûresi'ne mahsus olan bazı şeyleri ele alalım.

İKİNCİ MESELE: **Kâf'ın Mahiyeti**

Kâf'ın, yeri kuşatan ve semânın uçlarının kendisine varıp dayandığı bir dağın adı olduğu ileri sürülmüştür, ama bu şu bakımlardan zayıftır:

1) Yaygın olan kıraat, "**Kâf**" üzerinde vakıf yapma şeklindedir. Şâyet, "**Kaf**", bir dağın adı olsaydı, geçiş halinde vakıf yapmak caiz olmazdı. Çünkü, bunun böyle olduğunu (onun bir dağın adı olduğunu) söyleyen herkes, Allah'ın buna yemin ettiğini söylemiştir.

2) Şâyet bu, bir dağın adı olsaydı, "وَالطُّورِ" ifadesinde olduğu gibi, kasem harfi ile birlikte "وَقٓ" getirilirdi. Bu böyledir, zira kasem harfi, kendisi ile yemin edilen şeyin, yemin edilmeye değer olduğu yerde hazfedilir. Meselâ bu bizim, "اَللّٰهِ لَاَفْعَلَنَّ كَذَا" "Allah'a yemin ederim ki, bunu mutlaka yapacağım" ifadesinde böyledir. Bu kelimenin (Allah) lafzının, kendisine yemin edilmeye lâyık ve müstahak olması, ayrıca, kendisine yemin harfiyle işârette bulunulmaktan müstağnidir. Ama, "زَيْدٍ لَاَفْعَلَنَّ كَذَا" denilmesi güzel olmaz.

3) Eğer "**Kaf**", bir dağın adı olsaydı, tıpkı, "فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ" (Gâşiye, 12) ve "اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ" (Zümer, 36) ifâdelerindeki, "جَارِيَةٌ" ve "كَاف" ifadelerinin elif'le yazılması gibi, bu da elif'le "قاف" şeklinde yazılmalıydı. Halbuki, bütün Mushaflarda, sadece "قٓ" harfi yazılmıştır.

4) Görünen odur ki, buradaki durum, tıpkı "حٰمٓ، نٓ، صٓ" ifâdelerindeki gibidir. Halbuki bunlar harftirler, isim değil.. Durumun "قٓ"da da böyle olması gerekir.

İmdi, eğer: "Bunun (bir dağın adı olduğu), İbn Abbas'tan nakledilmiştir.." denilirse, biz deriz ki: Ondan nakledilen, "قاف" kelimesinin, dağın adı olduğudur. Ama, "Burada, bu harf ile bu kastedilmemiştir" demeye gelince, ondan böyle bir şey nakledilmemiştir. Bunun manasının, قُضِيَ الْأَمْرُ *"iş olup bitti"*; "صٓ"ın manasının da, صَدَقَ اللهُ *"Allah doğru oldu, doğru söyledi"* şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Keza قَضَا - يَقْضُو *"izlemek, peşine düşmek, araştırmak"* kökünden gelen bir ism-i fâil olduğu ileri sürüldüğü gibi "صٓ"ın da, "صَادْ"den, bunun da, "muarazada bulunmak" anlamında olan "الْمُصَادَاة" kökünden olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, (âyetin manası), "Bu, keşfetmek amacıyla, bütün eşyayı terkip eden, izleyenedir" şeklinde olur ki, bu durumda bunun manası, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "**kitâp**" ile Kur'ân'ın kastedildiğini söylememiz halinde, وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ *"Yaş-kuru hiçbir şey yoktur ki, o apaçık kitapta bulunmuş olmasın.."* (En'âm, 59) âyetinin ifade ettiği mananın aynısı olmuş olur. "**Kaf**" hakkında söylenenler bundan ibarettir.

Kaf Hakkında Kıraatler

Ama bunun ne şekilde okunacağı meselesine gelince, kıraatler çoktur. Şimdi buna göre biz diyoruz ki:

Eğer biz, yukarda da beyan ettiğimiz üzere, mebnî olduğunu söylersek, bunun kıraatteki hakkı, vakıftır. Çünkü, artık kendisinin bir âmili yok demektir. Dolayısıyla da, ses taklîdî olarak mebnî olan kelimelere benzer... İki sâkin harfin bir araya gelmesinden kaçınmak için, kesre caizdir. Hafifliği tercih etmek için de, fetha ile harekelenebilir.

Şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın "لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا..." (Beyyine, 1) "وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ..." (En'âm, 52) âyetlerinde olduğu gibi, biri kelimenin sonunda, diğeri de, diğer kelimenin başında olmak üzere, iki sakin yan yana geldiğinde, fetha ile harekelemek caiz olmadığı halde, burada nasıl olur da fetha tercih edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü söz konusu olan âyetlerde, harekelemek vâcip olmuştur. Bu harekenin fiilde, illâ da kesre olması hali ise, i'râb harekesine benzemesinden dolayıdır. Çünkü fiili üzerine hem ref hem de nasb hali vaki olan bir mahaldir. Halbuki fiilde cer görülmez. Dolayısıyla bir cer olmadığı herkes tarafından anlaşılan kesre tercih edilmiştir. Çünkü fiilde cer harekesi caiz değildir. Şâyet fetha ile harekelenecek olsaydı, bu durumda da nasb ile karışacaktı.. İsimlerin sonlarında ise, böyle bir karışıklık yoktur. Çünkü isimler, kendisine üç harekenin de gelebildiği

mahallerdir. Binâenaleyh, sakınma mümkün değildir. Bu sebeple harekelerin en hafifini tercih etmişlerdir.

Eğer biz bu "قٓ"ın, kendisiyle kasem edilen bir harf olduğunu söylersek, onun hakkı mecrûr olmaktır. Bunun "أُقْسِمُ" fiili ile mansub olan bir mef'ûl olması da mümkündür. Buna göre fiilden sonra gelmesi gereken bâ harf-i cerr'i sanki bulunmamıştır.

Eğer biz bunun, sûrenin adı olduğunu ve kendisine yemin edildiğini söylersek, bu durumda bunun hakkı, fethadır. Çünkü bu, artık gayr-i munsarıf kelime olmuştur. Kendilerine yemin edildiği halde, meselâ وَاِبْرٰهِيمَ "İbrahim'e yemin olsun" ve وَاَحْمَدَ "Ahmed'e yemin olsun" denildiği gibi, onun cerri, fetha ile olmuş olur.

Yok eğer, "Buna yemin edilmemiştir" der de bunun, sûrenin adı olduğunu söylersek, o zaman ise hakkı, mahzûf mübtedanın haberi ve takdiri de, هٰذِهِ قٓ "Bu, Kaf (Sûresi)dir" şeklinde olduğu için, merfu olmaktır.

Yok, biz bunun "قَفَا - يَقْفُو" kökünden olduğunu söylersek, tıpkı bizim, هٰذَا دَاعٍ وَرَاعٍ "Bu, davetçidir; bu, çobandır" şeklindeki sözümüzde olduğu gibi, hakkı tenvindir.

Yok eğer, biz bunun, bir dağın adı olduğunu ve kendi ile yemin edildiğini söylersek, o zaman da, bunun hakkı hem cer, hem de tenvindir.

Sıfatın Mahiyeti

Şimdi biz, tefsire dönüyor ve şöyle diyoruz: Sıfat bazen, temyiz (ayırmak) için getirilir ki, ekseriyetle olan budur. Bu, meselâ bizim, "hâdis (yani: mahlûk) olan"dan ayrılsın diye, اَلْكَلَامُ الْقَدِيمُ "Kadîm kelâm, Kur'ân"; cimriden ve kınanmış olandan ayrılsın diye, اَلرَّجُلُ الْكَرِيمُ "Kerim adam..." dememiz gibidir. Bazen de bu sıfat, medh için getirilir. Bu bizim, اَللّٰهُ الْكَرِيمُ "Kerim Allah..." dememiz gibidir. Çünkü, varlık âleminde bir başka ilâh yoktur ki, biz Allah'ı ondan bu kerim vasfıyla ayıralım... Burada şu iki izah yapılabilir: Görünen odur ki, bu sırf medh için getirilmiştir. Temyiz, ayırt etme meselesine gelince, bu, bizim Kur'ân'ı, okunan şeyin adı kabul etmemiz halinde söz konusudur. Kur'ân'ın okunan şey anlamına geldiğinin delili, وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi..."* (Ra'd, 31) âyetidir.

el-Mecîd Kelimesi

"el-Mecîd" kelimesi, azîm, büyük demektir. **"el-Mecîd"**in, keremi bol olan anlamına geldiği de söylenmiştir. Her iki duruma göre de Kur'ân, Mecîd'dir.

"**Mecîd**"in, azîm anlamına geldiğini söylememize göre bu, Kur'ân'ın faydasının çok muazzam olmasından dolayıdır. Bir de Kur'ân, Azîm olan Allah'ın bir öğüdüdür. Büyüğün öğüdü de büyüktür. Bir de, hiç kimse Kur'ân gibisini getirmeye muktedir olamamıştır. O halde Kur'ân büyüklük, ululuk delilidir, emaresidir. Nitekim Arapçada, mağlup olmadığı zaman, "مَلِكٌ عَظِيمٌ" denilir. Bunun böyle olduğunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yedi (âyet-i kerime)yi ve şu büyük Kur'ân'ı verdik"* (Hicr, 87) âyetidir. Bu, "Senin nübüvvetine delâlet eden bir mu'cize olsun diye, bu Kur'ân, hiç kimsenin mislini ve dengini getiremeyeceği bir kelâmdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır ki mahfuz bir levhadadır"* (Bürûc, 21-22) âyeti de bunun delilidir. Ki bu, "O Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın muttali kılması durumu hariç, herhangi bir kimsenin muttali olmasından korunmuştur. Dolayısıyla, tebdil olunamaz, değiştirilemez; ne önünden ne de arkasından ona batıl yaklaşamaz.." demektir. O halde Kur'ân, kendisine güç yetirilemeyen demektir. Binâenaleyh o, büyüktür.

el-Mecîd'in, keremi bol, çok anlamına alınması durumunda yapılacak olan izahat da şöyledir: Kur'ân, maksadını onda bulmak isteyen herkesin amacına ulaştığı, umduğu bir biçimde kerimdir. Kur'ân, onun önünde duran, ona yapışan herkesi, başka şeylerden müstağni kılandır. Muhtaç olana umduğunu vermek ise, iyiliğin, keremin ve cömertliğin zirvesidir. **Mecîd**'in, keremi bol anlamına gelişinin delili, bu kelimenin, meselâ "إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" sözümüzde, "**Hamîd**" ile beraber zikredilmiş olmasıdır. Çünkü "**Hamîd**", kendisine teşekkür edilen zâttır. Şükür ise, in'âm etme mukabilinde yapılır. O halde in'âm eden, kerîm olan kimsedir. Binâenaleyh **Mecîd,** keremde zirveye ulaşmış kerîmdir.. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.

Kasem Konusu

Birinci bahis: Kur'ân, kendisiyle kasem edilendir. Öyleyse, "muksemun aleyh" yani hakkında yemin edilen (konu) nedir? Biz deriz ki: Bu hususta birtakım izahlar vardır ki, onları şöyle derleyip toparlamak mümkündür: Kendisine yemin edilen şey, ya hale, ya da söze dair bir karîne (karîne-i haliyye, karîne-i makâliyye) ile anlaşılır. Bunun, söze dair karîne olması halinde, bu, ya kendisiyle kasem edilenden (muksem bih) önce olur, yahut da sonra olur. Şimdi biz muksemun aleyh'in öne geçmiş olan sözlü bir karineden anlaşıldığını söylersek, burada "ق" harfinden önce gelmiş olan bir lafız yoktur. Dolayısıyla kelamın takdiri, "هٰذَا قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ" şeklinde;

yahut da"قٓ اَنْزَلَهَا اللهُ تَعَالٰى وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ" şeklinde olur ki, bu tıpkı bir kimsenin, هٰذَا خَاتَمٌ وَاللهِ "Yemin olsun ki, bu Hâtem'dir..." demesi gibi olur ki, yani, "Bu, cömertliğiyle meşhur Hatem'dir" demektir. Yine bir kimsenin, اَلْهِلَالُ رَاَيْتُهُ وَاللهِ "Allah'a yemin olsun ki, ay'ı (hilâli) gördüm" demesi gibidir. (Yani, Ramazanın başlangıç hilâlini...) Eğer biz bunun, sonra gelen sözlü bir karineden anlaşıldığını söylersek, biz deriz ki, bu şu iki şeydir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in uyarıcı olması...

b) Öldükten sonra dirilme (...رَجْعٌ) olgusu.. Buna göre ifadenin takdiri, "Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, sen o inzârcısın"; yahut da, "Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, ölümden sonra dirilme ve dönüş mutlaka olacaktır" şeklinde olur. Çünkü bu iki hususa, açıkça yemin edilmiştir. Birincisine yemin edilmiş olmasının delili; Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun ki, ataları inzâr olunmamış bir kavmi uyarmak için (gönderilmiş) peygamberlerden bir peygambersin..."* (Yasin, 1-6) âyetleridir. İkincisine yemin edilişinin delili de, *"Andolsun Tûr'a, neşredilmiş kâğıt içinde yazılı kitaba... Ki Rabbinin azâbı hiç şüphesiz vaki olacaktır..."* (Tûr, 1-7) âyetleridir. Bu izah, "قٓ"ın, bir dağın adı olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre çok net bir izahtır. Çünkü burada yemin, dağa ve Kur'ân'a yapılmıştır. Orada da yemin, Tûr'a ve Kitâb-ı Mestûr'a yapılmıştır ki, bu da dağ ve Kur'ân demektir.

İmdi eğer, "Sence, bu iki izahtan hangisi daha açıktır?" denilecek olursa, ben derim ki, birincisi... Çünkü, uyarıcı (münzir) olma, ölümden sonra dönüşten daha yakındır. Bir de, harflerden (hurûf-ı mukattaalardan) sonra Kur'ân'ın geldiğini, muksemun aleyh'in ise, Peygamber (s.a.s)'in resûllük vasfının olduğunu bilmekteyiz. Ama, hurûf-ı mukattaalardan sonra, ölümden sonra dirilip dönüşün zikredildiğini görmemekteyiz. Bu husus, pek çok sûrede nazar-ı dikkate alınmıştır. Meselâ, *"Elîf, Lâm, Mîm. Bu kitabın indirilmesi, ki onda hiçbir şüphe yoktur, âlemlerin Rabbindendir. Yoksa "O, bunu kendiliğinden mi uydurdu" diyorlar? Hayır, o, Rabbinden (gelen bir) haktır... Senden evvel kendilerine inzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç akıbetlerini haber vermen için (indirdik..)"* (Secde, 1-3) âyetleri, bu kabil ifâdelerden birisidir.

Bir de Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah'ın elçisi olduğuna delâlet eden bir mü'cizedir.. Binâenaleyh, Kur'ân ile bu hususa (risalete) yemin etmek, ilgili delile, kasem yoluyla bir işâret etmek olmuş olur. Yoksa,

kasemin bizzat kendisi, haşrin delili değildir... Tam aksine, kasemde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sıdkının bilinmesinden sonra haşrin kesin olduğunu ifâde eden emareler vardır. Biz bu hususun, hale dair bir karine ile anlaşıldığını söylersek, bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak üzere ve sözünün doğru olmasıdır. Çünkü, kâfirler bunu inkâr ediyorlardı. Tercihe şayan olan ise, bizim ifâde ettiğimiz hususdur.

İkinci bahis: Âyetteki, "بَلْ عَجِبُوا" (Kaf, 2) ifadesi, burada, kendisinden vazgeçilen (idrâb) bir hususun bulunduğunu gösterir.. Öyleyse vazgeçilen bu kavram nedir? Biz deriz ki: Vahidî'nin söylediğine ve Zemahşerî'nin de onayladığına göre, bu, bir kimsenin, مَا الْاَمْرُ؟ "Mesele nedir?" deyip de, "Meselenin daha da açıklanmasını, vazıh hale getirilmesini istiyorum.." demesi gibidir. Biz diyoruz ki: Bizim tercih ettiğimiz görüşe göre bu ifâdenin takdiri, Allah en iyisini bilir ya, "Kâf, Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, sen bir uyarıcısın.." şeklindedir. Buna göre, âdeta Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Onlar, bu hususta şüpheye düştüler. Ben bundan vazgeçiyor ve *"Bilakis o kâfirler; kendilerine içlerinden inzâr edici geldi diye, hayrete düştüler.."* (Kaf, 2) *diyorum..."* buyurmuştur.

Resûlden Ötürü Şaşkınlık

Daha sonra Cenab-ı Hak بَلْ عَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ *"Bilakis o kâfirler, kendilerine uyaran bir elçi geldi diye, hayrete düştüler"* buyurmuştur. Yani onlar, bu işin gerçekliği hususunda şüphe ettiklerini, kendisini terk edeceklerini söylemekle yetinmediler. Buna mukabil, bunun aksine kesin gözüyle baktılar da, bu işi, şaşılacak şeyler kabilinden olarak takdim ettiler..

Soru: Böylesine büyük çapta bir vecizliğin hikmeti ne olabilir ki, hem kasem, hem de **idrab** konusu hazfedilip, ancak uzun bir tefekkürle anlaşılabilecek, hatta sadece düşünme ile de değil, ancak pek ender bir muvaffakiyet ile anlaşılabilecek tarzda ima edilmiştir?

Cevap: Muksemun aleyh hazfedilmiştir, zira bazı yerlerde terk etmekten (getirmemekten) dolayı açıkça anlaşılan mana, zikretmek, yani o şeyi getirmek durumunda anlaşılamaz.. Bu böyledir, zira, bir kimse büyük bir padişahı bir mecliste anıp onu medh ü sena ettiğinde, o onu ululamış olur. Fakat birisi ona, "o burada zikredilmez, anılmaz.." dediği zaman, bunun sözü, hükümdarın büyüklüğüne öbür arkadaşının yaptığı medihten daha fazla delâlet eder. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ âdeta, "Senin peygamber oluşunun beyânı, onun zikredilmesinden daha açık ve vazıhtır" demek

istemiştir. İdrab konusunun, yani vazgeçilenin (el-Mudrebu anh) zikredilmemesine gelince, kendisinden vazgeçilen şey zikredilip de, ondan, başka bir şey idrâb edildiğinde, bu iki şey arasında ileri derecede bir farklılık bulunmadığında güzel okur.. Ama, aradaki farklılık ileri derecede olduğunda, bu iki şeyin "idrâb" ifadesiyle zikredilmesi güzel olmaz.

İdrab Hakkında

Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: "Vezir, falancayı ta'zim etti, ululadı.. Hatta (بَلْ) "Hükümdar bile" denildiğinde güzel olur, ama, "Kapıcı, falancayı ululadı; (بَلْ) hatta "Hükümdar dahi ululadı.." denildiğinde ise, güzel olmaz. Çünkü bu ikisi arasında, (makam bakımından) hayli fark vardır.. "İdrâb" ise, derece derece yapılır. O halde konuşan kimse, kendisinden vazgeçilen şeyi (mudrebu anhu) açıkça getirmeyip sadece idrâb harfini (بَلْ) getirdiğinde, bundan şu iki şey anlaşılır:

a) O, bundan önce geçmiş olan başka bir şeye işâret etmiştir.

b) Sözün sahibi, bu işi, olan ve fakat anlatılamayan harika iş kabilinden göstermek istemiştir. İşte burada da böyledir, çünkü bürhan (aklî delil) bulunduğu halde şüpheye düşmek imkânsız bir şeydir. Fakat bunun aksine kesin gözüyle bakmak ise, alabildiğine akıldan uzak bir şey olmuş olur.

Fiil ile Beraber "اَنْ" Edatı

Üçüncü bahis: Fiil ile gelen "اَنْ" edâtı, (اَنْ مَعَ الْفِعْلِ) mastar mesâbesindedir. Nitekim sen, اُمِرْتُ اَنْ اَقُومَ "Kalkmam emrolundu.." diyebildiğin gibi, "اُمِرْتُ بِالْقِيَامِ" de diyebilirsin. Yine sen, مَا كَانَ جَوَابُهُ اِلَّا اَنْ قَالَ "Bunun ona cevabı, ancak şöyle demesi oldu..." diyebildiğin gibi, "مَا كَانَ جَوَابُهُ اِلَّا قَوْلُهُ كَذَا وَكَذَا" da diyebilirsin.

Soru: Durum böyle olduğuna göre, daha niye, âyette mastar şekliyle gelmemiştir? Çünkü, ilsâk için olan bâ harf-i cerri olmaksızın, "اُمِرْتُ اَنْ اَقُومَ" denilmesi caiz olduğu halde, "اُمِرْتُ الْقِيَامَ" denilmesi caiz değildir, tam aksine burada mutlaka bâ'nın getirilmesi gerekir. İşte bundan dolayı onlar, uyarıcının gelişinden hayrete düşmüşlerdir, (عَجِبُوا مِنْ مَجِيئِهِ) (Ne dersiniz?)

Cevap: Biz deriz ki: "اَنْ جَاءَهُمْ" ifâdesi, her ne kadar mana bakımından mastarın yerini tutabiliyor ise de, ancak bu ifâde, şekil bakımından bir fiil ve harften meydana gelmiştir. Ta'diye için olan harflerin tamamı ise, cer eden harflerdir. Harf-i cerler ise, fiilin başına gelmezler. Binâenaleyh, vâcip olan, fiilin başına gelmeyişleridir. En azından gelmemesi caizdir. Binâenaleyh,

"عَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ" denilmesi caiz olduğu halde, harf-i cerrin kendisine gelmesine bir mani olmadığı için, "عَجِبُوا مَجِيئَهُمْ" denilmesi caiz olmaz..

Âyetteki, "مِنْهُمْ" ifâdesi, onların taaccüplerini iyi anlatmak için getirilmiş olabileceği gibi, onların taaccüplerini boşa çıkarmak için de getirilmiş olabilir.

Bunu iyice anlatmak için getirilmiş olmasına gelince, bu şundandır: Onlar, *"İçinizden birisine mi uyacağız?!"* (Kamer, 24) ve *"Siz ancak, bizler gibi bir beşersiniz.."* (Yasin, 15) demişlerdir ki, bu şu demektir: "Biz gerçekten ve ayrılmaz vasıflar açısından, müşterek olmanıza rağmen, bu yüce makam nasıl size tahsis edilebilir?"

Bunun, onların taaccüplerini iptal için gelmiş olmasına gelince, bu şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan biri olup, onların arasında gezip dolaşan biri olarak görülüp, kendisinde, hem onların hem de onlardan sonra gelenlerin, getirmekten aciz olduğu şey (Kur'ân) zuhûr edince, onlar şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardır: "Bu, ne onun (Peygamber'in) ne de bizim cinsimizden olan hiç kimse katından değildir. O halde bu, Allah katındandır.." Onlara, kendi cinslerinden olmayan birisinin gelip de, onların aciz kalacakları şeyi getirmesi böyle değildi.

Çünkü onlar bu durumda şöyle diyeceklerdi: Biz, bunu yapamayız!.. Çünkü, her nev'in bir özelliği vardır. Meselâ, deve kuşunun özelliği ateşi yutmaktır. Kuşların özelliği ise, havada uçmaktır. İnsanoğlu ise, buna güç yetiremez. Buna göre şâyet, "Bunun, iptal anlamını ifade için getirilmiş olması mümkündür. Çünkü onların sözleri batıl idi. Ancak, batılın takriri ise nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bir sözün batıl olduğunu ortaya koyan kimseye, onu, olabilecek en ileri derecede anlatması ve bu hususta, onun aleyhine delil olabilecek her şeyi zikretmesi, sonra onu iptal etmesi gerekir.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onun sizden olması sebebiyle şaştınız"* buyurmuştur ki, işte bu, gerçekte bu, o şaşmanın sebebidir.

Kur'ân'ın Her Yerinde Beşîr Nezîr'den Önce Zikrediliyor, Neden?

Suâl: "Peygamber (s.a.s), beşîr ve nezîrdir. Allahu Teâlâ ise, hemen hemen Kur'ân'ın her yerinde, Peygamber'in beşîr olduğunu, nezîr oluşundan önce getirmiştir. O halde, daha niye Cenâb-ı Hak, عَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ بَشِيرٌ "Kendilerinden, bir müjdeci geldi diye şaştılar.." dememişlerdir"

denilirse, biz deriz ki: Bu müjdenin yeri olmadığı için, onlar hakkında, sadece uyarıcı ve münzir olmuş, başka şey olmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ *"Kâfirler, "Bu şaşılacak bir şey!" dediler.."* buyurmuştur.

Zemahşerî şöyle demiştir: "Bu, başka bir şeyden dolayı duyulan diğer bir taaccüptür. Bu başka şey de, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine, *"Öldüğünüz ve toprak oluğunuz vakit mi?.. Bu, akıldan uzak bir dönüş anlayışıdır.."* (Kaf, 3) ifadesiyle işâret ettiği haşr'dir. Böylece onlar, Peygamber'in, haşrin olabileceği hususunda bir uyarıcı olmasına şaşmışlardır. Bunun delili, Sâd Sûresi'nin başındaki ifâdedir.

Çünkü Cenâb-ı Hak orada, *"O kâfirler, içlerinden, tehlikeleri bildiren (bir peygamber) geldiğine şaştılar... "O, bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu, cidden acâip bir şey!" dediler"* (Sâd, 4-5) buyurmuş ve onların iki şeyden ötürü taaccüp ettiklerini belirtmiştir. Görünen odur ki onların, *"Bu şaşılacak bir şey"* (Kaf, 2) ifadeleri, haşra (kıyamete) değil, o inzâr edici peygamberin gelişine şaştıklarını gösteren bir ifadedir. Bunun delili şunlardır:

1) Orada, Hak Teâlâ, istifham-ı inkârî'den sonra, *"Bu, cidden acâip bir şey!"* (Sâd, 5) sözlerini nakletmiş ve *"O bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış! Bu cidden acâip bir şey.." dediler"* buyurmuştur. Burada ise, *"Bu şaşılacak bir şey"* buyurmuştur. Dolayısıyla da, *"Bu"* zamiriyle işaret edilen şey, sadece inzâr edici bir peygamberin gelişidir. Daha sonra onlar, *"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit mi, (tekrar dirileceğiz)? Bu, uzak bir dönüştür"* (Kaf, 3) demişlerdir.

2) Burada, bu istifham ile uzak görmeyi müteakip ve taaccüp manasını ifade eden bir husus yer almıştır. Bu da onların, *"Bu, uzak bir dönüştür"* demeleridir. Çünkü bu, akıldan uzak görme ifadesidir, tıpkı bir taaccüp gibidir. Binâenaleyh eğer bir önceki âyetteki taaccüp de haşr ile ilgili olsaydı, bu bir tekrar gibi olurdu.

Buna göre eğer, "Esasen apaçık bir tekrar, *"Bu, şaşılacak bir şey"* ifadesini, o inzar edici peygamberin gelişi ile ilgili kılman durumunda olur. Çünkü onların buna taaccüp ettikleri, âyetteki, *"(Bir peygamber) geldiğine şaştılar"* ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde, *"Bu, şaşılacak bir şey!"* ifadesi bir tekrar olmuş olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu bir tekrar değil, aksine bir takrir (önceki ifâdeyi anlatan birşey)dir. Çünkü Hak Teâlâ, fiil sîgası ile, *"Hayrete düştüler"* buyurup, *"Allah'ın işine mi şaşıyorsunuz?"* (Hûd,

73) âyetinde de ifade edildiği gibi, insanın da şaşılmayacak şeylere şaşması mümkün olup, örfen de, "Acâip olmayan şeylere şaşmanın manası yok" denilince, buna rağmen onlar buna şaşınca, onlara "Sizin bu hareketinizin ve şaşmanızın manası yok" denildiğinde, onlar, "Bu acâip bir iş, nasıl şaşmayalım" demişlerdir ki, bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın bu âyette, fâ-i takibiyye ile, فَقَالَ الْكَافِرُونَ *"Kâfirler de dediler ki.."* buyurmuş; Sâd Sûresi'nde ise, vâv ile, ...وَقَالَ الْكَافِرُونَ *"O kâfirler, "Bu bir büyücü, bir yalancıdır" dediler"* (Sâd, 4) buyurmuştur. Çünkü onların bu sözleri, önceki ifadeye dayanmayan, işi sarpa sardırma türünden bir şey olmuştur. Buradaki, *"Bu, şaşılacak bir şey"* ifadesi ise, önceki ifadeye sıkı sıkıya bağlı bir hususture ve "Onlar şaştılar, onun inzâr edici olmasını yadırgadılar ve "Bu, şaşılacak bir şey, buna nasıl şaşmayalım?" dediler" manasına gelir. Bunun böyle oluşunun delili, âyetteki uzağa işaret eden, "ذٰلِكَ" ism-i işaretiyle, ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ *"Bu, akıldan uzak bir dönüştür"* denilmiş olmasıdır. Halbuki *"Bu, şaşılacak bir şey"* ifadesindeki "bu" (هٰذَا) kelimesi, yakına ve orada mevcut olana işârettir. Dolayısıyla, "ذٰلِكَ" ile işaret edilen şeyin, "هٰذَا" ile işaret edilenden başka olması gerekir ki bu da ancak yaptığımız izaha uygun düşer.

Mezardan Diriliş

Cenâb-ı Hak daha sonra, ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ *"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)? Bu, akıldan uzak bir dönüştür.."(dediler)"* buyurmuştur. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber oluşuna şaştıklarını ortaya koydukları gibi, söyledikleri şeyleri de akıldan uzak gördüklerini ortaya koymuşlardır. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın onlardan naklen, *"Dediler ki: "Bu, atalarımızın tapmakta devam ettikleri (putlardan) sizi mütemadiyen vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir. Bu (Kur'ân), düzülüp uydurulmuş bir iftiradan başkası değildir"* (Sebe, 43) diye haber vermesi gibidir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)?"* ifadesi,جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ *"inzar edici (bir elçi) gelişine..."* âyetinin delâlet ettiği şeyi, onların bizzat dilleri ile yahut halleriyle inkâr ettiklerini gösterir. Çünkü inzâr, ancak devamlı bir azap ve elîm bir ceza hususunda yapılınca, bunda haşre (dirilişe) bir işâret var demektir. İşte bu sebeple, onlar böyle demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bu (ذٰلِكَ) o Peygamber'in yaptığı inzâra bir işarettir. *"Bu, şaşılacak bir şey!"* ifadesi de, daha önce de söylediğimiz gibi, onun gelişine bir işarettir. Binâenaleyh sıfatlar farklı farklı olunca, diyoruz ki, gelen de, getirilen de mevcuttur, ortadadır. Fakat getirilen bu inzâr mevcut ise de, inzâr edilen o şey mevcut olmayınca, onlar buna ذٰلِكَ "O" ism-i işaretiyle işaret etmişlerdir. "رَجْعٌ" kelimesi, "رَجَعَ - يَرْجِعُ" fiilinin mastarıdır ve bu fiil müteaddî olduğu zaman, mastarı böyle gelir. **"Rücû'"** da yine bu fiilin mastarıdır, ama fiil "lâzım" olduğunda mastarı böyle gelir. "الرُّجْعٰى" (rüc'â) mastarı da, bu fiilin "lâzım" halinin mastarıdır. **"Rec'"** kelimesinin de bunun "lâzım" mastarı olması mümkündür. Binâenaleyh âyetteki bu ifadeyle, **"rücû'"** manası kastedilmiş olabilir. Yine bununla, müteaddî olan **"rec'"** manası kastedilmiş olabilir. Birincisinin delili, "اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى" (Alak, 8) âyetidir. İkincisinin delili de, "ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ" (Nâziât, 10) âyetidir. Buradaki, **"merdûd, mercû'"** (döndürülmüş) manasınadır. Çünkü bu, müteaddî olan **"rec'"** mastarındandır. Binâenaleyh eğer bunun müteaddî olandan olduğunu söylersek, onlar bu işin, aslında güç yetirilebilecek bir şey olmasını kabul etmemiş olurlar.

Titiz Bir Kayıt

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ ۚ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ فَهُمْ فِىٓ اَمْرٍ مَرِيجٍ ﴿٥﴾

"Yerin, onlardan neleri yiyip eksilttiğini bildik. Katımızda (her şeyi) hıfz ve tespit eden bir kitap vardır. Hayır, onlar, kendilerine hak gelince, onu yalanladılar. Şimdi onlar şaşkın bir haldedirler" (Kaf, 4-5).

Âyetin bu ifadeleri, öldükten sonra dirilişin ve Allah'ın buna kâdir oluşunun deliline bir işarettir. Bu böyledir. Çünkü bu, "Allahu Teâlâ, ölülerden her birinin bütün parçalarını bilendir. Dolayısıyla onlardan birinin parçasını diğerine karıştırmaz. O, bunları bir araya getirip, terkip etmeye de kâdirdir. Öyle ise O'nun insanları diriltmesi akıldan uzak görülemez"

demek olup, tıpkı *"O (Allah), (her şeyi) yaratan, hakkıyla bilendir"* (Yâsîn, 81) âyeti gibidir. Çünkü Allah, yeniden yaratma işinde, ilmin bir etkisi olduğunu belirtmiştir. O halde âyetteki, *"Yerin, onlardan neleri yiyip eksiltti-ğini bildik"* ifadesi, "O ölülerin parçalarının, toprağın altında darmadağınık olması sebebiyle, bunlar bize gizli kalmaz'" manasınadır. Bu da, müşriklerin, *"Biz, yerde (çürüyüp) kaybolduğumuz zaman mı, yeni bir yaratılışa mazhar olacağız?"* (Secde, 10) şeklindeki sözlerinin cevabıdır. Yani bu, Allahu Teâlâ'nın, onların hem sözleriyle, hem de hal ve hareketleriyle hakkı çiğneyip, zulmen yaptıkları işlerini bildiği gibi, onların paramparça olan cüzlerini de bildiğine bir işarettir.

Mücmel ve Mufassal Bilgi

Şöyle de denebilir: Âyetteki, *"Katımızda, (her şeyi) hıfz ve tespit eden bir kitap vardır"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın her şeyi en ince teferruatına kadar bildiğini göstermektedir. Çünkü ilim, icmâlî (genel) ve tafsilî (detaylı) olmak üzere ikiye ayrılır. İcmâlî ilim, meselâ bir kimsenin, bir kitabı ezberlemesi, onu anlaması ve o kitapta bulunan bir mesele kendisinden sorulduğunda cevap verebilmesi ve bu soruyu bilebilmesi gibi olur. Ama bu, o kimsenin, o kitabı harf harf gözünün önüne getirmesi ve o anda bölüm bölüm aklından geçirmesi şeklinde olmaz. Ancak ne var ki, zihnine müracaat ettiğinde, o hususta bir fikir yenilemeye ve keskin bir bakışa ihtiyaç hissetmez. Tafsili ilim ise, kitapta olan şeyleri iyice açma ve o meseleleri teferruatlıca ortaya koyma gibidir ki bu, bir insan için, ancak bir veya birkaç meselede söz konusu olabilir. Ama kitabın bütün konuları açısından, böyle tafsilatlı bilgi, insan için söz konusu değildir. O halde, *"Katımızda (her şeyi) hıfz ve tespit eden bir kitap vardır"* cümlesi, "ilim o kitapta olduğu şekilde, Benim katımdadır. Ben, her şeyi cüz cüz, inceden inceye bilirim" demektir.

Hafîz Kelimesi

Bu âyetteki "**hafîz**" kelimesinin, mahfûz (korunmuş) manasında olması da mümkündür. Buna göre mana, "O kitap, değişmeden ve değiştirilmekten korunmuştur, uzaktır" demek olur. Bu kelimenin, "hâfız" (koruyan) manasına olması da mümkündür. Bu durumda, "Katımızda, onların bütün cüzlerini, işlerini, hiçbiri unutulmayacak şekilde hepsini koruyan, içine alan bir kitap vardır" demek olur. Bu ikinci ihtimal, şu iki sebepten ötürü daha doğrudur:

a) Hâfız manasında "hafîz", Kur'ân'da geçmektedir. Nitekim âyette, *"Ben onlar üzerine bir hafîz (koruyucu, gözetleyici) değilim"* (Hûd, 86) varid olmuştur. Yine *"Allah, hafîzdir ve alîmdir"* (Şûra, 6) buyurmuştur.

b) Çünkü "kitap" sözü, daha önce de bahsettiğimiz gibi, teşbih için getirilmiş bir ifadedir. Dolayısıyla kitap, (mecazî manada) içinde yazılı olan her şeyi âdeta korur. Yoksa Allah, ezberlemekten (korumaktan) müstağnidir.

Âyetteki, *"Hayır, onlar, kendilerine hak gelince onu yalanladılar"* cümlesi de, onlara bir reddiyedir. Buna göre, "بَلْ" (hayır) edatıyla, vazgeçilen (idrâb yapılan) şey nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadenin takdiri, "O inzarcı yalan söylemedi, aksine onlar onu yalanladılar" şeklindedir ve "Allahu Teâlâ onların, *"Bu, şaşılacak bir şey!"* dediklerini nakledince, bu, onların "O inzârcı elçi yalan söylüyor" demeleri manasına gelmiştir. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, *"O inzarcı yalan söylemedi, aksine onlar onu yalanladılar"* buyurmuştur.

Hak Nedir?

İmdi eğer: "Hak" nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğuna dâir olan bürhanlar (aklî deliller)dir.

b) İndirilen Furkan (Kur'ân)'dır. Bu izah, birincisine yakındır. Çünkü bu da bir bürhandır.

c) Bu, kesin mu'cizelerle sâbit olan nübüvvettir. Çünkü böylesine sâbit olan nübüvvet haktır.

d) Bu, mutlaka olacak olan "haşr"dır. Çünkü haşr da haktır.

"بِالْحَقِّ"deki Harf-i Cer

Eğer, "Bize "بِالْحَقِّ"daki bâ harfinin ne manaya olduğunu, buna ne ihtiyaç olduğunu açıkla. Yani tekzip (yalanlama) fiili, zaten müteaddidir. Binâealeyh bu bâ harfi, fiile ikinci bir mef'ûlü aldırmak için midir, yoksa فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ * بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ *"Yakında göreceksin, onlar da görecekler, delilik hanginizde imiş?"* (Nûn, 5-6) âyetinde olduğu gibi, zâide midir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta, hem bir bahis, hem de bir inceleme söz konusudur: Burada bu bâ, müteaddiliği sağlamak için getirilmiştir. Çünkü "tekzip" (yalanlama), yalana nisbet etme demektir. Fakat bu nisbet, bazen

sözü söyleyen hakkında, bazen de söz hakkında olur. Nitekim, "Ben doğru olduğum halde, falanca beni tekzip etti" dediğin gibi, "Falanca, falancanın sözünü tekzip etti" de diyebilirsin. Yine Arapçada, "O, onu yalancı saydı" manasında, "Onu tekzip etti" (كَذَّبَهُ) denilir. Yine sen, "Ben falancaya, "Zeyd, yarın gelecek" dedim de, "Hem beni hem de sözümü tekzip etmek için, Zeyd kasten gecikti" dersin. O halde söz söyleyene nisbet edilen tekzip işi, hem bâ harfi ile, hem de "bâ"sız kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, hem "كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ" (Şuarâ, 141), hem de "كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ" (Kamer, 23) buyurmuştur. Söze nisbet edilen tekzip de böyledir. Fakat sözü söyleyen hakkında kullanılan "tekzib"in "bâ"sız olması, daha çok olan bir durumdur. Nitekim Hak Teâlâ, "...فَكَذَّبُوهُ" (Sâffât, 127) ve "وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ" (Fâtır, 4) buyurmuştur. Söz hakkında kullanılan "tekzib"in ise, bâ ile kullanılması durumu daha çoktur. Nitekim Hak Teâlâ, "...كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا" (Kamer, 42) ve "بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ" (Kaf, 5) buyurmuştur.

Yine Cenâb-ı Hak, "...وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ" (Zümer, 32) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Mef'ûl-ü mutlak, bir mastardır. Çünkü o, fâilden kaynaklanan şeydir. Zira, döven kimseden, ancak dövme işi sudûr etmiştir. Fakat bu dövmenin olabilmesi için, dövülecek bir yerin-mahallin olması ve böylece de o şeyin madrûb (dövülen) ismini alması gerekir. Sonra da fiile mahal olduğu için, yapılan iş açıkça görülürse, açıkça görüldüğü için, bâ gibi bir harfe lüzum kalmaz, böylece de o harf olmaksızın, fiil müteaddi (geçişli) olur. Dövme işinin olabilmesi için, mutlaka bir mahallin (dövülecek şeyin); içme işinin olabilmesi için, mutlaka içilecek bir şeyin bulunması gerektiği bilindiği için, ضَرَبْتُ عَمْرًا "Amr'ı dövdüm" ve شَرِبْتُ خَمْرًا "İçki içtim" denilir. Ama müteaddîlik manası aslında kendinde bulunmayan fiilde, müteaddîlik manası olsun diye, meselâ مَرَرْتُ "uğradım" dediğinde, işte bu harfe ihtiyaç hissedilir. Çünkü مَرَّ السَّحَابُ "Bulutlar uğradı (gitti)" sözünden bir uğrama manası anlaşılır, ama bundan; kime-neye uğradığı manası anlaşılmaz.

İmdi, fiil eğer açıklık-netlik bakımından dövme ve içme fiillerinden; kapalılık (müphemlik) bakımından da, "uğrama" fiilinden aşağı olursa, harf-i cerre gerek kalmadan fiili kullanmak câizdir. Çünkü o fiil, murûrun (uğramanın) açıklığından daha fazla bir açıklık (netlik) arz etmiş; ama onun zuhûru, "dövme" işinin zuhurundan daha aşağı ve zayıf olduğu için, harf-i cerle kullanılır. İşte bundan ötürü, dövme işinin aleti kılmak müstesna, "ضَرَبْتُ بِعَمْرٍو" diyemezsin. Ama, "onu kamçı ve benzeri bir şeyle dövdüğünde,

bunlarda, bâ hârfini ziyâde olmaksızın kullanırsın. Dolayısıyla da bir müştereklik arz etmediği müddetçe مَرُّوا بِهِ "ona uğradılar" denilemez.

Ama, "مَسَحْتُهُ" ve مَسَحْتُ بِهِ "ona dokundum" dediğin gibi, "شَكَرْتُهُ" ve "شَكَرْتُ لَهُ" de diyebilirsin. Çünkü mesh (dokunma), eli, bir şeyin üzerinde gezdirmek demektir. Bu yönüyle fiil, tıpkı murûr (uğrama) fiili gibi olur. Şükür ise, güzel bir fiildir. Fakat bu, ancak ihsanda bulunana yapılır. O halde, şükürde aslolan, güzel bir fiil olmasıdır. Şükrün başkasına yapılması ise tıpkı, bir alış-veriş gibidir. Ama dövme işi böyle değildir. Çünkü vurma, bir cismi başka bir cisme sertçe dokundurma demektir. O halde dövülen şey, tâ baştan dövmenin manasında vardır. Şükredilen şey ve nesne ise, ikinci derecede şükrün manasına dâhildir.

Bunu iyice kavradığına göre, bilesin ki, söyleyen hakkında kullanılan "tekzip" (yalanlama), açıktır. Çünkü söyleyen, tasdik veya tekzip olunan şahıstır. Fakat bu fiil, söz hakkında böyle açık değildir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde fiilin "bâ" ile kullanılması daha çoktur. Bu gibi yerlerde "bâ" harfinin getirilmesi, müteaddilik manasını sağlamak içindir.

Âyetteki, ...لَمَّا جَاءَهُمْ *"Kendilerine hak gelince"* ifadesinde bahsedilen gelenin, kim ve ne olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "tekzip edilen o şey gelince..." manasınadır ve "Onlar, hak kendilerine geldiğinde onu yalanladılar ve onu, düşünmeye ve tefekküre bırakmadan yalanladılar" demektir.

b) Geldiği söylenen şey, *"İnzâr edici geldi diye hayrete düştüler"* (Kaf, 2) âyetinde geldiği bahsedilen şeyin aynısıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Onlara o inzarcı (uyarıcı elçi) geldiğinde, hakkı yalanladılar" şeklinde olur. Birinci mana, bahsedilen hakkın geri dönüş (yani diriliş) olması durumunda uygun olmaz. Çünkü onlar, onu geldiğinde yalanlamıyorlar, aksine, *"İşte bu, Rahman'ın vaad ettiği şey"* (Yasin, 52) diyorlar.

Emr-i Merîc

Âyetteki, فَهُمْ فِى اَمْرٍ مَرِيجٍ *"Şimdi onlar şaşkın bir haldedirler"* cümlesine gelince, buradaki "merîc" kelimesi, "muhtelif, karışık" manasınadır. **Zeccâc** ve başkaları şöyle demişlerdir: "Çünkü o müşrikler, bazen "Bu (Muhammed), bir sihirbazdır", bazen "bir şâirdir" diyorlar. Bazen onun kâhin olduğunu, bazen cinnet içinde (deli) olduğunu söylüyorlardı."

Doğrusu şöyle denilmesidir: Bu, ilgili âyetlerde bahsedilen ihtilafı anlatan bir kelimedir. Çünkü âyetteki, *"Bilakis o kâfirler ... hayrete düştüler"*

(Kaf, 2) ifadesi, kendisinden vazgeçilen, daha önce geçmiş bir şeyin olduğuna delâlet eder ki biz, daha önce bahsedilen o şeyin, onların şek ve şüpheleri olduğunu ve bu ifadenin takdirinin, "Şerefli Kur'ân'a yemin olsun ki, sen bir inzârcısın. Onlar, senin hakkında şüpheye düştüler. Bilakis (hatta)... hayrete düştüler... Hatta bu hak onlara gelince, onu yalanladılar.." şeklinde olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh kâfirlerin bu durumu şöyle üç dereceyi (kademeyi) ortaya koyar:

Birincisi, şek ve şüphe etmektir ki, taaccüp (hayrette kalmak), bunun üzerinde yer alır. Çünkü şek edene göre, iki durum da eşittir, olabilir. Taaccüp edene göre ise, hayret ettiği o şeyin, meydana gelmeme, doğru olmama tarafı ağır basar. Fakat o bu kademede, onun böyle olmasına kesin hüküm ve karar veremez. Yalanlama ise, taaccüpten daha ileridir. Çünkü yalanlayan kimse, iddia edilen şeyin aksine kesin gözüyle bakmaktadır. Binâenaleyh onlar, önce şüphe etmiş, sonra zanna geçmiş, daha sonra da kesin karara geçmişlerdir. Dolayısıyla onlar meric (şaşkın) bir hale düşmüşlerdir. Bunun böyle olduğunun delili, "فَهُمْ فِى اَمْرٍ مَرِيجٍ" ifadesinin başındaki fâ-i ta'kibiyyedir. Çünkü bu durumda, onlar şaşkın ve karışık bir hal üzere oluşları, önceki şeylere dayanmış olur. Halbuki **Zeccâc** ve diğerlerinin verdiği manada, böyle bir şey olmaz.

Sual: Eğer, "**Meric**, karışık manasınadır. Halbuki bu üç kademe, aklın muktezasına göre, birbirinden ayırt edilebilen ve sıralanabilen şeylerdir. Çünkü şüphe eden kimse, sonunda zan derecesine, zanneden kimse de sonunda kesinlik, kararlılık derecesine ulaşıyor. Kesinliğin olduğu yerde, zan olmaz; zannın olduğu yerde de şek kalmaz. Fakat **Zeccâc** ve diğerlerinin verdiği manada, âyette bahsedilen karışıklık tahakkuk etmiş olur. Çünkü o müşriklerin bu iddialarında belli bir tertipleri yoktur. Aksine onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bazen kâhin, bazen mecnûn diyorlar, daha sonra da ona delilik nisbet ettikten sonra, kâhinliği nisbet ediyorlar. Sihiri nisbetten sonra şiiri, şiiri nisbetten sonra sihiri nisbet ediyorlar. İşte esas karışıklık ve şaşkınlık budur. Dolayısıyla âyetin özüne uygun olan durum budur?"

Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in emin (güvenilir-doğru) bir kişi olduğunu, aralarında yaşadığı bütün süre boyunca, yalan söylemekten uzak durduğunu bilmelerinden ötürü, onların böyle bir şüpheden, onun doğru olabileceği zannına geçmeye; onun elinde ve dilinde kesin mu'cizeler zuhûr ettiği içinde zân derecesinden, onun doğruluğuna kesinkes hükmetmeye geçmeleri gerekirdi. Binâenaleyh onlar işte bu tertibi, tam tersine çevirince,

ortada bir şaşkınlık ve karışıklık meydana gelmiş, karışıklıkla birlikte bir anlama tahakkuk etmiş. Fakat **Zeccâc** ve diğerlerinin ileri sürdükleri mana, *"Hiç şüphesiz siz, çeşitli sözler içindesiniz (tutarsızsınız)"* (Zâriyat, 8) âyetine uygun düşer. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, birbirini tutmaz sözler söylüyorlardı. Fakat "şek", "zan" ve "kesin karar" gibi şeyler, farklı şeylerdir.

Burada şöyle bir incelik vardır: "Merîc" lafzının, onların zan ve kesin kararları için kullanılması, o kesin kararların doğru olmayışını gösterir. Çünkü doğru olan kesin şey değişmez. Ama onlardan kaynaklanan bu kesin şeylerin ise, değişmesi kaçınılmaz. Binâenaleyh onların işleri muzdarib, birbirine girmiş ve tutarsız haldedir. Ama Allah'ın imana muvaffak kıldığı mü'min böyle değildir. Çünkü onun inancında tereddüt yoktur ve inancında ihtimaller yoktur.

Sağlam Gök Binası

اَفَلَمْ يَنْظُرُوٓا اِلَى السَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾

"Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik. Onu yıldızlarla nasıl süsledik. Onun hiçbir gediği de yok" (Kaf, 6).

Bu âyet, onların, *"Bu, akıldan uzak bir dönüş!"* şeklindeki sözlerinin saçmalığını gösteren delile bir işaret olup, tıpkı, *"Gökleri ve yeri yaratan (Allah) o insanlar gibisini yaratmaya kâdir değil mi?"* (Yasin, 81); *"Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha büyük (bir iştir)"* (Mü'min, 57) ve *"Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan ve bunları yaratmaktan dolayı yorulmayan Allah, ölüleri diriltmeye kâdir değil midir? Elbette kâdirdir"* (Ahkaf, 33) âyetleri gibidir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İstifhamın Vâv ile Atfı**

İstifham hemzesi, bazen bir sözün başına gelir ve orada vâv bulunmaz, bazen de başında vâv bulunan bir sözün başına gelebilir. Binâenaleyh bu iki durum arasında fark var mıdır? Deriz ki, burada çok ince bir fark vardır ve şöyledir: Bir kimse, "Zeyd hâlâ evde mi? Halbuki güneş doğmuş" "اَزَيْدٌ فِى

الدَّارِ بَعْدُ وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ" der ve istifham hemzesini, inkârî manada, (böyle olmamalıydı) manasında kullanır. Fakat اَوَ زَيْدٌ فِى الدَّارِ بَعْدُ وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ "Zeyd henüz evde midir? Halbuki güneş doğmuştur" dediğinde, buradaki vâv ile, **Zeyd**'in son durumunun yanlışlığının, iki yanlış yerine geçen bir yanlışlık olduğuna, ince bir şekilde işaret etmiş olur. Buna göre o **Zeyd**'in evde olduğunu duyduktan sonra âdeta, "Gâfil mi oldu ki hâlâ evdedir" demek istemiştir. Çünkü bu vâv, kendisinden sonra gelene ters düşen işin, iki kat olduğunu ifade eder. Ortada her ne kadar önce geçen bir ma'tûf olmasa da, kişi bu vâv ile, o işin çok nahoş - yanlış olduğuna işaret etmiş olur.

Fâ ile Atfı

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak bir yerde, "اَوَلَمْ يَنْظُرُوا" (A'râf, 185) buyurmuş, burada ise fâ ile, "اَفَلَمْ يَنْظُرُوا" buyurmuştur. Bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse, deriz ki: Bu âyette, o kâfirlerin, dönüşü (dirilişi) inkârları bundan önce zikredilmişti. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, onların bu inkârlarına muhâlif olan durumu, ta'kibiyye edatıyla getirerek, "اَفَلَمْ يَنْظُرُوا" buyurmuştur. Buna göre eğer, "Yâsin Sûresi'ndeki âyette de böyle bir durum vardı, yani bu istifhamdan önce, kâfirlerin, *"Bu kemikleri kim diriltecek"* şeklindeki itirazları geçmişti. (Binâenaleyh orada da böyle olmalı değil miydi?" denilirse, deriz ki: Orada, göklerin yaratılışıyla istidlâl ediş, inkârın hemen peşi sıra olmadığı için, başka bir delil ile istidlâlde bulunmuştur. Bu delil de, *"Onları, ilk defa yaratan diriltecektir"* (Yâsin, 79) âyetidir. Hak Teâlâ daha sonra başka bir delil zikretmiştir. Halbuki buradaki bir delil, bir inkârın hemen peşi sıra gelmektedir. Bundan dolayı Allahu Teâlâ bunu fâ edatıyla getirmiştir.

Hak Teâlâ'nın burada, nazara (baktı) fiilini, Ahkâf Sûresi'nde ise, raâ (gördü) fiilini kullanmasında ise şöyle bir incelik vardır: Onlar, *"Bu, uzak bir dönüştür"* sözleriyle, dirilişi akıldan uzak bir ihtimal görünce, Allah da onların bunu akıldan uzak görmelerini, olmayacak bir görüş olarak görüp, *"Göğe bakmadılar mı?"* buyurmuştur. Çünkü "bakma" fiili, "görme" fiilinden aşağıdır. Binâenaleyh buradaki "bakma" âdeta, dirilişin inkârına dâir bir bilginin bulunmasıyla ilgili olmuştur. Dolayısıyla uzak görme, uzak görmeye karşılık olsun diye, burada görme fiilini kullanmaya gerek olmamıştır. Orada ise, kâfirlerden böyle bir inkâr henüz sudûr etmemiştir. Dolayısıyla Hak Teâlâ onları, bu delile bakmadan daha tam olan "görme" işi ile belirtmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ bunu, *"Göğe"* diyerek mükemmelleştirmiş ve güzelleştirmiştir. Burada "فِى السَّمَاءِ" dememiştir. Çünkü bir şeyin içine (فِى الشَّىْءِ) bakmak, düşünmeyi ve iyice bakmayı ifade eder. Bir şeye doğru bakma (اِلَى الشَّىْءِ) da bunu ifade eder. Çünkü "ilâ" harf-i cerri, mesâfenin sonunu bildirir. Dolayısıyla bu bakma işi, zarfın (bakılan şeyin) âdetâ içine girme noktasına kadar varır. Bakış, orada nihâyetlenince, "zarfiyyet" manasının tahakkuk edebilmesi için, onun içine girmesi de gerekir.

Âyetteki, فَوْقَهُمْ *"üstlerindeki"* ifadesi, bir başka te'kid olup, mana, "O açıktır, onların üstündedir. Onlara saklı değildir" şeklindedir.

Haşr ile İnsanın Hilkatinin İlişkisi

Âyetteki, *"Onu nasıl binâ ettik. Onu yıldızlarla nasıl süsledik. Onun hiçbir gediği de yok"* ifadesi, bu delâletin şekline ve bu dirilişin, haydi haydi olabileceğine bir işarettir. Bunun, bu hususa nasıl delâlet ettiği konusuna gelince, bu şöyledir: İnsanın bir temeli vardır. Bunlar, tıpkı binanın direkleri ve sütunları mesâbesinde olan, iskelettir. Yine insanın, duyma görme gibi, kuvvetleri ve nurları vardır. Binâenaleyh göklerin yapısı, insanın yapısından daha yüksektir. Göklerin süsü de, insanın etle-yağla süslü (güzel) bir hale getirilmesinden daha mükemmeldir.

Bu işin, dirilişin haydi haydi olabileceğine işaret oluşu şöyledir: Göğün hiçbir gediği deliği yoktur. Binâenaleyh onun yapılması daha zordur. Ama insanın gözenekleri ve delikleri vardır. Çok güzel te'lif edilmiş-yapılmış bir şeyin, tıpkı sımsıkı dokunmuş bir kumaş gibi; daha zayıf olarak te'lif edilmiş bir şeyin de, tıpkı seyrek-gevşek bir dokunmuş kumaş gibi olduğunda şüphe yoktur. Birincisi insanlarca, daha zor ve daha enteresan görülür. Binâenaleyh o kâfirler, en iyisinin Allah'tan sudur ettiğini bile bile, Allah'ın ondan daha kolay ve basiti yapabilmesini akıldan uzak görüyorlar.

Felsefeciler, bu âyetin, göğün yarılamayacağına ve delinemeyeceğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Onlar, *"O gökte bir çatlak görebiliyor musun?"* (Mülk, 3) ve *"Yedi sapasağlam gök"* (Nebe, 12) âyetleri hakkında da bunu söylemişler ve bu hususta zorlanmışlardır. Çünkü âyetteki, *"Onun hiçbir gediği de yok"* ifadesi, bu hususta sarih (açık) bir ifadedir. Zira bir şeyin hiç olmadığını haber vermek, onun imkânsızlığını ifade etmez. Çünkü, "Falancanın hiçbir sözü yok" denilmesi halinde, bu cümle, o falancanın söz söylemesinin imkânsız olduğunu göstermez. Hem sonra Allahu Teâlâ, *"Gök yüzü yarıldığı zaman..."* (Mürselât, 9) ve *"Gök parçalandığı zaman..."* (İnfitar,

1) âyetleriyle felsefecilerin görüşlerinin aksini beyan etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Yedi sapasağlam gök"* (Nebe, 12) tabirinin mukabilinde, *"Gök de yarılmış ve artık o gün za'fa düşmüştür"* (Hâkka, 16) buyurmuştur. Yine, *"Gök yarılıp, kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman..."* (Rahman, 37) buyurmuştur. Bütün bunlar, felsefecilerin görüşlerini reddeden açık ifadelerdir. Onların ileri sürdükleri nakli deliller ise, delâlet bakımından açık değildir, hatta bu hususa gizli bir delaletleri bile yoktur. Onların aklî delilleri, tutundukları naklî delillerden daha zayıf ve tutarsızdır.

Yeryüzünün Süslenmesi

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾

"Yere de (bakmadılar mı?), onu nasıl döşedik. Ona (nasıl) sâbit dağlar koyduk. Onda her sınıftan, ferahlık veren çiftler bitirdik. (Bütün bunları), taatimize dönen her bir kulun kalp gözünü açmak ve ona ibret vermek için yaptık" (Kaf, 7-8).

Bu âyetler de, bir diğer delile işarettir ve şöyledir: Yerin delil oluşu hususunda onlar şöyle demişlerdir: İnsan ölüp de, gıda kuvvetleri ile büyütücü özellikler onu terk ettiğinde, artık ona bir daha dönmezler. Biz de diyoruz ki: Yer, daha cansız, daha donuk ve daha sönüktür. Ama Allahu Teâlâ onda çeşitli bitkileri bitirmiş ve bu bitkiler orada büyüyüp gelişmişlerdir. İşte aynen bunun gibi, ölen insan da o hayata bir gün dönecektir. Allahu Teâlâ gökler hakkında üç şey zikrettiği gibi, yer hakkında da üç şey zikretmiştir. Yer hakkında bahsettiği üç şey şunlardır, yeri yayıp döşeme, ona sâbit dağlar çakma ve onda bitkiler bitirme... Gök için de şu üç şeyden bahsetmiştir: Göğün yapılması, süslenmesi ve gediksiz hale getirilmesi... Yer için zikredilenden her biri, gök için zikredilenlerden her birinin mukabilindedir. Binâenaleyh yer için zikredilen yayıp döşeme, gök için zikredilen "yapılma" (bina)nın mukabilidir. Çünkü "medd", koymak (yerleştirmek), bina ise, kaldırmak dikmek demektir. Dağlar, yerde sâbittir. Yıldızlar da gökte yer almış ve göğü süslemişlerdir. Yeryüzünde

bitkileri bitirme, yeri yarmak manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ, bunu *"Biz, o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyi yardık"* (Abese, 25-26) buyurarak beyan etmiştir ki, gökleri gediksiz-deliksiz yaratmanın aksine bir durumdur.

Bunları iyice kavradığına göre, diyoruz ki: İnsanda da, uzatılmış, dikilmiş, burun-kulak gibi sâbit, gözbebeği-dil gibi hareketli, kafatası gibi deliksiz, kılların altında derinin altında bulunan deri gibi dokunmuş örtüler ve burun delikleri, gözenekler, ağız ve sâire gibi yarılmış-delinmiş şeyler vardır. Binâenaleyh bu yerde ve sapasağlam gökte, birbirine zıt şeyleri yaratmaya kâdir olan zat, bu bedenlerde benzerlerini yaratmaktan âciz değildir.

"**Revâsiye**"nin ne demek olduğunu, Lokman Sûresi'nde anlatmıştık. "**Behîc**" ise, güzel demektir.

Tebsıra ve Tezkire

Âyetteki تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ *"(Bütün bunları), taatimize dönen her bir kulun kalp gözünü açmak ve ona ibret vermek için yaptık"* ifadesine gelince, buradaki "**tebsıra**" ve "**zikra**"nın, daha önce geçen iki şeyle, yani gök ve yer ile ilgili olmaları muhtemeldir. Buna göre, Hak Teâlâ, göğü bir tebsıra (kalb gözünü açan şey), yeri de bir zikrâ (ibret verici şey) olarak yaratmıştır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Göklerin süsü, hep sürüp gitmektedir. Her yıl yeniden süslenmemektedir. O halde gök, zamanın geçmesine rağmen, hep aynı görünen bir şey gibidir. Yere gelince, o, her sene süsünü yeniden takınmaktadır. O halde göklerden bahsetme bir tebsıra, yerden bahsetme de bir tezkira (zikrâ) (ibret-hatırlatma) olmuştur. Bu iki şeyden her birinin, yer ile gökten her birinde mevcut birer durum olmaları da muhtemeldir: Binâenaleyh gök bir "tebsıra" olduğu gibi, yer de bir "tebsıra"dır. Keza yer bir "tezkire" olduğu gibi, gök de bir "tezkire"dir. Tebsıra ile tezkira (zikrâ) arasındaki fark şudur: Orada devam edegelen ve gözlerin önüne dikiliveren âyetler olduğu gibi, unutulduğunda, kendisini hatırlatan ve yenilenen âyetler de vardır.

Âyetteki, لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ *"taatimize dönen her bir kul için "* ifadesi, "tefekkür etme hatırlama ve delillere bakıp düşünme ile ilgili bir ifadedir.

Bereketli Su ile Canlanış

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً مُّبٰرَكًا فَاَنْۢبَتْنَا بِهٖ جَنّٰتٍ وَّحَبَّ الْحَصِيْدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيْدٌ ﴿١٠﴾ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ وَاَحْيَيْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوْجُ ﴿١١﴾

"Gökten de bereketli su indirdik ve onunla bahçeler, biçilecek daneler bitirdik ve tomurcukları birbiri üstüne binmiş, uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik). (Bunlar), kullarına rızık olmak için(dirler). Biz o (yağmurla), ölü bir memlekete can verdik. İşte (kabirden) çıkış da böyledir" (Kaf, 9-11).

Bu âyetler de, gök ile yer arasında bulunan, diğer bir delile işarettir. Böylece yapılan istidlâl, hem gök, hem yer, hem de bu ikisi arasındakilerle olmuş olur. Bu istidlâl de, yağmurun gökten indirilip, bitkilerin yerden bitirilmesi meselesidir. Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu istidlâl, biraz önce geçen, *"Onda her sınıftan, güzel çiftler bitirdik"* (Kaf, 7) ile yapılmıştı. Binâenaleyh aynı istidlâlin, *"Onunla bahçeler, biçilecek daneler bitirdik"* ifadesiyle tekrar yapılmasının hikmeti nedir? Deriz ki: فَاَنْۢبَتْنَا "bitirdik" fiili, bitkilerin bizzat kendileriyle istidlâl etmeyi gösteren bir ifadedir ki, "Bitkiler, ağaçlar, büyür-gelişir" demektir. İşte aynen bunun gibi, ölümünden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, gökten indirdiği su vasıtasıyla, büyüme ve gelişme kuvvetini bitkilere yeniden döndürdüğü gibi, insana da büyüyüp-gelişme kuvvetini yeniden döndürmesiyle, insanın bedeni de, büyür-gelişir.

Âyetteki, وَحَبَّ الْحَصِيْدِ *"biçilecek daneler"* ifadesinde, takdiri "وَحَبَّ زَرْعِ الْحَصِيْدِ" şeklinde olan bir hazîf vardır. Buradaki "**hasîd**" kelimesi, "**mahsûd**" (biçilecek) manasınadır. Yani, "Biz, meyveleri koparılıp toplanan, ama aslı (ağacı) kalan ve yılda yahut iki yılda bir hasat edilip biçilen ekinler yarattık" demektir. Biz, hasat edilen daneleri (tahılları) bitiriyoruz" takdirinde de olabilir. Fakat birincisi daha tercihe şayandır.

Âyetteki, وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ *"Uzun boylu hurma ağaçları..."* ifadesi, iki cinsin birbirine karışmasına bir işarettir. Çünkü bahçelerde, meyvesi toplanan ve yeniden ekilmeksizin her sene meyve veren ağaçlar vardır. Fakat hurma ağacı, tozlaştırılır (çiçekleri dölleme) yapılır. Eğer bu tozlaşma olmazsa meyve vermez. O halde bu bağ bahçe, hem ekilip-biçilen tarla, hem de ağaçların bulunduğu bahçe cinsinden karışık bir şeydir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, her sene hasadı yapılan ve ekilip biçilen şeyler ve her sene ekilip biçilemeyen ama aslı (ağaçları) sürüp gittiği için meyve veren şeyler yarattığı gibi, meyveleri açısından iki ayrı cins olan şeyler de yaratmıştır. Çünkü meyvelerin bir kısmı "fakihe" (sırf meyve)dir ve kendisinde azık olma özelliği yoktur. Ekilip-biçilen şeylerin pek çoğu ise azıktır. Meyvelerden de, hem meyve hem azık özelliğinde olanlar vardır. Allahu Teâlâ ayrıca uzun hurma ağaçları da yaratmıştır.

Âyetteki, بَاسِقَاتٍ "Uzun boylu" ifadesi, Allah'ın mükemmel kudret ve ihtiyar (irâde) sahibi olduğunu te'kid eder. Çünkü ekilip-biçilen şeyler hakkında eğer, "Bunun ürününün toplanabilmesi, güçsüzlüğünden ve ağacın (bitkisinin) küçüklüğünden (enginliğinden) dolayıdır. Aynen bunun gibi, her sene bunları yenilemeye de ihtiyaç duyulur. Halbuki bahçelerdeki ağaçlar, büyük ve iri oldukları için, ayakta kalırlar ve her yıl meyve verirler" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Uzun hurma ağaçları, zayıf-güçsüz üzüm bağlarından daha kalın ve daha kuvvetli değiller mi? Ama buna rağmen, onlar her yıl birisinin tozlaştırma işini yapmasına muhtaç oldukları halde, üzüm bağları buna muhtaç değildir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, ağaçların büyüklüğünden, küçüklüğünden, uzunluğundan, kısalığından ötürü değil de, her şeye özelliğini veren zattır.

Âyetteki, لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ *"Tomurcukları birbiri üstüne binmiş..."* ifadesi, "tıpkı ekinin başağında olduğu gibi, bunların tomurcuklarının kapçıkları da üst üste dizilmişlerdir" manasınadır. Bu enteresan bir durumdur. Çünkü uzun uzun ağaçların meyveleri ortadadır, açıktadır, ayrı ayrıdır; ceviz, bâdem ve sâirede olduğu gibi, her bir meyvenin çıktığı bir asıl (dal) vardır. Halbuki, tıpkı bir başakta olduğu gibi, hurma kapçıkları da tek bir asıl (dal) üzerindedirler.

Kullara Rızık

Daha sonra Hak Teâlâ, رِزْقًا لِلْعِبَادِ *"Kullarına rızık olmak için"* buyurmuştur. Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) "Rızk" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubdur. Çünkü "bitirme", "rızık verme" fiilinin manasındadır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, اَنْبَتْنَاهَا اِنْبَاتًا لِلْعِبَادِ "Kullar için, bitirdikçe bitirdik..." demiştir.

b) Bu kelime, mef'ûl-ü leh olarak mansubdur. Buna göre sanki, "Biz onları, kullara rızık olsun için bitirdik" demektedir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsederken, "tebsıra" ve "zikrâ" olarak buyurmuş, aslında bunlar da bir tebsıra (delil-hüccet) olduğu halde ve gökte ve yerde tebsıra ve tezkire (hatırlatıcı şeyler) olmanın dışında başka faydalar da olduğu halde, meyvelerden bahsederken, "Bir rızık olarak" (rızkan) buyurmuştur. Şu halde bu iki ifadede değişik kelimeleri tercih edişindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) İstidlâl şu iki şeyden, yani iâde (yeniden diriltme)den ve yeniden diriltmeden sonra "bekâ"dan ötürü yapılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklere, ondan sonra devamlı mükâfatın veya devamlı cezanın olacağı bir haşrin ve toplanışın olacağını haber vermiştir. Ama onlar bunu inkâr etmişlerdir. Burada iâdenin (dirilişin) ispatı şöyledir: Gökleri ve yeri yaratmaya kâdir olan Allah, yok olmalarından sonra bütün mahlûkatı yaratmaya da kâdirdir. İkincisine, yani "bekâ" için yapılan istidlâl ise şöyledir: Dünyada bekâ (hayatı sürdürme), rızıklarla olur. Gövdeli ve gövdesiz bitkilerden, rızıklar çıkarmaya kâdir olan zat, kullarını cennette rızıklandırmaya ve onları orada ebedî kılmaya da kadirdir. Binâenaleyh mahlukat için, bunlardan birincisi bir tebsıra ve tezkire olmuştur, İkincisi de hayatın, rızık ile sürüp gideceği hususunda bir tezkira (hatırlatma) olmuştur. Bu ikisi arasındaki farkın böyle olduğunun delili, ilk iki âyetten sonra getirilen, "tebsıra" ve "zikrâ" kelimeleridir. Daha sonra da, sudan, suyun indirilişinden, böylece de bitkinin bitirilişinden bahsedilmesidir.

2) Meyvelerin faydası açıktır ki bu da rızık olmasıdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, meyvelerin faydasını, "rızkan" diye ifade etmiştir. Apaçık olan gök yüzünün faydası ise, onların zihinlerinden uzak olduğu için, kulların faydası ile ilgili olmamıştır. Öyle ki eğer kullar, ekin ve meyvenin hiç olmadığını, bir an için düşünecek olsalar, helak olacaklarını düşünürler. Ama durumun, tersine olmasının daha uygun oluşuna rağmen, eğer onlar üstlerindeki göğün yok olduğunu farz etseler, "Bunun bize zararı olmaz" diyebilirler.

Tersinin daha evlâ olduğunu söylemiştik: Çünkü gök, Allah'ın takdiriyle rızıkların sebebidir. Orada, başka faydalar da vardır. Halbuki meyveler olmasa bile, hayat sürüp gider. Bu tıpkı, meselâ, Allahu Teâlâ'nın bir topluma, bıldırcın eti ile kudret helvası indirmesi, yine bir başka gruba da gökten o (meşhur) sofrayı indirmesi gibidir. Binâenaleyh bu demektir ki Allah burada, insanlar için her halükârda görülebilecek durumu zikretmiştir.

3) Âyetteki "**rızk**" kelimesi, kâfirlerin yalanlamalarının, çirkinlik bakımından doruk noktada olduğunu belirtmek için, Kendisinin mün'im (rezzâk) olduğuna bir işarettir. Çünkü bu, mün'imi yalanlamanın, mümkün olan en ileri derecede çirkin bir şey olduğuna işarettir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ önceki âyette, *"Taatimize dönen her bir kulun kalp gözünü açmak (tebsıratan) ve ona ibret vermek (zikra) için"* buyurmuş ve kulu, "munîb" (taate dönen) olarak nitelemiş, göğün yaratılışını böyle muhlis kulları için bir tebsıra (hüccet) saymış ve mutlak manada "bütün kullar için bir rızık" buyurmuştur. Çünkü rızık, herkes için söz konusudur. Fakat ancak munîb olan kullar, o nimet vereni hatırlayıp, O'na şükrederek yer-içerler, diğerleri ise, tıpkı hayvanların yediği gibi yer-içerler. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Allah, rızkın, genel olarak bütün kullar için olduğunu belirtir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ tıpkı gök yer hususunda, her biriyle ilgili olarak üç şeyden bahsettiği gibi, bu âyette de, bahçelerin, danelerin (tahılların) ve hurmaların bitirilmesi gibi üç şeyden bahsetmiştir. O üç şeyin, ilk iki âyet için, uygun düştükleri anlaşılmıştı. Binâenaleyh bu âyette bahsedilen bu üç şey de, böyle midir? Diyoruz ki: Biz, bu üç şeyin, üç cinse işaret olduğunu anlatmıştık. Bu üç cins de,

a) Gövdesi (ağacı) senelerce ayakta kalıp, meyve için herhangi bir işçinin işine muhtaç olmayanlar,

b) Gövdesi (sapı) ayakta kalamayıp, her yıl, yeniden ekilen, işçinin işine muhtaç olanlar,

c) Her yıl özelliği de (kısmen) kendisinde toplayanlar... Tıpkı yeryüzünün özellikleri, üç şeye, yani başlangıçta yayılıp döşenmeye; ikinci safhada, sıra dağlarla sâbitleştirilmeye, üçüncü ve en ileri safhada da, bitkiler bitirmeye ve süslenip donanmaya münhasır olduğu gibi, meyve ve ekinlerden hiç birisi, biraz önce bahsettiğimiz o üç cinsin dışında kalmazlar.

Ölü Yerin Diriltilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Onunla bitirdik"* ifadesine atfederek, وَاَحْيَيْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا... *"Biz o (yağmurla), ölü bir memlekete can verdik"* buyurmuştur ki bu hususla ilgili şöyle iki bahis vardır:

Birinci bahis: Biz, ekini bitirme ve suyu indirme ile istidlâlde bulunulduğunu söylersek, bu, rızk ile bekâ'nın mümkün olduğunu belirtmek için yapılmış olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz o (yağmurla) ... can verdik"* beyanı bekâ'nın delili olduğu gibi, öldükten sonra yeniden dirilmenin de bir delili olduğuna bir işaret olmuş olur. Ki, bunun da böyle oluşunun delili, âyetteki, *"İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* cümlesidir.

İmdi, eğer: "Gökten su indirme (yağmur yağdırma), bekânın ve hayâtiyetin beyânı içindir; üstelik Allahu Teâlâ bundan sonra hem, *"Biz o (yağmurla) ölü bir memlekete can verdik"* hem de, *"İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* demiştir. Böylece, bekâ hususunda yapılan istidlâl, "diriltme"ye dair yapılan istidlâlden önce olmuş olur. Halbuki, hayat vermek, hayatiyeti devam ettirmekten önce gelir. Dolayısıyla, o halde senin "istidlâl" sözün daha nasıl olur? Bu sebeple, ilk önce Cenâb-ı Hakk'ın, ölüleri diriltici olduğunu, daha sonra onların hayatlarını devam ettiren olduğunu beyan etmek gerekir..." denilirse, biz deriz ki:

İhyâ (diriltme) delilinin zikredilmesinden sonra gökler ve yer ile, öldükten sonra diriltme hususunda istidlâl etmek yeterli olunca, Cenâb-ı Hak, hayatiyetin devâmı delilini zikretmiş, sonra bir istidrâkte bulunarak, "ibkâya dair olan bu delil, "diriltme"nin de delilidir. Ve bu, daha önce iki kesin delil geçtiği için, buna muhtaç değildir" buyurmuş, böylece de işe, bekâ'yı beyân etmekle başlayarak, *"Ve onunla bahçeler bitirdik"* demiş, daha sonra da ikinci kez "diriltme"yi yeniden zikrederek, *"Biz o (yağmurla)... can verdik"* buyurmuştur. Eğer biz, suyun indirilmesi ve otun, ekinin bitirilmesi ile yapılan istidlâlin, haşr'ın mümkün olduğunu beyan etmek için olmadığını söylersek, o zaman, *"Biz o (yağmurla) ... can verdik"* ifadesinin, *"onunla ... bitirdik"* ifadesinden başka olması gerekir. Ama, bizim bir iki görüşü söylememiz halinde ortaya çıkan şey, böyle değildir. Çünkü can vermek, her ne kadar bitirmekten başka ise de, bununla istidlâl iki değişik başka şey için yapılınca, atıf caiz olmuştur. Nitekim sen, "Ticâret için çıktı ve ziyâret için çıktı" diyebildiğin halde, "Ticâret için çıktı ve ticâret

için gitti" denilmesi caiz değildir. Bu ikincisi ancak, "gitme", "çıkma"dan başka olduğu zaman caiz olur.

Şimdi biz diyoruz ki: Hayat verme, rızkı bitirmeden başkadır. Çünkü, gökten yağmuru yağdırma sebebiyle, yeryüzü yeşillenir ve yerden çeşitli çiçekler çıkar. Ama bunlar ne gıdadır, ne azıktırlar. Bunlar ancak, yeryüzünün bir ziyneti olup, bu durum ekini de, ağacı da içine alan genel bir durumdur. Çünkü, bu durum her yerde mevcut olduğu halde, ziraat ve meyve (ağaç) her yerde bulunmaz. İşte bu diriltme de böyledir.

Buna göre şâyet, "o halde bunun daha önce zikredilmesi gerekirdi. Çünkü, yeryüzünün yeşermesi, ekinlerin ve meyvelerin olgunlaşıp hasat edilmesinden önce olur. Bir de bu durum her yerde bulunabilir. Ama, ekin ve meyveler böyle değildir" denilirse, biz deriz ki: Ekinleri ve meyveleri bitirmek, daha mükemmel ve daha güzel nimet olduğu için, Allah, önce bunlardan bahsetmiştir.

Tâ-yı Te'nisin Kullanılması

İkinci bahis: Bu bahis, âyetteki "بَلْدَةً مَيْتًا" ifâdesi ile ilgilidir. Biz diyoruz ki: Kendisiyle müennes bir kelime vasfedildiğinde, "مَيْتَةٌ" kelimesinin sonuna, tâ'yı getirmek de getirmemek de caizdir. Çünkü bu kelime, "مَيِّتٌ" (meyyit) kelimesinin şeddesiz halidir. "Meyyit" ise, "faîl" vezninde bir kelime olup, "fâil" manasındadır. Binâenaleyh, burada, yani faîl kalıbının fâil manasına alınması durumunda, tâ'yı zikretmek caizdir. Çünkü, mef'ûl anlamında olan faîl'de, iki tarafta eşittir. Ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ رَحْمَةَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Muhakkak ki Allah, Muhsinlere yakındır"* (A'râf, 56) âyetinde böyledir.

Buna göre şâyet, "Niçin mef'ûl anlamında olan faîl'de, müzekker ile müennes müsavidir?" denilirse, biz deriz ki: Fail ile mef'ûlün arasını açmaya duyulan ihtiyaç, hem manaya hem de lafza nazaran, müzekker mef'ûl ile müennes mef'ûl arasını açmaya duyulan ihtiyaçtan daha fazladır. Bunun mana bakımından böyle olduğu açıktır, ama lafız bakımından olanının ispatına gelince, fâil ile mef'ûl arasındaki farklılık, vezindedir. Harf ise, mef'ûl ile mef'ûlün leh arasındaki muhalefetten daha ileridir.

Bunun böyle olduğu iyi bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Fâil kalıbında, fâil vezni harf ile seçilemez.. Çünkü, fâil kalıbı, tıpkı نَصِيرٌ، بَصِيرٌ "yardım eden, gören" kelimelerinde olduğu gibi fâil anlamına; كَسِيرٌ "kırılmış" أَسِيرٌ "esir edilmiş'" kelimelerinde de olduğu gibi mef'ûl anlamına

gelir. Binâenaleyh, farklılık sırasında en güçlü durum ve karîne hariç, bu iş harf ile seçilemez. Dolayısıyla da, ufacık bir farklılıkla bunlar birbirinden ayırt edilemez.

Bu hususta sözün özü şudur: Fâil, lafzî bir mana için; mef'ûl de, hakikî bir mana için vaz edilmişlerdir. Buna göre âdeta birisi, "Mef'ûl lafzını, falan mana için; faîl lafzını, mef'ûl lafzı yerinde kullanınız.." demiş de, böylece faîl, âdeta mef'ûl için vaz edilmiş, mef'ûl de, mana için vaz edilmiş olur. Lafzın değişmesi, mananın değişmesine tabi olunca, bir mana mukabili olduğu için, mef'ûl değişmiş; fakat, lafız karşılığında vaz edildiği için, evvelemirde faîl kalıbı değişmemiştir..

Buna göre şâyet, "Buradaki ifâde ile, وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ... *"Ölü arz da onlar için bir âyettir"* (Yasin, 33) âyeti arasında ne fark vardır ki, Allah Yasin Sûresi'nde müenneslik tâ'sını (الْمَيْتَةُ) getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak Yasin Sûresi'nde, yeryüzünün bu hal ile tavsîf etmeyi istemiş de, "ölü arz" buyurmuştur. Çünkü, bu "**meyte**" kelimede, fâil oluş manası gâyet açıktır. Belde de asl olan ise hayattır, hayatiyyettir. Çünkü yer, canlı olup hayatiyet kazandığı zaman meskûn olur. İnsanlar orada oturmaya ve orayı memur etmeye başlarlar. Böylece de orası belde haline gelir. İşte bu sebeple tâ düşürülmüştür. Çünkü faaliyet manası burada vardır. Fâil manasına olan faîl'de ise, tâ bulunmaz. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hak'ın, بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ *"Güzel bir belde..."* (Sebe, 15) ifadesidir. Çünkü burada failiyyet manası açık olduğu için tâ harfi getirilmiştir; zâhir olmayan yerde ise tâ getirilmemiştir ki, işte bu, kıymetli bir incelemedir.

Âyetteki, كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ *"İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* ifadesine gelince bu, "Çıkış da, diriltme gibidir.." anlamındadır. Buna göre şâyet, "İhyâ-diriltmeye çıkış değil, çıkarma (ihrâç) benzetilir!?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelamın takdiri, "Biz o suyla ölü bir beldeyi dirilttik de, böylece o belde yarıldı, oradan bitkiler çıktı.. İşte aynen bunun gibi, yer yarılır da, oradan ölüler çıkıverir.." şeklindedir. Bunun böyle olduğunu, âyetteki *"Bu akıldan uzak bir dönüştür.."* (Kaf, 3) cümlesinde geçen "رَجْعٌ" kelimesinin رُجُوعٌ "dönmek, dönüş" manasına olduğunu söylememiz de destekler. Çünkü Allahu Teâlâ, o müşriklere, imkânsız gördükleri bu hususu beyân etmiştir. Binâenaleyh, şimdi onlar müteaddî anlamda olan rec'i, (döndürmeyi) uzak ve imkânsız görmüşlerse, Cenâb-ı Hakk'ın, كَذٰلِكَ الْاِخْرَاجُ "Çıkartmak da bunun gibidir..." demesi gerekirdi. Ama, Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ "çıkış da böyledir" dediğine göre onların, (lâzım anlamında) rücûu (dönüş)ü

inkâr ettikleri anlaşılmış olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Biz diyoruz ki, burada, bu ikinci görüşe şöylesi bir ince manada bulunmaktadır. Çünkü onlar müteaddî anlamda olan rec'i, (döndürmeyi) inkâr ettiklerine göre, bu, ihrâç (çıkartmak) anlamında olur. Halbuki, Allahu Teâlâ ise, özellikle hurûç'u (çıkmayı) murat etmiştir. Binâenaleyh bu iki ifâde de, izahtan müstağni olmasına rağmen, Kur'ân'ın belagati hususunda çok mükemmel bir dikkat çekmek vardır. Ki bu, şöyledir: "Rec' ve ihrâç", rücûun ve hurucun (dönüşün ve çıkışın) bir sebebi gibidirler. Sebep bulunmadığında ise, müsebbeb (sonuç) kesinlikle bulunmaz. Ama, sebep bulunur da, bazen bir engelden dolayı netice, meydana gelmez.. Nitekim sen, mecazî de olsa, "Onu kırdım, ama kırılmadı.." dersin. Netice bulunduğunda ise, sebep de haliyle mutlaka bulunur. Ama, netice olmadığında, az önce de bahsettiğimiz gibi, sebep de olmaz.

Bu iyice kavranıldığına göre, bu demektir ki onlar, sebebin varlığını inkâr etmişler ve onu nefyedip kabul edememişlerdir. Dolayısıyla da, sebep kesinkes bulunmayınca, neticede bulunmamıştır. Bundan dolayı onlar, her iki durumu birden inkâr etmiş ve bu hususta aşırı gitmişlerdir. Çünkü, sebebi kabul etmemek, neticeyi kabul etmemek demektir. İşte bu sebeple, onlar nasıl ki, çıkartmayı kabul etmemek sûretiyle bu iki hususu toptan reddetmişlerse, Allahu Teâlâ da, bu iki hususu, "hurûç-çıkış" ile ispat etmiştir.

Hakk'ı Yalanlayanlar

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

"Onlardan evvel Nûh kavmi, Ress yarânı, Semûd (kavmi) de yalanladılar. Âd, Firavun ile Lût'un ihvânı, Eyke yarânı ve Tübba' kavmi de... Her biri peygamberlerini yalanladılar da, benim tehdidim (onlara) hak oldu..." (Kaf, 12-14).

Cenâb-ı Hak, onların hâlini ve günahlarını bunlar için bir hatırlatma olsun diye, peygamberlerini yalanlayanlardan bahsetmiş ve bunları, onları

helak ediş ve köklerini kazıma azâbı ile inzâr etmiştir ki, bunun tefsiri açık olup, burada Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli söz konusudur ve Peygamber'in durumunu, tıpkı kendinden önce gelen peygamberlerin durumu gibi olduğuna dikkat çekme vardır ki, kavimleri, o peygamberleri yalanlamış, o peygamberler buna sabretmiş, derken Allah da o yalanlayanları imha ederek, peygamberlerini takviye etmiştir.

Ashab-ı Ress

Âyetteki, *"Ress yarânı"* ifâdesi hakkında, müfessirlerin çeşitli izahları vardır. Kimileri, bunların, **Şuayb** (a.s)'ın kavmi olduğunu söylerken, kimileri de, bunların, şehrin en uç noktasından o mü'min zatın kendilerine geldiği kimseler, yani **Hz. İsa** (a.s)'nın kavmi olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de, bunların, Ashâb-ı Uhdûd olduğunu söylemişlerdir. "er-Ressu", bunların, kendisine nisbet edildikleri yerin adı olabileceği gibi, bir fiil de olabilir. Ki bu da, bu kelimenin, "kuyu eşmek" anlamına gelmesidir. Nitekim, bir kimse bir kuyu eştiğinde "رَسَّ فُلَانٌ" (Resse fülânun) deyimi kullanılır ki, bu husus Furkan Sûresi'nde geçmişti.

Cenâb-ı Hak burada, **Lût** (a.s) kavmi hakkında "اِخْوَانُ لُوطٍ" buyurmuştur. Çünkü **Lût** (a.s), **İbrahim** (a.s)'in kavminden kendisinin de tanıdığı bir cemaate peygamber olarak gönderilmişken, **Nûh** (a.s) büyük bir kitleye gönderilmiş idi. Cenâb-ı Hak, "قَوْمُ فِرْعَوْنَ" dememiş, ama "فِرْعَوْنُ" demiştir. Ve yine, buna mukabil, "قَوْمُ تُبَّعٍ" demiştir. Çünkü **Firavun,** mağrur, kavmini hafife alan ve kavminin işleri hususunda kendi bildiğine giden despot birisidir. **Tubba'** ise, kavmine itimât eden bir kimsedir. Böylece, nazar-ı dikkate alınan, **Firavun** olduğu için, Cenâb-ı Hak "قَوْمُ فِرْعَوْنَ" dememiştir.

Âyetteki كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ *"Her biri peygamberlerini yalanladılar da, benim tehdidim (onlara) hak oldu..."* ifâdesi hakkında muhtemel şu iki izah yapılabilir:

a) "Onlardan her biri, kendi peygamberlerini yalanladı.. Dolayısıyla onlar, o peygamberleri yalanlamış olurlar. Bu manaya göre, **"er-Rusül"** kelimesinin başındaki elif-lâm, ahd-i haricî olmuş olur.

b) En doğru olan bu görüşe göre, onlardan her biri, bütün peygamberleri yalanladılar.

Mananın böyle olması halinde, kelimenin başındaki elif-lâm cins için olmuş olur. Bu da şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Kendi peygamberlerini inkâr eden herkes, bütün peygamberleri yalanlamıştır.

2) En doğrusu olan bu görüşe göre, burada bahsedilenler, hem risâlet müessesesini, hem de haşri tamamen inkâr edenlerdir.

Âyetteki, "فَحَقَّ وَعِيدِ" ifâdesinin manası ise, "Allah'ın, onların aleyhine, o peygamberlerine yardım edeceğine ve o kavimlerini imha edeceğine dair olan vaîdi hak oldu" anlamındadır.

Yaratmada Âciz Kalmadık

اَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فِى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾

"Ya biz, ilk yaratışta âciz mi kaldık ki, (tekrar diriltmekten âciz olalım?) Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe içindedirler.." (Kaf, 15).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, enfüsî delillerle istidlâl etmektir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Onlara, afaktaki ve enfüsteki delillerimizi göstereceğiz.."* (Fussilet, 53) buyurduğu gibi, delillerin, enfüsî (sübjektif) ve afakî (objektif) diye kısımlara ayrıldıklarını defalarca anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, afakî delilleri peş peşe sıralayıp, bir kısmını, bir kısmına vâv ile atfederek, *"Arzı da yaydık..."* (Kaf, 7) buyurmuştur. Burada ise, enfüsî delillerden bahsetmiştir. Buna göre burada, kimileri lafzî, kimileri de manevî olmak üzere, pek çok incelikler bulunmaktadır.

Lafzî olanlarına gelince, bunlar şöyledir: Allahu Teâlâ, afakî delillerden bahsederken, bir kısmını bir kısmına vâv ile atfederek, meselâ "وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا..." (Kaf, 7) ve "وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا" (Kaf, 9) buyurmuştur. Ama, enfüsî delillerden bahsederken, o delillerin bir cins, bunun da ayrı bir cins delil olduğuna işaret etmek için, kendisinden sonra bir fâ bulunan bir istifham harfi ile zikretmiş ve bunu ona tâbi kılmamıştır. Bu durum, Yasin Sûresi'nin sonunda da nazar-ı dikkate alınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsan, onu yarattığımızı görmedi mi?"* (Yasin, 77) buyurmuş, afakî delilleri buna atfetmemiştir. Şimdi biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ en iyisini bilir ya, burada "ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ" (Kaf, 3) ifâdesinden anlaşıldığı üzere, onlardan, bu

hususu uzak görme eğilimi sudur etmiştir. Dolayısıyla da, Allahu Teâlâ, en büyük, yani göklerin yaratılmasıyla istidlâlde bulunmuş, daha sonra istidlâl derecesini indirerek, âdeta, "Böylesi bir istidlâle de hâcet yok.. Tam aksine, onların kendilerinde de, bunun olabileceğinin delili vardır.." demek istemiştir. Halbuki Yasin Sûresi'nde, onların "akıldan uzak görmeleri"nden bahsetmemiş, dolayısıyla da istidlâle en aşağıdan başlayarak en üste doğru çıkmıştır.

Manevi olana gelince, bu şöyledir: Âyette geçen *"ilk yaratış"* ifadesiyle, göklerin yaratılması kastedilmiştir. Çünkü ilk yaratılan göklerdir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, önce, *"Üstlerindeki göğe bakmadılar mı?.."* buyurmuş daha sonra da, *"Ya biz, bu yaratmada âciz mi kaldık"* buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış, onları yaratmaktan yorulmamış Allah..."* (Ahkaf, 33) âyetidir. Bu izahı, Hak Teâlâ'nın bu tefsir ettiğimiz âyetten sonra getirdiği, *"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz"* (Kaf, 16) âyeti de te'yid eder. O halde bu, insanın yaratılması ile bir istidlâl etme gibi olup, atıf vâv'ı ile, önce geçen yaratma işine atfedilmiştir, yani göklerin binasına, yerin yayılıp döşenmesine, suyun indirilip, onunla bağlar-bahçeler bitirme işine atfedilmiştir.

Tefsirini yaptığımız âyetteki, "birinci yaratışın" marife, "yeni yaratışın" ise nekire olarak zikredilmesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, iki durumun kendisine varıp dayandığı şeydir. Çünkü birincisini herkes biliyor ve o, zatı gereği bilinmektedir. İkinci yaratma ise, zatı gereği bilinmediği gibi, hiç kimse de onu bilmiyor. Bir de bu, onlar bu yeni yaratılışı bilmedikleri halde, onlardan nakledilmiş bir sözdür.

b) Bu, onların bu ikinci yaratma işini, her bakımdan inkâr edişlerinin beyanıdır. Buna göre onlar sanki tamamiyle inkâr sadedinde, "Bizim için hiçbir yaratılış olabilir mi ki?" demek istemişlerdir.

Âyetteki, "...بَلْ هُمْ فِى لَبْسٍ" ifadesinin takdirî manası, "Biz âciz kalmadık, aksine onlar, bu yeni yaratılış hususunda bir şüphe içindedirler" şeklinde olup, bu da, "Fâil (yaratıcı) cihetinden buna bir mânî yoktur. Dolayısıyla bu, mef'ûl cihetinden olmuş olur. Bu mef'ûl da, "yeni yaratma" işidir" demektir. Çünkü onlar, bunun imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Halbuki imkânsız olan şeyin, bir fâil ile meydana gelmesinin imkânsızlığı, o hususta fâilin acziyeti manasına gelmez. "Yakîn" hakkında, "O, zâhirdir, açıktır"

gibi ifadeler kullanıldığı gibi, hakkında şüphe olan şeye de, "mültebes" (iltibas edilen, karıştırılan, tam anlaşılamayan) ifadesi kullanılır. Âyetteki "**lebs**" kelimesi, "emr (iş)"e isnat edilebilir ki, bu tıpkı, "Bu, açık bir iştir - şeydir" dediğimiz gibi, "Bu mültebes bir şeydir" de dememizde olduğu gibidir. Burada emr (iş), onlara isnat edilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlar ... şüphe içindedirler"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira o emr (iş), bir perde arkasında gibidir. Ona bakan, onu görür. Dolayısıyla o iş, gören tarafından biraz kapalı kalır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, *"Hayır, onlar... şüphe içindedirler"* buyurmuştur. "مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ"deki "مِنْ" harf-i cerri, ibtidâ-i gaye (mesafenin başlangıcı) manasına gelip, sanki, "Bu şüphe, yeni yaratıştan ötürü olmuştur" demektir.

Allah'ın İnsana Yakınlığı

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ ۚ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾

"Andolsun, insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kaf, 16).

Âyetteki, *"Andolsun, insanı biz yarattık"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, insanın yaratılışıyla istidlâlde bulunmanın başlangıcıdır. Bu mana, *"Biz, ilk yaratışta âciz mi kaldık"* ifadesiyle, göklerin yaratılışının kastedildiğini söylememize göredir.

b) Bu, insanın yaratılışının izahını tamamlayan bir ifadedir. Bu mana da, *"ilk yaratılış"* ifadesiyle, insanın ilk yaratılışının kastedildiğini söylememize göredir.

Şöyle de denebilir: Bu, onların, iddialarından vazgeçmelerini gerektiren bir şeye dikkat çekme olup, izahı şu şekildedir: Hak Teâlâ, *"Andolsun insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz"* buyurunca, bu, Allahu Teâlâ'ya hiçbir şeyin saklı kalmadığına ve O'nun kalplerdekini bile bildiğine bir işaret olmuş olur.

Âyetteki, وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* ifadesi de, Allah'ın ilminin mükemmel oluşunu anlatan bir ifadedir. **"Verîd"**, içinden kanın geçtiği ve bedenin her bir parçasına ulaştığı damar demektir. Allahu Teâlâ, işte insana, ilmi ile, bundan daha yakındır. Çünkü o damarı etin örtmesi mümkündür. Ama Allah'ın ilmini hiçbir şey kapayıp perdeleyemez. Şöyle de denilebilir: Biz, bu hususteki kudretimiz yegâne oluşu ile, insana şah damarından daha yakınız. Onun hakkındaki işlerimiz, hükümlerimiz, tıpkı kanının damarlarında akışı gibi, akar ve geçerlidir.

Refakatteki Melekler

اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

"Hatırla ki, insanın hem sağında, hem solunda oturan, onun amellerini tespit etmekte olan iki de melek vardır. O bir söz söylediği zaman, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır" (Kaf, 17-18).

Âyetin başındaki "اِذْ" edatı zarftır ve âmili, daha önceki âyette yatan manadır. Burada, mükellefin (insanın) başıboş bırakılmamış olduğuna bir işaret vardır.[20] İmdi biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ, iki melekten insanın fiil ve sözlerini aldığı vakit, kula, kulun içinde olan damarlarından daha yakın olmuş olur. Buna göre mana, "o iki meleğe, kulun yaptıklarından herhangi bir şey saklı kaldığında, kulun halini muhafaza ve kaydetmemiz daha mükemmel ve tam olur" şeklinde olur.

Şöyle de denebilir: "Telakki istikbal (karşılama) manasına gelir. Nitekim, Arapçada, فُلَانٌ يَتَلَقَّى الرَّكْبَ "Falanca, falan süvarileri telakki etti (karşıladı)" denir. Bu izaha göre, âyetin manası şöyle olur: "Onu o iki melek telakki ettiğinde (karşılayıp-aldığında), o kimsenin sağında ve solunda oturan vardır." Buna göre, "Telakki edenler", kulun ruhunu ölüm meleğinden teslim alan iki melek olmuş olur. Bunlardan birisi, sâlihlerin ruhlarını kabirlerinden alır ve o ruhları, neşr (diriliş) gününe kadar, ona sevinç ve sürür verecek yerlerde dolaştırır. Diğeri de kötü kimselerin ruhlarını kabirlerinden

20 Burada, oldukça muğlak olan iki satırlık bir kısım tercüme edilmedi (Ç.).

alır ve haşr (toplanma) gününe kadar, onları, üzüntü ve sıkıntı veren yerlerde dolaştırır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O iki melek karşılayıp, insanın bu iki sınıftan hangisinden olduğunu sordukları vakit, ölen o insanın yanında, yani sağında ve solunda oturanlar vardır" buyurmuştur. Bu, "iki melek gelir. Ölen o insanın yanında da, onun amellerini yazan iki diğer melek vardır. Gelenler, o ikisine, bunun hangi cinsten olduğunu sorarlar. Eğer o, sâlihlerdense, sürur meleği onun ruhunu alır ve sevinçli olarak diğer meleğe döner. O melek ise, kendi aldığından ötürü mesrur olmamıştır. Eğer bu adam fâsît-kötü kimselerdense, onun ruhunu da azap meleği alır ve diğerine mahzun olarak döner. O melek ise, kendi aldığından mahzun olmamıştır. Anlattığımız bu hususu, 21. Âyetteki "sâik" ve "şehîd" ifadeleri de destekler. Buna göre şehîd (müşâhid olan), orada oturan melekler, sâik (sevkedip götüren) de, insanın ruhunu ölüm meleğinden alıp, insan yeniden dirilinceye kadar, ruhunun olması gereken yere götüren melekler demektir. Bu mana, bu hususta iki izahın en meşhuru ve en kolay anlaşılanıdır. Bir kimsenin, جَلَسْتُ عَنْ يَمِينِ فُلَانٍ "Falancanın sağında oturdum" ifadesinde, o kişiye bir saygı ve ondan çekinme sebebiyle, ondan biraz uzak durmaması vardır.

"Biz ona şah damarından daha yakınız" yani bedeninin organlarına ve cüzlerine yayılan damarlarından daha yakınız. Halbuki melek ondan ayrıdır (mesafelidir). Dolayısıyla bizim onu bilmemiz, yazan (kâtibin) bilgisinden daha mükemmeldir" demektir. **Rakîb** (bekçi) olarak yerleştirilen melek muazzam, otoriter biridir ve yazandan ona daha yakındır. "**Kaid**" de "**celis**" demektir. Nitekim "قَعَدَ" fiili "جَلَسَ" manasına kullanılır.

Ölüm Sekerâtı

وَجَآءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾

"(Birgün bakarsın ki), ölüm baygınlığı, gerçek olarak gelmiş "işte bu, senin kaçıp durduğun şey" (denilmiştir)" (Kaf, 19)

Yani, "ölümün, aklı baştan alan, anlayışları yok eden şiddeti gelince..." demek.

Âyetteki بِالْحَقِّ *"Gerçek olarak"* ifadesi ile ilgili şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Bununla ölüm kastedilmiştir. Çünkü ölüm de haktır (gerçektir). Buna göre sanki, "Ölümün şiddeti, ölümün kendisindedir" demek olur. Bu manaya göre buradaki "bâ" harf-i cerri müteaddîlik için olur (yani, "ölüm baygınlığı, hak olan ölümü getirdi" demektir.). Nitekim Arapçada, جَاءَ فُلَانٌ بِكَذَا "Falanca, şunu getirdi" denilir.

b) Bu, "hak" ile, din namına getirilen her şey kastedilmiştir. Çünkü bunlar da haktır ve ölümün şiddet ve dehşeti artınca, bunların hak olduğu ortaya çıkar. Çünkü herkes o durumda, imanın ne olduğunu anlar ama, iman ölüm gelmezden önce kendi sâdır olan ve böylece gayba iman edenler hariç, hiç kimseden artık o iman kabul edilemez. Hakkı getirmek demek, onu ortaya koymak demektir. Nitekim "Hz. Peygamber dini getirdi" denilir, bu, "Dini ortaya koydu" demektir. Ölümün şiddeti dini ortaya koyunca, "ölüm o hakkı getirdi" denilmiştir. Bu durumda "bâ" harf-i cerri ile, "mülâbese" (iç-içe olma) manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Arapçada, "Sana geniş bir arzu ve huzurlu bir kalple (iç-içe olarak) geldim" denilir. Âyetteki ذٰلِكَ "işte bu" ifadesi, ölüme işaret olabileceği gibi, "hak"a da işaret olabilir.

"ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ" cümlesinin izahına gelince: Arapçada, "Yoldan meyletti (saptı)" manasında "حَادَ عَنِ الطَّرِيقِ" denilir. Bu kısmın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitap olduğu söylenmiştir, ama bu hoş bir mana değildir. Bunun, kâfirlere bir hitap olduğu da söylenmiştir ve bu, doğruya daha yakın olandır. Bunlardan daha kuvvetlisi ise, bu hitabın, bunu duyan herkes için genel bir hitap olmasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey dinleyen ve duyan, bu, senin kaçıp durduğun şeydir" demiştir.

Va'dedilen Gün

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ۚ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾

"Sûr'a da üflenmiştir. İşte bu, o vaîdin (tehdidin) gerçekleştiği gündür. (O gün) herkes, beraberinde bir sevk edici ve bir şâhit (iki melek) bulunduğu halde (mahşere) gelmiştir" (Kaf, 20-21).

Bu âyet, önceki âyete ma'tûf olup, bununla ya sûr'a ilk üfleniş kastedilmiştir ve bu durumda bu, ölüm baygınlığı geldiğinde olacak şeylerin bir açıklaması olur; yahut da bununla sûr'a ikinci üfleniş kastedilmiştir ki, bunun kastedilmiş olması daha açıktır. Çünkü âyetteki, *"İşte bu, o vaîdin gerçekleştiği gündür"* ifadesi, bunun, ikinci **nefha** (üfleniş) olmasına daha uygun düşer ve *"Ölüm baygınlığı gerçek olarak gelmiştir"* âyeti, öldürmeye - canını almaya; *"Sûr'a üflenmiştir..."*cümlesi de, öldükten sonra can vermeye (dirilişe) bir işarettir.

Âyetteki, ذٰلِكَ *"işte bu"* ifadesiyle ilgili olarak **Zemahşerî,** "Bu, "sûr'a üflenmiştir" ifadesinden anlaşılan nefha (üfleyiş) mastarına bir işarettir ve mana, "İşte o üfleyiş vakti, vaîd (tehdidin) gerçekleştiği gündür" şeklindedir" demiştir ki bu görüş tutarsızdır. Çünkü "**yevm**" kelimesi eğer mansûb olsaydı, **Zemahşerî**'nin dediği doğru olurdu. Fakat bu kelimenin merfû oluşu, "işte bu" diye işaret edilen şeyin, o günün bizzat kendisi olduğunu gösterir. Mastarlar ise, zamanın bizzat kendisi olamazlar, ancak zaman içinde yer alırlar. Binâenaleyh evlâ olan, buradaki "ذٰلِكَ"nin, "üflenmiştir" fiilinden anlaşılan, üflenme zamanına işaret olmasıdır. Çünkü fiil, mastara (işe) delâlet ettiği gibi, zamana da (işin zamanına da) delâlet eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte o zaman, vaîd günüdür" demiştir. "**Vaîd**", haşr, mücâzat ve mükâfat gibi, va'dedilen ve tehdit edilen şey demektir.

Sâik ve Şehîd

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ *"(O gün) herkes, beraberinde bir sevk edici ve bir şâhit (iki melek) bulunduğu halde (mahşere) gelmiştir"* buyurmuştur. Daha önce (Kaf, 18'de) "**sâik**"in, insanı mahşer meydanına, oradan da hak ettiği yere sevk edip götüren melek; "**şehîd**"in de, amelleri yazan melek olduğunu anlatmıştık. O halde "**sâik**", iyi olsun, kötü olsun her insan için söz konusudur. İyi kimse cennete, kötü kimse de, bunlarla, cehenneme sevk edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kâfirler, bölükler halinde cehenneme sevk edilirler"* (Zümer, 76) ve *"Rablerinden ittikâ edenler de, bölük bölük cennete sevk edilirler"* (Zümer, 73) buyurmuştur.

Perdenin Kaldırılması

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾
وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ اَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾
مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾

"Andolsun ki sen bundan habersizdin. İşte senden perdeni kaldırıp açtık. Artık bugün gözün keskindir. Onun yoldaşı olan (melek) dedi ki: "İşte yanımda (yazılı) olan şey karşındadır." Alabildiğine inat eden, hayra bütün hızıyla engel olan, zâlim ve şüpheci her nankörü (kâfiri) atın cehenneme" (Kaf, 22-25)

Âyetteki, *"Andolsun ki sen bundan habersizdin"* ifadesi ya, "Ona böyle denilir" veya "Ona böyle denildi" takdirindedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onlara cehennemin bekçileri dediler ki..."* (Zümer, 7) ve *"Onlara, "Girin cehennemin kapılarından" denildi"* (Nahl, 29) buyurmuştur.

Bu âyetteki "sen" hitabı umûmîdir. Hitabın kâfir için oluşuna gelince, onun hitaptaki hükme dahil oluşu malumdur. Mü'minin hitaba dahil oluşuna gelince, çünkü bu durum onun ilmini artırır ve onun için, daha önce ona gizli olan şeyi ortaya çıkarır, bildiği şeyi, mu'teber, yakînî bir görüşle bizzat görmüş olur ve böylece bu haller ve dehşetengiz durumlara nispetle, sanki daha önce bundan gâfil (habersiz)miş gibi olur. Bu âyette, "مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ" (Kaf, 19) âyetinde zikretmiş olduğumuz iki izah söz konusudur:

Gaflet, karışıklık - şüphe gibi, bir tür perdedir. Hatta daha ötesidir. Çünkü şüpheye düşen kimseye mesele karışık gelir. Gâfil kimseye gelince, onun kalbi tamamen söz konusu meseleden perdelenmiş olur ki, işte bu bir kılıftır, kalbin örtülmesi gibi bir şeydir. Âyetteki, *"İşte senden perdeni kaldırıp açtık"* ifadesi, "Senin gafletini (habersizliğini) giderdik de, böylece bugün gözün keskin oldu. Daha önce o göz sürçüyordu. Ama arkadaşın olan meleğin gözü keskindi ve o dünyada sana bir dost idi..." demektir.

Karîn

وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ *"Onun yoldaşı olan (melek) dedi ki: "İşte yanımda yazılı olan şey karşındadır"* kısmı ile buna işaret edilmektedir. Âyetteki, **"Karîn** *"yoldaş-arkadaş"* hakkında iki izah yapılabilir:

1) Bu, ona küfrü ve isyanı süslü gösteren şeytandır ki Cenâb-ı Hak bunun hakkında *"Biz onlara birtakım arkadaşları (kurenâ) sebep yaptık..."* (Fussilet, 25), *"Kim o Rahman'ın zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun (ayrılmaz) arkadaşıdır"* (فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ) (Zuhruf, 36) ve *"Sen ne kötü arkadaşmışsın (der)"* (Zuhruf, 38) buyurmuştur. Bu ifadeler ile, fısk-u fücûr işleyen insana işaret olunmaktadır. Âyetteki "عَتِيدٌ" kelimesi, "cehennem için hazırlanmış" manasındadır.

Âyetin genel manası ise şudur: Şeytan, "Bu isyankâr, öyle birisidir ki, benim yanımda cehennem için hazırlanmıştır. Ben onu saptırıp, kışkırtarak cehenneme hazırladım" der.

Buradaki "**karîn**" "Daha önce bahsedilmiş o hazır ve kişiyle beraber olan melek" manasınadır. Bu, onun amellerinin yazıldığı kitaba işarettir. Çünkü şeytanın o vakitte böyle bir söz söylemeye gücü ve mecâli olmaz. Bir de âyetteki, "**atîd**", bu kitabın (amel defterlerinin) sıfatıdır. Bir diğer görüşe göre buradaki "مَا" , ism-i mevsuldur. Buna göre, "**atîd**" kelimesi hakkında şu üç ihtimal söz konusu olabilir:

a) Bunun, ikinci haber olması. Birinci haber "مَا لَدَيَّ" ifadesidir. Buna göre âyetin manası "İşte bu şey, yanımdadır ve hazırlanmıştır" şeklinde olur.

b) Sadece "**atîd**" kelimesi haberdir. "مَا لَدَيَّ" ifadesi ise, "**atîd**"i başkasından ayıran (iyice belirleyen) bir sıfat olarak gelmiştir. Nitekim, meselâ şöyle dersin: "Bu, **Zeyd**'in yanında olandır ve bu da Amr'ın bana getirdiğidir." Buna göre, "**Zeyd**'in yanındaki" ve "bana getirdiği" ifadeleri, işaret olunan şeyi başkalarından ayırmak içindir. Sonra ise, daha sonraki ifadelerle bu şeyden haber verilir.

Daha sonra **sâik** (sürücü) veya **şâhid** o meleğe اَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ *"Atın onu cehenneme"* denilir. Böylece bu, bir kişiye verilen bir emir olur. Bu hususta iki izah şekli vardır: Birincisine göre, Cenâb-ı Hak tıpkı, "At, haydi at" der gibi, iki defa tekrarlamıştır. İkinci izaha göre ise, Arapların âdeti böyle söylemektir.

Keffâr

Cenâb-ı Hakk'ın, كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ *"Alabildiğine inat eden her nankörü (kâfiri) (atın)"* ifadesine gelince, buradaki "**keffâr**"ın **küfran** (nankörlük) mastarından gelmesi muhtemeldir. Buna göre mana, "çok nankör" şeklinde olur. Yine bunun **küfür** (inkâr) mastarından gelmesi de muhtemeldir. Bu takdirde manası, "küfrü çok şiddetli" şeklindedir. **Fa'âl** (فَعَّالٌ) vezninde bulunan şedde, manadaki çokluk ve fazlalığa delâlet eder.

"عَنِيدٌ" kelimesi ise, fa'îl vezninde olup, fâil (ism-i fâil) manasındadır. Bu kelime, "عُنُودٌ" mastarından gelir ki, "**inâd**" kelimesi de bundan türemedir. Buna göre, "**keffâr**" kelimesi eğer "**küfrân**" (nankörlük) mastarından gelmiş ise, bu, "Onca bolluğuna rağmen Allah'ın nimetlerini inkâr ettiği için "**anûd**" (inatcı) olmuş demektir.

Mennâ'

Âyetteki, مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ *"Hayra bütün hızıyla engel olan..."* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu kelimenin anlamı, "edası (verilmesi) farz olan malı, alabildiğine engelleyen, vermeyen" şeklindedir. Eğer yukarıdaki "**keffâr**" kelimesi, küfür kökünden alınırsa, bu durumda bu kimse -bunca kuvvetine ve açıklığına rağmen- Allah'ın vahdaniyyetinin delillerini inkâr etmiş, böylece de o, son derece kâfir ve inatcı biri olmuş olur. Şöyle ki: O, apaçık olan, gerçeğin tâ kendisi, açık mı açık olan şeyi inkâr etmiştir. Böylece de, her nimete karşılık, o kişiden nankörlük sudûr ettiği için, alabildiğine nankör birisi olmuştur. O aynı zamanda "**anîd**" (çok inatçı)dır. Çünkü bunca bolluğuna rağmen, bu nimetleri hak edip arzulayan kimseler için reddetmiş, vermek istememiştir.

Âyetteki, "**hayır**" kelimesi, mal-mülk manasındadır. Böylece bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın önce şirkten, ikinci olarak da zekât vermekten kaçınmadan bahsettiği, *"Zekâtı vermeyen müşriklere yazıklar olsun"* (Fussilet, 7) âyeti gibi olur. Eğer "**keffâr**" kelimesini, "**küfran**" (nankörlük) kökünden alırsak, burada son derece kuvvetli bir münasebet bulunmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: "O, Allah'ın nimetlerini inkâr edip nankörlük yaptı da, bu nimetlere şükür olarak, o mallardan hiçbir şeyi (fakirlere) vermedi."

2) Bunun manası, "insanları imandan şiddetle alıkoyan" şeklindedir. Buna göre âyetteki "**hayır**", imandır. Çünkü iman, kulların kalplerine

girmesi mahzâ hayır olan bir şeydir. Binâenaleyh yukarıdaki "**keffâr**"ı, "**küfür**" mastarından alırsak, kuvvetli bir münasebet olur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "O Allah'ı inkâr etti, inkârıyla da kalmayıp, başkalarının hayrına (yani imanına) da engel olmaya çalıştı" der.

Mu'ted

Âyetteki, مُعْتَدٍ *"zalim-haddi aşan"* kelimesiyle ilgili iki izah vardır: Birincisi, bu kelimenin, zekâtı çokça engelleyen, hiç vermeyen manasında olmak üzere, "**mennâ'**" kelimesiyle ilgili olmasıdır. Buna göre mana, "O, farz olanı edâ etmedi, hatta bunu da aştı, hatta, müşriklerin âdeti olduğu üzere, fâiz ve hırsızlık gibi şeyler vasıtasıyla haram aldı" şeklinde olur. İkincisi ise, bu kelimenin, imanı men etme manasında olmak üzere "**mennâ'**" kelimesiyle ilgili olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: O, imanı engelledi. Bununla da yetinmeyip, hatta bunu da aştı ve iman edenleri aşağılayıp, onlara eziyet etti; inkâr edene ise yardım edip, barındırdı."

Mürîb

Âyetteki, مُرِيبٍ *"Şüpheci..."* kelimesiyle ilgili iki izah vardır:

1) Bu, şüphe ile dopdolu manasındadır. Bu, "**Keffâr,** nankörlüğü çok olan; **mennâ'** da, zekâtını vermeyen anlamındadır" dememize göredir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: O, zekâtı vermez. Çünkü âhiret ve mükâfat konusunda şüphe içindedir. Şöyle der: Ben, karşılığını almadığım hiçbir mal vermem."

2) Bu kelime, şüpheler atmak suretiyle başkalarını da şüphe içinde bırakan kimse manasındadır. Böylece bu kelimenin mastarı, her iki manaya da gelmiş olur. Âyette, daha önce bahsettiğimizden başka, bir diğer tertip (münasebet) daha vardır. Bu da şöyle denilmesidir: Bu, Allah'a, Resûlullah'a ve kıyamet gününe nispetle kâfirlerin hallerini beyân etmektir. Buna göre, "**keffârin anîd**" ifadesi, onun Allah'a karşı olan durumuna bir işarettir ve "O, Allah'ı inkâr edip, Allah'ın âyetlerine karşı çok inadçıdır" demektir. "**Mennâ'in lil-hayri mu'tedîn**" ifadesi ise, onun Allah'ın Resûlü'ne karşı olan haline bir işarettir ve "O, insanları, Peygamber'e tâbî olmaktan ve Peygamber'in yanında olanlara infâk etmekten engeller. Eziyet edip, çokça ileri-geri konuşmak suretiyle haddi aşar" demektir. "**Mürîb**" kelimesi ise, onun âhiret konusu hususundaki durumuna işaret eder. Çünkü o, bu hususta şek ve şüphe içindedir. Kıyametin kopacağına hiç ihtimal vermez.

İmdi eğer "Bu âyet, cehenneme atılmanın, özellikle bütün bu sıfatları kendisinde toplayan kimselere has olmasını gerektirir. Halbuki küfür, cehenneme atılmayı gerektirme ve bunun emredilmesi için yeterlidir" denilirse, biz deriz ki: Âyetteki, *"Alabildiğine inat eden... her kâfir"* ifadesinden maksat, "Zâhid olan âlime ver" ifadesinde olduğu gibi, mümeyyiz (ayırıcı) bir sıfatlama değildir. Bilakis bundan murat, vasfedilenin, ya övgü, ya kınama-zemm yoluyla olmak üzere, bu sıfatla nitelendiğini gösteren bir tavsiftir. Nitekim, "Bu, o cömert Hâtem'dir" denilir. O halde âyetteki, **"külle keffârin anîd..."** ifadesi, o nankör kâfirin, hem inatçı, hem de çok engelleyici olduğunu gösterir. O halde her keffâr, kâfirdir. Çünkü Allah'ın birliğinin delilleri apaçıktır. O'nun kullarına olan nimetleri pek boldur. Yine her keffâr, çok inatçı ve hayrı (iyilikleri) engelleyicidir. Çünkü kendi inancını methederken, hak dini kınar. Hatta o, hak dinden engelleyicidir. Her keffâr aynı zamanda şüphecidir. Zira o, haşr (kıyamet) hususunda şek ve şüphe içindedir. Şu halde her keffâr, işte bütün bu sıfatlarla mevsuftur.

Şirkin Sonu Cehennem

اَلَّذِی جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَلْقِیَاهُ فِی الْعَذَابِ الشَّدِیدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِینُهُ رَبَّنَا مَآ اَطْغَیْتُهُ وَلٰكِنْ كَانَ فِی ضَلَالٍ بَعِیدٍ ﴿٢٧﴾

"Ki o (kâfir), Allah ile beraber başka bir tanrı daha edinendir. Haydi ikiniz birden onu en çetin azabın içine atın. Arkadaşı (olan şeytan), "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım. Fakat o, (zaten haktan) uzak bir dalâlet içindeydi" dedi" (Kaf, 26-27).

Bu âyet hakkında üç izah vardır:

1) Bu ifade, **"külle keffâr"**dan bedeldir.

2) Bu, onun üzerine bir atıftır.

3) Bu اَلْقِیَا فِی جَهَنَّمَ *"Atın cehenneme"* ifadesine bir atıftır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Her keffâr ve anîd olanı, yani, Allah ile beraber başka tanrılar edineni, evet onu cehenneme attıktan sonra, bundan daha şiddetli bir azabın içine atınız.

Sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin karîni (yoldaşı) olanların, رَبَّنَا مَا اَطْغَيْتُهُ *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* dediğini nakletmiştir ki bu, mukadder bir sorunun cevabıdır: Sanki kâfir cehenneme atıldığında, "Ey Rabbim, beni şeytanım saptırdı" der. Bunun üzerine şeytan da der ki: "Ey Rabbimiz, onu ben saptırmadım". Nitekim hemen bu ifadeden sonra gelen, *"Benim huzurumda çekişmeyin"* (Kaf, 28) ifadesi bunu gösterir. Çünkü çekişme, iki taraftan da söz söylenmesini gerektirir. Nitekim bu esnada da bu olmuştur. Cenâb-ı Hak bu sûrede ve Sâd Sûresi'nde, *"Derler ki: "Hayır, asıl siz rahat görmeyin... Yine onlar derler ki: "Ey Rabbimiz bunu bizim önümüze kim getirirse, onun cehennemdeki azabını katmerli olarak artır... İşte cehennemliklerin bu davalaşması muhakkak ve kat'î bir gerçektir"* (Sâd, 60-64) buyurmuştur.

Âyetteki bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Zemahşerî, "önceki âyetteki "**karîn**" ile kastolunan, şeytandır. Yoksa, insanın yanında hazır olan melekler değildir" der ve buna, bu âyeti delil getirir. Diğer müfessirler ise, "Bu "**karîn**"den murat, melek olup, şeytan değildir" derler. Bu âyet, bu ikinci fikri savunanlara daha uygun bir delildir. Bunun izahı şöyledir: Eğer önceki âyette kastolunan "şeytan" olsaydı, bu durumda, "هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ" âyeti, "Bu şahıs benim yanımda hazırdır ve ateş için hazırlanmıştır. Ben onu kışkırtmalarımla buna hazırladım" manasında olurdu. Çünkü **Zemahşerî**, o âyetin tefsirinde bunu ifade etmişti.

Buna göre, *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* âyeti, **Zemahşerî**'nin *"Onu buna ben hazırladım"* şeklindeki izahına ters düşerdi. Bu durumda **Zemahşerî**'nin şöyle deme hakkı vardır: Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Şeytan "Ona bu şeyleri süslü gösterdim, ama onu buna bizzat zorlamadım" manasında olmak üzere, "Onu bu azaba ben hazırladım" der. Bu durumda, her iki sözün de şeytandan sâdır olması sahih olur.

b) Bunun, iki ayrı duruma işaret olması: Birinci durumda şeytan sanki, "Ben bunu âdemoğullarından alacağım intikamı göstermek ve de, *"İzzetine yemin olsun ki, o (insanların) hepsini azdıracağım"* (Sâd, 82) yeminimi yerine getirmek üzere yaptım" demiştir. Sonra azabı görüp, kendisinin de azapta onunla ortak ve kışkırtmasından ötürü kendine ayrı bir azap olduğunu görünce ki, Cenâb-ı Hak da, *"İşte bu haktır. Ben bu hakkı söyleyeyim: Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana tâbi olanların hepsiyle*

dolduracağım" (Sâd, 84-85) buyurmaktadır. O zaman *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* der ve azabın görünmesi esnasında ilk sözünden döner.

***İKİNCİ MESELE:* Vâv ile Atıftaki Mâna**

Allahu Teâlâ burada, atıf vâv'ı olmaksızın, "قَالَ قَرِينُهُ"; önceki âyette ise, vâv ile "وَقَالَ قَرِينُهُ" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü evvelkisinde iki manaya birden işaret edilmiştir ve her insanın o vakitte beraberinde bir sevk edici olduğu halde geleceğine ve şâhit (kâtip) meleklerin bu sözü söyleyeceği ifade edilmiştir. İkincisinde ise, böyle iki mana birden söz konusu değildir. Bundan dolayı vâv'sız zikredilmiştir. "فَأَلْقِيَاهُ" ifadesindeki fâ, Hak Teâlâ'nın, *"Arkadaşı, "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım.." der"* ifadesinin vâv ile atfedilmesini gerektirecek derecede bir münasebet arz etmez.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cemi Sîgasındaki Mâna**

Burada bu sözü söyleyen tektir ve "Ya Rabbi" değil de, *"Ey Rabbimiz"* demiştir. Halbuki Kur'ân'ın çok yerinde, söyleyen tek olduğu zaman, "Ya Rabbî" ifadesi kullanılmıştır. Meselâ, *"Ya Rabbî, bana görün, sana bakayım"* (A'râf, 143); *"Ya Rabbî, beni bağışla"* (Nûh, 28); *"Ya Rabbî, hapishane bana daha sevimlidir..."* (Yusuf, 33);*"Ya Rabbî, cennette katında benim için bir ev yap"* (Tahrim, 11) ve *"Ya Rabbî, insanların ba'solunacağı güne kadar bana mühlet ver"* (Sâd, 79) âyetlerinde olduğu gibi. Diyoruz ki: Bütün bu şeylerde sözleri söyleyen, tâlip (isteyen) durumundaki kimselerdir. Tâlibin de, "Ya Rabbî, ömrümü uzat, bana ver" demesi güzel ve hoş olmaz. *"Bize ver"* derse hoş olur. Çünkü Allah'ın rabb oluşu, tâlibin, O'nun sadece kendi rabbi olduğunu söylemesine uygun düşmez. Ama burası isteme yeri değil de, heybet, azamet ve arzuhal yeridir. Dolayısıyla, *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* demiştir.

Âyetteki, وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ *"Fakat o (zaten haktan) uzak bir dalâlet içindeydi"* ifadesi, "Bu, şeytanın azdırmasıyla olmamıştı. O zaten sapıktı ve alabildiğine sapıklığa dalmıştı. Dolayısıyla azdı" demektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Uzak" Sıfatı Hakkında**

Âyetteki, "**dalâlet**"in, uzak olarak nitelenişinin izahı nasıl yapılabilir: Deriz ki: **Dâil** (sapmış olan), yoldan fazlaca sapmış ve uzaklaşmış demektir. Sapıklıkta (dalâlette) epeyce yol almış ve kalmış kimse, maksattan, esas yoldan çokça uzaklaşmış olur. Ama saptığını anladığında, kısaca yoldan döner, dolayısıyla da maksattan çok uzaklaşmış olmaz. Binâenaleyh

"uzak bir dalâlet" ifadesi, mastarın ism-i fâil (ba'îd) ile tavsif edilmesidir ki, Arapçada كَلَامٌ صَادِقٌ "doğru söz" ve عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ *"hoşnut edici hayat"* denilir. Buna göre âyetin manası, "uzaklık sıfatına sahip **(zû-bu'd)** bir dalâlet" şeklindedir. Dalaletin müddeti uzun olup, sapan kimse de bu yanlış yolda uzun müddet gidince, bu, iyice açık ve görülür hale gelir. Çünkü yoldan sapan ve gittikçe uzaklaşan kimse için, artık semtler ve yönler belirsiz hale gelir. Esas maksadı göremez, ona ulaşamaz ve yoldan saptığını anlar. Çoğu kez, bazı vâdilere ve çöllere düşüp, aldanıp şaşırdığının emâreleri ortaya çıkar. Ama yoldan sapışından az süre geçmiş olan böyle değildir. Allahu Teâlâ dalâleti, pek çok âyette, bazen "**mübîn**" (apaçık) vasfı ile bazen de "**ba'îd**" (upuzak) vasfı ile nitelemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki bu ifade, *"Ancak hâlis kulların müstesnâ"* (Hicr, 40) ve *"Kullarım üzerinde senin hiçbir hükümranlığın (gücün) yoktur"* (Hicr, 42) âyetlerindeki duruma işarettir, yani "Bu sapanlar senin kulların değiller" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak bunları, ehl-i inât saymıştır. "Eğer onların senin yolunda bir sebatları bulunsaydı, ben (şeytanın), onlar üzerinde bir hükümranlığım olmazdı." demek olur. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Şeytanın Azdırışı ve Azdırmayışı**

Şeytan, *"Onların hepsini azdıracağım"* demiş olduğu halde, daha nasıl bu sefer, "Onu ben azdırmadım" demiştir? Deriz ki: Buna şu üç şekilde cevap verilebilir:

İki cevap, **Zemahşerî**'nin tefsirine cevap verirken geçmişti. Üçüncüsüne gelince, şöyledir: Âyetteki *"Hepsini azdıracağım"* ifadesi, "Onları saptırma gayretlerime devam edeceğim" manasındadır. Nitekim sapmış bir kimseye, birisi, "Dümdüz bir yoldasın, öyleyse onu bırakma" dediğinde, böyle diyen kimse hakkında "O, onu saptırdı" denilir. İşte bu âyetteki, *"Onu ben azdırmadım"* ifadesi de, "Onun azmasının başlangıcı tarafından olmamıştır" demektir.

Allah'ın Huzurunda Tartışılmaz

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

"(Allahu Teâlâ) buyurdu ki: "Benim huzurumda çekişmeyin. Ben size önceden vaîdimi göndermiştim. Benim katımda söz değiştirilmez. Ben, kullara zulmedici değilim" (Kaf, 28-29).

Bu ifadenin, *"Arkadaşı (olan şeytan), "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* (Kaf, 27) âyetinden önce, mahzûf (mukadder) bir sözün bulunduğunun delili olduğunu söylemiştik. Bu da, cehenneme atılan kişinin, *"Ey Rabbimiz, o şeytan beni azdırdı"* demesidir. Âyetteki, *"Benim huzurumda çekişmeyin"* ifadesi, "Bu çekişmenin, Allah'ın huzuruna gelmezden önce, dünyada iken yapılması" gerektiğini ifade eder.

Âyetteki, وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ *"Ben size önceden vaîdimi göndermiştim"* ifadesi, orada çekişmekten men eden ve bunun faydasız olduğunu ortaya koyan bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben size, şeytana tâbî olmanız durumunda, cehenneme gireceğinizi dünyada iken bildirmiştim. Ama siz yine de ona tâbî oldunuz..." demiştir.

Bâ Harf-i Cerri Hakkında

Eğer, "بِالْوَعِيدِ" ifadesindeki "**bâ**", nasıl "**bâ**"dır? denilirse, deriz ki: Burada birtakım izahlar yapılmıştır:

a) Bu, tıpkı تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ *"Yağ bitirir"* (Mü'minûn, 20) âyetindeki "**bâ**" gibi, zâidedir. Zâide oluşu tabiatıyla bu görüştekilere göredir. Yine "**bil-va'îd**"deki "**bâ**", كَفٰى بِاللّٰهِ *"Allah yeter"* ifadesindeki gibi zâiddir.

b) Buradaki "**bâ**", müteaddilik (geçişlilik) ifade eden "bâ"dır. Buna göre, "**kaddeme**" fiili, bu "**bâ**" ile birlikte, "**tekaddeme**" (sundu) manasınadır. Bu tıpkı, "لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ" (Hucurât, 1) âyetindeki fiilin, "**tekaddeme**" manasına gelişi gibidir.

c) Kelâmda, takdiri şöyle olan mahzûf bir ifade vardır: "Ben size, vaîd (tehditle) karışık olarak, katımda sözün değiştirilmeyeceği gerçeğini sunmuştum." Buna göre sunulan şey, Allah'ın katından sözün değiştirilemeyeceği gerçeği olur.

d) Bu "**bâ**", musâhabet (birlikte olma) manasındadır. Nitekim, اِشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِلِجَامِهِ وَسَرْجِهِ "Atı, gemi ve eyeri ile birlikte satın aldım" denilir. "Beraber..." manasında, "Atı, gemi ve eyeri ile" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, terk edilmesi halinde meydana gelecek durumu size daha önce bildirmiştim" demek istemiştir.

Allah'ın Sözü Değişmez

Âyetteki, مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ *"Benim katımda söz değiştirilmez"* ifadesiyle ilgili şu iki izah muhtemeldir:

1) لَدَيَّ *"Benim katımda"* ifadesinin muteallakı, kavl (söz) mastarıdır, yani "Tarafımdan söylenmiş olan söz değiştirilmez" demektir.

2) Bu ifade, *"değiştirilmez"* fiiliyle ilgilidir ve "Benim katımda değiştirilme olmaz" demektir.

Birinci manaya göre, Allah tarafından söylenmiş olan bu sözün ne olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Kendileri hakkında *"Cehenneme atın"* emri, onlar mazeret beyan ettikten sonra, "atmayın" şeklinde değiştirilmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, *"Benim katımda söz değiştirilmez"* buyurmuştur. Keza Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara, cehennemin kapılarından girin"* (Nahl, 29) şeklindeki emrinde de bir değişme yoktur.

b) Bu değişmez söz, *"Fakat benden yana cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım" sözü hak olmuştur"* (Secde, 13) sözüdür. Yani bu hükümde de değişme söz konusu değildir.

c) Allah'ın vaadlerinde değişme ve cayma söz konusu olmadığı gibi vaîdlerinde de bir cayma olmaz. Bu, **Mürcie**'ye karşı bir delildir. Çünkü onlar, Kur'ân'da yer alan vaîdlerin sadece bir korkutma olduğunu, Allah'ın onlardan hiçbirini uygulamayacağını söylemişler ve "Kerîm kimse, va'detti mi, onu mutlaka tastamam yerine getirir, ama vaîdde (tehditte) bulundu mu, bundan vazgeçer ve affeder" demişlerdir.

d) "Allah'ın, kulları yaratırken, daha önceden "Bu şakîdir (cehennemliktir), şakîlerin işlerini yapacaktır. Şu da muttakîdir, muttakîlerin amellerini işler" şeklinde vermiş olduğu hükümler (kaderler) değişmez." Bu sözün Allah katında, insanın gayretiyle değişmesi söz konusu değildir. Saîdlik, ancak Allah'ın muvaffak kılması iledir.

İkinci manaya göre ise, *"değiştirilmez"* ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Benim katımda yalan söylenilemez. Benim huzurumda, bir şeyler uydurulamaz, iftirâ edilemez. Çünkü ben âlimim, dolayısıyla azanı da, azdıranı da, az azanı da, çok azanı da bilirim. Dolayısıyla sizin, *"Beni şeytan*

azdırdı" şeklindeki sözünüz ile, şeytanın *"Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım"* şeklindeki sözü de bir şey ifade etmez, demektir.

b) Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Arkanıza dönün, bir nur arayın"* (Hadîd, 13) âyetinin manasına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer benim, *"Onu şiddetli azaba atın"* dememi istiyorsanız, siz önceden, huzuruma gelmezden önce, küfrünüzü iman ile değiştirmek suretiyle, bunu değiştirin. Fakat artık şu anda, *"Huzurumda çekişmeyin"* dediğim gibi, artık huzurumda sözler değiştirilemez, yani, sizin bu çekişmenizin, daha önceden, dünyada iken olması gerekirdi. Çünkü ben size *"Şeytan sizin için, apaçık bir düşmandır. Onu düşman edininiz"* (Fatır, 6) buyurmuştum."

c) Bu, "Küfür, artık katımda iman ile değiştirilemez" demektir. Çünkü ye's (tam ölüm) halinde iman makbul değildir. Binâenaleyh "Ey Rabbimiz, ey tanrımız" şeklinde burada söylediğiniz sözler, size bir şey kazandırmaz. Kim kâfir olmuşsa, onun âhirette, "Artık inandık, biz müşrik değildik" demesi bir şey kazandırmaz.

Mâ ve Lâ Edatlarının Manası

Âyetteki, مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ *"Söz değiştirilmez"* ifadesi, o andaki "hâlin" nefyine işarettir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Artık bugün, o söz değiştirilemez" demek istemiştir. Çünkü "**mâ**" edatı, muzarinin başına geldiğinde, şimdiki zamanın olumsuzluğunu (halin nefyini) ifade eder. Nitekim birisi, "Yarın ne yapacaksın?" der, buna karşı öbürü, مَا اَفْعَلُ شَيْئًا "Bir şey yapmıyorum, yani o zaman bir şey yapmayacağım" der. Ama birisi, "yarın o ne yapacak?" dediğinde, buna da, لَا يَفْعَلُ شَيْئًا "Hiçbir şey yapmaz", yahut daha te'kidli olumsuz ifadeyle لَنْ يَفْعَلَ شَيْئًا "O hiçbir şey yapmayacak" denilir.

Eğer, "Burada "**mâ**" edatı ile "**lâ**" edatı arasında mana bakımından bir farkın olduğunu anlatan, mana ile ilgili bir izah var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Evet. Çünkü "**lâ**" edatı, olumsuzluk için kullanılmak üzere icat edildiği için, olumsuzluğa daha fazla delâlet eder. **Lâ**'nın manasında özellikle nehiy gibi bir şey yoktur. Bu müsbet manayı ancak hazif veya takdir yoluyla ifade eder. Velhasıl bunu "لَا اُقْسِمُ"de olduğu gibi, mecâzî yolla ifade eder.

Ama "مَا"ya gelince, bu sırf nefy'lik içindir. Çünkü bu "مَا", isim olduğu durumlarda, başka manalar için de kullanılır. Halbuki nefy-hal, hâli nefy, istikbalde müspete dönüşebileceği için mutlaka menfiliği ifade etmez.

Nitekim Arapçada, مَا يَفْعَلُ الْآنَ شَيْئًا وَسَيَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللهُ "O şu anda bir şey yapmıyor, ama ilerde inşaallah yapacaktır" denilir. Dolayısıyla "**mâ**", sadece nefy etmeye mahsus olmadığından, bu durumda sırf nefy olmayan bir durum için kullanılmıştır. "**Lâ**", "istikbâlin nefyi içindir ve halin ispatı içindir" denilemez. Dolayısıyla, istikbâl hususunda, sırf nefy için olan edatla yetinilmemiştir. Çünkü biz diyoruz ki: Durum böyle değildir. Zira, "Zeyd yapmayacak, ama şu anda yapıyor" denilemez. Fakat, "yarın yapmayacak ama şu anda yapıyor" denilmesi câizdir. Çünkü, "yarın" sözü, zamanı belirli hale getirmiştir. Dolayısıyla da, لَا يَفْعَلُ "yapmıyor" şeklindeki sözün, bütün istikbali nefy ifade etmez, aksine istikbaldeki zamanların bir dilimi için nefy (olumsuzluk) ifade etmiş olur. Misallerimizde, biz مَا يَفْعَلُ ve "سَيَفْعَلُ" deriz ama, سَيَفْعَلُ غَدًا وَبَعْدَ غَدٍ "Yarın ve yarından sonra yapacak" diyemeyiz. Aksine burada, istikbal zamanlarından herhangi bir zaman dilimini, diğer bir zaman diliminden ayırt etmeksizin, hali nefyeder, istikbali olumlu zikrederiz. Bunun tersine misali de, herhangi bir belirleme yapmaksızın, "Zeyd yapmayacak ve yapacak" dememizdir ki, bunun câiz olmayacağı malumdur.

Allah Zalim Değildir

Âyetteki, وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ *"Ben, kullara zulmedici değilim"* ifadesi, önce geçen iki izahın ikisine birden uygun düşer. Biz, âyetteki, لَدَيَّ *"Benim katımda..."* ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haydi ikiniz birden onu en çetin azâbın içine atın..."* (Kaf, 26) emrinde ve bir kimsenin, *"Cehennemin kapıların(dan) girin" denildi"* (Nahl, 29) ifadesinde bir değişikliğin olmayacağı kastedilmesi halinde, bu açıktır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Atınız onu cehenneme..."* emrinin, ancak inatçı kâfirler için olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh Allah, kullarına zulmedici olmaz. Biz, bununla, "Benim yanımda sözler değiştirilemez. Tam aksine vâcip ve gerekli olan, benim huzurumda durmazdan önce değiştirmektir" manasının kastedildiğini söylememiz halinde de, durum yine aynıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, daha önce inzârda bulunmuştur. Ve o, peygamberler gönderdikten ve yolları açıkladıktan sonra azap etmiştir. Burada, lafzî ve manayla ilgili olmak üzere birkaç bahis vardır:

Lafzî olanlara gelince, buhususta birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu, (لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ) ifâdesindeki "bâ" ile, "وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ" ifâdesindeki "lâm" hakkındadır. Bâ'ya gelince, biz diyoruz ki, fiilin kendisine taallukunun açık olmadığı yerlerde, mef'ûlün bih'in başına gelir.

Fiilin kendisine taallukunun çok net olduğu yerlerde ise, mef'ûlün bih'in başına "bâ" getirmek caiz değildir ve fiilin taallukunun ne çok net ne de çok gizli olduğu yerlerde ise, mef'ûlü bih'in başına bâ'yı getirmek ya da getirmemek caizdir. Binâenaleyh, fiilin Zeyd'e (yani mef'ûlün bih'e) taalluku açık olduğu için, ضَرَبْتُ بِزَيْدٍ "Zeyd'e vurdum" denilemeyeceği gibi, fiilin kendisine taalluku kapalı olduğu için, خَرَجْتُ بِزَيْدٍ "Zeyd'le çıktım"; ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ "Zeyd'i götürdüm" yerine, "خَرَجْتُ زَيْدًا" ve "ذَهَبْتُ زَيْدًا" denilemez. Ama, her iki taraf da müsavi olduğu için, "شَكَرْتُهُ" ve شَكَرْتُ لَهُ "Ona teşekkür ettim..." denilir. Aynen bunun gibi, "مَا"nın haberi mef'ûle benzeyip, "لَيْسَ" de, fiil olması bakımından çok açık ve net bir fiil olmayınca, -zira mazi fiillere, bitişen tâ ve nûn gibi zamirlerin, "لَيْسَ"ye gelmesi ve meselâ "لَسْتُمْ، لَسْنَا، لَسْتُ، لَسْتَ" ve "لَسْتُنَّ" denilmesi -tıpkı "كُنْتَ، كُنْتُ" ve "كُنَّا" ifâdelerinde olduğu gibi- onun fiil olmasını mümkün kılar..

Ancak muzaride, bir farklılık ortaya çıkar. Çünkü biz, "تَكُونُ، يَكُونُ" ve "كُنْ" diyebiliyoruz. Ama, aynı şeyi "لَيْسَ" ve ona benzeyenler hakkında söyleyemiyoruz. İşte hal böyle olunca, "لَيْسَ" ve ona benzeyenler, mef'ûle taallukları çok açık olmayan bir fiil gibi olmuş olurlar da, böylece, tıpkı "مَسَحْتُهُ" ve مَسَحْتُ بِهِ "Onu sıvazladım..." ve, kendi başına doğrudan doğruya ve bâ ile müteaddî olan fiillerde denildiği gibi, hem "لَيْسَ زَيْدٌ جَاهِلًا" hem de لَيْسَ زَيْدٌ بِجَاهِلٍ "Zeyd, cahil değildir" denilebilir. Ama, "كَانَ زَيْدٌ بِخَارِجٍ" ve "صَارَ عَمْرٌو بِذَارِجٍ" denilemez. Çünkü "صَارَ" ve "كَانَ" çok net bir biçimde fiildirler. Ama, "لَيْسَ" ve ona benzeyen "مَا" böyle değildirler... Bu izah, مَا هٰذَا بَشَرٌ *"Bu bir beşer değildir"* (Yusuf, 31) şeklinde okuyanların bu okuyuşlarını te'yid eder.. Ki, bu gâyet açıktır.

Mâ ile Nefyin Haberi

İkinci bahis: Şâyet bir kimse, "Bâ'nın "كَانَ"nin haberine bitişmesinin caiz olmaması; "لَيْسَ"nin haberinde ise iki durumun eşit olması gibi, "مَا"nın haberinin bâ'dan hali olmaması gerekir.." derse, -ki bu soruyu şöyle de açabiliriz: "كَانَ" apaçık bir fiil olunca, biz onun mef'ûlüne bâ'nın gelmesini câiz görmediğimiz gibi, haberine de bâ'nın gelmesini uygun görmediğimiz için, onu tıpkı "ضَرَبَ" fiili mütalaa etmişizdir "لَيْسَ", bizim "لَسْتُمْ، لَسْنَا، لَسْتَ" ifadelerimize nazaran, bir açıdan fiil olup, muzari ve emir sîgalarına nazaran da, açık bir fiil olmayınca, "لَيْسَ"yi mutavassıt bir fiil görmüşüz de, "شَكَرْتُهُ" ve "شَكَرْتُ لَهُ" ifâdelerinin mef'ûllerini kullandığımız gibi, onun haberine bâ'nın getirilmesini veya getirilmemesini caiz görmüşüzdür. "مَا" ise, hiçbir açıdan fiil olmayınca, bunun da, ancak harf-i cer'le

mef'ûlün bih olan fiil gibi kabul edilmesi, tıpkı "ذَهَبَ" fiilinin mef'ûlünün bâ ile gelmesi hali gibi, bunun haberinin de ancak bâ harf-i cerriyle gelmesi gerekir. Bunu şu husus da te'yid eder: Biz, "لَيْسَ، مَا" ve "كَانَ" tabirlerini ayrı mütalaa edip, her biri için, diğerinde bulunmayan bir derece takdir ettiğimizde, "كَانَ"yi lafız bakımından sona bırakmayı caiz görmüşüz ve "زَيْدٌ خَارِجًا كَانَ" diyebilmişiz... Ama, "زَيْدٌ خَارِجًا لَيْسَ" şeklini tecviz etmemişizdir.. Çünkü "كَانَ" açıkça bir fiildir, "لَيْسَ" ise, açıklık bakımından, "كَانَ"-den aşağıdır. Ama biz, "مَا"nın, sözün iki tarafından birinden sonra gelmesini caiz görmemişizdir. "لَيْسَ" ise böyle değildir. Çünkü bir kimsenin, "زَيْدٌ مَا بِظَلَّامٍ" demesi caiz değildir.

Ancak, "مَا"ya râci olacak bir zamir getirip de زَيْدٌ مَا هُوَ بِظَلَّامٍ "Zeyd, zalim değildir" demesi hali müstesnâ; (diyebilir). Böylece, bu ikisi ("لَيْسَ" ile "مَا") arasında, bir bakıma bir tür tertip var demektir. Ama, "لَيْسَ" sözün iki tarafından birinden sonra getirilebildiği halde, tamamiyle kelâmdan, yani ismiyle haberden sonra getirilmesi caiz değildir. Fakat bu durum, bahsettiğimiz kapalılık ve açıklıktan dolayı, "كَانَ" için söz konusudur. Ve "كَانَ" kelâmda ismiyle haberinden sonra gelebilir. Bâ'nın getirilmesi hakkındaki hüküm de böyledir. "مَا"nın haberinin bâ'sız getirilmemesi, "لَيْسَ"de ise, her iki durumun caiz olması, "كَانَ"de ise, bâ'nın, haberinin başına getirilmesinin caiz olmaması, Benî Temim lügatine göre itimada şayan bir hususdur. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: "مَا"dan sonra gelen şey haber kabul edildiğinde bu habere bâ'yı getirmek vâcip olur. Bu durumda eğer ona bâ getirilmemiş ise, o, ya mübtedâ olmak üzere, yahut da başka bir şekil üzere mu'rab (i'râba tâbi olan) olur da haber olmaz." Bu açıklamaya şu şekilde cevap verebiliriz: Biz diyoruz ki: "مَا"nın haberine bâ'nın getirilmesi umumî bir durumdur. Özellikle Kur'ân'da böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ *"Sen, kör olanları, sapıklıklarından hidayete ulaştırıcı değilsin..."* (Neml, 81); وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ *"Sen, kabirlerde olanlara işittiremezsin"* (Fâtır, 22); وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ *"Onlar, ateşten çıkacak değildirler..."* (Bakara, 167) ve "وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ" (Kaf, 29) buyurmuştur.

Ama, haberine bâ'nın gelmesinin vâcip olduğu görüşüne gelince, hayır (biz buna katılmıyoruz). Çünkü "لَيْسَ ، مَا"ye mana bakımından hakikat olarak benzemiş, ama sonradan meydana gelen şeyler o **(el-avârız)** açısından, -meselâ ona, tâ'nın, nûn'un gelmesi bakımından- ona muhalefet etmiştir.

Mana bakımından benzerliğine gelince, her ikisinin de hali nefyetmesi bakımındandır bu... Binâenaleyh bu benzerlik, bâ'nın gelmemesini, muhalefet ise, bâ'nın gelmesinin vâcip oluşunu iktizâ etmektedir. Ancak, bâ'nın gelmemesini gerektiren durum daha kuvvetlidir. Çünkü bu gerekçe, hakîkî olan tarafla ilgilidir. Berikisi ise, arızî olanla ilgilidir. İşin özünden kaynaklanan şey ise, arızî sebeple olan şeyden daha kuvvetlidir. Bunların mamullerinden önce ya da sonra gelmeleri meselesinden, bâ'nın gelmesinin vâcip olduğu neticesi de çıkmaz.

Lâm ile ilgili sözümüze gelince, biz diyoruz ki lâm, izâfet manasını gerçekleştirmek içindir. Nitekim Arapçada, "غُلَامُ زَيْدٍ" denildiği gibi غُلَامٌ لِزَيْدٍ "Zeyd'in uşağı..." da denilebilir. Bu, izafet-i maneviyyelerde tenvînin getirilmesiyle olur.. Ama izâfet-i lafziyyelere gelince, -ki bu bizim, "ضَارِبُ زَيْدٍ" ve "قَاتِلُ عَمْرٍو" ifâdelerinde olduğu gibidir- çünkü burada izâfet manevî değildir. Binâenaleyh, "ضَارِبٌ" tenvînin getirilmesiyle muzâf olmaktan çıkınca, aslına dönmesi ve ism-i fâil sîgası olan "ضَارِبٌ" kelimesinin kendisine muzâf olduğu, o ismi, mef'ûlün bih olarak nasb etmesi gerekir (ضَارِبٌ زَيْدًا) ve lâm da getirilmez. Çünkü, bu durumda artık, ne lafız bakımından, ne de mana bakımından bir izâfet söz konusu değildir. Ne var ki ism-i fâil, derece bakımından, fiilden daha aşağıdadır. Böylece ism-i fâilin mef'ûl ile olan ilgisi, fiilin mef'ûl ile olan ilgisinden daha zayıf olmuş olur da, böylece de, mef'ûle taalluku zayıf olan fiiller cümlesinden ve türünden olmuş olur. Çünkü biz, böylesi fiillerin mef'ûle taalluklarının hem harf-i cer'le, hem de harf-i cer'siz olabileceğini beyan etmiştik.. İşte bundan dolayı, "مَسَحْتُهُ، مَسَحْتُ بِهِ، شَكَرْتُهُ، شَكَرْتُ لَهُ" denilebildiği gibi, "ضَارِبٌ لِزَيْدٍ، ضَارِبُ زَيْدٍ" de denilebilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ" (Yusuf, 43) ifâdesinde olduğu gibi, mef'ûlün öne geçmesi durumunda söz konusu olur ki, fiilin kendisine taalluku zayıf olduğu için gelmiştir.

Mana bakımından olanlara gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Zallâm Olmama, Zulme Açık Kapı Bırakır mı?

Birinci bahis: "اَلظَّلَّامُ" (ez-Zallâmu), "الظَّالِمُ" (zâlimun)'un mübalağa ifade eden sîgasıdır. Dolayısıyla, bir kimsenin "**zallâm**" oluşundan, zulmün aslının mevcût olduğunun söylenmesi gerekir. Şöyle ki: Bir kimse, "O, kezzâbdır" dediğinde, bundan, onun yalanının son derece fazla olan bir kişi olması, kezzâb oluşunun nefyedilmesinden (o, kezzâb değildir, denilmesinden), yalanın külliyen nefyedilmesi neticesi çıkmaz.. Çünkü, "Falanca,

kezzâb değildir. Çokça yalan söylemez. Ne var ki o, bazen yalan söyler.." denilebilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ" ifâdesinden, zulmün küllîyen nefyedildiği manası anlaşılmaz. Halbuki, Allah (hiçbir surette) zalim değildir. Binâenaleyh, bunu nasıl izah edebiliriz?

Biz diyoruz ki: Buna şu üç bakımdan cevap verilebilir:

a) "**Temmâr**" kelimesinin, "**tâmir**" (hurma satan) manasına gelmesi gibi, "**zallâm**" da, "**zâlim**" anlamındadır. Bu durumda, "لِلْعَبِيدِ" ifâdesindeki lâm, nisbeti gerçekleştirmek için getirilmiş lâm'dır. Çünkü, bu durumda "فَعَّالٌ" kalıbı, ذِى ظُلْمٍ (zulüm sahibi) manasınadır. Bu, **İmam Zeynuddîn**'den istifâde ile söylenmiş güzel bir açıklamadır. Allah onun faydalarını devamlı kılsın.

b) **Zemahşerî**'nin ileri sürdüğü şu husustur: Bu, takdirî bir durumdur. Faraza manasına, yani, "öyle olsaydım..." anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Rahmet edilmesi gereken o zayıf kuluma zulmetmiş olsaydım, bu son derece bir zulüm olmuş olurdu.. Halbuki ben, böyle değilim." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "**zallâm**" oluşunun nefyedilmesinden, aynı zamanda O'nun zâlim oluşunun nefyedilmiş olması da gerekir. Bu izahı, bu ifâdenin peşinden "الْعَبِيدِ" lafzının, bir ism-i zâhir olarak getirilmiş olması ortaya kor.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onca genişliğine rağmen, cehennemi doldurduğum gün bile zâlim değilim. Öyle ki, cehennem bağırdı ve "Artık benim bunlara takatim kalmadı.. Artık bende, bunlara yer kalmamıştır. Çok fazla oldu.." manasında, istifham-ı istiksâr olarak هَلْ مِنْ مَزِيدٍ *"Daha da var mı?..."* (Kaf, 30) demiştir. İşte o günde, benim, o cehenneme sayısız kimseleri atmama rağmen, ben, bu azâbın fazlalığı sebebiyle zulmü çok olan (**zallâm**) olmuş değilim.." demek istemiştir." **Zemahşerî**'nin yapmış olduğu bu izah, uygun bir izahtır. Çünkü, Allahu Teâlâ, "Biz cehenneme, doldun mu?!.. dediğimiz günde zallâm olmadık" demek suretiyle, nefyi zamana tahsis etmiştir ki bu, "Ben, bütün zamanlarda da zâlim değildim" demektir.. Ve yine Cenâb-ı Hak, "وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ" demek suretiyle, ifâdeyi "kul" lafzı ile tahsis edip, mutlak bırakmamıştır. Aynen bunun gibi, nefyi de, zulmün çeşitlerinden bir çeşide tahsis etmiş, mutlak bırakmamıştır. Binâenaleyh bundan, Cenâb-ı Hakk'ın, o vaktin dışında zalim olacağı neticesi çıkmaz. Ve tahsis edilmiş olsa bile, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların dışında kalanlara karşı zalim olması neticesi çıkmaz.. Böyle bir tahsisin faydası, bunun, tamîmdense, tasdike daha çok yakın olmasıdır.

c) Bu, bir şeyin özellikle zikredilmesinin, o şeyin dışında kalanların nefyedildiğine delâlet etmeyeceğini gösterir. Çünkü Allah, kendisinin "**zallâm**" olmasını nefyetmiştir; bundan, O'nun "zâlim" olmasının ayrıca nefyi gerekmez. Allah'ın, kullarına karşı "**zallâm**" olmasını nefyetmesinden, başkalarına karşı da "**zallâm**" olmasını ayrıca nefyetmesi gerekmez.. Nitekim Allahu Teâlâ, insanoğlu hakkında وَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ *"Onlardan, kendi nefislerine zulmedenler vardır"* (Fâtır, 32) buyurmuştur.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak burada, izâfetsiz olarak (tenvinle) "بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ" buyururken, öte yandan izâfetle "وَمَا اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْىِ" (Neml, 81) ve "وَمَا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ" (Fâtır, 22) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu ikisi arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: Söz, ilk önce, bazen umûmîlik ifâde etmek üzere söylenir, daha sonra, tahsis amacı güdülmeksizin, herhangi bir şeyden dolayı tahsis edilir. Meselâ bir kimse, "Falanca verir ve vermez.." der ki, bunun gayesi meseleyi genelleştirmektir. Birisi ona, "kime verir, kime vermez?" dediğinde, o, "Zeyd'e..." cevabını verir ve tahsis maksadı olmaksızın, tahsis edici ifâdeyi getirir. Bazen de söz, ta baştan hususî olarak irâd edilir de, meselâ "Falanca, Zeyd'e malını verir" denilir.

Bunu iyice kavradığına göre, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ" ifâdesi, -şâyet bu haliyle yetinilmiş olsaydı- umûmîlik için getirilmiş bir ifâde olmuş olurdu. Ama Allah burada, bir de "kullar için" lafzını ifade etmiştir ki bu, zulmetmemeden dolayı olmayıp, tam aksine onların, Cenâb-ı Hakk'ın zâtından ve kendisindense, bizzat kendilerinin zulüm mahalline yakın oluşlarından dolayıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, o, aslında "**hâdî** - hidayet eden" idi. Ama, Cenâb-ı Hak, onun bu özelliğinin nefyini kastederek, وَمَا اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْىِ *"Sen, körleri... hidayet edici değilsin"* (Neml, 81) buyurdu da, "Sen, hâdî değilsin" (...مَا اَنْتَ بِهَادٍ) demedi. Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَيْسَ اللهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ *"Allah kuluna yetmez mi?!"* (Zümer, 36) ifâdesi de böyledir.

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kulların üzerine çöken hasret..."* (Yasin, 30) ifadesinde olduğu gibi, buradaki "kullar" sözüyle kâfirlerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Ki buna göre mana, "Ben onlara azap ediyorum, ama ben onlara zulmedici değilim!" şeklinde olur.

Bu ifâdeyle, mü'minlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir ki bunun izahı şöyle yapılabilir: Allahu Teâlâ âdeta, "Şâyet ben o sözümü, hükmümü değiştirmiş ve kâfirlere merhamet etmiş olsaydım, kullarımı mükellef tutma

hususunda ben, mü'min kullarıma zulmedici olmuş olurdum. Çünkü ben, işte bu günden dolayı onları, arzu ettikleri şehevî şeylerden men ettim.. Binâenaleyh şimdi şâyet mü'minlerin yaptığını yapmayanlar mü'minlerin elde edecekleri şeyleri elde edecek olurlarsa, mü'minlerin yaptıkları imân ve ibâdetler, herhangi bir fayda sağlamamış olur.." demek istemiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ateş ehli ile, cennet ehli eşit değildir. Kazananlar, cennet ehlidirler.."* (Haşr, 20); *"De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?!"* (Zümer, 9) ve *"Mü'minlerden, mazeretleri olmaksızın oturanlar ile, Allah yolunda cihat edenler bir olmaz..* (Nisâ, 95) âyetlerinin ifâde ettiği hususdur.. Bu ifâdeyle, umumîliğin de kastedilmiş olması muhtemeldir..

Cehennem Dolar mı?

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾

"O gün cehenneme, "Doldun mu?" diyeceğiz. O da, "Daha var mı?" diyecek. Cennet, müttakîlere uzak olmayarak, iyice yaklaştırılmıştır" (Kaf, 30-31).

Âyetin başındaki "**yevm**" kelimesinin üzerinde "âmil" olan nedir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun âmili, mutlak manada olmak üzere مَا اَنَا بِظَلَّامٍ *"Ben zulümkâr değilim"* ifadesidir.

b) Bunun âmili, "**vakit**" kelimesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben, bunu söylediğim gün zâlim değilim" demiş, "Ben diğer zamanlarda zâlim değilim" dememiştir ki, bunun izahı daha önce geçmişti. Buna göre eğer, "O halde böyle bir tahsisin faydası nedir?" denirse, biz deriz ki: Hususî olanı nefy, tasdik olunmaya, umûmî olan nefyden daha yakındır. Çünkü zannolunan odur. Zira kısa görüşlü insanlar, "Allah zayıf kulu cehenneme soktuğu gün ona zulmetmiş olur" diyor da, "Allah onu yarattığı gün, rızık veriyor, onu büyütüyor, böylece zâlim oluyor" demiyor ve bu kimse, kulunu cehennemine sokmak suretiyle Allah'ın zâlim olacağını düşünüyor da, Allah'ın kendi kendisine veya bahsedilmeyen kullarına zulmettiğini

düşünemiyor. Yine bu kimse, sınırsız-sayısız kimseleri cehenneme sokup da orada nihâyetsiz olarak onları bırakanın çok zâlim olduğunu düşünebiliyor. İşte bütün bunlardan ötürü, Cenâb-ı Hak (bu ifadesiyle), akla gelen hususu nefyetmiş (söz konusu olmadığını belirtmiş) de, akla gelmeyecek şeyleri nefyetmemiştir.

Âyetteki, *"doldun mu?"* ifadesi, *"dolduracağım"* (Secde, 13) âyetini doğrulayan bir ifadedir.

"هَلْ مِنْ مَزِيدٍ" Hakkında İki İhtimal

Âyetteki, هَلْ مِنْ مَزِيدٍ *"Daha var mı?"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, o cehennemin, içine girenlerin çok fazla olduğunu anlattığı bir ifadedir. Bu tıpkı, bir kimseyi yaralayarak-parçalayarak dövüp, ona çirkin bir şekilde sövüp sayan kimseye, dayak yiyenin, "Daha yapacağın bir şey kaldı mı?" demesi gibidir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Dolduracağım"* (Secde, 13) âyetidir. Çünkü buna göre, doldurmanın mutlaka tahakkuk etmesi gerekir. Dolayısıyla artık cehennemde boş yer kalmamıştır ki, cehennem dahasını istemiş olsun.

b) Bu, o cehennemin daha fazlasını istediğini gösteren bir ifadedir. Bu durumda eğer birisi, "bununla birlikte daha nasıl, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mutlaka cehennemi dolduracağım"* (Secde, 13) âyetinin manası söz konusu olabilir?" diyecek olsa, biz deriz ki: Buna da şu şekillerde cevap verilebilir:

a) Bu söz bazen, hepsinin oraya doldurulmasından önce söylenmiş olabilir. Bu noktada şöyle bir inceliği açıklamada fayda var: Cehennem, kâfirlere karşı öfkelenir de onları ister. Derken orada günahkâr mü'minlere yer kalır. Bunun üzerine cehennem, kâfirlerden bazılarının, dışarıda kaldığı zannına kapılarak, tamamen doldurulmasını ister. Derken günahkâr mü'minler oraya giriverir de onların imanlarının serinliği, cehennemin hararetini düşürür ve bunların yakînî inançları, böylece cehennemin öfkesini dindirir ve cehennem sakinleşir. İşte bazı hadis-i şeriflerde yer alan şu husus bu manaya hamledilir: إِنَّ جَهَنَّمَ تَطْلُبُ الزِّيَادَةَ حَتَّى يَضَعَ الْجَبَّارُ قَدَمَهُ وَالْمُؤْمِنُ جَبَّارٌ مُتَكَبِّرٌ عَلَى مَا سِوَى اللهِ تَعَالَى ذَلِيلٌ مُتَوَاضِعٌ لِلّٰهِ *"Cehennem, cebbâr (günahkâr mü'min) oraya basıncaya kadar, daha fazlasını ister. Mü'min, Allah'ın dışında kalanlara karşı cebbardır, mütekebbir (vakarlı)dır. Ama Allah'a karşı boynu bükük ve mütevâzîdir."*

b) Cehennem, kendisi çok geniş olduğu için, önce talepte bulunur. Sonra da kâfirlerden bazılarının dışarda kaldığı zannıyla, Allah'tan, girenlerin artırılmasını ister.

c) Doluluğun dereceleri vardır. Çünkü ölçek, silkelenip-yerleştirilmeden doldurulduğunda, "Dolduruldu ve doldu" denilebilir. Ama silkelenip iyice yerleştirildiğinde, fazlasını alacak duruma gelir ki, bu durumda onun ilk önce dolu kabul edilişine ters değildir. Aynı durum cehennem için de söz konusudur. Allahu Teâlâ orayı doldurmuştur. Sonra da cehennem, içindekilerin yerlerini daraltmak ve onlara iyice azap etmek için, dahasını istemiştir. Âyetteki "mezîd" kelimesinin, ism-i mef'ûl (artırılacak şey), yani, "kendisi ilave edilecek kimse var mı?" manasınadır.

Müttakîlere Yaklaşan Cennet

Sonra Cenab-ı Hak, وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ *"Cennet, müttakîlere uzak olmayarak, iyice yaklaştırılmıştır"* buyurmuştur. Buradaki "وَأُزْلِفَتِ" kelimesi, "yakın oldu" manasına da gelebilir. "Yakın oldu" manası daha açıktır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE:

Cennet bir mekândır. Mekânlar ise, kendilerine yaklaştırılan yerler olup, kendilerinin getirilmesi-yaklaştırılması söz konusu olmayan şeylerdir. O halde buradaki yaklaştırmak ne demektir? Diyoruz ki: Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Cennet, yerinden ayrılmayan ve taşınmayan bir şeydir. Mü'min, onca uzaklığına rağmen, o gün ona varmakla emrolunmamıştır. Fakat Hak Teâlâ, mü'min kimse ile, cennet arasındaki o meseleyi dürmüş ve kısaltmıştır. İşte yaklaştırma budur.

Buna göre eğer, "İzahın böyle yapılması halinde, cennetin mü'minlere yaklaştırılması, mü'minin cennete yaklaştırılmasından daha evlâ değildir. Öyleyse *"cennet ... yaklaştırıldı"* denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, mü'minlere yapılan bir ikramdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki mü'min ve muttakînin şeref ve kıymetini göstermek isteyerek, mü'minin, kendisine yürünen, gidilen kimselerden olduğunu belirtmiştir.

2) Bu, mekânın yaklaştırılması manasında bir yaklaştırma olmayıp, cennete girme imkânı verme manasında bir yaklaştırmadır. Nitekim "O, padişahtan önemli bir şey istedi, ama padişah onun istediğinden çok uzaktır. Daha sonra o, padişahtan, ihtiyaçlarını gidereceği işaretlerini gördü

de, padişaha yaklaştı ve "Ben, senin halini ona ulaştırmaya devam ettim de ona yaklaştım" der" denilir. İşte cennet de elde edilmesi uzak ve zor görülen bir yerdir. Çünkü cennet, kendisindeki paha biçilmez şeyler sebebiyle, Allah'ın lütfu ve fazlı olmadan, mükellefin onu elde etmeye gücü yetmeyen bir yerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَا مِنْ اَحَدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ اِلَّا بِفَضْلِ اللهِ تَعَالَى فَقِيلَ وَلَا اَنْتَ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَالَ وَلَا اَنَا *"Hiçbir kimse, Allah'ın lütfu ve yardımı olmadan cennete giremez" buyurdu*"[21] "Sende mi Ya Resûlallah?" diye sorulunca, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Ben de"* buyurdu. Buna göre, âyetteki, "غَيْرَ" kelimesi, "hal" olarak mansub olup, âyetin takdirî manası "Cennet girilebilir bir hale getirildi" şeklinde olur. Böylece mesâfe bakımından bir uzaklık yoktur. Söz konusu olmamış olur. Öyle ise nasıl, *"Cennet... yaklaştırılmıştır"* denilir?

3) Allahu Teâlâ, cenneti gökten yere taşıyıp da mü'minlere yaklaştırmaya kâdirdir.

Âyetteki "**üzlifet**" fiilinin, *"yakın oldu"* manasına geldiğini söylersek, "Cennet bütün güzelliklerini kuşandı" demek olur ki, tıpkı *"Orada nefislerin arzu ettiği her şey var"* (Zuhruf, 91) âyetinde olduğu gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu izaha ve bizim, bu ifadenin manasının, "cennete girme imkânının verilmesi ve oraya girilir hale getirilmesi" şeklinde olduğunu söylememize göre, şu iki izah yapılabilir:

a) Cennet bundan önce değil de, o günde bu hale getirildi. Ama bunun, cennetin güzelliklerini takınıp kuşanması manasına olmasına gelince, bu şöyledir: Allahu Teâlâ orada, bu giriş esnasında birtakım ziynetler ilavesinde bulunmuş olabilir. Girişin mümkün hale getirilmesine gelince, bundan önce oraya girmek uzak görülen bir ihtimaldi. Çünkü Allahu Teâlâ, dünyada iken müminlerin cennete girmelerini takdir etmemiş, bu girişi âhiret için vaad etmiştir. Dolayısıyla da ancak o gün cennet, girilebilir hale getirilmiş, bu imkân o gün verilmiştir.

b) *"Cennet ... yaklaştırılmıştır"* ifadesi, "Cennet dünyada iken yaklaştırıldı" manasındadır. Bu durumda da bu, ya "o cennetin güzelliklerini takınması" manasındadır, çünkü cennet yaratılmıştır ve onda her şey yaratılmıştır, yahut da "cennete girme imkânı verme" manasındadır. Bu da, o cennetin güzel bir kelime ile, kelime-i şehadet ile elde edilmesinden ötürüdür.

21 **Buhârî**, Tevhid, 25.

Âyette bahsedilen bu yaklaştırmanın, mekân olarak yaklaştırma manasında alınması halinde, bu, ancak o vakitte olabilecek bir mana olur ki, "Cennet işte o âhiret günü müttakilere yaklaştırıldı, getirildi" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer bu, mekân bakımından bir yaklaştırma manasına alınıyorsa, mü'min ve kâfirin aynı (mahşer) meydanında olmaları hasebiyle, bunun sırf müttakiler için zikredilmesinin hikmet ve inceliği nedir? Diyoruz ki: Aynı yerde iki şahıs bulunsun ve orada da, bunlardan birisine alabildiğine yakın, diğerine de alabildiğine uzak bir yer bulunsun. Bunu şöyle bir misal ile anlatalım: Ayakları kesik birisi ile, hızlı koşabilen sağlam bir kimse aynı noktada bulunsunlar ve bunların yakınında da ellerini uzatıp erişemeyecekleri bir şey bulunsun. Şimdi o şey, hızlı koşabilenden, ayağı kesik olan daha yakın olmasına rağmen, ayağı kesik için daha uzak sayılır. Şöyle de diyebiliriz: Aynı yerde iki şahıs bulunsun: Bunlardan birisinin etrafı, demirler ve çitlerle kuşatılmış olsun ve bunun yakınına, el uzatıp ulaşamayacağı bir şey konmuş olsun. Bir başkası da etrafı böyle çevrilmeden orada bulunsun. Şimdi o şeyin, etrafı çevrili olandan daha uzak ve nasibi olan kimselere daha yakın olduğu söylenebilir.

Âyetteki "غَيْرَ بَعِيدٍ" tabirinin zarf olarak mansub olması da muhtemeldir. Nitekim Arapçada, "اِجْلِسْ غَيْرَ بَعِيدٍ مِنِّى" denilir ki bu, "Bana uzak olmayan bir yere otur" demektir. Buna göre, âyetteki bu ifade te'kiddir, çünkü "yakın" olan, bazen bir şeye nispetle uzak olur. Zira bir günlük mesafede olan bir yer, uzak beldelere nispetle yakın, şehrin gezinti yerlerine nispetle uzak olur. Binâenaleyh bir kimse, "Hangisi, Mescid-i Aksa mı, yoksa en batıda, yahut en doğuda olan belde mi daha yakındır?" dediğinde, ona *"Mescid-i Aksa yakındır"* denilir. Ama bu kimse, "Mescid-i Aksâ mı, o belde mi daha yakındır?" dediğinde, ona, Mescid-i Aksâ'nın daha uzak olduğu söylenir. Buna göre âyetteki bu ifade, "Cennet bir mukayese açısından (herhangi bir bakımdan) değil de, gerçekten yaklaştırıldı" demektir. Çünkü cennet hakkında, bir mukayese veya bir münasebet açısından, "Cennet falanca şeye nispetle daha uzaktır" denilemez.

Bu "**gayr**" kelimesinin "hal" olarak mansub olması da muhtemeldir. Buna göre takdir: "Cennet alabildiğine yakın olarak yaklaştırıldı" şeklinde olur, yahut da "Cennet, uzak olmaksızın yaklaştırıldı" şeklinde olur. Böylece her iki mana birden, yani yakın olma ve yaklaştırılma elde edilmiş

olur. Yahut da bu ifade ile, mekân söz konusu olmayan bir yakın oluş kastedilmiştir. Böylece de, "**gayre ba'îd**" ifadesi ile mekana ait bir yakınlık, "**üzlifet**" *(yaklaştırılmıştır)* ifadesi ile de, cennetin girilebilir hale getirilmesi manasında bir yakın oluş manası elde edilir.

Âyetteki "**üzlifet**" fiili müennes olduğu halde, "**ba'îd**" kelimesinin müennes getirilmemiş olması hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Biz, "**gayr**" kelimesinin mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olduğunu söylersek, bu kelamın takdiri, "مَكَانًا غَيْرَ بَعِيدٍ" şeklinde olur.

b) Bu kelimenin müzekker getirilişi, tıpkı Hak Teâlâ'nın, "إِنَّ رَحْمَةَ اللهِ قَرِيبٌ" (A'raf, 56) âyetinde de olduğu gibi, ism-i fâil manasına olan "fa'îl" vezninin, ism-i mef'ûl manasına olan "**fa'îl**" manasına alınmasından ötürüdür.

c) Şöyle de denilebilir: "Gayr" kelimesi mahzûf bir masdarın sıfatı olarak, mef'ûl-ü mutlak olmak üzere mansub olup, takdiri, "أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ إِزْلَافًا غَيْرَ بَعِيدٍ" şeklindedir, yani "kudretimizden uzak olmayan bir yaklaştırmayla yaklaştırılır" demektir. Çünkü cennetin bir mekân olduğunu, mekânların ise yaklaştırılabilir bir şey olmayıp, kendisine yaklaşılan şeyler olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "mekânları yaklaştırma, bizim kudretimize göre, uzak görülecek bir şey değildir. Çünkü müttakiler ile cennet arasındaki mesâfeyi, dürüp küçültebiliriz" demek istemiştir.

Kendini Koruyanlara Vaad

هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

"İşte, size va'dolunan. (İşte bu), (Allah'ın taatine) dönen ve (O'nun sınır ve hükümlerine) riâyet eden herkes içindir. Rahman'a, gıyâbında saygı gösteren, hakkın taatine yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere hastır. Selâmetle girin oraya. İşte bu, ebedîlik günüdür... Orada onlar için, ne dilerlerse var. Nezdimizde ise daha fazlası var" (Kaf, 32-35).

Zemahşerî, "هٰذَا مَا تُوعَدُونَ" ifadesinin, iki cümle arasına girmiş bir ara cümle olduğunu söylemiştir. Çünkü لِكُلِّ أَوَّابٍ *"...herkes için"* ifadesi, "müttakîler"den bedeldir. لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ *"O Rahmanı inkar edenleri, onların evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık"* (Zuhruf, 33) âyetinde olduğu gibi Cenâb-ı Hak âdeta; "Cennet muttakîlere, her Allah'a taate dönene yaklaştırılır" demektedir. Fakat Zuhruf, 33. âyetteki "bedel", bedel-i iştimal; buradaki ise "bedel-i küll"dür.

Cenâb-ı Allah, ya "İşte bu mükâfat, size va'dolunandır" manasında olmak üzere, mükâfata işaret etmek için, yahut da "İşte bu yaklaştırma, size va'dolunan şeydir" manasında olmak üzere, *"yaklaştırılmıştır"* âyetinin delâlet ettiği "yaklaştırma" mastarına işaret olmak üzere هٰذَا *"işte bu..."* buyurmuştur.

Bu âyetin, müstakil bir cümle olma ihtimali de vardır ve izahı şöyledir: Bu durumda bu ifade, va'dedilen şeye değil de, manaya hamledilmiş olur. Nitekim va'dolunan şeye bir işaret olmak üzere, هٰذَا لَكَ "Bu senin için..." denilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu, sizin için olduğunu söylediğim şeydir" demektedir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, *"Size va'dolunan"* fiilindeki, *"size"* zamirinden bedel olmak üzere لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ *"her dönen ve riâyet edene"* buyurmuştur. "تُوعَدُونَ" fiilinin yâ ile يُوعَدُونَ *"onların va'dolundukları"* şeklinde okunması durumunda, yine bu ifâde ondaki "onlar" zamirinden bedel olmuş olur.

Evvâb-u Hafîz

"**Evvâb**" *"çokça dönen, yönelen"* demektir. Bu kelimenin, günahlarından pişman olup dönen ve istiğfar eden; "**hafîz**" kelimesinin, tövbesini bozmaktan kendini koruyan" manasında olduğu söylenmiştir. Şöyle de denebilir: "**Evvâb**", Allah'a tefekkürüyle dönen, yönelen; "**hafîz**" da Allah'ı hatırlamayı ve zikrini hep muhafaza eden, hiç unutmayan kimsedir, yani, fikri ile Allah'a yönelen ve böylece de her şeyin, O'nun sayesinde olup-bittiğini, her şeyi O'nun var ettiğini gören, bu noktaya vardığında da bollukta ve nimetlere gark olunmuş vaziyette bile unutmayacak bir biçimde, O'nu muhafaza eder, zikrinde taşır. Bu sıfatların her ikisi de mübalağa sîgası olup, çokça yönelen ve çokça muhafaza eden (hiç unutmayan) manasınadır.

Burada daha ince, şöyle birtakım izahlar da yapılabilir: "**Evvâb**", Allah'ın dışındaki varlıklara yönelirken, hevâ-ü heveslerine uymaktan dönen (kendini alıkoyan); "**hafîz**", Allah'ı, en şerefli kuvvetleri ile algıladığında O'nu

bırakmayan, takvası bununla kemâle erendir. Böylece bu kelimeler "**müttakî**" kelimesinin bir tefsiri olmuş olur. Çünkü "**müttakî**", şirkten ve ta'tîlden (Allah'ın sıfatlarına inanmamaktan) korunan, O'nu inkâr etmeyen ve O'ndan başkasını kabullenmeyen; "**evvâb**", Allah'tan başkasını kabullenmeyen, Allah'ın dışındaki her şeyden el etek çeken, "**hafîz**" de, Allah'ı bırakıp O'nun dışında kalan, hiçbir şeye, dönmeyen demektir.

Kalb-i Münîb

Daha sonra Cenab- Hak, مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ *"Rahman'a, gıyâbında saygı gösteren, hakkın taatine yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere hastır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç izah var:

1) En dikkat çekici olan bu görüşe göre, bu ifâde, bir münâda (nidâ olunan)dır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey, Rahman'dan haşyet duyanlar.. Esenlik içinde cennete giriniz.." buyurmuştur. Nidâ harfinin (يَا) hazfolunması, yaygın olan bir kullanıştır.

2) Âyetteki "مَنْ" ifâdesi, "لِكُلِّ اَوَّابٍ" (Kaf, 32) ifâdesindeki "كُلٌّ" ifâdesinden, bedel olup, harf-i cer yeniden getirilmemiştir.. Buna göre kelâmın takdiri, "Cennet, Rahman'a, gıyâbında saygı gösteren ... kimselere yaklaştırıldı" şeklinde olur.

3) "اَوَّابٍ حَفِيظٍ" ifâdesinde, zikredilmemiş olan malûm bir mevsûf bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: "Allah'a dönen her bir şahıs, her bir kul, vb. kimseler için..." Buna göre, "مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ" ifâdesi, buradaki mevsûftan (şahıs, kul) bedel olmuş olur. İşte bunlar, **Zemahşerî**'nin zikretmiş olduğu üç izah şeklidir.

İsm-i Mevsûl ile Tavsif

O, şöyle (de) demiştir: "...مَنْ خَشِيَ" ifâdesinin, "اَوَّابٍ" ya da "حَفِيظٍ" kelimesinden bedel olması caiz değildir. Çünkü "اَوَّابٍ" ve "حَفِيظٍ" kelimesiyle, az önce de anlattığımız gibi, zikredilmemiş olan malûm, bilinen bir mevsûf nitelenmiştir. Bedel ise, kendisinden bedel tutulan hükmündedir. Böylece "مَنْ" edâtı kendisiyle vasıflanılan bir ifâde (sıfat) olmuş olur.. Oysaki, "مَنْ" ile sıfatla tavsîf yapılmaz. Meselâ, اَلرَّجُلُ الَّذِى جَاءَنِى جَالِسِى "Bana gelen adam, benimle oturdu..." denilmesine karşılık, "اَلرَّجُلُ مَنْ جَاءَنِى جَالِسِى" denilemez.. **Zemahşerî**'nin sözünün tamamı budur. Buna göre şâyet birisi, "مَنْ" ile "اَلَّذِى" edatı, ism-i mevsûl olmaları hususunda müşterek oldukları halde, kendisiyle sıfatlama yapılabilme hususunda niçin müşterek olamasınlar?!" derse, deriz ki: Mesele aklî bir husus olup, biz bunu "مَا" ile ilgili

açıklamada beyân edeceğiz.. Bu konudaki husus, oradan anlaşılacak. İşte (bu amaçla) diyoruz ki: "مَا" (mâ) edâtı müphem bir isim olup, her şey için kullanılabilir. İfâde ettiği ise, "o şeydir" şeklindedir. Fakat "şey", en umumî ve kapsamlı bir ifâdedir. Çünkü cevher, bir "şey"dir, araz, bir "şey"dir, vâcip bir "şey"dir, mümkin bir "şey"dir. Anlayışta, daha umumî olan daha hususî olandan önce gelir. Çünkü sen uzaktan bir gölge görsen, önce dersin ki, "Bu bir şey'dir." Sonra, onun insanlarla alakalı bir şey olduğunu anlayınca, "(Bu gölgenin sahibi) bir insandır" dersin. Onun bir erkek olduğunu anladığında da, "O bir adamdır" dersin. Kuvvetli olduğunu gördüğünde ise "(Güçlü kuvvetli), cesûr, vb. dersin. Şu halde daha umumî olan, daha çok ma'rûftur, tanınır. Anlayışta da, daha hususî olandan önce gelir. Demek ki, "مَا"nın ifâde ettiği her şeyden önce gelir.. O zaman da, onun sıfat olması uygun olmaz; zira sıfat, mevsûftan sonra gelir.. Yapılan bu izahlar, aklî cihetten idi. Bunun nahiv bakımından izahına gelince ("مَنْ" edâtı ile tavsîfte bulunulamaz?). Çünkü, "hakîkatler" ile tavsîfte bulunulamaz. Meselâ, جِسْمٌ رَجُلٌ جَاءَنِى "Adam cisim bana geldi..." denilemez. Ama, جِسْمٌ نَاطِقٌ جَاءَنِى "Konuşan bir cisim bana geldi" denilebilir. Çünkü vasıf, mevsûf ile kaimdir. Hakikat ise, başkasıyla değil, kendi kendisiyle kaimdir.. Şu halde başkasına sıfat olan her bir şeyin anlamı, "Bir şey ki, şöyle şöyle hususiyeti var.." şeklindedir. O halde bizim "عَالِمٌ" (âlim) şeklindeki sözümüz, "Bir şey ki, onda ilim ya da âlimlik var.." anlamındadır. O halde sıfat mefhûmunun içine, "başka bir durumla birlikte bir şey" kavramı girmektedir ki, bu da "(Bir şey ki), onun şöyle şöyle özelliği vardır.." kavramıdır... Fakat "مَا" mücerret olarak "şey" anlamındadır; o halde onda, sıfatın kendisiyle tamamlandığı şey, (kavram) bulunmaz; ki bu da, manası, "şöyle şöyle vasfı haiz olan (şey)" şeklinde olan, başka bir hususdur. O halde "مَا"nın sıfat olması câiz olmamıştır. Bu hususdaki söz ortaya çıkınca, (artık deriz ki) akıllılar hakkında olan "مَنْ" edâtı, hem akıllılar, hem de gayr-i âkil varlıklar hakkında olan "مَا" edâtı gibidir. O halde "مَنْ" edâtının manası, "Bir insan, bir melek" ya da, bunlar dışındaki "akıllı hakikatler" şeklindedir. Hakikatler ise sıfat olarak vaki olmazlar. "اَلَّذِى" (ellezî) ifâdesine gelince, bu, hem hakikatler, hem de sıfatlar hakkında kullanılır. Onun mefhûmuna da, "مَنْ" ile değil de, "مَا" ile yapılan tavsifin kapsamına girenden daha çok tarif girer..

Mana ile İlgili İncelikler

Âyette birtakım manevî nükteler bulunmaktadır:

1) "Haşyet" ve "havf" kelimelerinin anlamı, dilcilere göre aynıdır. Fakat, aralarında şöyle bir fark bulunur: "Haşyet", kendisine haşyet duyulanın azametinden kaynaklanır. Çünkü "ش، خ" ve "ي" harflerinin muhtelif kalıplar içinde bir araya getirilmesi, terkibi, bir "heybet" anlamını taşımaktadır. Bu sebeple gerek öndere (**seyyid**), gerekse, yaşı ileri adama **şeyh** adı verilir; çünkü her ikisi de, mehâbet sahibi olup, onlara saygı duyulur. "Havf" (korku) ise, haşyet duyanın zayıflığından ileri gelen bir korkudur, ürpermedir. Çünkü "و، خ" ve "ف" harflerinin muhtelif kalıplar halinde terkip edilmesi, zayıflık manasına delâlet eder ki, **hîfe** (اَلْخِيفَةُ) ve اَلْخُفْيَةُ "korkmak; gizlenmek" kelimeleri de bunu göstermektedir. Eğer bunların manaları, birbirine yakın olmasaydı, meselâ Kur'ân-ı Kerim'de, "تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً" (En'am, 63) ve "تَضَرُّعًا وَخِيفَةً" (A'râf, 205) şeklinde varid olmazdı. Korkanda olduğu gibi, gizlenende de bir zayıflık bulunmaktadır. İşte bunu anladığın zaman, o incelik de ortaya çıkmış olur.. Ki bu da şudur: "Allah, korkunun, kendisinden haşyet duyulanın azametinden kaynaklandığı durumlarda, Kur'ân'ın pek çok yerinde, "haşyet" lafzını zikretmiştir. Meselâ إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا *"Allah'tan, ancak âlimler haşyet duyarlar..."* (Fâtır, 28) ve لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللهِ *"Eğer biz Kur'ân'ı bir dağ başına indirseydik, muhakkak ki onu, Allah'ın haşyetinden baş eğmiş, paramparça olmuş görürdün..."* (Haşr, 21) buyurmuştur. Dağda bir zayıflık yoktur ki, korku, bu zayıflıktan neşet etsin.. Şüphesiz Allah çok yüce ve azimdir ki, kuvvetli olan herkes O'ndan haşyet duyar.. Yine Cenâb-ı Hak, اِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ *"Onlar, Rablerini büyük tanıyıp (O'nun korkusuyla) rikkate gelirler.."* (Mü'minûn, 57) buyurmuştur. Oysa ki, melekler (zayıf varlıklar olmayıp), kuvvetlidirler. وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ *"İnsanlardan korkuyordun. Halbuki Allah, kendisinden haşyet duymana daha çok layıktır"* (Ahzâb, 37) buyurulmuştur. Yani, "Onları gözünde büyüterek onlardan korkuyorsun. Oysa ki, sende, onlara nispetle bir zayıflık yok..." لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ *"Korkma, hüzünlenme..."* (Ankebût, 33) buyurulmuştur. Yani, "Zayıflık göstererek korkma; çünkü onların bir azameti yok!.." يَخَافُونَ يَوْمًا *"Öyle bir günden korkarlar ki"* (Nûr, 37) buyurulmuştur. Oysa ki, Allah'ın azametine nispetle o (kıyamet) gününün azameti, azdır. اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا *"Korkmayınız, hüzünlenmeyiniz..."* (Fussilet, 30) buyurulmuştur. Yani, "Âhirette, hoşlanılmayacak herhangi bir şeyin başınıza geleceği sebebiyle korkmayın... Çünkü, hoşlanılmayacak bütün şeyler, sizden uzak tutulmuştur..." خَائِفًا يَتَرَقَّبُ *"... korkarak, gözetleyerek..."* (Kasas, 18) ve فَاَخَافُ

اَنْ يَقْتُلُونِ *"Beni öldürmelerinden korkuyorum"* (Kasas, 33) buyurulmuştur. Çünkü **Musa** (a.s), tek ve zayıf (arkasız) idi... **Hârun** (a.s) da, اِنِّي خَشِيتُ *"Şüphesiz ben korktum"* (Tâhâ, 94) demiştir. Bu, **Hârun** (a.s)'un zayıflığından değil de, **Musa** (a.s)'nın, **Hârun** (a.s)'un gözündeki azamet ve heybetinden kaynaklanmaktadır. Yine, فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا *"Bunun için onları bir azgınlık ve kâfirlik bürümesinden endişe ettik de..."* (Kehf, 80) buyurulmuştur. Bu, ondaki (Hızır) bir za'fiyyetten dolayı değildir.

Sözün özü şudur: Sen, "**haşyet**" kelimesinin kullanımını iyice düşündüğünde, onun, kendisinden haşyet edilendeki azamet sebebiyle duyulan korku hakkında kullanıldığını görürsün. "**Havf**" kelimesinin kullanılışına baktığındaysa, onun, korkan kişideki bir za'fiyyetten dolayı ileri gelen korku hakkında kullanıldığını anlarsın.. Bu, ekser yerde böyledir. Bazen, buna rastlanmayabilir, ama bu konuda, çokluk ve kesret yeterlidir..

2) "Rahmet" vasfı, çoğunlukla "haşyet"in zıddı ve mukabili olduğu halde, müttakinin methine bir işâret olmak üzere, مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ *"Rahman'dan haşyet duyan..."* buyurmuştur. Şöyle ki, Allah'ın merhameti o kimseyi, azametinden dolayı haşyet ve korkudan alıkoymamıştır.. Cenâb-ı Hak "لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ..." (Haşr, 21) buyurmuştur ki, bu, kâfirin kınanmasına bir işârettir. Çünkü, azamet ihtivâ edilen Allah lafzının ifâde ettiği ulûhiyyet, o kâfiri, Allah'tan korkmaya sevk etmemiştir. Cenâb-ı Hak "اِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا" (Fâtır, 28) buyurmuştur, çünkü "اِنَّمَا" hasr ifâde eder. Dolayısıyla burada câhil kimsenin, Allah'tan haşyet edemeyeceğine bir işâret vardır. Böylece Allahu Teâlâ, onu iktizâ eden şeyin (azamet) bulunmasına ve buna bir mâni bulunmamasına rağmen, onun haşyet içinde bulunamayacağını beyan etmek için zikretmiştir. Ki, haşyeti gerektiren şey de, ilâhî rahmetin olmasıdır. Biz bunu, Yasin Sûresi'nde anlattık..

Rahman Vasfının Anlamı

Burada, bir başka şeyi ilave etmek istiyoruz ki, o da şudur: Âyetteki, "Rahmân" ifâdesi, mâni olana değil, haşyeti iktizâ edene bir işârettir. Bu böyledir, zira, "Rahmân"ın manası, yaratmak suretiyle, eşyâya ve nesneye varlığını veren; "Rahîm"ın manası da, yarattığı o şeylere rızık vermek sûretiyle, onların hayatlarını sürdürmeyi onlara lütfeden, demektir. O halde Allah, dünyada iken de hem Rahmân'dır, hem Rahîm'dir. Rahmandır, zira bizi, rahmetiyle yoktan var etmiştir. Rahîmdir, zira rızık vermek suretiyle, hayatiyetimizi sürdürmeyi sağlamıştır. Rızık vermek suretiyle

bekâyı sağlamanın, bazen çaresiz kimseleri yedirip içiren ve meselâ, hakkında "Falancanın hayatiyetini sağlayan falancadır" denilebilen kimselerden de meydana geldiği sanılsa bile, Allah'tan başkası hakkında Rahîm denilmez! Allah, âhirette de, hem Rahmân hem Rahîm'dir. Rahmân'dır, çünkü bizi yeniden dirilten O'dur; Rahîm'dir, çünkü orada bize rızık veren O'dur. Biz bu hususu, Fâtiha'nın tefsirinde anlatmıştık. Çünkü biz, şöyle demiştik: Allah, bizi yarattığı için Rahmân olduğuna; bize, dünyada rızık verdiği için, Rahîm olduğuna işâret etmek için, *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla..."* buyurdu...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir rahmet olarak, "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" cümlesinden sonra yeniden, *"er-Rahmân, er-Rahîm"* buyurmuştur. Yani, "O, bizi, âhirette ikinci kez yaratacak olması suretiyle, yine Rahmân olarak tecelli etmiştir" demektir.. Biz bunun böyle olduğunu da, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu müteakip getirdiği, "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ" ifâdesine dayanarak söylemiştik.. Ki bu, "O bizi, ikinci kez yaratacak.." demektir. Allah bize, orada da rızık verdiği için, yine Rahîm'dir. Çünkü o günde mâlik, O'dur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi bil ki, insanın varlığı, kendisinden olan zâttan (Allah'tan) korkması, başkasından olan korkusu gibi değildir.. Çünkü, bir kimse, bir başkasına, "Senden, senin benim rızkımı kısmandan, hayatımı değiştirmenden korkuyorum "اَخَافُ" der. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, eşyânın varlığı kendisinden kaynaklanan bir Rahmân olunca, (O'ndan korkulmaz), fakat O'ndan haşyet duyulur.. Çünkü, eşyânın varlığı, elinde olan zât onları yok etmeye de kadirdir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) خَشْيَةُ اللهِ رَأْسُ كُلِّ حِكْمَةٍ *"Allah'tan haşyet duymak, her hikmetin başıdır..."* buyurmuştur. Bu böyledir, zira hakîm (hikmetli) kimse, Allah'tan başkası hakkında düşündüğünde, onu, her an değişebilir ve her an yok olabilir bir konumda bulur. Ve, çoğu kez Cenâb-ı Hak, o kimsenin zarar verme imkânı bulamadan, onu yok etmeye de kâdirdir. Çünkü, Allah'tan başkası, eğer Allah zarar vermesini takdir etmemişse, zarar vermeye kadir olamaz. Eğer, bunu yapabilmişse, bu da, Allah'ın takdiri iledir. Dolayısıyla da o zarar, ya azap eden o kimsenin, yahut da azap edilenin ölümü ile son bulur. Ama, Allah'a gelince, Allah'ın dilediğini geri çevirecek güç, azâbını erteleyecek kuvvet yoktur. Azâbının nihâyeti de yoktur.

Cenâb-ı Hak, âyette "بِالْغَيْبِ" buyurmuştur ki, bu, "Onların korkuları, işlerin, gözün görebileceği bir biçimde zuhûr etmesinden önce meydana gelmiştir.." anlamındadır.

Âyetteki, وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ *"(hakkın) taatine yönelmiş bir kalp ile gelen..."* ifâdesi de, bir başka medh sıfatına işârettir. Çünkü, haşyet içinde olan kimse, bazen kendisinden haşyet duyulandan kaçar, ona yaklaşmak istemez; böylece de ondan yararlanamaz. Korkan kimse, kendisine yaklaşamadığı, haşyet duyduğu o şeyin de Allahu Teâlâ'nın hükmü altında olduğunu anlayınca, kaçışının kendisine fayda vermeyeceğini anlar, böylece de, hiç ürpermeksizin, o korkulan şeye yaklaşır.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak وَجَاءَ *"Geldi"* buyurmuş, "Kaçan kölenin kaçıp gitmesi gibi gitmedi." demek istemiştir.

"بِقَلْبٍ" kelimesinin başındaki "bâ" hakkında söylenebilecek muhtemel açıklamaları biz Cenâb-ı Hakk'ın, "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ" (Kâf 19) ifâdesindeki "بِالْحَقِّ" kelimesinde bulunan bâ'yı izah ederken söylemiştik. Ki bunlardan birisi şudur:

1) Bu "bâ" harfi, müteaddî (geçişli) kılmak için getirilmiştir. Yani, "Selîm bir kalp ile bulundu, hazır oldu" demektir. Ki, bu tıpkı, birisi diğerini götürdüğünde, "ذَهَبَ بِهِ" denilmesi gibidir.

2) Bu "bâ", "musahâbe" anlamındadır. Nitekim Arapçada, "eyeriyle berâber" anlamında, اِشْتَرَى فُلَانٌ اَلْفَرَسَ بِسَرْجِهِ *"Falanca eyeriyle birlikte atı satın aldı"* denilir. "Ailesiyle birlikte" anlamında جَاءَ فُلَانٌ بِاَهْلِهِ "Falanca, ehliyle birlikte geldi." denilir.

3) En meşhur olanına göre, buradaki "bâ" harfi, sebebiyye anlamındadır. Nitekim Arapçada, مَا اَخَذَ فُلَانٌ اِلَّا بِقَوْلِ فُلَانٍ وَجَاءَ بِالرِّجَاءَ لَهُ "Falan, sadece falancanın görüşüne itibar etti ve ondan olan ümîdi sebebiyle geldi" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "o geldi, o ancak, kalbindeki dönme ve rücû duygusu sebebiyle gelmiştir. O, dönüşün ancak Allah'a olacağını bildiği için böyle yaptı ve münîb olan kalbi sebebiyle geldi. "Münîb olan kalp", tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, اِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (Sâffât, 84) âyetindeki, kalb-i selîm ifâdesi gibidir. Yani, "şirkten uzak bir kalp ile.." demektir. Kim şirkten uzak ve selîm olursa, Allah'tan başkasından uzaklaşır, Allah'a döner, böylece de "münîb" olur. Allah'a dönen kimse ise, şirkten berîdir; böylece de selîm olmuş olur.

Ebedîlik Günü

Sonra Cenâb-ı Hak, اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ *"Selâmetle girin oraya. İşte bu, ebedîlik günüdür..."* buyurmuştur. "اُدْخُلُوهَا" ifâdesindeki "هَا" zamiri, "وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ" (Kaf, 31) ifâdesindeki "cennet"e râcidir. Yani, "cennetin

güzellikleri mükemmelleşip iyice yaklaştırılarak, onlara da, *"Bu, va'dolunduğunuz şeydir"* (Kaf, 32) ifâdesiyle, "Muhakkak sizin makamınız, yeriniz yurdunuzdur" denildiğinde, o müttakîlere, cennete girmeleri hususunda izin verilmiş olur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu hitâp kime yapılmıştır? Biz diyoruz ki, "مَا تُوعَدُونَ" (Kaf, 32) ifâdesi tâ ile okunmuşsa, bunun kime olduğu açıktır. Çünkü hitâbın, kendilerine vaadde bulunulanlara olduğu gâyet açıktır. Yok eğer, yâ ile "يُوعَدُونَ" okunuyorsa, hitap, müttakileredir. Yani, "müttakîlere, oraya girin, denilir" demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Cennete Girme İzne Bağlı**

Bu, bu cennete girme işinin, izne bağlı olduğunu gösterir ki, bunda da, ikrâma uygun olmayan bir "bekleme" bulunmaktadır. Biz deriz ki: Durum böyle değildir. Çünkü, ikrâm edilmek istenen birisini, bahçesine ve bağına davet eden kimse, ona, o bahçenin kapılarını açar ve onu, oturacağı yere götürür; kapıya, onu selâmlayacak teşrîfâtcılar diker ve der ki, "Bahçeme ulaştığında, oraya gir.." Şimdi orada hiç kimse bulunmazsa, bu, yapılan o ikrâmı zedeleyen bir husus olmuş olur. Ama, kapısında "Allah'ın ismiyle girin.., buyurun" diyen kimseler bulunan şahsın hali böyle değildir. İkrâmın bu şekilde olduğunun delili, âyetteki, "selâmetle" ifâdesidir. Bu tıpkı, misafiri ağırlayan kimsenin, "Selâmetle, saâdetle ve ikrâmla gir.." demesi gibidir.

Âyetteki "bâ", hal manasında olmak üzere, "musahebet" için olan bâ'dır. Yani, "Emin olarak, selâmetle iç içe olarak girin ..." demektir. Yahut da bunun manası, "Oraya, size selâm verilmiş kimseler olarak giriniz" şeklinde olur ki, buna göre onlara, Allah ve melekleri selâm vermiş olur.

Bence, burada şöylesi muhtemel bir izah daha vardır ve şudur: Bu ifâde, mü'minlerin dünyada iken güzel huylara iletildiklerini bildirdiği gibi, onların o günde de güzel huylara götürülüp irşâd olunduklarını gösteren bir ifâdedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, dünyada iken mü'minlere güzel alışkanlıklardan birisini, *"Ey iman edenler, kendi odalarınızdan başka odalara sahipleriyle ünsiyet peydâ etmeden ve selâm da vermeden girmeyin"* (Nûr, 27) âyetiyle öğretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Burası sizin yurdunuzdur, evinizdir, barkınızdır. Ne var ki, güzel adetlerinizi bırakmayın. İyi huylarınızı bozmayın; oraya selâm ile girin.." demek istemiştir. Dolayısıyla da onlar, oradakilere, "Selâm.." diye bağırarak girerler. Oradakiler de onların

selâmlarını alırlar ve "**es-selâmü aleyküm...**" derler. Bunun böyle olduğunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yalnız bir söz (işitirler): Selâm, selâm!"* (Vâkıa, 26) âyetidir. Yani, "Onlar oradakilere, oradakiler de onlara selâm vermiştir." Bu izah, eğer nakle dayanan bir izah ise, evet, diyecek bir şey yok.. Yok, eğer nakle dayanan bir izah değilse, bu, naklî bir delilin kendisini teyit ettiği akla uygun bir izahtır.

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ *"İşte bu, ebedîlik günüdür"* buyurmuştur. Allah, o cennetliklerin kalplerindeki, bunun sona erebileceği, derken kalplerinde bunun özlem ve hasretinin kalabileceği düşüncesini sona erdirmek için böyle buyurmuştur.

İmdi eğer; "Mü'min kimse, cennete girdiğinde, orada ebedî kalacağını zaten bilmektedir. Öyleyse, bunun yeniden hatırlatılmasındaki fayda ve hikmet nedir?" denilirse, biz buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Allah'ın bu buyruğu, bir ilân, bildirme ve bir ihbâr olmak üzere, Allah'ın, cennetlikler daha dünyada iken söylediği bir söz olup, Allah'ın, cennetlikler oraya girerken söylediği bir söz değildir. O halde bu izaha göre, Cenâb-ı Hak, bu günümüzde bize, o günün ebedîlik günü olduğunu haber vermiş olur..

2) Kalpler, söz ile daha fazla tatmin olur.. **Zemahşerî,** "يَوْمُ الْخُلُودِ" ifâdesinde, takdiri ذٰلِكَ يَوْمُ تَقْدِيرِ الْخُلُودِ "Bu, ebedîliğin takdir edildiği gündür.." şeklinde olan bir izmâr bulunduğunu söylemiştir.

"Gün" Mutlak Zaman

Burada, ister gündüz isterse gece olsun, "gün" kelimesinin zikredilip de, mutlak zamanın kastedilmiş olduğu da söylenebilir. Çünkü biz, meselâ, Arapçada, "Falancanın oğlu olduğu gün, büyük bir sürur meydana gelir" diye bir ifade kullanmaktayız. Şimdi, bu kimsenin oğlu geceleyin doğsa dahi, aynı sevinç yine bulunmuş olur. Ki böylece, buradaki "gün" ifâdesiyle zaman kastedilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "İşte bu, devamlı ikâmet etmenin zamanıdır" demek istemiştir.

Ne İsterlerse Var

Sonra Cenab-ı Hak, لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ *"Orada onlar için, ne dilerlerse var. Nezdimizde ise daha fazlası var"* buyurmuştur. Bu âyetlerde son derece güzel bir tertip vardır. Zira, Allahu Teâlâ söze, o cennetliklere ikrâm ettiğini beyân etmekle başlamıştır. Çünkü O, *"Cennet müttakîlere yaklaştırıldı.."* (Kaf, 31) buyurmuş, o müttakîlerin, içindeki onca güzellikleriyle

cennetlerin kendilerinin önüne getirildiği kimselerden kıldığını belirterek, ikrâmın ne biçim bir ikrâm olduğunu açıklamak için, "Müttakî kimseler cennete yaklaştırıldı.." dememiş, daha sonra da onlara, *"İşte bu, sizlere va'dolunandır"* (Kaf, 32) âyetiyle, "Burası sizindir" demiş, sonra da, *"O (Allah'ın taatine) dönen, O'nun (ahkâmına) riâyet eden... Rahmân'a gıyâbî saygı gösteren ... kimselere has ..."* (Kaf, 32-33) ifâdeleriyle, bunun, onların o sâlih amellerinin ücreti olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü, bir şeye bir bedel karşılığı sahip olan kimsenin, o şeydeki tasarrufu, bir bedel olmaksızın sahip olan kimsenin tasarrufundan daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü, bedelsiz olarak elde edilen mülkte rücû söz konusu olabilir. Cenâb-ı Hak, daha önce de, bunun bir ikrâm olduğunu beyan ettiğimiz gibi, bu ikrâma, "Giriniz emriyle.." renk katmıştır.. Çünkü, kapısını insanlara açıp da, kapısında, girenleri selâmlayan kimseler bulundurmayan kimse, tam bir ikrâmda bulunmuş olmaz.. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"İşte bu, ebedîlik günüdür"* buyurmuştur ki bu, "Daha önce, atalarınız **Âdem** (a.s) ile **Havvâ**'nın cennetten çıkarılmaları sebebiyle sizin başınıza gelen şeyden korkmayınız. Bu, artık, kendisinden sonra bir çıkışın olmayacağı bir giriştir.." demektir.

Allahu Teâlâ, cennetliklerin orada ebedi olduklarını beyan edince, "Rızkınızın sona ermesinden, dünyada iken ömrü uzun olup, beli bükülerek ihtiyaç içine düşenlerden olduğunuz (gibi), burada da ihtiyaç içinde kalacağınızdan endişe etmeyiniz. Tam aksine, sizin için ebedilik söz konusudur. İstifâde edeceğiniz şeyler bitip tükenmez. Dolayısıyla, istediğiniz vakitte, her istediğiniz şey vardır. Dönüş Allah'adır. Oraya ulaşıldı mı, artık O'nun katındakiler tavsif edilemez ve hiç kimse O'na muttali olamaz. O'nun yanında bulunanın azameti, sana, O'nun katındakilerin üstünlüğünü gösterir" demek istemiştir ki, işte âyetteki tertip bundan ibarettir. Bu ifâdenin tefsirine gelince, burada şöyle iki mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* İltifatın Sebebi**

Allahu Teâlâ, önce muhatap sîgasıyla, *"Selâmetle girin oraya"* buyurmuş, daha sonra da bu âyete, "Sizin için" şeklinde değil de, *"Onlar için"* şeklinde başlamıştır, bunun hikmeti nedir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) *"Selâmetle girin oraya"* âyeti, "Onlara, "Selâmetle girin oraya" denilir" takdirindedir. Dolayısıyla da, bu izaha göre âyette bir "iltifat" üslûbu söz konusu olmaz.

2) Bu, "iltifat" üslûbuyla gelen bir ifadedir. Hikmeti ise, her iki tarafı birleştirmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar geldiklerinde bunu ikram et. Onların gelişlerinde sürûr-huzûr vardır, orada olmayışları durumunda ise, eksiklik-kusur vardır" demiş olmaktadır.

3) Hak Teâlâ'nın *"Onlar için"* ifadesinin, *"melekler için"* manasında olması da mümkündür. Buna göre Hak Teâlâ meleklere, "Onlara hizmetleri yürütün ve bilin ki, onlar için orada istedikleri her şey vardır. Onların istediklerini, önlerine hazırlayın. Fakat benim katımdakilere gelince, bunlar onların gönüllerinden hiç geçmeyen ve sizlerin bile bilemeyeceğiniz şeylerdir" demiş olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "**mezîd**" kelimesinin, "ziyâde, ilave, fazlası" manasına olduğunu söylemiştik. Böylece bu âyet, tıpkı, *"Güzel güzel ameller edenler için, en güzel mükâfat olan cennet ve dahası vardır"* (Yunus, 26) âyeti gibi olur. Buradaki "mezîd" kelimesinin, ism-i mef'ûl (ziyade edilen şey) manasına olması da muhtemeldir, yani, "bizim katımızda, umduklarına ve arzu ettiklerine ilave edeceğimiz şeyler vardır" demektir.

Allah'tan Kaçılmaz

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِى الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾

"Biz, bunlardan evvel, nice nesilleri imha ettik. Onlar kuvvetçe bunlardan daha üstün ve çetin idiler, (öyle ki), ölümden kurtulmak için, diyar diyar kaçacak delik aramışlardı. Fakat kaçma çaresi var mı?" (Kaf, 36).

Hak Teâlâ onları, önlerindeki o müthiş gün ve elîm-çetîn azap ile korkutup, bu hususta onları ikaz edince, bu dünyada kendilerini imha edecek ve gelip onları bulacak şeyler hususunda da inzâr etmiş ve bundan dolayı onlara, kendilerinden önceki kavimlerin durumlarını anlatmıştır. Bunun ne demek olduğu pek çok yerde geçti. Buraya has olan hususlar ise şunlardır:

1) Bu, hem dünyevî azap ile, hem de uhrevî ikapla inzâr etme manasına olan bir ifadedir. O halde daha niçin bu ikisinin arasına, Cenâb-ı Hak, *"Cennet, müttakilere ... yaklaştırılmıştır. Nezdimizde ise daha fazlası vardır"* (Kaf, 31, 35) ifadelerini getirmiştir? Deriz ki: Bu, onları korku ve ümit (havf ve recâ) ile hakka davettir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bir terhîb (sakındırma) ve bir terğîb (teşvik) olsun diye, hem muannit kâfirlerin âhiretteki durumunu hem de ibadet eden ve şükreden kulların yine oradaki durumunu dile getirmiş, sonra da, "Siz, ebedî ve devamlı olan azabım hususunda bir şüphede iseniz de emsallerinizi helâk eden, o dünyevî azaplarım hususunda şüpheniz yok" buyurmuştur.

İmdi, eğer: "Hak Teâlâ, âhiretle ilgili terğîb ve terhibi birlikte zikrettiği gibi, dünya ile ilgili terğîb ve terhibi niçin birlikte zikretmemiş, Kendisine şirk koşan, böylece imha ettiği kimselerden bahsettiği gibi, daha önce Müslüman olup, böylece nimete eren kimselerden bahsetmemiştir, niçin?" denilirse, deriz ki: Nimetler, onlara ulaşmıştır ve onlar nimetler içinde istedikleri gibi davranmışlardır. Dolayısıyla onlara bunu hatırlatmamıştır. Fakat onlar, helâk olacaklarından gâfil idiler. Dolayısıyla Allah onları, bu hususta inzâr (ikaz) etti. Âhirette ise onlar bu iki şeyin her ikisinden de gâfil oldukları için, Allah onlara bunun ikisini de hatırlatmıştır.

2) Âyetteki, *"Diyar diyar, kaçacak delik aramışlardı"* ifadesinin manası hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hak Teâlâ'nın **Semûd** kavmi hakkındaki, *"Onlar vadide kayaları oydular"* (Fecr, 9) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu da, onların yerleri yarıp yol açmaları ve kayaları oyup, evler yapmalarıdır.

b) Âyetteki bu ifade, "Onlar hep yolculukta idiler. Sığınacak, kaçacak bir yer bulamadılar" manasındadır. Mananın böyle olması halinde, bununla Mekkeli müşrikler kastedilmiş olur, yani onlar, hep yolculuk yaptılar ve bu esnada, helâk olan kavimlerinin izlerini -yok olup gidişlerinin alâmetlerini- gördüler.

c) Bu ifade, "Onlar, yeryüzünde diğer insanların temsilcileri-idarecileri oldular" demektir. Hak Teâlâ bu ifadesiyle, onların kuvvet ve saltanatlarının, kendilerine sağladığı şeyi anlatmak istemiştir. Mananın böyle oluşuna, ifadenin başındaki "fâ", delâlet etmektedir. Çünkü bu tabir bu durumda, işin muktezâsına göre gerçekleştiğini ifade eder. Nitekim sen, "Zeyd, Amr'dan güçlüdür, dolayısıyla o onu yendi" ve "Amr hasta idi, dolayısıyla Zeyd onu

yendi" dersin. İşte burada da Hak Teâlâ, *"Onlar, kuvvetçe bunlardan daha üstün ve çetin idiler. Dolayısıyla yeryüzünde idareciler-temsilciler oldular"* demiştir. Buradaki fiil, şedde ile "نَقَّبُوا" şeklinde de okunmuştur ki bu kıraat da, bu manaya gelir. Çünkü "tenkîb", araştırma-inceleme manasına olup, bu da "temsilci oldu" manasına gelen "نَقَبَ" fiilindendir.

3) Âyetteki, هَلْ مِنْ مَحِيصٍ *"Fakat kaçma çaresi var mı?"* ifadesi, üç manaya muhtemeldir:

a) "**Nakb**" fiilini şeddeli okuyanlara göre, "**mahîs**" kelimesinin ism-i mef'ûl olması muhtemeldir, yani "Onlar kaçabilecekleri yerler araştırdılar, fakat kaçabilecekleri yer var mı (yok)" demektir.

b) Bütün kıraatlere göre, bu ifadenin başındaki istifham, inkârî olup, *"yoktur"* manasına gelir.

c) Bu, müste'nef bir cümledir. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine, "O eski ümmetler, onca kuvvet ve kudretlerine rağmen yok olup gittiler. Peki şimdi sizin, kendisine güvendiğiniz bir sığınağınız, bir kurtuluş yeriniz var mı?" demektedir.

"**Mahîs**", tıpkı mahîd (مَحِيد) gibidir. Fakat "mahîs" şiddetten dönüp kaçma manasınadır. Bunun gibi olduğunun delili, Arapların, وَقَعُوا فِي حِيصَ بِيصَ "Onlar şiddet, belâ ve sıkıntıya düştüler" deyişleridir. "Mahîd" ise, mutlak manada dönüp gitme demektir, onlar için başka bir ihtimal olsa bile... Nitekim Arapçada, حَادَ عَنِ الطَّرِيقِ نَظَرًا "Göz göre göre, yoldan saptı" denilir, bu manada, "حَاصَ عَنِ الْأَمْرِ نَظَرًا" denilmez.

Gönlü Olana İkaz

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾

"Hiç şüphesiz bunda, gönlü olan yahut, kendi görerek kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır" (Kaf, 37).

Âyetteki *"bu"* ifadesi, geçen âyette bahsedilen, o helâk edilişe bir işarettir. Bunun, cennetin yaklaştırılması, cehennemin tıka-basa doldurulması gibi, daha önce zikredilmiş şeylere bir işaret olması da muhtemeldir. "**Zikrâ**" *(öğüt)* kelimesi mastar olup, "tezekkür" (hatırlama) ve tezkire

(hatırlatmak) manasınadır. Aslında "zikrâ" kelimesi de, "ذَكَرَ" fiilinin bir mastarıdır.

Âyetteki, *"gönlü olan kimseler için"* ifadesindeki "**kalb**" ile, aklında tutan ve unutmayan bir kalp (akıl) kastedilmiştir" denilmiştir, yani "Aklında tutan ve unutmayan bir kalbi olanlar için..." demektir. Nitekim Arapçada, *"Çok mal"* manasında, *"Falanın malı var"* denilir. Dolayısıyla burada "**kalb**" kelimesinin nekire getirilişi, ifade ettiği mananın mükemmelliğine delâlet eder. Evlâ olan, işi zikrettikten sonra, işin vâzıh (açık) olduğunu ve ufacık kalbi (aklı) olan için bile saklı olmadığını anlatmak için bunun böyle nekire getirilmiş olduğunun söylenmesidir. Nitekim Arapçada, "Ona bir şey (شَيْئًا) ver, bir kuruş olsa bile" denilir. Biz de "Cennet, hayır işler yapanlar içindir, bu hayır bir tek hasene (حَسَنَةً) olsa bile!" deriz. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "bunda, kalp denilebilecek en ufak bir şeyi olan kimse için bir öğüt vardır. Bu durumda artık kim öğüt almazsa, onun hiç kalbi yok demektir" buyurmuştur. Bu tıpkı, صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ *"(Onlar), sağır, dilsiz, kördürler"* (Bakara, 18) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü o münafıkların, kulakları, dilleri ve gözleri, kendilerinden istenilen esas işleri yerine getirmemişlerdir, dolayısıyla yok sayılmışlardır. Aynen bunun gibi, bundan öğüt almayanın da, kalbi yok sayılmıştır. *"Onlar hayvan gibidirler, hatta daha sapıktırlar, şaşkındırlar"* (A'râf, 179) âyeti de böyledir, yani, "Onlar cansız varlıklar gibidirler" manasınadır. Yine, *"Onlar sanki odunlar gibidirler"* (Münafikûn, 4) âyeti de böylèdir, yani, "O münafıkların şekilleri var, ama hatırlayan -öğüt alan kalpleri, şükreden- lisanları yok" manasınadır.

Âyetteki, اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ *"Yahut kendi görerek kulak veren kimseler için..."* ifadesi, "dinleyen" manasınadır. Çünkü "semi atmak" (kulak vermek), dinlemeden kinâyedir. Zira dinlemeyen kimse, sanki kulağını tutup, dinlemekten onu alıkoymuş gibidir. Binâenaleyh onu verip serbest bıraktığında, dinleme gerçekleşir. Buna göre, "Kalp kelimesinin nekire getirilmesi, "teksir" (çokluk) manasını ifade eder" diyenlerin görüşüne göre, *"Yahut kendi görerek kulak veren..."* ifadesinin onun üzerine (atfedilişteki) terkibin güzelliği ortaya çıkar. Çünkü buna göre Hak Teâlâ şöyle demiş olur: "Bunda, her şeyi zekasıyla bulup çıkaran, zeki, ezberleyen (öğüt alan) bir kalp (akıl) sahibi kimseler için, yahut da kulak verip, inzarcıyı dinleyen böylece öğüt alan kimseler için bir öğüt var."

Ama bu ifade ile, "velev ki bu vasıfları olmayan da olsa, ufacık bir kalbi dahi olan kimse" manasının kastedilmiş olduğunun söylenmesinde, böylesi bir tertip güzelliği ortaya çıkmaz" denilirse, biz deriz ki: Bizim verdiğimiz bu manaya göre, âyetin tertibi daha güzel olmuş olur. Çünkü kelamın takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın âdeta şöyle demiş olması şeklindedir: Bunda dinleyip öğrenen, zekî bir kalbi bulunan herkes için bir öğüt vardır." Şimdi biz diyoruz ki: Tertip, daha düşükten, daha üstün olana doğru olur. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "Bunda, iş çok net olduğu için, az-çok kalbi olan herkes için bir öğüt vardır. Binâenaleyh eğer bu öğüt herkes için gerçekleşmezse, dinleyen için gerçekleşmiştir" demek istemiştir.

Âyetteki, *"Yahut kulak veren kimseler için..."* ifadesi de, bu manayı destekler. Çünkü Hak Teâlâ, bunun yerine, "yahut dinleyen kimseler için..." dememiştir. Çünkü dinleme, ilave bir arzunun olmasını gerektirir. Ama kulak vermek, "Bu öğüt, kulağını tıkamayan, aksine onu serbest bırakan kimseler için gerçekleşir, velev ki bu kimse hususen dinlemek istemese bile... Çünkü bu, yüksek bir sesi duyan kimse gibidir. Çünkü bu duyma işi, özellikle dinleme niyeti olmasa bile, sırf kulakların açık olması ile, meydana gelir. Fakat gizli ses, ancak dinleme ve peşine düşme ile duyulabilir. İmdi biz diyoruz ki: Öğüt çok net ve berrak olduğu için, şöyle veya böyle kalbi olan herkes için gerçekleşir. Eğer böyle kimse için tahakkuk etmezse, hali ne olursa olsun, ister dinleme gayretinde olsun, isterse olmasın, kulağı tıkalı olmayan herkes için tahakkuk eder. Buna göre eğer, "Âyetteki, وَهُوَ شَهِيدٌ *"Kendi görerek"* ifadesi "hal" cümlesidir. İşte bu, sırf kulak vermenin kâfî olmayacağına delâlet etmektedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bizim anlattığımızı doğrulamaktadır. Çünkü biz, bahsedilen öğüdün, az-çok kalbi olan herkes için tahakkuk edeceğini, eğer onun için tahakkuk etmezse, kalbi ile hazır vaziyette iken, kulak verdiği zaman, bu, onun için gerçekleşeceğini söyledik. Evvelkine göre bunun manası, "Muhafaza eden, aklında tutan bir kalbi bulunmayan kimse için bu öğüt, o kimsenin huzur-i kalp ile kulak vermesi durumunda gerçekleşir. Böylece o kimsenin huzur-i kalp içinde olması durumunda onun, ezberleyen-aklında tutan bir kalbi olmuş olur. Velev ki bunun yokluğu farz edilse bile... Bu, bizim "وَهُوَ شَهِيدٌ" cümlesinin hal olduğunu söylememiz durumunda böyledir. Fakat biz bunun hal olmadığını söylersek, bahsedilen şey artık söz konusu olmaz ve bu başka manaya gelir. O mana da şudur: Âyetin başındaki ذٰلِكَ (bu), Kur'ân'a işarettir. Bunun izahı da şöyledir: Allahu Teâlâ, sûrenin başında, *"Kâf. O şerefli*

Kur'ân'a yemin ederim ki, bilakis o kâfirler hayrete düştüler..." (Kaf, 1-2) buyurup, onların hayretlerini bertaraf edecek hususlara yer verip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gerçek bir uyarıcı (peygamber) ve haşrin kaçınılmaz bir hadise olduğunu beyan edip, hem dünyadaki hem de âhiretteki sevâb ve cezalarıyla, terhîb ve terğîbde bulununca ve sözü böyle tamamlayınca, "Hiç şüphesiz bunda, yani bahsi geçen Kur'ân'da (âyetlerde), kalbi olan, yahut da duyan kimseler için bir öğüt vardır.." buyurmuş, daha sonra da, "وَهُوَ شَهِيدٌ" yani, "Sizin hayrete düştüğünüz o inzarcı da, buna şâhit, orada hazırdır" demiştir. Bu tıpkı, *"Biz seni, bir şâhit olarak gönderdik"* (Ahzâb, 45) ve *"Peygamber, size karşı bir şâhit olsun diye..."* (Bakara, 143) âyetlerinde beyan buyrulduğu gibidir.

Yaradan Yorulmaz

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

"Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri altı günde yarattık. Bize (bundan dolayı) bir yorgunluk da dokunmamıştır" (Kaf, 38).

Altı Gün: Altı Devre

Hak Teâlâ bir kere daha aynı delili tekrar etmiştir. Bunun izahını Secde Sûresi'nde yapmış ve maddenin üç cinsten ibaret olduğunu söylemiştik:

a) Gökler... Cenâb-ı Hak, göklere bir hareket vermiş, onlara birtakım hususiyetler ve belli yerler vermiştir.

b) Yeryüzü... Hak Teâlâ yeryüzünü yaratmış sonra onu oval hale getirmiştir.

c) Allahu Teâlâ, gök ile yer arasında bulunan şeylerin zatlarını ve çeşitlerini yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, bütün bunları, altı devre içinde yarattığına işaret için, *"Altı günde yarattık"* demiştir.

Bunun bu manada olduğunun delili şudur: "Günler" sözü ile, lügat bakımından anlaşılan mananın kastedilmiş olması imkânsızdır. Çünkü "gün", Arapçada, güneşin doğumundan batımına kadar, yeryüzünün üzerinde durmasından ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce, ne güneş ne de ay vardı.

Ne var ki, gün zikredilir, kendisiyle "vakit, zaman" murat edilir. Nitekim Arapçada, "Hükümdarın oğlu olduğu gün, büyük bir sevinç olur; falancanın öldüğü gün de, büyük bir üzüntü meydana gelir" ifâdeleri kullanılır. -Velev ki, doğum ya da ölüm, geceleyin olmuş olsa bile- Dolayısıyla, "gün" sözüyle, illâ da gün kastedilmiş olmaz. Bu kimse, "gün" ifâdesiyle, sadece zaman ve vakti kastetmiştir. "**Yevm**" kelimesinin, fiillere izâfe edilmesindeki durumu anladığına göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"altı günde..."* ifâdesindeki "**yevm**" kelimesinin zikredilmesindeki manayı da anla...

Yahudilere Reddiye

Bazı müfessirler, bu âyetle, Yahudilere bir reddiyenin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü Yahudiler, şunu iddia etmektedirler: Allahu Teâlâ, âlemi yaratmaya pazar günü başladı.. Âlemi yaratmayı, altı günde tamamladı ki, en son gün cuma günü idi. Cumartesi günü dinlendi ve arşının üzerinde sırt üstü yattı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunlara bir reddiye olsun diye, *"Bize (bundan sonra) bir yorgunluk da dokunmamıştı"* buyurmuştur. Halbuki, görünen odur ki, bu ifâde ile, müşriklere karşı bir reddiye kastedilmiş ve göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılmasıyla istidlâlde bulunulmuştur. Âyetteki, "وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ" ifâdesinin anlamı da, "Biz ilk yaratmadan dolayı yorulmadık ki, ikinci kez "iâde"ye, yeniden yaratmaya kâdir olmayalım..." şeklinde olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ya biz ilk yaratışta aciz mi gösterdik..."* (Kaf, 15) âyetinin ifâde ettiğini ifâde etmektedir.

Tevrât'ın Tahrîfi

Yahudilerin söylediğine ve Tevrât'ta nakledilen o hususa (altı günde yaratma, yedinci günde dinlenme...) meselesine gelince, bu ya onlar tarafından yapılmış bir tahriftir, yahut da onlar, Tevrât'taki âyetin hükmünü anlayamamışlardır. Bu böyledir, pazar, pazartesi... gibi ifâdeler, birbirlerinden ayrılmış zaman dilimleridir. Binâenaleyh, göklerin yaratılmasına pazar günü başlanmış olsaydı, "zaman"ın, maddelerden önce bulunmuş olması gerekirdi. Halbuki zaman, maddelerden ayrı düşünülemez. Böylece de maddeler yaratılmazdan önce başka birtakım maddeler olmuş olur, bunun neticesinde de, âlemin kadîm olduğu hükmüne varılır ki, bu felsefecilerin izlediği yoldur. Enteresandır ki, felsefeciler ile **Müşebbihe** arasında alabildiğine ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü felsefeciler, Allah'a hiçbir sıfat isnât etmezler ve, "Allahu Teâlâ sıfat kabul etmez. Tam aksine o, her bakımdan tektir. O halde O'nun ilmi, kudreti ve hayatı, O'nun hakikati,

aynısı ve zâtıdır" derler. **Müşebbihe** ise, Allah'a, maddelerde bulunan hareket, sükun, istivâ (doğrulma, dik durma), oturma, yükselme ve inme gibi... sıfatları isnât ederler. O halde bu demektir ki, bu iki grup arasında tam bir aykırılık vardır.

Sonra Yahudiler, bu sözlerinde, bu iki meseleyi birleştirmiş, felsefecilere mahsus olan hususta, yani âlemin kadîm olması meselesinde felsefecilerin yolunu tutmuşlardır. Çünkü Yahudiler, maddelerin yaratılmasından önce, birtakım günlerin ve muayyen zamanların bulunduğunu kabul etmişlerdir. Yine Yahudiler, **Müşebbihe**'ye mahsus olan, "Arş üzerinde istivâ, doğrulma" meselesi hususunda, **Müşebbihe**'nin yolunu benimserler, hem zaman, hem de mekân hususunda hata etmişler, sapıtmışlar, saptırmışlardır.

Sabra ve Zikre Devam

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ۚ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

"Ne derlerse sen, şimdilik sabret. Rabbini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce, hamd ile tesbih et. Gecenin bir cüz'ünde ve secdelerin peşlerinde de O'nu tesbih et..." (Kaf, 39-40).

Biraz önce bahsi geçen o müfessirler, bu âyetin manasının, "O Yahudilerin, benim yorulduğuma ve sırtüstü yattığıma dair söylediklerine sabret" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bizim verdiğimiz manaya göreyse, onların "O müşriklerin, "Muhakkak ki bu, acayip bir şeydir" demelerine sabret!" şeklinde olur. Ve وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ *"Rabbini hamd ile tesbih et..."* Bizim, verdiğimiz mana ise daha doğrudur. Çünkü bu, mezkûr olan bir hususdur. Yahudilerin ve onların sözlerinin zikri ise geçmemiştir.

Âyetteki, *"Rabbini, hamd ile tesbih et..."* emri hususunda, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Bu, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "namaz kılmasını emreden bir ifâdedir. Böylece bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın bir zamanda namaz kıl..."* (Hûd, 114) âyeti gibi olur. Âyetteki, قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ *"Güneşin doğuşundan evvel ve batışından*

önce..." ifâdesi, gündüzün iki tarafına; وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ *"Gecenin bir cüz'ünde de .. onu tesbih et"* ifâdesi de, geceye yakın bir zamana bir işârettir.

Bunu şu şekilde açabiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, biri Allah'a ibâdet etmek, diğeri de mahlûkatı hidayete sevk etmek gibi, iki ana görevi vardı. Binâenaleyh, Hz. Peygamber mahlûkatı hidayete sevk edip de, onlar da iktidâ etmeyince, kendisine, "Diğer işine, yani Hakk'a ibâdete yönel..." denildi.

2) "وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifâdesinin manası, "Onu, o müşriklerin dediklerinden tenzih et; onların karşı koymalarından usanma! Tam aksine, onlara Allah'ın azametini hatırlat ve O'nu şirkten ve imkân dahilinde olan "haşr"-dan aciz olmaktan tenzih et.. Bu işleri, güneşin doğumundan ve batımından önce yap. Çünkü bu iki vakit, onların bir araya geldikleri, toplandıkları vakittir. "وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ" Gecenin evvelinde de, O'nu tesbih ve tenzih et. Çünkü bu da, Arapların bir araya geldikleri vakittir" şeklinde olur ki, bu da, "Senin, onların yalanlamalarından dolayı usanmaman, ümitsizliğe düşmemen gerekir. Çünkü, senden önceki peygamberlere de eziyet edildi, yalanlandılar, ama yalanlanmalarına ve eziyete sabredip göğüs gerdiler" demektir. Mananın böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَأَدْبَارَ السُّجُودِ" ifâdesinin, şöylesi açık bir manası söz konusudur ki, bu mana da bizim biraz önce de bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in işinin, biri ibadet, diğeri de hidayete sevk olmak üzere iki şey olduğuna işaret etmektir. O halde, "وَأَدْبَارَ السُّجُودِ" ifâdesinin anlamı, "Yaptığın secdenin ve ibâdetin hemen peşinden de hidayete iletmenin senin hakkında tahakkuku için, Rabbini, kavmin bir araya geldiğinde, aklî delillerle tenzih et" şeklindedir.

3) Bu ifâdeyle, "Subhânellâh de!" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira belli bazı lafızlar, Arapların dilinde, o lafızları söyleme anlamına gelir. Binâenaleyh, biz meselâ, "كَبَّرَ" (kebbera) deriz, bununla bir kimsenin, "Allahu ekber" demesini kastederiz. "سَلَّمَ" (selleme) tabirini kullanır, bununla, "Esselâmü aleykum" demek kastederiz. "حَمْدَلَ" (hamdele) sözüyle de, kişinin, "Elhamdülillâh" dediği; "هَلَّلَ" (hellele) sözüyle kişinin, "Lâ ilâhe illâllah" demesi ve "سَبَّحَ" (sebbeha) sözüyle de, kişinin "Sübhânallahi" demesi kastedilir.

Bunu da şu şekilde açabiliriz: Bütün bunlar, insanın konuşmasında tekerrür eden, kullanılan şeylerdir. İhtiyaç, bunların neler olduğunu haber vermeye zorlar.. Binâenaleyh, bir kimse, "Falanca, Lâilâhe illâllah" dedi; veya, "Falanca, Allahu Ekber" dedi" diyecek olsa, söz uzamış olur. Binâenaleyh,

ihtiyaç, bu cümleleri söyleyen kimsenin, o sözlerini aynen tekrar etmemek için, bunu ifâde eden tek bir lafzı kullanmaya sevk etmiştir. Bu izahın, tefsirini yaptığımız ifâdeyle münasebetine gelince, o da şudur: O müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları, onun sözüne şaşırmaları veya Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmeleri, örfe göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara lanet etme, sövüp sayma ve onlara bedduâ etme ile meşgul olmasını gerektirmiştir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onların söylediklerine sabret, onlara bedduâ etmek yerine, Allah'ı tesbih et, O'na hamdet, ve **Zînnûn** (balık sahibi), yani **Yunus** (a.s) gibi olma; yahut da, **Nûh** (a.s) gibi olma. Çünkü **Nûh** *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* (Nuh, 26) demiştir. Tam aksine, Rabbine duâ et, onların küfürde ısrarları sebebiyle canın sıkıldığında, Rabbini içinden zikretmeye devâm et.." demiştir. Burada şöylesi birkaç bahis bulunur:

Tesbîh Fiilinin Kullanılması

Birinci bahis: Allah, "**tesbih**" kelimesini, meselâ "يُسَبِّحُ لِلّٰهِ" (Teğabun, 1) ve "...يُسَبِّحُونَ لَهُ" (Fussilet, 38) âyetinde olduğu gibi, bazen "lâm" ile; "فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ" (Vâkıa, 74) ve وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (Kaf, 39) âyetlerinde olduğu gibi, bazen "bâ" ile; "وَسَبِّحُوهُ" (İnsan, 26), "وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً" (Ahzâb, 42) ve "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى" (A'lâ, 1) âyetlerinde olduğu gibi, bazen harf-i cersiz olarak kullanmıştır. Binâenaleyh, bunların arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki, bu fiilin bâ ile kullanılmasına gelince, -ki en mühimi budur- burada öncelikle ele alınması gereken budur; çünkü Cenâb-ı Hak "وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" buyurmuştur.

Şimdi biz diyoruz ki: Bizim, buradaki "سَبِّحْ" ifâdesi ile, "Habibim, sübhânallâh de!" manası kastedilmiştir" dememiz halinde bu "bâ" harf-i cerri, musahabe için olmuş olur ve mana "Allah'ın hamdiyle bir ve beraber ol!" demek olur. Buna göre Cenâb-ı Hak, âdeta, "Ey habibim, Subhânallâhi ve'l-hamdülillâhi de!" demiş olur. Yok, "Bu ifâde ile, Cenâb-ı Hakk'ı tenzih kastedilmiştir.." dememiz halinde de mana, "Onu tenzih et. O'na, hamd ile yaklaş!.. Yani, O'nu tesbih et; kendisini tesbih etmeye seni muvaffak kıldığı için de O'na şükret.. Çünkü, ebedî mutluluk, O'nu tesbih edenler içindir.." şeklinde olur. Buna göre bu demektir ki, bilindiği için, mef'ul zikredilmemiştir. Takdiri ise, سَبِّحْ لِلّٰهِ بِحَمْدِ رَبِّكَ *"Allah'ı, Rabbinin hamdiyle tesbih et!"* şeklinde olup, "Allah'ı, o Rabbinin hamdiyle iç içe olarak tesbih et.." demektir.

Ama, "Bu ifâdeyle, "Namaz kıl!" manası kastedilmiştir" dememiz halinde, biz diyoruz ki, bunun, namazda Fâtiha'nın okunmasını emreden bir ifâde olması muhtemeldir. Nitekim Arapçada, صَلَّى فُلَانٌ بِسُورَةِ كَذَا "Falanca, şu sûre ile namaz kıldı..." yahut da, صَلَّى بِقُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ "O, "Kul hüvellâhu ehad..." sûresi ile namaz kıldı.." denilir ki, buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Elhamdülillâh ile namaz kıl. Yani, kıldığın namazda, Fâtiha Sûresi okunmuş olsun.." demek istemiştir. Ama bu, bu konuda yapılan izahların en uzak olanıdır.

Bu fiilin, harf-i cersiz müteaddi olmasına gelince, biz diyoruz ki: Asıl olan da budur: Çünkü **"tesbih"** maddesi, harf-i cer olmaksızın müteaddîdir. Çünkü, bunun manası kötü şeylerden uzak tutma, berî kılma, tenzih etme demektir.

İlgili fiilin "lâm" ile kullanılması hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, tıpkı bir kimsenin, نَصَحْتُهُ وَنَصَحْتُ لَهُ "Ona nasihat ettim..." شَكَرْتُهُ وَشَكَرْتُ لَهُ "Ona teşekkür ettim..." demesinde olduğu gibidir.

2) Bu, en açık olan durumu beyân etmek içindir. Yani, "Onlar, kalpleri sırf Allah'ın rızası ile dolup taştığı halde, Allah'ı tesbih ederler..." demektir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak orada, "وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" (Kaf, 39) buyurmuş, hemen sonra da, "bâ" harf-i cerrine yer vermeksizin, "وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ" (Kaf, 40) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki yer arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki:

1) Namazın, "Allah'ı, Rabbinin hamdiyle iç içe olduğun halde tesbih et!" şeklinde olduğunu söylememiz halinde, bu iki yerdeki durum aynıdır, farksızdır. Bu böyledir, zira "سَبِّحِ اللهَ" ifâdesi, bir kimsenin tıpkı, "فَسَبِّحْهُ" demesi gibidir. Ne var ki, "سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifâdesi, kendisine delâlet ettiği için, birincide mef'ûl-ü bih sarih (yani lafza-i celâl) zikredilmemiştir.

2) Önce geçen şey kendisine delâlet ettiği için, ("فَسَبِّحْهُ" ifâdesinin geçtiği yerde), "بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifâdesini zikretmemiştir. Bizim, "سَبِّحْ" ifâdesi ile, "Namaz kıl!" manası kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze göre buna verilecek ikinci cevap da şudur: Birinci ifâde (سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ) namaz kılmayı; ikinci ifâde "فَسَبِّحْهُ" ise Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etmeyi emreden bir ifâde olmuş olur. Yani, "Rabbinin hamdine bürünmüş olarak (Fâtiha'yı okuyarak) vaktinde namaz kıl, geceleyin de Rabbini, kendisine yakışmayan şeylerden tenzih et..." demektir. Bu durumda, bu, hem amele, (uzuvlarla yapılan amele), hem zikre, hem de tefekküre bir işâret olmuş olur. O halde âyetteki

"سَبِّحْ" ifâdesi, amellerin en hayırlısına, yani namaza; "بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifâdesi, zikre ve "وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ" ifâdesi de, seslerin dindiği, iç âlemin berraklaştığı bir zamanda, tefekkür etmeye bir işârettir.. Yani "Fikrinle de, Cenâb-ı Hakk'ı O'na yakışmayan her türlü kötü şeylerden tenzih et..." demektir. Bil ki, Allahu Teâlâ ancak kemâl sıfatlarıyla ve celâl vasıflarıyla muttasıftır.

Âyetteki, "وَاَدْبَارَ السُّجُودِ" tabirine gelince, bunun tefsiri hususunda denilebilecek olan bazı şeyler, daha önce geçmişti. Bu hususta, söylenebilecek bir başka izah da şudur: Bu, tesbihi devam ettirme emrine bir işârettir. O halde, "بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ * وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ" ifâdeleri, namazın vakitlerine bir işârettir.. "وَاَدْبَارَ السُّجُودِ" tabiri ise "Secdeyi, yani namazı bitirdikten sonra, Allah'ı tesbih ve tenzihi bırakma, bütün vakitlerinin de tesbih ile geçmesi için, secdelerin peşinden tesbihe devam et.." anlamındadır. Dolayısıyla bu ifâdeler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Unuttuğunda Rabbini an.."* (Kehf, 24) âyetlerinin bildirdiği manayı ifâde eder. "Bir işi bitirince hemen başkasına giriş ve yalnız Rabbine yönel." Bu ifâde, "وَاِدْبَارَ السُّجُودِ" (idbâre's-sücûd) şeklinde de okunmuştur.

Geceyi Gafil Geçirme

Üçüncü bahis: "فَسَبِّحْهُ" ifâdesindeki fâ'yı nasıl izah edebiliriz? Biz deriz ki, bu fâ, geceleyin tesbih etme emrini te'kîd eder.. Zirâ, şart manasını kapsamaktadır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, وَاَمَّا مِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ "Geceden olan zamana gelince, (onda) Allah'ı yine tenzih et.." demektir. Bu böyledir, zira şart tahakkuk ettiği zaman, cezâ (meşrût)nın da bulunması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Gündüz, meşguliyet zamanıdır ve meşguliyetlerin çokça bulunduğu bir vakittir. Geceye gelince, bu, her şeyin dindiği ve sona erdiği bir zamandır. O halde gece, tesbih vaktidir" demiştir. Yahut da, biz ifâdeyi tersten alır da şöyle deriz: "Gece, uyuma, işlerden uzaklaşma ve gaflet zamanıdır. Öyleyse, geceyi gafletle ayırma; tam aksine onda Rabbini an ve O'nu tenzih et..."

Dördüncü bahis: "مِنَ الَّيْلِ" ifâdesinin başındaki "مِنْ" edâtı hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "ibtidâ-i gâye" (mesâfenin başlangıcını) bildiren "مِنْ"dir, Yani, "Gecenin başından itibaren O'nu tesbih et.." Buna göre, uykunun bastırıp bastırmayacağına nispetle ilgili durum farklılık göstereceği için, Cenâb-ı Hak, bu sürenin başlangıcının sonunu belirtmemiştir. Nitekim Arapçada,

(sürenin sonu zikredilmeksizin), اَنَا مِنَ الَّيْلِ اَنْتَظِرُ "Gecenin başından itibaren seni bekliyorum..." denilir.

b) Bu "مِنْ" in, "min-i teb'iziyye" olması.. Buna göre mana, "Gecenin bir kısmını tesbihe ayır" şeklinde olur. Nitekim, Arapçada مِنْ مَالِكَ مَتَعٌ وَمِنَ الَّيْلِ اَنْتَبِهَ "Malından istifade ettir; gecenin bir kısmında ise uyanık ol (ibâdet et).." denilir.

Beşinci bahis: Âyetteki "وَاَدْبَارَ السُّجُودِ" ifâdesi, neye atfedilmiştir? Biz diyoruz ki, bunun, âyetteki, "güneşin batmasından önce..." ifâdesine atfedilmesi mümkündür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbini, güneşin doğuşundan evvel, batışından önce ve secdelerin peşlerinden hamd ile tesbih et..." demek istemiş, bunların arasına da, "Gecenin bir cüz'ünde de... O'nu tesbih et..." ifâdesini koymuştur. Buna göre burada, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, tesbihi sürdürme emri yatmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, "Güneşin doğumundan önce tesbih et. Güneşin doğumundan önce secdeyi bitirme vakti geldiğinde tesbihatta bulun, güneşin batımından önce tesbih et; güneşin batımından önce secdeyi bitirdikten sonra da tesbih et.." demiş olur. Böylece de bu, geceyi tesbih ile geçirmeye bir işâret olmuş Olur. Bu ifâdenin, âyetteki, "وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ" ifâdesine atfedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu ifâde, câr ile mecrûrun ikisine birden atfedilmiş olur ve takdiri de, "Hem gecenin bir kısmında, hem de secdelerin peşi sıra O'na tesbihatta bulun..." şeklinde olur.

Kıyamet Çağrısı

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

"Nidâ edenin, yakın bir yerden nidâ edeceği güne kulak ver. O gün (bütün halk), o hak sayhayı işiteceklerdir. İşte bu, (kabirden) çıkış günüdür." (Kaf, 41-42).

Bu, tesbihin gayesinin ne olduğuna bir işâret olup, "Allah'ı tenzihle meşgul ol ve o münâdî'yi gözle.." demektir ki, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk ın,

"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et" (Hicr, 99) âyeti gibidir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mef'ûl (Dinleme Konusu)?**

Onun kulak verdiği şey nedir? Biz deriz ki bu hususta, şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) Bu fiilin mef'ûlü tamamen hazfedilmiştir. Maksadı da, "Dinleyici ol, bu gâfiller ve yüz çevirenler gibi olma!" demektir. Nitekim Arapçada, bizatihi dinlenen herhangi bir şey kastedilmeksizin, هُوَ رَجُلٌ سَمِيعٌ مُطِيعٌ "O, dinleyen, itaat eden bir adamdır" denilir ki, bu da tıpkı, "Falanca, aldatıcıdır; falanca verir ve vermez.." denilmesi gibidir (mef'ûlleri hazfedilmiştir).

b) Bu, "Sana vahyolunanı dinle" demektir.

c) Bu, "O münadînin nidâsını dinle" demektir.

İKİNCİ MESELE

"يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ" ifâdesindeki "يَوْمَ" kelimesi, hangi fiil ile mansûbdur? Biz deriz ki: Bu da, birinci meseleye dayalı bir hususdur. Şimdi biz, "اِسْتَمِعْ fiilinin mef'ûlü yoktur" dersek, bunun âmili (nasbedeni), *"çıkış günü.."* (Kaf, 42) ifâdesinin delâlet ettiği şey olup, takdiri, "Onlar, o münadînin nidâ ettiği günde çıkarlar" şeklinde olur. Eğer biz bunun mef'ûlünün, *"vahyedilen şey"* olduğunu söylersek, o zaman takdiri, "O münadînin nidâ ettiği günde vahyedileni dinle.." şeklinde olur. Söylediğimiz bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: "O münadînin nidâ ettiği günde vahyedilen şeyi dinle!.."

Buna göre şâyet, "Âyetteki "اِسْتَمِعْ" ifâdesi, فَاصْبِرْ وَسَبِّحْ "sabret ve tesbih et" ifadelerine atıftır ki, hem sabretme hem de tesbihatta bulunma dünyada söz konusudur; kulak verme, dinleme de, dünyada söz konusu olan bir şeydir. Halbuki, o münadînin nidâ ettiği günde vahyedilen şey ise, dünyada dinlenemez..." denilirse, deriz ki, bundan bu çıkmaz. Çünkü, "Dünyada namaz kıl, âhirette cennete gir" manasında "صَلِّ وَادْخُلِ الْجَنَّةَ" denilir. İşte burada da böyledir. "اِسْتَمِعْ" fiilinin, "gözle!" manasında olması da muhtemeldir. Böylece bunların, dünyada iken meydana gelmeleri mümkün olabilir. Eğer biz, "O sayhayı, -yani münadînin, "Ey kemikler, dirilip ayağa kalkın.." demesini- dinle.." anlamındadır dersek, o zaman söz konusu sorunun cevabı anlaşılmış olur. Bu durumda buna verebileceğimiz bir başka cevap da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sur'a üfürülmüş, artık Allah'ın dilediklerî müstesnâ olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür"* (Zümer, 68) demesidir.

Şimdi biz diyoruz ki, "Allah'ın diledikleri kimseler", o sayhanın, o naranın olacağını bilip de, ona hazır olan ve o sayhanın kendilerini rahatsız etmeyeceği kimselerdir. Bu tıpkı şuna benzer: Birisi, bir şimşeğin çaktığını görür ve onun neticesinde kuvvetli bir gök gürültüsünün olabileceğini bilir, onu bekler ve vaki olduğunda da onu dinler. Bir başkası da, bundan habersizdir. Şimdi, o gök kuvvetlice gürlediğinde, çoğu kez, onu beklemeyen kimse bayılıp düşerken, onu dinlemeye hazır olan kimse bundan etkilenmez. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, "O günde bayılıp yere düşenlerden olmayasın diye, buna kulak ver, dinle..." buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Nida Edecek Allah'tır**

O münadînin nidâ edeceği şey nedir? Bu hususta hem aklî, hem de naklî muhtemel birtakım izahlar yapılabilir ki, bunları şöyle toparlayabiliriz: O münadî, ya Allah'tır, ya meleklerdir veyahut da bu ikisinin dışında kalanlardır. Bunlar da, zâhire göre, ins ve cinnin mükellefleridir.. Çünkü, başkaları nidâ edemez. Şimdi biz, o münadînin Allah olduğunu söylersek, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Allah, *"O zulmedenleri, onlara eş olanları ... bir araya toplayın..."* (Sâffât, 22) diye nidâ eder.

b) Allah, *"Alabildiğine inat eden, hayra bütün hızıyla engel olan her nankörü atın cehenneme"* (Kaf, 24) ve (cennetliklere) *"Selâmetle girin oraya..."* (Kaf, 34) diye nidâ eder. Cenâb-ı Hâkk'ın, *"Tutun onu da, (ellerini) bağlayın.."* (Hâkka, 30) ifâdesi de böyledir. Bunun böyle olduğunun delilleri, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nidâ edenin yakın bir yerden nidâ edeceği gün..."* (Kaf, 41) ve *"Yakın bir mahalde yakalanmışlar.."* (Sebe, 5) ifâdeleridir.

c) Bu iki şeyden başkasıdır. Bunun böyle olduğunun delili ise, *"Onlara, "Benim ortaklarım nerede?" diye nidâ edileceği gün.."* (Fussilet, 47) vs. âyetidir.

Münadî Başkasıdır

O münadînin, Allah'tan başkası olduğunu söylememiz halinde de şu izahlar yapılabilir:

a) **İsrafil** (a.s)'in, "Ey çürümüş kemikler, bir araya gelmek için toplanın ve "fasl"ı, yani Allah'ın vereceği hükmü dinleyin.." şeklindeki nidâsıdır.

b) Bu, nefse yapılan nidadır. Nitekim nefse, "Cennetteki ya da cehennemdeki yerini alması için, *"Dön Rabbine..."* (Fecr, 28) diye nidâ edilir.

c) Bir münadî, "şunlar cennete, şunlar da cehenneme" diye nidâ eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bir kısım cennette, bir kısım da cehennemde..."* (Şûra, 7) buyurmuştur.

Bu münadînin "mükellef" ins veya cin olduğunu söylememiz halinde de şu denebilir: Bu, Allahu Teâlâ'nın, *"Ey Malik diye nidâ ettiler.."* (Zuhruf, 77) âyetinde beyan ettiği husus vs.dir. Ancak görünen odur ki, burada kastedilen, ilk iki izahtan biridir. Çünkü âyetteki "**el-münadî**"nin başındaki elif-lâm, tarif içindir. Bahsi geçmese dahi, meleğin o günde münadî olması, durumu malum olan bir keyfiyettir (onun için elif-lâm getirilmiştir). Nitekim bahsi geçmese dahi, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilerek, قَالَ *"Dedi..."* denilir. O münadînin Allahu Teâlâ olmasına gelince, Allahu Teâlâ'nın münadî olduğu, hemen bu sûrede, أَلْقِيَا (Kaf, 24) ifâdesi geçmiştir ki, bu bir nidâdır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün cehenneme, "Doldun mu?" deriz"* (Kaf, 30) ifâdesi ki, bu da bir nidâdır. Mükellef ise böyle değildir.

Âyetteki, مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ *"Yakın bir yerden..."* ifâdesi, o sesin herkes tarafından duyulacağına, hiç kimseye saklı kalmayacağına, tam aksine onu dinleme hususunda herkesin müsavî olacağına bir işârettir. İzahın böyle yapılması halinde, âyetteki "münadîden, Allahu Teâlâ'nın kastedilmesi uzak bir ihtimal" olmaz. Çünkü âyetteki, "yakın bir yer" ifâdesi ile bizzat mekânın kendisi değil, o nidânın duyulacağı kastedilmiştir ki, bunun Allah'tan olması, (doğruya) daha yakın bir ihtimaldir. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki *"Biz ona, şah damarından daha yakınız"* (Kaf, 16) âyeti kabilindendir ki, bu, mekân ile olmaz.

Mezardan Çıkış

Daha sonra Cenab-ı Allah, يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ *"O gün (bütün halk), o hak sayhayı işitéceklerdir. İşte bu, (kabirden) çıkış günüdür"* buyurmuştur. Bu, bizim, "Dinle, gafillerden olma ki, o sayha gününde bayılıp yere serilmeyesin.." diye ifâde ettiğimiz mananın ortaya konulmasıdır. Bunun izahı şöyledir: "Dinle, yani dinlemezden önce onun meydana gelmesi konusunda uyanık ol, bekle.. Çünkü, duyma işi mutlaka olacaktır. Sen ve onlar, bu hususta eşitsiniz. O halde bu demektir ki, onlar da duyacaklar. Ne var ki onlar, dinlemeye hazır olmadan duyacaklar, böylece de yıkılıp, yere düşecekler; sen ise, onu dinlemeye hazır olarak onu duyacaksın.. Dolayısıyla bu, sende, mutlaka olması gerektiği kadarıyla etkili olacaktır..."

Âyetteki, "يَوْمَ" kelimesi hususunda şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Bu, **Zemahşerî**'nin söylemiş olduğu şu hususdur: Bu âyetin başındaki bu "يَوْمَ" kelimesi, bir önceki âyetteki "يَوْمَ" kelimesinden bedel olup, her ikisinin âmili de, ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ *"İşte bu çıkış günüdür"* ifadesinin delâlet ettiği şeydir. Yanî, "Onlar, duydukları gün çıkacaklar" demektir.

b) Bu ifâdedeki "يَوْمَ"nin âmili, "يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ" ifâdesindeki şey olup, bunun da ne olduğunu daha önce zikretmiştik..

c) Şöyle de denebilir: Daha önce de bahsettiğimiz gibi, "يَوْمَ يُنَادِ" ifâdesindeki "يَوْمَ"nin âmili, "اِسْتَمِعْ"; "يَوْمَ يَسْمَعُونَ" ifâdesindeki "يَوْمَ"nin âmili de, "يُنَادِ" fiilidir. Çünkü, "يَوْمَ يُنَادِ" ifâdesindeki "يَوْمَ"nin, her ne kadar kendisine muzâf olduğu يُنَادِ fiili ile mansub olması caiz olmasa dahi, başkasının bunda âmil olması ve bunu nasbetmesi caizdir. Nitekim Arapçada, اُذْكُرْ حَالَ زَيْدٍ وَمَذَلَّتُهُ يَوْمَ ضَرَبَهُ عَمْرٌو وَيَوْمَ كَانَ عَمْرٌو وَالِيًا "Amr'ın, kendisini dövdüğü ve Amr'ın idareci olduğu gün, Zeyd'in halini ve zilletini hatırla.." denilir ki bu sözü söyleyen kimse, "**Zeyd**'in, kerîm iken, iyi ve güzel halde iken herhangi bir sebeple zillete dûçâr olduğunu beyan etmek istemiştir. Dolayısıyla, misâlimizdeki "يَوْمَ كَانَ عَمْرٌو وَالِيًا" ifâdesindeki "يَوْمَ"nin, "اُذْكُرْ" ifâdesi ile mansub olması caiz değildir. Çünkü, bu sözü söyleyenin maksadı, Zeyd'in halini ve zilletini hatırlatmaktır. Bu ise, dövülme günüdür. Ne var ki, "وَيَوْمَ كَانَ عَمْرٌو" ifâdesindeki "**yevme**", "ضَرَبَهُ عَمْرٌو" ifâdesiyle mansubdur. "يَوْمَ كَانَ وَالِيًا" ifâdesi de böyledir. İşte âyette de böyledir. Cenâb-ı Hak, korkup böylece de bayılıp yere yıkılanlardan olmasın diye, *"Nidâ edenin ... nidâ edeceği güne kulak ver"* buyurmuş, sonra bu nidâyı, onların duyacağı günde, "o münadînin nidâ etmesiyle" beyân edip açıklamıştır ki bu, "Bu, bir kısım insanların duyamayacağı bir biçimde, gizli bir nidâ değildir. Tam aksine münadînin nidasının en batı uçtakine nispeti, en doğu uçtakine nispeti gibi olacaktır. Ve hepiniz de onu duyacaksınız" demektir. Böylesi bir sesi dinleyebilmesi için, insanın buna hazır olması gerektiğinde şüphe yoktur. İnsanın buna hazır olması da, nefsini, Allah'a ibâdetle, O'nu zikir, onu tefekkürle meşgul etmesiyle olur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sabret, tesbih et.. Münadînin nidâ edeceği ve onların sayhayı duyacakları güne kulak ver..." ifadelerinden, işte böylesi değerli bir netice elde edilmiştir.. Âyetteki "الصَّيْحَةَ" kelimesinin başındaki elif-lâm da tarif ifâde etmektedir. Çünkü o sayhanın ne olduğu bilinmektedir. Allah onu, defaatle dile getirmiştir. Nitekim, *"O ancak, tek bir sayhadır"* (Yasin, 53), *"O ancak, tek bir sayhadır"* (Sâffât, 19) ve *".. Tek bir nefha, üfürme..."* (Hâkka, 13) âyetlerinde böyledir. Âyetteki "بِالْحَقِّ" ifâdesindeki "bâ" harf-i cerrinin "sayha"ya taalluk etmesi

mümkündür. Buna göre, "Hak olan o sayhayı onlar duyarlar..." demek olur ki, bu izaha göre, burada şu açıklamalar yapılabilir:

1) "**Hakk**", haşr anlamındadır. Yani, "Haşr sayhasını... duyarlar. Bu haşr, onların duyacakları haktır" demektir. Nitekim Arapçada, "O, bu sözü konuştu.." anlamında, "Seyyid, "Ey kavmim toplanın!" diye nara attı.." denilir. Bu durumda kelamın takdiri, "Onlar, "Ey kemikler, toplanın, bir araya gelin!" çığlığını duyarlar.." demek olur ki, işte "**el-hakk**" kelimesiyle, burada bu kastedilmiştir.

2) "**el-Hakk**" kelimesiyle, "yakîn" kastedilmiştir. Çünkü "hak", yakîndir. Nitekim, "Ondan o sayha yakînen sudûr etti, bir yankı değildi.." anlamında, "Zan ve tahmin değil, falanca yakînen nara attı..." denilir.

Buna göre âyetteki "**hakk**" kelimesi sayha'nın sıfatı yerine geçmiş olur. Nitekim Arapçada, "İstekli olan bir dinleyişle dinledi; kuvvetli olan bir haykırışla haykırdı.." denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Kesin olan o sayhayı duyacakları günde..." demek istemiştir.

3) Bu, "gerçekle iç içe olan bir sayhadır, yani, o sayhanın meydana gelmesi gerçektir..." demektir. Nitekim Arapçada, "Ol!" denilir, o da, tahakkuk eder, oluverir" denilmektedir. Yine, "Saadetle, selâmetle iç içe olarak" manasında, "Selâmetle, saadetle dön!.." denilir.

Buna göre şâyet, "Biraz daha açıklar mısın? Çünkü, "bâ" gerçekte "ilsâk" içindir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde ilsâk'ın anlamı nasıl anlaşılır?" denilirse, biz deriz ki: Fiilin müteaddî olması, bazen "bâ" ile gerçekleşir. Nitekim Arapçada, "Gitmeyi Zeyd'e (âdeta) yapıştırdı, icrâ ettirdi" manasında, ذَهَبَ بِزَيْدٍ "Falanca Zeyd'i götürdü" denilir. Böylece de, o gitme işi Zeyd'le kaim olmuş olur; derken Zeyd de mef'ûl olmuş olur. Şimdi, "يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ" ifâdesinin, "(İsrafil), "Ey kemikler bir araya toplanın!.. dedi.." manasına varıp dayandığını söylersek, bu, masdarın "bâ" harf-i cerri ile müteaddi olması demek olur ki, Arapçada da, اَعْجَبَنِى ذَهَابُ زَيْدٍ بِعَمْرٍ "Zeyd'in Amr'ı götürüşü beni hayran bıraktı.." denilir. İşte "الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ" ifâdesi de böyledir ki bu "Hak hususunda sesini yükselt" demek olur ki, bu hak da, haşr'dir. Bu hususu, eğer Allah dilerse bir başka yer ve zamanda açıklayacağız.

Bir başka izaha göre de şöyle diyebiliriz: Âyetteki "بِالْحَقِّ" ifâdesi, "يَسْمَعُونَ" fiiline taalluk etmektedir. Yani, "Onlar o sayhayı hak ile dinlerler" demektir. Mananın böyle olması halinde, burada şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, tıpkı bir kimsenin, "Onu yakînen dinledim.." demesi gibidir.

b) "بِالْحَقِّ" ifâdesinin başındaki "bâ", kasem bâ'sı olup, buna göre mana, "Onlar o sayhayı, hak olan Allah'ın adına yemin ederim ki, duyacaklardır" şeklinde olur ki, bu şık zayıftır. ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ifâdesindeki "ذٰلِكَ", "gün"e işaret etmektedir. Buna göre mana, "İşte o gün, çıkış günüdür" şeklinde olur.

b) Bu, o münadînin nidasına bir işarettir.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

"Öldürecek de diriltecek de şüphesiz ki biziz biz. Dönüş de ancak bizedir. O gün hepsi, süratle çıkmak üzere, yeryüzü onlardan ötürü yarılır. İşte bu bize çok kolay gelen bir haşrdir" (Kâf, 43-44).

Yâsin Sûresi'nde, *"Biziz biz"* ifadesiyle ilgili olan açıklamaları yaptık. Âyetteki, *"öldürecek de, diriltecek de..."* ifadesine gelince, buradaki "diriltme" ile ilk diriltme kastedilmiş olup, "öldürme" ile de ilk ölüme işaret edilmiş olur. Âyetteki, وَإِلَيْنَا *"ancak bizedir"* ifadesi, haşrın olacağını gösteren bir ifadedir. "**En**", ma'rife (en, bilinen) şey olduğu için Cenâb-ı Hakk'a işaret olan *"Biziz biz"* (إِنَّا نَحْنُ) ifâdesi önce getirilmiştir. Nitekim bir kimse herkesçe bilinen meşhur kişi "benim ben" manasında, "اَنَا اَنَا" der. نُحْيِي وَنُمِيتُ "Öldürecek, diriltecek" ifadeleri, bu azameti te'kid eden hususlardır. *"Dönüş de ancak bizedir"* ifadesi ise, esas anlatılmak istenen şeyi ortaya koyan ifadedir.

Yerin Ayrılıp Yarılması

Daha sonra Cenab-ı Hak, يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ *"O gün hepsi, süratle çıkmak üzere, yeryüzü onlardan ötürü yarılır. İşte bu bize çok kolay gelen bir haşrdir"* buyurmuştur. Bu âyetin başındaki "**yevm**" (gün) kelimesinin âmili (yani zarfı olduğu fiil), *"çıkış günü"* (Kaf, 42) ifadesinden anlaşılan *"çıkış"* fiili olup, "yeryüzü, onlardan ötürü yarıldığı gün, onlar hızlıca çıkarlar" takdirindedir.

Âyetteki, سِرَاعًا *"süratle"* kelimesi, çıkanların "hal"ini göstermektedir. Çünkü âyetteki عَنْهُمْ *"onlardan"* lafzı, bu yarılmanın sebebinin onlar olduğunu gösterir. Böylece de o yarılma işi, onlar kabirden çıkacakları zaman olmuş olur. Nitekim Arapçada, "كَشَفَ عَنْهُ" ve هُوَ مَكْشُوفٌ عَنْهُ "Onun için

açıldı, açılmıştır" denilir. Böylece, "**sira'an**" *(süratle)* kelimesi, mef'ûlün durumunu beyan eden "hal" olur. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "süratle çıkan kimseler olarak..." demek istemiştir. "**Sirâ'**" kelimesi, "**serî**'nin çoğuludur ve tıpkı "**Kirâm**"ın, "**kerîm**" kelimesinin çoğulu olması gibidir.

ذٰلِكَ حَشْرٌ *"Bu, bir haşrdır"* ifadesindeki, ذٰلِكَ "Bu" kelimesinin, o yarılma işine bir işaret olması muhtemel olduğu gibi, "süratle çıkıştan" anlaşılan "çıkarma" işine de işaret olabilir. Yine bunun manasının, "O haşr, bize çok kolay bir haşrdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü haşr meselesi, daha önce geçen âyetlerden de anlaşılmaktadır.

Âyetteki, عَلَيْنَا يَسِيرٌ *"Bize çok kolay"* ifadesine gelince, buradaki "عَلَيْنَا" câr-mecrûru, "ihtisâs" için öne geçmiş olup, "Bu iş, başkasına değil, ancak bize kolaydır" demektir ve kâfirlerin, *"Bu, ihtimali uzak bir dönüştür"* (Kaf, 3) şeklindeki sözlerine tekrar bir cevaptır. Haşr, toplamak demektir. Kıyamet gününde, mahlukatın her birinin parçaları bir araya toplanacak, ruhlar (canlar) da bedenleriyle birleşecektir, yani Allahu Teâlâ, her ruhu bedeniyle birleştirecek, böylece de dağılmış, paramparça olmuş ve çürümüş ümmetleri, yeniden toplayıp bir araya getirecektir. Binâenaleyh bu işlerin hepsi haşr (toplama) hususunda aynıdır.

Resûl Zorba Değil

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَآ اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

"Biz onların neler demekte olduklarını daha iyi bileniz. Onların üstünde bir zorba değilsin sen. Bundan dolayı, benim tehdidimden korkacak olanlara Kur'ân ile öğüt ver" (Kaf, 45).

Bu âyetle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve mü'minlerin kalbini teselli eden bir ifade olup, mü'minleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e emredilen o sabır ve tesbihe teşvik olup, "Sana dediğimiz işle meşgul ol. Bize şikâyetlerde bulunman, seni maksadından alıkoymasın. Çünkü biz, onların sözlerini biliyor ve amellerini görüyoruz" demektir. Yaptığımız bu izaha göre, âyetteki, *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* ifadesi buna uygun düşmektedir ve

"Sen, "Onları hidayete sevk etmek üzere gönderildim. Öyle ise ben, daha nasıl bu rehberlikten meşgul edecek şeylerle, namazla, tesbihle oyalanırım" deme. Çünkü sen onların duygularına, kuvvetlerine ve kudretlerine hükmetmek için gönderilmedin. Sen, sadece gerçeği tebliğ etmekle emrolundun ve bu işi de yaptın. O halde sabret, tesbihâtta bulun ve Allah'ın aranızda hüküm vereceği o günü bekle" demektir.

Dönüş Allah'a: Hesap Var

b) Bu bir tehdit ve korkutma ifâde etmektedir. Çünkü, *"Dönüş de ancak bizedir"* (Kaf, 43) âyeti, onların ne yaptıklarını Allah'ın bildiğini göstermesi bakımından açık bir tehdittir. Zira bir kimse, eninde sonunda, varacağı yerin padişah olduğunu bilebilir. Fakat o padişahın, kendisinin her yaptığını bilemeyeceğine inanabilir. Dolayısıyla işte bu duygu ve inancı, kişiyi yapmak istediği kötü şeylerden, (kanunsuz işlerden) alıkoymayabilir. Ama bu kimse, padişahın, kendisinin ne yaptığını bildiğini, gıyabında iken de sanki onun yanında imiş gibi olduğunu, işin sonunda dönüp ona varacağını bildiğinde, işte bu duygu, onu kötü işlerden alıkor. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, hem *"Dönüş de ancak bizedir"* (Kaf, 43), hem de, *"Biz ... çok iyi bileniz"* buyurmuştur ki, işte bu açık bir tehdittir ve bu mana ile tıpkı, *"Nihâyet hepinizin dönüp gidişi ancak Rabbinizedir. Artık neler yapmakta olduğunuzu o size haber verir. Çünkü O, göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir.. "* (Zümer, 7; Yunus, 23) âyetlerinde ifade edildiği gibidir.

Haşri Yapan Kâdirdir

c) Bu, haşri anlatan bir âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel, irâdesinin geçerli oluşundan ötürü, haşrin kendisine pek kolay geleceğini beyan etmiştir. Fakat bunun tam ve mükemmel olabilmesi kapsamlı bir ilmi gerektirir ki böylece iki ayrı bedenin parçalarını, yani Zeyd'in bedeninin dağılmış parçalarını, Amr'ın bedeninin parçalarından seçip ayırabilsin. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ âdetâ, "Bu, kudretimizin mükemmelliğinden ötürü, bize pek kolay gelen bir haşrdir, ilmimizin durumundan ve değerinden ötürü, her bir bedenin parçaları bizce meçhul değildir" demek istemiştir. Bu izaha göre âyetteki, "نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ" ifadesi, "Biz, o müşriklerin, *"ölüp de toprak olduğumuz zaman mı (yeniden diriltilecek miyiz)"* (Sâffât, 16) ve *"Toprağın içinde (parçalanıp) kaybolduğumuz zaman mı (yeniden diriltilecek miyiz?)"* (Secde, 10) şeklindeki sözlerinde ileri sürdükleri şeyleri biliriz" demektir.

İsm-i Tafdîl ve Mukayese

Buna göre bu "Biz onların yitmiş, kaybolmuş, hiç kimse bilemez dedikleri her şeyi, her parçayı biliriz" demek olup, "Biz onların böyle dediklerini biliriz" demek değildir. Birinci manaya göre, bu ifadedeki, "مَا" mâ-i mastariyye olup, "Onların dediklerini biliriz" manasındadır. İkinci manada ise, mâ-i haberiyyedir. Buna göre, âyetteki, "Biz daha iyi biliriz" demesi doğru olmaz. Çünkü O'nun dışında o parçaları bilebilecek hiç kimse yoktur ki Allah, "Biz daha iyi biliriz" demiş olsun. (Buna ne dersiniz?) Biz deriz ki: Bunun cevabı, şöyle birkaç şekilde daha önce de verilmişti:

1) "اَفْعَلَ" vezni, fiilin aslında müşterekliği gerektirmez. Nitekim وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ *"Allah, kendisinden korkmana, ehakk, yani daha layıktır"* (Ahzâb, 37), اَحْسَنُ نَدِيًّا *"Meclis ve topluluk bakımından daha güzel"* (Meryem, 73) ve *"Bu ona daha kolaydır"* (Rum, 27) âyetlerinde de böyledir.

2) Bu, "Biz onların dediğini, her âlimin bildiği şeyleri bilmesinden daha iyi biliriz" manasınadır. Fakat birincisi daha sahih, daha açık, daha net ve daha meşhurdur.

Âyetteki, وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli içindir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, diğer işine, yani ibadete yönelmeyi emretme lütfunda bulununca, diğer işinden, yani peygamber olarak gönderilmesi ile doğan vazifeden geri durmaması gerektiğini haber verdi ki, bu tıpkı bir padişahın, kullarından (adamlarından) birine iki ayrı işi emredip, o iki işten birinde âciz ve kusurlu olduğu ortaya çıkınca ona, "O iki işten diğerine dön. Senin âciz kaldığın beriki işi yapabilecek kimseyi göndeririz" demesi gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Sabret, tesbihte bulun; sen onlar üzerinde bir zorba değilsin" buyurmuştur ki, bu da, "Onların bu işe yanaşmamaları, senden kaynaklanan bir zorbalık ve bir tekebbür sebebiyle olmamıştır ki, böylece onlar kötü huyundan ötürü tiksinip bu işten vazgeçsinler. Aksine sen onlara karşı merhametli ve şefkatlisin. Bu hususlarda elinden geleni yaptın, tebliğde bulundun. Ama onlar imtinâ edip yüz çevirdiler. Şimdi zorbalık yaparak, birinci işinden sarf-ı nazar etme. Sabra ve tesbihe yönel" buyurmuştur ki bu, *"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnûn değilsin ... Hiç şüphesiz, büyük bir ahlâk üzeresin sen"* (Kalem, 2-4) âyetinin manasındadır.

b) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ortaya koyduğu hidayeti beyandır. Çünkü Hak Teâlâ onu, bir zorlayıcı, bir zorba olarak değil, bir inzarcı (ikazcı) ve bir doğruya sevk edici olarak göndermiştir. Bu mana da tıpkı, *"Seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik"* (Nisa, 80) âyetindeki gibidir, yani, "Seni, onları küfürden ve cehennemden koruyacak birisi olarak göndermedik" demektir. Âyetteki "وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ" ifadesi, bir kimsenin مَنْ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ "Bugün sizin üzerinizde olan kimdir, yani sizin idareciniz bugün kimdir?" sorusuna cevaben, "Bugün falanca bizim üzerimizdedir.. manasındadır.

Kur'ân'la Ders Ver

c) Bu, henüz o azabın vaktinin gelmediğini anlatan bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) inzârda bulunup, çeşitli sebepler ortaya döküp ve gerekli açıklamalarda bulunup da onlar iman etmeyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "işte şimdi o azabın vaktidir" dedi de, bunun üzerine Hak Teâlâ, "Biz onların dediklerini daha iyi biliriz. Sen onlar üzerine bir zorba değilsin. Eğer onlar iman etmedilerse, benim azabımı, onlardan geri kalan ve iman edeceklerini umduğun kimselere hatırlat da, sonra onlara musallat ol" buyurdu. Bu görüşü, müfessirlerin bu âyetin, kıtâl (savaş) âyetlerinden önce nâzil olduğunu söylemeleri de destekler. Bu izaha göre âyetteki *"Bundan dolayı, benim tehdidimden korkacak olanlara, Kur'ân ile öğüt ver"* ifadesi, "Onların geriye kalanlarından, o vaîd (tehdit) gününden korkanlara, Kur'ân'ı okuyarak öğüt ver" demektir. Bu hususta şöyle başka izahlar da yapılabilir: Mesela, biz, önceki izahlarımızın birisinde, Hak Teâlâ'nın, *"Onların dediklerine sabret ve tesbihatta bulun"* ifadesinin manasının, "Bana ibadete yönel" şeklinde olduğunu söylemiştik. Daha sonra Hak Teâlâ, "Hidayete ulaştırma işini büsbütün bırakma, aksine mü'minlere öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir. Cahillerden ise yüz çevir" buyurmuştur.

Âyetteki, بِالْقُرْاٰنِ *"Kur'ân ile..."* ifadesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Kur'ân'daki şeyleri hatırlat ve onlara Kur'ân oku. Böylece onlar için Kur'ân'daki faydalar gerçekleşsin" demektir.

b) Bu, "Kur'ân ile öğütle, yani Kur'ân mu'cize olduğu için, onun ile kendinin bir peygamber olduğunu açıkla. Peygamber olduğun anlaşılınca, onların her söylediğin sözü kabul etmeleri gerekir" demektir.

c) Bu ifade ile, "Kur'ân'daki tebliğ ve tezkir (va'z u nasihat) ile gelen emirlerin gereğini hatırlat" manası kastedilmiştir. Bu durumda, "Kur'ân ile zikir", Peygamber (s.a.s)'in ondan istifadesi için olur ki bu, "Kur'ân'ı göz

önüne al ve onlara, bu Kur'ân'da sana haber verilen şeyleri onlara hatırlatmak suretiyle, onlara öğüt ver" demektir. Birinciye göre bunun manası, "Sayesinde öğüt alsınlar diye, onlara Kur'ân'ı oku" şeklindedir.

Havf ile Haşyet Farkı

Âyetteki, مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ *"Benim vaîdimden korkacak olanlara..."* ifadesi, "**haşyet**" kelimesinin, korkulan varlığın azametine, "**havf**" kelimesinden daha çok delâlet ettiğini gösteren bir cümledir. Çünkü Hak Teâlâ, korkutan şeyin, kendi azabı ve vaîdi olduğunu belirtirken, "**havf**" kelimesini kullanmış; korkutan şeyin bizzat kendi yüce zatı olduğunu belirtirken ise, "**haşyet**" kelimesini kullanarak, *"Benden haşyet duyun"* (Bakara, 150) buyurmuştur.

Bu âyette, akâiddeki üç temel inanca işaret vardır: *"Öğüt ver"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öğüt verme, hatırlatma ve va'z u nasihat etme ile görevli olduğuna; *"Kur'ân ile"* dediği için de, Kur'ân'ın, kendisine indirildiği zat olduğuna; *"vaîdim"* (tehdidim) sözü, âhiret gününe, yine "vaîdim" ifadesi, Allah'ın bir olduğuna bir işarettir (yani nübüvvet, âhiret ve tevhide bir işarettir). Çünkü eğer Allahu Teâlâ, "Allah'ın vaîdinden korkacak olana öğüt ver" demiş olsaydı, o zaman cahilin zannı, her yöne (her manaya) kayardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, burada *"vaîdim..."* buyurdu. Çünkü mütekellim (1. tekil şahıs) zamiri, a'rafu'l-ma'ârif (marifelerin en marifesi)dir ve bu hususta ortaklık olmadığını ve olamayacağını en güzel şekilde gösteren bir şeydir.

Sûrenin başında, baş ile sonun, manaca birbirlerine yakın olduğunu, çünkü sûrenin başında, *"Kâf. O şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki.."* buyurulmuş, sonunda da, *"Kur'ân ile öğüt ver.."* buyurulmuş olduğunu söylemiştik.

Burası, bu sûrenin tefsirinin sonudur. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, peygamberlerin sonuncusu ve efendisi olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun bütün âline, ashabına, ezvâcına, soyuna olsun. (Âmin).

***

ZÂRİYAT SÛRESİ

Bu sûre Mekkî'dir ve altmış âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالذّٰرِيَاتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾
فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾

"Tozutup savuranlara, yükü taşıyanlara, kolayca akıp gidenlere, iş bölümü yapanlara yemin olsun ki, şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur" (Zâriyat, 1-5).

Sûreler Arası Münasebetler

Bu sûrenin başı, kendinden önceki sûrenin sonuna uygundur. Çünkü Allahu Teâlâ, haşri delilleri ile beyan edip, *"İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir"* (Kaf, 44) deyince ve kendilerine Kur'ân'ın okunmasından ve delillerin konulmasından sonra küfürde hâlâ ısrar ettiklerine işaret olarak, *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* (Kaf, 45) yani, "Onları zorla imana sevkedecek, bunu kabule mecbur bırakacak değilsin" buyurunca, yeminden başka çare kalmamış ve bundan dolayı, *"Tozutup savuranlara ... yemin olsun ki şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur"* buyurmuştur.

Aynı zamanda bu sûrenin başı ile sonu da biribirine uygundur, birbiriyle irtibatlıdır. Çünkü Hak Teâlâ sûrenin başında, *"Şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur"* buyurmuş, sonunda da, *"İşte kendilerine vaad edilen günlerinden (dolayı) vay o kâfirlere..."* (Zariyat, 60) buyurmuştur.

Bu âyetlerle ilgili birtakım meseleler var:

BİRİNCİ MESELE: **Allah'ın Yemin Etmesi**

Daha önce şu hikmeti zikretmiştik: Yeminde, bazı yüce meseleler ve önemli hususlar vardır. Bunu Sâffât Sûresi'nde anlatmıştık. Burada onları tekrarlayacağız. Bu konuda şöyle bazı izahlar var:

1) Kâfirler, bazen Hz. Peygamber (s.a.s)'in delil hususunda gâlip geldiğini kabul ediyorlar ve bunu da münakaşa gücüne bağlıyorlardı. Bazen ileri sürdüğü şeyin doğru olmadığını kendisi de bildiği halde sırf cedel kuvvetiyle durumu kurtarmak için böyle yapmakla itham ediyorlardı. Tıpkı bir

insana, hasmının bir delil getirip de, onun ileri süreceği hiçbir hüccet ve mazeret kalmayınca, "O cedel yolunu bildiği için ve benim ise bundan âciz kalmam sebebi ile bana baskın çıkıyor. Halbuki o da biliyor ki, gerçek ve doğru benden yanadır" demesi gibidir. Bu durumda, hüccet getiren o kişiye ancak yemin yolu kalır da, "Allah'a yemin olsun ki durum benim söylediğim gibidir. Ben seninle bâtıl yere mücadele etmiyorum!" der. Çünkü o, bir başka delil getirmek suretiyle, bir diğer yola başvururşa, o getirdiği ikinci delil de tam ve mükemmel olsa, hasmı bu sefer de yine, önceki delil için söylediğini tekrar eder. Bu, cedel (münakaşa) ilmini ortaya koymadır. Şu halde böyle bir durumda ancak, ya susmak, ya yemine sarılmak, ya da delil getirmekten vazgeçmeden başka şey kalmaz.

2) Araplar, yalan yeminden kaçınıyorlar ve yoksa yeminin, diyarları ıssız-kimsesiz (harap) hale getirdiğine inanıyorlardı. Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s), her şerefli şeye çokça yemin etmiş, bu da ancak onun yüceliğini ve sebatını artırmıştır. Üstelik o Araplar, onun bu şeylere yalan yere yemin etmeyeceğini; ona yeminlerin uğursuzluğunun isabet edeceğini ve bazen ona hoşuna gitmeyecek şeyler gelip çatacağını biliyor, buna böyle inanıyorlardı.

3) Allahu Teâlâ'nın ettiği yeminlerin hepsi, yemin biçiminde sunduğu birer delildirler. Bunun misali, kendisine iyilik ve ikramda bulunan bir kimseye "senin o çok nimetlerine yemin ederim ki, sana şükretmeyi (teşekkürü) devam ettireceğim" diyen kimsenin, sözü gibidir. Çünkü bu kimse böylece, teşekkürün devamını gerektiren bir sebep olan nimetleri zikreder ve bunu yemin yoluyla yapar. İşte bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'daki bu yeminleri de yeniden diriltmeye kâdir olduğuna dâir birer delildirler. Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ bunları niçin yemin tarzında sunmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü konuşan kimse, sözüne, dinleyenin, onun büyük bir şey söylemek istediğini anlayacağı bir biçimde yemin ederek başlarsa, bu durumda dinleyici konuşana, onun, sözün pek önemli olmadığını bileceği durumda vereceği dikkatten daha fazla dikkat vererek dinler. Bundan dolayı konuşan, sözüne yemin ile başlar, muhatapları onu daha iyi dinlesin diye, delilini yemin şekline sokar. Böylece de, apaçık bir bürhan ve sapasağlam bir delil, yemin biçiminde ortaya çıkmış olur. Bu konuda, Sâffât Sûresi'nde geniş izahta bulunmuştuk.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ı, başlangıçlarında, huruf-u mukattaa'nın dışındaki şeylere yemin etmiş olduğu bütün sûrelerde bu yeminler, üç esastan birini ispat içindir. Bu esaslar da, vahdaniyyet, risalet ve haşr olup, imanın kendisiyle tam ve mükemmel olduğu şeylerdir. Allah vahdaniyyeti (tevhidi) ispat için, sadece bir sûrede, Sâffât Sûresi'nde yemin etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak orada, yeminden sonra, *"Hiç şüphesiz sizin tanrınız hakikaten birdir"* (Sâffât, 4) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlar, *"O ilâhları tek bir ilâh mı yapmış?"* (Sâd, 5) diyerek inkâr ediyorlardı. Yine onlar şirkte de çok ileri gidiyorlardı. Ama sözleri arasında ve bazı durumlarda, tevhit inancını da izhâr ediyorlar, meselâ, *"Biz o putlara ancak, bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"* (Zümer, 3) ve *"Eğer onlara, gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, muhakkak ki "Allah" diyecekler"* (Lokman, 25) diyorlardı. Onlar gerçekten ilk esası, tevhidi inkârda aşırıya gitmemişler, bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, bu hususta delil getirmekle yetinmiş, buna çokça yemin etmemiştir. Bu yeminli sûrelerden ikisinde ise, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğunu ve onun gerçek peygamber oluşunu ispat için yemin etmiş olup, bunlardan birinde, tek bir hususa yemin etmiştir. Bu, *"Battığı zaman yıldıza yemin olsun ki, arkadaşınız sapmadı"* (Necm, 1-2) âyetidir. İkinci âyette ise, iki hususa yemin etmiştir. Bu da, *"Kuşluk vaktine ve sükûna vardığı dem geceye yemin olsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da..."* (Duha, 1-3) âyetleridir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in risaletini ispat hususunda yapılan yeminin, çokça olmak üzere, hem huruf-u mukattaa ile hem de Kur'ân adına çokça yapılmıştır. Tıpkı, *"Yâ, Sîn. Hakim olan Kur'ân'a yemin olsun ki, sen hiç şüphesiz peygamberlerdensin"* (Yâsîn, 1-3) âyetinde olduğu gibidir. Biz, bundaki incelikleri daha önce zikretmiştik. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in (en baş) mu'cizesi Kur'ân'dır. Bundan dolayı yeminde delile işaret olan bir şey olsun diye, Allahu Teâlâ burada Kur'ân'a yemin etmiştir. Diğer sûrelerde ise, yeminin konusu haşr, ilahî (uhrevî) ceza ve bunlarla ilgili şeylerdir. Çünkü onların bu konudaki inkârları her türlü sınırı aşmış ve huruf-u mukattaa ile yapılan yeminler, bunu tam göstermez olmuşlardır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kasem Kelimeleri**

Allahu Teâlâ beş sûrede, cemî müennes sâlim kelimeleri kullanarak yemin etmiş, ama hiçbir sûrede cemî müzekker sâlim kelimeler ile yemin etmemiş ve meselâ, "Sâlih erkek kullarıma yemin olsun ki... Mukarrebîne

yemin olsunki..." gibi bir şey dememiştir. Halbuki müzekker sîgalar daha üstündür. Çünkü "vâv" ve "nûn" ile yapılan cemî müzekker sâlim sîgası, çoğunlukla akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Daha önce, bu varlıklara yapılan yeminlerin, ancak kendisi hakkındaki durumla apaçık olması halinde ve müşriklerin artık bunu itiraf etmiş olması durumunda tevhidi beyan için olacağını, huruf-u mukattaa'ya ve bizzat Kur'ân üzerine yemin biçiminde bulunduğu için, peygamberlik hakikatini ispat için olmadığını anlatmıştık. Geriye, haşr ve kıyâmet gününün ispat maksadı kalır. Fakat haşri ispat, sâlih kimselerin sevaba, günahkârların ise azaba dûçâr olacaklarını gösterir. Bunun yararı da, akıllı kimselere yöneliktir. Böylece bu durum, onların dışındaki varlıklar üzerine yemin edilmesini gerektirmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, vahdaniyyeti ispat için yemin ettiği sûrede, önce hareketsiz varlıklara yemin ederek, *"Saf bağlayıp duranlara yemin olsun ki..."* (Sâffât, 1) buyurmuştur. Geriye kalan dört sûrede ise, hareketli şeylere yemin ederek, *"Tozutup savuranlara..."* (Zâriyat, 1), *"Birbiri ardınca gönderilenlere..."* (Mürselât, 1) ve *"Söküp koparanlara andolsun ki..."* (Nâziât, 1) buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzüp, öncül olarak koşanlara yemin olsun ki..."* (Nâziât, 3-4) âyeti, bu sonuncusunun bu manada olduğunu te'yid eder. Bir de, *"Andolsun o harıl harıl koşanlara..."* (Âdiyât, 1) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü "haşr"de, toplanma ve dağılma vardır. Bu ise hareketliliğe en uygun bir durumdur.

Yahut da şöyle deriz: Bütün bu dört sûrede Cenâb-ı Hak, beyan edildiği gibi, rüzgârlara yemin etmiştir. Rüzgârlar ise, toplayıp dağıtan şeylerdir. Şu halde dağınık bulutları peş peşe gönderilen rüzgârlarla bir araya toplamaya kadir olan Allah, bedenin dağılmış parça ve uzuvlarını da, kendi İlahî meşieti ile, tercih edeceği herhangi bir yol ile bir araya getirmeye kadirdir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Zâriyât**

Âyetteki, "**Zâriyât**" ile ilgili birkaç görüş vardır:

1) Bunlar, toprağı ve benzeri şeyleri tozutup savuran rüzgârlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onu rüzgârlar tozutup savurur"* (Kehf, 45) buyurmuştur.

2) Bunlar, yıldızlardır. Buna göre "**zâriyât**", "bir şey, hızlı gitti" manasında kullanılan "ذَرَا - يَذْرُو" fiilindendir.

3) Bunlar meleklerdir.

4) Bu ifade, وَرَبِّ الذَّارِيَاتِ "Tozutup savuranların Rabbine andolsun ki..." takdirindedir. Birinci görüş daha doğrudur.

ALTINCI MESELE: **Rüzgârlar**

Bu sûrede yemin edilen dört şeyin, ayrı ayrı şeyler olması mümkün olduğu gibi, dört durumu olan tek bir şey olması da mümkündür:

1) Bunlar, **Hz. Ali** (r.a)'den rivâyet edilen şu haberlerdeki gibidir: "**Zâriyât**", (tozutup savuran) rüzgârlar; "**hâmilât**", (yağmur taşıyan) bulutlar; "**Câriyat**", (akıp giden) gemiler; "**mukassimât**" da, rızıkları paylaştıran meleklerdir.

Doğruya en yakın olan bir diğer görüşe göre, bu kelimeler, rüzgârların dört değişik sıfatıdır.. Buna göre "**zâriyât**", (tozutup savurarak) bulutları inşâ eden, bir araya getiren rüzgârlardır; "**hâmilât**", yağdığında, büyük sellere sebebiyet verecek kadar olan, su buharlarından oluşmuş bulutları taşıyan rüzgârlardır. Bu bulutlar, dağlardan daha ağırdırlar. "**Câriyât**" ise, böyle yağmurla yüklendikten sonra bu bulutları sürükleyip taşıyan rüzgârlardır. "**Mukassimât**" ise, yağmurları beldelere taksim eden, dağıtan rüzgârlardır.

Şöyle de denilebilir: Bu dört kelime, yeniden dirilişin tam ve mükemmel şekli olan dört şey karşılığında zikredilmiş olan dört hususdur: Çünkü bedenin dağılmış parçalarının bir kısmı toprağın içinde, bir kısmı denizlerin diplerinde, bir kısmı da havada bulunur ki bunlar bedenlerden kopup ayrılmış çok küçük ve buharımsı cüzlerdir. Buna göre "**Zâriyât**", yerden savrulup havaya karışmış parçaları toplayan" manasına olur. Çünkü "**zâriye**", toprağı yerden savurup kaldıran şey anlamına gelir." "**Hâmilât-i vikran**" ise, havadaki bu parçaları toplayarak, bir yük olarak onu taşıyan şeylerdir. Çünkü rüzgârlar, toprağı sırtına alıp taşıyamaz, aksine onu, bulutların hilafına, bir yerden bir yere atarlar, savururlar. Çünkü bulut, tozu yüklenir ve onu, kendisinden bir şey düşmeyen bir yük gibi onu havada taşır.

"**Câriyât**" ise, küçük parçaları sulardan derleyip toparlayan şeye işaret-tir. Çünkü, ağır gemileri denizlerin dalgalarından sahillere taşıyan şey, parçaları da denizlerden karalara taşımaya kâdirdir. Şu halde parçaları, yerden, havadan ve denizlerin ortasından toplayıp bir bir araya getirmenin mümkün olduğu ortaya çıkar. Bunlar bir araya getirilince, geriye bunlara bir ruh (can) üfürülmesi kalır. Ruh da Allah'ın emrindendir, işlerindendir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sana ruhu sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimizin emrinden (işlerinden)dir"* (İsrâ, 85) buyurmuştur.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا" yani, *"Ruhları bedenlere, Allah'ın emriyle taksim eden, üfleyen o meleklere yemin olsun ki..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu melekleri "**mukassimât**" (taksim edenler, dağıtanlar) diye anmıştır. Çünkü insan, maddi cüzleri açısından, kesindir ki, birbirinden farklı değillerdir. Zira herkesin bir başı, ayakları vs. var. İnsanlar, sayı ve değer bakımından birbirlerine yakındırlar. Fakat ileri derecedeki farklılık ruhlardadır. Çünkü ruhlardan, iyi olanlar ile kötü olanlar arasında hayli farklılık vardır. Bu farklı (olanları) taksimat da, ancak hür bir taksimata ve hür bir memur tarafından yapılabilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur.

YEDİNCİ MESELE: **Âyetteki Mansubât**

Âyette mansub olan bu kelimeler, nahiv bakımından hangi yönden mansubdurlar? Diyoruz ki: "**Zerven**" kelimesinin, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olduğunda şüphe yoktur. "**Vikran**" kelimesi ise mef'ûl-ü bih olarak mansubdur. Nitekim Arapçada حَمَلَ فُلَانٌ عِدْلًا ثَقِيلًا "Falanca ağır bir yük yüklendi" denilir. Bunun, mef'ûl-ü mutlak yerini tutan bir isim olması da muhtemeldir. Nitekim Arapçada, ضَرَبَهُ سَوْطًا "Ona kamçı vurdu" denilir. Bunu, bu ifadeyi "vâv"ın fethasıyla "**vakran**" okuyanların kıraati de destekler. Âyetteki "**yüsran**" kelimesine gelince, bu da mahzûf mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olarak mansubdur ve takdiri, جَرْيًا ذَا يُسْرٍ "Kolay bir akışla..." şeklindedir. Âyetteki, "**emren**" kelimesi de, ya tıpkı "Falanca rızkı veya malı taksim etti" denilmesinde olduğu gibi, mef'ûl-ü bih'tir, yahut da, "Falancayı sabren, yani masbûren öldürdü" denilmesi gibi, mastar şeklinde gelmiş bir "hal" olarak mansubdur. Âyette de böyledir, yani bu "**emren, me'mûren**" manasınadır.

Buna göre âyet, "Âyetteki **vikran** kelimesi mef'ûl-ü bih ise, niçin cemî olarak getirilip de "**evkâran**" denilmemiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü "**hâmilât**" ifadesi, anlattığımız gibi, rüzgârların sıfatıdır. Bunlar da, aynı "**vikr**" (yük) ile gelirler. Çünkü bir rüzgâr eser, bulutu (bir yere kadar) sürer, sonra onu geçer gider. Derken bir başka rüzgâr eser, onu biraz daha götürür. Çoğu kez de o bulutlar, rüzgârların farklı yönden esişleri sebebiyle, sağa sola yönelirler. Mef'ûl-ü bih olduğunu söylediğimizde, "**emr**" kelimesiyle ilgili söz de böyledir. Çünkü me'mûr olan bir grup, aynı şeyi

"taksim" ederler, yahut deriz ki: Bu ifadeler, mukadder olarak tekrar etmiş ifadelerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا وِقْرًا وَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا اَمْرًا" buyurmuştur.

SEKİZİNCİ MESELE

Mükassimât'ın başındaki "fâ"nın getiriliş hikmeti nedir? Diyoruz ki: Eğer bu kelimenin rüzgârların sıfatı olduğunu söylersek, bu "**fâ**", o işlerin meydana gelişteki sırasını gösterir. Çünkü "**zâriyât**", bulutları meydana getirir. Sonra da yağmurları, bölgelere taksim eder. Yok eğer bu ifadelerin, dört ayrı şey olduğunu söylersek, bu "**fâ**", taksim olunan şeyin sırasını değil, taksimdeki tertibi (sırayı) ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: "Savuran rüzgârlarla, sonra yüklü bulutlarla, sonra akıp giden gemiler ile, sonra da taksim eden meleklerle taksimatta bulunurum."

Âyetteki, "**hâmilât**" ve "**câriyât**" kelimeleri, rüzgârlardaki faydaların beyânına işarettir. Karada bulutları var etmek, denizde de gemileri yüzdürmek suretiyle... Sonra "**mukassimât**" ifadesi de, bulutları taşımaya ve gemilerin hareketine varıp dayanan rızıklara ve Allah'ın taksimatıyla olan rüzgârlara işarettir. Dolayısıyla bazı kimselerin gemileri, istedikleri gibi hareket eder, ama kâr getirmez; bazılarının gemileri de, onlar habersizken hareket edip giderler, ama kâr elde ederler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların gemilerini biz taksim ederiz"* (Zuhruf, 32) buyurmuştur.

Âhiretin Gerçekliği

Cenâb-ı Hak daha sonra إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ *"Şüphesiz ki size vaad olunan elbette doğrudur"* buyurmuştur. Buradaki "مَا" edatının, "mastariyye" olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Bu vaad gerçektir" şeklindedir. Yine bunun, ism-i mevsul olup, "Vaad olunan o şey elbet doğrudur" manasında olması da muhtemeldir. "**Sâdık**" kelimesi, tıpkı "عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ" ifâdesinde olduğu gibi, وَعْدُ ذُو صِدْقٍ "Doğruluk sahibi bir vaad" takdirindedir. Böylece mastar, ism-i fâilin mastar ile sıfatlanması gibi sıfatlanmıştır ki burada, ileri derecede bir te'kid vardır ve tıpkı bir kimsenin, "Falanca baştan aşağı lütuf, baştan aşağı sabırdır" demesi gibidir. İşte "doğru söz' ve "hasmı ezen bürhan" vb. bir şey diyenin, tıpkı böyle bir te'kid (vurgu) ortaya koymuş olması gerekir. Bunun izahı şöyledir: Bir kimse "Falanca latiftir" yerine "sırf lütuftur" dediğinde, sanki şöyle demek istemiş olur: "Latif, kendisinde lütuf (iyilik yapma özelliği) bulunan kimsedir. Binâenaleyh latifte, hem lütuf, hem de başka şey var demektir. Böylece bu kimse onun lütfunun çok

olduğunu beyân etmek istemiş ve onu tepeden tırnağa sırf lütuf kabul etmiştir. İkincisinde de, doğruluk, konuşanın konuştukları hususunda kendisinde bulunan bir sıfat olunca, o sanki şöyle demek istemiştir: Bu söz, kendisine doğruluk sıfatı verilebilmesi için, başka bir şeye muhtaç değildir. Aksine bu, kuvvetli bir sebep olduğundan, ona "sadık" (doğru) denilmesinde yeterlidir.

Âyetteki, "تُوعَدُونَ" fiili "وَعَدَ" (va'detti) fiilinden olabileceği gibi "اَوْعَدَ" (tehdit etti) fiilinden de olabilir. İkincisi daha doğrudur. Çünkü inkârcıya karşı, vaadden ziyâde vaîd (tehdit) ile olur.

Âhiretten Gafil Olanlar

وَاِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾ وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ ﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ هُمْ فِى غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾ يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾

"Şüphesiz ki ceza (karşılık) elbette olacaktır. O hâreli yollara sahip göğe yemin olsun ki, gerçekten siz kesinlikle ihtilafa düşen bir söz içindesiniz. Ondan döndürülen döndürülür. Kahrolsun o koyu yalancılar ki, onlar, koyu bir cehalet içinde kalmış gafil kimselerdir. Onlar, o ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar" (Zâriyât, 6-12).

"**Dîn**", olacak cezâ (karşılık) manasınadır. Buna göre, haşrin inkârı ile akıldan uzak görülen, ihtimal verilmeyen şey, vaad olunan şeydir, ki o da, hesap ve ceza, yani ikâbdır, yani haşr inkâr edilmekle, bu inkâr edilmek istenmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ âdeta, "Şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur ve şüphesiz ki ceza elbette olacaktır" demek suretiyle, hesabın eksiksiz görüleceğini ve ikabın uygulanacağını anlatmak istemiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ *"O hâreli yollara sahip göğe yemin olsun* ki..." buyurmuştur ki, bu hususta birkaç bahis vardır:

1) "**Habük**" kelimesinin, yollar manasında olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, bununla yıldızların yollarının ve uğraklarının (yörüngelerinin ve burçlarının) kastedilmiş olması muhtemeldir. Bununla, yıldızlar

ile, gökte oluşan şekillerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü yıldızların "semt"inde (tepe noktasında), Ashab-ı Suver'in Tinnîn, Akreb ve Nesr yolu dedikleri yol, Cevzâ (ikizler) vb. dedikleri sistemler yer almaktadır. Buna göre bununla, yıldızlarla süslenmiş bir gök kastedilmiş olur ki, *"Burçlu göğe yemin olsun ki..."* (Burûc, 1) âyeti de böyledir. "**Habük**" kelimesinin, gökyüzünün iyi dokunması, yapısının sağlam olması manasına geldiği, Arapçada sık ve güzel dokunmuş kumaş için "**hasenu'l-hubuk**" sıfatının kullanıldığı söylenmiştir. Buna göre âyetteki bu tabir, "sağlamlığından ve kuvvetinden ötürü, tıpkı *"Dönüş sahibi olan göğe ... yemin olsun ki"* (Târık, 11) âyeti gibi olmuş olur. Bu hususta söylenilenler, bundan ibarettir.

2) Yemin edilen şey hakkında olup, bu da âyetteki, *"Gerçekten siz kesinlikle ihtilafa düşen bir söz içindesiniz"* cümlesidir. Bu ifadenin tefsiri hususunda, hepsi de sağlam olan, şöyle çeşitli izahlar vardır:

a) Bu, "Sizler çeşitli görüşler içindesiniz, yani Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında böylesiniz. Çünkü bazen, "O, emindir", bazen de "O yalancıdır" diyorsunuz. Onun gâh deli, gâh kâhin, gâh sihirbaz, gâh şâir olduğunu söylüyorsunuz" demektir. Bu mana muhtemeldir. Fakat biraz zayıftır. Çünkü böylesi (açık olan) şeyler hakkında yemin etmeye gerek yok. Zira onlar bunu hiç yadırgamadan söylüyorlardı. Dolayısıyla bunu yeminle te'kîde gerek yok.

b) Bu ifade, "Siz aynı konuda sebatkâr değilsiniz. Bir görüşte sebat etmeyen, inancında yakîne erişemez" demektir. Binâenaleyh o kimse, sanki hakkında, "Göklere yemin olsun ki, inancınızda kesinliğe ulaşmış değilsiniz. Ama inadınızın aşırı oluşundan dolayı, bunda kesin gibi görünüyorsunuz" denilen kimse gibi olur. Bu görüşe göre, âyette şöyle bir incelik vardır: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, doğru söylemediğini kendin de biliyorsun. Ama bize karşı bile bile mücâdele ediyorsun, cedele başvuruyorsun. Biz ise cedeli beceremiyoruz" dediklerinde, Cenâb-ı Hak "Tozutup savuranlara... yemin olsun ki, sen sözünde doğrusun, muannit (bile bile doğrunun aksini inat eden) bir kimse değilsin" diye cevap vermiş, sonra da, "Aksine ey kâfirler sizler, yemin olsun ki, benim vaadimin - peygamberimin) doğru olduğunu kesin biliyorsunuz" buyurmuş, böylece, onlara karşı, işi tersinden ele almıştır.

c) Bu, "Sizler, birbiriyle çelişen görüşler içindesiniz. Meselâ haşr hususunda, "ne haşr vardır, ne de diriliş" diyorsunuz, sonra da, "biz atalarımızı

bir din üzere bulduk" diyorsunuz. Binâenaleyh ölümden sonra hayat olmadığına, ölenin duyusu-şuuru bulunmadığına göre, atalarınıza muhalefet edince, onlara bundan ne zarar gelir. Bu ancak, ölümden sonra bir azabın olduğunu söyleyenlerin nazar-ı itibara alması gereken bir sözdür. Eğer biz ölünün hoşlanmadığı bir şeyi açığa vurduğunu bilseydik, sizin "ölümlerinden sonra, atalarımızın hatalı olduklarını söylemeyiz" demenizin manası kalmazdı. Nasıl böyle olmasın ki sizler, develerinizi büyüklerinizin kabirlerine bağlıyorsunuz. Tevhit konusuna gelince, yine "Göklerin ve yerin yaratıcısının ancak Allah olduğunu söylüyor, daha sonra da kalkıp, "O, putlarımızın ilâhıdır" deyip, şirke düşüyorsunuz. Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında da, bir taraftan "O, delidir" diyor, bir taraftan da, "Sen cedel gücün sayesinde bize gâlip geliyorsun" diyorsunuz. Halbuki deli olan, nasıl böyle muntazam ve mu'ciz (başkalarının söyleyemeyeceği güzellikte bir) söz söyleyebilir?.. İşte bütün bunlar, birbiriyle çelişen hususlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ *"Ondan döndürülen döndürülür"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mü'minler için bir övgüdür, yani "o çelişkili sözlerden ve birbirini tutmaz iddialardan, ancak (Allah tarafından) döndürülenler döndürülür ve tutarlı-doğru inançlara iletilir" demektir.

b) Bu bir zemm olup, "Peygamberlerden döndürülen döndürülür."

c) "Haşr inancından döndürülen döndürülür."

d) "Kur'ân'dan döndürülen döndürülür" manalarınadır.

Bu ifade, "mahrum edilen, mahrum edilir" manasında, "يُؤْفَنُ عَنْهُ مَنْ اُفِنَ" şeklinde ve "Yalanlanan yalanlanır" manasında, "يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ" şeklinde okunmuştur.

Kafadan Atanlar

Daha sonra Hak Teâlâ, قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ *"Kahrolsun o koyu yalancılar"* buyurmuştur ki bu, âyetteki *"İhtilafa düşen bir söz içindesiniz"* ifadesi ile, "bir şeyde sebat etmeyen, hiçbir şeye kesin gözüyle bakmayan; aksine zanda bulunan, yalan yanlış uyduran kimselersiniz" manasının kastedildiğine delâlet eder. Buna göre bu âyetin manası, "Koyu yalancılar mel'un olsun, Allah'ın rahmetinden uzak olsun" şeklinde olup, onlar hakkında bir bedduadır.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların sıfatlarını sayarak, اَلَّذِينَ هُمْ فِى غَمْرَةٍ سَاهُونَ *"Ki onlar koyu bir cehalet içinde kalmış gafil kimselerdir"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birisi lafzı, diğeri manasıyla ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

Lafzı ile ilgili mesele, âyetteki "**sâhûn**" kelimesinin, ikinci haber olması ihtimaliyle ilgilidir. Buna göre mübteda, هُمْ "Onlar" kelimesidir. Kelamın takdiri, "Onlar, koyu bir cehâlet içindedirler ve gâfildirler" şeklinde olup, tıpkı câhilliği, zâlimlikle niteleme niyeti güdülmeden, sırf Zeyd'in bu iki vasfı taşıdığını haber vermek niyetiyle, زَيْدٌ جَاهِلٌ جَائِرٌ "Zeyd câhildir, zâlimdir" denilmesi gibidir. "**Sâhûn**" kelimesinin haber, "فِي غَمْرَةٍ" (cehalet içinde) kelimesinin ise onun zarfı olması muhtemel olup, tıpkı "Zeyd, evinde oturuyor" (زَيْدٌ فِي بَيْتِهِ قَاعِدٌ) cümlesi gibi olur. Bu cümlede haber "**kâid**" kelimesidir, "**fî-beytihî**" ise onun zarfıdır. Aynen bunun gibi, âyetteki "**fî-gamretin**" ifadesi de, marife bir kelimenin cümle ile tavsif edilebilmesini geçerli ve mümkün kılan "**sehv**"in zarfıdır. Eğer bu sıfat olmasaydı marifenin cümle ile tavsif edilmesi câiz olmazdı.

Mana ile ilgili mesele ise şudur: "**Harrâs**"ın yani koyu yalancının, gâfil olma ile ve bâtıla dalma cehalet içinde kalma ile tavsif edilmesi "**harrâs**"ın zemm ifade eden bir sıfat olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kendisine ancak zannın ulaştırdığı bir şey hakkında yalan söyleyene "**harrâs**" adı verildiğinde, bu bir noksanlık sıfatını ifâde etmez. Nitekim Arapçada, ürünün miktarını ve askerlerin sayısını tahmin edenlere de "**harrâs**" denilir. Ama bilinen ve kesin olan şeyle ilgili olarak kullanılan bu kelime, "zemm (kınama) ifâde eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Harrâslar kahrolsunlar, ki onlar koyu bir cehalet içindedirler ve gâfil kimselerdirler"* buyurmuştur. Yoksa bu tahminde bulunan kimselere yönelik bir beddua değildir. Âyetteki, *"koyu bir cehalet içinde kalmışlardı.."* ifadesinden sonra "**sâhûn**" (gâfil kimselerdir) ifadesinin getirilmesi, onların bir cehalet ve batıl içine düştüklerini ve onun içinde geri dönemeyecek şekilde kendilerini unutup, yollarını şaşırdıklarını ifade eder.

Cenâb-ı Hak daha sonra يَسْئَلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ *"Onlar o cezâ gününün ne zaman olduğunu sorarlar"* buyurmuştur. Eğer, "Zaman, fiillerin zarfı yapılır. Zamanın, bir başka zarf için zarf olması ise mümkün değildir. Burada ise Hak Teâlâ, "ne zaman" ifadesini, "**gün**"ün zarfı yapmış ve "O ceza günü ne zaman?" buyurmuştur. Ve yine Arapçada, "Zeyd ne zaman gelecek?" denildiğinde, buna cevaben, يَوْمَ الْجُمُعَةِ "Cuma günü" denilir. Ama, "Cuma günü ne zamandır?" denilmez" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu kelamın takdiri, مَتَى يَكُونُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ "Cuma günü ne zaman olur?" şeklindedir. Buna göre, "اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ" ifadesinin takdiri de, اَيَّانَ يَكُونُ يَوْمُ الدِّينِ "Din günü ne zaman olacaktır?" şeklindedir. "اَيَّانَ" ya istifham için olan "اَىُّ"

(eyyu) ve zaman anlamına gelen "آنٌ" (ânun)'den; yahut da, "اَىٌّ" ve "اَوَانٌ" (evân) kelimelerinden meydana gelmiş mürekkep bir kelimedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, اَىُّ اَوَانٍ *"Hangi an, zaman?.."* demek istemiştir. Kelime, mürekkep hale gelince de, mebnî kılınmıştır. Bu, onların âyetteki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki cezâ, elbette olacaktır"* ifadesine karşı verdikleri bir cevap ve suâldir. Buna göre onlar "âdeta, istihzâ ederek, "O ne zaman olacak ki!?" demişlerdir. "يَسْئَلُونَ" ifâdesinde, kendisine soru sorulacak kimsenin zikredilmeyişi, -çünkü Cenâb-ı Hak, يَسْئَلُونَ مَنْ... *"Falanca ... sorarlar"* buyurmamıştır- onların maksatlarının esâsen doğru cevabı almak olmadığına, onların bunu ancak alay ederek sorduklarına delâlet etmek içindir.

Şerirlerin ve İyilerin Akıbeti

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هٰذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ اٰخِذِينَ مَآ اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلِيلاً مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾

"O gün, kendilerinin ateş içinde azâba uğratılacakları gündür. (Onlara), "Tadın azâbınızı. İşte, dünyada çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz bu idi..." (denilir). Şüphesiz ki, müttakîler, Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak cennetlerde, pınarların başlarındadırlar. Çünkü onlar bundan evvel iyi amel edenlerdi. Onlar, gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı.." (Zâriyât, 13-17).

Şerirlerin Akıbeti

Âyetteki, "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" cümlesi, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, onların, "o din günü ne zaman?" şeklindeki sorularına karşı verilmiş bir cevaptır. Bu durumda onlar, malûm olduğu için, onu bilmek ve anlamak amacıyla sormadıklarından; işte aynen bunun gibi onlara öğreten, açıklayan, soruyu beyân eden bir şekilde cevap verilmemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"O gün, kendilerinin ateş üzerinde azâba uğratılacakları gündür"* buyurmuştur. Zira onların, bu ikinciyi bilmeyişleri, birinci hususu bilmeyişlerinden daha kuvvetlidir. Halbuki, daha kapalı bir şey ile (burada

Zâriyât, 13) cevap vermek câiz değildir. Çünkü birisi, "Zeyd ne zaman gelecek?" dese, cevap veren kimse de, "Arkadaşı geldiğinde" dese, arkadaşının geleceği zaman da bilinmese, bu cevap yerinde ve doğru olmaz. Böylesi bir cevap, ancak, kelâmın cevap tarzında olması durumunda yerinde olur. Bu da, bir kimsenin, "Sen bana ne kadar söz verdin de caydın.. Bu cayma işi, ne zamana kadar sürecek?!" deyip de, karşı tarafın buna kızarak, "Sana en uğursuz gününün gelmesine kadar.." demesine benzer.. Bu iki cümle, şeklen bir soru ve cevap gibidir. Ama, ne birincisiyle soru, ne de ikincisiyle cevap kastedilmiştir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" ifâdesi de, bir açıklamada bulunma tarzında değil, onların o ilahî tehditleri istihzâ etmelerine, alaya almalarına mukabil getirilmiş olan bir ifâdedir.

b) Bu, *"Tadın azabınızı..."* ifadesiyle tamamlanan yeni bir cümledir. Buna göre şâyet, "Bu, bir takdir yapma neticesine götürür" denilirse, biz deriz ki: Bu takdir kaçınılmazdır. Çünkü, *"Tadın azabınızı"* cümlesi, ancak yapılacak bir takdir neticesinde, kendisinden öncekiyle alâkalı olabilecek bir ifâdedir.

Âyetteki, "يُفْتَنُونَ" kelimesinin manasının, "... yanacakları" (يُحْرَقُونَ) şeklinde olduğu ileri sürülmüştür, ama evlâ olan, bunun manasının, "Onlar, tıpkı altını eritenin, onu ateşe tutması gibi, ateşe karşı tutacakları" şeklinde olduğunun söylenmesidir. Çünkü, âyetteki, "عَلَى" edatına bu mana daha uygun düşer. Eğer "يُفْتَنُونَ" fiili ile "yakılacaklar" manası kastedilmiş olsaydı, o zaman, âyetteki bu kelimenin ya بِالنَّارِ "ateş ile", yahut da فِي النَّارِ "ateşte" şeklinde olması daha uygun olurdu. Çünkü, "**fitne**" kelimesi, "tecrübe etmek, denemek" anlamındadır. Bu ifâdenin, اَخْتَبَرَهُ "falancayı denedi, sınadı..." ve بِحَزْبَةِ الْحِجَارَةِ "taşın kontrol edilmesi" manasına olduğunun söylenmesi halinde, bu ifadeyle, mastar manası kastedilmiş olur. Nitekim âyette de, ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ *"tadın azabınızı.."* buyurulmuştur. "**Fitne**" kelimesi ise, (aslında) imtihan etmek, demektir.

Azap İstemelerinin Manası

Buna göre şâyet, "Kendileri ateş üzerinde azâba uğratılacakları günde, onlara, "Tadın azabınızı..." denilecektir..." şeklinde mana verdiğine göre, *"İşte, (dünyada) çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz bu idi..."* âyeti ne demektir?" denilirse, biz deriz ki, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği, *"Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim amel defterimizi acele ver"* (Sâd, 16) ve *"Bizi tehdit edegeldiğin şeyi getir"* (Hûd, 32) vs. âyetlerinde olduğu gibi,

bununla, onların bu işi, sözle acele olarak istemiş olduklarının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bunun buradaki delili, *"Sana, din gününün ne zaman olacağını sorarlar"* (Zâriyât, 12) ifâdesidir. Çünkü bu da bir tür, o şeyin, acele olmasını istemedir. Bu ifâdeyle, fiil bakımından o şeyin acele olmasını istemenin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Fiil ise, onların inatlarında ısrar etmeleri, açıkça ısrar etmeleridir. Çünkü bu da, "o ilahî azâbın, acele gelmesini" temin eden bir husustur.

Müttakilerin Akıbeti

Cenâb-ı Hak, gururlu, mücrim ve aldanmış kimselerin hallerini beyan ettikten sonra, hakkı bulmuş olan müttaki kimselerin durumunu da beyan etmek üzere إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ *"Şüphesiz ki, sakınanlar, müttakîler cennetlerde, pınarların başlarındadırlar"* buyurmuştur ki, bu ifâdeyle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Müttakînin Manası**

Biz daha evvel, "müttakîliğin" en aşağısının, şirkten korunma, en üstününün de Allah'ın dışında kalan her şeyden korunma gibi muhtelif dereceleri bulunduğunu ve müttakîlerin elde edeceği derecelerin en düşüğünün cennet olduğunu; küfürden korunan her mükellefin cennete gireceğini ve oranın nimetleri ile rızıklanacağını anlatmıştık.

***İKİNCİ MESELE:* Cennet Kelimesinin Müfret, Tesniye ve Cemi Getirilmesi**

Cennet kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ *"Sakınanlara vaad olunan cennetin sıfatı..."* (Muhammed, 15) âyetinde olduğu gibi, bazen tekil; burada, yani "إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ" cümlesinde olduğu gibi, çoğul; وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ *"Rabbinin huzurunda duracağından korkan için de iki cennet vardır"* (Rahman, 46) ifâdesinde olduğu gibi, bazen de ikil (tesniye) olarak getirilmiştir. Binâenaleyh, buradaki hikmet nedir?

Biz diyoruz ki: Cennetin tekil getirilmesi, köşklerinin, ağaçlarının ve kanallarının (nehirlerinin) birbiriyle bitişik oldukları için, âdeta tek bir cennet gibi oluşları sebebiyledir. Bu kelimenin çoğul getirilişinin hikmeti ise, dünyaya (dünyadakilere) nispetledir.. Halbuki, dünyanın bağ-bahçelerine nispetle âhiretteki cennetleri sayıyla tahdit etmek mümkün değildir. Bunun ikil (tesniye) olarak getirilmesi meselesine gelince, biz bunu, Rahman Sûresi'nde anlatacağız. Ne var ki burada, şunu diyebiliriz: Allahu Teâlâ, vaadde bulunurken, cennet kelimesini tekil getirmiştir. Satın alınabileceğinden bahsederken de, böyle yapmıştır. Çünkü, *"Şüphesiz ki Allah*

mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet mukabilinde satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürür veya öldürülürler" (Tevbe, 111) buyurmuştur. Vaadde, ilâvede bulunulabileceğine bir işâret olsun diye de, kendisinin ihsan edip vereceğinden bahsettiği yerlerde de, kelimeyi çoğul getirmiştir. Çünkü cennetler va'dedip sonra da, bir tek cennetten bahsederek "o cennet içindedir.." demesi hali böyle değildir. Çünkü bu "tek cennet" sözü, vaad olunan cennetlerden daha aşağıdır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ" Sözünün Manası**

Âyetteki, "وَعُيُونٍ" kelimesi müttakînin, çeşmelerin ve gözelerin içinde olmasını ifâde eder. Halbuki insanın, su veya benzeri sıvılar içinde olmasında duyacağı bir lezzet yoktur. Biz diyoruz ki, bunun anlamı, "çeşmelerin başında, arasında..." şeklindedir. Bu ise, nehirlerin arasında, yanında olmakla olur.. Bunun böyle oluşunun delili, "فِى جَنَّاتٍ" ifâdesinin manasının, "Cennetler arasında, cennetler içinde..." şeklinde olmasıdır. Çünkü "cennet" demek, ağaç demektir. Müttakî kimse ise, (ağaçların) bizatihi içinde değil, arasında bulunur. Âyetteki "عُيُونٍ" kelimesi hakkında da bu izah, aynen vâkidir. Bunların, marife olmalarına rağmen belirsiz olarak getirilmesi, ta'zîm içindir. Nitekim Arapçada, "İşte adam!.." anlamında, فُلَانٌ رَجُلٌ "Falanca adamlar adam!.." ifâdesi kullanılır.

"اٰخِذِينَ"nin Manası

Âyetteki, اٰخِذِينَ مَا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ *"Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak..."* ifâdesine gelince, burada, hem şöylesi birkaç mesele, hem de birkaç incelik bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

"اٰخِذِينَ"nin manası nedir? Biz deriz ki: Bu konuda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "O müttakîler, Allah'ın kendilerine verdiğini, azar azar alırlar.. Onu tastamam ve toptan alamazlar.. Çünkü, sınırsız olan şeyin toptan verilmesi imkânsızdır" demektir.

b) Bu kelimenin manası, "Onlar, memnun olarak, Rablerinin verdiklerini kabul edici olarak" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları kabul eder.." anlamında "وَيَاْخُذُ الصَّدَقَاتِ" (Tevbe, 104) buyurmuştur. Bu, **Zemahşerî**'nin yapmış olduğu bir izahtır.

Burada, şöyle üçüncü bir izah da yapılabilir: Âyetteki "فِى جَنَّاتٍ" kelimesi, sadece oturmaya, meskûn olmaya delâlet eder. "اٰخِذِينَ" ise bir mülk

edinmeye delâlet eder. İşte bundan dolayı, birisi bir yere, orayı mülk edinerek girdiğinde, "Falanca belde alındı; falanca kale alındı..." denilir. Yine, az bir para ile bir evi ve bahçeyi alan kimse hakkında, orada her ne kadar maddi anlamda bir alma ve rızâ olmasa bile, "O onu mülk edindi, aldı..." tabiri kullanılır. Bu durumda bu ifâdenin manası, "Onların oraya girişlerinin, emâneten veyahut da, hemencecik geriye alınabilecek bir giriş şeklinde olmadığını; tam aksine burasının, o cennetliğin canı ve malı mukabilinde, Allah'tan satın alınmıştır.." şeklinde olur. Âyetteki, "اٰتَيْهُمْ" fiili, o müttakîlerin, burayı zorla ve fetih yoluyla almayıp; tam aksine burasını, Allah'ın onlara verip bağışladığını beyan eden bir ifâdedir. Bu izaha göre, "مَا اٰتَيْهُمْ" ifâdesindeki "مَا" cennetler ve nehirlere râci bir ifâde olmuş olur.

Âyetteki, اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِينَ *"Çünkü onlar bundan evvel iyi amel edenlerdi"* cümlesi, o cennetlerin kendisi mukabilinde alındıkları şeye bir işâret olup, bu, "cennetlikler o cennetleri, ihsânları sayesinde mülk edip aldılar.." demektir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, temlîk lâm'ı ile beyan buyurduğu لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى *"güzel hareket edenlere en güzel mükâfat"* (Yunus, 26) ifâdesi gibidir.

İKİNCİ MESELE

"اٰخِذِينَ" ifâdesi, terkiple hâl olup, bu, يَاْخُذُونَ *"alırlar"* demektir. O halde Cenâb-ı Hak, iki lafzın da uyuşmaları ve mananın uygun düşmesi için, daha niçin "مَا اٰتَيْهُمْ" buyurmuş da, "مَا يُؤْتِيهِمْ" dememiştir? Çünkü "اٰتَيْهُمْ" ifâdesi, o işin bittiğini; "يُؤْتِيهِمْ" ifâdesi ise, bu işin devam ettiğini ihsas ettiren ifâdelerdir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın cennette verme işi, her gün yenilenecek, sonsuza kadar devam edip gidecektir. Özellikle biz, "اٰخِذِينَ" kelimesine "kabul etmek" manasını verirsek, daha nasıl "Falanca, Zeyd'in dün kendisine verdiği şeyi bugün kabul ediyor.." denilebilir? Biz diyoruz ki: Bizim yaptığımız tefsire göre, böyle bir soru varid olmaz. Çünkü, "اٰخِذِينَ"nin manası, "Onlar, Allah'ın kendilerine verdikleri şeyi mülk ediniyorlar, sahipleniyorlar..." şeklindedir. Binâenaleyh, verme işi dün; mülk edinme işi de bugün olabilir.

Ama bazı müfessirlerin yaptıkları izaha göre, bunun açıklamasına gelince, biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ, mü'min kimseye cenneti, o kimse dünyada iken vermiştir. Ne var ki, mü'min, o cennetin meyvelerini henüz elde edememiştir. O halde mü'min, cennete, alıcı durumunda girecektir. Çoğu kez mü'min, Allah'ın (dünyada) kendisine verdiğinden daha hayırlısını elde

edecektir. Bu, onun oraya bu tarzda girmesine ters düşmez. Nitekim bir kimse, "Ben sana korkarak geldim.. Bir de ne göreyim, ben güven içinde imişim!" diyebilir. Sizin bahsettiğiniz husus ise, o cennetliklerin o şeyleri almalarının sadece, daha önce kendilerine verilmiş olan şeylere hasredilmesi durumunda söz konusu olur. Halbuki durum, hiç de böyle olmayacaktır. Onlar, o cennetlere, başka şey hatırlarına gelmeksizin, bu hal üzere gireceklerdir, ama, Allah onlara hatırlarına dahi gelmeyen şeyleri verecektir. Böylece de onlar, her ne kadar Allah'ın kendilerine verdiğini almak için oraya girmişler ise de, Allah'ın kendilerine vereceği (bambaşka) şeyleri almak üzere oraya girmiş olacaklardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki bu gün cennetlikler mesrurdurlar, bir zevk ve eğlence içindedirler"* (Yasin, 55) âyetinin ifâde ettiği, işte Allah'ın kendilerine vereceğini onların almalarını beyan eden bir hususdur. Ki biz bunu, Yâsîn Sûresi'nde anlatmıştık.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zalîke'nin Manası**

Âyetteki, "ذٰلِكَ" kelimesi neye işârettir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki muhtemel izah yapılabilir:

a) Bu, "Onlar girmezden önce..." demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın "فِى جَنَّاتٍ" ifâdesinde zâten "girmek" manası vardır. Buna göre mana, "Onlar, cennete girmezden önce, iyi ameller yapmışlardı.." şeklinde olur.

b) Bu, "Allah'ın onlara cenneti vermesinden ve onların da onu almasından önce..." anlamındadır. Bu hususta birkaç izah da şu şekilde yapılabilir: Buradaki "ذٰلِكَ" ifâdesi, "din günü" ifâdesine bir işârettir. "Din günü" ifâdesi de daha önce geçmişti.

Bu hususdaki inceliklere gelince, bunların bir kısmı daha önce geçmiş olup, "اِنَّ الْمُتَّقِينَ" kelimesi bu inceliklerden birisini oluşturur. Çünkü bu, şirkten korunmaya işâret eden bir ifâde olunca, âdeta Cenâb-ı Hak, bununla, "iman edenler" manasını kastetmiştir. Ne var ki iman, amel-i sâlih ile birlikte iki mutluluğu ifâde eder.. İşte bundan dolayı bu, bir kimsenin, "Onlar, ihsanda bulundular" sözünden daha tam daha mükemmeldir.

Müttakî kimse, "**Lâ ilâhe ...**" deyince, şirkten korunmuş olur. Ama "ihsân" ise bu kimsenin, "**illâllah**" demesi durumunda yerine gelmiş olur. İşte bundan dolayı, "**takvâ**" kelimesinin, "**Lâ ilâhe illâllah**" olduğu söylenmiştir. "**İhsân**" hususunda da Cenâb-ı Hak, ... وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ *"Allah yoluna davet edenden (...) daha güzel sözlü kim vardır.."* (Fussilet, 33) buyurmuştur. *"İyiliğin mukabili ancak iyiliktir"* (Rahman, 60) âyetinin tefsirinde,

"**ihsan**"ın "**Lâ ilâhe illâllâh**" kelimesini söylemek olduğu ileri sürülmüştür ki, bu durumda, bu demektir ki, takvâ ile ihsân birbirinden ayrılmayan, tam aksine, birbirinin ayrılmaz parçaları olan şeyler olduğu söylenmiştir.

Gece Kıyamı

Âyetteki, كَانُوا قَلِيلًا مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ *"Onlar, gecenin ancak bir kısmında uyurlardı.."* cümlesi, o müttakî kimselerin, muhsin oluşlarının bir açıklaması sadedindedir. Nitekim sen, "Hatem-i Taî cömert idi, var olanı harcar, gayretini de esirgemezdi.." dersin. Bu konuda birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetteki "قَلِيلًا" zarf olarak mansûb bir kelime olup, takdiri, "يَهْجَعُونَ قَلِيلًا" şeklindedir. Nitekim sen, قَامَ بَعْضَ الَّيْلِ "Gecenin bir kısmında kalktı..." dersin. Böylece "بَعْضَ" kelimesi, zarf olarak mansûb kılınmış olur. "كَانَ"nin haberi de, "يَهْجَعُونَ" kelimesi olup, "قَلِيلًا مَا"daki "مَا" zâiddir.

Mâ ile Lem Nefy Edatlarının Farkı

Meşhur olan bu olup, bu hususta bir başka izah da bu âyetin manasının, "uykuyu onlardan kaldırmak" yani uyumadıklarını bildirmek manasıdır. Bu, **Dahhâk** ve **Mukâtil**'den nakledilmiştir. **Zemahşerî** âyetteki "**mâ**" edatının, nâfiye (olumsuzluk edatı) olmasını kabul etmemiş ve şöyle demiştir: Bunun nâfiye olması câiz değildir. Çünkü "**mâ**" edatından sonrakiler, ondan önce gelenlerde amel edemezler ve sen, meselâ "زَيْدًا مَا ضَرَبْتُ" diyemezsin. Fakat "لَمْ" edatından sonra gelen bir şeyin, ondan önce gelen üzerinde amel etmesi caizdir. Nitekim, "زَيْدًا لَمْ اَضْرِبْ" "Zeyd'i dövmedim" diyebilirsin.

Bunun sebebi şudur: Müteaddî fiil, müspet hâline hamlen, nefiyde de iş yapar. Çünkü sen, ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًوا "Zeyd Amr'ı dövdü" dediğinde, Zeyd'in fiilinin, Amr ile ilgili olduğu sabit olur. Fakat مَا ضَرَبَهُ "Onu dövmedi" dediğinde, ondan bir fiil tahakkuk etmemiştir ki, o onunla (mef'ûl ile) ilgi kursun ve bu fiil ona geçsin. Fakat olumsuz olan durum, müspete hamledilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre müspete oranla nefiy, tıpkı fiile oranla ism-i fâil gibidir. Çünkü ism-i fâil, fiilin ameli gibi amel eder. Ancak ne var ki ism-i fâil, fiil-i mazi manasında olduğunda amel etmez ve sen "زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًوا اَمْسِ" diyemezsin, ama زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًوا غَدًا وَالْيَوْمَ الْآنَ "Zeyd, Amr'ı yarın, bugün, şimdi döver." Çünkü mâzî, varlık olarak artık kalmamış, var olacağı da düşünülemez. Dolayısıyla gerçek manada mef'ûle taalluk edemez. Fakat fiil, kuvvetinden ötürü amel etmiştir, ism-i fâil ise, zayıflığından ötürü amel edememiştir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: مَا ضَرَبَ "Dövmedi" ifadesi, olumsuz mâzî içindir. Dolayısıyla burada hem olumsuzluk, hem mâzîlik vardır ve amel etme gücü zayıflamıştır. Ama لَمْ اَضْرِبْ "dövmedim" ifadesine gelince, "lem" edatı her ne kadar muzârîyi maziye çevirmiş ise de, sîgâ, müzarî sîgasıdır. Dolayısıyla burada, tıpkı bir kimsenin "زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًوا غَدًا" ifadesinde bulunan durum mevcuttur. Binâenaleyh amel ettirilmiştir. Bu, **Zemahşerî**'nin izahıdır. Fakat bu görüşü savunan **Zemahşerî**, âyetteki "**kalîlen**" kelimesinin, "يَهْجَعُونَ" fiiliyle mansub olmayıp, "كَانُوا" fiilinin haberi olduğunu ve takdirinin كَانُوا قَلِيلِينَ "Az idiler" şeklinde olduğunu söylemektedir.

Daha sonra Hak Teâlâ, مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ *"Gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı"* buyurmuştur ki bu, "Onlar hiç uyumaz, aksine bütün geceyi ihyâ ederlerdi" demektir. Buna göre "مِنْ" harf-i cerri, teb'îz (kısmen) manasına değil, beyâniyyedir. Bu izaha göre âyette, *"iman edip, sâlih ameller işleyenler müstesna, onlar ise ne azdır"* (Sâd, 24) ifadesinin manası yatmaktadır. Bu böyledir. Çünkü biz, âyetteki *"Şüphesiz ki müttakîler cennetlerdedirler"* cümlesinde "iman ederler..." manası; *"iyi amel edenler (muhsinler)"* ifadesinde, "sâlih amel işleyenler" manası; *"az idiler"* ifadesinde de, *"Onlar ise pek azdır"* (Sâd, 24) manası yatmaktadır.

İkinci bahis: Meşhur görüşe göre, âyetteki "مَا" zâide olup, يَهْجَعُونَ هُجُوعًا قَلِيلًا "Az uyurlar" takdirinde, "**kalîl**" kelimesi, mahzûf masterın (mef'ûl-u mutlak) sıfatıdır.

Üçüncü bahis: "**Kaillen**" kelimesinin "كَانَ"nin haberi olarak mansub, "مَا"nın da mastariyye olduğunu söylemek de mümkündür. Buna göre kelamın takdiri كَانَ هُجُوعُهُمْ مِنَ الَّيْلِ قَلِيلًا "Gece uyumaları az idi" şeklindedir. Bu durumda "كَانَ"nin fâili, "**hucû'**" olur ve bu bedel-i iştimâl faslındandır. Çünkü onların uyumamaları, kendileriyle ilgili bir şey olup, bundan dolayı Cenâb-ı Hak sanki, "Onların uyumaları azdı" demiş olur ki bu tıpkı, "Zeyd'in ahlâkı güzeldir" denilmesi gibi olur. İzahın böyle yapılması halinde ise artık âyette bir ziyadenin bulunduğunu söylemeye gerek kalmaz.

Bil ki nahivciler bu gibi yerlerde, bunun bedel olduğunda söylemez ve زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ - اَلْوَجْهُ "Zeyd'in yüzü güzel" ifadesiyle, "زَيْدٌ وَجْهُهُ حَسَنٌ" ifâdesi arasında fark olduğunu belirterek, birincisinde sıfat, ikincisinde de bedel olduğunu söylemişlerdir. Biz ise bunun bedel-i iştimâl olduğunu söylersek, bununla bir ıstılahı değil, bir ilgiyi kastettik. Aksi halde, takdîm

edildiğinde "**kalîl**" kelimesi, nahiv açısından, tehir edildiğindeki gibi olmaz. Öyle ki, فُلَانٌ قَلِيلٌ هُجُوعُهُ "Falanca, uyuması az olandır" ifadesinde, "**hucû'**" bedel değil ama, "فُلَانٌ هُجُوعُهُ قَلِيلٌ" ifadesinde ise bir bedeldir. Buna göre, "مَا"nın, ism-i mevsul olup, "Onlar uyudukları zaman, gecenin az bir kısmı idi" manasındadır.

Mana ile İlgili Açıklama

Bu lafız ile ilgili olan açıklamadır. Mana ile ilgili olarak diyoruz ki: Âyet-i kerimede zikrediliş açısından "**kalîl**" kelimesinin önce getirilişi, sırf secîden dolayı, âyetlerin sonunda, "يَهْجَعُونَ" ve "يَسْتَغْفِرُونَ" bulunsun diye değildir. Aksine burada şöyle iki önemli husus var:

1) Uyuma onlar için bir rahatlıktır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette anlatmak istediği şey, onların sa'y u gayretlerini ve Allah için uykusuzluğa nasıl katlandıklarını belirtmektir. Binâenaleyh şâyet Cenâb-ı Hak, كَانُوا يَهْجَعُونَ "Uyurlardı" demiş olsaydı, burada bahsedilen önce onların rahatlıkları olmuş olurdu ve sonra o rahatlığın az olduğu beyan edilmiş olurdu ki, bu durumda bazen dinleyici, sözün mâba'dinden (sonundan) gâfil olur ve der ki "Onların muhsin oluşları, uyumalarından ötürüdür. Ama Cenâb-ı Hak önce "**kalîl**" (az)i söyleyince, zihne ilk yerleşen şey onların az uyudukları hususu olur. Bu inceliği gözeten kimse فُلَانٌ قَلِيلُ النَّوْمِ "Falancanın uykusu az" der de, "هُجُوعُهُ قَلِيلٌ" demez. Çünkü maksadı uykunun azlığını beyan etmektir, yoksa uykusunu azlıkla-çoklukla nitelemek değildir. Çünkü uyku hiç olmasaydı o zaman, az olmadığını söylemek daha evlâ olurdu. Halbuki uykusuzluğun azlığı böyle değildir. Çünkü uykusuzluğun azlığı olmasaydı, zâhirde çokluk onun yerini alırdı.

2) Bu incelik, âyetteki "مِنَ الَّيْلِ" ifâdesiyle ilgili olup şöyledir: Gündüzün az uyuma işi, herkes için söz konusu olabilir ve herkesten sâdır olabilir. Fakat geceye gelince, o uyku zamanıdır. Onu taat uğrunda ancak, kulluğu kendisine şiar edinmiş, Hakk'a yönelmiş kimseler uyanık geçirir. Buna göre eğer, "**hucû'**" (uyumak), ancak gece olur. Gündüzün uyuma işine, **hucû'** denmez?" denilirse biz deriz ki: Genel bir durumdan bahsedip, bununla özel bir durumu kastetmek güzel bir şeydir. Çünkü biz mesela, "Fasîh konuşan bir canlı gördüm" diyoruz. Ama, hususî bir şeyi zikredip, genel durumu kastetmek bazı durumlar hâriç, hiç de güzel olmaz. Dolayısıyla da, "رَأَيْتُ فَصِيحًا نَاطِقًا حَيَوَانًا" diyemeyiz.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Cenâb-ı Hak bu âyette genel gibi olan bir şeyi zikretmiştir ve bundan sonraki ifadenin, "Onlar gecenin bir kısmında tesbihatta ve istiğfarda bulunuyorlardı, yahut da onu uyanık geçiriyorlardı..." şeklinde olması muhtemeldir. Fakat Cenâb-ı Hak, يَهْجَعُونَ *"az uyurlardı"* buyurunca hem başkasına, hem de az uyumaya ihtimalli olan genel bir ifadeyi tahsis etmiş olur ki bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.

Seherde Niyaz Edenler

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾

"Seher vakitlerinde de onlar istiğfar ederler." (Zâriyât, 18).

Bu ifade onların, gece ibadetine kalkıp, buna gayret gösterdiklerine, amellerinin daha çok, daha ihlaslı olmasını istediklerine, kusurlarından ötürü istiğfarda bulunduklarına bir işarettir ki, bu şerefli, cömert, iyi kimselerin yoludur. İyiliğin en ilerisini yapar, yine de bunu az görür, kusurlu yaptığını söyleyerek mazeret beyan eder. Fakat alçak ve cimri kimse ise, az bir şey yapar, onu gözünde büyütür ve hemen onu başa kakar.

Burada bundan daha ince, daha güzel şöyle bir diğer izah da yapılabilir: Allahu Teâlâ, onların az uyuduklarını beyan buyurup, uyuma da kişilerin tabiatları gereği olunca, *"onlar istiğfar ederler"* buyurmuştur ki bu, o az uykudan bile onların istiğfar ettiklerini ifade eder. Burada bir başka sorunun cevabı olacak şöyle diğer bir incelik daha vardır: Allahu Teâlâ onları az uyudukları için methetmiş, çok uyanık durdukları için övmemiş ve meselâ, "Onlar, çok uyanık dururlardı" dememiştir. Külfet olan ve gayreti gerektiren şey, uyumak değil de, uyanık durmak olmasına rağmen, bunun böyle ifade edilmesindeki hikmet nedir? Biz deriz ki: Bu, onların uykularının bile bir ibadet olduğuna bir işarettir. Çünkü Allahu Teâlâ onları, az uyudukları için methetmiştir. Az uyumak ise, onlara başka bir ibadetle meşgul olmayı sağlamıştır. Bu da, seherlerde istiğfar etmektir, yine bu, kendilerini beğenmekten ve kibirlenmekten onları men etmektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Zarfların Birbirinin Yerine Kullanılması

Birinci bahis: Bu, âyetin başındaki "bâ" harf-i cerriyle ilgilidir. Çünkü buradaki bâ harf-i cerri zarf olmadığı halde, zarf olarak kullanılmıştır (niçin)? Diyoruz ki: Bazı nahivciler şöyle derler: Harf-i cerlerin bir kısmı bir kısmı yerinde kullanılır. Nitekim zaman zarfları hususunda, خَرَجْتُ لِعَشْرٍ بَقِيْنَ "Ayın yirmisinde (bitimine on gün kala) çıktım"; خَرَجْتُ بِاللَّيْلِ "Gece çıktım"; خَرَجْتُ فِى شَهْرِ رَمَضَانَ "Ramazanda çıktım"; denilir. Böylece de, lâm, bâ ve fî aynı manada kullanılır. Mekân zarfları için de durum aynıdır. Nitekim sen, اَقَمْتُ بِالْمَدِيْنَةِ كَذَا "Falan şehirde kaldım", "رَاَيْتُهُ بِبَلْدَةِ كَذَا" ve فِى بَلْدَةِ كَذَا "Onu falan beldede gördüm" dersin. Buna göre eğer, "Bu husus nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: İsim ve fiillerde olduğu gibi, harflerin de farklı farklı manaları vardır. Fakat harflerin, kendi başlarına bir manası yoktur. İsim ve fiil ise kendi başlarına birer mana ifade ederler. Fakat harflerin bir kısmı arasında, birbirine zıt manalar vardır. Bu, isim ve fiillerde de böyledir. Çünkü meselâ, "**beyt**" ve "**mesken**" kelimeleri birbirinden farklı şeylerdir. "**Sükûn**" ve "**meks**" mastarları da böyledir. Halbuki olması farz edilen yahut mevcut olan iki fiil, iki isim böyle değildir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: "Bâ", "lâm" ve "fî" harfleri arasında bir ortaklık vardır. Bâ, ilsâk (bitiştirmek) içindir. Bu mekânda (فِى مَكَانٍ) karar kılan kimse ise, âdeta oraya yapışmıştır. Zamana nispetle fiil de böyledir (yani o zamana âdeta yapışmıştır). Binâenaleyh bir kimse سَارَ بِالنَّهَارِ "Gündüz sefere gitti" dediğinde, "Falanca gündüze bitişmiş olarak sefere çıktı" demiş olur. Şimdi bu âyete gelince, bu, "Onlar seherlerle iç içe, seherlerle (بِهَا) birlikte istiğfar ederler" demektir. Çünkü seherdeki vakitler, (فِيهَا) onlarla iç içedir.

İmdi eğer, "bu ikisi arasında mana bakımından bir fark var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Evet. Çünkü قُمْتُ بِاللَّيْلِ "Gece kalktım" yahut اِسْتَغْفَرْتُ بِالْاَسْحَارِ "seherlerde istiğfar ettim" diyen kimse, bu iki şeyi haber vermiştir ve bu, o fiili o vaktin ilk parçalarında bulunuşuna, "قُمْتُ فِى اللَّيْلِ"den daha fazla delâlet eder. Çünkü bu ikinci ifade, zamanın fiil ile tam uyuşmadığı manasını çağrıştırır. Bir kimsenin, اَقَمْتُ بِبَلَدِ كَذَا "Falanca beldede ikamet ettim" ifadesi de, o kimsenin, o beldenin onu kapladığını ifade etmez, ama "اَقَمْتُ فِيهَا" ifâdesi ise, o beldenin onu tamamen içine aldığını gösterir. Binâenaleyh bir kimsenin, "اَقَمْتُ بِالْبَلْدَةِ" ve "دَعَوْتُ بِالْاَسْحَارِ" demesi, buralarda "fî" harf-i cerrini kullanmasından daha geneldir. Zira beldede

(فِيهِ) olan, belde ile (بِهِ) kuşatılmıştır. Ama belde ile (بِهِ) kâim olan, tamamen beldede (فِيهِ) değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, bu âyette onların hiçbir vakitte ibadetten uzak kalmadıklarına, çünkü geceleri sanki hiç uyumadıklarına, seherin hemen başında ise istiğfarda bulunduklarına bir işaret vardır. Böylece burada, kendilerinden herhangi bir günah çıkmadan bile, onların istiğfar ettikleri beyan edilmektedir. Çünkü onlar, seherlerde uyanıktırlar. Dolayısıyla o vakitte günah işlemeye ayrılmış bir zamanları yoktur.

Eğer, "İyice izah et. Çünkü zamanlar içinde, "bâ" harf-i cerrinin zarf olamayacağı ve mesele "خَرَجْتُ بِيَوْمِ الْجُمُعَةِ" denilemeyip, "فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ" denilmesinde olduğu gibi, kullanılamayacağı durumlar vardır?" denilirse, deriz ki: Bir zaman içinde geçen her iş, o zamana bitişiktir. Binâenaleyh cuma günü çıkma işi, o zamanla bitişik, onunla iç içedir. Dolayısıyla bunda "بِيَوْمِ الْجُمُعَةِ" ifâdesi kullanılamamıştır. Yine diyoruz ki: Bu ikisini birbirinden ayıran şey, ilgili ifadelerin mutlak veya mukayyed olarak getirilmeleridir. Bunun delili şudur: Sen eğer, "خَرَجْتُ بِنَهَارِنَا وَبِاللَّيْلَةِ الْجُمُعَةِ" dersen güzel olmaz. Ama خَرَجْتُ بِيَوْمِ سَعْدٍ اَوْ بِيَوْمِ نَحْسٍ "Uğurlu günde veya uğursuz günde çıktım.." dersen güzel olur. "Gece" ve "gündüz" ifadelerinde, bir tahsis ve bir kayıt bulunmuşsa, "bâ" harf-i cerrini bunların başına getirmek câizdir. Ama sen bunları kayıtlar, tahsis edersen, bu kullanış câiz olmaz. "**Yevmu'l-cum'a**" ifadesinde, "**yevm**" (gün) kelimesi tahsis edildiği için, bunun başında "bâ" harf-i cerrinin kullanılması câiz olmamıştır. Ama ifadeyi nekire kılmak suretiyle bu tahsis ortadan kalkar ve sen بِيَوْمٍ كَذَا "falan gün" dersen, bâ harfi bunda kullanılabilir. Bunun sırrı şudur: Cuma günü, bu saat, o gece gibi ifadelerde, zamanın ötesinde, başka bazı hususiyetler de zikredilmiştir. Bir şeyin gerçekte hususiyetleri ise, insanın detaylı bir biçimde hasr edemeyeceği kadar çok ve sınırsızdır. Fakat bunlar icmâlî (toptan) olarak hasr (sınır) altına alınabilir. Meselâ, "Bu adam.." dediğinde, bunun genel şekli "O adam" ifadesidir. Ama kalkar da "uzun adam" dersen, bu genel ifadeyi tahsis etmiş olamazsın, fakat tahsise yaklaştırmış olursun. Böylece bu ifadeden, kısa adamlar hariçte kalmış olur. Yine sen kalkar da, "âlim adam" dersen, yine onu tahsis etmiş olmazsın. "Zâhid adam" dediğinde de durum böyledir. Fakat "Ömer'in oğlu" dediğinde bu ifade, Zeyd'in, Bekir'in, Hâlid'in ve diğerlerinin oğullarından onu hariç tutmuş olur. Binâenaleyh sen böyle söylediğinde bu, o tahsis edici hususların hepsini içine

alır, fakat o özellikler sadece bu ifadenin içinde bulunmuş olur. O halde kendisinde, zamandan başka hususiyetler de zikredilen zaman zarfı, zamanın kendisinden farklıdır. Fiil, zamanla iç içe olan bir şeydir, yoksa zamandan kaynaklanan bir şey değildir. Ama "fî" harfi cerrinin bunda kullanılması doğrudur. Çünkü genelde mevcut olan şey, hususî olanda da vardır. Çünkü âmm (umumî-genel), hâssa (hususiye) dahil olan şeydir. Ama "fî" harf-i cerri, kendisinde o şeyin bulunduğu şeye dahil olur da böylece, meselâ "فِى يَوْمِ الْجُمْعَةِ" ve "فِى هٰذِهِ السَّاعَةِ" denilir.

Lâm'ın incelenmesine gelince, bunu, daha sonraki yerine tehir ediyoruz. Yapılacak açıklamanın bir kısmı, daha önceden, "وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا" (Yâsin, 38) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Buradaki "هُمْ يَشْعُرُونَ" zamiri, faydadan hâlî değildir. Bu konuda **Zemahşerî** şunu söylemiştir: "Bunun faydası, istiğfar konusundaki kemâl ve mükemmelliklerini ifâde için, hükmü, buradaki kimselere hasretmektir. Buna göre sanki, onların dışındakiler istiğfar edici değil de, ancak ve ancak onlar istiğfarda bulunanlar; başkası değil... Nitekim Arapçada, ilimdeki kemâlinden dolayı, فُلَانٌ هُوَ الْعَالِمُ "Falanca yok mu, o âlimin tâ kendisidir" denilir ki, sanki, "İlim sadece onda toplanmıştır ve o bu konuda çok iyidir.." demektir.

Bunda bir başka fayda daha vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak, *"Seher vakitlerinde de onlar istiğfar ederler.."* âyetini, *"Onlar, gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı.."* (Zâriyât, 17) ifadesine atfedince, şâyet olumlu manayı "هُمْ" zamiriyle te'kîd etmemiş olsaydı, bu durumda mananın "Seherlerde, az bir süre istiğfar ederler" şeklinde olması da muhtemel olabilirdi. Nitekim sen Arapçada, "Falanca, çok az "قَلِيلًا مَا" eziyet eder ve insanlara ihsanda bulunur.." dersin.. Bundan, muhtemelen onun, hem eziyeti az, hem de ihsanı az birisi olduğu anlaşılır. Ama sen, قَلِيلًا مَا يُؤْذِى وَهُوَ يُحْسِنُ "Ne az eziyet eder! O, ihsan edenin kendisidir" dediğindeyse, bu anlayış ortadan kalkar ve bunda, şu ifâdenin anlamı ortaya çıkar: "(O), eziyeti az, ama ihsanı bol olandır."

İstiğfar'ın Üç Manası

"**El-istiğfâr**" kelimesi birkaç manaya muhtemeldir:

a) Zikirde bulunarak sözle mağfiret talebinde bulunmak. *"Ey Rabbimiz, bizi bağışla..."* demeleri gibi.

b) Fiil ile mağfiret talebinde bulunmak.. Buna göre mana, "Seherlerde onlar, mağfiret talebiyle, başka bir fiil yaparlar..." şeklinde olur. Bu da, namaz ya da onun dışındaki diğer ibadetlerdir.

c) Görüşlerin en garibi olan bu izaha göre, "istiğfar" maddesi, ekinin hasat zamanı geldiğinde kullanılan, اِسْتَحْصَدَ الزَّرْعُ **(istahsade'z-zer'u)** fiilinin bâbındandır. Yani, "seher vakti onlar mağfireti hak ederler ve mağfirette bulunma zamanı gelir..." demektir. Buna göre şâyet, "Allah, onların mağfiretini niye seher vaktine tehir ediyor?" denilirse, biz deriz ki: Seher vaktinde, gece melekleri ile gündüz melekleri toplanır, bir araya gelir.. Bu, şühûd zamanıdır. Allah da, onlardan bir topluluğa şöyle der: *"Ben, kulumu bağışladım.."* Birinci görüş daha açık ve güçlü; İkincisi ise, müfessirlere göre daha meşhurdur.

Malda Yoksul Hakkı

وَفِيٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"Onların mallarında isteyenin ve yoksulun da bir hakkı vardır..." (Zâriyât, 19).

Biz daha önce pek çok kereler, Allahu Teâlâ'nın, kendisini ta'zimin peşinden, mahlûkatına dair şefkat ve merhameti zikrettiğini ifâde etmiştik. Hiç şüphe yok ki, geceleri pek az uyuyan, seher vakitlerinde istiğfara yönelen kimse, Allah'ı pek büyük bir biçimde ta'zim edip sayar. İşte böyle Cenâb-ı Hak, *"Onların mallarında (...) bir hak vardır"* beyanıyla (onların mahlûkata karşı olan) şefkat ve merhametine işâret etmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Malın Onlara İzafesinin Hikmeti**

Pek çok yerde, *"Allah'ın size rızık olarak verdiğinden infak edin..."* (Yâsin, 47) ve *"Rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler..."* (Bakara, 3) buyurulmuş olduğu halde, burada mal onlara nisbet edilmiştir, niçin? Biz deriz ki: Bunun sebebi şudur: Bu yerlerdeki ifâdenin amacı, teşvik etmektir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, mal ile beraber, onları infâkta bulunmaya teşvik eden ve engeli ortadan kaldıran şeyi de zikretmiş ve "Bu, Allah'ın rızkıdır;

Allah sizi rızıklandırır.. O halde, fakirlikten korkmayın ve verin!" buyurmuştur. Burada ise, yaptıkları şeyden dolayı onları medh söz konusudur. Bu sebeple de, teşvik edici bir ifâdeye gerek kalmamıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Zekât Vermenin Övgü Olması**

Buradaki "حَقٌّ" (hakk) kelimesi hakkında meşhur olan görüş, bunun, şer'an bilinen miktar, yani "zekât" olduğu şeklindedir. O zaman da bu ifâde, övgü sıfatı olarak kalmaz.. Çünkü, Müslümanın malında bir hakkın, yani zekâtın bulunması, medhi gerektiren bir sıfat değildir. Zira, her Müslüman böyledir. Hatta, İslâm'ın fürû'uyla emrolunmuş olup, onun malında da muayyen bir hak vardır; ancak ne var ki, Müslüman olursa bu ondan sakıt olabilir; ölürse, terk ettiğinden dolayı itâba muhatap olur dersek, kâfir dahi böyledir... Üstelik o, Müslüman olmaksızın bunu edâ ederse, bu yerini bulmaz.. O halde bunun bir övgü sıfatı olduğu nasıl anlaşılabilir?

Deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a) Biz, buradaki "sâil"i, şer'an isteyebilen kimse; "mahrûm"u da, istemesine imkân verilmemiş olup, şâriin (kanun koyucunun), kendisini istemekten men ettiği kimse diye tefsir ediyoruz. Bu men ise, bazen, isteyen kimsenin buna hak kazanmamış olmasından, bazen de, kendisinden talepte bulunulan kimse üzerinde, talep edilecek bir hakkın kalmamış olmasından ileri gelir. İşte Cenâb-ı Hak onun hakkında, "Onun malında isteyen için bir hak, yani zekât; istemeyen için de, nâfile olarak verilen bir sadaka vardır.." buyurmuştur. Çünkü buna sahip olan kimse, bunları (elinde tutmayı) talep edemez ve kendisinden, gerek cizye gerekse zekât olarak bunu isteyeni engelleyemez.. Bilâkis (isteyen kimse), bunları serbestçe ister. O zaman, Cenâb-ı Hak sanki, "Onun malında zekât ve sadaka vardır.." buyurmuştur. Maldaki sadaka ise ancak, Allah'ın onu farz kılmasıyla (caiz) olur.. Buna göre kelâmın takdiri, "Bu (hakkın), çıkarılıp fakir ve miskinlere verilmesidir..." şeklindedir.

İkinci cevap da şudur: "وَفِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ" ifâdesi, "Yani, onların malları, onların hakları için bir zarftır, (mahaldir)..." anlamındadır. Zira, "fî" kelimesi, zarf manası ifâde eder. Fakat, zarf, ancak mazruftan (içindeki şeyden) dolayı talep edilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, malı onu ancak bir hakka zarf ve mahal kılmış oldukları halde talep ediyorlar ve biriktiriyorlar.." buyurmuştur. Şüphe yok ki, zarftan talep edilen, onun

mazrufudur. Zarf ise, onların malıdır. Böylece de onların malı, haklar için bir zarf (mahal) kılınmış olur. Bundan büyük medih de yoktur.

İmdi eğer مَالُهُمْ لِلسَّائِلِ "Onların malı sâil içindir" denilseydi, daha beliğ olmaz mıydı?.." denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, zira kırk dinarı olan kimse bunu tasadduk etse, onun bu tasadduku devamlı olamazdı. Ama kişi çalışıp, ticâret yapsa ve uzun yıllar yaşasa; zekâtını ve sadakasını da verse, bu durumda verilen şeyin miktarı daha çok olur. Bu tıpkı, namaz ve orucun durumu gibidir.. Bir kimse kendisini, bunlardan aciz kalacak kadar, namaz ve oruç için yorsa, bunun durumu, bunları ölçü ile yapanın durumu gibi olmaz.. İşte Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ هٰذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرِفْقٍ فَإِنَّ الْمَنْبَتَ لَا أَرْضًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى *"Bu din (İslâm) muhkemdir. Sağlamdır. Sen ona yumuşakça gir, zira aceleci adım yol almadığı gibi hayra sırtını da dönmez"*[22] hadisiyle buna işaret etmektedir.

Sâil ve Mahrûm

Âyetteki "**sâil**" ve "**mahrûm**" hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) "**Sâil**", hâcetini söyleyendir ki, bu, insanoğludur. "**Mahrûm**" ise, insanoğlunun dışında, nefisleri olan, ihtiyaç sahibi olan canlılardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: لِكُلِّ كَبِدٍ حَرَّى أَجْرٌ *"Ciğer taşıyan her mahlûktan ötürü bir ecir vardır"*[23]

2) En açık ve en meşhur olan bu görüşe göre, "**sâil**", isteyen (dilenen) kimse; "**mahrûm**" ise, iffetinden dolayı dilenmeyen ve bazı insanların zengin zannederek kendisine bir şey vermediği kimsedir. Birincisi, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yayın, hayvanlarınızı otlayın..."* (Tâhâ, 54) âyeti; ikincisi de, *"... hem ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyip dilenen fakire yedirin..."* (Hacc, 36) âyeti gibidir. O halde "الْقَانِعُ" (Hacc, 36) ifâdesi mevzûbahis tefsirimizdeki "**mahrûm**" gibidir. Buna göre şâyet, "Birinci izaha göre, âyetteki tertip son derece güzeldir. Çünkü, nâtıkın (ifade edenin) ihtiyacını gidermek, "behâim"in (diğer canlıların) ihtiyacını gidermekten öncedir.

İmdi, ikinci izaha göre, âyetteki tertibi nasıl izah ederiz?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) İsteyenin ihtiyacını gidermek, oluş bakımından, mahrumun ihtiyacını gidermekten önce gelir. Çünkü, isteyenin durumu, sözünden anlaşılır ve bu, malı az olduğu için talepte bulunmaktadır.. Dolayısıyla, bunun

22 **Müsned**, 3/199.

23 **Buhârî,** Musâkât, 9; **Müslim,** Selam, 153 (4/1761).

ihtiyacını gidermek öncelik arz eder. Mahrumun hali ise, bilinmemektedir. Binâenaleyh, bunun ihtiyacı da, kendisine muttali olunduktan sonra giderilir. O halde, sayma, vakıadaki tertibe göre olmuştur demektir.

b) Bu, o bağışın çokluğuna bir işarettir. Böylece Allah âdeta şöyle demek istemiştir: "O, isteyene verir. İsteyeni bulamadığı zaman, muhtaçları sorar soruşturur. Böylece de, aynı anda, hem sorup soruşturan, hem de sorulup soruşturulan olmuş olur."

c) Lafzî güzellikler, hükmî sözde de terk edilmemiştir. Çünkü, meselâ bir kimsenin, "إِنَّ رَجُوعَهُمْ إِلَيْنَا وَعَصَيْنَا حِسَابُهُمْ Onların dönüşleri bizedir ve onların hesapları da bizedir bize" şeklindeki sözü, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ *"Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesapları da muhakkak bize aittir.."* (Gaşiye, 25-26) ifâdesi gibi değildir. Kelâmın bir maddesi vardır ki, bu onun lafzıdır; bir de ruhu vardır ki, bu da onun manasıdır. İnsanın, ruhunu marifetullah ile nurlandırdığı gibi, zâhir bedenini de temizlikle nurlandırması gerekir. Söz de böyledir; nice hikmetli kelimeler vardır ki, lafzındaki tutukluktan dolayı, gönüllerde müessir olmaz..

Bunu iyice kavradığına göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "* وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ" (Zâriyât, 18,19) ifâdesi, lafız bakımından, bizim, " وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْمَحْرُومِ وَالسَّائِلِ" dememizden daha güzeldir.

İmdi eğer: "Cenâb-ı Hak, burada, bahsettiğin sebeplerden dolayı, "**sâil**"i, istemeyenden (mahrûm)'dan önce getirmiştir.. Peki "...وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ" (Hacc, 36) ifâdesinde niçin, mahrumu sâilden önce getirmiştir? Çünkü, "الْقَانِعَ" istemeyen; "الْمُعْتَرَّ" ise, isteyendir!" denilirse, biz deriz ki: "**kâni**'" kelimesinin isteyen; "**mu'terr**" kelimesinin ise, istemeyen olduğu da ileri sürülmüştür. Böyle olması halinde bu demektir ki, bu iki yer arasında bir fark yoktur. Şu da ileri sürülmüştür: Hem, "**kâni**'" hem de "**el-mu'terr**" istemezler. Ancak ne var ki, "**kâni**'", ne bu işi çıtlatır, ne de evinden dışarı çıkar; "**Mu'terr**" ise, selâm alıp vermek suretiyle bu işi çıtlatır, ama bu da istemez... Yine, "**kâni**"in istemeyen, "**mu'terr**"in de isteyen olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, devenin eti, herhangi bir görevlinin istemesi veyahut da, cizye talep etmeye hak kazanmış kimse olmaksızın dağıtılır. Zekâtta ise, hem bir isteyen vardır, hem de bu işi idâre eden bir görevli ve imam vardır.. O halde, âyetteki "لِلسَّائِلِ" ifâdesi zekâta; "وَالْمَحْرُومِ" (men olunmuş)

ifâdesi de, nâfile olan sadakaya bir işarettir ki, bunlardan biri diğerinden önce gelir. Ama o eti verme işi böyle değildir...

Yeryüzündeki Deliller

وَفِى الْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِى السَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacaklar için, nice âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de (nice âyetler var). (Bunları) görmüyor musunuz? Rızkınız ve size va'dolunana gelen şeyler göklerdedir.."
(Zâriyât, 20-22).

Bu, *"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacaklar için, nice âyetler vardır."* hususunda, muhtemel şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki, size va'dolunan elbette doğrudur. Şüphesiz ki cezâ da elbette vâkidir"* (Zâriyât, 5-6) âyetleri ile ilgilidir. O halde bu demektir ki, bu ifâdede, onlara o haşrin olacağına dair bir delâlet bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Senin hakikaten boynunu bükmüş gördüğün arz da O'nun âyetlerindendir. Fakat biz suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabarır. Ona muhakkak can veren Allah, elbette ölüleri de dirilticidir..."* (Fussilet, 39) buyurmuştur.

b) Bu, müttakîlerin fiilleri ile ilgili bir ifâdedir. Çünkü müttakîler, Allah'tan çekinir, böylece O'nu ululârlar ve derken, Allah'ın kullarına karşı şefkat saçarlar. Onlar için hem yeryüzünde, hem de kendilerinde, bu hususta isâbet edip hakkı bulduklarına dair âyetler vardır. Çünkü, yeryüzünde kendisi için ilginç âyet ve göstergeler bulunan şahsın, tam bir kudreti var demektir. Dolayısıyla, kendisinden haşyet içinde olunur ve kendisinden ittikâ edilir. İnsanların nefislerinde de, üstün hikmetleri, bol nimetleri bulunan zât, ibâdet olunmaya müstahaktır ve kendisine ibâdet etmek için uykusuz kalmaya değer... Binâenaleyh kul, ibâdetlerini, o zâtın kendisine verdiği nimetlerle karşılaştırdığında, ibâdetlerini, o nimetlerin şükrünü karşılamaktan daha az bulur da, bu hususta kusurlu oluşundan dolayı mağfiret talebinde bulunur. Rızkının semâdan (Allah'tan) olduğunu

anladığı anda, malında cimrilik etmez... Bu demektir ki, bu sonra gelen üç âyette de, önce olan âyetlerin yeniden ele alınması ve te'kîd edilmesi bulunmaktadır. Buna göre âyetteki, *"Semânın ve yerin Rabbine andolsun..."* (Zâriyât, 33) ifâdesinin, birinci mu'teriza cümlesinden sonra getirilmesi daha güçlü ve daha açık olmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Ölü toprak -ki biz onu canlandırdık- onlar için bir ibrettir"* (Yâsîn, 33) demek suretiyle, yerden çıkarılan delillerin herkes için söz konusu olduğunu belirttikten sonra burada, daha nasıl bu delilleri, "**mûkinîn**" (kesinkes inananlar)e tahsis etmiştir?

Cevap: Biz deriz ki, biz daha önce şöyle demiştik: Yemin, delil getiren kimsenin, en son başvuracağı şeydir. Bu böyledir, zira bu kimse ilk önce, delillerini getirir. Eğer tasdik olunursa ne âlâ.. Yok eğer tasdik edilmezse, karşı taraf onun mutlaka, bâtılda ısrar ettiğini söyler. Çünkü o, bunu çürütmeye gücü yetmeyip onu, tasdik de etmeyince, beri tarafın çok kuvvetli bir cedel kabiliyeti olduğunu kabul eder ve ona gurur isnat eder. Böylece de, yemin etmeye yol açılır. Yeryüzünün delilleri, ona fayda vermemiştir. Çünkü, "...وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا" ifâdesiyle yapılan yeminler, delillerin daha önce getirilmiş olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak âyetlerini getirip, bu da fayda vermeyince, bu sefer bu hususta her ne kadar da muannit ve ısrarlı kimseler için bir fayda elde edilemezse bile *"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacak kimseler için, nice âyetler vardır"* buyurmuştur. Ama, Yâsîn ve yeryüzünün delillerinin bütün insanlar için zikredildiği diğer yerlerde ise, yemin bulunmamıştır. Yeminden önce, âyetler zikredilmiştir. Dolayısıyla da, "Yeryüzü kendisine nazar edenler için, apaçık âyetlerdir..." denilmiştir. Daha sahih olan, ikinci bir cevap şekli de şudur: Burada, bilfiil âyetler vardır. Bunlardan ibret alanlar da, mü'minlerdir. Dolayısıyla da, bu mu'cize, delil olma işi, onlar için tahakkuk etmiştir. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, herkes için âyetler bulunduğunu söylediği yerlerdeki mana, "Düşünceleri, tefekkür etmeleri halinde, arzda herkes için âyetler vardır" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, *"Arzda, ... nice âyetler vardır"* buyurmuş; orada ise, *"Ölü arz onlar için bir âyettir..."* (Yâsîn, 33) demiştir. (Niçin?) Biz deriz, ki: Cenâb-ı Hak, âyetlerin, kesin inananlar için olduğunu söyleyince, bu ifâdeyi (اٰيَاتٌ) çoğul getirmiştir. Çünkü, inanç noktasında, kesinlik derecesine

ulaşmış olan kimse, hiçbir surette, hiçbir zaman ve hiçbir yerde, Allah'tan gaflet edemez ve her şeyde, O'nu gösteren âyetler ve deliller görür. Ama, gafil kimseye gelince bu, pek çok şey neticesinde ancak uyanabilir... Binâenaleyh, her şey, bu gafil kimse için tek bir âyet gibi olmuş olur. (Onun için Yâsîn, 33'de kelime tekil gelmiştir: "اٰيَة")

Kendi Varlığınızdaki Deliller

Sonra Cenâb-ı Hak, وَفِي اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُونَ *"Kendi nefislerinizde de (nice âyetler var). (Bunları) görmüyor musunuz?"* buyurmuştur. Bu ifâdede, enfüsî delile bir işâret vardır ki, bu, bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Gerek afakta, gerekse kendi nefislerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz..."* (Fussilet, 53) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak, yeryüzündekilere açık ve net olarak göründüğü için, afakî delillerden yeryüzünde olanları tercih etmiştir. Çünkü, yeryüzünün kenarlarında, bucaklarında bulunan delillerin çeşitlerini sayıp dökmek mümkün değildir. "وَفِى اَنْفُسِكُمْ" ifâdesindeki enfüsî delil, genel bir ifâde olup, bu hitabın, mü'minlere olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, hitap sîgasıyla getirmiştir. Çünkü, bu kalıp, bu ifâde tarzı, insanın, kendisinde olanları daha tam ve daha mükemmel olarak bildiği için, daha açık bir ifâde tarzıdır. "وَفِى اَنْفُسِكُمْ" ile وَفِيكُمْ *"sizde..."* manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Arapçada اَلْحِجَارَةُ فِى نَفْسِهَا وَصُلْبَةٌ "Taş, aslında serttir" denilir. Bu ifâdede geçen "nefs" sözüyle hayatın, hissin ve hareketlerin kaynağı olan "nefs" kastedilmez. Bu ifâde ile, "Sayesinde hayat bulduğunuz nefislerinizde âyetler vardır.." manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir. اَفَلَا تُبْصِرُونَ *"Görmüyor musunuz?"* ifâdesinin istifhamla getirilmiş olması, o âyetlerin, çok net olduklarına dair bir işârettir.

Rızkınızın Vesilesi Yağmur

Daha sonra Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ *"Rızkınız ve size va'dolunana gelen şeyler göklerdedir.."* Bu ifâde hakkında da şu izahlar yapılabilir:

a) Bulutlarda yağmurlar vardır..

b) Semâda, rızkınız yazılmış ve takdir edilmiştir.

c) Rızıkların hepsinin takdiri, semâdandır. Eğer semâ olmasaydı, yeryüzünde herhangi bir azığın tanesi dahi mevcut olmazdı..

Bu üç âyet arasında da, çok güzel bir tertip bulunmaktadır. Zira insanın, var olabilmesi için, daha önce geçmiş ve kendisine muhtaç olduğu

birtakım şeyler bulunmaktadır. Böylece insan, zâtı açısından var olmuş olur. Yine, varlıkta, onunla birlikte olan birtakım şeyler olduğu gibi, sayesinde hayatiyetini sürdürebilmesi için, ondan sonra gelen ve ona katılan şeyler de vardır. Şimdi arz, bir mekândır ki, insan ona muhtaçtır. Dolayısıyla insandan önce, o arzın bulunması gerekir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacak kimseler için, nice âyetler vardır"* (Zâriyât, 20); insanın bizzât kendisinde de, onu meydana getiren maddesi ile, o madde ile kaim olan sıfatları ve ilintileri vardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Kendi nefislerinizde dahi..."* (Zâriyât, 21) ve insanın, rızkı sayesinde hayatiyetini sürdürmesi mümkündür ki, işte bu sebeple de Allah, *"Rızkınız ... göklerdedir"* buyurmuştur. Şâyet semâ olmasaydı, insanlar için, hayatiyeti devam ettirme olmazdı.

Âyetteki, "وَمَا تُوعَدُونَ" ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Va'dolunan cennettedir. Çünkü cennetler, semâdadır.

b) "اَلْإِيعَادُ" kökündendir. Çünkü, âyetin bu ifâdesi, "if'âl" bâbının meçhûlüdür. O halde, vaad olunan şey, "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ" (Zâriyât, 13) âyetinde belirtilen ateştir; yahut da "اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى جَنَّاتٍ" (Zâriyât, 15) âyetinde anlatılan cennetlerdir. Böylece bu, genel bir tehdit, yahut da genel bir vaad oluş olur. Bunun azâba dair olmasına ve bu durumda da hitâbın kâfirlere olması halinde, Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demiş olur: "Yeryüzünde, **"mûkınîn"** için yeterli deliller vardır. Ama, "Sizler ey kâfirler, sizin de içinizde, kendinizde âyet ve deliller vardır ki, bunlar âyetlerin en açık olanıdır. Ama sizler, dünyanın gününden ve liderlik sevgisinden dolayı, bunları inkâr ediyorsunuz. Semâda da rızıklar vardır. Binâenaleyh, şâyet sizler, gerektiği gibi tefekkürde bulunmuş olsaydınız, nasıl olsa o sizi gelip bulacağı için, rızık yüzünden hakkı terk etmez ve sizi gelip bulacak ve size va'dolunan azaptan korunmanız için, bâtıldan içtinâp ederdiniz..

Kasem Konusu

فَوَرَبِّ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَآ اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

"İşte o göğün ve yerin Rabbine andolsun ki, (va'dolunduğunuz) o (şeyler), tıpkı konuştuğunuz gibi şüphesiz ve kat'î bir gerçektir..." (Zâriyât, 23).

Kasemin konusu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) *"Size va'dolunan şeyler"* ifadesi, "Bunlar haktır" takdirindedir. Bunun böyle olduğunu, *"va'dolunduğunuz şeyler elbette doğrudur"* (Zâriyât, 5) âyeti te'yîd eder. Bu izâha göre, *"Va'dolunduğunuz şeyler elbette doğrudur"* âyeti hakkında yaptığımız izahlar, aynen burası için de geçerlidir. Şimdi kalkar da bu va'dolunan şeyin cennet olduğunu söylersek, kendisi için yemin edilen şey, cennet olmuş olur.

b) Zamir, Kur'ân'a râcîdir, ("hû" zamiri), yani "Kur'ân kat'î bir gerçektir" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"Ondan döndürülen döndürülür"* (Zâriyât, 9) âyeti hakkında söylediğimiz şeylerde bunun delili vardır. Bu izaha göre, âyetteki "مِثْلَ مَا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ" ifadesinin manası, "Vahy meleğinin söylediği ve Allah katından indirdiği o şey, tıpkı, sizin konuştuğunuz gibi (hak)tır" şeklinde olur. Bunu ileride izah edeceğiz.

c) Bu zamir, *"Şüphesiz ki ceza elbette vâkidir"* (Zâriyât, 9) âyetindeki cezâya (din gününe) râcîdir.

d) Bu, *"Ceza günü ne zaman?"* (Zâriyât, 12) âyetindeki güne râcîdir. Bunun böyle oluşunun delili de, Allahu Teâlâ'nın o günü, *"İşte bu gün haktır"* (Nebe, 30) âyetinde, hak (gerçek) olarak nitelemesidir.

e) Bu zamir, onların ihtilaf içinde oldukları söze (Zâriyât, 18) râcîdir. Nitekim *"İşte çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz ceza bu idi" (denilir)"* (Zâriyât, 14) buyurulmuştur.

Bu ifâdenin tefsiriyle ilgili olarak birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu ifadenin başındaki "**fâ**" edatı, bir işin başka bir işin hemen peşi sıra olmasını gerektirir. Şu halde, o önce geçmiş olan iş (husus) nedir?" Deriz ki: Bu hususla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, önce geçmiş olan delildir. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "size va'dolunan, önce açık bürhanlarla, sonra da yeminlerle anlatılan bir haktır" demektedir.

b) Bu, önce geçen yeminlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki önce, *"Zariyâta (tozutup savuranlara) ... yemin olsun ki"* buyurmuş, daha sonra da, *"Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki..."* diye yemin etmiştir. Buna göre, bunun başındaki "**fâ**", fiilin tekrar edilmesi gibi, yemin harfi (edatı) ile birlikte getirilen bir atıf harfi olur. Çünkü meselâ, "... ve Amr'a uğradım" denilir. O halde *"Zâriyâta, Hamilâta ... yemin olsun ki"* ifadeleri, başlarına kasem harfi getirilmeksizin birbiri üzerine atfedilmiş, bu âyetteki yemin

ise, yemin harfi yeniden getirilerek onlara atfedilmiştir ki, bunun sebebi iki yeminin arasına giren uzun fasıladır. Daha önce zikri geçen şeyin, *"ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün..."* (Zâriyât, 13) ve *"Şüphesiz ki müttakiler... cennetlerde, pınarların başlarındadırlar"* (Zâriyât, 13) ifadeleriyle anlatılanın o ceza ve mükâfat olduğu da söylenebilir. Burada şöyle bir incelik var: İfadenin başındaki "**fâ**", açık izahların geçmiş olmasından ötürü, artık yemine hiç gerek kalmadığına dikkat çekmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki: *"Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki, o haktır"* demek istemiştir ki, bu tıpkı bir kimsenin, davasını ortaya koyduktan sonra, "Bu, vallahi benim dediğim gibidir" demesine benzer. Böylece o kimse, sözünü yemin ile pekiştirmiş ve o işin, yemin edilmese de doğru olduğuna işaret etmek istemiştir.

Kasemdeki Farklı Üslup

İkinci bahis: Hak Teâlâ daha önce, yer ile ilgili birtakım şeylere, meselâ rüzgâra; *"hâreli yollara sahip olan gök hakkı için..."* (Zâriyât, 7) âyetinde olduğu gibi göklere yemin etmiş, ama bunların Rabbi olarak kendi zatına yemin etmemişti. Burada ise onların Rabbine de yemin etmiştir, niçin? Diyoruz ki: Zaten normal sıra da böyledir. Çünkü konuşan, ilk önce en aşağı derecedeki şeye yemin eder, eğer doğrulanmasa, yukarı doğru kademe kademe çıkar. İşte bundan ötürü birileri, "Bir kimse, "senin hayatına ve Allah'a yemin olsun ki" dese, kâfir sayılmaz, ama "Allah'a ve senin hayatına yemin olsun ki.." dese, şüphesiz kâfir olur" demişlerdir. Bu, her ne kadar durum, o adamın söylediğinin aksine de olsa, şâhit ve delil olarak getirilmiştir. Çünkü aslında küfür, ya kalp ile, yahut da kalbin işi olan bir hususla açık bir lafız veya açık bir fiil ile olur. Fakat bu adamın küfür saydığı şey, Allah'tan başkasının tarafını ta'zim etme bakımından, çok açık değildir. Şaşıyorum böyle diyene. Çünkü bu, abdest ve sâire hususlarda, bahsediliş sırasındaki sonralığın, sırada sonralık ifade ettiğini söylememiştir.

Üçüncü bahis: "**Misl**" kelimesi, merfû olarak da okunmuştur. Bu durumda âyetteki, "لَحَقٌّ" kelimesinin sıfatı olur. "**Misl**" kelimesi, her ne kadar ma'rife bir kelimenin muzâf olsa da, bu muzâf oluş onun nekire bir kelimeye sıfat olmasına engel teşkil etmez ve mesela sen, رَجُلٌ مِثْلُ عَمْرٍو "Amr gibi bir adam" diyebilirsin. Çünkü bu muzâf oluş, ona marifelik kazandırmaz. Zira "**misl**" kelimesi, kapalılık yönünden zirvededir.

Misl Kelimesi Hakkında

Bu kelime nasb ile de okunmuştur. Bu okunuşa göre, şu iki izah muhtemeldir:

a) Bu, kendinden daha zayıf olana muzâf olduğu için, meftûh olmuştur. Aksi halde, "زَيْدٌ قَاتَلَ مَنْ يَعْرِفُهُ هُوَ ضَارَبَ مَنْ يَشْتُمُهُ" veya "Zeyd, kendisini bilenle dövüştü veya kendisine küfredenle dövüştü" denilebilirdi.

b) Bu, bir beyan olarak mansubdur ve "Şüphesiz o, şunun gibi bir hak olarak, haktır" takdirindedir. Bunun malum olan, ama bizzat zikredilmemiş olan bir masterın (mef'ûl-ü mutlakın) sıfatı olarak mansub olduğu da söylenebilir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: Biz, buradaki "**hû**" (o) zamiriyle Kur'ân'ın kastedildiğini delilleriyle anlatmıştık. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kur'ân, tıpkı sizin konuştuğunuz gibi, meleğin hak olarak konuşup, Peygamber'e vahyettiği bir haktır" buyurmuştur. "...مِثْلَ مَا اَنَّكُمْ" ifâdesindeki "مَا" edatının, mahallen mecrûr olduğunda ise şüphe yoktur.

İbrahim (a.s)'in Misafirleri

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ ضَيْفِ اِبْرٰهِيمَ الْمُكْرَمِينَۘ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِهٖ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهٗٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَاْكُلُونَۚ ﴿٢٧﴾ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

"İbrahim'in şerefli misâfirlerinin haberi sana ulaştı mı? Hani bunlar, onun yanına girmişlerdi ve "selâm" demişlerdi. İbrahim de: "Selâm" demiş, "Tanınmamış bir zümre..." demişti. Hemen, (gizlice) âilesine gidip semiz bir dana getirdi de, bunu onlara yaklaştırdı. "Yemez misiniz?" dedi. Derken, içine, onlardan ötürü gizli bir korku çöktü. "Korkma" dediler ve onu, çok bilgin bir oğulla müjdelediler"
(Zâriyât, 24-28).

Bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin, başka peygamberlerin başına da, kendi başına gelenlerin geldiğinin beyân edilerek, teselli edilişine bir işarettir.

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin büyüğü-dedesi olduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, bazı konularda onun sünneti (yolu) üzere oluşundan dolayı, kavmini o misafirlerin başına gelen ile ve sapık günahkârların üzerine taşların yağdırılması ile inzâr etsin diye, burada **Hz. İbrahim** (a.s)'i tercih etmiştir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin maksadı, yukarıda bahsedilen teselli ve inzâr olduğuna göre, misafirler kıssasının bunda nakledilmesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu, peygamberler için, bir rahatlamaya, cahil ve ahmak kimseler için de, onlara hiç ummadıkları bir taraftan gelip çattığı için, bir belaya işarettir. Nitekim Hak Teâlâ *"Allah(ın azabı) onlara, hiç hesap etmedikleri taraftan geldi"* (Haşr, 2) buyurmuştur. Dolayısıyla, makam ve mevkinin yüksekliğine rağmen, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bile, o azabın indirileceğine dair haberi yoktu.

***İKİNCİ MESELE:* Melekleri "Misafir" Diye Niteleme**

Cenâb-ı Hak, o melekler hiç de (aslında) misafir olmadıkları halde, onlara nasıl "misafir" diyebilmiştir? Deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s) onları misafir gibi görüp öyle sandığı için, Cenâb-ı Hak, ona bir ikram ve lütuf olmak üzere, onun bu zannında yanıldığını açıklamadı. Nitekim muhakkik âlimlerin sözleri arasında şöyle bir cümle vardır: Sadık, dediği doğru çıkan; sıddık ise, olanı söyleyendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Müfredin Cemi ile Tavsifi**

"ضَيْف" müfret (tekil) bir kelimedir. **"Mükremîn"** ise, çoğuldur. Öyle ise, nasıl müfret bir kelimeye, cemi bir kelime sıfat olarak gelebilmiştir? Deriz ki: "**Dayf**", çoğul için de kullanılan bir kelimedir. Nitekim Arapçada, "**kavmün dayfun**" *"misafir topluluk"* denilir. Bir de bu kelime mastardır. Böylece mastar olma açısından tıpkı mesela az önceki (22.) âyette geçen "**rızk**" mastarının kullanılışı gibidir.

Cenâb-ı Hak o melekleri, ya "ikram olunmuş, şeref verilmiş kullar" olduğu için, *"Aksine onlar mükremûn kullardır"* (Enbiyâ, 26) âyetinde buyurulduğu gibi, yahut da **İbrahim** (a.s) onlara ikram ettiği için, "**mükremîn**" *(ikram olunanlar)* diye nitelemiştir.

İbrahim (a.s)'in İkramı

Buna göre eğer, "**Hz. İbrahim** (a.s) onlara ne ile ikramda bulunmuştur?" denilirse, deriz ki: Önce, güler yüzle; ikinci olarak, en güzel ve en iyi yere oturtmakla; üçüncü olarak, yiyecek şeyi hemen (gecikmeden) sunmakla; daha sonra da misafirlere yemelerini ve oturmalarını teklif etmekle ikram etmiştir. Bir görüşe göre bu meleklerin sayısı biri **Cebrail** (a.s), biri **Mikâil** (a.s) ve bir üçüncü melek olmak üzere üç idi; bir görüşe göre on idi, diğer bir görüşe göre ise, on iki idi.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Meleklerin İbrahim (a.s)'e Geliş Sebebi**

"Biz, mücrim bir kavme gönderildik (onları azap için)" (Hicr, 58) âyetine bakıldığında, melekler azap için gönderilmişlerdi ve o mücrim kavim, **İbrahim** (a.s) kavmi olmayıp, **Hz. Lût** (a.s)'un kavmi idi. Öyleyse onların **Hz. İbrahim** (a.s)'e uğrayışlarının hikmeti nedir? Deriz ki: Burada üstün bir hikmet vardır ve bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) **İbrahim** (a.s), peygamberlerin pîri idi ve **Hz. Lût** (a.s) da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmindendi. Büyük padişahın, kendisine bağlı ve itaatkâr olan kimse için, başkasına bir elçi gönderdiğinde, o elçisine, "Falana da uğra ve ona, falancaya görevli olarak gittiğini haber ver ve bu hususta onun görüşünü al" demesi, o kimse için bir ikram ve şeref sayılır.

b) Allahu Teâlâ büyük bir kavmi ve kalabalığı helâk etmeyi takdir edip, bu da **Hz. İbrahim** (a.s)'in Allah'ın kullarına karşı olan şefkatinden ötürü, onu üzecek bir şey olduğu için, o meleklerine, "**İbrahim**'e, helak olacak bu insanların binlerce katı miktarda, soyundan gelecek olan ve soyundan peygamberler çıkacak olan bir çocuğu olacağını müjdeleyin" demelerini emretmiştir.

Misafirlerin Onu Selamlamaları

Daha sonra Cebâb-ı Hak, إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ *"Hani bunlar, onun yanına girmişlerdi ve "selâm" demişlerdi. İbrahim de: "Selâm" demiş, "Tanınmamış bir zümre..." demişti"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdenin başındaki "إِذْ" edatının âmili nedir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "الْمُكْرَمِينَ" (Zâriyât, 24) ifâdesinin delâlet ettiği fiildir. Biz, **Hz. İbrahim** (a.s)'in onlara ikrâmda bulunmasını nazar-ı dikkate alarak, Allah'ın, onları "ikrâma mazhar olmuşlar" olarak tavsif ettiğini söylersek, bu âdeta sanki Cenâb-ı Hak, "Onlar girdiğinde ikrâm ediniz" demiş gibi olur. Bu böyledir, zira misafire, girdiği andan itibaren ikrâmda bulunmak, kerîm, cömert kimselerin şiârıdır.

b) "ضَيْفٌ" kelimesinin (Zâriyât, 24) delâlet ettiği fiildir. Çünkü biz, "ضَيْفٌ" kelimesinin, mastar olduğunu söylüyoruz. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, **"İbrahim,** onları girdikleri zaman misafir etti.." demiş gibi olur.

c) Bu ifâdenin âmilinin, "اَتٰيكَ" (Zâriyât, 24) fiili olması ve takdirinin de, "onlar girerken, onların kıssası (henüz) sana gelmemişti. Şimdi bunu dinle..." şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü, bu âyetin başındaki "هَلْ" burada, hakikî manada istifham için değil, tam aksine i'lâm, bildirme, dikkat çekme içindir. Bu üçüncü şık daha evlâdır. Çünkü bu, açık bir fiildir. Bu ifâdenin takdirinin, "Onların girdiği anı hatırla..." şeklinde olduğu da söylenebilir.

***İKİNCİ MESELE:* Selâm Lafzı**

Meşhur kıraate göre, bu iki selâm (سَلَامًا، سَلَامٌ) lafzının i'râbları, hangi sebepten dolayı farklı olmuştur. Biz diyoruz ki, biz ilk önce, bu ifâdelerden birincisinin niçin mansub, ikincisinin de niçin merfû okunduklarını izah edip, daha sonra da i'râbdaki farklılığın sebebini izah edelim...

Nasb Kıraati

Nasb hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Buradaki "سَلَامًا" lafzıyla, "**tahiyye**" manası kastedilmiştir. Ki bu, meşhur olanıdır. Bu durumda bu kelime, mef'ûl-i mutlak olarak mansûb olup, takdiri, "نُسَلِّمُ سَلَامًا" şeklinde olur.

b) "**Selâm**" da bir tür sözdür. Ve "**selâm**" konuşanın, kendisi sebebiyle, boş şeylerden veya günaha ileten şeylerden uzak olduğu bir kelâmdır. Buna göre sanki onlar, **İbrahim** (a.s)'in yanına girerken, "Günahtan uzak güzel bir söz söylediler.." şeklinde olur. Bu durumda da, "سَلَامًا" lafzı, قَالُوا "dediler" fiilinin mef'ûlü olur. Çünkü "قَوْلٌ" maddesinin mef'ûlü, sözdür. Nitekim Arapçada, قَالَ فُلَانٌ كَلَامًا "Falanca bir söz söyledi..." denilir. Ve bu, ضَرَبَهُ سَوْطًا "Ona, kamçıyla vurdu" türünden değildir. Çünkü burada, dövülen şey kamçının kendisi değildir. Halbuki burada söz "قَالَ"nin (mef'ûlü), kelâm türündendir ki bunu, وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا *"Kendilerine beyinsizler*

laflar attığı zaman, "selâm" derler..." (Furkan, 63) ile اِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا *"Yalnız bir söz, "selâm, selâm"* (Vâkıa, 26) âyetleri de tefsir etmektedir.

c) Bu, mahzûf fiilin mef'ûlü olup, takdiri, نُبَلِغُكَ سَلَامًا "Sana selâmı ulaştırıyorum..." şeklinde olur. Bu izaha göre, "Şâyet bu böyle olsaydı, **Hz. İbrahim** (a.s), onlar selâm verdikleri andan itibaren onların Allah'ın resûlleri olduğunu anlardı. O zaman da, ne قَوْمٌ مُنْكَرُونَ *"Tanınmamış bir zümre"* diyebilirdi; ne de onlara yiyecek ikram ederdi, ve ne de, *"onlardan hoşlanmaz ve kalbine bir nevi korku gizlemezdi"* (Hud, 70).." şeklinde de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, şöyle denmesi mümkündür: "Onlar, biz sana selâmı tebliğ ediyoruz" deyip, **İbrahim** (a.s) de, "Sizler, o selâmı bana kimden getiriyorsunuz.." diye soruncaya değin, onlar bu selâmın Allah'tan olduğunu söylemediler. Zira hakim kimse, büyük şeyleri, ancak tedricî bir şekilde ifâde eder. Binâenaleyh, o meleklerin kendileri zâten heybetli olunca, bir de kalkıp buna, Allah'tan olan o büyük şeyi, yani selâmı eklemiş olsalardı, **İbrahim** (a.s), bundan sıkılırdı. **İbrahim** (a.s), onlara ikrâmda bulunmaktan dolayı, onlara soru soramadı; sorusunu, ikrâmı bitirdiği vakte erteledi. Dolayısıyla onları, meleklerin verdiği o selâm ile, **Hz. İbrahim** (a.s)'in o selâmın kimden olduğunu sorması arasındaki müddet içinde yadırgadı, içten içe korktu." "سَلَامًا" kelimesinin mansub oluşunun sebepleri bundan ibarettir.

Ref' Kıraati

Merfu olarak "سَلَامٌ" kıraatine gelince, biz diyoruz ki, bununla yine "takiyye" anlamına gelen selâm kastedilmiştir ve bu, meşhurdur. Bu durumda bu kelime, takdiri "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" şeklinde olan haberi mahzûf bir mübtedâ olmuş olur. Mübtedânın nekre olması muhtemel bir şeydir. Nitekim bir kimse, وَيْلٌ لَهُ؛ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ "Veyl, ona olsun..." diyebilir. Yahut da, takdiri, جَوَابُهُ سَلَامٌ "Onun cevabı ise, "Selâm"dır şeklinde olan mahzûf bir mübtedânın haberidir. Bu ifadeyle, kendisi sayesinde emîn olunan, ya da emîn oluşu haber veren bir sözün murat edilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu kelime, mahzûf mübtedânın haberi olur ve takdiri, اَمْرِى سَلَامٌ "Benim işim selâm ve barıştır" yani, "Benim, sizinle alıp veremeyeceğim herhangi bir şey yoktun Çünkü ben sizi tanımıyorum..." şeklindedir. Veyahut da, bu ifâdenin mübtedâsı "قَوْلُكُمْ" ifâdesi olup bunun takdiri, "Sizin sözünüz kurtuluşu, emin oluşu haber veren bir selâmdır.. Halbuki siz, tanınmayan bir topluluksunuz. Öyleyse sizin durumunuz, arzunuz nedir, kendinizi tanıtır

mısınız? Çünkü durumunuz bana biraz müşkillik arz ediyor.." şeklindedir. İşte bu ifâdenin mansûb ve merfû olarak okunmaları hususunda söylenebilecek muhtemel izahlar bunlardan ibarettir.

Aralarındaki farka gelince, biz deriz ki, meşhûr olan izaha göre, her iki yerde de selâm, "takiyye" anlamındadır. Ama biz, bu ikisinin arasında hem lafız, hem de mana bakımından fark bulunduğunu söylemekteyiz.

Lafız bakımından olana gelince, biz diyoruz ki: "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" denilmesi aslında belirsiz olduğu halde, mübtedâ olduğu için, caiz ve yerinde görülmüştür. Çünkü bu durumda bu ifâde, âdeta sanki, aslı üzere terk edilmiş gibidir. Çünkü asıl olan, bu kelimenin mansûb oluşudur. Ve takdiri de, أُسَلِّمُ سَلَامًا "Sana bir selâm veriyorum..." şeklindedir. "عَلَيْكُمْ" ifâdesi ise, o selâmla kimlerin kastedildiğini beyân etmek için getirilmiş olan bir kelimedir. İşte bu, beyân etme işinden başka, "عَلَيْكُمْ"ün, mana bakımından bir payı ve hissesi yoktur. Böylece de sanki, kelâm dışı kalmış gibidir. Tam ifâde ve kelâm ise أُسَلِّمُ سَلَامًا ifâdesidir. Bu, tıpkı senin, ضَرَبْتُ زَيْدًا عَلَى السَّطْحِ "Zeyd'i, damın üzerinde dövdüm..." demen gibidir. Böylece, عَلَى السَّطْحِ "damın üzerinde.." ifadesi, hem fiilin, hem fâilin dışında bir ifâde olmuş olur. Bu kelime, sırf zaafiyet anlamında yeri bildirmek için getirilmiştir.

Durum böyle olunca, selâm ve duâlar da çokça vukû bulan bir şey olunca, onlar (nahivciler) demişlerdir ki: Biz, fiil cümlesinden vazgeçip isim cümlesine dönüyoruz ve "عَلَيْكُمْ" için de, sözde bir pay ve hisse ayırıyor ve böylece "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" diyoruz.. Böylece de "عَلَيْكُمْ" ifâdesi için, zarurî bir fayda ve mana takdir edilmiş olur ki, bu da onun haber olmasıdır. "**Selâm**" kelimesi de, nasb halindeki gibi, nekire olarak bırakılmıştır. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, nasb ile okuma asıldır, merfû okuyuş ondan alınmıştır. Asıl olan ise, ondan alınmış olandan, yani fer'den önce gelir. İşte böylece, asıl olan fer' olana takdim edilerek, âyette "قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ" buyurulmuştur.

Mana bakımından olan farka gelince, bu şöyledir: **İbrahim** (a.s) o meleklere en güzeliyle cevap vermek (selâmlarını almak) istedi de, ifâdesini, isim cümlesi olarak getirdi. Çünkü isim cümleleri, devamlılığı ifâde eder. Çünkü bizim جَلَسَ زَيْدٌ "Zeyd oturdu" cümlemiz, bu manayı ihsas ettirmez. Zira fiilde, teceddüd ve yeniden var olma manası vardır. İşte bundan dolayı şâyet sen, اَللّٰهُ مَوْجُودُ الْآنَ "Allah, şu anda mevcuttur" demiş olsan, akıl, bu mevcut oluşun sürekli olduğuna hükmeder. Çünkü bu ifâde teceddüdü, durup yeniden başlamayı ifâde etmez. Ama birisi kalksa da, وُجِدَ اللّٰهُ الْآنَ

"Allah, şu anda mevcut oldu" diyecek olsa, bahsettiğimiz sebepten dolayı akıl bunu nerdeyse kabul etmez.. Binâenaleyh o melekler, "سَلَامًا" (selâm) deyince, **Hz. İbrahim** (a.s) "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" "Selâmün aleyküm" demiştir ki, "Selâm devamlı olarak sizin üzerinize olsun" demektir. Bizim, âyetin bu ifâdeleri ile "Emin kılıcı, selâmete eriştirici söz..." manası kastedilmiştir dememiz halinde, aradaki fark ortaya çıkar. Çünkü onlar selâmet sahibi, emniyet ve güvence verici bir söz söylediler de, **İbrahim** (a.s) de, "selâm" dedi. Yani, "Sizin sözünüz emniyetli ama sizler tanınmayan bir topluluksunuz. Dolayısıyla, durumunuz bana karışık geldi" demektir. Yok eğer, bu ifâdelerle "sulh, barış, musalaha" manasının kastedilmiş olduğunu söylersek, -çünkü onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'e selâm vermişlerdir- biz deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s) bu hususta, iki şeyin arasını yani Allah'ın tarafını ta'zimle, Allah'ın kullarının kalbini gözetme arasını birleştirmiştir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s), onların Allah'ın sâlih kullarından olduklarını bilmediği halde, bu ifâdesinin sonuna "عَلَيْكُمْ" ifâdesini de ekleyerek, (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) demiş olsaydı, onların, bundan başka bir hal üzere olmaları mümkün olabilir, böylece de resûl yani **Hz. İbrahim** (a.s) onlara emân vermiş, onları güvencede kılmış olurdu. Çünkü selâm, "emân" vermedir. Peygamberin emân verişi ise, onu gönderenin, yani Allah'ın emân vermesi sayılır. Böylece de Allah'ın müsaadesi olmadan, âdeta Allah'ın adına hareket ederek kendi başına bu işi yapmış olurdu. İşte bu sebeple, **Hz. İbrahim** (a.s) âdeta şöyle demiştir: "Siz bana selâm verdiniz. Ben bekliyorum. Benim işim sulhtür. Durum ortaya çıkıncaya kadar sizinle hiçbir alıp veremediğim yoktur!" Bunun böyle oluşunun delili, *"kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selâm" derler..."* (Furkan, 63) âyetidir. Cenâb-ı Hak, işte bu manada Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ...فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ *"Onlardan geç (aldırma) ve "selâm" de"* (Zuhruf, 89) buyurmuş, "قُلْ سَلَامًا" dememiştir. Çünkü Kur'ân'da bahsi geçen seçkin kimseler, şâyet cahil kimselere selâm verirlerse, bu, onlara (cahillere) ilişmenin haram oluşuna bir sebep olmaz.. Fakat şâyet Hz. Peygamber (s.a.s), o câhillere selâm verirse bu, onlara ilişmenin haram oluşuna bir sebep teşkil eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Selâm, de.."* buyurdu ki, bu, "Benim size karşı hareket tarzım, sulhtur. Biz size ilişmeyi, Allah emrini getirinceye kadar erteledik, bıraktık.." demektir. Ama bu ifâdeyle bizim, "Biz selâmı ulaştırıyoruz.." manasının kastedilmiş olduğunu söyleyişimize gelince, biz diyoruz ki: Onlar, "Biz sana selâmı ulaştırıyoruz" deyip de, **İbrahim** (a.s) de, bunun kimden gelmiş olduğunu bilmeyince, "Selâmun..."

dedi. Yani, "Eğer bu Allah'tan ise, bu O'ndandır; bu sayede benim şerefim artar. Ancak ne var ki, bana O'ndan bir selâm ulaşmıştır, benim şerefim o selâm iledir. Ben başkasının selâmıyla şerefyâb olmam.." demektir. İşte bu hususta söylenebilecek şeyler bundan ibarettir. Neyi kastettiğini en iyi bilen Allah'tır. Bu maddelerden, 1. ve 2.si itimada şayandır. Çünkü, en kuvvetlileri bu ikisidir, hem de bunlar, başkaları tarafından da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, Hûd Sûresi'nde, *"Ellerinin o yemeğe uzanmadığını görünce onları yadırgadı.."* (Hûd, 70) buyurunca, bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, onları yadırgayışı, onun onlara o buzağıyı takdim etmesinden sonra olduğunu gösterir... Burada da Cenâb-ı Hak, *"Selâm"* demiş. "Tanınmamış bir zümre.." buyurmuştur.

Bu Sûre ile Hûd Sûresi'ndeki Kıssanın Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, fâ-i takibiyye ile فَرَاغَ اِلٰى اَهْلِهٖ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ فَقَرَّبَهٗ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَاْكُلُوْنَ *"Hemen, (gizlice) âilesine gidip semiz bir dana getirdi de, bunu onlara yaklaştırdı. "Yemez misiniz?" dedi"* buyurmuştur ki bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in onlara o yemeği yaklaştırmasının, onları yadırgayışından sonra olduğuna delâlet eder. Şu halde bu konudaki izah nedir? Biz deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s)'in zihninde, onlardan kaynaklanan bir yadırgama daha baştan peydah olmuş, daha sonra bu yadırgama işi, onlar o taamdan yememek istediklerinde iyice çoğalmıştır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Çünkü onlar, insanların, o zamanki halkın üzerinde bulunduğu halin dışında bir şekil ve görünüm üzere idiler ve onlar, bizzat kendileri açısından herkes nezdinde, yadırganabilecek bir haldeydiler. **İbrahim** (a.s) ve başkaları, bu konuda müşterek idiler. İşte bu sebepledir ki **Hz. İbrahim** (a.s), "Ben sizi yadırgadım" dememiş, tam aksine, "Sizler, bizzat kendiniz bakımından, bizden herkes nezdinde yadırganacak bir kavimsiniz.." demiştir.

Daha sonra **İbrahim** (a.s), yalnız başına, onların bir durumunu müşahede edip görmüştür ki, bu da, o taamdan yememeleri durumudur. İşte böylece onları, herkese nisbetle, onlarda olan o hal sebebiyle daha çok yadırgamıştır. Ancak ne var ki, Hûd Sûresi'nde durum, burada zikredilenden daha geniş bir şekilde nakledilmiştir. Çünkü burada, müjdesi verilen o şahıs açıklanmamış; halbuki orada ismi ile yâd edilmiştir ki, bu **İshâk** (a.s)'dır. Yine Cenâb-ı Hak burada, (helâk edilecek) o kavmin kimin kavmi

olduğunu söylememiş; halbuki orada, bu kavmin **Lût kavmi** olduğunu belirtmiştir. Velhâsıl, kim bu iki sûreyi iyice düşünür de tefekkür ederse, bu ilgili kıssanın, orada (Hûd Sûresi'nde) geniş bir şekilde nakledildiğini anlar ve Cenâb-ı Hakk'ın, orada ilave nükteleri dile getirdiğini; burada ise getirmediğini görür.

Şimdi biz yeniden, misafir karşılama âdabı ile, misâfire takınılması gereken edebin beyanına dönelim. Kendisiyle henüz bir araya gelmeden ve birinin diğerine selâm vermesinden önce, kendisine misafir gelen kimsenin, ta baştan yapacağı ikrâm da bir ikrâm çeşidi olup, bu da, güzel karşılama, ta önlerine kadar gitme ve bu iş için hazırlanmadır. Daha sonra "سَلَامًا" ifâdesindeki nasbın delâlet ettiği bir biçimde, misafirin vereceği selâmdır. Bu ifâde, bu manaya, ya mef'ûl-i mutlak te'kîdî olduğu için, veyahut da **Hz. İbrahim** (a.s)'den daha yüce bir zattan getirilen bir selâm olduğu için, delâlet etmektedir. Daha sonra da, ikinci ifâdenin merfû okunarak delâlet ettiği güzel bir selâm alış... Çünkü, selâmı almamada beklenen vefâ yoktur. Çünkü **İbrahim** (a.s) "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" dememiş, tam aksine, ya, "Benim işim barıştır" yahut da "Sizin sözünüz selâmdır, ama selâmınız da yadırganır" manasında سَلَامٌ demiştir. Çünkü bu, her ne kadar ikrâmı zedeleyen bir husus olsa da, ancak ne var ki haksızlık, kerîm kimselerin huyu değildir. Çünkü, Allah'ın düşmanlarına sempati duymak, peygamberlere yakışmaz.

İkram Âdâbı

Daha sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın *"... eğlenmeden gidip kızartılmış bir buzağı getirdi..."* (Hûd, 69) ifâdesiyle, buradaki, فَرَاغَ اِلٰى اَهْلِهٖ *"Hemen, (gizlice), âilesine gidip..."* ifâdesinin delâlet ettiği, misafire sunulcak yemeği hemen getirmek... Çünkü "رَاغَ" kelimesi, sürat ve çabukluğa delâlet eder. Gizli bakış veya gizli geliş de bunun gibidir. Sonra, bütün bu işleri gizli yapmak... Çünkü misafir ağırlayan kimse, bir şey hazırlamak istediğinde, onu, o hazırlamasına mani olmasın diye, misafirden gizli yapması gerekir. Çünkü, **Hz. İbrahim** (a.s) gizlice eve gitmiş, fakat (ailesine), "Getirin.." dememiştir.. Ve rahat olması, ihtiyacını gidermesi için, misafir edenin biraz (bir an) misafirden ayrılması güzel karşılanmıştır. Çünkü misafirin misafir edenden duyduğu utanç, ihtiyacını gidermeye mani olur. En iyisini seçmek... Bunun delili, âyetteki, *"semiz..."* ifadesidir. Misafiri, yiyeceğin olduğu yere taşımak değil, yiyeceği, misafirin bulunduğu yere getirmek ve sunmak... Bunun delili de, فَقَرَّبَهٗٓ اِلَيْهِمْ *"bunu onlara yaklaştırdı..."* ifâdesidir. Çünkü, misafir eden kimse, yiyeceği misafirin bulunduğu yere getirirse, o zaman, oturma yeri

değişmez. Eğer misafiri, yiyeceğin olduğu yere götürürse, orada çoğu kez bir oturma farklılığı meydana gelir, dolayısıyla da, mertebesi daha aşağı olanlar yiyeceğe daha yakın otururlar, daha yüksek olanlara ise yer kalmamış olur. Sonra, yemeği sadece sunmalı, "yiyin!" diye emretmemeli... Bunun delili de, âyetteki, *"Buyurmaz mısınız?"* denilip de, "ye!" denilmemesidir. Misafir edenin, misafirlerin yiyip içmelerinden haz duyması.. Onların yemeyişlerinden ise, haz duymaması... Nitekim, pek çok yemek hazırlayıp da böylece külfete giren bazı cimri kimselerin aile ve çocuklarının, misafirin o yemekten ne zaman elini çekeceğini gözetmeleri bunun delili sayılır.

Onlardan Çekinmesi

Daha sonra Cenâb- Hak, فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ *"Derken, içine, onlardan ötürü gizli bir korku çöktü. "Korkma" dediler ve onu, çok bilgin, bir oğulla müjdelediler"* buyurmuştur.

Yediğinde, yediğinin hakkını gözetmesi de, misafiri ilgilendiren bir edeptir. Bunun delili şudur: **Hz. İbrahim** (a.s), onlar yemediği için, onlardan çekinip korkmuştur.. İşte, yemedikleri için onlar, bu yemeyişin sebebini ortaya koymuşlar. Bunun delili de, âyetteki لَا تَخَفْ *"Korkma..."* ifâdesidir. Mazeret beyan ederken de, en güzel ifâdeleri seçmek.. Çünkü akıllı bir kimsenin huzuruna yemek getirildiğinde, orada şu iki şey söz konusu edilebilir:

a) O yemek, ona zarar verebileceği için, onun için müsait değildir.

b) O misafirin, o yemeği hazmetme konusundaki gücünün azlığıdır.. Bu durumda misafirin, "Bu yiyecek (bana) uygun değildir..." dememesi gerekir. Tam aksine uygun olan, başka bir ifâde kullanarak, meselâ şöyle demesidir: "Bende bunu yemem konusunda bir engel var.. Evimde de hemen hemen hiçbir şey yemem." Bunun delili de, âyetteki وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ *"Ve onu, ... bir oğulla müjdelediler"* ifâdesidir. Çünkü o melekler **Hz. İbrahim** (a.s)'e, kendilerinin yiyen bir cins olmadıklarını anlatmışlar, "Bu yiyecekler, içecekler bize uygun değildir!" dememişlerdir.

Sonra müjde vermenin de bir adâbı, ilgili şahsa onu, onu mesrur edecek şeyi bir anda haber vermemektir... Çünkü bu, bir hastalığa sebebiyet verir.. Bunun delili şudur: O melekler oturmuşlar, **İbrahim** (a.s) onlarla tanışıklık kurmuş, derken onlar, "Seni müjdeliyoruz" demişler, sonra da iki türün en kıymetlisi, yani bir oğulla müjdelemişler, bununla da yetinmemişler, onu en güzel vasıflarla nitelemişlerdir. Çünkü, kız çocuğu mükemmel

bir yaratılışta olur, güzel huylu olur; oğul da bunun tam zıddı olursa, o zaman oğul kızdan daha aşağı olur. Sonra o melekler, güzellik, yakışıklılık, kuvvetli ve kusursuz olma gibi diğer vasıfları bırakmış, o çocuğu nitelemek için, -ilmin, vasıfların başı ve en önde geleni olduğuna işâret etmek için- ilmi tercih etmişlerdir. Biz, **Lût Kavmi**'nin helâk edilmesini haber vermeden önce, müjdenin haber verilmesinin faydasını daha önce zikretmiştik ki bu fayda, Allahu Teâlâ'nın **Hz. İbrahim** (a.s)'e, helâk edeceği o kavmin yerine onlardan daha iyisini getireceğini önceden bildirmesidir..

Çocuktan Ümitsiz Olmaları

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

"Bunun üzerine, karısı (Sâre) bir feryat içinde yönelip (elini) yüzüne vurdu.. "(Ben) doğurmaz bir koca karı(yım)" dedi. Onlar, "Öyledir. Fakat, (bunu) Rabbin buyurdu. Çünkü O, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, her şeyi hakkıyla bilendir" dediler" (Zâriyât, 29-30).

Bu, "O kadın, ailesine yöneldi" demektir. Bu böyledir, zira kadın meleklere hizmet ediyordu. Melekler, kocası **İbrahim** (a.s)'le hanımının doğuracağına dair söz edince, kadıncağız utandı ve onların yanından ayrıldı. İşte Allahu Teâlâ bu hususu, *"Ehline yöneldi.."* diyerek ifâde etmiş, "Meleklerden ayrıldı.." dememiştir. فِي صَرَّةٍ *"sayha, çığlık içinde"* demektir. Çünkü kadınların adeti, kendileriyle ilgili bir şey duyduklarında, ya utandıkları yahut da şaşırdıkları için, mutâd bir şekilde bağırıp çığlık atma şeklindedir. O çığlığın, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hanımının, يَا وَيْلَتَىٰ *"Vay..."* (Hûd, 72) şeklindeki sözü olduğu da söylenebilir. Bunun delili, Hûd Sûresi'ndeki işte bu âyettir. Elini yüzüne vurmak da, kadınların adetlerindendir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in hanımı, bu durumu kendisindeki şu iki vasıftan dolayı akıldan uzak görmüştür.

a) İleri yaşlılık..

b) Hiç doğurmamış olmak.. Çünkü **Sâre,** gençlik yaşında doğuramamıştı.. Daha sonra da ihtiyarlamış, hayızdan kesilmişti.. İşte bunlardan

dolayı bu durumu akıldan uzak görmüş ve âdeta sanki, bunun o meleklerden kaynaklandığını sanarak, "Keşke sizler, kabul edilebilecek bir duâda bulunsaydınız" demek istemiştir. Bu tıpkı, misafirden duâ yoluyla sudûr eden şu sözler gibidir: "Allah sana mal versin, sana çocuk versin!" Bunun üzerine melekler, "Bu, tarafımızdan yapılmış bir duâ değildir. Bu, ancak ve ancak Allahu Teâlâ'nın hükmü ve fermanıdır.." demişlerdir.

Mu'cize Doğum

Bunun delili de, قَالُوا كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ *"Onlar, "öyledir. Fakat, (bunu) Rabbin buyurdu. Çünkü O, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, her şeyi hakkıyla bilendir" dediler"* âyetidir. Melekler **Sâre**'nin, bunu hayretle karşılamasını, *"Çünkü o, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, her şeyi hakkıyla bilendir"* diyerek savuşturdular ki, biz bu ifadenin ne demek olduğunu defalarca anlatmıştık.

İmdi eğer, "Niçin Cenâb-ı Hak burada, "الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ" buyurmuş da, Hud Sûresi'nde "حَمِيدٌ مَجِيدٌ" (Hûd, 73) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Biz daha önce de, ilgili kıssanın, Hûd Sûresi'nde genişçe ele alındığını anlatmıştık. Böylece o melekler, "Allah'ın emrinden dolayı hayrete mi düşüyorsun?" demek suretiyle, **Sâre**'nin hayretini gidermişlerdi. **Sâre** bunu kabullenince, melekler o aileyi, Allah'ın nimetlerinin şükrünü ifâya sevk etmişler ve onlara, "**Hamîdun Mecîd**" ifadeleriyle, Allah'ın nimetlerini hatırlatmışlardır. Çünkü "**Hamîd**" kendisinden güzel fiillerin sudûr ettiği kimsedir. "**Mecîd**" ise, âlicenâp, himmeti yüce kimselerin güzel fiilinden dolayı değil, O'nun zâtından dolayı, O'na hamdedip O'nu takdis edeceklerine bir işarettir. Burada onlar, "Hayret mi ediyorsun?" demeyince, onun taaccübünü giderecek şeye işâret etmişlerdir. Yani Allah'ın hükmüne ve ilmine dikkat çekmişlerdir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Bu tertip her iki sûrede de gözetilmiştir. Çünkü "**hamîd**", fiil ile; "**mecîd**" de söz ile alâkalı olan ifâdelerdir. Aynen bunun gibi "**hakîm**" de yaptığı işi, ilminin gerektirdiği gibi yapan ve onu, bizzat kastederek yapan kimsedir. Ama, tesadüfen bir iş yapıp da, o işi tesadüfen maksada uygun olan kimse böyle değildir. Bu meselâ, uyurken yanını değiştirip de, bu orada bir yılanı öldürmüş olan kimsenin hali gibidir. Çünkü böylesi kimseye "hakîm" denilmez. Ama, onun sokmasından uzak bulunmak için, onu öldürmeye niyetlenip de bu işi yapan kimseye ancak "hakîm" denebilir. Alîm ise, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla alakalı bir

sıfat olup, bu Allah'ın şerefinden dolayı hamde müstahak oluşuna bir işâ-rettir.. Velev ki Cenâb-ı Hak, bildiği için onu yapmayı kastederek bir fiil yap-masa ve o fiili, kasteden bir kimsenin kastına uygun olarak yapmasa bile...

Göreviniz Nedir?

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوٓا اِنَّآ اُرْسِلْنَآ اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾
لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾

"(İbrahim), "Ey gönderilmiş (melekler), sizin hal-ü şanınız nedir?" dedi. Onlar, "Biz günahkârlar gürûhuna gönderildik.. Çünkü üzerlerine çamurdan taşlar atacağız. (Bunların her biri), müsriflere âit olmak üzere, Rabbin katında işaretlenmiştir." dediler"
(Zâriyât, 31-34).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. İbrahim (a.s) o meleklerin durumunu, -âyetteki "مُنْكَرُونَ" (Zâriyât, 25) kelimesinin de bize gösterdiği gibi- bildiğine göre, o meleklerin geliş-lerinin, başka bir şey için değil, sırf beşâret için olabileceği gerekçesiyle, daha niçin, onların müjdelediği şeyle yetinmedi de böyle dedi? Biz deriz ki: **İbrahim** (a.s), misafir eden kimsenin takınması gereken bir edebe riâ-yet etti. Çünkü o, misafiri sıkmak için acele edince, ona, "Bu acele de ne oluyor? Seninle bir araya gelmeden dolayı şeref duymamıza engel olan bir şey mi var?" dedi; susmasının, onları çok gördüğü ve gelmelerini yadır-gamış olduğunu düşündüreceği korkusunu duyduğu için, onlar çıkıp gi-derken suskun kalmamıştır. Sonra o melekler de, dosta yakışan edebi iz-har etmiş, dostundan herhangi bir şeyi gizlememişlerdir. Hele de bu iş, Allahu Teâlâ'nın onlara, **Hz. İbrahim** (a.s)'e o kavmi helâk edeceğine dair bilgi vermeleri ve daha hayırlısını da müjdelemeleri suretiyle kalbine ra-hatlık vermeleri hususunda müsaadesi olunca... Bu daha hayırlı olan da, sahih görüşe göre, Peygamberlerin babası, **İshâk** (a.s)'dır.

Buna göre şâyet, "o halde, bu ifâdeyi "fâ" ile getirmeyi gerektiren şey nedir? Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, **Hz. İbrahim** (a.s), "Bu acele ediş

niçin? Bu acele tavrınız niye?" derdi..." denilirse, biz deriz ki: Şâyet, onlardan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s)'in içine bir korku düşmüş ve onlar da, herhangi bir müjdelemede bulunmadan ve **Hz. İbrahim** (a.s) ile ünsiyet kurmadan çekip gitmiş olsalardı, **Hz. İbrahim** (a.s) hiçbir şey demeyecekti.. Ama onlar onunla ünsiyet peydah edince, **Hz. İbrahim** (a.s), "Bu büyük ünsiyetten sonra, bu acı verici ayrılık niye?" manasında, *"... hâl-ü şanınız nedir?"* demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Hatb Kelimesi**

"اَلْخَطْبُ" kelimesinde, diğer lafızlarda bulunmayan bir mana mevcut mudur? (denilirse), biz, deriz ki: Evet, zira, bu ifâdeye yakın müfret lafızlar, مَا فِعْلُكُمْ، مَا اَمْرُكُمْ، مَا شُغْلُكُمْ "Meşgaleniz nedir?; Durumunuz nedir?; İşiniz nedir?" vb. ifadelerdir. Ki, bunların hiçbiri, o işin azametine delâlet etmez. Ama, "اَلْخَطْبُ" kelimesi, "büyük iş" demektir.. Durumun büyüklüğü ise, o işin elinde son bulacağı zâtın büyüklüğüne delâlet eder. İşte bu sebeple, **Hz. İbrahim** (a.s) "مَا خَطْبُكُمْ" demiştir ki, bu, "Siz, azametli kimseler olduğunuz için, sizler ancak büyük bir iş için gönderilmiş olabilirsiniz.." demektir. Şâyet **Hz. İbrahim** (a.s), "مَا شُغْلُكُمُ الْخَطِيرُ" ve مَا اَمْرُكُمُ الْعَظِيمُ *"Sizi meşgul eden önemli şey nedir?"* ve "Sizin, önemli ve büyük işiniz nedir?" demek suretiyle, (müfret değil de) mürekkep ifâdeler kullanmış olsaydı, "tatvîl" olur, (söz uzatılırdı). O halde "**el-hatbu**" kelimesi, kısalığına rağmen, büyüklüğü ve ta'zim ifâde etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim (a.s), onların elçi olduklarını nereden anladı? Biz deriz ki: Onlar ona, bunu söylediler. Bunun delili, âyetteki, *".. çünkü biz Lût kavmine gönderildik.."* (Hûd, 70) cümlesidir. Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, ilgili kıssa, Hûd Sûresi'nde genişliğine ele alındığı için, Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi burada zikretmedi. Yahut da biz diyoruz ki: O melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hanımına, *"Öyledir. Fakat Rabbin buyurdu"* (Zâriyât, 30) deyince, **Hz. İbrahim** (a.s), onların Allah katından geldiklerini anlamıştır. Çünkü onlar, Allah'ın sözünü nakletmişlerdir. Bunun böyle oluşunun delili, onların, *"Biz günahkârlar güruhuna gönderildik"* (Zâriyât, 32) demelerinin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in onlardan sorduğu sorunun cevabı oluşudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kur'ân'ın Sözleri Nakil Tarzı**

Bu kıssa, aynen Hûd Sûresi'nde de geçmiştir. Orada onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in korkusu geçtikten ve onu o çocukla müjdeledikten sonra,

"Biz... gönderildik..."; burada ise, **Hz. İbrahim** (a.s), onlara, hal ve durumlarını sorduktan sonra, *"Biz... gönderildik..."* demişlerdir. Hem onlar orada, *"Biz, Lût'un kavmine gönderildik..."* derlerken, burada, *"Biz, mücrimler güruhuna gönderildik"* demişlerdir. Hikâye edilen, onların sözleridir. Onlar bunu söylemeseler bile, aynı soru yine söz konusudur. (Ne dersiniz?) Biz deriz ki: Birisi Zeyd'den naklen, "Zeyd, "Amr çıktı" dedi" deyip, daha sonra da, ikinci kez, "Zeyd, Bekir çıktı" dedi" derse, şimdi, Zeyd'den ya iki söz sudûr etmiştir, yahut da bu kimse, Zeyd'in dediği şeyi hikâye etmemiştir.

Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: **Hz. İbrahim** (a.s) korkunca, onlar **Hz. İbrahim** (a.s)'e, "Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik.." deyince, bu sefer **Hz. İbrahim** (a.s) onlara, "onlara ne yapacaksınız?" dediğinde de o melekler, "Biz, Lût'un kavmine, onları helâk edelim diye gönderildik.." demiş olabilirler ki, bu tıpkı bir kimsenin, "Evden çıktım.." dediğinde, "Niçin çıktın?" denilmesi gibidir. Bunun üzerine o da, "Ticaret etmek için çıktım" der.. Ancak ne var ki, burada mâna yönünden şöyle bir katkı söz konusudur: Onlar, "مَا خَطْبُكُمْ" ifâdesinin cevâbı olarak, kendilerinin, suçsuz olana elem vermekten, âdi ve suçlu olanı da ihmâl etmekten berî oldukları anlaşılsın diye, "Biz, onları, Allah'ın emriyle imha ediyoruz" demişler, işte bu sebeple de, "gönderme (irsâl)" lafzını tekrarlamışlardır.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Nakletmek, bazen lafzın nakledilmesi şeklinde olur. Bu, meselâ senin, Zeyd: (بِعَمْرٍ مَرَرْتُ) "Amr'a uğradım" dedi diye lafzı ayrıca nakletmen tarzında olur. Bazen de, söylenilen sözü, mana cihetinden nakletme şeklinde olur. Sen, زَيْدٌ قَالَ: عَمْرٌو خَرَجَ "Zeyd, "Amr çıktı" dedi" dersin ve senin, bu anlatılanın dışında, başka bir lafızla yeniden değişiklik yapma imkânın vardır. Böylece sen, "Zeyd, "Bekir çıktı" dediğinde, ben de şöyle şöyle dedim" dersin... Kur'ân da, mu'ciz bir lafızdır, ama, ister Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce geçen peygamberlerden sudûr etmiş olsun, isterse onlara indirilmiş olsun, bu hususları ifâde eden şeylerin lafzı mu'ciz değildir.. Dolayısıyla, bu nakillerin, o lafızlarla yapılmamış olması gerekir. Buna göre o melekler âdeta **Hz. İbrahim** (a.s)'e hem, "Biz mücrim bir kavme gönderildik" hem de *"Biz Lût kavmine gönderildik"* demiş olabilirler. O ise, "Biz, seni tasdik eden zatın kavmine gönderildik" diyebilir. Çünkü O, onların lafızlarını nakletmiyor ki bunlar aynı olsun. Tam aksine onların sözlerini mana bakımından naklediyor. Bunda ise pek çok değişik ifadeler söz konusu olabilir. Baksana Allahu Teâlâ, yapılan

tefsirlerden birine göre, onların nasıl selâm verdiklerini naklederken, iki ayrı yerin birinde "**selâmen**" birinde de "**selâmün**" demiştir (Zârîyat, 25).

Taş Yağdırmak İçin Gelmediler

Cenâb-ı Hak sonra, لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ *"Çünkü üzerlerine çamurdan taşlar atacağız"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onların niçin gönderildiklerini beyan buyurmuştur. Biz bunu Ankebût Sûresi'nde açıklamış ve bunun, lûtilikte bulunanları (homoseksüelleri) recmetmenin (taşlayıp öldürmenin) vâcip (farz) olduğunun delili olduğunu söylemiştik. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* İmha İçin Çok Sayıda Meleğe Lüzum?**

Bir tanesi bile kanadının tüyüyle şehirleri alt üst etmeye yeterken, bu melekleri toptan göndermeye ne gerek var? Deriz ki: Kudret sahibi olan padişah, bazen güçsüz bir kişiye, önemli bir kimseyi öldürmesini veya önemli, hatırı sayılır birisine, önemsiz bir şahsa hizmet etmesini emredebilir. Bu onun nüfuzunun geçerli olduğunu göstermek için böyle yapılır. Çünkü pek çok mahlukatı, bit ile, çekirge ile, pire ile hatta hayat için gerekli olan hava ile, (rüzgâr) ile imha ettiğinde, bu, onun büyük kudretini gösterir. Şimdi az olmalarına rağmen, Bedir'deki kâfirleri öldürme işini, binlerce meleğine emretmesi, O'nun emrinin ne denli geçerli olduğunu ortaya kor.

Burada şöyle diğer bir incelik de vardır: Büyük bir padişahın, düşmanlarını yenmek için, yardım emri altında olanlardan yardım istediğinde, emrindekiler büyük bir orduyla destek verirlerse, bu, onların padişahlarına gösterdikleri bir saygı olur. Düşman çok olur ve buna göre, destek de olursa, bu saygı daha mükemmel olur. Fakat Allahu Teâlâ, **Hz. Lût** (a.s)'a on bin melek göndererek, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de beş bin melek göndererek destek vermiştir. Bu iki sayı arasındaki farklılık, küçümsenecek gibi değil. Bu hususu, *"Ondan sonra, kavminin üzerine, gökten bir ordu indirmedik"* (Yâsîn, 28) âyetinin tefsirinde bir nebze anlatmıştık.

***İKİNCİ MESELE:* Taşın Çamurdan Olması**

Âyette bahsedilen taşın, çamurdan olma bir taş olarak nitelenip te'kîd edilişinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bazı kimseler, doluya da "taş" derler. Böylece âyetteki *"çamurdan"* ifadesi, bunun dolu zannedilme ihtimalini ortadan kaldırır. Bil ki bazı kimseler şöyle bir iddiada bulunmuşlardır: "Gökten inen her şey, ancak bir dolu, yahut da piyadelerin, atıcıların kullandıkları

saçma biçiminde yuvarlak, çamurdan taş haline gelir. Bunun sebebi şudur: Kuvvetli bir fırtına, ma'mûr olmayan, evler bulunmayan büyük çöllerden kumları göğe kaldırır ve rüzgârlar, onları bazı yerlere taşır. Derken bunlar önemli bir manaya tesadüf edip, âdeta ıslak bir çamur haline gelir. Islak çamur, yukardan aşağı dağılıp inerken yuvarlaklaşır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Sen suyu yukarıya doğru atarsan, sonra da onun inişine bakarsan, büyük inci taneleri tarzında yuvarlak küreler şeklinde indiğini görürsün. İnerken, tesadüfen bunlar havadaki kızgın şeylerle çarpışırlar. Derken bu kızgın şeyler, o yuvarlak çamurları, pişmiş kiremitler gibi taş haline sokar. Böylece aşağı doğru iner, Allahu Teâlâ'nın, öldürmeyi takdir ettiği kimselere isabet eder. Çoğu kez de meskun olmayan yerlere inerler ve böylece görülmezler, ne olduğu bilinmezler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bu âyette, *"çamurdan taşlar"* buyurmuştur. Çünkü yıldırımlardaki taş[24] gibi, çamur olmayan şeyler, "yağdı" denecek bir şekilde çok olmaz."

Bu izah, zorakî bir izahtır. Aklı mükemmel olan kimse, bu fikri, söyleyene nisbet ederek, der ki: Şâyet bu fırtına bir başka hâdise sebebiyle vaki olmuş ise, bu durumda teselsül gerekir. Neticede mahluk olmayan bir hâlıka varıp dayanması gerekir. Bu hâlıkın mutlak hür ve irade sahibi bir fâil olması gerekir. Hür ve irade sahibi bir kimse de, dediğini yapan kimsedir. Binâenaleyh bu kimse, herhangi bir sıcaklık ve kum olmaksızın, o çamurdan taşları başka şekilde yaratabilir. Fakat akıl için, bunun var edilişinin böyle olduğunu kesin söyleme imkânı yoktur. Aklın ulaşamadığı şeyleri, nakil ile alıp söylemek (öğrenmek) gerekir. Bu hususta da, nass (âyet) vardır. Dolayısıyla biz, ona itibâr ediyoruz. Bunun keyfiyetini bilemiyoruz. Malum olan husus, o çamurdan taşların gökten inişlerinin daha garip ve daha şaşırtıcı oluşudur. Çünkü alışılmış duruma göre, o taşların, mutlaka uzun bir süre ateşte kalıp pişmiş olmaları gerekir.

Alâmetli Taşlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ *"(Bunların her biri), müsriflere âit olmak üzere, Rabbin katında işaretlenmiştir"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu taşların her birinin üzerine, o taşla ölecek olan şahsın ismi işaretlenmiş, yazılmıştır.

24 Matbu metinde böyledir. "Yıldırımdaki taş", anlayamadık (Ç.).

2) Bunlar, o şahısların ismi, üzerlerinde yazılı olduğu halde ve onlara azap etmek için yaratılmıştır. Diğer taşlar ise böyle değildir. Çünkü onlar, binâ vs. şeylerde kullanılmak için yaratılmıştır.

3) "**Müsevvemeten**" kelimesi *"günahkârların üzerine salıverilmiş olarak"* demektir. Çünkü "**irsâl**" (salıverme), "**sâime**" (otlayacak) hayvanlar için kullanılır. Nitekim, Arapçada, *"O, hayvanları otlamak için saldı"* (اَرْسَلَهَا) denilir. Binâenaleyh bu manada, "سَوَّمَهَا" da denilir. Hak Teâlâ'nın, "**hayl-i müsevveme**" (Âl-i İmran, 14) âyeti bu manada olmak üzere, "salıverilmiş (serbestçe yayılan) atlar" diye tefsir edilmiştir ki bu, onlara ihtiyaç olmadığına ve onların binmek için olmadığına işarettir, böylece bu, onların sahibinin zenginliğini gösterir. Nitekim Hak Teâlâ, bunun gibi, "**kanâtîri'l-mukantarati**", *"kantar kantar mal..."* (Âl-i İmran, 14) buyurur.

Âyetteki, "لِلْمُسْرِفِينَ" ifadesi, tabiatçıların iddialarının zıddı bir manaya işarettir. Çünkü onlar derler ki: "O taşlar, insanlardan birine isabet ettiğinde bu, bir tür tesâdüftür. Çünkü o taşlar inerken, ister istemez bir şahsa isabet edecekti, nitekim de etti. O halde âyetteki, "**müsevvemeten**" kelimesi, "o taşlar, tâ yaratılırken ve salıverilirken işaretlenmiştir" demektir. Bunun böyle olduğu anlaşıldığı an, bu bir tesadüf değil, kast-ı mahsus ile, müşrikleri (mücrimleri) helâk için olmuş olur.

İmdi eğer, "O taşlar müsriflere âit olmak üzere ise, o melekler niçin, "Biz onların üzerine pişmiş taşlar salalım diye, mücrim bir kavme gönderildik" demişlerdir? Çünkü Arapçada "müsrif", "mücrim"den daha değişik bir şeydir?" denilirse, deriz ki: Mücrim, cürüm işleyen, büyük günah işleyen demektir. Çünkü "cürm"de o günahın büyüklüğüne bir işaret vardır. Bir şeyin miktarının büyüklüğü manasında, "cürmü'ş-şey" denilmesi de böyledir. Aslında müsrif de, büyük günah işlemiştir. Çünkü israf eden kimse, bu israfı küçük günahlar hususunda olsa bile mücrim olur. Zira küçük küçüğe eklenince, büyük olur. O halde mücrim olan, aynı zamanda müsriftir. Çünkü o da, tek bir defa da olsa, bir büyük günah işlemiştir. O halde bu demektir ki, bu iki büyüklük vasfı müsrifte de, mücrimde de vardır.

Fakat burada mana ile ilgili şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ, günahı bırakmayan ısrarlı müsrife de o taşları salıvermiştir. Geleceği bilme, Allah'a âittir. Binâenaleyh Allah, onların müsrif olduklarını bilmiş ve meleklerine, bu taşları onlara salıvermelerini emretmiştir. Meleklere gelince, bunların ilmi, ancak mevcut olanlarla ilgilidir. İşte o kavim o an için mücrim

idiler de bu sebeple melekler, "Biz, iman etmemiş, imansızlıkta ısrar etmiş, müsrif olmuş insanlar için yaratılmış bu taşları, üzerlerine salıvermek için, mücrim olduklarını bildiğimiz bir kavme gönderildik" demişlerdir. İşte bundan şöyle bir netice çıkar: "Biz onların, yıllarca yaşasalar bile bu suçlarını sürdüreceklerini biliyoruz" demişlerdir.

Buna göre eğer, "**Müsrifîn**"in başındaki harf-i tarif, cins için mi, yoksa ahd-ı hârici için mi?" denirse, biz deriz ki: Bu, "ahd" ifade etmekte olup, "o malum müsriflere gönderilmiş olarak" demektir. Çünkü her müsrif için, salıverilmiş ve üzerine onun ismi yazılmış taş yoktur."

Eğer, "Onların israfı hangi bakımdandı, niçin onlara müsrif dendi?" denirse, deriz ki: Bu, *"Sizden evvel, âlemlerden hiçbiri bunu yapmamıştı"* (Ankebût, 28) âyetinin ifade ettiği şeydir. Bu "Hiç kimse sizin günahta çıktığınız dereceye çıkmadı" demektir.

Mü'minlerin Kurtarılması

فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾

"Derken orada, mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada Müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık. Orada, elem verici azaptan korkacaklar için bir alâmet de bıraktık" (Zâriyât, 35-37).

Bu âyetlerin ilkinde şöyle iki önemli husus var:

1) Bu ifadede, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti ve iradesi yatmaktadır. Çünkü bu işlerin tesadüfi olduğunu söyleyenler, o taşların iyi veya kötü birilerine isabet ettiğini söylemişlerdir. Fakat Allahu Teâlâ, günahkârları, mü'minlerden seçip ayırdığını bildirince, bu, O'nun iradesine ve ihtiyarına delâlet eder.

2) Burada, mü'min, muvahhid ve iyi kimselerin yüzü suyu hürmetine günahkârların da paçayı kurtardığı manası yatmaktadır. Çünkü o beldede mü'min bulunduğu sürece, orası helak edilmemiştir. Bu âyetteki "orada" zamiri, daha önce bahsi geçmemiş de olsa, malum olduğu için, **Lût** (a.s)'un beldesini göstermektedir.

Hüküm Ekseriyete Göredir

Âyetteki, *"Fakat orada Müslümanlardan, bir evden başkasını bulamadık"* ifadesi de, küfür gâlip gelip, fısk-ı fücur yayıldığında, mü'minlerin ibadetinin, o beldeye fayda vermeyeceğine bir işaret vardır. Fakat halkın ekserisi dosdoğru bir yol üzere olup, küçük bir kısmın hırsızlık ve zina gibi günahlar işlemeleri durumu böyle değildir. Bu hususta şöyle bir misal getirilir: Âlem bir bedene benzer. O âlemde sâlihlerin bulunuşu, beden için soğuk-sıcak gıdalar gibidir. Kâfir ve fâsık kimseler ise, gelip o bedeni saran ve ona zarar veren zehirler gibidir. Şimdi eğer bu beden, kendisine faydalı şeylerden tamamen boş ve uzak olup, içinde ancak zararlı şeyler yer alırsa, ölür gider. Yok eğer zararlı şeylerden uzak olup, içinde faydalı şeyler yer alırsa, güzel bir şekilde yaşar ve gitgide büyür gelişir. Eğer o bedende, her iki çeşit şey de yer alırsa, bu durumda hüküm (netice), gâlip olana göredir, işte beldeler ve kullar böyledir.

Buradaki "Müslüman" kelimesinin, "mü'min" manasına delalet ettiği açıktır. Gerçek şudur ki "Müslüman" kelimesi, "mü'min" kelimesinden daha geneldir. Genel bir kelimenin, hususî bir kelime yerine kullanılmasında bir sakınca yok. Binâenaleyh mü'mine, Müslüman denilmesi, bu kelimelerin manalarının aynı olduğuna delâlet etmez. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz mü'minleri o diyardan çıkardık ve orada, Müslüman bir ev hariç, onların genelini bulamadık" demiştir. Bundan, orada onlardan başka mü'min olmadığı manası çıkar. Bu tıpkı birisinin, başka birisine, "Evde insanlardan kim var?" dediğinde, o, ona "Evde Zeyd'den başka canlı yok" der. Böylece bu kimse ona, o evde, Zeyd'den başka insan olmadığını söylemiş olur.

O Beldedeki İbret

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Orada, elem verici azaptan korkacaklar için bir selâmet de bıraktık"* buyurmuştur.

Bu ifadedeki "âyet" (mu'cize)nin ne olduğu hususunda farklı görüşler var: Bunun, bulundukları yer yarılıp, orada çıkmış olan bir kokuşmuş siyah su olduğu söylenmiştir. Yine bu âyetin, onların memleketlerine atılmış bir taş olduğu ve Şam ile Hicaz arasında bir yerde olduğu söylenmiştir.

Âyetteki, *"elem verici azaptan korkacaklar"* ifadesi, "bu âyetten, bu mu'cizeden istifade eden kimseler ve bundan korkanlar" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, Ankebût Sûresi'nde de, *"Aklını kullanan kimseler için apaçık bir nişâne bıraktık"* (Ankebût, 35) buyurmuştur. Bu iki âyet arasında

lafız bakımından farklılıklar var: Çünkü Cenâb-ı Hak burada, *"bir âyet"* (alâmet-mu'cize)" dediği halde, orada, *"apaçık bir âyet (nişane)"*; burada, *"korkacaklar için"* dediği halde, orada *"aklını kullanan kimseler için"* buyurmuştur. Binâenaleyh "ikisi arasında mana bakımından esaslı bir fark var mı?" denilirse, deriz ki: Orada (Ankebût Sûresi'nde) bu husus beliğ bir biçimde ele alınmıştır. Çünkü orada, *"apaçık bir âyet (nişâne)"* olarak buyurup, o âyeti (delili) açık olmakla nitelemiştir. Orada, مِنْهَا "oradan" buyurmuş, burada ise فِيهَا "onda" buyurmuştur. Çünkü "مِنْ" edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O âyeti, o beldenin bizzat kendisinde, sizin için kalıcı (devamlı) âyetler vardır" demek istemiştir. O âyetteki, *"aklını kullanan bir kavim için..."* ifadesi de böyledir. Çünkü *"aklını kullanan"* tabiri, *"korkacak kimse"* ifadesinden daha umumîdir. Binâenaleyh o "âyet" daha açık olur. Bunun sebebi ise şudur: Orada maksat, o kavmi korkutmaktır; burada maksad ise, kalbi tesellidir. Baksana Hak Teâlâ burada, *"Derken orada, mü'minlerden kim varsa çıkardık."* Fakat burada, *"Müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık"* buyurmuş, orada ise, Müslümanların ve mü'minlerin tamamının kurtulduğuna dair tam bir açıklamada bulunmaksızın, *"Biz seni de (ey Lût), senin ehlini de kurtaracağız"* (Ankebût, 33) buyurmuştur.

ZÂRİYAT SÛRESİ'NİN DEVAMI 20. CİLTTEDİR

İÇİNDEKİLER

Şûrâ 51-53. Âyetlerin Tefsiri **5**
Vahy Nevileri 5
Allah Mekândan Münezzehtir 6
Allah'ın Kelâm Sıfatı 7
Peygamberin Sesi Teşhisi 9
Vahyin Tamamlanma Mertebeleri 9
Vahy Meleği Cebrail 10
Vasıtasız Vahy 10
Vahyden Önce Peygamber 12
Kur'ân'ın Rehberliği 13
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rehberliği 14

ZUHRUF SÛRESİ

Zuhruf 1-8. Âyetlerin Tefsiri **17**
Kur'an Dersi 17
Kur'ân'ın Arapça Yapılması 18
Kur'ân, Anlaşılmak İçindir 20
Ümmû'l-Kitâb 20
Levh-i Mahfuz'un Sıfatları 20
Zuhruf 9-14. Âyetlerin Tefsiri **23**
Hayat Seyri 23
Gökten Yağmur İndirmesi 26
Her Nev'in Çift Özelliği 27
Tek'in Çift'ten Efdal Olması 27
Binite Binişteki Dua 29
Zuhruf 15-19. Âyetlerin Tefsiri **31**
Allah'a Kız İsnadı 31
Allah'a Cüz' İsnadı 32
Meleklerin Dişiliği İddiası 36
Zuhruf 20-25. Âyetlerin Tefsiri **38**
Hakka Karşı Durmanın Sonu 38
Kader Hakkında 39
Zuhruf 26-30. Âyetlerin Tefsiri **44**
İbrahim (a.s)'in Tebliği 44
Zuhruf 31-32. Âyetlerin Tefsiri **48**
Allah Risaleti Dilediğine Verir 48
Zengin ve Nüfuzlu Resûl İstekleri 48
Maişetleri Taksim 49
Zuhruf 33-39. Âyetlerin Tefsiri **50**
Zuhruf 40-45. Âyetlerin Tefsiri **58**
Risâletin Doğru Yolu 58
Zuhruf 46-56. Âyetlerin Tefsiri **61**
Tebliğ Karşısında: Firavun 61
Halka Kendini Empozesi 67
Firavun'un Cezalandırılması 67
Zuhruf 57-62. Âyetlerin Tefsiri **69**
Hz. İsa (a.s) ve Müşrikler 69
İsa (a.s) Nimete Mazhar Kuldur 73
Zuhruf 63-66. Âyetlerin Tefsiri **74**
İsa (a.s)'nın Tebliği 74
Hristiyanların Bölünmeleri 75
Zuhruf 67-73. Âyetlerin Tefsiri **76**
Cennetliklerin Sevinci 76
Zuhruf 74-80. Âyetlerin Tefsiri **79**
Cehennemdekilerin İsteği 79
Azabın Sıfatları 80

Zuhruf 81-89. Âyetlerin Tefsiri **84**
Allah Evlattan Münezzehtir 84
Gökte ve Yerde Ma'bud O'dur 90
Allah Gökte Değildir 90
Taklidi İmânın Geçersizliği 92

DUHÂN SÛRESİ

Duhân 1-9. Âyetlerin Tefsiri **101**
Vahy Gerçeği 101
Kur'ân'ın Hudûsu Fikrine Cevap 102
Mübarek Gecenin Tayini 103
Kadir Gecesi 103
Beraat Gecesi 105
Kur'ân'ın Şerefinin Tezahürleri 107
Duhân 10-16. Âyetlerin Tefsiri **111**
Kâfirlerin Azabı Görünce Pişmanlıkları 111
Duhân (Duman)'ın Mahiyeti 111
Kıyâmet Alâmeti Duman 112
Hz. Peygamber Hakkında Saçmalama 115
Duhân 17-29. Âyetlerin Tefsiri **117**
Musa (a.s)'nın Mısır'dan Çıkışı 117
Açılan Denizin Kapanması 120
Gök ve Yer Onlar İçin Ağlamadı 121
Duhân 30-39. Âyetlerin Tefsiri **122**
Münkir Mücrimler 122
Beni İsrail'e Lütuf 124
Tübba' Kavminin İmhası 126
Ba's'ın Delili 127
Duhân 40-50. Âyetlerin Tefsiri **127**
Mücrimlerin Cehennem Hayatı 127
Yevmu'l-Fasl'ın Manası 128
Zakkum: Mücrimlerin Yiyeceği 129
Duhân 51-59. Âyetlerin Tefsiri **132**

CÂSİYE SÛRESİ

Câsiye 1-6. Âyetlerin Tefsiri **141**
Tenzîlî ve Tekvînî Âyetler 141
Gece ile Gündüzün İhtilafı 146
Ölmüş Yerin Diriltilmesi 146
Kur'ân'da Akaid 148
Câsiye 7-11. Âyetlerin Tefsiri **149**
Kâfirin Âyetlerle Alay Etmesi 150
Câsiye 12-15. Âyetlerin Tefsiri **152**
Âhiret 152
Her Şeyi Katından İndirmesi 152
Câsiye 16-21. Âyetlerin Tefsiri **155**
Âhiretteki Mükâfatlar 159
Câsiye 22-26. Âyetlerin Tefsiri **161**
Kulak ve Kalbin Mühürlenmesi 164
Hayattan Önce Ölüm 165
Câsiye 27-31. Âyetlerin Tefsiri **168**
Mü'min ve Kâfirlerin Akıbetleri 168
Diz Çökme Vaziyeti 170
Câsiye 32-37. Âyetlerin Tefsiri **172**
Kâfirler ve Kıyamet 172
Kâfir Çeşitleri 173

AHKAF SÛRESİ

Ahkaf 1-4. Âyetlerin Tefsiri **179**
Âlem Hâlıkına Delil 179
Ahkaf 5-8. Âyetlerin Tefsiri **184**

Putların Müşrikleri Reddi 184
Kur'ân Peygamber'e Ait Değil 186
Ahkaf 9-12. Âyetlerin Tefsiri 187
Risalet Zinciri 187
Nebî Gaybı Bilemez 188
Nebî Kesin Bilgi Sahibidir 189
Hakkı Tekzibin Cezası 191
Ahkaf 13-16. Âyetlerin Tefsiri 198
Rabbe Bağlanıp Doğru Olanlar 199
Ana Hakkı 201
Gebelik Müddeti 202
Kadını Töhmetten Koruma 205
Ömrün Merhaleleri 207
Buluğ Çağında Beden 208
Nübüvvet Yaşı 209
Mutluluk Vesileleri 212
Ahkaf 17-20. Âyetlerin Tefsiri 216
Zevki Dünyada Tüketme 221
Ahkaf 21-26. Âyetlerin Tefsiri 222
Âd Kavminin Âkıbeti 222
O Azabın Mahiyeti 225
Yalnız Binaya Dokunmayan Azap 226
Ahkaf 27-28. Âyetlerin Tefsiri 229
Ahkaf 29-32. Âyetlerin Tefsiri 231
Kur'ân'a İnanan Cinler 231
Taif Dönüşünde Cinler 232
Cinlerin Mükellef Olması 233
Cinlerin Tebliği Dinlemeleri 234
Hemcinslerini Hakka Çağırmaları 235
İns ve Cin Peygamberi 235
Ahkaf 33-34. Âyetlerin Tefsiri 237
İlk Yaratan Diriltir 237
Ahkaf 35. Âyetin Tefsiri 239
Peygamber'e Sabır Emri 239
Azm Sahibi Resuller 240

MUHAMMED SÛRESİ

Muhammed 1. Âyetin Tefsiri 245
Amel-i Sâlih'in Mahiyeti 247
Muhammed 2. Âyetin Tefsiri 249
İman ve Amelin Neticesi 249
İman-Amel İlişkisi 249
Günahın Sevaba Dönüştürülmesi 254
Muhammed 3. Âyetin Tefsiri 255
Mü'min Hakka Bağlıdır 255
Hak ve Bâtılın Manası 255
Muhammed 4. Âyetin Tefsiri 258
Savaşta Fidyeli veya Fidyesiz Salıverme 262
Harp Ağırlıkları 263
Allah'ın İmtihanı 265
Muhammed 5-6. Âyetlerin Tefsiri 269
Muhammed 7. Âyetin Tefsiri 271
Muhammed 8-9. Âyetlerin Tefsiri 272
Muhammed 10. Âyetin Tefsiri 274
Kökü Kesilen Kâfirler 274
Muhammed 11. Âyetin Tefsiri 275
Mü'minlerin Korunması 275
Muhammed 12. Âyetin Tefsiri 276
Hayır ve Şerrin Akıbeti 276

Mü'min ve Kâfirin Dünya Zevki 277
Dünya Mü'minin Zindanı 278
Muhammed 13-14. Âyetlerin Tefsiri 279
Daha Şiddetliler Helâk Oldu 279
Muhammed 15. Âyetin Tefsiri 281
Cennet Nehirleri 281
Su, Süt, Şarap ve Bal Irmakları 283
Cennet Şarabının Farkı 284
Muhammed 16-17. Âyetlerin Tefsiri 289
Münafıkların Laubaliliği 289
Allah Mü'minlerin Hidâyetini Artırır 291
Muhammed 18. Âyetin Tefsiri 294
Hidayet İçin Kıyâmet Beklenmez 294
Kıyâmet Alâmetleri 295
Muhammed 19. Âyetin Tefsiri 296
Muhammed 20. Âyetin Tefsiri 298
Muhammed 21. Âyetin Tefsiri 300
Sadâkat Hayırlıdır 300
Muhammed 22. Âyetin Tefsiri 301
Muhammed 23. Âyetin Tefsiri 304
Lanete Hak Kazananlar 304
Muhammed 24. Âyetin Tefsiri 305
Kalplerdeki Kilitler 305
Kur'ân'ı Tefekkür 306
Muhammed 25. Âyetin Tefsiri 308
Muhammed 26. Âyetin Tefsiri 309
Allah'tan Hiçbir Şey Saklanmaz 309
Muhammed 27. Âyetin Tefsiri 311
Feci Can Verişleri 311
Muhammed 28. Âyetin Tefsiri 312
Muhammed 29. Âyetin Tefsiri 314
Allah Sırlarını Faş Eder 314
Muhammed 30. Âyetin Tefsiri 315
Münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'e Bildirilmesi 315
Söyleyişlerinden Tanıma 316
Simadan Tanıma 317
Muhammed 31. Âyetin Tefsiri 317
İmtihan 317
Muhammed 32. Âyetin Tefsiri 318
Muhammed 33. Âyetin Tefsiri 320
Amelinizi Boşa Çıkarmayın 320
Muhammed 34-35. Âyetlerin Tefsiri 321
Muhammed 36. Âyetin Tefsiri 324
Dünya Zevkleri Oyundan İbaret 324
Muhammed 37. Âyetin Tefsiri 325
İnsanın Cimriliği 325
Muhammed 38. Âyetin Tefsiri 326
Din Kimseye Muhtaç Değil 326

FETİH SÛRESİ

Fetih 1-3. Âyetlerin Tefsiri 333
Feth-i Mübîn 333
Fetih 4. Âyetin Tefsiri 340
Mü'minlere Sekîne 340
Fetih 5. Âyetlerin Tefsiri 343
Cennete Yerleştirme 343
Fetih 6-7. Âyetlerin Tefsiri 347
Allah'ın Orduları 350
Fetih 8-9. Âyetlerin Tefsiri 351

Resûlün Görevleri 351
Gönderilişinin Gayesi 352
Sabab-Akşam İbadeti 354
Fetih 10. Âyetin Tefsiri 354
Resûle Biat 354
Fetih 11. Âyetin Tefsiri 356
Fetih 12. Âyetin Tefsiri 359
Fetih 13-14. Âyetlerin Tefsiri 360
Hâkimiyet Allah'ındır 360
Fetih 15. Âyetin Tefsiri 361
Ganimet Taksiminde Koşma 361
Fetih 16. Âyetin Tefsiri 363
Savaşa Çağrı 363
Şeyheynin Hilafeti 367
Fetih 17-19. Âyetlerin Tefsiri 368
Askerlikte Özür Halleri 368
Fetih 20. Âyetin Tefsiri 373
Allah'ın Mü'minleri Himayesi 373
Fetih 21. Âyetin Tefsiri 374
Fetih 22-23. Âyetlerin Tefsiri 376
Allah'ın Nizamı 376
Fetih 24. Âyetin Tefsiri 377
Fetih 25. Âyetin Tefsiri 379
Mekke Fethinin Gecikmesi 379
Fetih 26. Âyetin Tefsiri 384
Fetih 27. Âyetin Tefsiri 391
Fetih Rüyasının Gerçekliği 391
Fetih 28. Âyetin Tefsiri 395
Hak Dinin Galebesi 395
Fetih 29. Âyetin Tefsiri 398
Hz. Muhammed'in Risaleti 398
Ekin Misali Mü'minler 401

HUCURÂT SÛRESİ

Hucurât Sûresi 403
Hucurât 1. Âyetin Tefsiri 405
Resûlüllah'ın Önüne Geçmeyin 405
Hucurât 2. Âyetin Tefsiri 409
Resûlün Yanında Ses Yükseltmeyin 409
Hucurât 3. Âyetin Tefsiri 414
Ta'zim İçin Yavaş Konuşanlar 414
Hucurât 4. Âyetin Tefsiri 416
Hucurât 5. Âyetin Tefsiri 419
Peygamber'i Beklemeleri Daha İyi 419
Hucurât 6. Âyetin Tefsiri 421
Yanlış Haber 421
Hucurât Sûresi'nin Ahlâkî Prensipleri 421
Haber-i Vahidin Hüccetliği 425
Fâsıkın Şahitliği 425
Hucurât 7. Âyetin Tefsiri 428
Resûlün Rehberliği 428
İmanın Sevdirilmesi 430
Hucurât 8. Âyetin Tefsiri 435
Lütuf ile Nimetin Farkı 436
Hucurât 9. Âyetin Tefsiri 437
Dövüşen Mü'minleri Barıştırma 437
Bâğî ile İlgili Hüküm 440
Hucurât 10. Âyetin Tefsiri 443
Mü'minler Kardeştir 443

Hucurât 11. Âyetin Tefsiri **446**
Alay Etmeyin 446
Kendinizi Ayıplamayın 449
Tenabûz (Lakab Takma) 450
Fasıklık Ne Kötü! 451
Hucurât 12. Âyetin Tefsiri **452**
Zan, Gıybet 452
Gıybet Etmeyin 453
Ölmüş Kardeş Eti 454
Ölü Etinden Tiksindiniz 456
Hucurât 13. Âyetin Tefsiri **457**
İnsanların Eşitliği 457
Asıl Soyluluk Takvadır 462
Hucurât 14. Âyetin Tefsiri **466**
İman İddiası 466
İman ve İslâm Farklı mı? 469
Hucurât 15. Âyetin Tefsiri **471**
İmanın Kıstası 471
Hucurât 16-17. Âyetlerin Tefsiri **472**
Allah'a Gizli Yok 472
Müslümanlıklarını Minnet Edenler 472
Hucurât 18. Âyetin Tefsiri **475**
Yapılanların Karşılığı 475

KAF SÛRESİ

Kaf 1-3. Âyetlerin Tefsiri **479**
Allah'ın Kasemi 481
Kur'an'ın Kasem Konusu Oluşu 486
Mezardan Diriliş 492
Kaf 4-5. Âyetlerin Tefsiri **493**
Kaf 6. Âyetin Tefsiri **499**
Sağlam Gök Binası 499
Haşr ile İnsanın Hilkatinin İlişkisi 501
Kaf 7-8. Âyetlerin Tefsiri **502**
Yeryüzünün Süslenmesi 502
Kaf 9-11. Âyetlerin Tefsiri **504**
Bereketli Su ile Canlanış 504
Ölü Yerin Diriltilmesi 508
Kaf 12-14. Âyetlerin Tefsiri **511**
Hakk'ı Yalanlayanlar 511
Ashab-ı Ress 512
Kaf 15. Âyetin Tefsiri **513**
Yaratmada Âciz Kalmadık 513
Kaf 16. Âyetin Tefsiri **515**
Allah'ın İnsana Yakınlığı 515
Kaf 17-18. Âyetlerin Tefsiri **516**
Refakatteki Melekler 516
Kaf 19. Âyetin Tefsiri **517**
Ölüm Sekerâtı 517
Kaf 20-21. Âyetlerin Tefsiri **518**
Va'dedilen Gün 518
Kaf 22-25. Âyetlerin Tefsiri **520**
Perdenin Kaldırılması 520
Kaf 26-27. Âyetlerin Tefsiri **524**
Şirkin Sonu Cehennem 524
Kaf 28-29. Âyetlerin Tefsiri **527**
Allah'ın Huzurunda Tartışılmaz 527
Allah'ın Sözü Değişmez 529
Kaf 30-31. Âyetlerin Tefsiri **537**

Cehennem Dolar mı? ... 537
Müttakîlere Yaklaşan Cennet ... 539
Kaf 32-35. Âyetlerin Tefsiri ... 542
Kendini Koruyanlara Vaad ... 542
Rahman Vasfının Anlamı ... 547
Ebedîlik Günü ... 549
Cennete Girme İzne Bağlı ... 550
Kaf 36. Âyetin Tefsiri ... 553
Allah'tan Kaçılmaz ... 553
Kaf 37. Âyetin Tefsiri ... 555
Kaf 38. Âyetin Tefsiri ... 558
Yaradan Yorulmaz ... 558
Altı Gün: Altı Devre ... 558
Kaf 39-40. Âyetlerin Tefsiri ... 560
Sabra ve Zikre Devam ... 560
Geceyi Gafil Geçirme ... 564
Kaf 41-42. Âyetlerin Tefsiri ... 565
Kıyamet Çağrısı ... 565
Nida Edecek Allah'tır ... 567
Mezardan Çıkış ... 568
Kaf 43-44. Âyetlerin Tefsiri ... 571
Yerin Ayrılıp Yarılması ... 571
Kaf 45. Âyetin Tefsiri ... 572
Resûl Zorba Değil ... 572
Havf ile Haşyet Farkı ... 576

ZÂRİYAT SÛRESİ

Zâriyat 1-5. Âyetlerin Tefsiri ... 579
Allah'ın Yemin Etmesi ... 579
Kasem Kelimeleri ... 581
Âhiretin Gerçekliği ... 585
Zâriyat 6-12. Âyetlerin Tefsiri ... 586
Âhiretten Gafil Olanlar ... 586
Zâriyat 13-17. Âyetlerin Tefsiri ... 590
Şerirlerin Akbeti ... 590
Azap İstemelerinin Manası ... 591
Müttakilerin Akıbeti ... 592
Zâriyat 18. Âyetin Tefsiri ... 599
Seherde Niyaz Edenler ... 599
Zâriyat 19. Âyetin Tefsiri ... 603
Malda Yoksul Hakkı ... 603
Zâriyat 20-22. Âyetlerin Tefsiri ... 607
Yeryüzündeki Deliller ... 607
Kendi Varlığınızdaki Deliller ... 609
Rızkınızın Vesilesi Yağmur ... 609
Zâriyat 23. Âyetin Tefsiri ... 610
Kasem Konusu ... 610
Zâriyat 24-28. Âyetlerin Tefsiri ... 613
İbrahim (a.s)'in Misafirleri ... 613
İbrahim (a.s)'in İkramı ... 615
Meleklerin İbrahim (a.s)'e Geliş Sebebi ... 615
Misafirlerin İbrahim (a.s)'i Selamlamaları ... 615
İbrahim (a.s)'in Misafirlerden Çekinmesi ... 622
Zâriyat 29-30. Âyetlerin Tefsiri ... 623
Çocuktan Ümitsiz Olmaları ... 623
Zâriyat 31-34. Âyetlerin Tefsiri ... 625
Görevlerini Sorması ... 625
Zâriyat 35-37. Âyetlerin Tefsiri ... 631
Lût'un Beldesinde Mü'minlerin Kurtarılması ... 631